શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની પરાવાણી

વચનામૃત

:: પ્રકાશક ::
શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર
કુંડળધામ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા

INDEX

સર્વોપરી શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની પરાવાણી

વચનામૃત

:: પ્રકાશક ::

શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કુંડળધામ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા

વચનામૃત

ઉદ્‌બોધક	:	શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન
સંપાદક	:	સદ્.મુક્તાનંદ સ્વામી, સદ્.ગોપાળાનંદ સ્વામી, સદ્.નિત્યાનંદ સ્વામી, સદ્.શુકાનંદ સ્વામી
પ્રેરક	:	પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજી સ્વામી-કુંડળધામ
પ્રકાશક	:	શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કુંડળધામ તથા શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કારેલીબાગ-વડોદરા

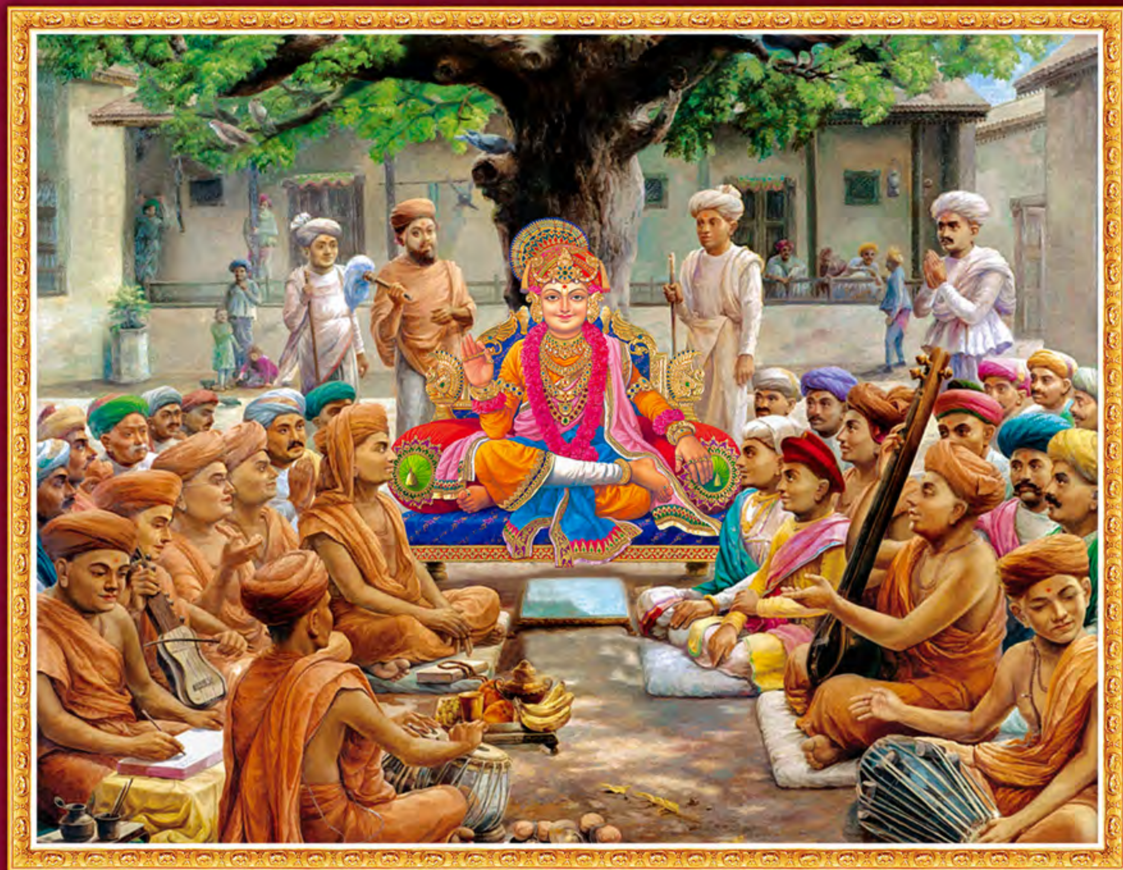
પ્રકાશન તિથિ	:	સં.૨૦૬૨, લાભપાંચમ, તા.૬/૧૧/૨૦૦૫
નવમી આવૃત્તિ	:	સં.૨૦૭૫, ધૂળેટી, તા.૨૧/૦૩/૨૦૧૯
પ્રત	:	૩૦૦૦ **કુલ પ્રત :** ૩૧૦૦૦
કિંમત	:	₹ ૮૦/-
ISBN	:	978-93-83456-00-0

- **કુંડળ** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર. મો.૯૬૦૧૨ ૯૦૦૦૧/૨
- **વડોદરા** : શ્રીસ્વા. મંદિર, કારેલીબાગ. મો.૯૬૦૧૨ ૯૦૦૦૫/૬
  Website : www.swaminarayanbhagwan.com
  Email : karelibaug@gmail.com
- **વડતાલ** : શ્રીજી સાહિત્ય મહિમા કેન્દ્ર, 'કાનજીભુવન' દુકાન નં.૧૮ શ્રીસ્વા.મંદિર સામે, મેઈન બજાર. મો. ૯૬૦૧૨ ૯૨૪૦૦
- **મુંબઈ** : શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર દહીંસર(ઈસ્ટ), ભરૂચા રોડ, ભાટલાદેવી મંદિરની સામે. મો.૯૮૩૩૩ ૨૮૫૨૩
- **સુરત** : શ્રીસ્વા.સત્સંગ હોલ, 'મૂર્તિબાગ' સમસ્ત પાટીદાર સમાજની વાડીની સામે, વેડ રોડ. મો.૯૬૦૧૨ ૯૧૨૫૨

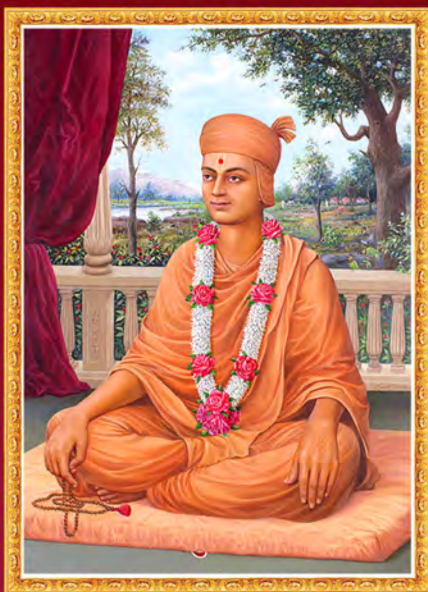
શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજ - વડતાલધામ

શ્રીહરિની પરાવાણી વચનામૃતના સંપાદક સંતો

સ. ગુ. શ્રી ગોપાળાનંદ સ્વામી

સ. ગુ. શ્રી મુક્તાનંદ સ્વામી

સ. ગુ. શ્રી નિત્યાનંદ સ્વામી

સ. ગુ. શ્રી શુકાનંદ સ્વામી

હે વ્હાલા ભક્તો!
આ દુનીયામાં
વડતાલવાસી
શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજ
તથા એમની પરાવાણી જે વચનામૃત
આ બન્નેનો જોટો નથી.
માટે સર્વોપરી શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજના
ધ્યાનનો અને વચનામૃતના જ્ઞાનનો
અખંડ અભ્યાસ રાખજો.

લી. કુંડળધામ થી સ્વામી જ્ઞાનજીવનદાસના
શુભાશિષસહ જયશ્રી સ્વામિનારાયણ.

આ વચનામૃત
અ.નિ.પ.પૂ.શ્રીભજનપ્રકાશદાસજી સ્વામીની
પુણ્યસ્મૃતિમાં પ્રકાશિત કરતાં આનંદની
લાગણી અનુભવીએ છીએ.

સપ્રેમ ભેટ

સુજ્ઞ સ્નેહી શ્રી ....

ગામ : .... **તા. :** .... **જિ. :** ....

ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ પ્રબોધિત વચનામૃત એટલે સર્વાંગી જ્ઞાનનો રસથાળ. અનંત આત્માઓના કલ્યાણને માટે આપેલો અમૃતકુંભ. અધ્યાત્મપથ પર ચાલનારા મુમુક્ષુને મૂંઝવતા તમામ પ્રશ્નોનાં સચોટ નિરાકરણો સ્વયં શ્રીહરિએ પોતાના વચનામૃતોમાં આપેલાં છે. માટે આ ગ્રંથનાં વાંચન, શ્રવણ અને મનનથી આપને પ્રભુ પામવાના માર્ગે ચાલવામાં સરળતા વધે, જીવનમાં સુખ-શાંતી અને આનંદમાં ઊમેરો થાય તથા પ્રભુના પરમ કૃપાપાત્ર બનાય; એવી શુભ કામના સહ આપશ્રીને આ **'વચનામૃત'** સપ્રેમ ભેટ...

આપનો સ્નેહી

....

તારીખ ....

પ્રસ્તાવના

પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાને અનંત આત્માઓના મોક્ષને માટે આપેલો અમૃતકુંભ એટલે **વચનામૃત. 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह'** આવા અગમ-અગોચર પ્રભુનાં દર્શન, સ્પર્શ અને અમૃતવચનો આપણાં ભાગ્યમાં હોય જ ક્યાંથી ?! એમાં પણ તેમને જ પામવાનો પથ પ્રકાશિત કરતી તેમના જ શ્રીમુખની પરાવાણી પ્રાપ્ત થાય એ તો કલ્પનામાં પણ ક્યાંથી આવે ?! પરંતુ કરુણાના મહાસાગર સર્વોપરી શ્રીહરિ સ્વયં પૃથ્વી પર પધાર્યા, એટલે એ કલ્પનાતીત દિવ્ય અમૃત આપણા હાથમાં આવ્યું – એ જ આપણું **વચનામૃત.**

મોક્ષોપયોગી સદ્ગ્રંથો તો ભરતખંડમાં અનેક છે, પરંતુ સર્વજ્ઞ અને સર્વાત્મા એવા સર્વોપરી ભગવાન પોતે જેના વક્તા હોય અને તેમની સાથે જ આવેલા મુક્ત સંતો-ભક્તો શ્રોતારૂપે ઉપસ્થિત હોય, ત્યારે જે દિવ્ય અમૃતવર્ષા થઈ હતી તેનાં સંગ્રહરૂપે બનેલ સત્શાસ્ત્ર એવા આ વચનામૃતની તોલે કોણ આવી શકે ? **વચનામૃત** તો આ બ્રહ્માંડમાં એક અને માત્ર એક એવું અજોડ શાસ્ત્ર છે.

ઘરે કોઈ મહેમાન આવે અને આપણી મનપસંદ વાનગીઓ બનાવી બહુ આગ્રહ કરીને જમાડીએ એ તો બરાબર, પણ મહેમાનને જે જમવું હોય, તેમને જે અનુકૂળ હોય, તેવું જ ભોજન પ્રાપ્ત થાય એ એના કરતાં અનેકગણું શ્રેષ્ઠ કહેવાય. તેવી જ રીતે કોઈ વક્તાશ્રી કે લેખકશ્રી તેમને મનપસંદ વાતો આગ્રહથી પીરસ્યા જ કરે એના બદલે શ્રોતાઓને જ્યારે અને જેવી જરૂરિયાત હોય, ત્યારે તેવાં જ સમાધાનો મળે એ અનંતગણું શ્રેષ્ઠ ગણાય.

આ વચનામૃતમાં પરબ્રહ્મને પામવા ઈચ્છતાં મુમુક્ષુઓને જેની તાતી જરૂરિયાત છે, તેવી વાતો સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ દ્વારા પીરસાયેલી છે. આધ્યાત્મિક માર્ગે ચાલેલા અનેક પ્રકારના મુમુક્ષુઓએ અલગ અલગ સમયે પોતાને જરૂરી

જે જે પ્રશ્નો કર્યા છે, તેનાં અનુભવ સભર સચોટ સમાધાનો સ્વયં શ્રીહરિએ આપ્યાં છે. એટલે જ આજના દરેક મુમુક્ષુને વચનામૃત પોતાના જ પ્રશ્નોના જવાબ આપતું જીવંત શાસ્ત્ર અનુભવાય છે. આત્મા પરમાત્માને પામી જાય તે માટેની આવશ્યક દરેક બાબત વચનામૃતમાં મળી રહે છે અને એ પણ અત્યંત સાદી અને સરળ ભાષામાં. વેદો, ઉપનિષદો અને ભાષ્યોની ગંભીરતા વચનામૃતમાં અતિ સહજ સ્વરૂપે જોવા મળે છે. ગીતા, ભાગવત અને સ્મૃતિઓનો સાર વચનામૃતમાં અતિ સરળપણે પામી શકાય છે.

આવા સર્વશાસ્ત્રમાં શિરોમણિ ગ્રંથરાજ શ્રીવચનામૃતમાં મુખ્યત્વે જીવ, ઈશ્વર અને બ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મને સાક્ષાત્ પામવા માટેની જ ચર્ચા કરવામાં આવી છે. તે માટે અતિ આવશ્યક એવો એકાંતિક ધર્મ – ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિનાં સ્વરૂપો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

આધ્યાત્મિક સાધનાનું વિરામ સ્થાન અને પરમ પ્રાપ્ય એવા પરબ્રહ્મ અને તેને પ્રાપ્ત કરનાર એવા આત્માના સ્વરૂપ વિશેની આજ સુધીની તમામ ગેરસમજણોને સ્વયં શ્રીજીમહારાજે જેમ સૂર્ય અંધારું દૂર કરે તેમ દૂર કરી છે. આ બધી જ બાબતોનો જેમાં સહજ સમાવેશ થઈ જાય એવો રહસ્યાત્મક મુદ્દો – પરોક્ષ જેવી જ પ્રગટમાં પ્રતીતિ લાવવાની વાત બતાવી, મોક્ષનો માર્ગ અતિ સરલ અને ટૂંકો કરી આપ્યો છે. બસ હવે તો આ અમૃતના મહાસાગરમાં ડૂબકી લગાવી મોક્ષરૂપી મોતી પ્રાપ્ત કરી લઈએ.

વહાલા વાચકોને વિનંતી, આવો અદ્‌ભુત દિવ્ય ગ્રંથ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિની પૂર્ણ કૃપાથી આપણને મળ્યો છે, તો વધુ ને વધુ તેનું વાંચન, શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ કરી તમે પોતે જ તેના આસ્વાદનો અનુભવ કરતા રહેશો.

વચનામૃતના આ પ્રકાશનની વિશેષતા એ છે કે દરેક ‘વચનામૃતના નંદસંતોએ પાડેલાં નામ’, તે ‘વચનામૃત બોલ્યાની તારીખ તથા વાર’ અને તે ‘વચનામૃતનો સંક્ષિપ્ત સાર’ દરેક વચનામૃતની શરૂઆતમાં જ આપવામાં આવ્યો છે. વળી, અમુક જરૂરી ‘શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને ભાવાર્થ’ પણ નીચે ટિપ્પણીમાં આપેલ છે; જેથી વાચકોને વચનામૃતનો અર્થ અને સાર સમજવામાં

બહુ સરળતા રહેશે. વચનામૃતનો વિષયવાર અભ્યાસ કરવામાં અતિ ઉપયોગી એવી 'નોંધ' પણ આપવામાં આવી છે. તદ્ઉપરાંત 'શ્રીહરિએ ધારણ કરેલ વસ્ત્ર-પુષ્પાદિની સમજૂતી' જેવી નાની-મોટી ઘણીક માહિતી આપી છે.

આ પુસ્તકનો વધુ ને વધુ ભક્તો લાભ લઈ શકે એવા ઉદાત્ત હેતુથી પ.પૂ.શ્રીભજનપ્રકાશદાસજીસ્વામીની પુણ્યસ્મૃતિમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર તીર્થધામ કુંડળ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા દ્વારા આ પુસ્તક અતિ સસ્તી કિંમતે આપવાનું નિર્ધારિલ છે.

આ પ્રકાશનથી સર્વોપરી શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનને સમજવામાં અને અખંડ ઉપાસવામાં મુમુક્ષુઓને મદદ મળે તથા શ્રીહરિ અને તેમના વહાલા સંતો-ભક્તો રાજી થાય એ જ અપેક્ષા...

– સ્વામી જ્ઞાનજીવનદાસના જય સ્વામિનારાયણ

• સૂચના •

વચનામૃતના અમુક શબ્દો તથા સંદર્ભો
સમજવામાં સાનુકૂળતા રહે તે માટે
નીચે ટિપ્પણીમાં તેના અર્થો
આપવાનો નમ્ર પ્રયાસ કરેલ છે,
તેમ છતાં જ્ઞાનપિપાસુઓએ
મૂળને જ વિશેષતઃ વળગી રહેવું
તે હિતાવહ છે.

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

ગઢડા પ્રથમનાં ૭૮ વચનામૃત

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

સારંગપુરનાં વચનામૃત. ૧૮

કારિયાણીનાં વચનામૃત. ૧૨

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

લોયાનાં વચનામૃત. ૧૮

પંચાળાનાં વચનામૃત. ૭

ગઢડા મધ્યનાં વચનામૃત. ૬૮

વડતાલનાં વચનામૃત. ૨૦

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

અમદાવાદનાં વચનામૃત. 3

વચનામૃત અનુક્રમણિકા

ગઢડા અંત્યનાં વચનામૃત. ૩૯

વચનામૃતોનું તારણ

શ્રીગઢડા પ્રથમ પ્રકરણનાં વચનામૃત

૧. (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તે સૌથી કઠણ સાધન અને સૌથી મોટી પ્રાપ્તિ છે. (૨) ધ્યાન કરતાં જે આડું આવે તે માયા છે. (૩) ભગવાનનો ભક્ત ધામમાં જાય છે ત્યારે દિવ્ય દેહને પામે છે. (૪) સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ નહિ થયાનું કારણ સંતનો અવગુણ લેવો તે છે અને તે મોટું પાપ છે.

૨. (૧) ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વૈરાગ્યનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણ કહ્યાં છે.

૩. (૧) ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ દેખાતી હોય તેણે પણ પ્રભુની લીલા સંભારી રાખવી. (૨) સાધુ, બ્રહ્મચારી અને સત્સંગી સાથે હેત રાખવું. (૩) તેણે કરી ધામની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪. (૧) ઈર્ષ્યા કરવી તો નારદજી જેવી ગુણ ગ્રહણ કર્યાની કરવી. (૨) કોઈનો પણ દ્રોહ કરાવે તેવી ઈર્ષ્યા ન જ કરવી.

૫. (૧) ધ્યાનમાં મૂર્તિ ન દેખાય તોપણ ધ્યાન કરવાનું છોડી દેવું નહીં. (૨) એવા ભક્ત ઉપર ભગવાનની મોટી કૃપા થાય છે.

૬. (૧) વિવેકી છે તે ભગવાનનો ને ભક્તનો ગુણ લે છે અને સંતનાં વચનને હિતકારી માને છે તેથી વૃદ્ધિને પામે છે. (૨) અવિવેકી છે તે અવગુણ લઈને ઘટી જાય છે. (૩) જો જીવ પોતાના ગુણનું માન મૂકી શૂરવીર થઈ સંતમાં વિશ્વાસ રાખે તો અવિવેક ટળી જાય.

૭. (૧) જીવ, ઈશ્વર, બ્રહ્મ ને પરબ્રહ્મનું અન્વય-વ્યતિરેકપણું કહ્યું છે.

૮. (૧) ઇન્દ્રિયોને ભગવાન તથા ભક્તની સેવામાં પ્રવર્તાવે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને પાપ બળી જાય છે. જો વિષયમાં પ્રવર્તાવે તો અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ થાય છે ને પોતે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડી જાય છે. (૨) કુસંગનો ત્યાગ કરી સાધુનો સંગ રાખે તો અહં-મમત્વ નાશ પામે અને પ્રભુમાં ગાઢ પ્રીતિ થાય છે.

૯. (૧) પ્રત્યક્ષ પ્રભુ મળ્યા તેનાંથી જ પૂર્ણકામ માનવું. (૨) પ્રગટ મળ્યા છતાં તેજોમય સ્વરૂપ જોવા ઇચ્છે તો તેના મોઢેથી વાત ન સાંભળવી. (૩) જેને ભગવાનને વિશે અનન્ય નિષ્ઠા હોય તેણે પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના કાંઈ ઇચ્છવું નહીં.

૧૦. (૧) સેવકરામની જેમ કર્યા કૃત્યને ન જાણે તે કૃતઘ્ની છે. (૨) પ્રાયશ્ચિત કર્યા છતાં તેને પાપી કહે તે પણ કૃતઘ્ની છે. (૩) કૃતઘ્નીપણું મોટું પાપ છે.

૧૧. (૧) વિષયની ઈચ્છા તે વાસના છે. (૨) વાસના રહિત એવા બ્રહ્મરૂપ ભગવદ્ ભક્તને એકાંતિક ભક્ત કહેવાય.

૧૨. (૧) જગતનાં તત્ત્વોનાં તથા ચાર પ્રકારના પ્રલયનાં સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે તો જગતમાં વૈરાગ્ય અને જગદીશમાં પ્રીતિ થાય છે. (૨) મહાપુરુષ વગેરે તત્ત્વોનાં લક્ષણો તથા જગતની ઉત્પત્તિ કહી છે. (૩) ભગવાનના ધામનું અદ્ભુત વર્ણન કર્યું છે.

૧૩. (૧) એક જીવના દેહને બીજા જીવના દેહ થકી ઊપજ્યાની રીતિ વર્ણવી છે. (૨) દરેક દેહમાં જીવ જુદા જુદા જ હોય છે.

૧૪. (૧) વાસનાવાળા ત્યાગી કરતાં આજ્ઞાએ કરીને સંસારમાં રહેલો સ્વધર્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થ ઘણો શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જેવી હમણાં મતિ છે તેવી જ અંતકાળે ગતિ થાય છે. (૩) ભગવાનના દાસનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે – આત્મનિષ્ઠા, સ્વામીના ભોગની અનિચ્છા અને અનુવૃત્તિ.

૧૫. (૧) ભક્તિવાળાનાં બે લક્ષણ છે : ૧-શ્રીહરિ તથા સંતનાં વચનને ઝીલવા સદા તત્પર રહે. ૨-મહારાજની મૂર્તિ સંભારવામાં નિત્ય નવી શ્રદ્ધા રાખે.

૧૬. (૧) જે વિવેકી ભક્ત હોય તે પોતાના તમામ દોષોને ઓળખે તથા ટાળે. (૨) સંતો-ભક્તોના ગુણનું જ ગ્રહણ કરે. (૩) ભગવાનમાં તો દોષ દેખાય જ નહીં. (૪) શ્રીહરિ તથા સંતનાં સર્વે વચન પરમ સત્ય કરીને માને. (૫) પોતાને બંધન કરે એવી વસ્તુ તથા વ્યક્તિઓથી છેટો જ રહે. (૬) સવળા વિચારનું ગ્રહણ કરે ને અવળાનો ત્યાગ કરે.

૧૭. (૧) હિંમત રહિત વાત કરવી એ જ સત્સંગમાં કુસંગ છે. (૨) ધર્મ-જ્ઞાનાદિક પ્રભુ પ્રસન્નતાનાં સાધનો કરવાની હંમેશાં હિંમત સહિત જ વાત કરવી.

૧૮. (૧) આ વાત પ્રમાણે વર્તે તે જ મુક્ત થાય છે. (૨) સાર-અસારનો વિભાગ કરીને જ વિષયો ભોગવવા જોઈએ. (૩) જેવો સંગ કરે તેવું અંતઃકરણ થઈ જાય છે, માટે કુસંગથી બચવું. (૪) શ્રીહરિએ કહ્યું છે : 'અમારો વાદ લેશો નહિ, લેશે તેનું જરૂર ભૂંડું થશે.'

૧૯. (૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ આ ચારેયને જે એકબીજાની અપેક્ષા છે તેને હેતુએ સહિત વર્ણવી છે. (૨) જેને એ ચારેય દૃઢ થયાં તેને સાધનમાત્ર પૂરા થઈ ગયા, અને તે જ એકાંતિક ભક્ત છે. (૩) એ ચારેયની દૃઢતામાં જે કાંઈ ખામી હોય તેને એકાંતિક ભક્તની સેવા-સમાગમ કરીને ટાળવી.

૨૦. (૧) જે પોતાના આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી તે જ અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે. (૨) જો પ્રભુના પ્રતાપે સાચો થઈને મંડે તો આત્મા અને પરમાત્મા એ બન્નેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૩) હરિભક્તને જેટલી કસર છે તે પોતાની આળસે કરીને જ છે.

૨૧. (૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિને દૃઢ કરવાથી ભગવાન અતિ પ્રસન્ન થાય છે. (૨) સર્વ ક્રિયામાં અખંડ ભગવાનનું ચિંતવન કરવું. (૩) દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને પોતાનાં સંબંધી માનવાં નહીં. (૪) એકાંતિક ભક્ત અક્ષરધામને પામે છે. (૫) ભગવાન વિના બીજી વાસના રહી ગઈ હોય તો વિઘ્ન થાય છે.

૨૨. (૧) ગાવું-વગાડવું વગેરે જે જે કરવું તે મૂર્તિ સંભારીને જ કરવું. (૨) સર્વ ક્રિયામાં ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરે તો ભજન કરવા બેસે ત્યારે વૃત્તિ સ્થિર થાય. જો ભગવાનમાં સારી રીતે વૃત્તિ રહેવા લાગે તો પછી સર્વ ક્રિયામાં પણ અખંડ વૃત્તિ રહે.

૨૩ (૧) શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપે થઈ જે ભજન કરે તેને આત્મામાં પરમાત્માનાં દર્શનરૂપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) એવી સ્થિતિ નથી થઈ ત્યાં સુધી ભગવાનના ભક્તને પણ વિઘ્નનો ભય છે. (૩) સર્વ ક્રિયામાં અખંડ ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવાથી તેવી સ્થિતિ થાય છે.

૨૪. (૧) જ્ઞાને કરીને સ્થિતિ થાય ત્યારે અનુભવમાં એક મૂર્તિ જ રહે છે. (૨) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવાથી એવી સ્થિતિ થાય છે. (૩) જેને યથાર્થ મહિમા ને નિશ્ચય થાય છે તેને ભૂંડા ઘાટમાત્ર ટળી જાય છે. (૪) ભગવાનમાં દોષ કલ્પે તો પોતે દોષી અને નિર્દોષ સમજે તો પોતે નિર્દોષ થઈ જાય છે. (૫) ભગવાનનો નિશ્ચય થયો અને વિકાર ટળી ગયા છતાં અખંડ આનંદ નથી રહેતો એ પણ મોટી ખોટ છે. (૬) જેનો સ્વભાવ સત્સંગમાં અયોગ્ય હોય છતાં તેને સત્સંગ મળ્યો છે તો તેનો શુભ સંસ્કાર ભારે છે, એમ માની ગુણ લેવો.

૨૫. (૧) ફક્ત સ્વધર્મથી જ નહિ પણ મહિમા અને આત્મનિષ્ઠાથી પૂર્ણકામપણું મનાય છે. (૨) આત્મનિષ્ઠાની ખામી તો સમાધિમાં પણ નડે છે. (૩) સર્વે ઠેકાણેથી વાસના તૂટી એક ભગવાનમાં થાય તો અખંડ વૃત્તિ થાય. (૪) પોતાને પૂર્ણકામ માનવું પણ છકી જવું નહીં.

૨૬. (૧) એક ભગવાન સંબંધી વિષયમાં જ પ્રીતિ રાખે તો રસિક ભક્ત સાચો, પરંતુ જો સ્ત્રિયાદિકમાં પણ હેત થાય તો તે અવિવેકી છે. (૨) રસિક ભક્તને જ્યારે એક ભગવાનનું જ ચિંતવન રહે છે, ત્યારે પ્રકાશમાં એક મહારાજની મૂર્તિ દેખાય છે.

૨૭. (૧) જે થયું, જે થાય છે ને જે થશે તે તમામ કાર્ય મને મળેલા પ્રત્યક્ષ પ્રભુનું કર્યું જ થાય છે. (૨) સારાં કે મોળાં એવાં ધન, સ્ત્રી અને માનમાં સમબુદ્ધિરૂપ એવાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિ ગુણે યુક્ત સંતમાં સર્વ પ્રકારે ભગવાન નિવાસ કરે છે. (૩) એવા સંત જગતનાં આધારરૂપ છે. (૪) સર્વ કરતાં એવી સંતતા આવવી એ દુર્લભ છે.

૨૮. (૧) સત્સંગીમાત્રને મોટા સમજે ને તેનો ગુણ જ લે તો વધે છે અને જો પોતાને જ મોટો માને ને બધાના અવગુણ લે તો તે સત્સંગમાં પાછો પડી જાય છે.

૨૯. (૧) દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ જો પવિત્ર રાખે તો ધર્માદિ સહિત ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. (૨) પ્રારબ્ધ, પુરુષપ્રયત્ન અને કૃપાની વિક્તિ વર્ણવી છે.

૩૦. (૧) મનને વિશે ઘાટના ડંસ બેસે છે ને નથી બેસતા તેનું કારણ ગુણની પ્રવૃત્તિ છે. (૨) મન, કર્મ, વચને નિષ્કપટપણે સત્સંગ કરે તો ઘાટની નિવૃત્તિ થાય છે.

૩૧. (૧) નિવૃત્તિ પકડીને બેસે તે કરતાં શ્રીહરિ તથા સંતની ટેલ ચાકરી કરે તે શ્રેષ્ઠ છે. (૨) શિશુપાળની જેમ જેને અવગુણ જ સૂઝે તેને આસુરી બુદ્ધિવાળો જાણવો. (૩) પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્ચય તથા આજ્ઞાને વિશે વર્તવે કરીને મોટ્યપ છે. (૪) અવગુણ લીધાનો સ્વભાવ હોય તેને આસુરી બુદ્ધિ થઈ જાય છે.

૩૨. (૧) કથા-કીર્તનરૂપી ચારો ચરી પછી મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ લેવો. (૨) ભજન કરવાની યુક્તિ :- ગુણને ઓળખવા. પછી રજોગુણ કે તમોગુણ વર્તે ત્યારે સંકલ્પથી જુદા પડી આત્મારૂપે વર્તવું અને સત્ત્વગુણમાં ધ્યાન-ભજન કરી લેવું.

૩૩. (૧) ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે તેમનો દૃઢ આશરો રાખવો એ સૌથી મોટું સાધન છે. (૨) આશરો મૂઢપણે, પ્રીતિથી કે સમજણથી થાય છે, પણ તેમાં પોલ ન જોઈએ. (૩) ત્રણેય પ્રકારનાં આશરાનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે.

૩૪. (૧) સૃષ્ટિ ચલાવવા ભગવાને એવી કળ ચડાવી મૂકી છે એટલે સહેજે જ માયામાં હેત થાય છે. (૨) એ હેતરૂપી માયામાં તણાઈ ન જાય તેને ભગવાનમાં વૃત્તિ રહે. (૩) આજ્ઞા લોપે છે એટલે જ દુઃખ આવે છે. જો આજ્ઞામાં રહે તો ભગવાનના જેવો આનંદ રહે.

૩૫. (૧) અવગુણરૂપ દોષે યુક્ત બુદ્ધિવાળો ક્યારેય કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલી શકતો નથી. (૨) માન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ અને કપટ – આ ચાર શ્રીહરિ અને સંત સાથે ન રાખે તો આસુરી બુદ્ધિ ન થાય.

૩૬. (૧) સંસાર મૂકીને ત્યાગી થયા પછી પણ જેને માયિક પદાર્થમાં પ્રીતિ રહે છે તેને કંગાળની જેમ પાપી જાણવો. (૨) એક ભગવાનને વિશે જ પ્રીતિ હોય તે જ સાચો ત્યાગી છે.

૩૭. (૧) ચોરાશી લાખ જન્મનાં સગાંને જેમ અજ્ઞાને કરીને ભૂલી ગયા છીએ તેમ જ આ દેહનાં સંબંધીને જ્ઞાને કરીને વિસારી દેવા. (૨) શ્રીહરિ સદા સાકાર તથા સર્વકર્તા છે આવી દૃઢ નિષ્ઠાવાળા ઉપર કાળ, કર્મ અને માયાનો હુકમ ચાલતો નથી. તે ભક્ત અંતે ચૈતન્યની જ મૂર્તિ થઈને ધામમાં રહે છે. (૩) આવી નિષ્ઠાવાળા ભક્તનાં દર્શન ભગવાનનાં દર્શન તુલ્ય છે.

૩૮. (૧) વાણિયાના નામાની જેમ વર્ષોવર્ષ મનનો હિસાબ રાખવો ને વાસનાને ઘટાડતાં રહેવું. (૨) મનને અખંડ ચરિત્રમાં ઘૂંચવી રાખવું પણ નવરું રહેવા દેવું જ નહીં. (૩) જેને જગતના ઘાટ ન થતા હોય અને ભગવાનના જ થતા હોય તે મોટેરા છે. (૪) ગૃહસ્થે પણ અંતરથી ત્યાગીની પેઠે જ નિર્વાસનિક રહેવું. (૫) જે ખટકો રાખીને આપણી ખોટ ટળાવે એવા હોય તેને પોતાના સંકલ્પો કહેવા. (૬) મળની જેમ એકવાર ત્યાગ કરેલા માયિક પદાર્થનો ફરી ક્યારેય સંકલ્પ ન થાય તે ત્યાગી સાચો. (૭) જીવનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.

૩૯. (૧) સવિકલ્પ સમાધિવાળા જ્ઞાની મુક્ત જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મને જુદાં જુદાં દેખે છે. (૨) નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા મહામુક્ત બધાંને બ્રહ્મરૂપે જ દેખે છે. (૩) જુદાં દેખે છે તે સર્વને સત્ય કહે છે, જે જુદાં નથી દેખતા તે અસત્ય કહે છે, પણ ખરેખર અસત્ય નથી.

૪૦. (૧) જેને બદરિકાશ્રમ કે શ્વેતદ્વીપમાં જઈ જપ-તપની ઇચ્છા રહે છે તે સવિકલ્પ સમાધિવાળા છે. (૨) જે અક્ષરરૂપ થઈ શ્રીહરિજી મહારાજની મૂર્તિમાં જ નિમગ્ન રહે છે તે નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા છે. (૩) નવ પ્રકારે ભગવાનને ભજવા તે ભક્તિ છે અને શ્રીહરિ સદા સાકાર જ છે આવી નિષ્ઠા તે ઉપાસના છે.

૪૧. (૧) એક ભગવાન છે તે સર્વને વિશે અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે ને પાત્રની ન્યૂનાધિકતા પ્રમાણે ન્યૂનાધિકપણે કાર્ય કરે છે. (૨) એક ભગવાન પિંડ-બ્રહ્માંડાદિ સર્વમાં રહ્યા છે પણ ભગવાન પોતે જ વિકાર પામીને જીવ, ઈશ્વર કે પિંડ-બ્રહ્માંડાદિ સ્વરૂપે થયા નથી.

૪૨. (૧) શાસ્ત્રે કહેલા વિધિ-નિષેધ સાચા છે, જે ખોટા માને તે નરકમાં જાય છે. (૨) શાસ્ત્રમાં જ્યાં ખોટા કહેલા જણાય છે તે તો જેને બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મ વિના બીજું દેખાતું નથી તેવા નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં વચનો કહ્યાં છે, પરંતુ બીજાએ તો વિધિ-નિષેધ પાળવા જ જોઈએ.(૩) વિધિ-નિષેધની સત્યતા દર્શાવવા ભરતજી તથા ગોપીઓનાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે.

૪૩. (૧) ચાર પ્રકારની મુક્તિને ઇચ્છે તે સકામ ભક્ત છે. જો કેવળ શ્રીહરિની સેવા જ ઇચ્છે તો નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય છે. (૨) આવી નિષ્કામતામાં કાચ્યપ હોય તો નિષ્કામ એવા એકાંતિક ભક્તોના સમાગમથી ટાળવી.

૪૪. (૧) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે તેને જ ભગવાનમાં પૂર્ણ સ્નેહ છે. (૨) સત્પુરુષના પ્રસંગ થકી જ એવો સ્નેહ ઊપજે છે. (૩) દેહથી જુદો જે આત્મા તેને જ પોતાનું રૂપ માને તો અહં-મમત્વના ઘાટ ટળે. (૪) દેહને જ પોતાનું રૂપ માને ત્યાં

સુધી તેની સર્વે સમજણ વૃથા છે. (૫) વર્ણાશ્રમનું માન રાખે ત્યાં સુધી સાધુપણું આવતું નથી. (૬) એવું સાધુપણું આવે પછી તેને ને પુરુષોત્તમને જરા પણ છેટું રહેતું નથી.

૪૫. (૧) ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે, જે નિરાકાર કહે છે તે સાચું સમજતા નથી. (૨) જે નિરાકાર છે તે તો સાકારમૂર્તિનું તેજ છે. (૩) તે તેજ પણ સાકારની જેમ જ નિયમનરૂપ ક્રિયા કરે છે, માટે તેને પણ સાકાર જેવું જાણવું. (૪) વેદમાં જ્યાં ભગવાનના હાથ-પગાદિ અવયવોનો નિષેધ છે તે તો માયિક અવયવોનો નિષેધ કર્યો છે પણ દિવ્ય અંગો તો છે જ.

૪૬. (૧) જે પિંડ-બ્રહ્માંડ સર્વેમાં રહ્યો છે અને બધું જ જેના આધારે રહે છે એવો જે આકાશ તે ચિદાકાશ છે. (૨) જે તમોગુણમાંથી ઊપજ્યો છે, વિકારવાન છે અને જેનો નાશ થવાનો છે તે તો ભૌતિક આકાશ છે. (૩) સમાધિમાં ભૌતિક આકાશ લીન થાય છે પણ ચિદાકાશ લીન થતો નથી.

૪૭. (૧) ધર્મનિષ્ઠા, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્યનિષ્ઠા અને ભક્તિનિષ્ઠા – એ ચારે પ્રકારની નિષ્ઠાવાળાનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૨) જ્યારે આ ચારેય નિષ્ઠા એક ભક્તમાં આવી જાય, ત્યારે તે પરમ ભાગવત એકાંતિક ભક્ત કહેવાય છે.

૪૮. (૧) ‘ચાર પ્રકારના કુસંગીના સંગ થકી ને અંતરશત્રુ થકી રક્ષા કરજો’, એમ ભગવાન પાસે રોજ માગવું. (૨) તે કુસંગીઓના સંગથી શું નુકસાન થાય તે બતાવ્યું છે.

૪૯. (૧) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે ને જગતમાં રાખવી કઠણ પડે તે જ ભગવાનનો ભક્ત છે. (૨) સંતની વાત સાંભળતાં સાંભળતાં એવા ભક્ત થવાય છે. (૩) અંતરમાં કે બહાર ભગવાનની મૂર્તિ સામે જોઈ રહેવું એ જ અંતર્દષ્ટિ છે.

૫૦. (૧) જે પોતાના મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે છે તે જ બુદ્ધિશાળી છે. (૨) જે જગતમાં અતિ ડાહ્યા છે, પણ કલ્યાણ માટે કાંઈ કરતા નથી તો તે મૂર્ખ – જાડી બુદ્ધિવાળા છે.

૫૧. (૧) પુરુષોત્તમની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એક પુરુષોત્તમ જ છે. (૨) જે સંત સમાગમથી પુરુષોત્તમનો યથાર્થ મહિમા સમજે તે પોતે પુરુષોત્તમરૂપ થઈ જાય છે.(૩) ભગવાનનો નિશ્ચય ને ભગવાનનું દર્શન તે ભગવાન વતે જ થાય છે.

૫૨. (૧) સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત ને પંચરાત્ર એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવાની રીત બતાવી છે.

૫૩. (૧) સાધુનો ગુણ લે છે તે દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. (૨) સંતનો અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે. (૩) પંચવર્તમાનનો ભંગ કરે તો જ અવગુણ લેવો.

૫૪. (૧) ભગવાનના એકાંતિક સાધુના પ્રસંગ થકી ભાગવતધર્મનું પોષણ તથા મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે. (૨) જે ભગવાનનાં નાનાં-મોટાં વચનમાં અડગપણે વર્તે તેનો જ ધર્મ દૃઢ રહે તથા તેનો જ સત્સંગ દૃઢ રહે.

૫૫. (૧) અશુભ દેશ-કાળાદિકને સેવે ત્યારે જીવને ભજન-સ્મરણ તથા વર્તમાનનો એક દૃઢાવ રહેતો નથી. (૨) રૂડા દેશાદિક હોય છતાં જે બગડી જાય છે તેણે તો કોઈ મોટું પાપ કે મોટા સંત-ભક્તનો દ્રોહ કર્યો છે તે નડે છે. (૩) જો મોટા પુરુષની સેવામાં ખબડદાર થઈને રહે તો તેનાં સર્વ પાપ બળી જાય છે.

૫૬. (૧) નિષ્કામ એવો જે જ્ઞાની ભક્ત તે શ્રેષ્ઠ છે અને જે સકામ છે તે કનિષ્ઠ છે. (૨) પોતામાં ભક્તિ-જ્ઞાનાદિક શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય પણ જો તેનું અભિમાન આવે તો બહુ મોટી ખોટ કહેવાય. (૩) કોઈ પણ પ્રકારનું અભિમાન તો દેહાત્મબુદ્ધિને જ દૃઢ કરાવે છે. (૪) નિર્માની ભક્તમાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિ નિવાસ કરીને રહે છે. (૫) સાધુએ તો હંમેશાં બાળકની જેમ નિર્માની રહેવું. (૬) ભગવાનની ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થાતી નથી, માટે બીજાં સાધનના બળને તજી ઉપાસનાનું બળ રાખવું.

૫૭. (૧) ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ને માહાત્મ્ય જાણવું એ બે મોક્ષના હેતુ છે. (૨) જે સ્વભાવ સત્સંગમાં નડે એવો હોય છતાં તેનો અભાવ આવતો નથી તો મોક્ષનો પૂરો ખપ જ નથી, અને તે સ્વભાવને શત્રુ માન્યો પણ નથી.

૫૮. (૧) આત્મનિષ્ઠા અને સંતોનો સંગ રાખે તો રજોગુણ તથા તમોગુણના વેગ ટળી જાય. (૨) એ બેયે કરીને પણ ન ટળે એવા જે પૂર્વ સંસ્કાર તે તો મોટા પુરુષ રાજી થાય તો નાશ પામે. (૩) મોટા પુરુષ રાજી થાય તો ગમે તેવું દુઃખ કે વિઘ્ન આવનારું હોય તોપણ નાશ થઈ જાય ને સર્વ વાતે સુખી થાય. (૪) કપટ, કામ, માન વગેરેનો ત્યાગ કરી સંતનો ગુલામ થઈને રહે તો મોટા સંત રાજી થાય અને પાકો હરિભક્ત થાય. (૫) મોટા સંતને વિશે જેવા ગુણ કે દોષ કલ્પે છે તેવો પોતે થઈ જાય છે.

૫૯. (૧) ભગવાનનો દૃઢ વિશ્વાસ, આસ્તિકપણું અને સર્વકર્તા, સર્વસ્વામી અને સર્વાંતર્યામી એવો પ્રગટ પ્રભુનો મહિમાએ સહિત નિશ્ચય દૃઢ થાય તો ભગવાનમાં અસાધારણ હેત થાય છે. (૨) જ્યાં અતિ મોટા સમર્થ સંત રહેતા હોય ત્યાં દેશ, કાળ અને ક્રિયા તે અશુભ હોય તોપણ શુભ થઈ જાય છે.

૬૦. (૧) પોતાની વાસનાનો તપાસ કરી ઘટાડતો રહે અને ભગવાન સંબંધી વાસના વધારતો રહે તો વાસના ટળી જાય છે. (૨) વાસના રહિત વર્તવું તે જ એકાંતિકનો ધર્મ છે. (૩) વાસના ટાળ્યાના ઉપાય : આત્મનિષ્ઠા, પંચવિષયમાં તુચ્છપણું અને ભગવાનનો દૃઢ મહિમા સમજવો તે છે. (૪) એકાંતિક ધર્મ એવા એકાંતિક પુરુષ થકી જ પમાય છે.

૬૧. (૧) આત્મનિષ્ઠા અતિશય દૃઢ થાય તો ધીરજ ડગે નહિ. (૨) સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન જેવી નદીઓ આત્મનિષ્ઠાથી તરી શકાય, પણ અંતકાળે તો પ્રભુનો આશરો જ કામ લાગે છે. (૩) ભગવાન જેમ જેમ વધુ દુઃખ દે તેમ કસોટી માની વધુ રાજી થઈએ તો ખુદ ભગવાન આપણને વશ થઈ જાય છે.

૬૨. (૧) જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયરૂપી ભગવાનનો સંબંધ થાય છે તેને વિશે ભગવાનના સર્વે ગુણો આવે છે. (૨) ભક્તના દ્રોહે કરીને ભગવાનનો દ્રોહ થાય છે, તેથી તે દ્રોહના કરનારાનું અતિ ભૂંડું થાય છે. (૩) કીડી જેવા જીવને પણ દુઃખવવો નહિ એ જ નિર્માની સાધુનો ધર્મ છે.

૬૩. (૧) જો ભગવાનના નિશ્ચયમાં કસર હોય તો : ૧-સામર્થ્ય ન દેખાય ત્યારે અંતર ઝાંખું થઈ જાય. ૨-દોષ ટળે નહિ તેનો ધોખો થાય. ૩-ભગવાનમાં પણ પોતાના જેવા દોષ કલ્પે. (૨) જેને પૂર્ણ નિશ્ચય હોય તેને આવું વર્તે :૧-મારે સર્વે પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે. ૨-આ પ્રત્યક્ષ સંતો-ભક્તો નારદ, ઉદ્ધવ, રાધા, લક્ષ્મી જેવાં છે. ૩-મારે કાંઈ બાકી નથી, ધામમાં જ છું; આવા કેફમાં અખંડ આનંદમાં જ વર્તે. (૩) ભગવાનને તત્ત્વે કરીને જાણવાની રીત વર્ણવી છે. (૪) પક્વ નિશ્ચયવાળાનું ટૂંકમાં લક્ષણ : પ્રભુની આજ્ઞાથી ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ રાજી થકો કરે, કઠણ સ્વભાવ પણ તત્કાળ મૂકે; સંત વિના રહેવાય જ નહિ; કથા, કીર્તન અને સંતનો અતિશય મહિમા સમજે.

૬૪. (૧) આત્મા ને અક્ષર એ બન્ને પુરુષોત્તમનાં શરીર છે, કારણ કે તે બન્ને પુરુષોત્તમનાં વ્યાપ્ય છે તથા ભગવાન પાસે આધીન અને અસમર્થ છે. (૨) દૃશ્ય જે જડ માયા અને દ્રષ્ટા જે આત્મા, એ બંનેના દ્રષ્ટા જે ભગવાન તેને સદા સાકાર અને દિવ્ય જાણી ભક્તિ-ઉપાસના કરે છે, તે ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે

૬૫. (૧) મનુષ્ય તથા વિરાટના દેહમાં જે ખાલી જગ્યા છે તેનો વિકાસ એ આકાશની ઉત્પત્તિ છે અને તેનો સંકોચ તે લય છે. (૨) બ્રહ્મરંધ્રથી પ્રકૃતિ-પુરુષ સુધીનો જે તેજનો માર્ગ તેને જ સુષુમ્ણા નાડી કહે છે. (૩) ભગવાનને વિશે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઈચ્છાશક્તિ જે રીતે રહી છે તેની વિગત વર્ણવી છે.

૬૬. (૧) શાસ્ત્રના શબ્દો એકાંતિક ભક્ત વિના બીજાને સમજાતા નથી. (૨) શાસ્ત્રમાં ભગવાનને અરૂપ અને નિર્ગુણ કહ્યા છે તે તો માયિક એવા રૂપ અને ગુણના નિષેધ માટે છે, પણ ભગવાન તો સદા સાકાર અને અનંત કલ્યાણકારી ગુણે યુક્ત જ છે. (૩) ભગવાન પોતે દિવ્યમૂર્તિ હતા તો તેમના યોગે લાકડાનો રથ અને ઘોડા પણ દિવ્ય થઈ ગયા.

૬૭. (૧) જેને આ લોકના સુખમાં પ્રીતિ જ નથી અને મહારાજની મૂર્તિને વિશે જ વાસના છે, તથા તેનો જે સંગ કરે તેનું પણ તેવું જ હિત કરે; અર્થાત્ જે કાંઈ કરે તે મર્યા પછી મહાસુખ આપે એવું જ કરે તેને સત્પુરુષ કહેવાય. (૨) એવા સત્પુરુષમાં જે દેવની બુદ્ધિ રાખે ને જેમ કહે તેમ જ કરે તથા તેમના ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના દોષનો પસ્તાવો કરે તેવા મુમુક્ષુમાં તે સત્પુરુષના તમામ ગુણો આવે છે. (૩) જે એવો ન હોય અને મોટા સંતમાં અવગુણ જોતો હોય તેમાં સત્પુરુષના ગુણ આવતા નથી.

૬૮. (૧) મૂર્તિ અને સંતને વિશે ભગવાન સાક્ષાત્ વાસ કરીને અખંડ રહે છે. (૨) આવી રીતની જે સાક્ષાત્ ભાવની મર્યાદા નથી રાખતો તેને નિશ્ચય નથી, એટલે તેનું કલ્યાણ પણ થતું નથી. (૩) જેને મૂર્તિમાં તથા સંતમાં નાસ્તિકપણું આવે છે તેને મનુષ્યરૂપે રહેલા સાક્ષાત્ ભગવાનને વિશે પણ નાસ્તિકપણું આવશે. (૪) નાસ્તિકના ગ્રંથ સાંભળવાથી અને કામ, ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યાદિ દોષોને વશ થવાથી પણ નાસ્તિકપણું આવે છે.

૬૯. (૧) હિંસામય ધર્મ તે ધર્મ, અર્થ અને કામ માટે અને અહિંસામય ધર્મ તે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે છે. (૨) ક્રોધે યુક્ત પ્રકૃતિ તે દુષ્ટનો ધર્મ અને શાંત સ્વભાવે વર્તવું તે સાધુનો ધર્મ છે.

૭૦. (૧) અંતરમાં ક્યારેક વિષયભોગની હા અને ક્યારેક ના આવે છે, તે બુદ્ધિમાં પડેલા કુસંગી અને સંતના શબ્દોની લડાઈ છે. (૨) જેના પક્ષમાં ભગવાન અને સંત છે તેનો જ વિજય થવાનો છે. (૩) કુસંગી કે સંત એ બેમાંથી જેનો બહાર સંગ હોય તેનું અંતરમાં બળ વધે છે. (૪) દેહના અંત સુધી લડાઈ ચાલુ જ રાખે તો શત્રુ ન જિતાયા હોય તોપણ ભગવાનરૂપી ધણી બધું જ જાણે છે, તેથી તેઓ સહાય કરે છે. (૫) જે સત્સંગ કરે છે તેનું શૂળી જેવું દુઃખ હોય તે કાંટે મટે છે. (૬) શ્રીહરિએ સત્સંગીમાત્રના હિત અર્થે બે વરદાન માગી રાખ્યાં છે, માટે કેવળ જીવના કલ્યાણ માટે જ સત્સંગ કરવો.

૭૧. (૧) ભક્તનો દ્રોહ અને ભગવાનના આકારનું ખંડન એ બે અપરાધને ભગવાન માફ કરતા નથી. (૨) અક્ષરધામ, દિવ્ય મુક્તો અને સર્વે ઐશ્વર્ય સહિત જ ભગવાન આ પૃથ્વીને વિશે વિરાજમાન છે, એમ દૃઢપણે સમજવું ને સમજાવવું. (૩) આવા દિવ્ય ભગવાન મનુષ્યભક્તની સેવા સ્વીકારે છે, તે તો એ ભક્તને દિવ્ય મુક્ત બનાવવા માટે જ છે.

૭૨. (૧) ભગવાન અને સંતની યથાર્થ નિષ્ઠાવાળાનું કાળ ને કર્મ એ બેય મળીને પણ ભૂંડું કરી શકતાં નથી. (૨) ગરીબને દુખવે તથા કોઈને માથે જૂઠું કલંક દે તથા પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓનો ધર્મ ભંગ કરાવે તો તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ

ભગવાને જે રાસરમણ કર્યું તે કામનો ગર્વ ઉતારવા માટે જ હતું. (૪) શ્રીહરિ મનુષ્ય ભક્તોને સજાતીય થઈ તેનું કલ્યાણ કરવા માટે માનુષી સ્વભાવ દેખાડે છે, છતાં પણ તે પોતે તો દિવ્ય મૂર્તિ જ છે. (૫) માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય થાય તો એમ મનાય જે, 'મારું કલ્યાણ તો થઈ જ ગયું છે, હવે તો જે મારું દર્શન કરે કે વચન માને તેનો પણ મોક્ષ થાશે.' (૬) ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ ભક્તનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

૭૩. (૧) વીર્ય એ જ કામનું સ્વરૂપ છે. જે વીર્યને જીતીને શિશ્ન સુધી આવવા જ ન દે તે ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી કહેવાય. (૨) જેને વીર્યપાત થાય છે તે પૂરો બ્રહ્મચારી ન કહેવાય, પણ ભગવાનનો આશરો રાખશે તો ધીરે ધીરે થશે. (૩) બ્રહ્મચર્ય દૃઢ કરવું હોય તેણે સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પ જ ન થાય એવું જતન કરવું. (૪) ભગવાન તથા તેમની સાથે એકાત્મતાને પામેલા સંત તે બન્ને ક્રિયા કરતાં થકાં પણ નિર્લેપ જ હોય છે. (૫) આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનના મહિમા થકી જે વૈરાગ્ય ઊપજે તેના થકી નિર્વાસનિક થવાય છે. (૬) મોટા પુરુષમાં જે સંપૂર્ણ નિર્દોષબુદ્ધિ રાખે છે તે સર્વ દોષથી રહિત થઈ જાય છે. (૭) જેણે જેને મન અર્પ્યું હોય તેને તેનાં દર્શનાદિક ખૂબ જ ગમે અને તેની જેમ મરજી હોય તેમ જ રહે. (૮) જેને ઉપદેશની વાત કરતાં બીક લાગે તેણે વાત કરનારાને મન અર્પ્યું કહેવાય નહીં.

૭૪. (૧) જેને જેટલો વૈરાગ્ય ને સમજણ હોય તે વિષય પ્રાપ્ત થાય કે આપત્કાળ આવે ત્યારે કળાય છે. (૨) આપણે ભગવાનના દાસ છીએ, માટે જેમ તેમની મરજી હોય તેમાં રાજી રહેવું. પછી તેમની ઇચ્છાથી આખું જગત સત્સંગી થાઓ કે મટી જાઓ, હાથીએ બેસારે કે ગધેડે, પણ હર્ષ-શોક તો થવા દેવો જ નહીં. (૩) સૂકા પાનની જેમ ભગવાનને આધીન રહી આનંદથી ભજન કરવું પણ કોઈ પ્રકારનો ઉદ્વેગ થવા દેવો નહીં.

૭૫. (૧) સંબંધી હોય કે ન હોય, પણ જેને ભગવાનના ભક્તમાં હેત હોય તેનું કલ્યાણ થાય છે. (૨) ભગવાનના ભક્ત સાથે વૈરબુદ્ધિ રાખે તે નરકમાં પડે છે. (૩) જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ સંપૂર્ણ હોય તેને પરિપૂર્ણ નિશ્ચય છે.

૭૬. (૧) ક્રોધી, ઈર્ષાળુ, કપટી અને માની માણસ જો હરિભક્ત હોય તોપણ ભગવાનને તેની સાથે બનતું નથી. (૨) પાંચેય વર્તમાનમાં પૂરો હોય અને ગમે એવા ભીડામાં પણ દેહપર્યંત મૂંઝાય નહિ તેની ઉપર મહારાજને વગર કર્યું સહજે જ હેત થાય છે. (૩) એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિવાળા જ ભગવાનને વહાલા લાગે છે.

૭૭. (૧) જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેમાં ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણો અને સાધુનાં ત્રીસ લક્ષણ જરૂર આવે છે. (૨) પંચવર્તમાનરૂપ ધર્મને મૂકીને જ્ઞાન કે ભક્તિનું બળ લેનાર ગુરુદ્રોહી ને વચનદ્રોહી છે. (૩) ભગવાનનો ભક્ત બોલતો, ઝંખતો કે મૌન

થકો દેહ મૂકે પણ તેનું તો કલ્યાણ જ થાય છે, અને વિમુખ સારી કે ભૂંડી ગમે તે રીતે દેહ મૂકે તોપણ નરકે જ જાય.

૭૮. (૧) પૂર્વકર્મોથી દેશ-કાળાદિ ફરે નહિ, માટે મુમુક્ષુઓએ સારા જ દેશકાળાદિ સેવવા. (૨) યથાર્થ નિશ્ચયવાળાને પ્રભુની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણકારી જ સમજાય તથા ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવે જ નહીં. (૩) દેહનાં સંબંધીના પક્ષ જેવો જેને સત્સંગનો પક્ષ છે, તેનો સત્સંગમાં અચળ પાયો છે. (૪) મન, વાણીને અગોચર એવા ભગવાન પોતે જ દર્શન દેવાનો સંકલ્પ કરે છે એટલે ધામમાં હોવા છતાં સહુ કોઈને આ લોકમાં પણ દેખાય છે. (૫) 'મહારાજ અને સંતો જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં જ અક્ષરધામ છે. તેમની સાથે મને રહેવા મળ્યું, માટે મારાં મોટાં ભાગ્ય છે', એમ સમજે તો અખંડ આનંદ રહે. (૬) જ્યાં સુધી દેહનું ભાન છે ત્યાં સુધી સમૂહમાં રહી કથા-કીર્તન કરે-સાંભળે તે શ્રેષ્ઠ છે. (૭) જે પોતાના સ્વભાવ સાથે દૃઢ વૈર બાંધે છે તેના ઉપર શ્રીહરિ તથા સંતની કૃપા થાય છે; માટે પોતાના અંતઃશત્રુ સાથે વૈર કર્યામાં ઘણો જ લાભ છે. (૮) પોતાની કુબુદ્ધિથી સંતના અલ્પ દોષને મોટો માને છે એટલે હેત-ભાવ ઓછા થઈ જાય છે. (૯) જેમ સંત કહે તેમ જ સંશય રહિત થઈને કરે તો જરૂર મોક્ષ થાય.

શ્રીસારંગપુરનાં વચનામૃત

૧. (૧) જેને પંચવિષયમાં પ્રીતિ થાય જ નહિ તેનું મન જિતાયું કહેવાય. (૨) આત્મનિષ્ઠા તથા ભગવાનનો મહિમા એ બે થકી પ્રગટેલા વૈરાગ્ય વડે વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે.

૨. (૧) દેહ, મન અને વચનના ગુણે કરીને ભક્તને ભગવાનમાં તથા ભગવાનને ભક્ત ઉપર હેત થાય છે તેની વિગત બતાવી છે. (૨) કુશળકુંવરબાઈની જેમ એકાગ્રવૃત્તિથી દર્શન કરવાં ને દૃષ્ટિ પલટાવીને મૂર્તિને અંતરમાં ઉતારવી. (૩) નેત્ર તથા શ્રોત્રને વિશેષ નિયમમાં રાખવાં.

૩. (૧) અતિ હેતથી કરેલી પ્રત્યક્ષ તથા માનસી પૂજા બંને શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જેને સેવા, પૂજા, દર્શન અને કથા-કીર્તનમાં નિત્ય નવો ઉત્સાહ રહેતો હોય તો તે ભક્ત તે બધું અતિ હેતે કરીને કરનારો જાણવો. (૩) શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ કરે તેને જ સાક્ષાત્કાર થાય છે.

૪. (૧) ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીને પણ ચોખ્ખું સમજાઈ જાય તે જ સુખદાયી થાય છે. (૨) અત્યંત નિર્વાસનિક થવાય એવો ચોખ્ખો આત્મવિચાર કરવો. (૩) વાસનાનું બળ દેખીને હિંમત હારવી નહિ, આનંદથી ભજન કર્યા કરવું ને વચનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.

૫. (૧) માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ જ વાસના ટાળ્યાનું અચળ સાધન છે. (૨) જીવ, ઈશ્વર, અક્ષરબ્રહ્મ ને પુરુષોત્તમનું અન્વય-વ્યતિરેકપણું બતાવ્યું છે. (૩) મહિમા જાણી મન પરોવીને જે પ્રભુનાં દર્શનાદિક કરે છે તેને જ તેનું પૂરું ફળ મળે છે, બીજાને તો બીજબળ થાય છે.

૬. (૧) એક એક અવસ્થાને વિશે બીજી બે બે અવસ્થાઓ રહી છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. (૨) વૈરાજના તથા જીવના દેહને વિશે રહેલ ચાર પ્રકારની વાણીનાં લક્ષણો જણાવ્યાં છે.

૭. (૧) મન તે મનોમય ચક્ર છે અને દશ ઈન્દ્રિયો તેની ધારા છે, તે જ્યાં ઘસાઈને બૂઠી થાય તે નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર છે. (૨) જ્યાં એકાંતિક સંતો રહેતા હોય તે જ નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર છે, ત્યાં પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું.

૮. (૧) માનમાંથી ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, મત્સર ને અસૂયા થાય છે. (૨) બીજાની મોટાઈ દેખી શકાય નહિ તે ઈર્ષ્યાનું લક્ષણ છે.

૯. (૧) હૃદયમાં યુગની પ્રવૃત્તિનું કારણ માયાના ગુણ છે; ગુણની પ્રવૃત્તિનું કારણ પૂર્વ કર્મ છે. (૨) જેને રજ-તમ વધુ રહેતા હોય તેમણે આત્મનિષ્ઠા અને મહિમા વિશેષ દૃઢ કરવા, સેવા પરાયણ થવું, ધર્મમાં રહેવું અને પોતાને પૂર્ણકામ માનવો. (૩) તામસી કર્મ ટાળવાનો ઉપાય : શ્રીહરિ તથા સંતના વચનમાં શ્રદ્ધા સહિત વિશ્વાસ રાખવો. (૪) અતિ સાચા ભાવે સત્સંગ કરે તો દોષમાત્ર ટળી જાય ને સદેહે બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય. (૫) પોતાનો ધર્મ એ જ સ્થાન છે, તેમાં રહી સેવા-પૂજા કરવી.

૧૦. (૧) ધર્મી-અધર્મીનાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૨) બાહ્યદૃષ્ટિએ ધામ ઘણું છેટે છે, પણ આત્મદૃષ્ટિએ અણુય છેટે નથી. (૩) જે સંત પોતાના ચૈતન્યમાં શરીરી એવા શ્રીહરિને સાક્ષાત્ સ્વીકારે છે, તેનાથી ધામ તથા ધામી અણુય છેટા નથી. (૪) એવા સંતનાં દર્શન તે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન છે. અને તેના સમાગમમાં પડ્યા રહેવાથી તેના જેવી જ પ્રાપ્તિ થાય છે.

૧૧. (૧) વૈરાગ્યાદિ પાંચ સાધન અતિ દૃઢ કરે તો જન્મ-મરણથી રહિત થાય છે, આટલું પુરુષપ્રયત્નથી થાય છે. (૨) આવા ભક્ત ઉપર જ ભગવાનની કૃપા થાય છે અને તે કૃપા થકી જ એકાંતિક ભક્ત થાય છે. એવા ભક્ત ક્યારેક અતિ હેતે કરીને ભગવાનમાં લીન થઈ જાય છે. (૩) જો શ્રીહરિની કૃપાનું પાત્ર ન બને તો અક્ષરધામને ન પામે, બીજાં ધામને અથવા વધુ સવાસનિક હોય તો દેવલોકને પામે છે. (૪) જો ખબડદાર થઈને મંડે તો દેહ છતાં જ કસરમાત્ર ટળી જાય અથવા અંતકાળે ભગવાનની કૃપા થતાં અક્ષરધામને પામે છે.

૧૨. (૧) ભગવાનનો નિશ્ચય, સ્વધર્મ અને આત્મનિષ્ઠા – આ ત્રણ ગુણ સાધુને વિશે અખંડ રહે છે ને બીજા આવે-જાય છે. (૨) આત્મનિષ્ઠા ને શ્રીહરિનો નિશ્ચય જો એકવાર દૃઢપણે થયા હોય તો તે ટાળે તોય ટળે નહીં. (૩) આત્મવિચારની રીત : દેહ તથા આત્માને અત્યંત જુદા સમજી દેહના ભાવ દેહમાં જ માનવા ને આત્માના ભાવ આત્મામાં જ ધારવા, પણ બંનેને એક થવા દેવા જ નહીં.

૧૩. (૧) શાસ્ત્ર પ્રમાણે શ્રીહરિનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે કોઈ કાળે ડગતો નથી.

૧૪. (૧) ધામને પામીને કોઈ પડતો નથી; જે પડ્યા જેવું લાગે છે તે તો ભગવાનની ઇચ્છાએ કરીને થયું છે. (૨) ભગવાનના મહિમાવાળો ભક્ત હોય તોપણ મોહ અને પ્રમાદને ટાળવાનો ખટકો રાખવો જ જોઈએ. (૩) સ્થૂળશરીર પાંચ તત્ત્વનું છે, સૂક્ષ્મશરીર ઓગણીસ તત્ત્વનું છે, પણ બંને એકબીજામાં ઓતપ્રોત વર્તે છે ત્યારે જ સર્વ ક્રિયા થઈ શકે છે; માટે બંને ચોવીસ તત્ત્વનાં કહેવાય. (૪) સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ બંને શરીરનાં કર્મ સરખાં જ લાગે છે; પરંતુ જો તેનાથી તદ્દન જુદો અકર્તા અને અભોક્તાપણે વર્તે તો એકેય દેહનું કર્મ લાગતું નથી.

૧૫. (૧) આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય સહિત પ્રીતિવાળો ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને તે બેથી રહિત કેવળ પ્રેમીભક્ત હોય તે ન્યૂન છે. (૨) મુગ્ધા, મધ્યા ને પ્રૌઢા એમ ત્રણ પ્રકારની ગોપીઓનાં લક્ષણ કહ્યાં છે.

૧૬. (૧) પોતાના ભક્તજનના ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વૃદ્ધિ પમાડ્યાને અર્થે શ્રીનરનારાયણ ભગવાન તપ કરે છે.

૧૭. (૧) જેમ જેમ ભગવાનનો મહિમા વધુ સમજાતો જાય તેમ તેમ ઊંચી સ્થિતિ બંધાતી જાય છે ને તે પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ મુક્ત બને છે. (૨) એ રીતે મરીચ્યાદિથી લઈ અક્ષરધામના મહામુક્ત સુધીના મુક્તોના ભેદ પડ્યા છે.

૧૮. (૧) મુમુક્ષુ સાચા સંતનાં વચનમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાન થાય તો તેમાં સર્વે કલ્યાણકારી ગુણ પ્રગટ થઈ આવે છે. (૨) કુસંગીમાં શ્રદ્ધાવાન થાય તો સદ્‌ગુણો નાશ પામી દુર્ગુણો પેદા થાય છે. (૩) સમજીને સમાગમ કરે તો સ્વભાવ અને દુઃખ બંને ટળી જાય છે, પણ મૂંઝાવાથી કે મરવાથી ટળતા નથી. (૪) મોટા પુરુષમાં જે જે દોષ કલ્પે તે દોષો કલ્પનારામાં આવી જાય છે. (૫) સ્વભાવને દોષરૂપ જાણી ટાળે તો ટળે છે, પણ દુર્વાસાની જેમ ગુણરૂપ માનવાથી ટળતા નથી.

શ્રીકારિયાણીનાં વચનામૃત

૧. (૧) બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થયો ત્યારે જીવમાં પણ નિશ્ચય થઈ ગયો એમ જાણવું. (૨) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ કે જીવમાં શ્રીહરિનો નિશ્ચય થયો હોય તેનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૩) ભગવાન જ્યારે મનુષ્ય જેવા થાય છે ત્યારે તેમની જ કૃપા થકી જીવ તેમને દેખી-જાણી શકે છે. (૪) અભક્તનાં ઇન્દ્રિયો ભગવાનને નથી પામતાં પણ ભક્તનાં તો પામે જ છે. કેમ જે, શ્રીહરિના જ્ઞાને કરીને તે ભક્તનાં દેહાદિક સર્વે ઇયળની જેમ ભગવાનને આકારે આકારિત દિવ્ય થઈ જાય છે.

૨. (૧) શ્રીહરિ તથા સંતોનો અવગુણ આવ્યા કરે છે તેનું કારણ શાપિત બુદ્ધિ છે. (૨) શાપિત બુદ્ધિ થવાનું કારણ મોટા સંત, ભક્ત, ગરીબ કે મા-બાપનો અપરાધ છે. (૩) બીજા કરતાં વિશેષ નિયમ પાળે અને વિશેષ ભજન કરે તો શાપિત બુદ્ધિ ટળે છે.

૩. (૧) ઉપરની પ્રકૃતિએ માણસની પરીક્ષા થાય નહિ, તેની સાથે રહે ત્યારે જ યથાર્થ ઓળખાય છે. (૨) પોતાના ભૂંડા ઘાટ ટળે નહિ ત્યાં સુધી જે ખટકો મૂકે જ નહિ તે યુવાનીમાં સારો ભક્ત થાય. (૩) શરીરના દોષ દેહદમનથી અને મનના દોષ આત્મવિચારે કરીને ટાળવા; એવું કરે તે મોટો સાધુ છે. (૪) ત્યાગી થઈને સંસારના ભોગની ઇચ્છા રાખે તે સિંહ થઈને ઘાસ ખાય છે.

૪. (૧) પરમાત્માને લઈને જીવમાં અને જીવને લઈને બુદ્ધિમાં જાણપણું કહેવાય છે. (૨) ભગવાન મૂર્તિમાન થકા પોતાની અન્તર્યામી શક્તિએ કરીને વ્યાપક છે.

૫. (૧) પોતાના પ્રેમી ભક્તોના મનોરથ પૂરા કરવા, એ જ અવતાર ધર્યાનો મુખ્ય હેતુ છે. તે સાથે અસંખ્ય જીવોનું કલ્યાણ તથા એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન પણ કરે છે.

૬. (૧) માન-મત્સરાદિ દોષોએ રહિત થઈ ભક્તિ કરે તેના ઉપર ભગવાન અતિ રાજી થાય છે. (૨) ધન, સ્ત્રી, ભોજન અને માન – એ ચાર મત્સરનાં કારણ છે. (૩) શ્રીહરિએ કહ્યું છે જે, 'અમારો દેહ પણ અમે ભક્તોને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે.'

૭. (૧) સંતસમાગમ દ્વારા સર્વેમાંથી અહં-મમત્વ અને પ્રીતિ તોડી, એક પ્રભુમાં જ પ્રીતિ કરે તો ગૃહસ્થને પણ ત્યાગીની પેઠે જ અખંડ વૃત્તિ રહે. (૨) એકવાર ચડ્યા પછી ઊતરે જ નહિ, એવી જે ચટકી તે વૈરાગ્યનો હેતુ છે. (૩) "આત્યંતિક પ્રલય પછી પણ જે સ્વરૂપ સદા વિરાજમાન રહે છે તે જ આ છે." એવી પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિશે દૃઢ નિષ્ઠા થઈ જાય તે આત્યંતિક કલ્યાણ છે. (૪) જ્યાં નજર જાય ત્યાં સર્વત્ર મહારાજની મૂર્તિ દેખાય તે સિદ્ધદશા આવી કહેવાય છે.

૮. (૧) જડ-ચિદ્ સર્વની અંદર તેના આત્માપણે રહ્યા છે અને તેનો કોઈ પણ વિકાર જેને અડતો નથી; એવું જે ભગવાનનું અતિ સૂક્ષ્મપણું, નિર્લેપપણું અને સમર્થપણું તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે. (૨) જે કાંઈ મોટામાં મોટું પદાર્થ હોય તેનાથી પણ ભગવાન મોટા છે, એવી જે ભગવાનમાં મોટાઈ રહી છે તે તેમનું સગુણ સ્વરૂપ છે. (૩) જે આ મનુષ્યાકાર પ્રગટ સ્વરૂપ દેખાય છે તે જ એ બંનેનું મૂળસ્વરૂપ છે. (૪) આવી રીતે જે ભક્ત પ્રગટ ભગવાનના સ્વરૂપને સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત સમજે છે; તેને કાળ, કર્મ, માયા બંધન કરી શકતા નથી અને તેને અખંડ અંતરમાં આશ્ચર્ય રહ્યા કરે છે.

૯. (૧) પાડા જેવી આંટી પડી જાય એવી મલિન રીસવાળો જેને સ્વભાવ હોય તેને સાધુ કહેવાય જ નહીં. (૨) જે ભગવાનનો ને ભક્તનો મહિમા જાણતો હોય તેને ભક્તનો અવગુણ આવે જ નહિ, આંટી પણ બંધાય નહીં. (૩) જે ભગવાન તથા તેના ભક્તનો મહિમા રાખતો હોય તે જ પૂરો સત્સંગી છે. મહિમા વિનાનો સત્સંગી છે તોપણ અર્ધો વિમુખ છે.

૧૦. (૧) જે વિવેકી હોય તેણે પ્રભુને રાજી કરવા માટે જાણીને દેહ-ઇન્દ્રિયોના દમનરૂપ તપ કરતાં રહેવું જોઈએ. (૨) ભગવાનને સર્વકર્તા સમજવા - એ કલ્યાણનું પરમ કારણ છે. (૩) હજારો અંતરાય આવે તોપણ તેનો રોક્યો રોકાય નહિ ત્યારે સાચો ઈશક કહેવાય.

૧૧. (૧) પ્રિયતમની મરજી પ્રમાણે રહેવું એ જ પ્રીતિનું લક્ષણ છે. (૨) જગત સંબંધી વિષયોનો ત્યાગ કરીને પાંચે પ્રકારે શ્રીહરિને વિશે જોડાણો છે, તેને જેમ ભગવાન વિના રહેવાતું નથી, તેમ જ ભગવાનને તેના વિના રહેવાતું નથી. માટે તેને પ્રભુનો અખંડ સંબંધ રહે જ છે.

૧૨ (૧) કારણ શરીરરૂપ જીવની માયા વજ્ર જેવી કઠણ છે. (૨) શ્રીહરિનું ધ્યાન અને વચનનું પાલન કરવાથી કારણ શરીર શેકાઈને જુદું થઈ જાય છે. (૩) અંતઃકરણ છે તે જીવની અતિ સમીપે રહ્યું છે, જેથી તેમાં જે મનન થાય છે તેને જીવ પ્રમાણ કરે છે એટલે તે અતિ દૃઢ થઈ જાય છે. (૪) પ્રીતિપૂર્વક અને દૃઢ વિશ્વાસ સહિત ભગવાનની કથા-વાર્તા સાંભળે તો તેનું મન જરૂર નિર્વાસનિક થઈ જાય છે.

શ્રીલોયાનાં વચનામૃત

૧. (૧) ક્રોધ તો કસાઈ, કાળો સર્પ અને વાઘ-દીપડા જેવો છે. (૨) ભગવાનનો અતિ દૃઢ મહિમા સમજવો તે કામને મૂળમાંથી કાઢવાનો ઉપાય છે. (૩) વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનાં ત્રણ પ્રકારનાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૪) ધર્મનિષ્ઠા, બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ, પરબ્રહ્મની દાસભાવે ઉપાસના, મહિમા સહિત ભગવાનની ભક્તિ અને ભક્તોની સેવા-ચાકરી – આટલા ગુણો જેનામાં હોય તેનો સત્સંગ સંપૂર્ણ થયો કહેવાય.

(૫) દેહાભિમાની જીવને જ્યારે સંત ટોકે ત્યારે ગુણગ્રહણ કરવાને બદલે તે સંતનો અવગુણ લે છે. (૬) સંતનો અવગુણ જેને આવ્યો તેનું માથું કપાણું, પછી તે વિમુખ જ થાય છે. (૭) અવગુણરૂપ પાપ ધોવાનો એકમાત્ર ઉપાય : જેનો અવગુણ આવ્યો તેની જ પાસે અતિ દીન થઈ જે રીતે તે રાજી થાય તેમ કરવું.

૨. (૧) જેને દેહ છતાં જ જન્મ-મરણનો ભય ટળી જાય એવા જ્ઞાની, વિશ્વાસી, શૂરવીર અને પ્રીતિવાળા ભક્તનાં જુદાં જુદાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૨) કારણ નાનું હોવા છતાં મોટા કાર્યની ઉત્પત્તિ કરે તે જ કારણની મોટાઈ છે. શ્રીહરિ મનુષ્ય જેવા જણાય છે છતાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કારણ છે, એવા એ અલૌકિક અને સમર્થ છે.

૩. (૧) જેને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીહરિનો ને સંતનો નિશ્ચય હતો તેવા બાવીસ જેટલા પ્રગટ ભક્તોનાં આખ્યાનો કહ્યાં છે. (૨) આવા માહાત્મ્ય ને નિશ્ચયવાળા જે હોય તે જરૂર અક્ષરધામને જ પામે છે, પણ બીજાં ધામમાં અટકતા નથી.

૪. (૧) ભગવાન શ્રીહરિ એક ઠેકાણે એકરૂપે રહ્યા થકા અનંત બ્રહ્માંડમાં અનેકરૂપે ભાસે છે તેવી તેમની યોગકળા-સામર્થી છે. (૨) જો ભગવાનનાં કોઈ પણ ચરિત્રમાં શંકા થાય તો માયાને નથી તર્યા અને દિવ્યભાવ જ રહે તો તર્યા કહેવાય. (૩) કલ્યાણની રીતિ તો સર્વત્ર એકસરખી જ છે પણ ભક્તની શ્રદ્ધા પ્રમાણે ભેદ પડ્યા છે. (૪) ભગવાનના ભક્તોએ સદા આનંદમાં રહીને ભજન કર્યા કરવું ને આજ્ઞામાં રહેવું પણ પોતાનું ધાર્યું કરાવવા મૂંઝાવું નહીં.

૫. (૧) પંચવર્તમાન, અવગુણ અને નિશ્ચય સંબંધી ખામી નડ્યા કરતી હોય છતાં મોટા સંતને કહે નહિ તો કપટી અને કહે તો નિષ્કપટી છે. (૨) જો કહીએ નહિ તો મહિનામાં એકવાર સંકલ્પ થતો હોય તે પણ ભ્રષ્ટ કરે છે. (૩) સત્સંગમાં જે સર્વમાંથી ગુણ લેતો હોય તેનો જ પાયો પાકો છે. (૪) બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જીતવાથી અંતઃકરણ જિતાય છે. (૫) વર્તમાન સંબંધી નિયમો પાળે, તપ કરે અને કથા, કીર્તન, ભજન કરે તો બાહ્ય ઇન્દ્રિયો જિતાય છે. (૬) આત્મનિષ્ઠા, ધ્યાન અને મહિમા દૃઢ કરવાથી અંતઃકરણ જિતાય છે.

૬. (૧) સત્સંગી થયા પછી એકાંતિકપણું આવે તે દુર્લભમાં દુર્લભ કામ થઈ ગયું કહેવાય. (૨) નિષ્કામપણું અને નિશ્ચય હોય તો સર્વે ગુણો આવે છે. (૩) નિશ્ચય હોય તથા સંપૂર્ણ ધર્મ રાખતો હોય પણ જો માની, દેહાભિમાની અને વ્યવહારમાં આસક્તિવાળો હોય, તો તેની સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રાખવો નહિ; રાખે તો ભૂંડું થાય. (૪) જે આપણને વઢીને આપણા સ્વભાવ ટળાવે તેનો જ સંગ કરવો, પણ પપલાવીને રાખે તેનો નહીં. (૫) ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત ગરીબ હોય તોપણ તેની આગળ માન ન રાખવું અને સત્સંગથી પાછો પડ્યો હોય તેની આગળ તો માન રાખવું. (૬) એક દેહાભિમાન

હોય તો સર્વ દોષો રહે છે અને જો એક આત્મનિષ્ઠા આવે તો સર્વે ગુણો આવે છે.

૭. (૧) ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા અનુભવ એ ત્રણેયે કરીને યથાર્થપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે, ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય અને એમ ન જાણે તો આત્યંતિક મોક્ષ ન થાય. (૨) કોઈ જીવ કદાચ બ્રહ્મરૂપ થાય પણ જો પરબ્રહ્મની ઉપાસના ન કરે તો તેનો પણ આત્યંતિક મોક્ષ થતો નથી. (૩) શ્રીહરિના સ્વરૂપને કેવું સમજવું જોઈએ તેની શાસ્ત્રીય રીત સમજાવી છે.

૮. (૧) ડાહ્યા પુરુષ પોતે જેમાં અતિ સાવધાન છે તેમાં બીજાની ગાફલાઈ દેખે છે એટલે એનો અવગુણ આવે છે. (૨) આંખ-કાનાદિક ઇન્દ્રિયોની ચંચળતા ટાળ્યાના ઉપાય બતાવ્યા છે. (૩) જેને સેવા, સમાગમ અને ધર્મ પાળવામાં શ્રદ્ધા અધિક છે, તેને સંત પ્રમાણ કરે છે.

૯. (૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ એ ચારને ઊપજ્યાના ઉપાય બતાવ્યા છે.

૧૦. (૧) સાધારણ ને અસાધારણ હેતનું કારણ કર્મ કરતી વખતે વૃત્તિના જે તીવ્ર-મંદ વેગ થાય છે તે છે. (૨) જો સારા દેશ-કાળાદિ સેવે તો શ્રીહરિને વિશે પણ એવું અસાધારણ હેત થાય છે. (૩) ત્રણ પ્રકારના વેગનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. (૪) સ્ત્રી બાબતથી અવિકારી રહ્યાનાં બે ઉપાયો : ૧- સ્ત્રી પરમ દુઃખદાયી અને મોક્ષમાં વિરોધી છે એવી જીવમાં દૃઢતા. ૨- રાજા જનકની જેમ આત્મા તથા પરમાત્માના જ્ઞાનની અતિશય દૃઢતા. (૫) જે ભગવાનનો દૃઢ આશ્રિત હોય તેને માયા સુખદાયી છે, જેને નિશ્ચયમાં કચાસ છે તેને જ માયા દુઃખ દે છે.

૧૧. (૧) સત્‌શાસ્ત્ર થકી સત્પુરુષ તથા અસત્પુરુષ જેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે, તે બાબત વર્ણવી છે. (૨) પોતાને ભગવાનની જે મૂર્તિ મળી હોય તેનું જ ધ્યાન કરવું અને પૂર્વે ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું; એવી પતિવ્રતાની જેમ દૃઢ ટેક રાખવી. (૩) સત્‌શાસ્ત્રનું શ્રવણ સત્પુરુષ થકી જ કરવું.

૧૨. (૧) શ્રીહરિના સવિકલ્પ ને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયના છ ભેદનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે. (૨) વક્તાને વિશે જે દેશ-કાળાદિકનું શુભ-અશુભપણું તેણે કરીને શ્રોતામાં નિશ્ચયના ભેદ પડી જાય છે. (૩) શ્રોતાને શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા ઊપજે અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા વક્તા મળે ને દેશ-કાળ સારા હોય તો આ જ જન્મે શ્રેષ્ઠ નિશ્ચય થાય છે.

૧૩. (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ નિમગ્ન રહે તો નાના કે મોટા કોઈ જીવને માયાનો પરાભવ ન થાય. (૨) જેમ રાજા અને રાજાના ચાકરમાં ભેદ છે, તેમ ભગવાન અને તેના મુક્તોમાં ભેદ છે જ. (૩) પુરુષોત્તમનારાયણ જેવા તો એ એક જ છે. તેને લઈને મુક્તાનંદસ્વામી જેવાને ભગવાન જેવા કહેવાય, પણ એ પુરુષોત્તમ જેવા તો બીજા કોઈ છે જ નહીં.

૧૪. (૧) પૂર્વના આચાર્યોની રુચિ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાની રુચિ વિસ્તારીને કહી છે. (૨) ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોએ રહિત થઈ ધર્મ પાળે અને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તેની સાથે જ મહારાજને સુવાણ થાય છે.

૧૫. (૧) જીવ તો સંપૂર્ણ દેહમાં સમાનપણે રહ્યો છે; પરંતુ ઇન્દ્રિયોનાં સ્વચ્છપણાની વિષમતાએ કરીને સરખું જાણપણું જણાતું નથી. (૨) જે પુરુષ જીવનું સ્વરૂપ જેવું દેખે છે તેવું કહે છે, પણ જેને નિરાવરણ દૃષ્ટિ હોય તે જ યથાર્થ દેખે છે. (૩) જીવને વિશે મૂર્તિમાન એવા ભગવાન પુરુષોત્તમ પોતે જ રહ્યા છે. (૪) સાંખ્ય, યોગ, અને વેદાંતના મતે ભગવાનના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે.

૧૬. (૧) જેની વાસના કુંઠિત થઈ ગઈ હોય તેની વૃત્તિ વિષયમાંથી તરત પાછી વળે પણ આસક્ત થઈ જાય નહીં. (૨) જેને વાસના સમૂળ ટળી ગઈ હોય, તેને સુષુપ્તિની જેમ જાગ્રતમાં પણ સારા-નરસા વિષય સમાન જ રહે છે. (૩) વાસનાને નિર્મૂળ કરવાનો ઉપાય : ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને ભગવાનની ભક્તિ – આ ચારેયને અતિ દૃઢ કરવા. (૪) દોષમાત્ર ટાળ્યાનું અને ગુણમાત્ર મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ છે. (૫) ભક્તનો દ્રોહ કરવાથી અને ભગવાનને નિરાકાર સમજવાથી ગુણમાત્ર દોષરૂપ થઈ જાય છે. (૬) જે માની હોય તેને સંત-ભક્તના અવગુણ આવે છે. ઉદ્ધવજી જેવો મહિમા સમજે તો માન ટળે છે.

૧૭. (૧) સ્તુતિ કરનાર નિંદા કરતો થઈ જાય છે, તેનું કારણ દેહાભિમાન અને પંચવિષયની વાસના છે. (૨) જે દેહાભિમાની છે તેનાં કામ-માનાદિકનું જ્યારે સંત ખંડન કરશે ત્યારે તેને જરૂર અભાવ આવશે, દ્રોહ કરશે ને જીવતા કે મરીને જરૂર વિમુખ થશે. (૩) દેહાભિમાન અને પંચવિષયની આસક્તિ ટાળ્યાના ઉપાય : ભગવાનનો મહિમા, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય છે. (૪) જેને શ્રીહરિ તથા સંતોનું માહાત્મ્ય સમજાણું છે, તેનો પાયો સત્સંગમાં અચળ છે; બીજાનો વિશ્વાસ નહીં.

૧૮. (૧) નિશ્ચય થવો તે સૌથી કઠણ છે. અને તેની વાત પણ બહુ અટપટી છે. (૨) ભગવાન જ્યારે મત્સ્ય, કચ્છ કે રામ-કૃષ્ણાદિ રૂપે દેખાય છે, ત્યારે પણ તેઓ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે જ હોય છે, સામર્થી તથા પ્રકાશ પણ તેવા ને તેવા જ હોય છે; એટલે જ તે તે પ્રત્યક્ષ રૂપનું ધ્યાન ધરનારા દેહ મૂક્યા પછી મૂળ સ્વરૂપને જ પામે છે. (૩) ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે ? તો, કોટિ કામદેવને લજ્જા પમાડે એવા રૂપાળા છે, સર્વનાં કારણ, નિયંતા, અંતર્યામી અને સર્વેના રાજાધિરાજ છે. (૪) જેઓ ભગવાનના સ્વરૂપમાં હાડ-ચામ, મળ-મૂત્ર અને જન્મ-મરણ જેવો મનુષ્યભાવ પરઠે છે, તેને નિશ્ચય જ નથી.

શ્રીપંચાળાનાં વચનામૃત

૧. (૧) શ્રીહરિ સદા સાકાર જ છે; કેમ જે, સાકાર વિના કર્તાપણું સંભવે નહીં. (૨) ભગવાનની અપેક્ષાએ ભવ-બ્રહ્માદિ દેવો અતિ ગરીબ ગણાય છે. (૩) જ્યાં જ્યાં પંચવિષય સંબંધી સુખ જણાય છે તે ધર્મે સહિત જે કિંચિત્ ભગવાનનો સંબંધ તેણે કરીને છે, તો પછી ખુદ ભગવાનમાં તો કેટલું સુખ હશે ? આવી સમજણથી સારા પંચવિષય પણ અતિ ભૂંડા થઈ જાય છે. (૪) બીજાં સર્વનાં સુખોથી ગોલોકનું સુખ અધિક છે પરંતુ ગોલોકથી પણ અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. (૫) હવે ઠેઠ અક્ષરધામમાં જ પૂગવું છે પણ વચમાં ક્યાંય લોભાવું નથી; આવો ઠરાવ રાખવા મહારાજે ટકોર કરી છે.

૨. (૧) સાંખ્ય અને યોગશાસ્ત્રનો જે સનાતન સિદ્ધાંત છે તે તથા તેમાં રહેલા દોષને દૂર કરવા માટેની યુક્તિઓ બતાવી છે.

૩. (૧) જે માની ને ઈર્ષ્યાવાળો છે તેને બુદ્ધિ નથી. બુદ્ધિશાળી હોય તે પોતાના દોષ જાણે ને તેને ટળાવનારાને હિતકારી સમજે. (૨) ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થાથી વિલક્ષણ એવા શુદ્ધ આત્મારૂપે થઈને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી, એવો શ્રીહરિનો સિદ્ધાંત છે. (૩) ઇન્દ્રિયોરૂપી દુશ્મનોને નિયમરૂપી પાંજરામાં પૂરીને પછી તેની પાસે ભક્તિરૂપી કામ લેવું.

૪. (૧) ભગવાનનું મનુષ્ય સ્વરૂપ તથા અક્ષરધામસ્થ મૂળ સ્વરૂપ એ બંને સ્વરૂપનું જેણે યથાર્થ શ્રવણ, મનન કરીને એ બંને એક જ છે એવો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને કોઈ રીતે ભગવાનમાં સંશય થાય નહીં. (૨) ભગવાન જ્યારે મનુષ્યના જેવું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે ભૂખ-તરસ, પારકું-પોતાનું વગેરે મનુષ્યના ભાવો જણાવે છે, પરંતુ એ તો મનુષ્ય ભક્તોને પોતાના સ્વરૂપમાં સજાતીયપણે હેત થાય એટલે દેખાડે છે; ખરેખર તો શ્રીહરિ નખશિખ દિવ્ય જ છે.

૫. (૧) જે શ્રીહરિ તથા સંતનું ઘસાતું બોલતો હોય તેને તીખા બાણ જેવું વચન મારવું. (૨) ભગવાન તથા સંત પાસે દાસાનુદાસ થઈને નિર્માનીપણે વર્તવું.

૬. (૧) બીજા અવતારો કરતાં શ્રીકૃષ્ણ અવતાર બહુ મોટો થયો, પણ આ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનારાયણનો અવતાર તો સર્વોત્કર્ષપણે વર્તે છે. એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પ્રભુના સ્વરૂપમાં અચળ મતિ રાખવાની ભલામણ કરી છે.

૭. (૧) આત્યંતિક પ્રલય પછી પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ જેવું માયિક તત્ત્વોએ રહિત તથા અનંત સામર્થી અને પ્રકાશે યુક્ત – દિવ્ય હોય છે તેવું ને તેવું જ મનુષ્ય સ્વરૂપને જાણવું, તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય. (૨) ભગવાનમાં જન્મ, મરણ, બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધપણું દેખાય છે, તે તો નટની માયાની જેમ યોગકળાએ કરીને દેખાડે છે; પણ ખરેખર એ દિવ્યમૂર્તિ અક્ષરધામનું જ સ્વરૂપ છે. (૩) પ્રત્યક્ષ

પુરુષોત્તમની મૂર્તિ નખશિખ દિવ્ય જ છે; સાકરની મૂર્તિની જેમ તેમાં ત્યાગ-ભાગ કરવા જેવું છે જ નહીં.

શ્રીગઢડા મધ્ય પ્રકરણનાં વચનામૃત

૧. (૧) મોહ થવાનું કારણ વિષયની આસક્તિ છે અને જ્યારે મોહ વ્યાપે ત્યારે યોગ્ય-અયોગ્ય ક્રિયાનો વિવેક રહેતો નથી. (૨) વિષયોનો પ્રસંગ રાખે તો તેમાં આસક્તિ થાય જ, પછી કોઈ વાતનું ઠેકાણું ન રહે એ સિદ્ધાંત વાત છે. (૩) વિષયની આસક્તિ ટાળવાનાં સાધન : આત્મનિષ્ઠા, જગતનું નાશવંતપણું અને ભગવાનનો અતિશય મહિમા સમજવો એ છે. (૪) વિષયાસક્તિ ટળી જાય ત્યારે બુદ્ધિમાં સારા-નરસા વિષયનો ભેદ રહેતો નથી અને તેવા નિર્વાસનિક ભક્ત ઉપર જ ભગવાન રાજી થાય છે.

૨. (૧) ખરેખર જીવ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણથી નોખો છે પરંતુ અજ્ઞાને કરીને તેને પોતાનું રૂપ માને છે. (૨) વિષયની ઉત્પત્તિ જીવમાંથી તથા અંતઃકરણમાંથી નથી, બાહેરથી ઈન્દ્રિયો દ્વારે થઈને તે જીવમાં પ્રવેશે છે. (૩) પંચવિષયની પીડા તથા કામાદિ દોષોને નાશ કરવાનો ઉપાય : ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવી અને પોતાના ચૈતન્યમાં ભગવાનની મૂર્તિ ધારીને તેના સુખવતે પૂર્ણ રહેવું.

૩. (૧) રસિકપણું ને બ્રહ્મજ્ઞાન એ બે કલ્યાણના અને પડવાના પણ હેતુ છે. (૨) રાધિકાજી-લક્ષ્મીજી જેવાં સ્ત્રી ભક્તોનાં રૂપાદિ જોયે-સાંભળે વિકાર થાય એ મોટું પાપ છે. (૩) બ્રહ્મજ્ઞાની પોતાના જીવને પણ ભગવાન જાણે એ મોટું વિઘ્ન છે, પછી તે કલ્યાણમાંથી પડી જાય છે. (૪) ભગવાનનાં ભક્ત બાઈઓને વિશે મા, બેન અને દીકરીની બુદ્ધિ રાખે, તેમ જ ભાઈઓને વિશે ભાઈ, બાપ, દીકરાની બુદ્ધિ રાખે તો વિકાર ન થાય ને કલ્યાણ બગડે નહીં. (૫) પરબ્રહ્મની સ્વામી-સેવક ભાવે ઉપાસના કરવી એ પરમપદ પામ્યાનો નિર્વિઘ્ન માર્ગ છે.

૪. (૧) આપત્કાળમાં ધર્મ કે ભક્તિ એક જ રહે એમ હોય ત્યારે ભગવાન રાજી થાય તે રાખવું અને ભગવાન પરોક્ષ હોય ત્યારે ભગવાનનું અખંડ ચિંતવન કરવું. (૨) અતિશય મહિમાવાળા ભક્તો આમ સમજે તો જ ધર્મમાં રહેવાય કે 'મારે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખી એકાંતિક ભક્ત થવું છે; પણ જો ધર્મમાં ખબરદાર નહિ રહું તો કામાદિક દોષો તેમાં વિક્ષેપ કરશે.' (૩) 'ભગવાન સદા નિર્બાધ જ છે' એવો અલૌકિક મહિમા અને બળવાન શ્રદ્ધા હોય તો જ શ્રીહરિનું અખંડ ચિંતવન થાય. (૪) વિષયનો લીધો લેવાય નહિ ને સારા-મોળા વિષય સમ ભાસે ત્યારે મહિમા જાણ્યો કહેવાય.

૫. (૧) હરિભક્તે ભગવાનને વિશે પતિવ્રતાપણું રાખવું ને ભગવાનનું કોઈ ઘસાતું બોલે ત્યાં શૂરવીરતા રાખવી પણ દબાવું નહીં. (૨) સાધુને સમદૃષ્ટિ જોઈએ, એ શાસ્ત્રનો

મત નથી; માટે ભગવાનના ભક્તોએ તો ભક્તનો જ પક્ષ રાખવો, વિમુખનો નહીં.

૬. (૧) મોટા પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં જે વિધિ-નિષેધરૂપ ધર્મ બતાવ્યો છે તે સત્ય છે; તે પ્રમાણે વર્તનારનું અંતે કલ્યાણ થાય છે. (૨) મોટા પુરુષનાં વચનમાં વિશ્વાસ નથી, તે નાસ્તિક અને મહાપાપી છે. (૩) ચિત્તમાં સારું-મોળું જે ચિંતવે તે દેખાય, તેથી ગ્લાનિ પામવી નહિ ને પોતાને ચિત્તથી જુદો આત્મા માની સદા આનંદમાં રહી ભજન કરવું.

૭. (૧) ભક્તને સ્વભાવ ટાળવા હોય તોપણ વૈરાગ્ય ન હોય તો ટળતા નથી ને તેને સાધુતાના ગુણ આવવા ઘણા દુર્લભ છે. (૨) જો મોટા સંતની અતિશય સેવા કરે અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં જેમ કહે તેમ મંડ્યો રહે તો તેના સર્વે વિકારો ભગવદ્‌કૃપાથી ટળી જાય છે.

૮. (૧) એકાદશીના દિવસે સર્વે ઇન્દ્રિયોને નિરાહાર રાખવી અને ભૂંડા ઘાટ તથા ભૂંડી ક્રિયા કરવી નહિ ને ભગવદ્‌પરાયણ રહેવું. (૨) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણની સર્વે વૃત્તિઓને ભગવાનમાં જ રાખવાથી આત્મામાં પરમાત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે અને એ જ જ્ઞાનયજ્ઞ તથા યોગયજ્ઞનું ફળ છે. (૩) બાહેર અથવા અંતરમાં ભગવાનની મૂર્તિમાં વૃત્તિ રાખવી તે જ અંતર્દૃષ્ટિ છે ને તે જ જ્ઞાનયજ્ઞ છે. (૪) ભગવાન સદા નિર્ગુણ જ છે; અને એનો સંબંધ જેને જેને થાય છે, તે પણ સર્વે નિર્ગુણમાર્ગવાળા છે. (૫) પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિ તે જ પરમપદ છે.

૯. (૧) જે સમજુ હોય તેણે ભગવાનનું બળ આવું રાખવું જે, ‘સદા સાકાર અને સર્વ અવતારોના અવતારી એવા સર્વોપરી ભગવાન મને મળ્યા છે.’ (૨) જો આવી સર્વોપરી અને સાકારપણાની નિષ્ઠા ન હોય તો બધાં જ વચનો પાળતો હોવા છતાં તે અક્ષરધામને નહિ પામે. (૩) જેને આવી રીતે ભગવાનનું બળ સર્વથી અધિક હોય તે જ એકાંતિક પાકો સત્સંગી છે, બીજા તો ગુણબુદ્ધિવાળા કહેવાય. (૪) ભગવાનના સ્વરૂપનું થોડું અમથું બળ પણ અર્જુનની જેમ આપણી મોટા ભય થકી રક્ષા કરે છે. (૫) આ વાત ધર્મને ખોટા કરવા નથી, પણ કોઈ કાળે જીવ કલ્યાણમાંથી પડે નહિ એટલા માટે છે. (૬) ભગવાનનો આવો અતિ દૃઢ આશરો રાખવો એ સારનો પણ સાર છે.

૧૦. (૧) ભગવાન સદા સાકાર છે, છતાં જે ભક્તિહીન હોય તેને શાસ્ત્રમાંથી નિરાકાર સમજાય છે. (૨) ભગવાન અંતર્યામી શક્તિથી સર્વમાં વ્યાપક છે ને મૂર્તિમાન થકા સર્વથી જુદા પણ છે અને તે જ સ્વરૂપ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. (૩) જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણેયનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે; તેમાં ભક્તિનું પ્રધાનપણું કહ્યું છે. (૪) ભગવાન અને દુર્વાસા જેવા મોટા પુરુષ આકાશ જેવા નિર્લેપ અને કર્તા થકા પણ અકર્તા છે. (૫) ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણોને જાણી તેનો દૃઢ આશરો કરવો એ જ ભક્તિ છે. (૬) ભગવાનનાં માયિક ચરિત્રો પણ જેને દિવ્ય જ લાગે તે સાચો ભક્ત છે; એવા ભક્તને ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી.

૧૧. (૧) ધર્મ, અર્થ અને કામને લક્ષમાં રાખી જીવ શુભ કર્મો કરે છે, પછી સ્વર્ગાદિક તુચ્છ ફળને ભોગવી ફરી ચોરાશીમાં જાય છે; પરંતુ જો તેનાં તે શુભ કર્મો પ્રભુ પ્રસન્નતાર્થે જ કરવામાં આવે તો મોક્ષરૂપી શાશ્વત ફળ મળે છે. (૨) ભગવાનની આજ્ઞાથી ભગવાનને રાજી કરવા માટે જ કાર્ય કરી રહેલા ભગવાનના ભક્તનો જો કોઈ અવગુણ લે તો તેનામાં અધર્મમાત્ર આવે છે.

૧૨. (૧) પુરુષપ્રયત્નરૂપી સાધનમાં કલ્યાણનાં સર્વે સાધન આવી જાય છે, એવું તે મોટું સાધન છે. (૨) કામ, ક્રોધ, લોભાદિ એકેય કુલક્ષણ જીવને વિશે નથી, પરંતુ અજ્ઞાનને કારણે જીવે પોતાને વિશે માની લીધાં છે. (૩) કાયાનગરને વિશે જીવ સર્વનો ઉપરી રાજા છે, તે જેમ ધારે તેમ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ આગળ કામ કરાવી શકે છે; માટે તેની રાજનીતિ શીખવી. (૪) મોક્ષ માટેની રાજનીતિ એટલે કે, ભગવાનનો મહિમા દૃઢ કરવો, મનને વશ કરવું અને ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં જ રાખવાં.

૧૩. (૧) આ વચનામૃત તમામ વચનામૃતોનું હૃદય છે. (૨) પોતાના આશ્રિત ત્યાગી-ગૃહીની સમજણ, સ્થિતિ અને ઉપાસના કેવી હોવી જોઈએ ? તે શ્રીહરિએ પોતે એક મુક્તના રૂપે રહી સમજાવ્યું છે. (૩) શ્રેષ્ઠ અનાદિ મુક્તની સ્થિતિ વર્ણવી તેને પામવાનું રહસ્ય બતાવ્યું છે જે, 'હૃદયમાં અપાર તેજને વિશે એક અતિ સુંદર મૂર્તિ છે, એના અનુભવથી આવી સ્થિતિ થાય છે.' (૪) એ મૂર્તિ વિશે આપણે જે સમજવાનું છે તે સ્પષ્ટ કર્યું છે જે, "એ તેજને વિશે જે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે." "અમે બોલીએ છીએ તે પણ ત્યાં જ બેઠા થકા બોલીએ છીએ અને તમે પણ સર્વે ત્યાં જ બેઠા છો." "આ સ્વરૂપ જ્યારે તમને પરિપૂર્ણ સમજાઈ જાશે ત્યારે તમારી પણ અમારા જેવી સ્થિતિ થઈ જશે." (૫) આવી વાર્તા શાસ્ત્રમાંથી નહિ, પણ સત્પુરુષના મુખ થકી જ સમજ્યામાં આવે છે. (૬) નિચોડ : ધર્મ-ભક્તિના પુત્ર તરીકે પ્રગટેલા અને દાદાના દરબારમાં બેસી વાત કરી રહેલા એ પોતે જ સાક્ષાત્ સર્વોપરી અક્ષરધામસ્થ પુરુષોત્તમનારાયણ છે; આટલું આપણને સમજાવવું છે.

૧૪. (૧) એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે તદાત્મકપણું પમાય છે, અને એ તદાત્મકપણાને જ નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહેવાય છે. (૨) એવી સ્થિતિવાળા ત્યાગી હોય કે ગૃહસ્થ, પણ તેનું સ્વરૂપ નિર્ગુણ જ છે. (૩) જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો આવો યથાર્થ નિશ્ચય નથી તે કામાદિકને ટાળવા ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તોપણ તેના ટાળ્યા નહિ જ ટળે.

૧૫. (૧) મોક્ષમાં વિઘ્નકર્તા કામ-ક્રોધાદિ ભૂંડા સ્વભાવને વિશે જો વૈરબુદ્ધિ થાય તથા જે સંત તે કામ-ક્રોધાદિની નિંદા કરે તેને હિતકારી માને અને તેનો અભાવ ન લે તો ભૂંડા સ્વભાવમાત્ર ટળી જાય છે. (૨) બાળકપણામાંથી જ જે કોઈથી દબાતો ન

હોય તથા એની હાજરીમાં હાંસી-મશ્કરી કોઈથી થાય નહિ, આવાં લક્ષણોવાળાનો માનીના જેવો સ્વભાવ હોય તોપણ મોક્ષનો ખપ હોવાથી તે ધર્માદિ સાધન તથા સત્સંગમાંથી કોઈ કાળે પડે નહીં.

૧૬. (૧) એકલી ધર્મનિષ્ઠા રાખ્યે સ્વરૂપનિષ્ઠા મોળી પડી જાય, પણ સ્વરૂપનિષ્ઠા દૃઢ હોય તો ધર્મનિષ્ઠા સહેજે જ રહે. (૨) શ્રીહરિએ બાંધેલ નિયમમાં ખબડદારપણે વર્તવું તે પંચવિષય જીતવાનો ઉપાય છે. (૩) મંદ શ્રદ્ધાવાળા અનેક જન્મે ને તીવ્ર શ્રદ્ધાવાળા તત્કાળ પરમપદને પામે છે. (૪) તીવ્ર શ્રદ્ધાવાન ભક્ત ભગવાનનાં દર્શન તથા કથા-કીર્તન વગેરે ભગવાન સંબંધી ક્રિયા કરવા પોતાની દેહક્રિયા અતિશય ઝડપથી કરે, તેમ જ મહારાજની આજ્ઞા પાળવામાં અતિ સાવધાન થકો વર્તે છે. (૫) શ્રીહરિનું માહાત્મ્ય દૃઢ કરવું તે શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરવાનો તથા શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પમાડવાનો ઉપાય છે.

૧૭. (૧) ભગવાન સર્વાધાર હોવાથી તત્ત્વને ભગવાનથી અલગ ન કહેવાય, તોપણ તે તત્ત્વોનો દોષ ભગવાનને અડતો જ નથી, એવા તે સદાય નિર્બાધ છે. (૨) ભક્તને ભગવાનના સ્વરૂપમાં તત્ત્વનું ચૂંથણું કરવું ગમે જ નહીં. (૩) ભગવાન પાસે મોક્ષનો સ્વાર્થ જાણ્યો હોય તો અવગુણ આવે જ નહીં. (૪) ભક્ત હોય તે જ ભગવાનના ભક્તને ઓળખે ને ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણે. (૫) ભગવાન સદાય નિર્વિકારી ને નિર્લેપ જ છે, એમ સમજી ભગવાનનાં યોગ્ય-અયોગ્ય બન્ને ચરિત્રો દિવ્ય જ છે એમ જે જાણે છે તે પાકો ભક્ત છે ને એને કાંઈ સમજવું બાકી નથી.

૧૮. (૧) આ જગતમાં સૌથી ખરાબ બે કુસંગ છે : નાસ્તિકોનો સંગ અને શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ. (૨) પંચમહાપાપીનો પાપકર્મથી છૂટકો થાય છે, પણ આ બે કુસંગમાં પ્રતીતિવાળાનો થાતો નથી. (૩) સત્પુરુષના સંગથી મોટું કોઈ પુણ્ય નથી અને આવા કુસંગથી મોટું કોઈ પાપ નથી. (૪) જેને મોક્ષ જોઈતો હોય તેણે આવા નાસ્તિક અને શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ કરવો જ નહીં.

૧૯. (૧) શુષ્ક વેદાંતીનાં શાસ્ત્ર તેમજ વચન સાંભળવાથી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થાય છે ને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૨) મુક્તો ધામમાં પણ સ્વામી-સેવકભાવે જ ભક્તિ કરે છે. (૩) ધર્મ તથા ભક્તિ થકી કોઈ રીતે પડાય નહિ તથા ભગવાનમાંથી ક્યારેય બુદ્ધિ ડગે નહિ એવો મહારાજે પત્ર લખાવ્યો. (૪) ભગવાનના અવતારને વિશે અનન્યભાવે નિષ્ઠા રાખવી અને તેની સેવા-પૂજા વગેરે નવ પ્રકારે ભક્તિ કરવી. (૫) જો અન્ય દેવ-દેવીની ઉપાસના કે ધ્યાન કરે તો તેની વેશ્યા જેવી ભક્તિ કહેવાય.

૨૦. (૧) પ્રવૃત્તિમાર્ગવાળા સમાધિનિષ્ઠને કેવળ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨) નિવૃત્તિમાર્ગવાળા

સમાધિનિષ્ઠને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામીને સિદ્ધદશા આવે છે. (૩) સમાધિવાળાને જ્ઞાન ઘટતું નથી, પરંતુ અંતર્વૃત્તિ રહેતી હોવાથી ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણમાં શૂન્યભાવ વર્તે છે, એટલે જ્ઞાન ઘટી ગયું હોય એવું જણાય છે.

૨૧. (૧) ભગવાનને સર્વ કર્તા-હર્તા માનવા એટલી જ વાત જીવના કલ્યાણ માટે પૂરતી છે. (૨) વર્ણાશ્રમના ધર્મ વડે સંસારમાં કીર્તિ થાય ને દેહે સુખિયા રહેવાય, પણ કલ્યાણ ન થાય. (૩) પરોક્ષ ભગવાન તથા પરોક્ષ સાધુના જેવું જ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા સંતનું માહાત્મ્ય સમજે એને કલ્યાણના માર્ગમાં સમજવાનું કાંઈ જ બાકી નથી; ને આ વાત આજે કે લાખ વર્ષે પણ સમજ્યે જ છૂટકો છે; કેમ જે, આ વાત કલ્યાણનો મુદ્દો છે. (૪) જીવ-ઈશ્વરની સ્વપ્નસૃષ્ટિ તેનાં કર્મ અનુસાર ભગવાન સર્જી આપે છે. (૫) દેશ, કાળ, કર્મ, માયાદિનું ભગવાન ચાલવા દે તેટલું જ ચાલે છે. (૬) સર્વ કર્તા એક ભગવાન જ છે, પરંતુ ભગવાને પોતાની ઇચ્છાથી જ્યાં જેનું પ્રધાનપણું રાખ્યું હોય ત્યાં તેનું પ્રધાનપણું જે સમજે છે તે જ્ઞાની કહેવાય છે.

૨૨. (૧) શૂરવીર સૈનિકની જેમ જે શૂરવીર ભક્ત છે તે ધામરૂપ જે નિશાન તેને પામવા માટે મરવા સુધીની તૈયારી રાખે છે ને કાયર સૈનિક જેવા જે ફોસી ભક્ત છે તે આકરા વર્તમાનધર્મથી ડરે છે; પણ શૂરવીર ભક્તને તો પિંડ-બ્રહ્માંડનો વિચાર જ ન આવે. (૨) મહારાજે પ્રવૃત્તિ સંબંધી સર્વે સ્મૃતિ ટાળવા માંદા પડી ગયા એટલી અંતર્વૃત્તિ કરી પછી તેમાં અનેક આશ્ચર્યો દેખાયાં, તેમાં પણ ન લોભાણા ને મન, બુદ્ધિ આદિકને દાબ દીધો; આવું ચરિત્ર આપણને શીખવવા કર્યું છે. (૩) એકાંતિક ભક્ત પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે યુક્ત ભક્તિ કરે, પણ બીજી કોઈ વાસના રાખે નહીં. (૪) ભગવાનનો જેવો પ્રતાપ છે તેવો જ સાધુનો પ્રતાપ છે. દા.ત. જેટલું રાજાનું રાજ્ય તેટલામાં રાણીનું પણ રાજ્ય કહેવાય. (૫) ભક્ત જો મૂર્તિરૂપી ચિંતામણિ ઝાલી રાખે તો સર્વ વાતની સિદ્ધિ થાય.

૨૩. (૧) મન જીવની જ્ઞાનમય વૃત્તિને પ્રસરવાનું અસાધારણ સાધન છે. (૨) જેમ શિયાળાના હિમથી ને ઉનાળાની લૂથી માણસ મરી જાય છે, તેમ સુખદાયક વિષયમાં સુખ માનીને જીવ કલ્યાણના માર્ગથી પડી જાય છે તેમજ દુઃખદાયી વિષયમાં દુઃખી થઈને પડી જાય છે. (૩) જેનું મન સારા-ભૂંડા વિષયને દેખીને ટાઢું કે ગરમ ન થાય ને નિર્વિકારીપણે ભગવાનમાં જ આસક્ત રહે તે પરમભાગવત સંત છે.

૨૪. (૧) સાંખ્યનિષ્ઠાવાળાને સમજણનું બળ હોય તેથી સર્વથી વૈરાગ્ય પામીને પરમેશ્વરને વિશે જ દૃઢ પ્રીતિ રાખે. (૨) યોગનિષ્ઠાવાળાને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિનું જ બળ હોય અને સમજણનું બળ ઓછું હોય તેથી વિષમ દેશકાળે બીજે પણ હેત થઈ જાય. (૩) સાંખ્યનિષ્ઠા અને યોગનિષ્ઠા એ બેય એકને વિશે હોય તો તેને કાંઈ વાંધો ન રહે.

૨૫. (૧) વાસનાવાળો ત્યાગી દેહ મૂકીને મૃત્યુલોક કે દેવલોકમાં મોટો ગૃહસ્થ થશે અને ત્યાં અનેક ભોગો ભોગવશે; પછી પશ્ચાતાપ કરી નિર્વાસનિક થશે ત્યારે ધામમાં જશે. (૨) ઉકા ખાચરની જેમ જેને સંતની સેવા વિના રહેવાય નહિ તેની મલિન વાસના નાશ પામી જાય છે. (૩) ગૃહસ્થ જ્યારે ગરીબ હોય ત્યારે જેવી પ્રીતિ ને દીનપણું હોય તેવું જ ઇન્દ્ર-બ્રહ્માનું રાજ્ય આવે તોપણ રહે, અને ત્યાગી જેવો પ્રથમ ગરીબ ને દીન થઈ સંતની ટેલ-ચાકરી કરતો હોય તેમ ને તેમ પોતામાં ભગવાન જેવાં ઐશ્વર્ય આવે તોપણ કરતો રહે ને સાધુ સાથે બરોબરિયાપણું કરે નહિ, તો એવા ત્યાગી-ગૃહી ઉપર ભગવાન અતિશય પ્રસન્ન થાય છે.

૨૬. (૧) ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને જે ન ગમતું હોય તે ન જ કરવું. (૨) ભગવાન ભજવામાં અંતરાય કરતાં એવાં સગાં-વહાલાં અને સ્વભાવનો શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો. (૩) બીજાં સાધનને પાછાં પાડીને પણ ભક્તિને જ મુખ્ય રાખવી. (૪) ભગવાનના ભક્તનો તો ગુણ જ લેવો ને પોતાનો તો અવગુણ જ લેવો. (૫) ભગવાન તથા ગુરુ જેમ વઢીને કહે તેમાં જે સવળું લે તેની ઉપર તેમને હેત થાય છે, અવળું લે તેના ઉપર નહીં.

૨૭. (૧) મહારાજ કહે : અમને પોતા માટે ક્યારેય ક્રોધ આવતો નથી પરંતુ કોઈ ધર્મ લોપે, ગરીબને પીડે અથવા અન્યાયનો પક્ષ લે ત્યારે લગારેક ક્રોધ આવે છે પણ રહેતો નથી ને આંટી પણ બંધાતી નથી. (૨) મહારાજનો મહિમા અને સાધુના ધર્મો વિચારી મુક્તાનંદસ્વામી પણ તત્કાળ ક્રોધને ટાળી દેતા હતા. (૩) જેને કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને મોટા પુરુષ રાજી થાય તેમ જ કરવું. (૪) ભગવાન સર્વનાં અંતરમાં છે તેથી કોઈને દુખવીએ તો ભગવાન દુખાય છે, માટે કોઈને દુખવવા નહીં. (૫) ઉપાસના માટે ભગવાને ત્યાગનો પક્ષ મોળો પાડીને પણ મંદિર કરાવી ભક્તિ પ્રવર્તાવી છે.

૨૮. (૧) મહારાજ અતિ દયાળુ હોવા છતાં ભક્તના દ્રોહી અને ઘસાતું બોલનારની સાથે તેમને બોલવાનું મન જ થતું નથી. (૨) ભગવાનને રાજી કર્યાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય મન-કર્મ-વચને ભક્તની સેવા કરવી એ જ છે અને કુરાજી કર્યાનો ઉપાય ભક્તનો દ્રોહ કરવો તે છે.

૨૯. (૧) ભગવાનમાં જેને અતિ પ્રેમ હોય તેનાં લક્ષણ : ગમે તેટલો થાકી ગયો હોય, અતિશય માંદો હોય, ગમે તેવું અપમાન થયું હોય, ધન-સંપત્તિમાં અવરાયા જેવો લાગતો હોય પણ જો ભગવાનની કથા-વાર્તા કરવા-સાંભળવાનો પ્રસંગ મળે તો જાણે એવું કાંઈ થયું જ નથી એવો થઈને એમાં જોડાઈ જાય. (૨) પૂર્વના બલિષ્ઠ સંસ્કારથી અથવા કહ્યાં એવાં લક્ષણે યુક્ત સંતને સેવાએ કરીને અતિશય રાજી કરે તો એવી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૩૦. (૧) સર્વે સત્શાસ્ત્ર સત્ય છે અને તેમાં જેમ લખ્યું છે તેમ જ થાય છે. (૨) સોનું અને સ્ત્રી બન્ને અતિ બંધનકારી છે. (૩) ધન-સ્ત્રીના બંધનથી બચવાનો સચોટ ઉપાય :

શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની પરબ્રહ્મને અતિ પ્રેમથી ભજ્યા કરે અને એ સિવાયનું બધું જ મિથ્યા માની વૈરાગ્ય પામે તો બંધન ન થાય; આમ જે ન વર્તે તેને જરૂર બંધન થાય છે.

૩૧. (૧) વિરાટ દેહમાં આત્મા સહિત બધું હોવા છતાં ભગવાન તેમાં આવ્યા ત્યાર પછી જ તે વૈરાજપુરુષ ક્રિયા કરી શક્યા; એનો અર્થ એ થયો કે ભગવાન વિના કોઈથી કાંઈ જ થઈ શકતું નથી. (૨) સર્વકર્તા શ્રીહરિ જીવમાં રહી જીવને પ્રકાશી રહ્યા છે, પણ દેહાદિના સંગ-દોષે કરીને જીવ દેહરૂપ થઈ ગયો છે. (૩) જો પોતાને બ્રહ્મ માની અખંડ તેનો મનન દ્વારા સંગ રાખે તો જીવ દેહરૂપ મટી બ્રહ્મરૂપ બની જાય. (૪) જીવ અને વૈરાજ બન્ને જો પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરે તો જ માયાથી છૂટી પરમપદને પામે છે. (૫) 'વૈરાજ દ્વારા અવતાર થાય છે' એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે પરંતુ તેમાં પુરુષોત્તમ વિના અવતાર સંભવે નહિ, થાય છે માટે તે અવતાર પુરુષોત્તમના જ છે. (૬) જેને ઘણાં શાસ્ત્રો પુરુષોત્તમ કહે છે તે મૂળપુરુષ તો પુરુષોત્તમ એવા શ્રીહરિના સેવક છે. (૭) મનન કરી દૃઢતા કર્યા વિના સમજણનો ઠા રહે નહીં.

૩૨. (૧) દેહનાં સગાંનો સંબંધ વડ-પીપરની જેમ કાપી નાંખો તોય વારે વારે ચોંટી જાય એવો ચીકણો છે અને એ જ જન્મ-મરણનો હેતુ છે. (૨) એ સંબંધ ટાળવો હોય, તો દેહથી જુદો જે આત્મા તે રૂપે રહ્યો થકો તેમાં મહારાજની મૂર્તિ સંભાર્યા કરે અને નાત-જાતનું માન મૂકી ભજન કર્યા કરે તો જ ટળે. (૩) જીવ માયાને તરી મોક્ષ પામે તેનાં મુખ્ય સાધન : પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્ચય, ધ્યાન અને કથા-કીર્તનરૂપી ભક્તિ જ છે. (૪) ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય તો ભક્તિના સહાયક છે. એ ત્રણેય મળીને પણ મોક્ષ આપી શકતા નથી, જ્યારે અતિ દૃઢ થયેલી એકલી ભક્તિથી મોક્ષ થાય છે – એ ભક્તિની વિશેષતા છે. (૫) ધર્માદિ અંગે સહિત ભક્તિ હોય તો કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી; માટે અંગોએ સહિત જ ભક્તિ કરવી જોઈએ.

૩૩. (૧) એક પરમ મુમુક્ષુનો રોલ રજુ કરતાં પ્રભુજીએ પોતાનાં અંગ(સ્થિતિ)ની વાત કરી છે. (૨) એક નિષ્કામી વર્તમાન દૃઢ હોય તો તેને ક્યારેય ભગવાનથી જરાય છેટું રહે નહીં. (૩) જે નિષ્કામી વર્તમાન રાખે તે જ મહારાજને વહાલો લાગે છે; તે છેટે હોય તોય પાસે જ છે. (૪) નિષ્કામી થયાના ઉપાય : ૧-મનને અખંડ ભગવાન સંબંધી ક્રિયામાં જોડી રાખવું. ૨-જીભને જીતી આહાર નિયમમાં કરવો. ૩-પોતાના ધર્મ-નિયમમાં દૃઢપણે રહી દેહને નિયમમાં કરવો. (૫) જો નિયમિત અભ્યાસ કરે, તો આમ વર્તવું ને કામને જીતવો તે કઠણ નથી.

૩૪. (૧) માયાના ચોવીશ તત્ત્વોમાં કારણરૂપ જે તત્ત્વ તે ચૈતન્ય છે અને કાર્યરૂપ જે તત્ત્વ તે જડ છે.

૩૫. (૧) શ્રીહરિની મૂર્તિના ધ્યાને કરીને આત્મદર્શન થાય છે પણ તે વિના બીજા કોઈ ઉપાયે નથી થાતું. (૨) શ્રીહરિની ઉપાસના કરવી, ચરિત્ર ગાવવાં-સાંભળવાં, નામ-સ્મરણ કરવું તથા પોતાના ધર્મમાં રહેવું - આ ચાર ઉપાયથી અતિ સરલપણે મોક્ષ થાય છે. (૩) કેવળ આત્મદર્શનથી કલ્યાણ કરવું તે તૂંબડાં બાંધીને સમુદ્ર તરવા જેવું કઠણ છે. (૪) સ્ત્રી-પુરુષ ભેળાં રહે તો ધર્મ ન જ રહે, એ વાતમાં કોઈ સંશય નથી. (૫) ધર્મ છોડીને કલ્યાણ કરવું તે માથે પાણો બાંધીને સમુદ્ર તરવા જેટલું અશક્ય છે. (૬) મુક્તાનંદસ્વામી વગેરે નંદ સંતોનાં તથા બીજા કવિનાં પણ એવાં કાવ્ય-કીર્તનો હોય તે ગાવવાં-સાંભળવાં.

૩૬. (૧) શ્રીહરિને વિશે અખંડ વૃત્તિ રાખવાના ચાર ઉપાય : ૧-ચિત્તને ચોંટવાનો સ્વભાવ. ૨-શૂરવીરપણું. ૩-સંસૃતિનો ભય અને ૪-વૈરાગ્ય. (૨) ભગવાન સિવાય બીજે જે હેત છે તે જ માયા છે. (૩) દેહ, સંબંધીઓ અને દેહનું ભરણપોષણ કરનાર – એ ત્રણમાંથી જેને સ્નેહ તૂટ્યો તે માયાને તરી ચૂક્યો. (૪) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે તેને હવે કાંઈ કરવું બાકી નથી.

૩૭. (૧) જેને પોતાની દૃઢ થઈ ગયેલી પ્રકૃતિ ટાળવી હોય તેણે ટળાવનારામાં અતિ દૃઢ વિશ્વાસ, દૃઢ પ્રીતિ અને દુખવીને કહે તોપણ હિતકારી જ માનવું – આ ત્રણ ઉપાય કરવા.

૩૮. (૧) જે જંત્ર-મંત્રમાં પ્રતીતિ રાખતો હોય તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ અર્ધો વિમુખ છે. (૨) માંચા ખાચરની ખુમારીની વાત કરી એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૩) એકાંતિક ભક્તનો જ ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે; બીજાનો બ્રહ્માદિકમાં પ્રવેશ થાય છે. (૪) ભગવાનમાં પ્રવેશ થવાનો અર્થ સમજાવ્યો છે.

૩૯. (૧) શ્રીહરિએ પોતાના સ્વાભાવિક ચાર ગુણ કહ્યા છે. (૨) જે મોટા હોય તેમાં નિષ્કામરૂપ ધર્મ તો અવશ્ય જોઈએ; કેમ જે, તેની સારપ્યે સહુની સારપ્ય છે. (૩) મહારાજે ભાગવતના પંચમ અને દશમ સ્કંધના રહસ્યની વાત સમજાવી છે.

૪૦. (૧) ભક્તનો દ્રોહ કરવાથી જેવું ભૂંડું થાય છે તેવું બીજા કોઈ પાપે થાતું નથી. (૨) અજાણે થયેલા દ્રોહના નિવારણ માટે રોજ પૂજામાં એક દંડવત વિશેષ કરવો. (૩) જાણતા થકાં કોઈનો દ્રોહ થયો હોય તો તે ભક્તની માફી માંગવી, દંડવત કરવા અને તે જે પ્રકારે રાજી થાય તેમ કરવું. (૪) ભગવાનના ભક્તની સેવાએ કરીને આ જીવનું જેવું રૂડું થાય છે, તેવું બીજાં કોઈ સાધને થતું નથી. (૫) માન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા અને લોભ – આ ચાર દોષો દ્રોહ કરાવે છે.

૪૧. (૧) જ્યારે ભગવાનની કે ભગવાનના ભક્તની સેવા મળે ત્યારે પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય માની પ્રભુ પ્રસન્નતા માટે જ ભાવથી સેવા કરવી. (૨) કૂતરાની જેમ દેહાભિમાની

જીવ માનરૂપી હાડકાને મૂકી શકતો નથી. તેથી જે જે સાધન કરે છે તે માનને વશ થઈને કરે છે પણ કેવળ રાજીપા માટે કરી શકતો નથી. (૩) રતનજી-મિયાંજીની જેમ જે માન મૂકીને ભગવાન ભજે તેને અતિશય મોટો જાણવો.

૪૨. (૧) અક્ષરના બે ભેદ છે : સગુણ તથા નિર્ગુણ. (૨) અક્ષર નિર્ગુણપણે સર્વથી સૂક્ષ્મ છે અને સગુણ સ્વરૂપે સર્વથી અતિશય મોટું છે. (૩) અષ્ટાવરણે સહિત એવા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ અક્ષરના એક રોમ જેટલામાં આવી જાય છે. (૪) અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા જ પુરુષોત્તમ ભગવાન જે બ્રહ્માંડમાં જેવા રૂપને દેખાડવાની જરૂર હોય ત્યાં તેવા રૂપે દર્શન દે છે. (૫) જ્યાં એ પુરુષોત્તમનારાયણની મૂર્તિ છે ત્યાં જ અક્ષરધામનું મધ્ય છે.

૪૩. (૧) જે ભક્ત શુદ્ધ સત્તારૂપે વર્તતો હોય તેને પણ પ્રભુમાં પ્રીતિ હોય છે, એ પ્રીતિ આત્માને સજાતિ છે. (૨) જે ગુણાતીત થઈ શ્રીહરિને વિશે પ્રીતિ કરે છે તે ભક્ત બ્રહ્મરૂપ છે.

૪૪. (૧) જેને પૂર્વે મોટા સંત કે ભગવાનનો યોગ થયો હોય તેને બીજા ભક્તોના અવગુણ દેખાય જ નહીં. (૨) હરિભક્તના ગુણ જ દેખાય એ દૈવી જીવનું લક્ષણ છે ને અવગુણ જ દેખાય એ આસુરી જીવનું લક્ષણ છે.

૪૫. (૧) મહારાજ કહે છે કે, તમે જે મારા છો તેમાં મારે તલમાત્ર કસર રહેવા દેવી નથી, માટે સાવધાન રહેજો. કેમ જે, તમારામાં રહેલા માયાનાં એકાવન તત્ત્વોમાંથી એકેયનો સંગ મારે રહેવા દેવો નથી અને શુદ્ધ આત્મારૂપે થઈ ભક્તિ કરો એવા કરવા છે. (૨) ભગવાન અને સંત રાજી થાય તો નરકમાં જવું પડે એવું પ્રારબ્ધ હોય તે પણ નાશ થઈ જાય ને આ દેહે જ પરમપદને પામે છે અને કુરાજી કરે તો આનાથી વિપરીત ફળ પામે છે. (૩) ભગવાન તથા સંત જે જે પ્રકારે આપણી પર રાજી થાય તેમ જ આપણે વર્તવું છે એમ પોતાના સંબંધીને ઉપદેશ કરવો; એવી મહારાજે આજ્ઞા કરી છે.

૪૬. (૧) જે સાચા સત્પુરુષ છે તે લૌકિક હાણ-વૃદ્ધિનો હર્ષ-શોક કરતા નથી. (૨) ભગવાન પણ એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે જ અવનિ પર અવતરે છે. (૩) એકાંતિક ભક્તને દેહનું મૃત્યુ તે મરણ નથી પણ એકાંતિક ધર્મમાંથી પડી જવાય એ જ મરણ છે. (૪) શ્રીહરિ કે સંતનો અવગુણ લેવો એ જ એકાંતિક ધર્મમાંથી પતન છે.

૪૭. (૧) જે સાધુને મોક્ષનો ખપ હોય તે મોટા સંત જેમ જેમ વિષયનું ખંડન કરે ને જેમ દુખવીને કહે તેમ વધુ રાજી થાય છે. (૨) કામ તથા રસાસ્વાદને વિશે જે આસક્તિ તે જ અસત્પુરુષપણું છે. (૩) જે ખાન-પાન અને વસ્ત્રાદિ મનગમતાં પદાર્થની લાલચે મોટા સંત ભેગો રહેતો હોય તેને સાધુ જ ન કહેવાય. (૪) જેમ પાતાળ સુધી ફાટેલી પૃથ્વી પાણીથી ન ભરાય તેમ વિષય ભોગવવાથી તૃપ્તિ થઈ નથી અને થશે પણ નહીં. (૫) ગૃહસ્થ અન્ન-વસ્ત્રથી સેવા કરે તેમ ત્યાગીએ કથા-વાર્તા કરી તેની સેવા કરવી જોઈએ.

૪૮. (૧) મહારાજે કહ્યું છે જે : જેને મૂર્તિનું અખંડ ચિંતવન થાય છે તેને તો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીએ ! એ ભક્ત તો કૃતાર્થ થયો છે, તેને હવે કાંઈ બાકી નથી. (૨) જેનાથી એવું ચિંતવન થઈ ન શકે તેણે તો એવા સંતની મધ્યે પડી રહેવું. કેમ જે, અમે પણ એવા સાધુની વચ્ચે જન્મ ધરવાનું ઇચ્છીએ છીએ. (૩) ધન, સ્ત્રી ને પુત્રાદિ કાંઈ દુર્લભ નથી પણ આવા સંતનો સંગ અને ભગવાનનું સાક્ષાત્ દર્શન-ચિંતવન તે અતિશય દુર્લભ છે.

૪૯. (૧) શ્રીહરિની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ અને માયિક આકારમાં ઘણો ફેર છે. કેમ જે, માયિક આકારનું ચિંતવન કરનારા નરક-ચોરાસીમાં પડે છે ને શ્રીહરિના ચિંતવન કરનારા અક્ષરધામને પામે છે. (૨) જેમ અમને કથા-કીર્તનાદિથી તૃપ્તિ થતી જ નથી તેમ તમારે પણ કરવું.

૫૦. (૧) નદીઓ, સતી, પતંગિયાં ને શૂરવીરની જેમ એકરસ પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપને વિશે આત્માને લીન કરી, તેમાં બિરાજમાન ભગવાન અને ભક્ત સાથે અખંડ પ્રીતિ જોડી રાખવી. (૨) કાળ, કર્મ ને માયા આજ સુધીમાં ક્યારેય આ જીવનો નાશ કરી શક્યાં નથી; હવે તો ભગવાન મળ્યા, માટે ચિંતા ન રાખવી. (૩) જે અમારી સોબત રાખશે તેના હૃદયમાં કોઈ જાતનો લોચો રહેવા દેવો નથી. (૪) નિર્વાસનિક ભક્ત જ મહારાજને વહાલા છે.

૫૧. (૧) જીવ જ્યારે માયાના ત્રણ ગુણથી પર આત્મસત્તારૂપે વર્તે ત્યારે જ સુખી રહે છે. (૨) શિવ, બ્રહ્મા જેવા સમર્થ પુરુષો પણ ભૂંડા દેશકાળને યોગે મોટા પુરુષની બાંધેલ મર્યાદા તોડવાથી દુઃખી જ થયા છે. માટે સત્પુરુષની આજ્ઞામાં રહે છે એ જ રૂડા દેશકાળમાં રહ્યો છે ને એ જ આત્મસત્તારૂપે વર્તે છે.

૫૨. (૧) ગૃહસ્થને મેડી, સ્ત્રી, છોકરાં, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે શોભારૂપ છે ને ત્યાગીને દોષરૂપ છે. (૨) ત્યાગીને દાઢી-મૂછ મૂંડાવવા, ભગવાં વસ્ત્રો પહેરવાં તથા અપમાનો સહન કરવાં એ શોભારૂપ છે ને ગૃહસ્થને એ દોષરૂપ છે. (૩) હિતની વાત કહે ત્યારે મૂંઝાય એ મૂર્ખ છે ને મૂંઝાય નહિ તેની સાથે મહારાજને ઘણું બને છે. (૪) શ્રદ્ધાએ સહિત અને ઈર્ષ્યાએ રહિત ભક્તિ કરે તે મહારાજને અતિશય ગમે છે.

૫૩. (૧) પોતાનો અવગુણ ન સૂઝે એ જ મોહ છે. (૨) શ્રીહરિ તથા સત્પુરુષની રીત અલૌકિક હોય છે, તે મૂર્ખાઓને સમજાતી નથી.

૫૪. (૧) અષ્ટાંગ યોગ, તપ, ત્યાગાદિ સાધનો કરતાં સત્સંગે કરીને ભગવાન વધુ વશ થાય છે. (૨) વાંઝિયાને ઘડપણમાં દીકરો આવે ને તેમાં જેવી આત્મબુદ્ધિ થાય તેવી જેને સંતને વિશે આત્મબુદ્ધિ થાય, તો જ સત્સંગને અધિક જાણ્યો કહેવાય.

૫૫. (૧) મહારાજને બાળપણમાં જ દેવદર્શન-સંતસમાગમ વગેરે ગમતું ને વનમાં અતિ ત્યાગ

રાખતા ને સદાય નિર્ભય રહેતા. પછી સત્સંગના હિત માટે કંઈક બીક રાખી છતાં સદાય અંત અવસ્થા જેવું વર્તે છે. ને સર્વે પદાર્થ કાખના મુવાળા જેવા જણાય છે પણ ભક્તને રાજી કરવા વખાણે છે. આમ મહારાજની બધી જ ક્રિયા ભક્તનાં સુખાર્થે જ છે. (૨) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ સોનીનાં સ્ત્રી-છોકરાં જેવાં છે, માટે આત્મામાં માયાનો ભેગ ભેળવી ન દે તે માટે સદાય સાવધાન રહેવું. આમ મહારાજે પોતાના જ દૃષ્ટાંતથી આપણા માટે વાત કરી છે.

૫૬. (૧) ભૂંડાં દેશકાળાદિકે કરીને પણ જેને પ્રભુ વિના બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય જ નહિ, તેની પ્રીતિ સાચી છે. (૨) ભગવાન શ્રીહરિ જ પરમ સુખદાયક ને પરમ સારતત્ત્વ છે; માટે પ્રભુમાં કરેલી પ્રીતિમાં વિઘ્ન કરે એવું કોઈ પદાર્થ વહાલું રાખવું નહીં.

૫૭. (૧) આત્માને દેહાદિ કોઈ આવરણ જ નથી, એમ સત્તારૂપે રહીને શ્રીહરિમાં પ્રીતિ કરવી. (૨) બ્રહ્મરૂપે રહેવાનું એ પ્રયોજન છે કે, મારામાં કોઈ માયા નથી તો ભગવાનમાં તો હોય જ ક્યાંથી ? એમ નિર્દોષબુદ્ધિ થાય. (૩) ભગવાનના ભજનમાં જે નડતું હોય તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરવો; એ સિવાયનો બીજો ત્યાગ નકામો છે. (૪) સ્વર્ગાદિનું કે કરોડો સ્ત્રીઓનું સુખ ભગવાનની મોટ્યપ તથા સુખના કોટિમા ભાગમાં પણ આવતું નથી. (૫) જે યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનથી બીજું કોઈ પદાર્થ અધિક હોય જ નહીં.

૫૮. (૧) પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ તો પોતપોતાના ઇષ્ટદેવનાં જે જન્મથી અંતર્ધાન થયા સુધીનાં ચરિત્ર તેનાં શાસ્ત્રે કરીને જ થાય છે. અન્ય અવતાર સંબંધી શાસ્ત્રથી નહીં.

૫૯. (૧) જીવને ભગવાન કે ભગવાનના સંતની પ્રાપ્તિ થાય એ જ પરમ કલ્યાણ છે. (૨) સ્ત્રી, પુત્ર, મા-બાપ કે ભાઈ ઉપર જેવું હેત છે એવું હેત સંત સાથે થાય તો જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય છે. (૩) ભગવાન અને સંતની પ્રાપ્તિ થવા છતાં મોક્ષમાં ડગમગાટ રહે તો તેને આ જન્મે નવો આદર છે. જે પૂર્વે તેમની સેવા કરી હોય તેને હેત કે નિશ્ચયમાં ફેર પડે જ નહીં.

૬૦. (૧) વિક્ષેપથી બચવાના ઉપાય : ૧-પોતાના આત્મસ્વરૂપનું અનુસંધાન, ૨-જગતના નાશવંતપણાનું અનુસંધાન અને ૩-ભગવાનના મહિમાનું અનુસંધાન અખંડ રાખવું તે છે. (૨) જો સ્વપ્નમાં પણ વિક્ષેપ દેખાયા કરે તો તે જીવમાં ઊતરી ગયો છે એમ જાણવું. (૩) ભગવાનના ભક્તના દુઃખે કરીને તો જરૂર દુઃખ થવું જોઈએ. (૪) જે એમ માને કે, 'આપણે બધા સાધુ સરખા, કોણ સારા કે નરસા ?' તથા પોતાની સારપ્ય રાખવા શ્રીહરિ તથા સંત-ભક્તનું ઘસાતું સાંભળી લે તેને વિમુખ જાણવો. (૫) ભગવાનના ભક્ત સંગાથે તો જળના લીટાની જેમ તરત એક થઈ જાય, પણ આંટી રાખે નહિ, તે યથાર્થ ભક્ત કહેવાય. (૬) જે ભગવાનનો તથા ભક્તનો પક્ષ રાખતો હોય તેને જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય.

૬૧. (૧) નિયમ, નિશ્ચય ને પક્ષ એ ત્રણ વાનાં જેમાં પરિપૂર્ણ હોય તે પાકો સત્સંગી કહેવાય. (૨) મોટા ગૃહસ્થ ભક્તનું લક્ષણ : પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહરિ તથા સંત-ભક્ત માટે જ રાખે, માથું દેવાની તૈયારી રાખે અને આજ્ઞા કરે તો તત્કાળ સાધુ થાય. (૩) મોટેરા સંતનું લક્ષણ : દેશ-વિદેશમાં ધન-સ્ત્રીનો યોગ થાય તોપણ અંતરમાં ફેર પડે નહિ તથા પોતાના નિયમોમાં દઢપણે વર્તે. (૪) સંસાર-વ્યવહારમાં જે મોટા માણસ કહેવાતા હોય તેનું અપમાન કરવું નહીં.

૬૨. (૧) ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને જીવ જો એકાગ્ર થઈને ભજનમાં જોડાઈ જાય તો દિવસ આખાનાં પાપ બળી જાય. (૨) પોતાના દેહ, ધન અને પરીવારાદિને ભગવાનની સેવા માટે જ રાખે અને તેમાં કામ ન આવે તેનો ત્યાગ કરી દે તો ત્યાગી જેવો જ મોક્ષ થાય છે. (૩) કલ્યાણને અર્થે ત્રણ અંગ સુખદાયી છે : ૧-શુકજી જેવી આત્મનિષ્ઠા, ૨-ગોપીઓ જેવું પતિવ્રતાપણું, ૩-હનુમાનજી તથા ઉદ્ધવજીની પેઠે દાસપણું. આ ત્રણમાંથી એક પણ દઢ હોય તોય કૃતાર્થ થવાય છે. (૪) જેને આ ત્રણ અંગની દઢતા ન હોય તેણે એવી દઢતાવાળાના દાસાનુદાસ થઈને તે જેમ કહે તેમ કરતા રહેવું, તો દેહ છતાં જ મુક્ત થઈ જવાય છે.

૬૩. (૧) ભગવાનના બળવાળો જીવ પોતાના ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને ચલાવવા ઘટે તેમ જ ચલાવે છે તેથી તેને ભૂંડું સ્વપ્ન પણ ન આવે. (૨) જીવને બળિયો બનાવવો હોય તો શુદ્ધ આત્મારૂપે રહેવું, પણ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ ભેળું ભળવું નહીં. (૩) જીવને તત્કાળ બળિયો બનાવવાના શ્રેષ્ઠ ઉપાય : ૧-શ્રીહરિ તથા સંતમાં પ્રીતિ, ૨-તેની શ્રદ્ધાએ સહિત સેવા અને ૩-ભગવાનની નવધા ભક્તિ કરવી. (૪) આત્મારૂપે રહેવા કરતાં પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત ભેળા રહી તેની સેવા કરવી તે શ્રેષ્ઠ સાધન છે. (૫) ભગવાનના ભક્ત કેવળ બ્રહ્મની જ મૂર્તિ છે, એમાં મનુષ્યભાવ કદી લાવવો જ નહીં. (૬) ભગવાનના ભક્તની સેવા જેવું કોઈ પુણ્ય નથી ને તેના દ્રોહ જેવું કોઈ પાપ નથી.

૬૪. (૧) વ્યાસજીના ગ્રંથ પ્રમાણે અવતાર અને અવતારીમાં ભેદ છે જ. (૨) ભગવાન અક્ષરધામને વિશે રહ્યા થકા જ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડમાં જ્યાં જેને જેમ દર્શન-સ્પર્શ અને પ્રવચન દેવું ઘટે ત્યાં તેમ કરે છે, પ્રભુમાં તેવી અદ્‌ભુત સામર્થી છે. (૩) એક જગ્યાએ રહ્યા થકા જ અનંત ઠેકાણે દેખાવું એ જ ભગવાનનું વ્યાપકપણું છે, પણ ભગવાન આકાશની જેમ નિરાકારપણે વ્યાપક નથી. (૪) ભગવાન તો સર્વ રીતે સમર્થ અને અનંત બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે, તેથી તેને દાખડો કરવો પડતો નથી. વળી સર્વ બ્રહ્માંડોનો એકસાથે પ્રલય થતો નથી એટલે પ્રલયમાં જ સર્વ જીવોનું કલ્યાણ કરવાની જરૂર નથી.

૬૫. (૧) સદાય નિર્લેપ એવા ભગવાન પોતાના ભક્તનો ભાવ અંગીકાર કરવા પંચવિષય ભોગવે છે, તે જોઈ દોઢ ડાહ્યા મનુષ્યો ભગવાનને આસક્તિવાળા જાણીને દોષ લે છે. (૨) બ્રહ્મસ્થિતિવાળાને પણ માયામાં મોહ થતો નથી તો પરબ્રહ્મને ન થાય એમાં કહેવું જ શું ? (૩) ભક્તિવાળાને પણ આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય તો ભગવાન જેવી બીજે પણ પ્રીતિ થઈ જાય એ મોટું દૂષણ છે. (૪) આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિવાળાને જ એકાંતિક ને અનન્ય ભક્ત કહેવાય.

૬૬. (૧) ભગવાનના ભક્તના અપરાધથી જીવની બુદ્ધિ દોષિત થઈ જાય છે એટલે પોતાના દોષ સૂઝતા નથી ને હરિભક્તના દોષ સૂઝે છે. (૨) કલ્યાણનું અજોડ સાધન તો માત્ર ભગવાનનો દૃઢ આશરો રાખવો એ જ છે ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક તો પ્રભુની પ્રસન્નતાર્થે છે. (૩) જીવ નિરાકાર ને સત્તામાત્ર ચૈતન્ય છે, પણ અજ્ઞાને કરીને સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ શરીરને જ 'હું' એમ માની બેઠો છે.

૬૭. (૧) ભગવાનનો ભક્ત જ્યારે દેહ મૂકીને ધામમાં જાય છે, ત્યારે તેણે ભગવાનને જેવા ને જેટલા જાણ્યા હોય તેટલું તો ભગવાન તેને પણ આપે છે, તોપણ ભગવાન તો અપાર ને અપાર રહે છે. તેથી ભગવાનને અને મુક્તોને સ્વામી-સેવકપણું સદા રહે છે.

શ્રીવડતાલનાં વચનામૃત

૧. (૧) આંબાના વૃક્ષના નિશ્ચયની જેમ જેને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનો સુદૃઢ નિશ્ચય થયો હોય તેને પ્રાણ લીન થાય કે ન થાય, પણ તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ જ છે. (૨) જેને પ્રગટ પ્રભુ મળ્યા છતાં ધામના સ્વરૂપને જોવાના સંકલ્પ-વિકલ્પ રહેતા હોય તેને સમાધિ થતી હોય તોપણ સવિકલ્પ જ છે. (૩) મુમુક્ષુએ સંકલ્પ ન ટળે તોપણ લડાઈ ચાલુ રાખવી, જો મનને જીતશે તો ધામમાં જશે ને હારશે તો યોગભ્રષ્ટ થઈ પછીના કોઈ પણ જન્મે ધામને પામશે.

૨. (૧) જગતના કર્તા-હર્તા સદા સાકાર ભગવાન છે, છતાં કાળ-કર્માદિને કર્તા કહેવા અને ભગવાનને નિરાકાર માનવા તે ભગવાનનો દ્રોહ છે. (૨) સાંખ્યશાસ્ત્રે ચોવીસ તત્ત્વ ભેળા જ જીવ, ઈશ્વરને માની પચ્ચીસમા પરમાત્માને કહ્યા છે. (૩) યોગશાસ્ત્રે પચ્ચીસમા જીવ-ઈશ્વરને કહ્યા ને પરમાત્માને છવ્વીસમા કહ્યા છે. (૪) પંચરાત્રશાસ્ત્રમાં ભગવાન સદા સાકારપણે અક્ષરધામને વિશે બિરાજમાન છે અને તે જ ભગવાન રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર ધારણ કરે છે - એમ કહ્યું છે. (૫) સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત અને પંચરાત્ર - એ ચાર શાસ્ત્રે કરી ભગવાનને જાણે ત્યારે ભગવાનનું પૂરું જ્ઞાન થાય ને તેની ઉપર જ ભગવાન અતિશય રાજી થાય છે.

૩. (૧) માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આવી જાય છે. (૨) ચાર પ્રકારના મોટા પુરુષ છે તેમાં વીજળી જેવા અને વડવાનળ અગ્નિ જેવા સત્પુરુષની

સેવા મન-કર્મ-વચને કરવાથી માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૪. (૧) કલ્યાણને અર્થે જેટલાં સાધન છે તે સર્વે ત્રીસ લક્ષણે યુક્ત એવા સંતના સંગમાં આવી જાય છે. (૨) યોગી જે રીતે શ્રીહરિની મૂર્તિ અંતરમાં અને બહાર ધારે છે તેની રીત મહારાજે બતાવી છે.

૫. (૧) જે ભક્ત શ્રીહરિના સ્વરૂપને માયાથી રહિત જ સમજે છે, તે પોતે માયાને તરી ચૂક્યો છે. (૨) આશરાવાળાનાં લક્ષણો : ૧- સામાન્યથી માંડી મહાપ્રલય જેવા દુઃખમાંય ભગવાનને જ રક્ષક માને.૨- જે કાંઈ સુખ જોઈતું હોય તે ભગવાન પાસેથી જ માગે.૩-મહારાજની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે. (૩) માનસિક અને પ્રત્યક્ષ એમ બન્ને પ્રકારે ભગવાનની સાથે મોટા સંતની પણ ભાવથી સરખી સેવા કરે, તો સો જન્મે જે કસર ટળવાની હોય તે આ જ જન્મે ટળી જાય છે.

૬. (૧) સૃષ્ટિ સમયે કર્મફળપ્રદાતા ભગવાન તમામ જીવને તેનાં કર્માનુસારે વિવિધ દેહ આપે છે. માટે ઊંચ-નીચ દેહ આપવાની બાબતે ભગવાનમાં પક્ષપાત કે નિર્દયતારૂપ દોષ આવતો નથી. (૨) કર્મો સ્વતંત્રપણે ફળ આપી શકતાં નથી, માટે સ્વતંત્ર કર્મવાદી જૈનોનો મત ખોટો છે. (૩) કાળ, કર્મ અને ભગવાનની ઈચ્છા – આ ત્રણેયનું જ્યારે, જ્યાં અને જેવું બળ હોય ત્યાં તેવું જ સમજવું.

૭. (૧) પાકા આસુરી જીવ ક્યારેય દૈવી ન થાય. જો અંતકાળ સુધી સત્સંગમાં ટક્યો હોય તો શરીર મૂક્યા પછી અનંતવાર બ્રહ્મમાં લીન થાય ને પાછો નીકળે ત્યારે દૈવી થાય. (૨) ભગવાન માયામાં અન્વય થકાં પણ આકાશની જેમ વ્યતિરેક - નિર્લેપ જ છે.

૮. (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં વૃત્તિ રાખતાં થકાં વૃત્તિ જ્યારે નિર્ગુણ થાય છે ત્યારે તે મૂર્તિને આકારે થાય છે. (૨) આ રીતે ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવી હોય તેણે શુદ્ધ આત્મારૂપે જ વર્તવું જોઈએ. (૩) મૂર્તિમાં વૃત્તિ લીન થઈ જાય તે યોગીની નિદ્રા કહી છે.

૯. (૧) ભગવાનનું નિર્ગુણ સુખ સમાધિને વિશે અનુભવાય છે. (૨) શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધી જે નિર્ગુણ સુખ છે તે અખંડ-અવિનાશી છે અને માયિક સુખ છે તે નાશવંત છે.

૧૦. (૧) રાજારૂપે કે સાધુરૂપે ભગવાન જ્યારે પૃથ્વી પર પ્રત્યક્ષ વિચરતા હોય ત્યારે તેનો આશ્રય કરવાથી જીવનો મોક્ષ થાય છે. (૨) પ્રભુ પ્રત્યક્ષ ન હોય ત્યારે તેને પામેલા સંતનો આશરો કરવાથી પણ મોક્ષ થાય છે. (૩) એવા સંત પણ ન મળે તો ભગવાનની મૂર્તિમાં દૃઢ પ્રતીતિ રાખીને ધર્મે સહિત ભક્તિ કરવાથી મોક્ષ થાય છે.

૧૧. (૧) ભગવાન, ભગવાનના ભક્ત, બ્રાહ્મણ, અને ગરીબ – એ ચારમાંથી એકના પણ દ્રોહે કરીને જીવનો નાશ થઈ જાય છે. (૨) જેને ભગવાનનો આશરો નથી તે

પંડિત હોય તોપણ તેના કામાદિક શત્રુ ટળતા નથી. પછી તે શ્રીહરિ અને સંતમાં પણ પોતામાં હોય એવા જ દોષ કલ્પે છે, એટલે તેને પ્રભુ અને સંતનો મહિમા સમજાતો નથી.(૩) સત્પુરુષને વિશે પ્રીતિ છે, એ જ આત્મદર્શન, ભગવદ્દર્શન અને સત્પુરુષનો મહિમા જાણ્યાનું સાધન છે.

૧૨. (૧) સંતસમાગમે કરીને જેને પ્રગટ પ્રભુનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય છે તેનો જીવ પૂનમના ચંદ્રની જેમ સર્વ ગુણે યુક્ત થાય છે પછી તેને એવું મનાય છે કે, 'મારું કલ્યાણ થઈ ચૂક્યું છે; હવે મારું દર્શન કરે કે મારી વાત માને તેનું પણ કલ્યાણ થઈ જશે.' (૨) જેને એવો નિશ્ચય નથી તેને ભગવાનનો અભાવ આવે છે અને 'મારો મોક્ષ થશે કે નહિ થાય ?' આવા ઘાટ થાય છે. (૩) જેને ભગવાનનો અભાવ આવે છે તે જીવ અમાસના ચંદ્ર જેવો ગુણ રહિત થઈ જાય છે. (૪) નપુંસકથી પુત્ર પેદા ન થાય તેમ જેને પ્રભુનો નિશ્ચય નથી તેનાથી કોઈનો મોક્ષ ન થાય.

૧૩. (૧) ભગવાન જ્યારે મનુષ્યરૂપે પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે તેમનાં ભાવથી દર્શન કરવાથી અથવા તેમના સંકલ્પથી પણ ભક્ત, અભક્ત કે પશુને પણ સમાધિ થઈ જાય એવા તે અલૌકિક ચમત્કારી હોય છે. (૨) સદા સાકાર શ્રીહરિ સિદ્ધપુરુષની જેમ પોતાની અદ્ભુત સામર્થી વડે એક ઠેકાણે મૂર્તિમાન રહ્યા થકા જ અનંત ઠેકાણે દેખાય છે; શાસ્ત્રોએ શ્રીહરિને વ્યાપક કહ્યા છે તે આ રીતે જ છે.

૧૪. (૧) ભગવાન કે સંતનો હૃદયથી ગુણ આવે તો વર્ણાશ્રમના ધર્મ લોપ્યાનું પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે અને તે જીવ અતિ પવિત્ર થઈ જાય છે. (૨) શ્રીહરિ કે સંતનો દ્રોહ કરે તો ધર્મ પાળ્યાનું પુણ્ય બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે અને તે જીવ મહાપાપી થઈ જાય છે. તેને ક્યારેય હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી. (૩) ગમે તેવો પાપી જીવ હોય તોપણ સત્પુરુષનો આશરો સ્વીકારે તો પવિત્ર બનતાં તેને સમાધિ થઈ જાય છે.

૧૫. (૧) જીવ સત્પુરુષના રાજીપાથી દૈવી અને સત્પુરુષના દ્રોહથી આસુરી થાય છે.

૧૬. (૧) મોટા માણસ સાથે મહારાજને ઝાઝું બનતું નથી. કેમ જે, તેને સત્તા અને ધનનો મદ હોય છે. (૨) ભગવાનનાં સુખ આગળ ચૌદલોકનું સુખ નરક જેવું છે. (૩) સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો રહસ્ય અભિપ્રાય : ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં સહેજે થાય તેને સત્સંગ કરાવવો પણ કોઈ વાતનો આગ્રહ ન રાખવો; આગ્રહ તો કેવળ ભજન કરવાનો અને ભગવાનના ભક્તનો સત્સંગ રાખ્યાનો જ રાખવો.

૧૭. (૧) ભગવાનમાં રહેલા દિવ્ય ગુણો અને વિષયમાં રહેલા દોષોને જાણે તથા તે વિષયને ભોગવવાથી નરકનાં મહાદુઃખ ભોગવવાં પડે છે, એમ જાણી જેને વિષયનો અતિ અભાવ રહ્યા કરતો હોય તેને જિતેન્દ્રિય પુરુષ કહેવાય. (૨) નિવૃત્તિધર્મવાળા

ત્યાગીઓ ભગવાન તથા ભક્ત સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં સાવધાન રહીને જોડાય અને ભગવાનનાં વચનથી અધિક કે ઓછું કરે નહિ તો તે નિર્બંધ રહ્યો થકો શ્રીહરિનો કૃપાપાત્ર બને છે.

૧૮. (૧) તમામ સત્સંગીઓએ આ પાંચ બાબત જાણી રાખવી જોઈએ. : ૧-આપણા સંપ્રદાયની રીત, ૨-ગુરુપરંપરા, ૩-મહારાજે માન્ય કરેલાં શાસ્ત્રો, ૪-આપણા સર્વેના નિયમો, ૫-ભગવાનના સ્વરૂપ વિશેનું યથાર્થ જ્ઞાન. (૨) મહારાજે પોતે તેની વિગતે વર્ણવી છે.

૧૯. (૧) આ જીવને જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ મળે છે, ત્યારે પૃથ્વી ઉપર ભગવાનના અવતાર કાં ભગવાનના સંત જરૂર વિચરતા હોય છે, તેને જે જીવ ઓળખે તે ભક્ત બને છે. (૨) ભક્ત બન્યા પછી કાકવિષ્ટા જેવા પંચવિષયમાં પ્રીતિ રાખવી જોઈએ નહીં. (૩) ભગવાનના ભક્તના સંકલ્પો સત્ય થાય છે, માટે ભગવાન સિવાયનું ઈચ્છે છે એ જ મોટો અવિવેક છે.

૨૦. (૧) જનક રાજાની જેમ જેને અંતરમાં આત્મા-પરમાત્મા સંબંધી સમજણની દૃઢતા થઈ ગઈ હોય તેને કામાદિકનું બીજ નાશ થઈ જાય છે. (૨) ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય પરંતુ સમજણ મોટી તે જ સૌથી મોટો છે.

શ્રીઅમદાવાદનાં વચનામૃત

૧. (૧) પ્રથમ સૂર્ય-ચંદ્રની નેત્રમાં ધારણા કર્યા પછી શ્રીહરિનું ધ્યાન કરવાની એક રીત બતાવી છે.

૨. (૧) ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થારૂપી ઉપાધિનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મરૂપ થઈ ભક્તિ કરે તે જ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જ્ઞાનપ્રલય વડે જેણે પિંડ-બ્રહ્માંડરૂપ ઉપાધિ ખોટી કરી છે તેને પછી ક્યારેય તે વળગતી નથી; એ ભગવાન જેવો સ્વતંત્ર મુક્ત થાય છે.

૩. (૧) પંચવિષયનું ચિંતવન જ જીવને જન્મ-મરણનો હેતુ છે. (૨) જો ઉપશમ સ્થિતિ કેળવે તો જ વિષયનું ચિંતવન જન્મ-મરણનો હેતુ ન થાય. (૩) ઉપશમ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય : ધ્યાન, મહિમા, સેવા અને દર્શનાદિકમાં વેગવાન શ્રદ્ધા છે. (૪) જેવો નિર્માની સેવક ઉપર રાજીપો થાય છે તેવો માની ઉપર થતો નથી. (૫) જેને મોક્ષનો ખરો ખપ હોય તેને રાજીપો લેતા આવડે છે.

શ્રીગઢડા અંત્ય પ્રકરણનાં વચનામૃત

૧. (૧) ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તોય પણ જો દૃઢ વૈરાગ્ય અને આત્મનિષ્ઠા હોય તો ભગવાનની ભક્તિમાં કોઈ વિઘ્ન ન થાય. (૨) જેને જ્ઞાનનું અંગ હોય તે ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજે અને ભગવાનને અંતર્યામી જાણી ક્યારેય

ધોખો કરે નહીં. (૩) જેને શ્રીહરિ તથા તેમના સંતો-ભક્તો સાથે સાચું હેત હોય તેને તેમની ઉપર ક્યારેય ક્રોધ, ઈર્ષ્યા કે અવગુણ આવે જ નહીં. (૪) શિક્ષાપત્રીનો નિત્ય પાઠ કરવાની મહારાજે આજ્ઞા કરી છે.

૨. (૧) જગતમાં વૈરાગ્ય, શ્રીહરિમાં સ્નેહ અને સત્સંગ પ્રધાન કરવાના ઉપાયો : ૧-પોતાનું અંગ ઓળખી ભજન કરવું, ૨-અયોગ્ય સંકલ્પ થાય ત્યારે દાઝ કરવી, ૩-સર્વ સાધનના ફળરૂપ આ સત્સંગને ઓળખવો અને ૪-જેવી પરોક્ષમાં પ્રતીતિ છે તેવી જ પ્રત્યક્ષ ગુરુરૂપ હરિમાં કરવાથી સર્વે કામ સિદ્ધ થઈ જાય છે. (૨) જેને દેહ મૂકીને પામવાનું છે, જે પરમપદ તથા મોક્ષ કહેવાય છે, તે તો છતે દેહે જ મળી ગયું છે; આ વાત યથાર્થપણે સમજવી.

૩. (૧) જો શુદ્ધ પરંપરાએ કરીને જ્ઞાન થયું હોય તો માયિક ઉપાધિ ટાળીને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય તોપણ ભગવાન અને ભક્તમાંથી દયા અને સ્નેહ ટળતાં નથી. (૨) જેને પ્રથમથી જ ભગવાનની ઉપાસના રહિત બ્રહ્મજ્ઞાનીના સંગરૂપ કુસંગનો પાશ લાગ્યો હોય, તેને ભગવાન અને ભક્તોમાં દયા અને સ્નેહ રહેતાં નથી.

૪. (૧) અંતરમાંથી ખોટા કરી નાંખેલ પદાર્થની સ્મૃતિ થઈ આવે તે બાધિતાનુવૃત્તિ કહેવાય. (૨) બાધિતાનુવૃત્તિને કારણે ભક્તથી ક્યારેક કાંઈક બોલાઈ જાય છે તેનો મર્મ ન જાણ્યો હોય તો ભક્તનો અવગુણ આવી જાય ખરો. (૩) ભગવાનનો સાચો ભક્ત ગમે તે પરિસ્થિતિમાં દેહ છોડે પણ ભગવાનને જ પામે. (૪) જીવ હૃદયમાં વિશેષ સત્તાએ કરીને રહ્યો છે ને સામાન્ય સત્તાએ આખા દેહમાં વ્યાપી રહ્યો છે અને એ જીવને વિશે પરમેશ્વર પણ સાક્ષીરૂપે રહ્યા છે.

૫. (૧) ભગવાનની મહિમાએ સહિત ભક્તિ હોય તેમાં કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવતું નથી. (૨) ભગવન્નિષ્ઠ મોટા પુરુષની સેવા અને પ્રસંગથી મહિમાએ સહિત ભક્તિ આવે છે. (૩) કામ-ક્રોધાદિના વિક્ષેપ કદાચ ટળ્યા ન હોય, પણ જેને તેની દાઝ ચડતી હોય ને પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના કંઈ જ ઇચ્છતો ન હોય તેવો નિષ્કામ ભક્ત દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં પ્રભુમાં અતિ પ્રીતિવાળો મુક્ત થાય છે તથા ભગવાનના મોટા સુખને પામે છે.

૬. (૧) જેમાં લોકને રીઝવવાની ઇચ્છા અને ઈર્ષ્યા ન હોય એવી શુદ્ધ ભક્તિએ કરીને શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાય છે. (૨) ભગવાનની ભક્તિ કર્યામાં જે કાંઈ ભૂલ પડે તે વાંક એ જીવનો જ છે; માટે તેમાં બીજા માણસોનો કે પોતાના ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો વાંક કાઢવો તે મૂર્ખાઈ જ છે. (૩) જીવ અને મન પરસ્પર મિત્ર છે તેથી જીવને ન ગમે એવા મન સંકલ્પ કરે જ નહિ; માટે જે કાંઈ નબળાઈ છે તે જીવની જ છે. (૪) જ્યારે ભૂંડા ઘાટ

થાય ત્યારે જેને મન ઉપર અતિશય દાઝ થાય તેને ફરીને તે ઘાટ થાય જ નહીં.

૭. (૧) જીવને મોક્ષ માટે ભગવાન અને સંતથી વધુ કાંઈ સુખદાયી નથી, માટે શરીરમાં છે તેવી જ શ્રીહરિ તથા સંત સાથે આત્મબુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. (૨) દેહ, દેહનાં સંબંધી, આબરૂ અને માનના ભોગે પણ ભક્તનો પક્ષ રાખવો તથા તેનો કોઈ રીતે અભાવ આવવા દેવો નહિ, તો તેને કામ-ક્રોધાદિ પરાભવ કરી શકતા નથી. (૩) ભગવાનની જેને દૃઢ નિષ્ઠા હોય તેણે વજ્રની પૃથ્વીમાં વજ્રની ખીલીની જેમ ભગવાનની મૂર્તિમાં પોતાના મનને જોડી રાખવું, તો એ ભક્ત છતે દેહે અક્ષરધામમાં જ છે.

૮. (૧) ભગવાનના ભક્તને સદા સુખિયા રહેવાના આઠ ઉપાયો : ૧-દૃઢ સ્વધર્મ ૨-દૃઢ વૈરાગ્ય ૩-ઈન્દ્રિયો જીતીને વશ રાખવા. ૪-૫-ભગવાન તથા ભક્તમાં અતિશય પ્રીતિ અને મિત્રતા ૬-૭-ભગવાન તથા ભક્તને સંગે જ રાજી રહે પણ તેથી ઉદાસ ક્યારેય થાય નહીં. ૮-વિમુખની સોબત ગમે જ નહીં. (૨) ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તથી જેનું મન નોખું પડી જાય અને બેપરવાઈ થઈ જવાય, એ જ ભક્તિમાં મોટું વિઘ્ન છે.

૯. (૧) મહારાજના મોટા સંત છે તે હૃદયમાં જાણપણારૂપ દરવાજે ઊભા રહી ભગવાનનાં દર્શન કરે છે ને તેમાં સ્ત્રી-ધનાદિક માયિક પદાર્થને પ્રવેશવા દેતા નથી, ને પણિયારી તથા ઘોડેસવારની જેમ બીજી વૃત્તિએ અન્ય ક્રિયા કરે છે.

૧૦. (૧) મહાપ્રલયમાં પ્રકૃતિપુરુષ થકી થયેલું કાંઈ જ રહેતું નથી, તો વૃંદાવન અને કાશીની તો વાત શું કહેવી ?! (૨) આચાર્યોમાં વ્યાસજી, શાસ્ત્રોમાં ભાગવત અને ભગવદ્ગીતા એ અતિશય પ્રમાણભૂત ગણાય છે. (૩) જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મ તથા પરબ્રહ્મ એ પાંચેય અનાદિના જ છે. માટે જીવો ભગવાનમાંથી જુદા પડેલા નથી. (૪) જીવ જ્યારે પરમેશ્વરને શરણે જાય ત્યારે માયાને તરે છે અને બ્રહ્મરૂપ થઈ ભગવાનના ધામને પામે છે.

૧૧. (૧) વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ, તપ અને નિયમથી ઈન્દ્રિયો જિતાય છે અને નવધા ભક્તિથી મન જિતાય છે. (૨) દેહમાં જેવી આત્મબુદ્ધિ ને પ્રીતિ છે તેવી જ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તમાં થાય તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ જેવી જ શાંતિ થાય અને ભૂંડાં દેશકાળાદિકે કરીને કલ્યાણના માર્ગમાં કોઈ વિઘ્ન ન આવે. (૩) પોતાને વગર વાંકે વનમાં મૂક્યાં છતાં સીતાજીએ રામનો ગુણ જ લીધો. આવી સીતાજી જેવી સમજણવાળાનો અતિ હેતથી સંગ રાખવો. (૪) જે શ્રીહરિ તથા સંતો-ભક્તોનો અવગુણ લેતો હોય તેનો સંગ ક્યારેય ન કરવો.

૧૨. (૧) જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને કોઈ પ્રકારનું માન ન રાખવું. (૨) ભગવાન

તથા ભક્તનો અવગુણ લેનારા હડકાયા કૂતરા તુલ્ય છે. (૩) ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તના અવગુણ લઈ દ્રોહના કરનારાનો જીવ પણ નાશ થઈ જાય છે. (૪) દેહનાં સંબંધી સત્સંગી હોય તોપણ તેમાં હેત ન રાખવું, રાખે તો જરૂર વિઘ્ન થાય છે.

૧૩. (૧) ભગવાન અને ભક્ત સાથે એવું હેત રાખવું જે, કાળ, કર્મ, માયા કે પોતાનું મન પણ તે હેતને તોડાવી ન શકે; આવા હેતથી પોતાના એકાંતિક ધર્મની ભગવાન રક્ષા કરે છે. (૨) જે ભગવાનનો ભક્ત ન હોય તે ગમે તેટલી પોતાની શુશ્રૂષા કરે તોપણ તેમાં હેત ન રાખવું. (૩) ગમે તેવાં સુખ-દુઃખ આવે, પણ ભગવાનની ઇચ્છા એ જ મારું પ્રારબ્ધ; એમ માનીને રાજી રહે તેનાં ધર્માદિની રક્ષા સ્વયં ભગવાન કરે છે.

૧૪. (૧) જે જીવ સ્ત્રી આદિકના સુખનું અતિ દુર્લભપણું જાણી તેમાં પ્રીતિ કરે છે તેને તેમાં દૃઢ વાસના બંધાઈ જાય છે. તેથી તેને પ્રભુમાં પ્રીતિ થાતી નથી. (૨) અતિ પવિત્ર દેશ-કાળાદિક સેવીને જો તીક્ષ્ણ સુકૃત કર્મ કરે તો ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય છે. (૩) દૈવી જીવના કામ-ક્રોધાદિ દોષો સારાને યોગે ટળી જાય છે ને આસુરીના ટળતા નથી. (૪) આસુરી જીવને પોતાનું ગમતું મરોડાય ત્યારે લાખગણો દ્રોહ કરે તોય સંતોષ ન થાય. (૫) પ્રભુના વચનમાં પોતાની બુદ્ધિ કહે એટલું જ માને તે કરતાં વિશ્વાસી ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે. (૬) બિમારીમાં પોતાની કોઈ સેવા ન કરે, વાંક વિના અપમાન કરે તોપણ અવગુણ ન લે અને નિયમમાં ખબડદાર વર્તે એવા ભક્તનો વિશ્વાસ આવે જે આ સત્સંગમાંથી ડગશે નહીં. (૭) જેના દિલમાં ભગવાન તથા ભક્તોનો અખંડ મહિમા રહેતો હોય તેનાં લક્ષણ : નિષ્કપટપણે, પ્રેમથી તેમની સેવા કરે, સર્વ સંતને અર્પણ કરીને પછી પોતે વાપરે.

૧૫. (૧) નવધા ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરતાં થકાં પોતાનું મન ભગવાનમાં ચોંટે અને ભગવાન વિના બીજો ઘાટ ન કરે એ પોતાનું અંગ જાણવું. પછી તે અંગ પ્રમાણે સત્સંગ-ભજન કરવું. તો પોતાને અતિશય સમાસ થાય.

૧૬. (૧) જેવે રૂપે કરીને ભગવાનનું દર્શન થયું છે તેની સાથે પતિવ્રતાપણે દૃઢ પ્રીતિ બાંધવી, તો તેના અવતારાદિક બીજા કોઈમાં તેવી પ્રીતિ થાય નહીં. (૨) પોતાને જે સ્વરૂપ મળ્યું છે તેની મરજી પ્રમાણે જ રહેવું; ને બીજાને તો તેના જાણીને માનવા.

૧૭. (૧) જેમાં હેત થાય તેના આકારે જીવની વૃત્તિ થઈ જાય છે. માટે હરિભક્તને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થમાં હેત રાખવું તે અતિ મોટું પાપ છે. (૨) સમજુ હોય તેને બીજે હેત થઈ જવાની અતિ બીક લાગે. (૩) ભગવાન વિના બીજે હેત ન થઈ જાય એ માટે ભરતજી જાણીને ગાંડાની પેઠે વર્ત્યા ને જે રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે તેમ જ રહ્યા.

૧૮. (૧) જીવને જાગ્રત કે સ્વપ્નમાં જે કાંઈ સ્ફુરે છે તે પૂર્વકર્મની વાસનાએ કરીને સ્ફુરે છે. (૨) ભગવાન સંબંધી સંકલ્પો જ્યારે વિષયસંબંધી સંકલ્પને પાછા પાડે ત્યારે વાસના જૂની થઈ કહેવાય; પછી તે જન્મ-મરણ લેવડાવી શકે નહીં. (૩) જે નિર્વાસનિક હોય તે પરમેશ્વરની આજ્ઞા હોય એટલો જ ક્રિયામાં જોડાય ને બાકીનું રહેવા દે ને જે સવાસનિક હોય તે પોતાની મેળે તો છૂટી ન શકે પરંતુ બીજા છોડાવે તોય છોડી શકે નહીં.

૧૯. (૧) ત્યાગીઓને સ્ત્રી, દેહનાં સંબંધી ને પોતાની ચાકરી કરનારો તેને સત્સંગી જાણીને પણ તેમાં હેત ન રાખવું. જો રાખે તો પોતાને બંધન થાય છે. (૨) ભગવાનના ભજનમાં જે જે નડતરરૂપ થાય તેને અવિદ્યારૂપ માની તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દેવો.

૨૦. (૧) જીવ ભેળાં એકરસ થઈ રહ્યાં એવાં જે પૂર્વજન્મનાં કર્મ તેને જ સ્વભાવ, વાસના ને પ્રકૃતિ કહેવાય છે. (૨) વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય : આત્મનિષ્ઠાએ સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ છે.

૨૧. (૧) પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ જો ભગવાનને સંબંધે સહિત હોય તો તેને જ ભાગવત ધર્મ અને ભક્તિ કહેવાય છે; આ ધર્મથી જ જીવ ભગવાનના ધામને પામે છે. (૨) ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ સાચી નિવૃત્તિ છે. (૩) ભગવાનના ભક્તનું ઘસાતું બોલનાર મહારાજને દીઠોય ગમતો નથી. (૪) ભગવાનના ભક્ત આગળ તો હારીને જ રાજી થવું પણ તેની સાથે વાદવિવાદ કરીને તેમને જીતવા નહીં. (૫) ગમે તેટલું સુખ-દુઃખ કે માન-અપમાન થાય તોય જેનું મન પાછું પડે નહિ તે જ મહારાજની નાત ને સગાં-વહાલાં છે. (૬) પોતાના હિતની વાત હોય તે દુઃખ લગાડીને પણ કહે તેને સાચો મિત્ર જાણવો.

૨૨. (૧) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિવાળાને આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય આપોઆપ આવી જાય છે. (૨) જેને ધન, સ્ત્રી આદિકમાં પ્રીતિ થઈ જાય તેને ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત ન કહેવાય. (૩) સત્સંગમાં ભગવાનના ભક્ત ઉપર કુદૃષ્ટિથી જોવાય તેનું અતિશય પાપ લાગે છે. (૪) ભગવાન તથા ભક્તને વિષે દોષબુદ્ધિ થાય તથા તેમની સાથે વૈર બંધાય તે મોટામાં મોટું પાપ છે. (૫) ભગવાન પોતાના ભક્તના દ્રોહ કરનારા પર જેવા દુઃખાય છે ને કુરાજી થાય છે તેવા બીજા કોઈ પાપે કરીને નથી થતા. (૬) કદાચ કોઈનો જાણે-અજાણે પણ દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો તેની માફી માંગી જેમ તે રાજી થાય તેમ કરવું.

૨૩. (૧) મહારાજે ઋતુ મુજબની માનસી પૂજા શીખવતાં કહ્યું છે કે જે રીતે પ્રભુમાં અતિશય પ્રેમ ઊપજે તેમ કરવું. જેમ કે, અંગોઅંગને નીરખવા, વારંવાર ભેટવું, ભાવતા ભોજન જમાડવા વગેરે. (૨) શ્રીહરિ તથા સંતો-ભક્તો પોતાના ઉપર રાજી થાય તથા વઢે તે બન્નેમાં મોટાં ભાગ્ય માનવાં, પણ વઢે ત્યારે દુખાઈ જાવું નહીં.

૨૪. (૧) અક્ષરધામમાં શ્રીહરિની સેવા મળે તેનાં સોળ સાધન બતાવ્યાં છે. (૨) પોતાના સ્વભાવ ઉપર વારંવાર કઠણ વચનના ડંખ મારે તોપણ જે પાછો ન પડે તેના ઉપર મહારાજને ક્યારેય ટળે જ નહિ તેવું હેત થાય છે. (૩) સંતો-ભક્તોનાં અંગ જણાવ્યાં છે. (૪) જ્ઞાનાંશથી થયેલો વૈરાગ્ય જ વિષયોથી બચાવે છે. (૫) કથા-વાર્તાનાં અંગ વિના રૂડા ગુણ આવતા નથી. (૬) ભાઈઓએ તમામ બાઈઓનો મહિમા અને બાઈઓએ તમામ ભાઈઓનો મહિમા સમાનપણે જ સમજવો; વ્યક્તિ-વ્યક્તિએ જો અધિક-ન્યૂનપણે સમજે તો મોટું વિઘ્ન થાય છે.

૨૫. (૧) ભગવાન સંબંધી જે જે કરવું તેમાં ભગવાનની પ્રસન્નતારૂપ ફળ ઇચ્છવું પણ બીજું કંઈ ઇચ્છવું નહીં. (૨) ભગવાનને શ્રદ્ધાપૂર્વક માત્ર જળ કે ફળ-ફૂલ અર્પણ કરીએ તોપણ તેઓ રાજી થાય છે. (૩) ગમે એવી ગરીબાઈ આવે કે રોગાદિક મોટા દુઃખ આવે તોપણ તેમાં જે ભક્ત જરાય પાછો ન પડે પરંતુ હોય તેનાથી સારો થાય તે પાકો હરિભક્ત છે. (૪) મહારાજે તેમના રાજીપા-કુરાજીપાના હેતુરૂપે તેમનું ગમતું-ન ગમતું જણાવ્યું છે. તેમાં માન, ક્રોધ અને બરોબરિયાપણાને તે અતિશય ભૂંડાં કહ્યા છે.

૨૬. (૧) ભગવાનની જેમ સેવા કરવા યોગ્ય સંતનાં લક્ષણો : ૧-મન-ઇન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાને દાબીને વર્તે પરંતુ તેનાથી દબાય નહીં. ૨-ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને જ કરે. ૩-પંચવર્તમાનમાં દૃઢ રહેતા હોય. ૪-પોતાને બ્રહ્મમાનીને પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરતા હોય; આવા સંતને મોક્ષના ખપવાળા પુરુષોએ સેવવા. એવા સાધુગુણે યુક્ત બાઈની બાઈઓએ સેવા કરી. (૨) ધર્મની દૃઢતા, આસ્તિકતા અને લોકલાજ હોય તો તે ક્યાંય બંધાઈ જાય નહીં. (૩) મહારાજે કૃપા કરીને પોતાનું ગમતું તથા ન ગમતું બતાવ્યું છે.

૨૭. (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં પાંચેય વિષયનું દિવ્ય સુખ એક જ સમયે અનુભવાય છે. (૨) જેને ભક્તિ અને સત્સંગનો ખપ હોય તે જીવ સાથે જડાયેલો સ્વભાવ પણ ટાળી નાંખે છે. (૩) વર્તમાનની આંટી તો જીવનરૂપ છે, માટે તે તો જરૂર પાડવી; પણ સ્વભાવની આંટીને સંત મુકાવે તો તરત મૂકી દેવી. (૪) કામ કરતાં પણ માનરૂપ દોષ વધુ ભૂંડો છે. (૫) આત્મા તથા પરમાત્માના સુખનો પૂરો અનુભવ ત્રણ રીતે થઈ શકે છે : ૧-તેનો સાક્ષાત્કાર થાય તો, ૨-સમાધિ થાય તો, ૩-દેહ છોડ્યા પછી તેની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે.

૨૮. (૧) ભગવાનને નિરાકાર માનનારા અને ધામમાં જઈને પણ સ્ત્રીભોગ વગેરે વિષયના સુખ પામવા માટે ભક્તિ કરનારા ભગવાનની ભક્તિમાંથી પડી જાય છે. (૨) પોતામાં રહેલા માન-લોભાદિ દોષોને જ્યારે ભગવાન કે સંત ખોદે ત્યારે નિશ્ચયની કસરવાળા જીવનું અંતર પાછું પડી જાય છે. (૩) ભગવાનને યથાર્થ જાણ્યા

હોય તો તેના સંત સાથે માન, ઈર્ષ્યા કે ક્રોધ રહે જ નહિ ને તેના દાસાનુદાસ થઈને રહેવાય. (૪) ભક્તને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો હોય ને શ્રીહરિ ત્યાં જ ઊભા હોય છતાં પણ દેહના સુખનો સંકલ્પ ન થાય એવા નિષ્કામ ભક્ત ઉપર ભગવાનની બહુ પ્રસન્નતા થાય છે. (૫) જેને વિષયે કરીને જીવનપણું ટળી ગયું છે તેને જ ભગવાનના સુખનો અનુભવ થાય છે.

૨૯. (૧) જેને તીવ્ર વૈરાગ્ય ન હોય તેને ત્યાગી થવું તે સારું નથી. (૨) જેને વૈરાગ્ય મંદ છે એવા ત્યાગીને પાર પડવાનો એકમાત્ર ઉપાય : મોટા એકાંતિક સંત સાથે અતિશય હેત બંધાઈ જાય અને અખંડ તેમની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે તો ત્યાગાશ્રમમાં પાર ઊતરે.

૩૦. (૧) મહારાજને બે વાત ગમે છે : ૧- ચૈતન્ય તેજના સમૂહ મધ્યે સદા સાકાર મૂર્તિ એવા પુરુષોત્તમની ઉપાસના-ભક્તિ કરે તે. ૨-ભગવાનની પ્રસન્નતાર્થે તપ, યોગ, વૈરાગ્યાદિ સાધન કરે તે. (૨) પાંચ વાતનું અખંડ અનુસંધાન બતાવ્યું છે; તેમાં પ્રથમની ત્રણ વાત આપણા માટે જ છે. (૩) મરી તો જવાનું જ છે પણ ભક્તિ કરી લેવી એ જ જીવ્યાનો મોટો લાભ છે.

૩૧. (૧) મહારાજની ધામસ્થ મૂર્તિ અને પ્રત્યક્ષ મનુષ્યરૂપ મૂર્તિ એ બે એક જ છે, રોમનો પણ ફરક નથી. (૨) જ્યારે બીજા તમામ આકારમાંથી વૈરાગ્ય પામીને ભક્તની દૃષ્ટિ પ્રગટ ભગવાનના રૂપમાં જ અતિ આસક્ત થાય છે ત્યારે બંને મૂર્તિ એકપણે જણાય છે.

૩૨. (૧) આહાર-વિહાર નિયમમાં કરી, ઇન્દ્રિયો જીતીને નવધા ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે તો યુવાવસ્થામાં સત્સંગ પાર પડે છે. (૨) પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ, સર્વનિયંતા, દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ છે; એમ ભગવાનનો મહિમા સમજવાની રીત છે. (૩) ભગવાનની આજ્ઞાને કાળ અને બ્રહ્માદિ દેવો પણ નિરંતર પાળે છે, એમ મહિમા વિચારીને ધર્મ-મર્યાદાનું પાલન કરવું પણ મહિમાની ઓથ લઈ જે પાપ કરે તે દુષ્ટ અને પાપી છે.

૩૩. (૧) જે ભક્ત પોતાને દેહથી નોખો આત્મા માની તેમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન અખંડ વિરાજમાન છે એમ સમજી બીજા આકારમાત્રને દોષે યુક્ત ને નાશવંત માને તેને ધન, દોલત, સ્ત્રી-પુત્રાદિ માટે કોઈનો ભાર ન આવે. (૨) માયિક પદાર્થનો તો યોગ જ એવો છે કે તેનો સંગ લાગ્યા વિના રહે જ નહીં. માટે તેનો યોગ જ થવા ન દે તો જ બચે. (૩) જેને ભગવદ્‌ભક્તિ તથા સંતસમાગમ વગેરેનું વ્યસન પડી જાય છે, તેને અતિ આસક્તિએ સહિત અખંડ અનુસંધાનરૂપ પ્રવેશ થાય છે. (૪) સ્ત્રી, ધન, દેહાભિમાન અને સ્વભાવ – આ ચાર ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન કરે છે, માટે તેને ટાળવા.

૩૪. (૧) સ્ત્રીને જોવી-સાંભળવી નહિ વગેરે ધર્મ સંબંધી નિયમો તથા સેવા-સમાગમ વગેરે

ભક્તિ સંબંધી નિયમો રાખે તો વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ને વાસનામાત્ર ટળી જાય છે. (૨) અનેક જીવોને ભગવાનને માર્ગે વાળવા નિમિત્તે મોટા સાધુને ક્રોધ થાય તેનો બાધ નથી. (૩) મોટા સંત સાથે મોક્ષનો સ્વાર્થ હોય તોપણ ક્રોધ ટળી જાય છે.

૩૫. (૧) ગમે તેવાં સુખ-દુઃખ, માન-અપમાનમાં પણ જે હંમેશાં પોતાનો જ અવગુણ લે પણ શ્રીહરિ તથા સંતનો અવગુણ ન લે તેનો આશરો ક્યારેય ટળે નહીં. (૨) સાધુના હૃદયમાં સાક્ષાત્ ભગવાન રહ્યા હોવાથી સાધુના દ્રોહથી ભગવાન દુખાય છે, તેથી તેનું સૌથી અધિક પાપ લાગે છે. (૩) પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સદા સાકાર તથા સર્વકર્તા સમજે તથા તેની ભક્તિ કરે એ આદિક છ લક્ષણે યુક્ત સાધુની સેવાથી સાક્ષાત્ ભગવાનની સેવા કર્યાનું ફળ મળે છે.

૩૬. (૧) પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સદા સાકાર તથા સર્વાવતારી સમજી, તેનો દૃઢ આશરો સ્વીકારી ધર્મે સહિત ભક્તિ કરવી ને તેવા સંતનો સમાગમ કરવો; તે કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન છે. (૨) શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ એ મોક્ષમાં મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે. (૩) સદા સાકાર પરબ્રહ્મની ઉપાસના તથા ધ્યાન કર્યા વિના બ્રહ્મનું દર્શન થતું જ નથી.

૩૭. (૧) ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાન તથા તેમની ભક્તિનું સુખ એકવાર યથાર્થ અનુભવાઈ જાય તો પછી ભુલાય જ નહીં. (૨) શ્રીહરિ એક જગ્યાએ રહ્યા થકા જ સર્વ ક્રિયા કરે છે, તમામ જીવોને કર્મફળ ભોગવાવે છે; એવા એ યોગકળાના નિધિ સિદ્ધેશ્વર છે.

૩૮. (૧) માયિક આકારમાત્ર મિથ્યા છે. કેમ જે, તે નાશવંત છે. તથા શ્રીહરિ અને તેના મુક્તોના આકાર સદા સત્ય છે. કેમ જે, તે દિવ્ય છે. (૨) એવા એ દિવ્ય મૂર્તિ ભગવાન તે હાલમાં ભક્તિ-ધર્મના પુત્રરૂપે સર્વ કોઈને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે. (૩) પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ અને અક્ષરધામનું સ્વરૂપ તે બન્ને એક જ છે. એ જ સ્વરૂપ સર્વોપરી છે તથા સર્વેને ઉપાસ્ય છે. (૪) દ્રવ્યાદિનો લોભ વગેરે છ વાનાં જીવતાં કે મરીને પણ સુખ લેવાં દેતાં નથી; માટે જેને સુખી થવું હોય તેણે મોટા સાધુ સાથે જીવ જડી દેવો અને વિષયથી છેટે રહેવું.

૩૯. (૧) દેહમાં હું બુદ્ધિ અને જગતમાં મારાપણાની બુદ્ધિ તે જ માયા છે. તે માયાને ટાળી પ્રભુમાં પ્રીતિ કરવી એટલો સર્વશાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. (૨) તે માયાને ટાળવા આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનની માહાત્મ્યનિષ્ઠાને દૃઢ કરવી. તે માટે તેના મનન-નિદિધ્યાસનો આક્રમક થઈને જોરદાર વેગ લગાડી દેવો. (૩) આ જીવ સમુદ્રના પાણી જેટલું માતાનું દૂધ ધાવ્યો છે, એટલા બધા જન્મ લીધા છે. (૪) સર્વકર્તા તથા સર્વના સ્વામી એવા જે ભગવાન તે જેવા તો એ એક જ છે. (૫) જેને આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપની સાક્ષાત્કારરૂપ સિદ્ધિ થાય તેને માયિક આકારમાત્ર તુચ્છ થઈ જાય છે. પછી તેને કોઈ પ્રકારે બંધન થાતું નથી.

વિષયવાર વચનામૃતોની નોંધ

૧. ભગવાનના સ્વરૂપ વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૭, ૫૧, ૫૨, ૬૩, ૬૪, ૬૫. સારંગ.૧, ૫. કારિ.૧, ૮. લો.૪, ૭. પંચા.૭. મધ્ય.૧૩, ૧૭, ૩૧, ૬૪, ૬૫, ૬૭. વડ.૨, ૭, ૧૩, ૧૮. અંત્ય.૧૦, ૩૧, ૩૭, ૩૮, ૩૯.

- **ભગવાનને તત્ત્વે કરીને જાણવાની રીતનાં**

  ગ.પ્ર.૬૩, લો.૭, પં.૭, મ.૧.

- **ભગવાનના સર્વોપરીપણાનાં**

  પંચા.૧, ૬. મધ્ય.૯, ૧૩. અંત્ય.૨, ૩૬, ૩૮.

- **નિશ્ચય-નિષ્ઠાનાં**

  ગ.પ્ર.૯, ૩૧, ૫૧, ૫૬, ૬૧, ૬૨, ૬૩, ૭૧, ૭૨. કારિ.૭. લો.૩, ૭, ૧૮. મધ્ય.૯,૧૩, ૧૪, ૧૬, ૬૧. વડ.૧, ૧૦, ૧૨. અંત્ય.૧૩.

- **ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છતાં દિવ્ય જ છે તેનાં**

  ગ.પ્ર.૬૩, ૭૧, ૭૨, ૭૮. કારિ.૭. લો.૧૮. પંચા.૪, ૭. મધ્ય.૪, ૧૩, ૧૭, ૬૫. અંત્ય.૩૧, ૩૮.

- **નિશ્ચય-અનિશ્ચયનાં લક્ષણોનાં**

  ગ.પ્ર.૬૩, ૬૮, ૭૨, ૭૫, ૭૮. સારંગ.૧૩. લો.૧, ૧૨. વડ.૫, ૧૨.

- **નિશ્ચયને દૃઢ કરવાના ઉપાયનાં**

  ગ.પ્ર.૭૦, સારં.૧૩, લો.૧૨, અંત્ય.૨૭.

- **ભગવાનનો આશરો તથા ઉપાસનાનાં**

  ગ.પ્ર.૩૩, ૬૧, ૭૦, ૭૩, ૭૭. કા.૭. લો.૧૦. મધ્ય.૯, ૧૦, ૬૬. વડ.૫, ૧૦. અંત્ય.૭, ૩૫, ૩૬. / ગ.પ્ર.૪૦, ૫૬, ૬૪, ૭૩. કા.૧૦. લો.૧૪. પં.૨, ૬, ૭. મધ્ય.૩, ૧૩, ૧૯, ૨૭, ૩૧, ૩૫, ૩૯. વડ.૫, ૧૮. અંત્ય.૩૦, ૩૬, ૩૮.

• **ભગવાન સદા સાકાર જ છે તેનાં**

ગ.પ્ર.૩૭, ૪૦, ૪૫, ૬૪, ૬૬, ૭૧. કારિ.૪. લો.૧૬, ૧૮. પંચા.૧, ૭. મધ્ય.૯, ૧૦, ૧૩. વડ.૨, ૧૩. અંત્ય.૩૫, ૩૬.

• **સાંખ્ય-યોગનાં**

ગ.પ્ર.૫૨. લો.૧૫. પંચા.૨. મધ્ય.૧૦, ૨૪. વડ.૨. અંત્ય.૩૮.

• ભગવાનના મહિમાનાં

૧. મહિમાની આવશ્યકતા અને ફાયદાનાં

ગ.પ્ર.૨૪, ૨૫, ૩૧, ૫૭, ૫૯, ૬૦. સારંગ.૧, ૫, ૧૭. કારિ.૯. લો.૧, ૧૦, ૧૬, ૧૭. પંચા.૧. મધ્ય.૪, ૧૬, ૨૧, ૫૭. વડ.૩. અમ.૩. અંત્ય.૫, ૨૮, ૩૨, ૩૯.

૨. અસાધારણ ઐશ્વર્ય-પ્રતાપનાં

ગ.પ્ર.૨૭, ૫૬, ૫૯, ૬૩, ૬૪, ૭૮. કારિ.૮. લો.૧, ૨, ૪, ૧૩. મધ્ય.૪, ૫૩, ૬૭. અંત્ય.૩૨, ૩૭, ૩૯.

૩. સર્વકર્તાપણાનાં

ગ.પ્ર.૨૭, ૩૭, ૫૬, ૫૯, ૬૫, ૭૪, ૭૮. કારિ.૧૦. લો.૧, ૨, ૧૩. મધ્ય.૨૧, ૩૧. વડ.૨. અંત્ય.૩૫, ૩૯.

૪. સર્વાંતર્યામીપણું તથા કર્મફળપ્રદાતાપણાનાં

ગ.પ્ર.૧૩, ૪૧, ૪૫, ૬૫, ૭૮. લો.૭, ૧૮. મ.૨૧, ૨૭. વડ.૬. અં.૩૭.

૫. અદ્વિતીયપણું તથા સ્વામી-સેવકપણાનાં

કા.૧૦. લો.૧૩. મધ્ય.૩, ૬૭. અં.૩૭, ૩૯.

૬. અન્વય-વ્યતિરેકપણાનાં

ગ.પ્ર.૭, સા.૫, વડ.૭.

૭. ભગવાનના અલૌકિક સુખ વિષેનાં

સારંગ.૧, ૧૭. લો.૧૭. પંચા.૧, ૪. મધ્ય.૧, ૧૦, ૫૭. વડ.૯, ૧૬. અંત્ય.૨૭, ૨૮, ૩૭, ૩૯.

૮. ભગવાનને અવતાર ધર્યાના પ્રયોજનનાં

કારિ.૫. મધ્ય.૧૯, ૪૬. અંત્ય.૨૧.

૯. શ્રીજીમહારાજ પોતે પરબ્રહ્મ છે તેનાં

ગ.પ્ર.૨૭, ૩૧, ૫૬. કારિ.૭, ૮, પંચા.૬, ૭. મધ્ય.૧૩, ૩૫. વડ.૧૮. અંત્ય.૩૧, ૩૫, ૩૮.

૧૦. સગુણપણું તથા નિર્ગુણપણું તેનાં

ગ.પ્ર.૬૬. કા.૮. લો.૧૩. પં.૩. મધ્ય.૮, ૧૩, ૧૪, ૪૨, ૫૧. વડ.૯, ૧૮.અંત્ય.૩૭.

૨. ભગવાનને પામવાના ઉપાયનાં વચનામૃતો...

- **એકાંતિક ધર્મનાં**

ગ.પ્ર.૧૯, ૨૧, ૨૭, ૪૭, ૬૦. લો.૬, ૧૬. પંચા.૩. મધ્ય.૨૨, ૨૬, ૩૮, ૪૬, ૬૬. વડ.૩. અંત્ય.૧૩, ૨૧, ૩૩.

- **નિશ્ચય છે એ જ એકાંતિકપણું છે તેનાં**

પ્ર.૬૬. પં.૭. મધ્ય.૯, ૧૪. વડ.૧

- **નિર્વાસનિક છે એ જ એકાંતિક છે તેનાં**

પ્ર.૧૧, ૩૮, ૪૩, ૬૦. સા.૧૧. મધ્ય.૧.

- **ભગવાનમાં જોડાણ છે એ જ એકાંતિકપણું છે તેનાં**

મધ્ય.૪૮, ૫૫.

- **ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવાનાં**

ગ.પ્ર.૧, ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૩૨, ૪૪, ૪૯. મધ્ય.૪, ૨૨, ૩૬, ૪૮, ૪૯. અમ.૩. કારિ.૭.

- **અખંડ વૃત્તિની મહત્તાનાં**

પ્ર.૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪, ૨૫. સા.૧૧. મધ્ય.૪૮, ૪૯. અમ.૩.

- **અખંડ વૃત્તિ કેવી રીતે દૃઢ થાય ? તેનાં**

પ્ર.૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૫, ૨૬, ૩૨, ૩૪, ૪૯, ૭૮. કા.૭. મ.૪, ૩૬.

- **ભગવાનના ધ્યાનનાં**

ગ.પ્ર.૫, ૧૫, ૩૨. સારંગ.૯, ૧૨. કારિ.૧૨. મધ્ય.૧૩, ૩૫. અમ.૧. અંત્ય.૧૩, ૩૧, ૩૬. વડ.૪, ૮.

૩. સત્પુરુષ દ્વારા

પ્ર.૧૬. લો.૧૦. મધ્ય.૫૧. વડ.૧૧.

- **વૈરાગ્યની મહત્તાનાં**

પ્ર.૧૯, ૩૪, ૬૦. સા.૧૧, ૧૫. કા.૭. લો.૧૭. મધ્ય.૭, ૩૦, ૬૦. અં.૧, ૩, ૮, ૧૧, ૨૪, ૨૯, ૩૩, ૩૪.

- **વૈરાગ્યનાં લક્ષણોનાં**

પ્ર.૨, ૪૭. લો.૧. અં.૩૦.

- **વૈરાગ્ય કેવી રીતે દૃઢ થાય ? તેનાં**

૧. વિચારથી થાય તેનાં

પ્ર.૧૨. લો.૯, ૧૦. મધ્ય.૧, ૧૦, ૨૪, ૪૭. વર.૧૭. અં.૧૪.

૨. શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષ થકી થાય તેનાં

પ્ર.૮. સા.૭, ૧૧, ૧૮. કા.૭.

૩. આત્મા-પરમાત્માના જ્ઞાનથી થાય તેનાં

પ્ર.૭૩. સા.૧. લો.૧૦. અં.૨૪.

૪. અનુભવ થકી થાય તેનાં

મધ્ય.૧૬, ૨૫.

- **ભક્તિ-પ્રીતિ-પ્રેમ-સ્નેહનાં**

ગ.પ્ર.૧૫, ૧૯, ૩૩, ૪૦, ૪૪, ૫૭, ૬૧. સારંગ.૧૫. કારિ.૧૧. લો.૨. મધ્ય.૧૦, ૨૯, ૩૬, ૫૯, ૬૨, ૬૩. વડ.૧૧, ૧૭. અંત્ય.૩, ૬, ૮, ૧૧, ૧૩, ૧૫, ૧૬.

- **પ્રીતિ-ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયનાં**

ગ.પ્ર.૮, ૪૪, ૫૯. સારંગ.૨. લો.૯. મધ્ય.૨૯. વડ.૩. અંત્ય.૫, ૧૪, ૨૩.

- **ભક્તિવાળાનાં લક્ષણોનાં**

ગ.પ્ર.૧૫, ૨૬, ૩૧, ૩૭, ૪૭, ૭૬. મધ્ય.૩, ૧૦, ૧૧, ૨૯. વડ.૧૭.

- **સંતની કૃપા તથા તેમની આવશ્યકતાનાં**

ગ.પ્ર.૨૭, ૨૯, ૩૭, ૪૪, ૫૪, ૫૮, ૬૦, ૬૭, ૭૮. સારંગ.૭, ૧૦,

• ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ વિષેનાં

• વાસના તથા પંચવિષયમાં આસક્તિનાં

- **સત્સંગમાં કોણ વધે ને કોણ ઘટે ? તેનાં**

  ગ.પ્ર.૬, ૮, ૨૮, ૫૩, ૫૮, ૬૭. કારિ.૨. મધ્ય.૨૮, ૬૩.

૪. જીવના સ્વરૂપ વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૭, ૩૮, ૬૪, ૭૮. સારં.૫. કારિ.૧, ૪. લોયા.૧૫. મધ્ય.૬૬. વડ.૬. અંત્ય.૪, ૧૦, ૨૨, ૩૯.

૫. ઈશ્વરના સ્વરૂપ વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૭, ૧૨. સારં.૫. કારિ.૧. મધ્ય.૧૦, ૩૧.

૬. બ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૭, ૨૧, ૪૬, ૬૩, ૬૪. સારં.૫. લો.૧૦. મધ્ય.૩, ૧૦, ૨૦, મધ્ય.૩૦, ૪૨, ૫૦.

- **અક્ષરધામનું વર્ણન**

  ગ.પ્ર.૧૨, ૨૧, ૬૩, ૭૧. લો.૧૪, પં.૪.

૭. પાંચ ભેદનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૭. મધ્ય.૩૧. અંત્ય.૧૦.

૮. મોક્ષનાં વિરોધી પરિબળોનાં વચનામૃતો...

- **અભાવ-અવગુણ-દ્રોહ વિષેનાં**

  ગ.પ્ર.૧, ૬, ૧૬, ૨૮, ૩૧, ૩૫, ૫૩, ૬૨, ૬૭, ૭૧, ૭૨, ૭૮. કા.૨. લો.૧, ૧૬, ૧૭. પં.૩. મધ્ય.૧૧, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૪૦, ૪૪, ૪૬, ૪૭, ૫૩, ૬૩, ૬૫, ૬૬. વડ.૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૫. અંત્ય.૧, ૧૧, ૧૨, ૨૧, ૨૨, ૩૫.

- **અભાવ-અવગુણ-દ્રોહ શાથી થાય છે ? તેનાં**

  પ્ર.૬, ૩૫, ૬૨. કા.૨. લો.૧, ૧૬, ૧૭. મ.૧૭, ૫૯. વડ.૧૧. અં.૧, ૧૪.

- **અભાવ-અવગુણ-દ્રોહ કેવી રીતે માફ થાય ? તથા કેવી રીતે તેનાથી બચી શકાય ? તેનાં**

  કા.૨, ૯. લો.૧, ૧૬, ૧૭. મધ્ય.૧૭, ૫૯. વર.૧૧. અં.૧.

• **કુસંગ વિષેનાં**

ગ.પ્ર.૮, ૧૬, ૧૭, ૧૮, ૨૯, ૪૨, ૪૮, ૫૫, ૫૮, ૬૮, ૭૦, ૭૮. સારં.૧૮. કારિ.૧૦. મધ્ય.૬, ૧૮, ૧૯, ૩૨, ૪૪. વડ.૧૨, ૧૫, ૨૦. અંત્ય.૩, ૩૨, ૩૬, ૩૮.

• **વિમુખ વિષેનાં**

ગ.પ્ર.૩૫, ૭૨, ૭૬, ૭૭, ૭૮. કારિ.૯. લોયા.૧, ૧૭, ૧૮. મધ્ય.૫, ૧૧, ૨૬, ૩૮, ૪૭, ૫૩, ૬૦. વડ.૧૨, ૧૮. અં.૧૨, ૩૫.

૯. અંગ વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૩૩, ૪૭. લોયા.૨. મધ્ય.૩૩, ૫૫, ૬૨. અંત્ય.૨, ૧૫, ૨૪, ૨૬.

૧૦. જેમાં સ્વયં શ્રીહરિએ સમ ખાધા છે તેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૧૮. મધ્ય.૧૩, ૩૩. અંત્ય.૨.૨૧.

૧૧. ભગવાનના ભક્ત આગળ કાળ, કર્મ અને માયાનું ચાલતું નથી તેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૩૭, ૬૩, ૭૨. કા.૮, ૧૦. ગ.મ.૪૮, ૪૯, ૫૦, ૬૨, ૬૬. ગ.અં.૧૩.

૧૨. 'કદાચ કાશ્યપ રહેશે તો ઇન્દ્રાદિકના લોકને તો પામીશું જ' એમ સમજીને પણ આ તુચ્છ લોકમાંથી તો પ્રીતિ તોડવી જ તે વિષેનાં વચનામૃતો...

પ્ર.૬૦. સા.૪, ૧૧. મધ્ય-૧૬, ૨૫, ૪૭, ૫૭. વડ.૧૯.

૧૩. યથાર્થ ભક્ત, પૂરો ભક્ત, શ્રેષ્ઠ ભક્ત, રાજીપાવાળો ભક્ત, અનન્ય ભક્ત, સાચો ભક્ત, પાકો સત્સંગી કોને કહેવાય ? તે વિષેનાં વચનામૃતો...

ગ.પ્ર.૨૬, ૩૮, ૪૯, ૫૮, ૭૨, ૭૩, ૭૬. સા.૧૫. કા.૬, ૯, ૧૧. લો.૧, ૭. મ.૧૦, ૨૫, ૩૮, ૪૧, ૪૪, ૪૮, ૫૦, ૬૦, ૬૧, ૬૨. વર.૧૭, ૧૯, ૨૦. અમ.૨. અં.૫, ૧૪, ૨૪, ૨૫, ૨૮, ૩૨, ૩૯.

૧૪. શ્રીજીમહારાજે કરેલી વિશિષ્ટ વાતોનાં વચનામૃતો...

- **મહારાજના જ શબ્દોમાં તેમનું અદ્‌ભુત વ્યક્તિત્વ**

  ગ.પ્ર.૧૦, ૧૮, ૨૬, ૨૯, ૬૮, ૭૦, ૭૩. કારિ.૩, ૬, ૧૦. લો.૩. પંચા.૧. મધ્ય.૧, ૧૩, ૧૯, ૨૮, ૩૩, ૩૫, ૩૯, ૪૫, ૪૮, ૪૯, ૫૦, ૫૫, ૬૦. વડ.૧૬, ૧૮. અંત્ય.૨, ૧૩, ૨૧, ૩૦, ૩૯.

- **મહારાજનો મત શું છે ? તેનાં**

  પ્ર.૩૮. મ.૯. અંત્ય.૨૧.

- **પ્રત્યક્ષ દેખેલી તથા અજમાવેલ વાતનાં**

  પ્ર.૬૪. મધ્ય.૧૩. અંત્ય.૩૯.

- **મહારાજે કરેલ નિશ્ચય કે સિદ્ધાંતની વાતો વિષેનાં**

  કારિ.૧૦. લો.૧૩. પં.૧, ૩. મધ્ય.૮, ૧૩, ૨૧, ૨૭, ૨૮, ૩૫. વર.૨૦. અંત્ય.૭, ૧૦, ૧૫, ૨૧, ૨૬, ૩૨, ૩૩, ૩૬, ૩૮.

- **મહારાજની રુચિનાં**

  લોયા.૧૪. અંત્ય.૧૩.

- **મહારાજના રહસ્ય-અભિપ્રાયનાં**

  મધ્ય.૧, ૨૧, ૨૮, ૫૦. વર.૧૬.

- **સર્વ શાસ્ત્રના સારરૂપે દર્શાવેલ વાતનાં**

  પંચા.૪. મધ્ય.૧, ૮, ૧૩, ૨૧, ૨૮, ૩૯, ૫૯. અંત્ય.૩૮.

૧૫. સવિકલ્પ – નિર્વિકલ્પ વિષે (સમાધિ - નિશ્ચય અને સમજણ)

પ્ર.૨૫,૩૯,૪૦,૪૨,૭૮.લો.૧૨.મ.૧૪.વડ.૧,૧૭,૨૦. અં.૧,૪,૧૪.

વચનામૃતમાં કૃપાવાક્ય તેમજ પ્રશ્નાદિકની સંખ્યા

વિગત	પ્ર.	સા.	કા.	લો.	પં.	મ.	વ.	અ.	અં.	કુલ
શ્રીહરિનાં કૃપાવાક્ય	૪૦	૩	૫	૩	૪	૪૫	૪	૧	૩૮	૧૪૩
શ્રીહરિના પ્રશ્ન	૨૨	૫	૭	૪૭	૧	૨૯	૮	૨	૧૭	૧૩૮
મુક્તાનંદસ્વામીના પ્રશ્ન	૩૨	૧૨	૫	૮	-	૧૭	૪	૧	૧૧	૯૦
ગોપાળાનંદસ્વામીના પ્રશ્ન	૫	-	૨	૨	-	-	૧	-	૧	૧૧
નિત્યાનંદસ્વામીના પ્રશ્ન	૪	૪	૩	૧૧	-	-	૨	૧	-	૨૫
શુકાનંદસ્વામીના પ્રશ્ન	૩	-	-	૩	-	૨	૧	૧	૧૧	૨૧
બ્રહ્માનંદસ્વામીના પ્રશ્ન	૮	-	૨	૩	-	૨	૧	-	-	૧૬
અન્ય સંતોના પ્રશ્ન	૪૨	૧૬	૮	૧૫	૨	૮	-	-	૮	૯૯
રઘુવીરજી મહારાજના પ્રશ્ન	-	-	-	-	-	૧	-	-	૧	૨
અયોધ્યાપ્રસાદજી મ.ના પ્રશ્ન	-	-	-	-	-	૧	-	-	૧	૨
હરિભક્તોના પ્રશ્ન	૧૭	૨	૨	-	૨	૩	૧૨	-	૬	૪૪
કુલ પ્રશ્નો	૧૩૩	૩૯	૨૯	૮૯	૫	૬૩	૨૯	૫	૫૬	૪૪૮

વચનામૃતની સંખ્યા : ૨૬૨

ગઢડા પ્રથમનાં......૭૮

સારંગપુરનાં........૧૮

કારિયાણીનાં.......૧૨

લોયાનાં.............૧૮

પંચાળાનાં............૭

ગઢડા મધ્યનાં..........૬૭

વડતાલનાં............૨૦

અમદાવાદનાં.........૩

ગઢડા અંત્યનાં......૩૯

શ્રીજી મહારાજે ધારણ કરેલ વસ્ત્ર-આભુષણોની ઓળખ
છોગલું
પાઘ
તોરા
ફૂલનો હાર
સોનાના હાર
ખેસ
કડા
બાજુબંધ
ફૂલની પોચી
રેટો
વેઢ
પિતાબંર
ઢોલિયો
તોડા
ચાખડી

શ્રીહરિએ ધારણ કરેલ વિવિધ વસ્ત્રોની ઓળખ

ડગલી
કારિયાણી-૬, ૧૧
લોયા-૧,૨,૬,૧૦,૧૨,૧૩
પંચાળા-૫

બોકાની
ગઢડા પ્ર.-૪૪
લોયા-૬,૧૩,૧૫,૧૬

અંગરખું
ગઢડા પ્ર.-૨૩,૩૮,૫૪
પંચાળા-૧,૬
લોયા-૧૭

સુરવાળ
ગઢડા પ્ર.-૨૩,૫૪
કારિયાણી-૧
વરતાલ-૧,૧૫
લોયા-૧,૩

ફેંટો
ગઢડા પ્ર.-૨૪,૨૭,૩૮,૫૪
કારિયાણી-૯
પંચાળા-૧

કાળા છેડાનો ખેસ
(પ્રસાદીનો)
ગઢડા પ્ર.-૨૦,૨૧

રાખડી(પ્રસાદિની)
ગઢડા મ.-૯

પાઘ
ગઢડા પ્ર.-૧૪,૧૭,૨૬
ગઢડા મ.-૧
ગઢડા અં.-૨

વચનામૃતમાં વર્ણવેલ વિવિધ ફૂલો

ચમેલી વરતાલ-૨૦
અમદાવાદ-૩
ગઢડા અં.-૨૧

ચંપો વરતાલ-૨

કર્ણિકાર (પીળી કરેણ) ગ.પ્ર.-૧૪,૧૭,૩૬
સારંગપુર-૧૪
કારિયાણી-૧૧

કર્ણિકાર (લાલ કરેણ) ગઢડા પ્ર.-૩૬
ગઢડા મ.-૧૪
ગઢડા અં.-૧૯

ગુલદાવદિ (સેવતી) ગઢડા પ્ર.-૧૪,૨૨,૨૬
કારિયાણી-૧૧
ગઢડા મ.-૨૭,૬૬

ગુલાબ ગઢડા પ્ર.-૬૩
વરતાલ-૧,૩,૫,૧૨
અમદાવાદ-૧,૨

મોગરો
ગઢડા મ.-૫૪,૬૧
ગઢડા અં.-૧

વિવિધ વચનામૃતમાં સંતોએ વજાડેલાં વાજિંત્રો

દૂકડ(તબલાં)
લોયા-૨
ગ.મ.-૪,૩૪,૫૬,૬૭
ગ.અં.-૧૨,૨૨

મૃદંગ
ગ.મ.-૨,૩,૫,૬
૪૬,૫૨,૫૫

પખાજ
ગ.પ્ર.-૨૧,૨૬

સારંગી(પ્રસાદીની)
ગ.પ્ર.૨૨

સરોદો
લોયા-૨
ગ.મ.-૪,
૩૪,૫૬,૬૭
ગ.અં.-૧૩,૨૨

સતાર(સિતાર)
લોયા-૨
ગ.મ.-૪

ઝાંઝ
ગ.પ્ર.-૨૧
ગ.મ.-૨,૩,૫,૬,૫૨,૫૫

મંજીરા
લોયા-૨

તાલ
ગ.પ્ર.-૨૬
ગ.મ.-૫,૬

દાદા ખાચરનો દરબારગઢ; લીંબવૃક્ષ - ગઢપુર

ગઢપુર મંદિર, ગ. અં.-૨૬,૨૭

અક્ષરઓરડી ગઢડા અં.-૨૩

પરમહંસની જાયગા ગઢડા પ્ર.-૧,૨૫,૫૭,૬૭

જીવા ખાચરનો દરબારગઢ - સારંગપુર

વસ્તા ખાચરનો દરબારગઢ - કારિયાણી

સુરા ખાચરનો દરબારગઢ - લોયા

ઝીણાભાઈનો દરબારગઢ - પંચાળા

વરતાલમાં ઉદ્‌બોધાયેલ વચનામૃતના સ્થાનો

વરતાલ મંદિર
વચનામૃત વરતાલ-૩,૪,૬,૭,૮,૯,૧૪

મંદિર આગળ લીંબવૃક્ષ
વચનામૃત વરતાલ-૧૦,૧૧,
૧૨,૧૩,૧૫,૧૬

ગોમતી કાંઠે આંબાવાડિયું
વચનામૃત વરતાલ-૧,૨,૫

અમદાવાદમાં ઉદ્‌બોધાયેલ વચનામૃતના સ્થાનો

વચનામૃતના સંપાદક સંતો લિખિત

ઉપોદ્‌ઘાત પ્રકરણ

–: પરથારો :–

पातुं धर्ममधर्ममुत्खनयितुं श्रीभक्तिधर्माङ्गतो
जातायोत्तरकोसलेषु दयया सर्वेश्वरेशाय च ।
तृप्तिं वाक्यसुधारसैर्विदधते नैजैर्निजानां मुहु-
स्तस्मै श्रीहरये नमोऽस्तु सहजानन्दाय सद्वर्णिने ॥१॥

ज्ञानेन धर्मेण युतां विरक्तया माहात्म्यबोधेन च यो निजस्य ।
प्रवर्तयामास भुवि स्वभक्तिं स श्रीहरिर्नोऽस्तु मतिप्रदाता ॥२॥

अज्ञानसञ्ज्ञं गहनान्धकारं निजाश्रितस्वान्तगुहागतं यः ।
अपाहरज्ज्ञानदिवाकरः श्रीधर्माङ्गजन्मा जयति प्रभुः सः ॥३॥

प्रोक्तानि यानीह वचोऽमृतानि श्रीस्वामिना तेन निजाश्रितेभ्यः ।
तेषां लिखामः कतिचित्तदीयतुष्ट्यै यथाबुद्धि यथाश्रुतञ्च ॥४॥

तत्रादौ श्रीहरेस्तस्य जन्मादिचरितं शुभम् ।
कथयामः समासेन तदीयानन्ददायकम् ॥

શ્રીહરિના પ્રાગટ્યની પૂર્વભૂમિકા

શ્રીગોલોકના મધ્યને વિશે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે, તે કેવું છે ? તો કોટિ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર ને અગ્નિ તે સરખું પ્રકાશમાન છે ને દિવ્ય છે ને અત્યંત શ્વેત છે ને સચ્ચિદાનંદરૂપ છે; અને જેને બ્રહ્મપુર કહે છે, અમૃતધામ કહે છે, પરમપદ કહે છે, અનંત-અપાર કહે છે, બ્રહ્મ કહે છે, ચિદાકાશ કહે છે; એવું જે એ અક્ષરધામ તેને વિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે સદાય વિરાજમાન છે. તે કેવા છે ? તો જેને પુરુષોત્તમ કહે છે, વાસુદેવ કહે છે, નારાયણ કહે છે, પરમાત્મા કહે છે, બ્રહ્મ કહે છે, પરબ્રહ્મ કહે છે, ઈશ્વર કહે છે, પરમેશ્વર કહે છે, વિષ્ણુ કહે છે. અને વળી તે ભગવાન કેવા છે ? તો ક્ષર-અક્ષર થકી પર છે, સર્વજ્ઞ છે, સર્વકર્તા છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે, સર્વ કારણના કારણ છે, નિર્ગુણ છે, સ્વપ્રકાશ છે, સ્વતંત્ર છે. અને બ્રહ્મરૂપ એવા જે અનંત કોટિ મુક્ત

તેમને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય તે રૂપ છે લીલા જેની એવા છે. અને પ્રકૃતિપુરુષ, કાળ, પ્રધાનપુરુષ ને મહત્તત્ત્વાદિક એ જે પોતાની શક્તિઓ તેના પ્રેરક છે. અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે. ને સદા કિશોરમૂર્તિ છે, ને કોટિ કોટિ કંદર્પ સરખા સુંદર છે, અને નવીન મેઘ સરખો શ્યામ છે વર્ણ જેનો એવા છે. અને અમૂલ્ય ને દિવ્ય એવાં જે નાના પ્રકારનાં વસ્ત્ર ને આભૂષણ તેણે યુક્ત છે. અને કાનને વિશે મકરાકાર કુંડળ ધરી રહ્યા છે, અને મસ્તકને વિશે નાના પ્રકારનાં રત્ને જડિત એવો જે મુકુટ તેને ધરી રહ્યા છે. અને શરદઋતુનું જે કમળ તેની પાંખડી સરખાં અણિયાળાં છે નેત્રકમળ જેનાં એવા છે. અને રૂડું એવું જે સુગંધિમાન ચંદન તેણે કરીને ચર્ચ્યાં છે અંગ જેનાં એવા છે. અને મધુરે સ્વરે કરીને વેણુને વજાડે છે. અને રાધિકાજી ને લક્ષ્મીજી તેમણે પૂજ્યા છે. અને મૂર્તિમાન એવાં જે સુદર્શનાદિક આયુધ તથા નંદ, સુનંદ ને શ્રીદામાદિક જે અસંખ્ય પાર્ષદ તેમણે સેવ્યા છે. અને કોટિ કોટિ સૂર્ય-ચંદ્ર સરખા પ્રકાશે યુક્ત છે મૂર્તિ જેની એવા છે. અને અનંત કોટિ એવા જે કલ્યાણકારી ગુણ તેણે યુક્ત છે. અને ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્યાદિક જે ઐશ્વર્ય તથા અણિમાદિક જે સિદ્ધિઓ તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે. અને મૂર્તિમાન એવા જે ચાર વેદ તેમણે સ્તુતિને કર્યા છે. અને વાસુદેવાદિક જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવીસ મૂર્તિઓ તથા વારાહાદિક અવતાર એ સર્વેના ધરનારા છે.

એવા જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જે તે આ જે પોતાનું સમગ્ર ઐશ્વર્ય તેણે યુક્ત થકા પૃથ્વીને વિશે એકાંતિક ધર્મને[૧] પ્રવર્તાવવાને અર્થે ને પોતાનાં એકાંતિક ભક્ત જે ધર્મ, ભક્તિ ને મરીચ્યાદિક ઋષિ તેમની રક્ષા કરવાને અર્થે ને તેમને સુખ આપવાને અર્થે અને અનેક જીવનાં કલ્યાણ કરવાને અર્થે ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરવાને અર્થે કોસલ દેશને વિશે પ્રકટ થતા હવા.

હવે એ ભગવાન જેવી રીતે પ્રકટ થયા છે તે સંક્ષેપે કરીને કહીએ છીએ – એક સમયે મરીચ્યાદિક ઋષિ જે તે બદરિકાશ્રમને વિશે શ્રીનરનારાયણ ભગવાનનાં દર્શન કરવા સારુ આવતા હવા. તે વાતને સાંભળીને ધર્મદેવ પણ

૧.કેવળ પ્રભુની પ્રસન્નતાર્થે જ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહેતા થકા અખંડ પ્રભુપરાયણ રહેવારૂપ ધર્મને

પોતાની સ્ત્રી જે મૂર્તિ તેણે સહિત થકા શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કરવા આવ્યા. પછી તે ઋષિની સભાને વિશે ઉદ્ધવે સહિત બેઠા એવા જે શ્રીનરનારાયણ ઋષિ તેનું દર્શન કરીને શ્રીનરનારાયણે માન્યા થકા ધર્મદેવ જે તે તે સભાને વિશે બેસતા હવા. અને મરીચ્યાદિક ઋષિએ શ્રીનારાયણ ઋષિ આગળ પ્રથમ કરી હતી જે ભરતખંડના વૃત્તાંતની વાર્તા તેને શ્રીનારાયણ ઋષિના મુખારવિંદ થકી એકાગ્રચિત્ત થઈને ધર્મદેવ જે તે સાંભળતા હતા તથા તે ઋષિ ને ઉદ્ધવ તે પણ તે વાર્તાને એકાગ્રચિત્ત થઈને સાંભળતા હતા.

તે સમયમાં કૈલાસ પર્વત થકી દુર્વાસા ઋષિ જે તે શ્રીનારાયણ ઋષિને દર્શને આવ્યા. તેનું કોઈથી સન્માન થયું નહિ માટે તે દુર્વાસા ઋષિ તો એ ધર્માદિક સર્વેને શાપ દેતા હવા જે, “મારા અપમાનના કરનારા જે તમે સર્વે તે ભરતખંડને વિશે મનુષ્યપણાને પામો અને ત્યાં અસુર થકી અપમાનને ને કષ્ટને પામો.” એવા શાપને સાંભળીને ધર્મદેવે ઘણાક પ્રકારના વિનયે યુક્ત વચને કરીને શાંતિ પમાડ્યા એવા જે દુર્વાસા ઋષિ તે બોલ્યા જે, “તમે સર્વે શ્રીનારાયણ ઋષિની વાર્તા સાંભળવાને વિશે આસક્ત હતા માટે મને ન દેખ્યો ને મારું સન્માન ન થયું એની મને ખબર નહોતી, તે સારુ મેં તમને શાપ દીધો; પણ તે મારો શાપ તો નિવારણ નહિ થાય. પણ તે શાપ ભેળો હું તમને અનુગ્રહ કરું છું જે, હે ધર્મદેવ ! તમે ને આ તમારી સ્ત્રી મૂર્તિ તે બ્રાહ્મણના કુળને વિશે મનુષ્યદેહ ધરશો અને ત્યાં આ નારાયણ ઋષિ તમારા પુત્ર થશે અને તમને ને આ ઋષિઓને મારા શાપ થકી મુકાવશે ને અસુરના કષ્ટ થકી તમારી સર્વેની રક્ષા કરશે.” એમ કહીને દુર્વાસા ઋષિ તો પાછા કૈલાસ પર્વતમાં ગયા.

પછી શ્રીનારાયણ ઋષિ જે તે ધર્માદિક સર્વ પ્રત્યે બોલતા હવા જે, “અપરાધ વિના જે શાપ તમને થયો તેને જો હું ટાળવાને ઈચ્છું તો હું સમર્થ છું તે ટળી જાય. પણ હમણાં ભરતખંડને વિશે કળિયુગના બળને પામીને અધર્મ ને અસુર તે બહુ વૃદ્ધિને પામ્યા છે તેમના નાશને અર્થે મારી ઈચ્છાએ કરીને જ એ શાપ થયો છે તે મેં અંગીકાર કર્યો છે, માટે હે ધર્મ ! હું તમારો પુત્ર થઈને તે અસુરોનો ને અધર્મનો નાશ કરીશ ને તમારી સર્વેની રક્ષા કરીશ ને પૃથ્વીને વિશે એકાંતિકધર્મને પ્રવર્તાવીશ. માટે તમે કાંઈ ચિંતા રાખશો મા, ને પૃથ્વીને વિશે

સર્વે મનુષ્યદેહને ધારો." એવાં વચન સાંભળીને ને શ્રીનારાયણ ઋષિને નમસ્કાર કરીને ધર્માદિક સર્વે જે તે મનુષ્યદેહ ધારવાને અર્થે પૃથ્વી પ્રત્યે જતા હવા.

હવે ધર્મ ને મૂર્તિ જેવી રીતે પ્રકટ થયાં છે તે કહીએ છીએ જે– કોસલ દેશને વિશે ઈટાર નામે પુર છે તેમાં સરવરિયા બ્રાહ્મણ સામવેદી પાંડે **બાલશર્મા** નામે હતા. તે થકી **ભાગ્યવતી** નામે જે તેની પત્ની તેને વિશે ધર્મદેવ જે તે સંવત્ ૧૭૯૬ સત્તરસો ને છન્નુના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ મધ્યાહ્ન પછી પ્રકટ થતા હવા. અને પિતા જે તે વિધિએ કરીને તેમના જાતકર્માદિક સંસ્કારને કરતા હવા અને બારમે દિવસે **દેવશર્મા** એવું નામ ધરતા હવા. અને તે કોસલ દેશને વિશે જ છપૈયા નામે ગામમાં ત્રવાડી **કૃષ્ણશર્મા** નામે બ્રાહ્મણ તે થકી **ભવાની** નામે જે તેની પત્ની તેને વિશે મૂર્તિ જે તે સંવત્ ૧૭૯૮ સત્તરસો ને અઠ્ઠાણુંના કાર્તિક સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સાયંકાળે પ્રકટ થતાં હવાં. તે પછી દિવસે દિવસે મોટાં થયાં ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની અતિશય ભક્તિ કરવાં લાગ્યાં, માટે **ભક્તિ** એવા નામને પામતાં હવાં.

પછી એ ભક્તિના પિતા જે **કૃષ્ણશર્મા** તે જે તે પોતાની પુત્રી જે **ભક્તિ** તેનો ધર્મના અવતાર જે **દેવશર્મા**, તે સાથે યથાવિધિ વિવાહ કરતા હવા; અને એ જે પોતાના જમાઈ તેને પોતાના ગામમાં પોતાને ઘેર રાખતા હવા. પછી તે દેવશર્મા જે તે ભક્તિ જે પોતાની પત્ની તેણે સહિત ગૃહસ્થાશ્રમના જે ધર્મ તેને આશરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ કરતા હવા, અને પોતે ધર્મને વિશે અતિ દૃઢપણે વર્ત્યા તેને જોઈને સર્વે લોક જે તે ધર્મ એવે નામે કરીને જ બોલાવતા હવા.

પછી એ **ધર્મ-ભક્તિ**ને અસુર થકી અતિશય કષ્ટ થયું તેના નિવારણને અર્થે તે ધર્મ-ભક્તિ જે તે વૃંદાવનમાં જઈને **મરીચ્યાદિક** ઋષિએ યુક્ત થકાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની આરાધના કરતાં હવાં. તેણે કરીને તે ભગવાન એમની ઉપર પ્રસન્ન થયા અને પોતાના અક્ષરધામમાં જેવા પોતે સદા વિરાજમાન છે તેવું પોતાનું દર્શન આપીને ધર્મ-ભક્તિ પ્રત્યે બોલતા હવા જે, "હે ધર્મ-ભક્તિ ! તમને કષ્ટના દેનારા જે અસુર તેમને પૂર્વે મેં કૃષ્ણાવતારને વિશે માર્યા હતા તે મારી ઉપર એમને વૈર છે, માટે તમને મારાં જાણીને પીડે છે. તે અસુરના નાશને અર્થે હું જે તે નારાયણ ઋષિરૂપે તમારા થકી પ્રગટ થઈને **હરિકૃષ્ણ**

નામે વિખ્યાત થઈશ અને તમારી ને ઋષિની અસુરના કષ્ટ થકી રક્ષા કરીશ ને તમને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાવીશ. અને અસુરનો ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરીશ ને પૃથ્વીને વિશે એકાંતિક ધર્મને પ્રવર્તાવીશ." એમ કહીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે અંતર્ધાન થઈ ગયા અને ધર્મના હૃદયકમળને વિશે વિરાજમાન થયા. પછી તે ધર્મ-ભક્તિ જે તે અતિશય આનંદને પામીને ત્યાંથી પાછાં પોતાને ગામ આવીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિને કરતાં હવાં. અને એવી રીતે એ ધર્મને ભગવાન પ્રસન્ન થયા માટે સર્વે જન જે તે તેમને **હરિપ્રસાદ** નામે કરીને બોલાવતા હવા.

પ્રાગટ્ય તથા બાળલીલા

અને પછી કેટલાક માસ ગયા કેડે તે હરિપ્રસાદજી થકી ભક્તિને વિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે **સંવત્ ૧૮૩૭** અઢારસો ને સાડત્રીસના ચૈત્ર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ રાત્રિ દશ ઘડી ગઈ ત્યારે પ્રકટ થતા હવા. તે સમયમાં હરિપ્રસાદજીના ઘરને વિશે મોટો ઉત્સવ થતો હવો અને ઈન્દ્રાદિક દેવ જે તે જય જય શબ્દને કરતા થકા ને દુંદુભિને વજાડતા થકા પુષ્પનો વર્ષાદ કરતા હવા. અને અપ્સરાઓ જે તે નૃત્ય કરતી હવી ને ગંધર્વ જે તે ગાન કરતા હવા. અને મુનિ જે તે આશીર્વાદ દેતા હવા. અને દેવતા ને સાધુનાં જે મન તે અતિ પ્રસન્ન થતાં હવાં અને અસુરનાં જે મન તે તત્કાળ ત્રાસને પામતાં હવાં. અને તે ગામમાં રહેનારી જે સ્ત્રીઓ તે મંગળ ગાતી હતી ને બાળરૂપ એવા જે હરિ તેને આશિષ દેતી હવી. અને તે સમયને વિશે મંદ, સુગંધ ને શીતળ એવા જે વાયુ તે વાતા હવા. અને તારાના ગણે સહિત આકાશ જે તે અતિશય નિર્મળ થતો હવો. તે વાર પછી તે હરિપ્રસાદજી જે તે તે પોતાના પુત્રનું જે જાતકકર્મ[1] તે બ્રાહ્મણ પાસે યથાવિધિ કરાવીને બ્રાહ્મણને ઘણાક પ્રકારનાં દાન આપતા હવા.

પછી જન્મથી **છઠ્ઠા** દિવસને વિશે કોટરા આદિક બાળગ્રહ[2] જે તે બાળરૂપ એવા જે તે ભગવાન તેને મારવા સારુ આવ્યા તેમને તે ભગવાન જે તે પોતાની દૃષ્ટિમાત્રે કરીને બાળીને ભગાવી દેતા હવા. પછી ભગવાન ત્રણ મહિના ને અગિયાર દિવસના થયા ત્યારે માર્કંડેય ઋષિ જે તે બ્રાહ્મણને વેષે તે હરિપ્રસાદજીને ઘેર આવતા હવા. ત્યારે હરિપ્રસાદજી જે તે તે ઋષિનું અતિશય સન્માન કરીને ને તેમને જ્યોતિષી જાણીને કહેતા હવા જે, "તમે અમારા પુત્રનું

૧.જન્મસંસ્કાર ૨.નાના બાળકોની હિંસા કરનાર એક પ્રકારના ભૂત

નામકરણ કરો.” પછી તે ઋષિ જે તે રાજી થઈને નામકરણ કરતા થકા બોલ્યા જે, “હે હરિપ્રસાદજી ! આ તમારા પુત્ર જે તે તમારી સર્વ આપદાને[૧] હરશે અને જે જન એના આશ્રિત થશે તેમની સર્વે આપદાને હરશે. અને કર્ક રાશિને વિશે એનો જન્મ છે માટે એમનું **હરિ** એવું નામ થશે. અને વળી આ જે તમારા પુત્ર તેના દેહનો કૃષ્ણ[૨] વર્ણ છે તથા પોતાના આશ્રિત જનનાં જે મન તેમને પોતાની મૂર્તિને વિશે તાણી લેશે તથા ચૈત્ર માસમાં જન્મ છે, માટે **કૃષ્ણ** એવે નામે વિખ્યાત થશે. અને એ બે નામ નોખાં નોખાં છે તોપણ એ બે ભેળાં મળીને **હરિકૃષ્ણ** એવું ત્રીજું નામ પણ થશે. અને આ તમારા પુત્ર જે તે ત્યાગ, જ્ઞાન, તપ, ધર્મ અને યોગ એ પાંચ ગુણે કરીને તો શિવજી જેવા થશે, માટે **નીલકંઠ** એવે નામે કરીને લોકને વિશે પ્રસિદ્ધ થશે. અને આ જે તમારા પુત્ર તેના હાથને વિશે પદ્મનું ચિહ્ન છે તથા પગને વિશે વજ્ર, ઊર્ધ્વરેખા અને કમળ તેનાં ચિહ્ન છે, તે માટે આ તમારા પુત્ર જે તે લક્ષાવધિ[૩] મનુષ્યના નિયંતા થશે. અને આ તમારા પુત્ર જે તે કલ્યાણકારી એવા અનંત ગુણે યુક્ત થશે ને તમારી સમગ્ર કષ્ટ થકી રક્ષા કરશે.” એમ કહીને વિરામ પામ્યા એવા જે માર્કંડેય ઋષિ તેને હરિપ્રસાદજી જે તે ઘણીક દક્ષિણા ને ભારે ભારે નવાં વસ્ત્ર ને આભૂષણ તે આપતા હવા. પછી તે ઋષિ જે તે એક દિવસ ત્યાં રહીને પ્રયાગ તીર્થની યાત્રા કરવા સારુ ચાલી નીસરતા હવા. અને તે પછી તે હરિપ્રસાદજી ને ભક્તિમાતા જે તે પોતાના પુત્રના ગુણને સાંભળીને બહુ પ્રસન્ન થતાં હવાં.

પછી તે શ્રીહરિ જે તે પોતાની બાળલીલાએ કરીને પોતાનાં માતાપિતાને ને સંબંધીજનને બહુ આનંદ ઉપજાવતા થકા બાળચંદ્રની પેઠે વૃદ્ધિને પામતા હવા. અને તે પછી હરિપ્રસાદજી જે તે તે પોતાના પુત્રને પાંચમે મહિને પ્રથમ પૃથ્વી ઉપર બેસારતા હવા. અને છઠ્ઠા મહિનાને વિશે પ્રથમ અન્ન જમવા શીખવતા હવા. અને સાતમે મહિને કાનને વીંધાવતા હવા. અને ત્રીજું વર્ષ બેઠું તારે ચૌલસંસ્કાર જે ‘ગર્ભના કેશ[૪] ઉતરાવવા’ તે કરાવતા હવા. અને એ જ દિવસે માયાવી એવો જે કાલિદત્ત નામે અસુર તે ભગવાનને મારવાને આવ્યો, તેને ભગવાને પોતાની દૃષ્ટિમાત્રે કરીને મોહ પમાડ્યો, તે વૃક્ષને વિશે અથડાઈ અથડાઈને મરી જતો હવો.

૧. મુશ્કેલીઓને ૨.શ્યામ ૩.લાખો ૪.માથાના વાળ

અને તે પછી હરિપ્રસાદજી જે તે અસુરના ઉપદ્રવ થકી છપૈયા ગામનો ત્યાગ કરીને પોતાના કુટુંબે સહિત થકા અયોધ્યાપુરીમાં નિવાસ કરીને રહેતા હવા. અને પછી હરિપ્રસાદજી જે તે પોતાના પુત્રને પાંચમા વર્ષને વિશે પ્રથમ અક્ષર ભણવા શીખવતા હવા. અને આઠમા વર્ષને વિશે ભારે ભારે સામગ્રીઓને ભેળી કરીને પોતાના પુત્રને યજ્ઞોપવીત[1] દેતા હવા. અને તે શ્રીહરિ જે તે પોતાના પિતા થકી યજ્ઞોપવીતને પામીને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના ધર્મને વિશે રહ્યા થકા વેદાધ્યયનને કરતા હવા; અને પોતાના પિતા પાસે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ, ધર્મશાસ્ત્ર એ સર્વે ગ્રંથનું પોતે અધ્યયન કરીને તથા શ્રવણ કરીને તે સર્વનું જે રહસ્ય તેને યથાર્થ જાણતા હવા; અને એ સર્વમાંથી પોતે ચાર સાર કાઢતા હવા. તેમાં શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ થકી તો **'પંચમસ્કંધ'** ને **'દશમસ્કંધ'** એ સાર કાઢ્યો તથા સ્કંધપુરાણ થકી **'વાસુદેવમાહાત્મ્ય'** એ સાર કાઢ્યો તથા ઈતિહાસ જે મહાભારત તે થકી **'ભગવદ્ગીતા'**, **'વિદુરનીતિ'**, ને **'વિષ્ણુસહસ્રનામ'** એ સાર કાઢ્યો તથા સર્વે ધર્મશાસ્ત્ર થકી **'યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ'** એ સાર કાઢ્યો. એવી રીતે એ ચાર સાર કાઢીને તેનો ગુટકો લખાવીને પોતાની પાસે નિત્યે રાખતા હવા. પછી તે શ્રીહરિ જે તે જન્મ થકી અગિયાર વર્ષના થયા ત્યારે પોતાની માતા જે ભક્તિ તેને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય સહિત એવી જે ભક્તિ તેનો ઉપદેશ કરીને દિવ્ય ગતિને આપતા હવા ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાવતા હવા. અને તે પછી કેટલાક માસ ગયા કેડે તે શ્રીહરિ જે તે પોતાના પિતા જે હરિપ્રસાદજી તેને પોતાના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન આપીને દિવ્ય ગતિને પમાડતા હવા ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાવતા હવા.

વન વિચરણ

અને એવી રીતે ભક્તિ-ધર્મ જે તે દિવ્ય ગતિને પામીને પછી દિવ્ય દેહે કરીને નિરંતર તે શ્રીહરિને પાસે રહેતાં હવાં. તે વાર પછી તે શ્રીહરિ જે તે પોતાના જે સંબંધી તેને પૂછ્યા વિના જ નિત્ય-સ્નાનને મિષે[2] કરીને તીવ્ર વૈરાગ્યના વેગ થકી પોતાના ઘરનો ત્યાગ કરીને પોતે એકલા જ ઉત્તર દિશાને વિશે તપ કરવા સારુ ચાલી નીસરતા હવા. તે પોતે કેવા છે ? તો બહિર્વાસ[3] સહિત જે કૌપીન તેને ધારી રહ્યા છે, ને મૃગચર્મ ધાર્યું છે, ને પલાશનો દંડ ધાર્યો છે,

૧.જનોઈ ૨.નિમિત્તે; બહાને ૩.ધોતી

ને શ્વેત એવું જે યજ્ઞોપવીત તે ધાર્યું છે, ને કંઠને વિશે તુળસીની બેવડી માળા ધારી છે, ને ચાંદલે સહિત જે ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકનું ચિહ્ન તે ધાર્યું છે, ને મસ્તક ઉપર જટાને ધારી રહ્યા છે, ને કેડને વિશે મુંજની મેખળા ધારી છે. ને હાથને વિશે જપમાળા, કમંડળુ, ભિક્ષાપાત્ર ને જળગરણું એટલાં વાનાંને ધારી રહ્યા છે. ને શાલગ્રામ ને બાળમુકુંદનો જે બટુવો તેને ગળાને વિશે ધારી રહ્યા છે. ને ચાર સારનો જે ગુટકો તેને ખભાને વિશે ધારી રહ્યા છે. એવા વેશને ધરતા થકા શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે સરયૂ નદીને તરીને ઉત્તર દિશામાં જતા હવા.

તે ચાલતે ચાલતે કેટલેક દિવસે કરીને હિમાલય પર્વતની તલાટીમાં જે એક મહામોટું વન આવ્યું તેને પામતા હવા. પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે કેટલેક દિવસે કરીને હિમાલય પર્વતને પામ્યા. ને તે પર્વતને વિશે ચાલતા થકા કેટલેક દિવસે કરીને મુક્તનાથ પ્રત્યે આવીને ઉગ્ર તપ કર્યું ને તે તપે કરીને સૂર્યનારાયણને પ્રસન્ન કરતા હવા. અને ત્યાં કેટલાક માસ રહીને પછી ત્યાંથી દક્ષિણ દિશામાં ચાલ્યા, તે હિમાલય પર્વતની તલાટીમાં એક મહાઘોર વન આવ્યું, તેને વિશે બાર માસ સુધી વિચરતા હવા. પછી શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે, તે વનને વિશે વડના વૃક્ષ તળે બેઠા ને તપને કરતા એવા જે ગોપાળયોગી તેને દેખતા હવા ને તે યોગી પાસે રહીને અષ્ટાંગયોગને શીખતા થકા એક વર્ષ સુધી રહ્યા. ને તે યોગીને પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન આપીને સિદ્ધગતિને પમાડતા હવા.

અને પછી ત્યાંથી ઉત્તરમુખે ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે આદિવારાહ નામે જે તીર્થ તેને પામ્યા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા તે બંગાળ દેશને વિશે સીરપુર નામે જે શહેર તેને પામતા હવા; અને તે શહેરનો રાજા સિદ્ધવલ્લભ નામે મહાધાર્મિક હતો. તેણે પ્રાર્થનાને કર્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ચોમાસાના ચાર મહિના સુધી ત્યાં રહેતા હવા; અને તે શહેરને વિશે કાળી ને ભૈરવ તેના ઉપાસક ને સિદ્ધપણાનું છે અભિમાન જેમને એવા જે અસુર તેમના મદને હરતા હવા; અને પોતાનો સેવક જે ગોપાળદાસ નામે સાધુ તેની અસુરના અભિચાર થકી પોતાને સામર્થ્યે કરીને રક્ષા કરતા હવા. અને વળી તે શહેરને વિશે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણનો ભણેલો એવો તૈલંગ દેશનો કોઈક બ્રાહ્મણ હતો. તેણે તે રાજા થકી હસ્તી આદિકનું મહાદાન લીધું, તેણે કરીને તે બ્રાહ્મણ

ગૌરવર્ણ હતો પણ શ્યામવર્ણ થઈ ગયો. પછી તે બ્રાહ્મણ પોતાના પાપની શાંતિને અર્થે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને શરણે આવ્યો; તેને પોતાના સામર્થ્યે કરીને તે પાપ થકી મુકાવ્યો ત્યારે કાળો મટીને પ્રથમના જેવો ગૌરવર્ણ થતો હવો.

પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીહરિ તે જે તે કામાક્ષી દેવીને સમીપે કોઈક ગામ હતું તેને પામ્યા; ને તે ગામમાં મહાકાળીનો ઉપાસક એક બ્રાહ્મણ હતો. તે પોતાના ગામમાં જે કોઈ સાધુ તથા બ્રાહ્મણ તીર્થવાસી આવે તેને અભિચારે કરીને જીતીને પોતાના શિષ્ય કરે એવો અભિમાની હતો, તે બ્રાહ્મણ આવીને શ્રીહરિની ઉપર પોતાનું જંત્ર-મંત્ર-અભિચાર સંબંધી જે ઘણુંક સામર્થ્ય તેને કરતો હવો; પણ તેણે કરીને પોતે કાંઈ પરાભવ પામ્યા નહિ ને પોતાને સામર્થ્યે કરીને તે બ્રાહ્મણનો સમગ્ર મદ ઉતારીને પોતાનો આશ્રિત કરતા હવા. પછી શ્રીહરિ જે તે ત્યાંથી ચાલ્યા થકા નવલખા પર્વતને પામ્યા, જે નવલખા પર્વતને વિશે નવ લાખ સિદ્ધનાં સ્થાનક છે ને નવ લાખ ઠેકાણે અગ્નિની જ્વાળા નીસરે છે તથા પાણીના કુંડ છે; તે પર્વતને વિશે રહ્યા જે સિદ્ધ તેમને પોતાનું દર્શન આપીને તે પર્વતથી ઊતર્યા તે બાળવાકુંડ નામે જે તીર્થ તેને પામતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા જે શ્રીહરિ તે ગંગાસાગરના સંગમને પામીને ને ત્યાં સ્નાન કરીને પછી તે સમુદ્રની ખાડીને વહાણમાં બેસીને ઊતર્યા તે કપિલાશ્રમને પામતા હવા; ને ત્યાં નિત્યે કપિલજીનાં દર્શન કરતા થકા એક માસ સુધી રહ્યા.

અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે જગન્નાથપુરી પ્રત્યે ગયા. ને ત્યાં કેટલાક માસ નિવાસ કરીને પૃથ્વીના ભારરૂપ એવા જે ઘણાક અસુર તેમને પરસ્પર વૈર કરાવીને યુદ્ધે કરીને નાશ કરાવી નાંખતા હવા. પછી શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે ત્યાંથી દક્ષિણ દિશા પ્રત્યે ચાલ્યા તે આદિકૂર્મ નામે જે તીર્થક્ષેત્ર તેને પામ્યા. ને પછી ત્યાંથી મહાવનને વિશે ચાલતા થકા માનસપુરને પામ્યા; અને તે પુરનો સત્રધર્મા નામે રાજા હતો તે પોતાનો આશ્રિત થયો ને તે રાજા દ્વારે અસુરનો પરાભવ કરાવતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે વેંકટાદ્રિને પામ્યા; ને ત્યાંથી શિવકાંચી ને વિષ્ણુકાંચીને પામ્યા; ને ત્યાંથી શ્રીરંગક્ષેત્રમાં જઈને બે માસ સુધી રહેતા હવા ને ત્યાં વૈષ્ણવ સંગાથે સંવાદ કરતા થકા તેમને વિશે રહ્યો જે દુરાચાર તેનો પોતાને પ્રતાપે કરીને ત્યાગ કરાવતા હવા.

પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીહરિ તે સેતુબંધ નામે જે તીર્થ તેને પામીને ને સમુદ્રને વિશે સ્નાન કરીને નિત્યે રામેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરતા થકા બે માસ સુધી ત્યાં રહેતા હવા.

અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા તે સુંદરરાજ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરીને ત્યાંથી ચાલતા થકા માર્ગને વિશે એક ઘોર વન આવ્યું તેમાં પાંચ દિવસ સુધી ચાલ્યા, પણ કાંઈ અન્ન-જળને ન પામ્યા. પછી છઠ્ઠે દિવસે મધ્યાહ્ન સમયે વનમાં એક કૂપ આવ્યો તેમાંથી કમંડળુએ કરીને જળને કાઢીને સ્નાન કર્યું ને પછી વડના વૃક્ષ તળે બેસીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરતા થકા શાલગ્રામની સેવા કરવા લાગ્યા. ત્યારે તે શાલગ્રામને પાત્રમાં મૂકીને કમંડળુની ધારે કરીને સ્નાન કરાવવા માંડ્યું તે જેટલું પાણી રેડ્યું તેટલું શાલગ્રામ પી ગયા; તે એમ કરતાં કરતાં પાંચ-સાત કમંડળુ રેડ્યાં તેને પી ગયા. પછી જળ પીને તૃપ્ત થયા જાણીને તે શાલગ્રામને ચંદનાદિકે કરીને પૂજતા હવા અને એમ વિચાર કરવા લાગ્યા જે, 'શાલગ્રામને આટલી તરસ લાગી ત્યારે ભૂખ પણ હશે ખરી, પણ આપણી પાસે કાંઈ નૈવેદ્ય ધર્યાનું નથી માટે વિષ્ણુને શું જમાડીએ ?' એમ વિચાર કરે છે તેટલામાં શિવજી ને પાર્વતી તે પોઠિયા ઉપર બેસીને કાપડીને[1] વેષે ત્યાં આવીને પ્રથમથી જ ઊભાં હતાં. તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને એવી રીતે શાલગ્રામની પૂજા કરતા જોઈને તેને સાથવો[2] ને મીઠું આપતાં હવાં. પછી તે સાથવાને જળમાં ચોળીને ને વિષ્ણુને નૈવેદ્ય ધરીને પોતે જમતા હવા.

અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ભૂતપુરીને પામ્યા; ને ત્યાં રહી જે રામાનુજાચાર્યની પ્રતિમા તેનું દર્શન તથા પૂજન કરીને ત્યાંથી કુમારિકા ક્ષેત્ર પ્રત્યે આવ્યા. ને ત્યાંથી પદ્મનાભ ગયા. ને ત્યાંથી જનાર્દન ગયા. ને ત્યાંથી આદિકેશવ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરીને ત્યાંથી મલયાચલ નામે જે કુલગિરિ તેને પામતા હવા; અને ત્યાં સાક્ષીગોપાળ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરતા થકા પાંચ દિવસ રહેતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે પંઢરપુર ગયા ને ત્યાં વિઠ્ઠલનાથ નામે જે વિષ્ણુ તેનાં દર્શન કરતા થકા બે માસ સુધી રહેતા હવા. પછી વિઠ્ઠલનાથને ભેટીને ત્યાંથી ચાલ્યા તે દંડકારણ્યને પામ્યા. ને તે દંડકારણ્યની પ્રદક્ષિણા કરીને નાસિકપુર પ્રત્યે

૧.એક પ્રકારના સાધુ –જોગીને ૨.શેકેલા ચણા તથા ઘઉંનો લોટ

આવ્યા; ને ત્યાં ત્ર્યંબકેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરીને તાપી નદી પ્રત્યે આવ્યા. ને ત્યાંથી ચાલ્યા તે નર્મદા નદીને ઊતરીને મહી નદીને પામ્યા; ને મહીને ઊતરીને તથા સાબરમતી નદીને ઊતરીને ને ભાલ દેશને ઉલ્લંઘીને ભીમનાથ આવતા હવા. અને ત્યાંથી ચાલ્યા એવા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે ગોપનાથ નામે શિવજીનાં દર્શન કરીને, પંચતીર્થી કરતાં કરતાં માંગરોલ બંદરમાં આવતા હવા. એવી રીતે તીર્થયાત્રાને કરતા એવા જે શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન તે જે તે, જે જે તીર્થમાં પોતે ગયા તે તે તીર્થને વિશે રહ્યો જે અધર્મ તેનો ઉચ્છેદ કરતા હવા ને એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન કરતા હવા; અને તે તે તીર્થમાં રહેનારા જે જન તેમને પોતાનાં દર્શન આપીને તથા તેમનું અન્ન-જળાદિક ગ્રહણ કરીને તેમને સંસારના બંધન થકી છોડાવતા હવા.

અને પછી ત્યાંથી ચાલ્યા જે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી તે જે તે સંવત્ ૧૮૫૬ અઢારસો ને છપ્પનના શ્રાવણ વદી ૬ છઠને દિવસ લોજપુરમાં આવતા હવા. અને તે લોજપુરમાં ઉદ્ધવના અવતાર એવા જે શ્રીરામાનંદસ્વામી તેના શિષ્ય જે મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સાધુ તેમને દેખતા હવા. અને તેમને સાધુલક્ષણે યુક્ત એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત જાણીને તે ભેળા પોતે રહેતા હવા. અને કેટલાક માસ ત્યાં રહીને પછી ત્યાંથી તે સાધુ ભેળા ચાલ્યા, તે ગિરનાર પર્વતની છાયામાં જે પીપલાણું ગામ તેમાં રહ્યા જે નરસિંહ મહેતા નામે બ્રાહ્મણ, તેના ઘરને વિશે વિરાજમાન એવા જે શ્રીરામાનંદસ્વામી તેનાં દર્શન સંવત્ ૧૮૫૬ અઢારસો ને છપ્પનના જયેષ્ઠ વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ કરતા હવા.

તે સ્વામી કેવા છે ? તો ગૌર ને પુષ્ટ છે મૂર્તિ જેની એવા છે, ને શ્વેત વસ્ત્ર પેર્યાં છે, ને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વેશને ધરી રહ્યા છે. એવા જે સ્વામી તેને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને ને મળીને સ્વામીને પાસે બેસતા હવા. પછી તે સ્વામી જે તે તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારીને જોઈને બહુ આનંદ પામતા હવા ને તેમનું જે સર્વે વૃત્તાંત તેને પૂછતા હવા. પછી તે શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે પોતાનું જન્મસ્થાન, કુળ, માતાપિતા, ગોત્ર, વેદ, પ્રવર, ગુરુ, ઈષ્ટદેવ એ સર્વેને જેમ છે તેમ કહેતા હવા. તથા પોતાનો જે વૈરાગ્ય તથા પોતે જેમ સ્વજનનો ત્યાગ કર્યો તથા પોતે જેમ વનમાં નિવાસ કરીને રહ્યા તથા પોતે જેમ નાના પ્રકારે તપશ્ચર્યા કરી તથા પોતે જેમ અષ્ટાંગયોગ સાધ્યો તથા પોતે જેમ તીર્થયાત્રા

કરી તથા તે તીર્થમાં રહેનારા જે પાખંડી ગુરુ તેનો પોતે જેમ પરાજય કર્યો; એ આદિક જે સર્વ પોતાનું વૃત્તાંત તેને અનુક્રમે કરીને વિસ્તારે સહિત કહેતા હવા.

ત્યારે તે વાર્તાને સાંભળીને સ્વામી જે તે અતિશય પ્રસન્ન થયા ને શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હે બ્રહ્મચારી ! તમે તો અમારા છો; કેમ જે, તમારા પિતા જે ધર્મ તે પ્રથમ પ્રયાગક્ષેત્રને વિશે અમારા થકી જ ભાગવતી દીક્ષાને પામ્યા હતા ને અમારી આજ્ઞાએ કરીને મુમુક્ષુ જનને ધર્મ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિનો ઉપદેશ કરતા થકા કોસલ દેશમાં રહ્યા હતા. તે ધર્મના તમે પુત્ર છો ને ગુણે કરીને તો તમારા પિતા થકી પણ અધિક છો." એવી રીતનાં જે સ્વામીનાં વચન તેને સાંભળીને શ્રીનીલકંઠ બ્રહ્મચારી જે તે અતિશય પ્રસન્ન થયા થકા તે સ્વામી પાસે રહેતા હવા. પછી સંવત્ ૧૮૫૭ અઢારસો ને સત્તાવનના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ તે સ્વામી થકી ભાગવતી દીક્ષાનું ગ્રહણ કરતા હવા. ત્યારે તે સ્વામીએ **'સહજાનંદ'** એવું પોતાનું નામ ધર્યું તથા બીજું **'નારાયણમુનિ'** એવું નામ ધર્યું. પછી પોતે અતિશય પ્રીતિએ કરીને તે સ્વામીને સેવતા હવા. પછી તે સ્વામી જે તે સર્વ સાધુગુણે સંપન્ન ને અતિ સમર્થ એવા જે નારાયણમુનિ તેને જોઈને અને પોતાની જે ધર્મધુર[1] તે નારાયણમુનિને સોંપીને તે સંવત્ ૧૮૫૮ અઢારસો ને અઠ્ઠાવનના માગશર સુદિ ૧૩ તેરશને દિવસ દેહત્યાગ કરીને પાછા બદરિકાશ્રમને વિશે જતા હવા ને દુર્વાસાના શાપ થકી મુકાતા હવા.

સત્સંગ વિચરણ

પછી શ્રીસહજાનંદસ્વામી જે તે પોતાના ગુરુની જે દેહક્રિયા તેને યથાવિધિ કરીને ને ધર્મધુરને ઉપાડી લેતા હવા. અને શ્રીરામાનંદસ્વામીના આશ્રિત જે સાધુ, બ્રહ્મચારી ને ગૃહસ્થ હતા તેમની સત્શાસ્ત્રના ઉપદેશે કરીને સંભાવના કરતા હવા. અને તેમને પોતાનો અલૌકિક પ્રતાપ દેખાડીને પોતાને વિશે તેમના ચિત્તને તાણી લેતા હવા. તે વાર પછી સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ જે તે પોતાનાં શિષ્ય જે ત્યાગી સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા કેટલાક ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે વીંટાણા થકા સોરઠ, હાલાર, કચ્છ, ઝાલાવાડ, કાઠિયાવાડ, ભાલ, ગુજરાત એ આદિક જે સર્વે દેશ તેમને વિશે પોતાના પ્રતાપને વિસ્તારતા થકા

૧.સંપ્રદાયની ધુરા – આચાર્ય તરીકેની જવાબદારી

ને ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્યે યુક્ત જે ભક્તિ તેને પ્રવર્તાવતા થકા ને અધર્મનો ઉચ્છેદ કરતા થકા ને અધર્મી એવા જે પાખંડી અસુરાંશ ગુરુ તેમનો પરાભવ કરતા થકા વિચરતા હવા.

અને શ્રીજીમહારાજ જે તે, જે જે દેશને વિશે વિચર્યા તે તે દેશના જે જન તે શ્રીજીમહારાજનાં અલૌકિક ઐશ્વર્યને જોઈને ઘણાક આશ્રિત થતા હવા ને શ્રીજીમહારાજનું પ્રગટ પ્રમાણ ભજન કરતા હવા. પછી શ્રીજીમહારાજ જે તે તેમના ઉત્સાહને અર્થે ને તેમની બુદ્ધિની દૃઢતાને અર્થે પોતાનું જે નાના પ્રકારનું ઐશ્વર્ય તે સમાધિએ કરીને દેખાડતા હવા. તેમાં કેટલાક મનુષ્યને તો ગોલોકને મધ્યે જે અક્ષરધામ તેને વિશે લક્ષ્મી, રાધિકા અને શ્રીદામાદિક પાર્ષદ સહિત શ્રીકૃષ્ણરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો વૈકુંઠલોકને વિશે લક્ષ્મી ને નંદ-સુનંદાદિક પાર્ષદે સહિત વિષ્ણુરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો શ્વેતદ્વીપને વિશે નિરન્નમુક્તે સહિત મહાપુરુષરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો અવ્યાકૃતધામને વિશે લક્ષ્મી આદિક શક્તિઓ ને પાર્ષદે સહિત ભૂમાપુરુષરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો બદરિકાશ્રમને વિશે મુનિએ સહિત નરનારાયણરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો ક્ષીરસમુદ્રને વિશે લક્ષ્મી ને શેષનાગે સહિત યોગેશ્વરરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો સૂર્યના મંડળને વિશે હિરણ્યમયપુરુષરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો અગ્નિમંડળને વિશે યજ્ઞપુરુષરૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો પ્રણવના[1] જે નાદ તેને તત્કાળ સંભળાવતા હવા. અને કેટલાકને તો કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખું જે પોતાનું તેજ તેને દેખાડતા હવા. અને કેટલાકને તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ થકી પર ને સચ્ચિદાનંદ છે લક્ષણ જેનું ને દ્રષ્ટા છે નામ જેનું એવું જે બ્રહ્મ, તે રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો બ્રહ્માંડના આધાર ને પુરુષસૂક્તને વિશે કહ્યા એવા જે વિરાટપુરુષ તે રૂપે પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને કેટલાકને તો ભૂગોળ ને ખગોળ વિશે રહ્યાં જે દેવતાનાં સ્થાનક ને ઐશ્વર્ય તેને દેખાડતા હવા. અને કેટલાકને તો આધારાદિક જે ષટ્ચક્ર તેને વિશે રહ્યા એવા જે ગણેશ આદિ દેવતા તેમને પૃથક્ પૃથક્ દેખાડતા હવા.

૧.ૐકારના

અને ક્યારેક તો સોએ સો ગાઉને છેટે રહ્યા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ પોતાનું દર્શન દેતા હવા. અને ક્યારેક તો છેટે રહ્યા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમણે પોતાના ઘરને વિશે શ્રીજીમહારાજની પ્રતિમાને આગળ ધર્યું જે નૈવેદ્ય તેને પોતે પોતાના ભક્તને વિસ્મય પમાડતા થકા જમતા હવા. અને ક્યારેક તો દેહને ત્યાગ કરતા એવા જે પોતાના ભક્ત તેમને પોતાના ધામ પ્રત્યે લઈ જવાને ઇચ્છતા થકા, ત્યાં પોતે આવીને તે ભક્તના ગામને વિશે રહ્યા એવા જે બીજા ભક્ત અથવા અભક્ત તેમને પણ પોતાનું સાક્ષાત્ દર્શન દેતા હવા. એવી રીતે મુમુક્ષુ અથવા મુમુક્ષુ નહિ એવા જે જન તેમને પોતાનાં અલૌકિક ઐશ્વર્યને દેખાડતા એવા જે શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ તેને જોઈને અતિશય વિસ્મયને પામ્યા એવા જે હજારો મનુષ્ય તે પોતપોતાના મતનો ને ગુરુનો ત્યાગ કરીને ને શ્રીજીમહારાજનો અનન્ય આશ્રય કરીને પ્રકટ પ્રમાણ ભજન કરતા હવા.

પછી ઘણાક જે મતવાદી[૧] તે શ્રીજીમહારાજ સંગાથે વિવાદ કરવા આવ્યા, પણ વાદે કરીને શ્રીજીમહારાજને જીતવાને કાજે કોઈ સમર્થ ન થયા. પછી તે સર્વે મતવાદી જે તે શ્રીજીમહારાજનાં અલૌકિક ઐશ્વર્ય-પ્રતાપને દેખીને ને નમસ્કાર કરીને બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! તમે તો પરમેશ્વર છો, માટે અમારા જે જે ઇષ્ટદેવ છે તેનાં દર્શન અમને કૃપા કરીને કરાવો.” એવી રીતે જે તેમનું પ્રાર્થનાવચન તેને સાંભળીને તે સર્વેને બેસારીને ને પોતાને પ્રતાપે કરીને તેમને તત્કાળ સમાધિ કરાવતા હવા. પછી તે સર્વે જે તે શ્રીજીમહારાજને દર્શનમાત્રે કરીને ખેંચાઈ ગયાં છે નાડીપ્રાણ જેમનાં, એવા થકા પોતપોતાના હૃદયને વિશે પોતપોતાના ઇષ્ટદેવરૂપે શ્રીજીમહારાજને દેખતા હવા. તેમાં જે વલ્લભકુળને આશ્રિત એવા વૈષ્ણવ હતા તથા નિંબાર્ક સંપ્રદાયના હતા તથા માધ્વી સંપ્રદાયના હતા, એ ત્રણ તો ગોપીના ગણે વીંટાણા ને વૃંદાવનને વિશે રહ્યા ને બાળલીલાએ કરીને મનોહર મૂર્તિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે રૂપે દેખતા હવા. અને જે રામાનુજ સંપ્રદાયના હતા તે તો નંદ, સુનંદ, વિશ્વક્સેન ને ગરુડાદિક પાર્ષદે સહિત લક્ષ્મીનારાયણરૂપે દેખતા હવા. અને જે રામાનંદી હતા તે તો સીતા, લક્ષ્મણ ને હનુમાને યુક્ત થકા દિવ્ય સિંહાસન ઉપર બેઠા એવા જે શ્રીરામચંદ્રજી

૧.બીજા મતને માનનારા

તે રૂપે દેખતા હવા. અને જે શંકરાચાર્યના મતવાળા હતા તે તો બ્રહ્મજ્યોતિરૂપે દેખતા હવા. અને જે શૈવી હતા તે તો પાર્વતી ને પ્રમથગણે[1] સહિત જે શિવજી તે રૂપે દેખતા હવા. અને જે સૂર્યના ઉપાસક હતા તે તો સૂર્યના મંડળને વિશે રહ્યા જે હિરણ્યમયપુરુષ તે રૂપે દેખતા હવા. અને જે ગણપતિના ઉપાસક હતા તે તો મહાગણપતિરૂપે દેખતા હવા. અને જે દેવીના ઉપાસક હતા તે તો દેવીરૂપે દેખતા હવા. અને જૈન હતા તે તો તીર્થંકરરૂપે દેખતા હવા. અને જે યવન હતા તે તો પયગંબરરૂપે દેખતા હવા. એવી રીતે સમાધિએ કરીને પોતપોતાના ઈષ્ટદેવરૂપે શ્રીજીમહારાજને જોઈને ને સર્વના કારણ જાણીને ને પોતપોતાના મતનો ત્યાગ કરીને શ્રીજીમહારાજનો દૃઢ આશ્રય કરતા હવા ને પ્રકટ પ્રમાણ ભજન કરતા હવા.

એવી રીતે શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ જે તે પોતાને પ્રતાપે કરીને જીવનું જે મૂળ અજ્ઞાન તેનો નાશ કરતા થકા પૃથ્વીને વિશે નાશ પામ્યો એવો જે એકાંતિક ધર્મ તેનું રૂડા પ્રકારે સ્થાપન કરતા હવા. અને વળી ધનાઢ્ય એવા જે પોતાના ભક્ત ગૃહસ્થ સત્સંગી તે પાસે ઘણાંક અન્નસત્ર કરાવતા હવા; તથા હિંસાએ રહિત એવા જે વિષ્ણુયાગ, મહારુદ્ર ને અતિરુદ્રાદિક યજ્ઞ તેને કરાવતા હવા; અને તે યજ્ઞને વિશે હજારો બ્રાહ્મણને મિષ્ટ અન્ને કરીને તૃપ્ત કરાવતા હવા; અને તે બ્રાહ્મણને બહુ પ્રકારના દાન દેવાડતા હવા; અને સાધુ, બ્રાહ્મણ ને દેવતા તેમનું જે પૂજન તથા ભોજને કરીને તૃપ્તિ તેને વારંવાર કરાવતા હવા. તથા અધર્મ ને પાખંડ તેનો વારંવાર ઉચ્છેદ કરતા હવા. અને શ્રીજીમહારાજ પોતે જ્યાં જ્યાં વિચર્યા ત્યાં ત્યાં રહ્યા જે પોતાના ભક્તજન તેમની આગળ વર્ણાશ્રમનો ધર્મ તથા આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા પોતાના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તથા પોતાના માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એમના જે બહુ પ્રકારના ભેદ તેમને વિસ્તારે કરીને યથાર્થપણે કહેતા હવા. એવી રીતે નિત્યપ્રત્યે પોતાના ભક્તજનને આનંદ પમાડતા એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે જે તે શ્રીગઢડા નગરને વિશે પોતાના ભક્ત એવા જે અભય નામે રાજા ને તેની પુત્રીઓ ને તેનો પુત્ર એ સર્વેની ભક્તિને વશ થઈને એમને ઘેર પોતે નિવાસ કરીને રહેતા હવા. અને ત્યાં રહ્યા થકા જન્માષ્ટમી, રામનવમી, પ્રબોધિની એકાદશી, હુતાશની અને અન્નકૂટ એ આદિક

૧.શિવજીના અનુચરો

જે ઉત્સવના દિવસ તેને વિશે ભારે ભારે સામગ્રીઓ મંગાવીને મોટા ઉત્સવ કરાવતા હવા; અને તે ઉત્સવને વિશે પરમહંસ તથા બ્રહ્મચારી તથા દેશ-વિદેશના જે હરિભક્ત સત્સંગી, તે શ્રીજીમહારાજનાં દર્શન કરવાને અર્થે વારંવાર આવતા હવા. અને નાના પ્રકારનાં વસ્ત્ર, આભૂષણ, ચંદન, પુષ્પ એ આદિક જે પૂજાની સામગ્રીઓ તેણે કરીને શ્રીજીમહારાજને પૂજતા હવા. અને તે ઉત્સવને વિશે શ્રીજીમહારાજ જે તે નાના પ્રકારની ભોજન સામગ્રીઓ કરાવીને હજારો સાધુને તથા બ્રાહ્મણને ઘણાક પ્રકારે વારંવાર તૃપ્ત કરતા હવા.

તિલ-ચિહ્ન વર્ણન

એવા શ્રીસહજાનંદસ્વામી મહારાજ તેની મૂર્તિનાં જે ચિહ્ન તે પ્રથમ લખીએ છીએ : શ્રીજીમહારાજનાં બે ચરણારવિંદનાં તળાંમાં ઊર્ધ્વરેખા છે, તે કેવી છે ? તો અંગૂઠાની પાસેની જે આંગળીયો તેની બેય કોરે નીકળી છે. ને પાનીને બેય કોરે નીકળી છે. અને જમણા પગના અંગૂઠાના થડમાં ઊર્ધ્વરેખાને મળતું જવનું ચિહ્ન છે. અને તે જમણા પગના તળામાં ઊર્ધ્વરેખાની બેય કોરે કમળ, અંકુશ, ધ્વજ, અષ્ટકોણ, વજ્ર, સ્વસ્તિક, જાંબુફળ એમનાં ચિહ્ન છે. અને જમણા પગના અંગૂઠાના નખમાં એક ઊભી રાતી રેખાનું ચિહ્ન છે ને એ જ અંગૂઠાને બાહેરલે પડખે એક તિલ છે, અને એ અંગૂઠાની પાસેની જે આંગળી તેનું જે અંગૂઠાની કોરનું પડખું તેમાં એક તિલ છે. અને જમણા પગની છેલ્લી આંગળીના બાહેરના પડખામાં નખની પાસે એક તિલ છે. અને ડાબા પગની ઊર્ધ્વરેખાની ડાબી કોરે શ્યામ એવાં બે ચિહ્ન પાસે પાસે છે. અને વળી એ ઊર્ધ્વરેખાને મળતું જ ફણાના થડામાં એક વ્યોમનું ચિહ્ન છે. અને ડાબા પગના તળામાં ઊર્ધ્વરેખાને બે કોરે ધનુષ, કળશ, મત્સ્ય, ત્રિકોણ, ગોપદ, અર્ધચંદ્ર એમનાં ચિહ્ન છે. અને બે પગનાં તળાં રક્ત છે ને બે પગનાં અંગૂઠા ને આંગળીઓના જે નખ તે રક્ત છે ને ઊપડતા છે ને તેજસ્વી છે. અને બે પગના અંગૂઠા ને આંગળીઓની ઉપર ઝીણાં ઝીણાં ને કોમળ એવાં રોમનાં ચિહ્ન છે. અને બે પગના અંગૂઠા ને તેની પાસેની બે આંગળીઓ તે ઉપર ચાખડીના ઘસારાનાં ચિહ્ન છે. અને બે પગની જે બાહેરની ઘૂંટીઓ ને તેથી હેઠે આસનના ઘસારાનાં ચિહ્ન છે. અને જમણા પગની ઘૂંટીથી પાંચ તસુ[૧]

૧. ઈંચ જેવું એક માપ

ઊંચો નળીને ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને એ પગના સાથળને બહારલી કોરે એક મોટું ચિહ્‌ન છે. અને ડાબા પગની ઘૂંટીથી પાંચ તસુ ઊંચો નળીને ઉપર એક મોટો તિલ છે ને તેથી ઉપર પાસે જ એક નાનો તિલ છે. અને એ પગના ઢીંચણને બાહેરલે પડખે એક ચિહ્ન છે.

અને કટિભાગને વિશે બે કોરે ધોતિયું પહેર્યાનાં ઘસારાનાં શ્યામ ચિહ્‌ન છે. અને સદા શીતળ એવું જે ઉદર તે ઉપર ત્રિવળી પડે છે અને ઊંડી ને ગોળ એવી જે નાભિ તેની બે કોરે તિલ છે; તેમાં જમણી કોરે તો નાભિના કાંઠા ઉપર છે ને ડાબી કોરે તો નાભિથી જરાક છેટે છે. અને જમણી કૂખમાં એક મોટો તિલ છે ને તેની પાસે બીજો નાનો તિલ છે. અને નાભિથી ઉપર બે તસુને છેટે ત્રણ તિલ છે, તેમાં બે નળીની ઉપર એક એક છે ને એક વચ્ચે છે; અને તે વચલા તિલથી બે તસુ ઉપર એક તિલ છે. અને ડાબે પડખે કૂખથી ઊંચે ને બગલથી હેઠે મોટા ચાર તિલની એક ઊભી હાર છે, ને તેની પાસે બાહેરલી કોરે એક બીજી નાના ચાર તિલની ઊભી હાર છે. અને હૃદયને વિશે રોમનું શ્રીવત્સચિહ્‌ન છે. અને છાતીને વચ્ચે અર્ધચંદ્રને આકારે પાંચ તસુ પહોળું ને જરાક રાતું એવું એક મોટું ચિહ્‌ન છે, તે જમણી કોરે કાંઈક વિશેષ ચઢતું છે. ને એ ચિહ્‌નને વચ્ચે જરાક ડાબી કોરે એક મોટો તિલ છે; અને એ તિલથી ડાબી કોરે બે આંગળને છેટે એક તિલ છે; ને તેથી ડાબી કોરે બે તસુને છેટે ડાબા સ્તનથી ઉપર એક તિલ છે. અને બે સ્તનથી ઉપર બે છાપનાં ચિહ્‌ન છે. અને જમણી ભુજાની પાસે માંહેલી કોરે ઊભી ઓળ્યે[1] ચાર તિલ છે અને જમણી ભુજામાં મૂળથી ત્રણ તસુ હેઠું એક છાપનું ચિહ્‌ન છે; ને તે છાપના ચિહ્‌નને પડખે બાહેરલી કોરે નાના ચાર તિલ છે. અને જમણી કોણીથી હેઠા ને કાંડાથી ઊંચા બે તિલ છે. અને જમણા હાથની ટચલી આંગળીના મૂળથી ઉપર અર્ધા આંગળને છેટે એક નાનો તિલ છે. અને ડાબી ભુજાના મૂળથી ત્રણ તસુ હેઠું એક છાપનું ચિહ્‌ન છે. અને ડાબી કોણીથી બે તસુ હેઠો હાથને ઉપલે ભાગે એક તિલ છે. અને ડાબા હાથના અંગૂઠા પાસેની જે આંગળી તથા વચલી આંગળી એ બેની વચ્ચે એક તિલ છે. અને એ અંગૂઠા પાસેની આંગળીના નખની પાસે માંહેલી કોરે એક નાનો તિલ છે. અને ડાબા હાથના પોંચા ઉપર એક તિલ છે

૧. લાઈનમાં; હાર્યમાં

અને બે હાથના જે નખ તે રક્ત છે ને ઊપડતા છે ને તેજસ્વી છે, ને તે નખના જે અગ્રભાગ તે અતિ તીક્ષ્ણ છે. અને બે હાથનાં જે તળાં[1] તે રક્ત છે ને તે તળાંમાં જે રેખાઓ તે થોડી થોડી શ્યામ જણાય છે. અને બે હથેળીનાં મૂળથી ઉપર આઠ તસુ ઊંચા બે છાપનાં ચિહ્ન છે. અને બે કોણી શ્યામ છે.

અને કંઠના ખાડાની વચ્ચે એક તિલ છે ને એ તિલથી જરાક છેટે એક નાનો તિલ છે. અને દાઢીથી હેઠો એક તિલ છે અને ડાબા ખભાથી બે આંગળ હેઠો વાંસામાં એક રોમે સહિત એક મોટો તિલ છે, ને એ તિલથી હેઠો એક તિલ છે ને તેથી હેઠો બીજો તિલ છે. અને કરોડની જમણી કોરે ડોકથી બે તસુ હેઠો એક તિલ છે. અને જમણી ખરપડી ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને કરોડથી જમણી કોરે વાંસાની મધ્યે ચાર તિલ છે. અને નાસિકાની પાસે જમણી કોરે એક મોટો તિલ છે અને એ તિલથી ઊંચો ને આંખના ખૂણાથી હેઠો પાસે જ એક નાનો તિલ છે. અને બે નેત્રની જે હેઠલી ને ઉપલી પાંપણો તેથી ઉપર ને હેઠે ઝીણી ઝીણી કરચલીઓ પડે છે. અને નાસિકાને ઉપર શીળીનાં ચાઠાંનાં ઝીણાં ઝીણાં ચિહ્ન છે. અને મુખમાં જમણી કોરે હેઠલી જે પ્રથમની ડાઢ્ય તેમાં શ્યામ ચિહ્ન છે. અને જિહ્વા તે કમળના પત્ર સરખી રક્ત છે. અને ડાબા કાનને માંહિલી કોરે શ્યામ બિંદુનું ચિહ્ન છે. અને વિશાળ ને ઊપડતું એવું જે લલાટ તેને વિશે તિલકને આકારે ઊભી બે રેખા છે. અને વળી લલાટને વિશે જમણી કોરે કેશથી હેઠું એક ચિહ્ન છે. અને જમણા કાનની બૂટી ઉપર એક નાનો તિલ છે. અને તાળવાની ઉપર એક મોટો તિલ છે. અને શિખાથી આગળ સમીપે એક તિલ છે. અને શિખાથી પછવાડે જમણી કોરે ત્રણ તિલ છે. અને એ વિના બીજા પણ ઝીણાં ઝીણાં તિલ તે શરીરમાં કેટલાંક છે. અને શ્રીજીમહારાજની જે મૂર્તિ તે અતિશય રૂપ ને સુંદરતા ને મધુરતા તેણે યુક્ત છે. અને તે મૂર્તિ પુષ્ટ[2] છે ને અતિશય શોભાયમાન છે. અને તે મૂર્તિનાં દર્શનને કરનારા જે ભક્તજન તેમનાં મનને ને નેત્રને હરી લે એવી તે મૂર્તિ છે. અને તે મૂર્તિ ઘનશ્યામ છે ને શાંત સ્વભાવે યુક્ત છે. અને દુર્ગપત્તનને વિશે શ્રીગોપીનાથજીની મૂર્તિ જેટલી ઊંચી છે તેટલી જ શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિ ઊંચી છે. અને શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનાં જે કર, ચરણ આદિક સર્વે અંગ તે

૧.હથેળીનો ભાગ ૨.ભરાવદાર; મજબૂત

સામુદ્રિકશાસ્ત્રમાં[1] જેવાં કહ્યાં છે તેવાં છે. આવી રીતે શ્રીજીમહારાજની મૂર્તિનાં જે ચિહ્ન તે પોતાની સ્મૃતિને અનુસારે લખ્યાં છે.

સ્વાભાવિક ચેષ્ટા

હવે શ્રીજીમહારાજની જે સ્વાભાવિક ચેષ્ટા[2] તે લખીએ છીએ : શ્રીજીમહારાજને નિત્યપ્રત્યે પાછલી ચાર ઘડી[3] અથવા ત્રણ ઘડી રાત્રિ રહે ત્યારે ઊઠીને દાતણ કરવાનો સ્વભાવ છે. અને તે પછી સ્નાન કરીને ધોયેલું જે કોરું સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર તેણે કરીને શરીરને લૂઈને, પછી ઊભા થઈને પહેરવાના વસ્ત્રને બે સાથળ વચ્ચે ભેળું કરીને તેને બે હાથે કરીને નિચોવીને પછી સાથળને ને પગને લૂઈને, પછી ધોયેલું સૂક્ષ્મ ઘાટું જે શ્વેત વસ્ત્ર તેને સારી પેઠે તાણીને પહેરે છે. અને શ્વેત વસ્ત્ર પહેરવાની છે રુચિ જેને એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે, તે પછી બીજું ધોયેલું સૂક્ષ્મ શ્વેત વસ્ત્ર ઓઢીને ને ચાખડી ઉપર ચઢીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરીને જમવા પધારે છે. અને પવિત્ર એવું જે જમવા બેસવાનું સ્થાનક ત્યાં જઈને આસન ઉપર બેસે છે. અને જમવા બેસે ત્યારે ઓઢવાના વસ્ત્રને કાનને પછવાડે રાખીને ને કાનને ઉઘાડા રાખીને જમવા બેસે છે. અને જમવા બેસે ત્યારે ઉગમણું અથવા ઉત્તરાદું મુખ રાખીને ડાબા પગની પલાંઠી વાળીને ને જમણો પગ ઊભો રાખીને ને તે ઉપર જમણા હાથની કૂંણી રાખીને જમે છે. અને જમતાં જમતાં વારંવાર પાણી પીવાનો સ્વભાવ છે. અને જમતાં જમતાં પોતાને જે જમ્યાની જણસ સારી સ્વાદુ જણાય તે બીજા કોઈક શ્રેષ્ઠ હરિભક્ત પોતાને મનગમતા હોય તેને અપાવે છે. અને જમતા થકા ઓડકાર ખાઈને પેટ ઉપર હાથ ફેરવવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો કોઈક ભક્તજનની ઉપર પ્રસન્ન થયા થકા પોતાની પ્રસાદીનો થાળ તેને આપે છે અથવા અપાવે છે. અને સાધુને પીરસવું હોય ત્યારે ડાબે ખભે ખેસ નાખીને ને તે ખેસના છેડાને કેડ સંગાથે તાણી-બાંધીને પીરસે છે. અને પીરસે ત્યારે લાડુ-જલેબી આદિક જે જમ્યાની જણસો તેનું વારંવાર નામ લેતા થકા પંક્તિમાં વારંવાર ફરે છે; અને સાધુ, હરિભક્તને જમાડવામાં તથા પીરસવામાં પોતાને શ્રદ્ધા, આદર અને પ્રસન્નતા તે ઘણી છે.

૧.શરીરની અમુક નિશાનીઓ ઉપરથી તે વ્યક્તિત્વનો પરિચય આપતા શાસ્ત્રમાં ૨.સાહજિક ક્રિયા; લીલા ૩. ૧ ઘડી = ચોવીસ મિનિટ

અને શ્રીજીમહારાજ ક્યારેક તો વર્ષાઋતુ તથા શરદઋતુને વિશે દુર્ગપત્તનને સમીપે ઘેલા નદીનું નિર્મળ જળ જાણીને સાધુ તથા સત્સંગી સહિત નાવા પધારે છે; અને તે નદીના જળને વખાણતા થકા પોતાના ભક્તજનને આનંદ ઉપજાવતા થકા તે ભક્તજન ભેળા બહુ પ્રકારે જળક્રીડા કરે છે. અને જળમાં ડૂબકી મારે છે ત્યારે પોતાનાં કાન, નેત્ર અને નાક તેને બે હાથના અંગૂઠા ને આંગળીએ કરીને દબાવે છે; તથા ડૂબકી મારીને ઝાઝીવાર પછી નીકળે છે ત્યારે પોતાના મુખારવિંદ ઉપર જમણા હાથને ફેરવીને કોગળા કરવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો નદીના પ્રવાહને મધ્યે ઊભા રહ્યા થકા સાધુની પાસે તાળી વજાડીને કીર્તન ગવરાવે છે ને પોતે પણ તે ભેળા તાળી વજાડતા થકા ઉત્સાહે સહિત કીર્તન ગાય છે. અને જળમાં સ્નાન કરવા પેસે છે તથા સ્નાન કરીને નીસરે છે ત્યારે પોતાને પ્રિય એવો કોઈક ભક્તજન બળવાન હોય તેના હાથને પોતાના હાથે કરીને ઝાલે છે. અને પોતાને દર્શને કરીને હર્ષે યુક્ત છે મુખ જેનાં એવા જે પોતાના ભક્તજન તેમણે સહિત નદીના જળથી બાહેર નીસરીને નદીના કાંઠાને વિશે ઊભા રહ્યા થકા પ્રથમની પેઠે પહેરેલા વસ્ત્રને નિચોવીને ને શરીરને લૂઈને ધોળો ખેસ સારી પેઠે તાણીને પહેરે છે. ને પછી ધોળો ફેંટો માથે બાંધે છે; અને માથે ફેંટો બાંધે છે ત્યારે ફેંટાના છેડાનું છોગલું મૂકીને બાંધે છે. તથા ફેંટાના એક આંટાનો પેચ ભ્રૂકુટિની પાંપણ ઉપર લાવીને બાંધે છે.

અને તે પછી ધોળા ખેસને ડાબે ખભે નાંખીને તે ખેસના છેડાને કેડ્ય સંગાથે તાણી બાંધીને પછી સુંદર ભારે ઘોડી ઉપર અથવા ઘોડા ઉપર અસ્વાર થઈને હજારો જે પોતાના ભક્તજન તેમણે ચારે કોરે વીંટાણા થકા ને પોતાનાં દર્શનને કરતા જે ભક્તજન તેમનાં નેત્રને આનંદ ઉપજાવતા થકા પોતાને ઉતારે પધારે છે. અને શ્રીજીમહારાજ પોતે ચાલે છે ત્યારે ધોળી પછેડીને અથવા ધોળા ખેસને ડાબા ખભા ઉપર આડસોડે[૧] નાંખીને જમણા હાથને હલાવતા થકા ચાલે છે; અને ક્યારેક રૂમાલે યુક્ત જે જમણો હાથ તેને હલાવતા થકા ચાલે છે. અને ક્યારેક તો ડાબા હાથને કેડ્ય ઉપર મૂકીને ને જમણા હાથમાં રૂમાલને લઈને તે જમણા હાથને હલાવતાં હલાવતાં ચાલે છે. અને શ્રીજીમહારાજને સહેજે

૧.ખેસને જમણા હાથની બગલમાંથી પસાર કરી છાતીના ભાગ ઉપર થઈને ડાબા ખભા પર નાંખવું એવી રીતે

ઉતાવળું ચાલવાનો સ્વભાવ છે; અને પોતે ચાલે છે ત્યારે પોતાની કેડે ચાલતા જે ભક્તજન તે દોડે ત્યારે માંડ માંડ ભેળે ચાલી શકે, એવી રીતે ઉતાવળા ચાલે છે. અને જ્યારે પોતે ચાખડી પહેરીને ચાલે છે ત્યારે ચાખડીના ચટ ચટ શબ્દ થાય છે. અને ક્યારેક તો પોતે કાંઈક કાર્ય કરવાને તત્પર થયા થકા ઊભા હોય તથા ધીરે ધીરે ચાલતા હોય ત્યારે પોતાના જમણા હાથની મૂઠી વાળીને પોતાના જમણા સાથળમાં ધીરે ધીરે મારવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો ઘણાક માણસની ભીડ થાય છે ને રજ ઊડે છે ત્યારે પોતાની નાસિકા ને મુખારવિંદ તેને આડો રૂમાલ દે છે.

અને ક્યારેક તો પોતે ઢોલિયા ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ઓછાડે સહિત ગોદડું પાથર્યું હોય તે ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ગાદી ઉપર બેસે છે, ક્યારેક તો ચાકળા ઉપર બેસે છે, ને ક્યારેક તો ઢોલિયા ઉપર તકિયો પડ્યો હોય તે ઉપર બેસે છે. અને બેસે ત્યારે ક્યારેક તો પલાંઠી વાળીને બેસે છે; ને ક્યારેક તો વસ્ત્રે કરીને ઢીંચણને બાંધીને બેસે છે, અને જ્યારે જ્યારે બેસે ત્યારે બહુધા તો તકિયાનું ઉઠીંગણ કરીને બેસે છે. ક્યારેક તો પોતે ઢોલિયા ઉપર અથવા આસન ઉપર બેઠા થકા તકિયાનું ઉઠીંગણ કરીને ને પોતાના પગને લાંબા કરીને ને પગ ઉપર પગને મૂકીને બેસવાનો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતે બેઠા થકા ડાબા ચરણારવિંદની ઊર્ધ્વરેખા ઉપર પોતાના જમણા હાથની આંગળીને ઊભી ફેરવે છે. અને ક્યારેક તો પોતાની જીભને એક કોરના દાંત તળે દબાવીને બેસવું એવો સહજ સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતે બેઠા થકા પોતાની ડોકને બે પાસે મરોડીને કડાકા વગાડે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની પાસે પોતાના વાંસાને દબાવે છે ત્યારે હૈયાની તળે[૧] તકિયો રાખીને દબાવે છે. અને શ્રીજીમહારાજ જ્યાં જ્યાં સહેજે બેઠા હોય ત્યારે તુલસીની માળાને ફેરવે છે; અને ક્યારેક તો રમતની પેઠે તે માળાને બેવડી કરીને બે બે મણકા ભેળા ફેરવે છે. અને ક્યારેક તો વાર્તા કરતા થકા તે માળાને ભેળી કરીને બે હાથના તળાં વચ્ચે રાખીને ઘસે છે. અને ક્યારેક તો માળા ન હોય ત્યારે પોતાના હાથની આંગળીના પર્વને ગણે છે. અને ક્યારેક તો નેત્રકમળને મીંચીને ધ્યાન કરતા

૧. છાતીની નીચે

થકા બેસે છે અને ક્યારેક તો નેત્રકમળને ઉઘાડાં રાખીને ધ્યાન કરતા થકા બેસે છે. અને ક્યારેક તો ધ્યાન કરતા થકા ચમકીને જાગે છે.

અને ક્યારેક તો પોતાની આગળ સાધુ વાજિંત્ર વજાડીને કીર્તન ગાતા હોય ત્યારે પોતે ધ્યાન કરીને બેસે છે. અને ક્યારેક તો ચપટી વગાડતા થકા તે સાધુ ભેળા ગાવા લાગે છે. અને ક્યારેક તો સાધુ તાળી વજાડીને કીર્તન ગાતા હોય તે ભેળા પોતે તાળી વજાડીને કીર્તન ગાય છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આગળ વાજિંત્ર વજાડીને સાધુ કીર્તન ગાતા હોય તથા પોતાની આગળ કથા વંચાતી હોય તથા પોતે પોતાના ભક્તજનની આગળ વાર્તા કરતા હોય ત્યારે ખસીને તેમને સમીપે જાય છે. અને કથા વંચાવતા હોય ત્યારે વારંવાર 'હરે' એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે. અને બીજી જે જે ક્રિયા કરતા હોય તેને વિશે પણ તે કથાને ભાને કરીને ક્યારેક તો અચાનક 'હરે' એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે, ને તેની સ્મૃતિ થાય છે ત્યારે પોતા પાસે જે ભક્તજન બેઠા હોય તેમની સામું જોઈને મંદ મંદ હસે છે. અને ક્યારેક તો પોતે રાજીપામાં વાર્તા કરતા હોય અથવા કથા કરાવતા હોય અથવા કીર્તન ગવરાવતા હોય અથવા કાંઈક વિચારમાં બેઠા હોય ને તે વચમાં કોઈક જમ્યાનું પૂછવા આવે અથવા કોઈક પૂજા કરવા આવે અથવા હાર ચઢાવવા આવે તો તે ઉપર બહુ કચવાઈ[૧] જાય છે.

અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે યુક્ત જે ભક્તિ તે સંબંધી જે જે વાર્તા તે પોતાના ભક્તજનની આગળ કરે છે. અને ક્યારેક તો યોગ, સાંખ્ય, પંચરાત્ર, વેદાંત ઈત્યાદિક જે શાસ્ત્ર તેના રહસ્યની વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા તે ભક્તજનની આગળ ધર્માદિક સંબંધી વાર્તા કરે છે ત્યારે પ્રથમ પોતાના બે ભુજ[૨] ઊંચા ઉપાડીને, તાળી વજાડીને, સર્વેને છાના[૩] રાખીને વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો ઘણાક ભક્તજનના સમૂહની મોટી સભા થઈ હોય ને તેમની આગળ ધર્માદિક સંબંધી વાર્તા કરવી હોય ત્યારે છેટેથી પણ સંભળાય તેને અર્થે પોતે ઊભા થઈને ને તાળી વજાડીને, સર્વેને છાના રાખીને વાર્તા કરે છે. અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરવાને વિશે એકાગ્રચિત્તે કરીને પોતાને ઓઢવાનું વસ્ત્ર ખસી જાય તેની પણ સૂરત રહેતી નથી, એવો સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો પોતાના

૧.દુખાઈ ૨.હાથ ૩.શાંત; ચૂપ

ભક્તજનની સભામાં બેઠા થકા પોતાના મુખારવિંદને સમીપે બેઠા જે સાધુ તથા હરિભક્ત તેમને પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરાવે છે. ને તેમાં કોઈક કઠણ પ્રશ્ન પૂછે તેનો ઉત્તર ન આવડે તો સર્વેને આનંદ ઉપજાવતા થકા પોતે ઉત્તર કરે છે. અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરતા થકા પુષ્પોના ગુચ્છને અથવા કોઈક મોટા પુષ્પને બે હાથે કરીને ચોળી નાંખે છે. અને ક્યારેક તો તે વાર્તા કરતા થકા પોતાના રૂમાલના છેડાને વળ દેવો એવો સહજ સ્વભાવ છે. અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વિશે નાના પ્રકારના દેશથી આવ્યા જે પોતાના ભક્તજન તેમણે પ્રીતિએ કરીને કરી જે મોટી પૂજા તેનો અંગીકાર કરે છે. અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વિશે પોતાની પૂજા કરવા સારુ ઘણાક હરિભક્ત ભેળા થઈને આવે છે ત્યારે તેમણે ચઢાવ્યા જે પુષ્પના હાર તેને પોતાના બે હાથે કરીને ગ્રહણ કરે છે તથા ચરણારવિંદે કરીને ગ્રહણ કરે છે તથા છડીએ કરીને ગ્રહણ કરે છે.

અને ક્યારેક તો પોતાના દર્શનમાત્રે કરીને પોતાના ભક્તજનને સમાધિ કરાવે છે ને ક્યારેક તો તે સમાધિમાંથી તત્કાળ ઉઠાડે છે. અને ક્યારેક તો પોતે સભામાં બેઠા હોય ને કોઈક ભક્તજનને પોતાની પાસે તેડવો[1] હોય ત્યારે નેત્રકમળની સાને[2] કરીને અથવા અંગૂઠા પાસેની જે આંગળી તેની સાને કરીને તે ભક્તને બોલાવી લે છે. અને ક્યારેક તો મોગરા આદિક પુષ્પના હારને તથા લીંબુ આદિક જે ફળ તેને શીતળ જાણીને પોતાની આંખ ઉપર વારંવાર અડાડે છે. અને ક્યારેક તો પોતે ભગવત્કથા કરાવીને સાંભળે છે અથવા પોતે કથા કરે છે અથવા પોતે ભગવદ્‌વાર્તા કરે છે અથવા કીર્તન ગવરાવીને તે ભેળા પોતે ગાય છે અથવા મંદિર કરાવે છે અથવા સાધુ-બ્રાહ્મણને જમાડે છે ઇત્યાદિક સત્ક્રિયા કર્યા વિના ક્યારેય નવરું ન રહેવું એવો સ્વભાવ છે. અને પોતે ભક્તિ-ધર્મ સંબંધી જે જે કાર્યનો આરંભ કરે છે તેને સંપૂર્ણ કરવામાં પોતાને શીઘ્રપણું ઘણું છે. અને છીંક ખાવી હોય ત્યારે પ્રથમથી પોતાના રૂમાલને ખોળીને ને તે રૂમાલને મુખારવિંદ આગળ રાખીને છેટે સંભળાય એવી રીતે ઊંચે સ્વરે છીંક ખાય છે. અને જ્યારે જ્યારે એવી છીંક ખાય છે ત્યારે બે-ત્રણ ભેળી છીંક ખાય છે; અને જ્યારે પોતે બગાસું ખાય છે ત્યારે 'હરિ હરિ હરિ' એવા શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા થકા પોતાને હાથે કરીને નેત્રકમળને બે-ત્રણ વાર

૧.બોલાવવો ૨.ઈશારાએ

ચોળે છે. અને નિષ્કામભક્તે કરી જે પોતાની સેવા તેને વિશે છે રુચિ જેની એવો પોતાનો સ્વભાવ છે. અને કાંઈક રમૂજ કરીને અતિશય હસે છે ત્યારે હાથે કરીને પોતાના રૂમાલને મુખારવિંદ આડો દઈને હસે છે.

અને ક્યારેક તો દેશાંતર થકી પોતાના સમીપે આવ્યા જે સાધુ તથા પોતાને પ્રિય એવા ભક્તજન તેમને જોઈને પ્રસન્ન થયા થકા તત્કાળ ઊઠીને તેમને બાથમાં ઘાલીને મળે છે ને તેમને તે તે દેશના સમાચાર પૂછે છે. અને ક્યારેક તો ઉત્સવને વિશે પોતાને સમીપે રહીને, પછી પોતાની આજ્ઞાએ કરીને પરદેશમાં જતા જે સાધુ તેમને પ્રસન્ન થઈને મળે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના ભક્તજન ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેના મસ્તક ઉપર પોતાના બે હાથ મૂકે છે; અને ક્યારેક તો પ્રસન્ન થઈને કોઈક ભક્તજનના હૃદયને વિશે પોતાનાં ચરણારવિંદનું ધારણ કરે છે. અને ક્યારેક તો પોતાની આજ્ઞાને તત્કાળ પાળવાને ઇચ્છતો થકો તત્પર થયો જે કોઈક ભક્તજન તથા પોતાની આજ્ઞાને રૂડી રીત્યે પાળીને આવ્યો જે કોઈક ભક્તજન, તેને જોઈને તેની ઉપર પ્રસન્ન થયા થકા તેના હૃદયને વિશે પોતાનાં ચરણારવિંદ આપે છે. અને ક્યારેક તો કોઈક ભક્તજન ઉપર પ્રસન્ન થઈને તેને પોતાની પ્રસાદી-પુષ્પના હાર આપે છે તથા તોરા-બાજુબંધ આપે છે તથા પોતાનાં વસ્ત્ર-આભૂષણ આપે છે. અને અતિશય ઉદાર છે સ્વભાવ જેમનો એવા જે શ્રીજીમહારાજ તે પોતાને અતિશય પ્રિય એવું જે પદાર્થ તે ભારે મૂલ્યવાળું હોય તોપણ તેને દેવાનો મનમાં સંકલ્પ કરતા થકા તત્કાળ સત્પાત્રને દઈ દે છે પણ વાર લગાડતા નથી, એવો સ્વભાવ છે.

અને ક્યારેક તો પોતાના હાથ-પગની જે આંગળીઓ તેને મરડીને કડાકા વગાડે છે અને ક્યારેક તો પોતાને સમીપે બેઠા જે ભક્તજન તેમની પાસે પોતાના હાથ-પગની આંગળીઓને મરડાવીને કડાકા વગડાવે છે. અને ક્યારેક તો કોઈ પ્રાણીને દુખિયો દેખીને અથવા સાંભળીને તત્કાળ દયાએ યુક્ત થકા 'રામ રામ રામ' એવી રીત્યે બોલવાનો સ્વભાવ છે. અને વળી ક્યારેક તો હરકોઈ મનુષ્યને દુખિયો દેખીને, દયાએ કરીને પોતાના ચિત્તમાં ખેદને પામતા થકા પ્રસન્ન થઈને તે મનુષ્યનું દુઃખ ટળે એવી રીતે અન્ન-વસ્ત્રાદિક પદાર્થે કરીને ઉપકાર કરે છે. અને ક્યારેક તો કોઈકને કોઈ મારતું હોય તેને દેખીને દયાએ કરીને તેને ન દેખી ખમતા થકા તત્કાળ હોંકાર કરીને તેનું નિવારણ કરે છે. અને ક્યારેક તો

પોતાની આગળ કોઈક સાધુનું અથવા કોઈક હરિભક્તનું કોઈ ઘસાતું બોલે તેને સાંભળીને તેની ઉપર પોતે કચવાઈ જાય છે ને તેનો અનાદર કરીને ઠપકો દે છે. અને ક્યારેક તો પોતાના શરીરમાં કાંઈક કસર જેવું હોય ત્યારે પોતાના ડાબા હાથની આંગળીએ કરીને જમણા હાથની નાડીને જુએ છે. અને પોતે જ્યારે સભામાંથી ઊઠે છે ત્યારે 'જય સચ્ચિદાનંદ' અથવા 'જય સ્વામિનારાયણ' એમ કહીને ને સાધુને નમસ્કાર કરીને ઊઠવાનો સ્વભાવ છે. અને જ્યારે પોતે પંથને માર્ગે ઘોડે ચડીને ચાલે છે, ત્યારે ક્યારેક તો લીલાએ કરીને ઘોડાની ડોક ઉપર પોતાના એક પગને લાંબો નાખીને ઘોડાને ચલાવે છે. અને સૂવે ત્યારે પ્રથમ જાગતા થકા હાથની જે આંગળીઓ તે તિલક કરવાની પેઠે ભાલને વિશે ઊભી ફેરવે છે. અને સૂવાનું હોય ત્યારે પોતાની માળા માગીને જમણા હાથમાં લઈને ફેરવતા થકા સૂવે છે. અને પોતે પોઢે છે ત્યારે પોતાનું મુખારવિંદ ઉઘાડું રાખીને પોઢવાનો સ્વભાવ છે. અને પોતે ભરનિદ્રામાં સૂતા હોય ને કોઈક જરાક અડી જાય તો તત્કાળ ઝબકીને જાગી જાય છે અને 'કોણ છે ?' એમ તેને પૂછે છે.

આવી રીત્યે શ્રીજીમહારાજની જે સ્વાભાવિક ચેષ્ટા તે પોતાની સ્મૃતિને અનુસારે લખી છે ને બીજી પણ કેટલીક ચેષ્ટા છે. એવા જે શ્રીજીમહારાજ તેમણે શ્રીગઢડામાં રહ્યાં થકાં પોતાના ભક્તજનના સંશય ટાળવાને અર્થે સ્વધર્મ, આત્મજ્ઞાન, વૈરાગ્ય, પોતાનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને પોતાની માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એ પાંચ વાર્તા સંબંધી જે જે વચનામૃત કહ્યાં છે તથા ત્યાંથી બીજા ગામમાં જઈને જે જે વચનામૃત કહ્યાં છે, તેમાંથી કેટલાક દિવસનાં જે વચનામૃત, તે શ્રીજીમહારાજના જે એકાંતિક ભક્ત તેમની પ્રસન્નતાને અર્થે પોતાની જે સ્મૃતિ ને બુદ્ધિ તેને અનુસારે લખીએ છીએ.

समासतः प्रोक्तमिदं चरित्रं श्रीधर्मसूनोरिह यो मनुष्यः ।
पठिष्यति श्रोष्यति वापि भक्त्या स लप्स्यते वै पुरुषार्थसिद्धिम् ॥१॥

॥ ઈતિ ઉપોદ્‌ઘાત પ્રકરણ ॥

વચનામૃતમાં આવતાં વિવિધ
આસન તથા વસ્ત્રની માહિતી

♦ વિવિધ પ્રકારનાં આસનોના અર્થો ♦

સિંહાસન - સિંહ જેવા આકારનું કાષ્ઠનું ઊંચું આસન.
- રાજા કે મોટા આચાર્યો માટેનું સુશોભિત આસન.

મંચ - દૂરથી પણ દર્શન થાય તે માટે સ્પેશ્યલ બનાવેલ ઊંચું આસન; સ્ટેજ.

ઓટો-ઓટલો - માટી કે પથ્થર વડે ચણીને બનાવેલ ચોરસ, લંબચોરસ કે ગોળ બેઠક; ઊંચો ચોતરો.

વેદી-વેદિકા - ચણીને બનાવેલી ઊંચી ઓટલી; બેઠક.
- યજ્ઞ કે હોમ કરવા માટે પણ બનાવવામાં આવે છે.

ઢોલિયો - ઊંચા તથા પહોળા પાયાવાળો લાકડાનો પલંગ.

પાટ - સેટી કરતાં થોડું ઊંચું તથા પહોળું, લાકડાનાં પાટિયાં જડીને બનાવેલું મોટું આસન.

બાજોઠ - ચાર પાયાવાળું લાકડાનું ચોરસ આસન.

ચાકળો - ચોરસ આકારનું હીર કે ભરત ભરેલું આસનિયું; નાની ગોદડી.
- સાંગામાંચી ઉપર નાંખવાની ગાદી.

ગાદી-તકિયા - રૂ ભરેલી પોચી ગાદી.
- ટેકો દઈને બેસવા માટે બરડા પાછળ મૂકવાનું રૂ ભરેલું લંબગોળ જાડું ટેકણ.

♦ શ્રીહરિએ ધારણ કરેલ વિવિધ વસ્ત્રો ♦

સુરવાળ - ઘૂંટીથી ઢીંચણ સુધી સાંકડી ને ઉપરથી ખુલ્લી એવી ચોરણી; ચોરણો કે પાયજામો.

જામો - મોટા ઘેરવાળો ઢીંચણ સુધી કે તેથી પણ લાંબો એવો અંગરખો; ડગલો. જામો મોટે ભાગે રંગીન તથા કિંમતી કાપડનો રાજા-મહારાજાને શોભે તેવો અદ્ભુત હોય છે.

અંગરખું - લાંબુ કેડિયું. પુરુષને પહેરવાનું ગળાથી ઢીંચણ સુધી લાંબું વસ્ત્ર.

ધોતિયું - કેડથી તે છેક પગ સુધી પહોળું, સીવ્યા વિનાનું પુરુષને પહેરવાનું વસ્ત્ર. જે મોટે ભાગે સફેદ હોય છે. અને જે પીળું હોય ત્યારે પીતાંબર કહેવાય છે.

ધોતલી - નાનું કે ટૂંકું ધોતિયું.

ડગલી - કોલર વિનાનું અને કમર સુધી આવતું બાંય વિનાનું કે બાંય સહિતનું પહેરણ; અસ્તરવાળી બંડી.

ખેસ - પુરુષને ખભે રાખવાનું સીવ્યા વિનાનું વસ્ત્ર અથવા દુપટ્ટો.
- ખેસને ઘણી વાર પહેરવાના ઉપયોગમાં પણ લેવાય છે.

પાઘ - પાઘડી; મસ્તક પર શણગાર માટે બાંધેલ ખાસ પ્રકારનું ફાળિયું.
- ઘણી વાર તેના એક છેડાનું છોગું ઉપર કાઢેલું હોય છે. પ્રદેશ પ્રમાણે પાઘ અલગ અલગ પ્રકારની બાંધણીવાળી હોય છે. જેમ કે, કાઠિયાવાડી, કચ્છી, દક્ષિણી વગેરે.

ફેંટો - સ્ત્રીઓની સાડી સાઈઝનું સુતરાઉ કે અન્ય કિંમતી કાપડને પાછળ લાંબું છોગું રાખીને માથે બાંધે તેને ફેંટો કહે છે. ઘણી વાર તેની ઉપર પણ સુંદર છોગું રાખવામાં આવે છે.

શેલું - કસબી કોર તથા પાલવવાળો સુંદર વણાટનો કિંમતી ખેસ. તે માથે બાંધવાના તથા ઓઢવાના ઉપયોગમાં આવતો હોય છે. સાડી જેટલી સાઈઝમાં પણ આવે છે.

શાલ - ઊન, સૂતર કે રેશમ વગેરેનું લંબચોરસ ઓઢવાનું વસ્ત્ર. શાલનો શોભા માટે કે ઠંડીથી બચવા માટે ઉપયોગ થાય છે.

ચોફાળ - ઓઢવા માટેના જાડા કાપડની ચારવડી કે બેવડી મોટી ચાદર.

પછેડી - ઓઢવાનું જાડું કપડું; ચાદર; ઓછાડ.

રજાઈ - રૂ ભરેલી ઓઢવાની ગોદડી.

રેંટો - કમરે બાંધવાનું લૂગડું.
- ઘણી વાર માથે બાંધેલો ફેંટો કે શેલાને પણ રેંટો કહે છે.

રૂમાલ - હાથ-મોં લૂછવા માટેનો ઝીણા કપડાનો ચોરસ નાનો ટુકડો.

મોળિયું - સોનેરી છેડાવાળી લાલ કસબી પાઘડી; કસબી ફેંટો; મંડીલ.

બોકાની - દાઢી નીચેથી લઈ બંને કાન ઢંકાય તેમ માથા ઉપર બાંધેલું કપડું.

♦ વસ્ત્રના વિશેષ અર્થો ♦

કસુંબલ - કસુંબા જેવા લાલ રંગનું દેશી તથા વિદેશી વસ્ત્ર.

જરિયાની - જરી ભરેલું કે જરી યુક્ત તંતુઓથી વણેલું કિંમતી વસ્ત્ર.

આસમાની - આકાશના જેવા વાદળી કે નીલા રંગનું વસ્ત્ર.

કિનખાબ - જરીબુટ્ટાના વણાટનું રેશમી વસ્ત્ર.
- રેશમ અને કસબને સાથે વણીને બુટ્ટાદાર છાપ પાડેલી હોય તેવું વસ્ત્ર.

દોરિયાની - વણાટમાં થોડે થોડે અંતરે જાડા દોરાની ભાત હોય એવું કપડું.
- એક જાતનું બારીક આડી કે ઊભી લીટીવાળું કપડું.

બુટ્ટાદાર - જેમાં સુશોભિત ચાંદલા હોય તેવું બુટ્ટીદાર, નકશી કે ભરતવાળું કાપડ.

જરકસી - સુતરાઉ કે રેશમી કાપડ ઉપર કસબના બુટ્ટા અથવા વેલ પાડેલા હોય તેવું અથવા સોના-રૂપાના તારની ગૂંથણીવાળું કાપડ.

હીરકોરી - રેશમી કિનારવાળું.

રાતું - ઊગતા સૂર્યના જેવા વર્ણનું; લાલ ચણોઠીના રંગનું; કસુંબી રંગનું.

ગૂઢો રંગ - ઘેરો રંગ.

ગરમ પોસ - અંદર કાપડના બે પડ વચ્ચે રૂ ભરીને સીવેલું વસ્ત્ર.

તાસતો - એક જાતનું રેશમી કપડું - કિનખાબ.

।। श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।।

।। વચનામૃત ।।

निजैर्वचोऽमृतैर्लोकेऽतर्पयद्यो निजाश्रितान् ।
प्रीतो नः सर्वदा सोऽस्तु श्रीहरिर्धर्मनन्दनः ।।

શ્રીગઢડા પ્રથમ પ્રકરણનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : અખંડ વૃત્તિનું (તા.૨૦/૧૧/૧૮૧૯, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તે સૌથી કઠણ સાધન અને સૌથી મોટી પ્રાપ્તિ છે. (૨) ધ્યાન કરતાં જે આડું આવે તે માયા છે. (૩) ભગવાનનો ભક્ત ધામમાં જાય છે ત્યારે દિવ્ય દેહને પામે છે. (૪) સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ નહિ થયાનું કારણ સંતનો અવગુણ લેવો તે છે અને તે મોટું પાપ છે.

સંવત્[૧]૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં સાધુની જાયગાને[૨] વિશે રાત્રિને સમે પધાર્યા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની[૩] આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "સર્વ સાધનમાં[૪] કયું સાધન

૧.વર્ષ.(વિક્રમરાજાના નામથી ચાલતા અષાઢી સંવત્ પ્રમાણે વચનામૃતમાં વર્ષ-માસની નોંધ કરવામાં આવી છે.) ૨.ધર્મશાળાને ૩.મુખરૂપી કમળની અથવા કમળ જેવા મુખની ૪.ભગવાનની પ્રસન્નતાના કારણભૂત સ્વધર્મ, તપ આદિ ઉપાયોમાં

નોંધ : શ્રીજીમહારાજના સમયમાં મોટા સાધુઓએ વચનામૃતનાં જે નામ પાડેલાં છે તે નામ, તે વચનામૃત બોલ્યાની તારીખ, વાર અને સંક્ષિપ્ત સાર દરેક વચનામૃતની ઉપર આપ્યાં છે.

કઠણ છે ?" ત્યારે સર્વ બ્રહ્મચારી, સાધુ તથા ગૃહસ્થ તેમણે પોતાની સમજણ પ્રમાણે ઉત્તર કર્યો પણ [૧] થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ જે, ભગવાનના સ્વરૂપમાં મનની અખંડ વૃત્તિ[૨] રાખવી તેથી કોઈ સાધન કઠણ નથી. અને જે મનુષ્યના મનની વૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ રહે છે તેને તેથી બીજી અધિક પ્રાપ્તિ શાસ્ત્રમાં કહી નથી; કાં જે, **ભગવાનની મૂર્તિ છે તે તો ચિંતામણિ તુલ્ય છે.** જેમ ચિંતામણિ કોઈક પુરુષના હાથમાં હોય તે પુરુષ જે જે પદાર્થને ચિંતવે તે તે પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે જેના મનની અખંડ વૃત્તિ રહે છે તે તો જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મ એમના સ્વરૂપને જો જોવાને ઇચ્છે તો તત્કાળ દેખે છે, તથા વૈકુંઠ,ગોલોક, બ્રહ્મમહોલ એ આદિક જે જે ભગવાનનાં ધામ તેને પણ દેખે છે. માટે **ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી તેથી કોઈ કઠણ સાધન પણ નથી અને તેથી કોઈ મોટી પ્રાપ્તિ પણ નથી."**

ત્યાર પછી હરિભક્ત શેઠ ગોવર્ધનભાઈએ શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનની માયા કહે છે તેનું રૂપ શું છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને **ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરતાં જે પદાર્થ[૩] આડું આવીને આવરણ કરે તેને માયા કહીએ."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો ભક્ત જ્યારે પંચભૂતના દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જાય છે, ત્યારે તે કેવા દેહને પામે છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ધર્મકુળને આશ્રિત એવો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તે ભગવાનની ઇચ્છાએ કરીને બ્રહ્મમય[૪] દેહને પામે છે. અને જ્યારે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામ પ્રત્યે જાય છે, ત્યારે કોઈક તો ગરુડ ઉપર બેસીને જાય છે અને કોઈક તો રથ ઉપર બેસીને જાય છે અને કોઈક તો વિમાન ઉપર બેસીને જાય છે. એવી રીતે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનના ધામમાં જાય છે, તેને યોગસમાધિવાળા[૫] છે તે પ્રત્યક્ષ દેખે છે."

૧.યથાર્થ ૨.તેલની ધારની જેમ અતૂટ ચિંતન—અખંડ સ્મૃતિ ૩.પોતાનો દેહ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધનાદિક ૪.દિવ્ય-ચૈતન્યમય ૫.દિવ્ય દષ્ટિને પામેલા સમાધિનિષ્ઠ સંતો-ભક્તો

પછી હરિભક્ત ઠક્કર હરજીએ શ્રીજીમહારાજને પૂછ્યું જે, "કેટલાક તો ઘણા દિવસ સુધી સત્સંગ[૧] કરે છે, તોપણ તેને જેવી પોતાના દેહ અને દેહના સંબંધીને વિશે ગાઢ પ્રીતિ છે, તેવી સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ નથી થાતી તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સંપૂર્ણ જાણ્યામાં આવ્યું નથી. અને **જે સાધુને સંગે કરીને ભગવાનનું માહાત્મ્ય પરિપૂર્ણ જાણ્યામાં આવે છે તે સાધુ જ્યારે પોતાના સ્વભાવ[૨] ઉપર વાત કરે છે ત્યારે તે સ્વભાવને મૂકી શકતો નથી અને તે વાતના કરનારા જે સાધુ તેનો અવગુણ[૩] લે છે; તે[૪] પાપે કરીને સત્સંગમાં ગાઢ પ્રીતિ થાતી નથી.** કાં જે, અન્ય સ્થળને વિશે જે પાપ કર્યાં હોય તે સંતને સંગે કરીને જાય અને સંતને વિશે જે પાપ કરે છે તે પાપ તો એક સંતના અનુગ્રહ[૫] વિના બીજા કોઈ સાધને[૬] કરીને ટળતાં નથી. તે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે –

अन्यक्षेत्रे कृतं पापं तीर्थक्षेत्रे विनश्यति ।
तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ।।[૭]

તે માટે સંતનો અવગુણ જો ન લે તો એને સત્સંગમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય."

।। ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.।।૧।।

વચનામૃત-૨ : ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું (તા.૨૧/૧૧/૧૮૧૯, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વૈરાગ્યનાં પૃથક્ પૃથક્ લક્ષણ કહ્યાં છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.ભગવાન, સત્પુરુષ, સદ્ધર્મ અને સચ્છાસ્ત્ર – આ ચારનો સંગ ૨.માન, કામ, લોભાદિક ૩.આ તો અવિવેકી છે, એકદેશી જ્ઞાનવાળા છે, વ્યવહારને જાણતા નથી, કેવળ કથા કરવામાં ચતુર છે ઈત્યાદિક દોષ ૪.અવગુણરૂપ ૫.આશીર્વાદ; કૃપા ૬.પ્રાયશ્ચિતાદિક ૭.**અર્થ :** અન્ય સ્થળે પાપ કર્યું હોય તે સંતનું શરણું લેવાથી નાશ થાય છે, પણ સંત પાસે પાપ કર્યું હોય તે વજ્રલેપ થાય છે. અર્થાત્ કોઈ રીતે ટળતું નથી. (વરાહપુરાણ : ૧૬૩/૪૯;૧૭૪/૫૩)

પછી મયારામ ભટ્ટે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારનો જે વૈરાગ્ય તેનાં શાં લક્ષણ છે તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "**ઉત્તમ વૈરાગ્ય** જેને હોય તે પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને અથવા પોતાનાં પ્રારબ્ધકર્મ વશે કરીને વ્યવહારમાં રહે, પણ તે વ્યવહારમાં જનકરાજાની પેઠે લોપાય[1] નહીં. અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચ પ્રકારના જે ઉત્તમ વિષય તે પોતાના પ્રારબ્ધ અનુસારે પ્રાપ્ત થાય તેને ભોગવે પણ પ્રીતિએ રહિત ઉદાસ થકો ભોગવે અને તે વિષય એને લોપી શકે નહીં. અને તેનો ત્યાગ મોળો ન પડે અને તે વિષયને વિષે નિરંતર દોષને દેખતો રહે અને વિષયને શત્રુ જેવા જાણે. અને સંત, સત્શાસ્ત્ર અને ભગવાનની સેવા તેનો નિરંતર સંગ રાખે. અને દેશ, કાળ, સંગ આદિક જો કઠણ આવી પડે તોપણ એની જે એવી સમજણ તે મોળી પડે નહિ, તેને ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જેને **મધ્યમ વૈરાગ્ય** હોય તે પણ ઉત્તમ એવા જે પંચ પ્રકારના વિષય તેને ભોગવે પણ તેમાં આસક્ત ન થાય; અને જો દેશ, કાળ, સંગ કઠણ પ્રાપ્ત થાય તો વિષયને વિશે બંધાઈ જાય અને વૈરાગ્ય મંદ પડી જાય, તેને મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે **કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો** હોય તેને સામાન્ય[2] અને દોષે યુક્ત એવા પંચવિષય જો પ્રાપ્ત થાય અને તેને ભોગવે તો તેમાં ન બંધાય, અને જો સારા પંચવિષય પ્રાપ્ત થાય અને તેને ભોગવે તો તેમાં બંધાઈ જાય, તેને મંદ વૈરાગ્યવાળો કહીએ."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨॥

વચનામૃત-૩ : લીલાચરિત્ર સંભારી રાખવાનું

(તા.૨૨/૧૧/૧૮૧૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ દેખાતી હોય તેણે પણ પ્રભુની લીલા સંભારી રાખવી. (૨) સાધુ, બ્રહ્મચારી અને સત્સંગી સાથે હેત રાખવું; કેમ જે, તેણે કરી ધામની પ્રાપ્તિ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત

૧.બંધાય ૨.સાધારણ; મોળા

વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનની મૂર્તિ અંતરમાં અખંડ દેખાતી હોય તેણે પણ ભગવાને જે જે અવતારે કરીને જે જે સ્થાનકને વિશે જે જે લીલા કરી હોય તે સંભારી રાખવી. અને બ્રહ્મચારી, સાધુ તથા સત્સંગી તેની સાથે હેત રાખવું અને એ સર્વને સંભારી રાખવા.** તે શા સારુ જે, કદાપિ દેહ મૂક્યા સમે ભગવાનની મૂર્તિ ભૂલી જવાય તોપણ ભગવાને જે સ્થાનકને વિશે લીલા કરી હોય તે જો સાંભરી આવે અથવા સત્સંગી સાંભરી આવે અથવા બ્રહ્મચારી ને સાધુ સાંભરી આવે તો તેને યોગે કરીને ભગવાનની મૂર્તિ પણ સાંભરી આવે અને તે જીવ મોટી પદવીને પામે અને તેનું ઘણું રૂડું થાય. તે માટે અમે મોટા મોટા વિષ્ણુયાગ કરીએ છીએ તથા જન્માષ્ટમી અને એકાદશી આદિક વ્રતના વર્ષોવર્ષ ઉત્સવ કરીએ છીએ અને તેમાં બ્રહ્મચારી, સાધુ, સત્સંગીને ભેળા કરીએ છીએ. અને જો કોઈક પાપી જીવ હોય અને તેને પણ જો એમની અંતકાળે સ્મૃતિ થઈ આવે તો તેને ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાય." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩॥**

વચનામૃત-૪ : નારદજીના જેવી ઈર્ષ્યા કરવાનું

(તા.૨૩/૧૧/૧૮૧૯, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ઈર્ષ્યા કરવી તો નારદજી જેવી ગુણ ગ્રહણ કર્યાની કરવી. (૨) કોઈનો પણ દ્રોહ કરાવે તેવી ઈર્ષ્યા ન જ કરવી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તને પરસ્પર ઈર્ષ્યા[1] ન કરવી." ત્યારે આનંદાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! ઈર્ષ્યા તો

૧.કોઈનો ઉત્કર્ષ – મોટાઈ જોઈ આનંદ ન થાય તેવી હલકી મનોવૃત્તિ

રહે છે.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ઈર્ષ્યા કરવી તો નારદજીના જેવી કરવી. જેમ એક સમયને વિશે નારદજી અને તુંબરુ એ બે વૈકુંઠને વિશે લક્ષ્મીનારાયણનાં દર્શન કરવા ગયા. તે લક્ષ્મીનારાયણ આગળ તુંબરુએ ગાન કર્યું, તેણે કરીને લક્ષ્મીજી તથા નારાયણ એ બેય પ્રસન્ન થઈને તુંબરુને પોતાનાં વસ્ત્ર-આભૂષણ આપ્યાં. ત્યારે નારદજીને તુંબરુ ઉપર ઈર્ષ્યા આવી જે, ‘હું તુંબરુના જેવી ગાનવિદ્યા શીખું અને ભગવાનને પ્રસન્ન કરું.’

પછી નારદજી ગાનવિદ્યા શીખતા હવા અને ભગવાન આગળ ગાતા હવા. ત્યારે ભગવાને કહ્યું જે, ‘તમને તુંબરુના જેવું ગાતાં નથી આવડતું.’ પછી વળી શિવ ઉપર તપ કરીને શિવ થકી વર પામીને ગાનવિદ્યા શીખીને ભગવાન આગળ ગાવતા હવા, તોપણ ભગવાન એની ગાનવિદ્યા ઉપર પ્રસન્ન ન થયા. એવી રીતે સાત મન્વંતર[1] સુધી ગાનવિદ્યા શીખ્યા અને ભગવાન આગળ ગાયા, તોપણ ભગવાન પ્રસન્ન ન થયા. પછી[2] તુંબરુ પાસે ગાનવિદ્યા શીખ્યા અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આગળ દ્વારિકામાં ગાવતા હવા. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પ્રસન્ન થયા અને પોતાનાં વસ્ત્ર-અલંકાર નારદજીને આપ્યાં; ત્યારે નારદજીએ તુંબરુ સાથે ઈર્ષ્યા મેલી. માટે ઈર્ષ્યા કરવી તો એવી કરવી જે, **જેની ઉપર ઈર્ષ્યા હોય તેના જેવા ગુણને ગ્રહણ કરવા અને પોતાના અવગુણને ત્યાગ કરવા. અને તેવું ન થવાય અને જે ઈર્ષ્યાએ કરીને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થાય તેવી ઈર્ષ્યાનો તો ભગવાનના ભક્તને સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો.”** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪॥

વચનામૃત-૫ : ધ્યાનના આગ્રહનું

(તા.૨૪/૧૧/૧૮૧૯, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ધ્યાનમાં મૂર્તિ ન દેખાય તોપણ ધ્યાન કરવાનું છોડી દેવું નહીં. (૨) એવા ભક્ત ઉપર ભગવાનની મોટી કૃપા થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત

૧.સાત મન્વંતર = આપણાં ૨ અબજ અને ૧૬ કરોડ વર્ષ ૨.બરોબરિયાપણાનું માન મૂકીને

વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "રાધિકાએ સહિત એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેનું ધ્યાન કરવું. અને તે ધ્યાન કરતાં મૂર્તિ હૃદયને વિશે ન દેખાય તોપણ ધ્યાન કરવું; પણ કાયર[૧] થઈને તે ધ્યાનને મૂકી દેવું નહીં. એવી રીતના જે આગ્રહવાળા છે તેની ઉપર ભગવાનની મોટી કૃપા[૨] થાય છે અને એની ભક્તિએ કરીને ભગવાન એને વશ થઈ જાય છે."[૩]

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫॥

વચનામૃત-૬ : વિવેકી-અવિવેકીનું (તા.૨૫/૧૧/૧૮૧૯, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) વિવેકી છે તે ભગવાનનો ને ભક્તનો ગુણ લે છે અને સંતનાં વચનને હિતકારી માને છે તેથી વૃદ્ધિને પામે છે. (૨) અવિવેકી છે તે અવગુણ લઈને ઘટી જાય છે. (૩) જો જીવ પોતાના ગુણનું માન મૂકી શૂરવીર થઈ સંતમાં વિશ્વાસ રાખે તો અવિવેક ટળી જાય.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સત્સંગમાં જે વિવેકી[૪] છે તે તો દિવસે દિવસે પોતાને વિશે અવગુણને દેખે છે અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે ગુણને દેખે છે; અને ભગવાન ને સાધુ પોતાના હિતને અર્થે કઠણ વચન કહે છે તેને પોતાનાં હિતકારી માને છે અને દુઃખ નથી લગાડતો, તે તો દિવસે દિવસે સત્સંગને વિશે મોટ્યપને પામે છે. અને જે અવિવેકી છે તે તો જેમ જેમ સત્સંગ કરે છે અને સત્સંગની વાત સાંભળે છે તેમ તેમ પોતાને વિશે ગુણ પરઠે છે; અને ભગવાન ને સંત એનો દોષ દેખાડીને એની આગળ વાત કરે છે, તે વાતને માને કરીને અવળી લે છે અને

૧.હિંમતરહિત; હતાશ ૨.પોતાના સાક્ષાત્ દર્શન આપવારૂપ અનુગ્રહ ૩.ભક્ત જેમ ઈચ્છે તેમ તેને સુખ આપે છે. ૪.આત્માના હિત-અહિતને યથાર્થ સમજનારો

વાતના કરનારાનો અવગુણ લે છે, તે તો દિવસે દિવસે ઘટતો જાય છે અને સત્સંગમાં પ્રતિષ્ઠાહીન થઈ જાય છે. માટે **પોતાને વિશે જે ગુણનું માન તેનો ત્યાગ કરીને શૂરવીર થઈને ભગવાન અને ભગવાનના સંતને વિશે વિશ્વાસ રાખે તો એનો અવિવેક ટળી જાય છે અને સત્સંગમાં મોટ્યપને પામે છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬॥

વચનામૃત-૭ : અન્વય-વ્યતિરેકનું

(તા.૨૬/૧૧/૧૮૧૯, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જીવ, ઈશ્વર, બ્રહ્મ ને પરબ્રહ્મનું અન્વય-વ્યતિરેકપણું કહ્યું છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રમાં જ્યાં જ્યાં અધ્યાત્મ[૧] વાર્તા આવે છે તે કોઈને[૨] સમજાતી નથી અને ભ્રમી જવાય છે. માટે એ અધ્યાત્મવાર્તા જેમ છે તેમ યથાર્થપણે અમે કહીએ છીએ, તે સર્વ સાંભળો જે, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહને વિશે એકાત્મપણે[૩] જે વર્તવું તે એ જીવનું અન્વયપણું[૪] છે; અને એ ત્રણ દેહથી પૃથક્પણે[૫] સત્તામાત્ર[૬] જે કહેવો તે જીવનું વ્યતિરેકપણું[૭] છે. તથા વિરાટ, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ શરીરે સહિત જે ઈશ્વરને કહેવા તે ઈશ્વરનું અન્વયપણું છે; અને એ ત્રણ શરીરથી પૃથક્ ને સત્તામાત્રપણે કહેવા તે ઈશ્વરનું વ્યતિરેકપણું છે. તથા માયા અને માયાનાં કાર્ય જે અનંતકોટી બ્રહ્માંડ તેને વિશે વ્યાપકપણે જે અક્ષરબ્રહ્મને કહેવા તે એનું અન્વયપણું છે; અને એ સર્વથી વ્યતિરેક સચ્ચિદાનંદપણે[૮]

૧.આત્મા-પરમાત્મા સંબંધી ૨.વિદ્વાનોને પણ ૩.(આ દેહ) હું છું એવા અહંભાવયુક્ત ૪.બીજામાં ભળીને રહેવાપણું ૫.શુદ્ધ ચૈતન્ય, બ્રહ્મરૂપ, અછેદ્ય-અભેદ્યપણે ૬.જન્મવું, વધવું, મરવું વગેરે છ વિકારોથી રહિત અનાદિ જ્ઞાનસ્વરૂપ હું છું, એમ ૭.સ્વસ્વરૂપે વર્તવાપણું ૮.સત્ય, ચૈતન્યમય તથા આનંદરૂપ અક્ષરધામ સ્વરૂપે

જે અક્ષરબ્રહ્મને કહેવા તે એનું વ્યતિરેકપણું છે. તથા અક્ષર-બ્રહ્મ, ઈશ્વર, જીવ, માયા અને માયાનાં કાર્ય જે બ્રહ્માંડ એમને વિશે જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને અંતર્યામીપણે કહેવા અને નિયંતાપણે કહેવા તે એ ભગવાનનું અન્વયપણું છે; અને એ સર્વથી પૃથક્‌પણે કરીને પોતાના ગોલોકધામને વિશે જે બ્રહ્મજ્યોતિ[1] તેને વિશે રહ્યા છે એમ જે કહેવું તે એ ભગવાનનું વ્યતિરેકપણું છે. અને એ પુરુષોત્તમ ભગવાન, અક્ષરબ્રહ્મ, માયા, ઈશ્વર અને જીવ એ જે પાંચ ભેદ તે અનાદિ[2] છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭॥**

વચનામૃત-૮ : ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને ભગવાન અને સંતની સેવામાં રાખ્યાનું (તા.૨૭/૧૧/૧૮૧૯, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ઈન્દ્રિયોને ભગવાન તથા ભક્તની સેવામાં પ્રવર્તાવે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ને પાપ બળી જાય છે. જો વિષયમાં પ્રવર્તાવે તો અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ થાય છે ને પોતે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડી જાય છે. (૨) કુસંગનો ત્યાગ કરી સાધુનો સંગ રાખે તો અહં-મમત્વ નાશ પામે અને પ્રભુમાં પ્રગાઢ પ્રીતિ થાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ઇન્દ્રિયોની જે ક્રિયા છે તેને જો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અને તેના ભક્તની સેવાને વિશે રાખે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ[3] થાય છે અને અનંતકાળનાં જે પાપ જીવને વળગ્યાં છે તેનો નાશ થઈ જાય છે. અને જો ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને સ્ત્રી આદિકના વિષયમાં પ્રવર્તાવે છે તો એનું અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ થાય છે અને કલ્યાણના માર્ગ થકી પડી જાય છે. માટે શાસ્ત્રમાં જે રીતે વિષયને ભોગવ્યાનું કહ્યું છે તેવી રીતે નિયમમાં રહીને વિષયને ભોગવવા, પણ શાસ્ત્રની મર્યાદાને ઉલ્લંઘન કરીને ભોગવવા નહીં.

૧.બ્રહ્મસ્વરૂપ તેજનો સમૂહ ૨.પહેલેથી જ; કાયમી ૩.રાગ-દ્વેષાદિ દોષે રહિત અને એકાંતિક ધર્મને ધારણ કરવાનું પાત્ર

અને સાધુનો સંગ રાખવો અને કુસંગનો ત્યાગ કરવો. અને **જ્યારે એ કુસંગનો ત્યાગ કરીને સાધુનો સંગ કરે છે, ત્યારે એને દેહને વિશે જે અહંબુદ્ધિ છે તે નિવૃત્તિ[1] પામે છે અને દેહના સંબંધીને વિશે જે મમત્વબુદ્ધિ છે તે નિવૃત્તિ પામે છે અને ભગવાનને વિશે અસાધારણ પ્રીતિ થાય છે અને ભગવાન વિના અન્યને વિશે વૈરાગ્ય થાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૮॥**

વચનામૃત-૯ : ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ન ઇચ્છવાનું

(તા.૨૮/૧૧/૧૮૧૯, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) પ્રત્યક્ષ પ્રભુ મળ્યા તેનાથી જ પૂર્ણકામ માનવું. (૨) પ્રગટ મળ્યા છતાં તેજોમય સ્વરૂપ જોવા ઈચ્છે તો તેના મોઢેથી વાત ન સાંભળવી. (૩) જેને ભગવાનને વિશે અનન્ય નિષ્ઠા હોય તેણે પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના કાંઈ ઈચ્છવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો પ્રત્યક્ષપણે નિશ્ચય કર્યો હોય અને તેની ભક્તિ કરતો હોય અને તેનાં દર્શન કરતો હોય, તોપણ જે પોતાને પૂર્ણકામ ન માને અને અંતઃકરણમાં ન્યૂનતા[2] વર્તે જે, 'ગોલોક-વૈકુંઠાદિક ધામને વિશે જે આ ને આ ભગવાનનું તેજોમય રૂપ છે તે મને જ્યાં સુધી દેખાયું નથી ત્યાં સુધી મારું પરિપૂર્ણ કલ્યાણ થયું નથી.' એવું જેને અજ્ઞાન હોય તેના મુખથી ભગવાનની વાત પણ ન સાંભળવી. અને **જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને વિશે દૃઢ નિષ્ઠા રાખે છે અને તેને દર્શને કરીને જ પોતાને પરિપૂર્ણ માને છે અને બીજું કાંઈ નથી ઈચ્છતો, તેને તો ભગવાન પોતે બળાત્કારે પોતાના ધામને વિશે જે પોતાનાં ઐશ્વર્ય છે અને પોતાની મૂર્તિઓ છે તેને દેખાડે છે.** માટે જેને ભગવાનને વિશે અનન્ય નિષ્ઠા હોય, તેને પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ઈચ્છવું નહીં." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૯॥**

૧.નાશ ૨.અપૂર્ણતા; અસંતોષ

વચનામૃત-૧૦ : કૃતઘ્નીનું – સેવકરામનું

(તા.૨૯/૧૧/૧૮૧૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સેવકરામની જેમ કર્યા કૃત્યને ન જાણે તે કૃતઘ્ની છે. (૨) પ્રાયશ્ચિત કર્યા છતાં તેને પાપી કહે તે પણ કૃતઘ્ની છે. (૩) કૃતઘ્નીપણું મોટું પાપ છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૩ તેરસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે વેંકટાદ્રિથી સેતુબંધ રામેશ્વર જતા હતા ત્યાં એક સેવકરામ નામે સાધુ હતો. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિક પુરાણને ભણ્યો હતો. તે માર્ગમાં ચાલતાં માંદો પડ્યો. તેની પાસે રૂપિયા હજારની સોનામહોર હતી પણ ચાકરીનો કરનારો કોઈ નહિ માટે રોવા લાગ્યો. પછી તેને અમે કહ્યું જે, 'કાંઈ ચિંતા રાખશો મા, તમારી ચાકરી અમે કરીશું.' પછી ગામને બહાર એક કેળાની ફૂલવાડી હતી તેમાં એક વડનો વૃક્ષ હતો તે વડના વૃક્ષને વિશે હજાર ભૂત રહેતાં. પણ તે સાધુ તો ચાલી શકે એવો રહ્યો નહિ અને અતિશય માંદો થયો, તે ઉપર અમને અતિશય દયા આવી. પછી તે ઠેકાણે અમે તે સાધુને કેળનાં પત્ર લાવીને હાથ એક ઊંચી પથારી કરી આપી. અને તે સાધુને લોહીખંડ પેટબેસણું હતું તેને અમે ધોતા અને ચાકરી કરતા. અને તે સાધુ પોતાને જેટલું જોઈએ તેટલું અમારી પાસે ખાંડ, સાકર, ઘી, અન્ન તે પોતાના રૂપિયા આપીને મંગાવતો, તે અમો લાવીને રાંધી ખવરાવતા અને અમો વસ્તીમાં જઈને જમી આવતા. અને કોઈક દિવસ તો અમને વસ્તીમાં અન્ન મળતું નહિ ત્યારે અમારે ઉપવાસ થતો; તોપણ કોઈ દિવસ તે સાધુએ અમને એમ કહ્યું નહિ જે, 'અમ પાસે દ્રવ્ય છે તે આપણે બેને કાજે રસોઈ કરો અને તમે પણ અમ ભેળા જમો.' પછી એમ સેવા કરતે થકે તે સાધુ બે માસે કાંઈક સાજો થયો. પછી સેતુબંધ રામેશ્વરને માર્ગે ચાલ્યા, ત્યારે તેનો ભાર મણ એક હતો તે અમારી પાસે ઉપડાવતો અને પોતે તો એક માળા

લઈને ચાલતો. અને દેહે પણ સાજો અને એક શેર ઘી જમીને પચાવે એવો સમર્થ થયો તોપણ ભાર અમારી પાસે ઉપડાવે અને પોતે અમથો[૧] ચાલે. અને અમારી પ્રકૃતિ[૨] તો એવી હતી જે, 'ભાર નામે[૩] તો એક રૂમાલ પણ રાખતા નહીં.' માટે તેને સાધુ જાણીને અમે એનો મણ એકનો ભાર ઉપાડી ચાલતા. એવી રીતે તે સાધુની અમે ચાકરી કરીને સાજો કર્યો પણ તે સાધુએ અમને એક પૈસાભાર[૪] અન્ન આપ્યું નહીં. પછી અમે તેને કૃતઘ્ની જાણીને તેના સંગનો ત્યાગ કર્યો. એવી રીતે **જે મનુષ્ય કર્યા કૃત્યને ન જાણે તેને કૃતઘ્ની જાણવો.** અને કોઈક મનુષ્યે કાંઈક પાપ કર્યું અને તેણે તે પાપનું યથાશાસ્ત્ર પ્રાયશ્ચિત કર્યું હોય અને વળી તેને તે પાપે યુક્ત જે કહે તેને પણ તે કૃતઘ્ની જેવો પાપી જાણવો." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૦॥**

વચનામૃત-૧૧ : વાસનાનું તથા એકાંતિક ભક્તનું

(તા.૩૦/૧૧/૧૮૧૯, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) વિષયની ઈચ્છા તે વાસના છે. (૨) વાસના રહિત એવા બ્રહ્મરૂપ ભગવદ્ ભક્તને એકાંતિક ભક્ત કહેવાય.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! વાસનાનું શું રૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વે જે વિષય ભોગવ્યા હોય ને દીઠા હોય અને સાંભળ્યા હોય તેની જે અંતઃકરણને વિશે ઈચ્છા વર્તે તેને વાસના કહીએ; અને વળી જે વિષય ભોગવ્યામાં ન આવ્યા હોય તેની જે અંતઃકરણને વિશે ઈચ્છા વર્તે તેને પણ વાસના કહીએ."

ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનનો

૧.ખાલી ૨.અભિરુચિ ૩.રૂપે ૪.થોડુંક પણ

એકાંતિક ભક્ત કેને કહીએ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાન વિના બીજી કોઈ વાસના ન હોય અને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૧॥

વચનામૃત-૧૨ : તત્ત્વોનાં લક્ષણનું તથા ઉત્પત્તિનું

(તા.૧/૧૨/૧૮૧૯, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જગતનાં તત્ત્વોનાં તથા ચાર પ્રકારના પ્રલયનાં સ્વરૂપને યથાર્થ જાણે તો જગતમાં વૈરાગ્ય અને જગદીશમાં પ્રીતિ થાય છે. (૨) મહાપુરુષ વગેરે તત્ત્વોનાં લક્ષણો તથા જગતની ઉત્પત્તિ કહી છે. (૩) ભગવાનના ધામનું અદ્‌ભુત વર્ણન કર્યું છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જગતનાં કારણ એવાં જે પુરુષ, પ્રકૃતિ, કાળ અને મહત્તત્ત્વાદિક ચોવીશ તત્ત્વ એમનાં સ્વરૂપને જ્યારે એ જીવ જાણે છે ત્યારે પોતાને વિશે રહી જે અવિદ્યા અને તેનાં કાર્ય એવાં જે ચોવીશ તત્ત્વ તેના બંધન થકી મુકાય છે."

ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમનું સ્વરૂપ કેમ જાણ્યામાં આવે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એમનાં સ્વરૂપ તો એમનાં લક્ષણને જાણવે કરીને જણાય છે. તે લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પ્રકૃતિના નિયંતા ને પ્રકૃતિ થકી વિજાતીય[1] ને અખંડ ને અનાદિ[2] ને અનંત[3] ને સત્ય[4] ને સ્વયંજ્યોતિ[5] ને સર્વજ્ઞ ને દિવ્યવિગ્રહ[6] ને સમગ્ર આકારમાત્રની પ્રવૃત્તિના કારણ અને ક્ષેત્રજ્ઞ[7] એવા **પુરુષ** છે. અને જે **પ્રકૃતિ** છે તે ત્રિગુણાત્મક[8] છે ને

૧.સ્વરૂપ તથા સ્વભાવથી અત્યંત વિલક્ષણ ૨.આદિ - ઉત્પત્તિ રહિત ૩.અંત - નાશ રહિત ૪.જેનો ક્યારેય બાધ નથી અર્થાત્ તે કાલ્પનિક તત્ત્વ નથી. ૫.સ્વયંપ્રકાશ ૬.અમાયિક શરીરવાળા ૭.માયા તથા તેના ગુણધર્મોને જાણનારા - ચેતન ૮.સત્ત્વ, રજ, તમ એ ત્રણ ગુણોએ યુક્ત

જડચિદાત્મક[૧] છે ને નિત્ય છે ને નિર્વિશેષ[૨] છે અને મહદાદિક સમગ્ર તત્ત્વ અને જીવમાત્ર તેનું ક્ષેત્ર છે અને ભગવાનની શક્તિ છે. અને ગુણસામ્ય[૩] ને નિર્વિશેષ એવી જે માયા તેનો જે ક્ષોભ[૪] કરે છે તેને **કાળ** કહીએ.

હવે મહત્તત્ત્વાદિક જે તત્ત્વ તેનાં લક્ષણ કહીએ તે સાંભળો જે, **ચિત્ત**ને અને **મહત્તત્ત્વને** અભેદપણે જાણવું. અને જે મહત્તત્ત્વને વિશે સૂક્ષ્મરૂપે કરીને સમગ્ર જગત રહ્યું છે અને પોતે નિર્વિકાર છે, ને પ્રકાશમાન છે, ને સ્વચ્છ છે, ને શુદ્ધસત્ત્વમય[૫] છે અને શાંત છે. હવે **અહંકારનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, અહંકાર જે તે ત્રિગુણાત્મક છે અને ભૂતમાત્ર, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને પ્રાણ એ સર્વેની ઉત્પત્તિનું કારણ છે; અને એને વિશે શાંતપણું છે, ઘોરપણું છે અને વિમૂઢપણું છે. હવે **મનનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, મન જે તે સ્ત્રી આદિક પદાર્થની જે સમગ્ર કામના તેની ઉત્પત્તિનું ક્ષેત્ર છે અને સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપ છે અને સમગ્ર ઇન્દ્રિયોનું નિયંતા[૬] છે. હવે **બુદ્ધિનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, બુદ્ધિને વિશે પદાર્થમાત્રનું જ્ઞાન રહ્યું છે અને સમગ્ર ઇન્દ્રિયોને વિશે જે વિશેષ જ્ઞાન છે તે બુદ્ધિ વતે છે; અને જે બુદ્ધિને વિશે સંશય, નિશ્ચય, નિદ્રા અને સ્મૃતિ એ રહ્યાં છે. અને **શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના, ઘ્રાણ, વાક્, પાણિ, પાદ, પાયુ** અને **ઉપસ્થ** એ જે દસ ઇન્દ્રિયો તેમનું લક્ષણ તો એ છે જે, પોતપોતાના વિષયમાં પ્રવર્તવું.

હવે પંચમાત્રાનાં[૭] લક્ષણ કહીએ છીએ; તેમાં **શબ્દનું** લક્ષણ તો એ છે જે, શબ્દ જે તે અર્થમાત્રનો આશ્રય[૮] છે, અને વ્યવહારમાત્રનો કારણ છે, અને બોલનારાની જે જાતિ અને સ્વરૂપ તેનો જણાવનારો છે, અને આકાશને વિશે રહેવાપણું છે અને આકાશની માત્રા[૯] છે, અને શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે; એ શબ્દનું લક્ષણ છે. હવે **સ્પર્શનું**

૧.સ્વરૂપથી જડ અને તેની સાથે જોડાયેલા ચેતનોથી યુક્ત, એટલે જડ-ચિદાત્મક કહેવાય છે. ૨.કારણ અવસ્થામાં કોઈ વિશેષ કાર્યની ઉત્પત્તિ નહિ થઈ હોવાથી ૩.સત્ત્વાદિ ત્રણેય ગુણ જેમાં સમ છે એવી ૪.ગુણોની વિષમતારૂપી વિકાર ૫.રજ-તમના વિકાસ રહિત ૬.જીવના સહાયકપણે નિયમન કરનાર ૭.શબ્દાદિ પંચવિષયનાં ૮.જણાવનારો ૯.અસાધારણ ગુણ

લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સ્પર્શ છે તે વાયુની તન્માત્રા છે અને કોમળપણું, કઠણપણું, શીતળપણું, ઉષ્ણપણું અને ત્વચાએ કરીને ગ્રહણ કરવાપણું; એ સ્પર્શનું સ્પર્શપણું છે. હવે **રૂપનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પદાર્થમાત્રના આકારને જણવી દેવાપણું અને તે પદાર્થને વિશે ગૌણપણે રહેવાપણું અને તે પદાર્થની રચનાએ કરીને પરિણામપણું અને તેજતત્ત્વનું તન્માત્રાપણું અને ચક્ષુ ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું; એ રૂપનું રૂપપણું છે. હવે **રસનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, મધુરપણું, તીખાપણું, કષાયલાપણું, કડવાપણું, ખાટાપણું, ખારાપણું અને જળનું તન્માત્રાપણું અને રસના ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું; એ રસનું રસપણું છે. હવે **ગંધનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સુગંધપણું, દુર્ગંધપણું અને પૃથ્વીનું તન્માત્રાપણું અને ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કરવાપણું; એ ગંધનું ગંધપણું છે.

હવે **પૃથ્વીનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સર્વ જીવમાત્રનું ધારવાપણું અને લોકરૂપે કરીને સ્થાનપણું અને આકાશાદિક જે ચાર ભૂત તેનું વિભાગ કરવાપણું અને સમગ્ર ભૂતપ્રાણીમાત્રના શરીરનું પ્રગટ કરવાપણું; એ પૃથ્વીનું લક્ષણ છે. હવે **જળનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પૃથિવ્યાદિક દ્રવ્યનું પિંડીકરણ કરવાપણું ને પદાર્થને કોમળ કરવાપણું ને ભીનું કરવાપણું ને તૃપ્તિ કરવાપણું ને પ્રાણીમાત્રને જિવાડવાપણું ને તૃષાની નિવૃત્તિ પમાડવાપણું ને તાપને ટાળવાપણું અને બહુપણું; એ જળનું લક્ષણ છે. હવે **તેજનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, પ્રકાશપણું ને અન્નાદિકને પચવી નાંખવાપણું ને રસને ગ્રહણ કરવાપણું ને કાષ્ટનું ને હુતદ્રવ્યાદિકનું[1] ગ્રહણ કરવાપણું ને ટાઢ્યને હરવાપણું ને શોષણ કરવાપણું અને ક્ષુધા[2] ને તૃષા[3]; એ તેજનું લક્ષણ છે. હવે **વાયુનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, વૃક્ષાદિકને કંપાવવાપણું ને તૃણાદિકને ભેળા કરવાપણું ને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને શ્રોત્રાદિક પંચ ઇન્દ્રિયો પ્રત્યે પમાડવાપણું અને સર્વ ઇન્દ્રિયોનું આત્માપણું[4]; એ વાયુનું લક્ષણ છે.

૧.હોમવામાં આવેલા જવ, તલ, ઘી વગેરેનું ૨.ભૂખ ૩.તરસ ૪.પ્રાણ સ્વરૂપે રહી ઇન્દ્રિયોને કાર્યશક્તિ આપવાપણું

હવે **આકાશનું** લક્ષણ કહીએ છીએ જે, સમગ્ર જીવમાત્રને અવકાશ દેવાપણું ને ભૂતપ્રાણીમાત્રનો જે દેહ તેનો માંહિલો વ્યવહાર[1] અને દેહને બાહેરનો વ્યવહાર તેનું કારણપણું અને પ્રાણ, ઇન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ એ સર્વનું સ્થાનકપણું; એ આકાશનું લક્ષણ છે. એવી રીતે ચોવીશ તત્ત્વ, પ્રકૃતિ, પુરુષ અને કાળ એમનાં જો લક્ષણ જાણે, તો એ જીવ અજ્ઞાન થકી મુકાય છે.

અને એ જે સર્વે તેની ઉત્પત્તિ જાણવી. તે ઉત્પત્તિ કહીએ છીએ જે, પોતાના ધામને વિશે રહ્યા એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે અક્ષરપુરુષરૂપે કરીને માયાને વિશે ગર્ભને ધરતા હવા, ત્યારે તે માયા થકી અનંતકોટિ જે પ્રધાન અને પુરુષ તે થતા હવા. તે પ્રધાનપુરુષ કેવા છે ? તો અનંતકોટી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે. તે મધ્યે એક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિનાં કારણ જે પ્રધાનપુરુષ તેને કહીએ છીએ જે, પ્રથમ પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે પુરુષરૂપે કરીને પ્રધાનને વિશે ગર્ભને ધરતા હવા. પછી તે પ્રધાન થકી મહત્તત્ત્વ ઉત્પન્ન થતું હવું અને મહત્તત્ત્વ થકી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર ઉત્પન્ન થતો હવો. તેમાં સાત્ત્વિક અહંકાર થકી મન અને ઇન્દ્રિયોના દેવતા ઉત્પન્ન થતા હવા અને રાજસ અહંકાર થકી દસ ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ અને પ્રાણ એ ઉત્પન્ન થતાં હવાં અને તામસ અહંકાર થકી પંચ ભૂત અને પંચ તન્માત્રા[2] એ ઊપજતાં હવાં. એવી રીતે એ સમગ્ર તત્ત્વ ઊપજ્યાં.

પછી તે પરમેશ્વરની ઇચ્છાએ પ્રેર્યાં થકાં પોતપોતાને અંશે કરીને ઈશ્વર અને જીવના દેહને સૃજતાં હવાં; તે ઈશ્વરના દેહ તે વિરાટ, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત અને જીવના દેહ તે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ. અને વિરાટ નામે જે ઈશ્વરનો દેહ તેનું દ્વિપરાર્ધ કાળ[3] પર્યંત આયુષ છે. અને તે વિરાટ પુરુષના એક દિવસને વિશે ચૌદ મન્વંતર થાય છે, અને જેવડો એનો દિવસ છે તેવડી જ રાત્રિ છે, અને જ્યાં સુધી એનો દિવસ હોય ત્યાં સુધી ત્રિલોકીની સ્થિતિ રહે છે અને જ્યારે એની રાત્રિ પડે છે ત્યારે ત્રિલોકીનો નાશ થાય છે; તેને

૧.અન્ન-પાણી તથા શ્વાસનું અંદર જવું વગેરે ક્રિયાઓ ૨.પાંચભૂતના કારણરૂપ સૂક્ષ્મભૂતો
૩.આપણાં આઠ અબજ ને ચોસઠ કરોડ વર્ષનો એક દિવસ, એવા મોટા દિવસોનાં સો વર્ષ

નિમિત્ત પ્રલય કહીએ. અને જ્યારે તે વિરાટ પુરુષનો દ્વિપરાર્ધ કાળ પૂરો થાય છે ત્યારે એ વિરાટદેહનો સત્યાદિક લોકે સહિત નાશ થાય છે, અને મહદાદિક જે ચોવીસ તત્ત્વ, પ્રધાન-પ્રકૃતિ અને પુરુષ એ સર્વે મહામાયાને વિશે લય પામે છે; તેને **પ્રાકૃત પ્રલય** કહીએ. અને એ મહામાયા તે અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશને વિશે લય પામે છે, જેમ દિવસને વિશે રાત્રિ લય પામે છે તેમ લય પામે છે; તેને **આત્યંતિક પ્રલય** કહીએ. અને દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્યાદિકના જે દેહ તેનો જે ક્ષણ ક્ષણ પ્રત્યે નાશ; તેને **નિત્ય પ્રલય** કહીએ. એવી રીતે **જે વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય તેને જો જાણે તો જીવને સંસારને વિશે વૈરાગ્ય થાય અને ભગવાનને વિશે ભક્તિ થાય છે.** અને જ્યારે એ સર્વે બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય છે ત્યારે જે સર્વ જીવ છે તે તો માયાને વિશે રહે છે અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો ભગવાનના ધામમાં જાય છે."

ત્યારે વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "તે ભગવાનનું ધામ કેવું છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,"તે ભગવાનનું ધામ તો સનાતન[૧] છે, નિત્ય[૨] છે, અપ્રાકૃત[૩] છે, સચ્ચિદાનંદ[૪] છે, અનંત[૫] છે અને અખંડ છે. તેને દૃષ્ટાંતે કરીને કહીએ છીએ, જેમ પર્વત-વૃક્ષાદિકે સહિત અને મનુષ્ય, પશુ, પક્ષ્યાદિકની જે આકૃતિ તેણે સહિત એવી જે આ સમગ્ર પૃથ્વી તે કાચની હોય અને આકાશને વિશે જે સમગ્ર તારા તે સર્વ સૂર્ય હોય, પછી તેને તેજે કરીને તે સમગ્ર આકૃતિએ સહિત કાચની પૃથ્વી જેવી શોભે તેવી શોભાએ યુક્ત ભગવાનનું ધામ છે; એવું જે ભગવાનનું ધામ તેને ભગવાનના ભક્ત છે તે સમાધિને વિશે દેખે છે અને દેહ મૂક્યા પછી એ તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ તેને પામે છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૨॥**

વચનામૃત-૧૩ : વડ-પીંપરની ડાળ બીજે રોપ્યાનું

(તા.૨/૧૨/૧૮૧૯, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) એક જીવના દેહને બીજા જીવના દેહ થકી ઊપજ્યાની રીતિ વર્ણવી છે. (૨) દરેક દેહમાં જીવ જુદા જુદા જ હોય છે.*

૧.અનાદિ ૨.અવિનાશી ૩.દિવ્ય ૪.સત્ય, જ્ઞાનવાન અને આનંદસ્વરૂપ ૫.અમાપ

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવ નારાયણના મંદિરને સમીપે લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા અને રાતો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને રાતી ડગલી પહેરી હતી અને માથે સોનેરી શેલું બાંધ્યું હતું અને કટીને વિશે સોનેરી શેલું બાંધ્યું હતું અને કંઠને વિશે મોતીની માળાઓ પહેરી હતી અને પાઘને વિશે મોતીના તોરા લટકતા મૂક્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેહ દેહ પ્રત્યે જીવ એક છે કે અનેક છે ? અને જો એક કહેશો તો વડ, પીંપર આદિક જે વૃક્ષ છે તેની ડાળખીઓ કાપીને બીજે ઠેકાણે રોપે છે ત્યારે તેવું ને તેવું જ વૃક્ષ થાય છે. એ તે એક જીવ બે પ્રકારે થયો કે બીજે જીવે પ્રવેશ કર્યો ? અને કહેશો જે, 'એ તો એનો એ જીવ છે,' તો જીવ તો અખંડ છે અને અચ્યુત છે તે કપાણો કેમ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એનો ઉત્તર કરીએ જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે તેની પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ બે શક્તિઓ[1] છે, તે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેનું કારણ છે. તે પુરુષ-પ્રકૃતિરૂપ જે પોતાની બે શક્તિઓ તેનું ગ્રહણ કરીને પોતે વિરાટરૂપને ધારતા હવા. અને તે વિરાટરૂપ જે એ ભગવાન તે પ્રથમ બ્રાહ્મકલ્પને વિશે તો પોતાના અંગ થકી બ્રહ્માદિક સ્તંબ[2] પર્યંત સમગ્ર જીવને સૃજતા હવા. અને પાદ્મકલ્પને વિશે તો એ ભગવાન બ્રહ્મારૂપે કરીને મરીચ્યાદિકને સૃજતા હવા અને કશ્યપ અને દક્ષરૂપે કરીને દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય અને પશુ-પક્ષી આદિક સમગ્ર સ્થાવર[3] જંગમ[4] જે જીવ તેને સૃજતા હવા. **એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે પુરુષ-પ્રકૃતિરૂપ જે પોતાની શક્તિ તેણે સહિત થકા જીવ જીવ પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે, અને જે જીવે જેવાં કર્મ કર્યાં છે તે જીવને તેવા દેહને પમાડે છે.**

૧.જગતરૂપ કાર્ય કરવા માટેની વિશિષ્ટ સામગ્રીઓ ૨.નાનું ઘાસ કે જીવડું ૩.સ્થિર – હરી-ફરી ન શકે એવાં વૃક્ષ, પર્વત વગેરે ૪.હરતા-ફરતા – મનુષ્ય, પશુ-પક્ષી વગેરે

અને તે જીવ છે તેણે પૂર્વજન્મને વિશે કેટલાંક કર્મ તો સત્ત્વગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે, અને કેટલાંક કર્મ તો રજોગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે, અને કેટલાંક કર્મ તો તમોગુણ પ્રધાનપણે કરીને કર્યાં છે; તે કર્મને અનુસારે એ જીવને ભગવાન જે તે ઉદ્ભિજ[1] જાતિના જે દેહ, જરાયુજ[2] જાતિના જે દેહ, સ્વેદજ[3] જાતિના જે દેહ અને અંડજ[4] જાતિના જે દેહ તેને પમાડે છે, અને સુખ-દુઃખરૂપ જે કર્મનાં ફળ તેને પમાડે છે, અને તે જીવના કર્મને અનુસારે તેના દેહ થકી બીજા દેહને સૃજે છે. જેમ 'કશ્યપ આદિક પ્રજાપતિના દેહ થકી અનેક જાતિના દેહને સૃજતા હવા,' તેમ એના એ ભગવાન અંતર્યામીરૂપે કરીને સમગ્ર જીવ જીવ પ્રત્યે રહ્યા થકા, જે દેહ થકી જેમ ઊપજ્યાની રીતિ હોય તેમ બીજા દેહને ઉપજાવે છે, પણ જે જીવ થકી બીજા દેહને ઉપજાવે છે તે જીવ જ અનેકરૂપે થાય એમ નથી. એ તો જે જીવને જેના દેહ થકી ઊપજ્યાનો કર્મસંબંધ પ્રાપ્ત થયો હોય તે જીવને તે દ્વારાએ ઉપજાવે છે." **॥ ઈતિ વચ. ગ.પ્ર.॥૧૩॥**

વચનામૃત-૧૪ : 'अन्ते या मतिः सा गतिः'નું

(તા.૩/૧૨/૧૮૧૯, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) વાસનાવાળા ત્યાગી કરતાં આજ્ઞાએ કરીને સંસારમાં રહેલો સ્વધર્મનિષ્ઠ ગૃહસ્થ ઘણો શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જેવી હમણાં મતિ છે તેવી જ અંતકાળે ગતિ થાય છે. (૩) ભગવાનના દાસનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે – આત્મનિષ્ઠા, સ્વામીના ભોગની અનિચ્છા અને અનુવૃત્તિ.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને પીળાં પુષ્પના તોરા પાઘમાં વિરાજમાન હતા અને બે કાન ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને તે ગુચ્છની ઉપર ગુલાબનાં પુષ્પ વિરાજમાન હતાં અને કંઠને

૧.વૃક્ષ, વેલ આદિક જમીનમાંથી ઉગી નીકળતા ૨.મનુષ્ય, પશુ આદિક યોનીમાંથી જન્મતા ૩.માખી, મચ્છર આદિક ગરમીથી ઉત્પન્ન થતા ૪.પક્ષી, સર્પ આદિક ઈંડાંમાંથી જન્મતા

વિશે પીળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને જમણા હાથમાં ધોળું જે સેવતીનું પુષ્પ તેને ફેરવતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક હરિજન છે તે સંસારને તજીને નીસર્યો છે અને અતિ તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો તો નથી, અને દેહે કરીને તો વર્તમાન યથાર્થ પાળે છે અને મનમાં થોડી થોડી સંસારની વાસના રહી છે તેને વિચારે કરીને ખોટી કરી નાંખે છે, એવો એક ત્યાગી ભક્ત છે; અને તેને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ દૃઢ છે. અને વળી બીજો ગૃહસ્થ ભક્ત છે તેને પણ ભગવાનનો નિશ્ચય દૃઢ છે, અને આજ્ઞાએ કરીને ઘરમાં રહ્યો છે અને સંસાર થકી ઉદાસ છે, અને જેટલી ત્યાગીને જગતમાં વાસના છે તેટલી તે ગૃહસ્થને પણ વાસના છે. એ બે જે ભગવાનના ભક્ત તેમાં કોણ શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "એ ત્યાગી ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઓલ્યો મૂંઝાઈને પોતાની મેળે ભેખ લઈને નીસર્યો છે તે કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ છે ? અને ગૃહસ્થ તો આજ્ઞાએ કરીને ઘરમાં રહ્યો છે તે કેવી રીતે ન્યૂન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું મુક્તાનંદસ્વામીએ બહુ પ્રકારે સમાધાન કર્યું પણ સમાધાન થયું નહીં. પછી મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! તમે ઉત્તર કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ત્યાગી હોય અને તેને સારી પેઠે ખાવા મળે અને જો કાચી મતિવાળો હોય તો પાછી સંસારની વાસના હૃદયમાં ઉદય થાય અથવા ઘણું દુઃખ પડે તોપણ પાછી સંસારની વાસના ઉદય થાય. એવા ત્યાગી કરતાં તો ગૃહસ્થ ઘણો સારો; કેમ જે, ગૃહસ્થ ભક્તને જ્યારે દુઃખ પડે અથવા ઘણું સુખ આવી પડે ત્યારે તે એમ વિચાર રાખે જે, 'રખે મારે આમાંથી બંધન થાય !' એવું જાણીને તે સંસારમાંથી ઉદાસ રહે. માટે ત્યાગી તો તે ખરો જે, 'જેણે સંસાર મૂક્યો ને પાછી સંસારની વાસના રહે જ નહીં.' અને **ગૃહસ્થ તો વાસનાવાળા ત્યાગી કરતાં ઘણો શ્રેષ્ઠ છે, જો ગૃહસ્થના ધર્મ સચવાય તો;** પણ ગૃહસ્થના ધર્મ તો ઘણાં કઠણ છે. અને

અનંત પ્રકારનાં સુખ-દુઃખ આવી પડે ત્યારે સંતની સેવામાંથી અને ધર્મમાંથી મનને આડું અવળું ડોલવા દે નહિ, અને એમ સમજે જે, **'સંતનો સમાગમ મળ્યો છે તે તો મને પરમ ચિંતામણિ અને કલ્પવૃક્ષ મળ્યો છે; અને ધન, દોલત,[1] દીકરા, દીકરી એ તો સર્વે સ્વપ્નતુલ્ય છે અને સાચો લાભ તે સંતનો સમાગમ મળ્યો એ જ છે,'** એમ સમજે. અને ગમે તેવું ભારે દુઃખ આવી પડે પણ તેણે કરીને પાછો પડે નહિ, એવો જે ગૃહસ્થ તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે. અને સૌ કરતાં ભગવાનના ભક્ત થાવું એ ઘણું કઠણ છે અને ભગવાનના ભક્તનો સમાગમ મળવો ઘણો દુર્લભ છે." એમ કહીને તે ઉપર શ્રીજીમહારાજે ભગવાન અને સંતના મહિમાનાં મુક્તાનંદસ્વામીનાં કીર્તન[2] ગવરાવ્યાં.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રુતિમાં[3] એમ કહ્યું છે જે, **'अन्ते या मतिः सा गतिः'**[4] એવી રીતે કહ્યું છે જે, અંતકાળે ભગવાનને વિશે મતિ રહે તો ગતિ થાય અને ન રહે તો ન થાય; એવો એ શ્રુતિનો અર્થ ભાસે છે. ત્યારે જે ભક્તિ કરી હોય તેનો શો વિશેષ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને સાક્ષાત્ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને અંતકાળે સ્મૃતિ રહે અથવા ન રહે તોપણ તેનું અકલ્યાણ થાય નહિ, તેની તો ભગવાન રક્ષા કરે છે.** અને જે ભગવાન થકી વિમુખ છે તે તો બોલતાં-ચાલતાં દેહ મૂકે છે તોપણ તેનું કલ્યાણ થાતું નથી અને મરીને યમપુરીમાં જાય છે. અને કેટલાક પાપી કસાઈ[5] હોય તે બોલતાં-ચાલતાં દેહ મૂકે છે અને ભગવાનનો ભક્ત હોય અને તેનો અકાળ[6] મૃત્યુ થયો, તે માટે શું તેનું અકલ્યાણ થાશે ? અને તે પાપીનું શું કલ્યાણ થાશે ? નહિ જ થાય. ત્યારે એ શ્રુતિનો અર્થ એમ કરવો જે, **'જેવી હમણાં એને મતિ[7] છે તેવી અંતકાળે ગતિ થાય છે.'** માટે તે જે ભક્ત છે તેની મતિમાં એમ રહ્યું છે જે, 'મારું કલ્યાણ તો થઈ રહ્યું છે,' તો તેનું કલ્યાણ અંતકાળે થઈ જ રહ્યું છે. અને જેને સંતની પ્રાપ્તિ નથી થઈ અને ભગવાનના સ્વરૂપની પણ પ્રાપ્તિ નથી

૧.જમીન-જાગીર વગેરે સંપત્તિ ૨.જુઓ પેજ : ૭૨૫ ૩.વેદમાં ૪.હિરણ્યકેશીય શાખાની આ શ્રુતિ છે. ૫.જીવતાં પશુ કાપનાર; ખૂની ૬.અચાનક ૭.સમજણ; નિષ્ઠા

થઈ, તેની મતિમાં તો એમ વર્તે છે જે, 'હું અજ્ઞાની છું અને મારું કલ્યાણ નહિ થાય,' તો જેવી એની મતિ છે તેવી એની અંતકાળે ગતિ થાય છે.

અને **જે ભગવાનના દાસ થયા છે તેને તો કાંઈ કરવું રહ્યું નથી. એનાં દર્શને કરીને તો બીજા જીવનું કલ્યાણ થાય છે, તો એનું કલ્યાણ થાય એમાં શું કહેવું ?** પણ ભગવાનનું દાસપણું આવવું તે ઘણું કઠણ છે. કેમ જે, ભગવાનના દાસ હોય તેનાં તો એ લક્ષણ છે જે, **'દેહને મિથ્યા જાણે અને પોતાના આત્માને સત્ય જાણે, અને પોતાના જે સ્વામી તેને ભોગવ્યાનાં જે પદાર્થ તેને પોતે ભોગવવાને અર્થે ઈચ્છે જ નહિ, અને પોતાના સ્વામીનું ગમતું મૂકીને બીજું આચરણ કરે જ નહિ; એવો હોય તે હરિનો દાસ કહેવાય.'** અને જે હરિનો દાસ હોય ને દેહરૂપે વર્તે તે તો પ્રાકૃત[1] ભક્ત કહેવાય." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૪॥**

વચનામૃત-૧૫ : ધ્યાન કરવામાં કાયર ન થવાનું

(તા.૪/૧૨/૧૮૧૯, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભક્તિવાળાનાં બે લક્ષણ છે : ૧-શ્રીહરિ તથા સંતનાં વચનને ઝીલવા સદા તત્પર રહે. ૨-મહારાજની મૂર્તિ સંભારવામાં નિત્ય નવી શ્રદ્ધા રાખે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "જેના હઈયામાં ભગવાનની ભક્તિ[2] હોય તેને એવી વૃત્તિ રહે જે,**'ભગવાન તથા સંત તે મને જે જે વચન કહેશે તેમ જ મારે કરવું છે;'** એમ તેના હઈયામાં હિમત્ય રહે. અને 'આટલું વચન મારાથી મનાશે અને આટલું નહિ મનાય,' એવું વચન તો ભૂલ્યે પણ ન કહે. અને વળી ભગવાનની મૂર્તિને હઈયામાં ધારવી[3] તેમાં

૧.દેહાભિમાની; અજ્ઞાની ૨.પ્રીતિ; પ્રસન્ન કરવાની ભાવના ૩.ચિંતવવી

શૂરવીરપણું રહે. અને મૂર્તિ ધારતાં ધારતાં જો ન ધરાય તોપણ કાયર ન થાય અને નિત્ય નવીન શ્રદ્ધા રાખે. અને મૂર્તિ ધારતાં જ્યારે ભૂંડા ઘાટ-સંકલ્પ થાય અને તે હઠાવ્યા હઠે નહિ, તો ભગવાનનો મોટો મહિમા સમજીને પોતાને પૂર્ણકામ માનીને તે સંકલ્પને ખોટા કરતો રહે અને ભગવાનના સ્વરૂપને હઈયામાં ધારતો રહે. તે ધારતાં ધારતાં દશ વર્ષ થાય અથવા વીશ વર્ષ થાય અથવા પચીશ વર્ષ થાય અથવા સો વર્ષ થાય તોપણ કાયર થઈને ભગવાનના સ્વરૂપને ધારવું તે મૂકી દે નહિ; કેમ જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે, **'अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम्'**[1] તે માટે એમ ને એમ ભગવાનને ધારતો રહે; એવું જેને વર્તતું હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૫॥**

વચનામૃત-૧૬ : વિવેકનું

(તા.૫/૧૨/૧૮૧૯, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે વિવેકી ભક્ત હોય તે પોતાના તમામ દોષોને ઓળખે તથા ટાળે. (૨) સંતો-ભક્તોના ગુણનું જ ગ્રહણ કરે. (૩) ભગવાનમાં તો દોષ દેખાય જ નહીં. (૪) શ્રીહરિ તથા સંતનાં સર્વે વચન પરમ સત્ય કરીને માને. (૫) પોતાને બંધન કરે એવી વસ્તુ તથા વ્યક્તિઓથી છેટો જ રહે. (૬) સવળા વિચારનું ગ્રહણ કરે ને અવળાનો ત્યાગ કરે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "જે ભગવાનના ભક્તને સત્-અસત્નો[2] વિવેક[3] હોય તે તો જે જે અવગુણ[4] પોતામાં હોય તેને જાણે અને વિચારીને તેનો ત્યાગ કરી દે. અને સંતમાં અથવા કોઈ સત્સંગીમાં કાંઈક અવગુણ પોતાને ભાસતો હોય તો તેને ત્યાગ કરી દે અને તેના

૧.**અર્થ :** અનેક જન્મે સિદ્ધ થાય પછી મોક્ષને પામે છે.(ગીતા-૬/૪૫) ૨.સાચા-ખોટાનો; યોગ્ય-અયોગ્યનો ૩.વિભાગ; વિક્તિ ૪.કામ, માન, ઈર્ષ્યાદિ દોષ

જે ગુણ તેનું જ ગ્રહણ કરે. અને પરમેશ્વરને વિશે તો તેને કોઈ અવગુણ ભાસે જ નહીં. અને ભગવાન ને સંત તે જે જે વચન કહે તેને પરમ સત્ય કરીને માને, પણ તે વચનને વિશે સંશય કરે નહીં. અને સંત કહે જે, 'તું દેહ, ઈન્દ્રિય, મન, પ્રાણથી જુદો છું અને સત્ય છું અને એનો જાણનારો છું, અને એ દેહાદિક સર્વે અસત્ય છે,' એમ વચન કહે તેને સત્ય માનીને તે સર્વથી જુદો આત્મારૂપે વર્તે પણ મનના ઘાટ ભેળો ભળી જાય નહીં. અને **જેણે કરીને પોતાને બંધન થાય અને પોતાને એકાંતિક ધર્મમાં ખોટ્ય આવે એવા જે પદાર્થ તથા કુસંગ તેને ઓળખી રાખે અને તેથી છેટે જ રહે અને તેના બંધનમાં આવે નહીં. અને સવળો વિચાર હોય તેને ગ્રહણ કરે અને અવળો[1] વિચાર હોય તેનો ત્યાગ કરે.** એવી રીતે જે વર્તતો હોય ત્યારે જાણીએ જે તેને વિવેક છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૬॥**

વચનામૃત-૧૭ : સત્સંગમાં કુસંગનું – મોળી વાત ન કર્યાનું

(તા.૬/૧૨/૧૮૧૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) હિંમત રહિત વાત કરવી એ જ સત્સંગમાં કુસંગ છે. (૨) ધર્મ-જ્ઞાનાદિક પ્રભુ પ્રસન્નતાનાં સાધનો કરવાની હંમેશાં હિંમત સહિત જ વાત કરવી.

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૫ પાંચમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે બારણે ઓરડો છે તેમાં કથા વંચાવતા હતા, અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી તથા ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પીળાં પુષ્પની માળા પહેરી હતી અને પીળાં પુષ્પનો તોરો પાઘને વિશે ખોસ્યો હતો અને અતિ પ્રસન્ન થકા વિરાજમાન હતા.

તે સમયને વિશે મુક્તાનંદસ્વામી તથા ગોપાળાનંદસ્વામી આદિક સાધુને તેડાવ્યા અને શ્રીજીમહારાજ તે સર્વે પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આપણા સત્સંગમાં થોડો કુસંગનો ભાગ રહ્યો જાય છે તે આજ કાઢવો છે અને આ પ્રકરણ એવું ચલાવવું છે જે, સર્વ પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી[2] તથા કર્મયોગી[3]

૧.પોતાનું અહિત કરનાર ૨.ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં બ્રહ્મચર્ય પાળી શ્રીહરિ તથા સંતની સેવામાં સમર્પિત થયેલા ભક્તો ૩.સંસારમાં રહી ભક્તિ કરતાં સ્ત્રી-પુરુષો

સર્વ સત્સંગીમાં પ્રવર્તે. તે સત્સંગમાં કુસંગ તે શું છે ? તો **જે 'વાતના કરનારા હિમત્ય વિનાની વાત કરે છે,' તે સત્સંગમાં કુસંગ છે.** તે કેવી રીતે વાત કરે છે ? તો એમ કહે છે જે, 'ભગવાનનું જે વચન તેને યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? અને વર્તમાનધર્મ પણ યથાર્થ કોણ પાળી શકે છે ? માટે જેટલું પળે તેટલું પાળીએ, અને ભગવાન તો અધમઉદ્ધારણ છે તે કલ્યાણ કરશે;' અને વળી એમ વાત કરે છે જે, 'ભગવાનનું સ્વરૂપ જે હૃદયમાં ધારવું તે કાંઈ આપણું ધાર્યું ધરાતું નથી, એ તો ભગવાન જેને દયા કરીને ધરાવે છે તેને ધરાય છે.' એવી રીતની મોળી[1] વાત કરીને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઈત્યાદિ જે ભગવાનની પ્રસન્નતાનાં સાધન તેમાંથી બીજાને મોળા પાડે છે.[2] માટે હવે આજ દિનથી આપણા સત્સંગમાં કોઈ પણ એવી હિમત્ય રહિત વાત કરશો નહિ, સદા હિમત્ય સહિત જ કરજ્યો. અને જે એવી હિમત્ય રહિત વાત કરે તેને તો નપુંસક જાણવો. અને એવી હિમત્ય વિનાની વાત જે દિવસ થઈ જાય તો તે દિવસ ઉપવાસ કરવો." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૭॥**

વચનામૃત-૧૮ : વિષય ખંડનનું – હવેલીનું

(તા.૭/૧૨/૧૮૧૯, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) આ વાત પ્રમાણે વર્તે તે જ મુક્ત થાય છે. (૨) સાર-અસારનો વિભાગ કરીને જ વિષયો ભોગવવા જોઈએ. (૩) જેવો સંગ કરે તેવું અંતઃકરણ થઈ જાય છે, માટે કુસંગથી બચવું. (૪) શ્રીહરિએ કહ્યું છે : 'અમારો વાદ લેશો નહિ, લેશે તેનું જરૂર ભૂંડું થશે.'*

સંવત્ ૧૮૭૬ના માગશર વદિ ૬ છઠને દિવસ રાત્રિ પાછલી પહોર બાકી હતી ત્યારે[3] સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે બારણે ઓરડાની ઓસરીને આગળ ફળિયામાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજ્યા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં.

પછી પરમહંસ તથા સત્સંગીને તેડાવ્યા ને ઘણી વાર સુધી તો પોતે વિચારી રહ્યા અને પછી બોલ્યા જે, "એક વાત કહું તે સાંભળો." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મારા મનમાં તો એમ થાય છે જે વાત

૧.ઢીલી ૨.પાછા પાડે છે. ૩.વહેલી સવારે ત્રણ વાગ્યે

ન કહું, પણ તમે અમારા છો માટે જાણીએ છીએ જે કહીએ જ. અને **આ વાત છે તેને સમજીને તે જ પ્રમાણે વર્તે તે જ મુક્ત થાય છે** અને તે વિના તો ચાર વેદ, ષટ્શાસ્ત્ર,[૧] અઢાર પુરાણ અને ભારતાદિક[૨] ઈતિહાસ તેને ભણવે કરીને તથા તેના અર્થને જાણવે કરીને અથવા તેને શ્રવણે કરીને પણ મુક્ત થાય નહીં. તે વાત કહીએ તે સાંભળો જે, બહાર તો ગમે તેટલી ઉપાધિ[૩] હોય પણ તેનો જો મનમાં સંકલ્પ[૪] ન હોય તો તેનો અમારે ખરખરો[૫] નહીં. અને અંતરમાં જો રંચ જેટલો પદાર્થનો ઘાટ થાય તો તેનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે નિરાંત થાય એવો અમારો સ્વભાવ છે. માટે અમે હૃદયમાં વિચાર કર્યો જે, 'ભગવાનના ભક્તના હૃદયમાં વિક્ષેપ[૬] થાય છે તેનું કારણ તે શું છે ?' પછી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર સામું જોયું, ત્યાં તો એ અંતઃકરણ પણ ઉદ્વેગનું કારણ નથી. અંતઃકરણમાં તો ભગવાનના સ્વરૂપના નિશ્ચયનું બળ અથવા આત્મજ્ઞાનનું બળ તેને યોગે કરીને અંતઃકરણને ગાફલતા રહે છે જે, 'ભગવાન મળ્યા છે તે હવે કાંઈ કરવું રહ્યું નથી,' એવું ગાફલપણું રહે છે એટલો જ અંતઃકરણનો વાંક છે.

અને ઝાઝો વાંક તો પંચ જ્ઞાન-ઈન્દ્રિયોનો છે. તેની વિગત કહીએ છીએ જે, એ જીવ જે નાના પ્રકારનાં ભોજન જમે છે તે ભોજન ભોજન પ્રત્યે જુદા જુદા સ્વાદ છે અને જુદા જુદા ગુણ[૭] છે. તે ભોજનને જ્યારે જમે છે ત્યારે તે ગુણ અંતઃકરણમાં તથા શરીરમાં પ્રવર્તે છે. અને જો લીલાગર ભાંગ્ય[૮] પીવે અને તે પ્રભુનો ભક્ત હોય તોય પણ લીલાગર ભાંગ્યને કેફે કરીને વર્તમાનની[૯] ખબર રહે નહિ અને પ્રભુના ભજનની પણ ખબર રહે નહિ; તેમ અનંત પ્રકારના જે આહાર તેના ગુણ પણ લીલાગર ભાંગ્યની પેઠે જ અનંત પ્રકારના છે, તેનો ગણતાં પણ પાર આવે નહીં. તેમ જ એ જીવ શ્રોત્ર દ્વારે અનંત પ્રકારના શબ્દને સાંભળે છે, તે **શબ્દ**ના પણ

૧.ન્યાય, વૈશેષિક, સાંખ્ય, યોગ, મીમાંસા ને વેદાંત ૨.મહાભારત વગેરે ૩.વિષયનો યોગ ૪.તેને ભોગવવાની ઈચ્છા, તેનું સ્મરણ, ચિંતન કે હર્ષ-શોક વગેરે ૫.રંજ; દુઃખ ૬.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય કે ભક્તિની દૃઢતામાં ઢીલાશ-વિઘ્ન ૭.મનમાં રજોગુણ-તમોગુણ કે સત્ત્વગુણ સંબંધી વિકાર પેદા કરનાર ૮.કેફી દ્રવ્ય ૯.પોતાના ધર્મ-નિયમની

અનંત પ્રકારના ગુણ જુદા જુદા છે, તે જેવો શબ્દ સાંભળે છે તેવો જ અંતઃકરણમાં ગુણ પ્રવર્તે છે; જેમ કોઈક હત્યારો જીવ હોય અથવા કોઈક પુરુષ વ્યભિચારી હોય અથવા કોઈક સ્ત્રી વ્યભિચારિણી હોય અથવા લોક અને વેદની મર્યાદાને લોપીને વર્તતો એવો કોઈક ભ્રષ્ટ જીવ હોય તેમની જે વાત સાંભળવી તે તો જેવી લીલાગર ભાંગ્ય પીવે અથવા દારૂ પીવે એવી છે; માટે તે વાતના સાંભળનારાના અંતઃકરણને ભ્રષ્ટ કરી નાંખે છે અને ભગવાનનું ભજન-સ્મરણ તથા વર્તમાન તેની વિસ્મૃતિ કરાવી નાંખે છે.

તેમ જ ત્વચાના **સ્પર્શ** પણ અનંત પ્રકારના છે અને તેના ગુણ પણ જુદા જુદા અનંત પ્રકારના છે; તેમાં પાપી જીવનો જે સ્પર્શ તે જ ભાંગ્ય-દારૂના જેવો છે, માટે તે સ્પર્શનો કરનારો હરિભક્ત હોય તેની પણ શૂધબૂધને[1] ભુલાડી દે છે. તેમ જ **રૂપ** પણ અનંત પ્રકારનાં છે અને તેના ગુણ પણ અનંત પ્રકારના જુદા જુદા છે; તે કોઈક ભ્રષ્ટ જીવ હોય ને જો તેનું દર્શન થયું હોય તો જેમ લીલાગર ભાંગ્ય તથા દારૂ પીધે ભૂંડું થાય છે, તેમ જ તે પાપીનાં દર્શનનાં કરનારાનું પણ ભૂંડું જ થાય અને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. તેમ જ **ગંધ** પણ અનંત પ્રકારના છે અને તેના ગુણ પણ અનંત પ્રકારના છે; તે જો પાપી જીવના હાથનું પુષ્પ અથવા ચંદન તેની જો સુંગધી લે, તો જેમ લીલાગર પીધે બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય તેમ જ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે.

એવી રીતે **જેમ ભૂંડાને યોગે કરીને જીવની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે તેમ જ પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના સંત તેને યોગે કરીને જીવની બુદ્ધિ સારી થાય છે.** અને જીવની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ હોય તોપણ ભગવાન અને સંતના શબ્દને સાંભળવે કરીને ઉત્તમ થાય છે; તેમ જ એમને સ્પર્શે કરીને પણ મતિ ઉત્તમ થાય છે; અને વર્તમાનની આડ્યે[2] કરીને મોટા સંતનો સ્પર્શ ન થાય તો તેના ચરણની રજ લઈને માથે ચડાવે તેણે કરીને પવિત્ર થાય; અને તેમ જ મોટા સંતને દર્શને કરીને પણ પવિત્ર થાય, પણ વર્તમાન રાખીને દર્શન કરવા; તેમ જ તે મોટાની પ્રસાદી છે તેને જમવે કરીને પણ પવિત્ર થાય છે, તેમાં

૧.જ્ઞાન-ભાનને ૨.ધર્મની મર્યાદાને કારણે

પણ વર્ણાશ્રમની મર્યાદા પરમેશ્વરે બાંધી છે તે મર્યાદાને રાખીને પ્રસાદી લેવી અને જેને ન ખપે તેને સાકરની પ્રસાદી કરાવીને પ્રસાદી લેવી; તેમ જ તે મોટા પુરુષને ચઢ્યું એવું જે પુષ્પ-ચંદન તેની સુગંધી લીધે પણ બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે. તે માટે એ **પંચવિષયને સમજ્યા વિના જે ભોગવશે અને સાર-અસારનો વિભાગ નહિ કરે અને તે નારદ-સનકાદિક જેવો હશે તેની પણ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાશે, તો જે દેહાભિમાની હોય અને તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય તેમાં શું કહેવું ?** તે સારુ એ પંચ ઇન્દ્રિયોને યોગ્ય-અયોગ્ય વિચાર્યા વિના જે મોકળી[1] મેલશે તેનું અંતઃકરણ ભ્રષ્ટ થઈ જાશે. અને પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારે જીવ જે આહાર કરે છે તે આહાર જો શુદ્ધ કરશે તો અંતઃકરણ શુદ્ધ થાશે, અને અંતઃકરણ શુદ્ધ થાશે તો અખંડ ભગવાનની સ્મૃતિ રહેશે. અને જો પંચ ઇન્દ્રિયોના આહારમાંથી એક ઇન્દ્રિયનો આહાર મલિન થાય છે તો અંતઃકરણ પણ મલિન થઈ જાય છે. માટે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનના ભજનને વિશે જે કોઈ વિક્ષેપ થઈ આવે છે તેનું કારણ તો પંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય જ છે પણ અંતઃકરણ નથી.

અને **આ જીવ છે તે જેવી સોબત[2] કરે છે તેવું એનું અંતઃકરણ થાય છે.** તે જ્યારે એ જીવ વિષયી જીવની સભામાં બેઠો હોય અને તે જગ્યા પણ સુંદર સાત માળની હવેલી હોય, તે હવેલીને વિશે કાચના તક્તા સુંદર જડ્યા હોય અને સુંદર બિછાનાં કર્યાં હોય, તેમાં નાના પ્રકારનાં આભૂષણ તથા વસ્ત્રને પહેરીને વિષયી જન બેઠા હોય અને દારૂના શીશા લઈને પરસ્પર પાતા હોય અને કેટલાક તો દારૂના શીશા ભરેલા પડ્યા હોય અને વેશ્યાઓ થેઈથેઈકાર કરી રહી હોય અને નાના પ્રકારનાં વાજિંત્ર વાજતાં હોય, તે સભામાં જઈને જે જન બેસે તે સમે તેનું અંતઃકરણ બીજી જાતનું[3] થઈ જાય છે. અને તૃણની ઝૂંપડી હોય ને તેમાં ફાટેલ ગોદડીવાળા પરમહંસની સભા બેઠી હોય અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ સહ વર્તમાન ભગવદ્‌વાર્તા થાતી હોય, તે સભામાં જઈને જે જન બેસે ત્યારે તે સમે તેનું અંતઃકરણ બીજી રીતનું[4] થાય છે.

૧.વિષયને માર્ગે છૂટી ૨.સંગત; પ્રસંગ ૩.અશુદ્ધ ૪.શાંત; પવિત્ર

માટે સત્સંગ અને કુસંગને યોગે કરીને જેવું અંતઃકરણ થાય છે તેને જો વિચારીને જુવે તો જાણ્યામાં આવે છે અને ગબરગંડને[૧] તો કાંઈ ખબર પડતી નથી. માટે આ વાર્તા છે તે છેક મૂર્ખપણે પશુને પાડે[૨] વર્તતો હોય તેને તો ન સમજાય અને જે કાંઈક વિવેકી હોય અને કાંઈક ભગવાનનો આશ્રિત હોય તેને તો આ વાર્તા તુરત સમજ્યામાં આવે છે; માટે પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી હરિજન તથા કર્મયોગી હરિજન એ સર્વને કુપાત્ર[૩] માણસની સંગત કરવી નહીં.

અને સત્સંગ થયા મોર[૪] તો ગમે તેવો કુપાત્ર જીવ હોય તોય તેને નિયમ ધરાવીને સત્સંગમાં લેવો, પણ સત્સંગમાં આવ્યા પછી કુપાત્રપણું[૫] રાખે તો બાઈ અથવા ભાઈ જે હોય તેને સત્સંગ બહાર કાઢી મેલવો અને જો ન કાઢે તો એમાંથી ઝાઝું ભૂંડું થાય. જેમ, જે આંગળીને સર્પે કરડી હોય અથવા કીડિયારાનો રોગ[૬] થયો હોય અને તેટલું અંગ જો તુરત કાપી નાંખે તો પંડે કુશળ રહે; ને તેનો લોભ કરે તો ઝાઝો બિગાડ થાય. તેમ જે કુપાત્ર જીવ જણાય તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરજો. અને આ અમારું વચન છે તે ભલા થઈને સર્વે જરૂર રાખજો, તો જાણીએ તમે અમારી સર્વ સેવા કરી. અને અમે પણ તમને સર્વને આશીર્વાદ દઈશું અને તમો ઉપર ઘણા પ્રસન્ન થઈશું, કાં જે, તમે અમારો દાખડો સુફળ કર્યો. અને ભગવાનનું ધામ છે ત્યાં આપણ સર્વે ભેળા રહીશું. અને જો એમ નહિ રહો[૭] તો તમારે અને અમારે ઘણું છેટું થઈ જાશે અને ભૂતનું કે બ્રહ્મરાક્ષસનું[૮] દેહ આવશે અને હેરાન થાશો. અને જે કાંઈ ભગવાનની ભક્તિ કરી હશે તેનું ફળ તો રઝળતાં રઝળતાં કોઈક કાળે પ્રગટ થાશે, ત્યારે પણ અમે વાત કરી તે પ્રમાણે રહેશો ત્યાર પછી મુક્ત થઈને ભગવાનના ધામમાં જાશો.

અને જો કોઈ અમારો વાદ લેશો તો તેનું તો જરૂર ભૂંડું થાશે;

૧.મૂર્ખને; ઠેકાણા વિનાના માણસને ૨.પશુની રીતે ૩.કુસંસ્કારી; વિષયી ૪.પહેલાં ૫.મહારાજની આજ્ઞા વિરુદ્ધ વર્તવાપણું ૬.ચામડી અને હાડકાં સડે અને એ સડો હંમેશાં આગળ વધતો જાય એટલે એ અંગ કાપવું જ પડે એવો રોગ ૭.અત્યાર સુધી જેટલી વાત કરી તેને વર્તનમાં નહિ લ્યો તો ૮.પ્રેતયોનિને પામેલ બ્રાહ્મણનો

કાં જે અમારા હૃદયમાં તો નરનારાયણ પ્રગટ વિરાજે છે, અને હું તો અનાદિમુક્ત જ છું[૧] પણ કોઈને ઉપદેશે કરીને મુક્ત નથી થયો. અને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર તેમને તો હું પકડી લઉં છું; જેમ સિંહ બકરાને પકડે છે તેની પેઠે એ અંતઃકરણને હું પકડું છું અને બીજાને તો એ અંતઃકરણ દેખ્યામાં પણ આવતાં નથી. માટે અમારો વાદ લઈને જાણે જે ઉપાધિમાં રહીને શુદ્ધપણે રહીશું, તે તો નારદ-સનકાદિક જેવો હોય તેથી પણ રહેવાય નહિ, તો બીજાની શી વાર્તા કહેવી ? અને અનંત મુક્ત થઈ ગયા ને અનંત થશે, તેમાં ઉપાધિમાં રહીને નિર્લેપ રહે એવો કોઈ થયો નથી ને થશે પણ નહિ અને હમણાં પણ કોઈએ નથી અને કોટિ કલ્પ સુધી સાધન કરીને પણ એવો થવાને કોઈ સમર્થ નથી. માટે અમે કહ્યું છે તે પ્રમાણે રહેશો તો રૂડું થશે.

અને અમે જે કોઈને હેત કરીને બોલાવીએ છીએ તે તો તેના જીવના રૂડા સારુ બોલાવીએ છીએ અથવા કોઈને હેતે કરીને સામું જોઈએ છીએ અથવા કોઈ સારાં ભોજન કરાવે છે તેને જમીએ છીએ અથવા કોઈ ઢોલિયો બિછાવી દે છે તે ઉપર બેસીએ છીએ અથવા કોઈ વસ્ત્ર-આભૂષણ તથા પુષ્પના હાર ઇત્યાદિક જે જે પદાર્થ લાવે છે તેને અંગીકાર કરીએ છીએ તે તો તેના જીવના રૂડા વાસ્તે કરીએ છીએ, પણ અમારા સુખને વાસ્તે કરતા નથી; અને જો અમારા સુખને વાસ્તે કરતા હોઈએ તો અમને શ્રીરામાનંદસ્વામીના સમ છે. માટે એવું વિચારીને કોઈ અમારો વાદ કરશો મા, અને **પંચ ઈન્દ્રિયોના આહાર છે તેને અતિશય શુદ્ધપણે કરીને રાખજ્યો,** એ વચન અમારું જરૂરાજરૂર માનજ્યો. અને આ વાત તો સર્વને સમજાય એવી સુગમ છે માટે સર્વના સમજ્યામાં તુરત આવી જાશે, તે સારુ સત્સંગમાં અતિશય પ્રવર્તાવજ્યો; તેમાં અમારો ઘણો રાજીપો છે." એમ વાર્તા કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના ઉતારામાં પધારતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૮॥

૧.એક ઉત્કૃષ્ટ મુક્તની સ્થિતિ આપણને સમજાવવા માટે શ્રીહરિ મુક્તરૂપે રહીને પરોક્ષભાવમાં આ વાત કરે છે. ખરેખર તો, તેઓ સ્વયં સર્વાવતારી પુરુષોત્તમ જ છે.

વચનામૃત-૧૯ : આત્મનિષ્ઠાદિક ચારેય ગુણની અપેક્ષાનું

(તા.૧૭/૧૨/૧૮૧૯, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ આ ચારેયને જે એકબીજાની અપેક્ષા છે તેને હેતુએ સહિત વર્ણવી છે. (૨) જેને એ ચારેય દૃઢ થયાં તેને સાધનમાત્ર પૂરા થઈ ગયા, અને તે જ એકાંતિક ભક્ત છે. (૩) એ ચારેયની દૃઢતામાં જે કાંઈ ખામી હોય તેને એકાંતિક ભક્તની સેવા-સમાગમ કરીને ટાળવી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ સંધ્યા સમે શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ સત્સંગને વિશે પોતાના આત્યંતિક કલ્યાણને ઇચ્છતો એવો જે ભક્તજન તેને એકલી આત્મનિષ્ઠાએ કરીને જ પોતાનું આત્યંતિક કલ્યાણરૂપ કાર્ય સરતું નથી તથા એકલી પ્રીતિ જે પ્રેમે સહિત નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે વૈરાગ્ય તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી તથા એકલો જે સ્વધર્મ તેણે કરીને પણ તે કાર્ય સરતું નથી; તે માટે એ આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચારે ગુણ તે સિદ્ધ કરવા. શા માટે ? તો એ ચારે ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે.

હવે એ ચારે ગુણને એકબીજાની અપેક્ષા છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, આત્મનિષ્ઠા તો હોય પણ જો શ્રીહરિને વિશે પ્રીતિ ન હોય તો તે પ્રીતિએ કરીને થઈ જે શ્રીહરિની પ્રસન્નતા તેણે કરીને જ પામવા યોગ્ય એવું મોટું ઐશ્વર્ય, ‘જે માયાના ગુણે કરીને પરાભવ ન પમાય એવું મોટું સામર્થ્ય’ તેને એ ભક્ત નથી પામતો; અને શ્રીહરિને વિશે પ્રીતિ હોય પણ જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો દેહાભિમાનને યોગે કરીને તે પ્રીતિની સિદ્ધિ થાતી નથી. અને શ્રીહરિને વિશે પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા એ બેય હોય પણ જો દૃઢ વૈરાગ્ય ન હોય તો માયિક પંચવિષયને વિશે આસક્તિએ કરીને તે પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા તેની સિદ્ધિ થાતી નથી. અને વૈરાગ્ય તો હોય તોપણ જો પ્રીતિ અને આત્મનિષ્ઠા

ન હોય તો શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધી જે પરમાનંદ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી. અને સ્વધર્મ તો હોય તોપણ જો પ્રીતિ, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ ન હોય તો ભૂર્લોક,[૧] ભુવર્લોક[૨] અને બ્રહ્માના ભુવન[૩] પર્યંત જે સ્વર્ગલોક[૪] તે થકી બહાર ગતિ[૫] થાતી નથી, કહેતાં બ્રહ્માંડને ભેદીને માયાના તમ થકી પર એવું જે શ્રીહરિનું અક્ષરધામ તેની પ્રાપ્તિ થાતી નથી. અને આત્મનિષ્ઠા, પ્રીતિ અને વૈરાગ્ય એ ત્રણ હોય તોપણ જો સ્વધર્મ ન હોય તો એ ત્રણેની સિદ્ધિ થાતી નથી. એવી રીતે આત્મનિષ્ઠા આદિક જે ચાર ગુણ તેમને એકબીજાની અપેક્ષા છે. તે માટે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તનો સમાગમ કરીને જે ભક્તને એ ચારે ગુણ અતિશય દૃઢપણે વર્તે છે તે ભક્તને સર્વ સાધન સંપૂર્ણ થયાં અને એને જ એકાંતિક ભક્ત જાણવો. તે માટે **જે ભક્તને ચારે ગુણમાંથી જે ગુણની ન્યૂનતા હોય તો ભગવાનના એકાંતિક ભક્તની સેવા-સમાગમે કરીને તે ન્યૂનતાને ટાળવી." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૧૯॥**

વચનામૃત-૨૦ : અજ્ઞાનીનું – પોતાના સ્વરૂપને જોવાનું

(તા.૧૯/૧૨/૧૮૧૯, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જે પોતાના આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી તે જ અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે. (૨) જો પ્રભુના પ્રતાપે સાચો થઈને મંડે તો આત્મા અને પરમાત્મા એ બન્નેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. (૩) હરિભક્તને જેટલી કસર છે તે પોતાની આળસે કરીને જ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૨ બીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને ધોળી પાઘ માથે બાંધી હતી ને તે પાઘને વિશે પીળાં ફૂલનો તોરો વિરાજમાન હતો અને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને બે કાનને વિશે ધોળાં ને પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો અને કથા વંચાવતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિજનની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.આ પૃથ્વીલોક ૨.દેવલોક ૩.સત્યલોક ૪.ઉપરના છ લોક ૫.પ્રાપ્તિ

પછી સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, સર્વને એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ." ત્યારે સર્વ હરિભક્તે હાથ જોડીને કહ્યું જે, "પૂછો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની તે કોણ છે ?" પછી તો સર્વે વિચારી રહ્યા પણ ઉત્તર કરી શક્યા નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે જ ઉત્તર કરીએ." ત્યારે સર્વેએ રાજી થઈને કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમથી જ યથાર્થ ઉત્તર થશે, માટે કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ દેહમાં રહેનારો જે જીવ છે તે રૂપને જુવે છે અને કુરૂપને જુવે છે તથા બાળ, યૌવન અને વૃદ્ધપણાને જુવે છે, એવા અનંત પદાર્થને જુવે છે, પણ જોનારો પોતે પોતાને જોતો નથી અને કેવળ બાહ્યદૃષ્ટિએ કરીને પદાર્થને જોયા કરે છે; પણ પોતે પોતાને નથી જોતો તે જ અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે. અને જેમ નેત્રે કરીને અનંત પ્રકારના રૂપના સ્વાદને લે છે તેમ જ શ્રોત્ર, ત્વક્, રસના, ઘ્રાણ ઈત્યાદિક સર્વે ઈન્દ્રિયોએ કરીને વિષયસુખને ભોગવે છે ને જાણે છે, પણ **પોતે પોતાના સુખને ભોગવતો નથી ને પોતે પોતાના રૂપને જાણતો નથી, એ જ સર્વ અજ્ઞાનીમાં અતિશય અજ્ઞાની છે અને એ જ ઘેલામાં અતિશય ઘેલો છે અને એ જ મૂર્ખમાં અતિશય મૂર્ખ છે અને એ જ સર્વ નીચમાં અતિશય નીચ છે."**

ત્યારે શુકમુનિએ આશંકા કરી જે, "પોતાનું સ્વરૂપ જોવું તે શું પોતાના હાથમાં છે ? અને જો પોતાના હાથમાં હોય તો જીવ શીદ અતિશય અજ્ઞાની રહે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને સત્સંગ થયો છે તેને તો પોતાના જીવાત્માનું દર્શન પોતાના હાથમાં જ છે અને કે'દહાડે એણે પોતાના સ્વરૂપને જોયાનો આદર કર્યો ને ન દીઠું ? અને એ જીવ માયાને આધીન થકો પરવશ થઈને તો સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ અવસ્થામાં અંતર્દૃષ્ટિ કરીને જાય છે, પણ પોતે પોતાને જાણે કોઈ દિવસ પોતાના સ્વરૂપને જોવાને અંતર્દૃષ્ટિ કરતો નથી. અને જે ભગવાનના પ્રતાપને વિચારીને અંતર્દૃષ્ટિ કરે છે, તે તો પોતાના સ્વરૂપને અતિશય ઉજ્જવળ પ્રકાશમાન જુવે છે અને તે પ્રકાશને મધ્યે પ્રત્યક્ષ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની મૂર્તિને જુવે છે અને નારદ-

સનકાદિક જેવો સુખિયો પણ થાય છે. માટે **હરિભક્તને તો જેટલી કસર રહે છે, તેટલી પોતાને આળસે કરીને રહે છે.”** ॥ ઈતિ વચ.ગ.પ્ર.॥૨૦॥

વચનામૃત-૨૧ : એકાંતિક ધર્મવાળાનું – અક્ષરનાં બે સ્વરૂપનું

(તા.૨૦/૧૨/૧૮૧૯, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિને દૃઢ કરવાથી ભગવાન અતિ પ્રસન્ન થાય છે. (૨) સર્વ ક્રિયામાં અખંડ ભગવાનનું ચિંતવન કરવું. (૩) દેહ તથા દેહનાં સંબંધીને પોતાનાં સંબંધી માનવાં નહીં. (૪) એકાંતિક ભક્ત અક્ષરધામને પામે છે. (૫) ભગવાન વિના બીજી વાસના રહી ગઈ હોય તો વિઘ્ન થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં સાંજને સમે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને ધોળી પાઘ માથે બાંધી હતી ને ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાની આગળ સાધુ ઝાંઝ,પખાજ લઈને કીર્તન ગાતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી તે સર્વેને શ્રીજીમહારાજે છાના રાખ્યા[1] ને એમ બોલ્યા જે, “સર્વે સાંભળો, એક વાર્તા કરીએ.” એમ કહીને ઝાઝી વાર સુધી તો નેત્રકમળને મીંચીને વિચારી રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, “જે હરિભક્તના મનમાં ભગવાનને અતિ પ્રસન્ન કરવાની ઈચ્છા હોય તે ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનો તો એ ઉપાય છે જે, પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો[2] જે ધર્મ તેને વિશે અચળ નિષ્ઠા તથા આત્મનિષ્ઠાની અતિશય દૃઢતા તથા એક ભગવાન વિના બીજા સર્વ પદાર્થને વિશે અરુચિ તથા ભગવાનને વિશે માહાત્મ્યે સહિત એવી નિષ્કામ ભક્તિ, એ ચાર સાધને કરીને ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતા થાય છે. અને એ જે ચાર સાધન તેને એકાંતિક ધર્મ કહીએ.

૧.ચૂપ કર્યા; કીર્તનભક્તિ બંધ કરાવી. **૨.ચાર વર્ણ :** બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શુદ્ર. **ચાર આશ્રમ :** બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સંન્યાસાશ્રમ.

અને એવા એકાંતિક ધર્મવાળા જે ભક્ત તે આ સમામાં આપણા સત્સંગમાં કેટલાક છે. અને **જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ખાતાં, પીતાં, ના'તાં, ધોતાં, ચાલતાં, બેઠતાં સર્વ ક્રિયાને વિશે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું.** અને જ્યારે અંતરમાં કોઈ વિક્ષેપ[1] ન હોય, ત્યારે તો ભગવાનનું ચિંતવન કરવું ને ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું. અને જો અંતરમાં સંકલ્પ-વિકલ્પનો વિક્ષેપ થાય તો દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા, વિષય એ સર્વથી પોતાનું સ્વરૂપ જુદું સમજવું અને જ્યારે સંકલ્પનો વિરામ થાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરવું.

અને આ દેહને તો પોતાનું સ્વરૂપ માનવું નહિ અને દેહનાં જે સંબંધી તેને પોતાનાં સંબંધી માનવાં નહિ; કેમ જે, આ જીવ છે તે ચોરાશી લાખ જાતના દેહને પૂર્વે ધરી આવ્યો છે. અને જેટલી જગતમાં સ્ત્રીઓ છે તે સર્વેને પેટ જન્મ લીધા છે. તથા જગતમાં જેટલી કૂતરીઓ, જેટલી મીનડિયો, જેટલી વાનરિયો એ આદિક જે જે ચોરાશીમાં જીવ છે તે સર્વેને પેટ કેટલીક વાર જન્મ ધર્યા છે. અને આ જગતમાં જેટલી જાતની સ્ત્રીઓ છે તેમાં કઈ એણે સ્ત્રી નથી કરી ? સર્વેને પોતાની સ્ત્રીઓ કરી છે; તેમ જ એ જીવે સ્ત્રીના દેહ ધરી ધરીને જગતમાં જેટલી જાતના પુરુષ છે તે સર્વેને પોતાના ધણી કર્યા છે. તેટલા માટે જેમ એ ચોરાશી લાખ જાતનાં સગપણને હમણે માનતા નથી તથા ચોરાશી લાખ જાતના દેહને પોતાનું દેહ માનતા નથી, તેમ જ **આ દેહને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું નહિ અને આ દેહનાં સંબંધીને પોતાનાં સંબંધી માનવાં નહિ;** કેમ જે, ચોરાશી લાખ જાતના દેહ ધર્યા તેનો સંબંધ રહ્યો નહિ, તો આ દેહનો સંબંધ પણ નહિ જ રહે.

તે માટે દેહ-ગેહાદિક સર્વ પદાર્થને અસત્ય જાણીને તથા દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેથી જુદું પોતાનું સ્વરૂપ જાણીને તથા પોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની નિષ્કામભક્તિ[2] કરવી અને દિવસે દિવસે **ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય જણાય તેને અર્થે સાધુનો સંગ નિરંતર રાખવો.** અને જે આવી

૧.સંકલ્પો કે શોક-ઉદ્‌વેગાદિકનું વિઘ્ન ૨.એક પ્રભુની પ્રસન્નતા સિવાય જેમાં બીજા કોઈ ફળની ઈચ્છા ન હોય તેવી ભક્તિ

રીતે નથી સમજતો અને કેવળ દેહાભિમાની ને પ્રાકૃત મતિવાળો[1] છે અને તે જો સત્સંગમાં પડ્યો છે તોપણ એને પશુ જેવો જાણવો. અને આ સત્સંગમાં તો ભગવાનનો મોટો પ્રતાપ છે તેણે કરીને પશુનું પણ કલ્યાણ થાય છે, તો મનુષ્યનું કલ્યાણ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય કહેવાય ? પણ એને ખરેખરો ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત ન કહેવાય. એકાંતિક ભક્ત તો જેની પ્રથમ કહી એવી સમજણ હોય તેને જ કહીએ. અને એવો જે એકાંતિક ભક્ત તે દેહનો ત્યાગ કરીને સર્વે માયાના ભાવથી મુક્ત થઈને અર્ચિમાર્ગે[2] કરીને ભગવાનના અક્ષરધામને પામે છે. તે અક્ષરનાં બે સ્વરૂપ છે – એક તો નિરાકાર એકરસ ચૈતન્ય છે તેને ચિદાકાશ કહીએ, બ્રહ્મમહોલ કહીએ; અને એ અક્ષર બીજે[3] રૂપે કરીને પુરુષોત્તમનારાયણની સેવામાં રહે છે. અને એ અક્ષરધામને પામ્યો જે ભક્ત તે પણ અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને[4] પામે છે અને ભગવાનની અખંડ સેવામાં રહે છે. અને એ અક્ષરધામને વિશે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમનારાયણ તે સદા વિરાજમાન છે અને એ અક્ષરધામને વિશે અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા અનંત કોટિ મુક્ત રહ્યા છે તે સર્વે પુરુષોત્તમના દાસભાવે વર્તે છે અને પુરુષોત્તમનારાયણ તે સર્વના સ્વામી છે ને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે.

માટે આપણા સત્સંગી સર્વેને તો એમ જ નિશ્ચય કરવો જે, 'આપણે પણ એ અક્ષરરૂપ જે મુક્ત તેમની પંક્તિમાં ભળવું છે અને અક્ષરધામમાં જઈને અખંડ ભગવાનની સેવામાં હજૂર રહેવું છે, પણ નાશવંત ને તુચ્છ એવું જે માયિક સુખ તેને ઇચ્છવું નથી ને એમાં કોઈ ઠેકાણે લોભાવું નથી'; **એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખીને નિરંતર ભગવાનની એકાંતિક ભક્તિ કરવી અને ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય યથાર્થ સમજીને ભગવાન વિના બીજાં જે સ્ત્રી-ધનાદિક સર્વ પદાર્થ તેની જે વાસના તેને દેહ છતે જ ટાળી નાંખવી.** અને જો ભગવાન વિના બીજા પદાર્થની વાસના રહી ગઈ હોય

૧.માયિક બુદ્ધિવાળો ૨.ભગવાનના ધામમાં જવાના માર્ગનું નામ છે. તેમાં અર્ચિ, ચંદ્ર, ઇન્દ્ર વગેરેનાં સ્થાન વચ્ચે આવે છે. ૩.સાકાર ૪.સમાન ગુણવાનપણાને

ને તેનો દેહ પડે ને તેને ભગવાનના ધામમાં જાતે જો માર્ગમાં સિદ્ધિઓ[1] દેખાય તો તે ભગવાનને મૂકીને તે સિદ્ધિઓમાં લોભાઈ જાય તો તેને મોટું વિઘ્ન થાય; માટે સર્વ પદાર્થની વાસના ટાળીને ભગવાનને ભજવા."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૧॥

વચનામૃત-૨૨ : સ્મૃતિ વિના ગાયું તે ન ગાયા જેવું તેનું

(તા.૨૧/૧૨/૧૮૧૯, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ગાવું-વગાડવું વગેરે જે જે કરવું તે મૂર્તિ સંભારીને જ કરવું. (૨) સર્વ ક્રિયામાં ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરે તો ભજન કરવા બેસે ત્યારે વૃત્તિ સ્થિર થાય. જો ભગવાનમાં સારી રીતે વૃત્તિ રહેવા લાગે તો પછી સર્વ ક્રિયામાં પણ અખંડ વૃત્તિ રહે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ મધ્યાહ્ન[2] સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં ને પાઘને વિશે ફૂલનો તોરો ખોસ્યો હતો ને બે કાન ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ ધાર્યા હતા ને કંઠમાં ગુલદાવદિનાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પરમહંસ કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો એક વાત કરીએ." ત્યારે સર્વે પરમહંસ ગાવવું રાખીને વાત સાંભળવા તત્પર થયા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મૃદંગ, સારંગી, સરોદા, તાલ ઈત્યાદિક **વાજિંત્ર વજાડીને કીર્તન ગાવવાં તેને વિશે જો ભગવાનની સ્મૃતિ ન રહે તો એ ગાયું તે ન ગાયા જેવું છે.** અને ભગવાનને વિસારીને તો જગતમાં કેટલાક જીવ ગાય છે તથા વાજિંત્ર વજાડે છે પણ તેણે કરીને તેના મનમાં શાંતિ આવતી નથી. તે માટે ભગવાનનાં કીર્તન ગાવવાં તથા નામરટણ કરવું તથા નારાયણધૂન્ય કરવી ઈત્યાદિક જે જે કરવું તે ભગવાનની મૂર્તિને સંભારીને જ કરવું.

અને ભજન કરવા બેસે ત્યારે તો ભગવાનને વિશે વૃત્તિ રાખે અને

૧.ઈન્દ્રાદિ દેવતાના લોક, અષ્ટસિદ્ધિ વગેરે ૨.બપોર

જ્યારે ભજનમાંથી ઊઠીને બીજી ક્રિયાને કરે ત્યારે જો ભગવાનમાં વૃત્તિ ન રાખે, તો તેની વૃત્તિ ભજનમાં બેસે ત્યારે પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય નહીં. માટે હાલતાં, ચાલતાં, ખાતાં, પીતાં સર્વ ક્રિયાને વિશે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો, તો તેને ભજનમાં બેસે ત્યારે ભગવાનમાં વૃત્તિ સ્થિર થાય. અને જેને ભગવાનમાં વૃત્તિ રહેવા લાગે તેને તો કામકાજ કરતે પણ રહે; અને જેને ગાફલાઈ હોય તેને તો ભજનમાં બેસે ત્યારે પણ ભગવાનમાં વૃત્તિ ન રહે. તે માટે **સાવધાન થઈને ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ ભગવાનના ભક્તને કરવો.**" એટલી વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, 'હવે કીર્તન ગાઓ.' ॥ **ઈતિ વચ.ગ.પ્ર.॥૨૨॥**

વચનામૃત-૨૩ : પાણીનો ઘડો ઢોળ્યાનું – સ્થિતિમાં રહેવાનું

(તા.૨૨/૧૨/૧૮૧૯, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપે થઈ જે ભજન કરે તેને આત્મામાં પરમાત્માનાં દર્શનરૂપ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. (૨) એવી સ્થિતિ નથી થઈ ત્યાં સુધી ભગવાનના ભક્તને પણ વિઘ્નનો ભય છે. (૩) સર્વ ક્રિયામાં અખંડ ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવાથી તેવી સ્થિતિ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્રીજીમહારાજે માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળું અંગરખું પહેર્યું હતું તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા કેડ્યે કસુંબલ શેલું બાંધ્યું હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી કરુણા કરીને પરમહંસની આગળ શ્રીજીમહારાજ વાત કરવા લાગ્યા જે, "વાસુદેવમાહાત્મ્ય નામે જે ગ્રંથ તે અમને અતિશય પ્રિય છે; કેમ જે, ભગવાનના ભક્તને ભગવાનને ભજ્યાની જે રીતિ તે સર્વે એ ગ્રંથમાં કહી છે. અને ભગવાનના જે ભક્ત તે બે પ્રકારના છે. તેમાં એકને ભગવાનનો નિશ્ચય તો યથાર્થ છે પણ તે દેહાત્મબુદ્ધિ[1] સોતો ભગવાનનું ભજન કરે છે.

૧.દેહને વિશે 'હું'પણાની બુદ્ધિ

અને બીજો તો જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તેથી પર ને ચૈતન્યરૂપ એવું પોતાના સ્વરૂપને માને અને તે પોતાના સ્વરૂપને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને ભગવાનનું ભજન કરે; પછી ત્રણ અવસ્થાથી ને ત્રણ શરીરથી પર જે પોતાનું સ્વરૂપ તેને અતિશય પ્રકાશમાન ભાળે અને તે પ્રકાશને વિશે ભગવાનની મૂર્તિ જેવી પ્રગટ પ્રમાણ છે તેવી અતિશય પ્રકાશે યુક્ત ભાસે, એવી રીતની સ્થિતિવાળો હોય.

અને એવી રીતની સ્થિતિ[1] જ્યાં સુધી થઈ નથી ત્યાં સુધી ભગવાનનો ભક્ત છે તોપણ તેને માથે વિઘ્ન છે. અને જો એવી સ્થિતિમાં શિવજી નો'તા વર્તતા તો મોહિની સ્વરૂપમાં મોહ પામ્યા અને એવી સ્થિતિમાં બ્રહ્મા નો'તા વર્તતા તો સરસ્વતીને દેખીને મોહ પામ્યા અને એવી સ્થિતિમાં નારદજી નો'તા વર્તતા તો પરણ્યાનું મન થયું અને ઈન્દ્ર તથા ચંદ્રાદિક તેમને જો એવી સ્થિતિ નો'તી તો કલંક લાગ્યાં. અને ભગવાનનો ભક્ત હોય પણ જો એવી સ્થિતિને ન પામ્યો હોય તો ભગવાનને વિશે પણ પ્રાકૃતભાવ[2] પરઠાઈ જાય છે. જેમ રાજા પરીક્ષિત એવો ભક્ત નો'તો તો રાસક્રીડા સાંભળીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે સંશય થયો અને શુકજી જો એવા ભક્ત હતા તો તેને કોઈ જાતનો સંશય થયો નહીં. અને જે એવો ભક્ત હોય તે તો એમ સમજે જે, 'મારે વિશે કોઈ દોષ અડી શકે નહિ તથા તે દોષ કાંઈ બાધ[3] કરી શકે નહિ, તો જેને ભજને કરીને હું આવો થયો એવા જે ભગવાન તેને વિશે તો કોઈ માયિક દોષ હોય જ કેમ ?' એમ દૃઢપણે સમજે છે.

અને એવો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તે ભગવાનની મૂર્તિને વિશે જ્યારે વૃત્તિને રાખે છે ત્યારે તે વૃત્તિના બે વિભાગ થાય છે; તેમાં એક વૃત્તિ તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં રહે છે અને બીજી તો જે ભજનનો કરનારો[4] તેમાં રહે છે. અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જે વૃત્તિ રહે છે તે પ્રેમે યુક્ત રહે છે અને ભજનના કરનારામાં જે વૃત્તિ રહે છે તે તો વિચારે યુક્ત રહે છે; અને

૧.આત્મામાં અખંડ પરમાત્મા દેખાય તેવી ૨.માયિકભાવ; કામ-ક્રોધાદિ ૩.અવરોધ;હાનિ ૪.પોતાનો આત્મા

તે વૃત્તિ જે તે ભજનના કરનારાને વિશે ભગવાનના ભજન વિના બીજા જે જે ઘાટ-સંકલ્પ થાય છે તે સર્વેને ખોટા કરી નાંખે છે તથા તે ભજન કરનારામાં જે દોષ તે સર્વેને ખોટા કરી નાંખે છે, એવી રીતે તેની વૃત્તિ ભગવાનમાં અખંડ રહે છે.

અને ઘડીક તો એકાગ્રચિત્તે બેસીને ભગવાનનું ભજન કરે ને ઘડીકમાં તો ચાળા ચૂંથતો[1] ફરે તેને તો એવી સ્થિતિ થતી નથી. જેમ પાણીનો ઘડો ભરીને એક ઠેકાણે ઢોળી આવીએ, પછી વળી બીજે દિવસ અથવા ત્રીજે દિવસ તે ઠેકાણે પાણીનો ઘડો ઢોળીએ, તેણે કરીને ત્યાં પાણીનો ધરો[2] ભરાય નહિ; કાં જે આગલા દિવસનું જળ આગલે દિવસ સુકાઈ જાય ને પાછલા દિવસનું પાછલે દિવસ સુકાઈ જાય. અને જો આંગળી જેવી નાની જ પાણીની સેર્ય અખંડ વહેતી હોય તો મોટો પાણીનો ધરો ભરાઈ જાય. તેમ **ખાતાં, પીતાં, હાલતાં, ચાલતાં તથા શુભ ક્રિયાને વિશે તથા અશુભ ક્રિયાને વિશે સર્વ કાળે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી. પછી એવી રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખતાં રાખતાં એવી દૃઢ સ્થિતિ થાય છે.**" ॥ ઈતિ વચ.ગ.પ્ર.॥૨૩॥

વચનામૃત-૨૪ : જ્ઞાનની સ્થિતિનું – માહાત્મ્યરૂપી ખટાઈનું

(તા.૨૩/૧૨/૧૮૧૯, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જ્ઞાને કરીને સ્થિતિ થાય ત્યારે અનુભવમાં એક મૂર્તિ જ રહે છે. (૨) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવાથી એવી સ્થિતિ થાય છે. (૩) જેને યથાર્થ મહિમા ને નિશ્ચય થાય છે તેને ભૂંડા ઘાટમાત્ર ટળી જાય છે. (૪) ભગવાનમાં દોષ કલ્પે તો પોતે દોષી અને નિર્દોષ સમજે તો પોતે નિર્દોષ થઈ જાય છે. (૫) ભગવાનનો નિશ્ચય થયો અને વિકાર ટળી ગયા છતાં અખંડ આનંદ નથી રહેતો એ પણ મોટી ખોટ છે. (૬) જેનો સ્વભાવ સત્સંગમાં અયોગ્ય હોય છતાં તેને સત્સંગ મળ્યો છે તો તેનો શુભ સંસ્કાર ભારે છે, એમ માની ગુણ લેવો.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૬ છઠને દિવસ સંધ્યાસમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજતા હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ગરમ પોસની[3] રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા

૧.વિષયો તથા માન-મોટ્યપમાં આસક્ત થતો ૨.પાણીનો મોટો ખાડો; ધૂનો ૩.ગરમ ઊનની

દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "જે રીતે જ્ઞાને[1] કરીને સ્થિતિ[2] થાય છે તે કહીએ છીએ. તે જ્ઞાન કેવું છે ? તો પ્રકૃતિપુરુષથી પર છે. અને જ્ઞાનને વિશે સ્થિતિ થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિપુરુષ ને પ્રકૃતિપુરુષનું જે કાર્ય તે કાંઈ નજરમાં આવતું નથી. અને એનું નામ જ્ઞાનપ્રલય[3] કહેવાય છે. અને એવી સ્થિતિ થાય છે તેને એકરસ ચૈતન્ય ભાસે છે ને તેને વિશે એક ભગવાનની મૂર્તિ જ રહે છે, પણ બીજો કોઈ આકાર રહેતો નથી. અને ક્યારેક તો એ પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય નહિ એકલો પ્રકાશ જ દેખાય છે, ને ક્યારેક તો પ્રકાશ પણ દેખાય ને ભગવાનની મૂર્તિ પણ દેખાય; એને જ્ઞાને કરીને સ્થિતિ જાણવી. અને **જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પ્રગટ દેખાય છે, તે મૂર્તિને વિશે અખંડ વૃત્તિ રહે તેણે કરીને એવી સ્થિતિ થાય છે.**

અને જેને જેવો ભગવાનનો મહિમા સમજાણો હોય તેના હૃદયમાં તેટલો જ પ્રકાશ થાય છે ને તેટલો જ તેને પ્રણવ[4] ને નાદ[5] સંભળાય છે. અને **જેટલો જેને ભગવાનનો નિશ્ચય ને મહિમા સમજાય છે તેને તેટલા ભૂંડા ઘાટ બંધ થઈ જાય છે. અને જ્યારે ભગવાનનો નિશ્ચય યથાર્થ થાય છે ને યથાર્થ મહિમા સમજાય છે ત્યારે તેને ભૂંડા ઘાટમાત્ર ટળી જાય છે.** જેમ લીંબુની એક ચીર ચૂસી હોય તો થોડા થોડા દાંત અંબાય, પણ હળવા હળવા ચણા ચવાય ખરા; ને જો આખું લીંબુ ચૂસ્યું હોય તો ચણા ચવાય નહિ ને મગનો દાણો પરાણે પરાણે ચવાય; અને જો ઘણાં લીંબુ ચૂસ્યાં હોય તો રાંધેલો ભાત પણ ચવાય નહીં. તેમ ભગવાનનો નિશ્ચય અને માહાત્મ્યરૂપી જેને ખટાઈ ચડી હોય તેની ચાર અંતઃકરણ અને દશ ઈન્દ્રિયોરૂપ જે દાઢ્યો તે સર્વે અંબાઈ જાય છે; ત્યારે એ જીવ મનરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષયના સંકલ્પરૂપી ચણાને ચાવવાને સમર્થ થતો નથી, તેમ જ ચિત્તરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષયનું ચિંતવન કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમ જ બુદ્ધિરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને નિશ્ચય

૧.આત્મા-પરમાત્માના સાક્ષાત્કારરૂપ અનુભવજ્ઞાને ૨.અનુભૂતિની કાયમી દૃઢતા ૩.અનુભવજ્ઞાને કરીને મૂર્તિ સિવાયનું બધું લીન થઈ જાય એવી સ્થિતિ ૪.ૐકાર ૫.અવાજ

કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમ જ અહંકારરૂપ પોતાની દાઢ્યે કરીને વિષય સંબંધી અભિમાન કરવા સમર્થ થતો નથી, તેમ જ પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયો ને પંચ કર્મઇન્દ્રિયોરૂપ જે દાઢ્યો છે તે દાઢ્યે કરીને તે તે ઇન્દ્રિયોના વિષયરૂપ જે ચણા તેને ચાવવાને સમર્થ થતો નથી. અને જેને યથાર્થ ભગવાનનો નિશ્ચય ન હોય ને યથાર્થ ભગવાનનો મહિમા જણાણો ન હોય તેનાં ઇન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તે પોત પોતાના વિષય થકી યથાર્થપણે નિવૃત્તિ પામતાં નથી.

અને જે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે તો માયા ને માયાના જે ગુણ તે થકી પર[1] છે અને સર્વ વિકારે રહિત છે, પણ જીવના કલ્યાણ અર્થે મનુષ્ય જેવા ભાસે છે. તે ભગવાનને વિશે જે અલ્પમતિવાળા છે તે જેવા જેવા દોષ કલ્પે છે તે ભગવાનને વિશે તો એકે દોષ નથી, પણ કલ્પનારાની બુદ્ધિમાંથી એ દોષ કોઈ કાળે ટળવાના નહીં. તેમાં જે ભગવાનને કામી સમજે છે તે પોતે અત્યંત કામી થઈ જાય છે, અને જે ભગવાનને ક્રોધી સમજે છે તે પોતે અત્યંત ક્રોધી થઈ જાય છે, ને જે ભગવાનને લોભી સમજે છે તે પોતે અત્યંત લોભી થઈ જાય છે, ને જે ભગવાનને ઈર્ષ્યાવાન સમજે છે તે પોતે અત્યંત ઈર્ષ્યાવાન થઈ જાય છે, એ આદિક જે જે દોષ ભગવાનને વિશે કલ્પે છે તે તો જેમ 'સૂર્ય સામી ધૂળની ફાંટ ભરીને નાંખીએ તે પોતાની આંખમાં પડે છે' તેમ ભગવાનને વિશે જે જાતનો દોષ કલ્પે છે તે દોષ પોતાને દુઃખ દે છે. અને **પોતામાં ગમે તેવા ભૂંડા સ્વભાવ હોય ને જો ભગવાનને અતિશય નિર્દોષ સમજે તો પોતે પણ અતિશય નિર્દોષ થઈ જાય છે."**

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કોઈ વિષયમાં પણ પોતાનાં ઇન્દ્રિયો તણાતાં ન હોય ને અંતઃકરણમાં પણ ખોટા ઘાટ થતા ન હોય ને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ યથાર્થ છે, તોપણ અપૂર્ણપણું રહે છે અને અંતર સૂનું રહે છે તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પણ હરિભક્તમાં મોટી ખોટ્ય છે જે, પોતાનું મન સ્થિર થયું છે ને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ

૧.અત્યંત વિલક્ષણ – દિવ્ય

અતિશય દૃઢ છે, તોય પણ હૈયામાં અતિશય આનંદ આવતો નથી જે, 'હું ધન્ય છું ને હું કૃતાર્થ થયો છું અને આ સંસારમાં જે જીવ છે તે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા તેને વિષે હેરાન થતા ફરે છે અને ત્રિવિધ[1] તાપમાં રાત-દિવસ બળે છે. અને મને તો પ્રગટ પુરુષોત્તમે કરુણા કરીને પોતાનું સ્વરૂપ ઓળખાવ્યું છે ને કામ-ક્રોધાદિક સર્વ વિકારથી રહિત કર્યો છે અને નારદ-સનકાદિક જેવા સંત તેના સમાગમમાં રાખ્યો છે, માટે મારું મોટું ભાગ્ય છે.' એવો વિચાર નથી કરતો ને આઠોપહોર[2] અતિશય આનંદમાં નથી વર્તતો એ મોટી ખોટ્ય છે. જેમ 'બાળકના હાથમાં ચિંતામણિ દીધો હોય તેનું તેને માહાત્મ્ય નથી એટલે તેનો તેને આનંદ નથી'; તેમ **ભગવાન પુરુષોત્તમ મળ્યા છે અને તેનો અંતરમાં આઠોપહોર કેફ રહેતો નથી જે, 'મારું પૂર્ણકામપણું થયું છે' એવું નથી સમજતો, એ હરિના ભક્તને મોટી ખોટ્ય છે.** અને જ્યારે કોઈ હરિભક્તનો દોષ નજરમાં આવે ત્યારે એમ સમજવું જે, 'આનો સ્વભાવ તો સત્સંગમાં ન ઘટે એવો છે તોય પણ એને જો સત્સંગ મળ્યો છે અને એ જો જેવો તેવો છે તોય પણ સત્સંગમાં પડ્યો છે, તો એનો પૂર્વજન્મનો અથવા આ જન્મનો સંસ્કાર ભારે છે તો આવો સત્સંગ મળ્યો છે', એમ સમજીને તેનો પણ અતિશય ગુણ લેવો." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૪॥**

વચનામૃત-૨૫ : વીસ કોશના પ્રવાહનું – સમાધિનું

(તા.૨૪/૧૨/૧૮૧૯, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ફક્ત સ્વધર્મથી જ નહિ પણ મહિમા અને આત્મનિષ્ઠાથી પૂર્ણકામપણું મનાય છે. (૨) આત્મનિષ્ઠાની ખામી તો સમાધિમાં પણ નડે છે. (૩) સર્વે ઠેકાણેથી વાસના તૂટી એક ભગવાનમાં થાય તો અખંડ વૃત્તિ થાય. (૪) પોતાને પૂર્ણકામ માનવું પણ છકી જવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ પ્રભાતસમે

૧.આધિ = માનસિક દુઃખ, વ્યાધિ = દૈહિક દુઃખ, ઉપાધિ = દુનિયા તરફથી આવેલી ચિંતા(વ્યાવહારિક દુઃખ) ૨.આઠ પ્રહર = ૨૪ કલાક(૧ પ્રહર = ૩ કલાક)

શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિશે પધાર્યા હતા, ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને આથમણે પરથારે ઉગમણું મુખારવિંદ કરીને વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, "સ્વધર્મે યુક્ત એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેના અંતરને વિશે તો પોતાનું યથાર્થ પૂર્ણકામપણું મનાતું નથી, અને તે **પૂર્ણકામપણું તો આત્મનિષ્ઠા ને ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન તેણે કરીને જ થાય છે;** અને એ બેમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે છે તેટલી પૂર્ણકામપણામાં ન્યૂનતા રહે છે. માટે એ બે વાનાં તો ભગવાનના ભક્તને દૃઢપણે સાધવાં. અને એ બેમાં જેટલી ખામી રહે તેટલી તો સમાધિમાં પણ નડે છે. અને હમણાં અમે એક હરિભક્તને સમાધિ કરાવી હતી તે તેને તેજ અતિશય દેખાણું; તે તેજને જોઈને ચીસ પાડવા માંડી ને કહ્યું જે, 'હું બળું છું.' માટે સમાધિવાળાને પણ આત્મજ્ઞાનનું જરૂર કામ પડે છે; અને પોતાનું સ્વરૂપ આત્મા ન જાણે ને દેહને માને તો તેને ઘણી કાચ્યપ રહી જાય છે. અને અમે તે હરિભક્તને સમજાવ્યું જે, 'તારું સ્વરૂપ તો આત્મા છે, દેહ નથી. ને આ લાડકીબાઈ[1] નામ અને ભાટનો દેહ તે તું નથી અને અછેદ્ય,[2] અભેદ્ય[3] એવો જે આત્મા, તે તારું સ્વરૂપ છે.'

પછી અમે તેને સમાધિ કરાવીને કહ્યું જે, 'ગણપતિને સ્થાનકે ચાર પાંખડીનું કમળ છે ત્યાં જઈને તારું સ્વરૂપ જો.' અને જ્યારે સમાધિવાળો ગણપતિને સ્થાનકે જાય છે ત્યારે ત્યાં નાદ સંભળાય છે ને પ્રકાશ દેખાય છે; અને તેથી પર બ્રહ્માના સ્થાનકને વિશે જાય છે ત્યારે તેથી નાદ પણ ઘણો સંભળાય છે ને પ્રકાશ પણ તેથી અતિશય ઘણો દેખાય છે; અને તેથી પર વિષ્ણુને સ્થાનકે જાય છે ત્યારે તેથી અતિશય નાદ સંભળાય છે ને તેથી તેજ પણ અતિશય દેખાય છે; એવી રીતે જેમ જેમ ઊંચા ઊંચા

૧.ગામ મેઘપરના વતની ૨.કાપી ન શકાય તેવો ૩.વીંધી ન શકાય તેવો

સ્થાનકને વિશે જાય છે તેમ તેમ વધુ નાદ સંભળાય છે ને વધુ વધુ પ્રકાશ દેખાય છે. અને એવી રીતે સમાધિમાં અતિશય તેજ દેખાય છે અને અતિશે નાદ થાય છે ને કડાકા અતિશય થાય છે, તે ગમે તેવો ધીરજવાન હોય તોપણ કાયરપણું આવી જાય છે. જો અર્જુન ભગવાનના અંશ[1] હતા અને મહાશૂરવીર હતા તોપણ ભગવાનનું વિશ્વરૂપ જોવાને સમર્થ થયા નહિ, માટે એમ બોલ્યા જે, 'હે મહારાજ ! આ રૂપ જોવાને હું સમર્થ નથી, માટે તમારું જેવું પ્રથમ રૂપ હતું તેવું તમારું દર્શન કરાવો.' એવી રીતે એવા સમર્થને પણ સમાધિને વિશે જ્યારે બ્રહ્માંડ ફાટી જાય એવા કડાકા થાય છે અને જેમ સમુદ્ર મર્યાદા મેલે એવા તેજના સમૂહ દેખાય છે ત્યારે ધીરજ રહેતી નથી; તે સારુ દેહ થકી પોતાનું સ્વરૂપ જુદું સમજવું જોઈએ.

અને એવી જે સમાધિ થાય છે તેના બે ભેદ છે : એક તો પ્રાણાયામે કરીને પ્રાણનો નિરોધ[2] થાય છે તે ભેળો ચિત્તનો પણ નિરોધ થાય છે અને બીજો પ્રકાર એ છે જે ચિત્તને નિરોધે કરીને પ્રાણનો નિરોધ થાય છે. તે ચિત્તનો નિરોધ ક્યારે થાય છે ? તો **જ્યારે સર્વ ઠેકાણેથી વૃત્તિ તૂટીને એક ભગવાનને વિશે વૃત્તિ જોડાય.**

અને તે **ભગવાનને વિશે વૃત્તિ ક્યારે જોડાય ? તો જ્યારે સર્વ ઠેકાણેથી વાસના તૂટીને એક ભગવાનના સ્વરૂપની વાસના થાય,** ત્યારે તે વૃત્તિ કોઈની હઠાવી ભગવાનના સ્વરૂપમાંથી પાછી હઠે નહીં. જેમ કોઈ કૂવો હોય ને તે ઉપર વીશ કોશ[3] ફરતા હોય ને તેનો પ્રવાહ જુદો જુદો ચાલતો હોય ત્યારે તે પ્રવાહમાં જોર હોય નહિ અને તે વિશે કોશનો પ્રવાહ ભેળો કરીએ તો નદીના જેવો અતિશય બળવાન પ્રવાહ થાય, તે કોઈનો હઠાવ્યો પાછો હઠે નહિ; તેમ જેની વૃત્તિ નિર્વાસનિક થાય છે ત્યારે તેનું ચિત્ત છે તે ભગવાનના સ્વરૂપમાં જોડાય છે. અને જેના ચિત્તમાં સંસારના સુખની વાસના હોય તેને તો શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય દ્વારે અનંત જાતના જે શબ્દ તેને

૧.ભગવાન પાસેથી ઐશ્વર્યનો અંશ પામેલા; મહાભક્ત ૨.રોકાણ; એકત્રીકરણ; સ્થિર થવું તે ૩.બળદ વડે કૂવામાંથી પાણી સિંચવાનું સાધન

વિશે જુદી જુદી વૃત્તિ ફેલાઈ જાય છે, તેમ જ ત્વચા ઇન્દ્રિય દ્વારે હજારો જાતના જે સ્પર્શ તેને વિશે જુદી જુદી વૃત્તિ ફેલાઈ જાય છે, તેમ જ નેત્ર ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ તે હજારો જાતનાં જે રૂપ તેને વિશે ફેલાઈ જાય છે, તેમ જ રસના ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ તે હજારો જાતના જે રસ તેમાં ફેલાઈ જાય છે, તેમ જ નાસિકા ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ તે અનંત જાતના જે ગંધ તેમાં ફેલાઈ જાય છે, તેમ જ કર્મ ઇન્દ્રિયની વૃત્તિઓ પણ પોતપોતાના વિષયને વિશે હજારો પ્રકારે ફેલાઈ જાય છે; એવી રીતે દશે ઇન્દ્રિયો દ્વારે એનું અંતઃકરણ છે તે હજારો પ્રકારે ફેલાઈ ગયું છે. તે જ્યારે ચિત્ત તે ભગવાનનું ચિંતન કરે અને મન તે ભગવાનનો જ ઘાટ ઘડે અને બુદ્ધિ તે ભગવાનના સ્વરૂપનો જ નિશ્ચય કરે અને અહંકાર તે 'હું આત્મા છું ને ભગવાનનો ભક્ત છું.' એવું જ અભિમાન ધરે, ત્યારે એની એક વાસના થઈ જાણવી.

અને પ્રાણે કરીને જે ચિત્તનો નિરોધ થાય છે તે તો અષ્ટાંગ યોગે કરીને થાય છે. તે અષ્ટાંગ યોગ[1] તો યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા અને સમાધિ એ જે આઠ અંગ તેણે યુક્ત છે. અને અષ્ટાંગ યોગ તે સાધનરૂપ છે ને એનું ફળ તે ભગવાનને વિશે નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. તે જ્યારે એવી નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય છે ત્યારે પ્રાણને નિરોધે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. અને જો ચિત્ત નિર્વાસનિક થઈને ભગવાનને વિશે જોડાઈ છે તો તે ચિત્તને નિરોધે કરીને પ્રાણનો નિરોધ થાય છે. માટે જેમ અષ્ટાંગ યોગ સાધવે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે, તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જોડાવે કરીને ચિત્તનો નિરોધ થાય છે. માટે **જે ભક્તની ચિત્તવૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જોડાણી, તેને અષ્ટાંગ યોગ વગર સાધે સધાઈ રહ્યો.** માટે અમે કહ્યાં જે આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન એ બે સાધન તે દૃઢપણે રાખવાં; અને વર્તમાન ધર્મ છે તે તો ભગવાનની આજ્ઞા છે તે જરૂર રાખવાં. જેમ બ્રાહ્મણનો ધર્મ છે જે, ના'વું-ધોવું ને પવિત્રપણે રહેવું, તે કોઈ દિવસ શૂદ્રના ઘરનું પાણી પીવે

૧.જુઓ પેજ : ૭૩૧

જ નહિ; તેમ સત્સંગી હોય તેને ભગવાનની આજ્ઞામાં ફેર પાડવો જ નહીં. કેમ જે, એ **ભગવાનની આજ્ઞા પાળે તો તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે.**

અને ભગવાનનું માહાત્મ્યજ્ઞાન તથા વૈરાગ્યે સહિત આત્મજ્ઞાન એ બેની અતિશય દઢતા રાખવી અને **પોતાને વિશે પૂર્ણકામપણું સમજવું જે, 'હવે મારે કાંઈ ન્યૂનતા રહી નથી'; એમ સમજીને નિરંતર ભગવાનની ભક્તિ કરવી. અને તે સમજણ્યને કેફે કરીને છકી પણ જવું નહિ[1] અને પોતાને અકૃતાર્થપણું[2] પણ માનવું નહીં.** અને પોતાને અકૃતાર્થપણું માને તો એની ઉપર જે એવી ભગવાનની કૃપા થઈ તે જાણીએ ખારાપાટમાં[3] બીજ વાવ્યું તે ઊગ્યું જ નહિ, અને જો છકી જઈને જેમતેમ કરવા લાગે તો જાણીએ અગ્નિમાં બીજ નાખ્યું તે બળી ગયું. માટે અમે કહ્યું તેમ જે સમજે તેને કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા રહે નહીં." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના આસન ઉપર પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૫॥**

વચનામૃત-૨૬ : સાચા રસિક ભક્તનું – નિર્ગુણભાવનું

(તા.૨૭/૧૨/૧૮૧૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) એક ભગવાન સંબંધી વિષયમાં જ પ્રીતિ રાખે તો રસિક ભક્ત સાચો, પરંતુ જો સ્ત્રિયાદિકમાં પણ હેત થાય તો તે અવિવેકી છે. (૨) રસિક ભક્તને જ્યારે એક ભગવાનનું જ ચિંતવન રહે છે, ત્યારે પ્રકાશમાં એક મહારાજની મૂર્તિ દેખાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ બપોરને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો તથા બે કાનને ઉપર ગુલદાવદિનાં મોટાં મોટાં બે પુષ્પ ખોસ્યાં હતાં તથા પુષ્પનો તોરો પાઘને વિશે ખોસ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ તાલ-પખાજ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

૧.ફુલાઈ જવું નહીં; ઘમંડી થઈ જવું નહીં. ૨.અપૂર્ણપણું ૩.જ્યાં કશું જ ઊગે નહિ તેવી સમુદ્રનો ખાર ભળેલી જમીનમાં

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન બોલવાં રાખો ને અમે આ એક વાતરૂપ કીર્તન બોલીએ તે સાંભળો." પછી પરમહંસે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! બહુ સારું, તમો વાત કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનાં રસિક[1] કીર્તન ગાતાં ગાતાં જો એક ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ રસ[2] જણાય તો ઠીક છે અને જો ભગવાનના સ્વરૂપ વિના બીજે ઠેકાણે[3] રસ જણાય તો તો એમાં મોટી ખોટ્ય[4] છે; કેમ જે, એ ભક્તને જેમ ભગવાનના શબ્દમાં હેત થાય છે ને તે શબ્દમાં રસ જણાય છે તેમ જ ગીત-વાજિંત્રના શબ્દમાં અથવા સ્ત્રી આદિકના શબ્દમાં રસ જણાય છે ને હેત થાય છે; માટે એ ભક્તને અવિવેકી જાણવો. અને ભગવાન અથવા ભગવાનના સંત તેનાં જે વચન તેને વિશે જેવો રસ જણાય છે તેવો જ બીજા વિષયના શબ્દમાં રસ જણાય છે; એવી જે એ મૂર્ખતા તેનો ત્યાગ કરવો, અને એવી મૂર્ખતાનો ત્યાગ કરીને એક ભગવાનને શબ્દે કરીને જ સુખ માનવું. અને એવી જાતનો જે રસિક ભક્ત છે તે ખરો છે. અને જેમ શબ્દ તેમ જ સ્પર્શ પણ એક ભગવાનનો જ ઇચ્છે અને અન્ય સ્પર્શને તો કાળો નાગ તથા બળતો અગ્નિ તે જેવો જાણે ત્યારે તે રસિક ભક્ત સાચો. તેમ જ રૂપ પણ ભગવાનનું જોઈને પરમ આનંદ પામે ને બીજા રૂપને તો જેવો નરકનો[5] ઢગલો તથા સડેલ કૂતરું તેવું જાણે એ રસિક ભક્ત સાચો. તેમ જ રસ પણ ભગવાનના મહાપ્રસાદનો હોય તેણે કરીને પરમ આનંદ પામે પણ બીજા જે નાના[6] પ્રકારના રસ તેને સ્વાદે કરીને આનંદને ન પામે, તે રસિક ભક્ત સાચો. તેમ જ ભગવાનને ચડ્યાં એવાં જે તુલસી-પુષ્પના હાર તથા નાના પ્રકારની સુગંધીએ યુક્ત એવાં અત્તર-ચંદનાદિક તેની સુગંધીને ગ્રહણ કરીને પરમ આનંદ પામે, પણ કોઈ અન્ય વિષયી જીવે દેહે અત્તર-ચંદનાદિક ચર્ચ્યાં હોય અથવા પુષ્પના હાર પહેર્યા હોય તેના સુગંધને પામીને રાજી ન જ થાય. એવી રીતે પંચવિષય ભગવાન સંબંધી હોય તેને વિશે અતિશય પ્રીતિવાન થાય અને જગત સંબંધી જે પંચવિષય

૧.સખી ભક્તિનાં; શૃંગારરસમય ૨.પ્રેમ; આસક્તિ ૩.સ્ત્રી આદિક વિષયોમાં ૪.ભક્તને કલ્યાણમાંથી પાડે એવી ૫.મળનો; વિષ્ટાનો ૬.વિવિધ; જુદા-જુદા

તેને વિશે અતિશય અભાવે યુક્ત વર્તે, તે રસિક ભક્ત સાચો છે.

અને રસિક ભક્ત થઈને જેમ ભગવાન સંબંધી વિષયને યોગે કરીને આનંદ પામે છે તેમ જ અન્ય સંબંધી જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ તેને યોગે કરીને આનંદ પામે છે તો એ ખોટો રસિક ભક્ત છે; કેમ જે, 'જેમ ભગવાનને વિશે આનંદને પામ્યો તેમ જ વિષયને વિષે પણ આનંદ પામ્યો.' માટે એવા રસિકપણાને અને એવી ઉપાસનાને ખોટી કરી નાંખવી; કાં જે, ભગવાન તો કાંઈ ખોટા નથી પણ એનો ભાવ ખોટો છે. અને જેવા અન્ય પદાર્થને જાણ્યા તેવા જ ભગવાનને પણ જાણ્યા, માટે એની ભક્તિ અને એનું રસિકપણું તે ખોટું કહ્યું.

હવે જેમ સ્થૂળ દેહ અને જાગ્રત અવસ્થામાં પંચવિષયનો વિવેક કહ્યો તેમ જ સૂક્ષ્મ દેહ અને સ્વપ્ન અવસ્થા તેને વિશે સૂક્ષ્મ પંચવિષય છે. તે સ્વપ્નમાં જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિને દેખીને તે ભગવાન સંબંધી શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધે કરીને જેવો આનંદ પમાય તેવો ને તેવો જ જો અન્ય પંચવિષયને દેખીને સ્વપ્નમાં આનંદ પમાય, તો તે ભક્તનું રસિકપણું ખોટું છે. અને સ્વપ્નમાં કેવળ ભગવાનને સંબંધે કરીને આનંદ પામતો હોય અને અન્ય વિષયને વિશે ઊલટા[1] અન્નની પેઠે અભાવ રહેતો હોય તો એ રસિક ભક્ત સાચો છે. અને એમ ન જાણતો હોય તો જે ભગવાન સ્વપ્નમાં દેખાયા તે તો સાચા છે પણ એ ભક્તને તો જેવો ભગવાનમાં પ્રેમ તેવો અન્ય વિષયમાં પ્રેમ છે માટે એની સમજણ ખોટી છે. અને **એક ભગવાનના સ્વરૂપમાં લોભાઈ રહે ને બીજા વિષયમાં ન લોભાય તે સમજણ સાચી છે.**

અને જ્યારે કેવળ ભગવાનનું જ ચિંતવન રહે છે ત્યારે ચિંતવન કરતાં કરતાં શૂન્યભાવને[2] પામી જાય છે ત્યારે એ ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિ વિના પિંડ-બ્રહ્માંડ કાંઈ ભાસતું નથી. પછી એવા શૂન્યને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને જોતાં જોતાં પ્રકાશ થઈ આવે છે અને તે પ્રકાશમાં ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે. માટે એવી રીતે કેવળ ભગવાનના સ્વરૂપમાં પ્રીતિ હોય એ પતિવ્રતાની ભક્તિ છે.

૧.ઊલટી કરેલ; ઓકેલ ૨.સંકલ્પના વિરામને

અને અમે પણ જ્યારે તમે રસિક કીર્તન ગાઓ છો ત્યારે આંખ્યો મીંચીને વિચારીએ છીએ તે આવો જ વિચાર કરીએ છીએ. અને અમારો વિચાર થોડો જ છે પણ ભગવાન વિના તે વિચારમાં બીજું કાંઈ ટકી શકતું નથી. અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં જ રસિક પ્રીતિ છે તેમાં જો કોઈ વિષય આડો આવે તો તેનું માથું ઊડી જાય[1] એવો અમારો બળવાન વિચાર છે. અને તમે જેમ કીર્તન જોડી રાખો છો તેમ અમે પણ આ વાત કરી એટલું એ કીર્તન જોડી રાખ્યું છે તે તમારી આગળ કહ્યું." એમ શ્રીજીમહારાજે પોતાનું મિષ[2] લઈને પોતાના ભક્તને અર્થે વાત કરી દેખાડી. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૬॥**

વચનામૃત-૨૭ : ભગવાન અખંડ નિવાસ કરી રહે તેવી સમજણનું

(તા.૨૮/૧૨/૧૮૧૯, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે થયું, જે થાય છે ને જે થશે તે તમામ કાર્ય મને મળેલા પ્રત્યક્ષ પ્રભુનું કર્યું જ થાય છે. (૨) સારાં કે મોળાં એવાં ધન, સ્ત્રી અને માનમાં સમબુદ્ધિરૂપ એવાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિ ગુણે યુક્ત સંતમાં સર્વ પ્રકારે ભગવાન નિવાસ કરે છે. (૩) એવા સંત જગતના આધારરૂપ છે. (૪) સર્વ કરતાં એવી સંતતા આવવી એ દુર્લભ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ દિવસ ઊગ્યા પહેલાં શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિશે પધાર્યા હતા ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો તથા ખેસ પહેર્યો હતો ને ઓટા ઉપર આથમણું મુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ અર્ધ ઘડી સુધી તો પોતાની નાસિકાના અગ્ર સામું જોઈ રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, "પરમેશ્વરને ભજવાની તો સર્વેને ઈચ્છા છે પણ સમજણમાં ફેર રહે છે, માટે જેની આવી સમજણ હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન સર્વ પ્રકારે નિવાસ કરીને રહે છે. તેની વિગત જે, જે એમ સમજતો હોય જે, 'આ પૃથ્વી જેની રાખી સ્થિર રહી છે ને ડોલાવી ડોલે

૧.સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય ૨.નિમિત્ત; બહાનું

છે, તથા તારામંડળ જેનું રાખ્યું અદ્ધર રહ્યું છે તથા જેના વરસાવ્યા મેઘ વરસે છે. તથા જેની આજ્ઞાએ કરીને સૂર્ય-ચંદ્ર ઉદય-અસ્તપણાને પામે છે તથા ચંદ્રમાની કળા વધે-ઘટે છે તથા પાળ વિનાનો સમુદ્ર જેની મર્યાદામાં રહે છે. તથા જળના[૧] બિંદુમાંથી મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને હાથ, પગ, નાક, કાન એ આદિક દશ ઇન્દ્રિયો થઈ આવે છે, તથા આકાશને વિશે અદ્ધર જળ રાખી મૂક્યું છે અને તેમાં ગાજવીજ થાય છે; એવાં અનંત આશ્ચર્ય છે તે સર્વે મને મળ્યા એવા જે [૨] ભગવાન તેનાં કર્યાં જ થાય છે' એમ સમજે, પણ પ્રગટ પ્રમાણ જે ભગવાન તે વિના બીજો કોઈ એ આશ્ચર્યનો કરનારો છે એમ માને નહીં. અને **'પૂર્વે જે જે અનંત પ્રકારનાં આશ્ચર્ય થઈ ગયાં છે તથા હમણાં જે થાય છે તથા આગળ થશે તે સર્વે મને મળ્યા એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તે વતે જ થાય છે' એમ સમજે.**

અને વળી પોતે એમ જ સમજતો હોય જે, 'ચાયે કોઈ મારી ઉપર ધૂળ નાંખો, ચાયે કોઈ ગમે તેવું અપમાન કરો, ચાયે કોઈ હાથીએ બેસાડો, ચાયે કોઈ નાક-કાન કાપીને ગધેડે બેસાડો, તેમાં મારે સમભાવ છે; તથા જેને રૂપવાન એવી યુવાન સ્ત્રી અથવા કુરૂપવાન સ્ત્રી અથવા વૃદ્ધ સ્ત્રી તેને વિશે તુલ્યભાવ રહે છે; તથા સુવર્ણનો ઢગલો હોય તથા પથ્થરનો ઢગલો હોય તે બેયને જે તુલ્ય જાણે છે – **એવી જાતનાં જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્યાદિક જે અનંત શુભ ગુણ તેણે યુક્ત જે ભક્ત હોય તેના હૃદયમાં ભગવાન નિવાસ કરે છે.** પછી તે ભક્ત જે તે ભગવાનને પ્રતાપે કરીને અનંત પ્રકારનાં ઐશ્વર્યને પામે છે ને અનંત જીવના ઉદ્ધારને કરે છે. અને એવી સામર્થીએ યુક્ત થકો પણ અન્ય જીવનાં માન-અપમાનને સહન કરે છે એ પણ મોટી સામર્થી છે; કાં જે, સમર્થ થકા જરણા કરવી[૩] તે કોઈથી થાય નહિ, એવી રીતે જરણા કરે તેને અતિ મોટા જાણવા.

અને એ સમર્થ તો કેવો જે, એના નેત્રમાં ભગવાન જોનારા છે તે માટે બ્રહ્માંડમાં જેટલાં જીવ-પ્રાણી છે તેનાં નેત્રને પ્રકાશ કરવાને સમર્થ થાય છે,

૧.વીર્યના ૨.ધર્મપુત્ર શ્રીસ્વામિનારાયણ ૩.ક્ષમા આપી સહન કરવું.

અને એના પગમાં ચાલનારા ભગવાન છે તે માટે બ્રહ્માંડમાં સર્વ જીવના પગને વિશે ચાલવાની શક્તિને પોષણ કરવાને એ સમર્થ થાય છે; એમ એ **સંતની સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં ભગવાન રહ્યા છે, તે માટે એ સંત તો બ્રહ્માંડમાં સર્વે જીવોના ઈન્દ્રિયોને પ્રકાશ કરવાને સમર્થ થાય છે. માટે એ સંત તો સર્વ જગતના આધારરૂપ છે,** તે તુચ્છ જીવનું અપમાન સહે તે એમની એ અતિશય મોટ્યપ છે. અને એવી રીતની ક્ષમાવાળા છે તે જ અતિ મોટા છે.

અને જે આંખ્યો કાઢીને પોતાથી ગરીબ હોય તેને બિવરાવે છે ને મનમાં જાણે જે, 'હું મોટો થયો છું' પણ એ મોટો નથી અથવા સિદ્ધાઈ[1] દેખાડીને લોકોને ડરાવે છે, એવા જે જગતમાં જીવ છે તે ભગવાનના ભક્ત નથી, એ તો માયાના જીવ છે અને યમપુરીના અધિકારી છે. અને એવાની જે મોટ્યપ છે તે સંસારના માર્ગમાં છે. જેમ સંસારમાં જેને ઘોડું ચડવા ન હોય તેથી જેને ઘોડું હોય તે મોટો અને એક ઘોડું જેને હોય તેથી જેને પાંચ ઘોડા હોય તે મોટો, એમ જેમ જેમ અધિક સંપત્તિ હોય તેમ સંસાર-વ્યવહારમાં અતિ મોટો કહેવાય, પણ પરમેશ્વર ભજ્યામાં એ મોટો નથી.

અને જેની મતિ એવી હોય જે, 'આ સ્ત્રી તો અતિશય રૂપવાન છે અને આ વસ્ત્ર તો અતિશય સારું છે અને આ મેડી તો ઘણી સારી છે અને આ તૂંબડી તો અતિશય સારી છે ને આ પાત્ર તો અતિશય સારું છે', એવી રીતના જે ગૃહસ્થ તથા ભેખધારી[2] તે સર્વે તુચ્છ બુદ્ધિવાળા છે. ત્યારે તમે કહેશો જે, એનું કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ? તો કલ્યાણ તો પામર જેવો સત્સંગમાં હોય તેનુંયે થાય છે, પણ મોરે[3] કહી એવી જે સંતતા તે એમાં કોઈ દહાડે આવતી નથી તથા પૂર્વે કહ્યા એવા જે સંત તેના જે ગુણ તે પણ એવામાં આવતા નથી; કાં જે, એ પાત્ર થયો નથી." એમ વાર્તા કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૭॥**

૧.સામર્થી ૨.ત્યાગીનો વેશ ધારનાર ૩.પહેલાં

વચનામૃત-૨૮ : અર્ધબળ્યા કાષ્ઠનું – વધવા-ઘટવાનું

(તા.૩૦/૧૨/૧૮૧૯, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સત્સંગીમાત્રને મોટા સમજે ને તેનો ગુણ જ લે તો વધે છે અને જો પોતાને જ મોટો માને ને બધાના અવગુણ લે તો તે સત્સંગમાં પાછો પડી જાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના ઓરડાની હારે જે ઓરડો તેની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુને જમવાની પંક્તિ થઈ હતી.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સત્સંગી સત્સંગમાંથી પાછો પડવાનો હોય તેને અસદ્‌વાસનાની વૃદ્ધિ થાય છે ને તેને પ્રથમ તો દિવસે દિવસે સત્સંગીમાત્રનો અવગુણ આવે છે ને પોતાના હૈયામાં એમ જાણે જે, 'સર્વે સત્સંગી તો અણસમજુ છે ને હું સમજુ છું' એમ સર્વથી અધિક પોતાને જાણે અને રાત્રિ-દિવસ પોતાના હૈયામાં મૂંઝાયા કરે અને દિવસમાં કોઈ ઠેકાણે સુખે કરીને બેસે નહિ, અને રાત્રિમાં સૂવે તો નિદ્રા પણ આવે નહિ અને ક્રોધ તો ક્યારેય મટે જ નહિ, અને અર્ધબળેલા કાષ્ઠની પેઠે ધૂંધવાયા[૧] કરે; એવું જેને વર્તે ત્યારે તેને એમ જાણીએ જે, 'એ સત્સંગમાંથી પડવાનો થયો છે.' અને એવો હોય અને તે જેટલા દિવસ સત્સંગમાં રહે પણ તેના હૈયામાં કોઈ દિવસ સુખ આવે નહિ અને અંતે પાછો પડી જાય છે.

અને સત્સંગમાં જેને વધારો થયાનો હોય તેને **શુભ વાસના[૨] વૃદ્ધિ પામે** છે ત્યારે તેને દિવસે દિવસે **સત્સંગીમાત્રનો હૈયામાં ગુણ જ આવે અને સર્વ હરિભક્તને મોટા સમજે ને પોતાને ન્યૂન સમજે ને આઠે પહોર[૩] તેના હૈયામાં સત્સંગનો આનંદ વર્ત્યા કરે,** એવાં લક્ષણ જ્યારે હોય ત્યારે જાણીએ જે, 'શુભ વાસના વૃદ્ધિ પામી છે.' અને તે જેમ જેમ વધુ વધુ સત્સંગ કરે તેમ તેમ વધુ વધુ સમાસ થતો જાય અને અતિશય મોટ્યપને

૧.મૂંઝાયા તથા ખિજાયા કરે ૨.સારા સંસ્કાર; સદ્‌ગુણો ૩.ચોવીસેય કલાક (૧ પહોર = ૩ કલાક)

પામી જાય છે." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ વાત કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને આસને પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૨૮॥**

વચનામૃત-૨૯ : પ્રારબ્ધ, કૃપા અને પુરુષ પ્રયત્નનું

(તા.૩૧/૧૨/૧૮૧૯, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ જો પવિત્ર રાખે તો ધર્માદિ સહિત ભક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. (૨) પ્રારબ્ધ, પુરુષપ્રયત્ન અને કૃપાની વિક્તિ વર્ણવી છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસે સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે ધોળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન પૂછો." ત્યારે ગોપાળાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત જે ભક્તિ તેનું બળ વૃદ્ધિને કેમ પામે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એના ઉપાય ચાર છે : એક તો **પવિત્ર દેશ**, બીજો **રૂડો કાળ**, ત્રીજી **શુભ ક્રિયા** અને ચોથો **સત્પુરુષનો સંગ**. તેમાં ક્રિયાનું સમર્થપણું તો થોડું છે ને દેશ, કાળ ને સંગનું કારણ વિશેષ છે; કેમ જે, જો પવિત્ર દેશ હોય, પવિત્ર કાળ હોય અને તમ જેવા સંતનો સંગ હોય તો ત્યાં ક્રિયા રૂડી જ થાય, અને જો સિંધ જેવો ભૂંડો દેશ હોય તથા ભૂંડો કાળ હોય તથા પાતર્યો[1] ને ભડવા[2] અથવા દારૂ-માંસના ભક્ષણ કરનારા તેનો સંગ થાય તો ક્રિયા પણ ભૂંડી જ થાય. માટે પવિત્ર દેશમાં રહેવું અને ભૂંડો કાળ વર્તતો હોય ત્યાંથી આઘુંપાછું ખસી નીસરવું અને **સંગ પણ પ્રભુના ભક્ત અને પંચવર્તમાને યુક્ત એવા જે બ્રહ્મવેત્તા[3] સાધુ તેનો કરવો**, તો હરિભક્તને પરમેશ્વરની જે ભક્તિ

૧.વેશ્યાઓ ૨.વ્યભિચારી સ્ત્રી-પુરુષની દલાલી કરનાર ૩.બ્રહ્મરૂપની સ્થિતિ પામેલ

તેનું બળ અતિશય વૃદ્ધિ પામે; એ પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈક હરિભક્ત હોય તેને પ્રથમ તો અંતર ગોબરું સરખું હોય અને પછી તો અતિશય શુદ્ધ થઈ જાય છે, તે એને **પૂર્વનો સંસ્કાર**[1] છે તેણે કરીને એમ થયું ? કે **ભગવાનની કૃપાએ** કરીને એમ થયું ? કે એ હરિભક્તને **પુરુષપ્રયત્ને** કરીને થયું ?"

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વને સંસ્કારે કરીને જે સારું અથવા નરસું થાય તે તો સર્વ જગતના જાણ્યામાં આવે. જેમ ભરતજીને મૃગલામાં આસક્તિ થઈ એવે ઠેકાણે પ્રારબ્ધ લેવાય અથવા કોઈ કંગાલ હોય ને તેને મોટું રાજ્ય મળે એવી રીતે થાય તે તો સર્વ જગતના જાણ્યામાં આવે, ત્યારે તેને તો **પ્રારબ્ધ** જાણવું." પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાની વાત કરી જે, "અમે જે જે સાધન કર્યાં હતાં તેને વિશે કોઈ રીતે દેહ રહે જ નહિ ને તેમાં પણ દેહ રહ્યો તેને પ્રારબ્ધ કહીએ.[2] તે શું, તો અમે શ્રીપુરુષોત્તમપુરીમાં[3] રહેતા ત્યારે કેટલાક માસ સુધી તો વાયુભક્ષણ[4] કરીને રહ્યા તથા ત્રણ-ચાર ગાઉના પહોળા પટવાળી એક નદી હતી તેને વિશે એક વાર શરીર તણાતું મેલ્યું તથા શિયાળો, ઉનાળો ને ચોમાસું તેને વિશે છાયા વિના એક કૌપીનભર રહેતા તથા ઝાડીને વિશે[5] વાઘ, હાથી તથા અરણાપાડા તેની ભેળે ફરતા, એવાં એવાં અનંત વિકટ ઠેકાણાં તેને વિશે ફર્યા તોય પણ કોઈ રીતે દેહ પડ્યો નહિ; ત્યારે એવે ઠેકાણે તો પ્રારબ્ધ લેવું.

અને જેમ સાંદીપનિ નામે બ્રાહ્મણ તેનો પુત્ર તે નરકથી મુકાયો અને વળી જેમ પાંચ વર્ષના ધ્રુવજીએ ભગવાનની સ્તુતિ કરવા માંડી ત્યારે વેદાદિકના અર્થની સહેજે સ્ફૂર્તિ થઈ. એવી રીતે અતિ શુદ્ધભાવે કરીને પ્રસન્ન થયા જે ભગવાન તેની ઇચ્છાએ કરીને તથા તે ભગવાનને વરદાને કરીને અથવા અતિ શુદ્ધભાવે કરીને પ્રસન્ન થયા જે ભગવાનના એકાંતિક

૧.પૂર્વજન્મમાં સંપાદન કરેલું; પ્રારબ્ધકર્મ ૨.શ્રીહરિ પોતે પુરુષોત્તમ છે, તેમને પ્રારબ્ધ ન જ હોય, પણ મનુષ્યલીલા કરે છે. એટલે જ વચનામૃતને અંતે હસતાં હસતાં જાય છે. ૩.જગન્નાથપુરીમાં ૪.ઉપવાસ ૫.જંગલમાં

સાધુ તેના વરદાને કરીને જે રૂડી બુદ્ધિ થાય તેને ભગવાનની **કૃપા** જાણવી.

અને રૂડા સાધુનો સંગ કરે ને પોતે પોતાને વિચારે કરીને જે સારો થાય તેને તો **પુરુષપ્રયત્ન** કહીએ." એમ વાત કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને શ્રીજીમહારાજ હસતાં હસતાં પોતાને આસને પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચ.ગ.પ્ર.॥૨૯॥**

વચનામૃત-૩૦ : ઘાટના ડંસ બેઠાનું

(તા.૧/૧/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મનને વિશે ઘાટના ડંસ બેસે છે ને નથી બેસતા તેનું કારણ ગુણની પ્રવૃત્તિ છે. (૨) મન, કર્મ, વચને નિષ્કપટપણે સત્સંગ કરે તો ઘાટની નિવૃત્તિ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧ પડવાને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની હાર્યે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડો છે તેની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને બે કાનને વિશે ધોળાં પુષ્પના તોરા લટકતા હતા ને ધોળાં પુષ્પના બેરખા પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુનિમંડળ કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે તો પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે દીનાનાથ ભટ્ટે પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈક સમે તો હજારો ઘાટ થાય પણ તેનો મનને વિશે ડંસ[1] બેસે નહિ અને કોઈક સમે તો અલ્પ ઘાટ થાય તેનો પણ મનને વિશે ડંસ બેસે છે[2] તેનું કારણ શું છે ? અને ભગવાનના ભક્તને એ મનના ઘાટની નિવૃત્તિ થયાનો ઉપાય શો છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું કારણ તો ગુણ છે. તે જ્યારે તમોગુણ પ્રધાન હોય ને તેમાં ઘાટ થાય ત્યારે સુષુપ્તિ સરખી અવસ્થા રહેતી હોય, માટે તેમાં ઘાટનો ડંસ બેસે નહીં. અને જ્યારે સત્ત્વગુણ વર્તતો હોય ત્યારે

૧.વાસના; સંસ્કાર; ડાઘ ૨.પછી વારંવાર સાંભરે છે.

પ્રકાશ જેવું વર્તે ને તે સમે જે જે ઘાટ થાય તેને વિચારે કરીને ખોટા કરી નાંખે, માટે તે ઘાટનો પણ ડંસ બેસે નહીં. અને જ્યારે રજોગુણ વર્તે ત્યારે જે ઘાટ થાય તેનો મનને વિશે ડંસ બેસે. માટે ડંસ બેસે છે ને નથી બેસતો તેનું કારણ તો ગુણની વૃત્તિ છે. અને બુદ્ધિવાન હોય તો આ વાતને વિચારીને જે સમે ઘાટ થાય તે સમે તે ઘાટ સામું જુવે તો પોતામાં જે ગુણ પ્રધાન વર્તતો હોય તેને ઓળખે. અને ઘડી ઘડી, પળ પળમાં સૂક્ષ્મ ઘાટ[1] થાય છે તે તો કોઈના ઓળખ્યામાં આવે નહિ અને તમારા જેવો કોઈક બુદ્ધિવાન હોય તો આખા દિવસમાં બે-ત્રણ-ચાર સ્થૂળ ઘાટ થાય તે તેના ઓળખ્યામાં આવે.

અને જે ગુણને પ્રધાનપણે પોતામાં ઘાટ થતા હોય તે સામી દૃષ્ટિ રાખે અને સત્સંગમાં જે ભગવાનની વાર્તા થાય તેને ધાર્યા-વિચાર્યા કરે તો આ સત્સંગનો પ્રતાપ એવો છે જે, જે ગુણના ઘાટ થતા હોય તે ઘાટની તેને નિવૃત્તિ થઈ જાય છે અને નિરુત્થાન[2] થઈને અખંડ પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ચિંતવન થાય છે. અને સત્સંગ વિના તો બીજાં કોટિ સાધન કરે પણ તેને ઘાટની તથા રજોગુણ આદિક ગુણની નિવૃત્તિ થાય નહિ, અને **જો નિષ્કપટપણે કરીને સત્સંગ કરે ને પરમેશ્વરની વાર્તાને ધારે-વિચારે તો એ મલિન ઘાટનો નાશ થાય છે.** માટે સત્સંગનો પ્રતાપ તો અતિશય મોટો છે. અને બીજાં સાધન છે તે કોઈ સત્સંગ તુલ્ય થાય નહિ; કાં જે, **કોઈ સાધને કરીને જે ઘાટની નિવૃત્તિ નથી થતી તેની નિવૃત્તિ સત્સંગમાં થાય છે.** તે કારણપણા માટે જેને રજોગુણ સંબંધી મલિન ઘાટ ટાળવા હોય તેને મન-કર્મ-વચને નિષ્કપટપણે સત્સંગ કરવો, તો સત્સંગના પ્રતાપથી એ ઘાટની નિવૃત્તિ થઈ જશે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૦॥**

વચનામૃત-૩૧ : નિશ્ચય વડે મોટ્યપનું

(તા.૨/૧/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) નિવૃત્તિ પકડીને બેસે તે કરતાં શ્રીહરિ તથા સંતની ટેલ ચાકરી કરે

૧.પકડાય નહિ તેવા ઝીણા સંકલ્પો ૨.એક પણ સંકલ્પના વિક્ષેપ રહિત

તે શ્રેષ્ઠ છે. (૨) શિશુપાળની જેમ જેને અવગુણ જ સૂઝે તેને આસુરી બુદ્ધિવાળો જાણવો. (૩) પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્ચય તથા આજ્ઞાને વિશે વર્તવે કરીને મોટ્યપ છે. (૪) અવગુણ લીધાનો સ્વભાવ હોય તેને આસુરી બુદ્ધિ થઈ જાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૨ બીજને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં.

તે સમે યોગાનંદમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનના ભક્ત બે હોય. તેમાં એક તો નિવૃત્તિ પકડીને બેસી રહે ને કોઈને વચને કરીને દુઃખવે નહિ, અને એક તો પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના ભક્ત તેની અન્ન, વસ્ત્ર, પુષ્પાદિકે કરીને સેવા કર્યા કરે પણ વચને કરીને કોઈને દુઃખવાય ખરું, એવી રીતના બે ભક્ત તેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો નહિ અને મુક્તાનંદસ્વામી તથા બ્રહ્માનંદસ્વામીને તેડાવીને એ પ્રશ્ન સંભળાવ્યો ને પછી કહ્યું જે, "એનો ઉત્તર તમે કરો." ત્યારે એ બે જણે ઉત્તર કર્યો જે, "વચને કરીને કોઈને દુઃખવે છે પણ **ભગવાન અથવા સંતની સેવા કરે છે તે શ્રેષ્ઠ છે.** અને નિવૃત્તિને વિશે રહે છે ને કોઈને દુઃખવતો નથી ને તેથી ભગવાનની તથા સંતની કાંઈ સેવા થતી નથી તેને અસમર્થ સરખો જાણવો. અને જે ટેલ ચાકરી કરે તેને તો ભક્તિવાળો કહીએ; તે ભક્તિવાળો શ્રેષ્ઠ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઉત્તર ઠીક કર્યો. અને એવી ભક્તિવાળો હોય ને ભગવાનના વચનમાં દૃઢપણે રહ્યો હોય ને તેને વિશે કોઈક અલ્પ સરખો દોષ[1] દેખાય તે સામું જોઈને તેનો અવગુણ લેવો તે મોટી ખોટ્ય છે. અને એવી રીતે દોષ જુવે ત્યારે તો પરમેશ્વરે જીવના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધર્યો હોય તેમાં પણ દોષના જોનારાને ખોટ્ય[2] દેખાય ખરી. અને અતિ મોટા ભગવાનના ભક્ત હોય તેમાં પણ ખોટ્ય દેખાય ખરી. અને તે દોષને જોનારે ખોટ્ય કાઢી તેણે કરીને પરમેશ્વરના અવતાર

૧.સેવા નિમિત્તે વઢે, ગુસ્સો કરે વગેરે ૨.ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્રોમાં પણ માયિકપણું

અથવા સંત તે શું કલ્યાણકારી નહીં ? તે તો કલ્યાણકારી જ છે, પણ જેને અવળી બુદ્ધિ હોય તેને અવળું જ સૂઝે. જેમ શિશુપાળ એમ જ કહેતો જે, 'પાંડવ તો વર્ણસંકર છે ને પાંચ જણે એક સ્ત્રી રાખી માટે અધર્મી પણ છે. અને કૃષ્ણ છે તે પણ પાખંડી છે; કેમ જે, જન્મ થયો ત્યાંથી પ્રથમ તો એણે એક સ્ત્રી મારી, ત્યાર પછી બગલો માર્યો, વાછડો માર્યો, અને મધના પૂડા ઊખેડ્યા તેણે કરીને એને મધુસૂદન કહે છે પણ એણે કાંઈ મધુ નામે દૈત્ય માર્યો નથી, ને વર્ણસંકર એવા જે પાંડવ તેણે પૂજ્યો તેણે કરીને શું એ ભગવાન થયો ?' એવી રીતે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આસુરી બુદ્ધિવાળો શિશુપાળ તેણે લીધો, પણ ભગવાનના ભક્ત હતા તેણે એવો અવગુણ કાંઈ ન લીધો. માટે એવી જાતનો જેને અવગુણ આવે તેને આસુરી બુદ્ધિવાળો જાણવો."

ત્યારે ફરીને તે મુનિએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! મોટા જે પ્રભુના ભક્ત હોય તેનો તો અવગુણ આવે નહિ પણ જેવો તેવો હરિભક્ત હોય તેનો અવગુણ તો આવે ખરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ[1] તમે સમજો છો તેમ નાનપ્ય-મોટ્યપ નથી, **મોટ્યપ તો પ્રત્યક્ષ ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને તથા તે ભગવાનની આજ્ઞાને વિશે વર્તવે કરીને છે.** અને એ બે વાનાં જેને ન હોય ને તે ગમે તેવો વ્યવહારે કરીને મોટો હોય તોપણ એ નાનો જ છે. અને પ્રથમ કહી એવી મોટ્યપ તો આજ આપણા સત્સંગમાં સર્વ હરિભક્તને વિશે છે; કેમ જે, આજ જે સર્વ હરિભક્ત છે તે એમ સમજે છે જે, **'અક્ષરાતીત એવા જે ભગવાન પુરુષોત્તમ તે અમને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને અમે કૃતાર્થ થયા છીએ'** એમ સમજીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની આજ્ઞામાં રહ્યા થકા તે ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. માટે એવા જે હરિભક્ત તેનો કાંઈક દેહસ્વભાવ[2] જોઈને તેનો અવગુણ લેવો નહિ અને **જેને અવગુણ લીધાનો સ્વભાવ હોય તેની તો આસુરી બુદ્ધિ થઈ જાય છે." ॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૧॥**

૧.વ્યાવહારિક દૃષ્ટિથી નાનપ્ય-મોટ્યપ ૨.કિંચિત્ ઊંઘ-આળસ વગેરે

વચનામૃત-૩૨ : મૂર્તિરૂપી માળાનું તથા ખીલાનું

(તા.૩/૧/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના ભક્તએ કથા-કીર્તનરૂપી ચારો ચરી પછી મૂર્તિરૂપી માળામાં વિરામ લેવો જોઈએ. (૨) ભજન કરવાની યુક્તિ :- ગુણને ઓળખવા. પછી રજોગુણ કે તમોગુણ વર્તે ત્યારે સંકલ્પથી જુદા પડી આત્મારૂપે વર્તવું અને સત્ત્વગુણમાં ધ્યાન-ભજન કરી લેવું.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ પ્રભાત સમે શ્રીગઢડા મધ્યે શ્રીજીમહારાજ દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને લલાટને વિશે કેસરની આડ્ય[૧] કરી હતી ને ધોળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પાઘને વિશે ધોળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુનિ કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સાંભળો એક પ્રશ્ન કરીએ.” ત્યારે મુનિ તથા હરિભક્તે કહ્યું જે, “હે મહારાજ ! પૂછો.” પછી શ્રીજીમહારાજ ઘણીક વાર સુધી વિચારીને બોલ્યા જે, “આ સંસારમાં જે વિષયી જીવ હોય તે પંચવિષય વિના રહી શકે નહીં, તે જેમ એ વિમુખ જીવને પંચવિષય છે તેમ હરિજનને પણ પંચવિષય છે, પણ તેમાં ભેદ છે. તે ભેદ કેમ છે ? તો વિષયી જીવ તો ભગવાન વિના અન્ય જે ગ્રામ્ય[૨] વિષય તેને ભોગવે છે, અને ભગવાનના ભક્ત છે તેને તો ભગવાનની કથા સાંભળવી તે જ શ્રોત્રનો વિષય છે, અને ભગવાનનાં ચરણારવિંદનો સ્પર્શ કરવો અથવા સંતનાં ચરણની રજનો સ્પર્શ કરવો તે ત્વચાનો વિષય છે, અને ભગવાનનાં અથવા સંત તેનાં દર્શન કરવાં તે નેત્રનો વિષય છે, અને ભગવાનનો પ્રસાદ લેવો તથા ભગવાનના ગુણ ગાવવા તે જીભનો વિષય છે, અને ભગવાનને ચડ્યાં[૩] એવાં જે પુષ્પાદિક તેની સુગંધી લેવી તે ઘ્રાણનો[૪] વિષય છે, એવી રીતે વિમુખ અને હરિભક્તના વિષયમાં ભેદ છે.

૧.અર્ચા ૨.જગત સંબંધી – માયિક ૩.અર્પણ કરેલાં ૪.નાસિકાનો

અને એવી રીતના વિષય વિના તો હરિભક્તે પણ રહેવાતું નથી અને **નારદ-સનકાદિક જેવા અનાદિ મુક્ત છે તેણે પણ એવા પંચવિષય વિના રહેવાતું નથી; તે સમાધિમાં ઘણા કાળ રહે છે પણ તે સમાધિમાંથી નીકળીને ભગવાનનાં કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક વિષયને ભોગવે છે.** અને જેમ પક્ષી હોય તે પોતાના માળાને મૂકીને ચરવા નીકળે છે તે ચારો કરીને[1] રાત્રી સમે પોતપોતાના માળામાં જઈને વિરામ કરે છે, પણ પોતપોતાના સ્થાનકને કોઈ દિવસ ભૂલીને બીજાને સ્થાનકે જતાં નથી; તેમ **ભગવાનના ભક્ત છે તે ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક એવો જે ચારો તેને ચરીને પોતાનો માળો જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેમાં જઈને વિરામ કરે છે.**

અને વળી પશુ-પક્ષી સર્વે જીવ જેમ પોતપોતાનો ચારો કરીને પોતપોતાને સ્થાનકે જઈને વિરામ કરે છે; તેમ મનુષ્ય પણ જે જે કાર્ય હોય તેને અર્થે દેશ-વિદેશ જાય છે, પણ પોતાને ઘેર આવે છે ત્યારે નિરાંત કરીને બેસે છે. એ સર્વ દૃષ્ટાંત-સિદ્ધાંત કહ્યાં. તે ઉપર તમે સર્વે હરિભક્તને અમે પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, 'જેમ વિમુખ જીવ ગ્રામ્ય પંચવિષયમાં બંધાણા છે ને તે વિષય વિના પળમાત્ર ચાલતું નથી, તેમ તમે ભગવાનની કથા-વાર્તાનું જે શ્રવણાદિક તે રૂપી જે વિષય તેમાં દૃઢપણે બંધાઈને એના વિષયી થયા છો કે નહીં ?' અને વળી બીજો પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, 'જેમ પક્ષી ચારો કરીને પોતાના માળામાં આવે છે, તેમ **તમે સર્વે ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકરૂપી ચારો કરીને પાછા ભગવાનના સ્વરૂપરૂપી માળામાં વિરામ કરો છો ? કે બીજે જ્યાં-ત્યાં વિરામ કરો છો ?** અને વળી જેમ ધણિયાતું ઢોર હોય તે સીમમાં ચરીને સાંજે પોતાને ખીલે આવે છે અને જે હરાયું[2] ઢોર હોય તે ખીલે આવે નહીં અને જેનું તેનું ખેતર ખાઈને જ્યાં-ત્યાં બેસી રહે, પછી કોઈક ધોકા મૂકે કાં વાઘ આવે તો મારે, તેમ તમે તે ધણિયાતા ઢોરની પેઠે પોતાને ખીલે આવો છો ? કે હરાયા ઢોરની પેઠે કોઈનું ખેતર ખાઈને જ્યાં-ત્યાં બેસીને વિરામ કરો છો ?' એ સર્વે પ્રશ્નનો ઉત્તર પોતાના અંતરમાં વિચારીને મોટા મોટા હો તે કરો." પછી મુનિ

૧.ચણ ચણીને; પોતાનો ખોરાક લઈને ૨.ન ધણિયાતું

તથા હરિભક્ત સર્વે જુદા જુદા બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકના વિષયી પણ થયા છીએ અને ભગવાનની મૂર્તિરૂપી જે માળો તથા ખીલો તેને મૂકીને બીજે ઠેકાણે રહેતા પણ નથી." તે વાર્તાને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણું પ્રસન્ન થયા.

અને વળી તે ને તે દિવસ બપોર નમતે શ્રીજીમહારાજ દાદા ખાચરના દરબાર વચ્ચે લીંબડા તળે[1] ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પોતે શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર સન્મુખ વિરાજમાન હતા અને મુનિ કીર્તન બોલતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે તો પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી દીનાનાથ ભટ્ટે તથા બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કોઈ સમે તો ભગવાનના ભક્તના હૃદયમાં આનંદથી ભગવાનનું ભજન-સ્મરણ થાય છે ને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન થાય છે, અને કોઈ સમે તો અંતર ડોળાઈ જાય છે ને ભજન-સ્મરણનું સુખ આવતું નથી, તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને ભગવાનની મૂર્તિ ધાર્યાની યુક્તિ આવડતી નથી." ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેવી રીતે યુક્તિ જાણવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "યુક્તિ તો એમ છે જે, અંતઃકરણને વિશે ગુણનો પ્રવેશ થાય છે, તે જ્યારે સત્ત્વગુણ વર્તતો હોય ત્યારે અંતઃકરણ નિર્મળ વર્તે ને ભગવાનની મૂર્તિનું ભજન-સ્મરણ સુખે થાય, અને જ્યારે રજોગુણ વર્તે ત્યારે અંતઃકરણ ડોળાઈ જાય[2] ને ઘાટ-સંકલ્પ ઘણા થાય ને ભજન-સ્મરણ સુખે થાય નહિ, અને જ્યારે તમોગુણ વર્તે ત્યારે તો અંતઃકરણ શૂન્ય વર્તે,[3] માટે **ભજનના કરનારાને ગુણ ઓળખવા. અને જે સમે સત્ત્વગુણ વર્તતો હોય તે સમયે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું,** અને તમોગુણ જ્યારે વર્તે ત્યારે કશો ઘાટ થાય નહિ ને શૂન્ય સરખું વર્તે તેમાં પણ ભગવાનનું ધ્યાન ન કરવું.

૧.નીચે ૨.અનેક પ્રકારનાં સંકલ્પો તથા ઇચ્છાઓથી યુક્ત થાય ૩.સૂનમૂન હોય

અને જ્યારે રજોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે ઘાટ-સંકલ્પ ઘણા થાય માટે તે સમે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું નહિ અને તે સમે તો એમ જાણવું જે, 'હું તો સંકલ્પ થકી જુદો છું ને સંકલ્પનો જાણનારો છું ને તે મારે વિશે અંતર્યામીરૂપે પુરુષોત્તમ ભગવાન સદાકાળ વિરાજે છે.'[૧] અને જ્યારે રજોગુણનો વેગ મટી જાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું. અને રજોગુણ વર્તતો હોય ત્યારે સંકલ્પ ઘણા થાય, તે સંકલ્પને જોઈને મૂંઝાવું નહિ; કેમ જે, અંતઃકરણ તો જેવું નાનું છોકરું તથા વાનરું તથા કૂતરું તથા બાળકનો રમાડનાર તેવું[૨] છે. અને એ અંતઃકરણનો એવો સ્વભાવ છે તે વિના પ્રયોજન ચાળા[૩] કર્યા કરે. માટે **જેને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તેને અંતઃકરણના ઘાટને જોઈને કચવાઈ[૪] જવું નહિ ને અંતઃકરણના ઘાટને માનવા પણ નહિ, ને પોતાને ને અંતઃકરણને જુદું માનવું અને પોતાના આત્માને જુદો માનીને ભગવાનનું ભજન કરવું."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૨॥

વચનામૃત-૩૩ : દૃઢ આશરાનું

(તા.૫/૧/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે તેમનો દૃઢ આશરો રાખવો એ સૌથી મોટું સાધન છે. (૨) આશરો મૂઢપણે, પ્રીતિથી કે સમજણથી થાય છે, પણ તેમાં પોલ ન જોઈએ. (૩) ત્રણેય પ્રકારનાં આશરાનાં લક્ષણો બતાવ્યાં છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૫ પંચમીને દિવસ પાછલો પહોર દિવસ હતો ત્યારે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની જોડે જે ઓરડો તેની ઓસરીએ ઉગમણે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે કસુંબી રંગને છેડે રેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.એમ જાણીને ઉચ્ચે સ્વરે ભગવાનનાં નામનું ઉચ્ચારણ કરવું. ૨.ચંચળ સ્વભાવવાળું ૩.ફાલતુ સંકલ્પો ૪.મૂંઝાઈ

તે સમે મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાનાં સાધન[૧] અનંત પ્રકારનાં શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે, પણ તે મધ્યે એવું એક સાધન કયું બળવાન છે જે સમગ્ર સાધન કર્યે જેવા ભગવાન પ્રસન્ન થાય તેવા એક સાધને કરીને ભગવાન રાજી થાય ? તે એવો એક ઉપાય કહો.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એક જ સાધને કરીને ભગવાન રાજી થાય તે કહીએ તે સાંભળો જે, **ભગવાનનો જે દૃઢ[૨] આશરો[૩] એ જ એક સર્વ સાધનમાં મોટું સાધન છે,** તેણે કરીને ભગવાન રાજી થાય છે. અને તે આશરો અતિ દૃઢ જોઈએ, જેને વિશે કાંઈ પોલ[૪] રહે નહીં. તે આશરામાં ત્રણ ભેદ[૫] છે. એક **મૂઢપણે**[૬] કરીને ભગવાનનો આશ્રય થાય છે, તે અતિ મૂઢ હોય તેને બ્રહ્મા જેવો હોય તે આશ્રયમાં ડોલાવે તોય પણ ડોલે નહીં. અને બીજો પ્રકાર એ છે જે, **ભગવાનમાં જે[૭] પ્રીતિ** તેણે કરીને ભગવાનનો દૃઢ આશરો થાય છે, તે જેને દૃઢ પ્રીતિ હોય તે પરમેશ્વરને મૂકીને બીજા પદાર્થમાં જોરાવરી પ્રીતિ કરે તોય પણ થતી નથી; એવી રીતે દૃઢ પ્રીતિએ કરીને ભગવાનનો દૃઢ આશરો કહેવાય છે.

અને ત્રીજો પ્રકાર એ છે જે, જેને **બુદ્ધિ**[૮] વિશાળ હોય તે ભગવાનનું સગુણ[૯]-નિર્ગુણપણું[૧૦] તથા અન્વય-વ્યતિરેકપણું[૧૧] તેને સમજતો હોય અને ભગવાનની માયા થકી જે જે સર્ગ[૧૨] થયો છે તેને સમજતો હોય અને ભગવાનના જે પૃથ્વીને વિશે અવતાર થાય છે તેની રીતને[૧૩] સમજતો હોય અને જગતની ઉત્પત્તિકાળે ભગવાન જે પ્રકારે[૧૪] અક્ષરરૂપે વર્તે છે તથા પુરુષ-

૧.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આદિક ૨.મહાવિશ્વાસપૂર્વકનો ૩.શરણાગતિ. નોધારાના આધારરૂપે તથા સાધન અને સાધ્ય બંને રૂપે એક ભગવાનને જ સ્વીકારવા તે ૪.ભગવાન સિવાય બીજા કોઈ જપ-તપાદિ સાધનનું કે દેવ-દેવી, મનુષ્યનું ઉપાયરૂપે અવલંબન ૫.ત્રણ પ્રકાર ૬.સચ્છાસ્ત્ર અને સત્પુરુષના દૃઢ વિશ્વાસે ૭.ગોપીઓની પેઠે ૮.ગોપાળાનંદસ્વામીની જેમ આધ્યાત્મિક સમજશક્તિ ૯.જ્ઞાન, આનંદ વગેરે દિવ્ય ગુણો સહિત ૧૦.સર્વદા માયિકગુણે રહિતપણું ૧૧.પ્રથમના સાતમા વચનામૃત મુજબ ૧૨.ઉત્પન્ન થતી સૃષ્ટિ ૧૩.સાધુરૂપે, રાજારૂપે કે અન્ય કોઈ પણ રૂપે હોય પરંતુ તે નખશિખ દિવ્ય જ હોય છે, તેમની તમામ ક્રિયા કલ્યાણકારી જ હોય છે વગેરે (ગીતાના ચોથા અધ્યાયના શ્લોક ૬ થી ૯ પ્રમાણે.) ૧૪.તેના-તેના શરીરી, નિયંતા અને પ્રેરકપણે

પ્રકૃતિરૂપે વર્તે છે તથા વિરાટપુરુષરૂપે વર્તે છે તથા બ્રહ્માદિક પ્રજાપતિરૂપે વર્તે છે તથા જીવના કલ્યાણને અર્થે નારદ-સનકાદિકરૂપે વર્તે છે એ સર્વ રીતને સમજી જાણે; અને પુરુષોત્તમ ભગવાનને સર્વથી પર[1] ને નિર્વિકાર સમજતો હોય. એવી રીતે જેની દૃષ્ટિ પહોંચતી હોય તેને **બુદ્ધિએ કરીને ભગવાનનો દૃઢ આશરો છે, તે બીજાનો[2] ટાળ્યો ટળે નહિ ને પોતાનો[3] પણ ટાળ્યો ટળે નહીં.** અને ભગવાન મનુષ્યદેહને ગ્રહણ કરીને સમર્થપણે અથવા અસમર્થપણે વર્તતા હોય તો તેને દેખીને તેની બુદ્ધિને વિશે ભ્રાંતિ[4] થાય નહીં."

એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કહો તો તમને એક પ્રશ્ન પૂછું." ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "પૂછો મહારાજ." પછી એમ પૂછ્યું જે, "અમે કહ્યાં જે ત્રણ અંગ તેમાં તમારું કયું અંગ છે ? અને એ ત્રણ અંગ ભગવાનના ભક્તને મિશ્રિત હોય પણ તેમાં જે અંગ પ્રધાન હોય તેનું તે અંગ કહેવાય. તો **મૂઢપણું, પ્રીતિ અને સમજણ** એ જે ત્રણ અંગ તેમાં તમારું કયું અંગ છે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામી તથા બ્રહ્માનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "અમારે તો સમજણનું અંગ છે." અને બીજા સાધુએ પણ જેને જે અંગ હતાં તે કહ્યાં. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૩॥**

વચનામૃત-૩૪ : ભગવાને કળ ચઢાવ્યાનું

(તા.૧૧/૧/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) સૃષ્ટિ ચલાવવા ભગવાને એવી કળ ચડાવી મૂકી છે એટલે સહેજે જ માયામાં હેત થાય છે. (૨) એ હેતરૂપી માયામાં તણાઈ ન જાય તેને ભગવાનમાં વૃત્તિ રહે. (૩) આજ્ઞા લોપે છે એટલે જ દુઃખ આવે છે. જો આજ્ઞામાં રહે તો ભગવાનના જેવો આનંદ રહે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સવારમાં શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર દક્ષિણાદું મુખારવિંદ રાખીને વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને માથે

૧.સ્વરૂપ, સ્વભાવ, ગુણ, વિભૂતિ અને અન્ય અવતારો વગેરેથી શ્રેષ્ઠ ૨.શુષ્ક વેદાંતી આદિક કોઈ મતવાદીથી ૩.પોતાનાં મન-બુદ્ધિનાં શંકા-સંશયાદિથી ૪.શંકા

ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ફૂલના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે પુષ્પના તથા હીરના તોરા લટકતા મૂક્યા હતા ને બે કાનની ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુનિ વાજિંત્ર લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રાખીને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સર્વ સુખના ધામ અને સર્વ થકી પર એવા પરમેશ્વર છે તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટતી નથી અને માયિક એવા જે નાશવંત તુચ્છ પદાર્થ તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટી જાય છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી તેનો ઉત્તર મુક્તાનંદસ્વામી કરવા લાગ્યા પણ થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળો અમે કરીએ છીએ જે, જે દિવસથી પરમેશ્વરે આ જગતની સૃષ્ટિ કરી છે તે દિવસથી એવી જ કળ[૧] ચડાવી મૂકી છે જે ફરીને પરમેશ્વરને દાખડો કરવો પડે નહિ અને સંસારની જે વૃદ્ધિ કરવી તે પોતાની મેળે જ થયા કરે, એવો ફેર ચડાવી મૂક્યો છે. તે માટે સહેજે જ **સ્ત્રીમાં પુરુષને હેત થાય છે અને પુરુષમાં સ્ત્રીને હેત થાય છે અને એ સ્ત્રીથી ઊપજી જે પ્રજા તેમાં પણ સહેજે જ હેત થાય છે; તે એ હેતરૂપી જ ભગવાનની માયા છે. તે માયાના પ્રવાહમાં જે ન વહે તેની વૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપમાં રહે છે.**

માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે માયિક પદાર્થને વિશે દોષબુદ્ધિ રાખીને વૈરાગ્યને પામે અને ભગવાનને સર્વ સુખમય જાણીને ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખે. અને જો માયિક પદાર્થને વિશે વૈરાગ્ય ન રાખે ને ભગવાનના સ્વરૂપથી જુદા પડે તો શિવ, બ્રહ્મા અને નારદાદિક એ જેવા સમર્થ મુક્ત હોય તે પણ માયિક પદાર્થમાં તણાઈ જાય છે. તેટલા માટે ભગવાનને મૂકીને માયિક પદાર્થનો સંગ કરે તો જરૂર તેમાં જીવની વૃત્તિ ચોંટી જાય. તે સારુ પરમેશ્વરના ભક્તને પરમેશ્વર વિના બીજે ઠેકાણે પ્રીતિ રાખવી નહીં."

૧.ઑટોમૅટિક ઘડિયાળની ગોઠવણની જેમ પરસ્પરમાં રહેલી આસક્તિ; આકર્ષણ

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે મુક્તાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન કર્યાનો વારો આવ્યો, તે પ્રશ્ન કરો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને ભગવાનની [૧] પ્રાપ્તિ થવી તે [૨] અતિ દુર્લભ છે અને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે એથી બીજો મોટો લાભ પણ નથી ને તેથી આનંદ પણ બીજો નથી, તે એવા મોટા આનંદને મૂકીને તુચ્છ પદાર્થ માટે કેમ ક્લેશને પામે છે ? એ પ્રશ્ન છે." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, **પરમેશ્વરના વચનને મૂકીને જ્યારે આડો અવળો ડોલે છે[૩] ત્યારે ક્લેશને પામે છે અને જો વચનને વિશે રહે તો જેવો ભગવાનનો આનંદ છે તેવા આનંદમાં રહે છે અને જેટલું જે ભગવાનનું વચન લોપે છે તેટલો તેને ક્લેશ થાય છે. માટે ત્યાગીને જે જે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે ત્યાગીને રહેવું અને ગૃહસ્થને જે પ્રમાણે આજ્ઞા કરી છે તે પ્રમાણે ગૃહસ્થને રહેવું ને તેમાં જેટલો ફેર પડે છે તેટલો ક્લેશ થાય છે.**

અને ત્યાગી હોય તેને અષ્ટ પ્રકારે સ્ત્રીનો ત્યાગ રાખવો ત્યારે તેનું બ્રહ્મચર્ય વ્રત પૂરું કહેવાય ને તેમાંથી જેને જેટલો ફેર પડે તેને તેટલો ક્લેશ થાય છે, અને ગૃહસ્થને પણ બ્રહ્મચર્ય કહ્યું છે જે પરસ્ત્રીનો ત્યાગ રાખવો તથા પોતાની સ્ત્રીનો પણ વ્રતને દિવસ ત્યાગ રાખવો ને ઋતુ સમે સ્ત્રીનો સંગ કરવો; એ આદિક જે જે ત્યાગીને અને ગૃહસ્થને નિયમ કહ્યા છે તેમાં જેટલો જેને ફેર પડે તેટલો તેને ક્લેશ થાય છે. અને ભગવાનથી જે વિમુખ જીવ હોય તેને જે સુખ-દુઃખ આવે છે તે તો પોતાને કર્મે કરીને આવે છે, અને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને જેટલું દુઃખ થાય છે તે તુચ્છ પદાર્થને અર્થે ભગવાનની આજ્ઞા લોપવે કરીને થાય છે, ને જેટલું સુખ થાય છે તે ભગવાનની આજ્ઞા પાળવે કરીને થાય છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૪॥**

વચનામૃત-૩૫ : કલ્યાણના જતનનું

(તા.૧૨/૧/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) અવગુણરૂપ દોષે યુક્ત બુદ્ધિવાળો ક્યારેય કલ્યાણના માર્ગમાં ચાલી*

૧.પ્રત્યક્ષરૂપે ૨.ધન, સ્ત્રી, માન-મોટાઈ અને રિદ્ધિ-સિદ્ધિ જેવી તમામ પ્રાપ્તિ થકી ૩.ભટકે

શકતો નથી. (૨) માન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ અને કપટ – આ ચાર શ્રીહરિ અને સંત સાથે ન રાખે તો આસુરી બુદ્ધિ ન થાય.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ તળે ઢોલિયા ઉપર ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજતા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, “તમે પ્રશ્ન પૂછો કાં અમે પૂછીએ. ત્યારે મુનિએ કહ્યું જે, “હે મહારાજ ! તમે પૂછો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કોઈ પુરુષ છે તેમાં [૧] થોડી બુદ્ધિ છે તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે જે જતન[૨] કરવું તેમાંથી પાછો પડતો નથી અને કોઈ બીજો પુરુષ છે તેમાં બુદ્ધિ તો ઘણી છે અને મોટા મોટામાં પણ ખોટ[૩] કાઢે એવો છે તોય પણ તે કલ્યાણને માર્ગે ચાલતો નથી, તેનું શું કારણ છે ?” ત્યારે મુનિએ ઉત્તર કરવા માંડ્યો, પણ શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી તે ઉત્તર ન થયો.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ જે, એમાં બુદ્ધિ તો ઝાઝી છે પણ એની બુદ્ધિ દૂષિત[૪] છે, માટે એ કલ્યાણને માર્ગે ચાલી શકતો નથી. જેમ સુંદર ભેંસનું દૂધ હોય તેમાં સાકર ઘોળી હોય ને તેમાં સર્પની લાળ પડી એટલે એ સાકર ને દૂધ હતું તે ઝેર થયું, પછી તેને જે પીવે તેના પ્રાણ જાય; તેમ બુદ્ધિ તો ઝાઝી છે પણ એણે કોઈ મોટા સંતનો અથવા પરમેશ્વરનો અવગુણ લીધો છે, તે અવગુણરૂપ દોષ એની બુદ્ધિમાં આવ્યો છે, તે સર્પની લાળ સરખો છે, માટે એ તો કલ્યાણને માર્ગે ક્યાંથી ચાલે ? પણ જો કોઈક એના મુખની વાત સાંભળે તો તે સાંભળનારાની બુદ્ધિ પણ સત્સંગમાંથી પાછી પડી જાય છે. અને એવી દૂષિત બુદ્ધિવાળો જ્યાં જ્યાં જન્મ ધરે ત્યાં ત્યાં ભગવાનનો અથવા ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ જ કરે.

૧.જગતવ્યવહારની ૨.સાવધાનીપૂર્વકનું કાર્ય ૩.ભૂલ; દોષ ૪.ભગવાન અથવા ભક્તના અવગુણરૂપી દોષથી અવરાયેલી

અને જેની બુદ્ધિ એવી રીતે દૂષિત ન હોય ને તે જો થોડી જ હોય તોપણ તે પોતાના કલ્યાણને અર્થે જતન કરતો થકો પાછો પડતો નથી."

ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ કોઈ દિવસ ભગવાનને સન્મુખ થાય કે ન થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ તો કોઈ કાળે ભગવાન સન્મુખ થાય જ નહીં."

ત્યારે વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈ રીતે એવી આસુરી બુદ્ધિ ન થાય તેનો જે ઉપાય હોય તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક ક્રોધ, બીજું માન, ત્રીજી ઈર્ષ્યા, ચોથું કપટ એ ચાર વાનાં પરમેશ્વર સાથે તથા સંત સાથે રાખે નહિ, તો કોઈ દિવસ એની આસુરી બુદ્ધિ થાય નહીં.** અને ચાર વાનાં માંહેલું એકે જો રાખે તો જેમ જય-વિજય ઘણાય ડાહ્યા હતા પણ સનકાદિક સંગાથે માને કરીને વૈકુંઠલોકમાંથી પડી ગયા ને આસુરી બુદ્ધિ થઈ, તેમ તેની પણ આસુરી બુદ્ધિ થાય. અને જ્યારે આસુરી બુદ્ધિ થાય ત્યારે ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તના જે ગુણ હોય તે દોષ સરખા ભાસે છે. અને એ જ્યાં જ્યાં જન્મ ધરે ત્યાં ત્યાં કાં તો શિવનો ગણ થાય ને કાં તો કોઈ દૈત્યનો રાજા થાય અને વૈરભાવે પરમેશ્વરનું ભજન કરે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૫॥**

વચનામૃત-૩૬ : કંગાલના દૃષ્ટાંતે સાચા ત્યાગીનું

(તા.૧૩/૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સંસાર મૂકીને ત્યાગી થયા પછી પણ જેને માયિક પદાર્થમાં પ્રીતિ રહે છે તેને કંગાળની જેમ પાપી જાણવો. (૨) એક ભગવાનને વિશે જ પ્રીતિ હોય તે જ સાચો ત્યાગી છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૩ને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન થયા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે ધોળાં ને પીળાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા અને બે કાન ઉપર ધોળાં પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને

પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો તથા કર્ણિકારના રાતા પુષ્પનું છોગલું મૂક્યું હતું અને જમણા હાથને વિશે ધોળાં પુષ્પનો દડો ફેરવતા હતા. એવી રીતની શોભાને ધારણ કરતા ને પોતાના ભક્તજનને આનંદ ઉપજાવતા થકા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે સંસાર મૂક્યો અને ત્યાગીનો ભેખ લીધો અને તેને પરમેશ્વરના સ્વરૂપ વિના અસત્ પદાર્થમાં પ્રીતિ રહે છે તેને કેવો જાણવો ? તો, 'જેવો મોટા શાહુકાર માણસની આગળ કંગાલ માણસ હોય' તેવો જાણવો. જેમ કંગાલ માણસ હોય ને પહેરવા વસ્ત્ર ન મળતું હોય ને ઉકરડામાંથી દાણા વીણી ખાતો હોય, તે પોતે પોતાને પાપી સમજે અને બીજા શાહુકાર લોક પણ તેને પાપી સમજે જે, 'આણે પાપ કર્યાં હશે માટે એને અન્ન-વસ્ત્ર મળતું નથી'; તેમ જે ત્યાગી થઈને સારાં સારાં જે વસ્ત્રાદિ પદાર્થ તેને ભેળાં કરી રાખે અને તેની તૃષ્ણા પણ ઘણી રાખે અને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિશે પ્રીતિએ રહિત હોય એવો જે ત્યાગી, તેને તો જે મોટા એકાંતિક સાધુ છે તે કંગાલ માણસની પેઠે પાપી જાણે છે. કેમ જે, જો એ પાપી છે તો એને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેને વિશે પ્રીતિ થતી નથી અને પરમેશ્વર વિના બીજા પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે. અને જે ત્યાગી હોય તેને તો કચરો અને કંચન એ બેય બરોબર હોય અને 'આ પદાર્થ સારું ને આ પદાર્થ ભૂંડું' એવી તો સમજણ જ હોય નહિ અને એક ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય તે જ સાચો ત્યાગી છે." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૬॥**

વચનામૃત-૩૭ : દેશવાસનાનું

(તા.૧૪/૧/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ચોરાશી લાખ જન્મનાં સગાંને જેમ અજ્ઞાને કરીને ભૂલી ગયા છીએ તેમ જ આ દેહનાં સંબંધીને જ્ઞાને કરીને વિસારી દેવાં. (૨) શ્રીહરિ સદા સાકાર તથા સર્વકર્તા છે આવી દૃઢ નિષ્ઠાવાળા ઉપર કાળ, કર્મ અને માયાનો હુકમ ચાલતો નથી. તે ભક્ત અંતે ચૈતન્યની જ*

મૂર્તિ થઈને ધામમાં રહે છે. (૩) આવી નિષ્ઠાવાળા ભક્તનાં દર્શન ભગવાનનાં દર્શન તુલ્ય છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના પોષ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડા તળે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ વિરાજમાન હતી અને તે પાઘમાં પીળાં પુષ્પનો તોરો વિરાજમાન હતો અને બે કાન ઉપર ધોળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને કંઠને વિશે પીળાં અને ધોળાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિજનની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે અણસમજુ[1] હોય ને તેણે ભેખ લીધો હોય તોપણ તેને જ્યાં જ્યાં પોતાની જન્મભૂમિ હોય તેને વિશે હેત ટળતું નથી." એમ કહીને પછી પોતાના સાથળને વિશે નાનપણામાં ઝાડનો ખાંપો લાગ્યો હતો તે સર્વને દેખાડ્યો ને બોલ્યા જે, "આ ચિહ્નને જ્યારે અમે દેખીએ છીએ ત્યારે તે ઝાડ ને તલાવડી સાંભરી આવે છે. માટે જન્મભૂમિ તથા પોતાનાં સગાંસંબંધી તેને અંતરમાંથી વિસારી દેવાં તે ઘણું કઠણ છે. માટે જેને જેને જન્મભૂમિ તથા દેહનાં સંબંધી તે ન સાંભરતાં હોય તે બોલો અને જે લાજે કરીને ન બોલે તેને શ્રીનરનારાયણના સમ છે." પછી સર્વે મુનિ જેમ જેને વર્તતું હતું તેમ બોલ્યા.

પછી તે સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે પોતાને આત્મારૂપે માનીએ ત્યારે તે આત્માની જન્મભૂમિ કઈ ? ને તે આત્માનું સગું કોણ ? ને તે આત્માની જાત પણ કઈ ? અને જો સગપણ લેવું હોય તો પૂર્વે ચોરાશી લાખ જાતના દેહ ધર્યા છે, તે સર્વનું સગપણ સરખું જાણવું; અને તે સગાંનું કલ્યાણ ઇચ્છવું તો સર્વનું ઇચ્છવું; અને આ મનુષ્યદેહમાં આવ્યા ત્યારે ચોરાશી લાખ જાતનાં જે મા-બાપ તે અજ્ઞાને કરીને વીસર્યાં છે, તેમ આ મનુષ્ય શરીરનાં જે મા-બાપ છે તેમને જ્ઞાને કરીને વિસારી દેવાં.

૧.વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા રહિત દેહાભિમાની

અને અમારે તો કોઈ સગાં-સંબંધી સાથે હેત નથી. તથા **અમારી સેવા કરતા હોય ને તેના હૃદયમાં જો પરમેશ્વરની ભક્તિ ન હોય તો તે ઉપર હેત કરીએ તોય પણ ન થાય.** અને જો નારદજી જેવો ગુણવાન હોય ને તેને ભગવાનની ભક્તિ ન હોય તો તે અમને ન ગમે.

અને જેના હૃદયમાં ભગવાનની ભક્તિ હોય ને એમ સમજતો હોય જે, **'જેવા[1] પ્રગટ ભગવાન પૃથ્વી પર વિરાજે છે અને જેવા[1] તે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનની સમીપે વિરાજે છે તેવા ને તેવા જ જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે પણ રહે છે'**, અને **'આ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે સદા સાકાર જ છે'** એમ સમજતો હોય અને ગમે તેવા વેદાંતીના[2] ગ્રંથ સાંભળે પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને નિરાકાર સમજે જ નહિ, અને એમ જાણે જે, **'એ ભગવાન વિના બીજો કોઈ જગતનો કર્તા છે જ નહિ'**, અને એમ જાણે જે **'ભગવાન વિના સૂકું પાંદડું પણ ફરવાને સમર્થ નથી'**; એવી જેને ભગવાનને વિશે સાકારપણાની દૃઢ પ્રતીતિ હોય ને તે જેવો તેવો[3] હોય તોપણ એ અમને ગમે છે. અને એને માથે કાળ, કર્મ ને માયા તેનો હુકમ નથી અને જો એને દંડ દેવો હોય તો ભગવાન પોતે દે છે, પણ બીજા કોઈનો એને માથે હુકમ નથી. અને એવી નિષ્ઠા ન હોય ને તે જો ત્યાગ-વૈરાગ્યે યુક્ત હોય તોપણ તેનો અમારા અંતરમાં ભાર આવે નહીં.

અને જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી નિષ્ઠા અચળ હોય ને તે ગમે તેટલાં[2] શાસ્ત્ર સાંભળે અથવા ગમે તેનો સંગ કરે તોપણ પોતાને જે ભગવાનના સાકારપણાની નિષ્ઠા છે તે ટળે નહિ અને તેજના બિંબ[4] જેવા નિરાકાર ભગવાનને કોઈ દિવસ સમજે જ નહિ, **એવી નિષ્ઠાવાળો જે સંત છે તેના પગની રજને તો અમે પણ માથે ચઢાવીએ છીએ અને તેને દુખવતા થકા મનમાં બીએ છીએ અને તેનાં દર્શનને પણ ઈચ્છીએ છીએ.** અને એવી નિષ્ઠા વિનાના જે જીવ છે તે પોતાના સાધનને બળે કરીને

૧.સર્વાંગ સંપૂર્ણ સદા સાકાર ૨.વેદાંતમાંથી ભગવાનનું નિરાકારપણે પ્રતિપાદન કરનારાના ૩.લૌકિક દૃષ્ટિએ ગરીબ, ઓછી બુદ્ધિવાળો કે નાનો ૪.પ્રકાશનો સમૂહ

પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે, પણ એવા પરમેશ્વરના પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતા નથી. એવા જે જડમતિવાળા પુરુષ છે તે તો જેમ નાવ વિના પોતાના બાહુબળે કરીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે તેવા મૂર્ખ છે. અને જે એવા ભગવાનને પ્રતાપે કરીને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છે છે તે તો જેમ નાવમાં બેસીને સમુદ્ર તરવાને ઈચ્છે એવા ડાહ્યા છે. અને એવા જે ભગવાનના સ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા છે તે સર્વે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં ચૈતન્યની જ મૂર્તિ[1] થઈને ભગવાનના હજૂરમાં રહે છે. અને એવી નિષ્ઠા જેને ન હોય ને તેણે બીજાં સાધન જો કર્યાં હોય તો તે બીજા દેવતાના લોકમાં રહે છે. અને **જે એવા યથાર્થ ભગવાનના ભક્ત છે તેનું દર્શન તો ભગવાનનાં દર્શનતુલ્ય છે, અને એનાં દર્શને કરીને અનંત પતિત જીવનો ઉદ્ધાર થાય છે એવા એ મોટા છે."** એવી રીતે વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, 'કીર્તન બોલો.' **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૭॥**

વચનામૃત-૩૮ : વણિકના નામાનું

(તા.૧૬/૧/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) વાણિયાના નામાની જેમ વર્ષોવર્ષ મનનો હિસાબ રાખવો ને વાસનાને ઘટાડતાં રહેવું. (૨) મનને અખંડ ચરિત્રમાં ઘૂંચવી રાખવું પણ નવરું રહેવા દેવું જ નહીં. (૩) જેને જગતના ઘાટ ન થતા હોય અને ભગવાનના જ થતા હોય તે મોટેરા છે. (૪) ગૃહસ્થે પણ અંતરથી ત્યાગીની પેઠે જ નિર્વાસનિક રહેવું. (૫) જે ખટકો રાખીને આપણી ખોટ ટળાવે એવા હોય તેને પોતાના સંકલ્પો કહેવા. (૬) મળની જેમ એકવાર ત્યાગ કરેલા માયિક પદાર્થનો ફરી ક્યારેય સંકલ્પ ન થાય તે ત્યાગી સાચો. (૭) જીવનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં સાંજને સમે ઘોડશાળની ઓસરીએ ગાદલું નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે રાતા છેડાનો ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને દોરિયાનું[2] અંગરખું પહેર્યું હતું ને ધોળો ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.ચૈતન્ય-જ્ઞાનમય સાકારસ્વરૂપે ૨.જાડા દોરાની ભાતવાળા વસ્ત્રનું

તે સમે શ્રીજીમહારાજ સર્વ હરિભક્ત સામું જોઈને ઝાઝી વાર વિચારી રહ્યા અને પછી એમ બોલ્યા જે, "સાંભળો, વાત કરીએ છીએ જે, જે સત્સંગી હોય તેને જ્યાંથી પોતાને સત્સંગ થયો હોય ત્યાંથી પોતાના મનનો તપાસ કરવો જે, 'પ્રથમના વર્ષમાં મારું મન આવું હતું ને પછી આવું હતું અને આટલી ભગવાનની વાસના[1] હતી ને આટલી જગતની હતી,' એમ વર્ષોવર્ષનો સરવાળો વિચાર્યા કરવો અને પોતાના મનમાં જેટલી જગતની વાસના બાકી રહી ગઈ હોય તેને થોડે થોડે નિરંતર ટાળવી. અને એમ વિચારે નહિ ને બધી ભેગી કરે તો તે વાસના એની ટળે નહીં. જેમ વણિકને ઘેર નામું કર્યું હોય તે જો મહિના મહિનાનું નિરંતર ચૂકવી દઈએ તો દેતાં કઠણ ન પડે અને વરસ દહાડાનું ભેગું કરીએ તો આપવું બહુ કઠણ પડે; તેમ નિરંતર વિચાર કરવો.

અને મન છે તે જગતની વાસનાએ કરીને વસાણું છે, જેમ ફૂલે કરીને તિલ વસાય છે[2] તેમ મનને ભગવાનનાં જે ચરિત્ર તેનું જે મહિમાએ સહિત નિત્ય સ્મરણ તે રૂપ ફૂલને વિશે વાસવું. અને **ભગવાનનાં ચરિત્રરૂપ જાળાને વિશે મનને ઘૂંચવી મેલવું ને ભગવાનના ઘાટ મનમાં કર્યા કરવા.** એક સમ્યો[3] ને બીજો કરવો, બીજો સમ્યો ને ત્રીજો કરવો; એમ ને એમ મનને નવરું રહેવા દેવું નહીં." એમ કહીને પછી ભૂતનું દૃષ્ટાંત વિસ્તારીને કહી દેખાડ્યું.[4]

ને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એવી રીતે ભગવાનનાં જે ચરિત્ર તથા વાર્તા તથા દર્શન તે એક દિવસનાં જો સંભારવાં માંડે તો તેનો પાર ન આવે, તો સત્સંગ થયા તો દશ-પન્નર વર્ષ થયાં હોય તે એનો તો પાર જ ન આવે. અને તે એવી રીતે સંભારવાં જે, 'આ ગામમાં આવી રીતે મહારાજ તથા પરમહંસની સભા થઈ અને આવી રીતે મહારાજની પૂજા થઈ ને આવી રીતે વાર્તા થઈ,' ઈત્યાદિક જે ભગવાનનાં ચરિત્ર તેને વારંવાર સંભારવાં અને જે ઝાઝું ન સમજતો હોય તેને તો એમ કરવું એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે,

૧.પ્રીતિ ૨.તલને સુગંધી પુષ્પોની સાથે રાખવાથી સુગંધીમાન થાય છે, પછી તે તલનું તેલ પણ સુગંધીમાન બને છે. ૩.બંધ થયો ૪.એક ભાઈને ભૂત વશ થયું. પછી તેને કામ ન બતાવે ત્યારે તે ભાઈને જ ખાવા દોડે. તેથી એક વાંસડો ખોડી તેના ઉપર ચડવા-ઊતરવાનું કામ બતાવી દીધું. તેમ મનને અખંડ મૂર્તિમાં જોડી રાખવું, નહિ તો મોક્ષ બગાડે.

એ જેવો બીજો નથી. ત્યારે તમે કહેશો જે, 'અન્ન થોડું ખાઈએ તથા ઘણા ઉપવાસ કરીએ' તો તે અમે કહેતા નથી, એ તો જેમ જેના નિયમ કહ્યા છે તે પ્રમાણે સાધારણપણે રહેવું અને કરવાનું તો આ અમે તમને કહ્યું તે છે.

અને અમે તો એમ માન્યું છે જે, **મન નિર્વાસનિક જોઈએ અને દેહે કરીને ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ હોય ને તેનું મન જો શુદ્ધ છે તો તેનું અતિ ભૂંડું થાય નહિ** અને બાહેર લોકમાં તો તે પ્રવૃત્તિવાળાનું ભૂંડા જેવું જણાય. અને જેને મનમાં વાસના હોય ને તે બાહેર સારી પેઠે નિવૃત્તિપરાયણ વર્તતો હોય તો તેનું બાહેર લોકમાં તો સારું જણાય પણ તેના જીવનું અતિ ભૂંડું થાય; કેમ જે, મૂવા ટાણે તો જેવા મનમાં સંકલ્પ હોય તેવા સ્ફુરી આવે. જેમ ભરતજીને અંતકાળમાં મૃગનું બાળક સ્ફુરી આવ્યું ત્યારે તે મૃગને આકારે થઈ ગયા અને પ્રથમ રાજ્ય મેલ્યું હતું ને ઋષભદેવ ભગવાન તો પોતાના બાપ હતા તોપણ એમ થયું; માટે **'મને કરીને નિર્વાસનિક રહેવું' એ અમારો મત છે.**

અને જે ઉપવાસ કરવા તેણે કરીને દેહ દુર્બળ થાય ત્યારે મન દુર્બળ થાય તો ખરું, પણ જ્યારે દેહ પુષ્ટ થાય ત્યારે વળી મન પુષ્ટ થાય. માટે દેહે કરીને ત્યાગ ને મને કરીને ત્યાગ એ બે ભેળા જોઈએ. અને **જેને મનમાં ભગવાનના ઘાટ થતા હોય ને જગતના ઘાટ ન થતા હોય તે આપણા સત્સંગમાં મોટેરો છે અને એવો જે ન હોય તે નાનેરો છે. અને ગૃહસ્થ હોય તેને પણ દેહે કરીને વ્યવહાર કરવો ને મને કરીને તો ત્યાગીની પેઠે જ નિર્વાસનિક રહેવું** ને ભગવાનનું ચિંતવન કરવું ને વ્યવહાર તો ભગવાનને વચને કરીને રાખવો. અને મનનો ત્યાગ સાચો ન હોય તો જનક જેવા રાજા હતા તે રાજ્ય કરતા ને મન તો મોટા યોગેશ્વરના જેવું હતું; તે માટે મને કરીને જે ત્યાગ તે જ ઠીક છે.

અને જે પોતાના મનમાં ભૂંડા ઘાટ થતા હોય તે કહેવા, પણ જેમ 'કૂતરાનું મુખ કૂતરો ચાટે' તથા 'સર્પને ઘેર પરોણો[1] સાપ, મુખ ચાટીને વળિયો આપ' તથા રાંડીને પાસે સુવાસિની[2] સ્ત્રી જાય ત્યારે તે કહે જે,

૧.મહેમાન ૨.પતિવાળી; સધવા

'આવ્ય બાઈ, હું જેવી તું પણ થા;' તેમ પોતાની પેઠે જેને ભૂંડા ઘાટ થતા હોય તેની આગળ જે ઘાટ કહેવો તે તો આ દૃષ્ટાંત દીધાં એમ[1] છે. માટે ઘાટ કેને કહેવો ? તો જેના મનમાં કોઈ દિવસ જગતનો ભૂંડો ઘાટ ન થતો હોય એવો બળિયો હોય તેની આગળ કહેવો. અને એમ ઘાટ ન થાય એવા પણ ઘણા હોય; તેમાંથી પણ એવાને ઘાટ કહેવો જે, તે ઘાટને સાંભળીને તે ઘાટ ઉપર વાત કરે તે જ્યાં સુધી તે કહેનારાનો ઘાટ ટળી જાય ત્યાં સુધી બેઠતો-ઊઠતો, ખાતો-પીતો સર્વ ક્રિયામાં વાત કર્યા કરે. અને તેના ઘાટ ટાળ્યામાં કેવી ચાડ હોય ? તો જેમ પોતાના ઘાટને ટાળ્યાની ચાડ[2] હોય તેવી હોય, એવા આગળ ઘાટ કહેવો. અને જેની આગળ ઘાટ કહીએ ને તે આવી રીતે વાત તો ન કરે ને પોતે આળસુ હોય તો શો સમાસ થાય ? માટે એવી રીતે પોતાના મનનો ઘાટ કહીને તે ઘાટને ટાળી નાંખીને પોતાના મનને વિશે કેવળ ભગવાનના ઘાટ કર્યા કરવા ને જગતના સુખથી નિર્વાસનિક થવું.

અને એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો તેનું શું લક્ષણ છે ? તો દશ ઇન્દ્રિયો ને અગિયારમું મન તેમને પોતપોતાના વિષયમાંથી કાઢીને ભગવાનમાં જોડવાં, તેને એકાદશીનું વ્રત કર્યું કહેવાય અને એવું વ્રત તો ભગવાનના ભક્તને નિરંતર કરવું. અને એવી રીતે જેનું મન નિર્વાસનિક ન હોય ને દેહે કરીને તો વ્રત-તપ કરે, તોપણ તેનું અતિશય સારું થતું નથી. માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને તે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજીને પોતાના મનને નિર્વાસનિક કરવાનો નિત્ય અભ્યાસ રાખવો." એમ વાર્તા કરી.

અને વળી શ્રીજીમહારાજે બીજી વાર્તા કરી જે, **"સાચો ત્યાગી કેને કહીએ ? તો જે પદાર્થનો ત્યાગ કર્યો તેનો પાછો કોઈ દિવસ મનમાં સંકલ્પ પણ ન થાય.** જેમ વિષ્ટાનો ત્યાગ કર્યો છે તેનો પાછો સંકલ્પ થતો નથી તેમ સંકલ્પ ન થાય. ત્યાં શુકજી પ્રત્યે નારદજીનો કહેલો શ્લોક છે જે, **'त्यज धर्ममधर्मं च'**[3]

૧.આપણું દુઃખ ટળે તો નહિ પણ તેના યોગથી વધે એવું નુકશાનકારક ૨.ચીવટ; સાવધાની
૩.જ્યારે ધ્યાન-ભજન કરવા બેસવું ત્યારે ધર્મ અને અધર્મ સંબંધી બધા જ વિચારો છોડી શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈ એક પરબ્રહ્મમાં લાગી જવું.(મહા.શાંતિ.૩૧૬/૪૦; ૩૧૮/૪૪)

અને એ શ્લોકનું હાર્દ એ છે જે, 'એક આત્મા વિના બીજા[૧] જે જે પદાર્થ છે તેનો[૨] ત્યાગ કરીને કેવળ આત્માપણે વર્તવું ને ભગવાનની ઉપાસના કરવી', તેને પૂરો ત્યાગી કહીએ. અને જે ગૃહસ્થ હરિભક્ત હોય તે તો જેમ જનક રાજાએ કહ્યું જે, 'આ મારી મિથિલાનગરી બળે છે તેમાં કાંઈ મારું બળતું નથી', ત્યાં શ્લોક છે જે, **'मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन'**[૩] એમ સમજે ને ગૃહમાં રહેતો હોય, તે ગૃહસ્થ હરિભક્ત ખરો કહેવાય. અને એવી રીતનો જે ત્યાગી ન હોય ને એવી રીતનો જે ગૃહસ્થ ન હોય તે તો પ્રાકૃત[૪] ભક્ત કહેવાય અને મોરે કહ્યો એવો જે હોય તે તો એકાંતિક ભક્ત કહેવાય." એવી રીતે વાર્તા કરી.

પછી મોટા આત્માનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેહ, ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ તથા દેવતા તેથી જુદો જે જીવાત્મા તેનું રૂપ કેવી રીતે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "થોડાકમાં એનો ઉત્તર કરીએ છીએ જે, દેહ ને ઈન્દ્રિયાદિકના સ્વરૂપનો જે વક્તા તે સર્વેના સ્વરૂપને જુદું જુદું કરીને શ્રોતાને સમજાવે છે. તે જે સમજાવનારો વક્તા તે દેહાદિક સર્વના પ્રમાણનો કરનારો છે ને જાણનારો છે ને એ સર્વથી જુદો છે એને જ જીવ કહીએ. અને જે શ્રોતા છે તે દેહાદિકનાં રૂપને જુદાં જુદાં સમજે છે ને એનું પ્રમાણ કરે છે ને એને જાણે છે ને એ સર્વથી જુદો છે એને જ જીવ કહીએ.[૫] એવી રીતે જીવના સ્વરૂપને સમજવાની રીત છે." એવી રીતે વાર્તા કરી. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૮॥**

વચનામૃત-૩૯ : સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનું

(તા.૧૮/૧/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સવિકલ્પ સમાધિવાળા જ્ઞાની મુક્ત જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મને જુદાં જુદાં દેખે છે. (૨) નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા મહામુક્ત બધાંને બ્રહ્મરૂપે જ દેખે છે. (૩) જુદાં દેખે છે તે સર્વને સત્ય કહે છે, જે જુદાં નથી દેખતા તે અસત્ય કહે છે, પણ ખરેખર અસત્ય નથી.

૧.દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને વિષયો વગેરે ૨.તેના ચિંતનનો ૩.મહા.શાંતિ.૧૭/૧૮; ૨૬૮/૪ ૪.લૌકિક; અજ્ઞાની ૫.દેહાદિ જડ પદાર્થોને પોતાથી જુદાં જાણે અને જણાવે છે તે જ આત્મા છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પીળાં પુષ્પના તોરા પાઘમાં લટકતા હતા ને કાન ઉપર ધોળાં ને પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને કંઠમાં પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વે મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે એક વેદાંતી[૧] બ્રાહ્મણ આવ્યો હતો તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "તમે એક બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરો છો ને તે વિના જે જીવ, ઈશ્વર, માયા અને જગત તથા વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ તે સર્વેને મિથ્યા[૨] કહો છો, એ વાત અમને સમજાતી નથી તથા માન્યામાં આવતી નથી; માટે તમને પૂછીએ છીએ તેનો ઉત્તર કરો. તે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, સ્મૃતિ[૩] અને ઇતિહાસ[૪] તેની સાખ્યે[૫] કરીને કરો, પણ કોઈક કલ્પિત ગ્રંથને વચને કરીને કરશો તો અમે તેને નહિ માનીએ અને જો વ્યાસજીને વચને કરીને કરશો તો અમારા માન્યામાં આવશે, કેમ જે, અમારે વ્યાસજીના વચનમાં દૃઢ પ્રતીતિ છે." પછી તે વેદાંતીએ ઘણીક પ્રકારની યુક્તિઓ લાવીને ઉત્તર કરવા માંડ્યો, પણ શ્રીજીમહારાજે તેમાં આશંકા કરી માટે તે પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, એ તો પરમેશ્વરને ભજીને થયા જે મુક્ત તેની સ્થિતિના બે ભેદ છે. જેમ મેરુ પર્વત ઉપર ઊભા જે પુરુષ તે જે તે, તે મેરુ થકી ઓરા જે સર્વે પર્વત તથા સર્વે વૃક્ષ તથા તે પર્વત-વૃક્ષનું આધાર જે પૃથ્વીનું તળ તે સર્વેને પૃથક્-પૃથક્પણે દેખે છે; તેમ **સવિકલ્પ સમાધિવાળા જે જ્ઞાની મુક્ત તે જે તે જીવ, ઈશ્વર, માયા તથા એમનું આધાર જે બ્રહ્મ**

૧.પરબ્રહ્મને નિરાકાર અને નિર્ગુણપણે પ્રતિપાદન કરનારો શુષ્ક જ્ઞાની ૨.દોરડામાં સર્પની પેઠે કલ્પિત ૩.ધર્મગ્રંથ ૪.પૂર્વે બનેલી હકીકતના વૃત્તાંતનું પુસ્તક (દા.ત.મહાભારત તથા રામાયણ.) ૫.સાઈદીએ; પ્રમાણ આપીને

એ સર્વને પૃથક્-પૃથક્પણે દેખે છે. અને વળી જેમ લોકાલોક પર્વત ઉપર ઊભા જે પુરુષ તે જે તે, તે લોકાલોક પર્વતથી ઓરા જે પર્વત તથા વૃક્ષ તે સર્વેને એક પૃથ્વીરૂપે જ દેખે છે પણ પૃથક્-પૃથક્પણે નથી દેખતા; તેમ **નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા જે મહામુક્ત તે જે તે જીવ, ઈશ્વર અને માયા તેને એક બ્રહ્મરૂપે કરીને જ દેખે છે પણ પૃથક્પણે નથી દેખતા.** એવી રીતે બે પ્રકારની સ્થિતિવાળા મુક્ત છે. તેની સ્થિતિને યોગે કરીને એ સર્વેનું સત્યપણું કહેવાય છે ને અસત્યપણું કહેવાય છે.

અને સવિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં વચન વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણાદિકમાં આવે છે તે એ સર્વેને સત્ય કહે છે; અને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં જે વચન તે એ સર્વેને અસત્ય કહે છે પણ કાંઈ એ સર્વે અસત્ય નથી, એ તો એને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિને બળે કરીને દેખાતાં નથી, માટે અસત્ય કહે છે. અને વળી જેમ સૂર્યના રથમાં જે બેઠા હોય તેને રાત નથી પણ જે પૃથ્વી ઉપર રહ્યા છે તેને રાત્રિ-દિવસ છે, તેમ નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાને મતે એ સર્વે છે નહિ પણ બીજાને મતે તો એ સર્વે છે. અને આવી રીતે બ્રહ્મનિરૂપણ કરે તો શાસ્ત્રનાં વચનમાં પૂર્વાપર[૧] બાધ[૨] ન આવે ને એમ ન કરે તો પૂર્વાપર બાધ આવે. તે બાધને તો સમજતો ન હોય તથા એવી રીતની સ્થિતિને પણ ન પામ્યો હોય ને કેવળ શાસ્ત્રમાંથી શીખીને વચનમાત્રે કરીને એક બ્રહ્મપણાનું પ્રતિપાદન કરતો હોય ને ગુરુ, શિષ્ય, જીવ, ઈશ્વર, માયા, જગત તથા વેદ, પુરાણ, શાસ્ત્ર એ સર્વેને કલ્પિત કહેતો હોય તે તો મહામૂર્ખ છે ને અંતે નારકી થાય છે." એમ કહીને બોલ્યા જે, "આ અમે વાર્તા કરી તેમાં તમને આશંકા થતી હોય તો બોલો." ત્યારે તે વેદાંતી બ્રાહ્મણ બોલ્યો જે, "હે મહારાજ ! હે પ્રભો ! હે સ્વામિન્ ! તમે તો પરમેશ્વર છો અને જગતના કલ્યાણને અર્થે પ્રગટ થયા છો. તે તમે જે ઉત્તર કર્યો તે યથાર્થ છે, એમાં આશંકાનો માગ[૩] નથી." એમ કહીને અતિ પ્રસન્ન થયો અને પોતાની જે અણસમજણ તેનો ત્યાગ કરીને શ્રીજીમહારાજને આશ્રિત થયો. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૩૯॥**

૧.આગળ-પાછળના સંદર્ભમાં ૨.વિરોધ ૩.અવકાશ; ચાન્સ

વચનામૃત-૪૦ : સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ સમાધિનું

(તા.૧૯/૧/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેને બદરિકાશ્રમ કે શ્વેતદ્વીપમાં જઈ જપ-તપની ઈચ્છા રહે છે તે સવિકલ્પ સમાધિવાળા છે. (૨) જે અક્ષરરૂપ થઈ શ્રીહરિજી મહારાજની મૂર્તિમાં જ નિમગ્ન રહે છે તે નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા છે. (૩) નવ પ્રકારે ભગવાનને ભજવા તે ભક્તિ છે અને શ્રીહરિ સદા સાકાર જ છે આવી નિષ્ઠા તે ઉપાસના છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૪ ચોથને દિવસ પ્રાતઃકાળે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પનો તોરો લટકતો હતો ને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! સવિકલ્પ સમાધિ તે કેને કહીએ ને નિર્વિકલ્પ સમાધિ તે કેને કહીએ ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ હોય તેને અશુભ વાસના તો ન હોય ને શુભ વાસના રહી હોય જે, ‘હું નારદ, સનકાદિક ને શુકજી તે જેવો થાઉં અથવા નરનારાયણના આશ્રમમાં જઈને તે આશ્રમના મુનિ ભેળો રહીને તપ કરું અથવા શ્વેતદ્વીપમાં જઈને તપ કરીને શ્વેતમુક્ત જેવો થાઉં’, એવી રીતનો જેને વિકલ્પ રહેતો હોય તેને સવિકલ્પ સમાધિવાળો કહીએ. અને જેને એવી રીતનો વિકલ્પ ન હોય ને **અક્ષરબ્રહ્મના સાધર્મ્યપણાને[1] પામીને કેવળ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે જ નિમગ્ન[2] રહેતો હોય તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળો કહીએ.**”

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! ભક્તિમાં ને ઉપાસનામાં તે શો ભેદ છે ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે –

૧.નામ, રૂપ, જાતિ અને અવસ્થાદિના ભાવોથી રહિતતા તથા નિર્લેપતા વગેરે ધર્મોથી અક્ષરબ્રહ્મની સમાનતાને ૨.તલ્લીન

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।
अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥ (ભા.૭/૫/૨૩)

એવી રીતે નવ પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને ભજવા તેને ભક્તિ કહીએ. અને ઉપાસના તો તેને કહીએ જે, ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે સદા સાકારપણાની દૃઢ નિષ્ઠા હોય ને પોતે જે ભજનનો કરનારો તે બ્રહ્મરૂપ થાય તોપણ તે નિષ્ઠા જાય જ નહિ, અને ગમે તેવા નિરાકાર પ્રતિપાદનના ગ્રંથને સાંભળે તોપણ ભગવાનના સ્વરૂપને સદા સાકાર જ સમજે અને શાસ્ત્રને વિશે ગમે તેવી વાત આવે પણ પોતે ભગવાનના સાકાર સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કરે પણ પોતાની ઉપાસનાનું ખંડન થવા દે જ નહિ, એવી રીતે જેની દૃઢ સમજણ હોય તેને ઉપાસનાવાળો કહીએ." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૦॥**

વચનામૃત-૪૧ : 'एकोऽहं बहु स्याम्'નું

(તા.૨૦/૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) એક ભગવાન છે તે સર્વને વિશે અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે ને પાત્રની ન્યૂનાધિકતા પ્રમાણે ન્યૂનાધિકપણે કાર્ય કરે છે. (૨) એક ભગવાન પિંડ-બ્રહ્માંડાદિ સર્વમાં રહ્યા છે પણ ભગવાન પોતે જ વિકાર પામીને જીવ, ઈશ્વર કે પિંડ-બ્રહ્માંડાદિ સ્વરૂપે થયા નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે લીંબડા તળે ચોતરા ઉપર ઢોલિયે વિરાજમાન હતા ને સર્વે ધોળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ કાન ઉપર ધાર્યા હતા ને પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા મૂક્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી નૃસિંહાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! **'एकोऽहं बहु स्यां प्रजायेय'**[1] એ જે

૧.એક એવો હું (સર્વમાં પ્રવેશ કરીને) બહુ રૂપે થાઉં, ઉત્પન્ન થાઉં. (છાંદોગ્ય : ૬/૨/૩)

શ્રુતિ તેનો જે અર્થ તેને જગતમાં જે કેટલાક પંડિત છે તથા વેદાંતી છે તે એમ સમજે છે જે, 'પ્રલયકાળને વિશે જે એક ભગવાન હતા, તે જ પોતાની ઈચ્છાએ કરીને સૃષ્ટિકાળે [૧] સર્વ જીવ-ઈશ્વરરૂપે થયા છે.' તે વાર્તા તો મૂર્ખ હોય તેના માન્યામાં આવે ને અમારે તો તમારો આશરો છે એટલે એ વાતની ઘેડ બેસતી નથી.[૨] અને અમે તો એમ સમજીએ છીએ જે, ભગવાન તો અચ્યુત છે, તે ચ્યવીને જીવ-ઈશ્વરરૂપે થાય નહીં. માટે એ શ્રુતિનો જે અર્થ તે તો તમે કહો તો યથાર્થ સમજાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ શ્રુતિનો અર્થ તો એ સર્વે કરે છે એમ નથી; એનો અર્થ તો બીજી રીતે છે. તે વેદસ્તુતિના ગદ્યમાં કહ્યો છે જે –

स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया ।
तरतमतश्चकास्त्यनलवत् स्वकृतानुकृतिः ॥ (ભાગ.૧૦/૮૭/૧૯)

એનો અર્થ એમ છે જે, 'પુરુષોત્તમ ભગવાને પોતે કરી એવી જે નાના પ્રકારની યોનિઓ તેમને વિશે કારણપણે અંતર્યામીરૂપે કરીને પ્રવેશ કરીને ન્યૂનાધિકભાવે પ્રકાશ કરે છે.' તેની વિગતિ જે, અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે સૃષ્ટિ સમયને વિશે અક્ષર સામી દૃષ્ટિ કરે છે, ત્યારે તે અક્ષરમાંથી પુરુષ પ્રગટ થઈ આવે છે. પછી તે પુરુષોત્તમ જે તે અક્ષરમાં પ્રવેશ કરીને પુરુષને વિશે પ્રવેશ કરે છે ને પુરુષરૂપે થઈને પ્રકૃતિને પ્રેરે છે. એવી રીતે જેમ જેમ પુરુષોત્તમનો પ્રવેશ[૩] થતો ગયો તેમ તેમ સૃષ્ટિની પ્રવૃત્તિ થઈ. અને પછી તે પ્રકૃતિપુરુષ થકી પ્રધાનપુરુષ થયાં અને તે પ્રધાનપુરુષ થકી મહત્તત્ત્વ થયું ને મહત્તત્ત્વ થકી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર થયો ને અહંકારથી ભૂત, વિષય, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા તે થયાં ને તે થકી વિરાટપુરુષ થયા ને તેના નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા થયા ને તે બ્રહ્મા થકી મરીચ્યાદિક પ્રજાપતિ થયા ને તે થકી કશ્યપ પ્રજાપતિ થયા ને તે થકી ઈન્દ્રાદિક દેવતા થયા ને દૈત્ય થયા અને સ્થાવર-જંગમ સર્વે સૃષ્ટિ થઈ.

૧.વિકાર પામીને ૨.અંતરમાં હા પડતી નથી. ૩.સર્વવ્યાપક શ્રીહરિનો સર્વ વસ્તુમાં પ્રથમથી જ પ્રવેશ તો હોય જ, પણ તે તે કાર્યને અનુરૂપ શક્તિને પ્રકાશવી તેને પ્રવેશ થયો કહે છે.

અને પુરુષોત્તમ ભગવાન જે તે એ સર્વેમાં કારણપણે અંતર્યામીરૂપે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છે; પણ જેવા અક્ષરમાં છે તેવી રીતે પુરુષપ્રકૃતિમાં નથી ને જેવા પુરુષપ્રકૃતિમાં છે તેવા પ્રધાનપુરુષમાં નથી ને જેવા પ્રધાનપુરુષમાં છે તેવા મહત્તત્ત્વાદિક ચોવીસ તત્ત્વમાં નથી ને જેવા ચોવીશ તત્ત્વમાં છે તેવા વિરાટપુરુષમાં નથી ને જેવા વિરાટપુરુષમાં છે તેવા બ્રહ્મામાં નથી ને જેવા બ્રહ્મામાં છે તેવા મરીચ્યાદિકમાં નથી ને જેવા મરીચ્યાદિકમાં છે તેવા કશ્યપમાં નથી ને જેવા કશ્યપમાં છે તેવા ઈન્દ્રાદિક દેવતામાં નથી ને જેવા ઈન્દ્રાદિક દેવતામાં છે તેવા મનુષ્યમાં નથી ને જેવા મનુષ્યમાં છે તેવા પશુ-પક્ષીમાં નથી; એવી રીતે પુરુષોત્તમ ભગવાન જે તે તારતમ્યતાએ સર્વમાં કારણપણે અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે. જેમ કાષ્ઠને વિશે અગ્નિ રહ્યો છે તે મોટા કાષ્ઠમાં મોટો અગ્નિ રહ્યો છે ને લાંબા કાષ્ઠમાં લાંબો અગ્નિ રહ્યો છે ને વાંકાં કાષ્ઠમાં વાંકો અગ્નિ રહ્યો છે; તેમ એ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે જે દ્વારે જેટલું કાર્ય કરાવવું હોય તેને વિશે તેટલી સામર્થીએ યુક્ત થકા રહે છે. અને **અક્ષર ને પુરુષ-પ્રકૃતિ આદ્યે સર્વેને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન અંતર્યામીરૂપે રહ્યા છે, પણ પાત્રની તારતમ્યતાએ[૧] કરીને સામર્થીમાં તારતમ્યપણું[૨] છે.** એવી રીતે એક પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે અંતર્યામીરૂપે કરીને એ સર્વેને વિશે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છે, પણ જીવ-ઈશ્વરપણાને પોતે પામીને બહુરૂપે નથી થયા. એવી રીતે એ શ્રુતિનો અર્થ સમજવો.[૩]"

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૧॥

વચનામૃત-૪૨ : વિધિ-નિષેધનું

(તા.૨૧/૧/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શાસ્ત્રે કહેલા વિધિ-નિષેધ સાચા છે, જે ખોટા માને તે નરકમાં જાય છે. (૨) શાસ્ત્રમાં જ્યાં ખોટા કહેલા જણાય છે તે તો જેને બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મ વિના બીજું દેખાતું નથી તેવા નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળાનાં વચનો કહ્યાં છે, પરંતુ બીજાએ તો વિધિ-નિષેધ પાળવા જ જોઈએ. (૩) વિધિ-નિષેધની સત્યતા દર્શાવવા ભરતજી તથા ગોપીઓનાં દૃષ્ટાંત આપ્યાં છે.*

૧.નાનપ-મોટપે ૨.ઓછું-અધિકપણું ૩.'**एकोऽहं बहु स्याम्**' નો આ જ સાચો અર્થ છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા માથે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને બે કાનની ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને તે સભાને વિશે કોઈક વેદાંતી બ્રાહ્મણો પણ આવીને બેઠા હતા, તેને જોઈને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વેદાંત શાસ્ત્રને[1] જે જે ભણે છે તથા સાંભળે છે તે એમ કહે છે જે, 'વિધિનિષેધ[2] તો મિથ્યા[3] છે અને વિધિનિષેધે કરીને પમાય એવાં જે સ્વર્ગ ને નરક તે પણ મિથ્યા છે અને તેને પામનારો જે શિષ્ય તે પણ મિથ્યા છે અને ગુરુ પણ મિથ્યા છે; અને એક બ્રહ્મ જ સભર[4] ભર્યો છે તે સત્ય છે.' એવી રીતે જે કહે છે તે શું સમજીને કહેતા હશે ? અને સર્વે વેદાંતીના આચાર્ય જે શંકરાચાર્ય તેણે તો પોતાના શિષ્યને દંડ, કમંડળુ ધારણ કરાવ્યાં અને એમ કહ્યું જે, 'ભગવદ્ગીતા ને વિષ્ણુસહસ્રનામનો પાઠ કરવો તથા વિષ્ણુનું પૂજન કરવું અને જેને ઝાઝાં ચોમાસાં થયાં હોય તેનું થોડાં ચોમાસાંવાળાએ વંદન કરવું અને સારો પવિત્ર બ્રાહ્મણ હોય તેના ઘરની જ ભિક્ષા કરવી', એવી રીતે જે વિધિનિષેધનું પ્રતિપાદન કર્યું, તે શું એને યથાર્થ જ્ઞાન નહિ હોય ? અને જે હમણાંના જ્ઞાની થયા તેમણે વિધિનિષેધને ખોટા કરી નાંખ્યા તે શું શંકરાચાર્ય કરતાં એ મોટા થયા ? માટે એ તો એમ જણાય છે જે, એ તો કેવળ મૂર્ખાઈમાંથી બોલે છે.

અને વિધિનિષેધ શાસ્ત્રમાં ખોટા કહ્યા છે તે તો એમ કહ્યા છે - જેમ કોઈ મોટું વહાણ હોય અને તે વહાણ મહાસમુદ્રને વિશે એક વર્ષ સુધી ચાલ્યું જાય છે તેને આગલો કાંઠો પણ દેખ્યામાં આવે નહિ અને પાછલો કાંઠો પણ

૧.ઉપનિષદો કે તેને લગતા ગ્રંથોને; ખાસ કરીને શાંકર ભાષ્યવાળા પુસ્તકોને ૨.આમ કરવું અને આમ ન કરવું એવી શાસ્ત્રની આજ્ઞા ૩.ખોટા; કલ્પિત ૪.પરિપૂર્ણ; ભરપૂર

દેખ્યામાં આવે નહિ અને તે બે કાંઠા ઉપર જે મોટા મોટા પર્વત તે પણ દેખ્યામાં આવે નહિ તો ઝાડવાં તથા મનુષ્ય તે તો ક્યાંથી દેખ્યામાં આવે ? અને જ્યાં દેખે ત્યાં એકલું જળ જ દેખાય પણ જળ વિના બીજો કોઈ આકાર દેખ્યામાં આવે નહિ અને ઊંચું જુવે તો મોટી મોટી સમુદ્રની લહેર્યું ઊઠતી હોય માટે ઊંચું પણ જળ જ જણાય, ત્યારે તે વહાણને વિશે બેઠા એવા જે પુરુષ તે એમ કહે જે, 'એકલું જળ જ છે બીજું કાંઈ નથી.' એ દૃષ્ટાંતનું સિદ્ધાંત એ છે જે, જેને બ્રહ્મસ્વરૂપને વિશે નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ થઈ હોય તે એમ બોલે જે, 'એક બ્રહ્મ જ છે અને તે વિના બીજું જે જીવ, ઈશ્વર અને માયા એ આદિક સર્વે તે મિથ્યા છે' અને તેનાં વચન શાસ્ત્રમાં લખાણાં હોય તેને સાંભળીને પોતાને તો એવી સ્થિતિ ન થઈ હોય તોપણ વિધિનિષેધને ખોટા કહે છે. અને સ્ત્રીની શુશ્રૂષા[1] કરે ને છોકરાંની શુશ્રૂષા કરે અને જેટલો સંસારનો વ્યવહાર હોય તે સર્વેને તો સાચો જાણીને સાવધાન થઈને કરે છે અને શાસ્ત્રે પ્રતિપાદન કર્યા એવા જે વિધિનિષેધ તેને ખોટા કહે છે, એવા જે આ જગતને વિશે જ્ઞાનના કથનારા[2] છે તેને તો મહાઅધમ જાણવા ને નાસ્તિક જાણવા.

અને શંકરાચાર્યે તો જીવના હૈયામાં નાસ્તિકપણું આવી જાય તેની બીકે કરીને **'भज गोविन्दं भज गोविन्दं गोविन्दं भज मूढमते !'**[3] એ આદિક ઘણાંક વિષ્ણુનાં સ્તોત્ર કર્યાં છે તથા શિવજી તથા ગણપતિ તથા સૂર્ય એ આદિક જે ઘણાંક દેવતા તેનાં સ્તોત્ર કર્યાં છે, જેને સાંભળીને સર્વે દેવતા સત્ય ભાસે; એવો આશય જાણીને શંકરાચાર્યે સર્વે દેવતાનાં સ્તોત્ર કર્યાં છે. અને આજના જે જ્ઞાની થયા તે તો સર્વેને ખોટાં કરી નાંખે છે. અને વળી એમ કહે છે જે, 'જ્ઞાની તો ગમે તેવું પાપ કરે તોપણ કાંઈ અડતું નથી', તે મૂર્ખપણામાંથી કહે છે.

અને જેટલા ત્યાગી પરમહંસ થયા તે સર્વેને વિશે જડભરત શ્રેષ્ઠ છે અને જેટલાં પુરાણમાત્ર તથા વેદાંતના ગ્રંથ તે સર્વેને વિશે જડભરતની વાર્તા લખાણી છે. એવા મોટા જે જડભરત તે પૂર્વજન્મમાં ઋષભદેવ

૧.સેવા-ચાકરી ૨.પોપટની જેમ ફક્ત જ્ઞાનની વાતો કરનારા ૩.'ચર્પટપંજરી'નામનું સ્તોત્ર

ભગવાનના પુત્ર હતા અને રાજ્યનો ત્યાગ કરીને વનમાં ગયા હતા; તેને દયાએ કરીને પણ જો મૃગ સંગાથે પ્રીતિ થઈ તો તેનો દોષ લાગ્યો[1] ને પોતાને મૃગનો જન્મ લેવો પડ્યો અને મૃગના સરખા ચાર પગ ને ટૂંકી પૂંછડી ને માથે નાની શિંગડીઓ એવો આકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયો. અને પરમાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેની સંગાથે વ્રજની ગોપીઓએ કામબુદ્ધિએ કરીને પ્રીતિ કરી તોપણ સર્વે ભગવાનની માયાને તરી ગઈયો, ને પોતે ગુણાતીત[2] થઈને નિર્ગુણ એવું જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને પામિયો. તેનું કારણ એ છે જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ ગુણાતીત દિવ્ય મૂર્તિ હતા, તો તે સંગાથે ગોપીઓએ જાણે-અજાણે પ્રીતિ કરી તોપણ તે ગોપીઓ ગુણાતીત થઈયો; અને ભરતજીએ દયાયે કરીને મૃગલામાં પ્રીતિ કરી તો પોતે મૃગલું થયા.

માટે ગમે તેવા મોટા હોય તેનું પણ કુસંગે[3] કરીને તો ભૂંડું જ થાય છે અને **ગમે તેવો પાપી જીવ હોય ને તે જો સત્યસ્વરૂપ એવા જે ભગવાન તેનો પ્રસંગ કરે તો પરમ પવિત્ર થઈને અભયપદ પામે.** અને જો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતે ગુણાતીત ન હોત તો એના ભક્ત જે ગોપીઓ તે ગુણાતીતપણાને ન પામત અને જો ગુણાતીતપદને પામિયો તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગુણાતીત કૈવલ્ય[4] દિવ્ય મૂર્તિ જ છે. અને વેદાંતી કહે છે જે, ‘સર્વત્ર બ્રહ્મ સભર ભર્યો છે’ ત્યારે જેમ ગોપીઓએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે પ્રીતિ કરી તેમ જ સર્વે સ્ત્રીઓ પોતપોતાના ધણીને વિશે પ્રીતિ કરે છે તથા સર્વે પુરુષ પોતાની સ્ત્રીઓને વિશે પ્રીતિ કરે છે તોપણ તેમને ગોપીઓના જેવી પ્રાપ્તિ થતી નથી; તેમને તો ઘોર નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે જે વિધિનિષેધ છે તે સાચા છે પણ ખોટા નથી અને જે એ વિધિનિષેધને ખોટા કરે છે તે તો નારકી થાય છે.” એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ ‘જય સચ્ચિદાનંદ’ કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૨॥**

૧.બંધન થયું ૨.સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણથી પર; નિર્લેપ; નિર્વાસનિક ૩.પોતાને બંધન કરે તેવાં વિષય,વસ્તુ કે વ્યક્તિઓના પ્રસંગે ૪.શુદ્ધ ચૈતન્ય - જ્ઞાનમય

વચનામૃત-૪૩ : ચાર પ્રકારની મુક્તિનું

(તા.૨૨/૧/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ચાર પ્રકારની મુક્તિને ઈચ્છે તે સકામ ભક્ત છે. જો કેવળ શ્રીહરિની સેવા જ ઈચ્છે તો તે નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય છે. (૨) આવી નિષ્કામતામાં કાચ્યપ હોય તો નિષ્કામ એવા એકાંતિક ભક્તોના સમાગમથી ટાળવી.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૭ સાતમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર સાંજને સમે વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા હતા ને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને બે કાનને ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ સર્વે ભક્તજન ઉપર કરુણાની દૃષ્ટિએ કરીને સર્વે સામું જોઈને બોલ્યા જે, "સર્વે સાંભળો, એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણમાં કહ્યું છે જે, 'જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે ચાર પ્રકારની મુક્તિને નથી ઈચ્છતા', અને બીજા પણ જે જે ભગવાનના મોટા ભક્ત છે તે એમ કહે છે જે, 'ભગવાનના ભક્ત હોય તે ચાર પ્રકારની મુક્તિને નથી ઈચ્છતા.' તે ચાર પ્રકારની મુક્તિ તે શું ? તો એક તો **ભગવાનના લોકમાં રહેવું** અને બીજું **ભગવાનને સમીપે રહેવું** અને ત્રીજું **ભગવાનના સરખું રૂપ પામવું** અને ચોથું **ભગવાનના સરખું ઐશ્વર્ય પામવું;** એવી રીતે જે ચાર પ્રકારની મુક્તિ છે તેને તો ભગવાનનો ભક્ત નથી ઈચ્છતો ને કેવળ ભગવાનની સેવાને ઈચ્છે છે. તે એ ભક્ત ચાર પ્રકારની મુક્તિને શા સારુ નથી ઈચ્છતો ? એ પ્રશ્ન છે. તેનો ઉત્તર જેને જેવો આવડે તેવો તે કરો." પછી સર્વે પરમહંસ ઉત્તર કરવા લાગ્યા પણ ઉત્તર થયો નહીં.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, **જે ભગવાનનો ભક્ત થઈને એ ચાર પ્રકારની મુક્તિની ઈચ્છા રાખે તો તે**

સકામ ભક્ત કહેવાય અને જે એ ચતુર્ધા મુક્તિને ન ઇચ્છે ને કેવળ ભગવાનની સેવાને જ ઇચ્છે તે નિષ્કામ ભક્ત કહેવાય. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે -

मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादि चतुष्टयम् ।
नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविप्लुतम् ।।[1]

सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारुप्यैकत्वमप्युत ।
दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत्सेवनं जनाः ।।[2]

એનો અર્થ એ છે જે, ભગવાનના નિષ્કામ ભક્ત છે તે સેવા જે ભગવાનની પરિચર્યા કરવી તે જો એ ચતુર્ધા મુક્તિમાં ન હોય તો એને ઇચ્છે જ નહિ ને એક સેવાને જ ઇચ્છે છે. અને એવા જે નિષ્કામ ભક્ત તેમને ભગવાન પોતાની સેવામાં રાખે છે. અને એ ભક્ત નથી ઇચ્છતા તોપણ બળાત્કારે ભગવાન એને પોતાનાં ઐશ્વર્ય-સુખને પમાડે છે. તે કપિલદેવ ભગવાને કહ્યું છે જે –

अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम् ।
श्रियं भागवतीं वाऽस्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ।।[3]

અને એ નિષ્કામ ભક્તને જ ગીતામાં ભગવાને જ્ઞાની કહ્યો છે. અને જે સકામ ભક્ત છે તેને અર્થાર્થી[4] કહ્યો છે. માટે **ભગવાનના ભક્તને ભગવાનની સેવા વિના બીજું કાંઈ ન ઇચ્છવું** અને ઇચ્છે તો એમાં એટલી કાચ્યપ કહેવાય, અને જો કાચ્યપ હોય તો નિષ્કામ એવા જે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત તેનો સમાગમ કરીને એ કાચ્યપને ટાળવી.” **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૩॥**

૧.મારી સેવા કરવાથી પ્રાપ્ત થતી એવી સાલોક્યાદિ ચાર પ્રકારની મુક્તિને મારી સેવાથી જ પૂર્ણ એવા નિષ્કામ ભક્તો ઇચ્છતા નથી, તો કાળે કરીને જેનો નાશ છે એવાં તુચ્છ સ્થાન, માન કે પદાર્થો ન ઇચ્છે એમાં તો કહેવું જ શું ?(ભાગ.૯/૪/૬૭) ૨.નિષ્કામ ભક્તો મારી સેવા વિના ભગવાનના લોકમાં રહેવું, ભગવાન સરખું ઐશ્વર્ય પામવું, ભગવાનની સમીપે રહેવું, ભગવાન સરખું રૂપ પામવું તથા ભગવાન જેવા ગુણો(સાધર્મ્ય)ને પામવું; એ બધું હું આપું તોપણ ગ્રહણ કરતા નથી.(ભાગ.૩/૨૯/૧૩) ૩.મારા નિષ્કામ ભક્તો મારા ધામમાં જવા નીકળે ત્યારે રસ્તામાં આવતી બ્રહ્માના લોક સુધીની મારી વિભૂતિ તથા ભક્તિયોગથી પ્રાપ્ત થતું અણિમાદિ આઠ પ્રકારનું ઐશ્વર્ય તથા મંગળરૂપ એવી ભાગવતી શ્રી(વૈકુંઠાદિ લોકમાં રહેલી સંપત્તિ)માં લોભાતા નથી, પરંતુ સર્વેથી શ્રેષ્ઠ એવા મારા ધામમાં દિવ્ય સુખને ભોગવે છે.(ભાગવત : ૩/૨૫/૩૭) ૪.ધનાદિ સમૃદ્ધિ પામવાની ઇચ્છાવાળો

વચનામૃત-૪૪ : બળબળતા ડામનું – ડગલાનું

(તા.૨૩/૧/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે તેને જ ભગવાનમાં પૂર્ણ સ્નેહ છે. (૨) સત્પુરુષના પ્રસંગ થકી જ એવો સ્નેહ ઊપજે છે. (૩) દેહથી જુદો જે આત્મા તેને જ પોતાનું રૂપ માને તો અહં-મમત્વના ઘાટ ટળે. (૪) દેહને જ પોતાનું રૂપ માને ત્યાં સુધી તેની સર્વે સમજણ વૃથા છે. (૫) વર્ણાશ્રમનું માન રાખે ત્યાં સુધી સાધુપણું આવતું નથી. (૬) એવું સાધુપણું આવે પછી તેને ને પુરુષોત્તમને જરા પણ છેટું રહેતું નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૮ આઠમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે સવારના પહોરમાં વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને તે પાઘને એક આંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને તે પાઘ ઉપર ધોળાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિશે સ્નેહ હોય તેનું શું રૂપ[1] છે ?" પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ સ્નેહનું રૂપ કરવા માંડ્યું પણ સમાધાન ન થયું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમને તો સ્નેહની દિશ[2] જ જડી નહીં. અને તમે જે પિંડ[3]-બ્રહ્માંડથી નિઃસ્પૃહ રહેવું તેને સ્નેહ કહ્યો એ સ્નેહનું રૂપ નહિ, એ તો વૈરાગ્યનું રૂપ છે. અને **સ્નેહ તો એનું નામ જે, 'ભગવાનની મૂર્તિની અખંડ સ્મૃતિ રહે'**, એનું નામ સ્નેહ કહીએ. અને **જે ભક્તને પરિપૂર્ણ ભગવાનને વિશે સ્નેહ હોય તેને એક ભગવાન વિના બીજો સંકલ્પ જ ન થાય**; અને જેટલો ભગવાન વિના બીજો ઘાટ થાય છે તેટલો તેના સ્નેહમાં ફેર છે. અને જેને પરિપૂર્ણ ભગવાનમાં સ્નેહ હોય ને તેને જો જાણે-અજાણે[4] ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજો કાંઈક ઘાટ થાય તો **જેમ પંચામૃત[5] ભોજન જમતો હોય તેમાં કોઈક કાંકરા તથા ધુડ્યનો ખોબો ભરીને નાંખે**

૧.લક્ષણ ૨.દિશા; સમજવાની લાઈન ૩.શરીર ૪.દેશ-કાળાદિકની વિષમતાએ કરીને ૫.મનગમતી ઘણી વાનગીઓવાળું ઉત્તમ

ને જેવું વસમું લાગે અથવા કપાળમાં બળબળતો ડામ દે ને તે જેવો વસમો લાગે, તેવો ભગવાન વિના બીજો ઘાટ થાય તે વસમો લાગે; એવી રીતે જેને વર્તતું હોય તેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ છે એમ જાણવું. તે સર્વે પોતપોતાના હૃદયમાં તપાસી જુઓ તો જેને જેવી પ્રીતિ હશે તેને તેવી જણાઈ આવશે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી દૃઢ પ્રીતિ ભગવાનને વિશે થાય તેનું શું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સત્પુરુષનો જે પ્રસંગ[1] એ જ પરમેશ્વરને વિશે દૃઢ પ્રીતિ થવાનું કારણ છે."** ત્યારે સોમલો ખાચર બોલ્યા જે, "એવો પ્રસંગ તો અતિશય કરીએ છીએ પણ એવી દૃઢ પ્રીતિ કેમ થતી નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રસંગ તો કરો છો પણ અર્ધો અમારો પ્રસંગ કરો છો અને અર્ધો જગતનો પ્રસંગ કરો છો, તે માટે ભગવાનને વિષે દૃઢ પ્રીતિ થતી નથી."

પછી ગામ વસોના વિપ્ર વાલા ધ્રુવ તેણે પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! દેહ અને દેહનાં સંબંધીને વિશે અહં-મમત્વપણાના[2] ઘાટ થાય છે તે કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "[3]એ તો એ જીવને વિપરીત ભાવના થઈ છે જે, 'પોતાને દેહથી પૃથક્ જે જીવાત્મા તે રૂપે નથી માનતો ને દેહરૂપે માને છે.' અને એ જીવાત્માને વિશે દેહ તો કેવી રીતે વળગ્યો છે ? તો જેમ કોઈક પુરુષ હોય તેણે દરજીને ઘેર જઈને ડગલો સિવાડીને પહેર્યો, ત્યારે તે એમ માને જે, 'દરજી તે મારો બાપ છે ને દરજણ તે મારી મા છે', એમ જે માને તે મૂર્ખ કહેવાય;[4] તેમ આ જીવને આ દેહરૂપ જે ડગલો તે ક્યારેક તો બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણી થકી ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્યારેક તો નીચ જાતિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તથા ચોરાશી લાખ જાતિ થકી દેહ ઉત્પન્ન થાય છે, તે દેહને વિશે પોતાપણું માને અને તે દેહનાં મા-બાપને

૧.મન, કર્મ, વચને કરેલો હેતે સહિત સંગ ૨.હું તથા મારાપણાના ૩.દેહ અને આત્માનો સ્પષ્ટ વિવેક સમજવાથી દેહમાં રહેલી 'હું'બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. તેનો નાશ થવાથી સ્ત્રી, પુત્ર અને ધનાદિક પદાર્થોમાં જે મમતા તેનો પણ નાશ થાય છે. ત્યાર પછી અહં-મમતાના ઘાટનો તત્કાળ લય થાય છે. ૪.જેમ ઝભ્ભો આપણાથી તદ્દન જુદી વસ્તુ છે, તેમ જ દેહ જુદો છે. માટે દેહને હું માને તે ડગલાને હું માને એટલો મોટો મૂર્ખ છે.

પોતાનાં મા-બાપ માને તે મૂર્ખ કહેવાય અને તેને પશુ જેવો જાણવો. અને ચોરાશી લાખ જાતમાં જે પોતાની મા-બોન, દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓ છે તે પતિવ્રતાનો ધર્મ એકે પાળતી નથી. માટે જે એવા સગપણને સાચું માને છે તેને અહં-મમત્વના ઘાટ કેમ ટળશે ? અને આવી રીતની સમજણ વિના જન્મભૂમિની જે દેશવાસના તે ટળવી ઘણી કઠણ છે.

અને **જ્યાં સુધી દેહને પોતાનું રૂપ માને છે ત્યાં સુધી એની સર્વે સમજણ વૃથા[1] છે અને જ્યાં સુધી વર્ણનું કે આશ્રમનું માન લઈને ફરે છે ત્યાં સુધી એને વિશે સાધુપણું[2] આવતું નથી.** માટે દેહ ને દેહના સંબંધીને વિશે અહં-મમત્વનો ત્યાગ કરીને ને પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ માનીને ને સર્વ વાસનાનો ત્યાગ કરીને સ્વધર્મમાં રહ્યો થકો જે ભગવાનને ભજે છે તે સાધુ કહેવાય છે. અને જેને એવું સાધુપણું આવ્યું તેને ને પુરુષોત્તમ ભગવાનને કાંઈ છેટું રહેતું નથી. અને બીજું સર્વે થાય પણ એવી સાધુતા આવવી તો ઘણી કઠણ છે અને એવો સાધુ તો હું છું જે, 'મારે વર્ણાશ્રમનું લેશમાત્ર માન નથી." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા તે તો પોતાના ભક્તને શિક્ષાને[3] અર્થે છે એમ જાણવું અને **પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનારાયણ છે.**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૪॥

વચનામૃત-૪૫ : સાકાર-નિરાકારનું

(તા.૨૪/૧/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે, જે નિરાકાર કહે છે તે સાચું સમજતા નથી. (૨) જે નિરાકાર છે તે તો સાકારમૂર્તિનું તેજ છે. (૩) તે તેજ પણ સાકારની જેમ જ નિયમનરૂપ ક્રિયા કરે છે, માટે તેને પણ સાકાર જેવું જાણવું. (૪) વેદમાં જ્યાં ભગવાનના હાથ-પગાદિ અવયવોનો નિષેધ છે તે તો માયિક અવયવોનો નિષેધ કર્યો છે પણ દિવ્ય અંગો તો છે જ.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૦ દશમને દિવસ સાંજને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ ઓટા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે

૧.નિષ્ફળ; નકામી ૨.વ.ચ.ગ.પ્ર.૨૭માં કહી છે તેવી સંતતા ૩.શીખવવાને

વિરાજમાન હતા અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કેટલાક વેદાંતી એમ કહે છે જે, 'ભગવાનને આકાર નથી' અને તેવા જ પ્રતિપાદનની શ્રુતિઓને[૧] ભણે છે. અને કેટલાક જે નારદ, શુક, સનકાદિક સરખા ભગવાનના ભક્ત છે તે તો[૨] ભગવાનનું સાકારપણું પ્રતિપાદન કરે છે. તે એ બેમાંથી કોણ સાચા છે ?"

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[૩] **"જે ભગવાન પુરુષોત્તમ છે તે તો સદા સાકાર જ છે અને મહાતેજોમય[૪] મૂર્તિ છે. અને અંતર્યામીપણે કરીને સર્વત્ર પૂર્ણ એવું જે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ છે તે તો મૂર્તિમાન એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું તેજ છે.** અને [૫] શ્રુતિએ પણ એમ કહ્યું છે જે, 'તે ભગવાન માયા સામું જોતા હતા.' અને જ્યારે જુવે ત્યારે તેને શું એકલી આંખ્ય જ હોય ? હાથ-પગ પણ હોય; માટે સાકાર રૂપનું[૬] પ્રતિપાદન થયું. અને વળી જેમ સમગ્ર જળ છે તેના જીવરૂપ જે વરુણ તે પોતાના લોકને વિશે સાકાર છે અને જળ નિરાકાર કહેવાય છે, અને જેમ અગ્નિની જે જ્વાળા છે તે નિરાકાર કહેવાય છે અને તેના દેવતા જે અગ્નિ તે અગ્નિલોકને વિશે સાકાર છે, અને જેમ સમગ્ર તડકો તે નિરાકાર કહેવાય છે ને સૂર્યના મંડળને વિશે જે સૂર્યદેવ છે તે સાકાર છે, તેમ સચ્ચિદાનંદ જે બ્રહ્મ તે નિરાકાર છે અને પુરુષોત્તમ જે ભગવાન તે સાકાર છે, અને એ સર્વત્ર પૂર્ણ એવું જે સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ તે પુરુષોત્તમ ભગવાનનું તેજ છે.

૧.**'अपाणिपादो जवनो ग्रहीता पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः'** (શ્વેતા.૩/૧૯) ઇત્યાદિકને
૨.**'य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः ॥ तस्य यथा कप्यासं पुण्डरीकमेवमक्षिणी'** (છાન્દો.૧/૬/૬-૭)ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી
૩.શાસ્ત્રોમાં ભગવાનને સાકાર-નિરાકાર કહેવામાં બે કોટી છે : ૧- કેવળ ભગવાનનાં તેજને ભગવત્સ્વરૂપે વર્ણવે ત્યારે નિરાકાર કહે છે અને તેજના આશ્રયરૂપ સાકાર મૂર્તિને વર્ણવે ત્યારે સાકાર કહે છે. ૨-ભગવાનને માયિક અવયવો નથી એમ કહે ત્યારે નિરાકારરૂપે અને દિવ્ય અવયવો છે એમ બતાવે ત્યારે સાકારરૂપે વર્ણવે છે. આ બંને રીત મહારાજ આ વચનામૃતમાં બતાવે છે. ૪.અતિશય પ્રકાશે યુક્ત ૫.**स ऐक्षत** (બૃહદા.૧/૨/૫)આ ૬.સ્વરૂપનું

અને કોઈ એમ કહેશે જે, શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે જે, 'પરમેશ્વર તો કરચરણાદિકે રહિત છે ને સર્વત્ર પૂર્ણ છે', તો એ જે શ્રુતિએ કરચરણાદિકનો નિષેધ કર્યો છે તે તો માયિક કરચરણાદિકનો નિષેધ કર્યો છે, અને ભગવાનનો આકાર છે તે તો દિવ્ય છે પણ માયિક નથી. અને અંતર્યામીપણે કરીને જીવ-ઈશ્વરને વિશે વ્યાપક એવું **જે પુરુષોત્તમ ભગવાનનું બ્રહ્મરૂપ તેજ, તે નિરાકાર છે તોપણ જીવ-ઈશ્વર સર્વેને તેમના કર્મને અનુસારે યથાયોગ્યપણે કર્મના ફળને દેવાને વિશે નિયંતાપણું છે ને સાકારની પેઠે નિયંતારૂપ ક્રિયાને કરે છે, માટે તે તેજને પણ સાકાર જેવું જાણવું.** એવી રીતે ભગવાન પુરુષોત્તમ તો સદા સાકાર જ છે પણ નિરાકાર નથી અને જે નિરાકાર કહે છે તે તો સમજતા નથી." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૫॥**

વચનામૃત-૪૬ : આકાશની ઉત્પત્તિ અને લયનું

(તા.૨૫/૧/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે પિંડ-બ્રહ્માંડ સર્વેમાં રહ્યો છે અને બધું જ જેના આધારે રહે છે એવો જે આકાશ તે ચિદાકાશ છે. (૨) જે તમોગુણમાંથી ઊપજ્યો છે, વિકારવાન છે અને જેનો નાશ થવાનો છે તે તો ભૌતિક આકાશ છે. (૩) સમાધિમાં ભૌતિક આકાશ લીન થાય છે પણ ચિદાકાશ લીન થતો નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની સમીપે ઓટા ઉપર દક્ષિણાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમે[૧] ભટ્ટ માહેશ્વર નામે વેદાંતી બ્રાહ્મણ હતો તેણે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "સમાધિને વિશે સર્વે[૨] લીન[૩] થાય છે ત્યારે આકાશ કેવી રીતે લીન થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આકાશનું રૂપ[૪]

૧.રાજકોટ નિવાસી ૨.દેહાદિક સમગ્ર વિશ્વ ૩.અદૃશ્ય ૪.સ્વરૂપ; લક્ષણ

અમે રૂડે પ્રકારે કરીએ તે તમે સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો જે, [1] આકાશ તે અવકાશને[2] કહીએ અને જે જે પદાર્થ રહે છે તે અવકાશમાં જ રહે છે અને તે પદાર્થમાં પણ આકાશ વ્યાપીને રહે છે. અને એવું કોઈ પદાર્થ નથી જે જેને વિશે આકાશ ન હોય; કેમ જે, પૃથ્વીની એક રજ અતિ ઝીણી હોય તેને વિશે પણ આકાશ છે અને તે એક રજના કોટાનકોટી કટકા કરીએ તોપણ તેને વિશે આકાશ છે. માટે આકાશની દૃષ્ટિએ જ્યારે જોઈએ ત્યારે પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂત દેખાતાં નથી, એકલો આકાશ જ દેખાય છે. તે આકાશ સર્વનો આધાર છે. અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ જે ત્રણ શરીર તે આકાશને વિશે છે અને આ બ્રહ્માંડ છે તે પણ આકાશને વિશે રહ્યું છે અને બ્રહ્માંડનું કારણ જે પ્રકૃતિ ને પુરુષ તે પણ આકાશને વિશે છે. એવો જે આકાશ તે પ્રકૃતિપુરુષ અને તેનું કાર્ય પિંડ-બ્રહ્માંડ એ સર્વને માંહી પણ રહ્યો છે ને સર્વનો આધાર થઈને બહાર પણ રહ્યો છે; એવો જે એ આકાશ તે તો સુષુપ્તિને વિશે અથવા સમાધિને વિશે લીન થતો નથી.

અને કોઈ કહેશે જે, 'આકાશાદિક પંચભૂત તો તમોગુણથી ઊપજ્યાં છે, તે આકાશ પુરુષ અને પ્રકૃતિનો આધાર કેમ કહેવાય ? ને સર્વમાં વ્યાપક કેમ કહેવાય ?' તો એનો ઉત્તર એ છે જે, પ્રકૃતિમાં જો અવકાશરૂપ આકાશ ન હોય તો, જેમ વૃક્ષમાંથી ફળ-પુષ્પાદિક બહાર નીસરે છે અને જેમ ગાયના પેટમાંથી વાછડું બહાર નીસરે છે તેમ પ્રકૃતિમાંથી મહત્તત્ત્વ નીસરે છે તે કેમ નીસરે ? માટે પ્રકૃતિને વિશે આકાશ રહ્યો છે. અને મહત્તત્ત્વમાંથી અહંકાર નીસરે છે માટે મહત્તત્ત્વમાં આકાશ રહ્યો છે. અને અહંકારમાંથી ત્રણ ગુણ નીસરે છે માટે અહંકારને વિશે આકાશ રહ્યો છે. અને તમોગુણમાંથી આકાશ આદિક પંચભૂત નીસરે છે માટે તમોગુણને વિશે પણ આકાશ રહ્યો છે. અને તમોગુણમાંથી જે આકાશ નીસરે છે તે આકાશ તો તમોગુણનું કાર્ય છે અને વિકારવાન છે, અને સર્વનો આધાર

૧.આકાશ બે પ્રકારનો છે : એક ભૌતિક આકાશ અને બીજો મહાકાશ. મહાકાશને જ ચિદાકાશ કહે છે. સમાધિમાં સર્વાધાર એવો ચિદાકાશ લીન થતો નથી, ભૌતિક આકાશ લીન થાય છે.
૨.ખાલી જગ્યા તથા પોલાણને

જે આકાશ છે તે નિર્વિકારી છે ને અનાદિ છે.

અને એવો સર્વાધાર જે આકાશ છે તે આકાશને બ્રહ્મ કહીએ, ચિદાકાશ કહીએ. અને એ આકાશને વિશે પુરુષ ને પ્રકૃતિ તે સંકોચ અવસ્થાને અને વિકાસ અવસ્થાને પામે છે. કેવી રીતે ? તો જ્યારે પુરુષ પ્રકૃતિ સામું જુવે છે ત્યારે જેમ સ્ત્રી-પુરુષ થકી સંતાનની ઉત્પત્તિ થાય છે તેમ પુરુષ જે પતિ ને પ્રકૃતિરૂપ જે સ્ત્રી તે થકી મહત્તત્ત્વાદિક સંતાન ઉત્પન્ન થાય છે, એવી રીતે જે એ પ્રકૃતિ તે ચોવીસ તત્ત્વરૂપે ને પિંડ-બ્રહ્માંડરૂપે થાય છે; એ પ્રકૃતિની વિકાસ અવસ્થા છે. અને જેટલાં પ્રકૃતિનાં કાર્ય છે તેને વિશે પુરુષ પોતાની શક્તિએ કરીને વ્યાપકપણે રહે છે; તે પુરુષની વિકાસ અવસ્થા છે. અને જ્યારે કાળે કરીને પ્રકૃતિનું કાર્ય સર્વ નાશ પામી જાય છે અને પ્રકૃતિ પણ પુરુષના અંગમાં લીન જેવી રહે છે; એ પ્રકૃતિની સંકોચ અવસ્થા છે. અને પુરુષ પણ પ્રકૃતિનાં કાર્ય સર્વ નાશ પામ્યાં ત્યારે પોતાને સ્વરૂપે રહ્યો એ પુરુષની સંકોચ અવસ્થા છે. જેમ કાચબો છે તે જ્યારે વિકાસને પામે છે ત્યારે પોતાનાં અંગ સર્વે બહાર કાઢે છે અને જ્યારે સંકોચને પામે છે ત્યારે સર્વે પોતાનાં અંગ તાણી લે છે, તે રૂંઢમૂંઢ થઈ રહે છે; તેમ પુરુષ-પ્રકૃતિની સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા છે. અને એ પ્રકૃતિ ને પ્રકૃતિનાં કાર્યને વિશે અન્વય-વ્યતિરેકપણું પુરુષનું જ છે, પણ સર્વનો આધાર એવો ચિદાકાશ તેનું નથી; કેમ જે, જે સર્વાધાર હોય તે કોણ થકી વ્યતિરેક હોય ? તે તો સદા સર્વમાં રહ્યો જ હોય.

અને આ બ્રહ્માંડ છે તેને ચારે કોરે લોકાલોક પર્વત છે તે ગઢની પેઠે રહ્યો છે અને તે લોકાલોકની બહાર તે અલોક છે અને તે અલોકથી પર સપ્ત આવરણ છે અને તેથી પર એકલું અંધારું છે અને તે અંધારાથી પર પ્રકાશ છે, તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ. તેમ જ ઊંચું પણ બ્રહ્મલોક સુધી કહેવાય અને તેની ઉપર સપ્ત આવરણ છે અને તે આવરણને પાર અંધકાર છે અને અંધકારને પાર પ્રકાશ છે, તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ. અને તેમ જ હેઠે પણ સપ્ત પાતાળ સુધી કહેવાય ને તેથી હેઠાં સપ્ત આવરણ છે ને

તેથી હેઠું અંધકાર છે તેથી હેઠો પ્રકાશ છે, તે પ્રકાશને ચિદાકાશ કહીએ. એવી રીતે બ્રહ્માંડની ચારેપાસે ચિદાકાશ છે અને બ્રહ્માંડની માંહી પણ છે. અને એવો જે એ સર્વાધાર આકાશ છે તેને આકારે જેની દૃષ્ટિ વર્તતી હોય તેને દહરવિદ્યા કહીએ અને અક્ષિવિદ્યા આદિક ઘણીક પ્રકારની બ્રહ્મવિદ્યા કહી છે તે માંહીલી એ પણ એક બ્રહ્મવિદ્યા છે. અને એ ચિદાકાશ છે તે અતિ પ્રકાશવાન છે અને તે ચિદાકાશ અનાદિ છે ને તેની ઉત્પત્તિ-વિનાશ નથી. અને જે આકાશની ઉત્પત્તિ અને વિનાશ કહ્યો છે તે આકાશ તો તમોગુણનું કાર્ય છે અને અંધકારરૂપ છે, તેની લીનતા થાય છે પણ સર્વનો આધાર એવો જે ચિદાકાશ તેની તો લીનતા થતી નથી. એવી રીતે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો. હવે તેમાં કોઈને શંકા રહી હોય તો પૂછો." પછી તે વેદાંતી બ્રાહ્મણ તથા સર્વ હરિજન બોલ્યા જે, "હવે કોઈને લેશમાત્ર સંશય નથી." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૬॥**

વચનામૃત-૪૭ : ચાર પ્રકારની નિષ્ઠાવાળાનાં લક્ષણનું

(તા.૨૬/૧/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ધર્મનિષ્ઠા, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્યનિષ્ઠા અને ભક્તિનિષ્ઠા – એ ચારે પ્રકારની નિષ્ઠાવાળાનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૨) જ્યારે આ ચારેય નિષ્ઠા એક ભક્તમાં આવી જાય, ત્યારે તે પરમ ભાગવત એકાંતિક ભક્ત કહેવાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સવારના પહોરમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ જમણે હાથે ચપટી વગાડીને બોલ્યા જે, "સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો એક વાત કરીએ છીએ. અને તે વાત તો સ્થૂળ છે, પણ સુધી સૂરત દઈને સાંભળશો તો સમજાશે, નહિ તો નહિ સમજાય." પછી સર્વે હરિભક્તે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ

બોલ્યા જે, "પરમેશ્વરના ભક્ત હોય તેમાં કોઈકને **ધર્મનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય ને કોઈકને **આત્મનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય ને કોઈકને **વૈરાગ્યનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય ને કોઈકને **ભક્તિનિષ્ઠા** પ્રધાન હોય; અને ગૌણપણે તો એ સર્વે અંગ સર્વ હરિભક્તમાં હોય છે.

હવે જેની **ભાગવત ધર્મનિષ્ઠા**[1] પ્રધાન હોય તે તો અહિંસા, બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે પોતાનો વર્ણાશ્રમ સંબંધી સદાચાર તેણે યુક્ત થકો નિર્દંભપણે કરીને ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરવી તેને વિશે પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે, અને તે ભક્તને ભગવાનનાં મંદિર કરવાં તથા ભગવાનને અર્થે બાગ-બગીચા કરવા તેને વિશે રુચિ વર્તે તથા ભગવાનને નાના પ્રકારનાં નૈવેદ્ય[2] ધરવાં તેમાં રુચિ વર્તે, અને ભગવાનના મંદિરમાં તથા સંતની જાયગામાં લીંપવું તથા વાળવું તેને વિશે રુચિ વર્તે, અને ભગવાનની શ્રવણ-કીર્તનાદિક જે ભક્તિ તેને નિર્દંભપણે કરે અને તે ધર્મનિષ્ઠાવાળા ભક્તને ભાગવત ધર્મે યુક્ત એવું જે શાસ્ત્ર, તેના શ્રવણ-કીર્તનાદિકને વિશે અતિશય રુચિ વર્તે.

અને જેને **આત્મનિષ્ઠા પ્રધાન** હોય તે તો ત્રણ દેહ અને ત્રણ અવસ્થા તેથી પર અને સત્તારૂપ એવો જે પોતાનો આત્મા તે રૂપે નિરંતર વર્તે, અને **પોતાના ઈષ્ટદેવ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેને સર્વથી પર અને અતિ શુદ્ધ સ્વરૂપ અને સદા દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ સમજે,** અને તે પોતાનો આત્મા તથા તે પરમાત્મા તેના શુદ્ધ સ્વરૂપના પ્રતિપાદનની કરનારી જે વાર્તા તેને પોતે કરે અને બીજાથી સાંભળે તથા તેવી રીતના શાસ્ત્રમાં પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે, અને પોતાને આત્મસત્તાપણે વર્તવું તેમાં વિક્ષેપ આવે તો તેને સહન કરી ન શકે, એવી પ્રકૃતિવાળો હોય.

અને જેને **વૈરાગ્યનિષ્ઠા પ્રધાન** હોય તેને તો એક ભગવાનની મૂર્તિ વિના જે સર્વે માયિક પદાર્થમાત્ર તેને વિશે નિરંતર અરુચિ વર્તે અને અસત્યરૂપ[3] જાણીને પોતે મળની પેઠે ત્યાગ કર્યા જે ગૃહ, કુટુંબી આદિક

૧.ભગવાનના સંબંધે સહિત ધર્મનિષ્ઠા ૨.ભોજનના થાળ ૩.તુચ્છ તથા નાશવંત

પદાર્થ તેની નિરંતર વિસ્મૃતિ વર્તે, અને તે ભક્ત જે તે ત્યાગી એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેના સમાગમને જ કરે, અને ભગવાનની ભક્તિ કરે તે પણ પોતાના ત્યાગમાં વિરોધ ન આવે તેવી રીતે કરે, અને ત્યાગ છે પ્રધાનપણે જેમાં એવી વાર્તાને પોતે કરે અને ત્યાગને પ્રતિપાદન કરનારું જે શાસ્ત્ર તેને વિશે રુચિવાળો હોય, અને પોતાના ત્યાગને વિશે વિરોધ કરનારાં જે સ્વાદુ ભોજન અને સદ્વસ્ત્રાદિક પંચવિષય સંબંધી માયિક પદાર્થમાત્ર તેને પામવાને વિશે અતિશય અરુચિ વર્તે.

અને જેને **ભક્તિનિષ્ઠા પ્રધાન** હોય તેને તો એક ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જ અતિશય દૃઢ પ્રીતિ વર્તે, અને તે ભગવાનના સ્વરૂપથી અન્ય એવા જે માયિક પદાર્થ તેને વિશે પોતાના મનની વૃત્તિને ધારી[1] શકે નહિ, અને પ્રેમે કરીને ભગવાનને વસ્ત્ર-અલંકારનું ધારણ કરે, અને **તે ભક્તને ભગવાનનાં જે મનુષ્યચરિત્ર તેના શ્રવણને વિશે અતિશય રુચિ વર્તે** તથા ભગવાનની મૂર્તિના નિરૂપણને કરનારું જે શાસ્ત્ર તેને વિશે અતિશય રુચિ વર્તે, અને જે ભક્તને ભગવાનને વિષે પ્રેમને દેખે તે ભક્તને વિશે જ તેને પ્રીતિ થાય અને તે વિના તો પોતાના પુત્રાદિકને વિશે પણ ક્યારેય પ્રીતિ ન થાય, અને તે ભક્તને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને વિશે જ નિરંતર પ્રવૃત્તિ હોય.

એવી રીતે આ ચાર નિષ્ઠાવાળા ભક્તના લક્ષણની વાર્તાને વિચારીને જેનું જેવું અંગ હોય તેવું તે કહો. અને આ વાર્તા છે તે તો દર્પણ[2] તુલ્ય છે, તે જેનું જેવું અંગ હોય તેવું તેને દેખાડી આપે છે. અને ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો અંગ[3] વિનાના હોય નહિ, પણ પોતાના અંગને ઓળખે નહિ એટલે પોતાના અંગની દૃઢતા થાય નહીં. અને જ્યાં સુધી પોતાના અંગની દૃઢતા ન થઈ હોય ત્યાં સુધી જેવી વાત થાય તેવું તેનું અંગ વ્યભિચરી[4] જાય; માટે આ વાર્તાને વિચારીને પોતપોતાના અંગની દૃઢતા કરો અને જેનું જેવું અંગ હોય તે તેમ બોલો." પછી હરિભક્ત સર્વે જેવું જેનું અંગ હતું તે તેવી રીતે બોલ્યા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનું એકસરખું[5]

૧.રાખી; ટકાવી ૨.અરીસો; મિરર ૩.અંગ – જીવનનો સહજ ઢાળ કે ઢાંચો; તેને અનુરૂપ આધ્યાત્મિક અભિરુચિ ૪.બદલાઈ ૫.વારંવાર વ્યભિચરી ન જતું હોય એવું

અંગ હોય તે ઊઠી ઊભા થાઓ.” પછી જેનું જેનું એકસરખું અંગ હતું તે સર્વે ઊભા થયા. પછી શ્રીજીમહારાજે એ સર્વેને પાછા બેસાર્યા.

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “એ ચારે અંગવાળાને પોતપોતાના અંગમાં કોઈ ગુણદોષ છે કે નથી ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ગુણદોષ છે તે કહીએ તે સાંભળો જે, એ ચારે અંગવાળા જે ભક્ત તેમનાં જે અમે પ્રથમ લક્ષણ કહ્યાં તે પ્રમાણે જે વર્તે તે તો એમને વિશે ગુણ છે અને એ પ્રમાણે જે ન વર્તાય તેટલો એમને વિશે દોષ છે.”

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “એ ચાર નિષ્ઠાવાળાને વિશે કોઈ અધિક-ન્યૂન છે કે એ ચારે તુલ્ય છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યાં સુધી એક એક નિષ્ઠાને વિશે વર્તતા હોય ત્યાં સુધી તો એ ચારે સરખા છે અને જ્યારે એ ચાર નિષ્ઠા એકને વિશે વર્તે ત્યારે તે સર્વ થકી અધિક છે. અને **જ્યારે એ ચારે નિષ્ઠા એકને વિષે વર્તે ત્યારે તેને પરમભાગવત[૧] કહીએ અને એને જ એકાંતિક ભક્ત કહીએ.”** **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૭॥**

વચનામૃત-૪૮ : ચાર પ્રકારના કુસંગીનું

(તા.૨૭/૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ‘ચાર પ્રકારના કુસંગીના સંગ થકી ને અંતરશત્રુ થકી રક્ષા કરજો’, એમ ભગવાન પાસે રોજ માગવું. (૨) તે કુસંગીઓના સંગથી શું નુકસાન થાય તે બતાવ્યું છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૩ તેરશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે સંધ્યા સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ બે મશાલો બળતી હતી અને શ્રીવાસુદેવનારાયણની સંધ્યા આરતી તથા નારાયણધૂન્ય થઈ રહી.

૧.ભગવાનના ભક્તોમાં અતિશ્રેષ્ઠ ભક્ત

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો, એક વાર્તા કરીએ છીએ." ત્યારે સર્વે મુનિ તથા હરિભક્ત બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનની પૂજા કરીને ને સ્તુતિ કરીને ભગવાન પાસે એમ માગવું જે, 'હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે કૃપાસિંધો ! હે શરણાગત-પ્રતિપાલક ! કુસંગી થકી મારી રક્ષા કરજો.' તે કુસંગી ચાર પ્રકારના છે : **એક કુંડાપંથી, બીજા શક્તિપંથી, ત્રીજા શુષ્ક વેદાંતી અને ચોથા નાસ્તિક.**

એ ચાર પ્રકારના કુસંગી છે, તેમાં જો **કુંડાપંથીનો** સંગ થાય તો વર્તમાનમાંથી ચુકાડીને ભ્રષ્ટ કરે અને જો **શક્તિપંથીનો** સંગ થાય તો દારૂ-માંસ ખવરાવીને સ્વધર્મ થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો **શુષ્ક વેદાંતીનો** સંગ થાય તો ભગવાનનું ધામ તથા ભગવાનનો જે સદા દિવ્ય આકાર તથા ભગવાનના અવતારની મૂર્તિઓના જે આકાર તે સર્વેને ખોટા કરીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના તે થકી ભ્રષ્ટ કરે અને જો **નાસ્તિકનો** સંગ થાય તો કર્મને જ સાચાં કરીને પરમેશ્વર એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને ખોટા કરી દેખાડે અને અનાદિ સત્‌શાસ્ત્રના માર્ગ થકી ભ્રષ્ટ કરે. માટે ભગવાનની પાસે માગવું જે, 'એ ચાર પ્રકારના માણસનો કોઈ દિવસ સંગ થશો નહીં.' અને વળી એમ પ્રાર્થના કરવી જે, **'હે મહારાજ ! કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અહંકાર, ઈર્ષ્યા અને દેહાભિમાન એ આદિક જે અંતઃશત્રુ તે થકી રક્ષા કરજ્યો અને નિત્ય તમારા ભક્તનો સમાગમ દેજ્યો.'** એવી રીતે નિત્યે ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી અને એ કુસંગી થકી ને અંતઃશત્રુ થકી નિરંતર ડરતા રહેવું." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૮॥**

વચનામૃત-૪૯ : અંતર્દૃષ્ટિનું

(તા.૨૮/૧/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે ને જગતમાં રાખવી કઠણ પડે તે જ ભગવાનનો ભક્ત છે. (૨) સંતની વાત સાંભળતાં સાંભળતાં એવા ભક્ત થવાય છે. (૩) અંતરમાં કે બહાર ભગવાનની મૂર્તિ સામે જોઈ રહેવું એ જ અંતર્દૃષ્ટિ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સંધ્યા સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ બે દીવીઓ બળતી હતી અને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને બે હાથમાં પીળાં પુષ્પના ગજરા ધારણ કર્યા હતા અને સર્વ ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી બ્રહ્માનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિશે વૃત્તિ રાખીએ છીએ તે તો સુધી જોરે કરીને રાખીએ છીએ ત્યારે રહે છે અને જગતના પદાર્થ સન્મુખ તો એની મેળે જ રહે છે, તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનના ભક્ત હોય તેની વૃત્તિ તો ભગવાન વિના બીજે રહે જ નહીં. અને તેને તો એ જ ફકર રહે છે જે, 'મારે જગતના પદાર્થમાં વૃત્તિ રાખવી તે તો ઘણું કઠણ પડશે.'** માટે પરમેશ્વરના ભક્ત હોય તેને તો જગતના પદાર્થમાં વૃત્તિ રાખવી એ જ કઠણ છે અને જે જગતના જીવ છે તેને પરમેશ્વરમાં વૃત્તિ રાખવી તે ઘણી કઠણ છે. માટે જેને પરમેશ્વરમાં વૃત્તિ ન રહે તે પરમેશ્વરનો ભક્ત નહિ અને તે સત્સંગમાં આવતો હોય તો એ ધીરે ધીરે સંતની વાર્તા સાંભળતાં સાંભળતાં પરમેશ્વરનો ભક્ત થશે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી રીતે ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખ્યાનું શું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું સાધન તો[1] અંતર્દષ્ટિ છે. તે અંતર્દષ્ટિ શું ? તો **જેવા પોતાને પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તેની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું એ અંતર્દષ્ટિ છે.** અને તે મૂર્તિ વિના ષટ્ચક્ર[2]

---

૧. તપ, વ્રત, જપાદિક નથી પણ ૨. ગુદા, લિંગ, નાભિ, હૃદય, કંઠ અને ભ્રૂકુટિનો મધ્યભાગ, આ છ સ્થાનમાં અનુક્રમે રહેલાં મૂલાધાર, સ્વાધિષ્ઠાન, મણિપુર, અનાહત, વિશુદ્ધિ અને આજ્ઞા - આ છ ચક્ર છે. તેમાં ગણપતિ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, જીવાત્મા અને હંસાત્મા - આ છ દેવતાઓ રહે છે.

દેખાય અથવા ગોલોક-વૈકુંઠાદિક ભગવાનનાં ધામ દેખાય તોપણ તે અંતર્દષ્ટિ નહીં. માટે **ભગવાનની મૂર્તિને અંતરમાં ધારીને તે સામું જોઈ રહેવું અથવા બહાર ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહેવું તેનું નામ અંતર્દષ્ટિ છે[1] અને તે મૂર્તિ વિના બીજે જ્યાં જ્યાં વૃત્તિ રહે તે સર્વે બાહ્યદષ્ટિ છે."** પછી વળી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હવે તો બે બે જણ થઈને સામસામા પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી ઘણી વાર સુધી પરમહંસે પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કર્યા, તેને સાંભળતા થકા શ્રીજીમહારાજ તેમની બુદ્ધિની પરીક્ષા કરતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૪૯॥

વચનામૃત-૫૦ : કુશાગ્રબુદ્ધિવાળાનું

(તા.૩૦/૧/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે પોતાના મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરે છે તે જ બુદ્ધિશાળી છે. (૨) જે જગતમાં અતિ ડાહ્યા છે, પણ કલ્યાણ માટે કાંઈ કરતા નથી તો તે મૂર્ખ – જાડી બુદ્ધિવાળા છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરની મેડીની ઓસરી આગળ પ્રાતઃકાળે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે એમ પૂછ્યું જે,"જેને કુશાગ્રબુદ્ધિ[2] હોય તેને બ્રહ્મની[3] પ્રાપ્તિ થાય છે. તે કુશાગ્રબુદ્ધિ તે જે સંસાર વ્યવહારમાં બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહીં ? અથવા શાસ્ત્ર-પુરાણના અર્થને બહુ જાણતો હોય તેની કહેવાય કે નહીં ?" પછી એનો ઉત્તર મુનિએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કેટલાક તો વ્યવહારમાં અતિ ડાહ્યા હોય તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ જતન કરે નહિ તથા કેટલાક શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ તેના અર્થને સારી પેઠે જાણતા હોય તોપણ પોતાના કલ્યાણને અર્થે કાંઈ જતન કરે નહિ; માટે એને કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા ન જાણવા,

૧.આ અંતર્દષ્ટિનો અભ્યાસ કરવાથી જ ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ સિદ્ધ થાય છે.
૨.દર્ભ(દાભડા)ની અણી જેવી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ(મોક્ષની બુદ્ધિ) ૩.પરબ્રહ્મની

એને તો જાડી બુદ્ધિવાળા જાણવા. અને **જે કલ્યાણને અર્થે જતન કરે છે ને તેની બુદ્ધિ થોડી છે તોપણ તે કુશાગ્રબુદ્ધિવાળો છે.** અને જે જગત-વ્યવહારની કોરે[1] સાવધાન થઈને મંડ્યો છે ને તેની બુદ્ધિ અતિ ઝીણી છે તોપણ તે જાડી બુદ્ધિવાળો છે. એ ઉપર ભગવદ્‌ગીતાનો શ્લોક છે જે –

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥[2]

એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, ભગવાનનું ભજન કરવું તેમાં તો સર્વ જગતના જીવની બુદ્ધિ રાત્રિની પેઠે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે, કહેતાં ભગવાનનું ભજન નથી કરતા; અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તે તો તે ભગવાનના ભજનને વિશે જાગ્યા છે, કહેતાં નિરંતર ભગવાનનું ભજન કરતા થકા વર્તે છે. અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને વિશે જીવમાત્રની બુદ્ધિ જાગૃત વર્તે છે, કહેતાં વિષયને ભોગવતા થકા જ વર્તે છે; અને **જે ભગવાનના ભક્ત છે તેની બુદ્ધિ તો તે વિષયભોગને વિશે અંધકારે યુક્ત વર્તે છે, કહેતાં તે વિષયને ભોગવતા નથી. માટે એવી રીતે જે પોતાના કલ્યાણને અર્થે સાવધાનપણે વર્તે છે, તે જ કુશાગ્રબુદ્ધિવાળા છે અને તે વિના તો સર્વ મૂર્ખ છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૦॥

વચનામૃત-૫૧ : હીરે કરીને હીરો વેંધાયાનું

(તા.૩૧/૧/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પુરુષોત્તમની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એક પુરુષોત્તમ જ છે. (૨) જે સંત-સમાગમથી પુરુષોત્તમનો યથાર્થ મહિમા સમજે તે પોતે પુરુષોત્તમરૂપ થઈ જાય છે. (૩) ભગવાનનો નિશ્ચય ને ભગવાનનું દર્શન તે ભગવાન વતે જ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૨ બીજને દિવસ રાત્રીને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવ-નારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને ધોળો અંગરખો

૧.બાબતમાં ૨.ગીતા : ૨/૬૯

પહેર્યો હતો અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કાંઈ પ્રશ્ન પૂછો." પછી પૂર્ણાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દશ ઈન્દ્રિયો તે તો રજોગુણની છે અને ચાર અંતઃકરણ છે તે તો સત્ત્વગુણનાં છે, માટે **એ સર્વે ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે તો માયિક છે ને ભગવાન તો માયાથી પર છે, તેનો માયિક અંતઃકરણે કરીને કેમ નિશ્ચય થાય ?** અને **માયિક એવી જે ચક્ષુ આદિક ઈન્દ્રિયો તેણે કરીને ભગવાન કેમ જોયામાં આવે ?"** પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માયિક વસ્તુએ કરીને માયિક પદાર્થ હોય તે જણાય; માટે માયિક જે અંતઃકરણ અને ઈન્દ્રિયો તેણે કરીને જો ભગવાન જણાણા તો એ ભગવાન પણ માયિક ઠર્યા, એ રીતે તમારો પ્રશ્ન છે ?" પછી પૂર્ણાનંદસ્વામી તથા સર્વે મુનિએ કહ્યું જે, "એ જ પ્રશ્ન છે, તેને હે મહારાજ ! તમે પુષ્ટ કરી આપ્યો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો તો ઉત્તર એમ છે જે, પચાસ કોટિ યોજન[1] પૃથ્વીનું પીઠ છે, તે પૃથ્વી ઉપર ઘટપટાદિક[2] અનેક પદાર્થ છે. તે સર્વ પદાર્થમાં એ પૃથ્વી રહી છે ને પોતાને સ્વરૂપે કરીને નોખી પણ રહી છે. અને જ્યારે પૃથ્વીની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ ત્યારે એ સર્વ પદાર્થરૂપે પૃથ્વી થઈ છે ને પૃથ્વી વિના બીજું કાંઈ પદાર્થ નથી. અને તે પૃથ્વી જળના એક અંશમાંથી[3] થઈ છે અને જળ તો પૃથ્વીને હેઠે પણ છે ને પડખે પણ છે ને ઉપર પણ છે ને પૃથ્વીના મધ્યમાં પણ જળ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યું છે, માટે જળની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો પૃથ્વી નથી એકલું જળ જ છે. અને એ જળ પણ તેજના એક અંશમાંથી થયું છે માટે તેજની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો જળ નથી એકલું તેજ જ છે. અને તે તેજ પણ વાયુના એક અંશમાંથી થયું છે, માટે તે વાયુની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો તેજ નથી એકલો વાયુ જ છે. અને તે વાયુ પણ આકાશના એક અંશમાંથી થયો છે, માટે જો આકાશની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો વાયુ આદિક જે ચાર ભૂત ને તેનું કાર્ય જે પિંડ ને બ્રહ્માંડ

૧.એક યોજન = ચાર ગાઉ; ૧૨ કિ.મી. ૨.વાસણ-વસ્ત્રાદિ ૩.એક ભાગમાંથી

તે કાંઈ ભાસે જ નહિ, એકલો આકાશ જ સર્વત્ર ભાસે. અને એ આકાશ પણ તામસાહંકારના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે. અને તે તામસાહંકાર, રાજસાહંકાર, સાત્ત્વિકાહંકાર અને ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા એ સર્વે મહત્તત્ત્વના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે; માટે મહત્તત્ત્વની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર તથા ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા એ સર્વે નથી એકલું મહત્તત્ત્વ જ છે. અને તે મહત્તત્ત્વ પણ પ્રધાનપ્રકૃતિના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, માટે એ પ્રકૃતિની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો મહત્તત્ત્વ નથી એકલી એ પ્રકૃતિ જ છે. અને તે પ્રકૃતિ પણ પ્રલયકાળમાં પુરુષના એક અંશમાં લીન થઈ જાય છે અને પાછી સૃષ્ટિ સમે એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે પુરુષની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એ પ્રકૃતિ નથી એકલો પુરુષ જ છે.

અને એવા અનંત કોટી પુરુષ છે તે મહામાયાના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે એ મહામાયાની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ પુરુષ નથી એકલી મહામાયા જ છે. અને એ મહામાયા પણ મહાપુરુષના એક અંશમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, માટે એ મહાપુરુષની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એ મહામાયા નથી એકલો મહાપુરુષ જ છે. અને એ મહાપુરુષ પણ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ધામ જે અક્ષર તેના એક દેશમાંથી ઊપજે છે, માટે **એ અક્ષરની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એ મહાપુરુષાદિક સર્વે નથી એક અક્ષર જ છે. અને તે અક્ષર થકી પર અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે છે; તે સર્વેની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેના કર્તા છે ને તે સર્વના કારણ છે.** અને જે કારણ હોય તે પોતાના કાર્યને વિશે વ્યાપક હોય ને તેથી જુદું પણ રહે, માટે **એ સર્વના કારણ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની દૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ ત્યારે એ પુરુષોત્તમ ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ભાસે જ નહીં.**

એવા જે ભગવાન તે જ કૃપા કરીને જીવનાં કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીમાં સર્વે મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે ત્યારે જે જીવ સંતનો સમાગમ કરીને એ પુરુષોત્તમ ભગવાનનો આવો મહિમા સમજે છે ત્યારે એનાં ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ સર્વે પુરુષોત્તમરૂપે થઈ જાય છે ત્યારે તેમણે કરીને એ ભગવાનનો

નિશ્ચય થાય છે. **જેમ હીરે કરીને જ હીરો વેંધાય છે પણ બીજા વતે નથી વેંધાતો; તેમ ભગવાનનો નિશ્ચય તે ભગવાન વતે જ થાય છે અને ભગવાનનું દર્શન પણ ભગવાન વતે જ થાય છે,** પણ માયિક એવાં જે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ તેણે કરીને નથી થતો." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૧॥**

વચનામૃત-પર : ચાર શાસ્ત્રે કરી ભગવાનને જાણ્યાનું

(તા.૧/૨/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત ને પંચરાત્ર એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનના સ્વરૂપને સમજવાની રીત બતાવી છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરની મેડીની ઓસરીમાં [૧]કથા વંચાવતા હતા. અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી તે કથામાં એમ આવ્યું જે, સાંખ્ય,[૨] યોગ,[૨] વેદાંત[૩] અને પંચરાત્ર એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને જે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને કેમ જાણવા ? અને એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને જે ભગવાનને ન જાણે તેમાં શી ન્યૂનતા રહે છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે **સાંખ્યશાસ્ત્ર** છે તે ભગવાનને પંચવીશમા કહે છે. અને ચોવીસ તત્ત્વ જેમ ભગવાન વિના કાંઈ કરવાને સમર્થ નથી થતાં તેમ જીવ-ઈશ્વર પણ ભગવાન વિના કાંઈ કરવાને સમર્થ નથી, માટે એને પણ ચોવીસ તત્ત્વ ભેળા જ ગણે છે. અને જીવ-ઈશ્વરે સહિત એવાં જે ચોવીસ તત્ત્વ તેને ક્ષેત્ર કહે છે ને પંચવીશમા જે ભગવાન તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે. અને **યોગશાસ્ત્ર** છે તે ભગવાનને છવીસમા કહે છે અને મૂર્તિમાન કહે છે, ને જીવ-ઈશ્વરને પંચવીશમા

૧.મોક્ષધર્મની ૨.જે ભગવાનને સ્વીકારે છે તેવા સબીજ ૩.ઉત્તરમીમાંસા; ઉપનિષદો

કહે છે ને ચોવીસ તત્ત્વને પૃથક્ કહે છે, ને એ તત્ત્વથી પોતાના આત્માને પૃથક્ સમજીને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું એમ કહે છે. અને **વેદાંતશાસ્ત્ર** છે તે ભગવાનને સર્વકારણ, સર્વવ્યાપક, સર્વાધાર, નિર્ગુણ, અદ્વૈત,[૧] નિરંજન અને કર્તા થકા અકર્તા ને પ્રાકૃતવિશેષણે[૨] રહિત ને દિવ્યવિશેષણે સહિત એમ કહે છે. અને **પંચરાત્રશાસ્ત્ર** છે તે ભગવાનને એમ કહે છે જે, 'એક જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમનારાયણ છે તે જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન એ ચતુર્વ્યૂહરૂપે થાય છે અને પૃથ્વીને વિશે અવતારનું ધારણ કરે છે અને તેને વિશે જે નવ પ્રકારની ભક્તિને કરે છે તેનું કલ્યાણ થાય છે.' એવી રીતે એ ચાર શાસ્ત્ર ભગવાનને કહે છે, તેને યથાર્થ સમજે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય.

અને જો બીજાં ત્રણ શાસ્ત્રને મૂકીને એક સાંખ્યશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ બાધ આવે જે, 'સાંખ્યશાસ્ત્રમાં જીવ-ઈશ્વરને તત્ત્વથી નોખા નથી કહ્યા, તે જ્યારે તત્ત્વનો નિષેધ કરીને તત્ત્વથી પોતાના જીવાત્માને નોખો સમજે ત્યારે પંચવીશમો પોતાનો જીવાત્મા સમજાય, પણ ભગવાન ન સમજાય.' અને જો એકલે યોગશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ દોષ આવે જે, 'યોગશાસ્ત્રે ભગવાનને મૂર્તિમાન કહ્યા છે તેને પરિછિન્ન[૩] સમજે પણ સર્વાંતર્યામી અને પરિપૂર્ણ એવા ન સમજે.' અને જો એક વેદાંતશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એ દોષ આવે જે, 'જે ભગવાનને સર્વકારણ, સર્વવ્યાપક અને નિર્ગુણ કહ્યા છે તેને નિરાકાર સમજે, પણ પ્રાકૃત કરચરણાદિકે રહિત અને દિવ્ય અવયવે સહિત એવો સનાતન જે ભગવાનનો આકાર છે તેને ન સમજે.' અને જો એકલે પંચરાત્રશાસ્ત્રે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તો એવો દોષ આવે જે, 'જે ભગવાનના અવતારને વિશે ભક્તિ કહી છે તેને વિશે મનુષ્યભાવ આવે તથા એકદેશસ્થપણું[૪] સમજાઈ જાય, પણ સર્વાંતર્યામીપણું ને પરિપૂર્ણપણું[૫] ન સમજાય.'

૧.એના જેવો બીજો કોઈ નથી એવા અદ્વિતીય ૨.માયિકગુણે ૩.સીમિત; ફક્ત મૂર્તિ પૂરતા જ; અવ્યાપક ૪.એક જ સ્થળને વિશે રહેવાપણું ૫.સર્વત્ર રહેવાપણું

માટે એ સર્વે શાસ્ત્રે કરીને જો ભગવાનને ન સમજે તો આવા દોષ આવે છે, અને જો એ સર્વે શાસ્ત્રે કરીને સમજે તો જે એક એક શાસ્ત્રની સમજણે કરીને દોષ આવે છે તે બીજા શાસ્ત્રની સમજણે કરીને ટળી જાય છે; માટે એ ચારે શાસ્ત્રે કરીને જે સમજે તે પરિપૂર્ણ જ્ઞાની કહેવાય. અને જો એ ચારમાંથી એકને મૂકી દે તો પોણો જ્ઞાની કહેવાય ને બેને મૂકી દે તો અર્ધો જ્ઞાની કહેવાય ને ત્રણને મૂકી દે તો પા જ્ઞાની કહેવાય ને ચારેને મૂકીને જે પોતાના મનની કલ્પનાએ કરીને ગમે તેવી રીતે શાસ્ત્રને સમજીને વર્તે છે અને તે જો વેદાંતી છે અથવા ઉપાસનાવાળો છે તે બેય ભૂલા પડ્યા છે પણ કલ્યાણનો માર્ગ એ બેમાંથી કોઈને જડ્યો નથી, માટે એ વેદાંતી તે દંભી જ્ઞાની છે અને એ ઉપાસનાવાળો તે પણ દંભી ભક્ત છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૨॥**

વચનામૃત-૫૩ : વધ્યા-ઘટ્યાનું

(તા.૮/૨/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સાધુનો ગુણ લે છે તે દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. (૨) સંતનો અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે. (૩) પંચવર્તમાનનો ભંગ કરે તો જ અવગુણ લેવો.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૯ નવમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો ને જરકસી છેડાનું કસુંબલ ભારે શેલું કેડ્યે બાંધ્યું હતું ને જરકસી છેડાનો ભારે કસુંબલ રેંટો માથે બાંધ્યો હતો ને તે પાઘમાં પુષ્પના તોરા ઝૂકી રહ્યા હતા અને કંઠમાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વે મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કોઈ પ્રશ્ન પૂછો.” ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “કોઈક તો સત્સંગમાં રહીને દિવસ દિવસ પ્રત્યે વૃદ્ધિને પામતો જાય છે અને કોઈક તો સત્સંગમાં રહીને દિવસ દિવસ પ્રત્યે ઘટતો

જાય છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મોટા જે સાધુ તેનો જે અવગુણ લે છે તે ઘટતો જાય છે અને તે સાધુનો જે ગુણ લે છે તેનું અંગ વૃદ્ધિ પામતું જાય છે** ને તેને ભગવાનને વિશે ભક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામે છે; માટે તે સાધુનો અવગુણ ન લેવો ને ગુણ જ લેવો. અને અવગુણ તો ત્યારે લેવો, જ્યારે પરમેશ્વરની બાંધેલ જે પંચવર્તમાનની મર્યાદા તેમાંથી કોઈક વર્તમાનનો તે સાધુ ભંગ કરે ત્યારે તેનો અવગુણ લેવો, પણ કોઈ વર્તમાનમાં તો ફેર ન હોય ને તેની સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ ઠીક ન જણાતી હોય તેને જોઈને અને તે સાધુમાં બીજા ઘણાક ગુણ હોય તેનો ત્યાગ કરીને જો એકલા અવગુણને જ ગ્રહણ કરે તો તેના જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક જે શુભ ગુણ તે ઘટી જાય છે. માટે વર્તમાનમાં ફેર હોય તો જ અવગુણ લેવો પણ અમથો ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેવો નહિ, અને જો અવગુણ લે નહિ તો તેને શુભ ગુણની દિવસ દિવસ પ્રત્યે વૃદ્ધિ થતી જાય છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૩॥**

વચનામૃત-૫૪ : ભાગવતધર્મના પોષણનું – મોક્ષના દ્વારનું

(તા.૯/૨/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના એકાંતિક સાધુના પ્રસંગ થકી ભાગવતધર્મનું પોષણ તથા મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે. (૨) જે ભગવાનનાં નાનાં-મોટાં વચનમાં અડગપણે વર્તે તેનો જ ધર્મ દૃઢ રહે તથા તેનો જ સત્સંગ દૃઢ રહે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને જરિયાન છેડાવાળો કસુંબલ રેંટો ઓઢ્યો હતો અને અસમાની રંગનો જરિયાની રેશમનો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! શ્રીમદ્-ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં જનકરાજા અને નવ યોગેશ્વરના સંવાદે કરીને

કહ્યા જે **ભાગવત ધર્મ[1] તેનું જે પોષણ તે કેમ થાય ? અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે ઉઘાડું કેમ થાય ?"** પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તેણે સહિત જે ભગવાનની ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ, તેના પ્રસંગ થકી ભાગવત ધર્મનું પોષણ થાય છે અને વળી જીવને મોક્ષનું જે દ્વાર તે પણ એવા સાધુના પ્રસંગ થકી ઉઘાડું થાય છે.** તે કપિલદેવ ભગવાને દેવહૂતિ પ્રત્યે કહ્યું છે જે –

प्रसङ्गमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः ।
स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम् ॥[2]

જેવો એ જીવને પોતાના સંબંધીને વિશે દૃઢ પ્રસંગ[3] છે તેવો ને તેવો જ પ્રસંગ જો ભગવાનના એકાંતિક સાધુને વિશે થાય તો એ જીવને મોક્ષનું દ્વાર ઉઘાડું થાય છે.

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "ગમે તેવો આપત્કાળ[4] પડે અને પોતાના ધર્મમાંથી ન ખસે, તે કયે લક્ષણે કરીને ઓળખાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને પરમેશ્વરના વચનની ખટક[5] રહે અને નાનું-મોટું વચન લોપી શકે નહિ એવી રીતનો જેનો સ્વભાવ હોય તેને ગમે તેવો આપત્કાળ આવે તોય પણ એ ધર્મ થકી પડે જ નહિ;** માટે જેને વચનમાં દૃઢતા છે તેનો જ ધર્મ દૃઢ રહે અને તેનો જ સત્સંગ પણ દૃઢ રહે." **॥ ઈતિ વચ.ગ.પ્ર.॥૫૪॥**

વચનામૃત-૫૫ : ભજન, સ્મરણ ને વર્તમાનના દૃઢાવનું

(તા.૧૦/૨/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) અશુભ દેશ-કાળાદિકને સેવે ત્યારે જીવને ભજન-સ્મરણ તથા વર્તમાનનો એક દૃઢાવ રહેતો નથી. (૨) રૂડા દેશાદિક હોય છતાં જે બગડી જાય છે તેણે તો કોઈ મોટું પાપ કે મોટા સંત-ભક્તનો દ્રોહ કર્યો છે તે નડે છે. (૩) જો મોટા પુરુષની સેવામાં ખબડદાર થઈને રહે તો તેનાં સર્વ પાપ બળી જાય છે.*

૧.ભગવાને પોતાની પ્રાપ્તિ માટે કહેલા શ્રવણ-કીર્તનાદિક ભક્તિરૂપ ધર્મ ૨.**અર્થ :** દેહ તથા દેહના સંબંધીમાં જે હેત છે તે જીવનું અતૂટ બંધન છે, એમ સત્પુરુષો કહે છે; પણ જો એવું જ હેત-આત્મબુદ્ધિ એકાંતિક સંતોમાં થઈ જાય તો તેના માટે મોક્ષનું દ્વાર ખુલી જાય છે. (ભાગવત : ૩/૨૫/૨૦) ૩.અતિ આસક્તિ ૪.મુશ્કેલીભર્યો સમય ૫.સાવધાની; ખટકો

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરી ઉપર વિરાજતા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સંત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને ભજન-સ્મરણનો તથા વર્તમાનનો[1] એક દૃઢાવ[2] કેમ રહેતો નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો અશુભ એવા જે દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ તેને યોગે કરીને રહેતો નથી. અને તે દૃઢાવ પણ ત્રણ પ્રકારનો છે : ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ. તેમાં જો ઉત્તમ દૃઢતા હોય અને દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ એ જો અતિ ભૂંડાં થાય તો તે ઉત્તમ દૃઢતાને પણ ટાળી નાંખે, તો મધ્યમ અને કનિષ્ઠ દૃઢતાની તો શી વાત કહેવી ? અને દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ એ અતિ ભૂંડાં થાય ને તેમાં પણ દૃઢતા જેમ છે એમ ને એમ જો રહે તો એને પૂર્વનું ભારે બીજબળ[3] છે ને ભારે પુણ્ય છે. અને **દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ અતિ પવિત્ર છે અને તેમાં પણ જો એની બુદ્ધિ મલિન થઈ જાય છે, તો એને પૂર્વજન્મનું તથા આ જન્મનું કોઈ મોટું પાપ છે તે નડે છે અથવા કોઈ મોટા ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થઈ ગયો છે તે એને નડે છે;** કેમ જે, દેશ, કાળ, ક્રિયા અને સંગ રૂડાં છે તોય પણ એનું અંતર ભૂંડું થઈ જાય છે.

માટે હવે **જો મોટા પુરુષની સેવામાં ખબડદાર થઈને રહે તો એનાં પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય** અને જો અતિ પાપીનો સંગ થાય તો પાપનો વધારો થાય અને કાંઈક સુકૃત[4] હોય તે પણ નાશ પામે. અને મદિરાપાનની કરનારી જે પાતર્યો[5] તેના ગળામાં હાથ નાંખીને બેસે અને પછી પરમેશ્વરનો વાંક કાઢે જે, 'મારું મન કેમ ઠેકાણે રાખ્યું નહિ', તેને તો મહામૂર્ખ જાણવો." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૫॥**

૧.પોતપોતાના વર્તમાનધર્મનો ૨.નિયમો પાળવાનો મજબૂત ઠેરાવ ૩.પૂર્વ જન્મમાં કરેલાં ભક્તિ, સેવા, સત્સંગના સંસ્કાર ૪.સારાં કર્મ-પુણ્ય ૫.વેશ્યાઓ

વચનામૃત-૫૬ : પોલા પાણાનું

(તા.૧૧/૨/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) નિષ્કામ એવો જે જ્ઞાની ભક્ત તે શ્રેષ્ઠ છે અને જે સકામ છે તે કનિષ્ઠ છે. (૨) પોતામાં ભક્તિ-જ્ઞાનાદિક શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય પણ જો તેનું અભિમાન આવે તો બહુ મોટી ખોટ કહેવાય. (૩) કોઈ પણ પ્રકારનું અભિમાન તો દેહાત્મબુદ્ધિને જ દૃઢ કરાવે છે. (૪) નિર્માની ભક્તમાં સાક્ષાત્ શ્રીહરિ નિવાસ કરીને રહે છે. (૫) સાધુએ તો હંમેશાં બાળકની જેમ નિર્માની રહેવું. (૬) ભગવાનની ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થાતી નથી, માટે બીજાં સાધનના બળને તજી ઉપાસનાનું બળ રાખવું.

સંવત્ ૧૮૭૬ના મહા વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને જરિયાન કસુંબલ રેંટો ઓઢ્યો હતો ને માથે ફરતા છેડાનો કસુંબી રેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને નારાયણધૂન્ય કરીને મુનિ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કીર્તન રાખો અને ઘડીક પ્રશ્ન-ઉત્તર કરીએ.” એમ કહીને વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો, હું પ્રશ્ન પૂછું છું જે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં ચાર પ્રકારના[૧] ભક્ત કહ્યા છે તેમાં જ્ઞાનીને અધિક કહ્યો છે; અને ચારેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય તો સરખો છે, માટે જ્ઞાની તે કેવી રીતે વિશેષ છે ?” પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

૧.**‘आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ! तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते’** **અર્થ : આર્ત**(સુખ-સમૃદ્ધિથી ભ્રષ્ટ થયેલો અને ફરીથી તેને પામવાની ઇચ્છાવાળો), **જિજ્ઞાસુ**(આત્મસ્વરૂપને પામવાની ઇચ્છાવાળો), **અર્થાર્થી**(ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું નથી માટે તેને પામવાની ઇચ્છાવાળો) અને **જ્ઞાની**(પોતાને બ્રહ્મરૂપ એવો ભગવાનનો દાસ જાણીને ભગવાનને જ પામવાની ઇચ્છાવાળો) —આ ચાર પ્રકારના ભક્ત છે; તેમાં જ્ઞાની શ્રેષ્ઠ છે. કેમ જે, જ્ઞાનીને તો હું(ભગવાન) જ એક પ્રાપ્ય છું. માટે ફળદશામાં પણ મારી સાથે તેનો યોગ નિત્ય છે, અને મારામાં જ એક પ્રીતિવાળો રહે છે; જ્યારે બીજાઓને તો પોતાનું ઇચ્છિત સિદ્ધ થાય ત્યાં સુધી જ મારી સાથે યોગ અને પ્રીતિ રહે છે, પછી નહીં. (ગીતા : ૭/૧૬-૧૭)

"જ્ઞાની છે તે તો બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે છે અને ભગવાનનો મહિમા યથાર્થપણે જાણે છે, માટે એને ભગવાનના સ્વરૂપ વિના બીજી મનમાં કાંઈ કામના રહેતી નથી. અને બીજા જે ત્રણ પ્રકારના ભક્ત છે તેને ભગવાનનો નિશ્ચય તો છે તોય પણ ભગવાનનો મહિમા યથાર્થપણે જાણતા નથી; તે માટે એને ભગવાન વિના બીજી કામના રહી જાય છે, તે માટે જ્ઞાનીને બરોબર થતા નથી. **તે સારુ ભગવાનના ભક્તને ભગવાન વિના બીજી કોઈ જાતની કામના રહે એ મોટી ખોટ છે.**

અને જેને કોઈ જાતની વાસના ન હોય અને તીવ્ર વૈરાગ્યવાન હોય અને જો તે વૈરાગ્યને યોગે અહંકારે યુક્ત વર્તે તો એ પણ એને વિશે મોટી ખોટ છે; અથવા અત્યંત આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય અથવા ભગવાનને વિશે દૃઢ ભક્તિનું બળ હોય અને તેના માનને યોગે કરીને **જો ગરીબ હરિભક્તને નમાય નહિ અથવા તેની આગળ દીનવચન બોલાય નહિ તો એ પણ એને વિશે મોટી ખોટ છે.** તે ખોટે કરીને એ હરિભક્તનું અંગ વૃદ્ધિને ન પામે. જેમ સલાટ[૧] કૂવો ખોદતો હોય અને જો હેઠે પાણો પોલો બોલે તો સલાટ એમ કહે જે, 'પાણી ઘણું થશે', અને જો ઉપરથી રણકતો હોય ને માંહી કાપે ત્યારે અગ્નિ ઝરે તો સલાટ એમ કહે જે, 'કૂવામાં પાણી થશે તો અર્ધા કોશનું કે પા કોશનું થશે પણ વધુ નહિ થાય'; તેમ **જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેના માનમાં જે અટંટ[૨] રહે તો એ મોટો તો કહેવાય પણ જેવું અર્ધા કોશનું કે પા કોશનું પાણી થયું એવો મોટો થાય, પણ જેવા નિર્માની ભક્તમાં મોટા ગુણ આવે તેવા મોટા ગુણ એમાં ન આવે.** માટે જેને ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા હોય તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા કોઈ શ્રેષ્ઠ ગુણ હોય તેને અભિમાને કરીને અટંટ થવું નહિ, **તો એ પુરુષના હૃદયને વિશે પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ નારાયણ તે પ્રસન્ન થઈને નિવાસ કરીને રહે છે."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ તથા બીજા જે શુભ ગુણ તેને યોગે કરીને માન આવે તે માનને

૧.પથ્થર ઘડવા કે તોડવાનો કારીગર ૨.અક્કડ; ઘમંડી

કયા ઉપાયે કરીને ટાળવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણીને પોતે દેહે કરીને તેમને નમસ્કાર કરે તથા તેમની સેવા-ચાકરી કરે અને જો હૈયામાં માનનો સંકલ્પ થાય તો તેને ઓળખે ને વિચારનું બળ રાખે તો માન ટળી જાય.** અને અતિશય પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ હોય અને તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન તેને વશ્ય વર્તતા હોય અને જો તે ભક્તિનું ભક્તના હૃદયમાં માન આવે તોય પણ એને અતિ ખોટ છે. અને **આત્મજ્ઞાનનું માન હોય અથવા વૈરાગ્યનું માન હોય પણ તે અભિમાન તો દેહાત્મબુદ્ધિને જ દૃઢ કરાવે,** માટે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કોઈ પ્રકારે અભિમાન રાખવું નહિ એ જ ભગવાનને રાજી કર્યાનો ઉપાય છે.

અને અંતર્દષ્ટિવાળા જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે જો તપાસીને પોતાના હૃદય સામું જુવે તો જ્યારે લગારે માન આવતું હશે ત્યારે હૃદયમાં રહી જે ભગવાનની મૂર્તિ તેની નજર કરડી[1] દેખાતી હશે, અને જ્યારે નિર્માનીપણે વર્તાતું હશે ત્યારે પોતાના હૃદયમાં રહી જે ભગવાનની મૂર્તિ તેની દૃષ્ટિ અતિ પ્રસન્ન જણાતી હશે. માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વિચારનું બળ રાખીને કોઈ પ્રકારનું માન ઉદય થવા દેવું નહીં. અને જો માન સહિત જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ હોય તો જેમ સોનું હોય અને તેમાં ભેગ ભળે ત્યારે તે સોનું પનરવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો બારવલું કહેવાય અને તેથી વધતો ભેગ ભળે તો આઠવલું કહેવાય; તેમ એ ભક્તને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિમાં જેમ જેમ અહંકારનો ભેગ ભળતો આવે તેમ તેમ એ ત્રણે ઓછાં થતાં જાય છે; માટે માન રહિત જે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે તો સોળવલા[2] સોના જેવાં છે અને માન સહિત હોય તે ઉપરથી તો એને ઘણો શોભાડે પણ એના અંતરમાં ઝાઝું બળ હોય નહીં. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ 'પચાસ કોટી યોજન પૃથ્વી તે સમુદ્ર, પર્વત અને સર્વ ભૂત-પ્રાણીમાત્ર તેનો આધાર છે માટે ઘણી બળવાન જણાય છે. અને તે થકી જળ વળી ઘણું બળવાન જણાય છે, જે જળને વિશે પૃથ્વી છાણાની પેઠે તરે છે. અને જળ

૧.નારાજ થયેલી; ખિજાયેલી ૨.સો ટકા શુદ્ધ

થકી તેજમાં ઘણું બળ જણાય છે. અને તેજ થકી વાયુમાં ઘણું બળ જણાય છે. અને આકાશનું તો કાંઈ બળ જણાતું નથી પણ આકાશ સર્વથી બળવાન છે; કાં જે, એ ચારેનો આકાશ આધારરૂપ છે.' તેમ માન રહિત જે એ ભક્તનાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તે આકાશ સરખાં બળવાન છે; માટે ઉપરથી તો જણાય નહિ પણ નિર્માની ભક્ત તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. અને જેમ બાળક હોય તે દિવસ કાંઈ માનનો ઘાટ-સંકલ્પ હોય નહિ, તેમ જ **સાધુને તો ગમે તેટલી પૂજા-પ્રતિષ્ઠા થતી હોય પણ બાળકની પેઠે માન રહિત વર્તવું."**

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને પ્રાણ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તથા સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ શરીર એ સર્વ થકી જીવનું સ્વરૂપ ન્યારું છે, એવું સત્સંગમાંથી સાંભળીને દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે તોય પણ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણાદિક ભેળો ભળીને સુખરૂપ એવો જે જીવાત્મા, તે પરમાત્માનું ભજન-સ્મરણ કરતો થકો સંકલ્પને યોગે કરીને દુખિયો કેમ થઈ જાય છે ?"

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કેટલાક સિદ્ધ[1] થાય છે ને કેટલાક સર્વજ્ઞ થાય છે ને કેટલાક દેવતા થાય છે ઇત્યાદિક અનંત પ્રકારની મોટ્યપ પામે છે તથા પરમપદને[2] પામે છે એ સર્વે ભગવાનની ઉપાસનાને[3] બળે પામે છે, પણ ઉપાસના વિના કોઈ વાત સિદ્ધ થતી નથી. માટે શાસ્ત્રમાંથી આત્મા-અનાત્માની[4] વિગત સમજીને અથવા કોઈક મોટા સંતના મુખથી વાત સાંભળીને જાણે જે, 'હું આત્મા-અનાત્માની વિગતિ કરી લઉં', એમ વિગતિ થતી નથી; એ તો એ **જીવને જેટલી પોતાના ઈષ્ટદેવ જે પરમેશ્વર તેને વિશે નિષ્ઠા[5] હોય તેટલો જ આત્મા-અનાત્માનો[6] વિવેક થાય છે, પણ ઈષ્ટદેવના બળ વિના તો કોઈ સાધન સિદ્ધ થતાં નથી.**

અને જેને ગોપીઓના જેવી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ છે તેને તો સર્વે સાધન સંપૂર્ણ થયાં છે. અને જેને એવો પ્રેમ ન હોય તેને તો ભગવાનનો

૧.સિદ્ધિવાળો યોગી ૨.આત્યંતિક મોક્ષને ૩.ભક્તિ-આરાધનાને ૪.જીવ અને દેહની
૫.મહિમા તથા વિશ્વાસની દૃઢતા ૬.આત્મા તથા દેહનો

મહિમા સમજવો જે, 'ભગવાન તો ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મમહોલ તેના પતિ છે અને મનુષ્ય જેવા જણાય છે તે તો ભક્તના સુખને અર્થે જણાય છે, પણ એની મૂર્તિ છે તે ગોલોકાદિક જે પોતાનાં ધામ તેને વિશે એક એક નખમાં કોટી કોટી સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત જણાય છે. અને મર્ત્યલોકને વિશે તો એ ભગવાનની મનુષ્ય સેવા કરે છે અને દીવો કરે ત્યારે એને આગળ પ્રકાશ થાય છે, પણ એ તો સૂર્ય-ચંદ્રાદિક સર્વેને પ્રકાશના દાતા છે. અને ગોલોકાદિક જે ધામ છે તેને વિશે તો રાધિકા-લક્ષ્મી આદિક જે પોતાના ભક્ત છે તેમણે નિરંતર સેવ્યા એવા એ ભગવાન છે. અને **જ્યારે બ્રહ્માંડોનો પ્રલય થઈ જાય છે ત્યારે આ પ્રગટ ભગવાન છે તે જ એક રહે છે અને પછી સૃષ્ટિ રચવાને સમે પણ પ્રકૃતિપુરુષ દ્વારે કરીને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડોને એ જ ભગવાન ઉપજાવે છે.' એવી રીતે ભગવાનનો મહિમા વિચારવો એ જ આત્મા-અનાત્માના વિવેકનું કારણ છે.**

અને જેટલી એ ભક્તને ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનને વિશે નિષ્ઠા છે તેટલો જ એ ભક્તના હૃદયમાં વૈરાગ્ય આવે છે; **માટે બીજાં સાધનના બળને તજીને એકલું ભગવાનની ઉપાસનાનું બળ રાખવું.** અને જે એવો ભક્ત હોય તે તો એમ સમજે જે, 'ગમે તેવો પાપી હોય ને અંત સમે જો તેને **'સ્વામિનારાયણ'** એવા નામનું ઉચ્ચારણ થાય તો તે સર્વ પાપ થકી છૂટીને બ્રહ્મમહોલને વિશે નિવાસ કરે, તો જે એ ભગવાનનો આશ્રિત હોય તે એ ભગવાનના ધામને પામે એમાં શો સંશય છે ?' એમ માહાત્મ્ય સમજે. તે સારુ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનની ઉપાસનાનું બળ સત્સંગ કરીને દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પમાડવું." ॥ **ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૬॥**

વચનામૃત-૫૭ : અસાધારણ મોક્ષના કારણનું

(તા.૧૫/૨/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ને માહાત્મ્ય જાણવું એ બે મોક્ષના હેતુ છે. (૨) જે સ્વભાવ સત્સંગમાં નડે એવો હોય છતાં તેનો અભાવ આવતો નથી તો મોક્ષનો પૂરો ખપ જ નથી, અને તે સ્વભાવને શત્રુ માન્યો પણ નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં સાધુની જાયગાને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરતાં આવડે તે એક એક પ્રશ્ન પૂછો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! મોક્ષનું અસાધારણ કારણ તે શું છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન[1] અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવું એ બે અસાધારણ મોક્ષના હેતુ છે."**

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનને વિશે જે સ્નેહ તેનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, [2]"સ્નેહનું રૂપ તો એ છે જે, સ્નેહમાં કોઈ જાતનો વિચાર ન જોઈએ. અને જ્યારે જે ગુણ વિચારીને સ્નેહ કરે તે તો જ્યારે અવગુણ દેખે ત્યારે તેનો સ્નેહ ત્રુટિ જાય; માટે હેત તો જેમ થયું હોય તેમ ને તેમ રહેવા દેવું, પણ વિચાર કરીને વારે વારે સ્થાપન-ઉત્થાપન કરવું નહીં. અને મૂઢપણે ભગવાનને વિશે હેત કરવું. અને જે ગુણને વિચારીને હેત કરે તે હેતનો વિશ્વાસ નહિ, માટે હેત તો જેમ દેહના સંબંધી સંગાથે છે તેવું ભગવાનને વિશે હેત કરવું અને એ હેતને મૂઢપણાનું હેત કહીએ. અને ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને જે હેત થાય છે તે તો બીજી જ રીતનું[3] છે એમ જાણવું."

પછી શિવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સત્સંગમાં રહેવાનો ખપ છે, તોપણ કોઈક અયોગ્ય સ્વભાવ છે તે કેમ ટળતો નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સ્વભાવ સત્સંગમાં અંતરાય[4] કરતો હોય તે ઉપર જેને અભાવ

૧.સાકારપણું; સુંદરપણું વગેરે ૨.સ્નેહ બે પ્રકારનો છે : એક તો ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી થનારો અને બીજો જેમ સ્ત્રી-પુત્રાદિકમાં સ્વાભાવિક થાય છે તેમ ભગવાનમાં પણ થાય એવો. તેમાં બીજા નંબરના ૩.રોજ રોજ વધતું રહે અને ક્યારેય નાશ નહિ થનારું એવું ૪.વિઘ્ન; અવરોધ

ન આવે ત્યાં સુધી એને ક્યાં સત્સંગનો પૂરો ખપ[1] છે ? અને તે સ્વભાવને પણ ક્યાં પૂરો શત્રુ[2] જાણ્યો છે ? ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : 'જેમ કોઈક પુરુષ આપણો મિત્ર હોય ને તે જ પુરુષે આપણા ભાઈને મારી નાંખ્યો હોય તો પછી તે સાથે મિત્રપણું ન રહે અને તેનું માથું કાપવાને તૈયાર થાય; કાં જે, મિત્ર કરતાં ભાઈનો સંબંધ અધિક છે.' તેમ જો એને પોતાનો સ્વભાવ વર્તમાનમાં ભંગ પડાવીને સત્સંગથી વિમુખ કરે એવો છે ને તોય પણ એની ઉપર વૈરભાવ આવતો નથી અને તે સ્વભાવ ઉપર રીસ ચડતી નથી, તો જો એને સત્સંગમાં પૂરું હેત નથી. અને જો જેવું ભાઈમાં હેત મનુષ્યને છે તેવું જો સત્સંગ ઉપર હેત હોય તો ભૂંડા સ્વભાવને તત્કાળ ટાળી નાંખે. શા માટે જે, જીવ તો અતિ સમર્થ છે; કેમ જે, મન અને ઇન્દ્રિયો એ સર્વે તો ક્ષેત્ર[3] છે અને જીવ તો એનો ક્ષેત્રજ્ઞ છે, માટે જે કરે તે થાય." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૭॥**

વચનામૃત-૫૮ : દેહ, કુસંગ ને પૂર્વ સંસ્કારનું

(તા.૧૮/૨/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) આત્મનિષ્ઠા અને સંતોનો સંગ રાખે તો રજોગુણ તથા તમોગુણના વેગ ટળી જાય. (૨) એ બેયે કરીને પણ ન ટળે એવા જે પૂર્વ સંસ્કાર તે તો મોટા પુરુષ રાજી થાય તો નાશ પામે. (૩) મોટા પુરુષ રાજી થાય તો ગમે તેવું દુઃખ કે વિઘ્ન આવનારું હોય તોપણ નાશ થઈ જાય ને સર્વ વાતે સુખી થાય. (૪) કપટ, કામ, માન વગેરેનો ત્યાગ કરી સંતનો ગુલામ થઈને રહે તો મોટા સંત રાજી થાય અને પાકો હરિભક્ત થાય. (૫) મોટા સંતને વિશે જેવા ગુણ કે દોષ કલ્પે છે તેવો પોતે થઈ જાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સંધ્યા આરતીને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં જે પરમહંસની જાયગા ત્યાં વિરાજમાન હતા અને સર્વ ધોળાં વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન કરો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જ્યારે ભજન-સ્મરણ કરવા બેસે ત્યારે

૧.ગરજ; જરૂર ૨.મોક્ષને બગાડનારો; વૈરી ૩.નિયામ્ય, આધીન

ભગવાનના ભક્તના અંતરમાં રજોગુણ-તમોગુણના વેગ[૧] આવે ત્યારે ભજન-સ્મરણનું સુખ આવતું નથી, તે એ ગુણના વેગ કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ગુણની પ્રવૃત્તિના કારણ તો **દેહ,**[૨] **કુસંગ** અને **પૂર્વ સંસ્કાર**[૩] એ ત્રણ છે; તેમાં દેહને યોગે કરીને જે ગુણ પ્રવર્ત્યા હોય તે તો આત્મા-અનાત્માના વિચારે કરીને ટળી જાય છે અને કુસંગે કરીને પ્રવર્ત્યા હોય તે સંતને સંગે કરીને ટળે છે. અને જે રજોગુણ-તમોગુણના વેગ એ બેયે કરીને પણ ન ટળે, તે તો કોઈક પૂર્વના ભૂંડા સંસ્કારને યોગે કરીને છે, માટે એ ટળવા ઘણા કઠણ છે."

પછી આનંદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "પૂર્વના સંસ્કાર મલિન હોય તે કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"અતિશય જે મોટા પુરુષ હોય તેનો જે ઉપર રાજીપો થાય તેના ગમે તેવા મલિન સંસ્કાર હોય તો નાશ પામે. અને મોટા પુરુષનો રાજીપો થયો હોય તો રાંક હોય તે રાજા થાય અને ગમે તેવાં ભૂંડાં પ્રારબ્ધ હોય તો રૂડાં થાય અને ગમે તેવું તેને માથે વિઘ્ન આવનારું હોય તે નાશ થઈ જાય."**

પછી વળી આનંદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શો ઉપાય કરે તો મોટા પુરુષ રાજી થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રથમ તો મોટા સંત સાથે નિષ્કપટપણે વર્તે અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, અહંકાર અને ઈર્ષ્યા એ સર્વનો ત્યાગ કરે અને **સંતનો ગુલામ**[૪] **થઈને રહે ને અંતરમાં માન ટળેભાવે રહે**[૫] **પણ દેહે કરીને સર્વેને નમતો રહે, તો એની ઉપર મોટા સંત રાજી થાય છે."**

પછી મહાનુભાવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! સત્સંગમાં રહેતે થકે જેટલા અવગુણ હોય તે સર્વે નાશ પામી જાય અને દિનદિન પ્રત્યે ભગવાનની ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય એનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મોટા પુરુષનો જેમ જેમ ગુણ ગ્રહણ કરતો**

૧.રાગ, દ્વેષ, મોહ વગેરે ૨.દેહનું અભિમાન ૩.પૂર્વજન્મમાં કરેલાં કર્મના સંસ્કાર ૪.નોકર; વેચાણ ૫.'મારે માન ટાળવું જ છે' એવી ઈચ્છા રાખે

જાય તેમ તેમ એની ભક્તિ વૃદ્ધિ પામતી જાય. અને અતિશય જે મોટા હોય તેને જો અતિશય નિષ્કામી જાણે તો પોતે કૂતરા જેવો કામી હોય તે નિષ્કામી થાય, અને જો મોટા પુરુષને વિશે કામીપણાનો દોષ પરઠે તો ગમે તેવો નિષ્કામી હોય તોય પણ અતિશય કામી થાય. અને મોટાને વિશે ક્રોધી-લોભીપણું પરઠે તો પોતે ક્રોધી-લોભી થાય. અને જો મોટા પુરુષને અતિશય નિષ્કામી, નિર્લોભી, નિઃસ્વાદી, નિર્માની, નિઃસ્નેહી સમજે તો પોતે પણ એ સર્વ વિકારથી રહિત થઈ જાય અને પાકો હરિભક્ત થાય.

તે પાકા હરિભક્તનું શું લક્ષણ છે ? તો સારાં જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય તેનો જેમ દુઃખદાયક વસ્તુનો સહજે અભાવ રહે છે તેમ જેને સહજે અભાવ રહે છે અને એક પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વિશે અચળ નિષ્ઠા વર્તે છે, તેને પાકો હરિભક્ત જાણવો. તે **એવો પાકો હરિભક્ત થયાનો તો એ જ ઉપાય છે જે, પરમેશ્વરના દાસનો ગુલામ થઈને રહે અને એમ જાણે જે, 'એ સર્વ ભક્ત મોટા છે ને હું તો સર્વથી ન્યૂન છું.' એમ જાણીને હરિભક્તનો દાસાનુદાસ થઈ રહે.** અને એવી રીતે જે વર્તે તેના સર્વ વિકાર નાશ પામે અને તેને દિવસે દિવસે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિક જે શુભ ગુણ તે વૃદ્ધિ પામતા જાય છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૮॥**

વચનામૃત-૫૯ : અસાધારણ સ્નેહનું

(તા.૨૭/૨/૧૮૨૦, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાનનો દૃઢ વિશ્વાસ, આસ્તિકપણું અને સર્વકર્તા, સર્વસ્વામી અને સર્વાંતર્યામી એવો પ્રગટ પ્રભુનો મહિમાએ સહિત નિશ્ચય દૃઢ થાય તો ભગવાનમાં અસાધારણ હેત થાય છે. (૨) જ્યાં અતિ મોટા સમર્થ સંત રહેતા હોય ત્યાં દેશ, કાળ અને ક્રિયા તે અશુભ હોય તોપણ શુભ થઈ જાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ સુદિ ૧૪ ચતુર્દશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે

હીરકોરનું ધોળું ધોતિયું બાંધ્યું હતું ને લલાટને વિશે ચંદનની અર્ચા વિરાજમાન હતી ને પોતાના મુખારવિંદ આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનને વિશે **અસાધારણ[1] પ્રેમ** થાય તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો ભગવાનનો **વિશ્વાસ** હોય જે, 'આ મને મળ્યા છે તે નિશ્ચય જ ભગવાન છે' તથા **આસ્તિકપણું[2]** હોય તથા ભગવાનનાં જે **ઐશ્વર્ય** તેને જાણે જે, 'આ ભગવાન છે તે બ્રહ્મમહોલ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ એ આદિક સર્વે ધામના પતિ છે તથા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે તથા સર્વના કર્તા છે અને પુરુષ, કાળ, કર્મ, માયા, ત્રણ ગુણ, ચોવીસ તત્ત્વ, બ્રહ્માદિક દેવ એ કોઈને આ બ્રહ્માંડના કર્તા જાણે નહિ, એક ભગવાન પુરુષોત્તમને જ કર્તા જાણે અને સર્વના અંતરયામી જાણે.' **એવી રીતની સમજણે સહિત જે પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે નિશ્ચય[3] તે જ પરમેશ્વરને વિશે અસાધારણ સ્નેહનું કારણ છે."**

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવો ભગવાનનો મહિમા પણ જાણતો હોય અને અસાધારણ હેત ન થાય તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો એ ભગવાનનો આવો મહિમા જાણે છે તો એને ભગવાનને વિશે અસાધારણ હેત છે પણ એ જાણતો નથી. 'જેમ હનુમાનજીમાં [4] અપાર બળ હતું પણ કોઈકના જણાવ્યા વિના જણાણું નહીં.'[5] અને 'જેમ પ્રલંબાસુર બળદેવજીને લઈ ચાલ્યો ત્યારે પોતામાં [6]બળ તો અપાર હતું પણ પોતે જાણતા ન હતા. પછી જ્યારે આકાશવાણીએ કહ્યું ત્યારે જાણ્યું.'[7] તેવી રીતે એ ભક્તને ભગવાનને વિશે અસાધારણ પ્રીતિ તો છે પણ [8] જણાતી નથી."

૧.કોઈનો ટાળ્યો ટળે નહિ એવો પ્રગાઢ ૨.ભગવાન, સત્શાસ્ત્ર અને સત્પુરુષનાં વચનને વિશે વિશ્વાસ ૩.નિષ્ઠા ૪.સમુદ્રને ઉલ્લંઘન કરવાનું ૫.પછી જાંબુવાને હનુમાનને જણાવ્યું હતું. ૬.પ્રલંબાસુરને હણવાનું ૭.વિષ્ણુપુરાણ : ૫/૯/૩૪ ૮.કોઈક ભક્તના જણાવ્યા વિના

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “એ પ્રીતિના બળને જણાયાનું શું કારણ છે?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“સત્સંગ અને સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરતે સતે એને ભગવાનને વિશે અસાધારણ પ્રીતિ છે તે જણાઈ આવે છે.”**

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “દેશ, કાળ અને ક્રિયા તે ભૂંડાં થાય અથવા ભલાં થાય તેનું કારણ તે સંગ છે કે કોઈ બીજો છે?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “દેશ તો પૃથ્વી કહેવાય તે સર્વ ઠેકાણે સરખો છે અને કાળ પણ સરખો છે, પણ અતિશય જે મોટા સમર્થ પુરુષ હોય તે જે દેશમાં રહેતા હોય તેને પ્રતાપે કરીને ભૂંડો દેશ હોય, ભૂંડો કાળ હોય, ભૂંડી ક્રિયા હોય તે સર્વે સારાં થઈ જાય છે; અને અતિશય ભૂંડા પાપી પુરુષ જે દેશમાં રહેતા હોય તેને યોગે કરીને સારો દેશ ને સારી ક્રિયા ને સારો કાળ હોય તે પણ ભૂંડાં થઈ જાય છે. માટે શુભ ને અશુભ એવાં જે દેશ, કાળ ને ક્રિયા તેના હેતુ તો પુરુષ છે. તે પુરુષ જો અતિશય સમર્થ હોય તો સર્વ પૃથ્વીમાં દેશ, કાળ ને ક્રિયા તે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક દેશમાં પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક ગામમાં પ્રવર્તાવે ને તેથી ઊતરતો હોય તો એક ફળી તથા એક પોતાનું ઘર તેમાં પ્રવર્તાવે. એવી રીતે **એ શુભ-અશુભ જે દેશ, કાળ ને ક્રિયા તેના હેતુ તો શુભ ને અશુભ એ બે પ્રકારના પુરુષ છે.”** **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૫૯॥**

વચનામૃત-૬૦ : એકાંતિક ધર્મ પાળ્યાનું – વાસના ટાળ્યાનું

(તા.૨૯/૨/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પોતાની વાસનાનો તપાસ કરી ઘટાડતો રહે અને ભગવાન સંબંધી વાસના વધારતો રહે તો વાસના ટળી જાય છે. (૨) વાસના રહિત વર્તવું તે જ એકાંતિકનો ધર્મ છે. (૩) વાસના ટાળ્યાના ઉપાય : આત્મનિષ્ઠા, પંચવિષયમાં તુચ્છપણું અને ભગવાનનો દૃઢ મહિમા સમજવો તે છે. (૪) એકાંતિક ધર્મ એવા એકાંતિક પુરુષ થકી જ પમાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૧ પ્રતિપદાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પરમહંસની જાયગાને વિશે વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર

શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને તે પાઘને વિશે ધોળાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને કંઠમાં ધોળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સર્વ સાધન કરતાં વાસના ટાળવી એ સાધન મોટું છે.** તે વાસના ટાળવાની એમ વિગતિ છે જે, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેને વિશે જેટલી પોતાને તૃષ્ણા[૧] હોય તેનો વિચાર કરવો જે, 'મારે જેટલી ભગવાનને વિશે વાસના છે તેટલી જ જગતને વિશે છે કે ઓછી વધુ છે ?' તેની પરીક્ષા કરવી ને જેટલી ભગવાનની વાત સાંભળવામાં શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય લોભાતી હોય તેટલી જ જગતની વાત સાંભળવામાં લોભાતી હોય તો એમ જાણવું જે, 'ભગવાનમાં ને જગતમાં બરોબર વાસના છે.' એવી જ રીતે સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ સર્વે વિષયનો તપાસ કરવો.

અને જ્યારે એવી રીતે તપાસ કરતો કરતો જગતની વાસનાને ઘટાડતો જાય ને ભગવાનની વાસનાને વધારતો જાય તેણે કરીને એને પંચવિષયને વિશે સમબુદ્ધિ થઈ જાય છે. ને સમબુદ્ધિ થયા પછી નિંદા ને સ્તુતિ સરખાં લાગે અને સારો સ્પર્શ ને ભૂંડો સ્પર્શ સરખો લાગે; તેમ જ સારું રૂપ ને ભૂંડું રૂપ તથા બાળ, યુવાન ને વૃદ્ધ એવી જે સ્ત્રીઓ તથા કચરો ને કંચન એ સર્વે સરખું ભાસે; તેમ જ સારા અને ભૂંડા જે રસ ને ગંધ તે પણ સરખા ભાસે; એવી રીતે સ્વાભાવિકપણે[૨] વર્તાય ત્યારે જાણીએ જે વાસના જિતાણી. અને **વાસના રહિત વર્તવું એ એકાંતિકનો ધર્મ છે** અને વાસના જરાક રહી જાય તો સમાધિવાળો હોય અને નાડી-પ્રાણ તણાતાં હોય તોય પણ વાસના સમાધિમાંથી પાછો ખેંચી લાવે છે; માટે **વાસના ટાળે તે જ એકાંતિક ભક્ત છે."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વાસના ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો **આત્મનિષ્ઠાની દૃઢતા** જોઈએ અને બીજું **પંચવિષયનું તુચ્છપણું** જાણ્યું જોઈએ અને ત્રીજું **ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય**

૧.અતિ આસક્તિ; તીવ્ર ઈચ્છા ૨.પ્રયાસ વિના સહજતાથી

જાણ્યું જોઈએ જે, 'ભગવાન વૈકુંઠ, ગોલોક, બ્રહ્મમહોલ એ સર્વે ધામના પતિ છે. માટે એવા ભગવાનને પામીને તુચ્છ વિષયનાં સુખમાં હું શું પ્રીતિ રાખું ?' એવી રીતે ભગવાનના મહિમાનો વિચાર કરે. અને વળી એમ વિચાર કરે જે, 'ભગવાનને ભજતાં થકાં પણ જો કોઈક ખોટ રહી જશે ને કદાપિ જો ભગવાનના ધામમાં નહિ જવાય ને ઈન્દ્રલોક તથા બ્રહ્મલોકને વિશે ભગવાન મૂકશે તોય પણ આ લોકના કરતાં તો ત્યાં કોટીગણાં વધુ સુખ છે.' એવો વિચાર કરીને પણ આ સંસારનાં તુચ્છ સુખ થકી વાસનાએ રહિત થવું.

અને એવી રીતે ભગવાનનો મહિમા જાણીને વાસનાએ રહિત થાય છે ત્યારે પછી એને એમ જણાય છે જે, 'મારે કોઈ કાળે વાસના હતી જ નહિ અને એ તો મને વચમાં કાંઈક ભ્રમ જેવું થયું હતું, પણ હું તો સદા વાસનાએ રહિત છું', એવું ભાસે છે. અને આવી રીતનો [1] જે એકાંતિક ધર્મ તે તો જે એવા નિર્વાસનિક પુરુષ હોય અને જેને ભગવાનને વિશે સ્થિતિ થઈ હોય તેને વચને કરીને જ પમાય, પણ ગ્રંથમાં લખી રાખ્યો હોય તેણે કરીને નથી પમાતો. અને કોઈક સાંભળીને તેવી ને તેવી વાત કહેવા જાય તો કહેતાં પણ આવડે નહીં. માટે **જેને એકાંતિકના ધર્મમાં સ્થિતિ થઈ હોય તે થકી જ એકાંતિકનો ધર્મ પમાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૦॥**

વચનામૃત-૬૧ : બળિ રાજાનું

(તા.૩/૩/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) આત્મનિષ્ઠા અતિશય દૃઢ થાય તો ધીરજ ડગે નહીં. (૨) સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન જેવી નદીઓ આત્મનિષ્ઠાથી તરી શકાય, પણ અંતકાળે તો પ્રભુનો આશરો જ કામ લાગે છે. (૩) ભગવાન જેમ જેમ વધુ દુઃખ દે તેમ કસોટી માની વધુ રાજી થઈએ તો ખુદ ભગવાન આપણને વશ થઈ જાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષને હેઠે ઓટાને વિશે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને

૧.તમામ વાસના રહિત એક ભગવાનમાં જ પ્રીતિરૂપ

હીરકોરનું શ્વેત ધોતિયું મસ્તકે બાંધ્યું હતું ને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને કંઠમાં શ્વેત પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા ને શ્વેત પુષ્પના તોરા પાઘમાં ડાબી કોરે લટકતા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામ, ક્રોધ, લોભ તથા ભય એમને યોગે કરીને પણ ધીરજ ડગે નહિ તેનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હું દેહ નહિ, હું તો દેહથી નોખો ને સર્વેનો જાણનારો એવો જે આત્મા તે છું', એવી જે **આત્મનિષ્ઠા તે જ્યારે અતિશય દૃઢ થાય ત્યારે કોઈ રીતે કરીને ધીરજ ડગે નહિ** અને આત્મનિષ્ઠા વિના બીજા અનેક ઉપાય કરે તોપણ ધીરજ રહે નહીં."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જે આત્મનિષ્ઠા હોય તે અંતસમે કેટલી સહાય કરે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ નદી તરવી હોય ત્યાં તો જેને તરતાં આવડતું હોય તે તરી જાય ને જેને તરતાં ન આવડતું હોય તે તો ઊભો થઈ રહે; પણ જ્યારે સમુદ્ર તરવો હોય ત્યારે તો તે બેયને વહાણનું કામ પડે છે. તેમ ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ, માન, અપમાન, સુખ, દુઃખ તે રૂપી જે નદી તેને તો આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય તે તરી જાય; પણ મૃત્યુસમય તો સમુદ્ર જેવો છે, માટે ત્યાં તો આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય તથા વગર આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય એ બેયને ભગવાનની ઉપાસનારૂપી[1] વહાણનું કામ પડે છે. માટે **અંતકાળે તો ભગવાનનો દૃઢ આશરો હોય તે જ કામમાં આવે છે** પણ અંતસમે [2]આત્મનિષ્ઠા કાંઈ કામમાં આવતી નથી. **તે સારુ ભગવાનની ઉપાસનાને દૃઢ કરીને રાખવી."**

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને સિદ્ધિઓ આડી આવે છે, તે જેને ભગવાનના નિશ્ચયમાં ડગમગાટ હોય તેને જ આવે છે કે નિશ્ચયવાળાને આવે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

૧.શરણાગતિરૂપી ૨.કેવળ

"સિદ્ધિઓ તો જેને પરિપક્વ ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેને જ આવે છે અને બીજાને તો સિદ્ધિઓ ઘણી દુર્લભ છે. અને એ સિદ્ધિઓને પણ એ ભક્તની પરીક્ષા લેવા સારુ ભગવાન જ પ્રેરે છે જે, 'એને મારી ઉપર ઘણું હેત છે કે સિદ્ધિઓ ઉપર ઘણું હેત છે ?' એવી રીતે ભગવાન પોતાના ભક્તની પરીક્ષા જુવે છે. પછી જો એ પાકો ભક્ત હોય ને ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ન ઇચ્છે ને નિર્વાસનિક એવો એકાંતિક ભક્ત હોય, તો ભગવાન પોતે તે ભક્તને વશ થઈ જાય છે. 'જેમ વામનજીએ બળિરાજાનું ત્રિલોકીનું રાજ્ય લઈ લીધું અને ચૌદ લોકનાં બે પગલાં કર્યાં અને ત્રીજા પગલા સારુ તે બળિરાજાએ પોતાનું શરીર આપ્યું, એવી રીતે શ્રદ્ધા સહિત ભગવાનને સર્વસ્વ[1] આપ્યું તોય ભગવાને એને વગર વાંકે બાંધ્યો, તોપણ ભક્તિ થકી પડ્યો નહિ; ત્યારે એવી પોતાની અનન્ય ભક્તિ જોઈને પોતે ભગવાન તે બળિના બંધનમાં આવતા હવા. અને ભગવાને તો બળિરાજાને ક્ષણમાત્ર બાંધ્યો હતો અને ભગવાન તો એની ભક્તિરૂપી દોરીએ કરીને બંધાયા છે તે આજ દિવસ સુધી પણ અખંડ ભગવાન બળિને દરવાજે ઊભા છે અને બળિરાજાની દૃષ્ટિ થકી પળમાત્ર પણ ભગવાન છેટે થતા નથી.'

એવી રીતે આપણે પણ બીજી સર્વ વાસના ટાળીને અને ભગવાનને સર્વસ્વ અર્પણ કરીને ભગવાનના દાસ થઈ રહેશું, અને એમ કરતાંય **ભગવાન આપણને વધુ દુઃખ દેશે તો ભગવાન પણ પોતે આપણે વશ થઈ જશે; શા માટે જે, પોતે ભક્તવત્સલ[2] છે અને કૃપાસિંધુ છે, તે જેની પોતાને વિશે અતિ દૃઢ ભક્તિ દેખે તેને પોતે આધીન થઈ જાય છે.** પછી તે પ્રેમભક્તિએ યુક્ત જે ભક્તનું મન તે મનરૂપી દોરીએ કરીને બંધનમાં આવે છે, પછી છૂટવાને સમર્થ થતા નથી. **માટે જેમ જેમ ભગવાન આપણને કસણીમાં[3] રાખે તેમ તેમ વધુ રાજી થવું જોઈએ જે, 'ભગવાન જેમ જેમ મને વધુ દુઃખ દેશે તેમ તેમ વધુ મારે વશ થશે અને પળમાત્ર મારાથી છેટે નહિ રહે', એવું સમજીને જેમ જેમ ભગવાન અતિ કસણી દેતા જાય**

૧.પોતાનું જે કાંઈ હતું તે તમામ ૨.ભક્ત ઉપર અતિ વાત્સલ્ય રાખનારા ૩.કસોટીમાં–આપત્તિમાં

તેમ તેમ અતિ રાજી થવું, પણ કોઈ રીતે દુઃખ દેખીને અથવા દેહનાં સુખ સારુ પાછો પગ ભરવો નહીં." ॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૧॥

વચનામૃત-૬૨ : સત્ય-શૌચાદિક ગુણ આવ્યાનું

(તા.૪/૩/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયરૂપી ભગવાનનો સંબંધ થાય છે તેને વિશે ભગવાનના સર્વે ગુણો આવે છે. (૨) ભક્તના દ્રોહે કરીને ભગવાનનો દ્રોહ થાય છે, તેથી તે દ્રોહના કરનારાનું અતિ ભૂંડું થાય છે. (૩) કીડી જેવા જીવને પણ દુઃખવવો નહિ એ જ નિર્માની સાધુનો ધર્મ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ચોક વચ્ચે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને માથે શ્વેત પાઘ વિરાજમાન હતી અને તે પાઘને વિશે શ્વેત પુષ્પના હાર તથા શ્વેત પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે -

सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् ।
शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥
ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः ।
स्वातंत्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥
प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः ।
गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः ॥[1]

એ જે ઓગણચાલીસ કલ્યાણકારી ગુણ તે ભગવાનના સ્વરૂપને

૧.**सत्यम्** – સર્વ ભૂતપ્રાણીમાત્રનું હિત કરવું અથવા સત્ય વચન બોલવું. **शौचम्** – સંપૂર્ણ નિર્દોષપણું. **दया** – પરદુઃખનું અસહન. **क्षान्तिः** – અપરાધી જનના અપરાધ સહન કરવા. **त्यागः** – પોતાના સ્વરૂપ સુધીનું દાતાપણું. **संतोषः** – સદા ક્લેશે રહિતપણું. **आर्जवम्** – સરલપણું; જેવું મનમાં તેવું જ વાણીમાં અને તેવી જ ક્રિયા કરવાપણું. **शमः**–મનનો નિગ્રહ. **दमः** – બાહ્ય ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ. **तपः** – પોતાના ભક્તો માટે કષ્ટ વેઠવું. **साम्यम्** – શત્રુ-મિત્રાદિ ➔

વિશે નિરંતર રહે છે. તે એ ગુણ સંતને વિશે કેવી રીતે આવે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ગુણ સંતમાં આવ્યાનું કારણ તો એ છે જે, એને **ભગવાનના સ્વરૂપનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય તો એ કલ્યાણકારી ગુણ ભગવાનના છે તે સંતમાં આવે છે.** તે નિશ્ચય કેવો હોય ? તો જે, 'ભગવાનને કાળ જેવા ન જાણે, કર્મ જેવા ન જાણે, સ્વભાવ જેવા ન જાણે, માયા જેવા ન જાણે, પુરુષ જેવા ન જાણે, અને સર્વ થકી ભગવાનને જુદા જાણે અને એ સર્વના નિયંતા જાણે ને સર્વના કર્તા જાણે, અને એ સર્વના કર્તા થકા પણ એ નિર્લેપ છે એમ ભગવાનને જાણે.' અને એવી રીતે જે **પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય કર્યો છે તે કોઈ રીતે કરીને ડગે નહિ,** તે ગમે તેવા તરેતરેનાં શાસ્ત્ર[1] સાંભળે અને ગમે તેવા મતવાદીની[2] વાત સાંભળે અને ગમે તેવા પોતાનું અંતઃકરણ કુતર્ક[3] કરે પણ કોઈ રીતે કરીને ભગવાનના સ્વરૂપમાં ડગમગાટ થાય નહિ; એવી જાતનો જેને **ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય તેને ભગવાનનો સંબંધ થયો કહેવાય. માટે જેને જે સંગાથે સંબંધ હોય તેના ગુણ તેમાં સહેજે આવે.** જેમ આપણાં નેત્ર છે

ભાવે રહિતપણું. **તિતિક્ષા** – સુખ-દુઃખાદિક દ્વન્દ્વથી પરાભવ નહિ પામવાપણું. **उपरतिः** – વ્યર્થ વ્યાપારથી નિવૃત્ત થવું. **श्रुतम्** – સર્વશાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું. **ज्ञानम्** – આશ્રિતોનાં અનિષ્ટની નિવૃત્તિ અને ઈષ્ટની પ્રાપ્તિ કરી આપવામાં ઉપયોગી જ્ઞાન. **विरक्तिः** – વિષયોમાં નિઃસ્પૃહપણું. **ऐश्वर्यम्** – સર્વનું નિયંતાપણું. **शौर्यम्** – શૂરવીરતા. **तेजः** – કોઈથી પણ પરાભવ ન પામવાપણું. **बलम्** – સર્વની પ્રાણવૃત્તિનું નિયમન કરવાનું સામર્થ્ય. **स्मृतिः** – ભક્તોના મોટા અપરાધોમાં પણ ઉપકારનું સ્મરણ કરવું. **स्वातंत्र्यम्** – અન્યની અપેક્ષારહિતપણું. **कौशलम्** – નિપુણપણું. **कान्तिः** – દિવ્ય તેજપ્રભા; દીપ્તિ. **धैर्यम्** – મહા આપત્તિમાં પણ ધીરજપૂર્વક વર્તવાપણું. **मार्दवम्**–કોમળતા; ક્રૂરતાએ રહિતપણું. **प्रागल्भ्यम्** – સારી રીતે સમજાવી શકાય તેવું વાચાળપણું. **प्रश्रयः** – મોટાની આગળ વિનયભાવ. **शीलम्** – સદ્‌વર્તન અથવા ચારિત્ર્ય. **सहः** – પ્રાણનું સ્વાભાવિક સામર્થ્ય. **ओजः** – ઇન્દ્રિયોનું સામર્થ્ય. **बलम्** – શરીરનું સામર્થ્ય. **भगः** – જ્ઞાનાદિ ગુણનો ઉત્કર્ષ. **गाम्भीर्यम्** – અભિપ્રાય ન જાણી શકાય તેવી ગંભીરતા. **स्थैर्यम्** – ક્રોધ થવાના નિમિત્ત છતાં પણ વિકાર ન થાય તે. **आस्तिक्यम्** – શાસ્ત્રાર્થમાં વિશ્વાસ. **कीर्तिः** – યશ. **मानः** – પૂજાની યોગ્યતા. **अनहङ्कृतिः** – ગર્વરહિતપણું. (ભાગવત : ૧/૧૬/૨૬-૨૮)

૧.કુટિલ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી મોહ પમાડનારાં અસત્શાસ્ત્ર ૨.શુષ્ક વેદાંતી જેવાની ૩.આ ભગવાન છે તો પછી બીજાથી ડરે છે કેમ ? માંદા કેમ પડે છે ? અંતર્યામીપણે જાણી કેમ જતા નથી ? વગેરે કુસંશયો

તેને જ્યારે દીવા સંગાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે તે દીવાનો પ્રકાશ નેત્રમાં આવે છે, તેણે કરીને નેત્ર આગળ અંધારું હોય તેનો નાશ થઈ જાય છે; તેમ જે ભગવાનના સ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચયે કરીને સંબંધ થાય છે તેને વિશે ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણ આવે છે. પછી જેમ ભગવાન સર્વ પ્રકારે નિર્બંધ છે અને જે ચહાય તે કરવાને સમર્થ છે, તેમ એ ભક્ત પણ અતિશય સમર્થ થાય છે અને નિર્બંધ થાય છે."

પછી નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "નિશ્ચય હોય તોય પણ રૂડા ગુણ[1] તો આવતા નથી અને માન ને ઈર્ષ્યા તો દિવસે દિવસે વધતાં જાય છે તેનું શું કારણ હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન પાસે એક અમૃત લાવીએ અને શિંગડિયો વછનાગ[2] લાવીએ, અને દૂધપાક ને સાકર લાવીએ અને અફીણ લાવીએ, અને તે સર્વેને ભગવાનના થાળમાં ધરીએ, તોપણ જેનો જેવો ગુણ હોય તેનો તેવો ને તેવો જ રહે પણ પલટાઈ જાય નહિ; તેમ જે જીવ આસુરી અને અતિ કુપાત્ર હોય તે ભગવાનને સમીપે આવે તોય પણ પોતાના સ્વભાવને મૂકે નહીં. પછી એ કોઈક ગરીબ હરિભક્તનો દ્રોહ કરે તેણે કરીને એનું ભૂંડું થાય; શા માટે જે, ભગવાન સર્વમાં અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે, તે પોતાની ઈચ્છા આવે ત્યાં તેટલી સામર્થી જણવે છે. માટે તે ભક્તને અપમાને કરીને તે ભગવાનનું અપમાન થાય છે, ત્યારે તે અપમાનના કરનારાનું અતિશય ભૂંડું થઈ જાય છે. જેમ હિરણ્યકશિપુ હતો તેણે ત્રિલોકી પોતાને વશ કરી રાખી હતી એવો બળવાન હતો, પણ તેણે જો પ્રહ્લાદજીનો દ્રોહ કર્યો તો ભગવાન સ્તંભમાંથી નૃસિંહરૂપે પ્રગટ થઈને તે હિરણ્યકશિપુનો નાશ કરી નાંખ્યો.

એમ વિચારીને ભગવાનના ભક્ત હોય તેણે અતિશય ગરીબપણું પકડવું પણ કોઈનું અપમાન કરવું નહિ; કાં જે, **ભગવાન તો ગરીબના અંતરને વિશે પણ વિરાજમાન રહ્યા છે તે એ ગરીબના અપમાનના કરતલનું ભૂંડું કરી નાંખે છે, એવું જાણીને કોઈ અલ્પ જીવને પણ દુખવવો નહીં.**

૧.સત્યશૌચાદિક ૨.એક જાતનો ઝેરી છોડ

અને જો અહંકારને વશ થઈને જેને તેને દુખવતો ફરે તો ગર્વગંજન એવા જે ભગવાન તે અંતર્યામીરૂપે સર્વમાં વ્યાપક છે તે ખમી શકે નહિ, પછી ગમે તે દ્વારે પ્રકટ થઈને એ અભિમાની પુરુષના અભિમાનને સારી પેઠે નાશ કરે છે. તે માટે તે ભગવાનથી ડરીને **જે સાધુ હોય તેને લેશમાત્ર અભિમાન રાખવું નહિ અને એક કીડી જેવા જીવને પણ દુઃખવવો નહિ, એ જ નિર્માની સાધુનો ધર્મ છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૨॥**

વચનામૃત-૬૩ : નિશ્ચયનું – તત્ત્વે કરીને ભગવાન જાણ્યાનું

(તા.૭/૩/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જો ભગવાનના નિશ્ચયમાં કસર હોય તો : ૧-સામર્થ્ય ન દેખાય ત્યારે અંતર ઝાંખું થઈ જાય. ૨-દોષ ટળે નહિ તેનો ધોખો થાય. ૩-ભગવાનમાં પણ પોતાના જેવા દોષ કલ્પે. (૨) જેને પૂર્ણ નિશ્ચય હોય તેને આવું વર્તે :૧-મારે સર્વે પ્રાપ્તિ થઈ ગઈ છે. ૨-આ પ્રત્યક્ષ સંતો-ભક્તો નારદ, ઉદ્ધવ, રાધા, લક્ષ્મી જેવાં છે. ૩-મારે કાંઈ બાકી નથી, ધામમાં જ છું; આવા કેફમાં અખંડ આનંદમાં જ વર્તે. (૩) ભગવાનને તત્ત્વે કરીને જાણવાની રીત વર્ણવી છે. (૪) પક્વ નિશ્ચયવાળાનું ટૂંકમાં લક્ષણ : પ્રભુની આજ્ઞાથી ગમે તેવી પ્રવૃત્તિ રાજી થકો કરે, કઠણ સ્વભાવ પણ તત્કાળ મૂકે; સંત વિના રહેવાય જ નહિ; કથા, કીર્તન અને સંતનો અતિશય મહિમા સમજે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને ધોળું હીરકોરનું ધોતિયું માથે બાંધ્યું હતું ને કંઠને વિશે શ્વેત પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પાઘને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનના નિશ્ચયમાં કસર હોય તેને કેવા સંકલ્પ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને નિશ્ચયમાં કસર હોય તેને જ્યારે ભગવાનમાં કાંઈ સામર્થી દેખાય ત્યારે અતિ આનંદ થાય અને જ્યારે સામર્થી ન દેખાય ત્યારે અંતર ઝાંખું થઈ જાય. અને પોતાના હૃદયમાં

ભૂંડા સંકલ્પ થતા હોય ને તેને ટાળે તોય પણ ટળે નહિ, ત્યારે ભગવાનમાં અવગુણ પરઠે જે, 'હું આટલા દહાડાથી સત્સંગ કરી કરીને મરી ગયો તોય પણ ભગવાન મારા ભૂંડા ઘાટ ટાળતા નથી', એવી રીતે ભગવાનમાં દોષ પરઠે. અને જે પદાર્થમાં પોતાને હેત હોય અને કોઈ પ્રકારે તે પદાર્થમાંથી મન પાછું ન વળતું હોય ત્યારે તેવો ને તેવો દોષ ભગવાનને વિશે પરઠે જે, 'જેમ મારે વિશે કામાદિક દોષ છે તેમ ભગવાનને વિશે પણ છે, પણ એ ભગવાન છે તે મોટા કહેવાય છે', એવી રીતના જેને અંતરમાં ઘાટ થતા હોય તેના નિશ્ચયમાં કસર જાણવી. એનો પરિપક્વ નિશ્ચય ન કહેવાય."

પછી પરમચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેને ભગવાનનો પરિપક્વ[1] નિશ્ચય હોય તેને કેવી જાતના ઘાટ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને પરિપક્વ નિશ્ચય હોય તેને તો મનમાં એમ રહે જે, 'મારે સર્વે પ્રાપ્તિ થઈ રહી છે અને જ્યાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન રહ્યા છે ત્યાં જ પરમધામ છે; અને આ સંત સર્વે તે નારદ-સનકાદિક જેવા છે, અને સત્સંગી સર્વે તે તો જેવા ઉદ્ધવ, અક્રૂર, વિદુર, સુદામા અને વૃંદાવનના ગોપ તેવા છે, અને જે બાઈઓ હરિભક્ત છે તે તો જેવી ગોપીઓ તથા દ્રૌપદી, કુંતાજી, સીતા, રુક્મિણી, લક્ષ્મી, પાર્વતી એવી છે અને હવે મારે કાંઈ કરવું રહ્યું નથી અને ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર તેને હું પામી રહ્યો છું'; એવી રીતના ઘાટ થાય અને પોતાના હૃદયમાં અતિ આનંદ વર્તે, એવી રીતે જેના અંતરમાં વર્તતું હોય તેને પરિપક્વ નિશ્ચય જાણવો."**

એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "તત્ત્વે કરીને ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યા પછી એને કાંઈ જાણવું રહેતું નથી. તે તત્ત્વે કરીને જાણ્યાની રીત કહીએ તે સાંભળો, જે સાંભળીને પરમેશ્વરના સ્વરૂપનો અડગ નિશ્ચય થાય છે જે, પ્રથમ તો એને ભગવાનની મોટાઈ જાણી જોઈએ. 'જેમ કોઈ મોટો રાજા હોય, તેના જે ગોલા અને ગોલીઓ હોય તેને પણ સાત ભૂમિની[2] તો હવેલીઓ રહેવાની હોય અને બાગ-બગીચા ને

૧.પરિપૂર્ણ; અતિ દૃઢ ૨.સાત માળની

ઘોડા, વેલ્યો, ઘરેણાં એ આદિક જે સામગ્રીઓ તેણે કરીને દેવલોક સરખાં તેનાં ઘર જણાય, ત્યારે તે રાજાનો જે દરબાર તથા તેમાં જે સામગ્રીઓ તે તો અતિ શોભાયમાન હોય.' તેમ શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાનની આજ્ઞામાં વર્તતા એવા જે બ્રહ્માંડના અધિપતિ બ્રહ્માદિક તેના જે લોક અને તે લોકના વૈભવ તેનો પાર પમાતો નથી, તો જેના નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા એવા જે વિરાટપુરુષ, તેના વૈભવનો પાર તો ક્યાંથી પમાય ? અને એવા અનંત કોટિ જે વિરાટપુરુષ તેમના સ્વામી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું ધામ જે અક્ષર, જેને વિશે એવાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ તે એક એક રોમ પ્રત્યે અણુની પેઠે ઊડતાં ફરે છે, એવું એ ભગવાનનું ધામ છે. અને તે ધામને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે દિવ્યરૂપે કરીને સદા વિરાજમાન છે, અને તે ધામમાં અપાર દિવ્ય સામગ્રી છે, તે ભગવાનની મોટ્યપનો પાર તો આવે જ કેમ ? એવી રીતે ભગવાનની મોટ્યપ સમજે.

અને[1] જે જે થકી મોટો હોય તે તે થકી સૂક્ષ્મ હોય અને તે તેનું કારણ પણ હોય. 'જેમ પૃથ્વી થકી જળ મોટું છે અને તે પૃથ્વીનું કારણ છે, અને તે થકી સૂક્ષ્મ[2] પણ છે, અને જળ થકી તેજ મોટું છે, અને તેજ થકી વાયુ મોટો છે, અને વાયુ થકી આકાશ મોટો છે', એવી રીતે અહંકાર, મહત્તત્ત્વ, પ્રધાનપુરુષ, પ્રકૃતિપુરુષ અને અક્ષર એ સર્વે એકબીજાંથી મોટાં છે અને એકબીજાંથી સૂક્ષ્મ છે ને કારણ છે અને એ સર્વે મૂર્તિમાન છે; પણ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ છે તે તો અત્યંત મોટું છે, જેના એક એક રોમને વિશે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ અણુની પેઠે ઊડતાં જ ફરે છે. 'જેમ કોઈ મોટો હસ્તી હોય, તેના શરીર ઉપર કીડી ચાલી જાતી હોય તે કશી ગણતીમાં આવે નહિ', તેમ એ અક્ષરની મોટાઈ આગળ બીજું કોઈ કાંઈ ગણતીમાં આવતું નથી.

જેમ ઝીણાં મચ્છર હોય તેને મધ્યે કીડી હોય તે મોટી દેખાય અને કીડીને મધ્યે વીંછી હોય તે મોટો દેખાય ને વીંછીને મધ્યે સાપ હોય તે મોટો દેખાય અને સાપને મધ્યે સમળા હોય તે મોટા દેખાય ને સમળાને મધ્યે પાડો હોય

૧.ફરીથી પણ બીજા પ્રકારે મોટ્યપ કહે છે ૨.પૃથ્વીમાં પ્રવેશી શકે એવું

તે મોટો દેખાય ને પાડાને મધ્યે હાથી હોય તે મોટો દેખાય ને હાથીને મધ્યે ગિરનાર સરખો પર્વત હોય તે મોટો દેખાય અને તે પર્વતને મધ્યે મેરુ પર્વત મોટો દેખાય અને તે મેરુ જેવા પર્વતને મધ્યે લોકાલોક પર્વત તે અતિ મોટો જણાય અને લોકાલોક પર્વત થકી પૃથ્વી અતિ મોટી જણાય. અને પૃથ્વીનું કારણ જે જળ તે તે થકી મોટું પણ છે અને સૂક્ષ્મ પણ છે, એવી રીતે જળનું કારણ તે તેજ છે, તેજનું કારણ વાયુ છે, વાયુનું કારણ આકાશ છે, આકાશનું કારણ અહંકાર છે, અહંકારનું કારણ મહત્તત્ત્વ છે, મહત્તત્ત્વનું કારણ પ્રધાન ને પુરુષ છે, અને પ્રધાન ને પુરુષનું કારણ મૂળ પ્રકૃતિ ને બ્રહ્મ[1] છે. અને એ સર્વેનું કારણ અક્ષરબ્રહ્મ છે. અને તે અક્ષર તો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ધામ છે. અને એ અક્ષરની સંકોચ ને વિકાસ અવસ્થા થતી નથી, સદાય એકરૂપે રહે છે.

અને તે **અક્ષર મૂર્તિમાન છે પણ અતિ મોટા છે, માટે કોઈની નજરે અક્ષરનું રૂપ આવતું નથી.** 'જેમ ચોવીસ તત્ત્વનું કાર્ય જે બ્રહ્માંડ તે પુરુષાવતાર કહેવાય છે અને તે વિરાટપુરુષ જે તે કરચરણાદિકે કરીને યુક્ત છે, પણ તેની મૂર્તિ અતિશય મોટી છે માટે નજરે આવતી નથી; અને તેની નાભિમાંથી થયું જે કમળ તેના નાળમાં બ્રહ્મા સો વર્ષ લગી ચાલ્યા પણ તેનો અંત ન આવ્યો અને જો કમળનો જ અંત ન આવ્યો તો વિરાટપુરુષનો પાર કેમ આવે ? માટે તે વિરાટનું રૂપ નજરે આવતું નથી.' તેમ અક્ષરધામ પણ મૂર્તિમાન છે, પણ કોઈને નજરે આવે નહીં. તે શા માટે જે, એવાં એવાં બ્રહ્માંડ એક એક રોમમાં અસંખ્યાત ઊડતાં જ ફરે છે; એવડાં મોટાં છે. તે અક્ષરધામને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન પોતે સદા વિરાજમાન છે, અને પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને અક્ષરધામ અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ અને તે બ્રહ્માંડના જે ઈશ્વર તે સર્વેને વિશે અન્વયપણે રહ્યા છે.

અને તે અક્ષરધામને વિશે પોતાના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા જે અનંત કોટિ મુક્ત તે એ ભગવાનની સેવાને વિશે રહે છે. અને તે ભગવાનના સેવકના એક એક રોમને વિશે કોટિ કોટિ સૂર્યના જેવો

૧.આ સ્થળે મહાપુરુષને 'બ્રહ્મ' શબ્દથી કહ્યા છે.

પ્રકાશ છે; માટે જેના સેવક એવા છે તો એમના સ્વામી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનો મહિમા તો કેમ કહેવાય ? એવા અતિ સમર્થ જે ભગવાન તે પોતે અક્ષરમાં પ્રવેશ કરીને અક્ષરરૂપે થાય છે અને પછી મૂળ પ્રકૃતિપુરુષરૂપે થાય છે અને પછી પ્રધાન-પુરુષરૂપે થાય છે અને પછી પ્રધાનમાંથી થયાં જે ચોવીસ તત્ત્વ તેને વિશે પ્રવેશ કરીને તે રૂપે થાય છે અને પછી તે તત્ત્વે કરીને સર્જાણા જે વિરાટપુરુષ તેને વિશે પ્રવેશ કરીને તે રૂપે થાય છે અને પછી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવમાં પ્રવેશ કરીને તે તે રૂપે થાય છે.

એવી રીતે અતિ સમર્થ અને અતિ પ્રકાશે યુક્ત અને અતિ મોટા જે એ ભગવાન તે પોતાનું જે આવું ઐશ્વર્ય અને તેજ તેને પોતામાં સમાવીને જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થાય છે, અને મનુષ્ય દર્શન કરી શકે તથા સેવા-અર્ચનાદિક કરી શકે એવું રૂપ ધારણ કરે છે. 'જેમ કીડીના પગમાં ઝીણો કાંટો વાગ્યો હોય તેને બરછી તથા નરેણીએ[1] કરીને કાઢે તો નીસરે નહિ, તે તો અતિશય ઝીણું લોઢું હોય તેણે કરીને નીસરે'; તેમ ભગવાન પણ પોતાની મોટાઈને પોતામાં સમાવીને અતિશય અલ્પ રૂપનું ધારણ કરે છે. 'જેમ અગ્નિ પોતાનો પ્રકાશ અને જ્વાળા તેને સમાવીને મનુષ્ય જેવો થાય', તેમ ભગવાન પણ પોતાની સામર્થી છુપાવીને જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યની પેઠે વર્તે છે. અને જે મૂર્ખ હોય તે તો એમ જાણે જે, 'ભગવાન કાંઈ સામર્થી કેમ પ્રકટ કરતા નથી ?' પણ ભગવાન તો મૂળગી જીવના કલ્યાણને અર્થે પોતાની સામર્થી ઢાંકીને વર્તે છે. અને જો પોતાની મોટ્યપ પ્રકટ કરે તો બ્રહ્માંડ પણ નજરમાં ન આવે, તો જીવની શી ગણના ? એવી રીતે **મહિમાએ સહિત જે ભગવાનનો નિશ્ચય તે જેને હૃદયમાં દૃઢપણે થયો હોય તેને કાળ, કર્મ, માયા કોઈ બંધન કરવા સમર્થ નથી.** માટે એવી રીતે **તત્ત્વે કરીને** જે ભગવાનને જાણે તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી રીતે અનુક્રમે કરીને ભગવાન મનુષ્યાકૃતિ[2] ધરે છે કે અનુક્રમ વિના પણ મનુષ્યાકૃતિ ધરે છે ?"

૧.કાંટો કાઢવા તથા નખ કાપવા માટેનું નાનું સાધન ૨.મનુષ્યરૂપે અવતાર

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અનુક્રમનો કાંઈ મેળ નથી. ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ કોઈ પુરુષ હોય તે તળાવને વિશે ડબકી ખાય, તે ડબકી ખાઈને ગમે તો ત્યાં ને ત્યાં નીસરે અથવા કાંઠે નીસરે અથવા આસપાસ નીસરે; તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે અક્ષરરૂપ ધામને વિશે ડબકી ખાઈને ગમે તો ત્યાંથી પાધરા[1] જ મનુષ્યાકૃતિને ધરે છે અને ગમે તો એવી રીતે અનુક્રમે કરીને મનુષ્યાકૃતિને ધરે છે."

એમ વાર્તા કરીને પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને અતિ દૃઢ નિશ્ચય હોય તેનું થોડાકમાં લક્ષણ કહું તે સાંભળો જે, જેને પરિપક્વ નિશ્ચય હોય અને તે **પોતે અત્યંત ત્યાગી હોય તોય પણ તે પાસે ગમે તેવી પ્રવૃત્તિમાર્ગની ક્રિયા કરાવીએ તો તે કરે,** પણ તેમાંથી પાછો હઠે નહિ અને કચવાઈને[2] પણ કરે નહિ, રાજી થકો કરે. અને બીજું એ લક્ષણ જે, ગમે તેવો પોતામાં કોઈક સ્વભાવ હોય અને તે કોટિ ઉપાય કરે તોય પણ ટળે એવો ન હોય ને જો તે **સ્વભાવને મુકાવ્યાનો પરમેશ્વરનો આગ્રહ દેખે તો તે સ્વભાવને તત્કાળ મૂકે.** અને ત્રીજું એ લક્ષણ જે, પોતામાં કાંઈક અવગુણ હોય તોપણ **પરમેશ્વરની કથા, કીર્તન તથા ભગવાનના સંત તે વિના ઘડીમાત્ર રહેવાય નહિ, અને પોતાનો અવગુણ લે ને સંતનો અતિ ગુણ ગ્રહણ કરે, અને ભગવાનની કથા-કીર્તન અને ભગવાનના સંતનો અતિ મહિમા સમજે; એવું જેને વર્તતું હોય તેને પરિપક્વ નિશ્ચય જાણવો.** એવા નિશ્ચયવાળાને કોઈક દિવસ કોઈક પ્રારબ્ધયોગે કરીને કાંઈક વર્તવામાં ફેર પડી જાય તોય પણ તેનું અકલ્યાણ ન થાય. અને એવો નિશ્ચય ન હોય ને તે ગમે તેવો ત્યાગી હોય તોય પણ તેના કલ્યાણમાં ફેર છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૩॥**

વચનામૃત-૬૪ : શરીર-શરીરીનું, સ્વામી-સેવકભાવનું

(તા.૯/૩/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આત્મા ને અક્ષર એ બન્ને પુરુષોત્તમનાં શરીર છે, કારણ કે તે બન્ને પુરુષોત્તમનાં વ્યાપ્ય છે તથા ભગવાન પાસે આધીન અને અસમર્થ છે. (૨) દૃશ્ય જે જડ માયા*

૧.સીધા; ડાયરેક્ટ ૨.મૂંઝાઈને

અને દ્રષ્ટા જે આત્મા, એ બંનેના દ્રષ્ટા જે ભગવાન તેને સદા સાકાર અને દિવ્ય જાણી ભક્તિ-ઉપાસના કરે છે, તે ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને કાળા છેડાનો ખેસ ઓઢ્યો હતો ને મસ્તકે હીરકોરનું ધોતિયું બાંધ્યું હતું ને તુલસીની નવી કંઠી કંઠને વિશે પહેરી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પુરુષોત્તમ એવા જે ભગવાન તેનું શરીર આત્મા તથા અક્ષર છે, એમ શ્રુતિએ કહ્યું છે. તે આત્મા અને અક્ષર તે તો વિકારે રહિત છે, ને તે આત્મા ને અક્ષરને વિશે કાંઈ હેય ઉપાધિ[૧] નથી, અને જેમ ભગવાન માયા થકી પર છે તેમ આત્મા ને અક્ષર પણ માયા થકી પર છે; એવા જે આત્મા ને અક્ષર તે કેવી રીતે ભગવાનનું શરીર કહેવાય છે ?[૨] અને જીવનું શરીર તો જીવ થકી અત્યંત વિલક્ષણ છે ને વિકારવાન છે અને દેહી જે જીવ તે તો નિર્વિકારી છે, માટે દેહ અને દેહીને તો અત્યંત વિલક્ષણપણું છે; તેમ પુરુષોત્તમને અને પુરુષોત્તમના શરીર જે આત્મા ને અક્ષર તેને વિશે અત્યંત વિલક્ષણપણું જોઈએ, તે કહો કેમ વિલક્ષણપણું[૩] છે ?" પછી સર્વે મુનિએ જેની જેવી બુદ્ધિ તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ યથાર્થ ઉત્તર કોઈથી થયો નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ જે, [૪] આત્મા અને અક્ષર એ બેને જે પુરુષોત્તમ ભગવાનનું શરીરપણું તે તો **વ્યાપ્યપણું, આધીનપણું** અને **અસમર્થપણું** તેણે કરીને છે.[૫] કેવી રીતે ?

૧.ત્યાગ કરવા યોગ્ય પાશ(માયાના ત્રણ ગુણ આદિ) ૨.**'શીર્યતે તચ્છરીરમ્'** જે છિન્ન-ભિન્ન થઈ જાય તેને શરીર કહેવાય, એ વ્યાખ્યા પ્રમાણે નિર્વિકારી એવા આત્મા અને અક્ષરને વિશે શરીરપણું કેવી રીતે સંભવે ? ૩.ભિન્નપણું; તફાવત ૪.**'શીર્યતે તચ્છરીરમ્'** એ 'શરીર' શબ્દનો મુખ્યાર્થ નથી પરંતુ ૫.ત્રણેય શબ્દો મળીને આવું એક લક્ષણ થાય છે : "અંતઃપ્રવેશ કરીને જેનું સર્વ પ્રકારે નિયમન કરી શકાય તે શરીર કહેવાય." ➔

તો ભગવાન જે તે પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને આત્મા ને અક્ષર તેને વિશે વ્યાપક[1] છે ને એ બેય તો વ્યાપ્ય[2] છે; અને ભગવાન જે તે સ્વતંત્ર છે, ને આત્મા ને અક્ષર તે તો ભગવાનને આધીન છે-પરતંત્ર છે; અને ભગવાન જે તે અતિ સમર્થ છે, ને આત્મા ને અક્ષર તે તો ભગવાનની આગળ અતિ અસમર્થ છે. એવી રીતે ભગવાન જે તે એ બેયના શરીરી છે અને એ બેય જે તે ભગવાનનું શરીર છે. અને શરીરી એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે તો સદાય દિવ્ય મૂર્તિમાન છે.

અને એવા જે એ ભગવાન તે જે તે વ્યાપક ને દ્રષ્ટા એવા જે સર્વે આત્મા અને તે આત્માને વ્યાપ્ય ને આત્માને દૃશ્ય એવા જે દેહ એ સર્વેમાં પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને આત્માપણે રહ્યા છે. અને એવી રીતે સર્વેના આત્મા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ્યારે રૂપવાન એવું જે દૃશ્ય[3] તેના આત્માપણે કરીને શાસ્ત્રને વિશે કહ્યા હોય ત્યારે તે પુરુષોત્તમને દૃશ્યરૂપે[4] કરીને પ્રતિપાદન કર્યા હોય; અને જ્યારે એ દ્રષ્ટાના[5] આત્માપણે કરીને પ્રતિપાદન કર્યા હોય ત્યારે એ પુરુષોત્તમને અરૂપપણે[6] કરીને શાસ્ત્રમાં કહ્યા હોય છે.[7]

આટલો ફલિતાર્થ છે. તે શરીરનાં લક્ષણમાં ફક્ત 'આધીન' એટલું જ કહે તો ? તો અત્યારે જે આધીન હોય તે કોઈ વાર બળવો કરી શકે, પરંતુ ભગવાન સામે એ શક્ય નથી એ જણાવવા અસમર્થપણુ કહ્યું છે. અસમર્થ બળવો ન કરી શકે પણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે હાલે-ચાલે અને અંદરથી જુદું વિચારી તો શકે. અહીં **अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्** (તૈતિ.આરણ્યક : ૩/૧૧) —આ શ્રુતિ મુજબ આત્મા અને અક્ષર ભગવાન વિના સંકલ્પ પણ કરી શકતા નથી, એમ જણાવવા વ્યાપ્યપણું (નિયામ્યપણું) પણ કહ્યું છે.

૧.વ્યાપીને રહેનાર ૨.જેમાં વ્યાપી શકાય તે ૩.પૃથિવ્યાદિક પદાર્થો ૪.પૃથ્વી, પર્વત વગેરે સાકારરૂપે **'इदं हि विश्वं भगवान्'** (ભાગ.૧/૫/૨૦) આવાં વચનોથી ૫.અરૂપ એવા જીવાત્માના ૬.અરૂપ જીવાત્માપણે ૭.ભાવાર્થ એટલો છે કે, જ્યાં પરમાત્માનું જડ પદાર્થરૂપે કે જીવાત્મારૂપે વર્ણન હોય ત્યાં તેના આત્માપણે વર્ણવવાનો અભિપ્રાય છે એમ જાણવું. શરીરવાચક શબ્દનો શરીરીને પણ જણાવવાનો સહજ સ્વભાવ છે, માટે શરીર શબ્દથી શરીરીનું ગ્રહણ થઈ શકે છે. જેમ **'भजनप्रकाशः जानाति'** આ સ્થળે શરીરને જણાવનારો 'ભજનપ્રકાશ' શબ્દ તેના શરીરી-ચેતનને જણાવે છે. તેવી રીતે શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં જ્યાં જ્યાં **'सर्वं खल्विदं ब्रह्म'** (છાન્દો.૩/૧૪/૧) **'अयमात्मा ब्रह्म'** (માણ્ડુક્ય : ૧/૨) **'तत्त्वमसि'** (છાન્દો.૬/૮/૭) **'इदं हि विश्वं भगवान्'** આવા શબ્દો છે, ત્યાં ત્યાં ભગવાનને તેના તેના આત્માપણે ➔

અને વસ્તુતાએ તો રૂપવાન જે દૃશ્ય અને અરૂપ જે આત્મા, એ બેય થકી પુરુષોત્તમ ભગવાન ન્યારા છે ને **સદા મૂર્તિમાન છે** ને પ્રાકૃત આકારે રહિત છે, અને મૂર્તિમાન થકા પણ દ્રષ્ટા ને દૃશ્ય એ બેયના દ્રષ્ટા છે અને એ આત્મા ને અક્ષર એ સર્વેના પ્રેરક છે ને સ્વતંત્ર છે ને નિયંતા છે ને સકળ ઐશ્વર્ય સંપન્ન છે, ને પર થકી પર એવું જે અક્ષર તે થકી પણ પર છે.

એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જીવના કલ્યાણને અર્થે કૃપાએ કરીને પૃથ્વીને વિશે મનુષ્ય જેવા જણાય છે, તેને જે આવી રીતે સદા દિવ્ય મૂર્તિમાન જાણીને ઉપાસના-ભક્તિ કરે છે, તે તો એ ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે અને અનંત ઐશ્વર્યને[૧] પામે છે. અને બ્રહ્મભાવને[૨] પામ્યો જે પોતાનો આત્મા તેણે[૩] કરીને પ્રેમે સહિત નિરંતર પરમ આદર થકી પુરુષોત્તમ ભગવાનની સેવાને વિશે વર્તે છે. અને જે એ ભગવાનને નિરાકાર જાણીને ધ્યાન-ઉપાસના કરે છે તે[૪] તો બ્રહ્મસુષુપ્તિને વિશે[૫] લીન થાય છે, તે પાછો કોઈ દિવસ નીસરતો નથી અને ભગવાન થકી કોઈ ઐશ્વર્યને પણ પામતો નથી.[૬] અને આ જે વાર્તા તે અમે પ્રત્યક્ષ દેખીને કહી છે, માટે એમાં કાંઈ સંશય નથી. અને આ વાર્તા તો જેને એ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સદા દિવ્ય સાકારપણે ઉપાસનાની દૃઢ નિષ્ઠા થઈ હોય તે થકી જ પમાય છે, પણ બીજા થકી તો પમાતી જ નથી; માટે આ વાર્તાને અતિ દૃઢ કરીને રાખજો." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૪॥**

વચનામૃત-૬૫ : જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઇચ્છાશક્તિનું

(તા.૧૩/૩/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મનુષ્ય તથા વિરાટના દેહમાં જે ખાલી જગ્યા છે તેનો વિકાસ એ આકાશની ઉત્પત્તિ છે અને તેનો સંકોચ તે લય છે. (૨) બ્રહ્મરંધ્રથી પ્રકૃતિ-પુરુષ સુધીનો જે*

જણાવવાનો શાસ્ત્રોનો અભિપ્રાય છે. પરમાત્મા જડ-ચિદ્ તમામ જગતના આત્મા છે, તેવી શ્રુતિ-સ્મૃતિઓ છે : **'यस्याऽऽत्मा शरीरम्''यस्य पृथिवी शरीरम्'** (બૃહદા.૩/૭/૩) **'ऐतदात्म्यमिदं सर्वम्'** (છાન્દો.૬/૮/૭) **'इन्द्रियाणि मनो बुद्धिः सत्त्वं तेजो बलं धृतिः। वासुदेवात्माकान्याहुः क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।।'** (નારદ પુ.પૂ.૧/૩૦/૧૭)

૧.સત્યસંકલ્પપણું તથા માયાના ગુણથી પરાભવ ન પામવાપણું વગેરે સામર્થ્યને ૨.અક્ષરના સાધર્મ્યપણાને ૩.બ્રહ્મરૂપ દિવ્ય દેહે ૪.નિરાકાર બ્રહ્મનો ઉપાસક ૫.સુષુપ્તિ તુલ્ય અક્ષરબ્રહ્મના તેજમાં ૬.તો ભગવાનની સેવા તથા સુખ ન પામે તેમાં શું કહેવું ?

તેજનો માર્ગ તેને જ સુષુમ્ણા નાડી કહે છે. (૩) ભગવાનને વિશે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ ને ઈચ્છાશક્તિ જે રીતે રહી છે તેની વિગત વર્ણવી છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને પોઢવાના ઓરડાની ઓસરીએ ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજ કથા કરાવતા હતા તે સમે મોટા મોટા પરમહંસને પોતાને સમીપે બોલાવ્યા. પછી કથાનો અધ્યાય પૂરો થયો ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે જેટલા મોટા મોટા સાધુ છો તે પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો; કેમ જે, પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો ત્યારે જેને જેવી બુદ્ધિ હોય તે જાણ્યામાં આવે."

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પરમાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "**આકાશની ઉત્પત્તિ** અને **લય** તે કયે પ્રકારે છે ?" ત્યારે પરમાનંદસ્વામી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા લાગ્યા પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, [1]"જેમ બાળક હોય ને તે જ્યારે પ્રથમ માતાના ઉદરમાં હોય ત્યારે તથા જન્મ સમયમાં તેને હૃદયાદિક જે ઇન્દ્રિયોનાં છિદ્ર[2] તે સૂક્ષ્મ હોય ને પછી જેમ જેમ તે બાળક વૃદ્ધિને પામતો જાય તેમ તેમ તે છિદ્રની વૃદ્ધિ થતી જાય ને તેમાં આકાશ પણ ઉત્પન્ન થતો જણાય, અને જ્યારે એ વૃદ્ધ અવસ્થાને પામે ત્યારે એનાં ઇન્દ્રિયોનાં છિદ્ર તે સંકોચને પામતાં જાય ને તેમાં આકાશ પણ લય થતો જણાય; તેમ જ્યારે વિરાટ દેહ ઊપજે ત્યારે તેને અવાંતર[3] હૃદયાદિક છિદ્રમાં આકાશ ઉત્પન્ન થતો જણાય અને જ્યારે એ વિરાટ દેહનો લય થાય ત્યારે આકાશ લય પામ્યો જણાય; એમ આકાશની ઉત્પત્તિ અને લય છે. પણ જે આકાશ સર્વેનો આધાર છે તે તો

૧.સૃષ્ટિ સમયે આકાશની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પ્રલય સમયે લય થાય છે તેનો આ સ્થળે પ્રસંગ નથી; પરંતુ શરીરમાં અને વિરાટમાં જે રીતે આકાશની ઉત્પત્તિ અને લયનો વ્યવહાર થાય છે તે કહે છે. તે વ્યવહાર પણ વાસ્તવિક નથી, ઔપાધિક છે. જેમ દીવાલોને સાંકડી-પહોળી કરવાથી હોલ નાનો-મોટો થયો કહેવાય છે તેમ ૨.કાણાં ૩.અંદરના ભાગમાં રહેલાં

જેમ પ્રકૃતિપુરુષ નિત્ય છે તેમ નિત્ય છે, એની ઉત્પત્તિ ને લય તે કહેવાય નહીં. અને વળી સમાધિએ કરીને પણ આકાશની ઉત્પત્તિ ને લય છે, તેની રીતને તો જે સમાધિવાળા છે તે જાણે છે."

પછી પરમાનંદસ્વામીએ સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સુષુમ્ણા નાડી તે દેહને માંહિલી કોરે કેમ રહી છે અને દેહથી બહાર કેમ રહી છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"આ બ્રહ્માંડમાં જેટલું કારખાનું છે, તેટલું જ આ પિંડમાં પણ છે;** તે પિંડમાં અલ્પ છે ને બ્રહ્માંડમાં મહત્ છે. અને જેવો આ પિંડનો આકાર છે તેવો જ બ્રહ્માંડનો આકાર છે. અને જેમ બ્રહ્માંડમાં નદીઓ છે તેમ પિંડમાં નાડીઓ છે, અને જેમ બ્રહ્માંડમાં સમુદ્ર છે તેમ પિંડમાં કુક્ષિને[1] વિશે જળ છે, અને જેમ ત્યાં ચંદ્ર-સૂર્ય છે તેમ પિંડમાં ઈડા-પિંગલા[2] નાડીને વિષે ચંદ્ર-સૂર્ય છે; ઈત્યાદિક સામગ્રી જેમ બ્રહ્માંડમાં છે તેમ પિંડમાં છે. અને આ પિંડમાં જે ઈન્દ્રિયોની નાડીઓ છે તેની બ્રહ્માંડ સાથે[3] એકતા છે. તે જીહ્વાના[4] અંતને પામે ત્યારે વરુણદેવને પમાય છે, અને વાક્ ઈન્દ્રિયના અંતને પામે ત્યારે અગ્નિદેવને પામે છે, અને ત્વચાના અંતને પામે ત્યારે વાયુદેવને પામે છે, અને શિશ્નના અંતને પામે ત્યારે પ્રજાપતિને પામે છે, અને હાથના અંતને પામે ત્યારે ઈન્દ્રને પામે છે; અને તેમ જ હૃદયને વિષે રહી જે સુષુમ્ણા નાડી તેનું અંત જે બ્રહ્મરંધ્ર[5] તેને જ્યારે પામે ત્યારે શિશુમાર ચક્રને વિષે રહી જે વૈશ્વાનર નામે અગ્નિ-અભિમાની દેવતા તેને પામે છે. ત્યારે બ્રહ્મરંધ્રથી લઈને પ્રકૃતિપુરુષ સુધી એક તેજનો માર્ગ સળંગ રહ્યો છે તેને દેખે છે. તે તેજના માર્ગને સુષુમ્ણા[6] કહીએ. એવી રીતે સુષુમ્ણા નાડી પિંડમાં ને બ્રહ્માંડમાં રહી છે."

૧.હોજરીને ૨.વાંસાના કરોડરજ્જુવાળા ભાગમાં જ્ઞાનતંતુના બે નળ હોય છે, તેમાં ડાબા ભાગમાં ઈડા અને જમણા ભાગમાં પિંગલા નાડી રહે છે. ૩.વૈરાજપુરુષની ઈન્દ્રિયો સાથે ૪.જ્યારે યોગીપુરુષ જિહ્વા આદિક તે તે ઈન્દ્રિયોમાં રહેલી નાડીઓના અંતભાગને પામે ત્યારે વૈરાજપુરુષની રસના આદિક તે તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા વરુણાદિક દેવને પામે છે - આટલો અભિપ્રાય છે. ૫.મસ્તકના તાળવાનો મધ્યભાગ ૬.તે નાડી ધામમાં જવાના માર્ગરૂપ છે. **'तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति'** એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે. (છાન્દોગ્ય : ૮/૬/૬)

પછી વળી પરમાનંદસ્વામીએ સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, [૧]"પ્રથમ જાગ્રત અવસ્થાનો લય છે કે સ્વપ્નનો લય છે કે સુષુપ્તિનો લય છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જાગ્રત અવસ્થાને વિશે સ્નેહે કરીને ભગવાનની મૂર્તિને વિશે લક્ષ[૨] થાય ત્યારે પ્રથમ જાગ્રત અવસ્થાનો લય થાય છે અને પછી સ્વપ્નનો ને સુષુપ્તિનો લય થાય છે. અને જ્યારે મને કરીને ચિંતવન કરતે કરતે સ્વપ્નને વિશે ભગવાનની મૂર્તિમાં લક્ષ થાય ત્યારે પ્રથમ સ્વપ્નનો લય થાય અને પછી જાગ્રતનો ને સુષુપ્તિનો લય થાય છે. અને જ્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરતે કરતે ઉપશમપણે કરીને લક્ષ થાય છે, ત્યારે પ્રથમ સુષુપ્તિનો લય થાય છે અને પછી જાગ્રતનો ને સ્વપ્નનો લય થાય છે." એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો.

પછી વળી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પરમાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિષે **જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ** અને **ઈચ્છાશક્તિ** છે, તે કેમ સમજવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ હસીને બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો તમને પણ નહિ આવડતો હોય." એમ કહીને પોતે ઉત્તર કરવા લાગ્યા જે, "આ જીવ જ્યારે સત્ત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય અને ત્યારે જે કર્મ કરે તે કર્મનું ફળ[૩] તે જાગ્રત અવસ્થા છે. અને આ જીવ જ્યારે રજોગુણ પ્રધાનપણે વર્તે અને તે સમયમાં જે કર્મ કરે તે કર્મનું ફળ સ્વપ્ન અવસ્થા છે. અને જ્યારે આ જીવ તમોગુણ પ્રધાનપણે વર્તતો હોય અને તે સમયમાં જે કર્મ કરે તેનું ફળ તે સુષુપ્તિ અવસ્થા છે. અને તે સુષુપ્તિ અવસ્થાને આ જીવ પામે છે ત્યારે જેવી પાણાની શિલા[૪] હોય તે જેવો જડ થઈ જાય છે અને એને કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેતું નથી જે, 'હું પંડિત છું કે મૂર્ખ છું, કે આ કામ કર્યું છે કે આ કામ કરવું છે, કે આ મારી જાતિ છે કે આવો મારો વર્ણ છે કે આવો મારો આશ્રમ છે, કે આ મારું નામ છે કે આ મારું રૂપ છે, કે હું દેવ છું કે મનુષ્ય છું, કે બાળક છું કે વૃદ્ધ છું, કે

૧.સમાધિમાં ત્રણ અવસ્થાનો લય થાય છે, તેમાં ૨.સમાધિ ૩.કર્મફળનું ભોગસ્થાન ૪.પથ્થરની પાટ; ખડક

ધર્મિષ્ઠ છું કે પાપિષ્ઠ છું' ઇત્યાદિક કોઈ પ્રકારનું જ્ઞાન રહેતું નથી. અને એવી રીતનો જ્યારે આ જીવ થઈ જાય છે ત્યારે **જે ભગવાન છે તે એને જ્ઞાનશક્તિએ કરીને સુષુપ્તિમાંથી જગાડીને એને એની સર્વે ક્રિયાનું જ્ઞાન આપે છે; તેને જ્ઞાનશક્તિ કહીએ. અને એ જીવ જે જે ક્રિયાને વિષે પ્રવર્તે છે તે ભગવાનની જે ક્રિયાશક્તિ તેનું અવલંબન કરીને[1] પ્રવર્તે છે; તેને ક્રિયાશક્તિ કહીએ. અને એ જીવ જે જે કોઈ પદાર્થની ઇચ્છાને પ્રાપ્ત થાય છે[2] તે પરમેશ્વરની ઇચ્છાશક્તિને અવલંબને કરીને પ્રાપ્ત થાય છે; તેને ઇચ્છાશક્તિ કહીએ.**

અને એ જીવને જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા ભોગવાય છે તે કેવળ કર્મે કરીને જ નથી ભોગવાતી; એ તો એને કર્મના ફળપ્રદાતા જે પરમેશ્વર તે એ જીવને જ્યારે કર્મફળને ભોગવાવે છે ત્યારે ભોગવે છે. કેમ જે, આ જીવ જ્યારે જાગ્રત અવસ્થાના ફળને ભોગવતો હોય ને ત્યારે એ ઇચ્છે જે મારે સ્વપ્નમાં જવું છે, તો એની વતે સ્વપ્નમાં જવાય નહિ; શા માટે જે, ફળપ્રદાતા જે પરમેશ્વર તે એની વૃત્તિઓને રુંધી રાખે છે. અને સ્વપ્નમાંથી જાગ્રતમાં આવવાને ઇચ્છે તો જાગ્રતમાં અવાય નહિ અને સુષુપ્તિમાં પણ જવાય નહિ; અને સુષુપ્તિમાંથી સ્વપ્નમાં તથા જાગ્રતમાં અવાય નહિ; એ તો જ્યારે જે કર્મના ફળના ભોગવાવનારા પરમેશ્વર છે તે એને જે અવસ્થાના કર્મફળને ભોગવાવે તેને જ ભોગવી શકે છે, પણ એ જીવ પોતાની ઇચ્છાએ કરીને અથવા કર્મે કરીને કર્મના ફળને ભોગવી શકતો નથી. એવી રીતે ભગવાનને વિશે જ્ઞાનશક્તિ, ક્રિયાશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિ તે રહી છે."[3] એમ શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને ઉત્તર કર્યો. ॥ **ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૫॥**

૧.પ્રભુનો પ્રકાશક તથા પ્રેરકપણે આધાર લઈને ૨.જીવમાં ઇચ્છા પ્રગટ થાય છે ૩.આ રીતે ભગવાનની આ ત્રણ શક્તિ વડે જ જીવ-પ્રાણીમાત્ર પોતાના જ્ઞાન, ઇચ્છા કે ક્રિયામાં પ્રવર્તી શકે છે, છતાં પણ અજ્ઞાને કરીને પોતાને સ્વતંત્ર કર્તા માને છે; એટલે જ કર્મફળ, રાગ-દ્વેષ, જન્મ-મરણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે.

વચનામૃત-૬૬ : શાસ્ત્રના શબ્દછલનું – ચતુર્વ્યૂહની વાતનું

(તા.૧૪/૩/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શાસ્ત્રના શબ્દો એકાંતિક ભક્ત વિના બીજાને સમજાતા નથી. (૨) શાસ્ત્રમાં ભગવાનને અરૂપ અને નિર્ગુણ કહ્યા છે તે તો માયિક એવા રૂપ અને ગુણના નિષેધ માટે છે, પણ ભગવાન તો સદા સાકાર અને અનંત કલ્યાણકારી ગુણે યુક્ત જ છે. (૩) ભગવાન પોતે દિવ્ય મૂર્તિ હતા તો તેમના યોગે લાકડાનો રથ અને ઘોડા પણ દિવ્ય થઈ ગયા.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ફાગણ વદિ અમાસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતને વિશે વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધ એ ચતુર્વ્યૂહની જ વાર્તા છે. તે કોઈ ઠેકાણે એને સગુણ કરી કહે છે અને કોઈ ઠેકાણે એને નિર્ગુણ કરી કહે છે. તે જ્યારે નિર્ગુણ કરીને કહે છે ત્યારે વાસુદેવ ભગવાનને કહે છે અને જ્યારે સગુણ કરીને કહે છે ત્યારે સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્નને કહે છે. માટે જ્યારે નિર્ગુણપણે કહ્યા હોય ત્યારે સાંભળનારાની ને વાંચનારાની મતિ ભ્રમી જાય છે અને એમ જાણે છે જે, 'ભગવાનને તો આકાર નથી.' તે સમજનારાની અવળી સમજણ છે. અને શાસ્ત્રમાં જે શબ્દ છે તે એકાંતિક ભક્ત વિના બીજાને સમજાતા નથી. તે કયા શબ્દ ? તો જે, 'ભગવાન અરૂપ છે, જ્યોતિઃસ્વરૂપ છે, નિર્ગુણ છે ને સર્વત્ર વ્યાપક છે', એવાં વચન સાંભળીને મૂર્ખ હોય તે એમ જાણે જે, 'શાસ્ત્રમાં તો ભગવાનને અરૂપ જ કહ્યા છે.' અને જે એકાંતિક ભક્ત હોય તે તો એમ જાણે જે, **'શાસ્ત્રમાં ભગવાનને જે અરૂપ ને નિર્ગુણ કહ્યા છે તે તો માયિક એવાં જે રૂપ ને ગુણ તેના નિષેધને અર્થે કહ્યા છે, પણ ભગવાન તો નિત્ય દિવ્ય મૂર્તિ છે અને અનંત કલ્યાણ ગુણે યુક્ત છે.'**

અને તેજના પુંજરૂપ[1] કહ્યા છે તે તો **મૂર્તિ વિના તેજ હોય નહિ,** માટે એ તેજ તે મૂર્તિનું છે. જેમ અગ્નિની મૂર્તિ છે તે મૂર્તિમાંથી અગ્નિની જ્વાળા પ્રકટ થાય છે, તેણે કરીને તે અગ્નિની મૂર્તિ દેખાતી નથી અને જ્વાળા દેખાય છે, પણ સમજુ હોય તે એમ જાણે જે, અગ્નિની મૂર્તિમાંથી જ જ્વાળા નીકળે છે; તેમ જ વરુણની મૂર્તિમાંથી જળ પ્રકટ થાય છે, તે જળ દેખાય છે અને વરુણની મૂર્તિ દેખાતી નથી, પણ સમજુ હોય તે એમ જાણે જે વરુણની મૂર્તિમાંથી સર્વે જળ છે; તેમ બ્રહ્મસત્તારૂપ[2] જે કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે તે પુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિનો પ્રકાશ છે. અને શાસ્ત્રમાં એવાં વચન હોય જે, 'જેમ કાંટે કરીને કાંટો કાઢીને પછી બેયનો ત્યાગ કરે, તેમ ભગવાન પૃથ્વીનો ભાર ઉતારવાને કાજે દેહને ધરે છે, તે ભાર ઉતારીને દેહનો ત્યાગ કરે છે.' એવા જે શબ્દ તેને સાંભળીને મૂર્ખ હોય તે ભૂલા પડે છે અને ભગવાનને અરૂપ સમજે છે, પણ ભગવાનની જે મૂર્તિ તેને દિવ્ય જાણતા નથી.

અને એકાંતિક ભક્ત હોય તે તો એમ જાણે જે, જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુનની પ્રતિજ્ઞા રાખવાને કાજે બ્રાહ્મણનો પુત્ર લેવાને ગયા ત્યારે દ્વારિકામાંથી રથ ઉપર બેસીને અર્જુન સહિત ચાલ્યા, તે લોકાલોક પર્વતને ઉલ્લંઘીને માયાનો જે અંધકાર તેને સુદર્શનચક્રે કરીને કાપીને તેને વિષે રથને હાંકીને ને તેજઃપુંજને[3] વિશે પ્રવેશ કરીને ભૂમાપુરુષ પાસેથી બ્રાહ્મણના પુત્રને લઈ આવતા હવા. માટે **શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દિવ્ય મૂર્તિ હતા તો તેને પ્રતાપે કરીને લાકડાંનો જે રથ અને પંચભૂતના દેહવાળા જે ઘોડા તે સર્વ દિવ્ય ને માયા પર જે ચૈતન્ય તે રૂપે થતા હવા;** અને જો દિવ્યરૂપ ન થયા હોય તો જેટલું માયાનું કાર્ય હોય તેટલું માયામાં જ લીન થાય, પણ માયાથી પર જે બ્રહ્મ ત્યાં સુધી પહોંચે નહીં. માટે જે ભગવાનની મૂર્તિને પ્રતાપે માયિક[4] પદાર્થ હતા તે પણ અમાયિક થયા.

એવું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને મૂર્ખ હોય તે માયિક સમજે અને જે એકાંતિક સંત છે તે તો ભગવાનની મૂર્તિને અક્ષરાતીત[5] સમજે છે, અને

૧.તેજના સમૂહરૂપ ૨.અક્ષરબ્રહ્મની સમાન ૩.જ્યોતિર્મય ચિદાકાશને ૪.માયાજન્ય જડ
૫.મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ એ અક્ષરથી પર પુરુષોત્તમ જ છે તેમ

મૂર્તિમાન એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેને બ્રહ્મરૂપ જે અનંત કોટિ મુક્ત અને અક્ષરધામ એ સર્વેના આત્મા[1] જાણે છે. માટે કોઈ ગમે તેવાં શાસ્ત્ર વંચાતાં હોય અને તેમાં **ભગવાનનું નિર્ગુણપણે કરીને પ્રતિપાદન આવે તે ઠેકાણે એમ જાણવું જે, એ ભગવાનની મૂર્તિનો મહિમા કહ્યો છે, પણ ભગવાન તો સદા મૂર્તિમાન જ છે; એવી રીતે જે સમજે તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ."** ॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૬॥

વચનામૃત-૬૭ : સત્પુરુષના ગુણ આવ્યાનું

(તા.૨૧/૩/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને આ લોકના સુખમાં પ્રીતિ જ નથી અને મહારાજની મૂર્તિને વિશે જ વાસના છે, તથા તેનો જે સંગ કરે તેનું પણ તેવું જ હિત કરે; અર્થાત્ જે કાંઈ કરે તે મર્યા પછી મહાસુખ આપે એવું જ કરે તેને સત્પુરુષ કહેવાય. (૨) એવા સત્પુરુષમાં જે દેવની બુદ્ધિ રાખે ને જેમ કહે તેમ જ કરે તથા તેમના ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના દોષનો પસ્તાવો કરે તેવા મુમુક્ષુમાં તે સત્પુરુષના તમામ ગુણો આવે છે. (૩) જે એવો ન હોય અને મોટા સંતમાં અવગુણ જોતો હોય તેમાં સત્પુરુષના ગુણ આવતા નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૭ સાતમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં મુનિને ઉતારે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કોઈ સત્પુરુષ છે તેને આ લોકના સુખમાં તો પ્રીતિ જ નથી અને પરલોક જે ભગવાનનું ધામ તથા ભગવાનની મૂર્તિ તેને વિશે વાસના[2] છે. અને જે તેનો સંગ કરે તેનું પણ એવી જ જાતનું હિત કરે જે, **'આ મારો સંગી છે તેને આ સંસારની વાસના તૂટી જાય ને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ થાય તો ઘણું સારું છે.' અને જેટલું કાંઈ જતન કરે[3] તે સર્વે દેહને મૂકીને ભગવાનના ધામમાં ગયા કેડે સુખ આપે એવું જ કરે, પણ દેહના સુખને અર્થે તો કાંઈ ક્રિયા કરે જ નહીં.** એવા જે સત્પુરુષ હોય તેના સરખા જે ગુણ તે મુમુક્ષુને વિશે

૧.નિયામક; સ્વામી ૨.ગાઢ પ્રીતિ ૩.સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરે

કેમ સમજે તો આવે ને કેમ સમજે તો ન આવે ? એ પ્રશ્ન છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જેને આ લોકના સુખમાં ઈચ્છા નથી એવા સત્પુરુષ છે, તેને વિશે દેવની બુદ્ધિ[1] રાખે અને જે વચન કહે તે સત્ય માને અને તે પ્રમાણે વર્તે, તો એ સત્પુરુષના ગુણ હોય તે મુમુક્ષુમાં આવે; અને જે એવો ન હોય તેમાં ન આવે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઉત્તર તો ખરો, પણ આમ સમજે તો મોટા સત્પુરુષના ગુણ મુમુક્ષુમાં આવે છે. તે સમજ્યાની રીત કહીએ તે સાંભળો જે, જે પુરુષને પરમેશ્વર વિનાની બીજે ક્યાંય પ્રીતિ ન હોય તેનો એમ ગુણ ગ્રહણ કરે જે, **'આ પુરુષ તો અતિશય મોટા છે અને એને આગળ લાખો માણસ હાથ જોડીને ઊભા રહે છે તોપણ લેશમાત્ર સંસારના સુખને ઈચ્છતા નથી. અને હું તો અતિશય પામર છું જે કેવળ સંસારના સુખમાં આસક્ત થઈ રહ્યો છું અને પરમેશ્વરની વાતમાં તો લેશમાત્ર સમજતો જ નથી, માટે મને ધિક્કાર છે.'** એવી રીતે અનુતાપ[2] કરે અને મોટા પુરુષનો ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના અવગુણ ગ્રહણ કરીને અનુતાપ કરે. પછી એમ ને એમ પરિતાપ[2] કરતે કરતે એના હૃદયને વિશે વૈરાગ્ય ઊપજે અને પછી તેમાં સત્પુરુષના જેવા ગુણ આવે છે. હવે જેના હૃદયમાં સત્પુરુષના ગુણ ન જ આવે તેનાં લક્ષણ કહીએ તે સાંભળો જે, જે પુરુષ એમ સમજે જે, 'આ મોટા કહેવાય છે પણ વિવેક તો કોઈ પ્રકારનો નથી અને ખાતાં-પીતાં પણ આવડતું નથી અને ઓઢતાં-પહેરતાં પણ આવડતું નથી અને પરમેશ્વરે સુખ ઘણું આપ્યું છે તેને ભોગવતાં પણ આવડતું નથી, અને કોઈને આપે છે તે પણ વિવેક વિનાનું આપે છે.' એવી રીતે સત્પુરુષમાં અનંત પ્રકારના અવગુણ પરઠે, એવો જે કુમતિ પુરુષ હોય તેને વિશે કોઈ કાળે સત્પુરુષના ગુણ આવે જ નહીં."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૭॥

૧.**'यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ। तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः'** જેવી દેવમાં પરાભક્તિ છે તેવી ગુરુમાં થાય તો તેને સર્વે અર્થો સિદ્ધ થાય છે. (શ્વેતા.૬/૨૩) ૨.પશ્ચાતાપ; સંતાપ

વચનામૃત-૬૮ : અષ્ટ પ્રકારની પ્રતિમામાં અને સંતમાં અખંડ રહ્યાનું

(તા.૨૩/૩/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મૂર્તિ અને સંતને વિશે ભગવાન સાક્ષાત્ વાસ કરીને અખંડ રહે છે. (૨) આવી રીતની જે સાક્ષાત્ભાવની મર્યાદા નથી રાખતો તેને નિશ્ચય નથી, એટલે તેનું કલ્યાણ પણ થતું નથી. (૩) જેને મૂર્તિમાં તથા સંતમાં નાસ્તિકપણું આવે છે તેને મનુષ્યરૂપે રહેલા સાક્ષાત્ ભગવાનને વિશે પણ નાસ્તિકપણું આવશે. (૪) નાસ્તિકના ગ્રંથ સાંભળવાથી અને કામ, ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યાદિ દોષોને વશ થવાથી પણ નાસ્તિકપણું આવે છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને માથે ધોળું હીરકોરનું ધોતિયું બાંધ્યું હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ." ત્યારે મુનિએ કહ્યું જે, "પૂછો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઓગણતેરા કાળમાં[1] અમને એક મહિના સુધી જ્યારે નિદ્રા[2] આવે ત્યારે એમ ભાસતું જે, અમે પુરુષોત્તમપુરીને[3] વિષે જઈને શ્રીજગન્નાથજીની મૂર્તિને વિષે પ્રવેશ કરીને રહ્યા છીએ. અને તે મૂર્તિ તો કાષ્ઠની જણાય પણ તેને નેત્રે કરીને અમે સર્વને દેખતા અને પૂજારીનો ભક્તિભાવ તથા છળકપટ સર્વ દેખતા. અને એવી રીતે આપણા સત્સંગમાં જે સમાધિનિષ્ઠ પુરુષ હોય તે પણ સમાધિએ કરીને બીજાના દેહમાં પ્રવેશ કરીને સર્વને દેખે છે અને સર્વ શબ્દને સાંભળે છે. અને શાસ્ત્રમાં પણ એવાં વચન છે જે, 'શુકજી વૃક્ષમાં રહીને બોલ્યા હતા.' માટે મોટા જે સત્પુરુષ હોય અથવા જે પરમેશ્વર હોય તે જ્યાં ઈચ્છા આવે ત્યાં પ્રવેશ કરે છે. માટે તે પરમેશ્વરે પોતાની આજ્ઞાએ કરીને જે મૂર્તિ પૂજવા આપી હોય તે મૂર્તિ અષ્ટ પ્રકારની[4] કહી છે; તેમાં

૧.સંવત્ ૧૮૬૯ના ભયંકર દુષ્કાળમાં ૨.યોગનિદ્રા ૩.જગન્નાથપુરીને ૪.ધાતુની, પાષાણની, મણિ કે કાષ્ઠમાંથી બનાવેલી, ચિત્રેલી, લાઈનિંગ વર્કથી કરેલી, જમીન ઉપર દોરેલી અને મનની ભાવનાથી કલ્પેલી

પોતે સાક્ષાત્ પ્રવેશ કરીને વિરાજમાન રહે છે. તે મૂર્તિને જે ભગવાનનો ભક્ત પૂજતો હોય ત્યારે **'જેમ પ્રત્યક્ષ[1] ભગવાન વિરાજતા હોય અને તેની મર્યાદા રાખે' તેમ તે મૂર્તિની પણ રાખી જોઈએ, અને તેમ જ સંતના હૃદયમાં ભગવાનની મૂર્તિ રહી છે તે સંતની પણ મર્યાદા રાખી જોઈએ;** તે તો એ ભક્ત લેશમાત્ર રાખતો નથી. અને મૂર્તિને તો ચિત્રામણની અથવા પાષાણાદિકની જાણે છે અને સંતને બીજા માણસ જેવા જાણે છે.

અને ભગવાને તો શ્રીમુખે એમ કહ્યું છે જે, **'મારી અષ્ટ પ્રકારની જે પ્રતિમા તથા જે સંત તેને વિશે હું અખંડ નિવાસ કરીને રહું છું.'** અને એ ભક્ત તો ભગવાનની પ્રતિમા આગળ તથા સંત આગળ ગમે તેટલાં ફેલફતૂર કરે છે પણ લેશમાત્ર ભગવાનનો ડર રાખતો નથી, એને ભગવાનનો નિશ્ચય છે કે નથી ? એ પ્રશ્ન છે." ત્યારે પરમહંસ બોલ્યા જે, "જ્યારે એ ભગવાનને અંતર્યામી જાણીને મર્યાદા નથી રાખતો, તો એને ભગવાનનો નિશ્ચય જ નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને નિશ્ચય તો નથી અને ઉપરથી પાખંડ જેવી ભક્તિ કરે છે, ત્યારે એનું કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ?" પછી સંત બોલ્યા જે, "એનું કલ્યાણ નહિ થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનની મૂર્તિને વિશે નાસ્તિકપણું[2] આવે અને સંતને વિશે નાસ્તિકપણું આવે તેને એટલે જ નહિ રહે, એને તો જેનું ભજન-સ્મરણ કરે છે એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેને વિશે પણ નાસ્તિકપણું આવશે;** અને એ ભગવાનનાં જે ગોલોક, બ્રહ્મપુર આદિક ધામ છે તેને વિશે પણ નાસ્તિકપણું આવશે; અને જગતની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેને પણ કાળે કરીને ને માયાએ કરીને ને કર્મે કરીને માનશે પણ પરમેશ્વર વતે કરીને નહિ માને; એવો પાકો નાસ્તિક થાશે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ નાસ્તિકપણાનો હેતુ તે કોઈ પૂર્વનું કર્મ છે કે કોઈ કુસંગ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "નાસ્તિકપણાનો હેતુ તો નાસ્તિકના ગ્રંથ સાંભળવા એ જ છે અને નાસ્તિકના ગ્રંથને વિશે જેને

૧.મનુષ્યરૂપે પ્રગટ ૨.'મૂર્તિમાં સાક્ષાત્ ભગવાન રહ્યા છે' તેવી પ્રતીતિનો અભાવ કે વિરોધ

પ્રતીતિ હોય તેનો જે સંગ તે પણ નાસ્તિકપણાનો હેતુ છે. અને વળી **કામ, ક્રોધ, લોભ, અહંકાર, માન અને ઈર્ષ્યા એ પણ નાસ્તિકપણાના હેતુ છે;** કેમ જે, એ માંયલો એકે સ્વભાવ વર્તતો હોય ત્યારે નારદ-સનકાદિક જેવા સાધુ વાત કરે તોય પણ મનાય નહીં. અને એ નાસ્તિકપણું મટે ક્યારે ? તો જ્યારે શ્રીમદ્‌ભાગવત જેવા આસ્તિક ગ્રંથને વિશે કહી જે જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલયરૂપ એવી **ભગવાનની લીલા તેને સાંભળે તથા ભગવાનનું અને સંતનું માહાત્મ્ય સમજે ત્યારે એનું નાસ્તિકપણું જાય અને આસ્તિકપણું આવે."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૮॥

વચનામૃત-૬૯ : દુષ્ટના અને સાધુના ધર્મનું

(તા.૨૬/૩/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) હિંસામય ધર્મ તે ધર્મ, અર્થ અને કામ માટે અને અહિંસામય ધર્મ તે મોક્ષ પ્રાપ્તિ માટે છે. (૨) ક્રોધે યુક્ત પ્રકૃતિ તે દુષ્ટનો ધર્મ અને શાંત સ્વભાવે વર્તવું તે સાધુનો ધર્મ છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીવાસુદેવનારાયણની સંધ્યા આરતી થઈ રહી તે પછી નારાયણધૂન્ય કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ધર્મ તે કેનું નામ છે ? એનો શાસ્ત્રની રીતે કરીને ઉત્તર કરો. અને જે હિંસક રાજા હતા તે પણ શરણે આવ્યો હોય તેને મારતા નહિ અને મારવા પણ દેતા નહીં. માટે શરણે આવ્યો જે જીવ તેને માર્યાનું જેમ પાપ છે, તેમ બીજાને માર્યાનું પાપ છે કે નથી ?" પછી એનો ઉત્તર જેમ જેને ભાસ્યો તેમ તેણે કરવા માંડ્યો, પણ શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી એટલે કોઈથી ઉત્તર થયો નહીં. પછી મુનિ સર્વે બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! અમે એ જ તમને પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે,

યજ્ઞાદિકને વિશે પશુહિંસા સહિત ધર્મ કહ્યો છે અને અહિંસારૂપ પણ ધર્મ કહ્યો છે; માટે એ જેમ યથાર્થ હોય તેમ કહો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હિંસા યુક્ત જે ધર્મ છે તે તો ધર્મ, અર્થ અને કામ પર[1] છે; તે પણ હિંસાના સંકોચને અર્થે કહ્યો છે. અને અહિંસામય જે ધર્મ છે તે મોક્ષપરાયણ છે અને એ સાધુનો ધર્મ છે. અને હિંસામય જે ધર્મ છે તે તો રાગપ્રાપ્ત[2] છે, પણ કલ્યાણને અર્થે નથી. અને જે અહિંસારૂપ ધર્મ છે તે તો કેવળ કલ્યાણને અર્થે છે. માટે ગૃહસ્થ અથવા ત્યાગી એ સર્વેને **અહિંસારૂપ જે ધર્મ તે જ કલ્યાણને અર્થે કહ્યો છે.** જેમ રાજા ઉપરિચરવસુ રાજ્યમાં હતા તોય પણ અહિંસાધર્મને વિશે રહ્યા હતા. તે માટે સાધુને તો મન-કર્મ-વચને કરીને કોઈનું ભૂંડું વાંચવું નહીં. અને કોઈ વાતનો અહંકાર પણ રાખવો નહિ અને સર્વના દાસાનુદાસ થઈને રહેવું.

અને **ક્રોધે યુક્ત જે પ્રકૃતિ તે તો દુષ્ટનો ધર્મ છે અને શાંત સ્વભાવે વર્તવું તે જ સાધુનો ધર્મ છે.** અને કોઈ કહેશે જે, 'હજારો માણસને નિયમમાં વર્તાવવા હોય તેને કેમ સાધુતા ગ્રહણ કર્યે ચાલે ?' તો એનો ઉત્તર એ છે જે, રાજા યુધિષ્ઠિરનું હજારો ગાઉમાં રાજ્ય હતું તોય પણ સાધુતા રાખી હતી. અને ડારા દેનારા[3] તો ભીમસેન જેવા હજારો હોય, તે વારીએ તોય પણ તે કર્યા વિનાનું રહેવાય નહીં. માટે **તીખા સ્વભાવવાળાની તો કાંઈ ખોટ નથી, એવા તો ઘણાય હોય પણ સાધુ થવું એ જ ઘણું દુર્લભ છે."**

॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૬૯॥

વચનામૃત-૭૦ : કાકાભાઈનું – ચોરને કાંટો વાગ્યાનું

(તા.૨૯/૩/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) અંતરમાં ક્યારેક વિષયભોગની હા અને ક્યારેક ના આવે છે, તે બુદ્ધિમાં પડેલા કુસંગી અને સંતના શબ્દોની લડાઈ છે. (૨) જેના પક્ષમાં ભગવાન અને સંત છે તેનો જ વિજય થવાનો છે. (૩) કુસંગી કે સંત એ બેમાંથી જેનો બહાર સંગ હોય તેનું અંતરમાં બળ વધે છે. (૪) દેહના અંત સુધી લડાઈ ચાલુ જ રાખે તો શત્રુ ન જિતાયા હોય તોપણ*

૧.તેની પ્રાપ્તિ માટે ૨.જીવના રાગ-સ્વભાવમાં વણાયેલો ૩.ડરાવનારા

ભગવાનરૂપી ધણી બધું જ જાણે છે, તેથી તેઓ સહાય કરે છે. (૫) જે સત્સંગ કરે છે તેનું શૂળી જેવું દુઃખ હોય તે પણ કાંટે મટે છે. (૬) શ્રીહરિએ સત્સંગીમાત્રના હિત અર્થે બે વરદાન માગી રાખ્યાં છે, માટે કેવળ જીવના કલ્યાણ માટે જ સત્સંગ કરવો.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે હીરકોરનું ધોળું ધોતિયું બાંધ્યું હતું ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને હસ્તકમળમાં તુલસીની માળા લઈને ફેરવતા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મોટા મોટા પરમહંસ માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો તથા કોઈ હરિભક્તને પૂછવું હોય તો પરમહંસને પૂછો." ત્યારે ગામ રોજકાના હરિભક્ત કાકાભાઈએ નિત્યાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "અંતરને માંહીલીકોરે એક કહે છે જે વિષયને ભોગવીએ અને એક તેની ના પાડે છે, તે ના પાડે છે તે કોણ છે ને હા પાડે છે તે કોણ છે ?" ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "ના પાડે છે તે જીવ છે ને હા પાડે છે તે મન છે."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ જે,[૧] આ આપણ છીએ તે જે દિવસથી સમજણા થયા અને મા-બાપની ઓળખાણ પડી તે દિવસથી મા-બાપે નિશ્ચય કરાવ્યો જે, 'આ તારી મા ને આ તારો બાપ, ને આ તારો કાકો ને આ તારો ભાઈ, ને આ તારો મામો ને આ તારી બેન, ને આ તારી મામી ને આ તારી કાકી, ને આ તારી માસી ને આ તારી ભેંશ, ને આ તારી ગાય ને આ તારો ઘોડો, ને આ તારું લૂગડું ને આ તારું ઘર, ને આ તારી મેડી ને આ તારું ખેતર, ને આ તારાં ઘરેણાં'; ઇત્યાદિક જે કુસંગીના શબ્દ તે આ જીવની બુદ્ધિમાં રહ્યા છે; તે કેવી રીતે રહ્યા છે ? તો

૧.મન કોઈ સ્વતંત્ર તત્ત્વ નથી કે જીવની વિરુદ્ધમાં જઈને કાંઈ કરી શકે. મન તો જીવની જ વૃત્તિથી કામ કરનારું એક સાધન છે, પણ જીવની બુદ્ધિમાં જ બે પ્રકારના શબ્દોના સંસ્કાર પડ્યા છે, તેને કારણે હા કે ના થાય છે. તે હવે શ્રીહરિ સમજાવે છે.

જેમ કોઈક સ્ત્રીઓ ભરત ભરે છે તેમાં કાચનો કટકો હોય છે, તેમ ભરતને ઠેકાણે બુદ્ધિ છે અને કાચના કટકાને ઠેકાણે તે જીવ છે. તે બુદ્ધિમાં એ કુસંગીના શબ્દ ને તેનાં રૂપ તે પંચવિષયે સહિત રહ્યાં છે. અને તે જીવને પછી સત્સંગ થયો ત્યારે સંતે પરમેશ્વરના મહિમાની ને વિષયખંડનની ને જગત મિથ્યાની[૧] વાર્તા કરી, તે સંતની વાર્તા ને તે સંતનાં રૂપ તે પણ એ જીવની બુદ્ધિમાં રહ્યાં છે. તે એ બે લશ્કર છે તે સામસામાં ઊભાં છે.

'જેમ કુરુક્ષેત્રને વિશે કૌરવ ને પાંડવનાં લશ્કર સામસામાં ઊભાં હતાં, ને પરસ્પર તીર ને બરછી ને બંદૂક ને તોપ ને જંજાળોની લડાઈ થતી હતી, અને કોઈક તરવારે લડતા હતા ને કોઈક ગદાએ લડતા હતા ને કોઈક બથોબથ લડતા હતા, ને તેમાં કોઈનું માથું ઊડી ગયું ને કોઈની સાથળ કપાઈ ગઈ; એમ કચ્ચરઘાણ ઊડતો હતો.' તેમ આ જીવના અંતઃકરણમાં પણ જે કુસંગીનાં રૂપ છે તે પંચવિષયરૂપી શસ્ત્ર બાંધીને ઊભાં છે, અને વળી જે આ સંતનાં રૂપ છે તે પણ 'ભગવાન સત્ય ને જગત મિથ્યા ને વિષય ખોટા' એવા જે શબ્દ તે રૂપી શસ્ત્ર બાંધીને ઊભાં છે, અને એ બેને પરસ્પર શબ્દની લડાઈ થાય છે. તે જ્યારે કુસંગીનું બળ થાય છે ત્યારે વિષય ભોગવ્યાની ઈચ્છા થઈ આવે છે ને જ્યારે આ સંતનું બળ થાય છે ત્યારે વિષય ભોગવ્યાની ઈચ્છા નથી થતી; એમ પરસ્પર અંતઃકરણમાં લડાઈ થાય છે. તે જેમ –

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥[૨]

એ શ્લોકમાં કહ્યું છે જે, 'જ્યાં યોગેશ્વર એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે અને ધનુષના ધરતલ અર્જુન છે, ત્યાં જ લક્ષ્મી છે, વિજય છે, ઐશ્વર્ય છે અને અચળ નીતિ છે.' તેમ જેની કોરે આ સંતમંડળ છે તેનો જ જય થશે, એમ નિશ્ચય રાખવો."

૧.આ જગત સ્વપ્નાની જેમ જ નાશવંત છે તેવી. જેમ કે, 'આ તારાં માતા-પિતા નથી, આ ઘર તથા ધન તારું નથી, વિષયનું સુખ તે તારું સુખ નથી; તું તો નિત્યસિદ્ધ, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છો અને ભગવાનનો દાસ છો', ઈત્યાદિ ૨.ગીતા : ૧૮/૭૮

ત્યારે વળી તે કાકાભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ સંતનું બળ વધે ને કુસંગીનું બળ ઘટે તેનો શો ઉપાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અંતરમાં જે કુસંગી રહ્યા છે ને બહાર રહ્યા છે તે બે એક છે, અને વળી અંતરમાં સંત રહ્યા છે ને બહાર રહ્યા છે તે બે એક છે; પણ જે અંતરમાં કુસંગી છે તેનું બહારના કુસંગીને પોષણે કરીને બળ વધે છે, અને **અંતરમાં જે સંત છે તેનું પણ બહારના જે સંત છે તેને પોષણે કરીને બળ વધે છે.**[૧] માટે બહારના કુસંગીનો સંગ ન કરે ને બહારના જે સંત છે તેનો જ સંગ રાખે તો કુસંગીનું બળ ઘટી જાય અને સંતનું બળ વધે એમ છે." એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે વળી કાકાભાઈએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એકને તો કુસંગીની લડાઈ આળસી ગઈ છે ને સંતનું જ બળ છે એક એવો છે, અને એકને તો એમ ને એમ લડાઈ થતી રહે છે; તે એ બેમાં જેને લડાઈ આળસી ગઈ છે તે મરે ત્યારે તેને ભગવાનના ધામની પ્રાપ્તિ થાય તેમાં તો કાંઈ સંશય નથી; પણ જેને લડાઈ એમ ને એમ થાય છે તે મરે તેની શી ગતિ થાય ? તે કહો."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ એક લડવા નીસર્યો તેને આગળ વાણિયા કે ગરીબ વર્ણ આવ્યા તેને જીતી ગયો તે પણ જીત્યો જ તો; અને એક તો લડવા નીસર્યો તેને આગળ આરબની બેરખ[૨] આવી તથા રજપૂત આવ્યા તથા કાઠી તથા કોળી આવ્યા, તેને તો જીતવા કઠણ જ છે પણ કાંઈ એ વાણિયાની પેઠે તરત જિતાઈ જાય એવા નથી, માટે એ તો એમ ને એમ લડે છે. અને તેમાં જો જીત્યો તો જીત્યો અને જો લડતે લડતે શત્રુનો હઠાવ્યો તો ન હઠ્યો, પણ દેહનો આયુષ્ય આવી રહ્યો અને મૃત્યુને પામ્યો, **તોપણ જે એનો ધણી છે તે શું નહિ જાણે ?** જે 'એને આગળ આવા કરડા[૩] માણસ આવ્યા હતા તે નહિ જિતાય, અને આની આગળ તો વાણિયા આવ્યા હતા તે જિતાય એવા હતા', એમ એ બેય ધણીની નજરમાં હોય. તેમ એની ભગવાન સહાય કરે જે, **'આને આવા સંકલ્પ-વિકલ્પનું બળ છે**

૧.બહારના સંતોને અનેક પ્રકારે રાજી કરવાથી તથા તેના યોગમાં રહેવાથી અંતરમાં રહેલા શુભ સંસ્કારોરૂપી સંતોનું પોષણ છે. ૨.સૈનિકોની ટૂકડી ૩.આકરા; જલદી જિતાય નહિ એવા

અને લડાઈ લે છે, માટે એને શાબાશ છે'; એમ જાણીને ભગવાન એની સહાય કરે છે. માટે બેફિકર રહેવું, કાંઈ ચિંતા રાખવી નહીં. ભગવાનને એમ ને એમ ભજ્યા કરવું ને સંતનો સમાગમ અધિક રાખવો ને કુસંગીથી છેટે રહેવું." એમ પ્રસન્ન થઈને શ્રીજીમહારાજ બોલતા હવા.

ત્યારે ગામ જસકાવાળા જીવાભાઈએ નિત્યાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય કેમ થાય ?" ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "કુસંગી થકી છેટે રહીએ અને સંતનો સમાગમ અતિશે રાખીએ તો તે સંતની વાતે કરીને ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય થાય અને જો કુસંગીનો સંગ કરીએ તો અડગ નિશ્ચય ન થાય." ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, અમે એનો ઉત્તર કરીએ જે,[1] **ભગવાનનો નિશ્ચય કરવો તે એકલો પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો, પણ કોઈક પદાર્થની ઈચ્છાએ કરીને ન કરવો** જે, 'હું સત્સંગ કરું તો મારો દેહ માંદો છે તે સાજો થાય, અથવા વાંઝિયો છું તે દીકરો આવે, કે દીકરા મરી-મરી જાય છે તે જીવતા રહે, કે નિર્ધન છું તે ધનવાન થાઉં, કે ગામગરાસ ગયો છે તે સત્સંગ કરીએ તો પાછો આવે', એવી જાતની જે પદાર્થની ઈચ્છા તે રાખીને સત્સંગ ન કરવો. અને જો એવી જાતની ઈચ્છા રાખીને સત્સંગ કરે અને એ પદાર્થની ઈચ્છા પૂરી થાય તો અતિશય પાકો સત્સંગી થઈ જાય અને જો ઈચ્છા પૂરી ન થાય તો નિશ્ચય ઘટી જાય.

માટે સત્સંગ કરવો તે પોતે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો, પણ કોઈ પદાર્થની ઈચ્છા તો રાખવી જ નહીં. કાં જે, ઘરમાં દસ માણસ હોઈએ અને તે દસેનું મૃત્યુ આવ્યું હોય તેમાંથી એક જણ જો ઊગરે તો શું થોડો છે ? કે હાથમાં રામપત્તર[2] આવવાનું હોય અને રોટલા ખાવા મળે તો શું થોડા છે ? સર્વે જનારું હતું તેમાંથી એટલું રહ્યું તે તો ઘણું છે; એમ માનવું. એમ અતિશય દુઃખ થવાનું હોય તો તેમાંથી પરમેશ્વરનો આશરો કરીએ તો થોડુંક ઓછું થાય ખરું, પણ એ જીવને એમ સમજાતું નથી. અને જો શૂળી લખી હોય તો કાંટેથી ટળી જાય એટલો તો ફેર પડે છે. ત્યાં એક વાર્તા છે જે –

૧.કુસંગથી છેટે રહેતાં અને સંતસમાગમ કરતાં પણ કોઈ ઈચ્છાથી નિશ્ચય કર્યો હોય તો તે કામના સિદ્ધ ન થાય તો નિશ્ચય સમૂળો નાશ થઈ જાય ખરો, માટે ૨.ભીખ માંગવાનું વાસણ

એક ગામમાં ચોર બહુ રહેતા. તેમાંથી એક ચોર સાધુને પાસે બેસવા આવતો હતો. તેને માર્ગને વિષે પગમાં કાંટો વાગ્યો, તે પગમાં સોંસરો નીકળ્યો. તેણે કરીને પગ સૂણ્યો[1] તે ચોરીએ ન જવાણું અને બીજા ચોર તો ચોરી કરવા ગયા. તે એક રાજાનો ખજીનો ફાડીને[2] ઘણુંક ધન લઈ આવ્યા અને સૌએ માંહોમાંહી વહેંચી લીધું. તે પૈસા બહુ આવ્યા, તેને સાંભળીને જે ચોર સાધુ પાસે આવતો હતો ને કાંટો લાગ્યો હતો તેનાં મા-બાપ, સ્ત્રી અને સગાં સર્વે વઢવાં લાગ્યાં જે, 'તું ચોરી કરવા ન ગયો અને સાધુ પાસે ગયો તે આપણું ભૂંડું થયું, ને તે ચોર ચોરી કરીને લાવ્યા તો કેટલાય પૈસા એમને આવ્યા.' એમ વાર્તા કરે છે, ત્યાં રાજાનું લશ્કર આવ્યું. તે તે સર્વે ચોરને ઝાલીને શૂળીએ દીધા, તેને ભેળે એને પણ ઝાલીને શૂળીએ દેવા સારુ લઈ ગયા. ત્યારે તે સર્વે ગામને માણસે તથા સાધુએ સાખ[3] પૂરી જે, 'આ તો ચોરી કરવા નહોતો ગયો, એને તો કાંટો વાગ્યો હતો,' ત્યારે તે ઊગર્યો.

એમ **સત્સંગ કરે છે તેને શૂળી જેટલું દુઃખ હોય તો કાંટે મટે છે; કાં જે, અમે રામાનંદસ્વામી પાસે માંગી લીધું છે જે, "તમારા સત્સંગી હોય તેને એક વીંછીનું દુઃખ થવાનું હોય તો તે મને એક એક રૂંવાડે કોટિ-કોટિ વીંછીનું દુઃખ થાઓ, પણ તમારા સત્સંગીને તે થાઓ નહિ; અને તમારા સત્સંગીને પ્રારબ્ધમાં રામપત્તર[4] લખ્યું હોય તે રામપત્તર મને આવે, પણ તમારા સત્સંગી અન્ન-વસ્ત્રે કરીને દુઃખી ન થાય; એ બે વર મને આપો."** એમ મેં રામાનંદસ્વામી પાસે માંગ્યું ત્યારે મને રામાનંદસ્વામીએ રાજી થઈને એ વર આપ્યો છે. માટે જે કોઈ સત્સંગ કરે છે તેને વ્યવહારે દુઃખ થવાનું લખ્યું હોય તે થાય નહિ, તોય પણ પદાર્થ નાશવંત છે માટે એ પદાર્થની ઈચ્છાએ સત્સંગ કરે તો એને નિશ્ચયમાં સંશય થયા વિના રહે જ નહીં. માટે **સત્સંગ કરવો તે તો એકલો નિષ્કામપણે પોતાના જીવના કલ્યાણને જ અર્થે કરવો, તો અડગ નિશ્ચય થાય."** ઈત્યાદિક ઘણીક વાર્તા તો કરી છે પણ આ તો દિશમાત્ર[5] લખી છે. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૦॥**

૧.સોજી ગયો ૨.લૂંટીને ૩.સાક્ષી ૪.ભીખ માગી ખાવાનું ૫.માર્ગદર્શન પૂરતી થોડી જ

વચનામૃત-૭૧ : ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામ સહિત વિરાજે છે તેનું

(તા.૨/૪/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભક્તનો દ્રોહ અને ભગવાનના આકારનું ખંડન એ બે અપરાધને ભગવાન માફ કરતા નથી. (૨) અક્ષરધામ, દિવ્ય મુક્તો અને સર્વે ઐશ્વર્ય સહિત જ ભગવાન આ પૃથ્વીને વિશે વિરાજમાન છે, એમ દૃઢપણે સમજવું ને સમજાવવું. (૩) આવા દિવ્ય ભગવાન મનુષ્યભક્તની સેવા સ્વીકારે છે, તે તો એ ભક્તને દિવ્ય મુક્ત બનાવવા માટે જ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર મેડીની આગળ ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સાધુ વાજિંત્ર વજાડીને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન-ભક્તિની સમાપ્તિ કરીને માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી સોમલે ખાચરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન પોતાના ભક્તના સર્વે અપરાધ માફ કરે છે, પણ એવો કયો અપરાધ છે જે ભગવાન માફ ન કરે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બીજા સર્વે અપરાધ માફ કરે છે, પણ **ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ[1] કરે એ અપરાધને ભગવાન માફ નથી કરતા;** માટે ભગવાનના ભક્તનો કોઈ પ્રકારે દ્રોહ કરવો નહીં. અને વળી ભગવાનના સર્વે અપરાધ થકી જે **ભગવાનના આકારનું ખંડન કરવું એ મોટો અપરાધ છે,** તે માટે એ અપરાધ તો ક્યારેય પણ કરવો નહિ; અને એ અપરાધ કરે તો એને પંચ મહાપાપ કરતાં પણ અધિક પાપ લાગે છે. અને ભગવાન તો સદા સાકાર મૂર્તિ છે, તેને જે નિરાકાર સમજવા એ જ ભગવાનના આકારનું ખંડન કર્યું કહેવાય છે.

અને પુરુષોત્તમ એવા જે ભગવાન તે જે તે કોટિ સૂર્ય-ચંદ્ર સરખું તેજોમય એવું પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિશે સદા દિવ્યાકાર થકા વિરાજમાન છે

૧.દુઃખ થાય તેવું અહિતકારી કાર્ય

અને બ્રહ્મરૂપ એવા જે અનંત કોટિ મુક્ત તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે. અને **પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે કૃપાએ કરીને જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિષે પ્રકટ થાય છે, ત્યારે જે જે તત્ત્વનો અંગીકાર કરે છે તે સર્વે તત્ત્વ બ્રહ્મરૂપ છે;**[1] **કાં જે, રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારને વિશે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા તે જણાય છે તથા દસ ઈન્દ્રિયો, પંચ પ્રાણ ઈત્યાદિક સર્વે તત્ત્વ મનુષ્યની પેઠે જણાય છે, પણ એ સર્વે બ્રહ્મ છે પણ માયિક નથી.**[2] તે માટે એ ભગવાનના આકારનું ખંડન ક્યારેય પણ ન કરવું."

પછી માતરે ધાધલે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઈર્ષ્યાનું શું રૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની ઉપર જેને ઈર્ષ્યા હોય તેનું રૂડું થાય ત્યારે તેથી ખમાય નહિ અને તેનું ભૂંડું થાય ત્યારે રાજી થાય, એ ઈર્ષ્યાનું લક્ષણ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિનો નિશ્ચય હોય અને ભજન કરતો હોય ને સત્સંગના નિયમ પ્રમાણે વર્તતો હોય અને તેનું કલ્યાણ થાય એ તો સત્સંગની રીતિ છે; પણ શાસ્ત્રમાં કલ્યાણની કેમ રીતિ છે ? અને વેદનો અર્થ તો અતિ કઠણ છે, માટે તેની કથા થતી નથી; અને શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણ અને ભારત એમાં વેદનો જ અર્થ છે ને સુગમ છે, માટે તેની જગતમાં કથા થાય છે. માટે શાસ્ત્રની રીતે કરીને કલ્યાણ થતું હોય તેમ કહો. અને શંકરાચાર્યે તો નિરાકારપણે ભગવાનનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને રામાનુજાદિક જે આચાર્ય તેમણે તો સાકારપણે ભગવાનનું પ્રતિપાદન કર્યું છે; માટે એવી રીતે શાસ્ત્રનો મત લઈને ઉત્તર કરો." પછી મુનિએ શાસ્ત્રની રીતે નિરાકારનો પક્ષ ખોટો કરીને સાકાર ભગવાનને ભજને કરીને કલ્યાણ છે એવી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે પણ એ જ પક્ષનું ગ્રહણ

૧.દિવ્ય થઈ જાય છે. ૨.**'न भूतसङ्घसंस्थानो देहोऽस्य परमात्मनः'** **'न तस्य प्राकृता मूर्तिर्मांसमेदोऽस्थिसंभूता'** **'प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय'** (ગીતા : ૪/૬) ઈત્યાદિ વચનોથી પરમાત્માનો દેહ માયાનાં તત્ત્વોથી બનેલો નથી પરંતુ દિવ્ય-અપ્રાકૃત છે, એમ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે.

કરીએ છીએ, પણ તેમાં તમને એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, "નિરાકાર એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ તેથી પર ને સદા સાકાર એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ મળ્યા તે કેડે બ્રહ્મપુર તથા ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ એ આદિક જે ભગવાનનાં ધામ, તે ધામને દેખવાની જેને લાલચ રહે ત્યારે એને નિશ્ચય છે કે નથી ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "ભગવાન મળ્યા પછી જેના મનમાં એમ રહેતું હોય જે, 'જ્યારે અક્ષરાદિક ધામ દેખીશું અથવા કોટિ કોટિ સૂર્યનો પ્રકાશ દેખીશું ત્યારે આપણું કલ્યાણ થયું', એવી સમજણવાળાને તો યથાર્થ ભગવાનનો નિશ્ચય નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એણે બ્રહ્મપુરાદિક ધામને તથા બ્રહ્મસ્વરૂપને દેખ્યાની લાલચ રાખી એ તે શું એણે પાપ કર્યું, જે નિશ્ચયની ના પાડો છો ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "જેણે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ભગવાનને દર્શને કરીને કલ્યાણ માન્યું હોય તે બ્રહ્મપુર, ગોલોક આદિક જે ધામ છે તે પણ ભગવાનનાં જ છે, માટે તેની પણ અરુચિ શા સારુ રાખે ? પણ ભગવાન વિના એને ઇચ્છે નહીં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તે ધામ ને તે ધામને વિશે રહ્યા જે પાર્ષદ તે તો ચૈતન્યમૂર્તિ છે ને માયા પર છે, માટે એમાં શું દૂષણ છે જે એને ઇચ્છે નહીં ? અને ભગવાન પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ વિરાજતા હોય ને ત્યાં જે સેવક હોય તે પણ મરી જાય એવા હોય અને ઘર હોય તે પણ પડી જાય એવાં હોય, તે કેમ સમજો છો ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "એ ઘરને તો અમે બ્રહ્મપુરાદિક ધામ સમજીએ છીએ ને એ સેવકને તો અમે બ્રહ્મરૂપ સમજીએ છીએ." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બ્રહ્મપુર ને બ્રહ્મપુરને વિષે રહ્યા જે ભગવાનના પાર્ષદ તે તો અખંડ છે ને અવિનાશી છે, તેને મર્ત્યલોકનાં નાશવંત એવાં જે ઘર ને પાર્ષદ તે બે બરોબર કેમ કહો છો ?" પછી નિત્યાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તો તમે કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે જ્યારે મૂર્તિ ધારણ કરે છે ત્યારે પોતાનું જે અક્ષરધામ અને ચૈતન્ય મૂર્તિ**

એવા જે પાર્ષદ અને પોતાનાં જે સર્વે ઐશ્વર્ય તે સહિત જ પધારે છે,[૧] **પણ એ બીજાના દેખ્યામાં આવે નહીં.** અને જ્યારે કોઈક ભક્તને સમાધિને વિષે અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે, ત્યારે તેને ભગવાનની મૂર્તિને વિશે કોટિ કોટિ સૂર્યના સરખો પ્રકાશ ભાસે છે અને અનંત કોટિ જે મુક્ત તે પણ મૂર્તિ ભેળા ભાસે છે અને અક્ષરધામ પણ એ ભગવાનની મૂર્તિ ભેળું જ ભાસે છે. માટે એ સર્વે ભગવાન ભેળું છે તોય પણ ભગવાન, તે મનુષ્ય જે પોતાના ભક્ત હોય, તેની જ સેવાને અંગીકાર કરે છે. અને તે પોતાના ભક્તનાં ગાર્ય, માટી ને પાણાનાં જે ઘર તેને વિષે વિરાજમાન રહે છે અને તે ભક્ત ધૂપ-દીપ, અન્ન-વસ્ત્રાદિક જે જે અર્પણ કરે છે તેને ભગવાન પ્રીતિએ કરીને અંગીકાર કરે છે; તે એ મનુષ્ય સેવક છે તેને દિવ્યરૂપ પાર્ષદ ભેળા ભેળવવા વાસ્તે કરે છે. અને જે ભક્તજન જે જે વસ્તુ ભગવાનને અર્પણ કરે છે તે તે વસ્તુ ભગવાનના ધામને વિષે દિવ્યરૂપ થાય છે અને એ ભક્ત દિવ્યરૂપ થઈને તેને પામે છે. માટે એવું અચળ અખંડ સુખ ભક્તજનને પમાડવાને અર્થે ભગવાન જે તે મનુષ્ય એવા જે પોતાના ભક્તજન તેની સર્વે સેવાને અંગીકાર કરે છે. માટે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામ સહિત પૃથ્વી ઉપર વિરાજમાન છે એમ સમજવું અને બીજા આગળ પણ એવી રીતે વાર્તા કરવી." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૧॥**

વચનામૃત-૭૨ : માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયનું

(તા.૯/૪/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન અને સંતની યથાર્થ નિષ્ઠાવાળાનું કાળ ને કર્મ એ બેય મળીને પણ ભૂંડું કરી શકતાં નથી. (૨) ગરીબને દુખવે તથા કોઈને માથે જૂઠું કલંક દે તથા પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓનો ધર્મ ભંગ કરાવે તો તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. (૩) શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જે રાસરમણ કર્યું તે કામનો ગર્વ ઉતારવા માટે જ હતું. (૪) શ્રીહરિ મનુષ્ય ભક્તોને સજાતીય થઈ તેનું કલ્યાણ*

૧.'**अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन्।**' (ગીતા : ૪/૬) આ શ્લોક મુજબ શ્રીહરિ જ્યારે પ્રત્યક્ષ નો'તા થયા ત્યારે અક્ષરધામમાં જેવા દિવ્ય સાકાર થકા, અનંત મુક્તો અને સુખ-ઐશ્વર્ય સહિત બિરાજમાન હતા તેવા ને તેવા જ પૃથ્વી પર છે; પરંતુ તે બધું ઢાંકી મનુષ્ય જેવા દેખાય છે. આ વાત વચ.પંચાળાનાં ૪ તથા ૭ માં સ્વયં શ્રીહરિએ વિશેષ સ્પષ્ટપણે કરી છે.

કરવા માટે માનુષી સ્વભાવ દેખાડે છે, છતાં પણ તે પોતે તો દિવ્ય મૂર્તિ જ છે. (૫) માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય થાય તો એમ મનાય જે, 'મારું કલ્યાણ તો થઈ જ ગયું છે, હવે તો જે મારું દર્શન કરે કે વચન માને તેનો પણ મોક્ષ થાશે.' (૬) ઉત્તમ, મધ્યમ, અને કનિષ્ઠ ભક્તનાં લક્ષણો કહ્યાં છે.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કાલ્યને દિવસ તમે દાદા ખાચર આગળ બહુ રૂડી વાર્તા કરી હતી, તે વાર્તા સાંભળવાની અમારે સર્વેને ઘણી ઇચ્છા છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનો નિશ્ચય માહાત્મ્યે સહિત હોય ને સંતનું ને સત્સંગીનું માહાત્મ્ય ઘણું જાણતો હોય, ને તે ભક્તનું જો કર્મ કઠણ હોય ને કાળ પણ કઠણ હોય તોપણ તે ભક્તને એવી ભક્તિનું અતિશય બળ છે, તે કાળ ને કર્મ એ બેય મળીને તેનું ભૂંડું કરી શકતાં નથી. અને **જેને ભગવાન ને ભગવાનના સંતને વિશે જો નિષ્ઠામાં કાંઈક ફેર હોય તો તેનું ભગવાન રૂડું કરવાને ઇચ્છે તોય પણ રૂડું થતું નથી.**[1]

અને જે ગરીબને કલપાવે તેનું તો કોઈ રીતે રૂડું જ થાય નહીં. અને મહાભારતમાં ભીષ્મપિતાએ રાજા યુધિષ્ઠિરને એમ કહ્યું છે જે, 'જો તું ગરીબને કલપાવીશ તો તું તારા વંશે સહિત બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ.' માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય અથવા કોઈ બીજો હોય, પણ ગરીબમાત્રને લેશમાત્ર દુખવવો નહીં. અને જો ગરીબને દુઃખવે તો તેનું કોઈ પ્રકારે સારું થાય નહિ અને જો ગરીબને દુખવે તો બ્રહ્મહત્યા જેટલું પાપ થાય છે. અને

૧.એટલે કે, તેનું ભલું કરવા શ્રીહરિ અસમર્થ છે તેમ નહિ; પણ કીડીસખી તેમજ મછિયાવનાં ફઈબાની જેમ મહારાજની મરજીને તે જીવ માન્ય રાખી શકતો નથી, તેથી તેનું સારું થતું નથી.

તેમ જ કોઈકને માથે જૂઠું કલંક દેવું તે પણ બ્રહ્મહત્યા જેવું જ છે; અને જો સાચું કલંક હોય તોપણ તેને એકાંતે તેડીને તેનું રૂડું થાય એમ કહેવું, પણ તેને ફજેત[1] કરવો નહીં. અને તેમ જ પાંચ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ છે તેનો જો ધર્મભંગ કરાવે તો તેને પણ બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. તે પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓ કઈ ? તો એક તો પોતાને શરણે[2] આવી હોય અને બીજી તે પોતાની સ્ત્રી હોય અને વ્રત-ઉપવાસને દિવસે પોતાનો સંગ કરવા ન ઈચ્છતી હોય અને ત્રીજી તે પતિવ્રતા હોય અને ચોથી તે વિધવા સ્ત્રી અને પાંચમી તે વિશ્વાસી[3] સ્ત્રી – એ પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓને સંગાથે જો વ્યભિચાર કરે તો તેને બ્રહ્મહત્યાનું પાપ લાગે છે. તેમાં જે વિધવા સ્ત્રી છે તેનું જો મન કુમાર્ગને વિષે ડોલતું હોય તો તેને સમજાવીને ધર્મમાં રાખવી."[4]

પછી મુનિ જે તે ભગવાનનાં રસિક કીર્તન ગાવા લાગ્યા. તેને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે દેહ ધરે છે ત્યારે મનુષ્યના જેવી જ સર્વે ક્રિયા હોય, તેને દેખીને **જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો ચરિત્ર કરી જાણે**[5] અને વિમુખ જીવ હોય અથવા કાચોપોચો હરિભક્ત હોય તે તો તે ચરિત્રને વિશે દોષ પરઠે. જેમ શુકજીએ રાસપંચાધ્યાયીનું વર્ણન કર્યું ત્યારે રાજા પરીક્ષિતને સંશય થયો. પછી એમ પૂછ્યું જે, 'ભગવાન તો ધર્મની મર્યાદા સ્થાપન કરવાને અર્થે પ્રકટ થયા હતા, તેણે પરસ્ત્રીનો સંગ કરીને ધર્મનો ભંગ કેમ કર્યો ?' એવી રીતે દોષ લીધો. અને શુકજીએ તો સમજી વિચારીને ભગવાનનું ગુણગાન કર્યું જે, કામદેવે બ્રહ્માદિક દેવતાને જીતીને પોતાને વશ કર્યા, તેનો કામદેવને અતિશય ગર્વ થયો, તે ગર્વને ઉતારવાને કાજે ભગવાને કામદેવને પડકાર્યો. તે જેમ કોઈ બળવાન રાજા હોય, તે શત્રુને પોતાની ગાંઠ્યની[6] દારૂગોળી[7] અપાવીને પછી તે સાથે લડવા જાય; તેમ ભગવાને કામદેવરૂપી શત્રુને લડ્યાનો સામાન મોરથી આપ્યો. તે શું ? તો કામદેવનું બળ જ્યારે સ્ત્રીનો

૧.બદનામ; લોકમાં નિંદાપાત્ર ૨.આપત્કાળવશાત્ ધર્મની રક્ષા માટે આશરે ૩.'આ પુરુષ મને ધર્મમાંથી નહિ પાડે' એમ વિશ્વાસ રાખનારી ૪.આવી જ કાંઈક ગઈ કાલે વાત કરી હતી ૫.દિવ્ય લીલા માને ૬.પોતાના રૂપિયાની ૭.યુદ્ધનો સર્વ સામાન

સંબંધ હોય ત્યારે થાય; તેમાં પણ શરદઋતુને વિષે રાત્રિમાં કામદેવનું વધુ બળ થાય તથા સ્ત્રીના રાગ-રંગ-વિલાસના શબ્દ સાંભળવા તથા સ્ત્રીનું રૂપ જોવું, સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરવો, તેણે કરીને કામદેવનું અતિશય બળ વધે છે; એ સર્વે સામાન શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કામદેવને આપીને તેને જીતી લીધો અને અખંડ બ્રહ્મચારીની પેઠે ઊર્ધ્વરેતા રહ્યા અને એવી રીતે કામનો ગર્વ ઉતાર્યો. એવું અલૌકિક સામર્થ્ય ભગવાન વિના બીજામાં હોય નહીં. એવું અતિ ભગવાનનું સામર્થ્ય જાણીને શુકજીએ ભગવાનનાં ચરિત્રગાન કર્યાં અને રાજા પરીક્ષિતને તે વાત સમજાણી નહિ ત્યારે દોષ પરઠ્યો.

માટે કોઈક એમ કહે જે, 'તમે પરમહંસ થઈને રસિક કીર્તન કેમ ગાઓ છો ?' તો તેને એમ કહેવું જે, 'જો અમે રસિક કીર્તન ન ગાઈએ અને ભગવાનનાં રસિક ચરિત્રને વિશે દોષ પરઠીએ, તો અમે પણ રાજા પરીક્ષિત તથા બીજા જે નાસ્તિક વિમુખ જીવ તેની પંક્તિમાં ભળીએ; માટે અમારે તો વિમુખની પંક્તિમાં ભળવું નથી. શા માટે જે, પરમહંસમાત્રના ગુરુ જે શુકજી તેણે ભગવાનનાં રસિક ચરિત્ર ગાયાં છે, માટે અમારે પણ જરૂર ગાવવાં.'

અને ક્ષર-અક્ષરથી પર એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે, તે જ્યારે જીવના કલ્યાણને અર્થે બ્રહ્માંડને વિશે મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ કરીને વિચરે છે, ત્યારે સર્વે મનુષ્યનાં જેવાં જ ચરિત્ર કરે છે. અને જેમ મનુષ્યને વિશે હારવું, જીતવું, ભય, શોક, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા, ઈર્ષ્યા ઇત્યાદિક માયિક સ્વભાવ હોય, તેવા જ સ્વભાવ ભગવાન પણ પોતામાં દેખાડે છે; તે સર્વે જીવના કલ્યાણને અર્થે છે. પછી જે ભક્ત હોય તે તો એ ચરિત્રને ગાઈને પરમપદને પામે છે અને જે વિમુખ હોય તે દોષ પરઠે છે.

અને એ ભગવાન તો જેમ ક્ષરના આત્મા છે તેમ જ પ્રકૃતિ-પુરુષ થકી પર જે અક્ષરબ્રહ્મ તેના પણ આત્મા છે અને ક્ષર-અક્ષર એ બેયને પોતાની શક્તિએ કરીને ધરી રહ્યા છે અને પોતે તો ક્ષર-અક્ષરથી ન્યારા છે. અને ભગવાનની મોટાઈ તો એવી છે જે, 'જેના એક એક રોમના

છિદ્રને વિશે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ પરમાણુની પેઠે રહ્યાં છે.' એવા જે મોટા ભગવાન તે જીવના કલ્યાણને વાસ્તે મનુષ્ય જેવડા જ થાય છે ત્યારે જીવને સેવા કર્યાનો યોગ આવે છે; અને જો ભગવાન જેવડા છે તેવડા ને તેવડા રહે તો બ્રહ્માદિક જે બ્રહ્માંડના અધિપતિ દેવ તેને પણ દર્શન કર્યાનું કે સેવા કર્યાનું સામર્થ્ય રહે નહિ, તો મનુષ્યને તો રહે જ ક્યાંથી ?

અને જેમ વડવાનળ અગ્નિ[1] છે તે સમુદ્રના જળને વિશે રહ્યો છે અને સમુદ્રના જળને પીવે છે ને સમુદ્રનો ઓલાવ્યો ઓલાતો નથી એવો મોટો છે; તે અગ્નિ જ્યારે આપણે ઘરમાં દીવો જોઈતો હોય ત્યારે આવીને આપણા ઘરમાં બેસે તો આપણને દીવા જેવું સુખ થાય નહિ અને બળીને સર્વે ભસ્મ થઈ જઈએ અને તે જ અગ્નિ દીવારૂપે હોય તો અજવાળું કરે ને આનંદ થાય. અને તે દીવો છે તો તેનો તે જ અગ્નિ, પણ ફૂંકીએ તથા હાથે કરીને ઓલાવીએ તો ઓલાઈ જાય એવો અસમર્થ છે, તોપણ તે થકી જ આપણને સુખ થાય પણ વડવાનળ અગ્નિથી સુખ ન થાય. તેમ જ ભગવાન મનુષ્ય જેવા અસમર્થ જણાતા હોય પણ અનેક જીવનું કલ્યાણ એ થકી જ થાય, પણ જેના એક એક રોમમાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ રહ્યાં છે એવી મૂર્તિનું તો જીવ દર્શન કરવા પણ સમર્થ થાય નહિ; માટે એવે રૂપે કરીને કલ્યાણ ન થાય. તે માટે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ ધારીને જેવાં જેવાં ચરિત્ર કરે છે તે સર્વે ગાન કરવા યોગ્ય છે, પણ એમ ન સમજવું જે, 'ભગવાન થઈને એમ શું કરતા હશે ?' અને ભગવાનનાં ચરિત્ર તો સર્વે કલ્યાણકારી જ સમજવાં એ જ ભક્તનો ધર્મ છે. અને એવું સમજે તે જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય છે."

પછી રોજકાના હરિભક્ત કાકાભાઈએ પૂછ્યું જે, "જેને માહાત્મ્ય વિનાનો એકલો ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ? અને જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ

૧.અશ્વ જેવા આકારે સમુદ્રમાં રહી ખારું જળ શોષણ કરતો જ્વાળારૂપ અગ્નિ

બોલ્યા જે, "જેને એકલો નિશ્ચય હોય તેને એમ ઘાટ થાય જે, 'ભગવાન તો મળ્યા છે પણ શું જાણીએ કલ્યાણ તો થશે કે નહિ થાય ?' અને જેને માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય હોય તેને તો એમ સમજાય જે, **'જે દિવસે ભગવાનનું દર્શન થયું તે દિવસથી જ કલ્યાણ તો થઈ રહ્યું છે અને જે જીવ ભાવે કરીને મારું દર્શન કરે તથા મારું વચન માને તેનું પણ કલ્યાણ થઈ જાય, તો મારે કલ્યાણનો શો સંશય છે ? હું તો કૃતાર્થ છું, અને જે કાંઈ સાધન કરું છું તે તો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરું છું.'** એમ સમજે તેને ભગવાનનો માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય જાણવો."

પછી વળી કાકાભાઈએ પૂછ્યું જે, "ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના જે ભગવાનના ભક્ત તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્ત પોતાને દેહ થકી જુદો જે આત્મા તે રૂપ માને અને દેહના ગુણ જે જડ, દુઃખ, મિથ્યા, અપવિત્રપણું ઇત્યાદિક છે તે આત્માને વિષે માને નહિ અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અવિનાશી ઇત્યાદિક જે આત્માના ગુણ તે દેહને વિષે માને નહિ; અને પોતાના શરીરને વિશે રહ્યો જે જીવાત્મા તેને દેખે અને તે આત્માને વિશે રહ્યા જે પરમાત્મા તેને પણ દેખે અને બીજાના દેહમાં જે આત્મા રહ્યો છે તેને પણ દેખે; અને એવો સમર્થ થયો છે તોપણ એ આત્મદર્શન થકી ભગવાન અને ભગવાનના સંત તેને અધિક જાણે છે, પણ પોતાને આત્મદર્શન થયું છે તેનું અભિમાન લેશમાત્ર ન હોય; એવાં જેનાં લક્ષણ છે તે **ઉત્તમ ભક્ત** કહેવાય. હવે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય અને આત્મનિષ્ઠા પણ હોય, તોપણ ભગવાનના ભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યા આવે અને જો ભગવાન એનું અપમાન કરે તો ભગવાન ઉપર પણ ઈર્ષ્યા આવે જે, 'મોટા થઈને વગર વાંકે આમ શીદ કરતા હશે ?' એવાં લક્ષણ હોય તે **મધ્યમ ભક્ત** જાણવો. અને ભગવાનનો નિશ્ચય તો હોય પણ આત્મનિષ્ઠા ન હોય, અને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય અને જગતના વ્યવહારને વિશે પણ પ્રીતિ હોય અને સાંસારિક વ્યવહારને વિશે હર્ષ-શોકને પામતો હોય, તેને **કનિષ્ઠ ભક્ત** જાણવો." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૨॥**

વચનામૃત-૭૩ : કામ જીત્યાનું – નિર્વાસનિક થયાનું

(તા.૧૨/૪/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) વીર્ય એ જ કામનું સ્વરૂપ છે. જે વીર્યને જીતીને શિશ્ન સુધી આવવા જ ન દે તે ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી કહેવાય. (૨) જેને વીર્યપાત થાય છે તે પૂરો બ્રહ્મચારી ન કહેવાય, પણ ભગવાનનો આશરો રાખશે તો ધીરે ધીરે થશે. (૩) બ્રહ્મચર્ય દૃઢ કરવું હોય તેણે સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પ જ ન થાય એવું જતન કરવું. (૪) ભગવાન તથા તેમની સાથે એકાત્મતાને પામેલા સંત તે બન્ને ક્રિયા કરતા થકા પણ નિર્લેપ જ હોય છે. (૫) આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનના મહિમા થકી જે વૈરાગ્ય ઊપજે તેના થકી નિર્વાસનિક થવાય છે. (૬) મોટા પુરુષમાં જે સંપૂર્ણ નિર્દોષબુદ્ધિ રાખે છે તે સર્વ દોષથી રહિત થઈ જાય છે. (૭) જેણે જેને મન અર્પ્યું હોય તેને તેનાં દર્શનાદિક ખૂબ જ ગમે અને તેની જેમ મરજી હોય તેમ જ રહે. (૮) જેને ઉપદેશની વાત કરતાં બીક લાગે તેણે વાત કરનારાને મન અર્પ્યું કહેવાય નહીં.

સંવત્ ૧૮૭૬ના ચૈત્ર વદિ અમાસને દિવસ રાત્રીને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી તથા શ્વેત ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુક્તાનંદસ્વામી આદિક મોટેરા સાધુ ચાર તથા પચાસને આશરે હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વીર્ય એ જ કામનું રૂપ છે." પછી આશંકા કરી જે, "વીર્ય તો સાત ધાતુ માંહેલો ધાતુ છે, માટે એ જ કામનું રૂપ કેમ કહેવાય ? અને તે વીર્યની ઉત્પત્તિ શાણે કરીને છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનોવહા નામે નાડીને વિશે મન રહ્યું છે. તે મનને વિશે જ્યારે સ્ત્રીસંબંધી સંકલ્પ થાય છે ત્યારે જેમ દહીં હોય તે રવાઈએ[1] કરીને મથાય ત્યારે ઘી હોય તે સર્વ ઉપર તરી આવે છે, તેમ સ્ત્રીસંબંધી સંકલ્પે કરીને વીર્ય જે તે શરીરમાંથી મથાઈને મનોવહા નાડીને વિશે ભેળું થઈને શિશ્નદ્વારે આવે છે. અને જેને વીર્ય શિશ્નદ્વારે ન આવે તે ઊર્ધ્વરેતા પુરુષ કહેવાય અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવાય. અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાસક્રીડાને વિશે

૧.દહીંમાંથી માખણ જુદું પાડવાના અને છાશ બનાવવાનું સાધન- વલોણું

સ્ત્રીઓનો સંગ કરીને પણ વીર્યપાત થવા દીધો નહિ, તે માટે ઊર્ધ્વરેતા બ્રહ્મચારી કહેવાણા ને કામને જીત્યો. માટે વીર્ય તે જ કામનું રૂપ છે, જેણે વીર્યને જીતીને વશ રાખ્યું તેણે કામને જીત્યો."

પછી વળી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જ્યારે એ દેહને બાળી દે છે ત્યારે સપ્ત ધાતુ[1] દેહ ભેળા બળી જાય છે; માટે જો વીર્ય જ કામનું રૂપ હોય તો દેહ ભેળે વીર્યને બળવે કરીને કામ પણ બળી ગયો જોઈએ, ત્યારે એ જીવ બીજા દેહમાં જાય છે ત્યારે કામના કેમ ઉદય થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સૂક્ષ્મ દેહ ભેળું વીર્ય રહે છે તે સૂક્ષ્મ દેહને યોગે કરીને સ્થૂળ દેહ ઉદય થઈ આવે છે. જેમ ભૂત હોય તે સૂક્ષ્મ દેહપ્રધાન હોય, પછી સૂક્ષ્મ દેહમાંથી સ્થૂળ દેહને ધરીને સ્ત્રીનો સંગ કરે છે અને તે સ્ત્રીને ભૂત થકી બાળક ઉત્પન્ન થાય છે, માટે સૂક્ષ્મ દેહ ભેળું જ વીર્ય રહે છે."

પછી વળી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "શિવજી ઊર્ધ્વરેતા હતા પણ મોહિનીરૂપને જોઈને વીર્યપાત થયો. તેમ જેના દેહમાં વીર્ય હોય અને તેને જાગ્રતમાં અથવા સ્વપ્નમાં સ્ત્રીનો યોગ થાય ત્યારે વીર્યપાત થયા વિના રહે નહિ, માટે જ્યાં સુધી દેહમાં વીર્ય હોય ત્યાં સુધી નિષ્કામી કેમ કહેવાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શિવજીને પણ એટલી યોગકળામાં ખોટ કહેવાય છે. અને જેને જાગ્રત અથવા સ્વપ્નને યોગે કરીને સ્ત્રીના સંકલ્પ થકી વીર્યપાત થાય તો તેને પાકો બ્રહ્મચારી કહેવાય નહીં. માટે આ સંસારમાં દૃઢ બ્રહ્મચર્યવાળા તો એક નરનારાયણ ઋષિ છે અને તે નરનારાયણનો આપણે આશ્રય છે, તેના પ્રતાપ થકી ધીરે-ધીરે એ નરનારાયણનું ભજન કરીને આપણે પણ એ સરખા જ નિષ્કામી થઈશું. અને દેહમાં જે વીર્ય રહે છે તેને બાળી નાંખવાને અર્થે યોગી કેટલાક પ્રકારનું જતન કરે છે, અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્ત્રીઓને સંગે રહીને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય રાખ્યું, તે એવું સામર્થ્ય તો ભગવાનમાં જ હોય પણ બીજાથી એમ

૧.**સપ્ત ધાતુ :** રસ, રક્ત, માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, વીર્ય

રહેવાય નહીં. માટે બીજા યોગીને તો જાગ્રતમાં અથવા સ્વપ્નમાં સ્ત્રીનો સંકલ્પ ન થાય એવું જતન કરવું."

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "દ્વારિકામાં સોળ હજાર એકસો ને આઠ જે ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તેમાં એક એક સ્ત્રીને વિષે દશ દશ પુત્ર અને એક એક પુત્રી થઈ એમ પણ કહ્યું છે, તેનું કેમ સમજવું?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દ્વારિકાની વાત બીજી છે અને વ્રજની બીજી છે. દ્વારિકામાં તો ભગવાન **સાંખ્યમતને** આશર્યા હતા. તે સાંખ્યમતવાળો હોય તે દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન એ સર્વ થકી પોતાનું સ્વરૂપ ભિન્ન સમજે અને સર્વે ક્રિયાને કરતો થકો પોતાને અકર્તા સમજે ને તે ક્રિયાએ કરીને હર્ષ-શોકને પામે નહિ, એ મતને ભગવાન આશર્યા હતા; માટે ભગવાનને નિર્લેપ કહ્યા. અને ભગવાન દ્વારિકામાં જે સાંખ્યમતને આશર્યા હતા, તે મત તો જનક જેવા રાજાઓનો છે. જે રાજા ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પ્રભુને ભજે તે જ સાંખ્યમતને અનુસરે; એમ ભગવાન પણ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હતા અને દ્વારિકાના રાજા કહેવાતા હતા, માટે સાંખ્યમતને અનુસર્યા થકા એમ નિર્લેપ હતા.

અને વૃંદાવનને વિષે તો **યોગકળાને** આશર્યા હતા, તે સ્ત્રીઓનો સંગ કરીને પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય વ્રત રાખ્યું, એ ઠેકાણે તો પોતાને વિશે નરનારાયણ ઋષિપણું દેખાડ્યું. તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કપિલદેવે દેવહૂતિ પ્રત્યે કહ્યું છે જે, 'સ્ત્રીરૂપ જે મારી માયા તેને જીતવાને અર્થે નરનારાયણ ઋષિ વિના બીજો કોઈ સમર્થ નથી.' માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્ત્રીઓને સંગે રહીને કામને જીત્યો. અને જ્યારે દુર્વાસા ઋષિ આવ્યા ત્યારે ભગવાને સર્વે ગોપીઓને અન્નના થાળ ભરાવીને મોકલવા માંડી, ત્યારે ગોપીઓ બોલી જે, 'અમે યમુનાજી કેમ ઊતરીશું?' પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું જે, 'યમુનાજીને એમ કહેજ્યો જે, 'જો શ્રીકૃષ્ણ સદા બાળબ્રહ્મચારી હોય તો અમને માગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓએ એમ કહ્યું ત્યારે યમુનાજીએ માગ દીધો. પછી સર્વે ગોપીઓ ઋષિને જમાડીને બોલિયો જે, 'અમારે આડાં યમુનાજી છે, તે અમે ઘેર કેમ કરીને જઈશું?'

પછી ઋષિએ કહ્યું, 'કેમ કરીને આવ્યાં હતાં ?' પછી ગોપીઓએ કહ્યું જે, "અમે યમુનાજીને એમ કહ્યું જે, 'શ્રીકૃષ્ણ સદા બ્રહ્મચારી હોય તો માગ દેજ્યો', એટલે યમુનાજીએ માગ દીધો; પણ હવે કેમ કરીને ઘેર જઈએ ?" પછી દુર્વાસા ઋષિ બોલ્યા જે, 'યમુનાજીને એમ કહેજો જે, 'દુર્વાસા ઋષિ સદા ઉપવાસી હોય તો માગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓએ એમ કહ્યું ત્યારે યમુનાજીએ માગ દીધો. ત્યારે ગોપીઓના મનને વિષે અતિ આશ્ચર્ય થયું, પણ ભગવાનનો તથા તે ઋષિનો જે મહિમા તેને ન જાણી શકતી હવી.[1] અને **ભગવાન તો નૈષ્ઠિક વ્રત રાખીને ગોપીઓને સંગે રમ્યા હતા માટે બ્રહ્મચારી હતા, અને દુર્વાસા ઋષિ તો વિશ્વાત્મા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને વિષે પોતાના આત્માને એક કરીને સર્વે ગોપીઓના થાળ જમી ગયા; માટે ઋષિ પણ ઉપવાસી જ હતા અને અન્ન તો સર્વે ભગવાનને જમાડ્યું હતું. માટે એવા અતિ મોટા હોય તેની ક્રિયા કળ્યામાં આવે નહીં.**

અને સાંખ્યવાળાને ખોળીએ તો હજારો જડે, પણ યોગકળાએ કરીને ઊર્ધ્વરેતા હોય એવા તો એક નરનારાયણ જ છે, અથવા જે નરનારાયણના અનન્ય ભક્ત હોય તે પણ તેના ભજનને પ્રતાપે કરીને દૃઢ બ્રહ્મચર્યવાળા થાય છે, પણ બીજાથી થવાતું નથી. અને જેને ઇન્દ્રિય દ્વારે કરીને જાગ્રત અથવા સ્વપ્નમાં વીર્યનો પાત થાય છે તે બ્રહ્મચારી કહેવાય નહીં. અને જે સ્ત્રીનો અષ્ટ પ્રકારે[2] ત્યાગ રાખે છે તે તો બ્રહ્મચર્યને માર્ગે ચાલ્યો છે, તે હવે નરનારાયણને પ્રતાપે કરીને ધીરે ધીરે દૃઢ બ્રહ્મચારી થશે. અને જ્યારે અમે નાના હતા ત્યારે એમ સાંભળ્યું હતું જે, 'વીર્ય તો પરસેવા દ્વારે કરીને પણ નીકળી જાય છે.' પછી તે વીર્યને ઊર્ધ્વ રાખવાને સારુ અમે બે પ્રકારની જળબસ્તિ[3] શીખ્યા હતા અને

૧.આ કથા ગોપાલતાપિની ઉપનિષદમાં કહી છે. ૨.**અષ્ટ પ્રકારનું બ્રહ્મચર્ય :** ૧- સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પ ન કરવા. ૨- સ્ત્રીનાં રૂપ-ગુણનું વર્ણન ન કરવું. ૩- સ્ત્રીને જાણીને જોવી નહીં. ૪- સ્ત્રીના મુખની વાત ન સાંભળવી. ૫- સ્ત્રી સાથે મશ્કરી કે રમત ન કરવી. ૬- સ્ત્રી સાથે ખાનગીમાં પણ વાત ન કરવી. ૭- સ્ત્રીને મેળવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો. ૮- સ્ત્રીનો સાક્ષાત્ અંગ-સંગ ન કરવો. ૩.નાભિ સુધી જળમાં ઊભા રહીને ગુદાદ્વારથી પાણીને ખેંચી બસ્તિ(નાભિથી નીચલા પ્રદેશ)ને ધોઈ તે જળનો ગુદાદ્વારથી જ ત્યાગ કરે, તે એક ➔

કુંજર ક્રિયા[1] શીખ્યા હતા અને કામને જીત્યા સારુ કેટલાંક આસન શીખ્યા હતા અને રાત્રિએ સૂતા ત્યારે ગોરખ આસન[2] કરીને સૂતા; જેણે કરીને સ્વપ્નમાં પણ વીર્યનો પાત થવા પામે નહીં. પછી તે કામ જીત્યાનું એવું સાધન કર્યું જે, 'શરીરમાંથી પરસેવો જ નીકળે નહિ અને ટાઢ-તડકો પણ લાગે નહીં.' પછી અમે રામાનંદસ્વામી પાસે આવ્યા ત્યારે સ્વામીએ પરસેવો વળ્યા સારુ બધે શરીરે આવળના[3] પાટા બંધાવ્યા હતા, તોપણ શરીરમાં પરસેવો આવ્યો નહીં. માટે કામ જીત્યાનું સાધન તો સૌથી ઘણું કઠણ છે. એ તો **જેને ભગવાનના સ્વરૂપની ઉપાસનાનું દૃઢ બળ હોય અને અતિશય પંચવિષયમાંથી નિર્વાસનિક થયો હોય અને તે નિર્વાસનિકપણાની અતિશય ગાંઠ બંધાણી હોય, તો તે પુરુષ ભગવાનને પ્રતાપે કરીને નિષ્કામી થાય છે."**

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "નિર્વાસનિક થયાનું કારણ તે આવી વાત સાંભળવી તે છે કે વૈરાગ્ય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્ય તો એકલો ટકી શકે નહિ, અંતે જતો નાશ થઈ જાય છે. અને જ્યારે આત્મનિષ્ઠા હોય અને ભગવાનની મૂર્તિનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય, પછી એમ વિચારે જે, 'હું તો આત્મા છું, સચ્ચિદાનંદરૂપ છું અને પિંડ-બ્રહ્માંડ તો માયિક છે ને નાશવંત છે. માટે હું ક્યાં ? ને એ પિંડ-બ્રહ્માંડ ક્યાં ? અને મારા ઈષ્ટદેવ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના આધાર જે અક્ષર તે થકી પણ પર છે. તે ભગવાનનો મારે દૃઢ આશરો થયો છે.' એવા [4] વિચારમાંથી જે વૈરાગ્ય ઉદય થાય તે વૈરાગ્ય જ્ઞાને યુક્ત કહેવાય ને એ વૈરાગ્યનો કોઈ કાળે નાશ થાય નહીં. જેમ અગ્નિ બળતો હોય તેને માથે જળ પડે તો ઓલાઈ જાય અને વડવાનળ અગ્નિ સમુદ્રને વિશે છે તે જળનો ઓલાવ્યો ઓલાતો નથી; તેમ જે જ્ઞાને યુક્ત વૈરાગ્ય

પ્રકારની બસ્તિ છે. લિંગથી જળને ખેંચીને લિંગથી જ બહાર કાઢે અથવા ગુદાથી બહાર કાઢે તે બીજા પ્રકારની બસ્તિ છે.

૧.મુખથી જલપાન કરીને તે જળનું મુખથી જ વમન કરવું તેને કુંજર ક્રિયા કહે છે. ૨.ભદ્રાસનને જ ગોરખાસન કહે છે. ૩.ઔષધિ માટે વપરાતા એક પ્રકારના છોડના પાન તથા ફૂલના ૪.આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનના મહિમાએ સહિત આશરાના

છે તે તો વડવાનળ અગ્નિ તથા વીજળીનો અગ્નિ તેવો છે, તે કોઈ કાળે ઓલાય નહિ અને તે વિના બીજા વૈરાગ્યનો તો વિશ્વાસ આવે નહીં.

અને અમારો જે વૈરાગ્ય તે તો જેવો વીજળીનો અગ્નિ તથા વડવાનળ અગ્નિ તે સરખો છે, તે અમારા સ્વભાવને તો જે અતિશય અમારે ભેળા રહ્યા હશે તે જાણે છે અને જે છેટે રહે છે તેને અમારો સ્વભાવ જાણ્યામાં આવતો નથી. અને આ મુકુંદ બ્રહ્મચારી છે તે ભોળા જેવા જણાય છે તોપણ અમારા સ્વભાવને યથાર્થ જાણે છે જે, **'મહારાજ તો આકાશ જેવા નિર્લેપ છે અને એમને કોઈ પોતાનું પણ નથી અને પારકું પણ નથી.'** અને એવી રીતે જો અમારા સ્વભાવને જાણે છે તો જેવા ઈશ્વરમાં ગુણ હોય તેવા ગુણ બ્રહ્મચારીમાં વર્તે છે અને અંતર્યામી સૌમાં રહ્યા છે તે બાઈ-ભાઈને મનમાં એમ સમજાવે છે જે, 'બ્રહ્મચારીમાં કોઈ વાતની ખોટ્ય નથી.'

તે એવા રૂડા ગુણ આવ્યાનું કારણ એ છે જે, **મોટા પુરુષને વિશે જે નિર્દોષ બુદ્ધિ રાખે છે તે પોતે સર્વ દોષ થકી રહિત થાય છે** અને જે મોટા પુરુષને વિશે દોષ પરઠે છે તે દોષના પરઠનારાની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અને કામાદિક જે શત્રુ તે સર્વે તેના હૈયામાં આવીને નિવાસ કરે છે. પછી એ સત્પુરુષને વિશે દોષબુદ્ધિનો પરઠનારો જે પુરુષ તેના હૈયામાં ભૂંડા ભૂંડા ઘાટ પણ પીડ્યા કરે છે અને એ સત્સંગ કરે છે તોય પણ દુખિયો મટે નહીં. અને જે બુદ્ધિમાન છે તે તો અમારે સમીપે રહીને અમારી સર્વે પ્રકૃતિને જાણે છે જે, 'જેટલાં સંસારમાં મોહ ઉપજાવવાનાં પદાર્થ ધન, સ્ત્રી, અલંકારાદિક તથા ખાનપાનાદિક છે, તે કોઈમાં મહારાજને હેત નથી અને મહારાજ તો સર્વ થકી ઉદાસી છે અને કોઈકને દયા કરીને પાસે બેસવા દે છે કે જ્ઞાનવાર્તા કરે છે તે તો કેવળ તેના જીવના કલ્યાણને અર્થે દયા કરીને કરે છે.' અને જે મૂર્ખ હોય તે તો પાસે રહે તોય પણ અમારા સ્વભાવને એમ ન જાણે અને છેટે રહે તે પણ એમ ન જાણે.

અને આ વાત સમજાય પણ તેને, જેને આત્મનિષ્ઠા હોય અને તે

આત્માને વિશે પરમેશ્વરની મૂર્તિને ધારીને તેની ભક્તિ કરતો હોય અને પોતે બ્રહ્મરૂપ થઈ ગયો હોય તોય પણ ભગવાનની ઉપાસનાનો[1] ત્યાગ કરે નહીં. માટે **આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનની મૂર્તિનો મહિમા સમજ્યા થકી કોઈ પદાર્થને વિશે વાસના રહેતી નથી.** અને વાસના ટળ્યા પછી જેવું પોતાના દેહનું પ્રારબ્ધ હોય તેવાં સુખ-દુ:ખને ભોગવે ખરો, પણ ઇન્દ્રિયોની તીક્ષ્ણતા[2] મટી જાય છે. અને મનોમય ચક્રની જે ધારા તે તો ઇન્દ્રિયો છે, તે જ્યારે બ્રહ્મ અને તેથી પર જે પરબ્રહ્મ તેનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે ત્યારે બુઠ્ઠિયો થઈ જાય છે. પછી જેમ કોઈ પુરુષે લીંબુ ચૂસ્યાં હોય ને દાંત અતિશય અંબાઈ ગયા હોય ને પછી તેને ચણા ચાવવા પડે ત્યારે તેથી કોઈ રીતે ચવાય નહિ અને અતિશય ભૂખ્યો થયો હોય તો તે ચણાને ગળી જાય પણ ચવાય નહિ, તેમ જેણે આત્માનો ને ભગવાનનો યથાર્થ મહિમા જાણ્યો છે તેને કોઈ લોકના વિષયસુખને વિશે આનંદ થાય નહિ અને દેહનું પ્રારબ્ધ હોય ત્યાં સુધી ખાનપાનાદિક સર્વે ભોગ ભોગવે ખરો પણ જેમ દાંત અંબાઈ ગયા હોય ને ચણા આખા ગળી જાય એમ ભોગવે.

અને વાસના ટળવી એ પણ કામ અતિશય ભારે છે, વાસના તો સમાધિનિષ્ઠ થાય તોપણ રહી જાય છે. અને સમાધિ થયા કેડે તો બ્રહ્મના સ્વરૂપમાંથી દેહમાં કોઈ રીતે અવાતું નથી અને જો અવાય છે તો તેના ત્રણ હેતુ છે : તેમાં એક તો જો કાંઈ **સંસારના સુખની વાસના** હોય તો સમાધિમાંથી પાછો દેહમાં આવે અને કાં તો **અતિ સમર્થ હોય તે સમાધિમાં જાય ને પોતાની ઇચ્છાએ** પાછો દેહમાં આવે અને કાં તો કોઈક પોતા થકી **અતિ સમર્થ હોય તે પાછો સમાધિમાંથી દેહમાં લાવે** – એ ત્રણ પ્રકારે સમાધિમાંથી પાછો દેહમાં આવે છે. અને જ્યારે સમાધિ થાય છે અને તેમાં બ્રહ્મનું દર્શન થાય છે ત્યારે કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખો બ્રહ્મનો પ્રકાશ દેખીને જો થોડી સમજણ હોય તો પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાનની જે મૂર્તિ છે તેને વિષે ન્યૂનપણું સમજે અને બ્રહ્મમાં અધિકપણું માની લે, એટલે

૧.સદા સાકાર એવા પરમાત્માની ભક્તિ-આરાધનાનો ૨.વિષયોમાં ચોંટવાની તીવ્રતા

ઉપાસનાનો ભંગ થયો. માટે પ્રત્યક્ષ મૂર્તિને વિશે અતિ દૃઢ નિશ્ચય થયો જોઈએ, તો સર્વે કામ સરે. અને અમે પણ એમ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે જે, **કોઈ અમને સાચો થઈને મન અર્પે અને લેશમાત્ર અંતરાય રાખે નહિ તો તેમાં અમે કોઈ વાતની કસર રહેવા દઈએ નહીં.**"

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેણે મન દીધું હોય તેનાં કેવાં લક્ષણ હોય અને મન ન દીધું હોય તેનાં કેવાં લક્ષણ હોય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે મન અર્પણ કર્યું હોય તેને જો પરમેશ્વરની વાત થતી હોય તથા પરમેશ્વરનાં દર્શન થતાં હોય અને તે સમે જો પોતે ન હોય તો તેની અતિશય પોતાના હૈયામાં દાઝ થાય. અને જ્યારે ભગવાનની વાત સાંભળે તથા ભગવાનનાં દર્શન કરે તેને વિશે અધિક અધિક પ્રીતિ થતી જાય, પણ તેમાંથી મન પાછું હઠે નહીં. અને પરમેશ્વર જ્યારે કોઈકને પરદેશ મૂક્યાની આજ્ઞા કરતા હોય, ત્યારે જેણે મન અર્પ્યું હોય તેના મનમાં એમ થાય જે, 'જો મને આજ્ઞા કરે તો બુરાનપુર તથા કાશી જ્યાં મૂકે ત્યાં રાજી થકો જઉં.' એવી રીતે **પરમેશ્વરના ગમતામાં રહીને જે રાજી રહેતો હોય તે તો હજાર ગાઉ ગયો હોય તોય અમારે પાસે છે,** અને જેણે એવી રીતે મન ન અર્પ્યું હોય અને તે અતિશય અમારે સમીપે રહેતો હોય તોય લાખો ગાઉ છેટે છે. અને જેણે અમને મન ન અર્પ્યું હોય તેને તો ઉપદેશ કરતાં પણ બીક લાગે જે, શું જાણીએ સવળું સમજશે કે અવળું સમજશે ? એવી રીતે મન અર્પ્યું હોય ને ન અર્પ્યું હોય તેનાં લક્ષણ છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૩॥**

વચનામૃત-૭૪ : સમજણ આપત્કાળે કળાય છે તેનું

(તા.૨૪/૪/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને જેટલો વૈરાગ્ય ને સમજણ હોય તે વિષય પ્રાપ્ત થાય કે આપત્કાળ આવે ત્યારે કળાય છે. (૨) આપણે ભગવાનના દાસ છીએ, માટે જેમ તેમની મરજી હોય તેમાં રાજી રહેવું. પછી તેમની ઈચ્છાથી આખું જગત સત્સંગી થાઓ કે મટી જાઓ, હાથીએ બેસારે કે ગધેડે બેસારે પણ હર્ષ-શોક તો થવા દેવો જ નહીં. (૩) સૂકા પાનની જેમ ભગવાનને આધીન રહી આનંદથી ભજન કરવું પણ કોઈ પ્રકારનો ઉદ્‌વેગ થવા દેવો નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના વૈશાખ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સવારમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયો બિછાવ્યો હતો તે ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને જેટલો વૈરાગ્ય હોય અને જેને જેટલી સમજણ હોય તે તો જ્યારે કોઈક વિષયભોગની પ્રાપ્તિ થાય અથવા જ્યારે કોઈક આપત્કાળ[1] આવી પડે ત્યારે કળાય,** પણ તે વિના કળાય નહીં. અને ઝાઝી સંપત કે આપત આવે એની વાત શી કહેવી ? પણ આ દાદા ખાચરને થોડું જ આપત્કાળ જેવું[2] આવ્યું હતું, તેમાં પણ જેનું અંતઃકરણ જેવું હશે તેવું સૌને જણાણું હશે." પછી મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ તો હૈયામાં રહે છે ખરો; તે પણ સમજીને રહે છે જે, જો સત્સંગનું ઉત્કૃષ્ટપણું હોય તો ઘણા જીવોને સમાસ થાય અને જ્યારે કાંઈ સત્સંગનું અપમાન જેવું હોય ત્યારે કોઈ જીવને સમાસ થાય નહિ; એટલા માટે હર્ષ-શોક જેવું થઈ આવે છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આપણે તો શ્રીકૃષ્ણનારાયણના દાસ છીએ, તે શ્રીકૃષ્ણનારાયણને જેમ ગમે તેમ રાજી રહેવું. અને એ **શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ઈચ્છા હશે તો સત્સંગની વૃદ્ધિ થશે ને જો એમને ઘટાડવો હશે તો ઘટી જશે. અને એ ભગવાન આપણને હાથીએ બેસારે તો હાથીએ બેસીને રાજી રહેવું અને ગધેડે બેસારે તો ગધેડે બેસીને રાજી રહેવું. અને એ ભગવાનનાં ચરણારવિંદ વિના બીજે ક્યાંય પ્રીતિ રાખવી નહીં.** અને એ ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને જેવી રીતે સત્સંગની વૃદ્ધિ થતી જાય તેવી રીતે રાજી રહેવું; પછી એ ભગવાનની ઈચ્છા હોય તો બધું જગત સત્સંગી થાઓ અથવા એની ઈચ્છાએ કરીને સર્વે સત્સંગી મટી જાઓ, પણ

૧.મોટી મુશ્કેલીવાળો સમય ૨.વિરોધીઓ તરફથી વિઘ્ન

કોઈ રીતે હર્ષ-શોક મનમાં ધારવો નહિ; એ ભગવાનનું કર્યું સર્વે થાય છે. માટે **સૂકું પાનડું જેમ વાયુને આધારે ફરે છે તેમ એ ભગવાનને આધીન રહીને આનંદમાં એ પરમેશ્વરનું ભજન કરવું અને કોઈ જાતનો મનમાં ઉદ્વેગ આવવા દેવો નહીં."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૪॥

વચનામૃત-૭૫ : એકોતેર પરિયાં તર્યાનું

(તા.૮/૫/૧૮૨૦, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સંબંધી હોય કે ન હોય, પણ જેને ભગવાનના ભક્તમાં હેત હોય તેનું કલ્યાણ થાય છે. (૨) ભગવાનના ભક્ત સાથે વૈરબુદ્ધિ રાખે તે નરકમાં પડે છે. (૩) જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ સંપૂર્ણ હોય તેને પરિપૂર્ણ નિશ્ચય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના વૈશાખ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને પીળાં પુષ્પના હાર કંઠને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સુરા ખાચરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેના કુળમાં ભગવાનનો એક ભક્ત થાય તો તેનાં એકોતેર પરિયાં[૧] ઉદ્ધરે છે, એમ કહ્યું છે અને તેના ગોત્રમાં કેટલાક તો સંતના ને ભગવાનના દ્વેષી પણ હોય ત્યારે તેનો કેવી રીતે ઉદ્ધાર છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ કર્દમ ઋષિનો દેવહૂતિએ પતિબુદ્ધિએ કરીને પ્રસંગ કર્યો હતો તોપણ કર્દમ ઋષિને વિશે સ્નેહ હતો તો એનો ઉદ્ધાર થયો. અને માંધાતા રાજાની દીકરીઓ પચાસ, તે સૌભરિ ઋષિનું રૂપ જોઈને વરિયો; તેને કામનાએ કરીને સૌભરિને વિશે હેત હતું તો તે સર્વેનું કલ્યાણ ઋષિના જેવું થયું. માટે જેના કુળમાં ભક્ત થયો હોય અને તેનાં કુટુંબી સર્વ એમ માને જે, 'આપણું મોટું ભાગ્ય છે જે આપણા કુળમાં ભગવાનનો ભક્ત થયો છે', એવી રીતે ભક્તનું માહાત્મ્ય સમજીને હેત રાખે તો તે સર્વ કુટુંબીનું કલ્યાણ થાય; અને

૧.પેઢી

મરીને પિત્રી જે સ્વર્ગમાં ગયા હોય તે પણ જો એમ જાણે જે, 'આપણા કુળમાં ભગવાનનો ભક્ત થયો તે આપણું મોટું ભાગ્ય છે.' એમ સમજીને ભગવાનના ભક્તમાં હેત રાખે તો તે પિત્રીનું પણ કલ્યાણ થાય. અને જે ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈરબુદ્ધિ રાખે તેનું તો કલ્યાણ ન થાય અને જેમ જેમ વૈર કરતો જાય તેમ તેમ તેની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થતી જાય અને દેહ મૂકે ત્યારે પંચ મહાપાપના કરનારા જે નરકના કુંડમાં પડે, તે પણ તે જ કુંડમાં પડે છે. તે માટે **ભગવાનના ભક્તમાં જેને હેત હોય તો સંબંધી હોય અથવા બીજો કોઈ હોય તે સર્વનું કલ્યાણ થાય છે."**

પછી નાજે ભક્તે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તે એક તો દૃઢ નિશ્ચયવાળો હોય અને એક તો થોડા નિશ્ચયવાળો હોય અને ઉપરથી તો બેય સારા દેખાતા હોય, તે બે કેમ ઓળખ્યામાં આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને આત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન હોય અને દૃઢ વૈરાગ્ય હોય અને ભક્તિ ને સ્વધર્મ પણ પરિપૂર્ણ હોય, તેનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ જાણવો.** અને એમાંથી જો એકે વાનું ઓછું હોય તો નિશ્ચય છે તોપણ માહાત્મ્ય વિનાનો છે અને એ ચાર વાનાં સંપૂર્ણ હોય તે માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય જાણવો." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૫॥**

વચનામૃત-૭૬ : ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી ને માનીનું

(તા.૨૩/૫/૧૮૨૦,મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ક્રોધી, ઈર્ષાળુ, કપટી અને માની માણસ જો હરિભક્ત હોય તોપણ ભગવાનને તેની સાથે બનતું નથી. (૨) પાંચેય વર્તમાનમાં પૂરો હોય અને ગમે એવા ભીડામાં પણ દેહપર્યંત મૂંઝાય નહિ તેની ઉપર મહારાજને વગર કર્યું સહેજે જ હેત થાય છે. (૩) એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિવાળા જ ભગવાનને વહાલા લાગે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના પ્રથમ જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ પોતાના ઉતારાને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મોટા મોટા સાધુ કેટલાક બેઠા હતા.

તેમની આગળ શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી જે, **"ક્રોધી, ઈર્ષ્યાવાળો, કપટી અને માની** એ ચાર પ્રકારના જે મનુષ્ય તે જો હરિભક્ત હોય તોપણ તે સાથે અમારે બને નહીં. અને ક્રોધ ને ઈર્ષ્યા એ બેય માનને આશરે રહે છે. અને કામીનો તો અમારે કોઈ કાળે વિશ્વાસ જ નથી જે, 'એ સત્સંગી છે.' અને કામી તો સત્સંગમાં હોય તોય વિમુખ જેવો છે. અને **જેને પંચ વર્તમાનમાં કોઈ વાતે ખોટ્ય ન હોય અને ગમે તેવા વચનના ભીડામાં લઈએ, અને એનું ગમતું મુકાવીને અમારા ગમતામાં રાખીએ તોપણ કોઈ રીતે દેહ પર્યંત મૂંઝાય નહિ, એવો હોય તે પાકો સત્સંગી છે. અને એવા હરિભક્ત ઉપર અમારે વગર કર્યું સહેજે જ હેત થાય છે.** અને એવા ગુણ ન હોય તો હેત કરવા જઈએ તોય પણ હેત થાય નહીં. અને અમારી તો એ જ પ્રકૃતિ છે જે, **જેના હૃદયમાં ભગવાનની એવી પરિપૂર્ણ ભક્તિ[1] હોય તે ઉપર જ હેત થાય છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૬॥

વચનામૃત-૭૭ : જ્ઞાનને ઓથ્યે ધર્મ ખોટા ન કરવાનું

(તા.૧૦/૭/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેમાં ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણો અને સાધુનાં ત્રીસ લક્ષણ જરૂર આવે છે. (૨) પંચવર્તમાનરૂપ ધર્મને મૂકીને જ્ઞાન કે ભક્તિનું બળ લેનાર ગુરુદ્રોહી ને વચનદ્રોહી છે. (૩) ભગવાનનો ભક્ત બોલતો, ઝંખતો કે મૌન થકો દેહ મૂકે પણ તેનું તો કલ્યાણ જ થાય છે, અને વિમુખ સારી કે ભૂંડી ગમે તે રીતે દેહ મૂકે તોપણ નરકે જ જાય.*

સંવત્ ૧૮૭૬ના દ્વિતીય જ્યેષ્ઠ વદિ અમાવાસ્યાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. અને મુનિ માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરતા હતા. પછી એક મુનિએ અણસમજણે કરીને ભગવાનના નિશ્ચયનું બળ લઈને ધર્મને ખોટા જેવા કરવા માંડ્યા.

૧.અસાધારણ હેત કે પૂર્ણ વિશ્વાસરૂપ નિષ્ઠા

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના જ્ઞાનની ઓટ્ય[1] લઈને જે ધર્મને ખોટા કરી નાંખે તેને અસુર જાણવો. અને ભગવાનના સ્વરૂપમાં તો એવા કલ્યાણકારી અનંત ગુણ રહ્યા છે, તે શ્રીમદ્‌ભાગવતને વિશે પ્રથમ સ્કંધમાં પૃથ્વીએ ધર્મ પ્રત્યે કહ્યા છે.[2] માટે જેને ભગવાનનો આશરો હોય તેમાં તો ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણો આવે છે. અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય હોય તેમાં એકાદશ સ્કંધમાં કહ્યાં એવાં જે સાધુનાં ત્રીસ લક્ષણ[3] તે

૧.ઓથ; આધાર કે બળ ૨.જુઓ પેજ : ૧૨૭ ૩.**कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षुः सर्वदेहिनाम्। सत्यसारोऽनवद्यात्मा समः सर्वोपकारकः॥ कामैरहतधीर्दान्तो मृदुः शुचिरकिञ्चनः। अनीहो मितभुक् शान्तः स्थिरो मच्छरणो मुनिः॥ अप्रमत्तो गभीरात्मा धृतिमान् जितषड्गुणः। अमानी मानदः कल्पो मैत्रः कारुणिकः कविः॥ आज्ञायैवं गुणान् दोषान् मयादिष्टानपि स्वकान्। धर्मान् सन्त्यज्य यः सर्वान् मां भजेत स सत्तमः॥ ज्ञात्वाऽज्ञात्वाऽथ ये वै मां यावान् यश्चास्मि यादृशः॥ भजन्त्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः॥**

कृपालुः - કાંઈ પણ અપેક્ષા વિના પારકું દુઃખ જેનાથી સહન ન થાય તે. **सर्वदेहिनां अकृतद्रोहः** - કોઈનો પણ દ્રોહ નહિ કરનારો. **तितिक्षुः** - દ્વંદ્વને સહન કરનારો. **सत्यसारः** - સત્ય તે જ સાર(બળ) જેને છે એવો. **अनवद्यात्मा** - દ્વેષ-અસૂયા આદિ દોષથી રહિત છે મન જેનું એવો. **समः** - સ્વ-પરમાં સમદૃષ્ટિવાળો. **सर्वोपकारकः** - સર્વ ઉપર ઉપકાર જ કરનારો. **कामैरहतधीः** - વિષયભોગથી બુદ્ધિમાં ક્ષોભ નહિ પામનારો. **दान्तः** - જેની ઈન્દ્રિયો નિયમમાં છે એવો **मृदुः** - સરળ સ્વભાવવાળો. **शुचिः** - સ્નાનાદિજન્ય બાહ્ય શૌચ અને વિષ્ણુચિંતનજન્ય આંતર શૌચ(પવિત્રતા)વાળો. **अकिञ्चनः** - સંગ્રહ રહિત અથવા અન્ય પ્રયોજને રહિત. **अनीहः** - એક પ્રભુની પ્રસન્નતા સિવાયની ઈચ્છાએ રહિત. **मितभुक्** - મિતાહાર કરનારો. **शान्तः** - અંતઃકરણ જેનું નિયમમાં છે એવો. **स्थिरः** - સ્થિર ચિત્તવાળો. **मच्छरणः** - હું (શ્રીહરિ) જ જેનો રક્ષક અને પ્રાપ્તિનો ઉપાય છે એવો. **मुनिः** - શુભ ચિંતન કરનારો. **अप्रमत्तः** - સાવધાન. **गभीरात्मा** - જેનો અભિપ્રાય જાણી શકાય નહિ તે. **धृतिमान्** - આપત્કાળમાં ધૈર્યવાળો. **जितषड्गुणः** - ભૂખ, તરસ, શોક, મોહ, જરા, મૃત્યુ - આ છ જેણે જીત્યા છે. **अमानी** - પોતાના સત્કારની અભિલાષા નહિ રાખનારો. **मानदः** - બીજાઓને માન અપનારો. **कल्पः** - હિતોપદેશ કરવામાં સમર્થ. **मैत्रः** - કોઈને નહિ ઠગનારો. **कारुणिकः** - કરુણાથી જ વર્તનારો પણ સ્વાર્થ કે લોભથી નહીં. **कविः** - જીવ, માયા અને ભગવાન એ ત્રણ તત્ત્વોને યથાર્થ જાણનારો.

ભગવાન કહે છે : મેં વેદ દ્વારા ઉપદેશ કરેલા ગુણદોષોને જાણીને અને પોતાના સર્વ ધર્મોનાં ફળનો ત્યાગ કરીને મને એકને જ પ્રાપ્ય અને પ્રાપક ભાવથી જે ભજે છે, તે જ ઉત્તમ સાધુ છે. વળી હું(ભગવાન) જેવો, જેવડો અને જે છું તેને જાણી-વિચારીને જેઓ મને અનન્યભાવે ભજે છે તે શ્રેષ્ઠ સાધુ છે. (ભાગવત : ૧૧/૧૧/૨૯-૩૩)

આવે છે. માટે જેમાં ત્રીસ લક્ષણ સંતનાં ન હોય તેને પૂરો સાધુ ન જાણવો. અને **જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તેના હૈયામાં તો પ્રભુના કલ્યાણકારી ગુણ જરૂર આવે** અને જ્યારે પ્રભુના ગુણ સંતમાં આવે ત્યારે તે સાધુ ત્રીસ લક્ષણે યુક્ત હોય.

માટે આજથી જે કોઈ **પંચ વર્તમાનરૂપ જે ધર્મ તેને મૂકીને જ્ઞાનનું કે ભક્તિનું બળ લેશે તે ગુરુદ્રોહી, વચનદ્રોહી છે.** અને એવી ધર્મભંગ વાત જે કોઈ કરતો હોય તેને વિમુખ કહેવો અને એમ કહેવું જે, 'તમે તો અસુરનો પક્ષ લીધો છે તે અમે નહિ માનીએ', એમ કહીને તે અધર્મીની વાતને ખોટી કરી નાંખવી."

પછી સંતે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! કોઈક ભગવાનનો અતિ દૃઢ ભક્ત હોય ને દેહ મૂકવા ટાણે તેને પીડા થઈ આવે છે અને બોલ્યાનું પણ કાંઈ ઠેકાણું રહેતું નથી, અને કોઈક તો કાંઈ પાકો હરિભક્ત જણાતો ન હોય ને તે દેહ મૂકવાને સમે તો અતિ સમર્થ જણાય છે ને અતિશય ભગવાનના પ્રતાપને જાણીને ને ભગવાનનો મહિમા મુખે કહીને સુખિયો થકો દેહ મૂકે છે, એનું શું કારણ છે ? જે સારો હોય તેનું અંતસમે સારું ન દેખાય ને જેવો તેવો હોય તેનું અંતસમે સારું દેખાય છે એનું કારણ કહો - એ પ્રશ્ન છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[૧] "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, ધ્યાન, મંત્ર, દીક્ષા અને શાસ્ત્ર એ આઠ જેવાં હોય તેવી પુરુષની મતિ થાય છે; તે જો સારાં હોય તો સારી મતિ થાય છે અને ભૂંડાં હોય તો ભૂંડી મતિ થાય છે. અને પુરુષના હૃદયને વિશે પરમેશ્વરની માયાના પ્રેર્યા થકા ચારે યુગના ધર્મ વારાફરતી વર્તતા હોય; તે જો અંતસમે સત્યયુગનો ધર્મ આવી જાય તો મૃત્યુ બહુ શોભી ઊઠે અને ત્રેતા ને દ્વાપરનો ધર્મ આવે તો તેથી થોડું શોભે અને કળિનો ધર્મ મૃત્યુસમે આવે તો અતિશય ભૂંડું દેખાય;

૧.તેનાં બે કારણ છે : એક યુગના ધર્મ, બીજું અવસ્થા. તે બંને શુભ અને અશુભ છે. તેમાં શુભ વર્તે તો મૃત્યુ શોભે છે અને અશુભ વર્તે તો શોભે નહીં.

એમ અંતસમે સારું-નરસું તે તો કાળે કરીને છે અથવા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા છે. તેમાં જો અંતસમે જાગ્રત અવસ્થા વર્તતી હોય તો પાપી હોય તે પણ બોલતાં-ચાલતાં દેહ મૂકે છે, અને અંતસમે સ્વપ્ન અવસ્થા વર્તતી હોય તો ઝંખ્યા જેવું[1] કાંઈ ને કાંઈ બોલતો થકો ભગવાનનો ભક્ત હોય તોપણ દેહ મૂકે, અને અંતસમે સુષુપ્તિ અવસ્થા પ્રધાન વર્તે તો ભગવાનનો ભક્ત હોય અથવા વિમુખ હોય તોપણ ઘેનમાં ને ઘેનમાં રહીને દેહ મૂકે, પણ સારું કે નરસું કાંઈ બોલાય નહીં.

અને **અંતકાળે એ ત્રણ અવસ્થા થકી પર અને બ્રહ્મરૂપ એવો પોતાના જીવાત્માને સાક્ષાત્કાર માનતો થકો જે દેહ મૂકે, તે તો જેવી ઈશ્વરને સામર્થી હોય તેવી સામર્થી જણાવીને દેહ મૂકે છે.** અને એમ બ્રહ્મરૂપ થઈને ને સામર્થી જણાવીને દેહ મૂકવો તે ભગવાનના ભક્તને જ થાય છે, પણ બીજા વિમુખ જીવને એમ થાય જ નહીં. એવી રીતે કાળે કરીને અંતસમે સારું-નરસું જણાય છે અથવા અવસ્થાઓને યોગે કરીને સારું-નરસું જણાય છે.

અને વિમુખ હોય ને તેને અંતકાળે જાગ્રત અવસ્થા વર્તતી હોય ને બોલતો બોલતો દેહ મૂકે તેણે કરીને કાંઈ તેનું કલ્યાણ થતું નથી, વિમુખ તો સારી રીતે દેહ મૂકે અથવા ભૂંડી રીતે દેહ મૂકે પણ નરકે જ જાય. અને **ભગવાનનો ભક્ત હોય તે બોલતો બોલતો દેહ મૂકે અથવા ઝંખ્યા જેવું બોલીને દેહ મૂકે અથવા શૂન્ય મૌન રહીને દેહ મૂકે પણ તેનું કલ્યાણ જ છે પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી, એમ ભગવાનના ભક્તને જાણવું.** અને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને અંતસમે સ્વપ્નાદિકને યોગે કરીને ઉપરથી પીડા જેવું જણાતું હોય પણ એને અંતરમાં તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને અતિ આનંદ વર્તતો હોય. માટે નક્કી હરિભક્ત[2] હોય ને અંતસમે લાવાંઝંખા કરતો[3] થકો દેહ મૂકે પણ એના કલ્યાણમાં લેશમાત્ર સંશય રાખવો નહીં." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૭॥**

૧.ન સમજાય એવું ૨.ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત ૩.અસ્પષ્ટ વાણી બોલતો

વચનામૃત-૭૮ : સર્વદેશી સમજણનું

(તા.૧૩/૭/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પૂર્વકર્મોથી દેશ-કાળાદિ ફરે નહિ, માટે મુમુક્ષુઓએ સારા જ દેશકાળાદિ સેવવા. (૨) યથાર્થ નિશ્ચયવાળાને પ્રભુની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણકારી જ સમજાય તથા ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવે જ નહીં. (૩) દેહનાં સંબંધીના પક્ષ જેવો જેને સત્સંગનો પક્ષ છે, તેનો સત્સંગમાં અચળ પાયો છે. (૪) મન, વાણીને અગોચર એવા ભગવાન પોતે જ દર્શન દેવાનો સંકલ્પ કરે છે એટલે ધામમાં હોવા છતાં સહુ કોઈને આ લોકમાં પણ દેખાય છે. (૫) 'મહારાજ અને સંતો જ્યાં બિરાજે છે ત્યાં જ અક્ષરધામ છે. તેમની સાથે મને રહેવા મળ્યું, માટે મારાં મોટાં ભાગ્ય છે', એમ સમજે તો અખંડ આનંદ રહે. (૬) જ્યાં સુધી દેહનું ભાન છે ત્યાં સુધી સમૂહમાં રહી કથા-કીર્તન કરે-સાંભળે તે શ્રેષ્ઠ છે. (૭) જે પોતાના સ્વભાવ સાથે દૃઢ વૈર બાંધે છે તેના ઉપર શ્રીહરિ તથા સંતની કૃપા થાય છે; માટે પોતાના અંતઃશત્રુ સાથે વૈર કર્યામાં ઘણો જ લાભ છે. (૮) પોતાની કુબુદ્ધિથી સંતના અલ્પ દોષને મોટો માને છે એટલે હેત-ભાવ ઓછા થઈ જાય છે. (૯) જેમ સંત કહે તેમ જ સંશય રહિત થઈને કરે તો જરૂર મોક્ષ થાય.

સંવત્ ૧૮૭૭ના અષાઢ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ આથમણે બારણે ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ વિરાજમાન હતી ને કંઠને વિશે શ્વેત પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે સંત સાંભળો, એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ." પછી સંતે કહ્યું જે, "પૂછો મહારાજ." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, મંત્ર, દેવતાનું ધ્યાન, દીક્ષા અને શાસ્ત્ર – એ આઠ સારાં હોય તો પુરુષની બુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે અને એ આઠ ભૂંડાં હોય તો પુરુષની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થાય છે, માટે એ આઠેમાં પૂર્વસંસ્કાર કર્મનું કાંઈ જોર છે કે નથી ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "પૂર્વકર્મનું જોર જણાય છે તો ખરું. જો સારાં પૂર્વકર્મ હોય તો પવિત્ર દેશને વિશે જન્મ આવે અને ભૂંડાં પૂર્વકર્મ હોય તો ભૂંડા દેશને વિશે જન્મ આવે. તેમ જ કાળાદિક સાત છે તેમાંથી પણ જેવા પૂર્વકર્મ હોય તેવાનો યોગ બને છે.

માટે સર્વેમાં પૂર્વકર્મનું પ્રધાનપણું જણાય છે. અને દેશ-કાળાદિક જે આઠ તેનું તો કોઈક ઠેકાણે પ્રધાનપણું હોય ને પૂર્વકર્મનું તો સર્વે ઠેકાણે પ્રધાનપણું છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ-કાળથી લઈને દેવતા જે પરમેશ્વર ત્યાં પર્યંત સર્વને વિશે પૂર્વકર્મને પ્રધાન કહો છો, તે કયા શાસ્ત્રને મતે કહો છો ? તેનું કોઈ વચન ભણી દેખાડો. અને એક કર્મનું જ પ્રધાનપણું તો જૈનના શાસ્ત્રમાં છે, પણ બીજાંમાં નથી. બીજાં શાસ્ત્રમાં તો પરમેશ્વર અને પરમેશ્વરના ભક્તનો સંગ તેનું જ પ્રધાનપણું છે. માટે તમે કેવળ પૂર્વકર્મનું પ્રતિપાદન કરો છો તે ઉપરથી સત્સંગી છો ને છાના નાસ્તિક છો કે શું ? કેમ જે, નાસ્તિક વિના બીજો તો કોઈ કર્મનું પ્રતિપાદન કરતો નથી. અને નાસ્તિક તો વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસ જે ભારતાદિક તેને ખોટા જાણે છે ને પોતાના માગધી[1] ભાષાના જે ગ્રંથ તેને જ સાચા માને છે; માટે મૂર્ખ થકા કર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે. અને જો પૂર્વ કર્મે કરીને દેશાદિક આઠ ફરતા હોય તો મારવાડને વિશે કેટલાક પુણ્યવાળા રાજા થયા છે, તેમને અર્થે સો હાથ ઊંડાં પાણી હતાં તે ઉપરછલાં થયાં નથી. અને જો પૂર્વકર્મને વશ દેશ હોય તો પુણ્ય કર્મવાળાને અર્થે પાણી ઊંચાં આવ્યાં જોઈએ ને પાપીને અર્થે ઊંડાં ગયાં જોઈએ, પણ એમ તો થતું નથી. અને મારવાડ દેશમાં તો પાપી હોય અથવા પુણ્યવાળો હોય પણ ઊંડાં પાણી ઊપજે, પણ તે દેશ પોતાના ગુણનો ત્યાગ કરતો નથી. માટે **દેશ-કાળાદિક તો પૂર્વકર્મનાં ફેરવ્યાં ફરે નહીં.** તે માટે જે પોતાના કલ્યાણને ઇચ્છે તેને તો નાસ્તિકની પેઠે કર્મનું બળ રાખવું નહીં.

અને ભૂંડાં દેશ-કાળાદિક આઠ હોય તેનો ત્યાગ કરીને રૂડાં જે દેશ-કાળાદિક આઠ તેનું સેવન કરવું. અને દેશ તો બારણે પણ સારો-નરસો હોય અને પોતાનો દેહરૂપ જે દેશ તે પણ સારો-નરસો હોય; તે જ્યારે દેહરૂપ જે સારો દેશ તેને વિશે જીવ હોય ત્યારે શીલ, સંતોષ, દયા, ધર્મ ઇત્યાદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે વર્તતા હોય અને જ્યારે આ દેહરૂપ જે

૧.મગધ(બિહાર) અને બંગાળમાં બોલાતી ભાષા. જે ભાષામાં જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મનું અસલ લખાણ છે.

ભૂંડો દેશ તેને વિશે જીવ રહ્યો હોય ત્યારે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર ઇત્યાદિક ભૂંડા ગુણ વૃદ્ધિ પામે છે.

અને સારો ભૂંડો જે સંગ થાય છે તેની વિગતી એમ છે જે, **જેનો સંગ થાય તે સાથે કોઈ રીતે અંતર[1] રહે નહિ, ત્યારે તેનો સંગ થયો જાણવો.** અને ઉપરથી તો શત્રુને પણ હૈયામાં ઘાલીને મળે છે, પણ અંતરમાં તો તે સાથે લાખો ગાઉનું છેટું છે. એવી રીતે ઉપરથી સંગ હોય તે સંગ ન કહેવાય અને મન, કર્મ, વચને કરીને જે સંગ કરે તે જ સંગ કર્યો કહેવાય. માટે એવી રીતે **મન, કર્મ, વચને સંગ તો પરમેશ્વર અથવા પરમેશ્વરના ભક્ત તેનો જ કરવો,** જેથી જીવનું કલ્યાણ થાય; પણ પાપીનો સંગ તો ક્યારેય ન કરવો."

પછી મધ્યાહ્ન સમે શ્રીજીમહારાજે સર્વે નાના નાના વિદ્યાર્થી સાધુને પોતાને સમીપે બોલાવ્યા અને એમ કહ્યું જે, "તમે સર્વે વિદ્યાર્થી મને પ્રશ્ન પૂછો." પછી મોટા શિવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનનો અચળ નિશ્ચય હોય તે કેમ ઓળખાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને અચળ નિશ્ચય હોય તેને ભગવાન સારી ક્રિયા કરે અથવા નરસી ક્રિયા કરે તે સર્વે કલ્યાણકારી ભાસે; અને ભગવાન જીતે અથવા હારે; અથવા કોઈક ઠેકાણે ભાગે; અથવા ક્યારેક રાજી થાય, ક્યારેક શોક કરે; ઇત્યાદિક **અનંત પ્રકારની ભગવાનની ક્રિયાઓ તેને જોઈને નિશ્ચયવાળો ભક્ત હોય તે એમ કહે જે, 'પ્રભુની સર્વ ક્રિયા કલ્યાણને અર્થે છે.' તે જ્યારે બોલે ત્યારે એવું ને એવું બોલતો હોય તો તેને પરિપક્વ નિશ્ચયવાળો જાણવો."**

પછી નિર્માનાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન અને ભગવાનના સંત તેને વિશે દોષબુદ્ધિ ન આવે તેનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવો પ્રથમ કહ્યો એવો[2] ભગવાનનો અચળ નિશ્ચય હોય તો તેને કોઈ રીતે ભગવાનને વિશે દોષબુદ્ધિ આવે નહિ; અને એવા મોટા જે ભગવાન તેના દાસનો મહિમા જ્યારે વિચારે ત્યારે ભગવાનના ભક્તનો પણ કોઈ રીતે અવગુણ આવે નહીં."

૧.અણગમો; અરુચિ ૨.માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક

પછી નિર્માનાનંદસ્વામી અને નાના પ્રજ્ઞાનાનંદસ્વામી એ બેએ મળીને પૂછ્યું જે, "જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થાને વિશે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ કેમ જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૂર્વજન્મનો કોઈક શુભસંસ્કાર[1] બલિષ્ઠ હોય તેને ભગવાનની મૂર્તિ ત્રણે અવસ્થામાં અખંડ દેખાય છે; અથવા ભય, કામ અને સ્નેહ એ ત્રણ જેને વિશે અખંડ હોય તેને ભગવાન વિના બીજું પદાર્થ હોય તે પણ ત્રણ અવસ્થામાં અખંડ દેખાય છે, તો ભગવાન દેખાય એમાં શું કહેવું ? એ તો દેખાય જ."[2]

પછી નાના શિવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સત્સંગને વિશે અચળ પાયો જેનો હોય તે કેમ જણાય ?' એક તો એ પ્રશ્ન છે અને બીજો પ્રશ્ન એ છે જે, 'માન, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર અને ઈર્ષ્યા ઇત્યાદિક જે શત્રુ તે કયે પ્રકારે કરીને નાશ પામે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને સત્સંગનો અતિ દૃઢ પક્ષ હોય તે જ્યારે કોઈ સત્સંગનું ઘસાતું બોલે ત્યારે ખમી શકે જ નહીં. જેમ પોતાના કુટુંબી હોય ને તે સાથે કચવાણ[3] થઈ હોય તોય પણ જ્યારે તેનું કોઈ ઘસાતું બોલે ત્યારે ખમાય નહિ; એવી રીતે **જેવો દેહના સંબંધીનો પક્ષ છે તેવો જેને સત્સંગનો પક્ષ હોય તેનો પાયો સત્સંગને વિશે અચળ છે.** અને બીજા પ્રશ્નનો એ ઉત્તર છે જે, જેને એવો સત્સંગનો પક્ષ છે, તે સંત અથવા સત્સંગી તે સંગાથે માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા કેમ રાખી શકે ? માટે **જેને સત્સંગનો પક્ષ હોય તેના માન, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા આદિક સર્વ શત્રુનો નાશ થઈ જાય છે.** અને જેને સત્સંગીનો પક્ષ ન હોય અને સત્સંગી ને કુસંગીને વિશે સમભાવ હોય તો ગમે તેવો સત્સંગમાં મોટો કહેવાતો હોય, પણ અંતે જતાં જરૂર વિમુખ થાય."

પછી નાના આત્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન અને ભગવાનના સંત તે કોઈકને તો નિધડક[4] થઈને જેમ કહેવું ઘટે તેમ કહે છે

૧.પૂર્વજન્મમાં પ્રેમપૂર્વક કરેલી નવધા ભક્તિનું બીજબળ અથવા ભગવાન કે મોટા સંતનો મળેલો રાજીપો. ૨. સચ્ચિદાનંદસ્વામી, સિદ્ધાનંદસ્વામી અને રાધાજી વગેરેને અતિ સ્નેહથી, ગોપીઓને કામભાવથી અને કંસને અતિ ભયથી ભગવાન ત્રણેય અવસ્થામાં અખંડ દેખાતા હતા. ૩.મનદુઃખ; બોલાચાલી ૪.ભય કે ચિંતાએ રહિત

અને તેની કોરનો એમ ભરૂંસો આવે છે જે, 'આનું માન કરીશું અથવા તિરસ્કાર કરીશું તોય પણ કોઈ રીતે એ પાછો નહિ પડે;' એવો જે ભરૂંસો તે ભગવાન ને ભગવાનના સંતને કેમ આવે ?' એક તો એ પ્રશ્ન છે. અને બીજો પ્રશ્ન એ છે જે, 'જે સંતને પાસે રહેતા હોઈએ તેને જેવું આપણા ઉપર હેત હોય તેવું સમગ્ર સંતને કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવો શિવાનંદ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો છે તેવો **સત્સંગનો જેને દૃઢ પક્ષ હોય તો તેને કહેતાં-સાંભળતાં ભગવાન ને ભગવાનના સંતને સંશય થાય નહિ** અને એનો કોઈ રીતે કુવિશ્વાસ આવે નહિ જે, 'આને કહેશું તો આ સત્સંગમાંથી જતો રહેશે.' તેની કોરનો તો દૃઢ વિશ્વાસ જ હોય જે, 'એનો સત્સંગ તો અચળ છે, માટે એને કહેશું તેની કાંઈ ફિકર નથી.'

અને બીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે જે, જેને પાસે પોતે પ્રથમ રહેતો હોય અને તેને સાથે પોતાને ન બન્યું ત્યારે બીજા પાસે જઈને રહે, તોપણ જેને પાસે પ્રથમ રહ્યો હોય તેનું જો કોઈક ઘસાતું બોલે તો ખમી શકે નહિ, ત્યારે સર્વે સંતને એમ સમજાય જે, 'આ તો કૃતઘ્ની નથી, જેને પાસે ચાર અક્ષર ભણ્યો છે તેનો ગુણ મૂકતો નથી માટે બહુ રૂડો સાધુ છે', એમ જાણીને સર્વે સંતને હેત રહે. અને જેની પાસે પ્રથમ રહ્યો હોય તેને મૂકીને બીજા પાસે જાય ત્યારે પ્રથમ જેની પાસે રહ્યો હોય તેની નિંદા કરે ત્યારે સર્વ સંતને એમ જણાય જે, 'આ કૃતઘ્ની પુરુષ છે, તે જ્યારે આપણી સાથે નહિ બને ત્યારે આપણી પણ નિંદા કરશે', પછી તે ઉપર કોઈને હેત રહે નહીં."

પછી દહરાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન તો અક્ષરાતીત છે અને મન-વાણી થકી પર છે અને સર્વને અગોચર[1] છે, તે સર્વને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે તેનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"અક્ષરાતીત ને મન વાણી થકી પર અને અગોચર એવા જે ભગવાન તે જ પોતે કૃપા કરીને એમ ધારે છે જે, 'જ્ઞાની-અજ્ઞાની એવા જે મૃત્યુલોકના મનુષ્ય તે**

૧.આંખ, કાન, મન વગેરે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ વડે ગ્રહણ ન થાય તેવા

સર્વે મને દેખો', એમ ધારીને સત્યસંકલ્પ એવા જે ભગવાન તે કૃપાએ કરીને મૃત્યુલોકના સર્વે મનુષ્ય દેખે એવા થાય છે."

પછી ત્યાગાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાન રાજી કેમ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનને રાજી કરવા હોય તેને તો દેહના સુખને ઈચ્છવું નહિ અને દર્શનનો પણ લોભ રાખવો નહિ ને ભગવાન જેમ કહે તેમ કરવું; એ જ ભગવાનને રાજી થયાનું સાધન છે."**

પછી લક્ષ્મણાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન ને ભગવાનના સંતનો જે સમાગમ તે આશ્ચર્ય સરખો કેમ સમજીએ ત્યારે જણાય ? અને આઠે પહોર અહો અહો સરખું કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્ત એમ સમજે જે, **'આ ભગવાન ને આ સંત તે સર્વે વૈકુંઠ, ગોલોક અને બ્રહ્મપુર તેના નિવાસી છે. તે સંત ને પરમેશ્વર જ્યાં વિરાજમાન છે ત્યાં જ એ સર્વે ધામ છે, અને એ સંત ભેળો મારો નિવાસ થયો છે તે મારું અતિ બડું ભાગ્ય છે.'** એવી રીતે સમજે તો આઠે પહોર આશ્ચર્ય સરખું રહે અને આઠે પહોર આનંદના સમુદ્રમાં ઝીલતો રહે."

પછી પરમાત્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સંતનાં એકાદશસ્કંધમાં જે ત્રીશ લક્ષણ કહ્યાં છે, તે શો ઉપાય કરે તો આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે ત્રીશ લક્ષણે યુક્ત સંત હોય તેને વિશે ગુરુબુદ્ધિ ને દેવબુદ્ધિ રાખીને મન-કર્મ-વચને એનો સંગ કરે, તો એ સંગના કરનારાને વિશે પણ એ ત્રીશ લક્ષણ આવે છે.** એવી રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે જે, 'સંતને સેવે ત્યારે સંત સરખો થાય છે."

પછી શાંતાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એક તો અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખતો હોય અને બીજો તો ભગવાનનું ભજન-સ્મરણ પણ કરે અને કથા-કીર્તન પણ કરે ને સાંભળે; એ બે પ્રકારના જે ભગવાનના ભક્ત તેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થતી હોય અને દેહની ખબર રહે નહિ એવો હોય તો તે કથા-કીર્તન ન કરે તોપણ શ્રેષ્ઠ છે. અને જેને દેહની ખબર રહેતી હોય ને

ભજનમાંથી પોતાની મેળે ઊઠીને ખાવું, પીવું, દેહની ક્રિયા તે સર્વે કરતો હોય અને જો ભગવાનની કથા-કીર્તન ન કરે ને ન સાંભળે તો તે થકી તો ભગવાનની કથા-કીર્તન કરતો હોય ને સાંભળતો હોય તે શ્રેષ્ઠ છે."

પછી આધારાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેવી રીતે વર્તીએ તો ભગવાન ને ભગવાનના સંત પ્રસન્ન થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"પંચવર્તમાન[1] સંપૂર્ણ રાખીએ** ને તેમાં કોઈ રીતે ખોટ આવવા દઈએ નહિ, તો ભગવાન ને ભગવાનના સંત પ્રસન્ન થાય છે એમાં લેશમાત્ર સંશય નહીં."

પછી વેદાંતાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેણે પ્રથમ કાંઈક ગોબરું વર્તાણું હોય, પછી તે શો ઉપાય કરે ત્યારે તેની ઉપર ભગવાન ને ભગવાનના સંત રાજી થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે પોતામાં ભૂંડો સ્વભાવ હોય તેને દેખીને ભગવાન અને ભગવાનના સંત કુરાજી થતા હોય, તે સ્વભાવ સાથે જ્યારે વૈર કરીએ ત્યારે જેને જે સાથે વૈર હોય તે તો સર્વે જગત જાણે એવું હોય, તે સંતને પણ ખબર પડે. પછી સંત તો તે સ્વભાવના વૈરી છે, તે આપણા પક્ષમાં ભળીને અને આપણી ઉપર દયા કરે અને જે પ્રકારે તે સ્વભાવને જીતીએ એવો ઉપાય બતાવે. માટે જે સ્વભાવે પોતાને ફજેત કર્યો હોય, તે સ્વભાવ સાથે સુધું[2] દૃઢ વૈર બાંધીને તેનું મૂળ ઊખડી જાય એવો ઉપાય કરવો. અને જ્યારે એવી રીતે વર્તીએ ત્યારે ભગવાન ને ભગવાનના સંત આપણા ઉપર પૂર્ણ દયા કરે. અને **જ્યારે હરિની ને હરિજનની જે ઉપર દયા થાય ત્યારે તેને હૈયામાં અતિશય સુખ વર્ત્યા કરે અને કલ્યાણને માર્ગે ચાલ્યાની પણ સામર્થી વધે અને પોતાના શત્રુ જે કામ, ક્રોધ, લોભાદિક તેનું બળ ઘટી જાય છે.** માટે જે પોતાના હૃદયને વિશે અતિશય શત્રુ પીડતો હોય તે સાથે અતિશય વૈર કરીએ તો તેની પરમેશ્વર

૧.**ત્યાગીનાં પંચવર્તમાન :** નિર્લોભીપણું, નિષ્કામીપણું, નિ:સ્વાદીપણું, નિ:સ્નેહીપણું, નિર્માનીપણું. **ગૃહસ્થ ભક્તનાં પંચવર્તમાન :** દારૂ, માંસ, ચોરી, વ્યભિચાર અને વટલવું તથા વટલાવવું – આ પાંચેયનો ત્યાગ કરવો. ૨.દિલથી કરેલું; ખરેખરું

સહાય કરે છે. માટે પોતાના શત્રુ જે કામાદિક તે સાથે જરૂર વૈર કરવું ઘટે છે. અને **પોતાના અંતઃશત્રુ સાથે વૈર કર્યામાં ઘણો જ લાભ છે.**"

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેવી ભગવાનની બીક પાસે બેઠા હોઈએ અને રહે છે, તેવી ને તેવી બીક છેટે જઈએ તોપણ રહે; તે કેમ સમજીએ તો રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવી પાસે ભગવાનની મર્યાદા રહે છે તેવી છેટે જાય તોય પણ રહે, **જો ભગવાનનું પૂરું માહાત્મ્ય સમજે તો.**

તે માહાત્મ્ય એમ સમજવું જે, 'અક્ષરાતીત એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેની ઇચ્છાએ કરીને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તે બ્રહ્માંડને પોતાની શક્તિએ કરીને ધરી રહ્યા છે. અને તે ભગવાન વ્યતિરેક થકા સર્વમાં અન્વયપણે રહ્યા છે અને અન્વય થકા પણ વ્યતિરેક છે. અને તે **ભગવાન જેવા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે તેવા ને તેવા અણુ અણુ પ્રત્યે અંતર્યામીરૂપે વિરાજમાન છે. અને તે ભગવાનના ડોલાવ્યા વિના એક તૃણ પણ ડોલવાને સમર્થ નથી.** અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને વિશે જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય થાય છે અને તેને વિશે સુખ-દુઃખનો જીવોને સંબંધ થાય છે, તે સર્વે પુરુષોત્તમ ભગવાનના હાથમાં છે. જેટલું ભગવાન કરે તેટલું જ થાય છે. એવા જે ભગવાન તે જીવોના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વી ઉપર પધારે છે, ત્યારે પોતે ઘોડે ચડીને ચાલે ત્યારે ઘોડો ભગવાનને ઉપાડી ચાલે છે, પણ એ તો ઘોડાના આધાર છે. અને પૃથ્વી ઉપર બેઠા હોય ત્યારે એમ જણાય જે, પૃથ્વી ભગવાનને ધરી રહી છે, પણ એ તો સ્થાવર-જંગમ સહિત સમગ્ર પૃથ્વીને ધરી રહ્યા છે. અને જ્યારે રાત્રિ હોય ત્યારે ચંદ્રમા કે દીવો કે મશાલ તેને અજવાળે કરીને ભગવાનનું દર્શન થાય અને દિવસે સૂર્યને અજવાળે કરીને દર્શન થાય, પણ એ ભગવાન તો સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ એ સર્વને પ્રકાશના દાતા છે. એવી અદ્‌ભુત સામર્થી છે, તોપણ જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થઈને મને દર્શન આપે છે.' એવી રીતે માહાત્મ્ય સમજે તો જેવી પાસે રહ્યે મર્યાદા રહે છે, તેવી ને તેવી છેટે જાય તોય પણ રહે."

પછી વળી ભગવદાનંદસ્વામીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનના કર્યા વિના કાંઈ થતું નથી, સર્વે ભગવાનનું જ કર્યું થાય છે; ત્યારે ભગવાનને અથવા ભગવાનના ભક્તને કાંઈક જ્યારે ભૂંડો દેશ-કાળ આવે છે, ત્યારે તે દુઃખને કેમ ભગવાન ટાળતા નથી અને તેને ટાળ્યાના મનસૂબા કેમ કરે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો જ્યારે ભગવાન મનુષ્યદેહ ધારણ કરે છે ત્યારે ભગવાનની એવી રીતિ જ છે જે, 'મનુષ્યની પેઠે સર્વે વ્યવહાર કરે, પણ અલૌકિક સામર્થીને પ્રગટ કરે નહીં.' એવી રીતે સર્વ શાસ્ત્રમાં ભગવાનનાં ચરિત્ર કહ્યાં છે; તેથી જ્યારે ભગવાન કાંઈક નવાં ચરિત્ર કરે ત્યારે સંશય કરજ્યો, પણ જ્યાં સુધી પૂર્વે અવતાર થયા છે તેના જેવાં ચરિત્ર કરે ત્યાં સુધી તો સંશય કરવો નહીં."

પછી નિર્મળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કેમ સમજીએ ત્યારે પ્રભુના સંતનો મહિમા અતિશય જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, વામન, પરશુરામ અને રામ-કૃષ્ણાદિક એ જે ભગવાનના અનંત અવતાર તેનો મહિમા વિચારે જે, **'જે ભગવાને રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારે કરીને અનંત જીવનો ઉદ્ધાર કર્યો છે તે ભગવાનના આ સંત છે, તેનો મારે સમાગમ મળ્યો છે, તે માટે હું પણ અતિ બડભાગી છું.'** એમ સમજે તો દિવસે દિવસે સંતનો મહિમા અતિશય જણાતો જાય."

પછી નારાયણાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહને વિશે જીવ અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે દેહને વિશે સુખ-દુઃખનો યોગ થાય છે ત્યારે તે સુખ-દુઃખને જીવ પોતાને વિશે માને ત્યારે તે જીવ અન્વયપણે છે અને જ્યારે ત્રણે દેહનાં સુખ-દુઃખથી પોતાને ન્યારો સમજે ત્યારે એ જીવ વ્યતિરેક છે."

પછી શૂન્યાતીતાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જ્યારે સત્સંગ કરે છે ત્યારે તો સંતમાં ને સત્સંગીમાં અતિશય હેત હોય અને પછી કેમ ઓછું થઈ જાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"પ્રથમ તો એને સંતને**

વિશે અલૌકિક મતિ હોય અને પછી તો તે સંતનો અલ્પ દોષ જોઈને પોતાની કુબુદ્ધિએ[1] કરીને ઝાઝો દોષ પરઠે છે. પછી એની અસદ્વાસના થઈ જાય છે, તેણે કરીને સંતને વિશે ઓછો ભાવ થઈ જાય છે. તે જો વિચારીને અસદ્વાસનાને ટાળે તો પ્રથમ હતો તેવો શુદ્ધ થાય; અને જો અસદ્વાસના ન ટાળે તો અંતે જતાં વિમુખ થઈ જાય છે."

પછી પ્રસાદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જીવને મોક્ષનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેમ સંત કહે તેમ જ સંશયરહિત થકો કરે, એ જ જીવને મોક્ષનો હેતુ છે."**

પછી ત્રિગુણાતીતાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ એનું વિષમપણું હોય ત્યારે ત્યાં શો ઉપાય કરવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશાદિક વિષમ હોય ત્યાં તો ઊગર્યાનો એ જ ઉપાય છે જે, ત્યાંથી જે તે પ્રકારે કરીને ભાગી છૂટવું."

પછી નાના નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય છે તોપણ અસદ્વાસના કેમ ટળતી નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું માહાત્મ્ય યથાર્થ જાણ્યું નથી એટલે અસદ્વાસના ટળતી નથી."

પછી મોટા યોગાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય પરિપૂર્ણ છે, તોપણ ભગવાનને વિશે ને ભગવાનની કથાને વિશે હેત કેમ થતું નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું જેવું માહાત્મ્ય છે તેવું એને સમજ્યામાં આવ્યું નથી, અને **જો યથાર્થ ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજાય તો ભગવાન વિના બીજામાં હેત રાખે તોપણ રહે નહિ ને એક ભગવાન અને ભગવાનના સંત અને ભગવાનની કથા-કીર્તન તેને વિશે જ અચળ હેત થાય છે."**

પછી પ્રતોષાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનની ભક્તિ અચળ કેમ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ

૧.બીજા અનંત સદ્ગુણોને છોડી એક સામાન્ય દોષને મોટો મનાવનારી દુષ્ટ બુદ્ધિએ

અને વાસુદેવ એ જે ચતુર્વ્યૂહ તથા કેશવાદિક જે ચોવીસ મૂર્તિઓ[1] તથા વરાહાદિક જે અવતાર એ સર્વેના કારણ એવા જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનો મહિમા અતિશયપણે કરીને સમજે તો તેને ભગવાનની શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તે અચળ રહે."

એવી રીતે સર્વ મુનિના પ્રશ્નનો ઉત્તર કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વેને પૂછતા હવા જે, **"કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણ નરકનાં દ્વાર છે, એમાંથી જેને જે અતિશય જીત્યામાં આવ્યા હોય તે સર્વે કહો." પછી જેને જે વાતની અતિશય દૃઢતા હતી તે તેવી રીતે બોલ્યા. તે મુનિનાં વચન સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ અતિશય રાજી થયા અને આત્માનંદસ્વામી તથા યોગાનંદ સ્વામી તથા ભગવદાનંદસ્વામી તથા શિવાનંદસ્વામી એ ચાર જણાને રાજી થઈને હૃદયને વિશે ચરણારવિંદ દીધાં અને એમ બોલ્યા જે, "જેમ મહાનુભાવાનંદસ્વામી આદિક જે મોટેરા છે, તે ભેળા આ ચાર પણ છે; માટે એમનું કોઈને અપમાન કરવા દેશો મા." એમ મુક્તાનંદસ્વામી આદિક જે મોટેરા સાધુ તેમને ભલામણ કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે જમવા પધાર્યા.**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.પ્ર.॥૭૮॥

॥ શ્રીગઢડા પ્રથમ પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

૧.કેશવ, માધવ, ગોવિંદ, વિષ્ણુ, વામન, શ્રીધર, હરિ, કૃષ્ણ, નારાયણ, ત્રિવિક્રમ, ઋષિકેશ, પદ્મનાભ, દામોદર, સંકર્ષણ, વાસુદેવ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ, અધોક્ષજ, નરસિંહ, અચ્યુત, જનાર્દન, ઉપેન્દ્ર, મધુસુદન, પુરુષોત્તમ

શ્રીસારંગપુરનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : મન જીત્યાનું

(તા.૨૮/૮/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જેને પંચવિષયમાં પ્રીતિ થાય જ નહિ તેનું મન જિતાયું કહેવાય. (૨) આત્મનિષ્ઠા તથા ભગવાનનો મહિમા એ બે થકી પ્રગટેલા વૈરાગ્ય વડે વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "**जितं जगत् केन मनो हि येन**'[1] એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, **'જેણે પોતાનું મન જીત્યું તેણે સર્વ જગત જીત્યું'**; તે મન જીત્યું કેમ જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેમાંથી જ્યારે ઈન્દ્રિયો પાછા હઠે અને કોઈ વિષય પામવાની ઈચ્છા રહે નહિ ત્યારે સર્વે ઈન્દ્રિયો વશ થાય છે. અને જ્યારે ઈન્દ્રિયો વિષયનો સ્પર્શ જ ન કરે ત્યારે મન પણ ઈન્દ્રિયો લગણ આવે નહિ અને હૈયામાં ને હૈયામાં રહે. એવી રીતે **જેને પંચવિષયનો ત્યાગ અતિ દૃઢપણે કરીને થયો ત્યારે તેનું મન જીત્યું જાણવું.** અને જો વિષય ઉપર કાંઈ પ્રીતિ હોય તો મન જીત્યું હોય તોપણ જીત્યું ન જાણવું."

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વિષયની નિવૃત્તિ થયાનું કારણ તે વૈરાગ્ય છે કે પરમેશ્વરને વિશે પ્રીતિ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "**એક તો વિષયની નિવૃત્તિનું કારણ આત્મનિષ્ઠા છે અને બીજું માહાત્મ્યે સહિત જે ભગવાનનું જ્ઞાન તે છે.**[2] તેમાં આત્મનિષ્ઠા તો એવી

૧.મણિરત્નમાળા : ૧૧ ૨.જેનામાં આત્મનિષ્ઠા આવે છે તેનામાં વૈરાગ્ય પણ સહેજે ➔

રીતની જોઈએ જે, 'હું ચૈતન્ય છું ને દેહ જડ છે, અને હું શુદ્ધ છું ને દેહ નરકરૂપ[1] છે, અને હું અવિનાશી છું ને દેહ નાશવંત છે, અને હું આનંદરૂપ છું ને દેહ દુઃખરૂપ છે.' એવી રીતે જ્યારે દેહ થકી પોતાના આત્માને સર્વ પ્રકારે અતિશય વિલક્ષણ સમજે, ત્યારે દેહને પોતાનું રૂપ માનીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે જ નહીં. એવી રીતે આત્મજ્ઞાને કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે.

અને ભગવાનનો મહિમા એમ વિચારે જે, 'હું આત્મા છું અને જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન મળ્યા છે તે પરમાત્મા છે. અને **ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ તથા બ્રહ્મપુર તથા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના પતિ જે બ્રહ્માદિક દેવ, એ સર્વેના સ્વામી જે શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન તે મને પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને તે મારા આત્માને વિશે પણ અખંડ વિરાજમાન છે.** અને તે ભગવાનનું જે એક નિમેષમાત્રનું[2] દર્શન તે ઉપર અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનાં જે વિષયસુખ છે તે સર્વેને વારીફેરીને નાંખી દઈએ અને **ભગવાનના એક રોમમાં જેટલું સુખ રહ્યું છે તેટલું સુખ જો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનાં વિષયસુખ ભેળાં કરીએ તોપણ તેના કોટિમા ભાગની બરોબર પણ થાય નહીં.** અને જે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે તેની આગળ બીજા જે દેવતાના લોક છે, તેને મોક્ષધર્મને વિશે[3] નરકતુલ્ય કહ્યા છે. એવા જે ભગવાન તે મને પ્રકટ મળ્યા છે. તેને મૂકીને નરકના કુંડ જેવાં જે વિષયનાં સુખ તેને હું શું ઇચ્છું ? અને વિષયસુખ તો કેવળ દુઃખરૂપ જ છે.' એવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવે કરીને વિષયની નિવૃત્તિ થાય છે.

અને એવી રીતે જે **આત્મજ્ઞાન અને પરમાત્માનું જ્ઞાન[4] તેમાંથી જે વૈરાગ્ય પ્રકટે તે વૈરાગ્યે કરીને સર્વ વિષયસુખની વાસનાની નિવૃત્તિ[5] થઈ**

જ આવી જાય છે અને જેને માહાત્મ્યજ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે, તેનામાં સ્વધર્મ અને પ્રીતિ પણ આવી જાય છે; માટે અન્ય સાધનની અપેક્ષાએ આત્મનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યજ્ઞાન તે બે વિષયની નિવૃત્તિ કરવાનાં અતિ ઉત્કૃષ્ટ સાધનો છે.

૧.વિષ્ટામય; મળ બનાવવાની ફૅક્ટરી જેવો ૨.આંખના પલકારા જેટલા સમયનું

૩.મહાભારત શાંતિપર્વ : ૧૯૧/૬માં **'स्थानानि निरया एव स्थानस्य परमात्मनः'** આવા વચનથી ૪.માહાત્મ્યજ્ઞાન ૫.સમૂળનાશ

જાય છે. અને જેણે એવી રીતે સમજીને વિષયસુખનો ત્યાગ કર્યો તેને પાછી વિષયમાં પ્રીતિ થાય જ નહીં. અને એનું જ મન જિતાણું કહેવાય. અને એવી સમજણ[1] વિના ઝાઝું હેત જણાતું હોય, પણ જ્યારે કોઈક સારા વિષયની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે ભગવાનને પડ્યા મૂકીને વિષયમાં પ્રીતિ કરે અથવા પુત્રકલત્રાદિકને[2] વિશે પ્રીતિ કરે અથવા રોગાદિક સંબંધી પીડા થાય અથવા પંચવિષયનું સુખ હોય તે મટી જાય, ત્યારે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ રહે નહિ અને વિકળ[3] જેવો થઈ જાય. અને જેમ કૂતરાનું ગલુડિયું હોય તે પણ નાનું હોય ત્યારે સારું દીસે, તેમ એવાની ભક્તિ પ્રથમ સારી દીસે પણ અંતે શોભે નહીં." ॥ **ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧॥૭૯॥**

વચનામૃત-૨ : ભગવાનની મૂર્તિમાં હેત થયાનું

(તા.૨૯/૮/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) દેહ, મન અને વચનના ગુણે કરીને ભક્તને ભગવાનમાં તથા ભગવાનને ભક્ત ઉપર હેત થાય છે તેની વિગત બતાવી છે. (૨) કુશળકુંવરબાઈની જેમ એકાગ્રવૃત્તિથી દર્શન કરવાં ને દૃષ્ટિ પલટાવીને મૂર્તિને અંતરમાં ઉતારવી. (૩) નેત્ર તથા શ્રોત્રને વિશેષ નિયમમાં રાખવાં.

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૬ છઠને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરી ઉપર ઢોલિયો બિછાવ્યો હતો તે ઉપર ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તક ઉપર બાંધી હતી તથા શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી તથા શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનના ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિમાં અતિશય હેત કયે પ્રકારે થાય ?" પછી તે પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિએ માંહોમાંહી કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજે તેનો

૧.આત્મનિષ્ઠા અને માહાત્મ્યજ્ઞાન ૨.કલત્ર – સ્ત્રી ૩.વ્યાકુળ; ઘાંઘો

ઉત્તર કરવા માંડ્યો જે, "સ્નેહ તો રૂપે કરીને પણ થાય છે તથા કામે કરીને પણ થાય છે તથા લોભે કરીને પણ થાય છે તથા સ્વાર્થે કરીને પણ થાય છે તથા ગુણે કરીને પણ થાય છે. તેમાં રૂપે કરીને જે સ્નેહ થાય છે તે તો જ્યારે તેના દેહમાં પિત્ત[૧] નીસરે અથવા કોઢ[૨] નીસરે ત્યારે સ્નેહ થયો હોય તે નાશ પામે છે; તેમ જ લોભ, કામ અને સ્વાર્થે કરીને જે હેત થયું હોય તે પણ[૩] અંતે નાશ પામે છે અને જે ગુણે કરીને[૪] સ્નેહ થયો હોય તે તો અંતે રહે છે."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે સોમલો ખાચર બોલ્યા જે, "એ તે ગુણ કયા ઉપરલા[૫] કે માંહિલા?"[૬] પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઉપરલે ગુણે શું થાય?[૭] એ તો વચને કરીને, દેહે કરીને અને મને કરીને જે ગુણ હોય અને તે ગુણે કરીને જે હેત થયું હોય તે નથી નાશ પામતું. અને તમે પૂછો છો તે ભક્તને ભગવાન ઉપર સ્નેહ થાય એમ જ કેવળ પૂછો છો કે ભગવાનને ભક્ત ઉપર સ્નેહ થાય એમ પણ પૂછો છો?" ત્યારે સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "એ બેયને પૂછીએ છીએ."

પછી શ્રીજીમહારાજે તેની વિસ્તારે કરીને વાર્તા કરવા માંડી જે, "વચને કરીને તો કોઈ જીવ-પ્રાણીમાત્રને દુખવવા નહીં. અને પરમેશ્વર સાથે અથવા મોટા સંત સાથે પ્રશ્ન-ઉત્તર કરતા હોઈએ અને તેમાં પરસ્પર વાદ-વિવાદ થતો હોય અને તેમાં **પોતે જીતીએ એમ જણાય, તોપણ જે મોટાથી નાનો હોય તેણે મોટાને સમીપે નમી દેવું;**[૮] અને આપણા કરતાં મોટા સંત હોય તે સભામાં પ્રશ્ન-ઉત્તરે કરીને ભોંઠા પડે[૯] એમ કરવું નહિ, મોટા સંત આગળ અને પરમેશ્વર આગળ તો જરૂર હારી જવું. અને પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તે પોતાને કોઈ વચન યોગ્ય કહે અથવા અયોગ્ય કહે, ત્યારે તે વચનને તત્કાળ સ્નેહે સહિત માનવું. તેમાં યોગ્ય વચન હોય તેમાં તો આશંકા થાય નહિ, પણ

૧.રક્તપિત્ત ૨.ચામડી ઉપર ધોળા ડાઘ પડે તેવો રોગ ૩.પોતપોતાના હેતુની સિદ્ધિ ન થતાં ૪.ભગવાનના સત્ય-શૌચાદિક જે દિવ્યગુણ તેના અનુભવે કરીને ૫.વ્યવહાર-ક્રિયામાં કુશળતા વગેરે લૌકિક ૬.સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક અલૌકિક ૭.તેવા ગુણો તો વિમુખમાં પણ હોય છે, માટે તે ગુણો ભગવત્‌સ્નેહનાં કારણ નથી. ૮.અર્થાત્ પોતાનો આગ્રહ મૂકી તેમની વાત માનવી ૯.ક્ષોભ અનુભવે

કોઈ અયોગ્ય વચન કહ્યું હોય અને તેમાં આશંકા થાય એવું હોય તોપણ તે સમાને વિશે ના પાડવી નહિ, એ તો હા જ પાડવી અને એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ ! જેમ તમે કહેશો તેમ હું કરીશ.' અને તે વચન પોતાને મનાય નહિ એવું હોય, તો પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તેની મરજી હોય તો તેમને હાથ જોડીને ભક્તિએ સહિત એમ કહેવું જે, 'હે મહારાજ ! તમે જે વચન કહ્યું તે તો ઠીક છે, પણ આટલી મને તેમાં આશંકા થાય છે.' એ પ્રકારનું દીન થઈને વચન કહેવું. અને જો પરમેશ્વરની મરજી ન હોય તો તેમને સમીપે રહેતા હોય જે મોટા સંત તથા હરિભક્ત તેમને આગળ કહેવું જે, 'આવી રીતે પરમેશ્વરે વચન કહ્યું છે, તે તો મને માન્યામાં આવતું નથી.' પછી તેનું મોટા સંત સમાધાન કરે તથા પરમેશ્વર આગળ કહીને એ વચનનું સમાધાન કરાવે, પણ **પરમેશ્વરે વચન અયોગ્ય કે યોગ્ય કહ્યું હોય તે સમે ના પાડવી નહીં.** એવી રીતની યુક્તિએ મોટાના વચનને પાછું ઠેલવું, પણ કહ્યું ને તત્કાળ ના પાડવી નહીં. એવી રીતે તો વચનને ગુણે કરીને વર્તવું. પછી તે ભક્તને ઉપર પરમેશ્વર તથા મોટા સંત તેને સ્નેહ થાય છે અને તે ભક્તને પણ ભગવાનને વિશે દૃઢ સ્નેહ થાય છે.

હવે દેહને ગુણે કેમ વર્તવું ? તો પોતાના દેહમાં જો કાંઈ ઉન્મત્તપણું[૧] જણાય તો ભજનમાં બેસવે કરીને અથવા ચાંદ્રાયણ વ્રતે કરીને દેહને નિર્બળ કરી નાંખવું; પછી તેને દેખીને તેના **દેહની મોટા સંત અથવા પરમેશ્વર ખબર[૨] રખાવે તો ભલે, પણ પોતાને જાણે દેહનું જતન કરવું નહીં.** તથા દેહે કરીને ભગવાનની અને ભગવાનના ભક્તની ટેલ-ચાકરી કરવી. એવી રીતે જ્યારે એ દેહને ગુણે કરીને વર્તે, ત્યારે તેને દેખીને તેની ઉપર પરમેશ્વરને ને મોટા સંત તેને સ્નેહ થાય છે અને એ ભક્તને પણ ભગવાનને વિશે પ્રીતિ થાય છે.

હવે મનને ગુણે જેમ વર્તવું તેની રીત કહીએ છીએ જે, પરમેશ્વરનાં જ્યારે દર્શન કરવાં ત્યારે મને સહિત દૃષ્ટિને એકાગ્ર રાખીને કરવાં. અને પરમેશ્વરનાં દર્શન કરતો હોય ને ત્યાં કોઈ મનુષ્ય આવ્યું અથવા શ્વાન[૩] આવ્યું

૧.શરીરમાં બળ વધતાં આવતી ચંચળતા - ગાંડપણ ૨.સાર-સંભાળ ૩.કૂતરું

કે બીજું કોઈ પશુ-પક્ષી આવ્યું, ત્યારે પરમેશ્વરનાં દર્શનમાંથી વૃત્તિ તોડીને આડી-અવળી, ઊંચી-નીચી દૃષ્ટિ કરીને તેનાં પણ ભેળાં દર્શન કરતો જાય; પછી એવી ફાટેલ દૃષ્ટિવાળાને પરમેશ્વર કે મોટા સંત દેખીને રાજી થતા નથી. અને એ દર્શન કરે છે તે કેવાં કરે છે, તો જેમ અન્ય મનુષ્ય કરે છે તેમ તે પણ કરે છે. અને એવી લૌકિક દૃષ્ટિવાળો તો જેમ ખિલખોડી બોલે છે તે ભેળે પૂંછડું ઊંચું કરે છે તેવો જાણવો; શા સારુ જે, પરમેશ્વર ભેળે બીજાં દર્શન કરે છે. અને એવાં લૌકિક દર્શન જ્યારે એ કરવા માંડે ત્યારે જેવો પ્રથમ સારો હોય તેવો રહે નહિ અને તે દિવસે દિવસે ઊતરતો જાય.

તે માટે પરમેશ્વરનાં દર્શન કરતાં કરતાં આડી-અવળી દૃષ્ટિ કરવી નહીં. પરમેશ્વરનાં દર્શન તો પ્રથમ પહેલે નવીન થયાં હોય ને તે સમયને વિશે જેવું અંતરમાં અલૌકિકપણું[1] હોય, તેવું ને તેવું મનમાં અલૌકિકપણું રહેતું જાય. ને **એક દૃષ્ટિએ કરીને મૂર્તિને જોતે જવું અને દૃષ્ટિ પલટીને[2] અંતરમાં તેવી ને તેવી તે મૂર્તિને ઉતારવી.** જેમ ધર્મપુરમાં કુશળકુંવરબાઈ હતાં, તે અમારાં દર્શન કરતાં જતાં હતાં અને દૃષ્ટિ પલટાવીને મૂર્તિને અંતરમાં ઉતારતાં; તેમ દર્શન તો મને યુક્ત દૃષ્ટિને એકાગ્ર રાખીને કરવાં, પણ જેમ બીજાં દર્શન કરે છે તેમ ન કરવાં. અને જો પરમેશ્વરનાં દર્શન ભેળે બીજાં દર્શન મનુષ્યનાં કે કૂતરાં-બલાડાંનાં કરે છે, તો તેને જ્યારે સ્વપ્ન થાય ત્યારે પરમેશ્વર પણ દેખાય અને તે અન્ય પદાર્થ પણ ભેળે દેખાય. તે માટે પરમેશ્વરનાં દર્શન તો એક દૃષ્ટિએ કરવાં, પણ ચપળ દૃષ્ટિએ ન કરવાં.

અને પરમેશ્વરનાં દર્શન દૃષ્ટિને નિયમમાં રાખીને કરે છે તેને એ દર્શન નવીનનાં નવીન રહે છે, અને પરમેશ્વરે જે જે વચન કહ્યાં હોય તે પણ તેને નવીનનાં નવીન રહે છે. અને લૌકિક બાહ્યદૃષ્ટિએ કરીને દર્શન કર્યાં હોય તેને પરમેશ્વરનાં દર્શન તથા વચન એ સર્વે જૂનાં થઈ જાય છે. તે રોજ દર્શન કર્યા કરે, પણ એવાને તો જેમ ન થયાં હોય તેવાં ને તેવાં રહે છે. તે જ્યારે ભજનમાં બેસે ત્યારે તેનું મન સ્થિર રહે નહિ, બહુધારાએ

૧.દિવ્યભાવ; અહોઅહોપણું ૨.આંખની વૃત્તિ અંતર સન્મુખ પાછી વાળીને

યુક્ત થાય; અને પરમેશ્વરને ધારે ત્યારે તે ભેળે બીજાં દર્શન જે જે કર્યાં છે તે પણ વગર ધાર્યાં આવીને હૈયામાં સ્ફુરે છે. તે માટે દર્શન તો એક પરમેશ્વરનાં જ કરવાં. અને એમ જે દર્શન કરે છે, તેનું મન ભજન-સ્મરણ કરતે એક પરમેશ્વરમાં જ રહે છે; પણ તેની બહુધારા નથી રહેતી, એક રહે છે. અને જે ચપળ દૃષ્ટિએ દર્શન કરે છે તેને હું જાણું છું અને જેનાં દૃષ્ટિ ને મન નિયમમાં હોય એવા જે મોટા સંત તે પણ જાણે જે, 'આ તો લૌકિક દર્શન કરે છે.' પછી તે **લૌકિક દર્શનનો કરનારો આ સમાગમમાંથી દિવસે દિવસે ઊતરતો જાય છે.** અને જેમ કોઈક કામી પુરુષ હોય તેની રૂપવંતી સ્ત્રીમાં એકમને કરીને દૃષ્ટિ પ્રોવાણી હોય, તે સમે વચમાં કોઈક પશુ-પક્ષી આવે-જાય કે બોલે પણ તેની તેને ખબર રહે નહીં; એવી રીતે એકાગ્ર દૃષ્ટિએ કરીને પરમેશ્વરમાં જોડાવું, પણ લૌકિક દર્શન ન કરવાં."

ત્યારે નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ આશંકા કરી જે, "હે મહારાજ ! અમારે તો દેશદેશમાં મનુષ્ય આગળ વાર્તા કરવી પડે, તેણે કરીને મનનું એકાગ્રપણું રહેતું નથી." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનુષ્ય આગળ વાર્તા કરવી તેની તો અમે આજ્ઞા આપી છે, પણ અહીં મૂર્તિનાં દર્શન મેલીને બીજાં દર્શન કરવાં એવી કયે દિવસ અમે આજ્ઞા આપી છે ?" એમ કહીને વળી વાર્તા કરવા લાગ્યા જે, "પ્રથમ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે ત્યારે એને કેવું અલૌકિકપણું રહે છે, તેવું ને તેવું અલૌકિકપણું તો તો રહે જો મને સહિત દૃષ્ટિ પરમેશ્વરમાં રાખે. એવી રીતે મનને ગુણે કરીને વર્તે ત્યારે તે ભક્તને ઉપર નિત્ય પ્રત્યે ભગવાનને નવીન ને નવીન હેત રહે છે અને તે ભક્તને પણ ભગવાનને વિશે નિત્ય પ્રત્યે નવીન ને નવીન હેત રહે છે.[1]

અને વળી **નેત્ર ને શ્રોત્ર એ બેને તો વિશેષે કરીને નિયમમાં રાખવાં.** તે શા સારુ જે, જ્યાં-ત્યાં ગ્રામ્યવાર્તા થતી હોય ને તેને શ્રોત્રની વૃત્તિ દ્વારે તણાઈ જઈને સાંભળીએ, તો તે સર્વ ગ્રામ્ય શબ્દ ભજનમાં બેસે ત્યારે સાંભરી આવે છે; અને ફાટેલ નેત્રની વૃત્તિએ કરીને જે જે રૂપ જોયું હોય, તે સર્વે

૧.એવી રીતે શ્રવણ, પૂજન અને ધ્યાનાદિકમાં પણ મનનું એકાગ્રપણું કરવું; કેમ જે, મનની એકાગ્રતા વિના શ્રવણ, પૂજન વગેરે વિધિસર કર્યું હોય તોપણ પૂરું ફળ આપનારું થતું નથી.

ભજન કરતાં સાંભરી આવે છે; તે સારુ એ બે ઇન્દ્રિયોને તો અતિશય નિયમમાં રાખવાં.

અને નેત્રની ને શ્રોત્રની વૃત્તિ જ્યારે મૂર્તિનાં દર્શન કરતા હોઈએ ને મૂર્તિને મેલીને અન્યમાં તણાય તો તેને એમ ઉપદેશ દેવો જે, 'હે મૂર્ખ ! તું ભગવાનની મૂર્તિ વિના અન્ય રૂપને જુવે છે કે પરમેશ્વરની વાર્તા વિના અન્ય વાર્તાને સાંભળે છે તેમાં તને શું પ્રાપ્ત થશે ? અને હજી તને સિદ્ધદશા તો આવી નથી જે, જેવું ચિંતવ્યું તેવું તને તત્કાળ મળે; શા સારુ જે, હજી તો તું સાધક છું. માટે જે વિષયને તું ચિંતવીશ તે વિષય મળશે નહિ અને ઠાલાં વલખાં[1] કરીને પરમેશ્વરને શા વાસ્તે મેલી દે છે ? અને કાંઈક જો તને અલ્પ વિષય મળશે તો તેના પાપમાં યમપુરીનો માર ખાતાં-ખાતાં અંત નહિ આવે.' એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને ઉપદેશ દેવો.

અને વળી એમ કહેવું જે, 'જ્યારે તું ભગવાનની મૂર્તિમાં એકાગ્ર થઈશ તો તેમાંથી તું સિદ્ધદશાને પામીશ. પછી તું જે જે બ્રહ્માંડમાં વાર્તા થાય છે તેને સહેજે સાંભળીશ; અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવના જેવા રૂપને ઇચ્છીશ તો તેવા રૂપને પામીશ; અને લક્ષ્મી કે રાધિકા જેવો ભક્ત થવા ઇચ્છીશ તો તેવો થઈશ. અને ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં સિદ્ધદશાને દેહ છતે નહિ પામ્ય, તો દેહ પડ્યા પછી મુક્ત થઈશ ત્યારે સિદ્ધદશા મળશે; પણ સિદ્ધદશા આવ્યા વિના રૂપને જોઈ-જોઈને મરી જઈશ તોપણ તે રૂપ મળશે નહિ અને ગ્રામ્ય શબ્દને પણ સાંભળી સાંભળીને મરી જઈશ તો તેણે કરીને બુદ્ધિ તો અતિશય ભ્રષ્ટ થઈ જશે, પણ તેમાંથી કાંઈ પ્રાપ્તિ નહિ થાય.' એવી રીતે નેત્રને અને શ્રોત્રને ઉપદેશ દઈને એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ રાખવાં. અને એવી રીતે[2] જે વર્તે તેને ભગવાનની મૂર્તિમાં દિવસે દિવસે અધિક સ્નેહ થાય છે અને તે ભક્ત ઉપર પરમેશ્વરને ને મોટા સાધુને સ્નેહ હોય તેથી પણ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે." ॥ **ઇતિ વચનામૃત સારંગ.॥૨॥૮૦॥**

૧.વ્યર્થ પ્રયત્ન; હવાતિયાં ૨.વચન, દેહ અને મનના ગુણે કરીને

વચનામૃત-૩ : શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ અને સાક્ષાત્કારનું

(તા.૩૦/૮/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) અતિ હેતથી કરેલી પ્રત્યક્ષ તથા માનસી પૂજા બંને શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જેને સેવા, પૂજા, દર્શન અને કથા-કીર્તનમાં નિત્ય નવો ઉત્સાહ રહેતો હોય તો તે ભક્ત તે બધું અતિ હેતે કરીને કરનારો જાણવો. (૩) શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસ કરે તેને જ સાક્ષાત્કાર થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૭ સાતમને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તકે બાંધી હતી ને કાળા છેડાનો ખેસ ઓઢ્યો હતો ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! એક ભક્ત તો નાના[1] પ્રકારની પૂજાસામગ્રી[2] લઈને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરે છે અને એક ભક્ત તો નાના પ્રકારના માનસિક ઉપચારે કરીને ભગવાનની માનસી પૂજા કરે છે, એ બે ભક્તમાં શ્રેષ્ઠ તે કોણ છે ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“જો ભગવાનને વિશે પ્રેમે કરીને અતિ રોમાંચિત ગાત્ર[3] થઈને તથા ગદ્‌ગદ કંઠ[4] થઈને જો [5] ભગવાનની પ્રત્યક્ષ[6] પૂજા કરે છે અથવા એવી રીતે જ ભગવાનની માનસી પૂજા કરે છે, તો એ બેય શ્રેષ્ઠ છે.** અને પ્રેમે કરીને રોમાંચિત ગાત્ર અને ગદ્‌ગદ કંઠ થયા વિના કેવળ શુષ્ક મને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે અને માનસી પૂજા કરે છે તોય ન્યૂન છે.”

ત્યારે સોમલે ખાચરે પૂછ્યું જે, “એવી રીતે જે પ્રેમમગ્ન થઈને પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પૂજા કરતો હોય અથવા માનસી પૂજા કરતો હોય, તે ભક્ત કયે લક્ષણે કરીને ઓળખાય ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“જેને ભગવાનની**

૧.વિવિધ ૨.ચંદન-પુષ્પાદિક ૩.હર્ષથી રૂંવાડાં બેઠાં થઈ જાય તેવા ભાવ-વિભોર ૪.ગળગળા ૫.મનુષ્યરૂપ કે મૂર્તિરૂપ ૬.સાક્ષાત્ દેહે કરીને

પૂજા-સેવાને વિશે તથા કથા-વાર્તા-કીર્તનને વિશે અતિશય શ્રદ્ધા હોય તથા ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજતો હોય ને એ બે વાનાં દિવસે દિવસે નવાં ને નવાં જ રહેતાં હોય, પણ ક્યારેય ગૌણ ન પડે. જેમ મુક્તાનંદસ્વામીને અમે પ્રથમ લોજપુરમાં દીઠા હતા અને જેવી શ્રદ્ધા ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય હતું તેવું ને તેવું જ આજ દિવસ સુધી નવું ને નવું છે, પણ ગૌણ પડ્યું નથી; એ બે લક્ષણે કરીને તે ભક્તને ઓળખવો. અને એવી રીતે માહાત્મ્ય ને શ્રદ્ધા વિનાના સર્વે યાદવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભેળા જ રહેતા અને જેમ બીજા રાજાની સેવા-ચાકરી કરે તેમ સેવા-ચાકરી કરતા, તોપણ તેનું કોઈ નામ જાણતું નથી અને તે ભક્ત પણ કહેવાયા નથી.[1] અને ઉદ્ધવજી જો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શ્રદ્ધા-માહાત્મ્યે સહિત સેવા-ચાકરી કરતા તો તે પરમ ભાગવત કહેવાયા અને તેની શાસ્ત્રમાં તથા લોકમાં અતિશય પ્રસિદ્ધિ છે."

પછી નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ અને સાક્ષાત્કાર તે કેને કહેવાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રોત્રે કરીને વાર્તા સાંભળવી તેને **શ્રવણ** કહીએ. અને જે વાર્તા શ્રવણ કરી હોય તે વાર્તાનો મને કરી વિચાર કરીને, જેટલી વાર્તા ત્યાગ કર્યા યોગ્ય હોય તેટલીનો ત્યાગ કરે અને જેટલી વાર્તા ગ્રહણ કર્યા યોગ્ય હોય તેટલીનું ગ્રહણ કરે, તેને **મનન** કહીએ. અને જે વાર્તા નિશ્ચય કરીને મનને વિશે ગ્રહણ કરી હોય તેને રાત-દિવસ સંભારવાનો જે અધ્યાસ રાખવો, તેને **નિદિધ્યાસ** કહીએ. અને તે વાર્તા જેવી હોય તેવી ને તેવી જ ચિંતવન કર્યા વિના પણ સર્વે મૂર્તિમાનની પેઠે ઈદમ્ સાંભરી આવે, તેને **સાક્ષાત્કાર** કહીએ.

અને જો એવી રીતે આત્માના સ્વરૂપનું શ્રવણાદિક કર્યું હોય તો આત્મસ્વરૂપનો એવી રીતે સાક્ષાત્કાર થાય;[2] અને જો ભગવાનનો એવી રીતે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કર્યો હોય તો ભગવાનનો એવી રીતે સાક્ષાત્કાર થાય છે; પણ મનન ને નિદિધ્યાસ એ બે કર્યા વિના કેવળ

૧.'**दुर्भगो बत लोकोऽयं यदवो नितरामपि। ये संवसन्तो न विदुर्हरिं मीना इवोडुपम्॥**' (ભાગ.૩/૨/૮)
૨.'**आत्मा वारे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः**' આમ શ્રુતિમાં પણ કહ્યું છે. (બૃહદા.૨/૪/૫)

શ્રવણે કરીને સાક્ષાત્કાર થતો નથી. અને જો ભગવાનના સ્વરૂપનું દર્શન કરીને તેનું મનન અને નિદિધ્યાસ તે ન કર્યાં હોય, તો લાખ વર્ષ સુધી દર્શન કરે તોપણ તે સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર ન થાય અને તે દર્શન તો કેવળ શ્રવણમાત્ર સરખું કહેવાય. અને જેણે ભગવાનનાં અંગ અંગનું દર્શન કરીને પછી તે અંગ અંગનું મનન ને નિદિધ્યાસ તે કર્યો હશે તો તે અંગ આજ સહેજે સાંભરી આવતું હશે અને જે અંગનું દર્શનમાત્ર જ થયું હશે તો તે અંગને સંભારતો હશે તોપણ નહિ સાંભરતું હોય.

અને કેટલાક હરિભક્ત કહે છે જે, 'અમે તો મહારાજની મૂર્તિને ધ્યાનમાં બેસીને ઘણાય સંભારીએ છીએ તોપણ એકે અંગ ધાર્યામાં નથી આવતું, તો સમગ્ર મૂર્તિ તો ક્યાંથી આવે ?' તેનું પણ એ જ કારણ છે જે, ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શનમાત્ર કરે છે પણ મનન ને નિદિધ્યાસ નથી કરતો, માટે કેમ ધાર્યામાં આવે ? કાં જે, જે માયિક પદાર્થ છે તે પણ કેવળ દૃષ્ટિમાત્રે દેખ્યું હોય ને કેવળ શ્રવણમાત્રે સાંભળ્યું હોય અને તેને જો મનમાં સંભારી ન રાખ્યું હોય તો તે વીસરી જાય છે; તો જે અમાયિક ને દિવ્ય એવું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તે તો મનન ને નિદિધ્યાસ કર્યા વિના ક્યાંથી સાંભરે ? માટે **ભગવાનનું દર્શન કરીને તથા વાર્તા સાંભળીને જો તેનું મનન ને નિદિધ્યાસ નિરંતર કર્યા કરે તો તેનો સાક્ષાત્કાર થાય, નહિ તો આખી ઉંમર દર્શન-શ્રવણ કરે તોપણ સાક્ષાત્કાર થાય નહીં."**

॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૩॥૮૧॥

વચનામૃત-૪ : આત્મા-અનાત્માના વિવેકનું

(તા.૩૧/૮/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરીને પણ ચોખ્ખું સમજાઈ જાય તે જ સુખદાયી થાય છે. (૨) અત્યંત નિર્વાસનિક થવાય એવો ચોખ્ખો આત્મવિચાર કરવો. (૩) વાસનાનું બળ દેખીને હિંમત હારવી નહિ, આનંદથી ભજન કર્યા કરવું ને વચનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા

ઉપર ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને મસ્તકે શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આત્મા-અનાત્માની[૧] ચોખી જે વિક્તિ તે કેમ સમજવી ? જે સમજવે કરીને આત્મા-અનાત્મા એક સમજાય જ નહીં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, [૨]"એક શ્લોકે કરીને અથવા બે શ્લોકે કરીને અથવા પાંચ શ્લોકે કરીને અથવા સો શ્લોકે કરીને અથવા હજાર શ્લોકે કરીને જે ચોખું સમજાય તે ઠીક છે; જે સમજાણા કેડે આત્મા-અનાત્માના એકપણાનો લોચો[૩] જ રહે નહીં. અને ચોખું સમજાઈ જાય તે જ સમજણ સુખદાયી થાય છે અને ગોબરી[૪] સમજણ સુખદાયી થતી નથી. માટે એમ ચોખું સમજે જે, **'હું આત્મા તે મારા જેવો ગુણ દેહને વિશે એકેય આવતો નથી અને જડ, દુ:ખ અને મિથ્યારૂપ[૫] જે દેહ તેના જે ગુણ, તે હું ચૈતન્ય તે મારે વિશે એકેય આવતો નથી.'** એવી વિક્તિ સમજીને ને અત્યંત નિર્વાસનિક થઈને ચૈતન્યરૂપ થકો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું ચિંતવન કરે; એવો જે જડ-ચૈતન્યનો વિવેક તેને દૃઢ વિવેક જાણવો. અને ઘડીક પોતાને આત્મારૂપ માને અને ઘડીક દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું ચિંતવન કરે એને ગોબરો જાણવો, માટે એના અંતરમાં સુખ ન આવે. જેમ સુંદર અમૃત સરખું અન્ન હોય ને તેમાં થોડુંક ઝેર નાખ્યું હોય, તો તે અન્ન સુખદાયી ન થાય, સામું દુ:ખદાયી થાય છે; તેમ આઠે પહોર આત્માનો વિચાર કરીને એક ઘડી પોતાને દેહરૂપ માનીને સ્ત્રીનું ચિંતવન કરે એટલે એનો સર્વે વિચાર ધૂળમાં મળી જાય છે. માટે અત્યંત નિર્વાસનિક થવાય એવો ચોખો આત્મવિચાર કરવો.

અને કોઈકને એવો સંશય થાય જે, 'અત્યંત નિર્વાસનિક નહિ થઈએ ને કાચા ને કાચા મરી જઈશું તો શા હવાલ[૬] થશે ?' તો એવો વિચાર

૧.આત્મા તથા દેહની ૨.આત્મા અને દેહની વિક્તિ બતાવનાર ૩.ગોટાળો; ભ્રમ ૪.અસ્પષ્ટ; ભ્રમ કે મોહ યુક્ત ૫.સ્વપ્નના પદાર્થની જેમ અચાનક નાશ થઈ જનાર ૬.હાલત

ભગવાનના ભક્તને કરવો નહીં.[૧] અને એમ સમજવું જે, 'મરશે તો દેહ મરશે, પણ હું તો આત્મા છું અને અજર-અમર છું માટે હું મરું નહીં.' એવું સમજીને હૈયામાં હિંમત રાખવી અને પરમેશ્વર વિના સર્વે વાસના ત્યાગ કરીને અચળ મતિ કરવી. અને એમ વાસના ટાળતાં ટાળતાં જો કાંઈક થોડી ઘણી વાસના રહી ગઈ, તો જેવાં મોક્ષધર્મમાં નરક કહ્યાં છે તેવાં નરકની પ્રાપ્તિ થશે. તે નરકની વિગતિ જે, ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને કાંઈ જગતની વાસના રહે, તેને ઇન્દ્રાદિક દેવતાના જે લોક તેની પ્રાપ્તિ થાય ને તે લોકને વિશે જઈને અપચ્છરાઓ તથા વિમાન તથા મણિમય મહોલ એ આદિક જે વૈભવ તે સર્વે પરમેશ્વરના ધામની આગળ નરક જેવાં છે તેને ભોગવે છે, પણ વિમુખ જીવની પેઠે યમપુરીમાં જાય નહિ અને ચોરાશીમાં પણ જાય નહીં.

માટે જો સવાસનિક ભગવાનના ભક્ત હશો તોપણ ઘણું થશે તો દેવતા થવું પડશે ને દેવતામાંથી પડશો તો મનુષ્ય થશો અને મનુષ્ય થઈને વળી પાછી ભગવાનની ભક્તિ કરીને ને નિર્વાસનિક થઈને અંત્યે ભગવાનના ધામને પામશો, પણ વિમુખ જીવની પેઠે નરક-ચોરાશીને નહિ ભોગવો. એવું જાણીને **ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વાસનાનું બળ દેખીને હિંમત હારવી નહિ ને આનંદમાં ભગવાનનું ભજન કર્યા કરવું અને વાસના ટાળ્યાના ઉપાયમાં રહેવું અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતનાં વચનમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો."** ॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૪॥૮૨॥

વચનામૃત-૫ : અન્વય-વ્યતિરેકનું

(તા.૧/૯/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ જ વાસના ટાળ્યાનું અચળ સાધન છે. (૨) જીવ, ઈશ્વર, અક્ષરબ્રહ્મ ને પુરુષોત્તમનું અન્વય-વ્યતિરેકપણું બતાવ્યું છે. (૩) મહિમા જાણી મન પરોવીને જે પ્રભુનાં દર્શનાદિક કરે છે તેને જ તેનું પૂરું ફળ મળે છે, બીજાને તો બીજબળ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી

૧.કેમ જે, સાચા ભક્તની તો ભગવાન રક્ષા કરે છે. **'न हि कल्याणकृत् कश्चिद् दुर्गतिं तात गच्छति'** (ગીતાઃ ૬/૪૦)

મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "વાસનાની નિવૃત્તિ થયાનો એવો શો જબરો ઉપાય છે જે એક ઉપાયને વિશે સર્વે સાધન આવી જાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને **શ્રદ્ધા તથા હરિ અને હરિજનનાં વચનને વિશે વિશ્વાસ તથા ભગવાનને વિશે પ્રીતિ તથા ભગવાનના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય** એ ચાર વાનાં જેના હૃદયમાં હોય તેની વાસના નિવૃત્ત થઈ જાય છે. તેમાં પણ જો એક માહાત્મ્ય અતિશય દૃઢ હોય તો શ્રદ્ધા તથા વિશ્વાસ તથા પ્રીતિ એ ત્રણ દૂબળાં હોય તોપણ મહાબળવાન થાય છે; અને માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ જો ઝાઝી જણાતી હોય તોપણ અંતે નાશ થઈ જાય છે. જેમ દશ-બાર વર્ષની કન્યા હોય ને તેને ક્ષય રોગ[૧] થાય, પછી તે કન્યા યુવાન થયા મોર[૨] જ મરી જાય પણ યુવાન થાય નહિ; તેમ જેને માહાત્મ્ય વિનાની ભક્તિ હોય તે પણ પરિપક્વ થતી થતી નાશ થઈ જાય છે. અને જેના હૃદયમાં માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તો બીજા કલ્યાણકારી ગુણ ન હોય તોપણ તેના હૃદયમાં સર્વે આવે છે. અને જો માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ જેના હૃદયમાં નથી, તો શમ-દમાદિક જે કલ્યાણકારી રૂડા ગુણ તે તેના હૃદયમાં છે તોય પણ નહિ જેવા જ છે; કેમ જે, અંતે નાશ પામી જશે. માટે એક માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ હોય તો તેની વાસના પણ નિવૃત્ત થઈ જાય અને કલ્યાણકારી જે ગુણ તે સર્વે આવીને હૃદયને વિશે નિવાસ કરીને રહે. તે માટે **માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ એ જ વાસના ટાળ્યાનું મહામોટું અચળ સાધન છે."**

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જીવ અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ? અને ઈશ્વર અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ? અને અક્ષરબ્રહ્મ અન્વયપણે કેમ છે ને વ્યતિરેકપણે કેમ છે ?

૧.ટી.બી.નો રોગ ૨.પહેલાં

અને પુરુષોત્તમ ભગવાનને અન્વયપણે કેમ જાણવા ને વ્યતિરેકપણે કેમ જાણવા ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જન્મ-મરણનું ભોક્તા એવું જે જીવનું સ્વરૂપ તે અન્વય જાણવું; અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અવિનાશી એવું જે જીવનું સ્વરૂપ તે વ્યતિરેક જાણવું. અને વિરાટ, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ શરીરમાં એકરસપણે વર્તે એ ઈશ્વરનું અન્વય સ્વરૂપ જાણવું; અને પિંડ-બ્રહ્માંડથી પર સચ્ચિદાનંદપણે કરીને જે નિરૂપણ કર્યું છે તે ઈશ્વરનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ જાણવું. અને પ્રકૃતિપુરુષ તથા સૂર્ય-ચંદ્રાદિક સર્વે દેવતા તેનું જે પ્રેરક તે અક્ષરનું અન્વય સ્વરૂપ જાણવું; અને જે સ્વરૂપને વિશે પુરુષપ્રકૃતિ આદ્યે કાંઈ ઉપાધિ રહેતી નથી, એક પુરુષોત્તમ ભગવાન જ રહે છે, એ અક્ષરનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ છે. અને બદ્ધ[૧] જીવ તથા મુક્ત જીવ એ બેના હૃદયમાં સાક્ષીરૂપ થકા રહ્યા છે અને બદ્ધપણું ને મુક્તપણું જેને અડતું નથી, તેમ જ ઈશ્વરના ને અક્ષરના હૃદયમાં સાક્ષીરૂપે રહ્યા છે અને તે તે ઉપાધિ[૨] થકી રહિત છે, એ પુરુષોત્તમનું અન્વય સ્વરૂપ છે; અને જીવ, ઈશ્વર ને અક્ષર તે થકી પર જે અક્ષરાતીત સ્વરૂપ એ પુરુષોત્તમનું વ્યતિરેક સ્વરૂપ જાણવું. એવી રીતે અન્વય-વ્યતિરેકપણું છે."

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનનાં દર્શનનો જે મહિમા તથા ભગવાનના નામ-સ્મરણનો જે મહિમા તથા ભગવાનના સ્પર્શનો જે મહિમા તે ભગવાનના ભક્તને અર્થે છે કે સર્વે જીવને સારુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દર્શનાદિકનો તો ભેદ જુદો જ છે. તે કહીએ તે સાંભળો જે, જ્યારે એ દર્શનનો કરનારો ભગવાનનાં દર્શન કરે છે ત્યારે એનું મન છે તે દૃષ્ટિ દ્વારે આવીને તે સહિત દૃષ્ટિ જો દર્શન કરે તો તે દર્શન એવું થાય છે જે, વિસારે તોય પણ વીસરે નહીં. એવી રીતે મને સહવર્તમાન[૩] ત્વચા સ્પર્શ કરે તો તે સ્પર્શ પણ વીસરે નહીં. જેમ ગોપાંગનાઓનાં ભગવાન પ્રત્યે ભાગવતમાં વચન છે જે, 'હે ભગવન્ ! જે દિવસથી તમારાં ચરણનો સ્પર્શ થયો છે તે દિવસ થકી તમ વિના જે

૧.માયામાં બંધાયેલા; જન્મ-મરણને ભોગવતા ૨.સંગદોષ – અલ્પજ્ઞતા, અસમર્થતા, અજ્ઞાનતા વગેરે ૩.સહિત

જે સંસારનાં સુખ છે તે અમને વિષ જેવાં લાગે છે.'[1]

એવી રીતે સર્વે જ્ઞાનઇન્દ્રિયે કરીને મને સહવર્તમાન જે દર્શન-સ્પર્શ-શ્રવણાદિક થાય છે તે કોઈ કાળે વીસરી જતાં નથી. જેમ અજ્ઞાની જીવ હોય તેણે મને સહવર્તમાન જે પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયો તેણે કરીને જે જે વિષય ભોગવ્યા હોય, તે વિસારે તોય પણ વીસરે નહિ; એવી રીતે ભગવાનનું પણ મને સહવર્તમાન જે દર્શનાદિક કરે છે તેને જ દર્શનાદિક જાણવું. અને બીજાને તો દર્શન થયું છે તોય પણ ન થયાં જેવું છે; કાં જે, જે સમે એણે દર્શન કર્યાં તે સમે એનું મન તો ક્યાંઇયે ફરતું હતું. માટે એ દર્શન એને કાં તો એક દિવસમાં વીસરી જશે અથવા પાંચ દિવસમાં અથવા પચાસ દિવસમાં અથવા છ મહિનામાં અથવા વર્ષમાં અથવા પાંચ વર્ષમાં જરૂર વીસરી જશે, પણ અંતે રહેશે નહીં. માટે જે માહાત્મ્ય જાણીને અતિશય પ્રીતિએ કરીને, મને સહિત દૃષ્ટિ આદિક જ્ઞાનઇન્દ્રિયે કરીને દર્શન-સ્પર્શાદિક કરે છે, તેને જ તેમનું ફળ છે. અને બીજાને તો જે પરમેશ્વરનાં દર્શનાદિક થાય છે તેનું બીજબળ થાય છે અને યથાર્થ મહિમા તો જે મને સહવર્તમાન દર્શનાદિક કરે છે તેને અર્થે છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૫॥૮૩॥

વચનામૃત-૬ : એક અવસ્થામાં બબ્બે અવસ્થાનું – ચાર પ્રકારની વાણીનું (તા.૨/૯/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) એક એક અવસ્થાને વિશે બીજી બે બે અવસ્થાઓ રહી છે તેનું વર્ણન કર્યું છે. (૨) વૈરાજના તથા જીવના દેહને વિશે રહેલ ચાર પ્રકારની વાણીનાં લક્ષણો જણાવ્યાં છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.ભાગવત : ૧૦/૨૯/૩૬

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક એક અવસ્થાને વિશે બીજી બે બે અવસ્થાઓ કેમ રહી છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ જીવાત્મા જે તે 'જેને વિશે રહીને વિષયભોગને ભોગવે છે' તેને અવસ્થા કહીએ; તે અવસ્થા **જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ** એ ત્રણ પ્રકારની છે.[૧] તેમાં જે જાગ્રત અવસ્થા છે તે વૈરાજપુરુષની જે સ્થિતિ અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને સત્ત્વગુણાત્મક[૨] છે ને નેત્ર સ્થાનકને વિશે રહી છે. એવી જે જાગ્રત અવસ્થા તેને વિશે વિશ્વાભિમાની[૩] નામે જે આ જીવાત્મા તે જે તે સ્થૂળ દેહના અભિમાને સહિત થકો દશ ઇન્દ્રિયો ને ચાર અંતઃકરણે કરીને વિવેકે સહિત યથાર્થપણે પોતાનાં પૂર્વ કર્મને અનુસારે બાહ્ય શબ્દાદિક પંચવિષયના ભોગને ભોગવે છે, તેને **સત્ત્વગુણપ્રધાન એવી જાગ્રત અવસ્થા** કહીએ. અને એ જાગ્રતને વિશે જો એ જીવાત્મા ભ્રાંતિએ કરીને અયથાર્થપણે બાહ્ય વિષયભોગને ભોગવે છે, તો તેને [૪] **જાગ્રતને વિશે સ્વપ્ન** કહીએ. અને એ જીવાત્મા જે તે જાગ્રતને વિશે શોક તથા શ્રમાદિકે કરીને વિવેકે રહિત થકો જો બાહ્ય વિષયભોગને ભોગવે છે, તો તેને [૫] **જાગ્રતને વિશે સુષુપ્તિ** કહીએ.

અને જે સ્વપ્ન અવસ્થા છે તે હિરણ્યગર્ભની જે ઉત્પત્તિ અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને રજોગુણાત્મક[૬] છે ને કંઠ સ્થાનકને વિશે રહી છે. એવી જે સ્વપ્ન અવસ્થા તેને વિશે તૈજસાભિમાની નામે જે જીવાત્મા તે સૂક્ષ્મ દેહના અભિમાને સહિત રહ્યો થકો ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને પૂર્વ કર્મને અનુસારે સુખ-દુઃખરૂપ વાસનામય ભોગને ભોગવે છે, તેને **રજોગુણપ્રધાન સ્વપ્ન અવસ્થા** કહીએ. અને એ સ્વપ્નને વિશે એ જીવાત્મા જે તે જ્યારે જાગ્રતની પેઠે જ વિવેકે કરીને જાણતો થકો વાસનામય ભોગને[૭] ભોગવે છે, ત્યારે તેને [૮] **સ્વપ્નને વિશે જાગ્રત**

૧.તે અવસ્થાઓ સત્ત્વગુણ, રજોગુણ અને તમોગુણના કાર્યરૂપ છે. પરંતુ જ્યારે ત્રણેય ગુણો એકબીજામાં મિશ્ર થાય છે ત્યારે તે અવસ્થાઓ પણ એકબીજામાં ભળી જાય છે. તેનું હવે શ્રીહરિ નિરૂપણ કરે છે. ૨.સત્ત્વગુણના કાર્યરૂપ ૩.સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ – આ ત્રણ દેહના અભિમાનથી જીવનાં વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ આ ત્રણ નામ પડ્યાં છે. ૪.રજોગુણપ્રધાન ૫.તમોગુણપ્રધાન ૬.રજોગુણના કાર્યરૂપ ૭.ફક્ત જીવને અનુભવવા લાયક અને અસ્થિર એવા શબ્દાદિ વિષયોને ૮.સત્ત્વગુણપ્રધાન

અવસ્થા કહીએ. અને એ સ્વપ્નને વિશે જણાણા જે વાસનામય ભોગ તેમને એ જીવાત્મા જે તે ભોગવતો થકો પણ જો જડપણે કરીને [૧] ન જાણે તો તેને [૨] **સ્વપ્નને વિશે સુષુપ્તિ** કહીએ.

અને જે સુષુપ્તિ અવસ્થા છે તે ઈશ્વરની જે પ્રલય અવસ્થા તેનું કાર્ય છે ને તમોગુણાત્મક[૩] છે ને હૃદય સ્થાનકને વિશે રહી છે. એવી જે સુષુપ્તિ અવસ્થા તે જ્યારે એ જીવને આવે છે ત્યારે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની જે વૃત્તિયો તથા વિષયભોગની વાસના તથા જ્ઞાતાપણું[૪] ને કર્તાપણું[૫] એ સર્વે કારણદેહને વિશે લીન થઈ જાય છે અને તે કારણદેહનો અભિમાની જે પ્રાજ્ઞ નામે જીવાત્મા તેનું પ્રધાનપુરુષરૂપ સગુણબ્રહ્મના સુખલેશને[૬] વિશે અતિશય લીનપણું થઈ જાય છે, તેને **તમોગુણપ્રધાન સુષુપ્તિ અવસ્થા** કહીએ. અને એ સુષુપ્તિને વિશે કર્મસંસ્કારે કરીને કર્તાવૃત્તિનું[૭] જે ઉત્પન્ન થવું તેને [૮] **સુષુપ્તિને વિશે સ્વપ્ન** કહીએ. અને જાગ્રત ને સ્વપ્નને વિશે જે પીડા તેના તાપ થકી વળી તે સુષુપ્તિના સુખને વિશે પ્રવેશ કરતી જે કર્તાવૃત્તિ તેના પ્રતિલોમપણાનું જે જ્ઞાન[૯] તેને [૧૦] **સુષુપ્તિને વિશે જાગ્રત** કહીએ. એવી રીતે એક એક અવસ્થાને વિશે બીજી બે બે અવસ્થાઓ રહી છે. અને એ જે અવસ્થાના ભેદ તેનું જે જ્ઞાન તે જીવાત્માને જે વતે[૧૧] થાય છે અને વળી તે તે અવસ્થાને વિશે એ જીવને કર્માનુસારે જે ફળના પમાડનારા છે તેને[૧૨] **તુર્યપદ**[૧૩] કહે છે, **અંતર્યામી** કહે છે, **દ્રષ્ટા** કહે છે, **બ્રહ્મ** કહે છે, **પરબ્રહ્મ** કહે છે."[૧૪]

પછી વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "**પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા** અને **વૈખરી** એ જે ચાર વાણી[૧૫] તેને કેમ સમજવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ વાર્તા તો બહુ મોટી છે ને અતિશય સૂક્ષ્મ છે અને શ્રીમદ્‌ભાગવતના

૧.પ્રિય-અપ્રિયાદિ વિવેકને ૨.તમોગુણપ્રધાન ૩.તમોગુણના કાર્યરૂપ ૪.જીવનું જાણવાપણું ૫.જીવનું કર્મનું કરવાપણું ૬.નીરવ શાંતિને ૭.'હું કર્મનો કર્તા છું' એવી જીવની વૃત્તિનું ૮.રજોગુણપ્રધાન ૯.સૂતી વખતે નિદ્રાને કારણે પાછી વળી રહેલી કર્તાપણાની વૃત્તિનું જાણપણું ૧૦.સત્ત્વગુણપ્રધાન ૧૧.ત્રણ અવસ્થાથી પર રહેલા થકી ૧૨.એવા તે ભગવાનને ૧૩.ત્રણ અવસ્થાથી પર ચોથા સ્થાનરૂપ જીવમાં રહેલા પરમાત્મા ૧૪.વેદાંતમાં ભગવાનને આવા તે તે નામથી કહ્યા છે. ૧૫.જે જીવના અને વૈરાજના દેહમાં રહી છે.

એકાદશ સ્કંધને વિશે[1] શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવજી પ્રત્યે કહી છે. તેને સંક્ષેપે કરીને કહીએ તે સાંભળો જે, પ્રથમ ઉત્પત્તિકાળને વિશે પુરુષોત્તમ ભગવાન જે તે વૈરાજપુરુષના મસ્તકને વિશે રહ્યું જે સહસ્રદળનું કમળ તેને વિશે[2] પ્રવેશ કરીને અક્ષરબ્રહ્માત્મક[3] એવો જે નાદ[4] તેને કરતા હવા. પછી તે નાદ જે તે સુષુમ્ણા માર્ગે કરીને તે વિરાટપુરુષના નાભિકંદ પ્રત્યે વ્યાપીને મહાપ્રાણે[5] સહિત થકો ત્યાંથી ઊંચો વૃદ્ધિને પામતો હવો. તેણે કરીને તે વિરાટપુરુષનું જે નાભિપદ્મ તે અધોમુખ હતું તે ઊર્ધ્વમુખ[6] થતું હવું. એવી રીતે તે વિરાટપુરુષના નાભિકંદને વિશે જે નાદ થયો તેને **પરાવાણી** કહીએ. અને તે પરાવાણી જે તે વેદની ઉત્પત્તિને અર્થે પોતે ભગવાને બીજરૂપે કરીને પ્રકાશી છે, ને તેજના પ્રવાહરૂપ છે, ને અર્ધમાત્રારૂપ[7] છે. પછી તે પરાવાણી જે તે ત્યાં થકી તે વિરાટના હૃદયાકાશને પામીને **પશ્યંતી** નામે થતી હવી, ને ત્યાં થકી કંઠ દેશને પામીને **મધ્યમા** નામે થતી હવી, ને ત્યાંથી તે વિરાટના મુખને પામીને **વૈખરી** સંજ્ઞાને પામતી હવી; અને અકાર, ઉકાર ને મકાર એ ત્રણ વર્ણરૂપે થઈને પ્રણવરૂપે[8] થતી હવી, ને પછી બાવન અક્ષરરૂપે થઈને ચાર વેદરૂપે થતી હવી; એવી રીતે વિરાટપુરુષને વિશે પરા, પશ્યંતી, મધ્યમા અને વૈખરી એ ચાર વાણી સમજવી.

હવે આ જીવના દેહને વિશે પણ ચાર વાણી કહીએ તે સાંભળો જે,[9] એના એ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જીવને વિશે અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે ને એ જીવની જે ત્રણ અવસ્થા તેને વિશે સ્વતંત્ર થકા અનુસ્યૂત[10] છે, એવા જે ભગવાન તે જ જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિશે અવતાર ધારે છે ત્યારે એ જીવ જે તે, તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જે પ્રતિપાદન કરે તથા તે ભગવાનનાં

૧.**'स एष जीवो विवरप्रसूतिः'** (ભાગ.૧૧/૧૨/૧૭) આ શ્લોક શ્રીધરસ્વામીએ ચાર પ્રકારની વાણીને વર્ણવતો કહ્યો છે. ૨.વૈરાજપુરુષના મસ્તકમાં રહેલું બ્રહ્મરંધ્ર તેમાં ૩.દિવ્ય ૪.ધ્વનિ ૫.સૂત્ર નામના વાયુએ ૬.નીચે મુખવાળું હતું તે ઉપર મુખવાળું ૭.વર્ણોના કારણરૂપ સૂક્ષ્મ ૮.ૐકાર રૂપે ૯.મનુષ્યના દેહમાં પણ નાભિ, હૃદય, કંઠ અને મુખ – એ ચાર સ્થાનોમાં ચાર પ્રકારની વાણી ઉદ્‌ભવે છે, તેમાં અંદરના ત્રણ ભેદ જાણવા કઠિન છે. માટે જીવની એક વૈખરી વાણીના જ ચાર ભેદ હવે કહે છે. ૧૦.પરોવાયેલા; વસેલા

જે ધામ, ગુણ અને ઐશ્વર્ય તેનું પ્રતિપાદન કરે તથા તેનાં ચરિત્રનું વર્ણન કરે તથા આત્મા-અનાત્માનો વિવેક કરી દેખાડે તથા જીવ, ઈશ્વર, માયા, બ્રહ્મ, પરબ્રહ્મ તેના ભેદને પૃથક્ પૃથક્ કહી દેખાડે, એવી જે વાણી તેને **પરાવાણી** કહીએ. અને જે માયિક પદાર્થ તથા વિષય તેમને વિવેકે સહિત યથાર્થપણે કહી દેખાડે, તેને **વૈખરી વાણી** કહીએ. અને પદાર્થને ને વિષયને ભ્રાંતિએ સહિત અયથાર્થપણે કહી દેખાડે, તેને **મધ્યમા વાણી** કહીએ. અને એ પદાર્થને ને વિષયને અંધધંધ[1] સરખું કહી દેખાડે ને કાંઈ સમજ્યામાં ન આવે, તેને **પશ્યંતી વાણી** કહીએ. એવી રીતે જીવની જાગ્રત અવસ્થાને વિશે એ ચાર વાણીનું રૂપ સમજ્યામાં આવે છે અને સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિને વિશે તો કોઈક સમાધિવાળાને એ ચાર વાણીનાં રૂપ સમજ્યામાં આવે, પણ બીજાને સમજ્યામાં આવતાં નથી." **॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૬॥૮૪॥**

વચનામૃત-૭ : નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રનું

(તા.૩/૯/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મન તે મનોમય ચક્ર છે અને દશ ઈન્દ્રિયો તેની ધારા છે, તે જ્યાં ઘસાઈને બૂઠી થાય તે નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર છે. (૨) જ્યાં એકાંતિક સંતો રહેતા હોય તે જ નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર છે, ત્યાં પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજે શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણના પ્રથમ સ્કંધની કથા વંચાવવાનો આરંભ કરાવ્યો હતો. ત્યારે તેમાં[2] એમ વાર્તા આવી જે, **'જ્યાં મનોમય ચક્રની ધારા કુંઠિત થાય ત્યાં નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જાણવું.'** એ

૧.અસ્પષ્ટ ૨.**'नैमिशेऽनिमिषक्षेत्रे'** આ શ્લોકની શ્રીધરી ટીકામાં નૈમિષારણ્ય શબ્દનો અર્થ કરવામાં વાયુપુરાણની આખ્યાયિકા લખી છે તેમાં

વાર્તાને સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ મનોમય ચક્ર તે શું છે ને એની ધારા તે શી સમજવી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મનોમય ચક્ર તે મનને જાણવું અને એની ધારા તે દશ ઈન્દ્રિયો છે** એમ જાણવું. અને તે **ઈન્દ્રિયોરૂપ જે મનની ધારા તે જે ઠેકાણે ઘસાઈને બૂઠી[1] થઈ જાય તેને નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જાણવું.** તે ઠેકાણે જપ, તપ, વ્રત, ધ્યાન, પૂજા એ આદિક જે સુકૃત તેનો જે આરંભ કરે તે દિનદિન પ્રત્યે વૃદ્ધિ પામે. એવું જે **નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર તે જે ઠેકાણે ભગવાનના એકાંતિક સાધુ રહેતા હોય તે ઠેકાણે જાણવું.**

અને જ્યારે મનોમય ચક્રની ઈન્દ્રિયોરૂપ જે ધારા તે બૂઠી થઈ જાય ત્યારે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષયને વિશે ક્યાંય પ્રીતિ રહે નહિ અને જ્યારે કોઈ રૂપવાન સ્ત્રી દેખાય અથવા વસ્ત્ર-અલંકારાદિક અતિ સુંદર પદાર્થ દેખાય ત્યારે મૂળગો તેના મનમાં અતિશય અભાવ આવે, પણ તેમાં ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ જઈને ચોંટે નહીં. જેમ અતિ તીખી અણીવાળું બાણ હોય, તે જે પદાર્થમાં ચોંટાડે તે પદાર્થને વીંધીને માંહી પ્રવેશ કરી જાય છે અને પાછું કાઢ્યું પણ નીસરે નહિ; અને તેના તે બાણમાંથી ફળ[2] કાઢી લીધું હોય ને પછી થોથું[3] રહ્યું હોય તેનો ભીંતમાં ઘા કરે તો ત્યાંથી ઉથડકીને પાછું પડે છે, પણ જેમ ફળ સોતું ભીંતને વિશે ચોંટી જાય છે તેમ ચોંટે નહીં. તેમ જ્યારે મનોમય ચક્રની ધારા જે ઈન્દ્રિયો તે બૂઠિયો થઈ જાય ત્યારે ગમે તેવો શ્રેષ્ઠ વિષય હોય તેમાં પણ ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ ચોંટે નહિ અને થોથાની પેઠે ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ પાછી હઠે; એવું વર્તાય[4] ત્યારે જાણીએ જે મનોમય ચક્રની ધારા કુંઠિત થઈ ગઈ. એવું સંતના સમાગમરૂપી નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્ર જ્યાં દેખાય ત્યાં કલ્યાણને ઈચ્છવું અને ત્યાં અતિ દૃઢ મન કરીને રહેવું." ॥ **ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૭॥૮૫॥**

૧.શબ્દાદિ વિષયોમાં ચોંટી જાય નહિ તેવી ૨.ફળું; બાણના આગળના અણિદાર ભાગને ૩.અણિ વગરનું ઠૂંઠું બાણ ૪.સંતના સમાગમ દ્વારા ભગવાનનો મહિમા, સ્વધર્મ અને વૈરાગ્યાદિ સાધનો દૃઢ કરીને ઈન્દ્રિયો તથા મન સંપૂર્ણ વશ થાય.

વચનામૃત-૮ : ઈર્ષ્યાના રૂપનું

(તા.૪/૯/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) માનમાંથી ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, મત્સર ને અસૂયા થાય છે. (૨) બીજાની મોટાઈ દેખી શકાય નહિ તે ઈર્ષ્યાનું લક્ષણ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ઈર્ષ્યાનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેના હૃદયમાં માન હોય તે માનમાંથી ઈર્ષ્યા પ્રવર્તે છે અને ક્રોધ, મત્સર ને અસૂયા[1] તે પણ માનમાંથી પ્રવર્તે છે. અને ઈર્ષ્યાનું એ રૂપ છે જે, 'પોતાથી જે મોટા હોય તોપણ તેનું જ્યારે સન્માન થાય ત્યારે તેને દેખી શકે નહીં.' એવો જેનો સ્વભાવ હોય તેને એમ જાણવું જે, આના હૈયામાં ઈર્ષ્યા છે. અને યથાર્થ ઈર્ષ્યાવાળો જે હોય તે તો કોઈની મોટાઈને દેખી શકે નહીં." **॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૮॥૮૬॥**

વચનામૃત-૯ : યુગના ધર્મ પ્રવર્ત્યાનું – સ્થાનનું

(તા.૫/૯/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) હૃદયમાં યુગની પ્રવૃત્તિનું કારણ માયાના ગુણ છે; ગુણની પ્રવૃત્તિનું કારણ પૂર્વ કર્મ છે. (૨) જેને રજ-તમ વધુ રહેતા હોય તેમણે આત્મનિષ્ઠા અને મહિમા વિશેષ દૃઢ કરવા, સેવા પરાયણ થવું, ધર્મમાં રહેવું અને પોતાને પૂર્ણકામ માનવો. (૩) તામસી કર્મ ટાળવાનો ઉપાય : શ્રીહરિ તથા સંતના વચનમાં શ્રદ્ધા સહિત વિશ્વાસ રાખવો. (૪) અતિ સાચા ભાવે સત્સંગ કરે તો દોષમાત્ર ટળી જાય ને સદેહે બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય. (૫) પોતાનો ધર્મ એ જ સ્થાન છે, તેમાં રહી સેવા-પૂજા કરવી.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી

૧.બીજાના સદ્‌ગુણમાં દોષની કલ્પના કરવી તે

મહારાજ પોતાના ભક્તજનને સુખ દેવાને અર્થે સારંગપુરથી ચાલ્યા તે ગામ શ્રીકુંડળ પધાર્યા અને તે કુંડળ મધ્યે અમરા પટગરના આથમણા ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ઉત્તર મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર ધોળી પાઘ બાંધી હતી તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવના હૃદયમાં યુગના ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "યુગના ધર્મ પ્રવર્તે છે તેનું કારણ તો ગુણ[૧] છે. તે જ્યારે **શુદ્ધ સત્ત્વગુણ** વર્તતો હોય ત્યારે તેના હૈયામાં **સત્યયુગની** પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે **સત્ત્વ ને રજ** ભેળા વર્તતા હોય ત્યારે તેના હૈયામાં **ત્રેતાયુગની** પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે **રજ ને તમોગુણ** ભેળા વર્તતા હોય ત્યારે તેના હૈયામાં **દ્વાપરયુગની** પ્રવૃત્તિ હોય અને જ્યારે એકલો **તમોગુણ** વર્તતો હોય ત્યારે તેના હૈયામાં **કળિયુગની** પ્રવૃત્તિ હોય; એમ ગુણે કરીને યુગની પ્રવૃત્તિ છે."[૨]

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ગુણની પ્રવૃત્તિ થયાનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગુણની પ્રવૃત્તિનું કારણ તો કર્મ છે, તે જેવાં પૂર્વ કર્મ હોય તેવા ગુણની પ્રવૃત્તિ થાય છે. માટે જેને રજોગુણ ને તમોગુણ વર્તતા હોય ને તે જો એકાગ્ર થઈને ભગવાનનું ધ્યાન કરવા જાય તો થાય નહીં. માટે એવાને તો આત્મનિષ્ઠાનું બળ રાખવું અને ભગવાનના મહિમાનું બળ રાખવું ને એમ સમજવું જે, 'હું તો આત્મા છું, તે મારે વિશે માયાકૃત ઉપાધિ[૩] હોય નહિ ને હું તો ગુણાતીત છું.' અને ભગવાનનો મહિમા એમ વિચારવો જે, 'અજામેળ મહાપાપી

૧.સત્ત્વ, રજ, તમ ૨.જ્યારે જ્ઞાન તથા તપમાં રુચિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે પોતાના અંતરમાં સત્યયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. સારાં કાર્યો પણ સકામપણે કરવાની રુચિ થાય ત્યારે ત્રેતાયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. જ્યારે સકામ કર્મો સાથે લોભાદિક દોષોમાં પણ રુચિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે દ્વાપરયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. જ્યારે કૂડ-કપટ અને અસત્ય આદિકમાં રુચિ થાય ત્યારે મારા હૃદયમાં એકલો કળિયુગ પ્રવર્ત્યો છે એમ જાણવું. ૩.રાગ-દ્વેષ, વાસના વગેરે

હતો ને દીકરાને યોગે નારાયણ એવું નામ લીધું, તે સર્વ પાપથી છૂટીને પરમપદને પામ્યો; તો **મને તો તે ભગવાન પ્રત્યક્ષ મળ્યા છે અને રાત-દિવસ તે ભગવાનનું હું નામ લઉં છું, માટે હું તો કૃતાર્થ થયો છું.' એવી રીતે વિચારીને આનંદમાં રહેવું,** પણ જેને તમોગુણ ને રજોગુણ વર્તતા હોય તેણે ધ્યાન-ધારણાને અર્થે આગ્રહ કરવો નહિ અને જેવું બની આવે તેવું ભજન-સ્મરણ કરવું ને દેહે કરીને ભગવાનની તથા સંતની પરિચર્યા[1] શ્રદ્ધાએ સહિત કરવી ને પોતપોતાના ધર્મમાં રહેવું ને પોતાને પૂરણકામ માનવું."

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને તામસી કર્મ ઘણાં હોય તેના હૈયામાં કળિયુગ વર્તે, તે કોઈ ઉપાયે ટળે કે ન ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો એને **સંત તથા પરમેશ્વરનાં વચનને વિશે અતિશય શ્રદ્ધા હોય અને અતિ દૃઢ વિશ્વાસ હોય, તો ગમે તેવાં તામસી કર્મ હોય પણ તેનો નાશ થઈ જાય** અને કળિયુગના ધર્મ મટીને સત્યયુગના ધર્મ હોય તે વર્તે. માટે **અતિ સાચે ભાવે કરીને[2] સત્સંગ કરે તો તેને કોઈ જાતનો દોષ હૈયામાં રહે નહિ ને દેહ છતાં જ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય."**

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "સ્થાન તે કેને કહીએ ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ચાર વર્ણ અને ચાર આશ્રમ તેને જે પોતપોતાનો ધર્મ તેને સ્થાન જાણવું. અને તમે ત્યાગી છો તે તમારાથી જો ત્યાગનો પક્ષ મૂકીને ગૃહસ્થને માર્ગે ચલાય તો તે સ્થાનક થકી ભ્રષ્ટ થવાણું એમ જાણવું. માટે ગમે તેવો આપત્કાળ પડે અથવા અમે આજ્ઞા કરીએ તોપણ તમારે પોતાના ધર્મમાંથી ચળવું નહીં. અને જેમ ગૃહસ્થ વસ્ત્ર તથા અલંકારે કરીને અમારી પૂજા કરવાને ઇચ્છે તેમ તમારે ઇચ્છવું નહિ; તમારે તો પત્ર, પુષ્પ, ફળ અને જળે કરીને પૂજા કરવી ને એવી પૂજાએ કરીને જ આનંદ માનવો, પણ પોતાના ધર્મથી ચલાયમાન થઈને પરમેશ્વરની પૂજા કરવી એ ઠીક નહીં. માટે સર્વને પોતાના ધર્મમાં રહ્યા થકા જેટલી પૂજા થાય તેટલી કરવી, એ અમારી આજ્ઞા છે; તેને દૃઢ કરીને સર્વે રાખજ્યો." **॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૯॥૮૭॥**

૧.સેવા-ચાકરી ૨.ખરા ખપથી અને નિષ્કપટપણે

વચનામૃત-૧૦ : આત્મદૃષ્ટિ-બાહ્યદૃષ્ટિનું – પાંચ ખાસડાંનું

(તા.૬/૯/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ધર્મી-અધર્મીનાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૨) બાહ્યદૃષ્ટિએ ધામ ઘણું છેટે છે, પણ આત્મદૃષ્ટિએ અણુય છેટે નથી. (૩) જે સંત પોતાના ચૈતન્યમાં શરીરી એવા શ્રીહરિને સાક્ષાત્ સ્વીકારે છે, તેનાથી ધામ તથા ધામી અણુય છેટા નથી. (૪) એવા સંતનાં દર્શન તે સાક્ષાત્ ભગવાનનાં દર્શન છે. અને તેના સમાગમમાં પડ્યા રહેવાથી તેના જેવી જ પ્રાપ્તિ થાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ સર્વે સંતનું મંડળ લઈને ગામ કુંડળથી ચાલ્યા, તે વાટમાં ગામ ખાંભડે આવ્યા ને ત્યાં પીંપરના વૃક્ષ હેઠે ઊતર્યા. પછી તે ગામના માણસે ઢોલિયો લાવીને તે ઉપર પધરાવ્યા. અને તે સમે શ્રીજીમહારાજે સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાને ચારે કોરે સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને સાધુ કીર્તન ગાતા હતા. તે કીર્તન રખાવીને શ્રીજીમહારાજે તે ગામના માણસ આગળ વાત કરી જે, “આ સંસારને વિશે ધર્મવાળા અને અધર્મી એ બે પ્રકારના માણસ છે. તેમાં ધર્મવાળા જે માણસ હોય તે ચોરી તથા પરસ્ત્રીનો સંગ તથા ચાડીચુગલી એ આદિક સર્વે પાપનો ત્યાગ કરીને ને પરમેશ્વરથી ડરીને ધર્મમર્યાદામાં ચાલે છે, તેનો સંસારમાં જે પોતાના કુટુંબી હોય અથવા કોઈ બીજા હોય પણ તે સર્વે વિશ્વાસ કરે ને તે જે બોલે તે વચન સૌને સત્ય જ ભાસે; અને એવા જે ધર્મવાળા હોય તેને જ સાચા સંતનો સમાગમ ગમે. અને જે અધર્મી માણસ હોય તે તો ચોરી, પરસ્ત્રીનો સંગ, મદ્ય-માંસનું ભક્ષણ, વટલવું, વટલાવવું એ આદિક જે સર્વે કુકર્મ તેને વિશે જ ભરપૂર હોય, ને તેનો સંસારમાં કોઈ વિશ્વાસ કરે જ નહિ ને એનાં સગાં હોય તે પણ કોઈ એનો વિશ્વાસ ન કરે; અને એવા જે અધર્મી હોય તેને સાચા સંતનો સમાગમ તો ગમે જ નહિ અને જો કોઈ બીજો તે સંતનો સમાગમ કરે તો તેનો પણ દ્રોહ કરે. માટે જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને અધર્મીને માર્ગે ચાલવું જ નહિ અને ધર્મવાળાને માર્ગે ચાલીને સાચા સંતનો સમાગમ કરવો, તો નિશ્ચય જ એ જીવનું કલ્યાણ થાય, એમાં

કાંઈ સંશય નથી." એટલી વાર્તા કરી, તેને સાંભળીને તે ગામના કેટલાક માણસે શ્રીજીમહારાજનો આશ્રય કર્યો.

પછી ત્યાંથી શ્રીજીમહારાજ પાછા સારંગપુર પધાર્યા. પછી જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન થયા ને તે સમે પોતે સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ સર્વે જે ભગવાનનાં ધામ તેને બાહ્યદૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો ઘણાં છેટે છે અને આત્મદૃષ્ટિએ કરીને જોઈએ તો એક અણુ જેટલું પણ છેટું નથી. માટે બાહ્યદૃષ્ટિવાળાની સમજણ છે તે મિથ્યા[1] છે અને આત્મદૃષ્ટિવાળાની સમજણ છે તે સત્ય છે.**[2] અને જે સાધુ એમ સમજતો હોય જે, 'મારા ચૈતન્યને વિશે ભગવાન સદાય વિરાજમાન છે. તે જેમ દેહમાં જીવ હોય તેમ મારા જીવને વિશે ભગવાન રહ્યા છે, અને મારો જીવ છે તે તો શરીર છે અને ભગવાન તો મારા જીવના શરીરી છે.' અને પોતાના જીવાત્માને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ શરીર થકી પૃથક્ માને અને તેને વિશે અખંડ ભગવાન વિરાજમાન છે[3] એમ સમજે, તો તે સંત થકી ભગવાન અથવા ભગવાનનાં ધામ તે અણુમાત્ર છેટે નથી. અને એવી રીતનો જે સંત હોય તે તો જેવો શ્વેતદ્વીપમાં મુક્ત છે તે સરખો છે. અને **એવા સંતનું દર્શન થયું ત્યારે એમ જાણવું જે, 'મને સાક્ષાત્કાર ભગવાનનું દર્શન થયું.'** ને એવી સમજણવાળો જે સંત તે તો કૃતાર્થ[4] છે.

અને જેને આવી સમજણ તો આવી શકે નહિ, ને જો તે સંતના સમાગમમાં પડ્યો રહે ને તે **સંત નિત્ય પાંચ ખાસડાં મારે[5] તોપણ તે અપમાનનું સહન કરે** ને સંતનો સમાગમ મૂકી શકે નહિ; જેમ અફીણનો બંધાણી હોય તે તેને મૂકી શકતો નથી, તેમ એ પણ કોઈ રીતે સંતનો સમાગમ તજી શકે નહિ; તો જેવા પ્રથમ સંત કહ્યા તે સરખો એને પણ

૧.માયા વડે અવરાયેલી ૨.હવે આત્મદૃષ્ટિથી પોતામાં જ ભગવાન તથા ધામ જોવાની રીત કહે છે. ૩.તથા જ્યાં ભગવાન વિરાજમાન છે ત્યાં જ અક્ષરધામ અને મુક્તો છે. ૪.પૂર્ણકામ; મુક્ત જ ૫.જીવનું ભલું કરવા કડવાં વેણ કહેવાં જેવું જે કાંઈ જરૂરી હોય તે કરે

જાણવો અને **જેવી પ્રાપ્તિ તે સંતને થાય છે તેવી જ જે સંતસમાગમમાં પડ્યો રહે છે તેને પણ થાય છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૦॥૮૮॥

વચનામૃત-૧૧ : પુરુષપ્રયત્નનું – પરમેશ્વરની કૃપાનું

(તા.૭/૯/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) વૈરાગ્યાદિ પાંચ સાધન અતિ દૃઢ કરે તો જન્મ-મરણથી રહિત થાય છે, આટલું પુરુષપ્રયત્નથી થાય છે. (૨) આવા ભક્ત ઉપર જ ભગવાનની કૃપા થાય છે અને તે કૃપા થકી જ એકાંતિક ભક્ત થાય છે. એવા ભક્ત ક્યારેક અતિ હેતે કરીને ભગવાનમાં લીન થઈ જાય છે. (૩) જો શ્રીહરિની કૃપાનું પાત્ર ન બને તો અક્ષરધામને ન પામે, બીજાં ધામને અથવા વધુ સવાસનિક હોય તો દેવલોકને પામે છે. (૪) જો ખબડદાર થઈને મંડે તો દેહ છતાં જ કસરમાત્ર ટળી જાય અથવા અંતકાળે ભગવાનની કૃપા થતાં અક્ષરધામને પામે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના શ્રાવણ વદિ ૩૦ અમાસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પુરુષપ્રયત્ન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે પુરુષપ્રયત્ને કરીને કેટલું કામ થાય છે અને પરમેશ્વરની કૃપાએ કરીને કેટલું કામ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સદ્‌ગુરુ ને સત્‌શાસ્ત્રને વચને કરીને **દૃઢ વૈરાગ્યને** પામ્યો હોય અને **દૃઢ શ્રદ્ધાવાન** હોય અને **અષ્ટ પ્રકારનું જે બ્રહ્મચર્ય** તેને અતિ દૃઢ પાળતો હોય અને **અહિંસાધર્મને** વિશે દૃઢ પ્રીતિવાન હોય અને **આત્મનિષ્ઠા** પણ અતિપરિપક્વ હોય, **તો તેને માથેથી જન્મ-મરણની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે.** જેમ શાળને[૧] માથેથી ફોતરું ઊતર્યું તે શાળ પાછી ઊગે નહિ, તેમ કહ્યા એવે ગુણે કરીને જે યુક્ત હોય તે અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ જે માયા[૨] તેથી છૂટે છે ને જન્મ-મરણ થકી રહિત થાય છે ને આત્મસત્તાને પામે છે. આટલું તો પુરુષપ્રયત્ને કરીને થાય છે. અને **પરમેશ્વરની કૃપા પણ જે એવે લક્ષણે યુક્ત હોય તે**

૧.ડાંગર ૨.વાસના; કારણશરીર

ઉપર જ થાય છે. અને જ્યારે પરમેશ્વરની કૃપા થાય ત્યારે એ ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત થાય છે.

અને શ્રુતિયે કહ્યું છે જે, '**निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ।**'[૧] એ શ્રુતિનો એ અર્થ છે જે, અંજન જે માયા તે થકી જે રહિત થયો તે ભગવાનના તુલ્યપણાને પામે છે; કહેતાં જેમ ભગવાન શુભ-અશુભ કર્મે કરીને બંધાતા નથી, તેમ તે મુક્ત પણ શુભ-અશુભ કર્મે કરીને બંધાય નહીં. અને જેમ લક્ષ્મીજી છે તે હેતે કરીને ક્યારેક તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય છે ને ક્યારેક તો નોખાં રહ્યાં થકાં ભગવાનની સેવામાં રહે છે, તેમ **તે ભક્ત પણ અતિશય હેતે કરીને ભગવાનને વિશે ક્યારેક તો લીન થઈ જાય છે અને ક્યારેક તો મૂર્તિમાન થકો ભગવાનની સેવામાં રહે છે. અને જેમ ભગવાન સ્વતંત્ર છે તેમ એ ભગવાનનો ભક્ત પણ સ્વતંત્ર થાય છે.** આવી રીતની જે સામર્થી તે તો ભગવાનની કૃપા થકી આવે છે."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેમાં એ સર્વે અંગ સંપૂર્ણ હોય તેની ઉપર તો ભગવાનની કૃપા થાય છે અને જો એ અંગમાંથી કાંઈક ન્યૂનતા હોય તો તેની શી ગતિ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્ય, બ્રહ્મચર્ય, શ્રદ્ધા, અહિંસાધર્મ અને આત્મનિષ્ઠા એમાંથી કોઈ અંગમાં ન્યૂનતા હોય તો આત્યંતિક મોક્ષ જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને તો ન પામે અને એ વિના બીજાં જે ભગવાનનાં ધામ છે તેને પામે. અથવા વધુ સવાસનિક હોય તો દેવલોકને પામે, જે દેવલોકને ભગવાનના ધામ આગળ મોક્ષધર્મને વિશે નરક તુલ્ય કહ્યા છે, અને દેવતામાંથી મનુષ્ય થાય ને મનુષ્યમાંથી વળી દેવતા થાય. અને '**अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ।**'[૨] એ શ્લોકનો પણ એ જ અર્થ છે જે, જે ભગવાનનો ભક્ત સવાસનિક હોય તે નરક-ચોરાશીમાં તો ન જાય અને દેવતામાં ને મનુષ્યમાં તો અનંત જન્મ ધરે. પછી જ્યારે પૂર્વે કહ્યાં એવાં વૈરાગ્યાદિક લક્ષણે યુક્ત થાય ત્યારે જ ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર થાય અને પછી ભગવાનનો

૧.મુણ્ડકોપનિષદ્ : ૩/૧/૩ ૨.ગીતા : ૬/૪૫

એકાંતિક ભક્ત થઈને ગુણાતીત એવું જે ભગવાનનું અક્ષરધામ તેને પામે છે. માટે એક જન્મે અથવા અનંત જન્મે પણ જે દિવસ પ્રથમ કહ્યાં એવે લક્ષણે યુક્ત થઈને અતિશય નિર્વાસનિક થશે ત્યારે જ ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર થશે અને આત્યંતિક મોક્ષને પામશે, પણ તે વિના તો નહિ જ પામે."

પછી નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "આ દેહે કરીને જ સર્વે કસરમાત્ર મટી જાય એવો કોઈ ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જો ખબડદાર થઈને મંડે તો આ ને આ દેહે જ સર્વે કસર મટી જાય. અથવા દેહપર્યંત કસર ન મટી હોય અને અંતસમે જ નિર્વાસનિક થાય ને ભગવાનને વિશે અતિશય પ્રીતિ થાય તો અંતકાળે પણ ભગવાનની કૃપા થાય ને ભગવાનના ધામને પામે.** માટે એક દેહે અથવા અનંત દેહે અથવા અંતસમે એક ઘડી મૃત્યુ આડી રહી હોય ત્યારે પણ જો અતિશય ભગવાનને વિશે વૃત્તિ જોડાઈ જાય તો તે ભક્તને કોઈ જાતની કસર રહેતી નથી."

॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૧॥૮૯॥

વચનામૃત-૧૨ : સાધુમાં અખંડ ગુણનું – આત્મવિચારનું

(તા.૮/૯/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાનનો નિશ્ચય, સ્વધર્મ અને આત્મનિષ્ઠા – આ ત્રણ ગુણ સાધુને વિશે અખંડ રહે છે ને બીજા આવે-જાય છે. (૨) આત્મનિષ્ઠા ને શ્રીહરિનો નિશ્ચય જો એકવાર દૃઢપણે થયા હોય તો તે ટાળે તોય ટળે નહીં. (૩) આત્મવિચારની રીત : દેહ તથા આત્માને અત્યંત જુદા સમજી દેહના ભાવ દેહમાં જ માનવા ને આત્માના ભાવ આત્મામાં જ ધારવા, પણ બંનેને એક થવા દેવા જ નહીં.

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સાધુને વિશે કયા ગુણ

અખંડ રહે છે ને કયા ગુણ આવે-જાય એવા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો **આત્મનિષ્ઠા** અને બીજો **સ્વધર્મ** અને ત્રીજો **ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય** એ ત્રણ[1] ગુણ તો અખંડ રહે છે અને બીજા [2] ગુણ તો [3] આવે ખરા ને [4] પાછા જાય પણ ખરા. માટે બીજા ગુણ તો આવ્યા-ગયા રહે છે અને એ ત્રણ ગુણ તો અખંડ રહે છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દેહની ને આત્માની નોખી વિક્તિ સમજાણી હોય તોય પણ તે વિક્તિને ભૂલીને પાછો દેહાભિમાની કેમ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેહ-આત્માની વિક્તિ એક વાર ચોખી સમજાણી હોય તો પછી પાછી ભુલાય નહિ; અને એમ માને જે, 'હું દેહ છું,' તોપણ દેહ પોતાનું રૂપ મનાય જ નહીં. અને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ જો એક વાર દૃઢ થયો હોય તો પાછો ટાળે તોપણ ટળે નહીં. અને એમ જણાય છે જે, આત્મબુદ્ધિ મટીને દેહબુદ્ધિ આવી જાય છે; એ તો ખોટો ખોટો મનમાં ભ્રમ પડે છે, પણ દેહાભિમાન તો આવતું જ નથી. અને એવો જે પરિપક્વ જ્ઞાની તેને તો આત્માનું જ અભિમાન દૃઢ રહે છે ને તે પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ માને છે અને તે બ્રહ્મને વિશે પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અખંડ વિરાજમાન છે અને તે ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય પણ એને અખંડ ને અખંડ રહે છે."

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "પોતાના આત્માનો વિચાર કેમ કરવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે અંતઃકરણ સામું દ્રષ્ટા એવો જે જીવાત્મા તે જોઈ રહે ત્યારે બાહેર જે સ્થૂળ શરીર અને તે સંબંધી જે વિષય તે સર્વે વીસરી જાય છે, અને અંતઃકરણ ને દ્રષ્ટા એ બેના વચ્ચમાં જે વિચાર ઠરે છે તે વિચારે કરીને મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર એ સર્વનાં રૂપને જાણવાં. પછી વિચારની દૃષ્ટિએ એ અંતઃકરણના ઘાટ સામું જોતાં જોતાં જ્યારે ઘાટ બંધ થઈ જાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું અને

૧.આત્મનિષ્ઠાથી વૈરાગ્ય અને નિશ્ચયથી ભક્તિ એ બે પણ જાણી લેવા ૨.દયા, ક્ષમા વગેરે ૩.શુભ દેશાદિકનો યોગ થવાથી ૪.અશુભ દેશાદિકનો યોગ થવાથી

જ્યાં સુધી ઘાટ-સંકલ્પનું બળ હોય ત્યાં સુધી તો સંકલ્પ સામું જોઈ રહેવું, પણ ધ્યાન ન કરવું. અને જે બાહેર સ્થૂળ દેહને વિશે પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયો છે, તે જ્યારે પોત-પોતાના વિષય સામાં જાય છે ત્યારે વિચારને બે પ્રકારે કરવો : એક તો જે વિષયને આકારે ઇન્દ્રિયો થયાં હોય તે વિષયને આકારે[1] વિચાર કરવો અને બીજો તે ઇન્દ્રિયોના ગોલકને વિશે જે જોનારો દ્રષ્ટા છે તે દ્રષ્ટાને આકારે[2] વિચાર કરવો. પછી વિષયને આકારે ને દ્રષ્ટાને આકારે એ બે પ્રકારે જે વિચાર છે તે એક થઈ જાય છે; પછી તે વિષયમાંથી વૃત્તિ અતિશય તૂટી જાય છે. અને એમ વિચાર્યા વિના[3] જો બલાત્કારે[4] કરીને વિષયમાંથી વૃત્તિને તોડે તો તે વૃત્તિને વિષયમાંથી પ્રીતિ મટે નહિ અને જ્યારે વિચારીને વૃત્તિને પાછી વાળે ત્યારે તે વૃત્તિ પાછી વિષયમાં જોડાય જ નહીં.

માટે જ્યાં સુધી ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષય સન્મુખ પ્રીતિ હોય ત્યાં સુધી ભગવાનનું ધ્યાન કરવું નહિ ને જ્યારે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ સ્થિર થાય ત્યારે ભગવાનનું ધ્યાન કરવું. અને જ્યારે બાહેર સ્થૂળ દેહમાં દ્રષ્ટા વર્તતો હોય ત્યારે ચોખો વિભાગ કરી રાખવો જે, જ્યારે સ્થૂળ દેહમાં વર્તવું ત્યારે સૂક્ષ્મ દેહના ઘાટ સામું તો જોવું જ નહિ અને જ્યારે અંતઃકરણ સન્મુખ જોવું ત્યારે સ્થૂળ દેહને વિસારી દેવું. અને દ્રષ્ટાને ને દૃશ્યને મધ્યે જે વિચાર છે તે વિચારે કરીને એમ સમજવું જે, 'દ્રષ્ટા ને દૃશ્ય તે અતિશય જુદાં જ છે', એમ સમજીને દેહના ભાવ તે દેહને વિશે હોમવા અને દ્રષ્ટા જે ચૈતન્ય તેના ભાવ તે ચૈતન્યને વિશે હોમવા. અને બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ, સ્થૂળ, કૃશ, જીવવું, મરવું એ સર્વે દેહના ભાવ છે, તે આત્માને વિશે માનવા જ નહિ; અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અજર, અમર, જ્ઞાનરૂપ, સુખરૂપ, સત્તારૂપ એ જે સર્વે આત્માના ભાવ છે, તે કોઈ કાળે દેહને વિશે સમજવા જ નહિ, એ ગુણ તો આત્માને વિષે સમજવા. એવો જે વિચાર તે જ્યાં સુધી ઘાટ-સંકલ્પનું બળ હોય ત્યાં સુધી મૂકવો નહીં. જેમ રાજા હોય તે

૧.આ વિષયો દુઃખરૂપ, જડ ને નાશવંત છે એવો ૨.હું આત્મા સદા શાશ્વત્ ને સુખરૂપ છું એવો ૩.વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા કેળવ્યા વિના ૪.પરાણે; જડતાએ

જ્યાં સુધી શત્રુનું બળ હોય ત્યાં સુધી રાજગાદીએ બેસીને સુખ ભોગવે નહિ અને જ્યારે શત્રુમાત્રનો નાશ થઈ જાય ત્યારે પોતાના રાજ્યના જે વૈભવ છે તેને ભોગવે છે; તેમ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને જ્યાં સુધી મન ને ઇન્દ્રિયોરૂપી શત્રુ પીડતા હોય ત્યાં સુધી પૂર્વે કહ્યો એવો જે વિચાર તે દૃઢપણે રાખવો, અને જ્યારે મન-ઇન્દ્રિયોના ઘાટ સર્વે શમી જાય ત્યારે પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું." **॥ ઇતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૨॥૯૦॥**

વચનામૃત-૧૩ : નિશ્ચય ટળ્યા-ન ટળ્યાનું

(તા.૯/૯/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) શાસ્ત્ર પ્રમાણે શ્રીહરિનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે કોઈ કાળે ડગતો નથી.

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય પ્રથમ થઈને પછી મટી જાય છે, તેને તે પ્રથમ નિશ્ચય થયો હતો કે નહોતો થયો ?" પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "જેને પોતાના જીવાત્માને વિશે નિશ્ચય થયો હોય, તે તો કોઈ રીતે ટળે નહિ; અને શાસ્ત્રની રીતે જો નિશ્ચય થયો હોય, તો શાસ્ત્રમાં ન મળે એવું ચરિત્ર જ્યારે પરમેશ્વર કરે ત્યારે ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ટળી જાય છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રને વિશે તો પરમેશ્વરનું સમર્થપણું, અસમર્થપણું, કર્તાપણું, અકર્તાપણું એવી અનંત જાતની વાત છે; માટે એવું કયું શાસ્ત્ર બહાર[1] ચરિત્ર પરમેશ્વરે કર્યું હશે જે જેણે કરીને એનો નિશ્ચય ટળી ગયો ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરો." પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્ર બહાર તો કોઈ ચરિત્ર નથી. માટે હે મહારાજ ! એ જીવને નિશ્ચય થઈને પાછો ટળી જાય છે તેનું શું કારણ છે ?"

૧.કોઈ શાસ્ત્રમાં પ્રમાણરૂપે ન મળે એવું

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“જેને ભગવાનનો નિશ્ચય થાય છે, તેને શાસ્ત્રે કરીને જ થાય છે;** કાં જે, શાસ્ત્રમાં પરમેશ્વરનાં પણ લક્ષણ કહ્યાં હોય અને સંતનાં પણ કહ્યાં હોય. માટે શાસ્ત્રે કરીને નિશ્ચય થાય તે જ અચળ રહે છે અને શાસ્ત્ર વિના પોતાને મને કરીને જે નિશ્ચય કર્યો હોય તે નિશ્ચય ટળી જાય છે. અને વળી ધર્મની પ્રવૃત્તિનું જે કારણ છે તે પણ શાસ્ત્ર જ છે. અને જેણે શાસ્ત્ર કોઈ દિવસ સાંભળ્યાં જ નથી એવા જે અજ્ઞાની જીવ તેમને વિશે પણ મા, બેન, દીકરી અને સ્ત્રી તેની વિગતિરૂપ જે ધર્મની મર્યાદા તે આજ સુધી ચાલી આવે છે, તેનું કારણ પણ શાસ્ત્ર જ છે; કેમ જે, શાસ્ત્રમાંથી કોઈકે પ્રથમ એવી વાત સાંભળી છે, તે પરંપરાએ કરીને સર્વે લોકમાં પ્રવર્તી છે. માટે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય થઈને ટળી જાય છે તેને તો શાસ્ત્રનાં વચનની પ્રતીતિ જ નથી; એ તો કેવળ મનમુખી છે ને નાસ્તિક છે. અને જો શાસ્ત્રની પ્રતીતિ હોય તો કોઈ કાળે પરમેશ્વરથી વિમુખ થાય જ નહિ; કાં જે, શાસ્ત્રમાં તો અનંત જાતનાં ભગવાનનાં ચરિત્ર છે, માટે પરમેશ્વર ગમે તેવાં ચરિત્ર કરે પણ શાસ્ત્રથી બારણે હોય જ નહીં. માટે **જેને શાસ્ત્રનાં વચનનો વિશ્વાસ હોય તેને જ ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચય અડગ થાય છે અને કલ્યાણ પણ તેનું જ થાય છે** અને તે ધર્મમાંથી પણ કોઈ કાળે ડગે જ નહીં.”

॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૩॥૯૧॥

વચનામૃત-૧૪ : પ્રમાદ અને મોહનું

(તા.૧૦/૯/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ધામને પામીને કોઈ પડતો નથી; જે પડ્યા જેવું લાગે છે તે તો ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને થયું છે. (૨) ભગવાનના મહિમાવાળો ભક્ત હોય તોપણ મોહ અને પ્રમાદને ટાળવાનો ખટકો રાખવો જ જોઈએ. (૩) સ્થૂળશરીર પાંચ તત્ત્વનું છે, સૂક્ષ્મશરીર ઓગણીસ તત્ત્વનું છે, પણ બંને એકબીજામાં ઓતપ્રોત વર્તે છે ત્યારે જ સર્વ ક્રિયા થઈ શકે છે; માટે બંને ચોવીસ તત્ત્વનાં કહેવાય. (૪) સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ બંને શરીરનાં કર્મ સરખાં જ લાગે છે; પરંતુ જો તેનાથી તદ્દન જુદો અકર્તા અને અભોક્તાપણે વર્તે તો એકેય દેહનું કર્મ લાગતું નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને કાળા છેડાનો શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને કાન ઉપર પીળાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને પાઘમાં પીળાં પુષ્પનાં છોગાં ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પનો હાર નાભિ સુધી હિંડળતો વિરાજમાન હતો અને આથમણું મુખારવિંદ કરીને શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાનના ભક્ત હોય તે ભગવાનનાં ધામ જે વૈકુંઠાદિક તેને પામીને પાછા પડતા નથી – એમ ભગવાને ગીતામાં[1] કહ્યું છે – અને જે પડતો હશે તે શે દોષે કરીને પાછો પડતો હશે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કોણ ભગવાનના ધામને પામીને પાછો પડ્યો છે, એક તો બતાવો ?” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, “એક તો વૈકુંઠમાંથી જય-વિજય ભગવાનના પાર્ષદ પડ્યા[2] અને ગોલોકમાંથી રાધિકાજી ને શ્રીદામા પડ્યાં.”[3] પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જય-વિજય પડ્યા એ તો ભગવાને પોતાના સંતનો મહિમા દેખાડવા સારુ પાડ્યા જે, ‘સનકાદિક જેવા સંતનો દ્રોહ કરે તો વૈકુંઠાદિક જેવા ધામને પામ્યો હોય તોય પણ પડી જાય છે.’ અને જય-વિજય તો પાછા ત્રીજે જન્મે ભગવાનના વૈકુંઠધામમાં પહોંચ્યા; માટે એ કાંઈ પડ્યા ન કહેવાય, એ તો ભગવાનની ઇચ્છાએ થયું. અને પડ્યો તો તે કહેવાય જે જેને પાછો ભગવાનનો સંબંધ જ ન રહે. અને ગોલોકથી રાધિકાજી પડ્યાં તે પણ ભગવાનની જ ઇચ્છા હતી અને પોતાને પણ મનુષ્યદેહ ધરીને અનંત જીવનો ઉદ્ધાર કરવો હતો અને પોતાનાં કલ્યાણકારી જે ચરિત્ર તેને

૧.‘**यद्गत्वा न निवर्तन्ते**’ (૧૫/૬) ‘**सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च**’ (૧૪/૨) ઇત્યાદિક વચનથી ૨.‘**पार्षदप्रवरौ विष्णोर्विप्रशापात्पदाच्च्युतौ**’ તેમ ભાગવત : ૭/૧/૩૨માં કહ્યું છે. ૩.આ વાત બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણના પૂર્વાર્ધ : ૩/૯૭-૧૧૩માં પ્રસિદ્ધ છે.

વિસ્તારવાં હતાં. માટે રાધિકાજીને કોઈ પડ્યાં કહે તો ભગવાન પણ તે ભેળે પડ્યા કહેવાય; તે સારુ ભગવાનની ઇચ્છાએ જે ગોલોકથી પૃથ્વીને વિશે આવ્યાં, એ તે કાંઈ પડ્યાં ન કહેવાય; એ ઠેકાણે તો ભગવાનની જ ઇચ્છા જાણવી. તે ભગવાનની ઇચ્છાએ તો અક્ષરધામમાંથી પણ દેહ ધરે અને જડ હોય તે ચૈતન્ય થઈ જાય અને ચૈતન્ય હોય તે જડ થઈ જાય; કેમ જે, ભગવાન તો અતિ સમર્થ છે તે જેમ કરે તેમ થાય, પણ તે ભગવાનની ઇચ્છા વિના તો ભગવાનના ધામને પામીને કોઈ પડે જ નહીં. અને જે પડે છે તે તો આધુનિક[1] અપક્વ[2] ભક્ત હોય તે સાધનકાળમાંથી જ પડે છે, તે તો યોગભ્રષ્ટ કહેવાય; પણ વૈરાગ્ય, આત્મનિષ્ઠા, ભગવાનની ભક્તિ અને બ્રહ્મચર્યાદિક જે ધર્મ તેણે કરીને જે સિદ્ધ થાય તે તો જેવા શ્વેતદ્વીપને વિશે મુક્ત છે તે સરખા છે, તે તો કોઈ કાળે પડતા નથી."

એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ એટલી વાત કરીને પછી બોલ્યા જે, "લ્યો હવે અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ." પછી મુનિએ કહ્યું જે, "પૂછો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મહાભારતના ઉદ્યોગપર્વને વિશે[3] સનત્સુજાત ઋષિએ ધૃતરાષ્ટ્ર પ્રત્યે કહ્યું છે જે, 'એક તો પ્રમાદ[4] અને બીજો મોહ[5] એ બેયનો જે ત્યાગ કરે તે સર્વ પ્રકારે ભગવાનની માયાને તરી રહ્યો છે, અને **પ્રમાદ ને મોહ એનું જ નામ માયા છે.**' માટે આપણે ત્યાગી એવા ભગવાનના ભક્ત કહેવાઈએ છીએ ને તેમાં જેને પ્રમાદ ને મોહ વર્તતા હશે ને ભગવાનના મહિમાનું બળ લઈને તે ભક્ત પ્રમાદને ને મોહને ટાળ્યાનો ખટકો નહિ રાખતો હોય, તે ભક્તને દેહ છતે કેવું સુખ હશે અને મરીને તે કેવાં સુખને પામશે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત હોય, તે ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશય વિચારીને પ્રમાદ કે મોહ ન ટળે તોપણ તેની કાંઈ ઝાઝી ચિંતા રાખે નહીં."[6]

૧.હાલના; જે હજુ મુક્ત નથી થયા તેવા ૨.કાચા; અધૂરા ૩.મહાભારત ઉદ્યોગપર્વ : ૪૨/૪ ૪.ન કરવાનું કરવું અને કરવાનું ન કરવું તે ૫.હોય તેનાથી ઊંધું જણાય તે ૬.કેમ જે, ભગવાનના મહિમાની આગળ તે બિચારા મારું શું ભૂંડું કરી શકવાના છે ? કાંઈ પણ નહિ; એમ તેના મનમાં ગાફલાઈ રહે છે.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને પ્રમાદ ને મોહ વર્તતા હોય ને તેને ટાળ્યાનો ખટકો રાખે તેને ખોટ્ય કેટલી છે અને જે ટાળ્યાનો ખટકો ન રાખે તેમાં શો વિશેષ[1] છે ?" પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનનું બળ રાખે અને સાધનનું બળ ન રાખે, માટે એ વિશેષ જ છે તો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પ્રમાદ ને મોહરૂપ શત્રુ રહ્યા છે તોય પણ જે ગાફલ રહે છે તેને તો તમે શ્રેષ્ઠ કહો છો. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય ને તે પોતાના પતિની બીકે ને પતિવ્રતાનો ધર્મ રાખ્યાની બીકે અતિશય મનમાં ખટકો[2] રાખીને કોઈ પુરુષ સાથે હસીને તાળી લે નહિ અને તેને એમ મનમાં બીક રહે જે, 'જો હું ગાફલાઈ રાખીશ તો મારો પતિ મને વ્યભિચારિણી જાણશે તો મારી સેવા અંગીકાર નહિ કરે, એટલે મારે પતિવ્રતાના ધર્મમાં ખોટ્ય પડશે', એવું જાણીને મનમાં ખટકો રાખે છે. તેમ જે ભક્ત એ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રાખે ને પ્રમાદને ને મોહને ટાળવાનો ખટકો રાખે તેને તો તમે મૂળગી ખોટ્ય બતાવો છો. અને વળી જેમ કોઈક સ્ત્રી પોતાને મનમાં આવે તે પુરુષ સાથે તાળિયો દેતી ફરે ને પતિવ્રતાનો ધર્મ પાળવાનો ખટકો ન રાખે, તેમ જે ભક્ત પ્રમાદને ને મોહને ટાળ્યાનો ખટકો ન રાખે તેને તો તમે શ્રેષ્ઠ બતાવો છો, એ તે શું તમારી એવી અવળી સમજણ છે કે કેમ છે ? અને **જે ગાફલાઈ રાખશે ને તે ભગવાનનો ભક્ત હશે તો તેને પ્રમાદ ને મોહ એ બે શત્રુ નડ્યા વિના નહિ રહે.** જેમ મદિરા[3] પીવે તથા ભાંગ્ય પીવે તો જેમ વિમુખને કેફ ચડે છે તેમ જ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પણ કેફ ચડે ને ગાંડો થાય; તેમ મદિરા ને ભાંગ્યરૂપ જે પ્રમાદ ને મોહ તે તો જેમ વિમુખ જીવને નડે તેમ જ ભગવાનના ભક્તને પણ નડે. અને વિમુખમાં ને હરિભક્તમાં એટલો જ ફેર છે જે, 'વિમુખને એ બે શત્રુ ટળે નહિ અને ભગવાનનો ભક્ત જો ખટકો રાખીને ટાળવાનો ઉપાય કરે તો એ બે શત્રુ નાશ પામી જાય',

૧.ફાયદો; શ્રેષ્ઠતા ૨.સાવધાની ૩.દારૂ

એટલો ભગવાનના ભક્તને વિશેષ છે. અને જે ગાફલાઈ રાખે તે તો ભગવાનનો ભક્ત હોય તોય સારો નહીં."

પછી શ્રીજીમહારાજે ફરીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સ્થૂળ શરીર તે કેટલાં તત્ત્વનું છે અને સૂક્ષ્મ શરીર તે કેટલાં તત્ત્વનું છે ? અને સ્થૂળ દેહમાં ને સૂક્ષ્મ દેહમાં બરોબર તત્ત્વ છે કે કાંઈ ઓછાં અધિક છે ? એ બે શરીરનું રૂપ કરો." પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કૃપા કરીને કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સ્થૂળ દેહ છે તે તો પૃથ્વી આદિ પંચ મહાભૂત નામે જે પાંચ તત્ત્વ તેનું છે; અને સૂક્ષ્મ દેહ છે તે તો પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો, પંચપ્રાણ અને ચાર અંતઃકરણ એ નામે જે ઓગણીસ તત્ત્વ તેનું છે.** અને તે સ્થૂળ દેહને વિશે પણ જ્યારે સૂક્ષ્મ દેહ અનુસ્યૂતપણે[1] વર્તે છે ત્યારે જ સર્વે ક્રિયા યથાર્થપણે થાય છે, પણ તે વિના થતી નથી; કેમ જે, કાન,નેત્ર આદિક જે ઈન્દ્રિયોનાં ગોલક[2] તેમણે યુક્ત એવો જે સ્થૂળ દેહ તેને વિશે તે તે ઈન્દ્રિયાદિકે યુક્ત એવો જે સૂક્ષ્મ દેહ તે ભળે છે તેણે કરીને તે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયનું ગ્રહણ થાય છે, પણ કેવળ સ્થૂળ દેહના ગોલકે કરીને થતું નથી. તે માટે પંચતત્ત્વનું જે સ્થૂળ દેહ તેને વિશે ઓગણીસ તત્ત્વનું જે સૂક્ષ્મ દેહ તે અનુસ્યૂતપણે રહ્યું છે, તે સારુ સ્થૂળ દેહને વિશે પણ ચોવીસ તત્ત્વ છે. અને તેમ જ સૂક્ષ્મ દેહને વિશે પણ પંચતત્ત્વનું જે સ્થૂળ દેહ તે એકત્વપણે વર્તે છે ત્યારે જ સૂક્ષ્મ દેહના ભોગ સિદ્ધ થાય છે. અને સૂક્ષ્મ દેહ ઓગણીસ તત્ત્વનું છે તેને વિશે પંચતત્ત્વનું સ્થૂળ દેહ ભળે છે, માટે સૂક્ષ્મ દેહ પણ ચોવીસ તત્ત્વનું છે. અને જો સૂક્ષ્મ દેહમાં સ્થૂળ દેહ છે તો સૂક્ષ્મ દેહમાં સ્ત્રીનો સંગ[3] કરે છે તેનો સ્થૂળ દેહમાં વીર્યપાત થઈ જાય છે; માટે સ્થૂળ દેહ ને સૂક્ષ્મ દેહની જાગ્રત અવસ્થાને વિશે ને સ્વપ્ન અવસ્થાને વિશે એકતા છે."

પછી મુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આ તો જેવું સ્થૂળ દેહ

૧.ઓતપ્રોત - એકમેકપણે ૨.ઈન્દ્રિયોનાં સ્થાન ૩.સંકલ્પાત્મક સંભોગ

છે તેવું જ સૂક્ષ્મ દેહ થયું; ત્યારે જેમ સ્થૂળ દેહમાં કર્મ લાગે છે તેમ જ સૂક્ષ્મ દેહમાં લાગે છે કે કાંઈ ફેર છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સ્થૂળ દેહને વિશે જેવી દૃઢ પોતાપણાની[1] માનીનતા છે તેવી જ જો સૂક્ષ્મ દેહને વિશે[2] માનીનતા હોય, તો જેવું સ્થૂળ દેહમાં કર્મ લાગે છે તેવું જ સૂક્ષ્મ દેહમાં પણ લાગે. અને જે સૂક્ષ્મ દેહનાં કર્મને અલ્પ કહ્યાં છે, તે તો જીવને હિંમત દેવા સારુ છે. અને જેને સ્થૂળ દેહને વિશે તથા સૂક્ષ્મ દેહને વિશે અભિમાન નથી, તેને તો સ્થૂળ દેહનું કર્મ પણ લાગતું નથી ને સૂક્ષ્મ દેહનું પણ લાગતું નથી; કેમ જે, એ તો કેવળ આત્મસત્તારૂપે જ વર્તે છે.

માટે **એવા જે આત્મજ્ઞાની હોય તેને તો સ્થૂળ દેહ સંબંધી તથા સૂક્ષ્મ દેહ સંબંધી કર્મ લાગે નહીં.** અને તે આ દેહે કરીને અશુભ કર્મને તો કરે જ નહિ, અને પ્રારબ્ધાનુસારે જે સુખ-દુઃખ આવે તેને તો ભોગવે અને ભોગવતો થકો એમ માને જે, 'હું એનો ભોક્તા નથી, હું તો આત્મા છું.' અને **જે અજ્ઞાની દેહાભિમાની હોય તેને તો સ્થૂળ દેહ અથવા સૂક્ષ્મ દેહ સંબંધી સર્વ કર્મ લાગે છે અને તે કર્મ પ્રમાણે સુખ-દુઃખને પણ ભોગવે છે;** કેમ જે, જે અજ્ઞાની છે તે જે જે વિષયને ભોગવે તે ભોગવતો થકો પોતાને દેહરૂપે માનીને એમ માને જે, 'હું એ વિષયનો ભોક્તા છું.' પછી જ્યારે અંતસમો આવે ત્યારે તે અજ્ઞાની જીવને તો યમના દૂત દેખાય ને દેહની વિસ્મૃતિ થઈ જાય ને મૂર્છા અવસ્થા આવે છે. પછી તે યમના દૂત દેહને મુકાવીને જીવને જુદો કરે છે, ત્યારે એ જીવને પ્રેતનો દેહ બંધાય છે; પછી તે દેહે કરીને યમપુરીનાં કષ્ટને ભોગવે છે. અને જ્ઞાની એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેને તો અંતકાળે ભગવાન કે ભગવાનના સંત દેખાય છે ને એને પણ દેહની વિસ્મૃતિ થઈ જાય ને મૂર્છા અવસ્થા આવે છે; પછી એ દેહને મૂકીને જુદો થાય છે ત્યારે એ ભક્તને ભગવાન ભાગવતી તનુ[3] આપે છે ને તે દેહે કરીને એ ભગવાનના ધામને વિશે રહે છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૪॥૯૨॥**

૧.'હું'પણાની ૨.મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકારથી જ થતાં સંકલ્પ-નિશ્ચયાદિ કાર્યોમાં ૩.દિવ્ય-ચૈતન્યમય શરીર

વચનામૃત-૧૫ : મુગ્ધા, મધ્યા અને પ્રૌઢાનું

(તા.૧૧/૯/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય સહિત પ્રીતિવાળો ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને તે બેથી રહિત કેવળ પ્રેમીભક્ત હોય તે ન્યૂન છે. (૨) મુગ્ધા, મધ્યા ને પ્રૌઢા એમ ત્રણ પ્રકારની ગોપીઓનાં લક્ષણ કહ્યાં છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર બિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો, અમે પ્રશ્ન કરીએ છીએ જે, બે પ્રકારના ભગવાનના ભક્ત છે, તેમાં એકને તો ભગવાનને વિશે અત્યંત પ્રીતિ છે અને ભગવાનનાં દર્શન વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહેવાતું નથી અને તેનો પ્રેમ બાહેર પણ ઘણો દીઠામાં આવે છે; અને બીજો જે ભગવાનનો ભક્ત છે તેને તો આત્મનિષ્ઠા પણ છે અને વૈરાગ્ય પણ પરિપૂર્ણ છે અને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ પણ છે, તોપણ તેનો પ્રેમ પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તેના જેવો જણાતો નથી. અને પ્રથમ કહ્યો તેને તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય એ બેય નથી તોપણ એની ભક્તિ અતિશય શોભે છે; અને આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યે યુક્ત છે તોપણ તેની ભક્તિ તો પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તેના જેવી શોભતી નથી. એ બે પ્રકારના ભક્તમાં કેની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે ? ને કેની ભક્તિ કનિષ્ઠ છે ? એ પ્રશ્ન છે.” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, “આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય નથી તોપણ જેને ભગવાનમાં અતિશય પ્રેમ છે તે જ સરસ છે.”

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા નથી તેને શ્રેષ્ઠ કહો છો, તે શી સમજણે કહો છો ? કેમ જે, એ તો દેહાભિમાની છે, માટે જ્યારે એના દેહને સુખ થાય એવા પંચવિષયનો યોગ થશે ત્યારે એને વિષયમાં પ્રીતિ થઈ જશે, પછી ભગવાનને વિશે એવી પ્રીતિ નહિ રહે; તેને તમે શ્રેષ્ઠ કેમ કહો છો ?” પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામી બોલ્યા જે,

"જેને વિષયમાં પ્રીતિ થઈ જાય એને અમે પ્રેમી કહેતા નથી, અમે તો ગોપીઓ જેવા[1] ભક્ત હોય તેને કહીએ છીએ."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગોપીઓ કાંઈ ભોળિયો નહોતી, એ તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય યુક્ત હોય તેની સમજણને ઉલ્લંઘી જાય એવી ડાહિયો હતી. જેમ કોઈક રાજનીતિનો જાણનારો હોય ને તે બોલે તેના જેવું તો ગોપીઓને બોલ્યામાં ડહાપણ હતું; અને ભગવાનને પણ જેમ યથાર્થપણે જાણ્યા જોઈએ તેમ જાણતી હતી. અને સર્વે યાદવમાં અતિશય ડાહ્યા ને ભગવાનના ચોવટિયા[2] એવા જે ઉદ્ધવજી, તે ગોપીઓની સમજણ જોઈને ગદ્‌ગદ કંઠ થઈ ગયા અને તે ઉદ્ધવજી એમ બોલ્યા જે, 'ગોપીઓ પાસે મને જ્ઞાન કહેવા મોકલ્યો, તે તો ભગવાને મારી ઉપર અતિશય અનુગ્રહ કર્યો.' અને પોતે ગોપીઓને ઉપદેશ કરવા ગયા હતા પણ ગોપીઓનાં વચન સાંભળીને પોતે સામો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો.

અને તમે કહેશો જે, 'ગોપીઓ તો એવી બુદ્ધિમાન નહોતી', તો એમાં તો **મુગ્ધા, મધ્યા** અને **પ્રૌઢા** એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ હતા. તેમાં **મુગ્ધાનું** એવું લક્ષણ છે જે, એક તો ભગવાન ઉપર ધોખો ઘણો કરે અને એમ બોલે જે, 'અમે તમારે અર્થે કરી કરીને મરી ગયાં તોપણ તમે નજરમાં લાવતા નથી'; અને એમ કરતાં જો વધુ છેડે તો ભગવાન સાથે રીસ કરે અને તોછડાં તોછડાં વચન બોલે જે, 'જાણીએ હમણાં વિમુખ થઈ જશે'; એવી જાતનાં જેનાં શાસ્ત્રને વિશે વચન હોય તે ગોપીને મુગ્ધા જાણવી. અને જે **મધ્યા** હોય તે તો કોઈ દિવસ ભગવાન સામો ક્રોધ ન કરે અને તોછડું વચન પણ ન કહે; અને ડહાપણે કરીને યુક્તિ યુક્તિએ પોતાનું સ્વાર્થીપણું બીજાને જણાવા દે નહિ; અને પોતાનું કામ સાધે તે ભેળું ભગવાનનું ગમતું કરે પણ એકલું ભગવાનનું ગમતું કરે નહિ, અને જો ભગવાનનું જ ગમતું કરવું પડે તોપણ કાંઈક પોતાનું ગમતું કરવાની યુક્તિ જરૂર રાખે;

૧.'**ક્ષણં યુગશતમિવ યાસાં યેન વિનાઽભવત્**' જેને ભગવાનનાં દર્શન વિના એક ક્ષણ પણ સો યુગો જેવી લાગતી હતી તેવા પ્રેમી (ભાગવત : ૧૦/૧૯/૧૬) ૨.દરેક બાબતમાં સલાહ-સૂચન આપનાર અંગત સચિવ

એવાં જેનાં શાસ્ત્રને વિશે વચન હોય તે ગોપીને મધ્યા જાણવી. અને જે **પ્રૌઢા** હોય તે તો **કેવળ ભગવાનના ગમતા પ્રમાણે જ ચાલે અને કોઈ રીતે પોતાના સ્વાર્થને અર્થે યુક્તિ કરે નહિ અને કેવળ ભગવાનને રાજી કરવાને ઇચ્છે અને જે રીતે ભગવાન રાજી થાય તે રીતે જ પોતે રાજી રહે;** અને પોતાની બરોબરની જે બીજી ગોપીઓ હોય તે ઉપર ઈર્ષ્યા-ક્રોધ કરે જ નહિ અને માન-મત્સર આદિક સર્વે વિકારનો ત્યાગ કરીને ભગવાનની સેવામાં સાવધાન રહે; અને જેણે કરીને ભગવાન કુરાજી થાય તેવું આચરણ તો મન, કર્મ, વચને કરીને કોઈ કાળે કરે નહિ; એવાં જેનાં શાસ્ત્રમાં વચન હોય તે ગોપીને પ્રૌઢા જાણવી. એવી રીતે **મુગ્ધા, મધ્યા** અને **પ્રૌઢા** એવા ગોપીઓના ભેદ છે. માટે ગોપીઓની સમજણમાં તો અતિશય વિવેક હતો, તે માટે એની પ્રીતિ અણસમજણની કહેવાય નહીં. અને ગોપીઓ તો યથાર્થ ભગવાનના મહિમાને જાણતી હતી અને તે **મહિમાને પ્રતાપે કરીને આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય સહેજે એના હૈયામાં વર્તતાં હતાં.** માટે એ ગોપીઓને વિશે તો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય આદિક અનંત જે કલ્યાણકારી ગુણ તે ભગવાનના માહાત્મ્યને પ્રતાપે કરીને સર્વે સંપૂર્ણ હતા.

અને એવા ભક્તની રીત તો આમ છે જે, 'શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પાંચ વિષય તે ભગવાન સંબંધી જ ઇચ્છે, પણ બીજા કોઈ સંબંધી ઇચ્છે નહીં. અને ભગવાનને વિશે એ પંચવિષયે કરીને જે અતિશય હેત તે હેતે કરીને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા નથી તોપણ ભગવાન વિના બીજો કોઈ જગતનો ઘાટ હૈયામાં થાય નહીં.' અને જેમ વરસાદ ન વરસ્યો હોય ત્યારે નાના પ્રકારનાં તૃણનાં જે બીજ તે પૃથ્વી ઉપર કાંઈએ ભાસે નહિ અને જ્યારે વરસાદ વરસે ત્યારે એટલાં તૃણ ઊગે જે પૃથ્વી જ દેખાય નહિ; તેમ જે આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્યે કરીને રહિત છે તેને જો ભગવાન વિના બીજા કોઈ વિષયના ઘાટ જણાતા નથી, તોય પણ જ્યારે એને કુસંગનો[1] યોગ થશે ત્યારે વિષયના ઘાટ થવા લાગશે ને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ

૧.માયિક વિષયો, વસ્તુઓ કે ભૂંડા દેશ-કાળાદિનો

થઈ જશે ને પરમેશ્વરની તો હૈયામાં સ્મૃતિ પણ નહિ રહે ને અખંડ વિષયનું ધ્યાન થશે. પછી એ જે વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા વિનાનો પ્રેમી તેને એમ ભાસશે જે, 'મારે ભગવાનમાં લેશમાત્ર પ્રીતિ નથી.' માટે **આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય વિનાનો જે પ્રેમી ભક્ત જણાતો હોય તે તો અતિશય ન્યૂન છે.** અને જેને આત્મનિષ્ઠા છે ને વૈરાગ્ય છે ને ભગવાનમાં પ્રીતિ પણ સાધારણ જેવી જ છે, તે તો એમ જાણે છે જે, 'મારા જીવાત્માને વિશે જ આ ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન છે', એમ જાણીને ઉપરથી તો ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન-સ્પર્શાદિકને વિશે આતુરતા જેવું નથી જણાતું ને શાંતપણા જેવું જણાય છે, તોપણ એની પ્રીતિનાં મૂળ ઊંડાં છે, તે કોઈ કુસંગને યોગે કરીને પણ એની પ્રીતિ ઓછી થાય એવી નથી; માટે એ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ને એકાંતિક છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૫॥૯૩॥**

વચનામૃત-૧૬ : નરનારાયણના તપનું

(તા.૧૨/૯/૧૮૨૦, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) પોતાના ભક્તજનના ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણને વૃદ્ધિ પમાડ્યાને અર્થે શ્રીનરનારાયણ ભગવાન તપ કરે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી પરમાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, 'શ્રીનરનારાયણ ઋષિ જે તે બદરિકાશ્રમમાં રહ્યા થકા આ ભરતખંડના સર્વે મનુષ્યનાં કલ્યાણને અર્થે અને સુખને અર્થે તપને કરે છે', ત્યારે સર્વે મનુષ્ય કલ્યાણના માર્ગને વિશે કેમ નથી પ્રવર્તતાં ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો તે શ્રીમદ્‌ભાગવતના પંચમ સ્કંધને વિશે જ છે જે,[1] 'એ **ભગવાન તપ કરે છે તે તો પોતાના ભક્તને અર્થે કરે છે, પણ**

૧.'**भारतेऽपि वर्षे...अनुग्रहायात्मवतामनुकम्पया**' આ ગદ્યમાં કહ્યું છે. (ભાગવત : ૫/૧૯/૯)

અભક્તને અર્થે નથી કરતા.' કેવી રીતે ? તો આ ભરતખંડને વિશે અતિશય દુર્લભ એવો જે મનુષ્યદેહ તેને જાણીને જે જન ભગવાનના શરણને પામે છે ને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, તે જનના અનુગ્રહને[1] અર્થે તપસ્વીના જેવો છે વેષ જેનો એવા જે શ્રીનરનારાયણ ભગવાન તે જે તે કૃપાએ કરીને મોટું તપ કરે છે. અને પોતાને વિશે નિરંતર અધિકપણે વર્તતા એવા જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, ઐશ્વર્ય એ આદિક ગુણ તેણે યુક્ત એવું જે તપ તેને કરતા થકા તે ભગવાન જે તે આ જગતનો રાત્રિપ્રલય[2] થાય ત્યાં સુધી બદરિકાશ્રમને વિશે રહ્યા છે. અને ભરતખંડને વિશે રહ્યા જે તે પોતાના ભક્તજન તેમના જે ધર્મ-જ્ઞાનાદિક ગુણ તે જે તે અતિશય અલ્પ હોય તોપણ તે ભગવાનના ગુણે યુક્ત તપને પ્રતાપે કરીને થોડાક કાળમાં જ અતિશય વૃદ્ધિને પામે છે. અને તે પછી તે ભક્તજનના હૃદયને વિશે ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને જણાતું જે અક્ષરબ્રહ્મમય એવું તેજ તેને વિશે સાક્ષાત્ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેનું દર્શન થાય છે. એવી રીતે જે પોતાના ભક્ત છે તેમનું તે ભગવાનના તપે કરીને નિર્વિઘ્ન કલ્યાણ થાય છે, પણ જે ભગવાનના ભક્ત નથી તેમનું કલ્યાણ થતું નથી. એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૬॥૯૪॥**

વચનામૃત-૧૭ : મુક્તના ભેદનું – આંબલીની ડાળીનું

(તા.૧૩/૯/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેમ જેમ ભગવાનનો મહિમા વધુ સમજાતો જાય તેમ તેમ ઊંચી સ્થિતિ બંધાતી જાય છે ને તે પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ મુક્ત બને છે. (૨) એ રીતે મરીચ્યાદિથી લઈ અક્ષરધામના મહામુક્ત સુધીના મુક્તોના ભેદ પડ્યા છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ સંધ્યા સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.કૃપા વડે તેનું પોષણ કરવાને ૨.નિમિત્ત પ્રલય

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભજનનો કરનારો જે જીવ તેની દૃષ્ટિ[1] જેમ જેમ સૂક્ષ્મ[2] થતી જાય છે તેમ તેમ એને પરમેશ્વરનું પરપણું[3] જણાતું જાય છે અને ભગવાનનો મહિમા પણ અધિક અધિક જણાતો જાય છે. તે જ્યારે એ ભક્ત પોતાને દેહરૂપે માનતો હોય ત્યારે ભગવાનને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિના સાક્ષી જાણે; અને જ્યારે પોતાને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ થકી પર માને, ત્યારે ભગવાન તે થકી પર ભાસે છે. પછી **જેમ જેમ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ થતી જાય તેમ તેમ ભગવાનને પોતા થકી પર જાણતો જાય અને મહિમા પણ વધુ વધુ સમજતો જાય. અને પછી જેમ જેમ પોતાની વૃત્તિ હેતે કરીને ભગવાન સંગાથે ચોંટતી જાય તેમ તેમ ઉપાસના સુધી દૃઢ થતી જાય.**

ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ સમુદ્ર છે તેને વિશે કીડી પણ જઈને પાણી પીવે અને ચરકલું[4] પણ પીવે ને મનુષ્ય, પશુ, ઘોડા, હાથી તથા મોટા મોટા મગર-મત્સ્ય એ સર્વે સમુદ્રનું જળ પીને બળિયા થાય છે, પણ સમુદ્ર લેશમાત્ર ઓછો થતો નથી. અને જે જે જીવનું જેવું જેવું મોટું ગજું[5] હોય તે તે જીવ તે પ્રમાણે સમુદ્રનો મહિમા વધુ જાણે છે.

વળી બીજું દૃષ્ટાંત છે : જેમ આકાશ છે તેને વિશે મચ્છર ઊડે ને ચરકલું ઊડે ને સમળા ઊડે ને સીંચાણો પણ ઊડે ને અનળપક્ષી પણ ઊડે ને ગરુડ પણ ઊડે, તોપણ એ સર્વેને આકાશ અપારનો અપાર રહે છે. અને જેને પાંખને વિશે વધુ બળ હોય તે આકાશનો મહિમા વધુ જાણે છે અને પોતાને વિશે ન્યૂનપણું સમજતો જાય છે. તેમ મરીચ્યાદિક પ્રજાપતિની પેઠે અલ્પ ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો મચ્છર જેવા છે અને બ્રહ્માદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ચરકલા જેવા છે અને વિરાટપુરુષાદિકની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો સમળા જેવા છે અને પ્રધાનપુરુષની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો સીંચાણા જેવા છે અને શુદ્ધ પ્રકૃતિપુરુષની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો

૧.જ્ઞાનમય વૃત્તિ ૨.આવરણ રહિત શુદ્ધ ૩.સર્વથી શ્રેષ્ઠપણું ૪.ચકલી ૫.શક્તિ; કેપેસિટિ

અનળપક્ષી જેવા છે અને અક્ષરધામમાં રહેનારા જે અક્ષરમુક્ત તેની પેઠે તેથી અધિક ઉપાસનાવાળા ભક્ત તો ગરુડ જેવા છે. અને એ સર્વે ભકત જેમ જેમ વધુ વધુ સામર્થીને પામ્યા છે, તેમ તેમ ભગવાનનો મહિમા વધુ વધુ જાણતા ગયા છે; અને જેમ જેમ વધુ સામર્થીને પામતા ગયા તેમ તેમ ભગવાનને વિશે સ્વામી-સેવકપણાનો ભાવ પણ અતિ દૃઢ થતો ગયો છે.

અને જ્યારે ભજનનો કરનારો જીવરૂપે હતો ત્યારે એ જીવમાં ખદ્યોત[1] જેટલો પ્રકાશ હતો. પછી જેમ જેમ ભગવાનનું ભજન કરતાં કરતાં આવરણ ટળતું ગયું તેમ તેમ દીવા જેવો થયો, પછી મશાલ[2] જેવો થયો, પછી અગ્નિની જ્વાળા જેવો થયો, પછી દાવાનળ[3] જેવો થયો, પછી વીજળી જેવો થયો, પછી ચંદ્રમા જેવો થયો, પછી સૂર્ય જેવો થયો, પછી પ્રલયકાળના અગ્નિ જેવો થયો, પછી મહાતેજ[4] જેવો થયો; એવી રીતે પ્રકાશ પણ વૃદ્ધિને પામ્યો અને સામર્થી પણ વૃદ્ધિને પામી અને સુખ પણ વૃદ્ધિને પામ્યું. એવી રીતે ખદ્યોતથી કરીને મહાતેજ પર્યંત આદ્ય, મધ્ય અને અંત જે ભેદ કહ્યા તે સર્વે મુક્તના ભેદ છે. તે જેમ જેમ અધિક સ્થિતિને પામતા ગયા ને ભગવાનનો મહિમા અધિક જાણતા ગયા, તેમ તેમ મુક્તપણામાં વિશેષપણું આવતું ગયું." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને ઊઠ્યા.

પછી આંબલીની ડાળખીને ઝાલીને ઉગમણે મુખારવિંદે ઊભા રહ્યા થકા બોલ્યા જે, "જેમ પૂનમના ચંદ્રમાનું મંડળ હોય તે આંહીંથી તો નાની થાળી જેવું દેખાય છે, પણ જેમ જેમ એની સમીપે જાય તેમ તેમ મોટું મોટું જણાતું જાય. પછી અતિશય ઢૂંકડો જાય ત્યારે તો દૃષ્ટિ પણ પહોંચી શકે નહિ, એવું મોટું જણાય. તેમ **માયારૂપી અંતરાય ટાળીને જેમ જેમ ભગવાનને ઢૂંકડું થવાય છે, તેમ તેમ ભગવાનની પણ અતિ અપાર મોટ્યપ જણાતી જાય છે અને ભગવાનને વિશે દાસપણું પણ અતિ દૃઢ થતું જાય છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૭॥૯૫॥

૧.જેના શરીરમાં કુદરતી પ્રકાશ છે એવું જીવડું – આગિયો ૨.રાત્રે અજવાળા માટે કરેલો કાકડો ૩.જંગલમાં લાગેલો વિશાળ અગ્નિ ૪.ચિદાકાશનો પ્રકાશ

વચનામૃત-૧૮ : ખાર ભૂમિનું – સ્વભાવ સુધારવાનું

(તા.૧૫/૯/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મુમુક્ષુ સાચા સંતનાં વચનમાં દૃઢ શ્રદ્ધાવાન થાય તો તેમાં સર્વે કલ્યાણકારી ગુણ પ્રગટ થઈ આવે છે. (૨) કુસંગીમાં શ્રદ્ધાવાન થાય તો સદ્‌ગુણો નાશ પામી દુર્ગુણો પેદા થાય છે. (૩) સમજીને સમાગમ કરે તો સ્વભાવ અને દુઃખ બંને ટળી જાય છે, પણ મૂંઝાવાથી કે મરવાથી ટળતા નથી. (૪) મોટા પુરુષમાં જે જે દોષ કલ્પે તે દોષો કલ્પનારામાં આવી જાય છે. (૫) સ્વભાવને દોષરૂપ જાણી ટાળે તો ટળે છે, પણ દુર્વાસાની જેમ ગુણરૂપ માનવાથી ટળતા નથી.

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૮ આઠમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીસારંગપુર મધ્યે જીવા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “**જે શ્રદ્ધાવાન પુરુષ હોય અને તેને જો સાચા સંતનો સંગ મળે અને તે સંતનાં વચનને વિશે શ્રદ્ધાવાન થાય, તો એના હૃદયને વિશે સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, વિવેક, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક જે કલ્યાણકારી ગુણ તે સર્વે પ્રકટ થઈ આવે છે અને કામ-ક્રોધાદિક જે વિકાર તે બળી જાય છે.** અને જો કુસંગ મળે ને કુસંગીનાં વચનને વિશે શ્રદ્ધાવાન થાય, તો વૈરાગ્ય-વિવેકાદિક જે ગુણ તે સર્વે નાશ પામી જાય છે. જેમ ખાર ભૂમિ હોય ને તેને વિશે ગમે તેટલો મેઘ વરસે, પણ તેમાં તૃણાદિક ઊગતાં ન હોય; અને તે જ ખાર ભૂમિને વિશે જો પાણીની રેલ આવે તો ખાર સર્વે ધોવાઈ જાય અને જે ઠેકાણે ખાર હતો તે ઠેકાણે કાંપ ચડી જાય. પછી તે કાંપ ભેળાં વડ, પીપળા આદિક વૃક્ષનાં બીજ આવ્યાં હોય તે બીજ ઊગીને મોટાં મોટાં વૃક્ષ થાય છે. તેમ જેના હૃદયને વિશે પૂર્વે કહ્યા જે સ્વધર્માદિક ગુણ તે દૃઢ હોય અને જગત સંબંધી વિષય સુખનો અંકુર પણ ઊઠે એમ ન હોય, ને તેને જો કુસંગ થાય તો તેના હૃદયને

વિશે કુસંગરૂપી પાણીને વેગે કરીને જગતવાર્તારૂપીઓ આવીને કાંપ ભરાય. પછી તે કાંપમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરાદિક જે બીજ રહ્યાં છે તે સર્વે ઊગીને મોટાં વૃક્ષ થાય છે. માટે **ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કોઈ દિવસ કુસંગ ન કરવો.**

અને વળી પોતામાં કોઈ સ્વભાવ હોય ને તેને સંતનો સમાગમ કરીને સમજી વિચારીને ટાળે તો તે સ્વભાવનો નાશ થઈ જાય છે, પણ મૂર્ખાઈએ કરીને ગમે તેટલા ઉપાય કરે તોય ભૂંડો સ્વભાવ ટળે નહીં. અને **મૂર્ખ હોય** તે જ્યારે મૂંઝાય ત્યારે કાં તો **સૂઈ રહે** ને કાં તો **રુવે** અને કાં તો **કોઈક સાથે વઢે** ને કાં તો **ઉપવાસ કરે** – એ ચાર પ્રકારે કરીને મૂંઝવણ ટાળ્યાનો ઉપાય કરે. અને એમ કરતાં જો અતિશય મૂંઝાય તો છેલ્લી બાકી મરે પણ ખરો. એવી રીતે મૂર્ખને શોક ટાળ્યાનો ઉપાય છે. પણ એમ કર્યા થકી દુઃખ પણ મટે નહિ ને સ્વભાવ પણ ટળે નહિ; અને સમજીને ટાળે તો દુઃખ ને સ્વભાવ એ બેય ટળી જાય. માટે **સમજુ હોય તે જ સુખી થાય છે.**

અને જેમ અગ્નિની મોટી જ્વાળા હોય ને જો ઉપરથી જળ વરસે તો તત્કાળ ઓલાઈ જાય; અને વીજળીના અગ્નિનો તો થોડોક ઝબકારો થતો હોય, પણ તે અગ્નિ મેઘની ઘટામાં રહે છે તોપણ ઓલાતો નથી. તેમ સમજ્યા વિના ગમે તેટલો વૈરાગ્ય હોય અથવા ભગવાનમાં પ્રીતિ હોય, તોપણ અગ્નિની જ્વાળાની પેઠે કુસંગરૂપી જળે કરીને સર્વે નાશ થઈ જાય છે; અને સમજીને જે વૈરાગ્ય ને પ્રીતિ હોય તે તો વીજળીના અગ્નિ જેવી છે, તે થોડી હોય તોપણ નાશ ન પામે."

પછી નિર્વિકારાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! કોઈક પુરુષમાં ક્રોધાદિક ભૂંડા સ્વભાવ હોય તે ટળે કે ન ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ વાણિયો હોય તે જેટલો વેપાર કરે તેનું નામું માંડી રાખે છે; તેની પેઠે જે દિવસ થકી સત્સંગ થયો છે તે દિવસથી જેણે નામું માંડી રાખ્યું હોય તેનો સ્વભાવ ટળે છે. અને તે એમ વિચારે જે, 'જ્યારે મારે

સત્સંગ નહોતો ત્યારે મારે આટલો મલિન સ્વભાવ હતો અને સત્સંગ કર્યા પછી આટલો સ્વભાવ ઉત્તમ થયો છે.' અને વર્ષોવર્ષ પોતાનો વધારો થતો હોય અથવા કાંઈ ફેર રહેતો હોય તે સર્વેને તપાસ્યા કરે; પણ મૂર્ખ વાણિયો જેમ નામું માંડે નહિ તેની પેઠે ન કરે.' એવી રીતે **જે સત્સંગ કરીને પોતાનો જો તપાસ કરતો રહે, તો તેના જે જે સ્વભાવ હોય તે સર્વે નાશ પામી જાય છે."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કુસંગ હોય ત્યારે તો ભૂંડો સ્વભાવ હોય જ, પણ સંતનો સમાગમ કરીને પછી મલિન સ્વભાવ આવી જાય છે તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે બાળ અવસ્થા હોય ત્યારે કામ, ક્રોધ, લોભાદિક શત્રુ હોય નહિ અને ભગવાનમાં પ્રીતિ પણ વિશેષ હોય. પછી જ્યારે યુવા અવસ્થા આવે ત્યારે કામાદિક શત્રુનો વધારો થાય અને દેહાભિમાન પણ વધે. પછી તે જો **જે સંતને વિશે કામાદિક શત્રુ ન હોય તથા દેહાભિમાને રહિત હોય, એવા સંતનો સમાગમ રાખે તો યુવા અવસ્થારૂપી સમુદ્રને તરી જાય છે;** અને જો એમ ન કરે તો કામાદિક શત્રુએ કરીને પરાભવ પામીને ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.

અને જેની પ્રૌઢ[1] અવસ્થા હોય અને તે સત્સંગ કરતાં થકાં બગડે છે, તેનું તો કારણ એ છે જે, **મોટા પુરુષ હોય તેને વિશે જે જે જાતના દોષ પરઠે, તે તે જાતના દોષ પોતાના હૈયામાં આવીને નિવાસ કરે છે.** અને જો મોટા પુરુષના ગુણનું ગ્રહણ કરે અને એમ જાણે જે, 'મોટા પુરુષ જે જે સ્વભાવ રાખે છે તે તો જીવના કલ્યાણને અર્થે છે અને મોટા પુરુષ તો નિર્દોષ છે, અને મને દોષ જણાણો તે તો મારી કુમતિએ કરીને જણાણો છે'; **એમ વિચારીને સત્પુરુષનો ગુણ ગ્રહણ કરે અને પોતાના અપરાધને ક્ષમા કરાવે, તો તે પુરુષની મલિનતા મટી જાય છે."**

૧.૪૦ વર્ષથી ઉપરની

પછી મહાનુભાવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "રાજસી, તામસી ને સાત્ત્વિકી એ જે ત્રણ ગુણના સ્વભાવ તે સાધન કરતાં થકા ટળે છે કે નથી ટળતા ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એ સર્વે સ્વભાવ ટાળ્યા ટળે છે.'**

પછી વળી મહાનુભાવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "દુર્વાસાદિક મુક્ત થયા છે, તોપણ તે તામસી કેમ રહ્યા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દુર્વાસાદિકમાં જે તમોગુણ આદિક ગુણ વર્તે છે, તે તો **પોતાને એ ગુણ રાખવા છે માટે રહ્યા છે.** અને તે એમ જાણે છે જે, 'કોઈક અવળો ચાલતો હોય તેને શિક્ષા કર્યા સારુ આપણે તમોગુણ છે તે બહુ રૂડો છે'; એમ ગુણ જાણીને રાખ્યો છે. **અને જ્યારે પોતામાં જે સ્વભાવ વર્તતો હોય ને તે ઉપર અભાવ આવે જે, 'હું ભગવાનનો ભક્ત છું, તે મારે આવો ભૂંડો સ્વભાવ જોઈએ નહીં.' એવી રીતે દોષરૂપ જાણીને જે જે સ્વભાવને તજવાને ઈચ્છે તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને તે તે સ્વભાવની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત સારંગ.॥૧૮॥૯૬॥**

॥ શ્રીસારંગપુરનાં વચનામૃત સમાપ્ત ॥

શ્રીકારિયાણીનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : ઇયળ-ભમરીનું

(તા.૧૯/૯/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થયો ત્યારે જીવમાં પણ નિશ્ચય થઈ ગયો એમ જાણવું. (૨) ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ કે જીવમાં શ્રીહરિનો નિશ્ચય થયો હોય તેનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૩) ભગવાન જ્યારે મનુષ્ય જેવા થાય છે ત્યારે તેમની જ કૃપા થકી જીવ તેમને દેખી-જાણી શકે છે. (૪) અભક્તનાં ઈન્દ્રિયો ભગવાનને નથી પામતાં પણ ભક્તનાં તો પામે જ છે. કેમ જે, શ્રીહરિના જ્ઞાને કરીને તે ભક્તનાં દેહાદિક સર્વે ઈયળની જેમ ભગવાનને આકારે આકારિત દિવ્ય થઈ જાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના ભાદરવા સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ સુરતના હરિભક્ત જાદવજી છપરપલંગ લાવ્યા હતા, તે ઢાળ્યો હતો[1] ને તે પલંગ ઉપર રેશમનું ગાદલું ધોળા ઓછાડે સહિત બિછાવ્યું હતું ને તેની ઉપર ધોળો તકિયો તથા લાલ મશરૂનાં ઢીચણિયાં[2] મૂક્યાં હતાં અને તે પલંગની ઉપર ચારે કોરે સોનેરી કસબના સેજબંધ લટકતા હતા. એવી શોભાએ યુક્ત જે તે પલંગ તેની ઉપર શ્રીજીમહારાજ ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સોનેરી છેડાનો ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો અને સોનેરી છેડાનું શેલું ઓઢ્યું હતું ને કાળા છેડાનો ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદરૂપ ચંદ્રમા સામા ચકોરની પેઠે સર્વે ભક્તજન જોઈ રહ્યા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "માંહોમાંહી[3] પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે ભૂધરાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય થાય છે, તે અંતઃકરણમાં થાય છે કે જીવમાં થાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર શિવાનંદસ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ

૧.આ પલંગના હાલમાં કારિયાણીની અક્ષરઓરડીમાં દર્શન થાય છે. ૨.ઢીંચણ નીચે ટેકા માટેનાં ગોળ ઓશીકાં ૩.અરસપરસ

બોલ્યા જે, “આ જીવ છે તે બુદ્ધિએ કરીને જાણે છે અને તે બુદ્ધિ છે તે સર્વનું[૧] કારણ છે ને સર્વથી મોટી છે. માટે તે બુદ્ધિ મનને વિશે રહી છે, ચિત્તને વિશે રહી છે, અહંકારને વિશે રહી છે, શ્રોત્રને વિશે રહી છે, ચક્ષુને વિશે રહી છે, ઘ્રાણને વિશે રહી છે, જીહ્વાને વિશે રહી છે, વાણીને વિશે રહી છે, ત્વચાને વિશે રહી છે, હાથને વિશે રહી છે, પગને વિશે રહી છે, શિશ્નને વિશે રહી છે, ગુદાને વિશે રહી છે; એવી રીતે બુદ્ધિ જે તે નખશિખા પર્યંત આ શરીરને વિશે વ્યાપીને રહી છે.

અને તે બુદ્ધિને વિશે જીવ રહ્યો છે; પણ તે જીવ જણાતો નથી અને એકલી બુદ્ધિ જણાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ અગ્નિની જ્વાળા ઘટે છે ને વધે છે, તે વાયુએ કરીને વધે છે ને ઘટે છે, અને તે અગ્નિની જ્વાળા વધતી-ઘટતી જણાય છે પણ વાયુ જણાતો નથી. અને જેમ અગ્નિ લઈને છાણામાં મૂકીએ ને તે છાણામાં સળગવા માંડે તેને લઈને જ્યાં વાયુ ન હોય ત્યાં મૂકીએ તે ધુમાડો ઊંચો ચડવા માંડે, તે ધુમાડો જ ઊંચો ચડતો જણાય પણ તેમાં વાયુ જણાતો નથી. અને જેમ આકાશને વિશે વાદળાં ચાલે છે તે વાયુએ કરીને ચાલે છે, તે વાદળાં ચાલતાં જણાય છે પણ તેમાં રહ્યો એવો જે વાયુ તે જણાતો નથી. તેમ જ્વાળા, ધુમાડો ને વાદળાં તેને ઠેકાણે બુદ્ધિ જાણવી અને વાયુને ઠેકાણે જીવ જાણવો.

તે જીવ કેવો છે ? તો બુદ્ધિએ કર્યો જે નિશ્ચય તેને જાણે છે અને તે બુદ્ધિમાં નિશ્ચયની વિગતિનો કરનારો[૨] જે બ્રહ્મા તેને પણ જાણે છે; અને મનના સંકલ્પને જાણે છે અને તે મનના સંકલ્પની વિગતિનો કરનારો જે ચંદ્રમા તેને પણ જાણે છે; અને ચિત્તના ચિંતવનને જાણે છે અને તે ચિત્તના ચિંતવનની વિગતિ કરનારા જે વાસુદેવ તેને પણ જાણે છે; અને અહંકારની અહંમતિને જાણે છે અને તે અહંમતિની વિગતિના કરનારા જે રુદ્ર તેને પણ જાણે છે; એવી રીતે જે ચાર અંતઃકરણ ને દશ ઇન્દ્રિયો

૧.સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનનું ૨.બુદ્ધિને નિશ્ચયની વિક્તિ–વિભાગ કરવાની શક્તિ પૂરી પાડનારો

તેના જે વિષય ને તે વિષયની વિગતિના કરનારા જે દેવતા એ સર્વેને એકકાળાવછિન્ન[1] જાણે છે. એવો જે જીવ તે જીવ જે તે એકદેશસ્થ[2] જણાય છે અને બરછીની અણી જેવો તીખો જણાય છે અને અતિશય સૂક્ષ્મ જણાય છે, તે બુદ્ધિએ સહિત છે માટે એવો સૂક્ષ્મ જણાય છે; પણ જ્યારે એ જીવને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને વિષય તેના પ્રકાશકપણે જાણીએ ત્યારે તો જીવ બહુ મોટો જણાય છે અને વ્યાપક જણાય છે, તે બુદ્ધિએ રહિત છે. અને અનુમાને કરીને જણાય છે પણ સાક્ષાત્કાર નથી જણાતો. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ કોઈક દશ મણની તરવાર હોય, તેને જોઈને માણસ અનુમાન કરે જે, 'એ તરવારનો ઉપાડનારો બહુ મોટો હશે.' તેમ એ સર્વ દેહ-ઈન્દ્રિયાદિકને એકકાળે પ્રકાશે છે, માટે એ જીવ બહુ મોટો છે; એવી રીતે અનુમાને કરીને જણાય છે." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે ઉત્તર કર્યો.

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમાં તે શું ઉત્તર થયો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એમાં તો એ ઉત્તર થયો જે, **જ્યારે બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થયો ત્યારે જીવમાં પણ નિશ્ચય થઈ ગયો એમ જાણવું.** તે કેવી રીતે થાય છે ? તો પ્રથમ ઈન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી અહંકારમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી ચિત્તમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી મનમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી બુદ્ધિમાં નિશ્ચય થાય છે, પછી જીવમાં નિશ્ચય થાય છે." એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ વળી પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ઈન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય ને અંતઃકરણમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય ને જીવમાં નિશ્ચય હોય તે કેમ જણાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઈન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય તે એમ જાણવો જે, આ જગતને વિશે જે જે પદાર્થ છે તે દીઠામાં, સાંભળ્યામાં, સૂંઘ્યામાં, અડ્યામાં આવે છે તેમાં કેટલાક[3] શુભ છે અને કેટલાક[4] અશુભ છે, અને કેટલાક[5] સુખરૂપ છે ને કેટલાક[6]

૧.એક જ સમયે ૨.હૃદયરૂપી એક સ્થાનમાં રહેલો ૩.કંકુ-ચોખા તથા ધર્મપ્રચાર વગેરે ૪.દારૂ, માંસ વગેરે ૫.ભોજન-વસ્ત્રાદિ ૬.મરચાંના ગોળા વગેરે

દુઃખરૂપ છે, અને કેટલાક[૧] પ્રિય છે ને કેટલાક[૨] અપ્રિય છે, અને કેટલાક[૩] યોગ્ય છે ને કેટલાક[૪] અયોગ્ય છે; એ સર્વે ભગવાનમાં જણાય તેણે કરીને કોઈ સંશય ન થાય, તો એને **ઈન્દ્રિયોમાં નિશ્ચય** જાણવો. અને સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણનાં જે કાર્ય છે, તેમાં આળસ-નિદ્રાદિક તમોગુણનું કાર્ય છે અને કામ-ક્રોધાદિક રજોગુણનું કાર્ય છે અને શમ-દમાદિક સત્ત્વગુણનું કાર્ય છે; એ સર્વે ભગવાનમાં દેખાય પણ તેમાં કોઈ સંશય ન થાય, તો એને **અંતઃકરણમાં ભગવાનનો નિશ્ચય** જાણવો. અને જેમ ઋષભદેવ ભગવાન નિર્વિકલ્પ સમાધિએ કરીને ઉન્મત્ત થકા વિચર્યા ને મુખમાં પાણો રાખ્યો ને પોતાનો દેહ દાવાનળમાં બળી ગયો તોય ખબર ન રહી; એવી રીતે જે ગુણાતીત સ્થિતિ[૫] તે ભગવાનમાં જણાય, તેમાં કોઈ સંશય ન થાય, તો એને **જીવને વિશે નિશ્ચય** જાણવો. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ સમુદ્રમાં વહાણ ચાલે છે તેમાં જે લોઢાનાં નાંગળ હોય તેને સમુદ્રમાં નાખે, તે જો ધરતી લગણ ન પૂગ્યો હોય ને તેને જો તરત તાણી લે તો ઝાઝી મહેનત ન પડે ને તરત નીસરી આવે, અને તેને ધરતી લગણ જવા દઈને તાણે તો ઘણી મહેનતે નીસરે, અને જો ધીરે ધીરે જવા દે ને ધરતીમાં ખૂંતે ને ભરાઈ જાય તો પાછો તે તાણ્યો તણાય નહિ ને નીસરે પણ નહીં. એમ જેને જીવને વિશે નિશ્ચય થાય તો તેનો નિશ્ચય કોઈ પ્રકારે તાણ્યો તણાય નહીં." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા ઘણીક કરી, પણ આ તો દિશમાત્ર લખી છે.

પછી ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાન તો મન-વાણી થકી પર છે અને ગુણાતીત છે, તેને માયિક એવાં જે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ તે કેમ પામે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તેને જાણનારો જે જીવ તે જ્યારે

૧.પરચો પૂરે, રક્ષા કરે એવાં ચરિત્રો ૨.અયોધ્યાવાસીને રડતા મૂકીને નીકળી ગયા તથા આસુરીજનોને જમપુરીમાં મોકલ્યા વગેરે ચરિત્રો ૩.યજ્ઞો કરવા, મંદિરો બનાવવાં વગેરે સત્કાર્યો ૪.સાધુરૂપ હોવા છતાં સ્ત્રીઓના તથા ભારે ભારે વસ્ત્રાલંકારાદિના પ્રસંગો રાખવા તે ૫.ત્રણ દેહ, ત્રણ ગુણના બંધન રહિત બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ

સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે ત્યારે એનાં ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ પણ સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે, ત્યારે તે સમયમાં એ જીવને ભગવાન પ્રકાશે છે;[૧] અને જ્યારે સુષુપ્તિમાંથી સ્વપ્નમાં આવે છે ત્યારે તે સ્વપ્ન સંબંધી જે સ્થાન, ભોગ, વિષય અને જીવ એ સર્વેને ભગવાન પ્રકાશે છે;[૨] અને જાગ્રતમાં પણ ભગવાન પ્રકાશે છે.[૩] એવી રીતે રૂપપણે[૪] ને અરૂપપણે[૫] કરીને રહ્યો જે જીવ તેને ભગવાન પ્રકાશે છે. અને પ્રધાનમાંથી મહત્તત્ત્વ થયું અને મહત્તત્ત્વમાંથી ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર થયો, ને તે અહંકારમાંથી ઇન્દ્રિયો, દેવતા, પંચભૂત, પંચમાત્રા એ સર્વે થયાં, તેમને પણ જે ભગવાને પ્રકાશ્યાં છે[૬] અને એ સર્વે તત્ત્વે મળીને રચ્યો એવો જે વિરાટ તેને પણ ભગવાન પ્રકાશે છે.[૬] અને એ સર્વે જ્યારે માયામાં લીન થાય છે ત્યારે તે માયાને પણ ભગવાન પ્રકાશે છે. એવી રીતે જીવ અને ઈશ્વર એ બેય જ્યારે રૂપપણે થાય છે ત્યારે જે ભગવાન પ્રકાશે છે, અને જ્યારે એ જીવ ને ઈશ્વર બેય નામરૂપ રહિત થકા સુષુપ્તિમાં ને પ્રધાનમાં રહે છે ત્યારે પણ જે ભગવાન પ્રકાશે છે, અને જે કાળ તે એ માયાદિક તત્ત્વને [૭]નામરૂપપણાને પમાડે છે ને [૮]અરૂપપણાને પમાડે છે એવો જે કાળ, તે કાળને પણ જે ભગવાન પ્રકાશે છે, એવા જે ભગવાન તે જે તે એ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને કેમ જાણ્યામાં આવે ? એ તમારો પ્રશ્ન કે નહીં ?" ત્યારે સૌએ કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! એ જ પ્રશ્ન છે.'

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો એમ ઉત્તર છે જે, એવા જે ભગવાન તેને આ જગતની ઉત્પત્તિ અને સ્થિતિનું કરવું છે તે કાંઈ પોતાને અર્થે નથી; કાં જે, શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः ।
मात्रार्थं च भवार्थं च ह्यात्मनेऽकल्पनाय च ।।[૯]

૧.તામસકર્મના ફળરૂપ નિદ્રાદિ ભોગને ભોગવાવે છે. ૨.રાજસકર્મના ફળરૂપ સ્વપ્નભોગને ભોગવાવે છે. ૩.સાત્ત્વિકકર્મના ફળરૂપ ખાન-પાનાદિ ભોગને ભોગવાવે છે. ૪.દેહેન્દ્રિયાદિ સહિતપણે ૫.(સુષુપ્તિમાં) દેહેન્દ્રિયાદિભાવ રહિતપણે ૬.પોતપોતાનાં કાર્ય કરવા માટે શક્તિમાન કરે છે. ૭.ઉત્પત્તિ અવસ્થામાં ૮.પ્રલય અવસ્થામાં ૯.ભાગવત : ૧૦/૮૭/૨

એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, 'સર્વે જનનાં બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણ તેને ભગવાન જે તે સૃજતા હવા; તે જીવને વિષયભોગને અર્થે તથા જન્મને અર્થે તથા લોકાંતરમાં જવાને અર્થે તથા મોક્ષને અર્થે સૃજ્યાં છે.' માટે આ જગતની ઉત્પત્તિ કરે છે તે પણ જીવના કલ્યાણને અર્થે કરે છે, અને સ્થિતિ કરે છે તે પણ જીવના કલ્યાણને અર્થે કરે છે, અને પ્રલય કરે છે તે પણ જીવને અર્થે કરે છે; કાં જે, નાના પ્રકારની સંસૃતિએ[1] કરીને થાક્યા જે જીવ તેના વિશ્રામને અર્થે પ્રલય કરે છે. એવી રીતે સર્વ પ્રકારે જીવના હિતને અર્થે પ્રવર્ત્યા એવા જે ભગવાન, તે જે તે જ્યારે કૃપા કરીને મનુષ્ય સરખા થાય છે ત્યારે જે જીવ તે ભગવાનના સંતનો સમાગમ કરે છે તે જીવના જાણ્યામાં કેમ ન આવે ? એ તો આવે જ,"[2] એમ શ્રીજીમહારાજે કહ્યું.

ત્યારે ભજનાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! આ શ્રુતિમાં એમ કેમ કહ્યું જે, '**यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह**'[3] ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા બોલ્યા જે, "એનું એમ છે જે, જેમ પૃથ્વી આકાશમાં રહી છે પણ [4] આકાશના ભાવને[5] નથી પામતી અને જળ આકાશને વિશે રહ્યું છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતું અને તેજ આકાશને વિશે રહ્યું છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતું અને વાયુ આકાશને વિશે રહ્યો છે પણ આકાશના ભાવને નથી પામતો; એમ મન-વાણી[6] ભગવાનને નથી પામતાં.[7]

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં એમ કહ્યું છે જે, '**निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति**'[8] '**बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः**'[9]" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો અમે અભક્તનાં

૧.જન્મ-મરણની પીડાએ ૨.'સર્વે મને જાણો અને જુઓ' આવો શ્રીહરિનો જ સંકલ્પ હોવાથી માયિક દેહેન્દ્રિયાદિવાળા પણ ભગવાનને જાણે અને જોઈ શકે જ ૩.મન સહિત સર્વ ઇન્દ્રિયો જેને નહિ પામીને પાછા ફરે છે, એવા એ પરબ્રહ્મ છે. (તૈત્તિરીય ઉપ. આનંદવલ્લી : ૯/૧) ૪.સ્થિતિકાળમાં ૫.આકાશ જેવા સૂક્ષ્મપણાને ૬.સ્થૂળ એવાં જે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ તે ભગવાનની કૃપા ન થાય ત્યાં સુધી ૭.જાણી શકતાં નથી. ૮.માયાથી મુક્ત થયેલો ભક્ત પરબ્રહ્મના પરમ સાધર્મ્યને પામે છે. (મુણ્ડક : ૩/૧/૩) ૯.જ્ઞાનરૂપ તપથી દિવ્ય થયેલા બહુ જનો મને પામી ગયા છે. (ગીતા : ૪/૧૦)

મન-ઈન્દ્રિયોને કહ્યું છે; પણ ભક્તનાં મન-ઈન્દ્રિયો તો ભગવાનને સાક્ષાત્કારપણે પામે છે. જેમ આકાશને વિશે રહી છે જે પૃથ્વી તે પ્રલયકાળને સમે આકાશરૂપ થઈ જાય છે, અને જળ પણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે, અને તેજ પણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે, અને વાયુ પણ આકાશરૂપ થઈ જાય છે; એમ જે **ભગવાનના ભક્ત હોય તેનાં જે દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને પ્રાણ તે સર્વે ભગવાનને જ્ઞાને કરીને ભગવાનને આકારે થઈ જાય છે ને દિવ્ય થઈ જાય છે.** કાં જે, ભગવાન પોતે દિવ્યમૂર્તિ છે, તેનાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેહ તેને આકારે એ ભક્તનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ થાય છે; માટે દિવ્ય થઈ જાય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ ભમરી ઈયળને ઝાલી લાવે છે ને તેને ચટકો લઈને ઉપર ગુંજારવ કરે છે, તેણે કરીને તે ઈયળ તે ને તે દેહે કરીને તદાકાર થઈ જાય છે પણ કોઈ અંગ ઈયળનું રહેતું નથી, ભમરી જેવી જ ભમરી થઈ જાય છે; તેમ **ભગવાનનો ભક્ત પણ એ ને એ દેહે કરીને ભગવાનને આકારે થઈ જાય છે.** અને આ જે અમે વાર્તા કહી તેનું હાર્દ[1] એ છે જે, આત્મજ્ઞાને સહિત જે ભક્તિનિષ્ઠાવાળો છે તથા કેવળ ભક્તિનિષ્ઠાવાળો છે તે બેયની એ ગતિ કહી છે. પણ કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે કૈવલ્યાર્થી[2] તેનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો અને અંતઃકરણ તેનું ભગવાનની મૂર્તિને તદાકારપણું નથી થતું, એ તો કેવળ બ્રહ્મસત્તાને[3] પામે છે." એમ વાર્તા કરીને બોલ્યા જે, "હવે એટલી વાર્તા રાખો અને સભા સર્વે શૂન્ય થઈ ગઈ છે, માટે કોઈક સારાં સારાં કીર્તન બોલો." એમ કહીને પોતે ધ્યાન કરવા મંડ્યા ને સંત કીર્તન ગાવા લાગ્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૧॥૯૭॥

વચનામૃત-૨ : શાપિત બુદ્ધિનું

(તા.૯/૧૦/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શ્રીહરિ તથા સંતોનો અવગુણ આવ્યા કરે છે તેનું કારણ શાપિત બુદ્ધિ છે. (૨) શાપિત બુદ્ધિ થવાનું કારણ મોટા સંત, ભક્ત, ગરીબ કે મા-બાપનો અપરાધ છે. (૩) બીજા કરતાં વિશેષ નિયમ પાળે અને વિશેષ ભજન કરે તો શાપિત બુદ્ધિ ટળે છે.*

૧.રહસ્ય; અભિપ્રાય ૨.નિરાકાર બ્રહ્મને માનનારો આત્મજ્ઞાની ૩.નિરાકાર બ્રહ્મભાવને

સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો સુદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞાએ કરીને નાના નાના પરમહંસ આગળ આવીને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરતા હતા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ." ત્યારે સર્વે બોલ્યા જે, "પૂછો મહારાજ !" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એકની બુદ્ધિ તો એવી છે જે, જે દહાડાથી સત્સંગ કર્યો હોય તે દહાડાથી ભગવાનનો તથા સંતનો અવગુણ આવે ખરો પણ રહે નહિ, ટળી જાય; પણ એમ ને એમ ગુણ-અવગુણ આવ્યા કરે, પણ સત્સંગ મૂકીને કોઈ દિવસ જાય નહીં. શા માટે જે, એને બુદ્ધિ છે તે એમ જાણે જે, 'આવા સંત બ્રહ્માંડમાં ક્યાંય નથી અને આ મહારાજ[1] વિના બીજો કોઈ ભગવાન નથી', એમ સમજાણું હોય; માટે સત્સંગમાં અડગપણે રહે છે. અને એકની તો એવી બુદ્ધિ છે જે, સંતનો અથવા ભગવાનનો કોઈ દિવસ અવગુણ આવતો જ નથી. અને બુદ્ધિ તો એ બેયની સરખી છે અને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ બેયને સરખો છે; પણ એકને અવગુણ આવ્યા કરે છે ને એકને નથી આવતો. તે જેને અવગુણ આવે છે તેની બુદ્ધિમાં શો દોષ છે? એ પ્રશ્ન નાના શિવાનંદસ્વામીને પૂછીએ છીએ." પછી શિવાનંદસ્વામીએ એનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ ઉત્તર થયો નહીં. પછી ભગવદાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "એની બુદ્ધિ શાપિત છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઠીક કહે છે. એનો ઉત્તર એ જ છે જે, કોઈ જગતમાં કહેતાં નથી જે, 'એને તો કોઈકનો ફટકાર[2] લાગ્યો છે.' એમ **મોટા સંતને દુખવ્યા હોય અથવા કોઈ ગરીબને દુખવ્યા હોય અથવા મા-બાપની ચાકરી ન કરી હોય, તે માટે એમણે શાપ દીધો હોય, તેણે કરીને એની બુદ્ધિ એવી છે."**

૧.ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર સ્વામિનારાયણ ભગવાન ૨.શાપ; દ્રોહ

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એની શાપિત બુદ્ધિ છે તે કેમ સારી થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનું તો એમ છે જે, એક તો અમે આ માથે બાંધી રહ્યા એ વસ્ત્રને ધોવું હોય અને એક તો મોદ્ય[૧] જેવું જાડું વસ્ત્ર તેને ધોવું હોય ત્યારે તે કાંઈ સરખે દાખડે ધોવાય નહિ; કાં જે, આ ઝીણું વસ્ત્ર ધોવું હોય ત્યારે તેમાં લગારેક સાબુ દેઈને ધોઈ નાંખીએ એટલે તરત ઊજળું થાય, અને જ્યારે જાડા વસ્ત્રને ધોવું હોય ત્યારે તેને બે-ચાર દિવસ સુધી પાણીમાં પલાળી મૂકે ને પછી અગ્નિએ કરીને બાફે ને પછી સાબુ દેઈને ધૂવે ત્યારે ઊજળું થાય. તેમ જેની બુદ્ધિ શાપિત હોય તે સર્વે પાળે છે એટલું જ પાળે તો એ દોષ ટળે નહીં. અને બીજા જેમ નિષ્કામી રહે છે, નિઃસ્વાદી રહે છે, નિર્લોભી રહે છે, નિઃસ્નેહી રહે છે, નિર્માની રહે છે, તેમ જ એને ન રહેવું; બીજા નિષ્કામી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિષ્કામી રહેવું અને બીજા નિર્લોભી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિર્લોભી રહેવું અને બીજા નિઃસ્વાદી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિઃસ્વાદી રહેવું અને બીજા નિઃસ્નેહી રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિઃસ્નેહી રહેવું અને બીજા નિર્માની રહેતા હોય તેથી એને વિશેષે નિર્માની રહેવું અને બીજા સૂઈ રહે તે કેડે ઘડી મોડું એને સૂવું અને બીજા માળા ફેરવે તેથી વિશેષે માળા ફેરવે અને બીજા ઊઠે તેથી ઘડી વહેલો ઊઠે; એમ **સર્વથી વિશેષે પાળે તો એની બુદ્ધિ શાપિત ટળે, નહિ તો ટળે નહીં."**

પછી મોટા શિવાનંદસ્વામીએ મોટા યોગાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કર્મ[૨] મૂર્તિમાન છે કે અમૂર્ત છે ?" ત્યારે મોટા યોગાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "એનો ઉત્તર તો મને આવડે એમ જણાતું નથી." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વસ્તુતાએ[૩] કર્મ તો અમૂર્ત છે અને કર્મમાંથી થયું એવું જે શુભ અથવા અશુભ એવું ફળ[૪] તે તો મૂર્તિમાન છે. અને જે કર્મને મૂર્તિમાન કહે છે તે તો નાસ્તિક કહે છે; કાં જે, કર્મ જે ક્રિયા તે કાંઈ મૂર્તિમાન ન હોય." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે ઘણીક વાર્તા કરી, તેમાંથી આ તો દિશમાત્ર લખી છે. **॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૨॥૯૮॥**

૧.જાડું પાથરણું ૨.માણસે કરેલી ક્રિયા ૩.ખરેખર તો ૪.ફળસ્વરૂપે મળેલ દેહ, ઘર, સ્ત્રી, પુત્રાદિ

વચનામૃત-૩ : માણસ ઉપરની પ્રકૃતિથી નથી ઓળખાતો તેનું

(તા.૨૮/૧૦/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ઉપરની પ્રકૃતિએ માણસની પરીક્ષા થાય નહિ, તેની સાથે રહે ત્યારે જ યથાર્થ ઓળખાય છે. (૨) પોતાના ભૂંડા ઘાટ ટળે નહિ ત્યાં સુધી જે ખટકો મૂકે જ નહિ તે યુવાનીમાં સારો ભક્ત થાય. (૩) શરીરના દોષ દેહદમનથી અને મનના દોષ આત્મવિચારે કરીને ટાળવા; એવું કરે તે મોટો સાધુ છે. (૪) ત્યાગી થઈને સંસારના ભોગની ઈચ્છા રાખે તે સિંહ થઈને ઘાસ ખાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૭ સાતમને દિવસ સાયંકાળને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે શ્વેત ફેંટો બાંધ્યો હતો ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ શુકમુનિ બહુ મોટા સાધુ છે. અને જે દિવસથી અમારી પાસે રહ્યા છે તે દિવસથી એનો ચડતો ને ચડતો રંગ છે,[1] પણ મંદ તો પડતો નથી; માટે એ તો મુક્તાનંદસ્વામી જેવા છે." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મનુષ્યને પરસ્પર હેત થાય છે તે ગુણે કરીને થાય છે અને અવગુણ આવે છે તે દોષે કરીને આવે છે. **તે ગુણ ને દોષ તો માણસની ઉપરની પ્રકૃતિએ કરીને ઓળખાતા નથી.** કાં જે, કોઈક મનુષ્ય તો બિલાડાની પેઠે હેઠું જોઈને ચાલતો હોય પણ માંહી તો અતિ કામી હોય. તેને દેખીને અણસમજુ હોય તે કહે જે, 'આ તો બહુ મોટો સાધુ છે.' અને કોઈક તો ફાટી દષ્ટિએ ચાલતો હોય તેને જોઈને અણસમજણવાળો હોય તે એમ કહે જે, 'આ તો અસાધુ છે', પણ તે માંહી તો મહાનિષ્કામી હોય. માટે શરીરની ઉપરની પ્રકૃતિ જોઈને મનુષ્યની પરીક્ષા થાય નહિ; પરીક્ષા તો ભેળા રહ્યા થાય છે. ભેળો રહે ત્યારે બોલ્યામાં જણાય, ચાલ્યામાં જણાય, ખાતે જણાય, પીતે જણાય,

૧.મહિમા, ઉત્સાહ, ભક્તિભાવ વગેરે વધે જ જાય છે.

સૂતે જણાય, ઊઠતે જણાય, બેઠતે જણાય ઈત્યાદિક ક્રિયાને વિશે જણાય છે. અને વિશેષે કરીને તો ગુણ-અવગુણ યુવા અવસ્થામાં જણાય છે, પણ બાળ અવસ્થા તથા વૃદ્ધ અવસ્થામાં તો નથી જણાતા; કાં જે, કોઈક બાળ અવસ્થામાં ઠીક ન હોય ને યુવા અવસ્થામાં સરસ થાય, અને કોઈક બાળ અવસ્થામાં સારો હોય ને યુવા અવસ્થામાં બગડી જાય છે.

અને જેને ખટકો હોય જે, 'મને આ ઘાટ થયો તે ઠીક નહીં.' ને તે ઘાટને ટાળ્યાનો યત્ન કર્યા કરે અને તે જ્યાં સુધી ટળે નહિ ત્યાં સુધી ખટકો રાખે એવો જેનો સ્વભાવ હોય, તે યુવા અવસ્થામાં વધી જાય અને જેને ખટકો ન હોય ને પ્રમાદી હોય તે વધે નહીં. અને એવો સારો હોય તે તો બાળકપણામાંથી જ જણાય." તે ઉપર પોતે પોતાના બાળકપણાના ત્યાગી સ્વભાવની ઘણીક વાર્તા કરીને બોલ્યા જે, "સારો હોય તેને તો બાળપણામાંથી જ છોકરાની સોબત ગમે નહિ ને જીહ્વાનો સ્વાદિયો હોય નહિ ને શરીરને દમ્યા કરે. જુવોને, મને બાળપણામાં સ્વામી કાર્તિકની પેઠે એવો જ વિચાર ઊપજ્યો જે, 'મારે મારા શરીરમાં માતાનો ભાગ જે રુધિર ને માંસ તે રહેવા દેવું નથી.' માટે ઘણેક પ્રયત્ને કરીને શરીર એવું સૂકવી નાંખ્યું જે, 'શરીરમાં કાંઈક વાગે તો પાણીનું ટીપું નીસરે, પણ રુધિર તો નીસરે જ નહીં.' એવી રીતે જે સારો હોય તે તો બાળપણામાંથી જ જણાય.

ત્યારે ભજનાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એવો વિચાર તે મને કરીને રાખે તો ઠીક કે શરીરને દમે તે ઠીક ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કેટલાક તો શરીરના દોષ છે તે જાણ્યા જોઈએ અને કેટલાક તો મનના દોષ છે તે પણ જાણ્યા જોઈએ. તેમાં શરીરના દોષ તે શું જે, શિશ્ન ઈન્દ્રિય વારંવાર જાગ્રત થાય તથા તેમાં ચેળ થાય તથા ઠેકડો ભરવો તથા ઘડીએકમાં સર્વને જોઈ વળવું તથા ઘડીએકમાં ઘણાક પ્રકારના ગંધ સૂંઘી લેવા તથા વીશ-પચીશ ગાઉની મજલ[1] કરવી તથા બળે કરીને કોઈકને મળીને તેનાં હાડકાં ભાંગી નાંખવાં તથા સ્વપ્નમાં વીર્યપાત થાય;

૧.મુસાફરી

ઇત્યાદિક જે દોષ છે તે સર્વે દેહના દોષ છે, પણ મનના નથી. તે એ શરીરના જે દોષ તે અતિશય ક્ષીણ થઈ જાય તોય પણ મનમાં જે કામનો સંકલ્પ તથા ખાધાનો તથા પીધાનો તથા ચાલ્યાનો તથા સ્પર્શનો તથા ગંધનો તથા શબ્દનો તથા સ્વાદનો જે સંકલ્પ તે રહ્યા કરે, તે મનના દોષ જાણવા. એમ મનના ને શરીરના દોષ જાણીને શરીરના દોષને શરીરને દમવે કરીને ટાળવા અને શરીર ક્ષીણ થયા પછી જે મનના દોષ રહ્યા તેને વિચારે કરીને ટાળવા જે, 'હું આત્મા છું ને સંકલ્પ થકી ભિન્ન છું ને સુખરૂપ છું.' એવી રીતે **શરીરનું દમન[1] ને વિચાર એ બે જેને હોય તે મોટો સાધુ છે.** અને જેને એકલું દમન છે ને વિચાર નથી તો તે ઠીક નહિ તથા જેને એકલો વિચાર છે ને દમન નથી તે પણ ઠીક નહિ; માટે એ બે જેને હોય તે શ્રેષ્ઠ છે. અને **શરીરનું દમન ને વિચાર એ બે વાનાં તો ગૃહસ્થ સત્સંગીને પણ જરૂર રાખ્યાં જોઈએ, ત્યારે ત્યાગીને તો જરૂર રાખ્યાં જ જોઈએ."**

ત્યારે નિષ્કુળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એમ જે રહેવાય છે તે વિચારે કરીને રહેવાય છે કે વૈરાગ્યે કરીને રહેવાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો મોટા સંતના સમાગમે કરીને થાય છે. અને જેને મોટા સંતના સમાગમે કરીને પણ ન થાય તે તો મહાપાપી છે." એમ કહીને વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ત્યાગી થઈને ગૃહસ્થને ભોગવવા યોગ્ય ભોગની[2] ઈચ્છા રાખે છે તે ખડ ખાય છે; કાં જે, એને એ ભોગ પ્રાપ્ત થનાર છે નહિ અને તેની ઈચ્છા રાખે છે.** માટે એના સમજ્યામાં એ વાત આવી નથી; કાં જે, જે ગામ જવું નહિ તેનું નામ શું પૂછવું ? તેમ એણે જે પદાર્થનો ત્યાગ કર્યો છે ને તેની પાછી અભિલાષા રાખે છે, તે શું આ દેહે કરીને એને પ્રાપ્ત થવાનું છે ? તે તો જો આ સત્સંગમાંથી વિમુખ થાય તો પ્રાપ્ત થાય, પણ સત્સંગમાં રહ્યે થકે તો થાય નહીં.

માટે **સત્સંગમાં રહ્યે થકે તે ભોગની જે ઈચ્છા રાખે છે તે મૂર્ખ છે;** કેમ જે, સત્સંગમાં જે રહેશે તેને તો જરૂર પાળ્યું જોઈશે. જેમ કોઈ સતી

૧.તપ-સંયમથી શરીરને દમવું તે ૨.રજોગુણી ખાન-પાન, વસ્ત્ર વગેરેની

થવાને નીસરી ને પછી અગ્નિ જોઈને પાછી વળે તો તેને શું તેનાં સગાં પાછી વળવા દે ? એ તો જોરે કરીને બાળે. અને જેમ કોઈક બ્રાહ્મણી હોય ને તે વિધવા થઈ ને તે જો સુવાસિનીના જેવો વેષ રાખે તે શું તેનાં સગાં રાખવા દે ? ન રાખવા દે. તેમ જે સત્સંગમાં રહીને અયોગ્ય સ્વભાવ રાખે છે તેને એવી રીતે વાત સમજ્યામાં આવી નથી અને જો આવી હોય તો અયોગ્ય સ્વભાવ રહે નહીં." એવી રીતે વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સ્વામિનારાયણ' કહીને શયનને અર્થે પધારતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૩॥૯૯॥

વચનામૃત-૪ : જીવ અને સાક્ષીના જાણપણાનું

(તા.૨૯/૧૦/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પરમાત્માને લઈને જીવમાં અને જીવને લઈને બુદ્ધિમાં જાણપણું કહેવાય છે. (૨) ભગવાન મૂર્તિમાન થકા પોતાની અન્તર્યામી શક્તિએ કરીને વ્યાપક છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ દોઢ પહોર દિવસ ચઢતે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામીએ ભજનાનંદસ્વામીને પૂછ્યું જે, "આ દેહને વિશે જીવનું જાણપણું[1] કેટલું છે ને સાક્ષીનું[2] જાણપણું કેટલું છે ?" પછી ભજનાનંદ સ્વામીએ ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ ઉત્તર થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બુદ્ધિ છે તે આ દેહને વિશે નખશિખા પર્યંત વ્યાપીને રહી છે. તે બુદ્ધિ જે તે સર્વ ઈન્દ્રિયોની ક્રિયાને એકકાળાવછિન્ન જાણે છે. તે બુદ્ધિને વિશે જીવ વ્યાપીને રહ્યો છે, તે જીવના જાણપણાને કહેવે કરીને બુદ્ધિનું જાણપણું કહેવાયું.[3] અને તે જીવને વિશે સાક્ષી રહ્યા છે,

૧.જાણવાપણું; જ્ઞાતાપણું ૨.જીવના અંતર્યામી પરમાત્માનું ૩.બુદ્ધિ સ્વયં જડ હોવાથી ચેતનનું જાણપણું એ જ બુદ્ધિનું જાણપણું કહેવાય છે.

માટે સાક્ષીના જાણપણાને કહેવે કરીને જીવનું જાણપણું પણ કહેવાયું."[૧]

ત્યારે શ્રીજીમહારાજને નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જે આ જીવને વિશે સાક્ષી રહ્યા છે, તે સાક્ષી જે હોય તે તો મૂર્તિમાન હોય ને જે મૂર્તિમાન હોય તે વ્યાપક કેમ હોય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મૂર્તિમાન હોય તે પણ વ્યાપક હોય. જેમ અગ્નિદેવ છે તે પોતાના લોકને વિશે મૂર્તિમાન છે ને પોતાની શક્તિએ કરીને કાષ્ઠને વિશે રહ્યો છે; તેમ **ભગવાન પણ પોતાના અક્ષરધામને વિશે મૂર્તિમાન થકા પોતાની અંતર્યામી શક્તિએ કરીને જીવોને વિશે વ્યાપીને રહ્યા છે ને મૂર્તિમાનની પેઠે ક્રિયાને કરે છે, માટે એને પણ મૂર્તિમાન જાણવા."**

॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૪॥૧૦૦॥

વચનામૃત-૫ : અવતાર ધર્યાના પ્રયોજનનું

(તા.૪/૧૧/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પોતાના પ્રેમી ભક્તોના મનોરથ પૂરા કરવા, એ જ અવતાર ધર્યાનો મુખ્ય હેતુ છે. તે સાથે અસંખ્ય જીવોનું કલ્યાણ તથા એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન પણ કરે છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ છપરપલંગ ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ." પછી મુનિ બોલ્યા જે, "પૂછો મહારાજ." પછી શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધરે છે, તે અવતાર ધર્યા વિના પોતાના ધામમાં રહ્યા થકા શું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ નથી ? અને કલ્યાણ તો ભગવાન જેમ ધારે તેમ કરે, ત્યારે અવતાર ધર્યાનું શું

૧.જીવ પણ પરતંત્ર જ્ઞાતા હોવાથી સર્વાન્તર્યામી શ્રીહરિના જાણપણાથી જ તેનું જાણપણું કહેવાય છે.

પ્રયોજન છે ? અને જો અવતાર ધરે ત્યારે જ ભગવાનમાં કલ્યાણ કરવાની સામર્થી હોય અને અવતાર ધર્યા વિના જીવનાં કલ્યાણ ન કરી શકતા હોય તો ભગવાનને વિશે પણ એટલું અસમર્થપણું આવે. માટે ભગવાન તો અવતાર ધરીને પણ કલ્યાણ કરે અને અવતાર ન ધરે તોપણ જીવનાં કલ્યાણ કરવા સમર્થ છે. માટે એવા જે ભગવાન તેને અવતાર ધર્યાનું શું પ્રયોજન છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી મોટા મોટા સંત હતા તેમણે જેની જેવી બુદ્ધિ તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું કોઈથી સમાધાન ન થયું અને શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી તે સર્વેના ઉત્તર ખોટા થઈ ગયા. પછી મુનિ સર્વે હાથ જોડીને બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરો તો થાય."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનને અવતાર ધર્યાનું એ જ [1]પ્રયોજન છે જે, ભગવાનને વિશે અતિશય પ્રીતિવાળા જે ભક્ત હોય તેની ભક્તિને આધીન થઈને તે ભક્તને સુખ દેવાને અર્થે જેવી ભક્તની ઈચ્છા હોય તેવા રૂપનું[2] ધારણ કરે છે. પછી જેવા જેવા પોતાના ભક્તના મનોરથ[3] હોય તે સર્વે પૂરા કરે છે. અને તે ભક્ત હોય તે સ્થૂળભાવે[4] યુક્ત છે અને દેહધારી છે, માટે ભગવાન પણ સ્થૂળભાવને ધારણ કરીને દેહધારી જેવા થાય છે અને તે પોતાના ભક્તને લાડ લડાવે છે; અને પોતાની સામર્થીને છપાડીને તે ભક્ત સંગાથે પુત્રભાવે વર્તે છે અથવા સખાભાવે વર્તે છે અથવા મિત્રભાવે વર્તે છે અથવા સગાં-સંબંધીને ભાવે વર્તે છે, તેણે કરીને એ ભક્તને ભગવાનની ઝાઝી મર્યાદા રહેતી નથી. પછી જેવી એ ભક્તને ઈચ્છા હોય તેવી રીતે લાડ લડાવે છે. માટે **પોતાના જે પ્રેમી ભક્ત તેના મનોરથ પૂરા કરવા એ જ ભગવાનને અવતાર ધર્યાનું પ્રયોજન છે અને તે ભેળું અસંખ્ય જીવનું કલ્યાણ પણ કરે ને ધર્મનું સ્થાપન પણ કરે છે.** હવે એમાં આશંકા થતી હોય તો બોલો." પછી મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! યથાર્થ ઉત્તર થયો." **॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥ ૫ ॥૧૦૧॥**

૧.મુખ્ય ૨.આકારનું ૩.મનની ભાવનાઓ; સંકલ્પો ૪.દેહભાવ તથા લૌકિકભાવે

વચનામૃત-૬ : મત્સરવાળાનું

(તા.૫/૧૧/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) માન-મત્સરાદિ દોષોએ રહિત થઈ ભક્તિ કરે તેના ઉપર ભગવાન અતિ રાજી થાય છે. (૨) ધન, સ્ત્રી, ભોજન અને માન – એ ચાર મત્સરનાં કારણ છે. (૩) શ્રીહરિએ કહ્યું છે જે, 'અમારો દેહ પણ અમે ભક્તોને અર્થે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે.'*

સંવત્ ૧૮૭૭ના આસો વદિ અમાસ જે દિવાળી તેને દિવસ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની આગળ દીપમાળા પૂરી હતી અને તે દીપમાળા મધ્યે મંચ બાંધ્યો હતો ને તે મંચ ઉપર છપરપલંગ બિછાવ્યો હતો તે ઉપર સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ વિરાજમાન હતા અને સોનેરી બુટ્ટાદાર રાતા કિનખાપનો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને 'નરનારાયણ, સ્વામિનારાયણ' નામે અંકિત એવા કાળા કિનખાપની ડગલી પહેરી હતી અને માથા ઉપર સોનેરી તારના ફરતા છેડાની કસુંબલ પાઘ બાંધી હતી અને અસમાની રંગનો ફેંટો કમરે કસીને બાંધ્યો હતો અને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી દીવબંદરનાં હરિભક્ત[૧] આવ્યાં હતાં. તેણે શ્રીજીમહારાજની પૂજા કર્યાને અર્થે પ્રાર્થના કરી. પછી શ્રીજીમહારાજે તે સિંહાસન ઉપરથી ઊતરીને ને તે ભક્તજન સામા જઈને તેની પૂજા અંગીકાર કરી. પછી તેનાં આપેલાં વસ્ત્ર તથા પીળું છત્ર તથા પાદુકા તેનું ગ્રહણ કરીને પાછા તે સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થતા હવા.

પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "આટલાં આટલાં[૨] વર્ષ થયાં તેમાં અમારે અર્થે કેટલાક હરિભક્ત વસ્ત્ર તથા હજારો રૂપિયાના અલંકાર[૩] લાવે છે, પણ અમે આવી રીતે કોઈ સામા જઈને લેતા નથી અને આવી રીતે કોઈનાં વસ્ત્ર-ઘરેણાં પહેરીને રાજી થયા નથી. આજ તો અમારે

૧.પ્રેમબાઈ વણિક ૨.વીસ ઉપરાંત ૩.ઘરેણાં વગેરે શોભાની સામગ્રી

એ હરિભક્ત ઉપર અતિશય રાજીપો થયો." પછી મુનિ બોલ્યા જે, "એવા જ એ પ્રેમી હરિભક્ત છે." એવા સમામાં દીનાનાથ ભટ્ટ આવીને શ્રીજીમહારાજને પગે લાગીને બેઠા. પછી શ્રીજીમહારાજે ભારે ભારે વસ્ત્ર હતાં, તે સર્વે દીનાનાથ ભટ્ટને આપ્યાં.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાન પોતાના ભક્ત ઉપર કયે ગુણે કરીને રાજી થતા હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે ભક્તજન કામ, ક્રોધ, લોભ, કપટ, માન, ઈર્ષ્યા અને મત્સર[1] એટલાં વાનાંએ રહિત થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરે તેની ઉપર ભગવાન રાજી થાય છે.** તેમાં પણ મત્સર છે તે સર્વ વિકારમાત્રનો આધાર છે; માટે શ્રીવ્યાસજીએ શ્રીમદ્ભાગવતને વિશે નિર્મત્સર એવા જે સંત તેને જ ભાગવતધર્મના અધિકારી કહ્યા છે.[2] માટે મત્સર તે સર્વે વિકારથી ઝીણો છે અને મત્સર ટળવો તે પણ ઘણો કઠણ છે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "મત્સર ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"સંતને માર્ગે[3] ચાલે ને જે સંત હોય તેનો તો મત્સર ટળે** અને સંતને માર્ગે ન ચાલવું હોય તેનો તો મત્સર ન ટળે."

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "મત્સર ઊપજ્યાનો શો હેતુ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક સ્ત્રી, ધન અને સારું સારું ભોજન એ ત્રણ મત્સરના હેતુ છે. અને જેને એ ત્રણ વાનાં ન હોય તેને માન[4] છે તે મત્સરનો હેતુ છે.** અને જે મત્સરવાળો હશે તેને તો અમે આ ભટ્ટને વસ્ત્ર દીધાં તેમાં પણ મત્સર આવ્યો હશે. પણ મત્સરવાળાને એવો વિચાર ન આવે જે, 'વસ્ત્ર લાવ્યાં હતાં તેને ધન્ય છે જે, આવાં ભારે વસ્ત્ર મહારાજને પહેરાવ્યાં અને મહારાજને પણ ધન્ય છે જે, તરત બ્રાહ્મણને દઈ દીધાં'; એવો જે વિચાર

૧.ઈર્ષ્યા અને મત્સરનો પ્રાયઃ મળતો જ અર્થ છે. પરંતુ જ્યાં બંને શબ્દો એકસાથે વાપર્યા હોય તો ઈર્ષ્યા એટલે બરોબરિયાની મોટાઈ સહન ન કરી શકાય તે અને મત્સર એટલે કોઈનું પણ કાંઈક સારું થાય તે દેખી ન શકાય, વગર કારણે બળતરા થાય તે – આટલો અર્થભેદ છે. ૨.ભાગવત : ૧/૧/૨ ૩.ભગવાન સિવાય બીજે બધેથી તમામ પ્રીતિ તોડી એક પ્રભુ પ્રસન્નતાર્થે જ જીવવારૂપ સાધુતાના માર્ગે ૪.મોટા થવાની તથા પોતાનો મહિમા વધારવાની ઇચ્છા

તે મત્સરવાળાના હ્રદયમાં ન આવે. અને **કોઈક લે અને કોઈક દે તોપણ મત્સરવાળો હોય તે ઠાલો ઠાલો[1] વચમાં બળી મરે.**

અને અમારે તો કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, મત્સર, ઈર્ષ્યા એ સર્વેનો ક્યારેય હૈયામાં લેશ પણ આવતો નથી અને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય તેનો તો હૈયામાં અતિશય અભાવ વર્તે છે, પણ પંચવિષયમાંથી એકેને વિશે લેશમાત્ર ભાવ થતો નથી. અને જેટલું કાંઈક અન્ન-વસ્ત્રાદિકનું ગ્રહણ કરતાં હઈશું તે તો ભક્તની ભક્તિને દેખીને કરતાં હઈશું, પણ પોતાના દેહના સુખને અર્થે નથી કરતા. અને અમારે જે ખાવું-પીવું, ઓઢવું-પહેરવું છે તે સર્વે સંત અને સત્સંગીને અર્થે છે; અને જો એમને અર્થે ન જણાય ને પોતાને અર્થે જણાય તો અમે એનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દઈએ. અને અમે આ દેહ રાખીએ છીએ તે પણ સત્સંગીને અર્થે જ રાખીએ છીએ, પણ બીજો કોઈ દેહ રાખ્યાનો અર્થ નથી. તે અમારા સ્વભાવને તો મૂળજી બ્રહ્મચારી ને સોમલો ખાચર આદિક જે હરિજન છે, તે કેટલાંક વર્ષથી અમારે પાસે ને પાસે રહે છે તે જાણે છે જે, **'મહારાજને એક પ્રભુના ભક્ત વિના કોઈ સંગાથે હેત-સંબંધ નથી ને મહારાજ તો આકાશ સરખા નિર્લેપ છે'**, એમ નિરંતર અમારે પાસેના રહેનારા છે તે અમારા સ્વભાવને જાણે છે.

અને અમે તો જે મન, કર્મ, વચને પરમેશ્વરના ભક્ત છે તેને અર્થે અમારો દેહ પણ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરી રાખ્યો છે. માટે અમારે તો સર્વ પ્રકારે જે કોઈ ભગવાનના ભક્ત છે તે સંગાથે સંબંધ છે. અને **ભગવાનના ભક્ત વિના તો અમારે ચૌદ લોકની સંપત્તિ તે ત્રખલા[2] જેવી છે.** અને જે ભગવાનના ભક્ત હશે ને ભગવાન સંગાથે જ દૃઢ પ્રીતિ હશે, તેને પણ રમણીય જે પંચવિષય તેને વિશે તો આનંદ ઊપજે જ નહિ; અને દેહને રાખ્યા સારુ તો જેવા તેવા જે શબ્દાદિક વિષય તેણે કરીને ગુદરાણ[3] કરે, પણ રમણીય વિષય થકી તો તત્કાળ ઉદાસ થઈ જાય. અને એવા જે હોય તે જ ભગવાનના પરિપૂર્ણ ભક્ત કહેવાય." **॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૬॥૧૦૨॥**

૧.કાંઈ કારણ વિના; વ્યર્થ ૨.તૃણ; સુકાયેલું ઘાસ ૩.ગુજરાન; જીવનનિર્વાહ

વચનામૃત-૭ : ચટકીના વૈરાગ્યનું – આત્યંતિક કલ્યાણનું

(તા.૬/૧૧/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) સંત-સમાગમ દ્વારા સર્વેમાંથી અહં-મમત્વ અને પ્રીતિ તોડી, એક પ્રભુમાં જ પ્રીતિ કરે તો ગૃહસ્થને પણ ત્યાગીની પેઠે જ અખંડ વૃત્તિ રહે. (૨) એકવાર ચડ્યા પછી ઊતરે જ નહિ, એવી જે ચટકી તે વૈરાગ્યનો હેતુ છે. (૩) "આત્યંતિક પ્રલય પછી પણ જે સ્વરૂપ સદા વિરાજમાન રહે છે તે જ આ છે." એવી પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિશે દૃઢ નિષ્ઠા થઈ જાય તે આત્યંતિક કલ્યાણ છે. (૪) જ્યાં નજર જાય ત્યાં સર્વત્ર મહારાજની મૂર્તિ દેખાય તે સિદ્ધદશા આવી કહેવાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની આગળ દીપમાળા પૂરી હતી અને તે દીપમાળા મધ્યે મંચ હતો ને તે ઉપર પલંગ બિછાવ્યો હતો ને તે પલંગ ઉપર શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ગામ બોચાસણવાળા કાશીદાસે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ત્યાગી હોય તે તો નિવૃત્તિમાર્ગને અનુસર્યા છે, તે અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખે છે. અને જે ગૃહસ્થાશ્રમી છે તે તો પ્રવૃત્તિમાર્ગને અનુસર્યા છે, માટે તેને તો સંસારની અનંત વિટમણા[1] વળગી છે; માટે તે ગૃહસ્થાશ્રમી કેમ સમજે તો અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગૃહસ્થને તો એમ સમજવું જે, 'જેમ પૂર્વે ચોરાશી લાખ જાતનાં મારે મા-બાપ તથા સ્ત્રી-છોકરાં થયાં હતાં તેવાં ને તેવાં જ[2] આ દેહનાં પણ છે; ને કેટલાક જન્મની મા, બોન, દીકરીઓ તે કેટલીક રઝળતી હશે, તેની જેમ મારે મમતા નથી તેમ આ દેહનાં સંબંધી તેની પણ મારે મમતા ન રાખવી.' **એવી રીતે વિચાર કરીને સર્વમાંથી પ્રીતિ તોડીને ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ કરે ને સાધુનો સમાગમ રાખે, તો ગૃહસ્થને પણ ત્યાગીની પેઠે અખંડ ભગવાનમાં વૃત્તિ રહે."**

૧.મુશ્કેલીઓ ૨.સ્વપ્નની જેમ નહિ રહેનારાં

પછી એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની વાત સાંભળીને જે ગૃહસ્થ સર્વે સભામાં બેઠા હતા તેમણે હાથ જોડીને પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જે ગૃહસ્થને એવી રીતે ન વર્તાય તેના શા હાલ[1] થશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો જે ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાંથી વાસનામાત્રને ટાળીને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખે તેની વાત કહી છે. અને જે એવો બળિયો ન હોય તેને તો સત્સંગની ધર્મમર્યાદામાં રહેવું અને સંત ને ભગવાન તેનો જે પોતાને આશરો છે તેનું બળ રાખવું જે, 'ભગવાન તો અધમઉદ્ધારણ ને પતિતપાવન છે, તે મને સાક્ષાત્ મળ્યા છે." પછી એવાં શ્રીજીમહારાજનાં વચન સાંભળીને સર્વે હરિજન અતિશય રાજી થયા.

પછી શ્રીજીમહારાજે સંતને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "વૈરાગ્ય ઉદય થયાનું શું કારણ છે ?" પછી જેને જેવો ભાસ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્યનું કારણ તો એ છે જે, સદ્ગ્રંથ ને સત્પુરુષનાં વચન તેને સાંભળીને જેને ચટકી[2] લાગે અને ચટકી લાગે તે પાછી મટે જ નહિ, એવી જે ચટકી તે જ વૈરાગ્યનો હેતુ છે; બીજો વૈરાગ્યનો હેતુ નથી. અને જેને ચટકી લાગતી હોય ને તે તામસી હોય તથા રાજસી હોય તથા સાત્ત્વિકી હોય તે સર્વેને વૈરાગ્ય ઊપજે અને જેને ચટકી લાગતી ન હોય તેને વૈરાગ્ય ન ઊપજે. અને જેને ચટકી લાગીને થોડા દિવસ કેડે ટળી જતી હોય તેને તો એ ચટકીનો વૈરાગ્ય અતિશય ખુવાર[3] કરે. કેમ જે, જ્યારે ચટકી લાગે ત્યારે ઘર મૂકીને જતો રહે; પછી ભેખ લીધા કેડે જે ચટકી લાગી હોય તે ઊતરી જાય અને પછવાડે ઘર તો ધૂડધાણી[3] થઈ ગયું હોય; પછી જેમ 'ધોબીનો કૂતરો વાટનો નહિ ને ઘાટનો નહિ', તેમ તે પુરુષ ઉભયભ્રષ્ટ[4] થાય છે અને જે દૃઢ વૈરાગ્યવાળા હોય છે તે પરમપદને પામે છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ અતિ પ્રસન્ન થકા બીજો પ્રશ્ન પરમહંસ પ્રત્યે

૧.દશા ૨.તીવ્ર ઈચ્છા ૩.પાયમાલ ૪.બેય બાજુથી રખડી પડેલ

પૂછતા હવા જે, "આત્યંતિક કલ્યાણ તે કેને કહીએ ? અને આત્યંતિક કલ્યાણને પામીને જે સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય તે પુરુષની સર્વ ક્રિયાને વિશે કેવી દશા વર્તતી હોય ?" પછી જેને જેવો ભાસ્યો તેવો સર્વે મુનિએ ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી સર્વે મુનિ હાથ જોડીને શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય છે ત્યારે પ્રકૃતિનાં કાર્ય જે ચોવીસ તત્ત્વ તે સર્વે પ્રકૃતિને વિશે લીન થઈ જાય છે અને તે પ્રકૃતિપુરુષ પણ અક્ષરબ્રહ્મના તેજમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે અને પછી એકલું સચ્ચિદાનંદ (ચિદ્‌ઘન[1]) જે તેજ તે રહે છે અને તે તેજને વિશે દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન વાસુદેવ તે અખંડ વિરાજમાન રહે છે. અને તે જ પોતે દિવ્ય મૂર્તિ થકા જીવના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્યાકૃતિએ કરીને પૃથ્વીને વિશે સર્વ જનને નયનગોચર[2] થકા વિચરે છે. ત્યારે જે જગતમાં અણસમજુ મૂર્ખ જીવ છે તે, તે ભગવાનને માયિકગુણે યુક્ત કહે છે, પણ એ માયિકગુણે યુક્ત નથી; એ તો સદા ગુણાતીત દિવ્ય મૂર્તિ જ છે. અને તેનું તે જે ભગવાનનું સાકાર દિવ્ય સ્વરૂપ તેને જે વેદાંતશાસ્ત્ર છે તે નિર્ગુણ, અછેદ્ય, અભેદ્ય, સર્વત્ર વ્યાપક એવી રીતે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે; તે જીવની બુદ્ધિમાંથી માયિકભાવ ટાળવાને અર્થે નિર્ગુણપણે કરીને પ્રતિપાદન કરે છે. અને એ ભગવાન તો ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય એ સર્વે કાળને વિશે એકરૂપે કરીને જ વિરાજમાન છે, પણ માયિક પદાર્થની પેઠે વિકારને પામતા નથી; સદા દિવ્યરૂપે કરીને વિરાજમાન રહે છે. **એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમને વિશે જે દૃઢ નિષ્ઠા તેને આત્યંતિક કલ્યાણ કહીએ.**

અને એવી નિષ્ઠાને પામીને જે સિદ્ધદશાને પામ્યો હોય તેની આવી દશા[3] હોય જે, **'પિંડ-બ્રહ્માંડનો તથા પ્રકૃતિ-પુરુષનો પ્રલય થયા પછી અક્ષરધામને વિશે જે ભગવાનની મૂર્તિ અખંડ વિરાજમાન રહે છે, તે**

૧.જ્ઞાનસ્વરૂપ ૨.આ આંખેથી જોઈ શકાય એવા ૩.સ્થિતિ; અનુભૂતિ

મૂર્તિને સ્થાવર-જંગમ[1] સર્વે આકારને વિશે જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ જાય ત્યાં ત્યાં સાક્ષાત્કાર દેખે અને એ મૂર્તિ વિના બીજું અણુમાત્ર પણ ભાસે નહિ', એ સિદ્ધદશાનું લક્ષણ છે." ॥ ઇતિ વચનામૃત કારિ.॥૭॥૧૦૩॥

વચનામૃત-૮ : સગુણ-નિર્ગુણ સ્વરૂપનું

(તા.૯/૧૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જડ-ચિદ્ સર્વની અંદર તેના આત્માપણે રહ્યા છે અને તેનો કોઈ પણ વિકાર જેને અડતો નથી; એવું જે ભગવાનનું અતિ સૂક્ષ્મપણું, નિર્લેપપણું અને સમર્થપણું તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે. (૨) જે કાંઈ મોટામાં મોટું પદાર્થ હોય તેનાથી પણ ભગવાન મોટા છે, એવી જે ભગવાનમાં મોટાઈ રહી છે તે તેમનું સગુણ સ્વરૂપ છે. (૩) જે આ મનુષ્યાકાર પ્રગટ સ્વરૂપ દેખાય છે તે જ એ બંનેનું મૂળસ્વરૂપ છે. (૪) આવી રીતે જે ભક્ત પ્રગટ ભગવાનના સ્વરૂપને સર્વ સામર્થ્ય યુક્ત સમજે છે; તેને કાળ, કર્મ, માયા બંધન કરી શકતા નથી અને તેને અખંડ અંતરમાં આશ્ચર્ય રહ્યા કરે છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ અને ઇતિહાસને વિશે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ નિરૂપણ કર્યું છે અને નિર્ગુણ સ્વરૂપ પણ નિરૂપણ કર્યું છે.[2] તે ભગવાન જે શ્રીપુરુષોત્તમ તેનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજવું અને સગુણ સ્વરૂપ તે કેવી રીતે સમજવું ? અને તે ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ સમજવે કરીને ભગવાનના ભક્તને કેટલો સમાસ[3] છે અને તે ભગવાનનું સગુણ સ્વરૂપ સમજવે કરીને કેટલો સમાસ છે ?"

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનું નિર્ગુણ સ્વરૂપ છે તે તો સૂક્ષ્મ થકી પણ અતિ સૂક્ષ્મ છે અને પૃથ્વી આદિક જે સર્વે તત્ત્વ

૧.સ્થાવર – સ્થિર. જેમ કે, ઝાડ, પર્વત, મકાન વગેરે. જંગમ – હરી-ફરી શકે તે. જેમ કે, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી વગેરે ૨.'**अणोरणीयान् महतो महीयान्**' આ શ્રુતિમાં કહ્યું છે.(કઠોપનિષદ્ : ૧/૨/૨૦) ૩.ફાયદો

તેનું આત્મા[1] છે અને તે થકી પર જે પ્રધાન-પુરુષ તેનું આત્મા છે અને તે પ્રધાન-પુરુષ થકી પર જે શુદ્ધ પુરુષ ને પ્રકૃતિ તેનું આત્મા છે અને તેથી પર જે અક્ષર તેનું પણ આત્મા છે; અને એ સર્વે ભગવાનનું શરીર[2] છે. અને જેમ દેહ થકી જીવ છે તે સૂક્ષ્મ છે ને શુદ્ધ છે ને ઘણો પ્રકાશમાન છે, તેમ એ સર્વે થકી ભગવાન અતિશય સૂક્ષ્મ છે અને અતિશય શુદ્ધ છે અને અતિશય નિર્લેપ છે અને અતિ પ્રકાશે યુક્ત છે. અને જેમ આકાશ છે તે પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતમાં વ્યાપક છે ને પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂત થકી અસંગી છે અને એ ચાર ભૂતની ઉપાધિ તે આકાશને અડતી નથી, આકાશ તો અતિશય નિર્લેપ થકો એ ચાર ભૂતને વિશે રહ્યો છે; તેમ **પુરુષોત્તમ ભગવાન સર્વના આત્મારૂપે કરીને સર્વને વિશે રહ્યા છે તોપણ અતિશય નિર્વિકાર છે ને અસંગી[3] છે ને પોતે પોતાને સ્વભાવે યુક્ત છે અને તે સરખો થવાને કોઈ સમર્થ નથી થતો.**

જેમ આકાશ ચાર ભૂતમાં રહ્યો છે, પણ ચાર ભૂત આકાશ જેવાં નિર્લેપ તથા અસંગી થવાને સમર્થ નથી થતાં; તેમ જ પુરુષોત્તમ ભગવાન સર્વના આત્મા છે, તોપણ અક્ષર પર્યંત કોઈ પણ પુરુષોત્તમ ભગવાન જેવા સમર્થ થવાને સમર્થ નથી થતા. એવી રીતે જે અતિશય સૂક્ષ્મપણું અને અતિશય નિર્લેપપણું અને અતિશય શુદ્ધપણું અને અતિશય અસંગીપણું અને અતિશય પ્રકાશે યુક્તપણું અને અતિશય ઐશ્વર્યે યુક્તપણું તે એ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે નિર્ગુણપણું છે. અને જેમ ગિરનાર પર્વત છે તેને લોકાલોક પર્વતની પાસે મૂકીએ ત્યારે તે અતિશય નાનો ભાસે; પણ ગિરનાર પર્વત કાંઈ નાનો થયો નથી, એ તો લોકાલોકની અતિશય મોટાઈ આગળ નાનો જણાય છે. તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનની મોટાઈ આગળ અષ્ટ આવરણે યુક્ત જે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ તે અણુની પેઠે અતિ સૂક્ષ્મ ભાસે છે; પણ તે બ્રહ્માંડ કાંઈ નાનાં થઈ ગયાં નથી, એ તો ભગવાનની મોટપ આગળ નાનાં જણાય છે. એવી રીતે

૧.ધારક, નિયંતા અને સ્વામી ૨.વ્યાપ્ય, આધીન અને અસમર્થ ૩.જેને માયા આદિ કોઈનો સંગ(પાશ) લાગતો નથી તેવા

ભગવાનની મૂર્તિને વિશે જે અતિશય મોટાઈ તે ભગવાનનું સગુણપણું છે.

ત્યારે કોઈકને એમ આશંકા થાય જે, **‘ભગવાન નિર્ગુણરૂપે તો અતિ સૂક્ષ્મ કરતાં પણ સૂક્ષ્મ છે અને સગુણરૂપે તો અતિ સ્થૂળ કરતાં પણ સ્થૂળ છે,** ત્યારે એ બેય રૂપનું ધરનારું જે ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ તે કેવું છે ?’ તો તેનો ઉત્તર એ છે જે, **પ્રકટ પ્રમાણ મનુષ્યાકારે દેખાય છે એ જ ભગવાનનું સદાય મૂળ સ્વરૂપ છે, અને નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું એ તો એ મૂર્તિનું કોઈક અલૌકિક ઐશ્વર્ય છે.** જેમ [૧] શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બ્રાહ્મણના પુત્ર લેવા સારુ અર્જુન સહિત રથે બેસીને ચાલ્યા તે લોકાલોક પર્વતને ઉલ્લંઘીને માયાનું તમ આવ્યું; તેને સુદર્શન ચક્રે કરીને કાપીને તેથી પર જે બ્રહ્મજ્યોતિ[૨] તેને વિશે રહ્યા જે ભૂમાપુરુષ તેની પાસેથી બ્રાહ્મણના પુત્રને લઈ આવ્યા; ત્યારે તે રથ ને ઘોડા તે માયિક હતા ને સ્થૂળભાવે યુક્ત હતા, પણ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને યોગે કરીને અતિ સૂક્ષ્મ ને ચૈતન્યરૂપે થઈને ભગવાનના નિર્ગુણ બ્રહ્મધામને પામ્યા. એવી રીતે જે સ્થૂળ પદાર્થને સૂક્ષ્મપણાને પમાડી દેવું એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે નિર્ગુણપણું છે.

અને એ જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેણે પોતાની માતા જે યશોદાજી તેને પોતાના મુખને વિશે અષ્ટાવરણે યુક્ત સમગ્ર બ્રહ્માંડ દેખાડ્યું. અને વળી અર્જુનને પોતાની મૂર્તિને વિશે વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું અને અર્જુન વિના જે બીજા હતા તે તો સાડાત્રણ હાથની ભગવાનની મૂર્તિને દેખતા હતા. અને જ્યારે ભગવાને વામનાવતાર ધર્યો ત્યારે પ્રથમ તો વામનરૂપે દર્શન આપ્યું; અને ત્રણ પગલાં ધરતી બળિ પાસે શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરાવ્યા પછી એવું પોતાના સ્વરૂપને વધાર્યું જે સાત પાતાળનું તો એક પગલું કર્યું અને આકાશમાં તો પોતાનું શરીર બધેય માઈ રહ્યું અને બીજું પગલું ઊંચું મેલ્યું તેણે સાત સ્વર્ગને વેંધીને અંડકટાહ[૩] ફોડ્યું. એવું જે ભગવાનનું મોટું સ્વરૂપ

૧.દ્વારિકામાં એક બ્રાહ્મણના એક પછી એક નવ પુત્રો જન્મીને તરત મરી ગયા. પછી તેણે પુત્રોનું રક્ષણ ન થવાથી ક્ષત્રિયોની બહુ નિંદા કરી; તે સાંભળીને અર્જુને દસમા પુત્રની રક્ષા માટે વચન આપ્યું અને જો રક્ષા ન થાય તો પોતે અગ્નિસ્નાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી, પણ તેનાથી રક્ષા ન થઈ. પછી તેની પ્રતિજ્ઞા રાખવા માટે ૨.પ્રકાશમય ચિદાકાશ ૩.બ્રહ્માંડનું પડ

થયું તેને બળિ રાજાએ દીઠું અને બળિ વિના જે બીજા હતા તેણે તો જેવું વામન સ્વરૂપ ભગવાને ધારણ કર્યું હતું તેવું ને તેવું દીઠું. એવી રીતે જે ભગવાનને વિશે અતિશય મોટાઈ થકી જે મોટાઈ દેખાય એ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે સગુણપણું જાણવું. જેમ આકાશ છે તે શીતકાળે તથા ઉષ્ણકાળે વાદળાંએ રહિત હોય અને જ્યારે વર્ષાઋતુ આવે ત્યારે અસંખ્ય વાદળાંની ઘટાએ કરીને ભરાઈ જાય છે, તે કાળે કરીને આકાશમાં વાદળાં ઊપજે છે ને પાછાં લીન થઈ જાય છે; તેમ ભગવાન પોતાની ઈચ્છાએ કરીને પોતામાંથી નિર્ગુણ ને સગુણરૂપ જે ઐશ્વર્ય તેને પ્રકટ કરીને પાછું પોતાને વિશે લીન કરે છે. ને એવા જે ભગવાન તે મનુષ્ય જેવા જણાતા હોય પણ તેના મહિમાનો પાર કોઈ પામતો નથી. અને જે ભક્ત એવી રીતે ભગવાનની મૂર્તિમાં નિર્ગુણપણું ને સગુણપણું સમજે તે ભક્તને કાળ, કર્મ અને માયા તે બંધન કરવાને સમર્થ થતાં નથી અને તેને આઠે પહોર અંતરમાં આશ્ચર્ય રહ્યા કરે છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૮॥૧૦૪॥**

વચનામૃત-૯ : પાડાખારનું

(તા.૧૦/૧૧/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પાડા જેવી આંટી પડી જાય એવી મલિન રીસવાળો જેને સ્વભાવ હોય તેને સાધુ કહેવાય જ નહીં. (૨) જે ભગવાનનો ને ભક્તનો મહિમા જાણતો હોય તેને ભક્તનો અવગુણ આવે જ નહિ, આંટી પણ બંધાય નહીં. (૩) જે ભગવાન તથા તેના ભક્તનો મહિમા રાખતો હોય તે જ પૂરો સત્સંગી છે. મહિમા વિનાનો સત્સંગી છે તોપણ અર્ધો વિમુખ છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૫ પાંચમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદા ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે નિત્યાનંદસ્વામી તથા બ્રહ્માનંદસ્વામી પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેને એવી મલિન રીસ હોય જે જેની ઉપર આંટી પડે

તે સંગાથે આંટી મૂકે જ નહિ, પાડાની પેઠે રીસ રાખ્યા જ કરે; એવો જે હોય તેને તે સાધુ કહીએ કે ન કહીએ ?" પછી એ બે બોલ્યા જે, "જે એવો હોય તેને તે સાધુ ન કહેવાય."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈક ભગવદીયનો[1] હૈયામાં અવગુણ આવતો હોય અને તેણે કરીને તે ભગવાનના ભક્ત ઉપર રીસ ચઢતી હોય, તો તે અવગુણ ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેના હૈયામાં ભગવાનની ભક્તિ હોય ને ભગવાનનો મહિમા જાણતો હોય તેને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવે નહિ અને ભગવાનના ભક્ત ઉપર રીસની આંટી[2] બંધાય જ નહીં.** જેમ ઉદ્ધવજી જો ભગવાનના મહિમાને સમજતા હતા તો એમ વર માગ્યો જે, 'આ ગોપીઓના ચરણરજનાં અધિકારી એવાં જે વૃંદાવનને વિશે લતા[3] તથા તૃણ[4] તથા ગુચ્છ તેને વિશે હું પણ કોઈક થઉં.' અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વૃંદાવનને વિશે વૃક્ષને તથા પક્ષીને તથા મૃગલાંને બળદેવજી આગળ અતિ મોટાં ભાગ્યવાળાં કહ્યાં છે. અને બ્રહ્માએ પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાસે એમ વર માગ્યો છે જે, 'હે પ્રભો ! આ જન્મને વિશે અથવા પશુ-પક્ષીના જન્મને વિશે હું જે તે તમારા દાસને વિશે રહીને તમારાં ચરણારવિંદને સેવું, એવું મારું મોટું ભાગ્ય થાઓ.' માટે એવો જ્યારે ભગવાનના ભક્તનો મહિમા સમજે ત્યારે તેને ભગવાનના ભક્ત ઉપર કોઈ દિવસ અવગુણની ગાંઠ ન બંધાય.

અને પોતાના ઈષ્ટ જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેનો જે ભક્ત તેને વિશે જે કોઈક અલ્પ દોષ હોય તે મહિમાના સમજનારાની દ્દષ્ટિમાં આવે જ નહીં. અને જે ભગવાનના મહિમાને જાણતો હોય તે તો ભગવાનના સંબંધને પામ્યાં એવાં જે પશુ-પક્ષી તથા વૃક્ષ-વેલી આદિક તેને પણ દેવતુલ્ય જાણે, તો જે મનુષ્ય હોય ને ભગવાનની ભક્તિ કરતા હોય તથા વર્તમાન પાળતા હોય તથા ભગવાનનું નામ-સ્મરણ કરતા હોય ને તેને દેવતુલ્ય જાણે ને

૧.ભગવાનના પ્યારા ભક્તનો ૨.ગાંઠ; દ્વેષીલો વિરોધ ૩.વેલ ૪.ઘાસ

અવગુણ ન લે તેમાં શું કહેવું ? માટે ભગવાનનો મહિમા સમજે તેને ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈર ન બંધાય અને જે માહાત્મ્ય ન સમજે તેને તો ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈર બંધાય ખરું. માટે જે **ભગવાનનું તથા ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય ન જાણતો હોય ને તે સત્સંગી છે તોપણ તેને અર્ધો વિમુખ જાણવો અને ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો જે મહિમા સમજે તેને જ પૂરો સત્સંગી જાણવો.**"

॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૯॥૧૦૫॥

વચનામૃત-૧૦ : નાડી જોયાનું – તપનું

(તા.૧૫/૧૧/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે વિવેકી હોય તેણે પ્રભુને રાજી કરવા માટે જાણીને દેહ-ઈન્દ્રિયોના દમનરૂપ તપ કરતાં રહેવું જોઈએ. (૨) ભગવાનને સર્વકર્તા સમજવા - એ કલ્યાણનું પરમ કારણ છે. (૩) હજારો અંતરાય આવે તોપણ તેનો રોક્યો રોકાય નહિ ત્યારે સાચો ઈશક કહેવાય.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાને વિશે વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ દસ-બાર મોટેરા સાધુ બેઠા હતા તથા પાંચ-છ હરિભક્ત બેઠા હતા. અને શ્રીજીમહારાજના શરીરમાં કાંઈક તાવ જેવું જણાતું હતું અને આગળ સગડી મેલીને તાપતા હતા. પછી શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદસ્વામીને કહ્યું જે, 'અમારી નાડી જુવો, શરીરમાં કાંઈક કસર જણાય છે.' પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ નાડી જોઈને કહ્યું જે, 'હે મહારાજ ! કસર તો બહુ છે.' અને વળી એમ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! હમણાં સત્સંગીને કઠણ[૧] કાળ વર્તે છે; કેમ જે, હે મહારાજ ! તમે તો સર્વે સત્સંગીના જીવનપ્રાણ[૨] છો, તે મહારાજને શરીરે કસર જેવું છે, એ જ સર્વે સત્સંગીને કઠણ કાળ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનને પ્રસન્ન કરવાને અર્થે

૧.ચિંતા કરાવે તેવો ૨.આત્માથી પણ અધિક પ્રિય; પ્રાણઆધાર

નારદજીએ કેટલાક યુગ પર્યંત ટાઢ-તડકાને તથા ભૂખ-તરસને સહન કરીને મહાતપ કર્યું અને તે તપે કરીને ભગવાનને રાજી કર્યા; એવી રીતે જે વિવેકી હોય તે તો જાણીને પોતાનાં દેહ-ઇન્દ્રિયોને દમીને તપ કરે છે. માટે જે વિવેકી સાધુ હોય તેને તો જાણીને દેહ-ઇન્દ્રિયોને કષ્ટ થાય એમ વર્ત્યું જોઈએ; તો ઈશ્વર ઇચ્છાએ જે કાંઈ કષ્ટ આવે તેને શીદ ટાળવાને ઇચ્છે ? અને વળી ત્યાગી સાધુને તો પોતાના મનમાં એમ દઢ રુચિ રાખી જોઈએ જે, 'મારે તો દેવલોક, બ્રહ્મલોક અને વૈકુંઠાદિક લોકનાં જે પંચવિષય સંબંધી ભોગ-સુખ તે નથી જોઈતાં; અને મારે તો હમણાં દેહ છતે તથા દેહનો ત્યાગ કરીને બદરિકાશ્રમ તથા શ્વેતદ્વીપમાં જઈને ને તપ કરીને ભગવાનને રાજી કરવા છે, તે એક જન્મ તથા બે જન્મ તથા સહસ્ર[1] જન્મ સુધી પણ તપ કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા છે.'

અને જીવનું કલ્યાણ તો આટલી જ વાતમાં છે જે, 'પ્રકટ પ્રમાણ એવા જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેનું જ કર્યું સર્વે થાય છે, પણ કાળ, કર્મ ને માયાદિક કોઈનું કર્યું કાંઈ થતું નથી.' એવી રીતે **ભગવાનને વિશે જ એક કર્તાપણું સમજવું એ જ કલ્યાણનું પરમ કારણ છે. અને જે તપ કરવું તે તો ભગવાનની પ્રસન્નતાનું કારણ છે.** અને તે તપને વિશે પણ જેવો રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી ભગવાનને વિશે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ કરીને ભાવ રાખે છે તેવો ભાવ રાખવો. અને જો તપ ન કરે ને ભગવાનને જ સર્વકર્તા જાણે તોય પણ જન્મ-મરણના દુઃખથી તો જીવ તરી જાય, પણ તપ કર્યા વિના તે જીવ ઉપર ભગવાનનો રાજીપો થાય નહીં. અને જે જીવ ભગવાનને સર્વકર્તા-હર્તા નથી જાણતો તો તેથી બીજો કોઈ પાપી નથી. અને ગૌહત્યા, બ્રહ્મહત્યા, ગુરુસ્ત્રીનો સંગ તથા બ્રહ્મવેત્તા[2] સદ્ગુરુનો દ્રોહ તે થકી પણ એને વધુ પાપી જાણવો; કાં જે, ભગવાન વિના બીજા જે કાળ-કર્માદિક તેને એ કર્તા જાણે છે; માટે એવો જે નાસ્તિક-ચંડાળ હોય તેની તો છાયામાં પણ ઊભું રહેવું નહિ ને ભૂલ્યમાં પણ તેના મુખનું વચન સાંભળવું નહીં.

૧.હજાર ૨.બ્રહ્મરૂપ

અને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે ભગવાનને પ્રતાપે કરીને બ્રહ્મા, શિવ, શુકજી, નારદ તે જેવા પણ થાય અને પ્રકૃતિ-પુરુષ જેવા પણ થાય અને બ્રહ્મ[1] તથા અક્ષર જેવા પણ થાય, તોપણ શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણ જેવો થવાને તો કોઈ સમર્થ નથી. માટે જેનો સંગ કર્યા થકી તથા જે શાસ્ત્ર સાંભળવા થકી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થઈને સ્વામી-સેવકભાવ ટળી જતો હોય, તો તે સંગનો તથા તે શાસ્ત્રનો શ્વપચની પેઠે[2] તત્કાળ ત્યાગ કરવો.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જે ભક્ત સુંદર વસ્ત્ર તથા અલંકાર તથા નાના પ્રકારનાં ભોજનાદિક વસ્તુ તેણે કરીને ભગવાનની સેવા કરે છે, તે પણ ભગવાનને રાજી કરવાને ઇચ્છે છે અને તમે તો તપે કરીને જ ભગવાન રાજી થાય એમ કહો છો; તે તપ વિના એવી સેવાએ કરીને રાજી કરે તેમાં શો બાધ[3] છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સારાં સારાં પદાર્થે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે, તે જો નિષ્કામભાવે કરીને કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે જ કરતો હોય તો તો ઠીક છે, પણ જો પોતે પણ ભગવાનની પ્રસાદી જાણીને તે પદાર્થને વિશે લોભાઈને ને ભગવાનને પડ્યા મેલીને તે પદાર્થને વિશે પ્રીતિ કરે તો તે પદાર્થને ભોગવતો થકો વિષયી થઈને ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે, એ બાધ છે. માટે જે ત્યાગી ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને સર્વકર્તા જાણીને, તપે કરીને જ ભગવાનને રાજી કરવા અને રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તેની પેઠે ભગવાનને પ્રેમલક્ષણા[4] ભક્તિએ કરીને ભજવા, એ અમારો સિદ્ધાંત છે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! અમારું આ લોકને વિશે તથા પરલોકને વિશે સારું થાય તે કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ[5] જે અમારો સિદ્ધાંત છે તે જ આ લોક ને પરલોકને વિશે પરમ સુખનો હેતુ છે."

૧.મહાપુરુષ ૨.ચાંડાળ જેવા અતિ નીચ માણસની જેમ ૩.વાંધો; અડચણ ૪.પરાપ્રીતિરૂપ ૫.ભગવાનને જ કર્તા માની, તપે કરીને જ રાજી કરવા અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિથી અખંડ વૃત્તિ રાખવી એવો

પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ત્યાગનો ને તપ કરવાનો મનમાં ઈશક તો હોય અને ત્યાગ કે તપ કરતાં વચમાં કોઈક વિઘ્ન આવી પડે તો તેનું કેમ કરવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને જે વાતનો ઈશક[1] હોય ને તે વચમાં હજારો અંતરાય[2] આવે તોપણ તે અંતરાયનો રોક્યો રોકાય નહિ, ત્યારે તેનો સાચો ઈશક જાણવો. જુવોને, અમે એકવીશ વર્ષ થયાં શ્રીરામાનંદસ્વામી પાસે આવ્યા છીએ, તેમાં અનંત ભાતનાં વસ્ત્ર તથા અલંકાર તથા ખાનપાનાદિક તેણે કરીને સેવાના કરનારા અનંત ભક્ત મળ્યા છે, પણ અમારું મન કોઈ પદાર્થમાં લોભાણું નથી; શા માટે જે, અમારે ત્યાગનો જ ઈશક છે. અને આ સંસારને વિશે કેટલીક રાંડો છે તે ધણી મરી ગયો હોય તો તેને વાંસે છાતી કૂટી કૂટીને રોયા જ કરે છે અને કેટલીક બાઈઓ છે તે પોતાના પરણ્યા ધણીનો પણ ત્યાગ કરીને ભગવાનનું ભજન કરે છે. અને કેટલાક મૂર્ખ પુરુષ હોય છે તે પોતાની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય તો તેને વાંસે રોયા કરે છે અને બીજી સ્ત્રીને વાસ્તે હાય-વોય કરતા ફરે છે; અને કેટલાક વૈરાગ્યવાન પુરુષ હોય તે ઘરમાં પરણેલી સ્ત્રી હોય તેનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરનું ભજન કરે છે. એવી રીતે સૌ સૌના ઈશક જુદી જુદી જાતના છે. અને **અમારો તો એ જ ઈશક છે ને એ જ સિદ્ધાંત છે જે, 'તપે કરીને ભગવાનને રાજી કરવા ને ભગવાનને સર્વેના કર્તા-હર્તા જાણીને અને સ્વામી-સેવકને ભાવે કરીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી. અને કોઈ રીતે તે ભગવાનની ઉપાસના ખંડન થવા દેવી નહીં.'** માટે તમો પણ સર્વે આ અમારા વચનને પરમ સિદ્ધાંત કરી માનજ્યો." **॥ ઈતિ વચ. કારિ.॥૧૦॥૧૦૬॥**

વચનામૃત-૧૧ : પ્રેમનાં લક્ષણનું

(તા.૧૬/૧૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પ્રિયતમની મરજી પ્રમાણે રહેવું એ જ પ્રીતિનું લક્ષણ છે. (૨) જગત સંબંધી વિષયોનો ત્યાગ કરીને પાંચે પ્રકારે શ્રીહરિને વિશે જોડાણો છે, તેને જેમ ભગવાન વિના રહેવાતું નથી, તેમ જ ભગવાનને તેના વિના રહેવાતું નથી. માટે તેને પ્રભુનો અખંડ સંબંધ રહે જ છે.*

૧.આલોચ; તમન્ના ૨.વિઘ્ન; અવરોધો

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને મસ્તક ઉપર ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને પીળાં ને રાતાં જે ગુલદાવદિનાં પુષ્પ તેના હાર પહેર્યા હતા અને પાઘમાં પીળાં પુષ્પના તોરા લટકતા હતા અને પોતાની આગળ બે કોરે બે વાળંદ મશાલ લઈને ઊભા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને સચ્ચિદાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પોતાના પ્રિયતમ[1] જે ભગવાન તેને વિશે પ્રીતિ હોય તે પોતાના પ્રિયતમની મરજીને લોપે નહિ, એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે. જો ગોપીઓને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હતી, તો જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મથુરા જવા તૈયાર થયા ત્યારે ગોપીઓ સર્વે મળીને એમ વિચાર કર્યો જે, 'આપણે કુટુંબની તથા લોકની લાજનો ત્યાગ કરીને ભગવાનને જોરાઈએ[2] રાખીશું.' પછી ચાલવા સમે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં નેત્ર સામું જોયું ત્યારે ભગવાનની રહ્યાની મરજી દેખી નહિ, ત્યારે સર્વે ડરીને છેટે રહિયો અને અંતરમાં એમ બીનિયો[3] જે, 'જો આપણે ભગવાનના ગમતામાં નહિ રહીએ તો ભગવાનને આપણા ઉપરથી હેત ઊતરી જશે', એમ વિચારીને કાંઈ કહી શકીઓ નહીં.

પછી ભગવાન મથુરા પધાર્યા ત્યારે પણ ત્રણ ગાઉ ઉપર ભગવાન હતા તોપણ ગોપીઓ કોઈ દિવસ મરજી લોપીને દર્શને ગઈ નહિ; અને ગોપીઓએ એમ જાણ્યું જે, 'ભગવાનની મરજી વિના જો આપણે મથુરા જઈશું તો ભગવાનને આપણા ઉપર હેત છે તે ટળી જશે.' માટે **હેતનું એ જ રૂપ છે જે, 'જેને જે સાથે હેત હોય તે તેની મરજી પ્રમાણે રહે.'** અને જો પોતાના પ્રિયતમને પાસે રહ્યે રાજી જાણે તો પાસે રહે અને જો પોતાના

૧.અતિશય વહાલા ૨.પરાણે ૩.ડરી ગઈ

પ્રિયતમને છેટે રહ્યે રાજી જાણે તો છેટે રહે પણ કોઈ રીતે પોતાના પ્રિયતમની આજ્ઞાને લોપે નહિ; એ પ્રેમનું લક્ષણ છે. જો ગોપીઓને ભગવાનને વિશે સાચો પ્રેમ હતો તો આજ્ઞા વિના ભગવાનને દર્શને ગઈ નહિ અને જ્યારે ભગવાને કુરુક્ષેત્રમાં[1] તેડી ત્યારે ભગવાનનું દર્શન કર્યું, પણ કોઈ રીતે ભગવાનના વચનનો ભંગ કર્યો નહીં. માટે **જેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય તે ભગવાનની આજ્ઞા કોઈ કાળે લોપે નહીં, જેમ ભગવાનનું ગમતું હોય તેમ જ રહે એ પ્રીતિનું લક્ષણ છે."**

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એક અમે પ્રશ્ન પૂછીએ." પછી મુનિએ કહ્યું, 'હે મહારાજ ! પૂછો.' પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનની મૂર્તિના સંબંધ વિનાના જે અન્ય સંબંધી પંચવિષય તેને તુચ્છ કરી નાંખે છે અને પંચ પ્રકારે એક ભગવાનનો સંબંધ રાખે છે, એવો જે ભક્ત તેને ભગવાન એમ આજ્ઞા કરે જે, 'તમે અમ થકી છેટે રહો', ત્યારે તે જો ભગવાનનાં દર્શનનો લોભ રાખે તો એને આજ્ઞાનો ભંગ થાય અને જો આજ્ઞા ન પાળે તો ભગવાનને એ ભક્ત ઉપર હેત ન રહે. માટે એ ભક્તે જેમ માયિક શબ્દાદિક પંચવિષયનો ત્યાગ કર્યો છે તેમ જ ભગવાન સંબંધી જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય છે તેનો પણ ત્યાગ કરે કે ન કરે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી સર્વે મુનિ મળીને જેને જેવી બુદ્ધિ હતી તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તમે કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ છે અને ભગવાનને અખંડ સંબંધે રહિત જે માયિક પંચવિષય તેને તુચ્છ કરી નાખ્યા છે અને શબ્દાદિક પંચવિષયે કરીને ભગવાન સંગાથે દૃઢપણે જોડાણો છે, તે ભક્ત ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ભગવાનની મૂર્તિ પણ એ ભક્ત ભેળી જ જાય છે. ને જેમ એ ભક્તને ભગવાન વિના રહેવાતું નથી તેમ જ ભગવાનને પણ એ ભક્ત**

૧.યુદ્ધ પહેલાં સૂર્યગ્રહણ નિમિત્તે (ભાગવત : ૧૦/૮૨)

વિના રહેવાતું નથી. અને એ ભક્તના હૃદયમાંથી આંખ્યનું મટકું ભરીએ એટલી વાર છેટે રહેતા નથી. માટે એ ભક્તને પાંચે પ્રકારે ભગવાન સંગાથે અખંડ સંબંધ રહે છે; કેમ જે, જે શબ્દાદિક પંચવિષય વિના જીવમાત્રને રહેવાતું નથી તે શબ્દાદિક પંચવિષયને એણે તુચ્છ કર્યા છે ને પંચે પ્રકારે કરીને ભગવાનને વિશે જોડાણો છે, તે માટે એ ભક્તને ભગવાન સાથે અખંડ સંબંધ રહે છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૧૧॥૧૦૭॥**

વચનામૃત-૧૨ : કારણ શરીર ટાળ્યાનું – આંબલીના બીજનું

(તા.૨૦/૧૧/૧૮૨૦, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) કારણ શરીરરૂપ જીવની માયા વજ્ર જેવી કઠણ છે. (૨) શ્રીહરિનું ધ્યાન અને વચનનું પાલન કરવાથી કારણ શરીર શેકાઈને જુદું થઈ જાય છે. (૩) અંતઃકરણ છે તે જીવની અતિ સમીપે રહ્યું છે, જેથી તેમાં જે મનન થાય છે તેને જીવ પ્રમાણ કરે છે એટલે તે અતિ દૃઢ થઈ જાય છે. (૪) પ્રીતિપૂર્વક અને દૃઢ વિશ્વાસ સહિત ભગવાનની કથા-વાર્તા સાંભળે તો તેનું મન જરૂર નિર્વાસનિક થઈ જાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીકારિયાણી મધ્યે વસ્તા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને ધોળો ફેંટો બોકાની સહિત બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી મુનિએ માંહોમાંહી ઘણી વાર સુધી પ્રશ્ન-ઉત્તર કર્યા. તેમાં સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ શરીરનો વિચાર નીસર્યો તથા વિરાટ, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ત્રણ શરીરનો વિચાર નીસર્યો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કારણ શરીર છે એ જીવની માયા છે. તે જ કારણ શરીર તે સ્થૂળ-સૂક્ષ્મરૂપે થાય છે; માટે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ જીવની માયા છે. તેમ જ વિરાટ, સૂત્રાત્મા અને અવ્યાકૃત એ ઈશ્વરની માયા છે. તે જીવની કારણ શરીરરૂપ

જે માયા તે વજ્રસાર જેવી[૧] છે, તે કોઈ રીતે જીવથી જુદી પડતી નથી.

માટે જ્યારે એ જીવને સંતનો સમાગમ મળે ને તે સંતને વચને કરીને પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ ઓળખ્યામાં આવે ને તે પરમેશ્વરના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે ને તે પરમેશ્વરનાં વચનને હૃદયમાં ધારે,[૨] તેણે કરીને એ કારણ શરીર છે તે બળીને ખોખા જેવું થઈ જાય છે. જેમ આંબલીનું બીજ હોય ને તે બીજની છાલ બીજ સાથે અતિ દૃઢ ચોંટી હોય, પછી તેને જ્યારે અગ્નિમાં શેકે ત્યારે તે છાલ દાઝીને ખોખા જેવી થઈ જાય ને પછી હાથમાં લઈને ચોળે તો જુદી થઈ જાય; તેમ **ભગવાનનું ધ્યાન ને ભગવાનનું વચન તેણે કરીને કારણ શરીર શેકાઈને આંબલીના ફોતરાની પેઠે જુદું થઈ જાય છે.** અને તે વિના બીજા કોટિ ઉપાય કરે તોય પણ કારણ શરીરરૂપ જે અજ્ઞાન તેનો નાશ થતો નથી." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જાગ્રત અવસ્થામાં સત્ત્વગુણ વર્તે છે અને સર્વે પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન વર્તે છે, તોપણ જાગ્રત અવસ્થામાં જે શ્રવણ કર્યું હોય તેને સૂક્ષ્મ દેહમાં જ્યારે મનન કરે ત્યારે તે સાંભળ્યું હોય તે પાકું થાય છે. અને સૂક્ષ્મ દેહમાં તો રજોગુણ વર્તે છે તે રજોગુણમાં તો અયથાર્થ જ્ઞાન રહ્યું છે, તોપણ જે જાગ્રતમાં સાંભળ્યું હોય તેનું સૂક્ષ્મ દેહમાં મનન કરે ત્યારે યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે, એનું શું કારણ છે ?" પછી મુનિ સર્વે મળીને જેની જેવી બુદ્ધિ હતી તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી મુનિ સર્વે હાથ જોડીને બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે કરો તો થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એ છે જે, હૃદયને વિશે ક્ષેત્રજ્ઞ જે જીવ તેનો નિવાસ છે. તે ક્ષેત્રજ્ઞ ચૌદ ઇન્દ્રિયોનો પ્રેરક[૩] છે. તેમાં અંતઃકરણ જે છે તે ક્ષેત્રજ્ઞને સમીપે વર્તે છે, માટે અંતઃકરણમાં મનન કરે ત્યારે દૃઢ થાય છે; કાં જે, ક્ષેત્રજ્ઞ છે

૧.વજ્રની જેમ તોડી પણ તૂટે નહિ એવી ૨.એટલે કે, એકાંતિક ધર્મરૂપ શ્રીહરિની તમામ આજ્ઞાઓ જીવનમાં ઉતારે ૩.પ્રવર્તક

તે સર્વે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ થકી સમર્થ છે, માટે ક્ષેત્રજ્ઞ પ્રમાણ કરે[1] એ વાત અતિ દૃઢ થાય છે." એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો. ત્યારે સર્વે મુનિએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! યથાર્થ ઉત્તર કર્યો, એવો ઉત્તર બીજા કોઈથી થાય નહીં."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ગમે તેવો કામી, ક્રોધી, લોભી, લંપટ જીવ હોય અને જો આવી રીતની વાતમાં વિશ્વાસ રાખીને પ્રીતિએ કરીને સાંભળે, તો તેના સર્વે વિકાર[2] ટળી જાય છે.** જેમ કોઈ પુરુષને પ્રથમ તો કાચા ચણા ચાવે એવું દાંતમાં બળ હોય ને તે જો કાચી કેરી સારી પેઠે ખાય તો તેથી ભાત પણ ચવાય નહિ; તેમ ગમે તેવો કામાદિકને વિશે આસક્ત હોય પણ આવી રીતની વાતને આસ્તિક થઈને શ્રદ્ધાએ સહિત સાંભળે તો તે પુરુષ વિષયનાં સુખ ભોગવવાને સમર્થ રહે નહીં. અને તપ્તકૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિક વ્રતે કરીને જો દેહને સૂકવી નાંખે તોપણ જેવું આવી ભગવદ્‌વાર્તા સાંભળનારાનું મન નિર્વિષયી થાય છે તેવું તેનું થતું નથી. અને આવી વાત સાંભળીને જેવું તમારું સર્વેનું મન નિર્વિકલ્પ થતું હશે તેવું ધ્યાન કરતા હશો તથા માળા ફેરવતા હશો ત્યારે નહિ થતું હોય. માટે **વિશ્વાસ રાખીને પ્રીતિએ સહિત જે ભગવાન પુરુષોત્તમનારાયણની વાત સાંભળવી એથી બીજું મનને સ્થિર થવાનું ને નિર્વિષયી[3] થવાનું કોઈ મોટું સાધન નથી."**

॥ ઈતિ વચનામૃત કારિ.॥૧૨॥૧૦૮॥

॥ શ્રીકારિયાણીનાં વચનામૃત સમાપ્ત ॥

૧.જીવ જે વાતને સાચી માનીને સ્વીકારે ૨.કામાદિ દોષો ૩.વિષયની સ્મૃતિ તથા વાસના રહિત

શ્રીલોયાનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : ક્રોધનું – સંપૂર્ણ સત્સંગ થયાનું

(તા.૩૦/૧૧/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ક્રોધ તો કસાઈ, કાળો સર્પ અને વાઘ-દીપડા જેવો છે. (૨) ભગવાનનો અતિ દૃઢ મહિમા સમજવો તે કામને મૂળમાંથી કાઢવાનો ઉપાય છે. (૩) વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનનાં ત્રણ પ્રકારનાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૪) ધર્મનિષ્ઠા, બ્રહ્મરૂપ સ્થિતિ, પરબ્રહ્મની દાસભાવે ઉપાસના, મહિમા સહિત ભગવાનની ભક્તિ અને ભક્તોની સેવા-ચાકરી – આટલા ગુણો જેનામાં હોય તેનો સત્સંગ સંપૂર્ણ થયો કહેવાય. (૫) દેહાભિમાની જીવને જ્યારે સંત ટોકે ત્યારે ગુણગ્રહણ કરવાને બદલે તે સંતનો અવગુણ લે છે. (૬) સંતનો અવગુણ જેને આવ્યો તેનું માથું કપાણું, પછી તે વિમુખ જ થાય છે. (૭) અવગુણરૂપ પાપ ધોવાનો એકમાત્ર ઉપાય : જેનો અવગુણ આવ્યો તેની જ પાસે અતિ દીન થઈ જે રીતે તે રાજી થાય તેમ કરવું.

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં પરમહંસના ઉતારા મધ્યે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ મુનિ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "શંકર શબ્દનો શો અર્થ છે ?" પછી મુનિ બોલ્યા જે, "સુખને કરે તે શંકર કહીએ." પછી એ વાતને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આજ પાછલી ચાર ઘડી રાત હતી તે સમે સ્વપ્નમાં અમને શિવજીએ દર્શન દીધાં. તે શિવજી મોટો જબરો નંદીશ્વર તે ઉપર બેઠા હતા અને શરીરે બહુ પુષ્ટ હતા ને ચાળીસ વર્ષની અવસ્થા હતી ને મોટી જબરી જટા હતી. ને તે શિવજી ભેળે પાર્વતી હતાં, તેણે ધોળાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં. અને તે શિવજી મોટા સંતની પેઠે શાંત મૂર્તિ હતા. અને મારે ઉપર તો શિવજીને ઘણું હેત જણાયું, તોપણ મારે તો શિવ ઉપર હેત ન જણાયું; કેમ જે, હું એમ જાણું છું જે, 'શિવ તો

તમોગુણના દેવતા છે અને આપણે તો શાંતમૂર્તિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેના ઉપાસક છીએ', તે માટે રજોગુણી, તમોગુણી દેવ એવા જે બ્રહ્મા, શિવ અને ઇન્દ્રાદિક દેવતા તેમની ઉપર ભાવ બેસે નહીં. અને તેમાં પણ **ક્રોધ ઉપર તો મારે ઘણું વેર છે ને ક્રોધી જે માણસ અથવા દેવતા તે મને ગમે જ નહિ;** તથાપિ જે શિવજીને અમે માનીએ છીએ તેનું શું કારણ છે ? તો શિવજી તો ત્યાગી છે ને યોગી છે ને ભગવાનના મોટા ભક્ત છે, માટે શિવને માનીએ છીએ. અને ક્રોધ તો કેવો છે ? તો 'જેવું હડકાયું કૂતરું હોય તેવો છે.' જેમ હડકાયા કૂતરાની જે લાળ તે ઢોર અથવા મનુષ્ય જેને અડે, તે હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયો નાખીને મરી જાય; તેમ **ક્રોધની જેને લાળ અડે તે પણ હડકાયા કૂતરાની પેઠે ડાચિયો નાંખીને[1] સંતના માર્ગ થકી પડી જાય.**

અને વળી ક્રોધ કેવો છે ? તો જેવા કસાઈ,[2] આરબ, ભાવર,[3] વાઘ, દીપડો, કાળો સર્પ તે જેમ સર્વને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે, તેમ ક્રોધ છે તે પણ સૌને બિવરાવે છે અને બીજાના પ્રાણને હરી લે છે. એવો **જે ક્રોધ તે જો સાધુમાં આવે તે તો અતિ ભૂંડો લાગે;** કેમ જે, સાધુ તો શાંત હોય પણ જ્યારે તેમાં ક્રોધ આવે ત્યારે તે સાધુ બીજાને ક્રૂર લાગે અને તે સાધુની આકૃતિ પણ ફરી જાય; કેમ જે, એ ક્રોધનું નામ વિરૂપ છે, માટે એ ક્રોધ જેના દેહમાં આવે તેના દેહને વિરૂપ[4] કરી નાંખે."

ત્યારે શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જે લગારેક ક્રોધ ચડી આવે ને પછી તેને ટાળી નાંખે, એવો જે ક્રોધ તે કાંઈ નડતર કરે કે ન કરે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ આ સભા બેઠી છે તેમાં જો હમણે સર્પ નીકળે ને કોઈને કરડે નહિ તોપણ ઊઠીને સૌને ભાગવું પડે તથા સૌના અંતરમાં ત્રાસ થાય; અને વળી જેમ ગામને ઝાંપે[5] આવીને વાઘ હુંકારા કરતો હોય અને કોઈને મારે નહિ તોપણ સૌ માણસને અંતરમાં ભય લાગે ને બારણે નીકળાય નહિ; તેમ થોડોક ક્રોધ ઊપજે તે પણ અતિશય દુઃખદાયી છે."

૧.ખિજાઈ-ખિજાઈને; બીજાનો તિરસ્કાર કરીને ૨.પશુઘાતકી ૩.શિકારી જેવી ક્રૂર જાતિનો માણસ ૪.ચહેરો તથા હાવ-ભાવ ફરી જાય તેવો ૫.ભાગોળે

પછી નાના નિર્માનાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામને મૂળમાંથી ઊખેડી નાંખવો, તેનું શું સાધન છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક તો આત્મનિષ્ઠા અતિ દૃઢ હોય અને અષ્ટ પ્રકારે બ્રહ્મચર્યવ્રત રાખવું,[1] એ આદિક જે પંચવર્તમાન તેને દૃઢ કરીને પાળે અને ભગવાનનો મહિમા અતિશય સમજે; એ ઉપાયે કરીને કામનું મૂળ ઊખડી જાય છે.** અને કામનું મૂળ ઊખડી જાય તોપણ બ્રહ્મચર્યાદિક નિયમમાંથી કોઈ રીતે ડગવું નહીં. અને અતિશય કામનું મૂળ ઊખડ્યાનો તો ઉપાય એ છે જે, ભગવાનનો મહિમા સારી પેઠે સમજવો."

અને તે પછી ભજનાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! કનિષ્ઠ વૈરાગ્ય ને મધ્યમ વૈરાગ્ય ને ઉત્તમ વૈરાગ્ય એ ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યનું શું રૂપ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો જે હોય તે તો ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા જે સ્ત્રીના ત્યાગ સંબંધી નિયમ તેમાં સારી પેઠે વર્તે ત્યાં સુધી તો એને ઠીક રહે, પણ જો કોઈ સ્ત્રીના અંગને દેખી જાય તો તે અંગમાં એનું ચિત્ત ચોંટી જાય અને એનું ઠેકાણું ન રહે, તેને કનિષ્ઠ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો હોય તે તો કદાચિત્ જો સ્ત્રીને ઉઘાડી થકી દેખી જાય તોય પણ જેમ પશુને ઉઘાડાં દેખીને ક્ષોભ[2] થતો નથી તેમ તેના મનમાં ક્ષોભ ન થાય ને તે સ્ત્રીના અંગમાં ચિત્ત ચોંટી જાય નહિ, તેને મધ્યમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ. અને જે ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો હોય તેને તો **જો કદાચિત્ એકાંતમાં સ્ત્રિયાદિક પદાર્થનો યોગ થાય તોપણ એ ડગે નહિ, તેને ઉત્તમ વૈરાગ્યવાળો કહીએ."**

અને વળી ભજનાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કનિષ્ઠ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એ ત્રણ પ્રકારે જે ભગવાનનું જ્ઞાન તેનું શું સ્વરૂપ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો** તે તો પ્રથમ ભગવાનનો

૧.૧-સ્ત્રી સંબંધી સંકલ્પો ન કરવા. ૨-તેના ગુણનું વર્ણન ન કરવું. ૩-તેની સામે ન જોવું. ૪-ખાનગીમાં પણ તેની સાથે ન બોલવું. ૫-તેની સાથે ઠઠ્ઠા-મશ્કરી ન કરવી. ૬-તેને મેળવવાનો ઠરાવ ન કરવો. ૭-તે માટે કોઈ જ પ્રયત્ન ન કરવો. ૮-તેનો સાક્ષાત્ અંગ-સંગ ન કરવો. ૨.વિકાર

પ્રતાપ દેખીને નિશ્ચય કરે અને પછી તેવો પ્રતાપ ન દેખાય ને ભગવાનનો કોઈક દુષ્ટ જીવ દ્રોહ કરતા હોય તેનું કાંઈ ભૂંડું ન થાય ત્યારે તેને નિશ્ચય રહે નહિ, એને કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને **મધ્યમ જ્ઞાનવાળો** જે હોય તે તો જ્યારે ભગવાનનાં શુભ-અશુભ એવાં મનુષ્ય ચરિત્રને દેખે ત્યારે તેમાં મોહ થાય ને નિશ્ચય રહે નહિ, તેને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો કહીએ. અને **ઉત્તમ જ્ઞાનવાળાને** તો એમ વર્તે જે, ભગવાનને ગમે તેવી શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરતા દેખીને પણ તેમાં મોહ થાય નહિ ને નિશ્ચય જાય નહિ તથા **જેણે પોતાને નિશ્ચય કરાવ્યો હોય ને તે જ વળી કહે જે, 'એ ભગવાન નથી', ત્યારે તેને એમ જાણે જે, 'એનું માથું ફર્યું છે.'[1] એવો જે હોય તેને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો કહીએ.** અને તેમાં જે કનિષ્ઠ જ્ઞાનવાળો તે તો અનેક જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને મધ્યમ જ્ઞાનવાળો બે-ત્રણ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય અને **ઉત્તમ જ્ઞાનવાળો તે જ જન્મે કરીને સિદ્ધ થાય."** એવી રીતે વાર્તા કરી.

ત્યાર પછી મોટા શિવાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય તો સંપૂર્ણ હોય તોપણ અંતરમાં કૃતાર્થપણું મનાતું નથી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન ઈત્યાદિક જે શત્રુ તેણે કરીને જેનું અંતઃકરણ દગ્ધ[2] વર્તતું હોય ને તેને નિશ્ચય હોય તોપણ પોતાને કૃતાર્થ માને નહીં."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ કામાદિક શત્રુને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ કામાદિક શત્રુ તો તો ટળે, જો એને ઉપર નિર્દય થકો દંડ દેવાને તત્પર રહે. જેમ ધર્મરાજા[3] છે તે પાપીને મારવાને અર્થે દંડ લઈને રાત-દિવસ તૈયાર રહે છે, તેમ ઈન્દ્રિયો કુમાર્ગે ચાલે તો ઈન્દ્રિયોને દંડ દે અને અંતઃકરણ કુમાર્ગે ચાલે તો અંતઃકરણને દંડ દે. તેમાં ઈન્દ્રિયોને કૃચ્છ્રચાંદ્રાયણે કરીને દંડ દે અને અંતઃકરણને વિચારે[4] કરીને દંડ દે, તો એ કામાદિક શત્રુનો નાશ

૧.એની બુદ્ધિ બગડી છે. ૨.દાઝી ગયેલું; અવરાયેલું ૩.યમરાજા ૪.દેહથી તદ્દન જુદો એવો હું-આત્મા સંપૂર્ણ શુદ્ધ છું; વિષયો દુઃખદાયી છે અને ભગવાન સુખદાયી છે એવા વિચારો વડે

થઈ જાય અને પોતાને ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને સંપૂર્ણ કૃતાર્થ માને."

ત્યાર પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંપૂર્ણ સત્સંગ થયો તે કેને કહીએ ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો **અતિશય દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય** અને તે પોતાના આત્માને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી અતિશય અસંગી માને અને એ દેહ-ઇન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાઓ તે પોતાને વિશે ન માને; તોપણ **પંચવર્તમાનના નિયમમાં લેશમાત્ર ફેર પડવા દે નહીં.** અને પોતે બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે તોપણ પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું દાસપણું મૂકે નહિ, **સ્વામી-સેવકપણે કરીને ભગવાનની દૃઢ ઉપાસના** કરે અને **પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જે ભગવાન તેને આકાશની પેઠે અતિશય અસંગી સમજે.** જેમ આકાશ છે તે ચાર ભૂતમાં અનુસ્યૂતપણે વ્યાપીને રહ્યો છે અને ચાર ભૂતની જે ક્રિયા તે આકાશને વિશે થાય છે તોપણ આકાશને એ પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂતના વિકાર અડતા નથી, તેમ પ્રત્યક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તે શુભ-અશુભ સર્વ ક્રિયાને કર્તા થકા આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે એમ જાણે; અને તે ભગવાનનાં જે અસંખ્યાત ઐશ્વર્ય છે તેને સમજે જે, 'આ ભગવાન જીવોનાં કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ એ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કર્તાહર્તા છે અને ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર ઇત્યાદિક જે ધામ તે સર્વેના સ્વામી છે અને અનંત કોટિ એવા જે અક્ષરરૂપ મુક્ત તે સર્વના સ્વામી છે'; **એવો ભગવાનનો મહિમા જાણીને તે ભગવાનને વિશે શ્રવણાદિક ભક્તિને દૃઢ કરીને રાખે અને તે ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે. એવી રીતે જે વર્તે તેનો સંપૂર્ણ સત્સંગ કહીએ."**

પછી નાના શિવાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ક્યારેક તો ભગવાનના ભક્તનો મહિમા અતિશય સમજાય છે ને ક્યારેક તો અતિશય સમજાતો નથી, તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સંત છે તે તો ધર્મવાળા છે, તે જ્યારે કોઈને અધર્મમાં ચાલતો દેખે ત્યારે તેને ટોકે, પછી જે દેહાભિમાની હોય તેને સવળો વિચાર કરીને શિક્ષા ગ્રહણ કરતાં આવડે નહિ ને સામો તે સંતનો અવગુણ લે; માટે જ્યાં સુધી એને

દુખાડીને કહે નહિ ત્યાં સુધી માહાત્મ્ય રહે ને જ્યારે હિતની વાત પણ દુખાડીને કહે ત્યારે અવગુણ લે ને માહાત્મ્ય ન જાણે.

અને જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને કોઈ રીતે પ્રાયશ્ચિતે કરીને પણ શુદ્ધ થવાતું નથી. જેમ કામાદિક દોષનાં પાપનિવારણ[૧] છે **તેમ સંતના દ્રોહનું પાપનિવારણ છે નહીં.** ને જેમ કોઈને ક્ષયરોગ થાય તેને ટાળ્યાનું કોઈ ઔષધ નથી તે તો નિશ્ચય મરે; તેમ જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તેને તો ક્ષયરોગ થયો જાણવો, તે તો પાંચ દિવસ મોડો-વહેલો નિશ્ચય વિમુખ થશે. અને વળી જેમ મનુષ્યનાં હાથ, પગ, નાક, આંખ્ય, આંગળીઓ એ આદિક જે અંગ તે કપાય તોપણ એ મનુષ્ય મૂઓ કહેવાય નહિ અને જ્યારે ધડમાંથી માથું કપાઈ જાય ત્યારે તેને મૂઓ કહેવાય; તેમ હરિજનનો જેને અવગુણ આવે તેનું તો માથું કપાણું. અને બીજા વર્તમાનમાં કદાચિત્ ફેર પડે તો અંગ કપાણું કહેવાય પણ તે જીવે ખરો, કહેતાં તે સત્સંગમાં ટકે ખરો; અને **જેને સંતનો અવગુણ આવ્યો તે તો નિશ્ચય સત્સંગથી જ્યારે ત્યારે વિમુખ જ થાય, એ એનું માથું કપાણું જાણવું."**

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હરિજનનો અવગુણ આવ્યો હોય તેને ટાળ્યાનો કોઈ ઉપાય છે કે નથી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઉપાય તો છે પણ અતિ કઠણ છે, તે અતિશય શ્રદ્ધાવાળો હોય તેથી થાય છે. જ્યારે કોઈ સંતનો અવગુણ આવે ત્યારે એમ વિચાર કરે જે, 'મેં અતિ મોટું પાપ કર્યું, જે માટે બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા જે ભગવાનના ભક્ત તેનો અવગુણ લીધો.' એવા વિચારમાંથી અતિશય દાઝ[૨] હૈયામાં થાય, તે દાઝને મારે અન્ન જમે તો તેના સ્વાદુ-કુસ્વાદુપણાની ખબર પડે નહિ તથા રાત્રિને વિશે નિદ્રા પણ આવે નહીં. અને **જ્યાં સુધી સંતનો અવગુણ હૈયામાંથી ટળે નહિ ત્યાં સુધી જેમ જળ વિનાનું માછલું તડફડે તેમ અતિ વ્યાકુળ થાય. અને જ્યારે એ સંતનો હૈયામાં અતિશય ગુણ આવે ને તે સંત કોઈ વાતે દુખાણા હોય તો તેને અતિ દીન થઈને પ્રસન્ન કરે.**

૧.પાપને બાળનાર પ્રાયશ્ચિત ૨.પોતે બહુ મોટી ભૂલ કર્યાની બળતરા; પસ્તાવો

એવી જાતનો જેના હૃદયમાં વિચાર રહેતો હોય તો તેને સંતનો અવગુણ આવ્યો હોય તે પણ ટળી જાય ને સત્સંગમાંથી પણ વિમુખ ન થાય, પણ એ વિના બીજો કોઈ એનો ઉપાય નથી કહ્યો; એ જ એક ઉપાય છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧॥૧૦૯॥

વચનામૃત-૨ : વિશ્વાસી, જ્ઞાની, શૂરવીર અને પ્રીતિવાળાનું

(તા.૧/૧૨/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જેને દેહ છતાં જ જન્મ-મરણનો ભય ટળી જાય એવા જ્ઞાની, વિશ્વાસી, શૂરવીર અને પ્રીતિવાળા ભક્તનાં જુદાં જુદાં લક્ષણો કહ્યાં છે. (૨) કારણ નાનું હોવા છતાં મોટા કાર્યની ઉત્પત્તિ કરે તે જ કારણની મોટાઈ છે. શ્રીહરિ મનુષ્ય જેવા જણાય છે છતાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કારણ છે, એવા એ અલૌકિક અને સમર્થ છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં દક્ષિણાદે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને રાતા કિનખાબનો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને નરનારાયણ નામે અંકિત[1] એવો જે કાળો કિનખાબ તેની ડગલી પહેરી હતી અને માથે બુરાનપુરી આસમાની રંગનો રેંટો સોનેરી તારના ફરતા છેડાનો બાંધ્યો હતો અને કસુંબી રંગનો રેંટો કેડ્યે બાંધ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુક્તાનંદસ્વામી આદિક જે પરમહંસ તે દુકડ, સરોદા, સતાર, મંજીરાદિક વાજિંત્રને વજાડીને કીર્તનનું ગાન કરતા હતા.

પછી કીર્તનની સમાપ્તિ થઈ રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સર્વે પરમહંસ સાંભળો, હું તમને એક પ્રશ્ન પૂછું છું.” ત્યારે મુનિ બોલ્યા જે, “હે મહારાજ ! પૂછો.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“આ સત્સંગમાં હરિભક્તને ક્યારે મૃત્યુનો[2] ભય ટળી જાય ને દેહ છતે જ પોતાનું કલ્યાણ મનાઈ જાય ?”** પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ જેવો આવડ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો; પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી બીજા પરમહંસ

૧.છાપેલ; પ્રિન્ટેડ ૨.જન્મ-મરણના પ્રવાહરૂપ સંસારનો

બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમે જ્યાં સુધી કીર્તન બોલ્યા ત્યાં સુધી અમે એનો વિચાર કર્યો છે, તે અમારી નજરમાં તો એમ આવ્યું છે જે, ચાર પ્રકારના હરિભક્ત હોય તેને મૃત્યુનો ભય નાશ પામે છે અને કૃતાર્થપણું[1] મનાય છે. તે ચાર પ્રકારના હરિભક્તની વિક્તિ : એક તો **વિશ્વાસી**, બીજો **જ્ઞાની**, ત્રીજો **શૂરવીર**, ચોથો **પ્રીતિવાળો** – એ ચાર પ્રકારના જે ભક્ત તેને તો મૃત્યુનો ભય નથી રહેતો અને દેહ છતે કૃતાર્થપણું મનાય છે.

હવે એ ચાર પ્રકારના ભક્તનાં લક્ષણ કહીએ છીએ. તેમાં જે **વિશ્વાસી** હોય તે તો **પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને તેના સાધુ તેનાં વચનને વિશે અતિશય વિશ્વાસને પામ્યો છે;** માટે તે ભગવાનના નિશ્ચયના બળ વડે કરીને મૃત્યુનો ભય રાખે નહિ અને એમ જાણે જે, 'મને પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન મળ્યા છે માટે હું કૃતાર્થ છું.' અને **જ્ઞાનીને** તો આત્મજ્ઞાનનું બળ હોય, તે એમ માને જે, **'હું તો બ્રહ્મસ્વરૂપ એવો ભગવાનનો ભક્ત છું';** માટે એને પણ મૃત્યુનો ભય હોય નહીં. અને **શૂરવીર** હોય તે થકી તો **ઈન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણ એ સર્વે થરથર કંપતાં રહે** અને બીજા કોઈથી પણ ડરે નહિ, માટે એને કોઈ રીતે પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં ભંગ થાય નહીં. માટે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને મૃત્યુનો ત્રાસ તેના મનમાં લેશમાત્ર પણ હોય નહીં. અને ચોથો જે **પ્રીતિવાળો** તેને તો પતિવ્રતાનું અંગ છે. જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાના પતિ વિના બીજે ઠેકાણે વૃત્તિ ડોલે નહિ ને એક પોતાના પતિને વિશે જ પ્રીતિ રાખે, તેમ તે ભગવાનનો ભક્ત તે **પતિવ્રતાની પેઠે પોતાના પતિ એવા જે ભગવાન તેને વિશે જ પ્રીતિ રાખે.** માટે પોતાને કૃતાર્થપણું માને અને તેને મૃત્યુનો ભય પણ લેશમાત્ર હોય નહીં. અને ચાર અંગ માંહિલું એક પ્રધાન હોય ને બીજાં ત્રણ ગૌણ[2] હોય તોપણ જન્મ-મૃત્યુના ભય થકી તરે છે[3] અને ચાર માંહિલું એક પણ ન હોય તેને તો મૃત્યુનો ભય ટળે નહીં."

એટલી વાર્તા કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વ પરમહંસ તથા

૧.પૂર્ણકામપણું ૨.સામાન્ય ૩.ભય રહિત થાય છે.

હરિભક્ત પ્રત્યે બોલ્યા જે, "એ ચાર માંહિલાં જેને જે અંગ પ્રધાનપણે વર્તતાં હોય તે કહો." પછી પરમહંસ સમગ્રને જે જે અંગ વર્તતાં હતાં તે કહ્યાં અને હરિભક્તને પણ જેને જે અંગ વર્તતાં હતાં તે કહ્યાં. તે સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ ઘણા પ્રસન્ન થયા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ચાર અંગમાંથી જેને શૂરવીરનું અંગ હોય તે સર્વે આવીને અમારે પગે લાગો." પછી જેને જેને શૂરવીરનાં અંગ વર્તતાં હતાં તે સર્વ શ્રીજીમહારાજનાં ચરણારવિંદને છાતીમાં લઈને પગે લાગ્યા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વળી જેને પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછો." ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જે કારણ હોય તે તો કાર્યથી મોટું જોઈએ, ત્યારે વડનું બીજ તે તો નાનું છે ને તે થકી મોટો વડ કેમ થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કારણ હોય તે તો નાનું હોય ને સૂક્ષ્મ હોય તોપણ મોટા કાર્યની ઉત્પત્તિ કરવાને સમર્થ છે, એ જ કારણમાં મોટાઈ છે. જેમ મૂળ પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે અનંત પ્રધાન[1] તેનો મોટો વિસ્તાર છે, પણ કારણરૂપ જે મૂળ પ્રકૃતિ તે તો સ્ત્રીને આકારે છે તથા પૃથ્વીનું કારણ જે ગંધ તે સૂક્ષ્મ છે અને તેનું કાર્ય જે પૃથ્વી તે મોટી છે. એમ જ આકાશ આદિક જે બીજાં ચાર ભૂત તેનો મોટો વિસ્તાર છે અને તેનાં કારણ જે શબ્દાદિક તે સૂક્ષ્મ છે.

અને જે કારણ હોય તે નાનું હોય તોપણ તે મોટા કાર્યને ઉત્પન્ન કરવા સમર્થ થાય એવી એમાં કળા[2] રહી છે. જેમ અગ્નિદેવ છે તે તો મનુષ્ય જેવો મૂર્તિમાન છે અને માણસ જેવડો છે, અને તેનું કાર્ય જે અગ્નિની જ્વાળાઓ તે તો અતિ મોટી છે; તથા જેમ વરુણની મૂર્તિ તે તો મનુષ્ય જેવડી છે અને તેનું કાર્યરૂપ જે જળ તે તો અતિ ઝાઝું છે; અને જેમ સૂર્યની મૂર્તિ તો મનુષ્ય જેવી રથમાં બેઠી છે અને તેનું કાર્ય જે પ્રકાશ તે તો આખા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપી રહ્યો છે; તેમ સર્વના કારણ એવા જે શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણ શ્રીકૃષ્ણ તે તો મનુષ્ય જેવડા છે તોપણ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કારણ છે.

૧.મહામાયામાંથી થયેલ પ્રધાન નામની પ્રકૃતિ ૨.ભગવાને મૂકેલી અદ્‌ભુત ટેક્નિક

અને મૂર્ખ હોય તે તો એમ સમજે જે, 'જેનું કાર્ય આવડું મોટું છે તો તેનું કારણ તો કેવડું મોટું હશે ?' એ તો મૂર્ખની સમજણ છે. અને **સર્વના કારણરૂપ એવા ભગવાન તે મનુષ્ય જેવા છે, તોપણ પોતાના અંગમાંથી યોગકળાએ કરીને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે ને પાછાં પોતાને વિશે લય કરવાને સમર્થ છે.** જેમ અગ્નિ, વરુણ, સૂર્ય તે પોતાના કાર્યરૂપે મોટા જણાય છે ને વળી કાર્યને પોતામાં લીન કરીને એક પોતે જ રહે છે; તેમ ભગવાનના એક એક રોમમાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ અણુની પેઠે રહ્યાં છે, તે અષ્ટાવરણ[1] ને ચૌદ લોક સુધાં રહ્યાં છે. એવી રીતે કારણમાં અલૌકિકપણું છે ને મોટાઈપણું છે. તેને સમજુ હોય તે જાણે જે, **'ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ એ ભગવાન સર્વના કારણ છે અને સર્વના કર્તા છે ને સમર્થ છે."** એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ શયન કરવા પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૨॥૧૧૦॥

વચનામૃત-૩ : માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચયવાળાનું

(તા.૩/૧૨/૧૮૨૦, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેને માહાત્મ્યે સહિત શ્રીહરિનો ને સંતનો નિશ્ચય હતો તેવા બાવીસ જેટલા પ્રગટ ભક્તોનાં આખ્યાનો કહ્યાં છે. (૨) આવા માહાત્મ્ય ને નિશ્ચયવાળા જે હોય તે જરૂર અક્ષરધામને જ પામે છે, પણ બીજાં ધામમાં અટકતા નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના સત્સંગીની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયને વિશે શ્રીજીમહારાજને ભગવદાનંદસ્વામી તથા શિવાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન તથા સંત તેનો જેને માહાત્મ્યજ્ઞાને

૧.પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહંકાર, મહત્તત્ત્વ અને પ્રકૃતિ – એ આઠ આવરણ છે.

સહિત નિશ્ચય હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનનો ને સંતનો માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત નિશ્ચય હોય તેથી ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે શું ન થાય ?** એને અર્થે **કુટુંબનો** ત્યાગ કરે, **લોકલાજનો** ત્યાગ કરે, **રાજ્યનો** ત્યાગ કરે, **સુખનો** ત્યાગ કરે, **ધનનો** ત્યાગ કરે, **સ્ત્રીનો** ત્યાગ કરે અને **સ્ત્રી હોય તે પુરુષનો ત્યાગ કરે."** એમ કહીને પછી આ સર્વે હરિભક્તની વાર્તાઓ એકબીજા કેડે કરી. ગામ ડડુસરવાળા રજપૂત ગલુજી તથા ધર્મપુરવાળાં કુશળકુંવરબાઈ તથા પર્વતભાઈ તથા રાજબાઈ તથા જીવુબાઈ તથા લાડુબાઈ તથા મોટાં રામબાઈ તથા દાદો ખાચર તથા માંચો ભક્ત તથા મૂળજી બ્રહ્મચારી તથા ભૂજવાળાં લાધીબાઈ ને માતાજી તથા મુક્તાનંદસ્વામી તથા વાળાક દેશનો આહીર પટેલ સામત તથા ગામ માનકૂવાના મૂળજી તથા કૃષ્ણજી તથા વાળાક દેશના ગુંદાળી ગામના બે કાઠી હરિભક્ત ઇત્યાદિક જે સત્સંગી તેમણે ભગવાનને અર્થે ને સંતને અર્થે જે જે કર્યું તેને વિસ્તારીને કહેતા હવા.

અને વળી એમ કહ્યું જે, **"જેને ભગવાનનો નિશ્ચય માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત હોય તે ભગવાનનાં વચનમાં ફેર પાડે નહિ ને જેમ કહે તેમ કરે."** તે ઉપર પોતાની વાત કરી જે, "અમારો સ્વભાવ કેવો હતો ? તો 'ગોદોહનમાત્ર[1] એક સ્થાનકમાં રહેવાય પણ વધુ રહેવાય નહીં.' એવા ત્યાગી હતા અને વૈરાગ્ય અતિશય હતો ને શ્રીરામાનંદસ્વામી ઉપર હેત પણ અસાધારણ હતું; તોપણ સ્વામીએ ભુજનગરથી કહી મોકલ્યું જે, **'જો સત્સંગમાં રહ્યાનો ખપ હોય તો થાંભલાને બાથ લઈને પણ રહેવું પડશે.'**[2] એમ મયારામ ભટ્ટે આવીને કહ્યું ત્યારે અમે થાંભલાને બાથ લીધી. ત્યાર પછી તેમણે કહ્યું જે, 'મુક્તાનંદસ્વામીની આજ્ઞામાં રહો.' પછી અમે સ્વામીનાં દર્શન થયાં મોર નવ મહિના સુધી મુક્તાનંદસ્વામીની આજ્ઞામાં રહ્યા. એવે લક્ષણે કરીને જેને સંતનો ને ભગવાનનો એવો નિશ્ચય હોય તેને જાણીએ." અને પછી સુંદરજી સુતાર ને ડોસા વાણિયાની વાત કરી.

૧.સાંજ-સવાર ગાય દોહે તેની વચ્ચેનો સમય, અર્થાત્ એક રાત અથવા એક દિવસ જ ૨.મોટા સંતને મન સોંપી, સત્સંગમાં સ્થિર થઈને રહેવું પડશે - એવો ભાવ છે.

અને વળી **"જેને ભગવાનનો ને સંતનો એવો નિશ્ચય હોય તેને તેની કોરનો કેફ વર્તે",** એમ કહીને રાણા રાજગરની વાર્તા કરી. અને પ્રહ્લાદની વાર્તા કરી જે, "પ્રહ્લાદ જે તે નૃસિંહજી પ્રત્યે બોલ્યા જે, 'હે મહારાજ ! હું આ તમારા વિકરાળ રૂપથી નથી બીતો ને તમે જે મારી રક્ષા કરી તેને હું રક્ષા નથી માનતો; ને **તમે જ્યારે મારા ઈન્દ્રિયોરૂપ શત્રુના ગણ થકી રક્ષા કરશો ત્યારે હું રક્ષા માનીશ.'** માટે જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે **દૈહિક રક્ષા ભગવાન કરે તેણે કરીને હર્ષ ન પામે ને રક્ષા ન કરે તેણે કરીને શોક ન કરે અને અલમસ્ત થકો ભગવાનને ભજે. અને ભગવાન ને સંત તેનું માહાત્મ્ય બહુ જાણે."** તે ઉપર ગામ **કઠલાલની ડોસીની** વાત કરી.

"અને **આવી રીતનો જે હરિભક્ત હોય તેનો દેહ પગ ઘસીને પડે, વાઘ ખાઈ જાય, સર્પ કરડે, શસ્ત્ર વાગે, પાણીમાં બૂડી જાય ઈત્યાદિક ગમે તેવી રીતે અપમૃત્યુએ કરીને દેહ પડે તોપણ એમ સમજે જે, 'ભગવાનના ભક્તની અવળી ગતિ થાય જ નહિ, એ તો ભગવાનના ધામને જ પામે**; અને ભગવાનથી વિમુખ હોય તેનો દેહ સુધી સારી પેઠે પડે ને ચંદનનાં લાકડાંમાં સંસ્કારે યુક્ત બળે તોપણ તે તો નિશ્ચય યમપુરીમાં જાય.' એ બેની વિક્તિ સારી પેઠે સમજે. એ સર્વે પ્રકારની જેના હૃદયમાં દૃઢ ગાંઠ પડી જાય તેને ભગવાન ને સંતનો માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચય છે એમ જાણવું. અને એવો નિશ્ચયવાળો જે હોય તે જરૂર બ્રહ્મમહોલમાં જ પૂગે પણ બીજે ક્યાંય કોઈ ધામમાં ઓરો રહે નહીં." **॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૩॥૧૧૧॥**

વચનામૃત-૪ : ભગવાનમાં કુતર્ક થાય તો માયાને તર્યા ન કહેવાય તેનું

(તા.૪/૧૨/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન શ્રીહરિ એક ઠેકાણે એકરૂપે રહ્યા થકા અનંત બ્રહ્માંડમાં અનેકરૂપે ભાસે છે તેવી તેમની યોગકળા-સામર્થી છે. (૨) જો ભગવાનનાં કોઈ પણ ચરિત્રમાં શંકા થાય તો માયાને નથી તર્યા અને દિવ્યભાવ જ રહે તો તર્યા કહેવાય. (૩) કલ્યાણની રીતિ તો સર્વત્ર એકસરખી જ છે પણ ભક્તની શ્રદ્ધા પ્રમાણે ભેદ પડ્યા છે. (૪) ભગવાનના ભક્તોએ સદા આનંદમાં રહીને ભજન કર્યા કરવું ને આજ્ઞામાં રહેવું પણ પોતાનું ધાર્યું કરાવવા મૂંઝાવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ પહોર એક દિવસ ચઢતે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી અખંડાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ છે, તે બ્રહ્માંડને વિશે જેવી આ બ્રહ્માંડમાં વર્તમાન કાળે ભગવાનની મૂર્તિ છે તેવી ને તેવી જ દેખાય છે કે નથી દેખાતી ?"[1] પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન પોતે પોતાના અક્ષરધામને વિશે સદા વિરાજમાન છે અને મૂળ માયામાંથી ઊપજ્યા જે અનંત કોટિ પ્રધાનપુરુષ તે થકી અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ ઊપજે છે. પછી તે **ભગવાન પોતાના અક્ષરધામમાં એક ઠેકાણે રહ્યા થકા પોતાની ઇચ્છાએ કરીને તે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને વિશે પોતાના ભક્તને અર્થે અનંતરૂપે દેખાય છે."**[2]

પછી વળી અખંડાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તો સદા મનુષ્યાકૃતિ છે ને તે ભગવાનનું સ્વરૂપ સર્વકાળે સત્ય છે; અને તે જ ભગવાન ક્યારેક મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહાદિક અનંતરૂપે કરીને ભાસે છે તે કેમ સમજવું ?[3] અને વળી બ્રહ્માંડ-બ્રહ્માંડ પ્રત્યે કલ્યાણની રીતિ તથા ભગવાનની મૂર્તિ તે એકસરખી છે કે જુદી જુદી છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનની મૂર્તિ તો સદા એકસરખી છે, તોપણ ભગવાન પોતાની મૂર્તિને [4]જ્યાં જેવી દેખાડી જોઈએ ત્યાં તેવી પોતાની ઇચ્છાએ કરીને દેખાડે છે અને જ્યાં જેટલો પ્રકાશ કરવો ઘટે ત્યાં તેટલો પ્રકાશ કરે છે. અને

૧.હે મહારાજ ! જેમ આ બ્રહ્માંડમાં આપશ્રી અમને લાડ લડાવવા મનુષ્યાકારે પ્રગટ થયા છો, તેમ બીજાં બ્રહ્માંડમાં પણ પ્રગટ થયા છો કે નહીં ? આવો પ્રશ્નનો આશય છે. ૨.અહીંની જેમ જ અન્ય બ્રહ્માંડમાં પણ અમે પ્રગટપણે દર્શન દઈ રહ્યા છીએ, આવો અભિપ્રાય છે. ૩.હે હરિ ! આપ તો સદા મનુષ્યાકારે છો તો મત્સ્ય-કચ્છાદિરૂપે અવતાર થાય છે તે કેવી રીતે થાય છે ? એવો પૂછવાનો અભિપ્રાય છે. ૪.અવતાર ધરવાના પ્રયોજન મુજબ

પોતે તો સદા દ્વિભુજ છે તોપણ પોતાની ઇચ્છાએ કરીને ક્યાંઈ ચાર ભુજ, ક્યાંઈ અષ્ટ ભુજ, ક્યાંઈ અનંત ભુજને દેખાડે છે તથા મત્સ્ય-કચ્છાદિકરૂપે કરીને ભાસે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું ઘટે ત્યાં તેવું રૂપ પ્રકાશે છે અને પોતે તો સદા એકરૂપે જ વિરાજમાન રહે છે.

અને વળી **એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને વિશે અંતર્યામીરૂપે વ્યાપીને રહે છે.** જેમ વ્યાસજી એક હતા તેણે શુકજીને સાદ કર્યો ત્યારે સ્થાવર-જંગમ સર્વે જીવમાં રહીને સાદ કર્યો અને શુકજીએ હુંકારો દીધો ત્યારે પણ સ્થાવર-જંગમ સર્વે સૃષ્ટિમાં રહીને હુંકારો દીધો. એવી રીતે શુકજી જેવા મોટા સિદ્ધ હોય, તે પણ જે સર્વ જગતમાં વ્યાપવાને સમર્થ થાય છે તે તો ભગવાનના ભજનના પ્રતાપે કરીને એવી યોગકળાને પામ્યા છે; તો પોતે ભગવાન પુરુષોત્તમ તે તો યોગેશ્વર છે ને સર્વ યોગકળાના નિધિ છે, તે એક ઠેકાણે રહ્યા થકા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડમાં પોતાની ઇચ્છાએ કરીને જ્યાં જેમ ઘટે ત્યાં તેમ ભાસે તેમાં શું કહેવું ?

અને એ ભગવાનમાં એમ હોય તેનું શું આશ્ચર્ય છે ? કેમ જે, કોઈક ગોડિયો[1] હોય તે તુચ્છ માયાને જાણે છે, તેમાં પણ લોકોને કેવું આશ્ચર્ય થાય છે ને તેની યથાર્થ ખબર પડતી નથી; તો ભગવાનમાં તો સર્વ યોગકળાઓ રહી છે તે મહા આશ્ચર્યરૂપ છે, તેને જીવ કેમ જાણી શકે ? માટે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, 'આટલા ભગવાનની માયાને તર્યા છે.' અને વળી એમ કહ્યું જે, 'કોઈ ભગવાનની માયાના બળને પાર પામ્યા નથી.' તેણે કરીને એમ જાણવું જે, એ ભગવાનની યોગકળામાં બ્રહ્માદિક જેવાને કુતર્ક થાય તો એ ભગવાનની માયાના બળના પારને ન પામ્યા કહેવાય. તે કુતર્ક તે શું ? તો જે, 'એ ભગવાન તે કેમ એમ કરતા હશે ?' અને ભગવાનને એમ સમજે જે, 'એ તો સમર્થ છે, તે જેમ કરતા હશે તે ઠીક કરતા હશે.' એવી રીતે **ભગવાનને નિર્દોષ સમજે તો માયાને તર્યા કહેવાય.**

અને **કલ્યાણની રીતિ તો એકસરખી છે**, પણ ભજનારા જે પુરુષ

૧.નટવિદ્યા જાણનાર

તેને વિશે ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે ને તેમની શ્રદ્ધા અનંત પ્રકારની છે,[1] તેને યોગે કરીને કલ્યાણના માર્ગમાં પણ અનંત ભેદ થયા છે. અને વસ્તુગતે તો કલ્યાણનો માર્ગ એક છે અને ભગવાનનું સ્વરૂપ પણ એક જ છે. અને તે ભગવાન અતિ સમર્થ છે ને તે જેવો થવાને કાજે અક્ષર પર્યંત કોઈ સમર્થ થતો નથી, એ સિદ્ધાંત છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, "ઝીણોભાઈ તો આજ બહુ દિલગીર થયા અને એમ બોલ્યા જે, જ્યારે મહારાજ અમારે ઘેર આવ્યા નહિ ત્યારે અમારે પણ ઘરમાં રહ્યાનું શું કામ છે ?" એ વાત સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મૂંઝાઈને રીસે કરીને જે પ્રેમ કરે તે પ્રેમ અંતે નભવાનો નહીં. અને **રીસવાળાની ભક્તિ તથા પ્રેમ એ સર્વે અંતે ખોટાં થઈ જાય છે.** માટે મૂંઝાઈને ઝાંખું મુખ કરવું તે તો અતિ મોટી ખોટ છે." પછી ઝીણાભાઈએ કહ્યું જે, "ભગવાન ને ભગવાનના સંત તે પોતાને ઘેર આવે ત્યારે મુખ પ્રફુલ્લિત થયું જોઈએ અને જ્યારે ભગવાન ને સંત ન આવે ત્યારે તો મુખ ઝાંખું થયું જ જોઈએ અને હૈયામાં શોક પણ થયો જોઈએ."

પછી એ વાર્તા સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન ને સંત તે આવે ત્યારે રાજી થવું પણ શોક તો ક્યારેય પણ કરવો નહીં. અને જો શોક કર્યાનો સ્વભાવ હોય તો અંતે જરૂર કાંઈક ભૂંડું થયા વિના રહે નહીં. માટે **પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને જે રીતની ભગવાનની આજ્ઞા હોય તેને રાજી થકા પાળવી, પણ પોતાનું ગમતું કરવા સારુ કોઈ રીતે મૂંઝાવું નહીં.** અને ભગવાન ક્યાંઈક જવાની આજ્ઞા કરે ને શોક કરીને મૂંઝાય, તો પ્રથમ જે ભગવાને દર્શન આપ્યાં હોય તથા પ્રસાદ આપ્યો હોય તથા અનંત પ્રકારની જ્ઞાનવાર્તા કરી હોય, ઇત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને જે પોતાને સુખ પ્રાપ્ત થયું હોય તે જતું રહે અને મૂંઝવણે કરીને બુદ્ધિમાં એકલો તમોગુણ છાઈ જાય, તેણે કરીને કેવળ દુખિયો થકો જ જ્યાં મૂકે ત્યાં જાય. પછી એ મૂંઝવણે કરીને આજ્ઞા પણ યથાર્થ પળે નહીં. માટે **ભગવાનના ભક્તને**

૧.સાત્ત્વિકી, રાજસી, તામસી; તેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ વગેરે

તો સદા અતિ પ્રસન્ન રહેવું અને પ્રસન્ન મને કરીને ભગવાનનું ભજન કરવું, પણ ગમે તેવો ભૂંડો દેશકાળ હોય તોપણ હૈયામાં લેશમાત્ર મૂંઝવણ આવવા દેવી નહીં." ॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૪॥૧૧૨॥

વચનામૃત-૫ : ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ જીત્યાનું – કપટીનું

(તા.૫/૧૨/૧૮૨૦, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પંચવર્તમાન, અવગુણ અને નિશ્ચય સંબંધી ખામી નડ્યા કરતી હોય છતાં મોટા સંતને કહે નહિ તો કપટી અને કહે તો નિષ્કપટી છે. (૨) જો કહીએ નહિ તો મહિનામાં એકવાર સંકલ્પ થતો હોય તે પણ ભ્રષ્ટ કરે છે. (૩) સત્સંગમાં જે સર્વમાંથી ગુણ લેતો હોય તેનો જ પાયો પાકો છે. (૪) બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જીતવાથી અંતઃકરણ જિતાય છે. (૫) વર્તમાન સંબંધી નિયમો પાળે, તપ કરે અને કથા, કીર્તન, ભજન કરે તો બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જિતાય છે. (૬) આત્મનિષ્ઠા, ધ્યાન અને મહિમા દૃઢ કરવાથી અંતઃકરણ જિતાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના કાર્તિક વદિ અમાસને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેટલા સંકલ્પ કહેવાય ત્યારે નિષ્કપટ કહેવાય ને કેટલા સંકલ્પ ન કહેવાય ત્યારે કપટી કહેવાય ?" પછી પરમહંસ વતે એનો ઉત્તર ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"પંચવર્તમાન સંબંધી પોતામાં કાચ્યપ હોય** ને તે પોતાથી વિચારે કરીને ટળતી ન હોય, તો તે કાચ્યપ જેમાં ન હોય એવા જે સંત તેને આગળ કહેવું; અને કોઈક **સંતનો અવગુણ પોતાને આવ્યો હોય** તો તે કહેવો; તથા **ભગવાનના નિશ્ચયમાં અનિશ્ચયનો ઘાટ થયો હોય** તે પણ કહેવો; **ત્યારે તે નિષ્કપટ કહેવાય.** અને એ માંહીલો સંકલ્પ થયો હોય ને તેને જે સંતની આગળ ન કહે તેને કપટી જાણવો."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એવો કપટી હોય ને તે

ડાહ્યો હોય તેને કેવી બુદ્ધિએ[1] કરીને ઓળખીએ ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ તો એમ ઓળખાય જે, એનો સહવાસ[2] હોય ને ખાધે-પીધે, બેઠતે-ઊઠતે, ચાલતે-હાલતે પોતા ભેળો રહેતો હોય ત્યારે પોતે તેની ખબર રાખે ને પોતાથી નોખો પડે ત્યારે પણ બીજા માણસ પાસે તેની છાની ખબર રખાવે, ત્યારે તેનું કપટ ઓળખ્યામાં આવે."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દંભે કરીને વર્તમાન પાળે ને દંભે કરીને ભગવાનનો નિશ્ચય રાખતો હોય ને તે પોતે બુદ્ધિવાળો હોય ને માની હોય, તે પોતાના વર્તમાનને ને પોતાના નિશ્ચયને બીજાના સાચા વર્તમાન ને નિશ્ચય તેની આગળ અધિક કરી દેખાડતો હોય, ત્યારે તેને કેમ કળીએ જે એના દંભે કરીને વર્તમાન ને નિશ્ચય છે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એની પ્રતિષ્ઠાનો[3] ભંગ થાય ત્યારે [4] એનો દંભ કળાય, નહિ તો ન કળાય."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય તથા વર્તમાન તે બેમાંથી કેવો ઘાટ હોય તે પાડે અને કેવો ઘાટ હોય તોપણ ન પાડે ? અને તેનો અવધિ હોય તે કેવો જે, ક્યાં સુધી એ ઘાટ રહે તે ધર્મમાંથી પાડે ને ભગવાનના નિશ્ચયમાંથી પાડે ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસ વતે થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ઘાટને ટાળ્યાનો જતન કરે તોપણ ટળે નહિ, એવો જે કાંઈક ધર્મ પાળ્યામાં અયોગ્ય ઘાટ રહેતો હોય અને તે ઘાટ પંદર દિવસ તથા મહિના સુધી ન થાય ને વળી કોઈક દિવસ પ્રગટ થઈ આવે, એવો જે ઘાટ તે ધર્મમાંથી પાડે; અને એમ જ ભગવાનના નિશ્ચયમાં પણ જાણવું. અને જે ઘાટ થયો ને તેને વિચારે કરીને ટાળી નાંખે ને પાછો ફરીને તે ઘાટ થાય નહિ એવો જે ઘાટ તે એ બેમાંથી પાડી શકે નહીં."

૧.કેવી યુક્તિએ અથવા કઈ સમજણે ૨.સંગાથ; સાથે જ રહેવાપણું ૩.કીર્તિનો; માન-મોભાનો ૪.જો શોક, ક્રોધ કે અવગુણ જેવા દોષ તેનામાં જણાય અથવા સત્સંગમાંથી પાછો પડી જાય તો તે ઉપરથી

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સત્સંગમાં દૃઢ પાયો[૧] કેનો થાય ને કેનો ન થાય ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, "જેમ દત્તાત્રેયે પંચભૂત, ચંદ્રમા, પશુ, વેશ્યા, કુમારી, પોતાનો દેહ ઈત્યાદિક સર્વમાંથી પણ ગુણ લીધા. એવી રીતે **સંતમાં જેને ગુણ ગ્રહણ કર્યાનો સ્વભાવ હોય તેનો જ સત્સંગમાં દૃઢ પાયો થાય છે.** અને જેને સંતમાં ગુણ લીધાનો સ્વભાવ ન હોય તે સત્સંગમાં રહ્યો છે તોપણ એનો દૃઢ પાયો નથી."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંત તથા શાસ્ત્ર તથા પોતાનો વિચાર એ ત્રણે હોય ત્યારે અતિશય ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ જિતાય કે એમાંથી એકે વાનું હોય તોપણ જિતાય ? અને જો એમ કહેશો જે, એ ત્રણે વાનાં ભેળાં હોય તો જિતાય; ત્યારે સંત પાસેથી કેવી યુક્તિ શીખવી અને શાસ્ત્રમાંથી શી યુક્તિ શીખવી અને પોતાને વિચારે કરીને શી યુક્તિ શીખવી ? તે કહો." ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પરમહંસથી થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"શાસ્ત્રે કરીને તો ભગવાન તથા સંત તેનું માહાત્મ્ય સમજવું.** અને સંતથી એમ શીખવું જે, જે રીતે સંત ઈન્દ્રિયોને જીત્યાની યુક્તિ બતાવે જે, **'આવી રીતે નેત્રની દૃષ્ટિ નાસિકા ઉપર રાખવી તથા ગ્રામ્યવાર્તા ન સાંભળવી', ઈત્યાદિક જે યુક્તિ તે સંતથી શીખવી.** અને **તે સંતે શિખાવી જે યુક્તિ તેને પોતાને વિચારે કરીને પોતાના કલ્યાણને અર્થે સવળી સમજીને માનવી ને તેમ વર્તવા લાગવું. એમ ત્રણે વાનાંએ કરીને ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ જિતાય છે."**

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ઈન્દ્રિયોને જીત્યે અંતઃકરણ જિતાય છે કે અંતઃકરણને જીત્યે ઈન્દ્રિયો જિતાય છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, "બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને દેહદમને કરીને જીતે અને દેહદમને કરીને બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જિતાણી હોય તોપણ પાંચ વર્તમાનના નિયમમાં દૃઢ થઈને રહેતો હોય, તો **બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને જીતવે કરીને અંતઃકરણ જિતાય, પણ એકલે**

૧.ભગવાન તથા સંતનો દૃઢ આશરો

અંતઃકરણને જિતવે કરીને બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જિતાય નહીં. અને બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને જીતવે કરીને તો અંતઃકરણ જિતાય છે; કેમ જે, જો બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને જીતે ને વિષયમાં પ્રવર્તવા દે નહિ ત્યારે અંતઃકરણ માંહીલી કોરેથી નિરાશ થઈ જાય છે જે, 'આ દેહે કરીને આ વાત બનવાની નથી.'

અને તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "બાહ્ય ઈન્દ્રિયો શાણે કરીને જિતાય ને અંતઃકરણ શાણે કરીને જિતાય ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પરમહંસને ન આવડ્યો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, **"ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા છે જે ત્યાગીના નિયમ તેને રાખે તથા આહારને નિયમમાં રાખે તથા તપ્તકૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિક વ્રત કરે તથા જાણી જાણીને ટાઢ, તડકો, ભૂખ, તરસ તેનું સહન કરે અને ભગવાનનાં કથા, કીર્તન, વાર્તા કરે તથા ભજન-સ્મરણમાં બેસે તથા આસન જીતે ઈત્યાદિક સાધને કરીને બાહ્ય ઈન્દ્રિયો જિતાય છે. અને ભગવાનના માહાત્મ્યનો વિચાર ને ભગવાનનું ધ્યાન તથા આત્મનિષ્ઠા એટલે કરીને અંતઃકરણ જિતાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૫॥૧૧૩॥**

વચનામૃત-૬ : સંગશુદ્ધિનું

(તા.૬/૧૨/૧૮૨૦, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સત્સંગી થયા પછી એકાંતિકપણું આવે તે દુર્લભમાં દુર્લભ કામ થઈ ગયું કહેવાય. (૨) નિષ્કામપણું અને નિશ્ચય હોય તો સર્વે ગુણો આવે છે. (૩) નિશ્ચય હોય તથા સંપૂર્ણ ધર્મ રાખતો હોય પણ જો માની, દેહાભિમાની અને વ્યવહારમાં આસક્તિવાળો હોય, તો તેની સાથે કોઈ પ્રકારનો સંબંધ રાખવો નહિ; રાખે તો ભૂંડું થાય. (૪) જે આપણને વઢીને આપણા સ્વભાવ ટળાવે તેનો જ સંગ કરવો, પણ પપલાવીને રાખે તેનો નહીં. (૫) ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત ગરીબ હોય તોપણ તેની આગળ માન ન રાખવું અને સત્સંગથી પાછો પડ્યો હોય તેની આગળ તો માન રાખવું. (૬) એક દેહાભિમાન હોય તો સર્વ દોષો રહે છે અને જો એક આત્મનિષ્ઠા આવે તો સર્વે ગુણો આવે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને તે ધોળા ફેંટાનું

છોગલું માથે લટકતું હતું ને ચોફાળ ઓઢ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સત્સંગ થયા પછી દુર્લભમાં દુર્લભ તે શું સાધન માન્યું છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે ન થયો, ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, **"એકાંતિકપણું એમાં આવે એ અતિશય દુર્લભ છે.** તે એકાંતિકપણું તે શું ? તો **ધર્મ, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય એ ત્રણે યુક્ત જે ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકપણું કહીએ."**

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ધર્મ સંબંધી સાધનમાં એવું કયું સાધન છે જે, એક રાખ્યે કરીને સર્વે ધર્મ રહે ? અને ભગવાન સંબંધી જે ભજન, સ્મરણ, કીર્તન, વાર્તા એ આદિક સાધન છે તેમાં એવું એક સાધન કયું છે જે, આપત્કાળ હોય ને સર્વે જાય ને જો એક રહે તો સર્વે રહે ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "ધર્મ સંબંધી સાધનમાં તો **એક નિષ્કામપણું** હોય તો સર્વે સાધન આવે. અને ભગવાન સંબંધી તો એ સાધન છે **જે નિશ્ચય રહે તો સર્વે આવે."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવી મતિ[1] એક પ્રકારની રાખ્યે રૂડું થાય ને તેને જો ફેરવીએ તો ભૂંડું થાય; અને કેવી મતિને વારંવાર ફેરવીએ તો રૂડું થાય ને ન ફેરવીએ તો ભૂંડું થાય ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"ભગવાનના નિશ્ચયરૂપ જે મતિ તેને તો ફરવા જ દેવી નહીં.** ભગવાનનું માહાત્મ્ય સાંભળીને તેની પુષ્ટિ[2] વારંવાર કર્યા કરવી તો રૂડું થાય; ને એ મતિને વારંવાર ફેરવે તો ભૂંડું થાય. અને **પોતે પોતાના મનને જાણ્યે જે મતિમાં નિશ્ચય કર્યો હોય જે, 'મારે આમ કરવું છે', તે મતિને સંતને વચને કરીને વારંવાર ફેરવવી ને સંત કહે જે, 'અહીં બેસવું નહિ ને આ કરવું નહિ', તો તે ઠેકાણે બેસવું નહિ ને તે કરવું નહીં. એવી રીતે મતિને ફેરવે તો રૂડું થાય ને એ મતિને ફેરવે નહિ ને પોતાનું ધાર્યું કરે તો ભૂંડું થાય."**

૧.માન્યતા; સમજણ ૨.નિશ્ચયની દૃઢતા

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવી જાતનો સત્સંગી અથવા પરમહંસ હોય અને ધર્મમાં સંપૂર્ણ રહેતો હોય ને તેને પાસે બેસીએ ને વાત સાંભળીએ તો દોષ લાગે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય ને ધર્મમાં પણ પોતે રહેતો હોય તોપણ જો તેને વ્યવહારમાં આસક્તિ હોય તથા દેહાભિમાન હોય તથા માન હોય ને તેને ભગવાન તથા સંત તે ખોદે તો તે ભગવાનનો ને સંતનો અવગુણ જરૂર લે. પછી બીજાને આગળ પણ ભગવાનના તથા સંતના અવગુણની વાત કરીને તેને વિમુખ જેવો કરે; એવો જે હોય તેનો કોઈ રીતે સંબંધ ન રાખવો અને રાખે તો ભૂંડું થાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો સાધુ હોય ને તે ધર્મમાં રહેતો હોય ને નિશ્ચય પણ હોય તોપણ તેને ભેળે નાવા જવું નહિ ને પાસે પથારી કરવી નહિ ને તેની વાત પણ ન સાંભળવી ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જે સંત હિંમતરહિત વાત કરતો હોય જે, 'શું એક જન્મે કરીને નિષ્કામાદિક ગુણ આવે છે ? એ તો ભગવાન કૃપા કરે તો આવે, નહિ તો અનેક જન્મે કરીને કલ્યાણ થાય. પણ આ જ દેહે કરીને શું કલ્યાણ થાય છે ?' એવી રીતે જે હિંમતરહિત વાત કરતો હોય તેના સંગનો સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવો. અને જે એમ કહેતો હોય જે, **'આ ને આ દેહે કરીને કૃતાર્થ[1] થયા છીએ ને કામ, ક્રોધ, મદ, મત્સર, માન ઈત્યાદિક દોષનો શો ભાર છે ? ભગવાન ને સંતના પ્રતાપે કરીને એ સર્વેનો નાશ કરી નાંખીશું.' એમ જે કહેતો હોય ને તે કામાદિક દોષને નાશ કરવાના ઉપાયમાં તત્પર થઈને મંડ્યો હોય તેનો સંગ સર્વ પ્રકારે કરવો."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો સાધુ હિંમતસહિત વાત કરતો હોય તોપણ તેનો ત્યાગ કરવો ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જે સંત કેવળ પોતાના પુરુષાર્થને[2] જ અધિક કહેતો હોય અને પુરુષાર્થે કરીને જ પોતાને કૃતાર્થ માનતો હોય, પણ ભગવાનનું બળ[3] ન રાખે અને એમ ન સમજે જે, 'આ સાધને કરીને ભગવાનને રાજી કરવા છે', તો તેનો પણ ત્યાગ કરવો."

૧.પૂર્ણકામ; ધન્ય ધન્ય ૨.પુરુષપ્રયત્નને ૩.હિત કરવાપણું; વિશ્વાસ

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો સાધુ હોય તેનો સંગ કરવો ને કેવાનો ન કરવો ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "વર્તમાન પણ સુધાં[1] સારાં પાળતો હોય ને નિશ્ચય સુધો હોય ને તે પાસે આપણ રહેતા હોઈએ ને આપણને ટોકે નહિ ને પંપોળીને રાખે[2] ને જાપરો રાખે,[3] તો તે મુક્તાનંદસ્વામી જેવો લોકવ્યવહારે મોટો કહેવાતો હોય તેનો પણ સંગ ન કરવો. અને **જે સંત પોતાને ટોક્યા કરે ને જે સ્વભાવ દેખે તે ઉપર ખટકો રાખે ને તે ન ટળે ત્યાં સુધી વાત કર્યા કરે ને લલોચપો[4] રાખે નહિ ને તે લોકવ્યવહારે મોટો ન કહેવાતો હોય તોપણ તેનો સંગ કરવો."**

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે સંતમાં બધા ગુણ સારા મોટા મોટા ભક્તિ-જ્ઞાનાદિક હોય પણ તેમાં એક એવો કયો ભૂંડો દોષ હોય જેણે કરીને તેનો સંગ ન કરીએ ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જેને આળસ બહુ હોય ને નિદ્રા બહુ હોય ને સ્નાન-ધ્યાનાદિક જે નિયમ તેને પાળવાનું કોઈક કહે તો કહે, 'હમણાં કરીશું, શી ઉતાવળ છે ? ધીરે ધીરે થશે.' એમ બોલે તે સુધો સારો હોય તોપણ તેનો સંગ ન કરવો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સુધી[5] સારી વાત કરતો હોય પણ તેની વાત ન સાંભળીએ એવો એની વાણીમાં શો દોષ જાણવો ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "વાત કરવામાં પોતાને વિશે જે ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ તેની જ અહંકારે કરીને પોતે સરસાઈ[6] દેખાડે ને બીજા સંતમાં જે જ્ઞાન, ભક્તિ આદિક ગુણ તેની કાંઈક ન્યૂનતા દેખાડે, એવો જેની વાણીમાં દોષ હોય તેની વાત ન સાંભળવી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેની વાણીમાં તો કુત્સિતપણું[7] હોય તોપણ તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરીએ[8] એવી તે કઈ વાણી છે ?" પછી તેનો પણ પોતે ઉત્તર કર્યો જે, "જે સંત વાત કરે

૧.પૂરેપૂરાં ૨.શિષ્ય જતો રહેવાની બીકમાં તેને દુઃખ લાગે નહિ તેમ રાખે ૩.તેની ભૂલ જાણવા છતાં મમત્વને કારણે જતું કરે ૪.માન-મરતબો; આળ-પંપાળ ૫.બળભરી ૬.પોતાની શ્રેષ્ઠતા ૭.તોછડાપણું; હલકાપણું ૮.સાંભળીએ

ત્યારે પોતે પોતાનાં સંબંધી, મા-બાપ, બેન, ભાઈ તથા પોતાની જાતિ તેની કુત્સિત શબ્દે કરીને નિંદા કરતો હોય તો તેની તે વાણી સારી જાણવી; શા સારુ જે, તે વાણીને જે સાંભળે તેને તે સંતની કોરનો એમ ગુણ આવે જે, 'આ સંતને તો કોઈ રીતે પોતાના દેહસંબંધી આદિકમાં હેત નથી.' માટે તે વાણીને અમૃતની પેઠે પાન કરવી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે માન રાખવું ને કયે ઠેકાણે માન ન રાખવું ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"ભગવાનનો દૃઢ આશ્રિત હોય ને તે જેવો તેવો ગરીબ હરિભક્ત હોય તોપણ તે આગળ માન ન રાખવું.** અને જેને સત્સંગ થકી કાંઈક પાછો પગ પડી ગયો હોય[1] તેને આગળ તો માન રાખવું પણ તેથી દબાઈ જવું નહિ ને પ્રશ્ન-ઉત્તરમાં તેના વેણ ઉપર વેણ લાવવું."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે ભગવાનનાં દર્શનાદિકને વિશે તથા સંતને વિશે હેત ન રાખવું ને કયે ઠેકાણે રાખવું ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "અમે સર્વે સંતને સાધારણપણે કહેતા હોઈએ જે, 'બુરાનપુર તથા કાશીએ કોણ જશે ?' ત્યારે કોઈ બોલે નહિ ત્યારે તે સભામાંથી પોતે ઊઠીને અમને એમ કહેવું જે, 'કહો તો હે મહારાજ ! હું જાઉં', એમ કહીને અમારી આજ્ઞા લઈને ત્યાં જવું. એવે ઠેકાણે અમારી પ્રસન્નતાને અર્થે અમારાં દર્શનાદિકનું તથા સંતસમાગમનું હેત પણ ન રાખવું. અને અમે તથા સંત તે જેને કચવાણા[2] હોઈએ ને વઢીને તિરસ્કાર કરીને બહાર કાઢી મૂક્યો હોય ને તે શોકે કરીને રોતો હોય ને તે પાસે કોઈ એકડમલ[3] વિમુખ જેવો આવીને સંતનો અથવા અમારો અવગુણ કહેવા લાગે ત્યારે તેની આગળ તે સંતની કોરનું ને ભગવાનની કોરનું બહુ હેત જણાવે અને એમ કહે જે, **'હું તો એનો વેચાણ છું ને મારા કટકા કરી નાંખે તોપણ મારે એમનો અવગુણ ન આવે, એ તો મારા**

૧.શ્રીહરિ તથા સંતનો અવગુણ આવી ગયો હોય ને બીજાની આગળ કહેતો ફરતો હોય
૨.દુખાણા; નારાજ થયા ૩.સ્વભાવને વશ થઈ પોતાની રીતે એકલો રહેનારો

કલ્યાણના કરતલ[૧] છે.' એવી રીતે તે ઠેકાણે અતિશય હેત જણાવે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેણે કરીને ભગવાન રાજી થતા હોય તોપણ તે કરવું નહિ અને જેણે કરીને ભગવાન કુરાજી થાય તોપણ તે કરવું, એવું તે શું છે ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"અમે કોઈક વચન કહીએ ને તેમાં જો અધર્મ જેવું હોય તો તેને વિશે ચિરકારી થવું,[૨]** કહેતાં તેમાં ઘણીક વાર લગાડવી પણ તુરત માનવું નહીં. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું જે, 'અશ્વત્થામાનું માથું કાપી નાંખો.' પછી તે વચન અર્જુને ન માન્યું, તેમ એવી રીતનું જે વચન તેમાં અમે રાજી થતા હોઈએ તોપણ ન માનવું. તથા પંચવર્તમાન સંબંધી જે નિયમ કહ્યા છે, તેમાંથી જેણે કરીને ભંગ થતો હોય એવું જે વચન તે ન માનવું. અને એ બે વચન ન માનીએ ને ભગવાન કચવાતા હોય તો સારી પેઠે કચવાવવા,[૩] પણ તેમાં રાજી ન કરવા."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનું ધ્યાન કરતે થકે મનને વિશે અનેક પ્રકારના ભૂંડા ઘાટના તરંગ ઊઠવા માંડે, જેમ સમુદ્રના મોટા મોટા તરંગ ઊઠે તેમ ભૂંડા ઘાટ ઊઠવા લાગે, ત્યારે તે ઘાટને કેમ ટાળવા ?" પછી એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"જ્યારે એવા ભૂંડા ઘાટ થવા માંડે ત્યારે ધ્યાનને પડ્યું મૂકીને જીભે કરીને ઉચ્ચ સ્વરે નિર્લજ્જ થઈને તાળી વજાડીને 'સ્વામિનારાયણ, સ્વામિનારાયણ'** ભજન **કરવું અને હે દીનબંધો ![૪] હે દયાસિંધો ! એવી રીતે** ભગવાનની **પ્રાર્થના કરવી તથા** ભગવાનના **સંત જે મુક્તાનંદસ્વામી જેવા મોટા હોય તેનાં નામ લઈને તેની પ્રાર્થના કરવી, તો ઘાટ સર્વે ટળી જાય ને નિરાંત થાય;** પણ એ વિના બીજો એવો ઘાટ ટાળ્યાનો ઉપાય નથી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સત્સંગમાં જે અતિ મોટો ગુણ જણાતો હોય ને તે ગુણનાં સર્વે વખાણ કરતા હોય તોપણ તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો ગુણ છે ? અને દોષ હોય ને તે ગ્રહણ

૧.કરનારા ૨.થોડીવાર થોભી જવું ૩.દુખાવા દેવા ૪.દીન જનનું ભલું કરનારા

કરવા યોગ્ય હોય એવો કયો દોષ છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "મુક્તાનંદસ્વામી જેવા હોય તે સર્વથી સરસ વર્તમાન પાળતા હોય ને તેણે કરીને બીજા સંતને ઉદ્વેગ થાય, કેમ જે, એમની બરોબર વર્તાય નહિ, તે સારુ એ ગુણ યદ્યપિ[1] મોટો છે તોપણ તેનો ત્યાગ કરીને સર્વ સંતને બરોબર વર્તવું અને બરોબર વર્તવારૂપ[2] દોષ છે તોપણ એનું ગ્રહણ કરવું."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સંતમાં એવો કયો એક દોષ છે જે, જેનો ત્યાગ કરે ત્યારે સર્વે દોષમાત્રનો ત્યાગ થઈ જાય અને એવો કયો એક ગુણ છે જે, એક આવ્યે સર્વે ગુણ આવે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"જો દેહાભિમાનરૂપ દોષ છે તો તેમાં સર્વે દોષ રહ્યા છે** ને **તેનો ત્યાગ કરે તો સર્વે દોષનો ત્યાગ થઈ જાય છે. અને 'હું તો દેહથી નોખો જે આત્મા તે છું' એવો જે આત્મનિષ્ઠારૂપ એક ગુણ તે આવે તો સર્વે ગુણમાત્ર આવે છે."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવા પંચવિષયને સેવવે કરીને બુદ્ધિમાં પ્રકાશ[3] થાય છે અને કેવા પંચવિષયને સેવવે કરીને બુદ્ધિમાં અંધકાર[4] થઈ જાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "ભગવાન સંબંધી જે પંચવિષય તેને સેવે તો બુદ્ધિમાં પ્રકાશ થાય છે અને જગત સંબંધી પંચવિષયને સેવે તો બુદ્ધિમાં અંધકાર થઈ જાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો દેશ, કેવો કાળ, કેવો સંગ, કેવી ક્રિયા જેનો સંબંધ ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન કરવો ?" ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, **"જે દેશમાં રહ્યે થકે પોતાના દેહના સંબંધીનો વારંવાર બેઠા-ઊઠ્યાનો યોગ થતો હોય તો તે દેશમાં ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને પણ ન રહેવું.** અને **અમારાં દર્શન થતાં હોય ને તે ભેળે સ્ત્રીઓનાં દર્શન થતાં હોય એવો સંગ તથા ક્રિયા હોય ત્યાં અમે બેસાડીએ અને કહીએ જે, 'અમારાં દર્શન કરો.' તોપણ તે ઠેકાણે બેસવું**

૧.જોકે; ખરેખર ૨.પોતાના વર્તનનું લેવલ શ્રેષ્ઠ હોવા છતાં તેને ઘટાડીને વર્તવું તે ૩.યથાર્થ જ્ઞાન ૪.મોહ

નહિ, કોઈક મિષ[1] લઈને ઊઠી જવું. અને જે કાળમાં વિષમપણું[2] વર્તતું હોય ને મારકૂટ થતી હોય ને જો ભગવાનની આજ્ઞા હોય તોપણ ત્યાંથી ચાલી નીકળવું, પણ તે જ ઠેકાણે રહીને માર ન ખાવો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયાં શાસ્ત્રોને સાંભળવાં ને ભણવાં અને કયાં શાસ્ત્રોને ન સાંભળવાં ને ન ભણવાં ?" પછી તેનો ઉત્તર પણ પોતે કર્યો જે, "જે શાસ્ત્રમાં ભગવાનનું સાકારપણું પ્રતિપાદન ન કર્યું હોય તથા ભગવાનના અવતારનું નિરૂપણ ન હોય અને તે ગ્રંથ શુદ્ધ વેદાંતના હોય ને એક અદ્વિતીય નિરાકારનું પ્રતિપાદન કરતા હોય ને તે ગ્રંથ સુધા બુદ્ધિવાનના કરેલા હોય તોપણ તે ગ્રંથને કોઈ દિવસ ભણવા પણ નહિ ને સાંભળવા પણ નહીં. અને **જો રણછોડ ભક્તનાં[3] જેવાં કીર્તન જ હોય ને તેમાં ભગવાનની મૂર્તિનું વર્ણન હોય તો તેને ગાવવાં ને સાંભળવાં તથા એવી રીતના જે ગ્રંથ હોય તેને ભણવા ને સાંભળવા." ॥ ઈતિ વચ. લોયા ॥૬॥૧૧૪॥**

વચનામૃત-૭ : ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ પહોંચ્યાનું

(તા.૮/૧૨/૧૮૨૦, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા અનુભવ એ ત્રણેયે કરીને યથાર્થપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે, ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય અને એમ ન જાણે તો આત્યંતિક મોક્ષ ન થાય. (૨) કોઈ જીવ કદાચ બ્રહ્મરૂપ થાય પણ જો પરબ્રહ્મની ઉપાસના ન કરે તો તેનો પણ આત્યંતિક મોક્ષ થતો નથી. (૩) શ્રીહરિના સ્વરૂપને કેવું સમજવું જોઈએ તેની શાસ્ત્રીય રીત સમજાવી છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળી પાઘનું છોગલું વિરાજમાન હતું તથા ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી અને રૂનો ભરેલો ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.બહાનું ૨.કાંઈક દુઃખ આવે એવું પ્રતિકૂળપણું ૩.રણછોડ ભગત ૧૮મી સદીમાં થઈ ગયા. તેઓ ખેડા જિલ્લાના 'ખડાલ' ગામના મૂળ વતની, પણ પાછળથી બાજુના 'તોરણા' ગામમાં રહેતા. જ્ઞાતિએ વણિક પણ ડાકોરનાથના મહાન ભક્ત હતા. તેમણે ભગવાનના સાકાર સ્વરૂપનાં વર્ણનનાં હજારો પદોની રચના કરી છે.

અને તે સમયમાં **વચનામૃતનું પુસ્તક** નિત્યાનંદસ્વામીએ લાવીને શ્રીજીમહારાજને આપ્યું. પછી તે પુસ્તકને જોઈને બહુ રાજી થયા અને પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો ભારે ભારે પ્રશ્ન પૂછો તો વાત કરીએ." ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રુતિમાં કહ્યું છે જે, '**ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः**'[1] '**तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय॥**'[2] એ શ્રુતિમાં એમ કહ્યું જે, 'ભગવાનનું સાક્ષાત્ જ્ઞાન થાય ત્યારે જીવનું કલ્યાણ થાય છે.' ત્યારે શાસ્ત્રમાં જે બીજાં સાધન[3] કલ્યાણને અર્થે બતાવ્યાં છે તેનું શું પ્રયોજન છે ? કેમ જે, કલ્યાણ તો જ્ઞાને કરીને જ થાય છે." એવા પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્ઞાન તે જાણવાનું નામ છે."[4] ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ આશંકા કરી જે, "જાણવું એ જ જ્ઞાન હોય તો શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને સર્વે જગત જાણે છે, તેણે કરીને સર્વેનું કલ્યાણ થતું નથી."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રે કરીને પરોક્ષપણે ભગવાનને જાણ્યા તેણે કરીને જેમ કલ્યાણ નથી તેમ જ રામ-કૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર હતા ત્યારે તેમને સર્વે મનુષ્યે પ્રત્યક્ષ દીઠા હતા, તો તેણે કરીને પણ શું કલ્યાણ થયું છે ?" ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જેણે ભગવાનને પ્રત્યક્ષ દીઠા હોય તેનું તો જન્માંતરે[5] કલ્યાણ થાય છે."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને જાણ્યા તેણે કરીને પણ જન્માંતરે કલ્યાણ થાય છે. કાં જે, જેને શાસ્ત્રે કરીને જાણ્યા છે તેને જ નેત્રે કરીને દેખે છે અને જેને નેત્રે કરીને દેખે છે તેને જ શાસ્ત્રે કરીને જાણે છે; માટે બેયનું બીજબળ બરોબર થાય છે ને બેયનું જન્માંતરે

૧.જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન થાય.(હિ.કે.શા.શ્રુતિ) ૨.પરમાત્માને જાણવાથી જીવ સંસારને તરી જાય છે, મુક્તિ માટે જ્ઞાન સિવાય બીજો માર્ગ નથી.(શ્વેતા.૩/૮) ૩.સ્વધર્મ, તપ, યોગ વગેરે. ૪.જ્ઞાન એટલે જાણવું. જાણવા માત્રથી મોક્ષ ન થાય. વેદ કહે છે કે,'કલ્યાણ તો જ્ઞાને કરીને જ થાય છે' પણ તે જ્ઞાન કોનું તથા કેવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ ? તે સમજવું ખાસ જરૂરી છે. એ સ્પષ્ટ કરાવવાના આશયથી મહારાજ થોડી ચર્ચા કર્યા બાદ જણાવે છે કે, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણેય પહોંચે એવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના જ્ઞાને કરીને જ મોક્ષ થાય છે. અને બીજાં જે સાધન છે તે તેવા જ્ઞાનને ઉપજાવવા માટે જરૂરી છે. ૫.બીજા જન્મોમાં

કલ્યાણ પણ બરોબર છે. કેમ જે, શ્રવણે કરીને ભગવાનને સાંભળ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સાંભળ્યા જ કહેવાય. અને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ કર્યો તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સ્પર્શ કર્યો જ કહેવાય. અને નેત્રે કરીને જોયા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે જોયા જ કહેવાય. અને નાસિકાએ કરીને સૂંઘ્યા તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે સૂંઘ્યા જ કહેવાય. અને જીહ્વાએ કરીને વર્ણન કર્યાં તેમાં શું જ્ઞાન નથી ? પણ તેને તે વર્ણન કર્યાં જ કહેવાય. એવી રીતે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોએ કરીને જ્ઞાન છે તથા અંતઃકરણે કરીને જે જ્ઞાન છે અને અંતઃકરણ-ઇન્દ્રિયો પર જે જીવસત્તા તદાશ્રિત[1] જે અનુભવ જ્ઞાન છે તેમાંથી તમે કયા જ્ઞાનને કહો છો ?

અને જે ભગવાન છે તેણે તો આ જગતની ઉત્પત્તિને અર્થે અનિરુદ્ધ એવું સ્વરૂપ ધાર્યું છે, જેને વિશે સ્થાવર-જંગમરૂપ જે વિશ્વ તે સાવકાશે કરીને રહ્યું છે. અને સંકર્ષણરૂપે કરીને જગતનો સંહાર કરે છે અને પ્રદ્યુમ્નરૂપે કરીને જગતની સ્થિતિ કરે છે તથા મત્સ્ય-કચ્છાદિક અવતારનું ધારણ કરે છે. એવી રીતે જ્યાં જેવું કાર્ય ત્યાં તેવા કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે તેવા રૂપનું ગ્રહણ કરે છે. તેમાં કોઈ[2] કાર્ય તો એવું છે જે, જેમાં અંતઃકરણ-ઇન્દ્રિયો નથી પૂગતાં, કેવળ અનુભવજ્ઞાને કરીને જ જણાય છે; ત્યારે તેવાં કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાન પણ તેવા[3] સ્વરૂપનું ધારણ કરે છે. અને કોઈ[4] કાર્ય એવું છે જે, ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને જાણ્યામાં આવે છે ત્યારે તે કાર્યની સિદ્ધિને અર્થે ભગવાન પણ તેવા જ થાય છે. માટે[5] તમે કયા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને કલ્યાણ થાય એમ પૂછો છો ?"

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જે ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે પૂગે એવા ભગવાનના સ્વરૂપને જ્ઞાને કરીને મોક્ષ થાય એમ કહીએ છીએ." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,

---

૧.ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણની મદદ વિના જીવના શુદ્ધ સ્વરૂપથી થનારું ૨.જગતની ઉત્પત્ત્યાદિ જેવું ૩.અનિરુદ્ધાદિ ૪.રાવણ-કંસાદિને મારી ધર્મના સ્થાપનનું ૫.સૃષ્ટિકાર્ય માટે તથા જીવોના કલ્યાણ અર્થે એમ વિવિધ કાર્ય માટે ભગવાન પણ તે તે પ્રકારનાં રૂપ ધારણ કરે છે તેમાંથી

"એવા જે ભગવાન તે તો શ્રીકૃષ્ણ છે. તે તો પોતે પોતાને એમ કહે છે જે –

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ॥[1]

विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ।[2]

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ! ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥[3]

पश्य मे पार्थ ! रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥[4]

ઇત્યાદિક વચને કરીને પોતે પોતાને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ થકી અગોચર કહે છે. માટે **ભગવાનને તત્ત્વે કરીને સમજવા તે તો એમ છે જે, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તથા અનુભવ એ ત્રણે કરીને યથાર્થપણે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણે ત્યારે પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. અને એ ત્રણ પ્રકારમાંથી જો એકે ઓછો હોય તો તેને આત્યંતિક જ્ઞાન ન કહેવાય ને તેણે કરીને જન્મ-મૃત્યુને પણ ન તરે.** અને કોઈક સાધને કરીને બ્રહ્મસ્વરૂપને પામ્યો હોય તે પણ જો પ્રત્યક્ષ ભગવાનને એવી રીતે ન જાણે તો તે પણ પૂરો જ્ઞાની ન કહેવાય.[5] માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ।[6]

૧.**અર્થ :** ક્ષર અને અક્ષરથી પણ હું અતિ ઉત્તમ છું. એટલે જ વેદમાં અને લોકમાં હું પુરુષોત્તમ નામથી પ્રસિદ્ધ છું.(ગીતા : ૧૫/૧૮) ૨.**અર્થ :** આ જડચિદાત્મક સમગ્ર જગતને મારા સામર્થ્યના એક જ અંશથી વશ કરીને હું રહ્યો છું.(ગીતા : ૧૦/૪૨) ૩.**અર્થ :** હે અર્જુન ! મારાથી શ્રેષ્ઠ બીજું કોઈ પણ નથી. જેમ દોરામાં મણકાઓ પરોવાયેલા હોય તેમ આ જડ-ચિત્ સમગ્ર જગત મારે વિષે પરોવાયેલું છે, અર્થાત્ મારા જ આધારે છે.(ગીતા : ૭/૭) ૪.**અર્થ :** હે પાર્થ ! મારા હજારો રૂપને તું જો. જે રૂપો વિવિધ પ્રકારનાં, વિવિધ વર્ણવાળાં અને દેવ-મનુષ્યાદિની આકૃતિવાળાં એવાં દિવ્ય છે.(ગીતા : ૧૧/૫) ૫.એટલે જ શુકાદિક બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા હતા તોપણ ભગવાનની ભક્તિ કરીને પોતાની ન્યૂનતાને ટાળતા હવા. ભગવાનની ભક્તિ બ્રહ્મજ્ઞાનના ફળરૂપ છે. એવી ભક્તિ વિનાનું બ્રહ્મજ્ઞાન તે નિષ્ફળ છે. ૬.**અર્થ :** આત્માનું યથાર્થ ઉપાસનરૂપ જ્ઞાન ભલે રાગદ્વેષાદિએ રહિત છે, પણ જો ભગવાનની ભક્તિએ રહિત હોય તો તે અત્યંત શોભતું નથી.(ભાગવત : ૧/૫/૧૨)

તથા ગીતામાં કહ્યું છે જે –

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥[1]

અકર્મ જે જ્ઞાન તેને વિશે પણ જાણવું રહ્યું છે, તે શું ? તો જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને પણ પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ તે જાણવા રહ્યા છે. અને જે બ્રહ્મરૂપ થયો તેને જ પુરુષોત્તમની ભક્તિનો અધિકાર છે. તે ભક્તિ તે શું ? તો જેમ શ્વેતદ્વીપવાસી જે નિરન્નમુક્ત છે તે બ્રહ્મરૂપ થકા ચંદન-પુષ્પાદિક નાના પ્રકારની પૂજાસામગ્રીએ કરીને પરબ્રહ્મ જે વાસુદેવ તેને પૂજે છે; તેમ એ પણ બ્રહ્મરૂપ થકો પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ભક્તિ ચંદન-પુષ્પ, શ્રવણ-મનનાદિકે કરીને કરે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥[2]

માટે બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરબ્રહ્મની ભક્તિ ન કરે તો તે પણ આત્યંતિક કલ્યાણને ન પામ્યો કહેવાય. અને –

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ।
अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥[3]

એ વ્યાપ્ય એવી જડપ્રકૃતિ છે અને –

૧.**અર્થ :** મુમુક્ષુએ કરવા યોગ્ય કર્મમાં (જ્ઞાન) જાણવું રહ્યું છે તથા વિકર્મ જે નાના પ્રકારનાં વૈદિક કામ્યકર્મ તેમાં પણ (પ્રભુ-પ્રસન્નતારૂપ ફળ) જાણવું રહ્યું છે તથા અકર્મ જે આત્મજ્ઞાન તેમાં પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણવાનું બાકી રહ્યું છે. એવી રીતે કર્મની ગતિ ગહન છે, એટલે કે કર્મનું સ્વરૂપ તત્કાળ ન જાણી શકાય તેવું છે. (ગીતા : ૪/૧૭) ૨.**અર્થ :** જે બ્રહ્મરૂપ થયો છે તથા જેનું મન સદા પ્રસન્ન રહે છે એવો પુરુષ કોઈનો શોક કરતો નથી તથા કોઈ પદાર્થને ઈચ્છતો પણ નથી, પરંતુ સર્વ વસ્તુમાં તુચ્છપણાની સમબુદ્ધિ રાખે છે, તે પુરુષ મારે વિશે પરાભક્તિને પામે છે. અર્થાત્ આવો જે બ્રહ્મરૂપ ભક્ત હોય તેમાં જ પરાભક્તિની પાત્રતા આવે છે. (ગીતા : ૧૮/૫૪) ૩.**અર્થ :** વિચિત્ર અને અનંત એવી જે આ મારી જડ પ્રકૃતિ છે, તે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, મન આદિ ઈન્દ્રિયો, મહત્તત્ત્વ અને અહંકાર – આ આઠ પ્રકારે પરિણામ પામી છે. (ગીતા : ૭/૪)

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो ! ययेदं धार्यते जगत् ॥[૧]

એ વ્યાપક એવી ચૈતન્ય પ્રકૃતિ છે. અને **જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે તે કેવા છે ? તો એ અષ્ટ પ્રકારની જે વ્યાપ્ય પ્રકૃતિ**[૨] **અને તેને વિશે વ્યાપક એવી જે ચૈતન્ય પ્રકૃતિ તે બેયના આધાર છે.** જેમ આકાશ છે તે પૃથિવ્યાદિક ચાર તત્ત્વોનો આધાર છે. અને પૃથ્વીની જ્યારે સંકોચ અવસ્થા થાય છે તે ભેળો આકાશ પણ સંકોચને પામે છે ને પૃથ્વીની વિકાસ અવસ્થા થાય છે તે ભેળી આકાશની પણ વિકાસ અવસ્થા છે. તથા જળ, તેજ અને વાયુની સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા ભેળી આકાશની પણ સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા છે. અને પૃથિવ્યાદિ તત્ત્વની સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા તે બેય આકાશને વિશે થાય છે.[૩] તેમ એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા ભેળી ભગવાનની પણ સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા છે [૪] ને **એ બે પ્રકૃતિની સંકોચ-વિકાસ અવસ્થા તે ભગવાનને વિશે છે.**[૫] **એવા જે ભગવાન તે સર્વના આત્મા છે.** ત્યાં શ્રુતિઓ છે -- **अन्तःप्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा।**[૬] **'यस्याक्षरं शरीरं... एष सर्वभूतान्तरात्मापहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायणः।।**[૭] **यस्यात्मा शरीरं य आत्मानमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः।।**[૮] **यस्य पृथिवी शरीरं यः**

૧.**અર્થ :** ગત શ્લોકમાં જણાવી એ મારી અપરા (બીજા નંબરની) જડ પ્રકૃતિ છે તેનાથી વિલક્ષણ એવી મારી ચેતનરૂપ મુખ્ય પ્રકૃતિ(શક્તિ) છે એમ તું જાણ. જે ચેતન પ્રકૃતિ વડે આ અચેતન સમગ્ર જગત ધારણ કરાયેલું છે. (ગીતા : ૭/૫) ૨.જીવ, ઈશ્વર, બ્રહ્મ તથા પરબ્રહ્મને વ્યાપવા યોગ્ય એવી જડ માયા ૩. તેમ છતાં આકાશ પોતાના સામર્થ્યથી નિર્લેપ છે. ૪.જો કે, નિર્વિકારી પરમાત્માના સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ સંકોચ-વિકાસ નથી, પરંતુ પોતાના શરીરરૂપ જડ-ચેતન બે પ્રકૃતિમાં અંતર્યામીપણે પોતે વ્યાપીને રહ્યા છે; તેથી તે બે પ્રકૃતિમાં થતા સંકોચ-વિકાસનો શરીરી એવા પરમાત્મામાં પરંપરાએ વ્યવહાર થાય છે. ૫.છતાં પણ ભગવાન નિર્લેપ છે એટલે જડ-ચેતન પ્રકૃતિના દોષો તેમને સ્પર્શતા જ નથી. ૬.**અર્થ :** સર્વ જનોના આત્માપણે સર્વમાં અંતઃપ્રવેશ કરીને સર્વનું નિયમન કરનારા છે. ૭.**અર્થ :** જે પરમાત્માનું અક્ષર શરીર છે. આ સર્વ ભૂતોના અંતરાત્મા અપહતપાપ્મા(નિર્દોષ) દિવ્ય દેવ એક નારાયણ છે. (સુબાલ : ૭) ૮.**અર્થ :** જે પરમાત્માનું જીવાત્મા શરીર છે, જે પરમાત્મા જીવાત્મામાં અંતઃપ્રવેશ કરીને નિયમન કરે છે એવા પ્રભુ તારા અંતર્યામી, અમૃત અને આત્મા છે. અર્થાત્ આનંદનો સાગર એવા પરમાત્મા તારા નિયંતા છે.

पृथिवीमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः ॥[૧] ઇત્યાદિક શ્રુતિઓ છે. તથા અન્નમય[૨] બ્રહ્મ કહ્યો છે, મનોમય[૩] બ્રહ્મ કહ્યો છે, વિજ્ઞાનમય[૪] બ્રહ્મ કહ્યો છે, આનંદમય[૫] બ્રહ્મ કહ્યો છે ઇત્યાદિક ઘણીક પ્રકારની બ્રહ્મવિદ્યા કહી છે. તેનું શું તાત્પર્ય છે ? જે, ભગવાન સર્વના કારણ છે ને સર્વેના આધાર છે, માટે એ સર્વેને બ્રહ્મ કહ્યા છે. પણ **એ સર્વે શરીર છે અને એ સર્વેના શરીરી તે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ છે. તે ભગવાનને વિશે એ જડ-ચૈતન્યરૂપ જે બે પ્રકૃતિ તે સંકોચ-વિકાસ અવસ્થાએ કરીને પોતાના કાર્ય સહિત સુખે કરીને રહી છે અને એ સર્વેને વિશે ભગવાન જે તે અંતર્યામીરૂપે કારણપણે કરીને રહ્યા છે. અને તે જ ભગવાન આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. એવી રીતે મહિમાએ સહિત જે ભગવાનને જાણે ને દેખે તેને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કહીએ.”**[૬]

ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “એવી રીતે દેખાતું તો ન હોય ને અંતઃકરણમાં તો એવી રીતની દૃઢ આંટી[૭] હોય તેને પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કહેવાય કે નહીં ?” ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જેમ અંધારું ઘર હોય ને તેમાં કોઠી તથા થાંભલા રહ્યા હોય તેને દેખે છે તોપણ યથાર્થ દેખ્યા ન કહેવાય; તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિશે જડ-ચિત્ પ્રકૃતિ રહી છે ને એ પ્રકૃતિને વિશે પોતે રહ્યા છે તેને અનુમાને કરીને જાણે છે, પણ જો દેખ્યામાં નથી આવતું તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાની ન કહેવાય. અને જો એને એવી આંટી ઠાવકી[૮] છે તો કાંઈક એને અલૌકિકપણું જણાયું જોઈએ; નહિ તો જણાશે. અને નિઃસંદેહ એવી આંટી છે ને જણાતું નથી, તો એમ એ સમજે જે, ‘એ ભગવાનને વિશે તો સર્વે છે પણ મને દેખાડતા નથી, એવી જ એની ઇચ્છા છે.’ એમ સમજીને તે ભગવાનની ભક્તિ કરતો થકો પોતાને

૧.બૃહદારણ્ય ઉપ.૩/૭/૩ ૨.અન્નરસથી પોષણ પામતો દેહ ૩.વિવિધ પ્રકારની વૃત્તિવાળું મન ૪.જ્ઞાનવાન એવો જીવાત્મા ૫.આનંદ સાગર પરમાત્મા ૬.તે જ્ઞાન જ આત્યંતિક મોક્ષનું કારણ છે, બીજાં જપ-તપાદિ સાધનો તો આવા જ્ઞાનને સિદ્ધ કરવાનાં સાધનો છે. જેને પ્રગટ પ્રભુનું એવું જ્ઞાન અને તેવું જ દર્શન પણ હોય તે ભક્તો પરિપૂર્ણ જ્ઞાની છે, તેમને કાંઈ પણ અપૂર્ણપણું નથી. ૭.મહારાજે વર્ણન કર્યું એવા ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી જ્ઞાનની પાકી દૃઢતા ૮.અતિ દૃઢ

કૃતાર્થ માને છે તો એ પરિપૂર્ણ જ્ઞાની છે. માટે **ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને અનુભવ એ ત્રણે પ્રકારે કરીને જે ભગવાનને યથાર્થપણે જાણતો હોય તેને જ્ઞાની કહીએ.** અને તેવા જ્ઞાનીને ભગવાને 'ગીતા'માં શ્રેષ્ઠપણે કહ્યો છે –

आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ! ।
तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।।[1]

એવો જે જ્ઞાની તે તો સદા સાકારમૂર્તિ એવા જે પ્રત્યક્ષ ભગવાન તેને પ્રકૃતિ-પુરુષ, અક્ષર તે થકી પર ને સર્વના કારણ, સર્વના આધાર જાણીને અનન્યપણે સેવે છે. એવી રીતે જે સમજવું તેને જ્ઞાન કહીએ અને એ જ્ઞાને કરીને આત્યંતિક મોક્ષ થાય છે. અને જે એમ નથી સમજતા ને કેવળ શાસ્ત્રે કરીને **'अहं ब्रह्मास्मि'**[2] થઈ બેસે છે ને કહે છે જે, 'રામકૃષ્ણાદિક તો બ્રહ્મરૂપ એવો જે હું, તે મારી લહરી[3] છે', એવા જે બ્રહ્મકુદાળ[4] આધુનિક વેદાંતી તે તો અતિ દુષ્ટ છે ને મહાપાપી છે અને મરીને નરકમાં પડે છે, તે કોઈ દિવસ એનો છૂટકો થતો નથી." ॥ **ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૭॥૧૧૫॥**

વચનામૃત-૮ : ઇન્દ્રિયોની ચંચળતા ટાળ્યાનું – પોતાના અંગના શબ્દો ગ્રહણ કર્યાનું (તા.૧૦/૧૨/૧૮૨૦, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ડાહ્યા પુરુષ પોતે જેમાં અતિ સાવધાન છે તેમાં બીજાની ગાફલાઈ દેખે છે એટલે એનો અવગુણ આવે છે. (૨) આંખ-કાનાદિક ઈન્દ્રિયોની ચંચળતા ટાળ્યાના ઉપાય બતાવ્યા છે. (૩) જેને સેવા, સમાગમ અને ધર્મ પાળવામાં શ્રદ્ધા અધિક છે, તેને સંત પ્રમાણ કરે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તોની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.જુઓ પેજ : ૧૧૨ ૨.**અર્થ :** હું બ્રહ્મ છું. ૩.તરંગ; જેમ સમુદ્ર અને તરંગમાં ભેદ નથી તેમ મારામાં અને પરમાત્મામાં ભેદ નથી. ૪.ભગવાન અને તેમના અવતારને ખોદનારા કહેતાં તેમનું ખંડન કરનારા

તે સમયને વિશે શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે ભોળો હોય તેને તો કોઈ સ્વભાવ દેખીને સંતનો અવગુણ આવે, પણ જે ડાહ્યો હોય તેને સંતનો અવગુણ કેમ આવે છે ?"[૧] ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ડાહ્યો હોય તેને પોતામાં જે કોઈ અયોગ્ય સ્વભાવ દેખ્યામાં આવ્યો ને તેની ઉપર પોતે અતિ દોષબુદ્ધિ રાખીને દ્વેષે સહિત તે સ્વભાવને ટાળ્યાનો દાખડો કરતો હોય અને તે સ્વભાવ ઉપર પોતાને અતિ ખાર હોય અને તેનો તે સ્વભાવ કોઈ બીજા સંતમાં દેખાય ત્યારે તેનો અભાવ આવે છે. અને જે મૂર્ખ હોય તે **પોતાના સ્વભાવને ટાળે નહિ ને બીજા સંતમાં કાંઈક તે સ્વભાવ દેખે તો તેનો અવગુણ લે છે તેને મૂર્ખ કહીએ."**

ત્યાર પછી શ્રીજીમહારાજ નાના નાના પરમહંસને તેડાવીને પોતે પ્રશ્ન શીખવવા લાગ્યા ને પોતે ઉત્તર કરવા લાગ્યા. તેમાં પ્રથમ તો પોતે એમ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કામ, ક્રોધ અને લોભાદિક શત્રુનો જે વેગ તેનું જે તીવ્રપણું[૨] ને મંદપણું તે બાળ, યૌવન અને વૃદ્ધ તેણે કરીને છે. કેવી રીતે ? તો બાળપણામાં મંદ વેગ હોય અને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્ર વેગ હોય ને વળી પાછું વૃદ્ધપણામાં મંદપણું થાય. એમ કામાદિકનું તીવ્ર-મંદપણું છે તે તો જણાય છે, પણ વિચારે કરીને એનું મંદપણું છે કે નહીં ?"

ત્યારે તેનો ઉત્તર પોતે જ કર્યો જે, "વિચારે કરીને પણ કામાદિકનું મંદપણું છે. તે વિચાર કેમ કરે ? તો બાળક અવસ્થામાં મંદપણું છે ને યૌવન અવસ્થામાં તીવ્રપણું છે ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પાછું મંદપણું છે તે તો આહારે કરીને છે; જે બાળ અવસ્થાને વિશે પણ આહાર થોડો છે માટે કામ પણ ઓછો છે ને વૃદ્ધ અવસ્થામાં પણ આહાર ઓછો હોય એટલે કામ પણ ઓછો હોય અને યૌવન અવસ્થામાં આહારની વૃદ્ધિ હોય એટલે કામની પણ વૃદ્ધિ હોય. તે માટે **જો યૌવન અવસ્થામાં આહાર ઓછો કરે અને દેહે કરીને શીત-ઉષ્ણ,[૩] વરસાદ, ભૂખ તેનું જાણીજાણીને સહન કરે; એવો જે વિચાર રાખે અને મોટા**

૧.એ બધી રીતે સારો છે પણ તેને બીજાના દોષ કેમ દેખાય છે ? આ પૂછવાનો ભાવાર્થ છે.
૨.તીક્ષ્ણપણું; ઝડપથી વધી જવાપણું ૩.ઠંડી-ગરમી

સાધુનો સમાગમ રાખે તો તેને યૌવન અવસ્થામાં પણ કામ મંદ પડી જાય."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જીવને નાના પ્રકારનાં વ્યસન પડે છે – કોઈકને ભાંગ્યનું, અફીણનું, દારૂનું, ગાંજાનું ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં પડે છે – તે વ્યસન ક્રિયમાણ[૧] છે કે પ્રારબ્ધે[૨] કરીને છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "એ વ્યસન તો કર્યાં થાય છે પણ પ્રારબ્ધે કરીને નથી. માટે જો એ વ્યસનને ટાળ્યાનો શ્રદ્ધા સહિત આગ્રહ કરે ને શૂરવીરપણું હોય તો તે ટળી જાય, પણ શ્રદ્ધા ન હોય ને ફોશી[૩] હોય તેથી એ સ્વભાવ ટળે નહીં."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેટલાંક બાળકને તો વૃદ્ધના સરખી પ્રકૃતિ હોય છે ને કેટલાકને તો અતિ ચંચળ પ્રકૃતિ હોય છે; તે સંગે કરીને થાય છે કે એના જીવમાં જ એવી પ્રકૃતિ રહી છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "બહુધા તો સંગે કરીને જ સારી-નરસી પ્રકૃતિ થાય છે અને કેટલાંકને પૂર્વકર્માનુસારે પણ થાય છે."

પછી કપિલેશ્વરાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો ને હમણાંનો સ્વભાવ હોય તે કેમ જાણવો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજે તેનો ઉત્તર કર્યો જે, "જે સ્વભાવ હમણાંનો હોય તે તો જો રૂડા સંતને સંગે રહીને થોડોક તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો ટળી જાય. જેમ વંડી[૪] ઉપર તૃણ ઊગ્યાં હોય તે પાંચ દહાડા મેઘ ન વરસે તો સુકાઈ જાય; તેમ હમણાંનો જે સ્વભાવ તે તો થોડાક દિવસમાં ટળી જાય છે. અને જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને ટાળ્યાનો તો અતિ દાખડો કરે ત્યારે માંડમાંડ ટળે. જેમ ધરતીમાં ધરોનો છોડ હોય અથવા બોરડીનાં ઝાડ હોય તેને તો ખેડૂત અગ્નિ લગાડીને બાળે તોપણ પાછો ફૂટી આવે ને જો કોદાળી લઈને મૂળમાંથી ખોદી નાંખે તો જાય; તેમ જે પૂર્વનો સ્વભાવ હોય તેને રૂડા સંતના સમાગમમાં રહીને અતિ પ્રયાસે કરીને ટાળે તો માંડમાંડ ટળે."

અને ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેની **ઇન્દ્રિયો**

૧.પોતાની ઇચ્છાથી કરવામાં આવનારાં ૨.પૂર્વકર્મે ૩.બીકણ; હિંમત વિનાનો ૪.દિવાલ

ચંચળ હોય તે ચંચળતાને ટાળ્યાના પૃથક્ પૃથક્ કયા ઉપાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, **"ચક્ષુ** ઇન્દ્રિયની ચંચળતા ટાળ્યાનો એ ઉપાય છે જે, નાસિકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખે ને આડું-અવળું જુવે નહિ, ભણવું હોય તો ભણ્યા કરે તથા ભજન-સ્મરણ કર્યા કરે. અને એમ કરતાં સ્ત્રી આદિક દેખાઈ જાય ને અયોગ્ય ઘાટ ન થયો હોય તોપણ નેત્રને ઉઘાડાં રાખીને મેષોન્મેષે[1] રહિત કરીને જ્યાં સુધી નેત્ર સારી પેઠે બળે ને આંસુ ચાલે ત્યાં સુધી ઘડી બે ઘડી પર્યંત જોઈ રહે, ત્યારે તેની દૃષ્ટિ ચંચળ હોય તોપણ વશ થઈ જાય છે. અને **નાસિકા** ઇન્દ્રિય છે તે કોઈનું શરીર અથવા મુખ કે વસ્ત્ર તે ગંધાતું હોય તેનો ગંધ લે ત્યારે તે ન ગમે. ત્યારે તેનો એમ વિચાર કરે જે, 'મારો દેહ પણ ઉપરથી સારો છે પણ માંહી તો રુધિર, માંસ, હાડકાં છે તથા પેટમાં મળ, મૂત્ર, આંતરડાં છે.' એમ વિચારે તો નાસિકાની ચંચળતા ટળે. અને **કાનની** ચંચળતા એમ ટળે જે, કોઈ રમૂજ થતી હોય અથવા ભવાઈ થતી હોય તો તેને સાંભળ્યામાં હેત થાય ને ભગવાનની કથા-કીર્તન સાંભળ્યામાં નિદ્રા આવે, ત્યારે ઊભા થવું ને નિદ્રા-આળસને ટાળવી ને ભગવાનની કથા સાંભળ્યામાં શ્રદ્ધા રાખવી ને હેત રાખવું, તો કાન જિતાય. અને **ત્વચા** ઇન્દ્રિયને એમ જીતે જે, જાણીજાણીને ટાઢ, તડકો, વરસાદ તેને ખમવો, ને ગોદડી હોય તે ઉશીકે મૂકી રાખવી ને સારી પેઠે ટાઢ વાય ત્યારે ઓઢવી તથા જ્યાં ત્યાં પડી રહેવું, એમ કરીને ત્વચાને બાળી નાંખે. એમ કરે તો ત્વચા ઇન્દ્રિયની ચંચળતા ટળે.

અને **હાથની** ચંચળતા એમ ટળે જે, જ્યારે હાથ નવરા હોય ત્યારે હાથમાં માળા રાખીને શ્વાસોચ્છ્વાસે[2] ભગવાનનું નામ લઈને તે માળા ફેરવવી, પણ ઉતાવળી લહરકે માળા ન ફેરવવી. અને કેટલાક એમ કહે છે જે, 'મને કરીને તો નામ વધુ લેવાય', એ વાત ખોટી છે; જેટલાં જીભે લેવાય તેટલાં જ મને કરીને લેવાય છે. એમ કરે તો હાથની ચંચળતા ટળે. અને **પગ** ચંચળ હોય તો આસનને જીતવું, તો પગ જિતાય. અને **શિશ્ન** ચંચળ હોય તો જેમ ઝીણી ખસ હોય કે રાતી દાદર[3] હોય, તેને ખંજોળીએ

૧.પાંપણનાં મટકાંએ ૨.શ્વાસ લેતાં તથા છોડતાં ૩.ચામડીનો રોગ - ધાધર

તો લોહી નીકળે ત્યાં સુધી ખરજ[૧] ટળે નહિ અને જો ન ખંજોળીએ તો તે એમ ને એમ બળી જાય; તેમ શિશ્ન ઇન્દ્રિયમાં ચળ આવે તોપણ તેને હાથે કરીને અડે જ નહીં. અને જો શિશ્નમાં વાયુ ભરાતો હોય તો આહાર થોડો કરે ને ઉપવાસ કર્યા કરે ને દેહને બળહીન કરી નાંખે, તો શિશ્ન જિતાય. અને **જિહ્વા** ઇન્દ્રિયને જીતવી હોય તો જે વસ્તુ જીભને ગમતી હોય તે વસ્તુ ન આપવી અને આહાર યુક્ત કરવો, તો જિહ્વાની ચંચળતા ટળે. અને **વાણી** ચંચળ હોય તો એમ ટળે જે, મુક્તાનંદસ્વામી જેવા વાર્તા કરતા હોય તથા કથા વાંચતા હોય તે વચમાં પોતે ડહાપણ કરીને બોલવું નહિ અને જો વચમાં બોલાઈ જાય તો પંચવીશ માળા ફેરવવી, તો વાણીની ચંચળતા ટળી જાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ સર્વે ઇન્દ્રિયો છે તેમાંથી એકને પરિપક્વ જીતે તો સર્વે ઇન્દ્રિયો જિતાય, એવી કઈ ઇન્દ્રિય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, **"એક જિહ્વાને પરિપક્વ જીતે, તો બીજા સર્વે ઇન્દ્રિયો જિતાય છે."**[૨]

ત્યાર પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે પુરુષને અંતરમાં કામ વ્યાપ્યો હોય તેને બહારથી કેમ જાણીએ જે, એને કામ વ્યાપ્યો છે ? અને એનું જે અંગ તે તો વસ્ત્રમાં ઢાંક્યું હોય છે." ત્યારે એનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "જેને કામ વ્યાપે તેનાં નેત્ર આદિક જે સર્વે ઇન્દ્રિયો તે ચંચળ થાય, ત્યારે જાણવું જે એ કામે વ્યાકુળ થયો છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેનો ચંચળ સ્વભાવ હોય તેને શાંત થવું અને જેનો શાંત સ્વભાવ હોય તેને ચંચળ થવું, તે કયા વિચારે કરીને થાય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "જે ચંચળ હોય તે એમ વિચારે જે, 'હું આત્મા છું, બ્રહ્મ[૩] છું, અલિંગ[૪] છું અને આકાશની પેઠે

૧.ખંજવાળ ૨.તે ભાગવત ૧૧/૮/૨૧માં કહ્યું છે જે, **'तावज्जितेन्द्रियो न स्याद्विजितान्येन्द्रियः पुमान् । न जयेद्रसनं यावज्जितं सर्वं जिते रसे ॥' અર્થ :** જ્યાં સુધી જીભ જીતી નથી ત્યાં સુધી બીજી ઇન્દ્રિયો જીતી હોય તોપણ તે પુરુષ જિતેન્દ્રિય થતો નથી. જ્યારે જીભ જીતે છે ત્યારે સર્વ ઇન્દ્રિયો જિતાય છે. ૩.બ્રહ્મરૂપ ૪.દેવ-મનુષ્યાદિ આકારે રહિત

સ્થિર છું'; એવે વિચારે કરીને ઉપશમ[1] અવસ્થાને પામે તો ચંચળ હોય તે શાંત થાય. અને જે શાંતને ચંચળ થવું હોય તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણવું; ને માહાત્મ્ય જાણે ત્યારે ભગવાનની નવ પ્રકારે ભક્તિ કરે તથા ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે, તેણે કરીને એનો ચંચળ સ્વભાવ થાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્ભાગવતાદિક જે આઠ સત્શાસ્ત્ર તેમાંથી કોઈ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કે સર્વે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે ?" ત્યારે તેનો ઉત્તર પણ પોતે જ કર્યો જે, "એ સર્વે ગ્રંથમાં પણ અનેક પ્રકારનાં પ્રકરણ[2] છે. તે સર્વે પ્રકરણે કરીને ભગવાનને પામ્યા જે ભક્ત તેમનાં અંગ કહ્યાં છે, માટે એ સર્વે ગ્રહણ કર્યા યોગ્ય છે. પણ સર્વ પ્રકરણમાંથી **જે પ્રકરણ પોતાના અંગમાં મળતું આવતું હોય તેને ગ્રહણ કરવું** ને બીજાનો ત્યાગ કરવો અને એમ જાણવું જે, 'એ છે તો સાચું પણ એ બીજા ભક્તને અર્થે છે, પણ મારે અર્થે નથી."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ તમે સર્વે નાના છોકરા[3] બેઠા છો તેમાંથી કોઈકને તો આ સર્વે સંત પ્રમાણ કરે છે[4] ને કોઈકને તો નથી કરતા; અને સર્વેની અવસ્થા સરખી છે ને સંગ પણ એકસરખો છે અને ભોજન, વસ્ત્ર, ઉપાસના, શાસ્ત્ર, ઉપદેશ, મંત્ર તે સર્વેને એકસરખાં છે; તોપણ જે ન્યૂનાધિકપણું રહી ગયું તેનું શું કારણ છે ? અને જે સંત છે તે તો સમદૃષ્ટિવાળા છે ને નિષ્પક્ષ છે ને ધર્મવાળા છે, તે તો જે જેવો હોય તેને તેમ કહે, માટે એનો ઉત્તર કહો." પછી પોતે જ એનો ઉત્તર કર્યો જે, **"જેનાં સંત વખાણ કરે છે તેને જ શ્રદ્ધા છે, માટે ધર્મ પાળ્યાને વિશે તેનો વધારો છે ને તેને સંતની સેવા કરવાને વિશે તથા ભગવાનની વાત સાંભળવાને વિશે પણ શ્રદ્ધા છે ને સંતનો વિશ્વાસ છે, માટે એ વધી ગયો.** અને જે આવા સમાગમમાં રહ્યો થકો વધ્યો નહિ તે શ્રદ્ધારહિત છે એમ જાણવું. **॥ ઈતિ વચ. લોયા ॥૮॥૧૧૬॥**

૧.શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈ મહારાજની મૂર્તિમાં નિમગ્ન રહેવારૂપ ૨.કોઈ એક બાબતનું પ્રતિપાદન કરતા વિભાગો ૩.નાની ઉંમરના ભણનારા સંતો ૪.વિશ્વાસપાત્ર ગણે છે.

વચનામૃત-૯ : ધર્માદિક ચારને ઊપજ્યાના હેતુનું

(તા.૧૧/૧૨/૧૮૨૦, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ એ ચારને ઊપજ્યાના ઉપાય બતાવ્યા છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તકે બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે આત્માનંદસ્વામીએ અખંડાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, **"વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ અને ધર્મ** એ ચારને ઊપજ્યાનો હેતુ શો છે ?" પછી તેનો ઉત્તર શ્રીજીમહારાજે કર્યો જે, "વૈરાગ્ય તો એમ ઊપજે જે, જો કાળનું સ્વરૂપ જાણ્યામાં આવે. તે કાળનું સ્વરૂપ તે શું ? તો નિત્ય પ્રલયને જાણે, નૈમિત્તિક પ્રલયને જાણે, પ્રાકૃત પ્રલયને જાણે અને આત્યંતિક પ્રલયને જાણે તથા બ્રહ્માદિક સ્તંબ[1] પર્યંત સર્વ જીવના આયુષને જાણે અને એમ જાણીને પિંડ-બ્રહ્માંડ સર્વ પદાર્થને કાળનું ભક્ષ સમજે ત્યારે **વૈરાગ્ય ઊપજે**. અને જ્ઞાન તો એમ થાય જે, જો 'બૃહદારણ્ય', 'છાંદોગ્ય', 'કઠવલ્લી' આદિક જે 'ઉપનિષદ્' તથા 'ભગવદ્ગીતા' તથા 'વાસુદેવમાહાત્મ્ય' તથા 'વ્યાસસૂત્ર' ઇત્યાદિક ગ્રંથનું સદ્ગુરુ થકી શ્રવણ કરે તો **જ્ઞાન ઊપજે**. અને ધર્મ તો એમ ઊપજે જો 'યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ', 'મનુસ્મૃતિ', 'પરાશરસ્મૃતિ', 'શંખલિખિતસ્મૃતિ' ઇત્યાદિ સ્મૃતિનું શ્રવણ કરે તો **ધર્મ ઊપજે** ને તેમાં નિષ્ઠા આવે. અને ભક્તિ એમ ઊપજે જે, ભગવાનની જે વિભૂતિઓ છે[2] તેને જાણે. તે કેમ જાણે ? તો ખંડ ખંડ પ્રત્યે ભગવાનની મૂર્તિયો જે રહી છે તેનું શ્રવણ કરે તથા ભગવાનનાં ગોલોક, વૈકુંઠ, બ્રહ્મપુર, શ્વેતદ્વીપાદિક ધામ છે તેને સાંભળે તથા જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયરૂપ

૧.ઘાસનું થૂંમડું કે નાનું જીવડું ૨.જેમાં ભગવાન વિશેષ ઐશ્વર્યે કરીને પ્રકાશે છે.

જે ભગવાનની લીલા તેને માહાત્મ્યે સહિત સાંભળે તથા રામ-કૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના અવતાર તેની જે કથાઓ તેને હેતે સહિત સાંભળે, તો ભગવાનને વિશે **ભક્તિ ઊપજે**. અને એ ચારમાં જે **ધર્મ છે તે તો કાચી બુદ્ધિ હોય ને પ્રથમ જ કર્મકાંડરૂપ જે સ્મૃતિયો તેનું શ્રવણ કરે તો ઊપજે** અને જ્યારે ધર્મને વિશે દૃઢતા થાય ત્યાર પછી ઉપાસનાના ગ્રંથનું શ્રવણ કરે, ત્યારે એને જ્ઞાન, ભક્તિ, વૈરાગ્ય એ ત્રણ્યે ઊપજે; એવી રીતે એ ચારને ઊપજ્યાના હેતુ છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૯॥૧૧૭॥**

વચનામૃત-૧૦ : નિર્વિકારી રહ્યાનું

(તા.૧૩/૧૨/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) સાધારણ ને અસાધારણ હેતનું કારણ કર્મ કરતી વખતે વૃત્તિના જે તીવ્ર-મંદ વેગ થાય છે તે છે. (૨) જો સારા દેશ-કાળાદિ સેવે તો શ્રીહરિને વિશે પણ એવું અસાધારણ હેત થાય છે. (૩) ત્રણ પ્રકારના વેગનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે. (૪) સ્ત્રી બાબતથી અવિકારી રહ્યાનાં બે ઉપાયો : ૧- સ્ત્રી પરમ દુઃખદાયી અને મોક્ષમાં વિરોધી છે એવી જીવમાં દૃઢતા. ૨- રાજા જનકની જેમ આત્મા તથા પરમાત્માના જ્ઞાનની અતિશય દૃઢતા. (૫) જે ભગવાનનો દૃઢ આશ્રિત હોય તેને માયા સુખદાયી છે, જેને નિશ્ચયમાં કચાસ છે તેને જ માયા દુઃખ દે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર સુદિ ૮ આઠમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર પ્રાતઃકાળને સમે વિરાજમાન હતા ને ધોળી છીંટની ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ જગતમાં કેટલાક મનુષ્યને સ્ત્રિયાદિક પદાર્થમાં એવું હેત થાય છે જે, 'તેનો વિયોગ થયો હોય તો પ્રાણનો ત્યાગ થઈ જાય'; અને કેટલાકને સ્ત્રિયાદિક પદાર્થમાં હેત છે પણ સાધારણ છે, માટે તેના વિયોગે કરીને પ્રાણનો ત્યાગ ન થાય; એ બે પ્રકારના જીવ છે. તે જેમ સંસારમાં હેતે કરીને જોડાય છે તેમ તે હેતવાળાને જો ભગવાન મળે તો તેમાં પણ એમ જ જોડાય જે, 'ભગવાનનો વિયોગ થાય તો પ્રાણ જાય'; અને જેને સંસારમાં સાધારણ હેત છે ને તેને ભગવાન

મળે તો ભગવાનમાં પણ સાધારણ હેત થાય. તે એ બે પ્રકારના જે મનુષ્ય તેને વિશે કર્મે કરીને એવો ભેદ છે કે એ બે પ્રકારના જીવ અનાદિના જ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ભેદ જીવમાં સ્વાભાવિક નથી, એ તો કર્મે કરીને થાય છે. તે કેવી રીતે થાય છે ? તો જ્યારે જીવ કર્મ કરે છે ત્યારે જીવની વૃત્તિનો વેગ ત્રણ પ્રકારે થાય છે : એક મંદવેગ, બીજો મધ્યમવેગ અને ત્રીજો તીવ્રવેગ. તેમાં જેવે વેગે વૃત્તિ પદાર્થમાં ચોંટે ત્યારે તેને તેવી જાતનું કર્મ લાગે છે. તે કર્મે કરીને સ્નેહમાં પણ ત્રણ પ્રકાર છે."

પછી વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વૃત્તિના વેગમાં એ ત્રણ પ્રકાર થયા તે ગુણે કરીને થયા કે કોઈ બીજા હેતુએ કરીને થયા ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ત્રણ પ્રકારના જે ભેદ તે ગુણે કરીને નથી; એ તો જે પદાર્થમાં કેવળ ઈન્દ્રિયો જ પ્રવર્તે ત્યારે મંદ વેગ થાય છે અને જ્યારે મને સહિત ઈન્દ્રિયો પદાર્થમાં જાય ત્યારે મધ્યમ વેગ થાય છે અને જ્યારે ઈન્દ્રિયો, મન અને જીવ એ ત્રણે ભેગાં થઈને પદાર્થમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે તે વૃત્તિનો તીવ્ર વેગ થાય છે. અને તે તીવ્ર વેગ એક ચક્ષુ ઈન્દ્રિયને વિશે લાગ્યો હોય તો બીજી ઈન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી[1] થઈને સર્વે ઈન્દ્રિયોમાં લાગે છે. એવી રીતે જે જે ઈન્દ્રિયમાં મુખ્યપણે તીવ્ર વેગ લાગ્યો હોય ત્યારે બીજી ઈન્દ્રિયો તેને અનુવર્તી થઈ રહે છે. અને એ જે તીવ્ર વેગ તે રજોગુણી, સત્ત્વગુણી અને તમોગુણી એ ત્રણેયને લાગે છે. અને એક એક ઈન્દ્રિયમાં તો સર્વને તીવ્ર વેગ હોય છે અને તદનુસારે પદાર્થમાં હેત થાય છે."

ત્યારે વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એને ભગવાનમાં કેમ તીવ્ર વેગે કરીને હેત થતું નથી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, ધ્યાન, શાસ્ત્ર, દીક્ષા, મંત્ર અને સંગ એટલાને યોગે કરીને શુભ અથવા અશુભ આચરણ થાય છે. તે જો રૂડા[2] દેશ, કાળ, સંગાદિક પ્રાપ્ત થયા હોય તો ભગવાનને વિશે પણ તીવ્ર વેગે કરીને સ્નેહ થાય છે અને જો ભૂંડા દેશાદિકનો યોગ થાય તો ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય છે."

૧.અનુસરનારી ૨.શ્રીહરિ કે સંતોના સંબંધવાળા

ત્યારે ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કાળ વિષમ હોય ત્યારે કેમ કરવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે જે સ્થળમાં કાળનું વિષમપણું હોય ત્યારે તે ઠેકાણેથી અન્ય સ્થળમાં ભાગી જવું, પણ વિષમ કાળમાં રહેવું નહીં. અને કાળ સત્યયુગ, ત્રેતા, દ્વાપર, કળિરૂપે કરીને બહાર વર્તે છે ને પોતાના અંતરમાં પણ વર્તે છે. તે જ્યારે હૈયામાં કળિ વર્તતો હોય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ હૈયામાં ધારવી નહિ, બહાર નેત્રને આગળ ધારવી."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેના હૃદયમાં મંદ વેગ, મધ્યમ વેગ ને તીવ્ર વેગ વર્તતો હોય તે કેમ જાણવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે મંદ વેગ વર્તતો હોય ત્યારે નાની બાળકી તથા નવયૌવનવાળી સ્ત્રી તથા વૃદ્ધ સ્ત્રી એ ત્રણેયને દેખીને સરખો ભાવ રહે; કેમ જે, ત્યાં એકલી ઇન્દ્રિયની જ વૃત્તિ ગઈ છે, માટે તેમાં મંદ વેગ છે. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયને વિશે મન ભળે છે ને એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે, ત્યારે બાળકી ને વૃદ્ધ સ્ત્રી તેનો તો ભૂંડો ઘાટ નથી થતો અને યુવાન સ્ત્રીને વિશે ભૂંડો ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામી જાય છે, એને મધ્યમ વેગ જાણવો. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયને વિશે મન ને જીવ એ બેય ભળીને એ ત્રણ પ્રકારની સ્ત્રીને દેખે છે ત્યારે તો એ ત્રણે પ્રકારની સ્ત્રીને વિશે ભૂંડા ઘાટ થાય છે ને વિકારને પામે છે અને પોતાની મા-બોન હોય તો તેને દેખીને પણ વિકારને પામે, એને તીવ્ર વેગ જાણવો."[1]

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ ત્રણ પ્રકારની જે સ્ત્રીઓ તેને દેખીને વ્યક્તિ[2] જણાય તથા રૂપ-કુરૂપ પણ જણાય અને વિકાર તો થાય નહિ, ત્યારે તેને કયો વેગ જાણવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે પદાર્થને અત્યંત દુઃખદાયી જાણીને મનન થયું હોય, પછી તે મનને કરીને તે પદાર્થને વિશે અત્યંત દોષ જણાય છે. તે દોષનો મનમાં વિચાર થઈને જીવમાં તે દોષ પ્રવેશ કરે છે અને જીવથી પર જે સાક્ષી[3] તેણે પણ તે દોષનું પ્રમાણ કર્યું છે,[4] તેણે કરીને એ દોષની અતિ દૃઢતા થઈ છે. માટે

૧.એવી રીતે બીજી ઇન્દ્રિયોમાં પણ ત્રણ પ્રકારનો વેગ જાણી લેવો. ૨.યૌવનાદિ અવસ્થાની વિક્તિ ૩.અંતર્યામી પરમાત્મા ૪.જીવમાં રહ્યા થકા 'તે વાત સત્ય છે' એમ સમજાવે છે.

પદાર્થને વિશે જ્યારે ઇન્દ્રિયની વૃત્તિ જાય છે ત્યારે તે વૃત્તિ ભેળે મન તથા જીવ એ બેય આવે છે, પણ જીવમાં જે અતિશય દોષની દૃઢતા છે તે દોષની સેડ્ય[1] મન-ઇન્દ્રિયોને વિશે સોંસરી નીસરે છે; માટે તે પદાર્થ યથાર્થ દેખાય ને જાણ્યામાં આવે, પણ તેને વિશે અત્યંત અભાવ આવી જાય છે. જેમ દૂધ-સાકરનું પાત્ર ભર્યું હોય ને તેમાં સર્પે લાળ નાખી હોય ને તેને નાંખતાં દીઠી હોય, પછી તે દૂધ જેવું પૂર્વે દેખાતું હતું તેવું ને તેવું જ દેખાય પણ તેનો અતિ અભાવ હૈયામાં વર્તે છે; કેમ જે, એણે એમ જાણ્યું છે જે, 'એને પીવે તો તત્કાળ પ્રાણ જાય.' તેમ જેને એમ સમજાયું જે, 'આ રૂપવાન સ્ત્રી છે તે કલ્યાણના માર્ગમાં વિરોધી છે' અને આ લોક-પરલોકને વિશે પરમ દુઃખદાયી છે ને સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ તો મને સર્વે પશુ આદિક જન્મને વિશે અનંતવાર થઈ છે અને હજી જો પરમેશ્વરને નહિ ભજું તો અનંત સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ થશે, માટે એ વાત દુર્લભ નથી. અને **ભગવાન ને ભગવાનના સંત તેનો સંગ તે તો મહાદુર્લભ છે અને એ દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિને વિશે એ સ્ત્રી જ પરમ વિઘ્નરૂપ છે,** એવું જાણીને જે હૈયામાં દોષની દૃઢતા થઈ છે તેણે કરીને ગમે તેવી રૂપવાન સ્ત્રી દેખાઈ જાય તોપણ વિકાર થાય નહીં.

અને વળી એને વિશે અવિકારી રહ્યાનું બીજું પણ કારણ છે. જેમ જનક વિદેહી જેવા જે મોટા ભગવાનના ભક્ત રાજા હતા, તે રાજ્યમાં રહ્યા હતા ને રમણીય એવા જે શબ્દાદિક પંચવિષય તેને ભોગવતા થકા પણ જ્ઞાનની દૃઢતાએ કરીને નિર્વિકારપણે રહ્યા. અને એ જનક જેવા જે જ્ઞાની હોય તે એમ વિચારે જે, **'હું આત્મા છું, શુદ્ધ છું, ચેતન છું, નિર્વિકાર છું, સુખરૂપ છું, અવિનાશી છું અને સ્ત્રીઆદિક જે વિષય છે તે તો દુઃખરૂપ છે, તુચ્છ છે, જડ છે અને નાશવંત છે'** એમ વિચારીને કેવળ પોતાના આત્મ-સ્વરૂપને જ સુખરૂપ જાણે છે. અને 'શબ્દાદિક વિષયમાં જે સુખ જેવું જણાય છે ને સારા જેવું જણાય છે તે આત્મા વતે જણાય છે અને આત્મા દેહમાંથી નીકળી જાય ત્યારે સુખરૂપ હોય તે ભૂંડું થઈ જાય છે.'

૧. 'આ વિષય અતિ દુઃખદાયી છે' એવી જાણપણારૂપ વૃત્તિ

એવી રીતે પોતાના આત્માને વિચારે અને આત્મા થકી પર જે પરમાત્મા તેનો વિચાર કરે જે, 'આવું જે માયા થકી પર શુદ્ધ આત્માનું જ્ઞાન તેને હું પામ્યો, તે સંતને પ્રતાપે પામ્યો છું; અને તે સંત પરમેશ્વરના ભક્ત છે અને પરમેશ્વર છે તે તો સર્વાત્મા[૧] એવા જે બ્રહ્મ[૨] તેના પણ આત્મા છે અને અક્ષરના પણ આત્મા[૩] છે અને અનંત કોટિ જે મુક્ત તેના પણ આત્મા છે. **એવા જે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા નારાયણ તેનો હું બ્રહ્મરૂપ એવો દાસ છું.'**

અને તે ભગવાનનો મહિમા તો એમ સમજે જે, **'द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि।'**[૪] ઇત્યાદિક શ્રુતિએ ભગવાનનો મહિમા અતિશય પ્રતિપાદન કર્યો છે. એવી રીતે પોતાના સ્વરૂપનું તથા પરબ્રહ્મના સ્વરૂપનું જેને જ્ઞાન છે, તેને ગમે તેવા સુંદર વિષય પ્રાપ્ત થાય પણ તેણે કરીને કાંઈ લેશમાત્ર પણ તેનું મન વિકારને પામે નહીં. અને અવશ્ય જે શબ્દાદિક વિષય ગ્રહણ કર્યા જોઈતા હોય તેને ગ્રહણ કરે પણ તે વિષયને આધીન થઈ જાય નહિ, સ્વતંત્રપણે ગ્રહણ કરે. જેમ કરોળિયો પોતાની લાળને વિસ્તારીને પાછી સ્વતંત્રપણે ગળવી ઘટે ત્યારે ગળી લે છે; તેમ એવો **જે જ્ઞાની તે પોતાના ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિને વિષયમાં પ્રસારીને પાછો સ્વતંત્ર થકો સંકેલી લે છે.**

અને એવો જે હોય તે રાજ્યમાં હોય તોપણ વનમાં છે અને વનમાં હોય તોપણ તેને રાજ્ય કરતાં વધતો આનંદ છે. અને એવો જે જ્ઞાની તે રાજ્યમાં રહ્યો હોય ને હજારો મનુષ્ય પોતાની આજ્ઞામાં રહેતા હોય ને સમૃદ્ધિએ યુક્ત હોય, તેણે કરીને પોતાને કાંઈ એમ ન માને જે, 'હું બહુ મોટો થઈ ગયો.' અને તે રાજ્યનો નાશ થઈ જાય ને હાથમાં મૃત્તિકાનું પાત્ર લઈને ઘરોઘર માગી ખાય, તેણે કરીને એમ ન માને જે, 'હું હવે તો ગરીબ થઈ ગયો.' કેમ જે, તે તો પોતાના કેફમાં મહા અલમસ્ત રહે

૧.સર્વમાં વ્યાપક ૨.નિરાકાર બ્રહ્મ અથવા મૂળપુરુષ ૩.આધાર, નિયંતા અને સ્વામી ૪.**અર્થ :** બ્રહ્માદિ દેવો પણ તમારા મહિમાના પારને પામતા નથી; એટલું જ નહિ, તમે પણ તમારા મહિમાના અંતને પામતા નથી. કેમ જે, તમારો મહિમા એવો અમાપ છે. (ભાગ.૧૦/૮૭/૪૧)

તથા તેણે પોતાના સ્વરૂપનો તથા ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા જાણ્યો છે; તે માટે એને સોનું, કૂચો, લોઢું, પાષાણ એ સર્વને વિશે સમબુદ્ધિ વર્તે છે તથા માન-અપમાનને વિશે સમબુદ્ધિ વર્તે છે.

અને એવો જે જ્ઞાની તેને કોઈ પદાર્થ બંધન કરવા સમર્થ નથી; કેમ જે, એની દૃષ્ટિ તો અતિ મોટી થઈ ગઈ છે ને માયિક સર્વે પદાર્થને તુચ્છ જાણ્યા છે. જેમ કોઈક પુરુષ પ્રથમ કંગાલ હોય ને પછી તેને રાજ્ય મળે ત્યારે તેની દૃષ્ટિ મોટી થાય છે, અને પ્રથમ લાકડાંના ભારા વેચતો હોય તથા બીજાં તુચ્છ તુચ્છ કામ કરતો હોય તે સર્વે એને વીસરી જાય ને મોટાં મોટાં રાજ્ય સંબંધી કાર્ય કરવા લાગે; તેમ એવા જ્ઞાનીને સર્વ પદાર્થમાત્ર તુચ્છ થઈ જાય છે ને એવા જ્ઞાનને વિશે એની વિશાળ દૃષ્ટિ થાય છે. અને **એવી રીતે જે સમજ્યો છે તે સુખિયો છે. તથા જે વિશ્વાસી હોય કહેતાં એમ સમજતો હોય જે, 'આવા મોટા સંત તથા ભગવાન જે વાત કહે છે તે એમ જ છે, પણ એમાં કાંઈ સંશય નથી'; એમ સમજીને તે ભગવાન તથા સંત જેમ કહે તેમ કરવા લાગે, એ બે જણ જ સુખિયા છે ને એ વિના જે બીજા છે તે સુખિયા નથી.** ત્યાં શ્લોક છે –

यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः ।
तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ।।[1]

તથા ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે જે –

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ।।[2]

૧.**અર્થ :** જે શાસ્ત્રીય તથા વ્યાવહારિક બાબતમાં અતિશય ભોળો છે. પરંતુ ભગવાન અને તેમના ભક્તનાં વચનમાં દૃઢ વિશ્વાસ છે અને તેમના કહેવા પ્રમાણે ભગવાનને ભજે છે એવો એક ભક્ત અને બીજો જે બુદ્ધિથી પર એવા આત્મા-પરમાત્માના યથાર્થ જ્ઞાનને પામ્યો છે તે બંને સુખ પામે છે. પરંતુ જે જ્ઞાની કે વિશ્વાસી એકેય નથી એવો અધૂરિયો જીવ છે તે તો જીવતાં કે મરીને પણ દુખિયો જ રહે છે. (ભાગવત : ૩/૭/૧૭) ૨.**અર્થ :** જે રૂપ-રસાદિ વિષય ભોગનો આહાર કરતો નથી તે મનુષ્યના વિષયો નિવૃત્ત થાય છે ખરા પણ આસક્તિ રહી જાય છે. જ્યારે પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે ત્યારે આસક્તિ પણ ટળી જાય છે. (ગીતા : ૨/૫૯)

એવી રીતે જેની અલૌકિક દૃષ્ટિ થાય છે તેને પરમેશ્વર વિના સર્વે પદાર્થ તુચ્છ થઈ જાય છે. અને આ બે શ્લોક છે તેનો પણ એકસરખો ભાવ છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! હવે તમે જે પ્રશ્ન પૂછતા હતા તે પૂછો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માયામાં તે કેવળ દુઃખ છે કે સુખ પણ કાંઈક છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "માયા તો કેવળ દુઃખદાયી છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "માયામાંથી ઊપજ્યા એવા જે સત્ત્વ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણ, તેમાં જે સત્ત્વ છે તે તો સુખરૂપ કહેવાય છે. તથા શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, **'सत्त्वं यद्ब्रह्मदर्शनम्'**[1] તથા સત્ત્વગુણની સંપત્તિ તે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વિવેક, શમ-દમાદિક છે. એવી જે માયા તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે ? અને વળી એકાદશસ્કંધમાં કહ્યું છે જે –

विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव ! शरीरिणाम् ।
मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते ॥[2]

માટે મોક્ષને કરે એવી જે વિદ્યારૂપ માયા તે કેવી રીતે દુઃખદાયી છે ?" પછી એ પ્રશ્નને સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સર્વે પરમહંસ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર અમથી થાય નહિ, એનો ઉત્તર તો કૃપા કરીને તમે જ કરો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ યમરાજાનું જે રૂપ તે પાપી જીવને અતિ ભયાનક વિકરાળ જણાય છે તથા મોટા મોટા દાંત ને મોટું મુખ ભયાનક દેખાય છે તથા કાજળ જેવું કાળું ને પર્વત જેવું મોટું ને કાળ જેવું ભયાનક એવું દુઃખરૂપ દેખાય છે, અને પુણ્યવાળા જે જીવ તેને તો તે યમરાજાનું રૂપ અતિશય સુખદાયી વિષ્ણુના જેવું જણાય છે; તેમ માયા છે

૧.**અર્થ :** જે સત્ત્વગુણ છે તે પરબ્રહ્મનું દર્શન કરાવનારો છે. (ભાગવત : ૧/૨/૨૪) ૨.**અર્થ :** હે ઉદ્ધવ ! મારી ઉપાસના-ભક્તિરૂપ વિદ્યા અને અજ્ઞાન તથા આસક્તિરૂપ એવી જે અવિદ્યા તે બન્ને શરીરની જેમ મને આધીન છે. કેમ જે, તે મારી સંકલ્પરૂપ માયાથી નિર્માણ થયેલી છે. અનાદિકાળથી ચાલી આવતી આ ભક્તિરૂપ વિદ્યા આત્માઓનો મોક્ષ કરનારી અને આસક્તિરૂપ અવિદ્યા બંધન કરનારી છે. (ભાગવત : ૧૧/૧૧/૩)

તે જે ભગવાનથી વિમુખ છે તેને તો અતિ બંધન કરનારી છે ને અતિ દુઃખદાયી છે, અને જે ભગવાનના ભક્ત છે તેને તો એ માયા અતિશય સુખદાયી છે અને માયાનાં કાર્ય જે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ અને દેવતા તે સર્વે ભગવાનની ભક્તિને અતિ પુષ્ટ કરે છે. માટે ભગવાનના ભક્તને તો માયા દુઃખદાયી નથી, પરમ સુખદાયી છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જ્યારે માયા સુખદાયી છે ત્યારે પરમેશ્વરનો ભક્ત હોય, તે ભગવાનની મૂર્તિને હૃદયમાં ધારીને ભજન કરવા બેસે છે ત્યારે એને અંતઃકરણરૂપ માયા તે સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપે કરીને કેમ દુઃખ આપે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સારી પેઠે સમજીને અતિશય દૃઢ ભગવાનનો આશ્રય[1] હોય, તેને તો અંતઃકરણરૂપ માયા છે તે દુઃખ દેતી નથી; અને જેને એવા આશ્રયમાં ફેર હોય તેને દુઃખ દે છે.** જેમ કાચો સત્સંગી હોય તો તેને કુસંગી હોય તે ડગાવવાનો આગ્રહ કરે, પણ જે પાકો સત્સંગી હોય તેને ડગાવ્યાની કોઈ લાલચ રાખે નહિ અને તેને સાંભળતાં કોઈ સત્સંગનું ઘસાતું બોલી શકે નહીં. તેમ જેને એવો પરિપક્વ પરમેશ્વરનો આશરો થયો છે, તેને ડગાવ્યાની લાલચ અંતઃકરણરૂપ માયા રાખે નહિ અને સામી તેની ભક્તિમાં પુષ્ટિ કરવા લાગે; અને જેના જીવને વિશે એવા આશરામાં કાંઈ કાચ્યપ[2] હોય, તેને એ માયા ડગાવે છે ને દુઃખ દે છે. અને જ્યારે એનો એ જીવ એવી રીતે ભગવાનનો પરિપક્વ આશ્રય કરશે ત્યારે એને ડગાવ્યાને અર્થે ને પીડવાને અર્થે માયા સમર્થ નહિ થાય. માટે એનો ઉત્તર એ જ છે જે, 'જેને ભગવાનનો એવો પરિપક્વ નિશ્ચય છે તેને કોઈ રીતે માયા દુઃખ દેવાને અર્થે સમર્થ થતી જ નથી." **॥ ઇતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૦॥૧૧૮॥**

વચનામૃત-૧૧ : સત્પુરુષ અને અસત્પુરુષની સમજણનું

(તા.૨૭/૧૨/૧૮૨૦, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સત્‌શાસ્ત્ર થકી સત્પુરુષ તથા અસત્પુરુષ જેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે,

૧.આશરો; સ્વરૂપનિષ્ઠા ૨.મહારાજમાં માયિકભાવ તથા સ્વબળ અને સાધનબળ

તે બાબત વર્ણવી છે. (૨) પોતાને ભગવાનની જે મૂર્તિ મળી હોય તેનું જ ધ્યાન કરવું અને પૂર્વે ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું; એવી પતિવ્રતાની જેમ દૃઢ ટેક રાખવી. (૩) સત્‌શાસ્ત્રનું શ્રવણ સત્પુરુષ થકી જ કરવું.

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૮ આઠમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં પ્રાતઃકાળને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવત' તથા 'ભગવદ્‌ગીતા' એ આદિક જે સત્‌શાસ્ત્ર તે થકી અસત્પુરુષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર કરીએ છીએ જે, અસત્પુરુષની એમ સમજણ છે જે, આ વિશ્વને વિશે સ્થાવર-જંગમરૂપ એવી જે સ્ત્રી-પુરુષની સર્વે આકૃતિઓ તે જે તે વિરાટરૂપ એવા જે આદિપુરુષનારાયણ તે થકી માયાએ કરીને ઊપજી છે, માટે એ સર્વે આકૃતિઓ તે નારાયણની જ છે. તે સારુ જે મુમુક્ષુ કલ્યાણને ઇચ્છતો હોય તેને પ્રથમ પોતાનું મન વશ કરવું. તે મન જે તે સ્ત્રીઓ તથા પુરુષરૂપ એવી ઉત્તમ-નીચ જે જે આકૃતિઓ તેને વિશે આસક્ત થાય, ત્યારે તેને તે જ આકૃતિનું મનને વિશે ધ્યાન કરવું, તો એને સદ્ય[1] સમાધિ થાય; અને તે આકૃતિને વિશે જો મન દોષને કલ્પે, તો તેમાં બ્રહ્મની ભાવના લાવવી જે, 'સમગ્ર જગત તે બ્રહ્મ છે', એમ વિચાર કરીને તે સંકલ્પને ખોટો કરવો. એવી રીતે જે સત્શાસ્ત્રમાંથી અનુભવનું ગ્રહણ કરવું તે અસત્પુરુષની સમજણ છે. અને એમ સમજવું એ એના મનનો અતિ દુષ્ટભાવ[2] છે અને એનું ફળ અંતકાળે ઘોરતમ નરક છે ને સંસૃતિ[3] છે."

ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન કર્યો જે, "એ સત્શાસ્ત્ર થકી સત્પુરુષ જે તે કેવી સમજણનું ગ્રહણ કરે છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ

૧.તત્કાળ ૨.વિષયભોગની ઇચ્છામાંથી જન્મેલો તથા પોતાનું અને બીજાનું અહિત કરનારો ભાવ ૩.જન્મ-મરણ; લખચોરાશી

બોલ્યા જે, "એ સત્શાસ્ત્રને વિશે જ[1] એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કર્યો છે જે, એક પુરુષોત્તમનારાયણ વિના બીજા જે શિવ-બ્રહ્માદિક દેવતા તેનું ધ્યાન જે મોક્ષને ઇચ્છતો હોય તેને કરવું નહિ; અને મનુષ્યને વિશે તથા દેવતાને વિશે જે પુરુષોત્તમનારાયણની રામ-કૃષ્ણાદિક મૂર્તિઓ તેનું ધ્યાન કરવું. અને તેને વિશે પણ જે ડાહ્યા છે તે જે તે, જે સ્થાનકમાં એ રામ-કૃષ્ણાદિક ભગવાનની મનુષ્યરૂપ મૂર્તિઓ રહી છે તે સ્થાનકને વિશે વૈકુંઠ, ગોલોક, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ લોકની ભાવના કરે છે; અને તે લોકોને વિશે રહ્યા જે પાર્ષદ તેની ભાવના રામ-કૃષ્ણાદિકના પાર્ષદ જે હનુમાન-ઉદ્ધવાદિક તેને વિશે કરે છે; અને કોટિ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્રમા, અગ્નિ તેના પ્રકાશ જેવી પ્રકાશમાન એવી જે તે લોકોને વિશે રહી પુરુષોત્તમનારાયણની દિવ્ય મૂર્તિઓ તેની ભાવના તે રામ-કૃષ્ણાદિકને વિશે કરે છે.

એવી રીતે જે સત્શાસ્ત્ર થકી સમજણનું ગ્રહણ કરીને દિવ્યભાવે સહિત મનુષ્યરૂપ ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરે છે, તેને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિઓ તથા તે વિનાના જે અન્ય આકાર તે બેયને વિશે સમપણું થાય જ નહીં. અને ભગવાનના અવતારની જે મૂર્તિઓ તે છે તો દ્વિભુજ, અને તેને વિશે ચાર ભુજની ભાવના, અષ્ટ ભુજની ભાવના કહી છે તે પણ ભગવાનની મૂર્તિ ને તે વિનાના અન્ય આકાર તે બેમાં જે અવિવેકી પુરુષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે.

અને **જેવી ભગવાનની મૂર્તિ પોતાને મળી હોય તેનું જ ધ્યાન કરવું અને પૂર્વે ભગવાનના અવતાર થઈ ગયા તે મૂર્તિનું ધ્યાન ન કરવું.** અને પોતાને ભગવાનની મૂર્તિ મળી હોય તેને વિશે જ પતિવ્રતાની પેઠે ટેક રાખવી. જેમ પાર્વતીએ કહ્યું છે જે, 'કોટિ જન્મ લગ રગડ[2] હમારી, વરું[3] શંભુ[4] કે રહું કુમારી.'

૧.ભવિષ્યત્પુરાણાંતર્ગત શ્રીવિષ્ણુધર્મ ૧૦૦/૨૫-૨૮માં : "**आब्रह्मस्तम्बपर्यन्ता जगदन्तर्व्यवस्थिताः। प्राणिनः कर्मजनितसंसारवशवर्तिनः॥ यतस्ततो न ते ध्याने ध्यानिनामुपकारकाः। अविद्यान्तर्गताः सर्वे ते हि संसारगोचराः॥ पश्चादुद्भूतबोधाश्च ध्याने नैवोपकारकाः। नैसर्गिको न वै बोधस्तेषामप्यन्यतो यतः॥ तस्मात्तदमलं ब्रह्म निसर्गादेव बोधवत्।**" ઇત્યાદિ વચનથી

૨.સખત મહેનત – સાધના અથવા રખડપટ્ટી – હેરાનગતિ ૩.પરણું ૪.શંકરને જ

એવી રીતે પતિવ્રતાપણાની ટેક તે પણ ભગવાનનું રૂપ ને અન્ય જીવનું રૂપ તે બેયને વિશે અવિવેકી પુરુષને સમભાવ થાય છે તેની નિવૃત્તિને અર્થે કહી છે; કેમ જે, પોતાને મળી જે મૂર્તિ તેને મૂકીને તેના જ પૂર્વે પરોક્ષ અવતાર થયા છે તેનું જો ધ્યાન કરે, તો તે ભગવાન વિના બીજા જે દેવ-મનુષ્યાદિક આકાર છે તેનું પણ ધ્યાન કરે. માટે પતિવ્રતાના જેવી ટેક કહી છે, પણ ભગવાનની મૂર્તિઓને વિશે ભેદ નથી. આવી રીતે સત્પુરુષની સમજણ છે. **માટે જે સત્શાસ્ત્રનું શ્રવણ કરવું તે સત્પુરુષ થકી જ કરવું, પણ અસત્પુરુષ થકી સત્શાસ્ત્રનું કોઈ દિવસ શ્રવણ કરવું નહીં.”**

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૧॥૧૧૯॥

વચનામૃત-૧૨ : છ પ્રકારના નિશ્ચયનું – સવિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયનું

(તા.૨૮/૧૨/૧૮૨૦, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) શ્રીહરિના સવિકલ્પ ને નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયના છ ભેદનું યથાર્થ વર્ણન કર્યું છે. (૨) વક્તાને વિશે જે દેશ-કાળાદિકનું શુભ-અશુભપણું તેણે કરીને શ્રોતામાં નિશ્ચયના ભેદ પડી જાય છે. (૩) શ્રોતાને શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધા ઊપજે અને ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા વક્તા મળે ને દેશ-કાળ સારા હોય તો આ જ જન્મે શ્રેષ્ઠ નિશ્ચય થાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને બીજાં સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન કર્યો જે, “ભગવાનનો નિશ્ચય બે પ્રકારનો છે : એક સવિકલ્પ ને બીજો નિર્વિકલ્પ. અને તે બેમાં પણ ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના ભેદ છે. તે બે મળીને છો ભેદ થયા. તેનાં લક્ષણ પૃથક્ પૃથક્ કરીને કહો.” પછી તેનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“સવિકલ્પ નિશ્ચયમાં કનિષ્ઠ ભેદ** તો એ જે, ભગવાન જે તે અન્ય મનુષ્યની બરોબર કામ, ક્રોધ, લોભ,

સ્વાદ, માન એ આદિકને વિશે પ્રવર્તે ત્યાં સુધી તો ભગવાનનો નિશ્ચય રહે, પણ જો વધારો કરે તો ન રહે. અને **મધ્યમ ભેદ** તો એ જે, મનુષ્ય થકી બમણા કામાદિકને વિશે અધિક પ્રવર્તે ત્યાં સુધી પણ નિશ્ચય રહે. અને **ઉત્તમ ભેદ** તો એ જે, ભગવાન ગમે તેવું નીચ જાતિની પેઠે આચરણ કરે તથા મદ્ય, માંસ, પરસ્ત્રી, ક્રોધ, હિંસા ઈત્યાદિક ગમે તેવું આચરણ કરે તોપણ સંશય થાય નહિ; કેમ જે, એ ભક્ત ભગવાનને એમ જાણે છે જે, **'ભગવાન તો સર્વના કર્તા છે ને પરમેશ્વર છે ને સર્વના ભોક્તા છે. માટે જે જે ક્રિયા પ્રવર્તે છે તે અન્વયપણે નિયંતારૂપે કરીને સર્વને વિશે રહ્યા જે ભગવાન તે થકી જ પ્રવર્તે છે,** તો એ તો કાંઈક થોડીક એવી નીચ જેવી ક્રિયા કરી તેણે કરીને એમને કાંઈ બાધ[1] નથી; કેમ જે, એ તો સર્વકર્તા છે.' એવી રીતે ભગવાનને વિશે સર્વેશ્વરપણું[2] જાણે, માટે એને **ઉત્તમ સવિકલ્પ નિશ્ચયવાળો** ભગવદ્ભક્ત કહીએ.

અને હવે નિર્વિકલ્પમાં કનિષ્ઠ ભક્ત કયો ? તો ભગવાનને સર્વ શુભ-અશુભ ક્રિયા કરતા દેખે તોપણ એમ સમજે જે, **'સર્વ ક્રિયાને કરે છે તોપણ અકર્તા છે; કેમ જે, એ ભગવાન તો બ્રહ્મરૂપ[3] છે.** તે બ્રહ્મ કેવું છે ? તો આકાશની પેઠે સર્વને વિશે રહ્યું છે ને સર્વની ક્રિયાઓ તેને વિશે જ થાય છે.' એવું જે બ્રહ્મપણું તે ભગવાનને વિશે જાણે. જેમ 'રાસપંચાધ્યાયી'માં શુકજી પ્રત્યે પરીક્ષિત રાજાએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, 'ધર્મરક્ષક ભગવાનનો અવતાર, તેણે પરદારાનો[4] સંગ કેમ કર્યો ?' ત્યારે તેનો ઉત્તર શુકજીએ કર્યો જે, 'શ્રીકૃષ્ણ તો અગ્નિની પેઠે તેજસ્વી છે, તે જે જે શુભ-અશુભ ક્રિયાને કરે છે તે સર્વે ભસ્મ થઈ જાય છે.' એવી રીતે ભગવાનને નિર્લેપ એવા બ્રહ્મરૂપ જાણે, તેને **કનિષ્ઠ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો** કહીએ. અને શ્વેતદ્વીપને વિશે રહ્યા જે ષટ્ ઊર્મિએ[5] રહિત એવા નિરન્નમુક્ત[6] તે જેવો[7] પોતે થઈને વાસુદેવની

૧.હાનિ ૨.સર્વકર્તાપણું તથા સર્વસ્વામીપણું ૩.સર્વમાં રહેવા છતાં તેના ગુણ-દોષોથી સંપૂર્ણ નિર્લેપ, અસંગી અને નિર્વિકાર રહેનારા ૪.પરસ્ત્રીઓનો ૫.ભૂખ-તરસ, જરા-મૃત્યુ, હર્ષ-શોકથી ૬.નિરાહારપણે રહી ભજન તથા તપ કરનારા ૭.છ ઊર્મિના બંધને રહિત

ઉપાસના કરે, તેને **મધ્યમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો** કહીએ. અને અષ્ટાવરણે યુક્ત એવાં જે કોટિ કોટિ બ્રહ્માંડ તે જે અક્ષરને વિશે અણુની પેઠે જણાય છે, એવું જે **પુરુષોત્તમનારાયણનું ધામરૂપ અક્ષર તે રૂપે પોતે રહ્યો થકો પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરે, તેને ઉત્તમ નિર્વિકલ્પ નિશ્ચયવાળો કહીએ.**"[1]

ત્યારે ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એવી રીતે નિશ્ચયના ભેદ તે શાણે કરીને થયા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે મુમુક્ષુ પ્રથમ ગુરુ પાસે આવે ત્યારે વક્તા જે ગુરુ તેને વિશે દેશ, કાળ, સંગ, દીક્ષા, ક્રિયા, મંત્ર, શાસ્ત્રાદિકનું જે શુભ-અશુભપણું તથા પોતાની જે શ્રદ્ધા તેનું જે મંદ-તીક્ષ્ણપણું તેણે કરીને એવા ભેદ પડી જાય છે. માટે સારા દેશાદિકને સેવવા તથા વક્તા પણ સુધો શાંત[2] હોય ને તેમાં કોઈ દોષ ન હોય, તે સમે તે થકી જ્ઞાન સાંભળવું."

ત્યારે વળી ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કદાચિત્ કોઈક યોગે કરીને કનિષ્ઠ નિશ્ચય થયો હોય તેને પાછો વળી ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય કે નહીં ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જો શ્રોતાને ઉત્કૃષ્ટ શ્રદ્ધા ઊપજે તથા રૂડા દેશાદિક પ્રાપ્ત થાય તથા ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનવાળો વક્તા મળે તો સર્વોત્કૃષ્ટ નિશ્ચય થાય, નહિ તો જન્માંતરે કરીને ઉત્કૃષ્ટ નિશ્ચયને પામે."**[3]

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૨॥૧૨૦॥

વચનામૃત-૧૩ : દેશકાળે પરાભવ ન થાય તેનું

(તા.૩૦/૧૨/૧૮૨૦, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં અખંડ નિમગ્ન રહે તો નાના કે મોટા કોઈ જીવને માયાનો પરાભવ ન થાય. (૨) જેમ રાજા અને રાજાના ચાકરમાં ભેદ છે, તેમ ભગવાન અને તેના મુક્તોમાં ભેદ છે જ. (૩) પુરુષોત્તમનારાયણ જેવા તો એ એક જ છે. તેને લઈને મુક્તાનંદસ્વામી જેવાને ભગવાન જેવા કહેવાય, પણ એ પુરુષોત્તમ જેવા તો બીજા કોઈ છે જ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ પ્રાતઃકાળને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ખાચરના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર

૧.આ છ પ્રકારના નિશ્ચયમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ છે એમ સમજવું. ૨.સંપૂર્ણ સ્થિર; રાગ-દ્વેષ, પક્ષાપક્ષી અને ઉદ્વેગથી રહિત ૩.ત્યાર પછી અક્ષરધામને પામે છે.

વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજા ધોળા ફેંટાની બોકાની વાળી હતી ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ચોફાળ ઓઢ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "મોટેરા-મોટેરા પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામીએ બ્રહ્માનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કેવો પુરુષ હોય તેને દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય ને કેવો હોય તેને થાય ? અને સાંભળ્યામાં તો એમ આવે છે જે, 'બ્રહ્માને પણ સરસ્વતીને દેખીને મોહ થયો ને શિવજીને પણ મોહિનીને દર્શને કરીને મોહ થયો.' માટે વિચારીને ઉત્તર કરો; કેમ જે, એવા મોટાને પણ દેશ-કાળાદિકે કરીને પરાભવ થયો."

પછી તેનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એ છે જે, **નાડી-પ્રાણ સંકેલાઈને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિએ કરીને શ્રીનારાયણનાં ચરણારવિંદમાં રહ્યો હોય, તો તુચ્છ જેવો જીવ હોય તેને પણ દેશ, કાળ, સંગાદિકે કરીને પરાભવ ન થાય.** અને એવી રીતે બ્રહ્માદિક રહ્યા હોય તો તેને પણ પરાભવ ન થાય. અને એવી રીતે સ્થિતિ ન થઈ હોય ને દેહમાં વર્તતા હોય, તો બીજા જીવને પરાભવ થાય ને એવા મોટા જે બ્રહ્માદિક તેને પણ થાય. અને એમ ન હોય તો –

तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु कोऽन्वखण्डितधीः पुमान् ।
ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया ॥[1]

એ શ્લોકનો અર્થ ઠીક બેસે નહીં. માટે એને વિશે રહ્યા થકા તો એક નારાયણ ઋષિને પરાભવ ન થાય અને બીજો તો ગમે એવો મોટો હોય ને તે જો નારાયણનાં ચરણારવિંદને વિશે નિમગ્ન ન રહે તો તેને પરાભવ

૧. **અર્થ :** બ્રહ્માએ સર્જેલા મરીચ્યાદિક, તેમણે સર્જેલા કશ્યપાદિક, તેમણે સર્જેલા દેવ-મનુષ્યાદિક તે સર્વેને મધ્યે આ લોકમાં એક નારાયણ ઋષિ વિના એવો કોણ પુરુષ છે કે જેની સમજણ સ્ત્રીરૂપી માયાથી ખંડિત ન થાય ?! (ભાગવત : ૩/૩૧/૩૭)

થાય અને જો નિમગ્ન રહે તો ન થાય. એવી રીતે અમે અમારા અંતરમાં અચળ સિદ્ધાંત કરી રાખ્યો છે. અને તે ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः ।
न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ॥[1]

તથા ભગવાને કહ્યું છે જે –

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥[2]

એવી રીતે માયાએ કરીને નિર્લેપપણું તે એક નારાયણને જ છે અથવા તે નારાયણને નિર્વિકલ્પપણે પામ્યો હોય તેને પણ પરાભવ ન થાય. અને સવિકલ્પપણે જો નારાયણને પામ્યો હોય તો તે ગમે તેવો મોટો હોય તેને પણ પરાભવ થાય."

અને ત્યાર પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જ્યાં સુધી એ મુક્તોને ગુણનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી તો તેને દેશ-કાળાદિકે કરીને વિપર્યયપણું[3] થાય અને નારાયણ છે તે તો ગુણમાં રહ્યા થકા દેશ-કાળાદિકે કરીને પરાભવને ન પામે, એ તો ઠીક; પણ જ્યારે એ સર્વે મુક્તોને ગુણનો સંબંધ ન હોય ને નિર્ગુણપણે કરીને અક્ષરધામને વિશે રહ્યા હોય અને નારાયણ પણ ત્યાં તેવી જ રીતે રહ્યા હોય, તે વારે એ સર્વે ચૈતન્યમય છે ને નિર્ગુણ છે ને '**मम साधर्म्यमागताः**'[4] એવી રીતે નારાયણના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે એવા જે મુક્ત અને નારાયણ તેને વિશે કેમ ભેદ સમજવો ?"

૧.**અર્થ :** જેમ ભગવાનના ભક્તનું ભગવાનના સ્વરૂપસંબંધી જ્ઞાન ભક્તના દેહમાં રહેલા સતત વિકારાદિ દોષથી અને જીવમાં રહેલા અવિદ્યાદિ દોષોથી લોપાતું નથી, તેમ ભગવાન જડ માયા અને સર્વે ચેતનોમાં વ્યાપીને રહ્યા છે તથાપિ માયાના સત્ત્વાદિ ગુણથી અને જીવના રાગ-દ્વેષાદિ દોષોથી લોપાતા નથી - આ પરમેશ્વરનું પરમેશ્વરપણું છે. (ભાગવત : ૧/૧૧/૩૮) ૨.**અર્થ :** (ભગવાન કહે છે) મેં જ આ જગતરૂપે પ્રર્વતાવેલી અને મારી શક્તિરૂપ એવી મારી ત્રિગુણાત્મિકા માયા તરવી અત્યંત કઠિન છે. એટલે જ જેઓ મને જ આશરે છે - સોંપાઈ જાય છે, તેઓ આ માયાને તરી જાય છે. (ગીતા : ૭/૧૪) ૩.ઊલટાપણું; બંધનપણું ૪.**અર્થ :** મારા સમાન રૂપ તથા ગુણને પામેલા છે. (ગીતા : ૧૪/૨)

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ ચંદ્રમા છે ને તારા છે તેમાં ભેદ છે કે નહીં ? જુઓને, પ્રકાશપણે કરીને સરખા નથી અને બિંબમાં પણ ઘણો ભેદ છે અને સર્વ ઔષધિનું પોષણ તે પણ ચંદ્રમા વતે જ થાય પણ બીજે તારે ન થાય, અને **રાત્રિનો અંધકાર તે પણ ચંદ્રમાએ કરીને ટળે પણ તારાએ કરીને ટળે નહિ; તેમ નારાયણ તથા મુક્તોમાં ભેદ છે.**

અને વળી જેમ રાજા ને રાજાના ચાકર તે મનુષ્ય જાતિએ કરીને સરખા છે પણ રાજાનું સામર્થ્ય, ઐશ્વર્ય, રૂપ, લાવણ્યતા તે સર્વોપરી છે; અને જે રાજા વતે થાય તે ચાકર વતે થાય નહિ, સૂઝે એવડો મોટો હોય તોપણ ન થાય. **તેમ પુરુષોત્તમનારાયણ તે સર્વકર્તા છે, સર્વકારણ છે, સર્વનિયંતા છે, અતિ રૂપવાન છે, અતિ તેજસ્વી છે, અતિ સમર્થ છે અને 'कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थः'[1] છે; તે જો પોતાની ઈચ્છામાં આવે તો એ અક્ષરધામને વિશે રહ્યા જે મુક્ત તે સર્વેને પોતાના તેજને વિશે લીન કરીને પોતે એક જ વિરાજમાન રહે** અને સૂઝે તો એ સર્વે મુક્ત તેમણે સેવ્યા થકા એમની ભક્તિને અંગીકાર કરે ને એ સહિત વિરાજમાન રહે. અને જે અક્ષરધામને વિશે પોતે રહ્યા છે તે **અક્ષરને પણ લીન કરીને પોતે સ્વરાટ્[2] થકા એકલા જ વિરાજમાન રહે;** અને પોતાને મનમાં આવે તો એ અક્ષરધામ વિના પણ અનંત કોટિ મુક્તને પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને ધારવાને સમર્થ છે. જેમ પૃથુ ભગવાને પૃથ્વીને કહ્યું જે, 'મારા ધનુષ થકી નીસર્યાં જે બાણ તેણે કરીને તને મારીને મારા સામર્થ્યે કરીને આ સર્વ જગતને ધારવાને હું સમર્થ છું'; તેમ એ નારાયણ પોતાને ઐશ્વર્યે કરીને સર્વોપરી વર્તે છે. તે એને ને બીજા અક્ષરાદિક મુક્તને સરખા કહે છે તે દુષ્ટ મતવાળા જાણવા ને તેને અતિ પાપી જાણવા અને એનાં દર્શન પણ કરવાં નહીં. અને એવી રીતની સમજણવાળાનાં દર્શન કરીએ તો પંચ મહાપાપ જેવું પાપ થાય.

૧.**कर्तुम्** – કાંઈ પણ કરવા માટે, **अकर्तुम्** – કાંઈ પણ ન થવા દેવા માટે અથવા કર્તા થકાં પણ અકર્તા રહેવા માટે, **अन्यथाकर्तुं समर्थः** – જે જેવા ધર્મવાળું હોય તેને તેનાથી બીજી જ રીતે પણ કરવા માટે સમર્થ. જેમ કે, જડને ચેતન અને ચેતનને જડ કરવું. ૨.પોતે પોતાના જ આધારે રહેનારા

અને એ નારાયણને લઈને તો જેને વિશે મોટ્યપ કહીએ તેને વિશે સંભવે. અને એને લઈને બ્રહ્મા, શિવ, નારદ, સનકાદિક એ સર્વેને ભગવાન કહેવાય છે, અને **ઉદ્ધવજીને વિશે એ નારાયણને લઈને ઉદ્ધવને ભગવાન કહેવાય, અને હમણાં આ મુક્તાનંદસ્વામી જેવા સંતને વિશે એ નારાયણને લઈએ તો એમને પણ ભગવાન જેવા કહેવાય;** અને એ નારાયણને લીધા વિના તો અક્ષરને પણ ભગવાન ન કહેવાય તો બીજાની શી વાર્તા કહેવી? અને '**अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव ! नेतरथा।**'[1] એ વેદસ્તુતિના ગદ્યનો પણ એ જ અર્થ છે.

અને જો એમ ન હોય તો આ આપણ સર્વે છીએ તે આ દેહ થકી નોખો જે આત્મા તેને બ્રહ્મરૂપ જાણીએ છીએ, અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક સાધને યુક્ત છીએ તોપણ એ નારાયણને પ્રસન્ન કરવાને અર્થે રાત-દિવસ ઉજાગરા કરીએ છીએ. અને કીર્તન-નામ-સ્મરણ તે તાળીઓ વજાડી વજાડીને હાથની આંગળીઓ ફાટી જાય એમ કરીએ છીએ તથા કથા-વાર્તા રાત-દિવસ કરીએ કરાવીએ છીએ, તે જો એ નારાયણ સરખા થઈ જવાતું હોય તો એવડો દાખડો શું કરવા કરીએ ? માટે એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણ જ છે, પણ બીજો કોઈ એ જેવો થતો નથી. અને '**एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म**'[2] એ શ્રુતિનો પણ એ જ અર્થ છે જે, 'એ નારાયણ જેવા તો એક નારાયણ જ છે' એમ સર્વ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે." એવી રીતે ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનારાયણ છે.

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૩॥૧૨૧॥

૧.**અર્થ :** હે ધ્રુવ ! જીવો અસંખ્ય અને નિત્ય છે. તે જીવો જો પરમાત્માની પેઠે સર્વવ્યાપક માનવામાં આવે તો સર્વે પરમાત્માને સમાન થાય, એટલે પરમાત્માથી શાસ્યતા(વશ રાખવાપણું) ઘટે નહિ, જો એમ હોય તો શાસ્ત્રસિદ્ધ જે નિયામ્ય-નિયામકભાવ છે તેનો નિયમ રહે નહીં. માટે એ નક્કી થાય છે કે જીવો ભગવાનની જેવા સમર્થ નથી જ. એટલે જ શાસ્ત્રોએ બતાવેલો નિયામ્યતાનો નિયમ ઘટતો આવે છે. (ભાગવત : ૧૦/૮૭/૩૦) ૨.છાંદોગ્ય : ૬/૨/૧

વચનામૃત-૧૪ : રુચિનું

(તા.૩૧/૧૨/૧૮૨૦, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પૂર્વના આચાર્યોની રુચિ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાની રુચિ વિસ્તારીને કહી છે. (૨) ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા વગેરે દોષોએ રહિત થઈ ધર્મ પાળે અને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તેની સાથે જ મહારાજને સુવાણ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળો ફેંટો ધારણ કર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "પૂર્વે આચાર્ય થઈ ગયા છે તેને પૃથક્ પૃથક્ રુચિ છે. તેમાં **શંકરસ્વામીને** અદ્વૈતજ્ઞાનાંશ[1] પ્રધાન જણાય છે. તથા **રામાનુજનો** એમ મત છે જે, 'જીવ, માયા અને પુરુષોત્તમ એ ત્રણે નિત્ય છે; ને પુરુષોત્તમ છે તે જીવ-માયાના નિયંતા છે ને સર્વના કારણ છે ને પોતાના અક્ષરધામને વિશે સદા દિવ્ય આકાર થકા વિરાજમાન છે ને સર્વે જે અવતાર તે તેના છે; એવા જે પુરુષોત્તમનારાયણ તેની ઉપાસના જીવને કરવી.' એવી રીતે રામાનુજની સમજણ જણાય છે. તથા **વલ્લભાચાર્યને** કેવળ ભક્તિ ઉપર નિષ્ઠા બહુ જણાય છે. અને એ સર્વે આચાર્યે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રસંગે કરીને બીજી વાર્તાઓ લખી છે, પણ ગમે તેવી રીતે કરીને અંતે પોતાની રુચિ ઉપર જાય. એમ તેમના ગ્રંથોને વિશે તેમનાં વચન છે તેણે કરીને તેમનો અભિપ્રાય યથાર્થ જાણ્યામાં આવે છે. તેમ અમારી વાર્તા સાંભળીને તમને સર્વેને અમારી કેવી રુચિ[2] જણાય છે ? અને જેમ સોય કેડે દોરો ચાલ્યો જાય છે ને વળી જેમ માળાના મણકાને વિશે દોરો સૂંસરો છે, તેમ અમારી જે સર્વે વાર્તા તેમાં શો અભિપ્રાય નિરંતર સૂંસરો ચાલ્યો આવે છે ? તે જેને જેમ જણાતો હોય તે તેમ કહો." ત્યારે સર્વે મોટેરા પરમહંસે

૧.જીવાત્મા તથા પરમાત્મા બન્ને એક જ તત્ત્વ છે એવું ઐક્યજ્ઞાન ૨.ગમતું; સમજણ; સિદ્ધાંત

જેને જેમ જણાયું તેણે તેમ કહ્યું.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ તે કહીએ. એક તો અમને એ ગમે છે જે, ઋષભદેવ ભગવાન વાસુદેવ સંગાથે એકાત્મતાને પામ્યા હતા તોપણ જ્યારે સિદ્ધિઓ આવી પ્રાપ્ત થઈઓ ત્યારે પોતે ભગવાન હતા તોપણ બીજા ત્યાગીની શિક્ષાને અર્થે તે સિદ્ધિઓને ગ્રહણ ન કરતા હવા. તે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કહ્યું છે જે, **'યોગી સિદ્ધ થયો હોય ને પોતાનું મન વશ થયું હોય તોપણ તે મનનો વિશ્વાસ ન કરવો.'** ત્યાં શ્લોક છે –

न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते ।
यद्विस्रंभाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम् ।।[1]
नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः ।
योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली ।।[2]

એવી રીતે જે **મનનો વિશ્વાસ ન કરે તેવો ત્યાગ અમને ગમે છે.** તથા અમારા મનમાં શ્વેતદ્વીપ તથા બદ્રિકાશ્રમ જેવા ગમે છે તેવા બીજા લોક ગમતા નથી. અને એમ મનમાં રહે છે જે, શ્વેતદ્વીપને વિશે તથા બદ્રિકાશ્રમને વિશે જઈને નિરન્નપણે રહ્યા થકા તપ કરીએ તે બહુ સારું લાગે, પણ બીજા લોકોમાં અનેક પ્રકારના વૈભવ ભોગવવા તે નથી ગમતા. તથા ભગવાનના જે ઘણાક અવતાર થયા છે તેને એમ જાણીએ છીએ જે, એ સર્વે અવતાર નારાયણના છે, તોપણ તે અવતારમાં ઋષભદેવજી બહુ ગમે. તથા તેથી ઊતરતા કપિલજી તથા દત્તાત્રેય એ બે સરખા જણાય છે.

૧. **અર્થ :** મન અતિ ચંચળ હોવાથી ક્યારેય પણ 'મને વશ થયું છે, માટે મને દગો દેશે નહીં.' એવો તેનો વિશ્વાસ કરવો નહીં. કેમ જે, મનનો વિશ્વાસ કરવાથી બહુ કાળે મહાપ્રયાસથી સંપાદન કરેલું મોટા મોટા સૌભરિ જેવા સમર્થ પુરુષોનું પણ તપ નાશ થઈ ગયું છે. ૨.**અર્થ :** મનનો વિશ્વાસ કરનાર યોગીનું મન કામને પ્રવેશનો મોકો નિરંતર આપે છે. એક કામને મોકો આપ્યા પછી ક્રોધ-લોભાદિ જે જે અંતઃશત્રુઓ છે તે બધા જ પ્રવેશી જાય છે. જેમ વિશ્વાસ કરનારા પતિનો પુંશ્ચલી સ્ત્રી વ્યભિચારી પુરુષને મોકો આપીને ઘાત કરાવે છે, તેમ મન પણ કામાદિકથી યોગીને ભ્રષ્ટ કરે છે. (ભાગવત : ૫/૬/૩-૪)

અને એ ત્રણે અવતાર કરતાં કોટિ ઘણું શ્રીકૃષ્ણને વિશે અમારે હેત છે. અને એમ જાણીએ છીએ જે, **'બીજા સર્વે અવતાર કરતાં આ અવતાર બહુ મોટો થયો ને બહુ સમર્થ છે અને એમાં અવતાર-અવતારી એવો ભેદ નથી જણાતો.'** અને બીજા જે મત્સ્ય-કચ્છાદિક ભગવાનના અવતાર છે પણ તેમાં અમારી અતિ રુચિ નથી.

અને આવી રીતે તો અમારે ઉપાસના છે જે, સર્વેથી પર એક મોટો તેજનો સમૂહ છે, તે તેજનો સમૂહ અધો-ઊર્ધ્વ[1] તથા ચારે કોરે પ્રમાણે[2] રહિત છે ને અનંત છે. અને તે તેજના સમૂહના મધ્ય ભાગને વિશે એક મોટું સિંહાસન છે ને તેની ઉપર દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે શ્રીનારાયણપુરુષોત્તમ ભગવાન તે વિરાજમાન છે ને તે સિંહાસનને ચારે કોરે અનંત કોટિ મુક્ત બેઠા થકા તે નારાયણનાં દર્શન કરે છે. એવા જે મુક્તે સહિત શ્રીનારાયણ તેને અમે નિરંતર દેખીએ છીએ. અને તે ભગવાનને વિશે તેજનું અતિશયપણું છે, તેણે કરીને જ્યારે એ સભા સહિત તે ભગવાનનાં દર્શન નથી થતાં ત્યારે અમને અતિશય કષ્ટ થાય છે. અને તે તેજનો સમૂહ તો નિરંતર દેખાય છે, તોપણ એને વિશે રુચિ નથી અને ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શને કરીને જ અતિ સુખ થાય છે. અમારે એવી રીતે[3] ઉપાસના છે.

અને એ ભગવાનને વિશે ભક્તિ તો જેવી ગોપીઓને હતી તેવી ગમે છે. તે સારુ અમે સૌ માણસને જોતા રહીએ છીએ જે, કોઈક કામી સ્ત્રી હોય તેને પુરુષને વિશે જેવું હેત હોય તથા કામી પુરુષને સ્ત્રીને વિશે જેવું હેત હોય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક.' તથા કોઈકને પુત્રમાં, ધનમાં બહુ હેત જણાય તેને દેખીને એમ થાય જે, 'એવું હેત આપણે ભગવાનમાં હોય તો ઠીક.' તથા કોઈક ગાતો હોય તો તેને સાંભળીને તેને પાસે કોઈ માણસને મોકલીએ અથવા અમે પંડે એની પાસે જઈએ ને જાણીએ જે, 'એ બહુ ઠીક કરે છે.'

૧.નીચે તથા ઉપર ૨.માપથી ૩.અક્ષરધામાધિપતિની સદા સાકારપણે

અને અમારે સુવાણ[1] તો એવા સાથે થાય છે જે, **'જેમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, સ્નેહ, માન, ઈર્ષ્યા, દંભ, કપટ ઈત્યાદિક દોષ ન હોય ને ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે એવી રીતે ધર્મ પાળતો હોય ને ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત હોય'; તે સાથે જ અમારે બેઠા-ઊઠ્યાની સુવાણ થાય છે.** અને એવો ન હોય ને તે અમારે ભેગો રહેતો હોય તોપણ તેની સાથે સુવાણ થાય નહિ, તેની તો ઉપેક્ષા રહે છે. અને **મોરે તો અમારે કામી ઉપર બહુ અભાવ રહેતો અને હવે તો ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા એ ત્રણ જેમાં હોય તે ઉપર બહુ અભાવ રહે છે.** કાં જે, કામી હોય તે તો ગૃહસ્થની પેઠે નિર્માની થઈને સત્સંગમાં પડ્યો રહે છે, અને જેમાં ક્રોધ, માન, ઈર્ષ્યા હોય છે તે તો સત્સંગમાંથી જરૂર પાછા પડી જતા દેખાય છે. માટે એ ત્રણ ઉપર બહુ ખેદ રહે છે. તે માન તે શું ? તો જે માની હોય તેને પોતાથી મોટો હોય તેની આગળ પણ સ્તબ્ધપણું[2] રહે, પણ તેની આગળ હલકો થઈને તેની સેવામાં વર્તાય નહીં.

અને એ સર્વે જે અમારો અભિપ્રાય તે થોડાકમાં લ્યો કહીએ જે, જેવી રીતે શંકર સ્વામીએ અદ્વૈતબ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તેને વિશે તો અમારે રુચિ નથી. તથા રામાનુજસ્વામીએ જેવી રીતે ક્ષર-અક્ષર થકી પર જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિશે તો અમારે ઉપાસના છે. તથા ગોપીઓના જેવી તો એ પુરુષોત્તમ ભગવાનને વિશે અમારે ભક્તિ છે તથા શુકજીના જેવો તથા જડભરતના જેવો તો અમારે વૈરાગ્ય છે ને આત્મનિષ્ઠા છે. એવી રીતે અમારો અભિપ્રાય તથા રુચિ છે. તે અમારી વાર્તાએ કરીને તથા અમે માન્યા જે અમારા સંપ્રદાયના ગ્રંથ તેણે કરીને જો પૂર્વાપર વિચારીને જુવે, તો જે બુદ્ધિવાન હોય તેના જાણ્યામાં આવે છે." એવી રીતે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમનારાયણ છે.

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૪॥૧૨૨॥

૧.સહજ પ્રેમ ૨.અક્કડપણું; વિનયથી નાના થઈને રહેવાય નહિ તેમ

વચનામૃત-૧૫ : ભૂંગળી તથા ગાયના દૃષ્ટાંતે આત્મદર્શનનું

(તા.૨/૧/૧૮૨૧, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવ તો સંપૂર્ણ દેહમાં સમાનપણે રહ્યો છે; પરંતુ ઈન્દ્રિયોનાં સ્વચ્છપણાની વિષમતાએ કરીને સરખું જાણપણું જણાતું નથી. (૨) જે પુરુષ જીવનું સ્વરૂપ જેવું દેખે છે તેવું કહે છે, પણ જેને નિરાવરણ દૃષ્ટિ હોય તે જ યથાર્થ દેખે છે. (૩) જીવને વિશે મૂર્તિમાન એવા ભગવાન પુરુષોત્તમ પોતે જ રહ્યા છે. (૪) સાંખ્ય, યોગ અને વેદાંતના મતે ભગવાનના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો તથા બીજે ધોળે ફેંટે બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ ને ધોળી પછેડી તે ભેગાં કરીને ઓઢ્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ દેશદેશના હરિભક્તની સભા તથા પરમહંસની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને બોલ્યા જે, "આ જીવ છે તે[૧] અધ્યાત્મ,[૨] અધિભૂત[૩] અને અધિદેવપણે[૪] કરીને સર્વ દેહમાં નખશિખાપર્યંત વ્યાપીને રહ્યો છે અને દેવતા ને ઇન્દ્રિયોરૂપે કરીને[૫] જીવનું ભોક્તાપણું છે પણ દેવતા ઇન્દ્રિયોથી પૃથક્પણે[૬] ભોક્તા[૭] નથી."

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ આશંકા કરી જે, "હે મહારાજ ! ત્યારે એમ કહેવાય છે જે, જીવ જે તે સામાન્યપણે સર્વ દેહમાં વ્યાપીને વિશેષપણે હૃદયાકાશમાં રહ્યો છે, ત્યારે સર્વે ઠેકાણે સરખું જાણપણું નથી જણાતું તેનું કેમ સમજવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ સૂર્ય છે તે કિરણે કરીને સર્વ પદાર્થમાં વ્યાપીને રહ્યો છે, પણ આગળ જેવું પદાર્થ છે ત્યાં

૧.ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ છે અને હૃદયમાં વિશેષ સત્તાથી રહ્યો થકો ૨.નેત્રાદિક ઈન્દ્રિયો ૩. આંખ, કાન વગેરે ઈન્દ્રિયોનાં બહાર દેખાઈ રહેલાં સ્થાનો ૪.ઈન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાતા સૂર્યાદિ દેવતાઓ સાથે વ્યાપકપણે ૫.દેવતા તથા ઈન્દ્રિયો સાથે અન્વયપણે રહ્યો હોય ત્યારે ૬. રહિત હોય ત્યારે ૭. ભોગવવા સમર્થ

તેવો સૂર્યનો પ્રકાશ જણાય છે. કેમ જે, કાચની ભૂમિ હોય તથા સ્વચ્છ નિર્મળ પાણી હોય ત્યાં જેવી રીતે સૂર્યનો શુદ્ધ પ્રકાશ જણાય છે, તેવી રીતે પાણાની ભૂમિ, રેતીની ભૂમિ તથા ડોળાયેલું પાણી તેમાં જણાતો નથી. એવી રીતે સૂર્યના પ્રકાશમાં ન્યૂન-અધિકપણું જણાય છે. તેમ એ જીવ ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ગોલક એ સર્વને વિશે સમાનપણે રહ્યો છે; પણ ઇન્દ્રિયોને વિશે સ્વચ્છપણું છે, માટે તેને વિશે વિશેષ પ્રકાશ જણાય છે.[૧] જુઓને, નેત્રમાં જેવું તેજ જણાય છે તેવું નાક-કાનમાં કોઈ દિવસ જણાય છે ? નથી જણાતું. અને ચાર અંતઃકરણનું અતિ સ્વચ્છપણું છે, તો ત્યાં જીવનો અધિક પ્રકાશ જણાય છે અને બીજા ઇન્દ્રિયોમાં ન્યૂન જણાય છે; પણ જીવ તો સર્વ દેહને વિશે સમાનપણે રહ્યો છે."

ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ જીવને કેટલાક તો તારા જેવો દેખે છે તથા દીવાની જ્યોત જેવો દેખે છે તથા બપોરિયા[૨] જેવો દેખે છે તે કેમ સમજવું ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો એમ છે જે, જેમ જેને અક્ષિવિદ્યા[૩] છે તેને નેત્ર દ્વારાએ જીવનું દર્શન થાય છે ને તેને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને પણ દેખે છે. તેમ જેને ઇન્દ્રિય દ્વારા લક્ષ[૪] થયો તે તેવો આત્માને દેખે છે. જેમ કાચનું પૂતળું મનુષ્યને આકારે કર્યું હોય તેને જે જે અવયવ તથા મુવાળા[૫] તથા નાડિયો તે સર્વે કાચનાં હોય ને તે પૂતળાની માંહિલી કોરે તેજ ભર્યું હોય તે તેજ દેખાય, તે જેવો ભૂંગળીનો અવકાશ હોય તે પ્રમાણે દેખાય છે પણ સમગ્ર નથી દેખાતું. તેમ એ જીવનું સ્વરૂપ જેણે જેવું દીઠું છે તે તેવું કહે છે, પણ એની નિરાવરણ[૬] દૃષ્ટિ નથી થઈ, માટે એને જેવો આત્મા છે તેવો નથી દેખાતો. અને જ્યારે એની નિરાવરણ દૃષ્ટિ થઈને આત્માકારે થાય છે ત્યારે ઇન્દ્રિયોના ગોલકના જે વિભાગ તે એની દૃષ્ટિમાં નથી આવતા ને જેવો આત્મા છે તેવો જણાય છે. જેમ જે આકાશની દૃષ્ટિને પામ્યો હોય તેની

૧.સામાન્ય સત્તાથી વ્યાપ્ત એવા આત્માના જ્ઞાનમાં ન્યૂનાધિકભાવ નથી જ પરંતુ વ્યાપ્યની પાત્રતા પ્રમાણે આત્મપ્રકાશનું ન્યૂનાધિકપણું જણાય છે, એવો ભાવાર્થ છે. ૨.જેમાંથી રંગીન પ્રકાશ નીકળે તેવું એક પ્રકારનું દારૂખાનું ૩.આંખ વડે આત્માને તથા પરમાત્માને ધારવાની યોગકળા ૪.સમાધિ; સાક્ષાત્કાર ૫.વાળ; રૂંવાડાં ૬.આરપાર જોઈ શકાય એવી; દિવ્ય

દૃષ્ટિમાં બીજાં ચાર ભૂત નથી આવતાં; તેમ જેની નિરાવરણ દૃષ્ટિ થાય છે તેને ગોલક, ઈન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ તેણે કરીને જણાતા જે જીવના પ્રકાશના ભેદ તે દૃષ્ટિમાં નથી આવતા ને જેવો જીવ છે તેવો યથાર્થ જણાય છે. અને ભેદદૃષ્ટિવાળાને જેવો છે તેવો નથી જણાતો. જેમ કોઈકે ગાયનું પૂંછડું દીઠું, કોઈકે મુખ દીઠું, ખુર[1] દીઠો, પેટ દીઠું, સ્તન દીઠો, તેણે જે જે અંગ દીઠું તે ગાયનું જ દીઠું છે, પણ જેવી ગાય છે તેવી કોઈએ દીઠી નથી અને એક અંગ દીઠું માટે ગાય દીઠી પણ કહેવાય. તેમ આત્માના પ્રકાશનું દર્શન જેટલું જેને ઈન્દ્રિયો દ્વારા અથવા અંતઃકરણ દ્વારા થયું તેટલો તે આત્મદર્શી કહેવાય, પણ સમ્યક્ આત્મદર્શન એને કહેવાય નહીં.[2] માટે અમે તો એ જીવને વિશે એવી રીતે સામાન્ય-વિશેષપણું કહીએ છીએ."

ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! તમે જીવને તો નિરાકાર કહ્યો, ત્યારે તે જીવને વિશે ભગવાન રહ્યા છે તે પણ અલિંગપણે[3] રહ્યા છે કે મૂર્તિમાન રહ્યા છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન તો ઈન્દ્રિયો, દેવતા, અંતઃકરણ અને જીવ એ સર્વના આશ્રયપણે રહ્યા છે. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવ ભેળે ગોપીઓને કહેવરાવ્યું છે જે, 'ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, દેવતા અને જીવ તેના આશ્રયપણે કરીને તમારે સમીપે હું રહ્યો છું. જેમ પંચ મહાભૂત બ્રહ્માંડને વિશે રહ્યાં છે ને તેનાં તે જ સર્વના દેહમાં રહ્યાં છે; તેમ જે હું આ મથુરામાં રહ્યો છું, તે તો જેમ મહાભૂત વિશેષપણે કરીને બ્રહ્માંડને વિશે રહ્યાં છે તેમ રહ્યો છું અને જેમ એ ભૂત જીવોના દેહોમાં સામાન્યપણે રહ્યાં છે તેમ હું તમારે પાસે રહ્યો છું. અને જે હું દેખાતો નથી તે તો તમારા ચિત્તની વૃત્તિનો મારે વિશે નિરોધ[4] થાય તેને અર્થે નથી દેખાતો, પણ રહ્યો તો મૂર્તિમાન છું."

ત્યારે વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ ભગવાન ઈન્દ્રિયાદિકના આશ્રયપણે રહ્યા છે, તે પુરુષરૂપે કરીને રહ્યા છે કે અક્ષરરૂપે રહ્યા છે કે પોતે સ્વયં પુરુષોત્તમપણે રહ્યા છે ?"

૧.પગનો ડાબલો ૨.તેને ભગવાનની ઉપાસના નહિ હોવાથી સંપૂર્ણ આત્મદર્શન થાતું જ નથી. ૩.નિરાકારપણે ૪.સંપૂર્ણ સ્થિરતા; તીવ્ર જોડાણ

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જીવ, પુરુષ, અક્ષર અને પુરુષોત્તમ એ સર્વેનું તેજ પ્રકાશપણે તો સજાતીય[1] છે; માટે એમના પ્રકાશના ભેદ પાડવાને તો કોઈ સમર્થ છે નહીં. અને ભેદ તો અતિશય છે પણ તે ભેદને દેખવાને કોઈ સમર્થ નથી. અને જેને એ ભગવાન કૃપા કરે છે તેણે કરીને તેને પ્રકાશમય એવો દિવ્ય દેહ બંધાય છે. પછી તે એમ જાણે છે જે, 'આ હું છું ને આ પુરુષ છે ને આ અક્ષર છે ને એ સર્વેથી વિલક્ષણ એવા આ પુરુષોત્તમ છે.' એવી રીતે એ સર્વને પૃથક્‌પણે દેખે છે ને એમના પ્રકાશને પણ વિલક્ષણપણે દેખે છે, પણ બીજો તો કોઈ પૃથક્ દેખવાને અર્થે સમર્થ થાય નહીં. માટે **એ ભગવાન સૂઝે એ રૂપે કરીને રહ્યા છે, પણ પોતે જ રહ્યા છે.**

અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તથા યોગ તથા સાંખ્ય - એ ત્રણ શાસ્ત્ર સનાતન છે, તે એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું જ વર્ણન કરે છે. તે એ ત્રણ શાસ્ત્રના મત તમને અમે પૃથક્ પૃથક્‌પણે કરીને કહીએ તે સાંભળો. તેમાં જે **સાંખ્યવાળા છે તે તો ચોવીસ તત્ત્વને કહીને તેથી પર પંચવીશમા પરમાત્માને કહે છે**, પણ જીવ-ઈશ્વરને પૃથક્‌પણે નથી કહેતા. તેનો એ અભિપ્રાય છે જે, તત્ત્વ છે તે જીવ વિનાના હોય નહિ; માટે તત્ત્વ ભેળો તદાત્મકપણે રહ્યો જે જીવ તેને તત્ત્વરૂપ જ કહે છે, પણ તત્ત્વ થકી પૃથક્ નથી કહેતા. અને જેમ જીવને ચોવીસ તત્ત્વરૂપ માને છે તેમ બ્રહ્માંડાભિમાની જે ઈશ્વર તેને પણ ચોવીસ તત્ત્વરૂપ માને છે. એવી રીતે જીવ-ઈશ્વર એ બેયને તત્ત્વરૂપ માનીને તત્ત્વ ભેળે જ એને ગણે છે, પણ તત્ત્વથી નોખા નથી ગણતા. અને એ પંચવીશમા પરમાત્માને કહે છે, એ સાંખ્યનો મત છે. પણ એમ ન સમજવું જે, જીવ નથી; કાં જે, સાંખ્યવાળે ષટ્‌સંપત્તિ,[2] શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસનાદિક સાધન કહ્યાં છે તે જીવને જ કરવાનાં કહ્યાં છે. પછી તે સાધને કરીને વિચારને પામે ને તે વિચારે કરીને તત્ત્વ થકી પોતે નોખો પડે ને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માને ને પરમાત્માને ભજે; એવી રીતે સાંખ્યમત છે. તે મોક્ષધર્મમાં શુકજી પ્રત્યે નારદજીએ કહ્યું જે –

૧.સરખું ૨.શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા, સમાધાન અને શ્રદ્ધા – આ છનો સમૂહ

त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज ।
उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज ॥

એનો એમ અર્થ છે જે, 'જ્યારે મુમુક્ષુ આત્મવિચાર કરવા બેસે ત્યારે તેને આડા જે ધર્મરૂપ અથવા અધર્મરૂપ, સત્યરૂપ, અસત્યરૂપ જે જે સંકલ્પ આવે તેનો ત્યાગ કરીને અને જે વિચારે કરીને એને તજે છે તે વિચારનો પણ ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપે રહેવું, પણ દેહે કરીને ધર્મરૂપ નિયમનો ત્યાગ કરવો કહ્યો નથી.' એ શ્લોકનો એ અર્થ છે. અને **યોગવાળા છે તે ચોવીસ તત્ત્વને પૃથક્ ગણે છે ને જીવ-ઈશ્વરને પંચવીશમા કહે છે ને પરમાત્માને છવ્વીસમા કહે છે.** અને વિવેકે કરીને પંચવીશમાને તત્ત્વ થકી પૃથક્ સમજીને તેને વિશે પોતાપણાની દૃઢતા માનીને, ચોવીસ તત્ત્વની જે વૃત્તિઓ તેનો પિંડીભાવ કરીને બળાત્કારે છવ્વીશમાને વિશે રાખે, પણ વિષયસન્મુખ જવા દે નહીં. અને એમ સમજે જે, 'મારી વૃત્તિ ભગવાનને મૂકીને બીજે ઠેકાણે જશે તો મને સંસૃતિ થશે.' માટે અતિ આગ્રહ કરીને ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની જે વૃત્તિઓ તેને ભગવાનને વિશે રાખે.

અને જે સાંખ્યવાળો છે તે તો એમ સમજે જે, 'મારે ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ જ નથી તો જશે ક્યાં ?' માટે પોતાને બ્રહ્મરૂપ માનીને નિર્ભય રહે છે. અને જે યોગવાળો છે તે તો ડરતો જ રહે છે. જેમ કોઈક પુરુષના હાથમાં તેલનું માથા લગણ ભરેલું પાત્ર હોય ને તે પુરુષને પગથિયાંને ઉપર ઊંચું ચઢવું હોય ને બે કોરથી ઉઘાડી તરવારવાળા પુરુષ ડરાવવાને ઊભા રહ્યા હોય ને તે તેલને ઢળવા દેવું ન હોય ને તે પુરુષ જેવો ભયને પામે તેમ યોગવાળો વિષય થકી બીયને ભગવાનને વિશે વૃત્તિઓને રાખે છે; એ યોગનો મત છે. અને વેદાંત જે ઉપનિષદ્ તેનો મત એ છે જે, સર્વના અતિશય મોટા કારણ એવા જે પુરુષોત્તમનારાયણ બ્રહ્મ તેનું જ ગ્રહણ કરીને બીજા સર્વેને મિથ્યા માને છે. જેમ આકાશની દૃષ્ટિને જે પામ્યો હોય તે બીજાં તત્ત્વને દેખે નહિ, તેમ એ બ્રહ્મને જે દેખતો હોય તે બીજા કોઈને દેખે નહિ; એવી રીતે વેદાંતનો મત છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૫॥૧૨૩॥**

વચનામૃત-૧૬ : વાસના કુંઠિત અને નિર્મૂળ થયાનું

(તા.૩/૧/૧૮૨૧, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જેની વાસના કુંઠિત થઈ ગઈ હોય તેની વૃત્તિ વિષયમાંથી તરત પાછી વળે પણ આસક્ત થઈ જાય નહીં. (૨) જેને વાસના સમૂળ ટળી ગઈ હોય, તેને સુષુપ્તિની જેમ જાગ્રતમાં પણ સારા-નરસા વિષય સમાન જ રહે છે. (૩) વાસનાને નિર્મૂળ કરવાનો ઉપાય : ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને ભગવાનની ભક્તિ – આ ચારેયને અતિ દૃઢ કરવા. (૪) દોષમાત્ર ટાળ્યાનું અને ગુણમાત્ર મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ છે. (૫) ભક્તનો દ્રોહ કરવાથી અને ભગવાનને નિરાકાર સમજવાથી ગુણમાત્ર દોષરૂપ થઈ જાય છે. (૬) જે માની હોય તેને સંત-ભક્તના અવગુણ આવે છે. ઉદ્ધવજી જેવો મહિમા સમજે તો માન ટળે છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સંધ્યા આરતી થયા કેડે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." એમ કહીને પોતે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેને વાસના કુંઠિત[1] ન થઈ હોય ને જેને વાસના કુંઠિત થઈ ગઈ હોય ને જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય તેનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની વાસના કુંઠિત ન થઈ હોય તેની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિષયમાં ચોંટી જાય, તે પાછી વિચારે કરીને પણ નીસરે નહીં. અને જેને કુંઠિત વાસના થઈ ગઈ હોય તેની વૃત્તિ વિષયમાં તત્કાળ પ્રવેશ કરે નહિ; અને કદાચિત્ વૃત્તિ વિષયમાં પ્રવેશ કરી જાય ને તે વૃત્તિને પાછી વાળે તો તરત પાછી વળે, પણ વિષયમાં આસક્ત થાય નહીં. અને **જેને વાસના નિર્મૂળ થઈ ગઈ હોય તેને તો જાગ્રતને વિશે સુષુપ્તિની પેઠે વિષયનો અભાવ વર્તે ને સારા-નરસા જે વિષય તે બેય સમાનપણે જણાય અને પોતે ગુણાતીતપણે[2] વર્તે."**

૧.બૂઠી થઈ ગયેલી; મંદ પડી ગયેલ ૨.માયાના પાશથી રહિત શુદ્ધ બ્રહ્મસ્વરૂપે

ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વાસના કુંઠિત તો હોય, પણ તે મૂળમાંથી ટળી નથી જતી તેનું શું કારણ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એ છે જે, **આત્મનિષ્ઠારૂપ એવું જે જ્ઞાન** તથા પ્રકૃતિનાં કાર્ય એવાં જે પદાર્થમાત્ર તેને વિશે **અનાસક્તિરૂપ એવો જે વૈરાગ્ય** તથા **બ્રહ્મચર્યાદિકરૂપ જે ધર્મ** તથા માહાત્મ્યે સહિત એવી જે **ભગવાનની ભક્તિ એ ચાર વાનાં જેમાં સંપૂર્ણ હોય તેને વાસના નિર્મૂળ થઈ જાય છે**. અને એ ચારમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે છે તેટલી વાસના નિર્મૂળ થતી નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, અમે પ્રશ્ન પૂછીએ જે, 'મુમુક્ષુને ભગવાનની પ્રાપ્તિને અર્થે અનંત સાધન કરવાનાં કહ્યાં છે, તેમાં એક એવું મોટું કયું સાધન છે જેણે કરીને સર્વે દોષ ટળી જાય ને તેમાં સર્વે ગુણ આવે ?" ત્યારે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પરમહંસ વતે થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "ભગવાનનું માહાત્મ્ય જેમ કપિલદેવજીએ દેવહૂતિ પ્રત્યે કહ્યું છે જે, '**मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात्।**'[1] એવી રીતે **અનંત પ્રકારના માહાત્મ્યે સહિત એવી જે ભગવાનની ભક્તિ તે જેને હોય તેના દોષમાત્ર ટળી જાય છે અને તેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ એ ન હોય તોપણ એ સર્વે આવે છે, માટે એ સાધન સર્વમાં મોટું છે."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે કપટી હોય ને તે બુદ્ધિવાળો હોય માટે પોતાના કપટને જણાવા દે નહિ, તેનું કપટ કેવી રીતે કળાય ? તે કહો." ત્યારે એનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કર્યો જે, "જેની બેઠક-ઊઠક તે જે સત્સંગનો દ્વેષી હોય ને સંતનું ને ભગવાનનું ઘસાતું બોલતો હોય તે પાસે હોય તેણે કરીને તે ઓળખાય, પણ બીજી રીતે તો ન ઓળખાય." પછી એ ઉત્તરને શ્રીજીમહારાજે માન્યો અને પછી પોતે બોલ્યા જે, "એવાનો સંગ ન કરતો હોય તો કેમ કળીએ ?" ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "કોઈક દેશકાળનું વિષમપણું આવે ત્યારે એનું કપટ કળાઈ જાય." ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એ ઠીક ઉત્તર કર્યો."

૧.**અર્થ :** મારા ભયથી આ વાયુ વાય છે, મારા ભયથી સૂર્ય તપે છે. (ભાગવત : ૩/૨૫/૪૨)

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એવો કયો એક અવગુણ છે જે, જેણે કરીને સર્વ ગુણમાત્ર તે દોષરૂપ થઈ જાય છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીપાત્ દેવાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો જે દ્રોહ કરે તેના જે સર્વ ગુણ તે દોષરૂપ થઈ જાય છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ ઉત્તર પણ ખરો; પણ અમે તો એનો ઉત્તર બીજો ધાર્યો છે જે, **સર્વે ગુણે સંપન્ન હોય ને જો ભગવાનને અલિંગ સમજતો હોય પણ મૂર્તિમાન ન સમજે એ મોટો દોષ છે, એણે કરીને એના બીજા સર્વે ગુણ દોષરૂપ થઈ જાય છે."**

અને વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "સંતનો અભાવ શાણે કરીને આવે છે ? તે કહો." પછી એનો ઉત્તર પરમહંસે કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. ત્યારે શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "જેને માન હોય તેને સંતનો અભાવ આવે છે. કેમ જે, જે માની હોય તેનો એવો સ્વભાવ હોય જે, 'જે પોતાને વખાણે તેમાં સો અવગુણ હોય તે સર્વને પડ્યા મૂકીને તેમાં એક ગુણ હોય તેને બહુ માને; અને જે પોતાને વખાણતો ન હોય ને તેમાં સો ગુણ હોય તે સર્વેને પડ્યા મૂકીને તેમાં કોઈક જેવો તેવો એક અવગુણ હોય તેને બહુ માનીને તેનો પ્રથમ તો મન તથા વચન તેણે કરીને દ્રોહ કરે ને પછી દેહે કરીને પણ દ્રોહ કરે.' માટે એ માનરૂપ મોટો દોષ છે. અને **તે માન સમજુમાં જ હોય ને ભોળામાં ન હોય એમ જાણવું નહિ; ભોળામાં તો સમજુ કરતાંય ઝાઝું હોય છે."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ માન કેમ ટળે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશય સમજતો હોય તેને માન ન આવે;** કેમ જે, જુઓને, ઉદ્ધવજી કેવા ડાહ્યા હતા ને નીતિશાસ્ત્રમાં કુશળ હતા ને દેહે કરીને રાજા જેવા હતા, પણ જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો ગોપીઓને વિશે ભગવાનનો સ્નેહ જોઈને તેની આગળ પોતાનું માન ન રહ્યું અને એમ બોલ્યા જે, 'એ ગોપીઓનાં ચરણની રજ જેને અડતી હોય એવાં જે વૃક્ષ, લતા, તૃણ, ગુચ્છ તે માંહેલો હું કોઈક થાઉં.' અને તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે જે –

तुलसी ज्याके मुखनसे भूले निकसे राम ।
ताके पगकी पहेनियां मेरे तनकी चाम ॥

એમ જેને ભૂલે પણ ભગવાનનું નામ મુખથી નીસરે તેને અર્થે પોતાના શરીરના ચર્મના જોડા કરાવી આપે, તો જે ભગવાનના ભક્ત હોય ને ભગવાનનું નિરંતર નામ-સ્મરણ, ભજન-કીર્તન, વંદન કરતા હોય ને જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતો હોય તો તેને આગળ શું માન રહે ? ન જ રહે. માટે માહાત્મ્ય સમજે ત્યારે માન જાય છે, પણ માહાત્મ્ય સમજ્યા વિના તો માન જતું નથી; તે સારુ **જેને માન ટાળવું હોય તેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજવું."** ॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૬॥૧૨૪॥

વચનામૃત-૧૭ : સ્તુતિ-નિંદાનું

(તા.૪/૧/૧૮૨૧, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) સ્તુતિ કરનાર નિંદા કરતો થઈ જાય છે, તેનું કારણ દેહાભિમાન અને પંચવિષયની વાસના છે. (૨) જે દેહાભિમાની છે તેનાં કામ-માનાદિકનું જ્યારે સંત ખંડન કરશે ત્યારે તેને જરૂર અભાવ આવશે, દ્રોહ કરશે ને જીવતા કે મરીને જરૂર વિમુખ થશે. (૩) દેહાભિમાન અને પંચવિષયની આસક્તિ ટાળ્યાના ઉપાય : ભગવાનનો મહિમા, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય છે. (૪) જેને શ્રીહરિ તથા સંતોનું માહાત્મ્ય સમજાણું છે, તેનો પાયો સત્સંગમાં અચળ છે; બીજાનો વિશ્વાસ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના માગશર વદિ અમાસને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી માંહેલી કોરે ધોળે અંગરખે સહિત પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ચોફાળ ઓઢીને તે ઉપર પીળી રજાઈ ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પોતાની મેળે બોલ્યા જે, "જુઓને, ભગવાનની

માયાનું બળ કેવું છે, જેણે કરીને વિપરીતપણું[1] ઘણું થાય છે; કેમ જે, પ્રથમ કેવો સારો જણાતો હોય ને પછી અતિશય ભૂંડો થઈ જાય છે." એમ કહીને પછી વળી પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો પ્રશ્ન પૂછો તો વાર્તા કરીએ." ત્યારે નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! પ્રથમ સારો હોય ને સ્તુતિ કરતો હોય અને તેનો તે પાછો નિંદા કરવા માંડે છે; માટે સૂઝે એવો દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ વિષમ થાય તોપણ સારો ને સારો જ રહે પણ કોઈ રીતે વિપરીત મતિ થાય નહિ; તે શાણે કરીને થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને દેહનો અનાદર હોય ને દૃઢ આત્મનિષ્ઠા હોય ને પંચવિષયમાં વૈરાગ્ય હોય અને ભગવાનનો માહાત્મ્યે સહિત યથાર્થ નિશ્ચય હોય, એવાને સૂઝે એવું દેશકાળાદિકનું વિષમપણું થાય તોપણ એની મતિ અવળી થાય નહીં.** અને જે દેહાભિમાની હોય ને પંચવિષયનો અતિશય અભાવ ન થયો હોય, તેને જ્યારે સંત એ વિષયનું ખંડન કરે ત્યારે તે સંત મોટેરા હોય તેનો પણ અભાવ આવે ને ભગવાનનો પણ અભાવ આવે. અને ભગવાનનો તો **યથાર્થ નિશ્ચય હોય તોપણ જો પંચવિષયનો અત્યંત અભાવ ન થઈ ગયો હોય ને તેની આસક્તિ હોય ને તે વિષયનું મુક્તાનંદસ્વામી જેવા ખંડન કરે તો તેનું માથું શસ્ત્રે કરીને મુકાવી દે એવો દ્રોહ કરે."**

પછી વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "કોઈકને દેહાભિમાન તથા પંચવિષયની આસક્તિ હોય તોપણ તે સત્સંગમાં નભ્યો જાય છે, તે કેમ સમજવું ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને જ્યાં સુધી કોઈક ધક્કો નથી લાગ્યો[2] ત્યાં સુધી નભ્યો જાય છે, પણ જ્યારે કોઈક મોટા સંત અથવા ભગવાન તે માનને ખોદશે તથા સ્વાદ, દેહાભિમાન, લોભ, કામ, ક્રોધ એને ખોદશે ત્યારે એને જરૂર તે સંતનો અભાવ આવશે; ત્યારે એ જરૂર સંતનો દ્રોહ કરશે ને સત્સંગમાંથી વિમુખ થશે. જેમ સર્પે લાળ નાખી હોય એવું જે દૂધ-સાકર તેને જેણે પીધું હોય ને તે જીવે છે તોપણ તે ઘડી - બે ઘડીમાં,

૧.ઊંધું – ન કરવા જેવું ૨.અપમાનાદિકનો તેને અણગમતો પ્રસંગ નથી બન્યો

સાંજ-સવારે, આજ-કાલ જરૂર મરનારો છે; તેમ **જે દેહાભિમાની છે તે મહિને, બે મહિને, વર્ષે, બે વર્ષે, દશ વર્ષે, દેહ મૂક્યા સમે, દેહ મૂકીને, જ્યારે ત્યારે પણ એ જરૂર સંતનો અભાવ લઈને પડી જશે.**

અને જેને દેહાભિમાન ન હોય અને એમ સમજતો હોય જે, 'અંતઃકરણ-ઇન્દ્રિયોનો પ્રકાશક ને જેણે કરીને દેહ ચાલે છે, હાલે છે એવો જે સત્તારૂપ આત્મા તે હું છું, તે હું ધન-સ્ત્રિયાદિક કોઈ પદાર્થે કરીને સુખી થઉં એવો નથી ને એ પદાર્થ ન મળે તેણે કરીને દુઃખી થઉં એવો નથી.' એમ **દૃઢ સમજણ જેને હોય તેને સંત ગમે તેવી રીતે પંચવિષયનું ખંડન કરે તથા દેહાભિમાનનું ખંડન કરે તોપણ તે સંતનો અભાવ કોઈ રીતે આવે નહિ અને તુચ્છ પદાર્થ સારુ સંત સાથે બખેડો[1] થાય નહિ ને આંટી પણ પડે નહીં."**

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને પંચવિષયનો અભાવ હોય તે કેમ જણાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને વિષયનો અભાવ હોય તે એમ જણાય જે, જ્યારે કાંઈ સારું ખાવાનું આવે ત્યારે તેને ખાય, પણ જેમ જેવું તેવું ખાતો હોય ને તેમાં આનંદ હોય તેવો આનંદ રહે નહિ, મૂંઝાઈ જાય. અને લૂગડાં જેવાં તેવાં જાડાં પહેરતો હોય તેમાં આનંદ હોય તેવો ઝીણાં લૂગડાં પહેરવાં પડે તેમાં આનંદ ન રહે ને મન મૂંઝાય. તેમ જ સારી પથારી હોય અથવા કોઈક માન દે ઇત્યાદિક **જે જે સારા પદાર્થનો યોગ થાય ત્યારે તેમાં તેનું મન મૂંઝાય, પણ તેમાં કોઈ રીતે આનંદ પામે જ નહિ; ત્યારે તેને એમ જાણીએ જે, એને વિષયને વિશે અભાવ છે."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ પંચવિષયનો અભાવ કેમ થાય ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"વિષયનો અભાવ થયાનું મુખ્ય સાધન તો પરમેશ્વરનું માહાત્મ્ય છે ને તે પછી આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય છે.** તે માહાત્મ્ય તે શું ? તો જે, 'ભગવાનની

૧.કજિયો; કુસંપ

બીકે કરીને ઇન્દ્ર વરસે છે; સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્રમા પ્રકાશ કરે છે; પૃથ્વી સર્વને ધારી રહી છે; સમુદ્ર મર્યાદા નથી લોપતા; ઔષધિઓ ઋતુને પામીને ફળે છે; અને જે ભગવાન જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયને કરે છે; અને જેની શક્તિ[1] કાળ છે, માયા છે, પુરુષ છે, અક્ષર છે.'

એવી રીતે જે ભગવાનની મોટ્યપને સમજતો હોય તેને જગતમાં એવું શું પદાર્થ છે તે બંધન કરે ? તે કામ, ક્રોધ, લોભ, માન, ઈર્ષ્યા, સ્વાદ, સૂક્ષ્મ વસ્ત્ર, ધન, સ્ત્રી તથા જે જે પંચવિષય સંબંધી પદાર્થ તે એને કોઈ બંધન કરે નહીં. કાં જે, એણે તો સર્વનું પરિમાણ કરી રાખ્યું છે જે, 'ભગવાન તે આવા છે ને આવો એ ભગવાનનાં ભજન-સ્મરણ, કથા-વાર્તાને વિશે માલ છે અને અક્ષર તે આવો છે ને આવું એ અક્ષર સંબંધી સુખ છે તથા ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ સંબંધી સુખ તે આવું છે તથા પ્રકૃતિપુરુષ સંબંધી સુખ તે આવું છે અને બ્રહ્મલોક સંબંધી સુખ તે આવું છે ને સ્વર્ગનું સુખ તે આવું છે તથા રાજ્યાદિકનું સુખ તે આવું છે.' એવી રીતે એ સર્વનાં સુખનું અનુમાન કરીને અને ભગવાનનાં સુખને સર્વથી અધિક માનીને, જે ભગવાનને વિશે જોડાણો હોય તેને એવો કયો પદાર્થ છે તે ભગવાનનાં ચરણારવિંદથી પાડે ? કોઈ ન પાડે. જેમ પારસમણિ હોય તે કોઈક લોઢાને અડીને તેનું સોનું થયું, તે સોનું પાછું પારસમણિનું કર્યું પણ લોઢું થાય નહિ; તેમ એવું જેણે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યું છે તે ભગવાનનો પાડ્યો પણ તે ભગવાનનાં ચરણારવિંદથી પડે નહિ, તો શું બીજે પદાર્થે કરીને એ પડે ? ન પડે.

અને એ ભગવાનને ભજતા હોય એવા જે સંત તેનું પણ એ બહુ માહાત્મ્ય સમજે જે, 'એવા મોટા જે ભગવાન તેના સાક્ષાત્ ઉપાસક એ સંત છે, માટે એ બહુ મોટા છે.' જેમ ઉદ્ધવ પોતે કેવા મોટા હતા, પણ જો આવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજતા હતા તો પોતાને કાંઈ ડહાપણનું માન ન રહ્યું ને ગોપીઓના ચરણની રજને પામવાને ઈચ્છ્યા

૧.કાર્ય કરવા માટેનું અતિ ઉપયોગી માધ્યમ

અને વૃક્ષ-વેલીનો અવતાર માગ્યો; કેમ જે, એવા મોટા ભગવાન જેના માર્ગને વેદની શ્રુતિ ખોળે છે, તે ભગવાનને વિશે એ ગોપીઓની પ્રીતિ અતિશય ભાળી. **તેમ એવા ભગવાનના સંત હોય તેને આગળ માન કેમ રહે ? અને તેને નમાય કેમ નહીં ? તેની આગળ તો દાસાનુદાસ થઈને રહેવાય. અને પાંચ-પાંચ ખાસડાં મારે તોપણ ખમે** અને એમ સમજે જે, 'મારાં મોટાં ભાગ્ય થયાં જે એવા સંતનો હું તિરસ્કાર સહું છું, નહિ તો પ્રારબ્ધવશ થઈને બાયડી-છોકરાંના તિરસ્કાર સહેવા પડત તથા મા-બાપના તથા રાજાના તિરસ્કાર સહેવા પડત. અને પ્રારબ્ધવશ થઈને ડોડીની ભાજી[1] ખાવી પડત તથા મોથ્ય[2] ખોદીને ખાવી પડત, તે કરતાં આ સંતને સંગે રહીને હું નિઃસ્વાદી વર્તમાન પાળું છું, તે મારાં મોટાં ભાગ્ય છે. અને પ્રારબ્ધવશ થઈને જેવાં તેવાં વસ્ત્ર તથા ચીંથરાં પહેરવાં પડત, તે કરતાં આ સંતને સંગે રહીને હું ગોદડી ઓઢું છું, તે એ મારાં મોટાં ભાગ્ય છે.'

અને સંતની સભામાં જાય છે ને પોતાને માન જડતું નથી ત્યારે એ સંતનો અવગુણ લે છે, ત્યારે એને સંતની મોટ્યપ જાણ્યામાં આવી નથી; નહિ તો અવગુણ લેત નહીં. જેમ મુંબઈનો ગવર્નર સાહેબ ખુરશી નાંખીને બેઠો હોય ને તેની સભામાં કોઈ ગરીબ માણસ જાય ને તેને ખુરશી ન નાંખી દે ને આદર કોઈ ન કરે, ત્યારે કાંઈ એને તે ઇંગ્રેજ ઉપર ધોખો થાય છે ? ને કાંઈ તેને ગાળ દીધાનું મનમાં થાય છે ? લેશમાત્ર પણ થતું નથી. શા માટે જે, એ ઇંગ્રેજની મોટાઈ જાણી છે જે, 'એ તો મુલકનો પાદશાહ છે ને હું તો કંગાલ છું', એવું જાણીને ધોખો થાય નહીં. તેમ જો સંતની મોટાઈ જાણી હોય તો તે સંત ગમે તેવો તિરસ્કાર કરે તોપણ ધોખો થાય નહિ અને જેટલો લે એટલો પોતાનો અવગુણ લે પણ સંતનો અવગુણ તો કોઈ રીતે લે જ નહીં. માટે **જેને ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય સમજાણું છે તેનો પાયો સત્સંગમાં અચળ છે અને જેને માહાત્મ્ય નથી સમજાણું તેનો વિશ્વાસ નહીં." ॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૭॥૧૨૫॥**

૧.એક જાતની વેલી ૨.એક પ્રકારનાં ઘાસના મૂળની ગાંઠો

વચનામૃત-૧૮ : નિશ્ચયનું

(તા.૫/૧/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) નિશ્ચય થવો તે સૌથી કઠણ છે અને તેની વાત પણ બહુ અટપટી છે. (૨) ભગવાન જ્યારે મત્સ્ય, કચ્છ કે રામકૃષ્ણાદિ રૂપે દેખાય છે, ત્યારે પણ તેઓ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે જ હોય છે, સામર્થી તથા પ્રકાશ પણ તેવા ને તેવા જ હોય છે; એટલે જ તે તે પ્રત્યક્ષ રૂપનું ધ્યાન ધરનારા દેહ મૂક્યા પછી મૂળ સ્વરૂપને જ પામે છે. (૩) ભગવાનનું મૂળ સ્વરૂપ કેવું છે ? તો કોટિ કામદેવને લજ્જા પમાડે એવા રૂપાળા છે, સર્વના કારણ, નિયંતા, અંતર્યામી અને સર્વેના રાજાધિરાજ છે. (૪) જેઓ ભગવાનના સ્વરૂપમાં હાડ-ચામ, મળ-મૂત્ર અને જન્મ-મરણ જેવો મનુષ્યભાવ પરઠે છે, તેને નિશ્ચય જ નથી.

સંવત્ ૧૮૭૭ના પોષ સુદિ ૧ પડવાને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ ગામ શ્રીલોયા મધ્યે સુરા ભક્તના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને બીજે ધોળે ફેંટે કરીને બોકાની વાળી હતી તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ચોફાળે સહિત રજાઈ ઓઢી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. તે સમયમાં સંધ્યા આરતી તથા સ્તુતિ પરમહંસ કરી રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, ‘કીર્તન ગાઓ.’ પછી વાજિંત્ર વજાડીને મુક્તાનંદ સ્વામી આદિક પરમહંસે કીર્તન ગાયાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “હવે કીર્તન રાખો, હવે તો અમે વાર્તા કરીશું અને અમે આ વાત કરીએ તેમાં જેને આશંકા ઊપજે તે પૂછજ્યો.” એમ કહીને બોલ્યા જે, “ભગવાનનો નિશ્ચય થવો તે સૌથી મહા કઠણ છે. તે નિશ્ચયની વાર્તા અતિ અટપટી છે, માટે કહેતા બીક લાગે છે જે, ‘શું જાણીએ વાત કરીએ ને તેમાંથી કોઈને અવળું પડે ? ને તેણે જે પોતાના અંગની દૃઢતા કરી હોય તે અંગ આ વાતે કરીને ત્રુટી જાય તો તે મૂળગેથી જાય.’ અને એ વાત કર્યા વિના પણ ચાલતું નથી. અને એ વાત જો સમજતાં ન આવડે તો દૂષણ પણ ઘણાં આવે. અને **આ વાત સમજે નહિ ત્યાં લગણ તેના નિશ્ચયમાં પણ કાચ્યપ ઘણી રહે છે. તે સારુ**

વાત કરીએ છીએ જે, ભગવાને વરાહનો દેહ ધાર્યો તે ભૂંડનું રૂપ તે અતિ કુરૂપ કહેવાય તથા મત્સ્યાવતાર ધાર્યો ત્યારે માછલા જેવું જ રૂપ હતું તથા કચ્છાવતાર ધાર્યો ત્યારે બીજા કાચબા જેવું જ રૂપ હતું તથા નૃસિંહાવતાર ધાર્યો ત્યારે વાઘના જેવું ભયાનક રૂપ હતું તથા વામનાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વામનરૂપના હાથ-પગ ટૂંકા ને કેડ્ય ધીંગી ને શરીર ધીંગું એવા ટુકડા હતા તથા વ્યાસાવતાર ધાર્યો ત્યારે તે વ્યાસ કાળા હતા ને શરીરમાં મુવાળા ઘણા હતા ને શરીર ગંધાતું હતું, ઈત્યાદિક જે ભગવાને આકૃતિઓ ધારણ કરી હતી ત્યારે તેને તે કાળે જે જે મળ્યા તેમણે તેવા તેવા રૂપનું ધ્યાન કર્યું છે અને તે ધ્યાને કરીને તે તે ભગવાનના રૂપને પામ્યા છે.

તેમાં જે વરાહને મળ્યા તે શું ધામને વિશે ભગવાનને વરાહરૂપ જ દેખે છે ? અને મત્સ્યજીને મળ્યા તે શું ધામને વિશે મત્સ્યરૂપ જ દેખે છે ? અને કૂર્મને મળ્યા તે શું ધામને વિશે કૂર્મરૂપ જ દેખે છે ? અને નૃસિંહને મળ્યા તે શું ધામને વિશે નૃસિંહરૂપ જ દેખે છે ? અને હયગ્રીવને મળ્યા તે શું ધામને વિશે ઘોડારૂપ જ દેખે છે ? અને જેણે વરાહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ભૂંડણ થઈ ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું ભૂંડ થયો ? અને મત્સ્યને પતિભાવે ભજ્યા તે શું માછલી થઈ ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું માછલો થયો ? અને કૂર્મને પતિભાવે ભજ્યા તે શું કાચબી થઈ ? ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું કાચબો થયો ? અને નૃસિંહને પતિભાવે ભજ્યા તે શું સિંહણ થઈ ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું સિંહ થયો ? અને હયગ્રીવને પતિભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડી થઈ ને સખાભાવે ભજ્યા તે શું ઘોડો થયો ? માટે જો ભગવાનનું મૂળરૂપ વરાહાદિક જેવું જ હોય તો તો તે તે અવતારના ભક્તોને તેના ધ્યાને કરીને તદાકારપણું[1] થાય, ત્યારે તો કહ્યું તેમ જ થયું જોઈએ; પણ એ વાત એમ નથી.

ત્યારે તમે કહેશો જે, 'તે ભગવાનનું કેવું રૂપ છે ?' તો કહીએ છીએ જે, **ભગવાન તો સચ્ચિદાનંદરૂપ છે ને તેજોમય મૂર્તિ છે, અને જેના એક એક રોમને વિશે કોટિ કોટિ સૂર્ય જેવો પ્રકાશ છે, ને કોટિ કામદેવને પણ**

૧.તેવા આકારવાળા દેહને પામવાપણું

લજ્જા પમાડે એવા તે ભગવાન રૂપાળા છે, અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, રાજાધિરાજ છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે અને અતિશય સુખસ્વરૂપ છે. અને જેના સુખની આગળ અનંત રૂપવાન સ્ત્રીઓને જોયાનું જે સુખ તે તુચ્છ થઈ જાય છે અને આ લોક-પરલોક સંબંધી જે પંચવિષયનાં સુખ તે ભગવાનની મૂર્તિના સુખ આગળ તુચ્છ થઈ જાય છે; એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. **તે સ્વરૂપ સદા દ્વિભુજ જ છે** ને પોતાની ઇચ્છાએ કરીને ક્યારેક ચતુર્ભુજ પણ જણાય છે, અષ્ટભુજ પણ જણાય છે અને સહસ્રભુજ પણ દેખાય છે. અને તે જ ભગવાન મત્સ્ય-કચ્છ-વરાહાદિક રૂપને તથા રામ-કૃષ્ણાદિક રૂપને કોઈક કાર્યને અર્થે ધારણ કરે છે, પણ **જે એ પોતાનું મૂળ રૂપ છે તેને તજીને એ અવતારનું ધારણ નથી કરતા;** તે જ ભગવાન પોતે અનંત ઐશ્વર્ય ને અનંત શક્તિ સહિત જ મત્સ્ય-કચ્છાદિક રૂપને ધારણ કરે છે. અને જે કાર્યનિમિત્ત જે દેહનું ધારણ કર્યું હોય તે કાર્ય થઈ રહે છે ત્યારે તે દેહનો ત્યાગ પણ કરે છે. તે ભાગવતમાં કહ્યું છે –

भूभारः क्षपितो येन तां तनूं विजहावजः ।
कण्टकं कण्टकेनैव द्वयं चापीशितुः समम् ।।[1]

જે જે દેહે કરીને ભગવાને પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો તથા જીવોને દેહાભિમાનરૂપ જે ચૈતન્યમાં કાંટો ખૂંચી રહ્યો હતો તેને કાઢીને ને કાઢવાના કાંટારૂપ જે પોતાનો દેહ તેને પણ ત્યાગ કર્યો. અને રાક્ષસને મારવાને અર્થે ભગવાને નૃસિંહરૂપ ધાર્યું ને પછી તે કાર્યને કરીને પછી તે દેહનો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છ્યા, પણ તે સિંહને કોણ મારે ? પછી પોતાની ઇચ્છાએ કરીને કાળરૂપ શિવ તે શરભનું[2] રૂપ ધારીને આવ્યા ને નૃસિંહને ને શરભને યુદ્ધ થયું. પછી બેય જણે દેહ મૂક્યો. તેણે કરીને શિવ શરભેશ્વર મહાદેવ થયા અને નૃસિંહજીએ દેહ મૂક્યો તે નારસિંહી શિલા થઈ. માટે ચિત્રામણમાં જ્યાં જ્યાં મત્સ્ય-કૂર્માદિક ભગવાનના અવતારના ચિત્રામણ કરે છે ત્યાં ત્યાં થોડોક મત્સ્ય-કચ્છાદિકનો આકાર કરીને પછી તે ઉપર શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, વૈજયંતી

૧.ભાગવત : ૧/૧૫/૩૪ ૨.છ પગવાળાં જંગલી પ્રાણીનું

માળા, પીતાંબર વસ્ત્ર, કિરીટ-મુકુટ, શ્રીવત્સનું ચિહ્ન[1] ઈત્યાદિક ચિહ્ને સહિત ભગવાનની મૂર્તિને લખે છે.[2] તો જો ભગવાનનું રૂપ અનાદિ એવું જ છે. અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પ્રથમ જન્મ સમયમાં વસુદેવ-દેવકીને ચતુર્ભુજ રૂપે દર્શન દીધું અને અક્રૂરને ચતુર્ભુજ રૂપે દર્શન જળને વિશે દીધું તથા રુક્મિણીને મૂર્છા આવી ત્યારે પણ ચતુર્ભુજ રૂપે દર્શન દીધું અને અર્જુને પણ એમ કહ્યું જે, **'तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते !'**[3] માટે અર્જુન પણ ચતુર્ભુજ રૂપ દેખતા. અને યાદવાસ્થળી[4] કરીને પીપળાની હેઠે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન બેઠા હતા, તે સમયમાં ઉદ્ધવજીએ તથા મૈત્રેય ઋષિએ ભગવાનનું રૂપ ચતુર્ભુજ, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, પીતાંબર સહિત દીઠું. અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો શ્યામ હતા ને તેનું રૂપ તો કોટિ કામને લજ્જા પમાડે એવું કહ્યું છે.

માટે **એવા મનુષ્ય જેવા જણાય છે, તેને વિશે જ પૂર્વે કહ્યો એવો પ્રકાશ ને સુખ તે સર્વે રહ્યાં છે. તે જેને ધ્યાન, ધારણા, સમાધિનું અંગ હોય તેને એની એ મૂર્તિ છે તે જ કોટિ કોટિ સૂર્યના પ્રકાશે યુક્ત દેખાય છે** પણ મશાલ, દીવાનું કામ પડતું નથી. અને એવો પ્રકાશ એ ભગવાનને વિશે છે ને તે નથી દેખાતો તે તો એ ભગવાનની એવી ઈચ્છા છે. અને એ ભગવાન ઈચ્છે જે, 'એવો પ્રકાશવાન હું આ ભક્તને દેખાઉં', તો તે પ્રકાશે યુક્ત એવી એ જ મૂર્તિને દેખે છે. માટે જેને ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે તો એમ સમજે જે, 'ગોલોક, વૈકુંઠ, શ્વેતદ્વીપ, બ્રહ્મપુર એ ધામમાં જે ઐશ્વર્ય, સમૃદ્ધિ તથા પાર્ષદ તેણે સહિત એ ભગવાન છે અને એમની સેવાના કરતલ તો રાધિકા, લક્ષ્મી આદિક છે; એવા પરમભાવે સહિત ભગવાનને દેખે છે. અને જે મૂઢ છે તે માણસ જેવા દેખે છે. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે –

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥[5]

૧.વિષ્ણુ ભગવાનની છાતી ઉપરનું ચિહ્ન ૨.ચિતરે છે. ૩.**અર્થ :** હે હજાર હાથવાળા ! હે વિશ્વમૂર્તે ! તેના તે જ ચતુર્ભુજ રૂપે તમે થાઓ. (ગીતા : ૧૧/૪૬) ૪.યાદવોનો વિનાશ ૫.**અર્થ :** પોતે કરેલાં પાપકર્મથી મોહાધીન પુરુષો મારો દિવ્યભાવ જાણતા નથી; ➔

માટે જે મૂઢ છે તે ભગવાનના એવા પરમભાવને જાણ્યા વિના ભગવાનને વિશે પોતાના જેવા મનુષ્યના ભાવને પરઠે છે. તે મનુષ્યભાવ તે શું ? તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા ઈત્યાદિક અંતઃકરણના ભાવ છે. તથા હાડ, ચામ, મળ, મૂત્રાદિક તથા જન્મ, મરણ, બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ એ સર્વે દેહના ભાવ છે, ઈત્યાદિક જે મનુષ્યભાવ તે સર્વે ભાવને ભગવાનને વિશે પરઠે છે. માટે એવા ભાવનો પરઠનારો જે હોય તેને ભગવાનના નિશ્ચય જેવું જણાય છે તોપણ તેનો નિશ્ચય કાચો છે. અને એ જરૂર સત્સંગમાંથી પડશે.

અને એ **ભગવાન તો પરમ દિવ્ય મૂર્તિ છે ને ભગવાનને વિશે તો એ મનુષ્યભાવનો લેશ નથી.** માટે એ ભગવાનમાંથી મનુષ્યભાવને ટાળીને દેવભાવ લાવવો, પછી બ્રહ્માદિકનો ભાવ લાવવો, પછી પ્રધાનપુરુષનો ભાવ આવે, પછી પ્રકૃતિપુરુષનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરનો ભાવ આવે, પછી અક્ષરાતીત એવા પુરુષોત્તમ તેનો ભાવ આવે છે. જેમ વ્રજના ગોપને આશ્ચર્યરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર દેખીને પ્રથમ તો દેવભાવ આવ્યો. પછી ગર્ગાચાર્યનાં વચનને સંભારીને નારાયણનો ભાવ આવ્યો. પછી એમ કહ્યું જે, 'તમે તો નારાયણ છો, માટે અમને તમારું ધામ દેખાડો.' ત્યારે અક્ષરધામ દેખાડ્યું. એવી રીતે **ભગવાનને વિશે જેને દિવ્યભાવ છે તેને પૂરો નિશ્ચય જાણવો.**

અને એમ કહે છે જે, 'આને પ્રથમ ભગવાનનો નિશ્ચય નહોતો ને હવે થયો.' તે શું એ પ્રથમ ભગવાનને નોતો દેખતો ? દેખતો તો હતો, પણ મનુષ્યભાવે સહિત દેખતો હતો અને પછી જ્યારે નિશ્ચય થયો ત્યારે દિવ્યભાવે સહિત દર્શન કર્યું, ત્યારે એને નિશ્ચય થયો જાણવો. અને જ્યારે ભગવાનને વિશે એવો દિવ્યભાવ ન સમજે ત્યારે એને વાતે વાતે ધોખો થાય ને ગુણ-અવગુણ લીધા કરે છે જે, 'આનીકોરનો પક્ષ રાખે છે ને અમારો પક્ષ રાખતા નથી તથા આને વધુ બોલાવે છે ને અમને નથી

એટલે જ ભૂત-પ્રાણીમાત્રનો નિયંતા હોવા છતાં પરમ કરુણાથી મનુષ્યરૂપમાં રહેલા એવા મને સામાન્ય મનુષ્ય જેવો માની મારો તિરસ્કાર કરે છે. (ગીતા : ૯/૧૧)

બોલાવતા અને આને ઉપર વધુ હેત છે ને અમારી ઉપર નથી.' એવી રીતે ગુણ-અવગુણ પરઠ્યા કરે છે. તેણે કરીને એનું અંતર દિવસે દિવસે પાછું પડીને અંતે તે વિમુખ થાય છે.

માટે **ભગવાનને વિશે તો મનુષ્યભાવ ન જ પરઠવો, અને ભગવાનના ભક્તને વિશે પણ મનુષ્યભાવ ન પરઠવો.** કાં જે, દેહે કરીને તો ભગવાનના ભક્તમાં કોઈક આંધળો હોય, લૂલો હોય, કોઢિયો હોય, બહેરો હોય, વૃદ્ધ હોય, કુરૂપ હોય અને તે જ્યારે દેહ મૂકે છે ત્યારે શું ભગવાનના ધામમાં એવા આંધળા-લૂલા જ રહે છે ? નથી રહેતા. એ તો સર્વ મનુષ્યપણાના ભાવ છે, તેને મૂકીને દિવ્યરૂપ થાય છે, બ્રહ્મરૂપ થાય છે. માટે **હરિના ભક્તને વિશે મનુષ્યભાવ ન પરઠાય તો પરમેશ્વરને વિશે કેમ પરઠાય ?**

અને આ જે વાત છે તે સૂઝે તો આજ સમજો તો એટલી સમજવી છે અને સૂઝે તો સો વર્ષે કરીને સમજો તોપણ એટલી સમજવી છે. અને આ વાત સમજીને એની દૃઢતાની ગાંઠ પડ્યા વિના છૂટકો નથી. માટે આ અમારી વાત છે તે સર્વે હરિભક્તને યાદ રાખીને પરસ્પર કરવી અને જ્યારે કોઈને અણસમજણે કરીને ધોખો થાય ત્યારે તેને આ વાત કરીને ચેતાવી દેવો. અને **આ જે અમારી વાર્તા છે તેને નિત્ય પ્રત્યે દિવસમાં એક વાર કરવી એમ અમારી આજ્ઞા છે; તેને ભૂલશો મા, જરૂર ભૂલશો મા."** એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ સર્વે હરિભક્તને 'જય સ્વામિનારાયણ' કહીને હસતાં થકા પોતાને ઉતારે પધાર્યા. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજની વાર્તા સાંભળીને સર્વે સાધુ તથા સર્વે હરિભક્ત તે **શ્રીજીમહારાજને સર્વ અવતારના કારણ અવતારી જાણીને દિવ્યભાવની અતિશય દૃઢતા કરતા હવા.**

॥ ઈતિ વચનામૃત લોયા ॥૧૮॥૧૨૬॥

॥ શ્રીલોયા પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

શ્રીપંચાળાનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : બુદ્ધિવાળાનું – વિચારને પામ્યાનું

(તા.૭/૩/૧૮૨૧, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શ્રીહરિ સદા સાકાર જ છે; કેમ જે, સાકાર વિના કર્તાપણું સંભવે નહીં. (૨) ભગવાનની અપેક્ષાએ ભવબ્રહ્માદિ દેવો અતિ ગરીબ ગણાય છે. (૩) જ્યાં જ્યાં પંચવિષય સંબંધી સુખ જણાય છે તે ધર્મે સહિત જે કિંચિત્ ભગવાનનો સંબંધ તેણે કરીને છે, તો પછી ખુદ ભગવાનમાં તો કેટલું સુખ હશે ? આવી સમજણથી સારા પંચવિષય પણ અતિ ભૂંડા થઈ જાય છે. (૪) બીજાં સર્વનાં સુખોથી ગોલોકનું સુખ અધિક છે પરંતુ ગોલોકથી પણ અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. (૫) હવે ઠેઠ અક્ષરધામમાં જ પૂગવું છે પણ વચમાં ક્યાંય લોભાવું નથી; આવો ઠરાવ રાખવા મહારાજે ટકોર કરી છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને માથાના ફેંટાનો પેચ જમણી કોરે છૂટો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં સંધ્યા આરતી થઈ રહી તે કેડે શ્રીજીમહારાજ તકિયા ઉપર વિરાજમાન થઈને બોલ્યા જે, "અમે આ સર્વે મોટા પરમહંસ તથા મોટા હરિભક્તને પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, 'ભગવાનમાં હેત હોય તથા ધર્મમાં નિષ્ઠા હોય તોપણ જો વિચારને ન પામ્યો હોય તો અતિ સારા જે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય તે જે તે અતિશય ભૂંડા જે શબ્દાદિક પંચવિષય તે સરખા થાય નહિ અથવા તેથી અતિશય ઊતરતા પણ થાય નહિ; માટે કયા વિચારને પામે ત્યારે અતિ સારા જે પંચવિષય તે અતિશય ભૂંડા જે પંચવિષય તે સરખા થઈ જાય અથવા તે કરતાં પણ અતિશય ભૂંડા થઈ જાય ?' એ પ્રશ્ન સર્વે મોટેરા પરમહંસને તથા સર્વે

મોટેરા હરિભક્તને અમે પૂછીએ છીએ. તે જેણે જેવે વિચારે કરીને એ સારા પંચવિષયને ભૂંડા પંચવિષય જેવા જાણ્યા હોય અથવા ભૂંડાથી પણ અતિશય ભૂંડા જાણ્યા હોય, તે જે પોતપોતાનો વિચાર તે કહો." પછી તે સર્વ પરમહંસે તથા સર્વ હરિભક્તે પોતપોતાનો વિચાર કહી દેખાડ્યો.

ત્યાર પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમારો સર્વેનો તો એ વિચાર સાંભળ્યો, પણ હવે અમે જે વિચાર કર્યો છે તે કહીએ છીએ. જેમ કોઈકનો કાગળ પરદેશથી આવ્યો હોય, તેને વાંચીને તે કાગળના લખનારાની જેવી બુદ્ધિ હોય તેવી જણાય આવે છે. તથા જેમ પાંચ પાંડવ, દ્રૌપદી, કુંતાજી તથા રુક્મિણી, સત્યભામા, જાંબવતી આદિક ભગવાનની પટરાણીઓ તથા સાંબ જે ભગવાનનો પુત્ર ઇત્યાદિક ભક્તનાં રૂપ તથા વચન તે શાસ્ત્રમાં લખ્યાં છે; તે શાસ્ત્રને શ્રવણે કરીને તેમનાં રૂપનું પ્રમાણ તે દર્શન જેવું જ થાય છે, તથા તેમનાં વચને કરીને તેમની બુદ્ધિનું પ્રમાણ થાય છે. તેમ પુરાણ-ભારતાદિક ગ્રંથે કરીને એમ સાંભળ્યામાં આવે છે જે, 'ભગવાન જે તે આ જગતની જે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય તેના કર્તા છે ને સદા સાકાર છે, અને **જો સાકાર ન હોય તો તેને વિશે કર્તાપણું કહેવાય નહીં.'** અને જે અક્ષરબ્રહ્મ છે તે તો એ ભગવાનને રહેવાનું ધામ છે.

એવા દિવ્ય મૂર્તિ, પ્રકાશમય ને સુખરૂપ જે ભગવાન તે જે તે પ્રલયકાળે માયામાં કારણ શરીર સહિત લીન હતા જે જીવ, તેમને ઉત્પત્તિકાળે બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો, મન અને પ્રાણને આપે છે; તે શાને અર્થે આપે છે ? તો ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ જે વિષય તેના ભોગને અર્થે ને મોક્ષને અર્થે આપે છે. અને એ જીવોને અર્થે ભોગ ને ભોગનાં સ્થાનક તે ભગવાને રચ્યાં છે; તેમાં જે ઉત્તમ પંચવિષય કર્યા છે તે ભૂંડા પંચવિષયના દુઃખની નિવૃત્તિને અર્થે કર્યા છે. જેમ કોઈક ભારે શાહુકાર હોય, તે રસ્તાને બેય કોરે છાયાને અર્થે ઝાડ રોપાવે છે તથા પાણીની પરબ બંધાવે છે તથા સદાવ્રત કરાવે છે તથા ધર્મશાળા કરાવે છે, તે ગરીબ સારુ કરાવે છે; તેમ બ્રહ્મા, શિવ અને ઇન્દ્રાદિક દેવ છે તે તો એ ભગવાનની આગળ

જેવા સડતાળાના રાંક[1] હોય ને પીપરની ટેટી બાફીને ખાતા હોય તે જેવા ગરીબ છે. તે બ્રહ્માદિક દેવ-મનુષ્યના સુખને અર્થે ઉત્તમ એવા પંચવિષય તે ભગવાને રચ્યા છે.

અને જેમ શાહુકારે સદાવ્રત, ધર્મશાળાદિકમાં સુખ જેવાં રાંકને અર્થે રચ્યા છે તે કરતાં તે શાહુકારના ઘરમાં સુખ તે અતિશય ઉત્તમ હશે એમ જણાય છે; તેમ એ **ભગવાને બ્રહ્માદિકને અર્થે એવાં સુખ રચ્યાં છે, તો પોતાના ધામમાં તો એ કરતાં અતિ ઉત્તમ સુખ હશે; એમ બુદ્ધિવાળો હોય તેને જાણ્યામાં આવે છે.** માટે એ ભગવાનના ધામના સુખનું અતિશયપણું બુદ્ધિવાનને જાણ્યામાં આવે છે, તેણે કરીને સારા વિષય તે ભૂંડા થઈ જાય છે. અને સંસારમાં જે પશુ, મનુષ્ય, દેવતા, ભૂત ઇત્યાદિક જ્યાં જ્યાં પંચવિષય સંબંધી સુખ જણાય છે, તે ધર્મે[2] સહિત જે કિંચિત્ ભગવાનનો સંબંધ તેણે કરીને છે, પણ પંડે ભગવાનમાં જેવું સુખ છે તેવું કોઈને વિશે નથી. જેમ આ મશાલ બળે છે તે મશાલને સમીપે જેવો પ્રકાશ છે, તેવો થોડેક છેટે નથી અને તેથી ઘણે છેટે તો મૂળગો[3] નથી; તેમ બીજે ઠેકાણે તો કિંચિત્[4] સુખ છે અને સંપૂર્ણ સુખ તો ભગવાનના સમીપમાં રહ્યું છે. અને **જેટલું ભગવાનથી છેટે થવાય છે તેટલા સુખમાં ન્યૂનતા થાય છે.** માટે જે મુમુક્ષુ હોય તે પોતાના હૃદયમાં એમ વિચારે જે, 'જેટલું મારે ભગવાનથી છેટું થશે તેટલું દુ:ખ થશે અને મહા દુખિયો થઈશ. અને થોડેક ભગવાનને સંબંધે કરીને એવું સુખ થાય છે, માટે મારે ભગવાનનો સંબંધ અતિશય રાખવો છે અને હું અતિ સંબંધ રાખીશ તો મારે ઉત્કૃષ્ટ[5] સુખની પ્રાપ્તિ થશે.' **એમ વિચારીને અને ભગવાનના સુખનો લોભ રાખીને જેમ ભગવાનનો સંબંધ અતિશય રહે તેમ ઉપાય કરે, તેને બુદ્ધિવાન કહીએ.**

અને પશુના સુખથી મનુષ્યમાં અધિક સુખ છે ને તે કરતાં રાજાનું સુખ અધિક છે ને તેથી દેવતાનું સુખ અધિક છે ને તેથી ઇન્દ્રનું અધિક છે

૧.વિ.સં.૧૮૪૭માં પડેલ દુષ્કાળમાં અન્નના અભાવે દુ:ખી થયેલા ભિક્ષુકો ૨.ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન કરવારૂપ ધર્મે ૩.બિલકુલ ૪.થોડું અમથું ૫.સર્વ શ્રેષ્ઠ

ને તેથી બૃહસ્પતિનું ને તેથી બ્રહ્માનું ને તેથી **વૈકુંઠલોકનું** ને તેથી **ગોલોકનું** સુખ તે અધિક છે અને તેથી **ભગવાનના અક્ષરધામનું સુખ અતિ અધિક છે. એવી રીતે ભગવાનના સુખને અતિશય જાણીને બીજાં જે જે પંચવિષયનાં સુખ તેને વિશે બુદ્ધિવાનને તુચ્છતા થઈ જાય છે.**

અને તે ભગવાનના સુખ આગળ બ્રહ્માદિકનું સુખ તો જેવું ભારે ગૃહસ્થને બારણે કોઈક રાંક ઠીકરું લઈને માંગવા આવ્યો હોય તેના જેવું છે. અને એ ભગવાનના ધામના સુખનો જ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે સર્વ જે બીજાં સુખ તેથી ઉદાસ થઈને મનમાં એમ થાય છે જે, **'આ દેહ મૂકીને એ સુખને ક્યારે પામીએ ?'** અને સ્વાભાવિકપણે પંચવિષયનું ગ્રહણ કરતા હોઈએ તેમાં તો કાંઈ ઝાઝો વિચાર થતો નથી, પણ જો તે વિષયમાં કાંઈક સારપ્ય મનાય છે ત્યારે તુરત એ ભગવાનના સુખમાં દૃષ્ટિ પૂગી જાય છે અને મન અતિ ઉદાસી થઈ જાય છે.

અને આ જે સર્વે વાત છે તે જે બુદ્ધિવાળો હોય તેને જાણ્યામાં આવે છે, માટે બુદ્ધિવાળા ઉપર અમારે હેત છે. કેમ જે, અમે બુદ્ધિવાળા છીએ તો એવી રીતે અમારી દૃષ્ટિ પૂગે છે, માટે બુદ્ધિવાળો જે હોય તેની પણ દૃષ્ટિ પૂગે ખરી. અને આવી રીતે અમારો વિચાર તે તમારા સર્વેના વિચાર કરતાં અમને અધિક જણાયો છે, તે સારુ આ અમારા વિચારને અતિ દૃઢપણે કરીને હઈયામાં સૌ રાખજ્યો. અને આ વિચાર વિના તો જો રમણીય પંચવિષયમાં વૃત્તિ ચોંટી હોય તેને અતિ બળે કરીને ઉખાડે ત્યારે માંડ માંડ ઊખડે, અને **જો આ વિચારને પામ્યો હોય તો તે વૃત્તિને ખેંચ્યામાં લેશમાત્ર પ્રયાસ પડે નહિ, સહેજે જ વિષયની તુચ્છતા જણાઈ જાય છે.** અને આ જે વાર્તા છે તે જેને ઝાઝી બુદ્ધિ હોય ને ઝાઝાં સુખના લોભને ઈચ્છે તેને સમજાય છે. જેમ કોડી કરતાં પૈસામાં વધુ માલ છે ને તેથી રૂપિયામાં વધુ માલ છે ને તેથી સોનામહોરમાં વધુ માલ છે ને તેથી ચિંતામણિમાં વધુ માલ છે, તેમ જ્યાં જ્યાં પંચવિષયનું સુખ છે તેથી ભગવાનના ધામમાં ભગવાનનું સુખ અતિ અધિક છે. માટે જે બુદ્ધિવાળો હોય ને જેની દૃષ્ટિ પૂગે તેને આ વિચાર હૃદયમાં ઠરે છે.

અને આ વિચાર જેના હૃદયમાં દૃઢ ઠર્યો હોય ને તે વનમાં બેઠો હોય તો પોતાને એમ જાણે જે, 'હું અનંત માણસ તથા રાજ્યસમૃદ્ધિએ વિટાણો છું' એમ સમજે, પણ દુખિયો ન માને. ઈન્દ્રના લોકમાં હોય તો જાણે જે, 'વનમાં બેઠો છું', પણ તે ઈન્દ્રના લોકના સુખે કરીને સુખિયો ન માને, તે સુખને તુચ્છ જાણે. તે સારુ આ વિચારને રાખીને એમ સર્વે નિશ્ચય રાખજ્યો જે, **'હવે તો ભગવાનના ધામમાં જ ઠેઠ પૂગવું છે, પણ વચમાં કોઈ ઠેકાણે તુચ્છ જે પંચવિષય સંબંધી સુખ તેમાં લોભાવું નથી.' એવી રીતે સૌ દૃઢ નિશ્ચય રાખજ્યો.** અને આ તો જે અમારો સિદ્ધાંત છે તે તમને સર્વેને કહ્યો છે, માટે દૃઢ કરીને રાખજ્યો." **॥ ઈતિ વચનામૃત પંચાળા ॥૧॥૧૨૭॥**

વચનામૃત-૨ : સાંખ્ય-યોગનું

(તા.૧૦/૩/૧૮૨૧, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સાંખ્ય અને યોગશાસ્ત્રનો જે સનાતન સિદ્ધાંત છે તે તથા તેમાં રહેલા દોષને દૂર કરવા માટેની યુક્તિઓ બતાવી છે.

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ સુદિ ૭ સાતમને દિવસ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢાળ્યો હતો તે ઉપર શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદ આગળ બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મોક્ષધર્મનું[1] પુસ્તક મંગાવો તો સાંખ્યના અધ્યાયની તથા યોગના અધ્યાયની કથા કરાવીએ." એ વચનને સાંભળીને પુસ્તક મંગાવ્યું. પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ કથા કરવાનો આરંભ કર્યો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "યોગવાળા છે તે પંચવીસમા જીવ-ઈશ્વરને કહે છે અને છવીસમા પરમાત્માને કહે છે. અને સાંખ્યવાળા છે તે ચોવીસ તત્ત્વને અવાંતર[2] જીવ-ઈશ્વરને કહીને

૧.મહાભારતના શાંતિપર્વમાં 'મોક્ષધર્મ' નામનો વિભાગ છે તેનું ૨.અંતર્ગત; ભેગા

પંચવીસમા પરમાત્માને કહે છે. તેમાં જે યોગવાળા છે તેનો એમ મત છે જે, સૂઝે એવો આત્મા-અનાત્માનો વિચાર કરો, સાધન કરો, પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આશ્રય વિના મોક્ષ ન થાય. અને સાંખ્યવાળાનો એમ મત છે જે, સર્વે દેવ-મનુષ્યાદિકની જે ગતિઓ[૧] તેને જાણીને અને વિષયને વિશે વૈરાગ્યને પામીને ત્રણ દેહ થકી પર એવો જે આત્મા તેને જાણે ત્યારે મુક્ત થાય. અને એ બે પ્રકારના જે મત છે તેને પોતપોતાના મતમાં જે દૂષણ[૨] છે તેના નિવારણને અર્થે યુક્તિનું ગ્રહણ કરવું.

તેમાં યોગમતમાં એ દૂષણ છે જે, જીવને પંચવીસમો કહ્યો તથા ઈશ્વરને પંચવીસમા કહ્યા; અને જીવનો ચોવીસ તત્ત્વનો દેહ કહ્યો ને ઈશ્વરનો પણ ચોવીસ તત્ત્વનો દેહ કહ્યો. માટે એ બેયને વિશે તુલ્યભાવ આવી જાય જે, સ્થૂળ ને વિરાટ તે તુલ્ય છે, તથા સૂક્ષ્મ ને સૂત્રાત્મા તે તુલ્ય છે, અને કારણ ને અવ્યાકૃત તે તુલ્ય છે; તથા જાગ્રત ને સ્થિતિ અવસ્થા તે તુલ્ય છે, તથા સ્વપ્ન ને ઉત્પત્તિ અવસ્થા તે તુલ્ય છે, તથા સુષુપ્તિ ને પ્રલય અવસ્થા તે તુલ્ય છે; અને વિશ્વ, તૈજસ અને પ્રાજ્ઞ ને વિષ્ણુ, બ્રહ્મા અને શિવ તે તુલ્ય છે, એમ સમજીને છવીસમાને ભજે છે. એવી રીતે જીવ-ઈશ્વરને વિશે જે તુલ્યભાવરૂપ દોષ છે તેને ટાળવાને અર્થે કોઈક મોટા પાસેથી યુક્તિ શીખવી જે, 'ઈશ્વરના દેહમાં જે પંચભૂત રહ્યાં છે તેની મહાભૂત એવી સંજ્ઞા છે ને તે ભૂત સર્વ જીવના દેહોને ધારી રહ્યાં છે; અને જીવના દેહમાં જે પંચભૂત છે તે અલ્પ છે ને બીજાને ધારવાને સમર્થ નથી. અને જીવ છે તે અલ્પજ્ઞ છે ને ઈશ્વર છે તે સર્વજ્ઞ છે.' એવી રીતે યુક્તિ શીખીને જીવ-ઈશ્વરને વિશે સમપણું ન સમજવું. અને જો એવી યુક્તિ ન શીખ્યો હોય ને કોઈ પ્રતિવાદી[૩] પ્રશ્ન પૂછે તો તેનો ઉત્તર કરવો કઠણ પડે ને સમજણ ચૂંથાઈ જાય.[૪] અને કોઈક પ્રશ્ન કરે તે તો જીવ-ઈશ્વરને વિશે સમપણું રહેવા દે નહિ; માટે જીવ-ઈશ્વરને વિશે સમપણું ન આવે એવી રીતની યુક્તિ શીખવી અને એવી રીતનાં જે વચન તેને સાંભળવાં.

૧.કર્મના ફળસ્વરૂપે ભગવાને કરાવેલી સ્વર્ગાદિલોકની તુચ્છ પ્રાપ્તિઓ ૨.દોષ; ખામી ૩.વિરુદ્ધ મતવાળો – વિરોધી ૪.અનેક પ્રકારના સંશયથી યુક્ત થઈ જાય.

અને સાંખ્યવાળાને એ દૂષણ છે જે, ચોવીસ તત્ત્વ કહ્યાં છે ને પંચવીસમા પરમાત્મા કહ્યા છે; ને તે ચોવીસ તત્ત્વને મિથ્યા કહ્યા છે ને પરમાત્માને સત્ય કહ્યા છે, ત્યારે તે પરમાત્માને પામે છે કોણ ? કેમ જે, પામનારા જીવને તત્ત્વથી ભિન્ન કહ્યો નથી. માટે એ જે દૂષણ છે તેને ટાળવાને અર્થે મોટા થકી એમ યુક્તિ શીખવી જે, 'એ ચોવીસ તત્ત્વ કહ્યાં તે જીવ વિના હોય નહિ; માટે એ તત્ત્વ ભેળા જ જીવ-ઈશ્વરને કહ્યા છે. તે જીવ-ઈશ્વર એ તત્ત્વ થકી પૃથક્ છે ને પરમાત્માને પામે છે.' એવી રીતની યુક્તિ શીખવી. અને આ યુક્તિ ન શીખી હોય ને કોઈ પ્રતિપક્ષી[૧] પ્રશ્ન પૂછે તો સંશય થાય જે, 'તત્ત્વ તો મિથ્યા છે, ત્યારે તે પરમાત્માને પામ્યાને અર્થે બ્રહ્મચર્યાદિક ધર્મ કહ્યા છે તથા શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસાદિક[૨] સાધન કહ્યાં છે તે શાને અર્થે કહ્યાં છે ?' 'માટે તત્ત્વના તદાત્મકપણાને[૩] પામ્યા જે જીવ-ઈશ્વર તેને તત્ત્વરૂપે કરીને કહ્યા છે પણ એ તત્ત્વ થકી અતિ વિલક્ષણ[૪] છે, તે પરમાત્માને પામે છે.' ઈત્યાદિક જે યુક્તિઓ તેને મોટા સંત થકી સાંખ્યવાળાને શીખવી.

અને યોગવાળા જે છે તે 'પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ એવા જે મત્સ્ય, કચ્છ, વરાહ, નૃસિંહ, વામન, રામ-કૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર તેને ધ્યાને કરીને મોક્ષ થાય' એવી યુક્તિનું ગ્રહણ કરે છે. અને જે સાંખ્યવાળા છે તે જે તે **'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह'**[૫] ઈત્યાદિક શ્રુતિ શાસ્ત્રે કરીને કહ્યું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને અનુભવે કરીને યથાર્થ જાણે ત્યારે મોક્ષ થાય, એવી યુક્તિનું ગ્રહણ કરે છે. અને એ બેય મત છે તે [૬]સારા છે ને મોટાએ[૭] માન્યા છે, અને એ બેયનું યથાર્થ જો આચરણ જે કરે તો તે પરમ ગતિને પામે છે. અને એ બે મત છે તેમાં સાધન સરખાં કહ્યાં છે પણ ઉપાસનાની જે રીત તે સરખી નથી, ઘણી પૃથક્ છે."

૧.વિરુદ્ધ મતવાળો – વિરોધી ૨.એક જ બાબતની વારંવાર આવૃત્તિ કરવી – ચિંતન કરવું વગેરે ૩.લોઢાના ગોળામાં અગ્નિની જેમ એકપણાને ૪.તત્ત્વોના પ્રકાશકપણે જુદા ૫.**અર્થ :** મન સહિત ઈન્દ્રિયો પરમાત્માને નહિ પામીને પાછી વળે છે. અર્થાત્ પરમાત્મા મન-વાણીને અગોચર છે.(આનંદવલ્લી : ૪) ૬.માર્ગી કે અદ્વૈત જેવા મતની અપેક્ષાએ ૭.વ્યાસાદિક મુનિઓએ

એવી રીતે વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "હવે તો કીર્તન ગાઓ." પછી મુક્તાનંદસ્વામી આદિક જે પરમહંસ તે વાજિંત્ર લઈને કીર્તન ગાવા લાગ્યા. તે પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન રાખો અને એ સાંખ્ય ને યોગ એ બેયનો સિદ્ધાંત તમે કીર્તન ગાયાં ત્યાં સુધી અમે વિચાર્યો છે, તે કહીએ તે સાંભળો. જે યોગવાળો છે તેને આત્યંતિક પ્રલયને વિશે જે અક્ષરધામમાં તેજોમય એવી દિવ્યરૂપ ભગવાનની મૂર્તિ રહી છે તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને તેથી ઓરા[1] પ્રકૃતિ-પુરુષરૂપ ભગવાન ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને તેથી ઓરા પ્રકૃતિ-પુરુષનાં કાર્ય જે ચોવીસ તત્ત્વ તે રૂપ ભગવાન ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે,[2] અને તેથી ઓરા હિરણ્યગર્ભ[3] ને તેથી ઓરા ચોવીસ તત્ત્વથી ઊપજ્યો જે વિરાટ તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે, અને તેથી ઓરા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તથા પૃથ્વીને વિશે જે મત્સ્ય, કૂર્મ, નૃસિંહ, વરાહાદિક ભગવાનના અવતાર તથા શાલગ્રામાદિક પ્રતિમાઓ એ સર્વે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે; એવું યોગવાળાનું તાત્પર્ય જણાણું.

પછી સાંખ્યનો વિચાર ઊપજ્યો ત્યારે તેણે એ આકારમાત્રનું નિરાકરણ કરી નાંખ્યું અને એમ જણાણું જે, 'એ સર્વના વિચારનો કરતલ જે જીવ છે તે જેવો શુદ્ધ કોઈ નથી, માટે જીવનું ધ્યાન કરવું એ ઠીક છે.' એવો જે સાંખ્યનો વિચાર તેને ટાળવાને અર્થે વળી યોગનો વિચાર થયો જે, એ પરાત્પર એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેનું એ પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક સર્વેને વિશે અન્વયપણું છે; માટે એ સર્વે ભગવાન જ છે ને દિવ્યરૂપ છે ને સત્ય છે ને ધ્યેય છે. અને એ વાતને દૃઢ કરવાને અર્થે શ્રુતિ છે જે, **'सर्वं खल्विदं ब्रह्म'**[4] **'नेह नानास्ति किञ्चन'**[5] તથા **'इदं हि विश्वं भगवानिवेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसंभवाः'**[6]

૧.નીચે રહેલા ૨.કેમ જે, તેમાં ભગવાન પુરુષોત્તમ રહેલા છે. ૩.સૂત્રાત્મા શરીરાભિમાની વૈરાજપુરુષ ૪.અર્થ : આ સર્વ જગત પરબ્રહ્મ છે. એટલે કે જગત ભગવાનનું શરીર હોવાથી ભગવાનરૂપ છે.(છાંદોગ્ય : ૩/૧૪/૧) ૫.**અર્થ :** આ જગતમાં કાંઈ પણ છે, તે ભિન્ન ભિન્ન(સ્વતંત્ર) નથી. હાથ, પગ, નાક, કાનની જેમ જુદા દેખાય છે, પણ એ બધાં એક પરબ્રહ્મનાં જ અંગો છે. (બૃહદારણ્ય : ૪/૪/૧૯) ૬.**અર્થ :** આ સમગ્ર વિશ્વ ભગવાનરૂપ છે. કેમ જે, ભગવાન થકી જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલય થાય છે, માટે જગત ભગવાન છે એમ કહેવાય છે; વસ્તુતાએ ભગવાન વિશ્વથી વિલક્ષણ છે.(ભાગવત : ૧/૫/૨૦)

એવી રીતનો યોગમાર્ગ છે તેને વિશે પ્રવર્ત્યો જે મુમુક્ષુ તેને કોઈ વિઘ્ન નથી; શા માટે જે, એ માર્ગ સ્થૂળ છે ને એને વિશે પ્રત્યક્ષમૂર્તિ ભગવાનનું આલંબન છે, તે સારુ જેવો તેવો હોય તે પણ એ માર્ગે કરીને નિર્વિઘ્ન થકો મોક્ષને પામે છે. પણ એ માર્ગમાં એક દોષ છે જે, એ સર્વથી પર જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેને અને પ્રકૃતિ-પુરુષાદિકને અંશ-અંશીભાવ[1] આવી જાય છે જે, 'ભગવાનના અંશ પ્રકૃતિપુરુષ છે અને તેના અંશ હિરણ્યગર્ભ, વિરાટાદિક છે.' એવી રીતે સમજાય તો મોટો દોષ આવે; કાં જે, ભગવાન અચ્યુત છે, નિરંશ છે, નિર્વિકાર છે, અક્ષર છે, અખંડ છે, તેને વિશે ચ્યુતભાવ[2] આવે છે ને અંશ-અંશીભાવ[1] આવે છે; માટે એવો દોષ આવવા દેવો નહીં.

અને એમ સમજવું જે, 'એ ભગવાન જેવા તો ભગવાન જ છે ને બીજા જે પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક છે તે તો એના ભક્ત છે અને એનું ધ્યાન કરે છે, માટે એ ભગવાનરૂપ છે. **જેમ કોઈ મોટા સંત હોય ને તે ભગવાનનું ધ્યાન કરતા હોય ને તેને ભગવાનરૂપ જાણે છે, તેમ એ પ્રકૃતિ-પુરુષાદિક પણ ભગવાનરૂપ છે.** અને એ સર્વથી પર જે પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ તે જ વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધરૂપે થાય છે તથા રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારનું ગ્રહણ કરે છે, તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.' એમ સમજે તો એ યોગમાર્ગ તે અતિશય નિર્વિઘ્ન છે ને શ્રેષ્ઠ છે.

અને સાંખ્યવાળા છે તેમાં એ દોષ છે જે, એ સાંખ્યવાળા હોય તે એમ કહે છે જે, 'અંતઃકરણે કરીને તથા ઇન્દ્રિયે કરીને જે જે ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે તે સર્વ મિથ્યા છે, અને અનુભવે કરીને જે ગ્રહણ કર્યામાં આવે છે તે સત્ય છે.' એવી રીતે આકારમાત્રને મિથ્યા કરે છે તે ભેળે જીવના કલ્યાણને અર્થે પ્રકટ થયા જે ભગવાન તેના રૂપને પણ મિથ્યા કરે છે તથા અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્ન, સંકર્ષણ એમના રૂપને પણ મિથ્યા કરે છે અને નિર્ગુણ એવા જે વાસુદેવ તેનું જ ગ્રહણ કરે છે; એવો એ મોટો દોષ છે. માટે એ સાંખ્યવાળા એમ સમજે તો ઠીક જે, **'સાંખ્યવિચારનું ગ્રહણ કરીને પ્રકૃતિપુરુષથી જે જે**

૧.ભગવાન અંશી – મૂળ સ્વરૂપ અને માયાદિ અંશ -- એમાંથી જુદું પડેલું છે, એવો ભ્રમ ઊપજે છે. ૨.આભૂષણ તથા સોનાની જેમ વિકાર-વિકારીભાવ

ઊપજ્યું તેને મિથ્યા કરીને પોતાના આત્માને સર્વથી પૃથક્ શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ માનીને તે પછી જીવના કલ્યાણને અર્થે પ્રકટ થયા જે ભગવાન તેના રૂપને સત્ય જાણીને તેનું ધ્યાન કરવું.' એવી રીતે એ બે પ્રકારના જે વિચાર છે તે કોઈક અમારા જેવા મોટા પાસેથી શીખે ત્યારે આવડે, નહિ તો શાસ્ત્રને ભણે-સાંભળે પણ આવડે નહીં. અને છે તો એમ જે, 'પ્રથમ સાંખ્યવિચારે કરીને જે બ્રહ્મરૂપ થયો હોય તેને અર્થે યોગનો ઉપદેશ છે, તે કહ્યું છે જે –

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ।।[1] તથા
आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रंथा अप्युरुक्रमे ।
कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरिः ।।[2]
परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहितचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ।।[3]

એવી રીતે સાંખ્યવાળાને યોગની અપેક્ષા છે. કાં જે, એ સાંખ્યવાળો વિચારે કરીને પોતાના આત્માથી વ્યતિરિક્ત[4] જે જે કાંઈ પંચ ઇન્દ્રિયો ને ચાર અંતઃકરણે કરીને ભોગવવામાં આવે એવા વિષયભોગ છે તેને અતિશય તુચ્છ જાણે છે, માટે એ કોઈ પદાર્થને વિશે આશ્ચર્ય પામે નહિ તથા બંધાય નહીં. અને એની પાસે કોઈ આવીને એમ કહે જે, 'આ પદાર્થ તો બહુ જ રૂડું છે.' ત્યારે તેને એમ વિચારે જે, 'ગમે તેવું સારું હશે પણ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને ગ્રહણ કર્યામાં આવે એવું હશે ને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના ગ્રહણમાં જે આવે તે તો અસત્ય છે, નાશવંત છે.' એવી એ સાંખ્યવાળાને દૃઢ સમજણ રહે છે અને પોતાના આત્માને શુદ્ધ જાણે છે. એવો જે સાંખ્યવાળો તેને યોગમાર્ગે

૧.જુઓ પેજ : ૩૦૪ ૨.**અર્થ :** રાગદ્વેષાદિ ગ્રંથિએ રહિત એવા બ્રહ્મરૂપ મુનિઓ પણ ફળની ઇચ્છાએ રહિત એવી ભગવાનની નિષ્કામ ભક્તિ કરે છે. કેમ જે, ભગવાન શ્રીહરિમાં એવા અનંત કલ્યાણકારી ગુણો રહ્યા છે. (ભાગવત : ૧/૭/૧૦) ૩.**અર્થ :** હે પરીક્ષિત ! ત્રણ દેહથી વિલક્ષણ એવા નિર્ગુણ આત્મસ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ નિષ્ઠાને પામેલો એવો હું(શુકજી) ઉત્તમ કીર્તિવાળા ભગવાનની લીલાથી આકર્ષિત ચિત્તવાળો થઈને શ્રીમદ્‌ભાગવતપુરાણરૂપ જે આખ્યાન તેને ભણ્યો છું. (ભાગવત : ૨/૧/૯) ૪.જુદા; વિલક્ષણ-વિકારી

કરીને ભગવાનની જે ઉપાસના, ધ્યાન, ભક્તિ તે કરવાં; અને એમ ન કરે તો એને વિશે અતિ ન્યૂનતા કહેવાય છે. એવી રીતે સાંખ્યશાસ્ત્ર તથા યોગશાસ્ત્ર તેનો જે સનાતન સિદ્ધાંત છે તે અમે યથાર્થ વિચારીને કહ્યો છે.

અને જે આધુનિક યોગવાળા ને સાંખ્યવાળા છે તેમણે તો એ બેય માર્ગને બગાડી નાંખ્યા છે. જે યોગવાળા છે તે આકારનું સ્થાપન કરવા જાય છે ત્યારે બીજા જીવના આકાર તથા બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવના આકાર તથા રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારના આકાર તે સર્વેને તુલ્યપણે જાણે છે. અને સાંખ્યવાળા છે તે આકારનું ખંડન કરે છે તે ભેળે તીર્થ, વ્રત, પ્રતિમા, યમ-નિયમ, બ્રહ્મચર્યાદિક ધર્મ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તથા રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર એ સર્વેનું ખંડન કરે છે. માટે આધુનિક જે સાંખ્યવાળા ને યોગવાળા તે બેય માર્ગને મૂકીને કુમાર્ગે ચાલ્યા છે તે નારકી થાય છે. ॥ **ઈતિ વચનામૃત પંચાળા ॥૨॥૧૨૮॥**

વચનામૃત-૩ : મુનિબાવાનું – મોક્ષના કામમાં આવે તેવી બુદ્ધિનું

(તા.૧૧/૩/૧૮૨૧, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે માની ને ઈર્ષ્યાવાળો છે તેને બુદ્ધિ નથી. બુદ્ધિશાળી હોય તે પોતાના દોષ જાણે ને તેને ટળાવનારાને હિતકારી સમજે. (૨) ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થાથી વિલક્ષણ એવા શુદ્ધ આત્મારૂપે થઈને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી, એવો શ્રીહરિનો સિદ્ધાંત છે. (૩) ઈન્દ્રિયોરૂપી દુશ્મનોને નિયમરૂપી પાંજરામાં પૂરીને પછી તેની પાસે ભક્તિરૂપી કામ લેવું.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો માથે બાંધ્યો હતો તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સર્વે પરમહંસ માંહોમાંહી પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો.” ત્યારે મુનિબાવે બ્રહ્માનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “આવો સત્સંગનો ને ભગવાનનો યોગ મળ્યો છે ને બીજા વિકાર સર્વે ટળી ગયા છે તથા સત્સંગનો ખપ છે તોપણ માન-ઈર્ષ્યા કેમ રહી જાય છે ?” પછી એનો ઉત્તર

બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એવો[૧] જે છે તેમાં બુદ્ધિ નથી અને **જે બુદ્ધિવાળો છે તે તો પોતામાં જેટલા અવગુણ હોય તેને જાણે તથા જેટલા ગુણ હોય તેને પણ જાણે અને બીજામાં જે ગુણ તથા અવગુણ હોય તેને પણ જાણે.** અને જે બુદ્ધિવાળો ન હોય તે તો પોતામાં ગુણ જ જાણે પણ અવગુણ હોય તેને તો જાણે નહિ; અને પોતાને સનકાદિક જેવો મોટો જાણે ને બીજા મોટા હોય તેને પણ પોતાથી ઊતરતા જાણે. અને જે બુદ્ધિવાળો હોય તે પોતાના અવગુણને જાણતો હોય જે, 'મારામાં આટલો અવગુણ છે.' પછી તેની ઉપર ચાડ[૨] રાખીને તે અવગુણને ટાળી નાંખે તથા તે અવગુણને ટાળવાની બીજા સંત વાર્તા કરતા હોય તેને હિતકારી માને, માટે એમાં માન-ઈર્ષ્યાદિક કોઈ અવગુણ રહે નહીં. અને કોઈકમાં મોટી બુદ્ધિ જણાતી હોય ને તે જો પોતાના અવગુણને ન વિચારતો હોય તો તેની વ્યાવહારિક બુદ્ધિ જાણવી; અને તે બુદ્ધિ ઉપરથી તો બહુ ચોજાળી[૩] જણાય પણ એને બુદ્ધિવાળો ન કહેવાય, તેને તો અતિ મૂર્ખ જાણવો ને એની એ બુદ્ધિ પોતાના મોક્ષના કામમાં આવે નહીં. અને થોડીક બુદ્ધિ હોય ને જો પોતામાં અવગુણ હોય તેને જાણીને તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરે તો એની થોડી બુદ્ધિ પણ મોક્ષને ઉપયોગી થાય છે અને એને જ બુદ્ધિવાળો કહીએ. અને **જે પોતામાં તો કોઈ વારે અવગુણ પરઠે નહિ ને ગુણ જ પરઠે તેને મૂર્ખ કહીએ અને પોતામાં અવગુણ પરઠે તેને બુદ્ધિવાળો કહીએ."**

પછી શ્રીજીમહારાજે આજ્ઞા કરી જે, "કીર્તન ગાઓ." પછી **'સખી આજ મોહન દીઠા રે શેરીએ આવતા રે'**[૪] એ કીર્તન પરમહંસ ગાવા લાગ્યા. ત્યારે વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન રાખો અને આ કીર્તન ગાયાં તેમાં હેત બહુ છે. તે હેતનો અમે વિચાર કર્યો જે, હેત મોટી વાત છે અને હેતે કરીને ભગવાનને ભજવા એ ઠીક છે; પણ સારી પેઠે વિચારીને જોયું ત્યારે એમ જણાણું જે, 'હેત[૫] છે તે જ ભગવાનની માયા છે.' કેમ જે,

૧.માન-ઈર્ષ્યાવાળો ૨.ચીવટ; સાવધાની ૩.તેજ ચાલનારી ૪.જુઓ પેજ : ૭૨૬ ૫.એક ભગવાન સિવાય બીજામાં જે પ્રીતિ

સ્ત્રીઓ પરસ્પર બોલતી હોય, જોતી હોય, સ્પર્શ કરતી હોય, તેમાં બીજી રીતનું હેત છે; અને પુરુષ હોય ને પરસ્પર બોલે, જુવે, સ્પર્શ કરે તેમાં પણ બીજી રીતનું હેત છે. અને પુરુષ જે તે સ્ત્રીને જોતો હોય ને આલિંગન કરતો હોય, તેની વાર્તા સાંભળતો હોય, તેનો સુગંધ લેતો હોય ને તેની વાર્તા કરતો હોય તેને વિશે જેવું હેત થાય છે ને તે સ્ત્રીમાં પુરુષનું મન આકર્ષણ થઈ જાય છે, તેવું પુરુષને પુરુષમાં નથી થતું. સ્ત્રી હોય ને પુરુષને જોતી હોય, આલિંગન કરતી હોય ઇત્યાદિક પુરુષના સંબંધે કરીને સ્ત્રીને હેત જેવું પુરુષમાં થાય છે ને તેનું મન પુરુષમાં સમગ્રપણે ખેંચાઈ જાય છે તેવું સ્ત્રીમાં નથી થતું. માટે **જે થકી જગતનો પ્રવાહ છે ને જે જીવને સંસૃતિ[1] ને બંધનની કરનારી છે એવી જે ભગવાનની માયા તે જ હેતરૂપે છે.**

પછી એમ વિચાર થયો જે, 'શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ જે પંચવિષય છે તે બીજે ઠેકાણેથી મિથ્યા કરીને એક ભગવાનમાં જ આત્યંતિક સુખ જાણીને જોડ્યા હોય તે તો ઠીક છે, તે માયા નથી.' પછી વળી તેમાં પણ વિચાર થયો જે, એ પણ ઠીક નહિ; કાં જે, ભગવાનના રૂપ કરતાં અધિક રૂપ, અધિક સ્પર્શ, અધિક રસ, અધિક ગંધ, અધિક શબ્દ તે બીજાને વિશે જણાય તો ભગવાનને મૂકીને તેને વિશે હેત થઈ જાય. જેમ સોળ હજાર ને એકસો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સ્ત્રીઓ હતી તે જન્માંતરે અપ્સરાઓ હતી. તેમણે બ્રહ્મા પાસે વર માગ્યો જે, 'હે મહારાજ ! અમે દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય એ સર્વેનો સ્પર્શ કર્યો છે, પણ જે નારાયણ પુરુષ છે તેનો પતિભાવે સ્પર્શ નથી કર્યો; માટે એવી કૃપા કરો જે, એ અમારા પતિ થાય.' પછી બ્રહ્માએ કહ્યું જે, 'તમે તપ કરો, તમારા પતિ નારાયણ થશે.' ત્યારે તેમણે ઘણું તપ કર્યું. પછી તેમની ઉપર અષ્ટાવક્ર ઋષિ તથા નારદમુનિ તે પણ પ્રસન્ન થયા ને વર આપ્યો જે, 'તમારા પતિ નારાયણ થશે.' એવી રીતે જન્માંતરે ઘણુંક તપ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પામી હતી, પણ જો ભગવાન કરતાં સાંબને[2] વિશે અધિક રૂપ દીઠું તો તેમાં મોહ પામી. માટે જેની એક મતિ[3] રહેતી ન હોય

૧.જન્મ-મરણરૂપી ભટકણ ૨.જાંબુવતી થકી જન્મેલ શ્રીકૃષ્ણના પુત્રને ૩.પતિવ્રતાની જેમ એકનિષ્ઠા

તેને પંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયના સુખસંબંધે કરીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે ઠીક નહિ, અને જેની મતિ એકની એક નિસ્તર્કપણે રહ્યા કરે તેને તો ઠીક છે.

અને જેને બુદ્ધિ હોય તેને ભગવાનમાં હેત કેમ કરવું ? તો જે ચોવીસ તત્ત્વ છે તે થકી પોતાના જીવને પૃથક્ જાણવો ને તે જીવને વિશે ખૂંતીને રહી જે પંચ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિયો તેને ઉખાડી નાંખીને ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ વિના જીવસત્તાપણે રહ્યા થકા નિર્ગુણપણે કરીને જેટલું ભગવાનમાં હેત થાય તેટલું કરવું. **તે નિર્ગુણપણું તે શું ? જે, દસ ઇન્દ્રિયો તે રજોગુણની સંપત્તિ છે અને અંતઃકરણ ને દેવતા તે સત્ત્વગુણની સંપત્તિ છે અને પંચભૂત ને પંચવિષય તે તમોગુણની સંપત્તિ છે; તે એ ત્રણ ગુણની સંપત્તિઓ ને ત્રણ ગુણ તેને પૃથક્ માનીને કેવળ જીવસત્તાએ કરીને રહે તેને નિર્ગુણ કહીએ. એવા નિર્ગુણ થઈને ભગવાનમાં હેત કરવું.** તે કહ્યું છે જે –

नैर्गुण्यस्था रमन्ते स्म गुणानुकथने हरेः ।[1] તથા
परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहितचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥[2]

અને એવી રીતના જે જ્ઞાની છે તે ક્ષેત્ર ને ક્ષેત્રજ્ઞના રૂપને જાણીને પોતે ક્ષેત્રજ્ઞરૂપે થઈને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે. તે ક્ષેત્ર તે શું ? તો સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ તથા જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા એ સર્વે ક્ષેત્ર છે. તે ક્ષેત્રને પોતાના આત્માથી પૃથક્ જાણે છે જે, 'એ મારે વિશે કોઈ દિવસ હોય નહીં. હું તો એનો જાણનારો છું ને અતિ શુદ્ધ છું, અરૂપ[3] છું, અલિંગ[4] છું, ચેતન છું; અને એ ક્ષેત્ર તો અતિ મલિન છે, જડ છે, નાશવંત છે.' એમ દૃઢપણે સમજીને ને એ સર્વથી વૈરાગ્યને પામીને સ્વધર્મે સહિત જે ભગવાનને વિશે ભક્તિ કરવી તેને એકાંતિકી ભક્તિ કહીએ અને એને જ્ઞાની કહીએ. અને એ જે જ્ઞાની તે સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે. તે ભગવાને કહ્યું છે જે –

૧.**અર્થ :** ગુણાતીત બ્રહ્મભાવમાં રહેલા મુનિઓ પણ ભગવાનના ગુણગાનમાં મસ્ત રહે છે. (ભાગવત : ૨/૧/૭) ૨.જુઓ પેજ : ૩૬૩ ૩.આકાર રહિત ૪.અજ્ઞાન તથા આસક્તિરૂપી વાસના રહિત

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥
उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।[1]

એમ સમજીને **ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, વિષય એ સર્વેનાં જે મૂળ તે જીવમાંથી ઉખેડી નાંખીને ભગવાનને વિશે હેત કરવું એ જ ઠીક છે.** અને જ્યાં સુધી એનાં મૂળ ઉખાડી નાંખ્યાં ન હોય ત્યાં સુધી એ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણે કરીને ભગવાનનાં દર્શન-સ્પર્શનાદિકરૂપ જે કામ તે લેવું પણ એને પોતાના હેતુ ન માનવાં; વૈરી માનવાં અને એનો ગુણ ન લેવો જે, 'એ ભગવાનની ભક્તિને વિશે ઉપકાર કરે છે.' કેમ જે, નેત્રે કરીને ભગવાનનાં દર્શન થાય છે, શ્રવણે કરીને ભગવાનની કથા સંભળાય છે, ત્વચાએ કરીને ભગવાનનો સ્પર્શ થાય છે, નાસિકાએ કરીને ભગવાનની માળા ને તુલસીનો સુગંધ લેવાય છે, મુખે કરીને ભગવાનનાં કથા-કીર્તન કહેવાય છે તથા જીહ્વાએ કરીને ભગવાનની પ્રસાદીનો રસ લેવાય છે, ઈત્યાદિક ભગવાનની ભક્તિને વિશે ઉપયોગી છે એમ સમજીને એનો ગુણ ન લેવો ને એનો વિશ્વાસ ન કરવો, એને તો વૈરી જ જાણવાં; કાં જે, શું જાણીએ એ ભગવાનનાં દર્શન- સ્પર્શનાદિકે કરીને જ સુખ માનતા થકા સ્ત્રીઆદિકનાં દર્શન-સ્પર્શનાદિકે કરીને જ સુખ મનાવી દે તો ભૂંડું થાય. માટે એ પંચ ઈન્દ્રિયોરૂપ શત્રુને કેદમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિરૂપ કામ લેવું. જેમ કોઈ રાજાએ પોતાના શત્રુને પકડ્યો હોય, તેને બેડીમાં બાંધી રાખીને કામ કરાવે પણ છૂટો મેલે નહિ ને વિશ્વાસ પણ કરે નહિ; અને જો તેને છૂટો મેલે ને વિશ્વાસ કરે તો તે રાજાને તે વૈરી નિશ્ચય મારે. તેમ જો ઈન્દ્રિયોરૂપ વૈરીનો વિશ્વાસ કરે ને છૂટા મૂકે ને કેદમાં ન રાખે તો એને નિશ્ચય ભગવાનના માર્ગ થકી પાડી નાંખે છે. માટે એનો વિશ્વાસ ન કરવો.

૧.**અર્થ :** આર્ત વગેરે ચાર પ્રકારના ભક્તોને મધ્યે જ્ઞાની ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે; કેમ જે, તે મારે વિશે જ સર્વથા જોડાયેલો છે અને એક મારે વિશે જ ભક્તિવાળો છે, બીજા ત્રણ તેવા નથી. એટલે જ જ્ઞાની મને અત્યંત પ્રિય છે અને હું તેને અત્યંત પ્રિય છું. આર્ત, જિજ્ઞાસુ અને અર્થાર્થી આ ત્રણેય ભક્તો સારા છે, પરંતુ જ્ઞાની તો મારો આત્મા જ છે. એટલે કે, મારા સ્વરૂપ જેટલો મને પ્રાણપ્રિય છે, એમ હું માનું છું. (ગીતા : ૭/૧૭-૧૮)

અને વળી જેમ ઇંગ્રેજ કોઈક ગુનેગારને પકડે છે ત્યારે તેને પાંજરામાં ઊભો રાખીને પૂછે છે, પણ છૂટો મૂકતો નથી ને તેનો વિશ્વાસ કરતો નથી. તેમ **એ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને પંચવર્તમાનના નિયમરૂપ જે પાંજરું તથા બેડી તેમાં રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરાવવી; પણ એને વિશે ગુણ ન લેવો, શત્રુભાવ જ રાખવો. અને જો એમને ભક્તિમાં ઉપયોગી માનીને હેતુ માને ને એનો ગુણ લે તો ભગવાનનાં દર્શન-સ્પર્શનાદિકને વિશે સુખ મનાવતે થકે જો સ્ત્રી આદિકને વિશે કાંઈક સુખ મનાવી દે તો એનું કર્યું-કારવ્યું સર્વે વ્યર્થ થઈ જાય.** જેમ ઝાઝો દારૂનો ઢગલો હોય ને તેમાં એક અગ્નિનો તણખો પડ્યો હોય તો તે દારૂ સર્વે ભસ્મ થઈ જાય છે; તેમ એનું કાંઈ ઠેકાણું રહેતું નથી. માટે **કેવળ આત્મારૂપ થયે થકે જે ભગવાનને વિશે હેત થાય તે ઠીક છે, એમ અમારો સિદ્ધાંત છે અને એવી રીતે જે ભગવાનમાં હેત કરે છે તે અમને ગમે છે.** અને એમ પણ વિચાર કરવો જે,'ભગવાનમાં જેવું રૂપ છે તેવું બીજે નથી અને જેવો ભગવાનનો સ્પર્શ છે તેવો બીજે નથી અને જેવો ભગવાનમાં સુગંધ છે તેવો બીજે નથી અને ભગવાનના શ્રવણમાં જેવું સુખ છે તેવું બીજે નથી અને જેવો ભગવાનમાં રસ છે તેવો બીજે નથી.' એમ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને લોભ દેખાડીને બીજા વિષયથી પાછાં વાળવાં એ પણ સમજણ ઠીક છે."

ત્યારે સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આ જે સર્વે વિચાર તે કયા સ્થાનકે રહીને કરવો ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પોતાના હૃદયને વિશે એમ વિચાર કરે જે, 'સ્થૂળદેહ, સૂક્ષ્મદેહ, કારણદેહ એ હું નહિ; અને જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા હું નહિ; અને પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયો ને પંચ કર્મઇન્દ્રિયો ને ચાર અંતઃકરણ ને એમના દેવતા એ સર્વે હું નહિ; હું તો એ સર્વેથી પૃથક્ છું, ચૈતન્ય છું ને ભગવાનનો ભક્ત છું.' અને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ કાંઈક ચાળા કરે તો એને કહેવું જે, 'કેમ તારે તે એક ભગવાનનું જ રૂપ જોવું છે કે બીજાનું પણ જોવું છે ? ને કેવળ ભગવાનનો શબ્દ સાંભળવો છે તથા ગંધ લેવો છે કે બીજાનો પણ શબ્દ સાંભળવો છે ને ગંધ લેવો છે ? અને જો ભગવાન વિના

બીજા વિષયમાં તું જઈશ તો તારે-મારે શું છે ભાઈ ? તું કોણ ને હું કોણ ? તારે મારે લેવું-દેવું નથી. તમે કરશો તે તમે ભોગવશો.' એમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને કહીને પછી ભગવાનની પ્રાર્થના કરવી જે, **'હે મહારાજ ! હે સ્વામિન્ ! હે ભક્તવત્સલ ! હે દયાનિધે ! આ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો વાંક છે ને હું તો એથી નોખો છું ને એ તો મારા શત્રુ છે, માટે એ થકી મારી રક્ષા કરજ્યો.'** એમ નિરંતર પ્રાર્થના કર્યા કરવી, ને પોતાને ક્ષેત્રજ્ઞ ચૈતન્યરૂપ માનીને ભગવાનને વિશે હેત-ભક્તિ કરવી."

॥ ઈતિ વચનામૃત પંચાળા ॥૩॥૧૨૯॥

વચનામૃત-૪ : મનુષ્યભાવમાં દિવ્યભાવનું – ભગા-મૂળાનું

(તા.૨૧/૩/૧૮૨૧, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનનું મનુષ્ય સ્વરૂપ તથા અક્ષરધામસ્થ મૂળ સ્વરૂપ એ બંને સ્વરૂપનું જેણે યથાર્થ શ્રવણ, મનન કરીને એ બંને એક જ છે એવો નિશ્ચય કર્યો હોય તેને કોઈ રીતે ભગવાનમાં સંશય થાય નહીં. (૨) ભગવાન જ્યારે મનુષ્યના જેવું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે ભૂખ-તરસ, પારકું-પોતાનું વગેરે મનુષ્યના ભાવો જણાવે છે, પરંતુ એ તો મનુષ્ય ભક્તોને પોતાના સ્વરૂપમાં સજાતીયપણે હેત થાય એટલે દેખાડે છે; ખરેખર તો શ્રીહરિ નખશિખ દિવ્ય જ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા અને ધોળો ફેંટો મસ્તક ઉપર બાંધ્યો હતો તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ઝીણી ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને હસ્તકમળને વિશે તુલસીની માળા ફેરવતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સર્વે પરમહંસ પરસ્પર પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે મુનિબાવે બ્રહ્માનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પ્રથમ તો ભગવાનનો નિશ્ચય હોય અને ભજન-સ્મરણ કરતો હોય અને પછી ભગવાનનાં મનુષ્યચરિત્ર દેખીને તે નિશ્ચયમાં સંશય થઈ જાય છે, તેનું શું કારણ છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર બ્રહ્માનંદસ્વામી કરવા લાગ્યા પણ થયો નહિ, ત્યારે શ્રીજીમહારાજ ઝાઝીવાર સુધી વિચારી રહ્યા ને

પછી બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ છીએ જે, વેદ, પુરાણ, મહાભારત, સ્મૃતિઓ ઇત્યાદિક જે શાસ્ત્ર તેને વિશે ભગવાનનું સનાતન અનાદિ દિવ્ય એવું જે મૂળરૂપ પોતાના અક્ષરધામમાં રહ્યું છે; તે કહ્યું છે જે, ભગવાન કેવા છે ? તો આ ચક્ષુઇન્દ્રિયે કરીને દીઠામાં આવે છે જે યત્કિંચિત્[1] રૂપ, તે જેવું તેમનું રૂપ નથી; અને શ્રવણે કરીને સાંભળ્યામાં આવે છે જે કાંઈ શબ્દમાત્ર, તે જેવો એ ભગવાનનો શબ્દ નથી; અને ત્વચાએ કરીને સ્પર્શમાં આવે છે જે સ્પર્શ, તે જેવો એનો સ્પર્શ નથી; અને નાસિકાએ કરીને સૂંઘ્યામાં આવે છે જે સુગંધ, તે જેવો એનો સુગંધ નથી; અને જિહ્વાએ કરીને વર્ણન કર્યામાં આવે એવા પણ એ ભગવાન નથી. અને મનના સંકલ્પમાં આવે એવા નથી તથા ચિત્તના ચિંતવનમાં આવે એવા નથી તથા બુદ્ધિના નિશ્ચયમાં આવે એવા નથી તથા અહંકારે કરીને અહંપણું ધરાય એવા નથી જે, 'એ ભગવાનનો હું છું ને એ મારા છે.' એવી રીતે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને અગોચર એ ભગવાન રહ્યા છે.

અને એ ભગવાનનું જેવું રૂપ છે તેવું આ બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્માદિક સ્તંબ પર્યંત[2] કોઈનું રૂપ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ; તથા એનો જેવો શબ્દ છે તેવો બીજો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો શબ્દ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ; અને એ ભગવાનનો જેવો સુગંધ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો સુગંધ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ; તથા એ ભગવાનનો જેવો સ્પર્શ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો સ્પર્શ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ; તથા એ ભગવાનમાં જેવો રસ છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો રસ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ. અને એ ભગવાનનું જેવું ધામ છે તેવું સ્થાનક આ બ્રહ્માંડમાં કોઈ નથી જે જેની એને ઉપમા દઈએ; તે સપ્તદ્વીપ ને નવ ખંડમાં જે જે સ્થાનક છે તથા મેરુ ઉપર ઘણીક શોભાએ યુક્ત બ્રહ્માદિકનાં સ્થાનક છે તથા લોકાલોકાચળને[3] વિશે ઘણાંક સ્થાનક છે તથા ઇન્દ્ર, વરુણ, કુબેર, શિવ, બ્રહ્મા એનાં જે સ્થાનક છે તથા બીજાં પણ ઘણાંક સ્થાનક છે,

૧.નાનું-મોટું જે કાંઈ ૨.બ્રહ્માથી લઈ નાના ઘાસ સુધીમાં ૩.લોકાલોક પર્વતને

એ સર્વે માંહિલું એવું એકે સ્થાનક નથી જે જેની ભગવાનના ધામને ઉપમા થાય. અને એ **ભગવાનના ધામને વિશે રહ્યા જે ભગવાનના ભક્ત તેને જેવું સુખ છે તેવું આ બ્રહ્માંડમાં કોઈ સુખ છે નહિ,** જેની એને ઉપમા દઈએ.

અને એ ભગવાનનો જેવો આકાર છે તેવો આ બ્રહ્માંડમાં કોઈનો આકાર નથી જેની એને ઉપમા દઈએ; કેમ જે, આ બ્રહ્માંડમાં જેટલા પુરુષ-પ્રકૃતિ થકી ઉત્પન્ન થયા જે આકાર તે સર્વે માયિક છે અને ભગવાન છે તે દિવ્ય છે ને અમાયિક છે, માટે એ બેયને વિશે અતિશય વિલક્ષણપણું[1] છે તે સારુ એને ને એને સાદૃશ્યપણું[2] કેમ થાય ? જેમ મનુષ્યને કહીએ જે, 'આ માણસ ભેંસ જેવો છે, સર્પ જેવો છે, ચરકલા જેવો છે, ગધેડા જેવો છે, કૂતરા જેવો છે, કાગડા જેવો છે, હાથી જેવો છે', એવી ઉપમા મનુષ્યને સંભવે નહિ; કેમ જે, મનુષ્ય થકી એ બીજા જે સર્વે તે વિજાતીય છે. અને મનુષ્ય-મનુષ્યમાં પણ અતિશય સાદૃશ્યપણું નથી, જેની ઉપમા એમ દઈએ જે, 'આ તે આ જેવો જ છે.' અને જો તે તે જેવો જ હોય તો તેની ઓળખાણ કેમ થાય ? માટે મનુષ્ય-મનુષ્ય સજાતિ છે તેને વિશે પણ સાદૃશ્યપણું અત્યંત છે નહીં. જુવોને, આ[3] ભગો, મૂળો બે સરખા કહેવાય છે, પણ ઝાઝા દિવસ ભેગા રહીએ તો ઓળખાઈ જાય જે, 'આ ભગો છે ને આ મૂળો છે.' માટે જો વિલક્ષણતા ન હોય તો ઓળખાય કેમ ? માટે મનુષ્ય-મનુષ્યમાં પણ અતિ સાદૃશ્યપણું નથી, તો માયિક-અમાયિકને વિશે સાદૃશ્યપણું કેમ આવે ? જેની ઉપમા ભગવાનને દઈએ તથા ભગવાનના ધામને દઈએ. કાં જે, 'એ ભગવાન [4] છે તે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને અગોચર છે' એમ સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે.

તે એ ભગવાન જ્યારે જીવને પોતાનું દર્શન દેવાને ન ઇચ્છે ત્યારે તો આવી રીતે દિવ્યરૂપ અગોચર થકા પોતાના અક્ષરધામને વિશે રહ્યા છે અને એ ભગવાન મહારાજાધિરાજ છે ને દિવ્યરૂપ એવી જે અસંખ્ય સમૃદ્ધિ તથા અસંખ્ય પાર્ષદ તેણે યુક્ત છે ને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે. જેમ આ લોકમાં કોઈક મોટો ચક્રવર્તી રાજા હોય, તેનું સૂર્યના ઉદય-અસ્ત સુધી[5]

૧.ભિન્નપણું; તફાવત ૨.સમાનપણું ૩.ગામ પીઠવડીના પટેલ હરિભક્ત ૪.અને તેમનું અક્ષરધામ ૫.સૂર્ય જ્યાંથી ઊગે છે ત્યાંથી આથમે છે ત્યાં સુધી; એટલે કે આખી પૃથ્વી ઉપર

રાજ્ય હોય અને તે જ રાજા પોતાના તપને બળે કરીને દેવતાનાં જેવાં ઐશ્વર્યને પામ્યો હોય ને સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ એ ત્રિલોકીના રાજ્યને કરતો હોય. જેમ અર્જુન હતા તે એ ને એ દેહે કરીને સ્વર્ગને વિશે ઇન્દ્રાસનને ઉપર કેટલાંક વર્ષ સુધી રહ્યા તથા નહુષ રાજા પણ ઇન્દ્ર થયો હતો. એવો જે પ્રતાપી ચક્રવર્તી રાજા તેને ઘેર જેટલાં ગામ છે તેની ગણતી થાય નહિ, એ તો અસંખ્ય છે; તથા ગામ ગામના જે પટેલ[1] તેની પણ ગણતી થાય નહીં. અને તે ગામ ગામના અસંખ્ય પટેલ તે એના દરબારમાં અરજ કરવા આવતા હોય અને તે રાજાનાં ધન, માલ, ભોગ, સ્થાનક, સમૃદ્ધિ તે પણ ગણતીમાં આવે નહીં; તેમ એ ભગવાન અસંખ્યકોટિ જે બ્રહ્માંડરૂપ ગામ તેના રાજાધિરાજ છે. અને એ બ્રહ્માંડરૂપ જે ગામ તેના મુખ્ય પટેલ[2] તો બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ છે. જેમ એક ગામમાં એક પટેલ મોટો હોય તેને તે ગામની સર્વે પ્રજા તે આવીને નમે ને આજ્ઞામાં રહે, ને તે પટેલ રાજાને નમે; તેમ બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ છે તે મોટેરા છે ને બીજા જે બ્રહ્માંડમાં દેવ, દૈત્ય, મનુષ્ય, ઋષિ, પ્રજાપતિ તે એને ભજે છે ને આજ્ઞામાં રહે છે; ને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તે ભગવાન પુરુષોત્તમને ભજે છે ને આજ્ઞામાં વર્તે છે. તે એ બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડના જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ તે ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે જે, 'હે મહારાજ ! કૃપા કરીને તમે અમારા બ્રહ્માંડમાં પધારો.' જેમ કોઈ ગામનો પટેલ હોય તે ચક્રવર્તી રાજા આગળ જઈને પ્રાર્થના કરે જે, 'હે મહારાજ ! હું ગરીબ છું, તે તમે મારે ઘેર પધારો. મારાથી જેવી તમારી ચાકરી બની આવશે તેવી કરીશ.' તેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ તે એ ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે જે, 'હે મહારાજ ! તમે અમને દયા કરીને દર્શન દ્યો ને અમારા બ્રહ્માંડમાં પધારો', ત્યારે એ જે ભગવાન તે બ્રહ્માંડમાં દેહનું ધારણ કરે છે. તે જ્યાં જેવું કાર્ય ત્યાં તેવા દેહનું ધારણ કરે છે ને તેવી રીતે જ વર્તે છે. જો દેવમાં દેહ ધારણ કરે છે તો દેવના જેવી જ ચેષ્ટા કરે છે તથા પશુના દેહનું ધારણ કરે છે ત્યારે તે પશુની પેઠે જ વર્તે છે. જેમ વરાહરૂપ ભગવાને ધાર્યું ત્યારે સૂંઘીને પૃથ્વીને

૧.મુખ્ય કારભારી – મુખી ૨.ચૌદલોકની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને પ્રલય માટે નીમેલા અધિકારી

ખોળી કાઢી, તથા હયગ્રીવરૂપે થયા ત્યારે ઘોડાની પેઠે ફૂંફાડા મારવા માંડ્યા, તથા મત્સ્ય-કચ્છાદિક જળજંતુનો દેહ ધારણ કર્યો ત્યારે જળમાં જ ફર્યા પણ પૃથ્વીમાં ન ફર્યા, તથા નૃસિંહરૂપે થયા ત્યારે સિંહની પેઠે જ વર્ત્યા પણ મનુષ્યના જેવી ચેષ્ટા ન કરી.

અને એ ભગવાન મનુષ્યના દેહને ધારણ કરે છે ત્યારે મનુષ્યના જેવી જ ક્રિયા કરે છે. તે જ્યારે સત્યયુગ હોય ત્યારે મનુષ્યને લાખ વર્ષની આવરદા હોય, ત્યારે એ ભગવાન પણ લાખ વર્ષ જ દેહ રાખે; અને તે સત્યયુગના માણસ મનોવાંછિત ભોગને ભોગવે ત્યારે ભગવાન પણ તેમ જ ભોગને ભોગવે પણ અધિકપણે ન વર્તે. અને ત્રેતાયુગમાં દેહ ધારણ કરે ત્યારે માણસને દશ હજાર વર્ષની આવરદા હોય, ત્યારે ભગવાન પણ તેટલાં જ વર્ષ દેહ રાખે. અને દ્વાપર યુગમાં હજાર વર્ષની આવરદા હોય ને દશ હજાર હાથીનું બળ માણસમાં હોય છે, ત્યારે ભગવાનનું પણ એટલું બળ ને એટલી આવરદા હોય છે. અને કળિમાં દેહ ધારણ કરે ત્યારે કળિ પ્રમાણે આયુષ્ય ને બળ તેનું ભગવાન ધારણ કરે છે. અને જેમ બાળક ગર્ભમાં આવે ને તે ગર્ભ વૃદ્ધિને પામે પછી જન્મે છે ને બાળ, યૌવન, વૃદ્ધ અવસ્થા થાય છે ને મૃત્યુને પામે છે; તેમ જ ભગવાન પણ એવી જ મનુષ્યની ચેષ્ટા કરે છે. અને જેમ મનુષ્યમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન, સ્નેહ, મદ, મત્સર, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ, રાગ, મોહ, સુખ, દુઃખ, ભય, નિર્ભય, શૂરતા, કાયરતા, ભૂખ, તરસ, આશા, તૃષ્ણા, નિદ્રા, પક્ષપાત, પારકું, પોતાનું, ત્યાગ, વૈરાગ્ય ઇત્યાદિક સ્વભાવ છે; તેમ તેવા જ એ સર્વે સ્વભાવ મનુષ્યદેહને ભગવાન ધારે ત્યારે તેમાં જણાય છે.

તે એ મનુષ્ય સ્વરૂપ પણ ભગવાનનું સર્વ શાસ્ત્રમાં વર્ણન કર્યું છે અને મૂળ જે દિવ્યરૂપ છે તેનું પણ વર્ણન કર્યું છે. તે એ બેય રૂપનું જેણે યથાર્થ શ્રવણ-મનન કરીને દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હોય તેને તો કોઈ રીતે સંશય થાય નહિ; અને જેને આવી રીતની સમજણમાં કસર હોય તેને ભગવાનમાં સંશય થાય છે. અને એ જ દિવ્યરૂપ એવા ભગવાન મનુષ્યના દેહનું ધારણ

કરે છે ત્યારે મનુષ્યના જેવા સ્વભાવે યુક્ત વર્તતા હોય; પણ જે બુદ્ધિવાન હોય તેને એમ જણાય ખરું જે, 'એમાં કામ છે તે બીજા મનુષ્યના જેવો નથી તથા ક્રોધ, લોભ, સ્વાદ, માન ઇત્યાદિક મનુષ્યના સ્વભાવ તે એ ભગવાનમાં છે પણ બીજા માણસ જેવા તો નથી.' એમાં કાંઈક દિવ્યભાવ છે તે બુદ્ધિવાનના જાણ્યામાં આવે છે; તેણે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય કરે છે. જેમ શંકરાચાર્યે શૃંગારરસની વાર્તા જાણ્યાને અર્થે રાજાના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો હતો ત્યારે તે રાજાના જેવા જ સર્વે શૃંગારાદિક ભાવ ને દેહની ચેષ્ટા તે હતી, પણ તે રાજાની રાણી બુદ્ધિવાળી હતી તેણે એમ જાણ્યું જે, 'મારા ધણીમાં આવો ચમત્કાર નહોતો, માટે આ દેહને વિશે કોઈક બીજે જીવે પ્રવેશ કર્યો છે.' તેમ મનુષ્યરૂપ એવા જે તે ભગવાન તેને વિશે દિવ્યભાવ જણાય છે, તેણે કરીને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થાય છે. ત્યારે તમે કહેશો જે, 'કાંઈક દિવ્યભાવ જાણ્યામાં આવ્યો તેણે કરીને મનુષ્યને ભગવાનપણાનો નિશ્ચય થયો, ત્યારે ઘણો દિવ્યભાવ જણાવે તો તો બહુ માણસને નિશ્ચય થાય.' તો એનું તો એમ છે જે, આ સૂર્ય છે તેને સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે જે, 'એ નારાયણ છે' ને તે એ સૂર્ય સર્વ મનુષ્યને દૃષ્ટિગોચર પણ છે ને નિત્ય એનું દર્શન મનુષ્યમાત્ર કરે છે તોપણ એને દર્શને કરીને મનુષ્યને પોતાના કલ્યાણનો નિશ્ચય નથી થતો જે, 'મારું કલ્યાણ થયું'; અને મનુષ્યપણે રહ્યા જે રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર તથા નારદ-શુકાદિક સંત તેનાં દર્શન કરીને મનુષ્યને એમ નિશ્ચય થાય છે જે,'મારું કલ્યાણ નિશ્ચય થયું ને હું કૃતાર્થ થયો છું.' અને તે ભગવાન ને સંત તેમાં તો કાંઈ પ્રકાશ છે નહિ, દીવો કરીએ ત્યારે તેનાં દર્શન થાય છે, તોપણ એવો કલ્યાણનો નિશ્ચય થાય છે. તથા અગ્નિ છે તે પણ સાક્ષાત્ ભગવાન છે; કાં જે, ભગવાને કહ્યું છે –

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ।।[૧] (ગીતા : ૧૫/૧૪)

૧.**અર્થ :** હું વૈશ્વાનર(જઠરાગ્નિ) રૂપે થઈને સર્વ પ્રાણીઓના દેહમાં પ્રવેશ કરીને, પ્રાણીઓએ જમેલા ચાર પ્રકારનાં(ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય, ચોષ્ય) અન્નને પ્રાણ અને અપાન સહિત રહ્યો થકો પચાવું છું.

એવો જે અગ્નિ તેનાં પણ સર્વને દર્શન છે, પણ મનુષ્યને કલ્યાણનો નિશ્ચય થતો નથી અને ભગવાનને ને સંતને દર્શને કરીને થાય છે. તેનું શું કારણ છે જે,'મનુષ્યને ને સૂર્ય-અગ્નિને વિજાતીયપણું[1] છે', માટે એને દર્શને કરીને કલ્યાણનો નિશ્ચય નથી થતો. કાં જે, એ અગ્નિનો સ્પર્શ કરે તો બળી મરે. તથા સૂર્ય છે તેને કુંતાજીએ દુર્વાસાના આપેલા મંત્રે કરીને તેડ્યા ત્યારે તે સૂર્ય કુંતાજી પાસે આવ્યા, તે મનુષ્યરૂપે જેવાં કુંતાજી હતાં તેવા જ સૂર્ય થઈને આવ્યા ત્યારે તેના અંગસંગનું સુખ આવ્યું ને કર્ણરૂપ ગર્ભ રહ્યો; પણ જેવા સૂર્ય પ્રકાશવાન છે તેવા પ્રકાશે સહિત આવ્યા હોત તો કુંતાજી બળી મરત ને સ્પર્શનું સુખ પણ ન આવત. તથા સત્રાજિત યાદવ[2] પાસે સૂર્ય આવતા તે પણ માણસ જેવા થઈને આવતા. અને જ્યારે એ સૂર્ય કુંતાજી પાસે તથા સત્રાજિત પાસે આવ્યા ત્યારે શું આકાશમાં નહોતા ? આકાશમાં પણ હતા ને બીજે રૂપે એના એ જ સૂર્ય, કુંતાજી ને સત્રાજિત પાસે આવ્યા; અને જેવો સૂર્યનો પ્રકાશ છે તે સર્વે એમાં છે ખરો, પણ તેનો સંકોચ કરીને માણસ જેવા થઈને આવ્યા છે. તેમ એ જે ભગવાન છે તે પોતે પોતાના દિવ્યભાવ સહિત જ જીવને જો દર્શન આપે તો મનુષ્યને ઠીક ન પડે અને એમ જાણે જે, 'આ તે શું ભૂત હશે કે શું હશે ?' માટે એ ભગવાન પોતાના ઐશ્વર્યનો સંકોચ કરીને મનુષ્ય જેવા જ થઈને દર્શન આપે છે અને પોતે પોતાના ધામમાં પણ વિરાજમાન છે; ત્યારે તે મનુષ્યને દર્શનમાં, સ્પર્શમાં તથા નવ પ્રકારની ભક્તિ કર્યામાં આવે છે.

અને જો ભગવાન મનુષ્ય જેવા ન થાય ને દિવ્યભાવે વર્તે તો મનુષ્યને પોતામાં હેત થાય નહિ ને સુવાણ ન પડે. શા માટે ? તો મનુષ્ય મનુષ્યને વિશે હેત થાય છે ને સુવાણ[3] થાય છે, પણ પશુને ને મનુષ્યને હેત સુવાણ થતી નથી અને પશુ પશુને પરસ્પર હેત ને સુવાણ થાય છે; કેમ જે, સજાતિ સજાતિમાં[4] હેત થાય પણ વિજાતિમાં[5] થાય નહીં. તેમ ભગવાન પોતાના

૧.વિલક્ષણપણું; બીજી જાતનું હોવાપણું ૨.શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સસરા; પટરાણી સત્યભામાના પિતા ૩.મનમેળ; મિત્રાચારી ૪.સમાન જાતિવાળામાં ૫.અસમાન જાતિવાળામાં

દિવ્યભાવનો સંકોચ કરીને પોતાના ભક્તને પોતામાં હેત થાય તે સારુ માણસ જેવા જ ભગવાન થાય છે પણ દિવ્યભાવ જણાવતા નથી; અને દિવ્યભાવ જણાવે તો વિજાતિપણું થાય, માટે ભક્તને પોતામાં હેત ને સુવાણ થાય નહીં. તે સારુ મનુષ્યરૂપે એ ભગવાન થાય છે ત્યારે પોતાનો દિવ્યભાવ છે તેને છુપાવી રાખવો તે ઉપર જ પોતાની દૃષ્ટિ રહે છે, અને છુપાવતે છુપાવતે કદાચિત્ પોતે કોઈક કાર્યમાં ઉતાવળા થઈ જાય છે ત્યારે દિવ્યભાવ જણાઈ આવે છે. અને ક્યારેક પોતે પોતાની ઈચ્છાએ કરીને પણ પોતાના કોઈ ભક્તને જણાવે છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ભીષ્મને મારવાને ઉતાવળા થયા ત્યારે મનુષ્યભાવ ભૂલી ગયા ને પોતામાં દિવ્યભાવ આવ્યો, તેણે કરીને પોતાના ભારને પૃથ્વી સહન કરવા સમર્થ ન થઈ.[1] તથા અર્જુનને [2] દિવ્યભાવ દેખાડ્યો તે પોતાની ઈચ્છાએ દેખાડ્યો, પણ તે દિવ્યભાવે કરીને અર્જુનને સુખ ન થયું ને બહુ વ્યાકુળ થઈ ગયા. પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાનું મનુષ્યપણે દર્શન અર્જુનને આપ્યું ત્યારે અર્જુનને સુખ થયું. ત્યારે કહ્યું જે –

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ।।[3] (ગીતા : ૧૧/૫૧)

માટે મનુષ્યપણે કરીને ભગવાન વર્તે તો જ જીવને સાનુકૂળ પડે, નહિ તો ન પડે. તે સારુ એ ભગવાન મનુષ્યપણે વર્તે છે ત્યારે જે આવી રીતે નથી સમજતો તેને મનુષ્યભાવ દેખીને અવળું પડે છે. અને જો એ ભગવાન દિવ્યભાવે જ વર્તે તો મન-વાણીને અગોચર હોય તે જીવના જાણ્યામાં આવે નહીં. માટે એ બે પ્રકારે ભગવાનને શાસ્ત્રમાં કહ્યા છે તેવી રીતે જેણે યથાર્થ જાણ્યા હોય તેને સંશય ન થાય, અને જો એમ ન સમજે તો સંશય જરૂર થાય. અને જે એમ કહે છે જે, 'મેં ભગવાનને જાણ્યા છે ને મને નિશ્ચય છે', ને જો તે આ વાતને સમજ્યો નથી તો તેનો નિશ્ચય કાચો છે. જેમ

૧.આ વાત ભાગ.૧/૯/૩૭ના **'स्वनिगममपहाय मत्प्रतिज्ञा...धृतरथचरणोऽभ्ययाच्चलद्गु'** આ શ્લોકમાં કહી છે. ૨.વિશ્વરૂપ ધરીને ૩.**અર્થ :** હે જનાર્દન ! અતિ સૌમ્ય આ તમારા મનુષ્યરૂપનાં દર્શન કરીને હવે હું સચેત(સભાન) થયો અને મારી મૂળ સ્થિતિમાં આવ્યો છું.

કોઈક પુરુષ શ્લોક શીખ્યો હોય તથા કીર્તન શીખ્યો હોય ને તેને પૂછીએ જે, 'તને આ શ્લોક તથા કીર્તન આવડ્યો ?' ત્યારે કહે જે, આવડ્યો, ને કંઠથી મુખપાઠે કહી દેખાડે; પણ પછી થોડાક દિવસ થાય ત્યારે તે શ્લોક-કીર્તનને ભૂલી જાય. ત્યારે એ તે શું જે, એને જ્યારે એ શીખ્યો હતો ત્યારે જ એને એટલો આવડ્યો નહોતો; કેમ જે, શ્રવણ-મનને કરીને એનો દૃઢ અભ્યાસ થઈને એના જીવમાં એ શ્લોક-કીર્તન ચોંટી નહોતો ગયો. અને કોઈક વાતનો બાળકપણામાં જ એવો અધ્યાસ થયો હોય છે, તો એ યુવાન થાય, વૃદ્ધ થાય તોપણ તે વાતનું જ્યારે કામ પડે ત્યારે સાંભરી આવે છે. તેમ એણે ભગવાનનો નિશ્ચય કર્યો હતો ત્યારે જ એના નિશ્ચયમાં કસર રહી ગઈ હતી અને જો કસર ન રહી હોત ને આવી રીતે પ્રથમથી જ શ્રવણ કરીને તેનું મનન કરીને તેનો દૃઢ અધ્યાસ એના જીવમાં થયો હોત તો એને કોઈ દિવસ સંશય થાત જ નહીં."

॥ ઈતિ વચનામૃત પંચાળા ॥૪॥૧૩૦॥

વચનામૃત-૫ : માનીપણું ને નિર્માનીપણું ક્યાં સારું ? તેનું

(તા.૨૭/૩/૧૮૨૧, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જે શ્રીહરિ તથા સંતનું ઘસાતું બોલતો હોય તેને તીખા બાણ જેવું વચન મારવું. (૨) ભગવાન તથા સંત પાસે દાસાનુદાસ થઈને નિર્માનીપણે વર્તવું.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટાને વિશે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કયે ઠેકાણે માન સારું છે ને કયે ઠેકાણે સારું નથી, ને કયે ઠેકાણે નિર્માનીપણું સારું છે ને કયે ઠેકાણે સારું નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સત્સંગનો દ્રોહી હોય ને

પરમેશ્વરનું ને મોટા સંતનું ઘસાતું બોલતો હોય, તેની આગળ તો માન રાખવું તે જ સારું છે અને તે ઘસાતું બોલે ત્યારે તેને તીખા બાણ જેવું વચન મારવું પણ વિમુખની આગળ નિર્માની થવું નહિ તે જ રૂડું છે. અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતની આગળ તો જે માન રાખવું તે સારું નથી ને તેની આગળ તો માનને મૂકીને દાસાનુદાસ થઈને નિર્માનીપણે વર્તવું તે જ રૂડું છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત પંચાળા ॥૫॥૧૩૧॥**

વચનામૃત-૬ : ઉપાસનાની દૃઢતાવાળાનું – કલ્યાણ થાય તેનું

(તા.૨૮/૩/૧૮૨૧, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) બીજા અવતારો કરતાં શ્રીકૃષ્ણ અવતાર બહુ મોટો થયો, પણ આ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનારાયણનો અવતાર તો સર્વોત્કર્ષપણે વર્તે છે. એવી રીતે પ્રત્યક્ષ પ્રભુના સ્વરૂપમાં અચળ મતિ રાખવાની ભલામણ કરી છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ વદિ ૯ નવમીને દિવસ રાત્રીને સમે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળે અંગરખે સહિત ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “અમે ઝાઝી વાર સુધી વિચાર કર્યો ને સર્વે શાસ્ત્રમાં નજર ફેરવીને જોયું ત્યારે એમ જણાયું જે, ‘શ્રીકૃષ્ણ જેવો અવતાર સર્વ શક્તિએ યુક્ત બીજો કોઈ નથી થયો’; કેમ જે, બીજી જે સર્વે પોતાની અનંત મૂર્તિઓ ભિન્ન ભિન્નપણે રહી છે તે સર્વેનો ભાવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના વિશે દેખાડ્યો. કેવી રીતે ? તો પ્રથમ પોતે દેવકી થકી જન્મ્યા ત્યારે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ ધારીને ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન દીધું, તેણે કરીને લક્ષ્મીપતિ જે વૈકુંઠનાથ તેનો ભાવ પોતામાં જણાવ્યો. તથા માતા યશોદાને પોતાના મુખમાં વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું, તેણે કરીને સહસ્રશીર્ષાપણે કરીને અનિરુદ્ધપણું પોતામાં જણવ્યું. તથા અક્રૂરને યમુનાના ધરામાં દર્શન

દીધાં, તેણે કરીને શેષશાયીપણું જણવ્યું. તથા અર્જુનને રણસંગ્રામમાં વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું જે, **'पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः।'**[1] એવી રીતે અનંત બ્રહ્માંડ દેખાડીને પુરુષોત્તમપણું જણાવ્યું. તથા પોતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું જે –

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ।।[1]

એવી રીતે પોતે પોતાનું પુરુષોત્તમપણું જણવ્યું. તથા ગોલોકવાસી જે રાધિકા સહિત શ્રીકૃષ્ણ તે તો પોતે જ હતા. અને બ્રાહ્મણના બાળકને લેવા ગયા ત્યારે અર્જુનને પોતાનું ભૂમાપુરુષરૂપે દર્શન કરાવ્યું. તથા શ્વેતદ્વીપવાસી વાસુદેવ તેણે તો પોતે જ એ અવતાર ધર્યો હતો. તથા નરનારાયણ તો સમગ્ર ભારતને વિશે તથા ભાગવતમાં એ શ્રીકૃષ્ણને જ કહ્યા છે. તે માટે એ શ્રીકૃષ્ણના અવતારને વિશે તો ભિન્ન ભિન્નપણે રહી જે એ જ ભગવાનની મૂર્તિયો તથા શક્તિયો-ઐશ્વર્ય તે સમગ્ર છે, માટે એ અવતાર તે બહુ મોટો થયો છે. અને બીજી મૂર્તિને વિશે થોડું ઐશ્વર્ય છે ને એને વિશે સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય છે. માટે કૃષ્ણાવતાર જેવો કોઈ અવતાર નથી અને એ અવતાર સર્વોપરી વર્તે છે.

અને બીજા અવતારે કરીને થોડી શક્તિ જણાવી છે ને આ[2] અવતારે કરીને સંપૂર્ણ ઐશ્વર્ય-શક્તિયો જણાવી, માટે આ[2] અવતાર સર્વોત્કર્ષપણે[3] વર્તે છે. એવી રીતે જેની પ્રત્યક્ષ[2] શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં અચળ મતિ હોય ને એ મતિ કોઈ દિવસ વ્યભિચારને[4] ન પામતી હોય ને તેની વતે કોઈ કુસંગે કરીને કદાચિત્ કાંઈક અવળું વર્તાઈ ગયું હોય તોપણ તે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડે નહિ, એનું કલ્યાણ જ થાય. માટે તમે સર્વે પરમહંસ હરિભક્ત છો, તે પણ એવી રીતે[5] જો ઉપાસનાની દૃઢતા ભગવાનને વિશે રાખશો તો કદાચિત્ કાંઈક અવળું વર્તાઈ જશે તોપણ અંત્યે કલ્યાણ થશે." એવી રીતની વાર્તાને સાંભળીને સર્વે સાધુ તથા હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજને વિશે સર્વકારણપણું જાણીને ઉપાસનાની દૃઢતા કરતા હવા. ॥ **ઈતિ વચ પંચાળા ॥૬॥૧૩૨॥**

૧.જુઓ પેજ : ૩૦૩ ૨.ધર્મ-ભક્તિના પુત્રરૂપ ૩.સર્વ અવતારોના અવતારી; સર્વોત્તમપણે ૪.ડગમગાટને; સંશયને ૫.સર્વોપરીપણે

વચનામૃત-૭ : નટની માયાનું

(તા.૨૯/૩/૧૮૨૧, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આત્યંતિક પ્રલય પછી પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ જેવું માયિક તત્ત્વોએ રહિત તથા અનંત સામર્થી અને પ્રકાશે યુક્ત – દિવ્ય હોય છે તેવું ને તેવું જ મનુષ્ય સ્વરૂપને જાણવું, તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય. (૨) ભગવાનમાં જન્મ, મરણ, બાળક, યુવાન અને વૃદ્ધપણું દેખાય છે, તે તો નટની માયાની જેમ યોગકળાએ કરીને દેખાડે છે; પણ ખરેખર એ દિવ્યમૂર્તિ અક્ષરધામનું જ સ્વરૂપ છે. (૩) પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમની મૂર્તિ નખશિખ દિવ્ય જ છે; સાકરની મૂર્તિની જેમ તેમાં ત્યાગ-ભાગ કરવા જેવું છે જ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના ફાગણ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ છો ઘડી દિવસ ચઢતે શ્રીજીમહારાજ ગામ શ્રીપંચાળા મધ્યે ઝીણાભાઈના દરબારમાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તથા ગરમ પોસની રાતી ડગલી પહેરી હતી તથા ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી ઝીણી પછેડી ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને શ્રીજીમહારાજ નિત્યાનંદસ્વામી પાસે શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધની કથા કરાવતા હતા. તેમાં **'जन्माद्यस्य यतः'**[1] એ શ્લોક પ્રથમ આવ્યો તેનો અર્થ કર્યો. ત્યારે **'यत्र त्रिसर्गो मृषा'** એવું જે એ શ્લોકનું પદ તેનો અર્થ પોતે શ્રીજીમહારાજ કરવા લાગ્યા જે, "માયાના ત્રણ ગુણનો સર્ગ જે, પંચભૂત, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને દેવતા તે ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે ત્રિકાળમાં છે જ નહિ' એમ સમજે તથા એ શ્લોકનું પદ જે, **'धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकम्'** કે'તાં ધામ જે પોતાનું સ્વરૂપ તેણે કરીને ટાળ્યું છે એ માયાના સર્ગરૂપ[2] કપટ[3] જેણે એવું ભગવાનનું પરમ સત્યસ્વરૂપ છે. **તે આત્યંતિક પ્રલયને અંતે અક્ષરધામને વિશે જેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ અનંત ઐશ્વર્ય તેજે યુક્ત છે તેવું ને તેવું જ પ્રત્યક્ષ મનુષ્યરૂપ ભગવાનને વિશે જાણવું; તેણે તત્ત્વે કરીને**[4] **ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય.** અને એ જ

૧.**અર્થ :** આ જગતની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલય જે પરમાત્મા થકી થાય છે. (ભાગવત : ૧/૧/૧)
૨.ચોવીસ તત્ત્વરૂપ ૩.આવરણ ૪.યથાર્થપણે; તાત્ત્વિકતાથી

પ્રત્યક્ષ ભગવાનને મૂઢ જીવ છે તે માયિક દૃષ્ટિએ કરીને જુવે છે ત્યારે પોતા જેવા મનુષ્ય દેખે છે અને જેમ પોતે જન્મ્યો હોય, બાળક થાય, યુવા થાય, વૃદ્ધ થાય ને મરી જાય તેમ જ ભગવાનને પણ જાણે છે. અને જ્યારે ભગવાનના એકાંતિક સાધુના વચનને વિશે વિશ્વાસ લાવીને નિષ્કપટભાવે કરીને ભગવાનનાં ચરણકમળને ભજે છે ત્યારે એની માયિક દૃષ્ટિ મટે છે; તે પછી એની એ જે ભગવાનની મૂર્તિ તેને પરમ ચૈતન્ય સત્-ચિત્-આનંદમય જાણે છે. તે પણ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

स वेद धातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः ।
योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम् ।।[1]

અને એ ભગવાનને વિશે જે બાળક-યુવાન-વૃદ્ધપણું દેખાય છે તથા જન્મ-મરણપણું દેખાય છે તે તો એની યોગમાયાએ કરીને દેખાય છે, પણ વસ્તુગત્યે તો ભગવાન જેવા છે તેવા ને તેવા જ છે. જેમ નટવિદ્યાવાળો હોય તે શસ્ત્ર બાંધીને આકાશમાં ઇન્દ્રના શત્રુ જે અસુરના યોદ્ધા તે સાથે વઢવા[2] જાય છે. પછી કટકા થઈને હેઠો પડે ને તે પછી તે કટકાને ભેગા કરીને તે નટની સ્ત્રી બળી મરે. પછી થોડીક વારે તે નટ પાછો આકાશમાંથી હથિયાર બાંધીને જેવો હતો તેવો ને તેવો જ આવે ને રાજા પાસે મોજ માગે ને કહે જે, 'મારી સ્ત્રી લાવો.' એવી રીતની જે નટની માયા તે પણ કળ્યામાં કોઈને આવતી નથી, તો ભગવાનની યોગમાયા કળ્યામાં કેમ આવે ? અને જે નટની માયાને જાણતો હોય તે તો એમ જાણે જે, 'એ નટ મર્યો પણ નથી ને બળ્યો પણ નથી, જેવો છે તેવો ને તેવો જ છે.' તેમ ભગવાનના સ્વરૂપને જે તત્ત્વે કરીને સમજતો હોય તે તો ભગવાનને અખંડ અવિનાશી જેવા છે તેવા જ સમજે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને દેહ મૂક્યો ત્યારે એ ભગવાનની પત્નીઓ જે રુક્મિણી આદિક હતી, તે એ ભગવાનના દેહને લઈને બળી મરી; ત્યારે અજ્ઞાની હતા તેણે

૧.**અર્થ :** જે ભક્ત નિષ્કપટભાવે, અનુવૃત્તિમાં રહીને ભગવાનનાં ચરણકમળને સતત ભજે છે, તે ભક્ત સર્વાધાર, અમાપ ઐશ્વર્યવાળા પરમાત્માની યથાર્થ મોટાઈને સમજી શકે છે. (ભાગવત : ૧/૩/૩૮) ૨.લડવા

તો એમ જાણ્યું જે, 'હવે એ નાશ થઈ ગયા.' અને જે જ્ઞાની હતા તેણે તો એમ જાણ્યું જે, 'અહીંથી અંતર્ધાન[1] થઈને બીજે ઠેકાણે જણાણા છે.' એમ ભગવાનને અખંડ સમજે. તે પોતે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે જે –

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ।
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥[2]

માટે મૂર્ખ હોય તે જો ભગવાનને સાકાર સમજે તો કેવળ મનુષ્ય જેવા જ સમજે અને જો નિરાકાર સમજે તો બીજા આકારને જેમ માયિક જાણે તેમ ભગવાનના આકારને પણ માયિક જાણે અને અરૂપ એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ કલ્પે; માટે એ બે પ્રકારે મૂર્ખને તો અવળું પડે છે. અને જો ભગવાનને આકાર ન હોય તો જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય હતો ત્યારે શ્રુતિયે એમ કહ્યું જે, '**स ईक्षत**'[3] કહેતાં, 'તે ભગવાન જે તે જોતા હવા.' ત્યારે જો જોયું તો એ ભગવાનનું નેત્ર-શ્રોત્રાદિક અવયવે સહિત સાકાર એવું દિવ્ય સ્વરૂપ જ હતું. અને વળી એમ પણ કહ્યું છે જે, '**पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान्**'[4] એવી રીતે પુરુષરૂપે થઈને એ પુરુષોત્તમ તેણે માયાને વિશે વીર્યને[5] ધારણ કર્યું, ત્યારે એ ભગવાન પ્રથમ જ સાકાર હતા.

અને એ જે પુરુષોત્તમનારાયણ તે કોઈ કાર્યને અર્થે પુરુષરૂપે થાય છે ત્યારે એ પુરુષ છે તે પુરુષોત્તમના પ્રકાશમાં લીન થઈ જાય છે ને પુરુષોત્તમ જ રહે છે. તેમ જ માયારૂપે થાય છે ત્યારે માયા પણ પુરુષોત્તમના તેજમાં લીન થઈ જાય છે ને તે રૂપે ભગવાન જ રહે છે. અને પછી એ ભગવાન મહત્તત્ત્વરૂપે થાય છે ને તેમ જ મહત્તત્ત્વમાંથી થયાં જે બીજાં તત્ત્વ તે રૂપે થાય છે અને પછી તે તત્ત્વનું કાર્ય જે વિરાટ તે રૂપે થાય છે તથા તે વિરાટપુરુષથી થયા જે બ્રહ્માદિક તે રૂપે થાય છે તથા નારદ-સનકાદિકરૂપે થાય છે. એવી રીતે અનેક પ્રકારનાં કાર્યને અર્થે **જેને જેને વિશે એ પુરુષોત્તમ ભગવાનનો પ્રવેશ થાય છે, તેને તેને પોતાના પ્રકાશે કરીને લીન કરી નાંખીને પોતે જ**

૧.અદૃશ્ય ૨.જુઓ પેજ : ૩૫૧ ૩.ઐતરેય ઉપનિષદ : ૧/૩ ૪.ભાગવત : ૩/૫/૨૬
૫.પ્રધાન-પુરુષને ઉત્પન્ન કરવારૂપ સામર્થ્યને

તે રૂપે કરીને સર્વોત્કર્ષપણે વિરાજમાન થકા રહે છે; અને જેને વિશે પોતે બિરાજમાન રહે છે તેના પ્રકાશને પોતે ઢાંકીને પોતાનો પ્રકાશ પ્રકટ કરે છે. જેમ અગ્નિ લોઢાને વિશે આવે છે ત્યારે લોઢાનો જે શીતળ ગુણ ને કાળો વર્ણ તેને ટાળીને પોતે પોતાના ગુણને પ્રકાશ કરે છે તથા જેમ સૂર્ય ઉદય થાય છે, ત્યારે તેના પ્રકાશમાં સર્વે તારા-ચંદ્રમાદિકનાં તેજ લીન થઈ જાય છે ને એક સૂર્યનો જ પ્રકાશ રહે છે; તેમ એ ભગવાન જેને જેને વિશે આવે છે ત્યારે તેના તેજનો પરાભવ કરીને પોતાના પ્રકાશને અધિકપણે જણાવે છે. અને જે કાર્યને અર્થે પોતે જેમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે કાર્ય કરી રહ્યા કેડે તેમાંથી પોતે નોખા નીસરી જાય છે, ત્યારે તો તે પંડે જેવો હોય તેવો રહે છે. અને તેમાં જે અધિક દૈવત જણાતું હતું તે તો પુરુષોત્તમ ભગવાનનું હતું એમ જાણવું.

એવી રીતે સર્વના કારણ ને સદા દિવ્ય સાકાર એવા જે પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમનારાયણ તેની મૂર્તિને વિશે સાકરના રસની મૂર્તિની પેઠે ત્યાગભાગ સમજવો નહિ, ને જેવી મૂર્તિ દીઠી હોય તેનું જ ધ્યાન, ઉપાસના, ભક્તિ કરવી પણ તેથી કાંઈ પૃથક્ ન સમજવું. અને તે ભગવાનમાં જે દેહભાવ જણાય છે તે તો નટની માયાની પેઠે સમજવો. અને જે આવી રીતે સમજે તેને તે ભગવાનને વિશે કોઈ રીતે મોહ થતો નથી. અને આ વાર્તા છે તે કેને સમજ્યામાં આવે છે ? તો જેને એવી દૃઢ પ્રતીતિ હોય જે, 'આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે દિવ્ય સાકારરૂપે કરીને અક્ષરધામને વિશે દિવ્ય ભોગને ભોગવતા થકા રહે છે, અને તે ભગવાનનું રૂપ ને ભગવાનના ભક્તનાં રૂપ તે અનંત સૂર્ય-ચંદ્રના પ્રકાશ સરખા પ્રકાશે યુક્ત છે.' એવી જાતની જેને દૃઢ મતિ હોય તે જ આ વાર્તાને સમજી શકે.

અને એવા તેજોમય દિવ્યમૂર્તિ જે ભગવાન, તે જીવોના કલ્યાણને અર્થે ને પોતાને વિશે નવ પ્રકારની ભક્તિ જીવોને કરાવવાને અર્થે કૃપા કરીને પોતાની જે સર્વ શક્તિયો, ઐશ્વર્ય, પાર્ષદ તેણે સહિત થકા જ મનુષ્ય

જેવા થાય છે, ત્યારે પણ જે એવા મર્મના જાણનારા છે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ અક્ષરધામને વિશે જેવું રહ્યું છે તેવું જ પૃથ્વીને વિશે જે ભગવાનનું મનુષ્યસ્વરૂપ રહ્યું છે તેને સમજે છે, પણ તે સ્વરૂપને વિશે ને આ સ્વરૂપને વિશે લેશમાત્ર ફેર સમજતા નથી.

અને આવી રીતે જેણે ભગવાનને જાણ્યા તેણે તત્ત્વે કરીને ભગવાનને જાણ્યા કહેવાય અને તેને માયાની નિવૃત્તિ થઈ કહેવાય. અને એમ જે જાણે તેને જ્ઞાની ભક્ત કહીએ ને તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ. અને આવી રીતે જેને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના સ્વરૂપની દૃઢ ઉપાસના હોય ને તેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં કોઈ દિવસ માયિકપણાનો સંશય ન થતો હોય ને તેને કદાચિત્ કોઈ કુસંગને યોગે કરીને અથવા પ્રારબ્ધકર્મને યોગે કરીને કાંઈ અવળું વર્તાઈ જાય તોપણ તેનું કલ્યાણ થાય. અને જો આવી રીતે ભગવાનને જાણ્યામાં જેને સંશય હોય ને તે જો ઊર્ધ્વરેતા-નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી હોય ને મહાત્યાગી હોય તોપણ તેનું કલ્યાણ થવું અતિ કઠણ છે.

અને જેણે પ્રથમ એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હોય જે, 'જ્યારે આત્યંતિક પ્રલય થાય છે તેને અંતે પણ ભગવાન સાકાર છે', એવી દૃઢ ગ્રંથિ હૃદયમાં પડી હોય ને પછી જો તેને તેજોમય અલિંગપણું જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય તેનું શ્રવણ થાય તથા એવી વાર્તા કોઈ થકી સાંભળે તોપણ તેને સંશય થાય નહીં. કેમ જે, એ તો એમ સમજ્યો છે જે, 'ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે પણ નિરાકાર નથી. અને તે જ ભગવાન રામ-કૃષ્ણાદિક મૂર્તિઓને ધારણ કરે છે.' એવી રીતે જેની દૃઢપણે સમજણ હોય તેની પરિપક્વ નિષ્ઠા જાણવી." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે પોતાના સ્વરૂપની જે અનન્ય નિષ્ઠા તે સંબંધી વાર્તા કરી. તેને સાંભળીને સર્વે પરમહંસ તથા હરિભક્ત તે શ્રીજીમહારાજના સ્વરૂપની એવી જ રીતે વિશેષે દૃઢતા કરતા હવા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત પંચાળા** ॥૭॥૧૩૩॥

॥ શ્રીપંચાળા પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

શ્રીગઢડા મધ્ય પ્રકરણનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : મોહ ઉદય થયાનું

(તા.૧૫/૬/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મોહ થવાનું કારણ વિષયની આસક્તિ છે અને જ્યારે મોહ વ્યાપે ત્યારે યોગ્ય-અયોગ્ય ક્રિયાનો વિવેક રહેતો નથી. (૨) વિષયોનો પ્રસંગ રાખે તો તેમાં આસક્તિ થાય જ, પછી કોઈ વાતનું ઠેકાણું ન રહે એ સિદ્ધાંત વાત છે. (૩) વિષયની આસક્તિ ટાળવાનાં સાધન : આત્મનિષ્ઠા, જગતનું નાશવંતપણું અને ભગવાનનો અતિશય મહિમા સમજવો એ છે. (૪) વિષયાસક્તિ ટળી જાય ત્યારે બુદ્ધિમાં સારા-નરસા વિષયનો ભેદ રહેતો નથી અને તેવા નિર્વાસનિક ભક્ત ઉપર જ ભગવાન રાજી થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૭ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૫ પૂર્ણમાસીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને માથે ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને ધોળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પોતાની આગળ પરમહંસ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે કીર્તનિયાને કહ્યું જે, “હમણાં કીર્તન રાખો ને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો.” પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ હાથ જોડીને નમસ્કાર કરીને શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! મોહનું શું રૂપ છે ? અને મોહની નિવૃત્તિ થયાનો શો ઉપાય છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ થોડીક વાર વિચારી રહીને પછી બોલ્યા જે, **“મોહનું રૂપ તો મનને વિશે ભ્રાંતિ[1] જેવું થઈ જાય એ જ જણાય છે.** અને જ્યારે પુરુષના હૃદયમાં મોહ વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે મનમાં વિભ્રાંતિ વિશેષ થાય છે; પછી આ કરવા યોગ્ય ને આ ન કરવા યોગ્ય એવો વિવેક રહેતો નથી.

૧.અનિશ્ચિતતા; મનની હાલક-ડોલક સ્થિતિ

અને તે મોહ થયાનું કારણ તો આજ જ અમે વિચાર્યું છે જે, આજ અર્ધ રાત હતી ત્યારે અમારે નિદ્રા ઊડી ગઈ હતી. પછી અમે ઉત્તરાદિ દિશા સામું મુખ કરીને સૂતા હતા.[૧] પછી ધ્રુવનો તારો દીઠો ત્યારે એમ વિચાર થયો જે, 'આ તો ઉત્તર ધ્રુવ છે પણ શાસ્ત્રમાં[૨] દક્ષિણ ધ્રુવ કહ્યો છે તે ક્યાં હશે ?' પછી અમે દક્ષિણ ધ્રુવ જોયો ત્યારે તે પણ દીઠો. અને જેમ કૂવા ઉપર પાણી સિંચવાનો ફાળકો[૩] હોય તેવી રીતે બે ધ્રુવને વચ્ચે મોટો ફાળકો દીઠો ને તે ફાળકાના મેરુનાં બે ઠેબાં તે બે કોરે ધ્રુવને અડી રહ્યાં છે, જેમ લાકડાંના સ્તંભ હોય ને તેમાં લોઢાની આરો ખૂંતીને રહી હોય તેમ છે. અને તે ફાળકા ઉપર જેમ સૂતરની ફેલ[૪] વીંટી હોય ને તે ફાળકા સંગાથે જેમ પીત્તળની ફૂદડિયો જડી હોય, તેમ સર્વે તારા ને દેવતા ને નવ ગ્રહાદિક તેનાં જે સ્થાનક તે ફાળકાને આશરીને રહ્યાં છે, તે સર્વેને જોયાં. અને પછી સૂર્ય ને ચંદ્ર તેનો ઉદય ને અસ્ત તે એક જ ઠેકાણેથી થાય છે તે પણ જોયો. પછી અંતર્દૃષ્ટિએ કરીને જોયું ત્યારે જેટલું ધ્રુવાદિક બ્રહ્માંડમાં છે તેટલું સર્વે પિંડમાં પણ દીઠું. પછી આ દેહને વિશે જે ક્ષેત્રજ્ઞ છે તેને પણ દીઠો. પછી તે ક્ષેત્રજ્ઞમાં પુરુષોત્તમ ભગવાન રહ્યા છે તેને પણ દીઠા. તે ભગવાનને જોઈને ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે અતિશય વૃત્તિ જોડાઈ ગઈ,[૫] પછી સમાધિમાંથી કોઈ પ્રકારે નીકળાયું નહીં. પછી તો કોઈક ભક્તજને આવીને અમારી સ્તુતિ બહુ કરી, તેની દયાએ કરીને અમારે પાછું દેહમાં અવાયું.

પછી અમારા હૃદયમાં વિચાર થયો જે, 'અમારે જે સમાધિમાંથી નીસરાયું તે તો દયાએ કરીને નીસરાયું, પણ બીજાને સમાધિમાંથી [૬] નીસરાતું હશે તેનું શું કારણ હશે ?' પછી અમને એમ જણાયું જે, 'એને કાંઈક વિષયમાં આસક્તિ રહે છે, તેણે કરીને પાછું નીકળાય છે.' અને મોહનું જે કારણ તે પણ પંચવિષય જ છે. તે વિષય પણ ઉત્તમ, મધ્યમ

૧.ત્યારે નક્ષત્રોના આધારરૂપ શિશુમાર ચક્ર જોયું ૨.'સૂર્યસિદ્ધાંત' અને 'સિદ્ધાંતશિરોમણિ' નામના ગ્રંથમાં બે ધ્રુવ કહ્યા છે. ૩.કૂવા કાંઠે મંડાણ ઉપર ફીટ કરેલ હેંડલથી ફેરવીને પાણી સિંચવાનું સાધન ૪.દોરી ૫.સમાધિ લાગી ગઈ ૬.ભગવાનના સુખનો ત્યાગ કરીને બહાર

અને કનિષ્ઠ એ ત્રણ પ્રકારના છે. તેમાં જ્યારે ઉત્તમ વિષયની પ્રાપ્તિ થાય અને તેમાંથી કોઈ અંતરાય કરનારો આવે ત્યારે તે ઉપર ક્રોધ થાય; પછી ક્રોધ થકી મોહ થાય છે.

અને સામાન્યપણે તો શ્રોત્રને ને શબ્દને સદા સંબંધ છે, અને ત્વચાને ને સ્પર્શને સદા સંબંધ છે; એવી રીતે પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયોને પંચવિષયનો સંબંધ છે. માટે જે પદાર્થને સામાન્યપણે જોયું હોય ને તે પદાર્થમાંથી વૃત્તિને તોડીને ભગવાનના સ્વરૂપમાં રાખવી હોય, તો તેમાં કાંઈ દાખડો પડે નહિ, સહેજે જ તે રૂપ વિષયમાંથી વૃત્તિ તૂટીને ભગવાનના સ્વરૂપમાં રહે. અને જો સ્ત્રી આદિકનું અતિશય રમણીય રૂપ દીઠામાં આવી ગયું હોય ને તેમાં વૃત્તિ જોડાણી હોય ને પછી જો ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખવા જાય તો રહે નહિ અને ચિત્ત પણ એક ઠેકાણે રહે નહીં. માટે **જ્યાં સુધી રમણીય પંચવિષયમાં ચિત્ત લોભાય છે ત્યાં સુધી મોહ ટળે નહીં.** અને જ્યારે એને ગમતો વિષય હોય ને તેમાં ચિત્ત તણાતું હોય ને સંત તથા ગુરુ તથા પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તે જો નિષેધ કરે તો તે ઉપર રીસ ચડે અને તેનો દ્રોહ થાય, પણ તેનું વચન મનાય નહીં. એવું જેના અંતરમાં વર્તતું હોય તેને મોહ કહીએ. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।
सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥
क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥[1]

૧.**ભાવાર્થ :** વિષયોનું ચિંતન કરનારાને તે વિષયોમાં આસક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે. પછી તેમાંથી કામ વ્યાપે છે; એટલે કે પછી વિષયોને ભોગવ્યા વિના રહી શકાય નહિ તેવી વાસના બંધાય છે. કામમાંથી ક્રોધ થાય છે; એટલે કે, મનમાન્યા વિષયોની ભૂખના તાપે કરીને તપેલો રહે છે અને આ જ મારો મેળ પડવા દેતો નથી એમ માનીને જે તે વ્યક્તિ ઉપર ક્રોધ કર્યા કરે છે. ક્રોધમાંથી સંમોહ થાય છે. પછી ન કરવા યોગ્ય પાપકર્મ કરે છે અને 'હું મુમુક્ષુ છું, મારે આવું ન કરાય' એ સ્મરણનો નાશ થાય છે. એ સ્મૃતિનો નાશ થવાથી 'હું દેહ નથી, આત્મા છું.' આવા વિવેક જ્ઞાનનો નાશ થઈ જાય છે. એ જ્ઞાનના નાશથી તેનો પોતાનો નાશ થઈ જાય છે અર્થાત્ જીવાત્મા મોક્ષમાર્ગથી જ પડી જાય છે. (ગીતા : ૨/૬૨-૬૩)

માટે આ વચન જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યાં છે તે પરમસિદ્ધાંત છે જે 'જ્યારે શબ્દાદિક કોઈ વિષયમાં ચિત્ત લોભાયું, ત્યારે ગમે તેવો બુદ્ધિવાન હોય પણ તેની બુદ્ધિનું કાંઈ ઠેકાણું રહે નહિ અને પશુ જેવો થઈ જાય છે.' માટે **મોહને ઉદય થયાનું કારણ તે વિષયમાં આસક્તિ તે જ છે.** અને **જેને એ વિષયમાંથી ચિત્તને ઉખેડવું હોય તેને પ્રથમ તો આત્મનિષ્ઠા અતિ દૃઢ કરી રાખવી** જે, 'હું આત્મા છું પણ દેહ તે હું નહીં.' એક તો એ વિચાર દૃઢ કરવો. અને **બીજું જે પ્રકારે જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય થાય છે તે વાર્તા પણ સારી પેઠે સમજવી.** અને **ત્રીજું ભગવાનના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય અતિશયપણે સમજવું.** તે એમ વિચારવું જે, 'પંચવિષય છે તે તો ભગવાનના કર્યા થયા છે, માટે ભગવાનમાં તો એથી અતિ ઝાઝું સુખ છે. શા માટે જે, શબ્દ હોય તેમાં એકલું શબ્દ સંબંધી જ સુખ હોય, પણ બીજા જે ચાર વિષય રહ્યા તેનું સુખ શબ્દમાં ન હોય. એવી જ રીતે સ્પર્શમાં સ્પર્શનું જ સુખ હોય પણ બીજું ન હોય; તેમ જ રૂપમાં રૂપ સંબંધી જ સુખ હોય; તેમ જ રસ ને ગંધ તેમાં પણ પોતપોતા સંબંધી જ સુખ હોય; પણ એક વિષયમાં પંચવિષયનું સુખ ભેળું ન આવે. અને **ભગવાનનું જે સ્વરૂપ છે તેમાં તો સર્વે સુખ ભેળાં રહ્યાં છે,** તે એક દર્શન કરે તોપણ તે ભક્ત પૂર્ણકામ થઈ જાય. એવી રીતે ભગવાનના સ્પર્શાદિક પણ પોતાના ભક્તને પૂર્ણકામ કરે છે. અને માયિક જે વિષય સંબંધી સુખ છે તે તો સર્વે નાશવંત છે અને ભગવાન સંબંધી સુખ છે તે તો અખંડ છે. એવો જે ભગવાનના સ્વરૂપના માહાત્મ્યનો વિચાર તે પણ અતિ દૃઢ કરવો.' એ જે ત્રણ વિચાર કહ્યા તેણે કરીને વિષયમાંથી આસક્તિ ટળી જાય છે.

અને **જ્યારે વિષયમાંથી આસક્તિ ટળે ત્યારે વિષય સારા કે નરસા તેનો ભેદ રહે નહિ;** જેવી રૂપવાન સ્ત્રી તેવી જ કુરૂપવાન સ્ત્રી ભાસે અને તેવી જ રીતે પશુ, પક્ષી, લાકડાં, છાણાં, પથરા, સુવર્ણ એ સર્વેને તુલ્યપણે જુવે, પણ સારું પદાર્થ દેખીને તેમાં મોહ ન પામે. એવી રીતે પંચવિષયને વિશે વર્તે, પણ સારો કે નરસો એવો બુદ્ધિને વિશે ભેદ રહે નહિ, એવું

જેને વર્તે તેને નિર્મોહી કહીએ. તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ ગીતામાં કહ્યું છે જે, '**समलोष्टाश्मकाञ्चनः**'[1] એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ તત્ત્વે કરીને જાણ્યું છે અને એને જ અનન્ય ભક્ત કહીએ અને પતિવ્રતાનું અંગ પણ તેનું જ જાણવું અને જ્ઞાની પણ તેને જ જાણવો અને ભગવાન પણ તેની ઉપર જ રાજી થાય છે અને ભગવાનને એવો ભક્ત અતિશય વહાલો છે. તે ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

'**प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः**'[2] (ગીતા : ૭/૧૭)

માટે એવા **જે પતિવ્રતાના અંગવાળા ભગવાનના ભક્ત છે તે જ ભગવાનને અતિશય વહાલા છે.** અને તે પતિવ્રતાનું અંગ ડાહ્યાને જ આવે એમ નથી, જેને ખપ હોય તેને સૌને આવે. જેમ આ સંસારમાં ભોળી સ્ત્રિયો હોય ને તે પતિવ્રતા હોય અને ડાહી[3] હોય ને તે વ્યભિચારિણી હોય; માટે ડાહ્યા-ભોળાનો કાંઈ મેળ નથી, એ તો જેને કલ્યાણનો ખપ હોય તે પતિવ્રતાનું અંગ રાખીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે. અને જે એવી રીતે સારા-નરસા વિષયમાં સમાન બુદ્ધિ થવી તે તો જાણે જે, એક દિવસે જ એમ કરી લઉં ને નિર્મોહી થઉં, એમ ઉતાવળે એ કામ થતું નથી; એ તો હળવે હળવે આદર રાખે તેને થાય છે. જેમ કૂવાના કાંઠા ઉપર પથરો નાખ્યો હોય તેમાં પાણી સિંચતાં સિંચતાં દોરડી નરમ હોય તોપણ ઘણે કાળે કરીને તે પાણામાં કાપા પડે છે અને જો લોઢાની સાંકળે કરીને સિંચે તોપણ ઉતાવળે એવો કાપો ન પડે. માટે **કલ્યાણને અર્થે જેને યત્ન કરવો હોય તેને વિષયમાંથી આસક્તિ ટાળવી, એને વિશે આકળા[4] થઈને અકળાઈ જવું નહીં.** એવી રીતે ગીતામાં પણ કહ્યું છે જે –

'**अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ।**'(ગીતા : ૬/૪૫)

માટે એમ વિચારવું જે, 'આ જન્મે જેટલી વિષયમાંથી આસક્તિ ટળશે તેટલી ટાળવી છે અને એમ કરતાં જો કાંઈ રહી ગઈ તો બીજે જન્મે કરીને

૧.ધૂળ,પથ્થર અને સોનું જેને સમાન છે. (ગીતા : ૧૪/૨૪) ૨.જ્ઞાનીને હું અત્યંત વહાલો છું, તેવી જ રીતે મને જ્ઞાની ભક્ત અતિશય પ્રિય છે. ૩.લૌકિક બુદ્ધિવાળી ૪.ઉતાવળા – ઘાંઘા

ટાળવી છે, પણ ભગવાનના ભક્ત છીએ તે નરક-ચોરાશીમાં તો જવું નથી.' એવી રીતે ભગવાનના ભક્તને હિંમત રાખીને ધીરે ધીરે મોહનું મૂળ ઉખાડ્યાનો આદર રાખવો. અને જ્યાં સુધી સારા ને નરસા એ બે વિષય તુલ્ય ન જણાય ત્યાં સુધી એ ભગવાનનો ભક્ત સાધનદશામાં કહેવાય અને **જ્યારે સારા-નરસા વિષય તુલ્ય ભાસે ત્યારે એ ભક્ત સિદ્ધદશાને પામ્યો જાણવો.** અને જ્યારે વિષયમાંથી આસક્તિ મૂકીને સિદ્ધદશાને પામે છે ત્યારે એને કૃતાર્થ થયો જાણવો. અને વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ, ઈતિહાસ એ સર્વે ગ્રંથનો એ જ ગલિતાર્થ[1] છે. આ જે અમે વાત કરી છે તે સર્વે શાસ્ત્રનું રહસ્ય[2] છે, માટે આ વાર્તાને સર્વે હરિભક્ત દૃઢ કરીને રાખજો." ॥ **ઈતિ વચ. ગ.મ.॥૧॥૧૩૪॥**

વચનામૃત-૨ : પાણીની સેર્યનું

(તા.૧/૮/૧૮૨૧, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ખરેખર જીવ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણથી નોખો છે પરંતુ અજ્ઞાને કરીને તેને પોતાનું રૂપ માને છે. (૨) વિષયની ઉત્પત્તિ જીવમાંથી તથા અંતઃકરણમાંથી નથી પણ બાહેરથી ઈન્દ્રિયો દ્વારે થઈને તે જીવમાં પ્રવેશે છે. (૩) પંચવિષયની પીડા તથા કામાદિ દોષોને નાશ કરવાનો ઉપાય : બાહ્ય ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવી અને પોતાના ચૈતન્યમાં ભગવાનની મૂર્તિ ધારીને તેના સુખવતે પૂર્ણ રહેવું.

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ રેશમના ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુનિ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "કીર્તન રાખો, અમે વાત કરીએ છીએ." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને આત્યંતિક કલ્યાણ પામવું હોય અને નારદ-સનકાદિક જેવા સાધુ થવું હોય તેને એમ વિચાર કરવો જે, આ દેહ છે તેને વિશે જીવ રહ્યો છે, અને ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ છે તે જીવ સાથે વળગી રહ્યાં છે અને ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ છે તે બાહેર પણ

૧.નિચોડ ૨.અત્યંત ગૂઢ સાર; સિદ્ધાંતરૂપ વાત

પંચવિષયમાં વળગી રહ્યાં છે. તે અજ્ઞાને કરીને જીવ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને પોતાનું રૂપ માને છે, પણ વસ્તુગત્યે જીવ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ થકી નોખો છે. અને પંચવિષય છે તે અંતઃકરણ થકી નોખા છે, પણ એ તો વિષયને અભ્યાસે કરીને અંતઃકરણને વિશે પંચવિષયની એકતા જણાય છે. અને વિષયની જે ઉત્પત્તિ તે તો ઇન્દ્રિયો થકી થાય છે, પણ અંતઃકરણમાંથી નથી થતી. જેમ અતિશય તડકો હોય અથવા ટાઢ હોય તેનો પ્રથમ બાહેર ઇન્દ્રિયોને સંબંધ થાય છે, પછી ઇન્દ્રિયો દ્વારે કરીને શરીરને માંહિલી કોરે તેનો પ્રવેશ થાય છે; પણ એની ઉત્પત્તિ માંહિલી કોરેથી નથી, એ તો બાહેરથી ઉત્પન્ન થઈને માંહિલી કોરે પ્રવેશ કરે છે. તેમ **પંચવિષય છે તે પ્રથમ અંતઃકરણમાંથી ઊપજતા નથી, એ તો પ્રથમ ઇન્દ્રિયોને બાહેર વિષયનો સંબંધ થાય છે ને પછી અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરે છે.** માટે જેમ બાહેર ગૂમડું થયું હોય તેને ઔષધ ચોપડે ત્યારે જ કરાર[1] થાય પણ કેવળ વાર્તા સાંભળ્યે કરાર થાય નહિ અને જેમ ક્ષુધા-પિપાસા[2] લાગી હોય તે ખાધે-પીધે જ નિવૃત્તિ થાય પણ અન્ન-જળની વાત કર્યે નિવૃત્તિ ન થાય; તેમ પંચવિષયરૂપી જે રોગ[3] છે તે તો તેનું જ્યારે ઔષધ કરીએ ત્યારે જ નિવૃત્તિ થાય.

તે ઔષધની રીત એમ છે જે, જ્યારે ત્વચાને સ્ત્રિયાદિક વિષયનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે ત્વચા દ્વારે અંતઃકરણમાં તેનો પ્રવેશ થાય છે અને અંતઃકરણ દ્વારે થઈને જીવમાં પ્રવેશ કરે છે, પણ મૂળ થકી વિષયની ઉત્પત્તિ જીવમાંથી પણ નથી અને અંતઃકરણમાંથી પણ નથી. અને જે જે વિષય અંતઃકરણમાંથી સ્ફુરતા હશે તે પણ પૂર્વજન્મને વિશે બાહેરથી જ ઇન્દ્રિયો દ્વારે કરીને આવ્યા છે. માટે વિષય ટાળ્યાનું એ જ ઔષધ છે જે, ત્વચાએ કરીને સ્ત્રિયાદિક પદાર્થનો સ્પર્શ તજવો અને નેત્રે કરીને તેનું રૂપ ન જોવું અને જિહ્વાએ કરીને તેની વાત ન કરવી અને કાને કરીને તેની વાત ન સાંભળવી અને નાસિકાએ કરીને તેનો ગંધ ન લેવો; એવી રીતે **પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારે વિષયનો ત્યાગ દૃઢ રાખે તો બાહેરથી વિષયનો પ્રવાહ માંહિલી કોરે**

૧.રાહત; દુઃખની નિવૃત્તિ ૨.ભૂખ-તરસ ૩.આસક્તિ

પ્રવેશ કરે નહીં. જેમ કૂવામાં પાણીની સેર્ય આવતી હોય પછી તેને ગોદડાંના ગાભા ભરીને બંધ કરે ત્યારે તે કૂવો ગળાય, તેમ બાહ્ય ઇન્દ્રિયોને નિયમમાં રાખવે કરીને બાહ્ય વિષયનો અંતઃકરણમાં પ્રવેશ ન થાય.

અને જેમ ઉદરમાં રોગ થયો હોય તે તો ઉદરમાં ઔષધ જાય ત્યારે જ ટળે, તેમ **પ્રથમથી જે ઇન્દ્રિયો દ્વારે કરીને વિષય અંતઃકરણમાં ભરાયા હોય તે તો આત્મવિચારે કરીને ટાળવા.** તે આત્મવિચાર એમ કરવો જે, 'હું આત્મા છું ને મારે વિશે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો સંબંધ નથી', એમ દૃઢ વિચાર કરીને અને તે ચૈતન્યને વિશે ભગવાનની મૂર્તિ ધારીને અને પોતાના આત્મસુખ વતે કરીને પૂર્ણ રહેવું. જેમ કૂવો જળે કરીને પૂર્ણ ભરાયો હોય ત્યારે જે બાહેરથી પોતામાં સેર્યો આવતી હોય તેને પોતાનું પાણી ઠેલી રાખે[1] છે, પણ માંહિલી કોરે તે સેર્યના પાણીનો પ્રવેશ કરવા દે નહિ; અને જો ઉલેચાઈને ઠાલો થાય[2] તો સેર્યનું પાણી બાહેરથી માંહી આવે. **એવી રીતે આત્મસુખે કરીને માંહિલી કોરે પૂર્ણ રહેવું અને બાહેર પંચ ઇન્દ્રિયો દ્વારે વિષયનો માર્ગ બંધ રાખવો, એ જ કામાદિકને જીત્યાનો દૃઢ ઉપાય છે; પણ એ વિના એકલા ઉપવાસે કરીને કામાદિકનો પરાજય થતો નથી.** માટે આ વિચાર દૃઢ કરીને રાખજ્યો." ॥ **ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨॥૧૩૫॥**

વચનામૃત-૩ : રસિકમાર્ગ અને આત્મજ્ઞાનનું

(તા.૨/૮/૧૮૨૧, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) રસિકપણું ને બ્રહ્મજ્ઞાન એ બે કલ્યાણના અને પડવાના પણ હેતુ છે. (૨) રાધિકાજી-લક્ષ્મીજી જેવાં સ્ત્રી ભક્તોનાં રૂપાદિ જોયે-સાંભળે વિકાર થાય એ મોટું પાપ છે. (૩) બ્રહ્મજ્ઞાની પોતાના જીવને પણ ભગવાન જાણે એ મોટું વિઘ્ન છે, પછી તે કલ્યાણમાંથી પડી જાય છે. (૪) ભગવાનનાં ભક્ત બાઈઓને વિશે મા, બેન અને દીકરીની બુદ્ધિ રાખે, તેમ જ ભાઈઓને વિશે ભાઈ, બાપ, દીકરાની બુદ્ધિ રાખે તો વિકાર ન થાય ને કલ્યાણ બગડે નહીં. (૫) પરબ્રહ્મની સ્વામી-સેવક ભાવે ઉપાસના કરવી એ પરમપદ પામ્યાનો નિર્વિઘ્ન માર્ગ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના

૧.રોકી રાખે ૨.ખાલી થાય

મંદિર આગળ ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પોતાની આગળ પરમહંસ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ નેત્રકમળની સાને કરીને સૌને છાના રાખીને[1] બોલ્યા જે, "મોટેરા મોટેરા પરમહંસ હો તે આગળ આવો, વાત કરવી છે." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનને ભજતા હોય તેને મોટી પદવી[2] પામ્યાના બે ઉપાય છે અને પડ્યાના બે ઉપાય છે. તે કહીએ છીએ જે, **એક તો રસિકમાર્ગે[3] કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરવી અને બીજો આત્મજ્ઞાન; એ બે મોટ્યપ પામ્યાના પણ માર્ગ છે અને પડ્યાના પણ છે.** તેમાં રસિકમાર્ગે તો હજારો ને લાખો પડી ગયા છે અને ભગવાનને તો કોઈક પામ્યો હશે. અને મોટા આચાર્ય[4] થયા તેમણે પણ રસિકમાર્ગે કરીને ભક્તિ કરાવી છે, પણ તેમાં બગાડ ઘણાંને થયો છે અને સારું તો કોઈકનું થયું છે. કાં જે, રસિકપણે કરીને જ્યારે ભગવાનનું વર્ણન કરે ત્યારે ભગવાન ભેળું રાધિકાજી તથા લક્ષ્મીજી તથા તેની સખીઓ તેનું પણ વર્ણન આવે અને જ્યારે સ્ત્રીઓનું વર્ણન આવે, ત્યારે તો તેનાં અંગોઅંગનું વર્ણન થાય, ત્યારે વર્ણનના કરનારાનું મન નિર્વિકાર કેમ રહે ? અને ઇન્દ્રિયોનો તો એ જ સ્વભાવ છે જે, સારો વિષય હોય તે ઉપર જ પ્રીતિ હોય. અને રાધિકાજી-લક્ષ્મીજી તેના જેવું તો ત્રિલોકીમાં કોઈ સ્ત્રીનું રૂપ હોય નહિ અને એના જેવી કોઈની બોલી પણ મીઠી ન હોય અને એના દેહનો સુગંધ પણ અતિશય હોય; માટે એવા રૂપને દેખીને અથવા સાંભળીને કયે પ્રકારે મોહ ન થાય ? એ તો થાય જ. અને લેશમાત્ર જો મન વિકાર પામે તો તે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડ્યો. માટે રસિકની રીતે જે ભગવાનને ભજે તેને એ મોટું વિઘ્ન છે.

અને બ્રહ્મજ્ઞાનમાં તો આવી રીતે અવળું સમજાય છે જે, 'જે બ્રહ્મ છે તે જ પ્રકૃતિ-પુરુષરૂપે થાય છે અને પછી તે જ બ્રહ્મ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ,

૧.કીર્તન-ભક્તિ બંધ કરાવીને ૨.મોક્ષ ૩.શ્રૃંગાર રસમય સખીભાવે ૪.શ્રીવલ્લભાચાર્ય વગેરે

શિવરૂપે થાય છે ને પછી તે જ બ્રહ્મ સ્થાવર-જંગમરૂપે થાય છે અને તે સ્થાવર-જંગમરૂપ જે આકાર તેને વિશે રહ્યા જે જીવ તે રૂપે પણ બ્રહ્મ થાય છે.' એવી રીતે બ્રહ્મજ્ઞાનને અવળું સમજીને પછી સમજનારો પોતાના જીવને પણ ભગવાન જાણે છે, ત્યારે એમ સમજનારાને ઉપાસનાનો ભંગ થયો. માટે એ પણ ભગવાનના માર્ગ થકી પડ્યો. એવી રીતે બ્રહ્મજ્ઞાનમાં પણ ઉપાસનાનું ખંડન થાય એ મોટું વિઘ્ન છે. કાં જે, સમજી સમજીને સર્વના કારણ અને સર્વના સ્વામી એવા જે ભગવાન તેનું જ ખંડન થયું. માટે એમ સમજનારો પણ કલ્યાણના માર્ગ થકી પડ્યો જાણવો. અને એ બે માર્ગ છે તે કલ્યાણના છે અને એ બેમાં વિઘ્ન પણ અતિ મોટાં છે. માટે જે કલ્યાણને ઈચ્છતો હોય તેને કેમ કરવું ? એ પ્રશ્ન છે, તેનો ઉત્તર કરો." પછી સર્વે પરમહંસ વિચારી રહ્યા પણ કોઈથી ઉત્તર ન થયો.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એ છે જે, જેમ પોતાની માતા હોય અથવા બેન હોય તથા દીકરી હોય તે ઘણી રૂપવાન હોય તોપણ તેને દેખીને મનને વિશે વિકાર થતો નથી, તેમજ તેને સાથે બોલે છે, સ્પર્શ કરે છે તોપણ મનને વિશે લેશમાત્ર વિકાર થતો નથી; એવી રીતે **ભગવાનનાં ભક્ત જે બાઈઓ હોય તેને વિશે મા, બેન ને દીકરી તેની બુદ્ધિ રહે તો કોઈ રીતે વિકાર થાય નહિ** અને રસિકમાર્ગે કરીને ભગવાનને ભજીને અભયપદને પામે. અને જ્યારે એમ ન સમજે અને કોઈ મોટાં ભગવાનનાં ભક્ત બાઈઓ હોય તેને દેખીને અવળું સમજે ત્યારે એને મોટો દોષ લાગે. અને જે અન્ય સ્ત્રીને દેખવે કરીને દોષ લાગ્યો હોય તે તો ભગવાનના ભક્તને દર્શને કરીને ટળે છે અને ભગવાનના ભક્તને જોઈને જે દોષ લાગ્યો હોય તેને ટાળ્યાનો ઉપાય શાસ્ત્રમાં કહ્યો જ નથી. તેમ જ ભગવાનનો ભક્ત જે પુરુષ હોય તેને દેખીને જે સ્ત્રી અવળું સમજે તેને પણ એ પાપ થકી કોઈ કાળે છુટાય નહીં. ત્યાં શ્લોક છે જે –

अन्यक्षेत्रे कृतं पापं तीर्थक्षेत्रे विनश्यति ।
तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥

એ શ્લોકનો અર્થ એ છે જે, 'બીજે ઠેકાણે પાપ કર્યું હોય, તે તો ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત પાસે ગયે છૂટે અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત પાસે જઈને જે પાપ કરે તે તો તીર્થક્ષેત્રનું પાપ છે, તે વજ્રલેપ[૧] થાય છે.' માટે જેને રસિકમાર્ગે કરીને ભગવાનને ભજવા હોય તેને તો જેવી રીતે અમે વાત કરી તેવી રીતે નિર્દોષબુદ્ધિ રાખવી.

હવે જે બ્રહ્મજ્ઞાનનો માર્ગ છે તેમાં તો એમ સમજવું જે, 'જે બ્રહ્મ છે તે તો નિર્વિકાર છે ને નિરંશ છે, માટે એ વિકારને પામે નહિ ને એના અંશ[૨] પણ થાય નહીં.' અને એ બ્રહ્મને જે સર્વરૂપે કહે છે તેનું તો એમ છે જે, 'એ બ્રહ્મ જે તે પ્રકૃતિ-પુરુષ આદિક સર્વેના કારણ છે ને આધાર છે ને સર્વને વિશે અંતર્યામી શક્તિએ કરીને વ્યાપક છે, માટે જે કારણ ને આધાર ને વ્યાપક હોય તે કાર્ય થકી પૃથક્ હોય નહિ; એમ સમજણને લઈને એ બ્રહ્મને શાસ્ત્ર જે તે સર્વરૂપ કહે છે', પણ એ બ્રહ્મ જ વિકાર પામીને ચરાચર[૩] જીવરૂપે થઈ ગયા એમ ન સમજવું. અને એ બ્રહ્મ થકી પરબ્રહ્મ જે પુરુષોત્તમનારાયણ તે નોખા છે ને એ બ્રહ્મના પણ કારણ છે ને આધાર છે ને પ્રેરક છે, એમ સમજીને **પોતાના જીવાત્માને એ બ્રહ્મ સંગાથે એકતા કરીને પરબ્રહ્મની સ્વામી-સેવકભાવે ઉપાસના કરવી.** એવી રીતે સમજે ત્યારે બ્રહ્મજ્ઞાન છે તે પણ પરમપદને પામ્યાનો નિર્વિઘ્ન માર્ગ છે." ॥ **ઈતિ વચ. ગ.મ.॥૩॥૧૩૬॥**

વચનામૃત-૪ : માહાત્મ્ય ને શ્રદ્ધાથી અખંડ ચિંતવનનું – ફાટેલ લંગોટી ને તૂંબડીનું (તા.૩/૮/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) આપત્કાળમાં ધર્મ કે ભક્તિ એક જ રહે એમ હોય ત્યારે ભગવાન રાજી થાય તે રાખવું અને ભગવાન પરોક્ષ હોય ત્યારે ભગવાનનું અખંડ ચિંતવન કરવું. (૨) અતિશય મહિમાવાળા ભક્તો આમ સમજે તો જ ધર્મમાં રહેવાય કે 'મારે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રાખી એકાંતિક ભક્ત થવું છે; પણ જો ધર્મમાં ખબરદાર નહિ રહું તો કામાદિક દોષો તેમાં વિક્ષેપ કરશે.' (૩) 'ભગવાન સદા નિર્બાધ જ છે' એવો અલૌકિક મહિમા અને બળવાન શ્રદ્ધા હોય તો જ શ્રીહરિનું અખંડ ચિંતવન થાય. (૪) વિષયનો લીધો લેવાય નહિ ને સારા-મોળા વિષય સમ ભાસે ત્યારે મહિમા જાણ્યો કહેવાય.*

૧.પ્રાયશ્ચિતે કરીને પણ ન ટળે તેવું ૨.ખંડ; ટુકડા ૩.જડ-ચેતન; સ્થાવર-જંગમ

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર મેડીની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ દૂકડ, સરોદા, સતાર વજાડીને મલાર રાગનાં કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "કીર્તન ગાવવાં રહેવા દ્યો, હવે તો પરમેશ્વરની વાર્તા કરીએ." પછી પરમહંસે કહ્યું જે, "સારું મહારાજ !" પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન કર્યો જે, "શાસ્ત્રમાં કહ્યા એવા ધર્મ પાળતો હોય ને ભગવાનની ભક્તિ પણ કરતો હોય ને તેને એવો આપત્કાળ આવે જે, ભક્તિ રાખવા જાય તો ધર્મ જાય ને ધર્મ રાખવા જાય તો ભક્તિ જાય, ત્યારે કેને રાખવો ને કેનો ત્યાગ કરવો ?" પછી બ્રહ્માનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "જો ભગવાન ભક્તિ રાખ્યે રાજી હોય તો ભક્તિ રાખવી અને જો ધર્મ રાખ્યે રાજી હોય તો ધર્મ રાખવો."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "જેને પ્રગટ ભગવાન મળ્યા હોય તેને તો જેમ ભગવાન રાજી હોય તેમ જ કરવું એ ઠીક છે, પણ જ્યારે ભગવાનનું પરોક્ષપણું હોય ત્યારે કેમ કરવું ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામી એનો ઉત્તર કરવા લાગ્યા પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે ભગવાન પરોક્ષ હોય ને આપત્કાળ પડે ને કોઈ ન રહે ત્યારે તો ભગવાનનું એક અખંડ ચિંતવન કરવું, તો ભગવાનના માર્ગ થકી પડે નહીં."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે ભગવાનનો મહિમા અતિશય સમજતો હોય તેણે કરીને એમ જાણે જે, 'ગમે તેટલાં પાપ કર્યાં હોય ને જો ભગવાનનું એક નામ લીધું હોય તો સર્વે પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય' એવું માહાત્મ્ય સમજતો હોય, તેને કેવી રીતે સમજે ત્યારે ધર્મમાંથી ડગાય નહીં ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો

મહિમા અતિશય જાણતો હોય તેને તો આવી રીતે સમજાય ત્યારે ધર્મમાં રહેવાય જે, **'મારે તો અખંડ ભગવાનનું ચિંતવન કરીને એકાંતિક ભક્ત થવું છે. અને જો કામ, ક્રોધ, લોભાદિક વિકારને વિશે મારી વૃત્તિ જશે તો મારે ભગવાનના ચિંતવનમાં એટલો વિક્ષેપ થશે, એમ જાણીને કુમાર્ગ થકી અતિશે જ ડરતો રહે અને અધર્મને વિશે કોઈ કાળે પ્રવર્તે જ નહીં.'** એવી રીતે સમજે તો ભગવાનનું માહાત્મ્ય અતિશય સમજતો હોય તોપણ ધર્મમાંથી કોઈ કાળે પડે નહીં. અને ભગવાનનું જે અખંડ ચિંતવન થવું તે કાંઈ થોડી વાત નથી, ભગવાનનું ચિંતવન કરતાં કરતાં જો દેહ મૂકે તો તે અતિ મોટી પદવીને પામે છે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એમ જાણીએ છીએ તોપણ અખંડ ચિંતવન રહેતું નથી એનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો અખંડ ચિંતવન થાય એવી શ્રદ્ધા જોઈએ અને જ્યારે એવી શ્રદ્ધા ન હોય ત્યારે તેટલું માહાત્મ્ય જાણ્યામાં પણ ઓછ્યપ છે અને જ્યારે માહાત્મ્ય જાણ્યામાં ઓછ્યપ છે ત્યારે ભગવાનના સ્વરૂપના નિશ્ચયમાં પણ એટલી ઓછ્યપ છે. માટે **જો ભગવાનના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય તથા શ્રદ્ધા હોય તો અખંડ ચિંતવન થાય.**

તે માહાત્મ્ય એમ જાણવું જે, 'ભગવાન તો [૧] જેવા પ્રકૃતિ-પુરુષ થકી પર છે તેવા ને તેવા જ પ્રકૃતિ-પુરુષમાં આવ્યા છે તોપણ પ્રતાપે યુક્ત છે અને પ્રકૃતિ-પુરુષનું કાર્ય જે બ્રહ્માંડ તેને વિશે આવ્યા છે તોપણ ભગવાન તેવા ને તેવા પ્રતાપે યુક્ત છે, પણ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે કોઈ રીતે માયાનો લેશ અડતો નથી. જેમ અન્ય ધાતુ છે ને સોનું પણ છે, તેને ભેળાં કરીને પૃથ્વીમાં દાટે તો સોના વિના અન્ય ધાતુ છે તે સર્વે ઘણે કાળે કરીને ધૂડ્ય ભેળાં ધૂડ્ય થઈ જાય અને સોનું હોય તે તો જેમ પૃથ્વીમાં રહે તેમ વૃદ્ધિ પામે પણ ઘટે નહીં. તેમ ભગવાન અને બીજા જે બ્રહ્માદિક દેવ તથા મુનિ તે કાંઈ સરખા નથી; કેમ જે, જ્યારે વિષયરૂપી ધૂડ્યનો યોગ થાય

૧.સર્વદા અતિ શુદ્ધ છે, સ્વતંત્ર છે તથા નિર્વિકાર છે તેઓ

ત્યારે ભગવાન વિના બીજા ગમે તેવા મોટા હોય તોપણ વિષયમાં એકરસ થઈ જાય. અને ભગવાન તો મનુષ્ય જેવા જણાતા હોય તોપણ એને માયિક પદાર્થ બાધ કરવાને સમર્થ થાય નહિ અને ગમે તેવા વિષય હોય તો તેમાં કોઈ દિવસ લોપાય નહીં; એવું ભગવાનનું અલૌકિક સામર્થ્ય છે.' એમ ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણે તો તેને ભગવાનનું અખંડ ચિંતવન થાય.

અને **જ્યાં સુધી વિષયનો લીધો લેવાય ત્યાં સુધી એ ભક્તે ભગવાનનો અલૌકિક મહિમા જાણ્યો જ નથી.** અને જો ઉદ્ધવજી હતા તેને ભગવાને એમ કહ્યું જે, 'હે ઉદ્ધવ ! હું થકી અણુમાત્ર ન્યૂન નથી.' તે શા માટે જે, ઉદ્ધવજીએ અલૌકિક ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણ્યું હતું ને પંચવિષયના લીધા લેવાતા નહોતા. અને જેને ભગવાનનો મહિમા સમજાય છે તેને રાજ્ય હોય અથવા ભીખ માગી ખાય તે બેય સરખું વર્તે; અને બાળક સ્ત્રી અને સોળ વર્ષની સ્ત્રી અને એંશી વર્ષની સ્ત્રી તે સર્વમાં સરખો ભાવ વર્તે; અને જે જે સંસારમાં સારું-નરસું પદાર્થ હોય તે સર્વેમાં સરખી ભાવના રહે, પણ સારા પદાર્થમાં પતંગિયાની પેઠે અંજાઈ જાય નહિ; અને ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં લોભાય નહિ, એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ લોભાય. અને એવી રીતે જે વર્તતો હોય તે ભક્ત ગમે તેવા મોટા વિષય હોય તેમાં બંધાય નહિ; અને જો એવો મર્મ ન સમજાયો હોય તો ફાટી લંગોટી તથા તૂંબડી તેમાંથી પણ મનને ઉખેડવું મહામુશ્કેલ છે. માટે આવી રીતે ભગવાનની મૂર્તિનું માહાત્મ્ય જાણ્યા વિના બીજાં કોટી સાધન કરે તોપણ ભગવાનની મૂર્તિનું અખંડ ચિંતવન થતું નથી અને **જે ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા જાણે છે તેને જ ભગવાનનું અખંડ ચિંતવન થાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪॥૧૩૭॥**

વચનામૃત-૫ : પતિવ્રતા અને શૂરવીરપણાનું

(તા.૫/૮/૧૮૨૧, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) હરિભક્તે ભગવાનને વિશે પતિવ્રતાપણું રાખવું ને ભગવાનનું કોઈ ઘસાતું બોલે ત્યાં શૂરવીરતા રાખવી પણ દબાવું નહીં. (૨) સાધુને સમદૃષ્ટિ જોઈએ, એ શાસ્ત્રનો મત નથી; માટે ભગવાનના ભક્તોએ તો ભક્તનો જ પક્ષ રાખવો, વિમુખનો નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૭ સાતમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ ઓટા ઉપર ચાકળો નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મુનિ તાલ-મૃદંગ લઈને ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ નેત્રકમળની સાને કરીને તે કીર્તન રખાવીને બોલ્યા જે, “સર્વે સાંભળો, એક વાત કરીએ છીએ જે, જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને એક **પતિવ્રતાનો ધર્મ રાખવો** અને બીજું **શૂરવીરપણું રાખવું.** જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાનો પતિ વૃદ્ધ હોય તથા રોગી હોય તથા નિર્ધન હોય તથા કુરૂપ હોય, પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું મન કોઈ બીજા પુરુષના રૂડા ગુણ દેખીને ડોલે જ નહીં. અને જો રાંકની સ્ત્રી હોય ને તે જો પતિવ્રતા હોય તો મોટો રાજા હોય તોપણ તેને દેખીને તે પતિવ્રતાનું મન ચળે જ નહીં. એવી રીતે ભગવાનના ભક્તને પતિવ્રતાનો ધર્મ ભગવાનને વિશે રાખવો.

અને **પોતાના પતિનું કોઈ ઘસાતું બોલે તે ઠેકાણે કાયર થઈને ગળી જવું નહિ, અતિશય શૂરવીર થઈને જવાબ દેવો, પણ પાજીપળાવની[1] છાયામાં[2] ભગવાનના ભક્તને દબાવું નહિ;** એવી રીતે શૂરવીરપણું રાખવું. અને લોકમાં એમ કહે છે જે, ‘સાધુને તો સમદૃષ્ટિ જોઈએ’, પણ એ શાસ્ત્રનો મત નથી; કેમ જે, નારદ-સનકાદિક ને ધ્રુવ-પ્રહ્‌લાદાદિક તેમણે ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો જ પક્ષ રાખ્યો છે પણ વિમુખનો પક્ષ કોઈએ રાખ્યો નથી. અને જે વિમુખનો પક્ષ રાખતો હશે, તે આ જન્મે અથવા બીજે જન્મે જાતો જરૂર વિમુખ થશે. માટે **જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને જરૂર ભગવદીયનો પક્ષ રાખ્યો જોઈએ અને વિમુખનો પક્ષ ત્યાગ્યો જોઈએ. આ અમારી વાર્તાને સર્વે અતિ દૃઢ કરીને રાખજ્યો.” ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫॥૧૩૮॥**

૧.ભગવાન તથા ભક્તોના વિરોધી એવા દુષ્ટ માણસની ૨.પ્રભાવમાં

વચનામૃત-૬ : હૂંડીનું – ચિત્તના સ્વભાવનું

(તા.૬/૮/૧૮૨૧, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મોટા પુરુષોએ શાસ્ત્રોમાં જે વિધિ-નિષેધરૂપ ધર્મ બતાવ્યો છે તે સત્ય છે; તે પ્રમાણે વર્તનારનું અંતે કલ્યાણ થાય છે. (૨) મોટા પુરુષનાં વચનમાં વિશ્વાસ નથી, તે નાસ્તિક અને મહાપાપી છે. (૩) ચિત્તમાં સારું-મોળું જે ચિંતવે તે દેખાય, તેથી ગ્લાનિ પામવી નહિ ને પોતાને ચિત્તથી જુદો આત્મા માની સદા આનંદમાં રહી ભજન કરવું.

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ વેદિ ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ તાલ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, “કીર્તન રાખો, હવે ભગવદ્‌વાર્તા કરીએ.” પછી સર્વે મુનિ હાથ જોડીને બેઠા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ સંસારમાં કેટલાક યવન સરખા જીવ હોય તે એમ કહે છે જે, ‘ગંગાજીનું પાણી ને બીજું પાણી એ બેય સરખાં જણાય છે, અને શાલગ્રામ ને બીજા પાણા તે સરખા જણાય છે, અને તેમ જ તુલસી ને બીજાં ઝાડ તે સરખાં જણાય છે, અને બ્રાહ્મણ ને શૂદ્ર તે પણ સરખા જણાય છે, અને ઠાકોરજીની પ્રસાદીનું અન્ન ને બીજું અન્ન તે બેય સરખાં જણાય છે, અને એકાદશીને દિવસ ભૂખ્યા રહ્યા ને બીજે દિવસ ભૂખ્યા રહ્યા એ બેય સરખાં જણાય છે, અને સાધુ અને અસાધુ એ બેય સરખા જણાય છે. તે માટે આ વિધિ-નિષેધનો જે વિભાગ તે મોટા પુરુષ કહેવાયા તેણે શા સારુ શાસ્ત્રમાં કહ્યો હશે ?’ એમ દુષ્ટ મતિવાળા જે જીવ છે તે કહે છે. માટે સર્વ સંતને અમે આ પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, એ વિધિ-નિષેધનો વિભાગ મોટા પુરુષે શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે તે સાચો છે કે કલ્પિત છે ? તે પ્રશ્નનો ઉત્તર નાના નાના પરમહંસ હોય તે કરો.”

પછી નાના નાના પરમહંસ હતા તે બોલ્યા જે, **“વિધિ-નિષેધનો ભેદ સત્ય છે અને એમ ન હોય તો સ્વર્ગ-નરક કેને માથે કહેવાય ?”** પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “નાના છે પણ સારી દિશ ઉપર સમજે છે.” એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો જે, “મોટા પુરુષે જે શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સર્વે સત્ય છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે જે, જેમ કોઈક મોટો શાહુકાર હોય ને તે કોઈને હૂંડી લખી આપે ત્યારે કાગળમાં તો એકે રૂપિયો જણાતો નથી પણ રૂપિયા સાચા છે, તે જ્યારે હૂંડી જે શાહુકારની ઉપર લખી હોય તેને આપે ત્યારે એ હૂંડીમાંથી જ રૂપિયાનો ઢગલો થાય છે. તેમ **મોટા પુરુષની આજ્ઞાએ કરીને જે ધર્મ પાળે ત્યારે હમણાં તો કાંઈ વિધિ-નિષેધમાં વિશેષ જણાતું નથી, પણ અંતે મોટા પુરુષની આજ્ઞા પાળનારાનું કલ્યાણ થાય છે;** જેમ હૂંડીમાંથી રૂપિયા નીસરે છે તેમ. અને જે સમર્થ શાહુકારે હૂંડી લખી હોય અને તેનો વિશ્વાસ ન કરે તેને મૂર્ખ જાણવો અને તેને તે શાહુકારના પ્રતાપની ખબર જ નથી. તેમ નારદ, સનકાદિક, વ્યાસ, વાલ્મીક ઇત્યાદિક જે મોટા પુરુષ તેનાં વચનનો જેને વિશ્વાસ નથી તેને નાસ્તિક જાણવો ને મહાપાપિષ્ઠ જાણવો.

અને વળી જે નાસ્તિક મતિવાળા હોય તેને એમ સમજાય છે જે, ‘બીજા પાણામાં ને ઠાકોરજીની મૂર્તિમાં શો ફેર છે ? સર્વે પાણા એકસરખા છે; અને પરણેલી સ્ત્રી ને ન પરણેલી સ્ત્રી તેમાં શો ફેર છે ? સર્વે સ્ત્રી સરખી છે; અને ઘરની સ્ત્રી ને મા-બેન તેમાં શો ફેર છે ? સર્વેનો સરખો જ આકાર છે; અને રામ-કૃષ્ણાદિક જે ભગવાનની મૂર્તિઓ તે પણ સર્વે મનુષ્ય જેવી છે; માટે અધિક-ન્યૂનભાવ તો માણસે કલ્પીને ઊભો કર્યો છે, પણ શું કરીએ ? માણસ ભેળું રહેવું તે માણસની હાયે હા કહી જોઈએ, પણ વિધિ-નિષેધનો માર્ગ છે તે ખોટો છે.’ એમ પાપી એવા જે નાસ્તિક તે પોતાના મનમાં સમજે છે. માટે જેની આવી જાતની બોલી સાંભળીએ તેને પાપિષ્ઠ જાણવો ને નાસ્તિક જાણવો અને એને ચાંડાળ જાણીને એનો કોઈ પ્રકારે સંગ રાખવો નહીં.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે બીજી વાર્તા કરી જે, "મનુષ્યમાત્રનું ચિત્ત કેવું છે ? તો જેમ મધ હોય અથવા ગોળ, સાકર, ખાંડ તેનું ઘાટું પાણી હોય તે સરખું છે. તે મધમાં કે ગોળ, સાકર, ખાંડના પાણીમાં માખી, કીડી, મકોડો જે આવે તે ચોંટી રહે અને મનુષ્ય જો હાથ અડાડે તો માણસની આંગળીએ પણ ચોંટી જાય; તેમ ચિત્તનો સ્વભાવ એવો છે જે, જે જે પદાર્થ સાંભરે તે તે પદાર્થમાં ચોંટી જાય છે. તે જો પથરો તથા કચરો તથા કૂતરાનો મળ એ આદિક જે નકારી વસ્તુ હોય તેમાં તો લેશમાત્ર સુખ નથી, તોપણ એ નકારી વસ્તુમાં પણ ચિત્ત વળગે છે અને તે સાંભરી આવ્યું હોય તો તેનું પણ ચિંતવન કરે છે, એવો એનો વળગવાનો સ્વભાવ છે. જેમ મોટું કાચનું દર્પણ હોય તેમાં મોટા સાધુ આવે તો તેનું પણ પ્રતિબિંબ દેખાય તથા કૂતરાં, ગધેડાં, ચાંડાળાદિક[૧] જે જે આવ્યાં હોય તો તેનું પણ પ્રતિબિંબ તેમ જ દેખાય. તેમ ચિત્તને વિશે અતિ નિર્મળપણું છે, તે જે પદાર્થ સાંભરે તે દેખાઈ આવે છે; એમાં સારા-નરસાનો કાંઈ મેળ નથી.

માટે જે મુમુક્ષુ હોય તેને એમ ન વિચારવું જે, 'મારે વૈરાગ્ય નથી તે માટે સ્ત્રી આદિક પદાર્થ મારા ચિત્તમાં સ્ફુરે છે', એ તો જે વૈરાગ્યવાન હોય તેના ચિત્તમાં પણ જે સમે જે પદાર્થ આવ્યું તે સહેજે સ્ફુરી આવે છે. માટે વૈરાગ્ય-અવૈરાગ્યનું કાંઈ કારણ નથી, એ તો ચિત્તનો સ્વભાવ જ એવો છે જે, 'ભલું અથવા ભૂંડું સાંભળ્યું તેને ચિંતવે.' અને જ્યારે જે પદાર્થનું ચિંતવન કરે ત્યારે તે પદાર્થ જેમ દર્પણમાં દેખાઈ આવે તેમ દેખાઈ આવે. તે માટે એમ જાણવું જે, 'હું તો એ ચિત્ત થકી જુદો છું અને હું તો એનો જોનારો આત્મા છું', એમ જાણીને **ચિત્તના સારા-ભૂંડા ઘાટે કરીને ગ્લાનિ પામવી નહીં. પોતાને ચિત્ત થકી જુદો જાણીને ભગવાનનું ભજન કરવું અને સદા આનંદમાં રહેવું."** ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬॥૧૩૯॥**

૧.અતિ પાપી; કુકર્મી કે અતિ નીચ જાતિમાં જન્મેલ માણસ વગેરે

વચનામૃત-૭ : દરિદ્રીનું – પરમેશ્વરની કૃપાદષ્ટિનું

(તા.૯/૮/૧૮૨૧, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભક્તને સ્વભાવ ટાળવા હોય તોપણ વૈરાગ્ય ન હોય તો ટળતા નથી ને તેને સાધુતાના ગુણ આવવા ઘણા દુર્લભ છે. (૨) જો મોટા સંતની અતિશય સેવા કરે અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં જેમ કહે તેમ મંડ્યો રહે તો તેના સર્વે વિકારો ભગવદ્કૃપાથી ટળી જાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તેના મનમાં તો એમ હોય જે, ભગવાનના ભજનમાં અંતરાય કરે એવો એકે સ્વભાવ રાખવો નથી, તોય પણ અયોગ્ય સ્વભાવ રહી જાય તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને વૈરાગ્યની દુર્બળતા હોય તેને ટાળ્યાની શ્રદ્ધા હોય તોય સ્વભાવ ટળે નહીં. જેમ દરિદ્રી હોય તે ઘણાં સારાં સારાં ભોજન ને સારાં સારાં વસ્ત્રને ઇચ્છે, પણ તે ક્યાંથી મળે ? તેમ વૈરાગ્યહીન હોય તેના હૃદયમાં ઇચ્છા તો હોય, પણ **સાધુતાના ગુણ આવવા ઘણા દુર્લભ છે.**"

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને વૈરાગ્ય ન હોય તે શો ઉપાય કરે ત્યારે વિકાર ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્યહીન હોય તે તો **કોઈ મોટા સંત હોય તેની અતિશય સેવા કરે અને પરમેશ્વરની આજ્ઞામાં જેમ કહે તેમ મંડ્યો રહે. પછી પરમેશ્વર તેને કૃપાદષ્ટિએ કરીને જુવે જે, 'આ બિચારો વૈરાગ્યરહિત છે, તેને કામ-ક્રોધાદિક બહુ પીડે છે; માટે એના એ સર્વે વિકાર ટળો.' તો તત્કાળ ટળી જાય અને સાધને કરીને તો બહુ કાળ મહેનત કરતાં કરતાં આ જન્મે ટળે અથવા બીજે જન્મે ટળે. અને તરત જે વિકારમાત્ર ટળે તે તો પરમેશ્વરની કૃપાએ કરીને ટળે."**

॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૭॥૧૪૦॥

વચનામૃત-૮ : એકાદશીનું – જ્ઞાનયજ્ઞનું – અંતર્દૃષ્ટિનું

(તા.૧૦/૮/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) એકાદશીના દિવસે સર્વે ઇન્દ્રિયોને નિરાહાર રાખવી અને ભૂંડા ઘાટ તથા ભૂંડી ક્રિયા કરવી નહિ ને ભગવદ્પરાયણ રહેવું. (૨) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણની સર્વે વૃત્તિઓને ભગવાનમાં જ રાખવાથી આત્મામાં પરમાત્માનું સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે અને એ જ જ્ઞાનયજ્ઞ તથા યોગયજ્ઞનું ફળ છે. (૩) બાહેર અથવા અંતરમાં ભગવાનની મૂર્તિમાં વૃત્તિ રાખવી તે જ અંતર્દૃષ્ટિ છે ને તે જ જ્ઞાનયજ્ઞ છે. (૪) ભગવાન સદા નિર્ગુણ જ છે; અને એનો સંબંધ જેને જેને થાય છે, તે પણ સર્વે નિર્ગુણમાર્ગવાળા છે. (૫) પ્રત્યક્ષ પ્રભુની પ્રાપ્તિ તે જ પરમપદ છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ પ્રાતઃકાળને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ તાલ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ સંત પ્રત્યે બોલ્યા જે, "એકાદશીનું વ્રત કરવું તેની તો એમ વિગતિ છે જે, પૂર્વે ભગવાન દશ ઇન્દ્રિયો અને અગિયારમું મન તેને અંતરસન્મુખ કરીને પોઢ્યા હતા. તે સમયમાં નાડીજંઘનો દીકરો જે મુરદાનવ તે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. પછી ભગવાનના એકાદશ ઇન્દ્રિયોના તેજમાંથી એક કન્યા ઉત્પન્ન થઈ. ત્યારે મુરદાનવ કન્યા પ્રત્યે બોલ્યો જે, 'તું મને વર્ય.' પછી કન્યા બોલ્યાં જે, 'મારે તો એવી પ્રતિજ્ઞા છે જે, જે મને યુદ્ધમાં જીતે તેને હું વરું.' પછી મુરદાનવને અને કન્યાને યુદ્ધ થયું, ત્યારે કન્યાએ મુરદાનવનું મસ્તક ખડ્ગે[૧] કરીને કાપી નાંખ્યું. પછી ભગવાને પ્રસન્ન થઈને તે કન્યાને કહ્યું જે, 'તું વર માગ્ય.' ત્યારે તે કન્યાએ વર માગ્યો જે, 'મારા વ્રતને દિવસ કોઈ અન્ન ન ખાય; અને હું તમારા એકાદશ ઇન્દ્રિયોના તેજમાંથી પ્રગટ થઈ; માટે મારું નામ એકાદશી છે અને હું તપસ્વિની છું, માટે મારા વ્રતને દિવસ મન આદિક

૧.તલવારે

જે અગિયાર ઈન્દ્રિયો તેનો જે આહાર તે કોઈ કરે નહીં.' એવું એકાદશીનું વચન સાંભળીને ભગવાને તે વર આપ્યો. એવી રીતે પુરાણની કથા છે.[૧]

અને વળી ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ એમ કહ્યું છે જે, **'એકાદશીનું વ્રત કરવું તે દિવસ કામ, ક્રોધ, લોભાદિક સંબંધી ભૂંડા ઘાટ મનમાં થવા દેવા નહિ અને દેહે કરીને કાંઈ ભૂંડું આચરણ કરવું નહિ'**; એમ શાસ્ત્રમાં વચન છે. અને તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે જ અમે પણ કહીએ છીએ જે, 'એકાદશીને દિવસ ઢોરલાંઘણ[૨] કરવી નહિ; અને એકાદશ ઈન્દ્રિયોના આહારનો ત્યાગ કરે ત્યારે તે એકાદશી સાચી ને તે વિના તો ઢોરલાંઘણ કહેવાય.' અને જેમ પ્રાણને અન્નનો આહાર છે તેમ જ શ્રોત્રને શબ્દનો આહાર છે અને ત્વચાને સ્પર્શનો આહાર છે ને નેત્રને રૂપનો આહાર છે ને જિહ્વાને રસનો આહાર છે ને નાસિકાને ગંધનો આહાર છે ને મનને સંકલ્પ-વિકલ્પનો આહાર છે. એવી રીતે અગિયારે ઈન્દ્રિયોના જુદા જુદા આહાર છે. તે સર્વે આહારનો ત્યાગ કરે તેનું નામ એકાદશી વ્રત કહેવાય, પણ અગિયારે ઈન્દ્રિયો કુમાર્ગે દોડે અને પોતપોતાના અન્નને ખાય[૩] તે એકાદશીનું વ્રત શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન કહેવાય.

માટે એકાદશીનું વ્રત કરવું ત્યારે તો અગિયારે ઈન્દ્રિયોને આહાર કરવા દેવા નહીં. **એવું વ્રત પંદર દિવસમાં એકવાર આવે તે ખબડદાર થઈને કરવું, તો તેની ઉપર ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે;** પણ તે વિના જે ઢોરલાંઘણ તેણે કરીને ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી. અને શ્વેતદ્વીપમાં જે નિરન્નમુક્ત કહેવાય છે તે તો સદાય એ વ્રત રાખે છે, ક્યારેય પણ એ વ્રતનો ભંગ થવા દેતા નથી; માટે નિરન્ન કહેવાય છે. અને આપણે પણ ઈચ્છા તો એમ રાખવી જે, 'જેવા શ્વેતદ્વીપમાં નિરન્નમુક્ત છે તેવું જ થવું છે', પણ એ વાતમાં હિંમત હારવી નહીં. એવી રીતે જે હિંમત રાખીને જેવું મોરે કહ્યું તેવું **એકાદશીનું વ્રત કરે અને ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકને કરે ને સાંભળે ને રાત્રીએ જાગરણ કરે, તો તે વ્રત સાચું છે** અને શાસ્ત્રમાં

૧.પદ્મપુરાણ - ઉત્તરખંડ : ૩૯/૬૭-૧૦૫ ૨.અન્ય નિયમો નહિ પાળીને ઢોરની જેમ કેવળ ભૂખ્યા રહેવું તે ૩.વિષયોને ભોગવે

એનું જ નામ એકાદશી કહી છે.” એટલી વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ મૌન રહ્યા ને સંતે કીર્તન ગાવવાં માંડ્યાં.

પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જ્યારે બ્રહ્માએ પ્રથમ સૃષ્ટિ કરી ત્યારે સર્વે પ્રજાને કહ્યું જે, “તમો સર્વે યજ્ઞ કરજ્યો ને તે યજ્ઞે કરીને તમારે સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થશે અને સૃષ્ટિની પણ વૃદ્ધિ થશે, માટે યજ્ઞ તો જરૂર કરજ્યો.” પછી વેદમાં બહુ પ્રકારના જે યજ્ઞ હતા તે સર્વે બ્રહ્માએ વિધિ સહિત બતાવ્યા. તેમાં જે પ્રવૃત્તિમાર્ગવાળા હતા તેને તો રાજસી, તામસી એવા પ્રવૃત્તિમાર્ગના યજ્ઞ બતાવ્યા અને જે નિવૃત્તિમાર્ગવાળા હતા તેને તો સાત્ત્વિક યજ્ઞ બતાવ્યા. તે યજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભગવદ્‌ગીતાને વિષે પણ કહ્યા છે. માટે આપણે તો નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છીએ તે આપણે તો સાત્ત્વિક યજ્ઞ કરવા; પણ જેમાં પશુ મરતાં હોય એવા જે રાજસી, તામસી યજ્ઞ તે આપણે કરવા નહીં.

તે સાત્ત્વિક યજ્ઞની રીત જે, **‘દશ ઈન્દ્રિયો ને અગિયારમું મન એ સર્વે જે જે વિષયમાં ચોંટે ત્યાંથી પાછાં ખેંચીને બ્રહ્મ અગ્નિને વિશે હોમવાં’, એનું નામ યોગયજ્ઞ કહેવાય.** અને એવી રીતે હોમતાં હોમતાં જેમ યજ્ઞ કરનારાને ભગવાન દર્શન આપે છે તેમ જ **એ યોગયજ્ઞના કરનારાના અંતરને વિશે પોતાનું સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેને વિશે પરબ્રહ્મ જે શ્રીપુરુષોત્તમ તે પ્રકટ થઈ આવે છે, એ યોગયજ્ઞનું ફળ છે.** અને **અંતર્દૃષ્ટિએ કરીને જે ભગવાનના ભક્તને વર્તવું, તે જ્ઞાનયજ્ઞ કહેવાય છે.**

હવે કોઈ એમ પૂછે જે, “અંતર્દૃષ્ટિ તે શું ?” તો તેનો ઉત્તર એ છે જે, **‘બાહેર અથવા માંહિલી કોરે ભગવાનની મૂર્તિ સામી જે વૃત્તિ કરવી’ એ જ અંતર્દૃષ્ટિ છે.** અને તે વિના તો અંતર્દૃષ્ટિ કરીને બેઠો છે પણ બાહ્યદૃષ્ટિ જ છે. માટે બાહેર ભગવાનનું દર્શન તથા પૂજન તથા ભગવાનનાં કથા, કીર્તન એ આદિક જે જે ભગવાન સંબંધી ક્રિયાઓ હોય તે સર્વે અંતર્દૃષ્ટિ છે અને એ સર્વે જ્ઞાનયજ્ઞ થાય છે. અને તે જ ભગવાનની મૂર્તિને અંતરમાં

ધારીને તેનું પૂજન-વંદનાદિક જે કરવું તે પણ અંતર્દષ્ટિ છે ને જ્ઞાનયજ્ઞ છે. માટે સત્સંગીમાત્રને તો એવો અખંડ જ્ઞાનયજ્ઞ થાય છે. અને સમાધિ તો કોઈકને થાય છે ને કોઈકને નથી થતી, તે તો પરમેશ્વરની ઇચ્છાએ કરીને એમ રહ્યું છે; અથવા કોઈક ઠેકાણે ભક્તની કચાઈ વતે કરીને એમ રહ્યું છે.

અને કોઈક મૂર્ખ લોક છે તે એમ કહે છે જે, 'ગોપિકાના અંગનાં[1] કીર્તન હોય તે રહેવા દ્યો અને નિર્ગુણ કીર્તન હોય તે ગાઓ.' તથા જે ઉઘાડા થઈને ફરતા હોય તેને મૂર્ખ હોય તે નિર્ગુણ પુરુષ કહે છે; પણ જો ઉઘાડા ચાલ્યે નિર્ગુણ થવાતું હોય તો કૂતરાં-ગધેડાં ઇત્યાદિક સર્વે નિર્ગુણ કહેવાય, માટે એ તો મૂર્ખની સમજણ છે. અને જ્ઞાની ભક્ત હોય તે તો એમ જાણે જે, **'ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે જ નિર્ગુણ છે અને જેને જેને તે ભગવાનનો સંબંધ થયો તે સર્વે નિર્ગુણમાર્ગવાળા છે.** અને જે જે કથા-કીર્તનને વિશે ભગવાનના સ્વરૂપનો સંબંધ છે તે સર્વે નિર્ગુણ કહેવાય; અને જે કથા-કીર્તનને વિશે ભગવાનનો સંબંધ ન હોય તે માયિક ગુણે યુક્ત છે, માટે સગુણ કહેવાય. અને જો ભગવાનની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ને તે ઉઘાડા ફરે તો નિર્ગુણ ન કહેવાય. અને જેને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે અને ગૃહસ્થાશ્રમી છે તોપણ તે નિર્ગુણ કહેવાય અને ત્યાગી હોય તે પણ નિર્ગુણ કહેવાય.' માટે ભગવાનને પામ્યાનો જે માર્ગ તે જ નિર્ગુણમાર્ગ છે અને તે જે જે ભગવાન સંબંધી ક્રિયા કરે તે સર્વે નિર્ગુણ છે.

અને જેને ભગવાનનો સંબંધ થયો છે તેના ભાગ્યનો પાર આવે નહિ અને તે ભગવાનનો સંબંધ એક જન્મને પુણ્યે કરીને થતો નથી; એ તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે, **'अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम्'**[2] એ શ્લોકનો એ અર્થ છે જે, 'અનેક જન્મનું સુકૃત ભેળું થાય છે તેણે કરીને જે સંસિદ્ધ થયો તે પરમપદને પામે છે.' તે પરમપદ તે શું ? જે **પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિ તે જ પરમપદ છે.** અને વળી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એમ પણ કહ્યું છે જે –

૧.રસિક ભાવનાં ૨.ગીતા : ૬/૪૫

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥[1]

એ શ્લોકનો અર્થ એ છે જે, 'આ સંસારને વિશે ભગવાનના અંશ જે જીવ છે તે તો મને સહિત જે પંચ જ્ઞાનઇન્દ્રિયો તેને પંચવિષય થકી ખેંચીને પોતાને વશ રાખે છે; અને જે ભગવાનના અંશ નથી તેને તો ઇન્દ્રિયો ખેંચીને જ્યાં પોતાની ઇચ્છા હોય ત્યાં લઈ જાય છે.' માટે આપણ સર્વે ઇન્દ્રિયોના દોર્યા દોરાતા નથી, તો જો ભગવાનના અંશ છીએ એવું જાણીને અતિશય આનંદમાં રહીને ભગવાનનું ભજન કરવું અને સર્વે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને ભગવાનના સ્વરૂપમાં હોમવી અને સદા જ્ઞાનયજ્ઞ કર્યા કરવો. અને યજ્ઞરહિતનું કોઈ રીતે કલ્યાણ થતું નથી.

અને ચાર વેદ, સાંખ્યશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, અઢાર પુરાણ, ભારત, રામાયણ અને નારદપંચરાત્ર એ આદિક સર્વે શાસ્ત્રનું એ જ સિદ્ધાંત છે જે, 'યજ્ઞરહિતનું કલ્યાણ થતું નથી.' માટે અમારી પણ એ જ આજ્ઞા છે જે, **'સર્વે પરમહંસ તથા સર્વે સત્સંગી જ્ઞાનયજ્ઞ કરતા રહેજ્યો.' અને એમ ને એમ જ્ઞાનયજ્ઞ કરતાં કરતાં જ્યારે પોતાનું સ્વરૂપ જે બ્રહ્મ તેને વિશે પરબ્રહ્મ ભગવાન સાક્ષાત્કાર દેખાય એ જ જ્ઞાનયજ્ઞનું ફળ છે.** એવી રીતે જ્ઞાનયજ્ઞ કરતાં કરતાં જ્યારે શ્વેતદ્વીપમાં નિરન્નમુક્ત છે એવું થવાય ત્યારે જ્ઞાનયજ્ઞના વિધિનો અવધિ આવી રહ્યો અને જ્યાં સુધી એવું ન થવાય ત્યાં સુધી એટલું અધૂરું જાણવું. અને નિરન્નમુક્ત જેવા થવાની અતિશય ઇચ્છા રાખવી પણ શ્રદ્ધારહિત થવું નહિ અને પોતાને વિશે અપૂર્ણપણું માનવું નહિ, ને **ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેણે કરીને પોતાને કૃતાર્થ માનીને ને સાવધાન થઈને જ્ઞાનયજ્ઞ કર્યા કરવો."**

॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૮॥૧૪૧॥

૧.**અર્થ :** આ લોકમાં અનાદિ જીવરૂપ જે મારો અંશ છે, (એટલે કે મારી પાસેથી વિષયોને જીતવાના ઐશ્વર્યરૂપી અંશને પામેલો એવો જે ભક્ત છે) તે મન સહિત તમામ ઇન્દ્રિયોને વિષયોથી ખેંચી પોતાને વશ રાખે છે. (ગીતા : ૧૫/૭)

વચનામૃત-૯ : સ્વરૂપનિષ્ઠાનું

(તા.૧૨/૮/૧૮૨૧, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે સમજુ હોય તેણે ભગવાનનું બળ આવું રાખવું જે, 'સદા સાકાર અને સર્વ અવતારોના અવતારી એવા સર્વોપરી ભગવાન મને મળ્યા છે.' (૨) જો આવી સર્વોપરી અને સાકારપણાની નિષ્ઠા ન હોય તો બધાં જ વચનો પાળતો હોવા છતાં તે અક્ષરધામને નહિ પામે. (૩) જેને આવી રીતે ભગવાનનું બળ સર્વથી અધિક હોય તે જ એકાંતિક પાકો સત્સંગી છે, બીજા તો ગુણબુદ્ધિવાળા કહેવાય. (૪) ભગવાનના સ્વરૂપનું થોડું અમથું બળ પણ અર્જુનની જેમ આપણી મોટા ભય થકી રક્ષા કરે છે. (૫) આ વાત ધર્મને ખોટા કરવા નથી, પણ કોઈ કાળે જીવ કલ્યાણમાંથી પડે નહિ એટલા માટે છે. (૬) ભગવાનનો આવો અતિ દૃઢ આશરો રાખવો એ સારનો પણ સાર છે.

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ મશરૂના ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા ને તે સમે આનંદાનંદ સ્વામીએ પૂજા કરી હતી તે રાતા કિનખાબનો સુરવાળ પહેર્યો હતો તથા રાતા કિનખાબની ડગલી પહેરી હતી તથા મસ્તક ઉપર સોનેરી ફરતા છેડાનો કસુંબી રેંટો બાંધ્યો હતો તથા કમરે જરકસી શેલું બાંધ્યું હતું તથા ગૂઢા આસમાની રંગનો રેંટો ખભા ઉપર નાખ્યો હતો અને હાથે રાખડિયો બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "કીર્તન બોલીએ." પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "લ્યો પરમેશ્વરની વાર્તા કરીએ." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્ઞાનમાર્ગ તો એવો સમજવો જે, 'કોઈ રીતે ભગવાનના સ્વરૂપનો દ્રોહ થાય નહિ' અને કોઈક કાળે ભગવાનના વચનનો લોપ થતો હોય તો તેની ચિંતા નહિ, પણ ભગવાનના સ્વરૂપનો દ્રોહ થવા દેવો નહીં. અને જો ભગવાનનું વચન કાંઈક લોપાયું હોય તો તે ભગવાનની પ્રાર્થના કરીને પણ છૂટકો થાય, પણ ભગવાનના સ્વરૂપનો દ્રોહ કર્યો હોય તો તેનો કોઈ રીતે છૂટકો થાય નહીં. માટે જે સમજુ હોય તેને **ભગવાનના વચનમાં તો જેટલું**

પોતાની સામર્થી પ્રમાણે રહેવાય તેટલું અવશ્ય રહેવું, પણ ભગવાનની મૂર્તિનું બળ અતિશય રાખવું જે, 'સર્વોપરી ને સદા દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ અને સર્વ અવતારનું અવતારી એવું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તે જ મને પ્રાપ્ત થયું છે.' અને જે એમ જાણતો હોય ને તેથી જો કદાચિત્ સત્સંગથી બાહેર નીસરી જવાણું તોય પણ તેને ભગવાનની મૂર્તિમાંથી હેત ટળતું નથી અને તે હમણાં તો સત્સંગથી બાહેર છે પણ દેહ મૂકીને તો અંતે ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તેને વિશે ભગવાનને સમીપે જશે. અને હમણે સત્સંગમાં રહેતો હશે અને શાસ્ત્રનાં વચનમાં પણ રહેતો હશે અને તેને જો ભગવત્સ્વરૂપની નિષ્ઠા પાકી નહિ હોય તો તે જ્યારે દેહ મૂકશે ત્યારે કાં તો બ્રહ્માના લોકમાં જશે ને કાં તો કોઈક બીજા દેવતાના લોકમાં જશે, પણ તે પુરુષોત્તમ ભગવાનના ધામને વિશે નહિ જાય. **તે માટે પોતાને સાક્ષાત્ મળ્યું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને સદા દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ ને સર્વ અવતારનું કારણ અવતારી એવું જાણવું. અને જો એમ ન જાણે ને નિરાકાર જાણે ને બીજા અવતાર જેવા જાણે તો એનો દ્રોહ કર્યો કહેવાય.** અને જેમ અર્જુન હતા તેને તો ભગવત્સ્વરૂપનું બળ હતું અને યુધિષ્ઠિર રાજાને તો શાસ્ત્રનાં વચનનું બળ હતું. પછી જ્યારે ભારતી લડાઈ થઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહ્યું જે –

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।। (ગીતા : ૧૮/૬૬)

એ શ્લોકનો એ અર્થ છે જે, **'હે અર્જુન ! સર્વ ધર્મને તજીને તું એક મારા જ શરણને પામ્ય, તો હું તને સર્વ પાપ થકી મુકાવીશ; તું કાંઈ શોક કરીશ મા.'** એ વચનને માનીને અર્જુન જે તે લડાઈને વિશે અનંત દોષ થયા તોપણ લેશમાત્ર મનમાં ઝાંખા થયા નહિ અને ભગવાનના આશ્રયનું બળ રાખી રહ્યા. અને યુધિષ્ઠિરે કાંઈ પાપ કર્યું નહિ તોપણ શાસ્ત્રનાં વચનનો વિશ્વાસ હતો તેણે કરીને એમ જાણ્યું જે, 'મારું કોઈ કાળે કલ્યાણ નહિ થાય.' પછી સર્વે ઋષિએ સમજાવ્યા તથા વ્યાસજીએ સમજાવ્યા તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતે સમજાવ્યા તોય પણ શોક મૂક્યો નહીં. પછી

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ભીષ્મ પાસે લઈ જઈને શાસ્ત્ર સંબંધી કથા સંભળાવી ત્યારે કાંઈક વિશ્વાસ આવ્યો; તોય પણ અર્જુન જેવા નિઃસંશય થયા નહીં. માટે બુદ્ધિમાનને તો ભગવત્સ્વરૂપનું બળ અતિશય રાખ્યું જોઈએ; એ બળ જો લેશમાત્ર પણ હોય તો મોટા ભયથી રક્ષા કરે. તે પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે જે –

स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्। (ગીતા : ૨/૪૦)

એ શ્લોકનો એ અર્થ છે જે, **'ભગવત્સ્વરૂપના બળનો લેશમાત્ર હોય તે પણ મોટા ભય થકી રક્ષાને કરે છે.'** જેમ અર્જુને ભારતી લડાઈ કરી ત્યારે તેને વિશે કેટલીક જાતના અધર્મરૂપી મોટા મોટા ભય આવ્યા, પણ તે ભય થકી જે અર્જુનની રક્ષા થઈ તે ભગવત્સ્વરૂપના બળને પ્રતાપે થઈ. માટે **જેને સર્વથી ભગવત્સ્વરૂપનું બળ અધિક હોય એ જ એકાંતિક ભક્ત કહેવાય અને તે જ પાકો સત્સંગી કહેવાય.** અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ એ જ વાત પ્રધાન છે જે, 'શ્રુતિ-સ્મૃતિના ધર્મને કાંઈક તજાય તો તેની ચિંતા નહિ, પણ ભગવાનનો આશ્રય તજવો નહીં.'

અને કોઈક એમ જાણે જે, 'આવી વાત કરીએ તો ધર્મ ખોટા થઈ જાય.' પણ આ વાર્તા કાંઈ ધર્મને ખોટા કર્યા સારુ નથી; આ તો એટલા સારુ છે જે, દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, મંત્ર, શાસ્ત્ર, ઉપદેશ અને દેવતા એટલાં વાનાં શુભ ને અશુભ એ બે પ્રકારનાં છે. તેમાંથી જો અશુભનો યોગ થાય ને એને કાંઈક વિઘ્ન પડે તોપણ જો **ભગવાનના સ્વરૂપમાં નિષ્ઠા પાકી હોય તો તે કલ્યાણના માર્ગમાંથી કોઈ કાળે પડે નહીં.** અને જો ભગવત્સ્વરૂપની નિષ્ઠામાં કાચ્યપ હોય, તો જે દિવસ ધર્મમાંથી ચળી જવાય તે દિવસ તે એમ જાણે જે, 'હું નરકમાં પડી ચૂક્યો.' માટે જેને ભગવત્સ્વરૂપનું બળ તે જ પાકો સત્સંગી છે અને એ વિના બીજા તો ગુણબુદ્ધિવાળા કહેવાય. અને જેને ભગવત્સ્વરૂપની નિષ્ઠા પાકી હોય તેને જ શાસ્ત્રમાં પણ એકાંતિક ભક્ત કહ્યા છે.

અને આ સમયમાં જેવી સત્સંગમાં વાર્તા થાય છે તેને જો નારદ,

સનકાદિક ને બ્રહ્માદિક દેવતા સાંભળે તો સાંભળીને એમ કહે જે, 'આવી વાર્તા કોઈ કાળે સાંભળી પણ નથી અને સાંભળશું પણ નહીં. આ વાર્તા તો **'न भूतो न भविष्यति'** એવી છે.' અને અતિશય ઝીણી વાર્તા થાય છે તોપણ અતિશય સ્થૂળ બુદ્ધિવાળા હોય તેને પણ સમજાય છે, એવી મૂર્તિમાન વાર્તા થાય છે. માટે **'આ સમે જેને સત્સંગમાં પ્રતીતિ આવી છે તેનાં પુણ્યનો પાર આવે એમ નથી.'** એવું જાણીને સત્સંગી હોય તેને પોતાને વિશે કૃતાર્થપણું માન્યું જોઈએ. અને જેને ભગવાનને વિશે અતિશય પ્રીતિ હોય તેને તો આ વાર્તા સમજાય અથવા ન સમજાય તોપણ તેને તો કાંઈ કરવું રહ્યું નથી; પણ જેને પરમેશ્વરને વિશે અતિશય પ્રીતિ તો ન હોય તેને તો જરૂર ભગવાનના સ્વરૂપનો મહિમા સમજ્યો જોઈએ. માટે **જે ડાહ્યો હોય તેને તો આ વાર્તા સમજી-વિચારીને અતિ દૃઢ ભગવાનનો આશરો કરવો એ જ મત અતિ સારમાં સાર છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ. ॥૯॥૧૪૨॥**

વચનામૃત-૧૦ : નિશ્ચયરૂપી ગર્ભના જતનનું

(તા.૧૬/૮/૧૮૨૧, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન સદા સાકાર છે, છતાં જે ભક્તિહીન હોય તેને શાસ્ત્રમાંથી નિરાકાર સમજાય છે. (૨) ભગવાન અંતર્યામી શક્તિથી સર્વમાં વ્યાપક છે ને મૂર્તિમાન થકા સર્વથી જુદા પણ છે અને તે જ સ્વરૂપ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. (૩) જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણેયનાં સ્વરૂપ કહ્યાં છે; તેમાં ભક્તિનું પ્રધાનપણું કહ્યું છે. (૪) ભગવાન અને દુર્વાસા જેવા મોટા પુરુષ આકાશ જેવા નિર્લેપ અને કર્તા થકા પણ અકર્તા છે. (૫) ભગવાનના કલ્યાણકારી ગુણોને જાણી તેનો દૃઢ આશરો કરવો એ જ ભક્તિ છે. (૬) ભગવાનનાં માયિક ચરિત્રો પણ જેને દિવ્ય જ લાગે તે સાચો ભક્ત છે; એવા ભક્તને ફરી જન્મ લેવો પડતો નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ વદિ ૩ તૃતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ અસવાર થઈને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા. પછી તે ફૂલવાડીને મધ્યે આંબાના વૃક્ષની હેઠે વેદિ છે તે ઉપર ઉત્તરાદું મુખારવિંદ કરીને વિરાજમાન હતા ને શ્રીજીમહારાજે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં તથા પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં સાકાર બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન છે, પણ જે વાંચનારા હોય તેને જો પરમેશ્વરની ભક્તિ ન હોય તો ભગવાનનું સ્વરૂપ શ્રીમદ્‌ભાગવતમાંથી પણ નિરાકાર સમજાય છે; અને દ્વિતીય સ્કંધમાં જ્યાં આશ્રયનું રૂપ કર્યું છે ત્યાં પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ ભક્તિહીન હોય તેને નિરાકાર સમજાય છે, પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ નિરાકાર નથી. કાં જે, ભગવાન થકી જ સર્વ સ્થાવર-જંગમ સૃષ્ટિ થાય છે, તે **જો ભગવાન નિરાકાર હોય તો તે થકી સાકાર સૃષ્ટિ કેમ થાય ?** જેમ આકાશ નિરાકાર છે તો તે થકી જેવા પૃથ્વી થકી ઘટાદિક આકાર થાય છે તેવા થતા નથી, તેમ બ્રહ્માદિક જે સૃષ્ટિ તે સાકાર છે તો તેના કરનારા જે પરમેશ્વર તે પણ સાકાર જ છે.

અને ભાગવતમાં 'અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ એ ત્રણનો જે આધાર છે તે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે', એમ કહ્યું છે. તેની વાત કરીએ તે સાંભળો, અધ્યાત્મ જે વિરાટપુરુષનાં ઇન્દ્રિયો અને અધિભૂત જે તેનાં પંચ મહાભૂત અને અધિદેવ જે વિરાટનાં ઇન્દ્રિયોના દેવતા એ સર્વે વિરાટને વિશે આવ્યા તોપણ વિરાટ ઊભો ન થયો. પછી વાસુદેવ ભગવાને પુરુષરૂપે થઈને જ્યારે વિરાટપુરુષને વિશે પ્રવેશ કર્યો ત્યારે વિરાટપુરુષ ઊભા થયા.[1] તે ભગવાન વિરાટપુરુષનાં જે અધ્યાત્મ, અધિભૂત અને અધિદેવ તેને વિશે તદાત્મકપણે[2] કરીને વર્તે છે અને સ્વરૂપે[3] તો વિરાટ થકી ન્યારા છે અને તેને જ આશ્રય કરવા યોગ્ય સ્વરૂપ કહ્યું છે.

અને જેમ અગ્નિ છે તે પ્રકાશસ્વરૂપે તો અરૂપ છે ને અગ્નિ પોતે તો મૂર્તિમાન છે; તે જ્યારે અગ્નિને અજીર્ણ થયું હતું ત્યારે મૂર્તિમાન અગ્નિ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને અર્જુન પાસે આવ્યો હતો. પછી જ્યારે ઇન્દ્રનું ખાંડવ વન બાળવા ગયો ત્યારે તે જ અગ્નિ જ્વાળારૂપ થઈને સમગ્ર વનમાં વ્યાપ્યો; તેમ જ **પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે બ્રહ્મરૂપ જે પોતાની અંતર્યામી શક્તિ તેણે કરીને સર્વેને વિશે વ્યાપક છે ને મૂર્તિમાન થકા સર્વથી જુદા છે.**

૧.પોતાની ક્રિયા કરવા સમર્થ થયા. ૨.તેના શરીરી-નિયંતાપણે ૩.વ્યતિરેક સાકાર સ્વરૂપે

અને બ્રહ્મ છે તે તો પુરુષોત્તમ ભગવાનની કિરણ છે અને પોતે ભગવાન તો સદા સાકાર મૂર્તિ જ છે. માટે જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને તો ભગવાનને મૂર્તિમાન સમજીને તેનો આશ્રય દૃઢ રાખવો અને વાત પણ એવી કરવી જે, 'કોઈને ભગવાનનો આશ્રય હોય તે ટળે નહીં.' અને જેમ સ્ત્રીના ઉદરમાં ગર્ભ હોય પછી તેમાંથી પુત્રરૂપ ફળ ઉદય થાય છે, તેમ **જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો નિશ્ચયરૂપ ગર્ભ હોય તેને ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તે રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.** માટે એવો ઉપાય કરવો, 'જેણે કરીને એ ગર્ભને વિઘ્ન ન થાય.' અને બીજાને પણ એવી વાત કરવી, 'જેણે કરીને ભગવાનના નિશ્ચયરૂપ ગર્ભનો પાત ન થાય."

પછી શ્રીજીમહારાજ વાડી થકી દાદા ખાચરના દરબારમાં પધાર્યા અને ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન થયા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે નાના નાના પરમહંસને બોલાવીને પરસ્પર ચર્ચા કરાવી. પછી અચિંત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યું જે, "જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ત્રણને વિશે ભગવાનના સ્વરૂપમાં પ્રીતિ થયાનું વિશેષ કારણ કોણ છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો કોઈથી થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ તેનું રૂપ જુદું જુદું કહીએ જે, જીવમાત્રનો એવો સ્વભાવ છે જે, 'સારું પદાર્થ દેખે ત્યારે તેથી ઊતરતું જે પદાર્થ હોય તેમાંથી સહેજે જ પ્રીતિ ટળી જાય છે.' માટે ભગવાનનું જે અક્ષરધામ છે ને તેને વિશે જે સુખ છે, તેની આગળ જે આ માયિક સુખ છે તે તો નકલ જેવું છે અને અચળ સુખ તો ભગવાનના ધામને વિશે જ છે. માટે પરમેશ્વરની વાત સાંભળતાં સાંભળતાં જો ભગવાન સંબંધી સુખ ઓળખાય, તો જેટલું માયા થકી ઉત્પન્ન થયું છે તે સર્વે તુચ્છ જણાય. જેમ ત્રાંબાનો પૈસો કોઈક પુરુષના હાથમાં હોય તેને જ્યારે તે પૈસા માટે સોનામહોર કોઈ આપે ત્યારે ત્રાંબાના

પૈસામાંથી હેત ઊતરી જાય છે, એવી રીતે **જ્યારે ભગવાન સંબંધી સુખમાં દૃષ્ટિ પહોંચે ત્યારે જેટલું માયિક સુખ છે તે સર્વ થકી વૈરાગ્ય પામે છે અને એક ભગવાનની મૂર્તિમાં જ હેત થાય છે;** એ વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ કહ્યું છે.

હવે જ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહીએ છીએ જે, જ્ઞાન નિરૂપણને વિશે બે શાસ્ત્ર છે : એક સાંખ્યશાસ્ત્ર ને બીજું યોગશાસ્ત્ર. તેમાં સાંખ્યશાસ્ત્રનો મત એ છે જે, જેમ આકાશ જે તે પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ તેમાં વ્યાપક છે અને આકાશ વિના એક અણુ પણ ક્યાંય ખાલી નથી તોપણ પૃથ્વી આદિકના જે વિકાર તે આકાશને અડતા જ નથી; તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તેને આકાશની પેઠે માયિક વિકાર કોઈ અડતો જ નથી.

એ વાર્તા કૃષ્ણતાપિની ઉપનિષદ્‌માં કહી છે જે, જ્યારે દુર્વાસા ઋષિ વૃંદાવનને વિશે આવ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગોપીઓને કહ્યું જે, 'દુર્વાસા ભૂખ્યા છે માટે સર્વે થાળ લઈને જાઓ.' પછી ગોપીઓએ પૂછ્યું જે, 'આડાં યમુનાજી છે તે કેમ ઊતરાશે ?' ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું જે, 'યમુનાજીને તમે એમ કહેજો જે, શ્રીકૃષ્ણ સદા બ્રહ્મચારી હોય તો માર્ગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓ હસતી હસતી યમુનાજીને કાંઠે જઈને એમ કહ્યું, ત્યારે યમુનાજીએ તત્કાળ માર્ગ દીધો. પછી ગોપીઓએ ઋષિને જમાડતાં તે ઋષિ સર્વના થાળ જમી રહ્યા. પછી ગોપીઓએ કહ્યું જે, 'અમે ઘેર કેમ કરીને જઈએ ? આડાં યમુનાજી છે.' ત્યારે તે ઋષિએ પૂછ્યું જે, 'આવ્યાં ત્યારે કેમ કરીને આવ્યાં હતાં ?' પછી ગોપીઓએ કહ્યું જે, 'શ્રીકૃષ્ણે એમ કહ્યું હતું જે, અમે સદા બાળબ્રહ્મચારી હોઈએ તો યમુનાજીને કહેજો જે માર્ગ દેજો. પછી યમુનાજીએ માર્ગ દીધો તે તમારી પાસે આવ્યાં છીએ.' તે વાત સાંભળીને ઋષિ બોલ્યા જે, 'હવે યમુનાજીને એમ કહેજો જે, દુર્વાસા સદા ઉપવાસી હોય તો માર્ગ દેજ્યો.' પછી ગોપીઓ હસતી હસતી જઈને એમ કહ્યું ત્યારે યમુનાજીએ તત્કાળ માર્ગ દીધો. ત્યારે ગોપીઓ સર્વે એ બે વાત જોઈને અતિશય આશ્ચર્ય પામી. માટે **ભગવાનનું સ્વરૂપ તો એવું આકાશની પેઠે નિર્લેપ છે અને સર્વે ક્રિયાઓને કર્તા થકા ભગવાન અકર્તા છે અને સર્વના સંગી થકા પણ**

અત્યંત અસંગી છે. એવી રીતે સાંખ્યશાસ્ત્ર ભગવાનના સ્વરૂપને નિર્લેપપણે કરીને કહે છે, એવું સમજવું એ સાંખ્યને મતે જ્ઞાન છે.

હવે યોગશાસ્ત્રનો મત કહીએ તે સાંભળો. યોગનો મત એમ છે જે, જેને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું હોય તેને પ્રથમ દૃષ્ટિ સ્થિર કરવી. તે દૃષ્ટિ સ્થિર કરવા સારુ ભગવાનની પ્રતિમા અથવા બીજું કાંઈ પદાર્થ હોય તેમાં પ્રથમ દૃષ્ટિને ઠરાવવી. પછી એક ને એક આકાર જોતાં થકાં દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ જાય ત્યારે તે ભેળું અંતઃકરણ પણ સ્થિર થાય છે. અને જ્યારે અંતઃકરણ સ્થિર થાય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિ હૃદયમાં ધારવી. તેમાં ધારણ કરનારા યોગીને પ્રયાસ ન પડે, સુખે ધરાય છે. અને જો પ્રથમથી અભ્યાસ કરીને અંતઃકરણ સ્થિર ન કરે તો જ્યારે ભગવાનનું ધ્યાન કરે ત્યારે બીજાં પણ કેટલાંક ટીખળ આડાં આવીને ઊભાં રહે. માટે યોગશાસ્ત્રનો એ સિદ્ધાંત છે જે, **'પ્રથમ અભ્યાસ કરીને વૃત્તિ સ્થિર કરવી ને પછી ભગવાન સંગાથે જોડવી' એમ જાણવું એ યોગશાસ્ત્ર સંબંધી જ્ઞાન છે.** એવી રીતે એ બે શાસ્ત્રને મતે કરીને જે સમજણ દૃઢ કરવી તેનું નામ જ્ઞાન છે.

હવે ભક્તિની રીત તો એમ છે જે, જ્યારે સમુદ્રમંથન કર્યું ત્યારે સમુદ્રમાંથી લક્ષ્મીજી નીસર્યાં. પછી લક્ષ્મીજીએ હાથમાં વરમાળા લઈને વિચાર કર્યો જે, 'વરવા યોગ્ય કોણ છે ? તેને હું વરું.' પછી જ્યાં તપાસીને જોયું ત્યાં તો જેમાં રૂપ તેમાં રૂડા ગુણ નહિ ને જેમાં કાંઈક ગુણ તેમાં રૂપ નહીં. એવી રીતે ઘણાકને વિશે મોટાં મોટાં કલંક દીઠાં. પછી દેવતામાત્ર તથા દૈત્યમાત્ર તેને કલંકના ભર્યા દેખીને સર્વ ગુણે કરીને સંપૂર્ણ અને સર્વ દોષે રહિત ને સર્વ સુખના નિધાન એવા એક ભગવાનને જ દીઠા ત્યારે લક્ષ્મીજીને ભગવાનને વિશે દૃઢ ભક્તિ થઈ. પછી અતિ પ્રેમે કરીને ભગવાનને વરમાળા પહેરાવી ને ભગવાનને વર્યાં. **માટે એવા કલ્યાણકારી ગુણને જે જાણવા ને પરમેશ્વરનો દૃઢ આશ્રય કરવો તેનું જ નામ ભક્તિ છે."**

એ વાર્તા સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પૂછ્યું જે,

"હે મહારાજ ! જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એને વિશે પરમેશ્વરને વિશે પ્રીતિ થવાનું કેને વિશે અધિક દૈવત આવ્યું તે સમજાણું નહીં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભક્તિને વિશે દૈવત ઘણું છે અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યમાં દૈવત તો છે પણ ભક્તિ જેટલું નથી અને ભક્તિ તો અતિ દુર્લભ છે.** તે ભક્તિવાળાનાં લક્ષણ આવાં હોય છે જે, જ્યારે જીવોનાં કલ્યાણ અર્થે ભગવાન મનુષ્ય જેવી મૂર્તિ ધરીને પૃથ્વીને વિશે વિચરે છે ત્યારે ભગવાનનાં કેટલાંક ચરિત્ર તો દિવ્ય હોય ને કેટલાંક ચરિત્ર તો માયિક જેવાં હોય, તે જ્યારે ભગવાને કૃષ્ણાવતાર ધાર્યો ત્યારે દેવકી-વસુદેવને ચતુર્ભુજ દર્શન દીધું તથા ગોવર્ધન તોળ્યો તથા કાળિયનાગને કાઢીને યમુનાજીનું જળ નિર્વિષ કર્યું તથા બ્રહ્માનો મોહ નિવારણ કર્યો તથા અક્રૂરજીને યમુનાના જળને વિશે દર્શન દીધું તથા મલ્લ, હસ્તિ, કંસાદિક દુષ્ટને મારીને સર્વ યાદવનું કષ્ટ નિવારણ કર્યું; તેમ જ રામાવતારને વિશે ધનુષ ભાંગ્યું તથા રાવણાદિક દુષ્ટને મારીને સર્વ દેવતાનું કષ્ટ નિવારણ કર્યું, ઈત્યાદિક જે પરાક્રમ તે ભગવાનનાં દિવ્ય ચરિત્ર કહેવાય. અને સીતાહરણ થયું ત્યારે રઘુનાથજી રોતાં રોતાં ઘેલા જેવા થઈ ગયા તથા કૃષ્ણાવતારમાં કાળયવનની આગળ ભાગ્યા તથા જરાસંધની આગળ હાર્યા ને પોતાની રાજધાની જે મથુરા તેને તજીને સમુદ્રના બેટમાં જઈ વસ્યા ઈત્યાદિક જે ભગવાનનાં ચરિત્ર તે પ્રાકૃત જેવાં જણાય છે. માટે દિવ્ય ચરિત્ર હોય તેમાં તો પાપી હોય તેને પણ દિવ્યપણું જણાય પણ **જ્યારે ભગવાન પ્રાકૃત ચરિત્ર કરે ને તેને વિશે પણ જેને દિવ્યપણું જણાય ત્યારે તે પરમેશ્વરનો ભક્ત સાચો.** અને ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ! ॥ (ગીતા : ૪/૯)

એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, 'હે અર્જુન ! મારાં જન્મ ને કર્મ તે દિવ્ય છે; તેને જે દિવ્ય જાણે તે દેહને મૂકીને ફરી જન્મને નથી પામતો, મને જ પામે છે.' માટે જે ભગવાન દિવ્ય ચરિત્ર કરે તે તો ભક્ત ને અભક્ત બેયને દિવ્ય જણાય, પણ જ્યારે **ભગવાન મનુષ્યના જેવાં પ્રાકૃત ચરિત્ર કરે**

તોપણ તેને વિશે જેને દિવ્યપણું જ જણાય પણ કોઈ રીતે ભગવાનનાં તે ચરિત્રમાં અભાવ આવે નહિ, એવી જેની બુદ્ધિ હોય તેને પરમેશ્વરની ભક્તિ કહેવાય; અને એવી ભક્તિ કરે તે જ ભક્ત કહેવાય, અને એ શ્લોકમાં કહ્યું જે ફળ[1] તે આવા ભક્તને જ થાય છે. અને જેમ ગોપીઓ ભગવાનનાં ભક્ત હતાં તે કોઈ રીતે ભગવાનનો અવગુણ લીધો જ નહિ અને રાજા પરીક્ષિતે તો ગોપીઓની વાત સાંભળી એટલામાં જ ભગવાનનો અવગુણ લીધો. પછી શુકજીએ ભગવાનનું સમર્થપણું દેખાડીને તે અવગુણને ખોટો કરી નાખ્યો.[2] માટે જે જે ભગવાન ચરિત્ર કરે તે સર્વેને ગોપીઓની પેઠે દિવ્ય જાણે પણ કોઈ રીતે પ્રાકૃત જાણીને અભાવ તો આવે જ નહિ, એવી જે ભક્તિ તે તો મહાદુર્લભ છે. અને એક-બે જન્મને સુકૃતે કરીને એવી ભક્તિ ન આવે, એ તો અનેક જન્મના જ્યારે શુભ સંસ્કાર ભેળા થાય છે ત્યારે તેને ગોપીઓના સરખી ભક્તિ ઉદય થાય છે. અને એવી ભક્તિ છે તે જ પરમપદ છે. માટે આવી રીતની જે ભક્તિ તે જ્ઞાન-વૈરાગ્ય થકી અધિક છે અને જેના હૃદયને વિશે આવી રીતની ભક્તિ હોય તેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિમાં શું બાકી છે ? કાંઈ બાકી નથી.”

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૦॥૧૪૩॥

વચનામૃત-૧૧ : કર્મમાત્ર ભક્તિરૂપ થયાનું

(તા.૧૮/૮/૧૮૨૧, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ધર્મ, અર્થ અને કામને લક્ષમાં રાખી જીવ શુભ કર્મો કરે છે, પછી સ્વર્ગાદિક તુચ્છ ફળને ભોગવી ફરી ચોરાશીમાં જાય છે; પરંતુ જો તેનાં તે શુભ કર્મો પ્રભુ પ્રસન્નતાર્થે જ કરવામાં આવે તો મોક્ષરૂપી શાશ્વત ફળ મળે છે. (૨) ભગવાનની આજ્ઞાથી ભગવાનને રાજી કરવા માટે જ કાર્ય કરી રહેલા ભગવાનના ભક્તનો જો કોઈ અવગુણ લે તો તેનામાં અધર્મમાત્ર આવે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ વદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને

૧. જન્મ-મરણથી રહિત થઈ પ્રભુ પ્રાપ્તિરૂપ ફળ ૨.ભાગવત : ૧૦/૩૩/૩૦

સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેટલા ગ્રંથ છે તે સર્વે ગ્રંથોને સાંભળીને કેટલાક જે [1] જીવ છે તે એ ગ્રંથોને ધર્મ, અર્થ ને કામ પર જાણે છે. પછી એમ જાણીને પોતે પણ ધર્મ,[2] અર્થ[3] ને કામ[4] તેને જ અર્થે યજ્ઞ-વ્રતાદિક શુભ કર્મ કરે છે. પછી તે કર્મનું ફળ દેવલોક અથવા બ્રહ્મલોક[5] અથવા મૃત્યુલોક તેને વિશે ભોગવીને પછી ત્યાંથી પડે છે ને નરક-ચોરાશીમાં જાય છે. માટે જે જીવ ધર્મ, અર્થ ને કામને વિશે પ્રીતિ રાખીને જે જે સુકૃત[6] કરે છે તે સર્વે સાત્ત્વિકી, રાજસી ને તામસી થાય છે ને તે કર્મનું ફળ સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ એ ત્રણ લોકમાં રહીને ભોગવાય છે; પણ ગુણાતીત જે ભગવાનનું ધામ તેને પામે નહીં. અને જ્યારે મોક્ષ ન થાય ત્યારે જન્મ-મરણ અને નરકનું દુઃખ તે મટે નહીં. અને જો **ધર્મ, અર્થ ને કામ સંબંધી જે ફળની ઈચ્છા તેનો ત્યાગ કરીને તેનાં તે શુભ કર્મ જો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરે તો એ જ શુભ કર્મ છે તે ભક્તિરૂપ થઈને કેવળ મોક્ષને અર્થે થાય છે.** ત્યાં શ્લોક છે જે –

आमयो येन भूतानां जायते यश्च सुव्रत ! ।
तदेव ह्यामयं द्रव्यं न पुनाति चिकित्सितम् ॥
एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः ।
त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे ॥[7]

એ શ્લોકનો પૂર્વે વાત કરી એ જ ભાવ છે. માટે એ વાર્તા છે તે સુધી અટપટી છે, તે જો પૂરી સમજાણી ન હોય તો ભગવાનના ભક્ત હોય તેનો પણ સર્વ અજ્ઞાની જીવના સરખો દેહનો વ્યવહાર જોઈને તે ભગવાનના

૧.અજ્ઞાની; સકામ ૨.સ્વર્ગાદિનું સુખ તથા કીર્તિ આપનાર પુણ્ય ૩.ધન-સંપત્તિ ૪.સ્ત્રી-પુત્રાદિનાં મનપસંદ સુખ ૫.બ્રહ્માનો સત્યલોક ૬.શુભ કર્મ ૭.**અર્થ :** જે ઘી વગેરે પદાર્થો માણસોને રોગ કરનારાં છે, પરંતુ તે જ પદાર્થોને જો કાંઈક ઔષધિ ભેળવીને દવાના રૂપમાં લેવામાં આવે તો રોગ મટાડે છે. તેમ જ ક્રિયાકાંડમાત્ર જન્મ-મરણના હેતુ છે, પણ જો પરબ્રહ્મની પ્રસન્નતા માટે જ તે કર્મ કરવામાં આવે તો મોક્ષ દેનારા થાય છે. (ભાગવત : ૧/૫/૩૩-૩૪)

ભક્તનો અવગુણ લે; તેણે કરીને અવગુણનો લેનારો નારકી થાય છે. અને ભગવાનના ભક્તની ને વિમુખ જીવની ક્રિયામાં તો ઘણો ફેર છે; કેમ જે, **વિમુખ જે જે ક્રિયા કરે છે તે પોતાનાં ઈન્દ્રિયોને લાડ લડાવવાને અર્થે કરે છે ને ભગવાનનો ભક્ત જે જે ક્રિયા કરે છે તે તો કેવળ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તેની સેવાને અર્થે કરે છે; માટે હરિજનની જે સર્વે ક્રિયા તે તો ભક્તિરૂપ છે.** અને જે ભક્તિ છે તે તો નૈષ્કર્મ્ય જે જ્ઞાન તે રૂપ છે. માટે હરિજનની ક્રિયા છે તે તો સર્વે નૈષ્કર્મ્યરૂપ[1] છે. ત્યાં શ્લોક ભગવદ્‌ગીતાનો છે –

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ।।[2]

એ શ્લોકનો અર્થ છે જે, 'ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે જે જે કર્મ કરે છે તે કર્મને વિશે અકર્મ જે જ્ઞાન તેને જે દેખે છે અને વિમુખ હોય તે નિવૃત્તિમાર્ગ પકડીને અકર્મપણે રહેતો હોય તોપણ તેને કર્મમાં બૂડ્યો છે એમ જે દેખે છે, તે દેખનારો સર્વે મનુષ્યને વિશે બુદ્ધિમાન છે ને તે જ્ઞાની છે તથા તે યુક્ત છે, કહેતાં મોક્ષને યોગ્ય છે અને '**कृत्स्नकर्मकृत्**' કહેતાં સર્વ કર્મનો કરનારો છે.' **માટે ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ભગવાનના ભક્ત જે જે કર્મ કરે છે તેનો કોઈ રીતે અવગુણ જો લે તો તેના હૃદયને વિશે કુટુંબે સહિત અધર્મ આવીને નિવાસ કરે છે." ।। ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.।।૧૧।।૧૪૪।।**

વચનામૃત-૧૨ : રાજનીતિનું

(તા.૧૯/૮/૧૮૨૧, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) પુરુષપ્રયત્નરૂપી સાધનમાં કલ્યાણનાં સર્વે સાધન આવી જાય છે, એવું તે મોટું સાધન છે. (૨) કામ, ક્રોધ, લોભાદિ એકેય કુલક્ષણ જીવને વિશે નથી, પરંતુ અજ્ઞાનને કારણે જીવે પોતાને વિશે માની લીધાં છે. (૩) કાયાનગરને વિશે જીવ સર્વનો ઉપરી રાજા છે, તે જેમ ધારે તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ આગળ કામ કરાવી શકે છે; માટે તેની રાજનીતિ શીખવી. (૪) મોક્ષ માટેની રાજનીતિ એટલે કે, ભગવાનનો મહિમા દૃઢ કરવો, મનને વશ કરવું અને ઈન્દ્રિયોને નિયમમાં જ રાખવાં.*

૧.શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ—નિર્બંધક ૨.ગીતા : ૪/૧૮

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ વદિ ૬ છઠ્ઠયને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે બારણે ઓરડાની ઓસરીએ શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક વાત કરીએ છીએ તે સર્વે સાંભળો. અને આ જે વાર્તા કહીશું તેમાં એક જ સાધન કલ્યાણને અર્થે કહીશું, તે એકને વિશે સર્વે સાધન આવી જાય એવું એક બળવાન કલ્યાણનું સાધન છે. તે કહીએ છીએ જે, દેહને વિશે જે જીવ છે તે એમ જાણે છે જે, 'કામ-ક્રોધાદિક ભૂંડી પ્રકૃતિઓ છે તે મારા જીવ સાથે જડાણી છે.' એવી રીતે કામાદિક જે જે પ્રકૃતિ જેને વિશે મુખ્ય હોય તે પ્રકૃતિને યોગે કરીને પોતાના જીવને કામી, ક્રોધી, લોભી ઈત્યાદિક કુલક્ષણે યુક્ત માને છે, પણ **જીવને વિશે તો એ એકે કુલક્ષણ છે નહીં; એ તો જીવે મૂર્ખાઈએ કરીને પોતાને વિશે માની લીધાં છે. માટે જેને પરમપદ પામવા ઈચ્છવું તેને કાંઈક પોતાને વિશે પુરુષાતન રાખવું પણ છેક નાદાર થઈને બેસવું નહિ;** અને એમ વિચાર કરવો જે, **'જેમ આ દેહમાં ચાર અંતઃકરણ છે, દશ ઈન્દ્રિયો છે, પંચ પ્રાણ છે, તેમ હું જીવાત્મા છું; તે પણ આ દેહને વિશે છું, તે સર્વ થકી અધિક છું ને એ સર્વનો નિયંતા છું.'** પણ એમ ન માનવું જે, 'હું તો તુચ્છ છું ને અંતઃકરણ-ઈન્દ્રિયો તો બળવાન છે.'

જેમ કોઈક રાજા હોય ને તે બુદ્ધિહીન હોય, પછી એનાં ઘરનાં મનુષ્ય હોય તે પણ તેનું વચન માને નહીં. પછી એ વાર્તાની જ્યારે ગામનાં મનુષ્યને ખબર પડે ત્યારે ગામમાં પણ કોઈ હુકમ માને નહિ, પછી દેશનાં મનુષ્ય એ વાત સાંભળે ત્યારે દેશનાં મનુષ્ય પણ કોઈ એનો હુકમ માને નહીં. પછી તે રાજા ગ્લાનિ પામીને અસમર્થ થઈને બેસી રહે અને કોઈ ઉપર હુકમ ચલાવે નહીં. તેમ રાજાને ઠેકાણે જીવ છે અને ઘરનાં મનુષ્યને ઠેકાણે અંતઃકરણ છે ને ગામનાં ને દેશનાં મનુષ્યને ઠેકાણે ઈન્દ્રિયો છે.

તે જ્યારે એ જીવ નાદાર થઈને બેસે ને પછી અંતઃકરણ ઉપર હુકમ કરીને પરમેશ્વર સન્મુખ રાખવાને ઇચ્છે ત્યારે અંતઃકરણ એનું કહ્યું કરે નહિ અને ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવા ઇચ્છે તો ઇન્દ્રિયો પણ એને વશ રહે નહીં. પછી એ જીવ કાયાનગરને વિશે રાજા છે તોપણ રાંકની પેઠે ઓશિયાળો થઈ રહે છે. અને જ્યારે રાજા નાદાર થાય ત્યારે તેના નગરને વિશે મનુષ્ય હોય તે સાંઢ થઈને બેસે છે ને રાજાનું લેશમાત્ર ચાલવા દે નહિ, તેમ આ જીવના કાયાનગરને વિશે પણ જે કામાદિક રાજા નથી તે રાજા થઈને બેસે છે અને એ જીવનું લેશમાત્ર ચાલવા દેતા નથી.

માટે **જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને એવું નાદારપણું રાખવું નહિ ને જે પ્રકારે પોતાનાં ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે સર્વે પોતાના હુકમમાં વર્તે એવો ઉપાય કરવો.** જેમ રાજા હોય તે રાજનીતિના ગ્રંથ ભણીને પોતાના રાજ્યમાં પોતાનો હુકમ ચલાવે, પણ રૈયતનો દબાવ્યો દબાય નહીં. અને જો રાજનીતિ ન જાણતો હોય તો તે વસ્તી હુકમ ન માને તેને મારવા જ માંડે, પછી પોતાનો દેશ હોય તે ઉજ્જડ થઈ જાય અને કાં તો કોઈ હુકમ જ માને નહિ તેણે કરીને પોતે દુખિયો થકો વર્તે. એવી રીતે રાજનીતિ જાણ્યા વિના બે વાતે બગાડ થાય છે; તેમ જીવ પણ જો રાજનીતિને જાણ્યા વિના કાયાનગરમાં હુકમ કરવા જાય તો એમાંથી સુખ થાય નહીં."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પૂછ્યું જે, "કલ્યાણને ઇચ્છે તેને કેમ રાજનીતિ ભણવી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "રાજનીતિ એમ ભણવી જે, **પ્રથમ તો ભગવાનનું માહાત્મ્ય સારી પેઠે જાણવું. પછી ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરીને મનને વશ કરવું** ને ભગવાનની કથા સાંભળીને શ્રોત્રને વશ કરવા, પણ ગ્રામ્યવાર્તા હોય તે સાંભળવા દેવી નહીં. તેમ જ ત્વચા તે ભગવાન ને ભગવાનના જન તેનો જ સ્પર્શ કરે; અને નેત્ર તે પરમેશ્વર ને તેના દાસ તેનું જ દર્શન કરે; અને રસના તે અખંડ ભગવદ્‌ગુણને જ ગાય ને ભગવાનનો પ્રસાદ હોય તેનો જ સ્વાદ લે; અને નાસિકા તે ભગવાનની પ્રસાદી જે પુષ્પાદિક

તેનો જ સુગંધ લે, પણ કુમાર્ગે કોઈ ઇન્દ્રિયને ચાલવા દે નહીં. એવી રીતે જે વર્તે તેનો દેહરૂપી નગરને વિશે હુકમ કોઈ ફેરવે નહીં. અને એવી રીતે પુરુષપ્રયત્ને યુક્ત જે વર્તે ને નાદારપણાનો સારી પેઠે ત્યાગ કરે, એ જ કલ્યાણને માર્ગે ચાલ્યો તેને સ્વભાવ જીત્યાનો અતિશય મોટો ઉપાય છે. અને એ પુરુષપ્રયત્નરૂપ જે ઉપાય છે તેને સાવધાન થઈને કરે તો **જેટલાં કલ્યાણને અર્થે સાધન છે તે સર્વે પુરુષપ્રયત્નરૂપી સાધનને વિશે આવે છે; માટે પુરુષપ્રયત્ન છે તે જ કલ્યાણને અર્થે સર્વ સાધન થકી મોટું સાધન છે."** **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૨॥૧૪૫॥**

વચનામૃત-૧૩ : તેજનું

(તા.૨૭/૮/૧૮૨૧, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આ વચનામૃત તમામ વચનામૃતોનું હૃદય છે. (૨) પોતાના આશ્રિત ત્યાગી-ગૃહીની સમજણ, સ્થિતિ અને ઉપાસના કેવી હોવી જોઈએ ? તે શ્રીહરિએ પોતે એક મુક્તના રૂપે રહી સમજાવ્યું છે. (૩) શ્રેષ્ઠ અનાદિ મુક્તની સ્થિતિ વર્ણવી તેને પામવાનું રહસ્ય બતાવ્યું છે જે, 'હૃદયમાં અપાર તેજને વિશે એક અતિ સુંદર મૂર્તિ છે, એના અનુભવથી આવી સ્થિતિ થાય છે.' (૪) એ મૂર્તિ વિશે આપણે જે સમજવાનું છે તે સ્પષ્ટ કર્યું છે જે, "એ તેજને વિશે જે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે." "અમે બોલીએ છીએ તે પણ ત્યાં જ બેઠા થકા બોલીએ છીએ અને તમે પણ સર્વે ત્યાં જ બેઠા છો." "આ સ્વરૂપ જ્યારે તમને પરિપૂર્ણ સમજાઈ જાશે ત્યારે તમારી પણ અમારા જેવી સ્થિતિ થઈ જશે." (૫) આવી વાર્તા શાસ્ત્રમાંથી નહિ, પણ સત્પુરુષના મુખ થકી જ સમજ્યામાં આવે છે. (૬) નિચોડ : ધર્મ-ભક્તિના પુત્ર તરીકે પ્રગટેલા અને દાદાના દરબારમાં બેસી વાત કરી રહેલા એ પોતે જ સાક્ષાત્ સર્વોપરી અક્ષરધામસ્થ પુરુષોત્તમનારાયણ છે; આટલું આપણને સમજાવવું છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના શ્રાવણ વદિ અમાવાસ્યાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની ઓસરીએ ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાના બે ભુજ ઊંચા ઉપાડીને સર્વેને છાના

રાખ્યા ને પછી પોતાના મુખારવિંદની આગળ સ્તુતિ કરીને બેઠા એવા જે સંત તે પ્રત્યે શ્રીજીમહારાજ એમ બોલતા હવા જે, "હે સંતો ! જે મોટેરા મોટેરા હો ને વાતમાં સમજતા હો તે આગળ બેસો ને આ એક વાત કરું છું તે સર્વે ચિત્ત દઈને સાંભળજ્યો. અને આ જે મારે વાત કરવી છે તે કાંઈ દંભે કરીને નથી કરવી તથા માને કરીને નથી કરવી તથા પોતાની મોટ્યપ વધારવા સારુ નથી કરવી. એ તો એમ જાણીએ છીએ જે, 'આ સર્વે સંત તથા હરિભક્ત છે તેમાંથી એ વાત કોઈને સમજાઈ જાય તો તેના જીવનું અતિ રૂડું થાય', તે સારુ કરીએ છીએ.

અને આ જે વાત છે તે મારી દીઠેલ છે ને મારા અનુભવે કરીને પણ મેં સિદ્ધ કરી છે અને સર્વ શાસ્ત્રમાં પણ મળતી આવે છે. અને તે એ વાત સભામાં કર્યા જેવી નથી તોપણ સભામાં કરીએ છીએ જે, **મારે સહજ સ્વભાવે એમ વર્તે છે જે**, આ સંસારને વિશે જે અતિ રૂડો શબ્દ તથા અતિ રૂડો સ્પર્શ તથા અતિ રૂડો ગંધ તથા અતિ રૂડો રસ તથા અતિ રૂડું રૂપ એ જે પંચવિષય તેમાં હું મારા મનને બાંધવાને ઈચ્છું તોપણ નથી બંધાતું ને એમાં અતિશય ઉદાસ રહે છે. અને એ જે સારા પંચવિષય તથા નરસા પંચવિષય તે બેય સમ વર્તે છે. અને રાજા તથા રંક તે પણ સમ વર્તે છે. અને ત્રિલોકીનું રાજ્ય કરવું તથા ઠીકરું લઈને માગી ખાવું તે પણ સમ વર્તે છે. અને હાથીને હોદ્દે બેસવું તથા પગપાળા ચાલવું તે પણ સમ વર્તે છે. અને કોઈક ચંદન તથા પુષ્પ તથા સારાં વસ્ત્ર તથા ઘરેણાં ચડાવે તથા ધૂળ નાખે તે બેય સમ વર્તે છે. અને કોઈક માન આપે તથા કોઈક અપમાન કરે તે બેય પણ સમ વર્તે છે. તથા સોનું, રૂપું, હીરો તથા કચરો તે બેય સમ વર્તે છે. અને આ હરિભક્ત બહુ મોટો છે ને આ હરિભક્ત નાનો છે એમ પણ નથી જણાતું, બધાય હરિભક્ત સરખા જણાય છે.

અને મારા અંતઃકરણને વિશે અતિ તીવ્ર વૈરાગ્ય વર્તે છે તેનો પણ ભાર નથી જણાતો. જેમ કોઈકે માથે પાણો ઉપાડ્યો હોય તથા રૂપિયા ને સોનામહોરની વાંસળી[1] કેડ્યે બાંધી હોય તેનો ભાર જણાય છે, તેમ ભાર

૧.રૂપિયા ભરવાની કાપડની લાંબી કોથળી

નથી જણાતો. અને મારે વિશે સદ્ધર્મ છે તેનો પણ ભાર નથી જણાતો. તથા મારે વિશે જ્ઞાન છે જે, 'હું બ્રહ્મ છું', તેનો પણ ભાર નથી જણાતો. અને આ જે હું ઉપર થકી કોઈક પદાર્થને વખાણું છું ને કોઈક પદાર્થને કુવખાણું છું તે તો જાણીજાણીને કરું છું.

અને **જે જે પદાર્થને વિશે ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિને બળાત્કારે જોડું છું તે માંડ માંડ તે પદાર્થ સન્મુખ રહે છે અને જ્યારે ઢીલી મેલું છું ત્યારે તરત પાછી વળી આવે છે.** જેમ આકાશને વિશે પથરો ફગાવીએ તે જ્યાં સુધી હાથને જોરે કરીને ઠેલાય ત્યાં સુધી જ આકાશને વિશે રહે ને પછી પાછો પૃથ્વીને વિશે આવીને પડે છે; અને જેમ પૂંછલેલ[1] ઢોર હોય તેને માણસ બળાત્કારે કરીને જ્યાં સુધી ઊંચું ઝાલી રાખે ત્યાં સુધી રહે ને જ્યારે મૂકી દે ત્યારે ધબ લઈને પડી જાય; અને જેમ કોઈક પુરુષ સૂઝે એટલો બળિયો હોય ને દાંતે આખી સોપારી ભાંગી નાંખતો હોય અને તે પુરુષને દશ-વીશ કાગદી લીંબુ[2] ચુસાવ્યાં હોય, પછી તે શેકેલા ચણા પણ માંડ માંડ ચાવે; તેમ વિષય સન્મુખ બળાત્કારે વૃત્તિને જોડીએ છીએ તો માંડ માંડ જોડાય છે.

તે આ જે એમ મને વર્તે છે તેનું શું કારણ છે ? તો મારી ઈન્દ્રિયોની જે વૃત્તિ છે તે પાછી વળીને સદા હૃદયને વિશે જે આકાશ છે તેને વિશે વર્તે છે અને તે હૃદયાકાશને વિશે અતિશય તેજ દેખાય છે. જેમ ચોમાસાને વિશે આકાશમાં વાદળાં છાઈ રહ્યાં હોય તેમ મારા હૃદયને વિશે એકલું તેજ વ્યાપી રહ્યું છે. અને તે તેજને વિશે એક ભગવાનની મૂર્તિ દેખાય છે તે અતિ પ્રકાશમય છે; અને તે મૂર્તિ ઘનશ્યામ છે, તોપણ અતિશય તેજે કરીને શ્યામ નથી જણાતી, અતિશય શ્વેત જણાય છે. અને તે મૂર્તિ દ્વિભુજ છે અને તે મૂર્તિને બે ચરણ છે અને અતિશય મનોહર છે, પણ ચાર ભુજ કે અષ્ટ ભુજ કે સહસ્ર ભુજ તે એ મૂર્તિને નથી. એ મૂર્તિ તો અતિ સૌમ્ય[3] છે અને મનુષ્યના જેવી આકૃતિ છે ને કિશોર છે. તે એ મૂર્તિ ક્યારેક તો

૧.પોતાની મેળે ઊઠી ન શકે એવું નિર્બળ ૨.પાતળી છાલવાળાં વધારે ખાટાં લીંબુ
૩.દર્શનમાત્રથી જ સહુને શાંતિ પમાડે તેવી

એ તેજમાં ઊભી દેખાય છે ને ક્યારેક બેઠી જણાય છે ને ક્યારેક હરતી-ફરતી દેખાય છે. અને એ મૂર્તિને ચારે કોરે મુક્તનાં મંડળ ભરાઈને બેઠાં છે; તે સર્વે મુક્ત છે તે એક નજરે તે ભગવાનની મૂર્તિ સામું જોઈ રહ્યા છે.

તે મૂર્તિને અમે પ્રકટ પ્રમાણ હમણાં પણ દેખીએ છીએ અને સત્સંગમાં નહોતા આવ્યા ત્યારે પણ દેખતા અને માતાના ગર્ભમાં હતા તે દિવસ પણ દેખતા અને ગર્ભમાં આવ્યા મોરે પણ દેખતા. અને **અમે બોલીએ છીએ તે પણ ત્યાં જ બેઠા થકા બોલીએ છીએ અને તમે પણ સર્વે ત્યાં જ બેઠા છો એમ હું દેખું છું, પણ આ ગઢડું શહેર કે આ ઓસરી એ કાંઈ દેખાતું નથી. અને જ્યારે એ સ્વરૂપ જેને જાણ્યામાં આવે, તેને જેમ અમને કોઈ વિષય સંબંધી સુખમાં આસક્તિ નથી, તેમ તે પુરુષને પણ ક્યાંઈ આસક્તિ રહે જ નહીં. અને તે સ્વરૂપને તો તમે પણ દેખો છો, પણ તમારા સમજ્યામાં પરિપૂર્ણ આવતું નથી.** અને જ્યારે એ વાર્તા સમજ્યામાં આવશે ત્યારે પંચવિષય કે કામ-ક્રોધાદિક સ્વભાવ તે જીત્યામાં પ્રયાસ થશે નહિ, સહેજે જિતાઈ જશે.

અને એ જે એકરસ તેજ છે તેને આત્મા કહીએ તથા બ્રહ્મ કહીએ ને અક્ષરધામ કહીએ; અને એ પ્રકાશને વિશે જે ભગવાનની મૂર્તિ છે તેને આત્માનું તત્ત્વ કહીએ તથા પરબ્રહ્મ કહીએ તથા પુરુષોત્તમ કહીએ. તે જ ભગવાન રામ-કૃષ્ણાદિક રૂપે કરીને પોતાની ઇચ્છાએ જીવોનાં કલ્યાણને અર્થે યુગ યુગને વિશે પ્રગટ થાય છે. **તે ભગવાન આ લોકને વિશે મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ મનુષ્ય જેવા નથી ને અક્ષરધામના પતિ છે.** તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥[1] (ગીતા : ૧૫/૧૬)

માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાતા હતા તોપણ અક્ષરાતીત

૧.**અર્થ :** "જે ધામને સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિ પ્રકાશિત કરી શકતા નથી, અને જેને પામીને ક્યારેય પાછું પડવાનું થતું નથી, તે મારું પરમધામ છે." આમ મનુષ્યરૂપ પ્રગટ ભગવાન બોલ્યા એટલે ભગવાન મનુષ્ય જેવા જણાય છે તોપણ ધામના પતિ છે અને દિવ્ય સ્વરૂપે જ છે.

કૈવલ્યમૂર્તિ[1] જ છે. અને ભગવાન જે મનુષ્યદેહ ધરે છે તે ભગવાનની મૂર્તિનું જે ધ્યાન કરે ત્યારે એ ધ્યાનના કરનારાને એ મૂર્તિ તેજોમય એવી અક્ષરધામને વિશે કૈવલ્યસ્વરૂપે ભાસે છે અને ધ્યાનના કરનારાનો જે જીવ તે માયાને તરે છે અને પરમપદને પામે છે. **માટે ભગવાન તો મનુષ્યદેહ ધારણ કરે છે તોપણ કૈવલ્યરૂપે જ છે** અને તે ભગવાન જે જગ્યામાં વિરાજતા હોય તે જગ્યા પણ નિર્ગુણ છે અને તે ભગવાનનાં વસ્ત્ર, અલંકાર તથા વાહન તથા પરિચર્યાના કરનારા સેવક તથા ખાન-પાનાદિક **જે જે પદાર્થ ભગવાનના સંબંધને પામે છે તે સર્વે નિર્ગુણ[2] છે.** એવી રીતે જેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણ્યું તેને અમારી પેઠે જ પંચવિષયમાં ક્યાંઈ પ્રીતિ રહેતી નથી ને તે સ્વતંત્ર[3] થાય છે.

અને **એ અક્ષરાતીત જે પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે જ સર્વે અવતારનું કારણ છે**; અને સર્વે અવતાર પુરુષોત્તમમાંથી પ્રગટ થાય છે અને [4] પાછા પુરુષોત્તમને વિશે લીન થાય છે. તે જ્યારે ભગવાન મૂર્તિ ધરીને પાછા અંતર્ધાન થાય છે ત્યારે તે જે ભગવાનની મૂર્તિ તે ક્યારેક તો મનુષ્યની પેઠે આ પૃથ્વીને વિશે પડી રહે છે. તે જેમ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિને ખોળામાં લઈને રુક્મિણીજી બળી મૂવાં તથા ઋષભદેવનો દેહ હતો તે દાવાનળને વિશે બળી ગયો એમ પણ થાય; અને ક્યારેક તો હાડ-માંસ સહિત દિવ્યભાવ પામીને કાંઈ રહે નહિ, અંતર્ધાન થઈ જાય.[5] અને જ્યારે પ્રકટ થાય ત્યારે પણ ક્યારેક તો સ્ત્રી થકી જન્મ ધરે [6] ને ક્યારેક તો પોતાની ઇચ્છામાં આવે ત્યાં થકી પ્રકટ થઈ આવે છે.[7] એમ **એ ભગવાનના જન્મ ને દેહ મૂક્યાની રીતિ તો અલૌકિક છે. અને જ્યારે એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તેને દૃઢ કરીને સમજશો ત્યારે તમને કોઈ પ્રકારનું વિઘ્ન કલ્યાણના માર્ગને વિશે નહિ થાય;** ને એ ભગવાનના સ્વરૂપની દૃઢતા વિના તો ગમે તેટલો ત્યાગ રાખો ને ગમે તેટલા ઉપવાસ કરો પણ કોઈ રીતે ખામી ભાંગશે નહીં.

૧.કેવળ ચૈતન્યની મૂર્તિ ૨.નિર્બંધક ૩.કાળ, કર્મ અને માયાના બંધનથી રહિત ૪.જેમ સૂર્યના પ્રકાશમાં તારા લીન થાય છે તેમ ૫.રામાવતારમાં એમ થયેલું તે વાલ્મીકિ રામાયણમાં પ્રસિદ્ધ છે. ૬.જેમ કે, રામ, કૃષ્ણ, કપિલાદિ અવતારો ૭.જેમ કે, મત્સ્ય, નૃસિંહાદિ અવતારો

અને તમે એમ કહેશો જે, 'અમને તો એ સ્વરૂપની તમે જેમ કહો છો તેમ દૃઢતા છે તોપણ પ્રાણ-ઇન્દ્રિયો કેમ લીન નથી થતાં ?'[૧] તો એ તો પરમેશ્વરની ઇચ્છાએ એમ રહ્યું છે એમ સમજવું, પણ તેને કાંઈ કરવું રહ્યું નથી; એ તો કૃતાર્થ છે અને એ તો સર્વ સાધનના અંતને પામ્યો છે. અને જો ભગવાનના સ્વરૂપની આવી રીતે દૃઢતા હોય ને કદાચિત્ જો નિર્માન, નિર્લોભ, નિષ્કામ, નિઃસ્વાદ અને નિઃસ્નેહ એમાં કાંઈક થોડી ઘણી કાચ્યપ રહી જાય તો તેની કાંઈ ચિંતા નથી, **પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં જો કોઈ રીતની સમજ્યામાં કસર રહી તો કોઈ રીતે વાંધો ભાંગશે નહીં. માટે દેહ છતે જે પ્રકારે આવું રહસ્ય સમજાય તેવો ઉપાય કરવો.**

અને આ વાર્તા યથાર્થ સમજાણી હોય ને કોઈક પ્રારબ્ધકર્મને વશ થઈને જો કોઈક નીચ-ઉચ્ચ દેહની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ વૃત્રાસુરની પેઠે જ્ઞાન જાય નહિ[૨] તથા જેમ ભરતજીને મૃગનો દેહ આવ્યો તોપણ પૂર્વજન્મનું જ્ઞાન ટળ્યું નહિ;[૩] એવું આ જ્ઞાનનું અતિશય માહાત્મ્ય છે. અને નારદ-સનકાદિક ને બ્રહ્માદિક દેવ તેમની સભામાં પણ નિરંતર આ જ વાર્તા થાય છે. અને **આવી ભગવત્સ્વરૂપ સંબંધી જે વાર્તા તે તો શાસ્ત્રમાંથી પણ પોતાની મેળે સમજાય નહીં. અને સદ્‌ગ્રંથોમાં આવી વાર્તા તો હોય, પણ જ્યારે સત્પુરુષ પ્રગટ થાય છે ત્યારે તેમના મુખ થકી જ વાત સમજ્યામાં આવે છે, પણ પોતાના બુદ્ધિબળે કરીને સદ્‌ગ્રંથોમાંથી પણ સમજાતી નથી.**

અને જેને આવી રીતે યથાર્થ ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજ્યામાં આવ્યું છે તેને જો ભૂત, ભવિષ્ય ને વર્તમાન એ ત્રણ કાળને વિશે દૃષ્ટિ પહોંચતી હોય તોપણ તેને એ વાતનો કાંઈ ગર્વ હોય નહિ; અને કોઈને વર કે શાપ દે નહિ અને કોઈ ઠેકાણે વર કે શાપ દે પણ ખરા; અને કોઈ ઠેકાણે

૧.સમાધિ કેમ થાતી નથી ? ૨.ચિત્રકેતુ રાજા પાર્વતીના શાપથી વૃત્ર નામનો અસુર થયો, તોપણ તેને પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન રહ્યું હતું. (ભાગવત : ૬/૧૧) ૩.જડભરતજીએ રહુગણ રાજા પ્રત્યે કહ્યું છે જે, '**सा मां स्मृतिर्मृगदेहेऽपि वीर ! कृष्णार्चनप्रभवा नो जहाति**' હે વીર ! શ્રીકૃષ્ણનું અર્ચન-પૂજન કરવાથી મને પ્રગટ થયેલું જે જ્ઞાન તે મૃગના દેહમાં પણ નાશ પામ્યું ન હતું. (ભાગવત : ૫/૧૨/૧૪-૧૫)

નિર્ભય રહે ને કોઈ ઠેકાણે બીવે પણ ખરા; પણ તેણે કરીને પોતે કાંઈ હર્ષ-શોક મનમાં લાવે નહીં. અને જેને ભગવાનનો આ કહ્યો એવી રીતે દૃઢ આશ્રય હોય તે જાણીને તો ભૂંડું કર્મ કરે જ નહિ, પણ કદાચિત્ ભૂંડા દેશ-કાળાદિકને યોગે કરીને જો કાંઈક અવળું કર્મ થઈ જાય તોપણ તે દૃઢ આશ્રયવાળો કલ્યાણના માર્ગ થકી પડી જાય નહીં. માટે એ જે ભગવાનનો દૃઢ આશ્રય છે એવો નિર્વિઘ્ન માર્ગ કોઈ નથી.

અને એ વાત જેને સમજાણી હોય તેનો તો અતિ મોટો આશય હોય; જુઓને, અમારે પરમહંસ તથા સત્સંગી સમસ્ત પાસેથી કોઈ સ્વાર્થ સાધવો નથી, તોપણ કોઈને બોલાવીએ છીએ, કોઈને વઢીએ છીએ, કોઈને કાઢી મૂકીએ છીએ તેનું એ જ પ્રયોજન છે જે, 'કોઈ રીતે આ વાત સમજાય તો બહુ સારું થાય.' માટે આ વાર્તા છે તે સર્વે દૃઢ કરીને રાખજ્યો.

અને **'જે તેજને વિશે મૂર્તિ છે તે જ આ પ્રત્યક્ષ મહારાજ છે' એમ જાણજ્યો** અને જો એમ ન જણાય તો એટલું તો જરૂર જાણજ્યો જે, 'અક્ષરરૂપ જે તેજ તેને વિશે જે મૂર્તિ છે તેને મહારાજ દેખે છે.' એમ જાણશો તોપણ તમારે મારે વિશે હેત રહેશે, તેણે કરીને તમારું પરમ કલ્યાણ થશે. અને **આ વાતને નિત્યે નવી ને નવી રાખજો, પણ ગાફલપણે કરીને વિસારી દેશો મા.** આજ છે તેવી જ કાલ નવી રાખજ્યો અને તેવી જ દેહનો અંત થાય ત્યાં સુધી પણ દિન દિન પ્રત્યે નવી ને નવી રાખજ્યો. અને જે જે ભગવાનની વાત કરો તે તે વાતને વિશે આ વાતનું બીજ લાવજ્યો, એમ અમારી આજ્ઞા છે. અને **આ વાર્તા તો એવી જીવનદાર[1] છે, જે દેહ રહે ત્યાં સુધી પણ નિત્ય પ્રત્યે કરવી** અને દેહ મૂકીને ભાગવતી તનુએ કરીને પણ આ જ વાર્તા કરવી છે. અને આ જે અમે તમને વાત કહી તે સર્વે શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે ને અનુભવમાં પણ એમ જ દૃઢ છે અને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઈને તમને આ વાત કહી છે. અને જો પ્રત્યક્ષ જોઈને ન કહી હોય તો અમને સર્વે પરમહંસના સમ છે." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને અર્થે પરોક્ષપણે પોતાના

૧.શરીરમાં રહેલા પ્રાણ જેટલી મહત્ત્વની; નવજીવન દેનારી

પુરુષોત્તમપણાની વાર્તા કરી. તેને સાંભળીને સર્વે સાધુ તથા હરિભક્ત તે એમ જ માનતા હવા જે, **'જે તેજને વિશે મૂર્તિ કહી તે જ આ શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે.'** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૩॥૧૪૬॥

વચનામૃત-૧૪ : નિર્વિકલ્પ સમાધિનું

(તા.૨૮/૮/૧૮૨૧, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગે કરીને જ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે તદાત્મકપણું પમાય છે, અને એ તદાત્મકપણાને જ નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહેવાય છે. (૨) એવી સ્થિતિવાળા ત્યાગી હોય કે ગૃહસ્થ, પણ તેનું સ્વરૂપ નિર્ગુણ જ છે. (૩) જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો આવો યથાર્થ નિશ્ચય નથી તે કામાદિકને ટાળવા ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરે તોપણ તેના ટાળ્યા નહિ જ ટળે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના ભાદરવા સુદિ ૧ પ્રતિપદાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર પાસે ઉત્તરાદે બારણે ઓરડાની ઓસરી ઉપર વિરાજમાન હતા ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત ફેંટો બાંધ્યો હતો ને તે ફેંટા ઉપર રાતા કર્ણિકારના પુષ્પનું છોગું વિરાજમાન હતું અને સુંદર કુંકુમનો ચાંદલો ભાલને વિશે વિરાજમાન હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જે સંત તદાત્મકપણાને[1] પામે છે, તે સમાધિએ કરીને પામે છે કે એનો કોઈ બીજો પણ ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ જેવું કાલે અમે કહ્યું તેવું યથાર્થ જાણ્યું હોય ને તેમાં કોઈ જાતનું ઉત્થાન[2] રહ્યું ન હોય; જેમ આ લીંબડાનું વૃક્ષ છે તે એક વાર જાણી લીધું છે, પછી કોઈ રીતે મનમાં સંકલ્પ થતો નથી જે, 'લીંબડો હશે કે નહિ હોય ?' એવી રીતે ગમે તેનો સંગ થાય અને ગમે તેવાં શાસ્ત્ર સાંભળે પણ કોઈ રીતે કરીને **ભગવાનના સ્વરૂપનો જે નિશ્ચય કર્યો હોય તેમાંથી મન ડગમગે નહિ, એવો**

૧.એકાત્મપણાને –આત્મબુદ્ધિને; તન્મયતાને ૨.શંકા-સંશય થવાપણું

જે નિરુત્થાનપણે[1] ભગવાનનો નિશ્ચય એને અમે તદાત્મકપણું કહીએ છીએ. અને એવું જે એ તદાત્મકપણું તે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તના પ્રસંગે કરીને થાય છે પણ કેવળ સમાધિએ કરીને નથી થતું.

અને એવું જે એ તદાત્મકપણું તેને જ નિર્વિકલ્પ સમાધિ કહીએ છીએ ને એવી જાતની જેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ થઈ હોય તે સંતનું સ્વરૂપ પણ નિર્ગુણ બ્રહ્મ[2] જ છે. અને એવા અડગ નિશ્ચયવાળા જે સંત તે નિવૃત્તિમાર્ગને વિશે[3] વર્તે અથવા પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિશે[4] વર્તે તોપણ એનું નિર્ગુણ જ સ્વરૂપ છે. જેમ નારદ ને સનકાદિક એ સર્વે નિવૃત્તિમાર્ગને વિશે પ્રવર્ત્યા અને સપ્તઋષિ[5] તથા જનકાદિક રાજા એ સર્વે પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિશે પ્રવર્ત્યા પણ એ સર્વેને ભગવાનના નિશ્ચયે કરીને નિર્ગુણ[6] જાણવા. અને જે નિવૃત્તિમાર્ગને વિશે પ્રવર્ત્યા હોય ને જો ભગવાનનો નિશ્ચય ન હોય તો તેને માયિક ગુણે કરીને સગુણ જાણવા. અને એમ જાણવું જે, 'આ અતિશય ત્યાગી જણાય છે પણ એને ભગવાનનો નિશ્ચય નથી, માટે એ અજ્ઞાની છે તે જરૂર નરકમાં જશે.'

અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો એવો નિશ્ચય છે ને જો તેમાં કાંઈક [7] થોડી ઘણી ખોટ રહી ગઈ હશે તોપણ તે ભૂંડી ગતિને નહિ પામે, તે તો અંતે જાતો નિર્ગુણપણાને જ પામશે. અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો તો એવો નિશ્ચય નથી ને તે સુધો[8] ત્યાગી રહેતો હોય ને કામ, ક્રોધ, લોભાદિકને ટાળ્યામાં સાવધાન વર્તતો હોય તોપણ એના ટાળ્યા કામાદિક નહિ ટળે અને તે અંતે ખરાબ થઈને નરકમાં જ જશે. અને **આવું જે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે જેને થયું હોય ને તેને થોડી બુદ્ધિ હોય તોપણ એને મોટી બુદ્ધિવાળો જાણવો.** અને આવું ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જેને ન હોય ને તેને જો ઝાઝી બુદ્ધિ હોય તોપણ તેને બુદ્ધિહીન જાણવો." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૪॥૧૪૭॥**

૧.કોઈ પણ પ્રકારના ડગમગાટ વિનાનો ૨.દિવ્ય બ્રહ્મસ્વરૂપ ૩.ફક્ત સત્સંગ-ભજન, તપ પરાયણ; ત્યાગાશ્રમમાં ૪.સેવાકીય પ્રવૃત્તિમાં; ગૃહસ્થાશ્રમમાં ૫.અત્રિ, અંગિરા, પુલહ, પુલત્સ્ય, ક્રતુ, મરીચિ અને વસિષ્ઠ ૬.નિર્બંધ ૭.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યાદિક સાધનોની પૂર્ણતામાં કદાચ ૮.સંપૂર્ણપણે

વચનામૃત-૧૫ : સ્વભાવને વિશે શત્રુપણું રાખ્યાનું

(તા.૨૯/૮/૧૮૨૧, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મોક્ષમાં વિઘ્નકર્તા કામ-ક્રોધાદિ ભૂંડા સ્વભાવને વિશે જો વૈરબુદ્ધિ થાય તથા જે સંત તે કામ-ક્રોધાદિની નિંદા કરે તેને હિતકારી માને અને તેનો અભાવ ન લે તો ભૂંડા સ્વભાવમાત્ર ટળી જાય છે. (૨) બાળકપણામાંથી જ જે કોઈથી દબાતો ન હોય તથા એની હાજરીમાં હાંસી-મશ્કરી કોઈથી થાય નહિ, આવાં લક્ષણોવાળાનો માનીના જેવો સ્વભાવ હોય તોપણ મોક્ષનો ખપ હોવાથી તે ધર્માદિ સાધન તથા સત્સંગમાંથી કોઈ કાળે પડે નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના ભાદરવા સુદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની ઓસરીએ ચાકળો નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ગમે તેવો કઠણ સ્વભાવ હોય ને જો એક વિચાર કરીએ તો તે સ્વભાવનો નાશ થઈ જાય અને એ વિચારને મૂકીને બીજા હજારો વિચાર કરે તોય પણ તે ભૂંડા સ્વભાવ હોય તે ટળે નહિ, એવો તે કયો વિચાર છે ? તે જેને જેમ સમજાતું હોય તે તેમ કહો." પછી પરમહંસમાં જેમ જેને સમજાતું હતું તેમ તેણે કહ્યું પણ યથાર્થ કોઈથી કહેવાયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે કહીએ જે, જેમ બાહેર કોઈક પોતાનો શત્રુ હોય તે આપણું કાંઈક કામ થતું હોય તેને બગાડી દે અથવા પોતાની મા-બેન સામી ગાળો દે, તેનો જેમ અતિશય અભાવ આવે છે અને જે ઉપાયે કરીને તેનું ભૂંડું થાય તે ઉપાય કરાય છે અથવા કોઈક બીજો તે શત્રુનું ભૂંડું કરે તોપણ અતિશય રાજી થવાય છે; તેમ જે મોક્ષને અર્થે યત્ન કરતા હોય ને તેમાં જે કામ-ક્રોધાદિક માંહેલા શત્રુ વિઘ્ન કરે, તો તેની ઉપર પણ તેવી જ વૈરબુદ્ધિ થાય અને તેનો ખટકો ક્યારેય પણ ટળે નહિ; એવો વિચાર જેને હાથ આવે તે એ વિચારે કરીને શત્રુમાત્રને ટાળે. અને જ્યારે કોઈક સંત એ કામાદિક શત્રુની નિંદા કરે તથા તે શત્રુને ખોદે,

તેમાં જેને મોરે કહ્યો એવો વિચાર હોય તેને તે સાધુનો અભાવ આવે નહિ; સામો તે સાધુનો અતિશય ગુણ લે અને એમ જાણે જે, **'આ સાધુ મારા શત્રુને માર્યાનો ઉપાય કરે છે, માટે મારા પરમ હેતુ છે.'** આવી જાતનો વિચાર જેના હૃદયને વિશે પ્રાપ્ત થયો હોય તે શત્રુમાત્રનો નાશ કરી નાંખે અને કોઈ ભૂંડો સ્વભાવ તેના હૃદયને વિશે રહી શકે નહીં. અને એ વિના બીજા ગમે તેટલી જાતના વિચાર કરે પણ કામાદિક સ્વભાવરૂપી શત્રુ નાશ પામે નહીં. માટે એ **સ્વભાવ ઉપર જે શત્રુપણું રાખવું એ જ સર્વ વિચારમાં શ્રેષ્ઠ વિચાર છે."**

પછી શ્રીજીમહારાજે વળી પ્રશ્ન કર્યો જે, "ધર્મ, વૈરાગ્ય, આત્મજ્ઞાન અને માહાત્મ્યે સહિત પરમેશ્વરની ભક્તિ એ ચાર વાનાંમાંથી કોઈ કાળે પડે નહિ એવો જે હોય, તેને શે લક્ષણે કરીને ઓળખવો ?" પછી સર્વે સંતે જેને જેવું સમજાણું તેણે તેવું કહ્યું, પણ તે કોઈથી યથાર્થ કહેવાયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનો બાળકપણાથી જ એવો સ્વભાવ હોય જે, કોઈની છાયામાં[1] તો દબાય જ નહિ અને એ જ્યાં બેઠો હોય ત્યાં કોઈએ હાંસી-મશ્કરી થાય નહિ અને તેને કોઈએ હળવું વેણ પણ કહેવાય નહિ; એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તે કોઈ દિવસ ધર્મ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને ભગવાનની ભક્તિ તેમાંથી પડે જ નહીં. અને તેનો માનીના જેવો સ્વભાવ હોય તોપણ તેને કલ્યાણનો ખપ હોય, માટે તે સત્સંગમાંથી કોઈ પ્રકારે જાય નહીં." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૫॥૧૪૮॥**

વચનામૃત-૧૬ : સ્વરૂપનિષ્ઠા ને ધર્મનિષ્ઠાનું

(તા.૭/૯/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) એકલી ધર્મનિષ્ઠા રાખ્યે સ્વરૂપનિષ્ઠા મોળી પડી જાય, પણ સ્વરૂપનિષ્ઠા દૃઢ હોય તો ધર્મનિષ્ઠા સહેજે જ રહે. (૨) શ્રીહરિએ બાંધેલ નિયમમાં ખબડદારપણે વર્તવું તે પંચવિષય જીતવાનો ઉપાય છે. (૩) મંદ શ્રદ્ધાવાળા અનેક જન્મે ને તીવ્ર શ્રદ્ધાવાળા તત્કાળ પરમપદને પામે છે. (૪) તીવ્ર શ્રદ્ધાવાન ભક્ત ભગવાનનાં દર્શન તથા કથા-કીર્તન વગેરે*

૧.શેહ-શરમમાં; પદ-પ્રતિષ્ઠાના પ્રભાવમાં

ભગવાન સંબંધી ક્રિયા કરવા પોતાની દેહક્રિયા અતિશય ઝડપથી કરે, તેમ જ મહારાજની આજ્ઞા પાળવામાં અતિ સાવધાન થકો વર્તે છે. (૫) શ્રીહરિનું માહાત્મ્ય દૃઢ કરવું તે શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરવાનો તથા શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પમાડવાનો ઉપાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૮ના ભાદરવા સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર પાસે પાટ ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક તો અર્જુનની પેઠે જે સ્વરૂપનિષ્ઠા અને બીજી યુધિષ્ઠિર રાજાની પેઠે જે ધર્મનિષ્ઠા - એ બે નિષ્ઠા છે, તેમાંથી જે સ્વરૂપનિષ્ઠાનું બળ[1] રાખે તેને ધર્મનિષ્ઠા મોળી પડી જાય છે અને જે ધર્મનિષ્ઠાનું બળ રાખે તેને સ્વરૂપનિષ્ઠા મોળી પડી જાય છે. માટે એવો શો ઉપાય છે જે, જેણે કરીને એ બેમાંથી એકે નિષ્ઠા મોળી ન પડે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૃથ્વીનો ને ધર્મનો 'શ્રીમદ્‌ભાગવત'ના પ્રથમ સ્કંધને વિશે સંવાદ છે. તેમાં કહ્યું છે જે, 'સત્ય-શૌચાદિક જે કલ્યાણકારી એવા ઓગણચાલીસ ગુણ[2] તેણે યુક્ત ભગવાનનું સ્વરૂપ છે.' માટે સર્વે ધર્મ ભગવાનની મૂર્તિને આધારે રહે છે, તે સારુ ભગવાનને ધર્મધુરંધર કહ્યા છે.

અને વળી 'શ્રીમદ્‌ભાગવત'ના પ્રથમ સ્કંધને વિશે શૌનકાદિક ઋષિએ સૂત પુરાણીને પૂછ્યું છે જે, 'ધર્મના બખતરરૂપ[3] એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે અંતર્ધાન થયા પછી ધર્મ કેને શરણે રહ્યો ?' માટે ધર્મ તે ભગવાનની મૂર્તિને જ આશરે રહે છે. તે સારુ જે ભગવાનની મૂર્તિને વિશે નિષ્ઠા રાખે તેને ભગવાનનું સ્વરૂપ હૃદયમાં રહે, એટલે તેના હૃદયમાં ધર્મ પણ રહે. માટે **જે સ્વરૂપનિષ્ઠા રાખે તેને ધર્મનિષ્ઠા સહેજે જ રહે અને એકલી ધર્મનિષ્ઠા રાખે**

૧.વચ.મ.૯માં બતાવ્યા મુજબ સર્વાવતારી અને સદા સાકાર શ્રીહરિ સાક્ષાત્ મળ્યાનો કેફ, આશરાનું બળ ૨.જુઓ પેજ : ૧૨૭ ૩.'**ब्रह्मण्ये धर्मवर्मणि**' ધર્મના કવચરૂપ (ભાગવત : ૧/૧/૨૩)

તો સ્વરૂપનિષ્ઠા મોળી પડી જાય છે. તે કારણપણા માટે બુદ્ધિવાન હોય તેને સ્વરૂપનિષ્ઠા જ દૃઢ કરીને રાખવી, તો તે ભેળી ધર્મનિષ્ઠા પણ દૃઢપણે રહેશે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "પંચવિષય જિતાય તે વૈરાગ્યે કરીને જિતાય છે કે કોઈ બીજો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"વૈરાગ્ય હોય અથવા ન હોય, પણ જો પરમેશ્વરે કહ્યા એવા જે નિયમ તેને વિશે ખબડદાર રહે તો પંચવિષય જિતાય છે.** અને જો શબ્દ થકી વૈરાગ્યે કરીને વૃત્તિ પાછી વાળે તો ઘણો પ્રયાસ કરે તોપણ શબ્દ સંભળાય ખરો અને કાનને બીડી લે તો સહેજે શબ્દ સંભળાય નહીં. તેમ જ અયોગ્ય પદાર્થને ત્વચાએ કરીને અડે નહિ તો સહેજે સ્પર્શ જિતાય. તેમ જ અયોગ્ય વસ્તુ હોય તેને નેત્રે કરીને જુવે નહિ તો સહેજે રૂપ જિતાય. તેમ જ જે જે સ્વાદુ ભોજન હોય તેને મેળાવી પાણી નાંખીને જમે તથા યુક્ત આહાર કરે એટલે સહેજે જ રસના જિતાય. તેમ જ અયોગ્ય ગંધ હોય ત્યાં નાકને બીડી લે તો સહેજે ગંધ જિતાય. એવી રીતે **નિયમે કરીને પંચવિષય જિતાય છે.** અને જો નિયમમાં ન રહે તો ગમે તેવો વૈરાગ્યવાન હોય તથા જ્ઞાની હોય પણ તેનો ઠા[1] રહે નહિ; માટે વિષય જીત્યાનું કારણ તો પરમેશ્વરના બાંધેલા જે નિયમ તે જ છે. તેમાં પણ મંદ વૈરાગ્યવાળાને તો નિયમમાં રહેવું એ જ ઊગર્યાનો ઉપાય છે; જેમ માંદો હોય તે કરી[2] પાળીને ઔષધ ખાય તો જ નીરોગી થાય."

પછી અખંડાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "માંદાને તો કરીનો નિયમ હોય જે આટલા દિવસ જ કરી રાખવી, તેમ કલ્યાણનાં સાધનનો પણ કોઈ નિયમ છે કે નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને શ્રદ્ધા મંદ હોય તેને તો ઘણેક જન્મે કરીને સાધનની સમાપ્તિ થાય છે. તે ભગવદ્ગીતામાં કહ્યું છે જે, '**अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम्**'[3] એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, 'અનેક જન્મે કરીને સંસિદ્ધ થયો જે યોગી તે જે તે પરમપદને પામે છે', એ મંદ શ્રદ્ધાવાળાનો પક્ષ છે. અને જેને બળવાન શ્રદ્ધા હોય તે તો

૧.ઠેકાણું ૨.પરેજી; ડૉક્ટરે બતાવેલા નિયમો – ચરી ૩.ગીતા : ૬/૪૫

તત્કાળ સિદ્ધ થાય છે, તે પણ ગીતામાં કહ્યું છે –

श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति ॥ (ગીતા : ૪/૩૯)

એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, 'નિયમમાં છે ઇન્દ્રિયો જેના ને શ્રદ્ધાવાન એવો જે પુરુષ તે જ્ઞાનને પામે છે ને જ્ઞાનને પામીને તત્કાળ પરમપદને પામે છે.' માટે જે અતિશય શ્રદ્ધાવાન હોય તેને વહેલી સાધનની સમાપ્તિ થાય છે અને જેને મંદ શ્રદ્ધા હોય તેને તો અનેક જન્મે કરીને સાધનની સમાપ્તિ થાય છે. જેમ કોઈ પુરુષ કાશીએ જતો હોય ને તે આખા દિવસમાં બે ડગલાં ચાલતો હોય તેને તો કાશીએ જતાં બહુ દિવસ લાગે અને જે વીસ વીસ ગાઉ ચાલવા માંડે તે તો અહીંથી કાશીએ થોડાક દિવસમાં પહોંચે; તેમ **જેને શ્રદ્ધા બળવાન છે તે તો હમણાં તરત સત્સંગી થયો હોય તોપણ અતિશય સરસ થઈ જાય છે** અને જેને શ્રદ્ધા મંદ હોય તે તો ઘણા કાળ થયા સત્સંગી થયો હોય તોય પણ લોચોપોચો રહે છે."

પછી શ્રીગુરુચરણરતાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જ્યારે મંદ શ્રદ્ધાવાળાનું અનેક જન્મે કલ્યાણ થાય ત્યારે ત્યાં સુધી તે ક્યાં રહેતો હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સુંદર દેવલોક હોય ત્યાં જઈને તે રહે છે. અને જ્યારે એ ભગવાનનું ધ્યાન કરતો ત્યારે એ ભક્ત ભગવાન સામું જોતો, ત્યારે ભગવાન પણ તે ભક્ત સામું જોતા. પછી ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં થકા જે જે વિષયનું એણે ચિંતવન કર્યું હતું અને જે જે વિષયમાં એ ભક્તને હેત હતું, તે ભગવાન સર્વે નજરે જોઈને અને એ દેહ મૂકે ત્યારે એને જેવા ભોગ વહાલા છે તેવા ભોગ જે લોકમાં છે તે લોકમાં એ ભક્તને પહોંચાડે છે; અને કાળને એમ આજ્ઞા કરે છે જે, 'એ ભક્તના ભોગને તું ખંડન કરીશ મા.' માટે તે નિરંતર દેવલોકમાં રહ્યો થકો ભોગને ભોગવે છે. પછી મૃત્યુલોકમાં આવીને અનેક જન્મે કરીને મોક્ષને પામે છે."

પછી અખંડાનંદસ્વામીએ બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "તીવ્ર શ્રદ્ધાવાન

પુરુષનાં શાં લક્ષણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને તીવ્ર શ્રદ્ધા હોય તેને જ્યારે ભગવાનને દર્શને આવવું હોય અથવા ભગવત્ કથા-વાર્તા સાંભળવી હોય તથા ભગવાનની માનસી પૂજા કરવી હોય ઈત્યાદિક જે જે ભગવાન સંબંધી ક્રિયા તેને કર્યા સારુ સ્નાનાદિક જે પોતાની દેહક્રિયા તેને અતિશય ઉતાવળો થઈને કરે. અને કાગળ લખીને અમે કોઈક વર્તમાન ફેરવ્યું હોય તો તેને કરવાને અર્થે પણ આકળો થઈ જાય. અને મોટો માણસ હોય તોપણ ભગવાનનાં દર્શન સારુ બાળકની પેઠે આકળાઈ કરવા માંડે. એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તેને તીવ્ર શ્રદ્ધાવાન જાણવો.**

અને જે એવી શ્રદ્ધાવાળો હોય તે સર્વે ઈન્દ્રિયોને પણ તત્કાળ વશ કરે છે. અને જેને ભગવાનના માર્ગમાં મંદ શ્રદ્ધા હોય તેનાં ઈન્દ્રિયો વિષય સન્મુખ અતિ તીક્ષ્ણપણે યુક્ત હોય; તે ગમે તેટલો સંતાડવા જાય પણ સૌને જણાઈ જાય જે, 'આની ઈન્દ્રિયોના વિષય સન્મુખ તીક્ષ્ણ વેગ છે.' અને ઈન્દ્રિયોનું રૂપ તો વાયુના વેગ જેવું છે, જેમ વાયુ દેખાય નહિ પણ વૃક્ષને હલાવે તેણે કરીને જણાય છે જે, વાયુ વાય છે; તેમ ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓ દેખાતી નથી પણ વિષય સન્મુખ દોડે તે સૌને જણાય છે અને જો કપટે કરીને ઢાંકવા જાય તો કપટી જાણીને તેનો સૌને અતિશય અવગુણ આવે છે. માટે જેનાં ઈન્દ્રિયોમાં વિષય ભોગવ્યાની તીક્ષ્ણતા હોય તે કોઈ પ્રકારે છાની રહે નહીં."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "વિષય સન્મુખ ઈન્દ્રિયોની જે તીક્ષ્ણતા તેને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ઈન્દ્રિયોની તીક્ષ્ણતાને ટાળ્યાનો એ જ ઉપાય છે જે, પરમેશ્વરે ત્યાગીના ને ગૃહસ્થના જે નિયમ બાંધ્યા છે તેમાં સર્વે ઈન્દ્રિયોને મરડીને રાખે તો સહેજે જ ઈન્દ્રિયોની તીક્ષ્ણતા મટી જાય.** અને શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના અને ઘ્રાણ એ પાંચે ઈન્દ્રિયોને જ્યારે કુમાર્ગમાં ન જવા દે ત્યારે ઈન્દ્રિયોના આહાર શુદ્ધ થાય છે, તે કેડે અંતઃકરણ પણ શુદ્ધ થાય છે. માટે વૈરાગ્યનું બળ હોય અથવા ન હોય તોપણ જો ઈન્દ્રિયોને વશ કરીને પરમેશ્વરના નિયમમાં રાખે, તો જેમ તીવ્ર વૈરાગ્યે કરીને વિષય જિતાય છે તે થકી

પણ તે નિયમવાળાને વિશેષે વિષય જિતાય છે. માટે પરમેશ્વરના બાંધેલ જે નિયમ છે તેને જ અતિ દૃઢ કરીને રાખવા."

પછી વળી અખંડાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને મંદ શ્રદ્ધા હોય તેને શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ કેમ પામે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જો ભગવાનનું માહાત્મ્ય જણાય તો મંદ શ્રદ્ધા હોય તે પણ વૃદ્ધિને પામે.** જેમ પાણી પીવાનું વાસણ મૃત્તિકાનું હોય તેમાં સહેજે જ પ્રીતિ થાય નહિ અને તે પાત્ર જો સુવર્ણનું હોય તો તેમાં સહેજે જ પ્રીતિ થાય; એમ ભગવાનનું તથા ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકનું માહાત્મ્ય જણાય તો સહજ સ્વભાવે જ ભગવાનમાં તથા કથા-કીર્તનાદિકમાં શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પામે છે. માટે જે પ્રકારે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજાય તે ઉપાય કરવો ને જો એ ઉપાય કરે તો શ્રદ્ધા ન હોય તોપણ શ્રદ્ધા થાય છે અને જો મંદ શ્રદ્ધા હોય તો તે વૃદ્ધિને પામે છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૬॥૧૪૯॥**

વચનામૃત-૧૭ : ભગવાનના સ્વરૂપમાં તત્ત્વો છે કે નહીં ? તેનું

(તા.૨૧/૧૦/૧૮૨૧, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાન સર્વાધાર હોવાથી તત્ત્વને ભગવાનથી અલગ ન કહેવાય, તોપણ તે તત્ત્વોનો દોષ ભગવાનને અડતો જ નથી, એવા તે સદાય નિર્બાધ છે. (૨) ભક્તને ભગવાનના સ્વરૂપમાં તત્ત્વનું ચૂંથણું કરવું ગમે જ નહીં. (૩) ભગવાન પાસે મોક્ષનો સ્વાર્થ જાણ્યો હોય તો અવગુણ આવે જ નહીં. (૪) ભક્ત હોય તે જ ભગવાનના ભક્તને ઓળખે ને ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણે. (૫) ભગવાન સદાય નિર્વિકારી ને નિર્લેપ જ છે, એમ સમજી ભગવાનનાં યોગ્ય-અયોગ્ય બન્ને ચરિત્રો દિવ્ય જ છે એમ જે જાણે છે તે પાકો ભક્ત છે ને એને કાંઈ સમજવું બાકી નથી.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના આસો વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરને સમીપે ઓરડાની ઓસરીએ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાની આગળ મશાલ બે બળતી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને કીર્તન ગવાતાં હતાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન ગાવવાં રહેવા દ્યો, પ્રશ્ન-ઉત્તર કરીએ." પછી સર્વે મુનિ બોલ્યા જે, "ઘણું સારું મહારાજ !" પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનું સ્વરૂપ છે તેને કોઈક ભક્ત તો માયાનાં ચોવીસ તત્ત્વે સહિત સમજે છે, અને કોઈક ભક્ત તો માયાનાં તત્ત્વે રહિત કેવળ ચૈતન્યમય ભગવાનનું સ્વરૂપ સમજે છે; એ બે પ્રકારના ભક્ત છે તેમાં કેની સમજણ ઠીક છે ને કેની સમજણ ઠીક નથી ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "જે ભગવાનને વિશે માયિક ચોવીસ તત્ત્વ સમજે એની સમજણ ઠીક નથી અને ભગવાનનું સ્વરૂપ માયાના તત્ત્વે કરીને રહિત કેવળ ચૈતન્યમય સમજે તેની સમજણ ઠીક છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંખ્યવાળે ચોવીસ તત્ત્વ કહ્યાં છે, તે સાંખ્યને મતે ત્રેવીસ તત્ત્વ ને ચોવીસમો ક્ષેત્રજ્ઞ જે જીવ-ઈશ્વરરૂપ ચૈતન્ય છે, તે એ રીતે ચોવીસ તત્ત્વ કહ્યાં છે; કેમ જે, ક્ષેત્ર-ક્ષેત્રજ્ઞને તો અન્યોન્ય આશ્રયપણું છે, તે ક્ષેત્રજ્ઞ વિના ક્ષેત્ર કહેવાય નહિ ને ક્ષેત્ર વિના ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવાય નહિ; તે માટે તત્ત્વ ભેળા જ જીવ-ઈશ્વરને કહ્યા છે. અને **ભગવાન છે તે તો ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ એ બેયના આશ્રય છે; માટે ભગવાન થકી માયિક તત્ત્વ જુદાં કેમ કહેવાય ?** અને જેમ આકાશ છે તેને વિશે ચાર તત્ત્વ રહ્યાં છે તોપણ આકાશને કોઈનો દોષ અડતો નથી; તેમ **પરમેશ્વરના સ્વરૂપને પણ માયિક તત્ત્વનો એકેય દોષ અડતો નથી, એવું જ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે.** તેમાં ચોવીસ તત્ત્વ કહીએ તેમાં શો બાધ છે ? અને તત્ત્વે રહિત કહેવું તેમાં શું નિર્બાધપણું આવી ગયું ? અમને તો એમ જણાય છે."

પછી દીનાનાથ ભટ્ટે પૂછ્યું જે, "જેને ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરવું હોય તેને ભગવાનનું સ્વરૂપ તત્ત્વે સહિત સમજવું કે તત્ત્વે રહિત સમજવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના સ્વરૂપને જે તત્ત્વે સહિત સમજે છે તે પણ પાપી છે અને જે તત્ત્વે રહિત ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે છે તે પણ પાપી છે. ભગવાનના સ્વરૂપમાં તો ભગવાનના ભક્ત હોય તેને તત્ત્વ છે કે નથી એવું ચૂંથણું કરવું ગમે જ નહીં. ભક્ત હોય તે

તો એમ જાણે જે, 'ભગવાન તે ભગવાન, એને વિશે ભાગ-ત્યાગ કર્યાનો માગ નથી; એ ભગવાન તો અનંત બ્રહ્માંડના આત્મા છે.'

અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં કોઈ રીતનું ઉત્થાન નથી તેને નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળો જાણવો અને જેને એવી એક મતિ હોય તેને સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો. અને જે પુરુષને ભગવાનને વિશે એવી દૃઢ મતિ છે તેને ભગવાન સર્વ પાપ થકી મુકાવે છે. તે ભગવાને 'ભગવદ્‌ગીતા'માં અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું છે જે –

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।। (ગીતા.૧૮/૬૬)

અને આ સંસારમાં પણ એવી રીત છે જે, જે થકી પોતાનો મોટો સ્વાર્થ સરતો હોય તેનો બુદ્ધિવાન હોય તે દોષ ગ્રહણ કરે નહીં. જેમ સ્ત્રી હોય તે પોતાના સ્વાર્થ સારુ પતિનો દોષ ગ્રહણ કરતી નથી તથા બીજા પણ ગૃહસ્થો હોય તે પોતાના ભાઈ, ભત્રીજા, દીકરા ઇત્યાદિક જે સંબંધી તેને વિશે જો પોતાનો અતિશય સ્વાર્થ હોય તો દોષનું ગ્રહણ નથી કરતા; તેમ ભગવાન થકી જેણે મોટો સ્વાર્થ જાણ્યો હોય જે, 'ભગવાન તો પાપ થકી ને અજ્ઞાન થકી મુકાવીને પોતાના ભક્તને અભયપદ આપે છે', એવો મોટો સ્વાર્થ જાણ્યો હોય તો કોઈ રીતે ભગવાનનો અવગુણ આવે જ નહીં. જેમ શુકજીએ 'રાસપંચાધ્યાયી'નું વર્ણન કર્યું ત્યારે રાજા પરીક્ષિતને સંશય થયો જે, 'ભગવાને પરસ્ત્રીનો સંગ કેમ કર્યો ?' પણ શુકજીને લેશમાત્ર સંશય થયો નહીં. અને જે ગોપીઓ સંગે ભગવાને વિહાર કર્યો તે ગોપીઓને પણ સંશય ન થયો જે, 'ભગવાન હોય તો આમ કેમ કરે ?' એવો કોઈ રીતે સંશય થયો નહીં. અને જ્યારે ભગવાન કુબ્જાને ઘેર ગયા ત્યારે ઉદ્ધવજીને ભેળા તેડી ગયા હતા તોપણ ઉદ્ધવજીને કોઈ રીતે સંશય થયો નહિ; અને જ્યારે ઉદ્ધવજીને વ્રજમાં મોકલ્યા ત્યારે ગોપીઓની વાણી સાંભળીને પણ કોઈ રીતે સંશય ન થયો અને સામું ગોપીઓનું માહાત્મ્ય અતિશય સમજ્યા. માટે જેને ભગવાનનો અચળ આશ્રય થયો હોય ને તે અતિશય શાસ્ત્રવેત્તા હોય અથવા ભોળો જ હોય પણ તેની મતિ ભ્રમે નહીં.

અને **ભગવાનના જે દૃઢ ભક્ત હોય તેનું જે માહાત્મ્ય તે પણ ભગવાનનો ભક્ત હોય તે જ જાણે;** પછી શાસ્ત્રવેત્તા[1] હોય અથવા ભોળો હોય પણ જેની ભગવાનને વિશે દૃઢ મતિ હોય તે જ ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય જાણે અને દૃઢ મતિવાળા ભક્ત હોય તેને ઓળખે પણ ખરા. અને તે વિના જે જગતના વિમુખ જીવ હોય તે તો પંડિત હોય અથવા મૂર્ખ હોય પણ ભગવાનને વિશે દૃઢ મતિ પણ કરી શકે નહિ અને જે દૃઢ મતિવાળા ભક્ત હોય તેને પણ ઓળખે નહિ અને હરિજનનું માહાત્મ્ય પણ જાણે નહીં. માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે જ ભગવાનના ભક્તને ઓળખે અને માહાત્મ્ય પણ તે જ જાણે. જેમ ઉદ્ધવજીએ ગોપીઓનું અતિશય માહાત્મ્ય જાણ્યું, તેમ ગોપીઓએ પણ ઉદ્ધવજીનું માહાત્મ્ય જાણ્યું.

અને પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે સર્વ ક્ષેત્રજ્ઞના ક્ષેત્રજ્ઞ[2] છે તોપણ નિર્વિકાર છે અને માયા આદિક જે વિકારવાન પદાર્થ તેનો વિકાર પુરુષોત્તમ ભગવાનને અડતો નથી. અને જે આત્મનિષ્ઠ પુરુષ છે તેને પણ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણના વિકાર નથી અડતા, તો પુરુષોત્તમ ભગવાનને ન અડે એમાં શું કહેવું ? **ભગવાન તો નિર્વિકારી ને નિર્લેપ જ છે. એવી રીતે જે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તે ભગવાનનો ભક્ત સ્થિતપ્રજ્ઞ[3] જાણવો.** જેમ પોતાના આત્માને વિશે જેને સ્થિતિ હોય તે પણ સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે, તેમ જેને ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે કોઈ જાતનો ઘાટ ન હોય અને જેમ ભગવાનનું સમર્થપણું હોય ને તેનું ગાન કરે તેમ જ અસમર્થપણું હોય તેનું પણ ગાન કરે અને જેમ ભગવાનનું યોગ્ય ચરિત્ર હોય તેનું ગાન કરે તેમ જ જે અયોગ્ય જેવું ચરિત્ર જણાતું હોય તેનું પણ ગાન કરે, પણ **ભગવાનનાં ચરિત્રને વિશે યોગ્ય-અયોગ્ય એવો ઘાટ ઘડે નહિ; એવો જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને વિશે સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો.** અને જેને એવી પુરુષોત્તમના સ્વરૂપને વિશે દૃઢ નિષ્ઠા થઈ તેને એથી ઉપરાંત બીજું કાંઈ સમજવાનું રહ્યું નથી.” **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૭॥૧૫૦॥**

૧.શાસ્ત્રને જાણનારો; વિદ્વાન ૨.આત્માઓના આત્મા–ચેતનમાં રહી તેનું નિયમન કરનારા ૩.સ્થિર નિષ્ઠાવાળો

વચનામૃત-૧૮ : નાસ્તિક અને શુષ્ક વેદાંતીનું

(તા.૧૪/૧૨/૧૮૨૧, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આ જગતમાં સૌથી ખરાબ બે કુસંગ છે : નાસ્તિકોનો સંગ અને શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ. (૨) પંચમહાપાપીનો પાપકર્મથી છૂટકો થાય છે, પણ આ બે કુસંગમાં પ્રતીતિવાળાનો થાતો નથી. (૩) સત્પુરુષના સંગથી મોટું કોઈ પુણ્ય નથી અને આવા કુસંગથી મોટું કોઈ પાપ નથી. (૪) જેને મોક્ષ જોઈતો હોય તેણે આવા નાસ્તિક અને શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ કરવો જ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના માગશર વદિ ૬ છઠ્ઠને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢીને તે ઉપર બુટ્ટાદાર રજાઈ ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો વિરાજમાન હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પોતાની આગળ પ્રાગજી દવે કથા કરતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે તો સર્વ પ્રકારે વિચારીને જોયું જે, આ સંસારમાં જેટલા કુસંગ[1] કહેવાય છે તે સર્વ કુસંગથી અધિક કુસંગ તે કયો છે ? તો 'જેને પરમેશ્વરની ભક્તિ નહિ અને ભગવાન સર્વના સ્વામી છે, ભક્તવત્સલ છે, પતિતપાવન છે, અધમઉદ્ધારણ છે એવો પણ ભગવાનની કોરનો જેના હૈયામાં વિશ્વાસ નહીં.' તે એવા તો આ સંસારમાં બે મત છે : **એક તો નાસ્તિકનો ને બીજો શુષ્ક વેદાંતીનો**[2] એ બે અતિ કુસંગ છે. અને પંચ મહાપાપે યુક્ત હોય ને તેને જો ભગવાનનો વિશ્વાસ હોય તો તેનો કોઈ કાળે છૂટકો થાય તથા બાળહત્યા, ગૌહત્યા, સ્ત્રીહત્યા ઇત્યાદિક જે મોટાં પાપ તેના કરનારાનો પણ કોઈ કાળે છૂટકો થાય ખરો; પણ **એ બે મતની જેને પ્રતીતિ આવી તેનો કોઈ કાળે છૂટકો થાય નહિ,** શા માટે જે, એની સમજણ વેદ, શાસ્ત્ર અને પુરાણ તે થકી ઊંધી છે.

૧.જીવનું કલ્યાણ બગાડનારા પ્રસંગો ૨.ભગવાનની ભક્તિએ રહિત એવા લુખા જ્ઞાનીનો; નામમાત્રથી વેદાંતી એવા નિરાકારવાદીનો

તેમાં નાસ્તિક તો એમ સમજે છે જે, 'રામચંદ્રજી ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એ તો રાજા હતા અને શ્રીકૃષ્ણે દૈત્ય માર્યા તથા પરસ્ત્રીના સંગ કીધા માટે ત્રીજા નરકમાં પડ્યા છે.' એવી રીતે અધમઉદ્ધારણ ને પતિતપાવન એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને વિશે પરમેશ્વરની બુદ્ધિ જ નથી અને કર્મે કરીને પોતાનું કલ્યાણ માન્યું છે, તે જ્યારે કર્મ કરતાં કરતાં કેવળ જ્ઞાન પ્રકટે ત્યારે તે ભગવાન થાય. એવી રીતે અનંત ભગવાન માન્યા છે પણ અનાદિ પરમેશ્વર નાસ્તિકને મતે કોઈ નથી, જેને ભજને કરીને જીવ ભવનાં બંધન થકી છૂટે. માટે એ મત છે તે વેદથી વિરુદ્ધ છે.

અને શુષ્ક વેદાંતી છે તે તો એમ સમજે છે જે, 'બ્રહ્મ છે તે જ જીવરૂપ થયા છે અને જેમ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ છે તેમ બ્રહ્મ તે જીવરૂપ છે.' માટે જ્યારે એમ સમજાય જે, 'હું બ્રહ્મ છું' ત્યારે એને કાંઈ સાધન કરવું રહ્યું નહિ. અને જ્યારે પોતે પરમેશ્વર થયા ત્યારે હવે ભજન પણ કોઈનું કરવું રહ્યું નહિ; એમ માનીને પછી પાપ કરતાં પણ બીવે નહિ અને મનમાં એમ સમજે જે, 'આપણે નિર્ગુણ માર્ગને પામ્યા છીએ માટે આપણે ફરીને જન્મ નહિ ધરવો પડે.' પણ એ શુષ્ક વેદાંતી એટલો તપાસ કરતા નથી જે, માયા પર જે નિર્ગુણ બ્રહ્મ તેને પણ એની સમજણે કરીને જન્મ-મરણ ઠેરાણું; કેમ જે, એ એમ કહે છે જે, 'બ્રહ્મ છે તે જ સ્થાવર-જંગમરૂપ થયા છે', ત્યારે જે જીવ હોય તેને માથે તો જન્મ-મરણ હોય, તે જન્મ-મરણ બ્રહ્મને માથે આવ્યું. અને એ તો એમ જાણે છે જે, 'અમે જન્મ-મરણથી છૂટીશું', પણ એમ વિચારતા નથી જે, આપણે મતે કરીને બ્રહ્મને માથે જન્મ-મરણ સાચું થયું, ત્યારે આપણ પણ ઘણું સમજીશું તો પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનીશું તોપણ જન્મ-મરણ નહિ ટળે. માટે એને જ મતે કરીને એણે જે મોક્ષ માન્યો છે તે ખોટો થઈ જાય છે, તોપણ કોઈ તપાસીને જોતા નથી અને જીભે તો એમ બકે છે જે, 'આપણે તો બ્રહ્મસ્વરૂપ છીએ તે કેનું ભજન કરીએ ? અને કેને નમસ્કાર કરીએ ?' એમ માનીને અતિશય અહંકારી થઈ જાય છે. અને સમજ્યામાં તો કાંઈ

આવ્યું નહિ તોપણ જ્ઞાનીનું માન લઈને બેઠા છે, પણ એમ વિચારતા નથી જે, 'પોતાને મતે કરીને જ પોતાનો મોક્ષ ખોટો થઈ ગયો.' અને જે એનો સંગ કરે તેને પણ એવા ને એવા મૂર્ખ કરીને મૂકે છે.

અને સાચા જ્ઞાની જે નારદ, સનકાદિક, શુકજી તે તો નિરંતર ભગવાનનું ધ્યાન, નામરટન અને કીર્તન તેને કરે છે; અને શ્વેતદ્વીપને વિશે જે નિરન્નમુક્ત છે તે તો બ્રહ્મસ્વરૂપ છે અને કાળના પણ કાળ છે, તે પણ પરમેશ્વરનું ધ્યાન, નામરટન, કીર્તન, પૂજન, અર્ચન, વંદન તેને કરતા રહે છે અને પોતે અક્ષરસ્વરૂપ છે તોપણ અક્ષરાતીત જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના દાસ થઈને વર્તે છે; અને બદરિકાશ્રમને વિશે જે ઉદ્ધવ ને તનુ ઋષિ આદિક મુનિ રહ્યા છે તે પણ તપ કરે છે ને નિરંતર ભગવાનની ભક્તિ કર્યા કરે છે.

અને એ શુષ્ક વેદાંતી તો કેવળ દેહાભિમાની જીવ છે તોપણ ભગવાનનું ધ્યાન, સ્મરણ કે વંદન કરતા નથી. અને નારદ-સનકાદિક ને શુકજી તેમની જેવી સામર્થી છે ને જેવું જ્ઞાન છે, તથા શ્વેતદ્વીપવાસી જે નિરન્નમુક્ત તેને વિશે જેવી સામર્થી છે ને જેવું જ્ઞાન છે, તથા બદરિકાશ્રમવાસી જે ઋષિ તેમાં જેવી સામર્થી છે ને જેવું જ્ઞાન છે, તેના કોટિમા ભાગની પણ એ શુષ્ક વેદાંતીને વિશે સામર્થી પણ નથી ને જ્ઞાન પણ નથી; તોપણ પરમેશ્વરના સામાવડિયા થઈને બેઠા છે, માટે એ પાકા અજ્ઞાની છે અને જેટલા અજ્ઞાની કહેવાય તેના રાજા છે. અને એ તો કોટિ કોટિ કલ્પ સુધી નરકના કુંડમાં પડશે ને યમનો માર ખાશે તોપણ એનો છૂટકો નહિ થાય. અને એવાનો જે સંગ તેનું જ નામ કુસંગ છે. અને જેમ **સત્પુરુષનો જે સંગ તેથી કોઈ મોટું પુણ્ય[1] નથી તેમ અજ્ઞાની એવા જે શુષ્ક વેદાંતી તેના સંગથી કોઈ મોટું પાપ નથી.** માટે જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને નાસ્તિક તથા શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ કરવો જ નહીં."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૮॥૧૫૧॥

૧.જીવનું શ્રેય કરનાર પવિત્ર કર્મ

વચનામૃત-૧૯ : શુષ્ક વેદાંતીનું – કાગળ લખ્યાનું

(તા.૨૩/૧૨/૧૮૨૧, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) શુષ્ક વેદાંતીનાં શાસ્ત્ર તેમજ વચન સાંભળવાથી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થાય છે ને બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. (૨) મુક્તો ધામમાં પણ સ્વામી-સેવકભાવે જ ભક્તિ કરે છે. (૩) ધર્મ તથા ભક્તિ થકી કોઈ રીતે પડાય નહિ તથા ભગવાનમાંથી ક્યારેય બુદ્ધિ ડગે નહિ એવો મહારાજે પત્ર લખાવ્યો. (૪) ભગવાનના અવતારને વિશે અનન્યભાવે નિષ્ઠા રાખવી અને તેની સેવા-પૂજા વગેરે નવ પ્રકારે ભક્તિ કરવી. (૫) જો અન્ય દેવ-દેવીની ઉપાસના કે ધ્યાન કરે તો તેની વેશ્યા જેવી ભક્તિ કહેવાય.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના માગશર વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પરમહંસને ઉતારે દિવસ ઊગ્યા સમે પધાર્યા હતા. પછી ત્યાં આવીને ગાદીતકિયા ઉપર ઉદાસ થઈને બેઠા, તે કોઈને બોલાવે પણ નહિ અને કોઈ સામું જુવે પણ નહીં. અને મસ્તક ઉપર ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો તે છૂટીને શિથિલ[૧] થઈ ગયો તેને પણ સંભાળે નહીં. એવી રીતે એક ઘડી સુધી અતિશય ઉદાસ થઈને બેસી રહ્યા અને નેત્રમાંથી જળ પડવા લાગ્યાં.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "અમે શુષ્ક જ્ઞાનીનો મત જાણવા સારુ તેના શાસ્ત્રનું શ્રવણ કર્યું, તે શ્રવણમાત્રે કરીને જ અમારા અંતરમાં આવો ઉદ્વેગ થઈ આવ્યો. કેમ જે, જે શુષ્ક વેદાંતશાસ્ત્રને શ્રવણે કરીને જીવની બુદ્ધિમાંથી ભગવાનની ઉપાસનાનું ખંડન થઈ જાય છે અને હૈયામાં સમભાવ આવી જાય છે; એટલે અન્ય દેવની પણ ઉપાસના થઈ જાય છે. અને તે **શુષ્ક વેદાંતીના વચનને જે સાંભળે તેની બુદ્ધિ અતિશય ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે.**[૨] અને અમે તો કાંઈક પ્રયોજન સારુ શુષ્ક વેદાંતની વાત સાંભળી હશે, તેણે કરીને પણ હવે અમારે શોક ઘણો થાય છે." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ સુધા ઉદાસ થઈ ગયા. પછી ઘણી વાર સુધી દિલગીર થઈને પછી પોતાને હાથે નેત્રમાંથી જળ લોઈને એમ બોલ્યા જે,

૧.ઢીલો ૨.માટે શુષ્ક જ્ઞાની તથા તેના ગ્રંથોનો કોઈ પ્રકારે પ્રસંગ રાખવો જ નહિ અને જે રાખશે તેનું બહુ ભૂંડું થશે.

"ભગવદ્‌ગીતા ઉપર જે 'રામાનુજભાષ્ય' છે તેની કથા સાંભળીને અમે આજ રાત્રિએ સૂતા હતા. પછી અમને સ્વપ્ન થયું જે, અમે ગોલોકમાં ગયા; ત્યાં ભગવાનના અનંત પાર્ષદ દીઠા. તેમાં કેટલાક તો ભગવાનની સેવામાં રહ્યા છે તે તો સ્થિર સરખા જણાયા અને કેટલાક તો પરમેશ્વરનાં કીર્તન ગાય છે. તે કીર્તન પણ મુક્તાનંદ સ્વામી ને બ્રહ્માનંદ સ્વામીનાં ગાય છે. અને તે કીર્તન ગાતા જાય અને ડોલતા જાય; જેમ કેફે કરીને ગાંડા થયા હોય ને તે ડોલે ને ગાય તેમ કીર્તન ગાય ને ડોલે. પછી અમે પણ એ ગાવતા હતા તે ભેળા જઈને મળ્યા ને કીર્તન ગાવવા લાગ્યા. તે ગાવતાં ગાવતાં એવો વિચાર થયો જે, 'આવી જે પરમેશ્વરની પ્રેમભક્તિ અને આવી જે પરમેશ્વરની ઉપાસના તેનો ત્યાગ કરીને જે મિથ્યાજ્ઞાની થાય છે અને એમ જાણે છે જે, 'અમે જ ભગવાન છીએ' તે મહાદુષ્ટ છે." એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે પ્રકારે ધર્મ થકી તથા ભગવાનની ભક્તિ થકી કોઈ રીતે પાછો ન પડે અને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે શ્રીકૃષ્ણનારાયણ તેમાંથી કોઈ રીતે બુદ્ધિ ડગે નહિ, એવો લાવો એક કાગળ લખીને દેશદેશના સત્સંગી પ્રત્યે મોકલીએ.

"લિખાવિતં[1] સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજના સર્વ પરમહંસ તથા સર્વે સત્સંગી બાઈ-ભાઈ નારાયણ વાંચજ્યો. બીજું અમારી આજ્ઞા એમ છે જે, શ્રીકૃષ્ણનારાયણ એવા જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તેના જે અવતાર તે ધર્મના સ્થાપનને અર્થે તથા બ્રહ્મચર્ય, અહિંસાદિક ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ એ ચાર ગુણે સંપન્ન એવા જે પોતાના એકાંતિક ભક્ત તેને દર્શન દેવાને અર્થે ને તેમની રક્ષા કરવાને અર્થે તથા અધર્મનો ઉચ્છેદ[2] કરવાને અર્થે દેવ-મનુષ્યાદિકને વિશે થાય છે. તે અવતારને વિશે પતિવ્રતાના જેવી અનન્યપણે નિષ્ઠા રાખવી. જેમ સીતાજીને શ્રીરામચંદ્રને વિશે નિર્દોષપણે નિષ્ઠા હતી તેમ નિષ્ઠા રાખવી. અને એવા જે ભગવાન તેની હેતે કરીને માનસી પૂજા કરવી તથા દેહે કરીને નવ પ્રકારે ભક્તિ કરવી.

૧.લખાવનાર ૨.નાશ

અને જો એ શ્રીકૃષ્ણનારાયણના અવતાર પૃથ્વીને વિશે પ્રકટ ન હોય તો તેની જે પ્રતિમા તેની પૂજા મને કરીને તથા દેહે કરીને ચંદન, પુષ્પ, તુલસી આદિક સામગ્રી વતે કરવી, પણ ભગવાન વિના બીજા દેવની ઉપાસના ન કરવી. અને જો બીજા દેવની ઉપાસના કરીએ તો તેમાં મોટો દોષ લાગે છે ને પતિવ્રતાપણું જાય છે ને વેશ્યાના જેવી ભક્તિ થાય છે. માટે ભગવાનને વિશે સીતા ને રુક્મિણીના જેવી ભક્તિ કરવી. અને તે ભગવાનનું જ ધ્યાન કરવું અને તે વિના બીજા કોઈ દેવનું ધ્યાન ન કરવું. બીજું, જે સાધુ સિદ્ધગતિને[1] પામ્યા હોય ને સમાધિનિષ્ઠ હોય તેનું પણ ધ્યાન ન કરવું. અને સર્વેને પોતપોતાના વર્ણાશ્રમધર્મને વિશે દઢપણે વર્તવું. બીજું આ જે અમારી આજ્ઞા છે તેને જે પુરુષ દઢપણે પાળશે તેને શ્રીકૃષ્ણનારાયણને વિશે નારદના જેવી દઢ ભક્તિ થશે. અને આ અમારી આજ્ઞાને જે સ્ત્રી માનશે તેને શ્રીકૃષ્ણનારાયણને વિશે લક્ષ્મીજી તથા રાધિકાજી આદિક જે ગોપીઓ તેના જેવી ભક્તિ થશે. અને આ અમારાં વચનને જે નહિ માને તેની ભક્તિ વેશ્યાના જેવી થશે. સંવત્ ૧૮૭૮ના માગશર વદિ ૧૪ને દિવસ લખ્યો છે." એવી રીતે કાગળ લખીને દેશદેશના સત્સંગી પ્રત્યે મોકલાવ્યો.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૧૯॥૧૫૨॥

વચનામૃત-૨૦ : સમાધિનિષ્ઠને જ્ઞાનશક્તિ ને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ કેમ વૃદ્ધિ પામે છે ? તેનું (તા.૨૨/૧/૧૮૨૨, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પ્રવૃત્તિમાર્ગવાળા સમાધિનિષ્ઠને કેવળ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. (૨) નિવૃત્તિમાર્ગવાળા સમાધિનિષ્ઠને ઈન્દ્રિયોની શક્તિ પણ વૃદ્ધિ પામીને સિદ્ધદશા આવે છે. (૩) સમાધિવાળાને જ્ઞાન ઘટતું નથી, પરંતુ અંતર્વૃત્તિ રહેતી હોવાથી ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણમાં શૂન્યભાવ વર્તે છે, એટલે જ્ઞાન ઘટી ગયું હોય એવું જણાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના પોષ વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળો ચોફાળ

૧.સદેહે બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર જઈ શકાય એવી સિદ્ધિને

ઓઢીને તે ઉપર છીંટની રજાઈ ઓઢી હતી ને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પરમહંસ તાલ-મૃદંગ વજાડીને કીર્તન બોલતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો અમારા ઉતારામાં અમારી પાસે રહેનારા જે સોમલો ખાચર આદિક હરિભક્ત તેમને અમે એક પ્રશ્ન પૂછ્યો છે, તેનો સર્વે પરમહંસ મળીને ઉત્તર કરો." પછી પરમહંસે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! એ પ્રશ્ન અમને સંભળાવો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સમાધિનિષ્ઠ પુરુષ થાય છે તેને તો માયા થકી પર સ્થિતિ થાય છે અને ભગવાનના સ્વરૂપનો પણ દૃઢ સંબંધ રહે છે. માટે એ સમાધિનિષ્ઠને તો જ્ઞાનશક્તિ તથા દેહ-ઇન્દ્રિયોની શક્તિ તે વૃદ્ધિ પામી જોઈએ; શા માટે જે, માયા થકી જે ચોવીસ તત્ત્વ થયાં છે તે જડ-ચૈતન્યરૂપ છે, પણ એકલાં જડ ન કહેવાય તેમ એકલાં ચૈતન્ય પણ ન કહેવાય. અને તે તત્ત્વમાં શક્તિ પણ સરખી ન કહેવાય; ઇન્દ્રિયો થકી અંતઃકરણમાં જાણપણું વિશેષ છે અને અંતઃકરણ થકી ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો દ્રષ્ટા જે જીવ તેમાં જ્ઞાન વિશેષ છે. તે જીવને જ્યારે સમાધિ થાય છે ત્યારે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના દ્રષ્ટાપણાનો ત્યાગ કરીને માયા પર જે બ્રહ્મ તે સરખો એ જીવ ચૈતન્ય થાય છે અને ભગવાનના સ્વરૂપનો સંબંધ રહે છે. તે સમાધિવાળાને કેટલાક એમ સમજે છે જે, 'જેને સમાધિ થાય છે તેને તો મોરે સમજણ હતી તેટલી પણ રહેતી નથી.' માટે એ સમાધિવાળાને જ્ઞાન તથા દેહ-ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે કે નથી પામતી ? એ પ્રશ્ન છે." પછી પરમહંસે જેવી જેની બુદ્ધિ પૂગી તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના એ પ્રશ્નનો ઉત્તર થયો નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ. એ પ્રશ્નનો તો એમ ઉત્તર છે જે, સાક્ષી જે બ્રહ્મ તે તો માયામાંથી ઉત્પન્ન થયું એવું જે ચોવીસ તત્ત્વાત્મક બ્રહ્માંડ તેને વિશે પ્રવેશ કરીને તેને ચૈતન્યમય કરે છે અને તેને સર્વ ક્રિયા કરવાની સામર્થી આપે છે. અને તે બ્રહ્મનો એવો સ્વભાવ છે જે, કાષ્ઠ

તથા પાષાણ જેવું જડ હોય તેને વિશે પ્રવેશ કરે ત્યારે તે ચાલે-હાલે એવું થઈ જાય છે. તે બ્રહ્મ સંગાથે સમાધિએ કરીને તુલ્યભાવને પામે ત્યારે એ જીવ પણ બ્રહ્મરૂપ કહેવાય છે અને તેને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયોની શક્તિ[૧] તો જ્યારે તપ ને નિવૃત્તિધર્મ ને વૈરાગ્ય તેણે યુક્ત યોગાભ્યાસ હોય તેને શુકજીના જેવી સિદ્ધદશા પ્રાપ્ત થાય છે. અને જેને તપ તથા નિવૃત્તિધર્મ તથા વૈરાગ્ય તેનું સામાન્યપણું હોય અને ધર્મ, અર્થ ને કામરૂપ જે પ્રવૃત્તિમાર્ગ તેને વિશે રહ્યો હોય તેને તો સમાધિ થાય તોય પણ એકલું જ્ઞાન જ વૃદ્ધિ પામે, પણ ઇન્દ્રિયોની શક્તિ વૃદ્ધિ પામીને સિદ્ધદશા ન આવે. અને જેમ જનક રાજા જ્ઞાની હતા તેવો જ્ઞાની થાય, પણ પ્રવૃત્તિમાર્ગવાળાને નારદ, સનકાદિક, શુકજીના જેવી સિદ્ધદશા ન પમાય. અને જે સિદ્ધ હોય તે તો શ્વેતદ્વીપ આદિક જે ભગવાનનાં ધામ તેને વિશે એ ને એ જ શરીરે કરીને જાય અને લોક-અલોક સર્વ ઠેકાણે એની ગતિ હોય; અને પ્રવૃત્તિમાર્ગવાળાને તો જનકની પેઠે કેવળ જ્ઞાનની જ વૃદ્ધિ થાય છે, પણ જ્ઞાન ઘટતું નથી. અને જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું તેમ તો થાય છે, ત્યાં શ્લોક છે –

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥[२]

એ શ્લોકનો એ અર્થ છે જે, 'જેને વિશે ભૂતપ્રાણીમાત્ર સૂતાં છે તેને વિશે સંયમી પુરુષ જાગ્યા છે અને જેને વિશે ભૂતપ્રાણીમાત્ર જાગ્યાં છે તેની કોરે સંયમી પુરુષ સૂતા છે.' માટે જે પુરુષની અંતરાત્મા સન્મુખ દૃષ્ટિ વર્તતી હોય તેને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણની કોરે શૂન્યભાવ[૩] વર્તે છે. તેને દેખીને અણસમજુ હોય તે એમ જાણે જે, 'સમાધિવાળાને જ્ઞાન ઓછું થઈ જાય છે.' પછી રજોગુણ-તમોગુણમાં તથા મલિન સત્ત્વગુણમાં રહીને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા જાય તેને એમ જ સૂઝે જે, 'સમાધિવાળાને જ્ઞાન ઓછું થઈ જાય છે', પણ એમ નથી જાણતો જે, 'હું દેહાભિમાની છું તે મૂર્ખાઈમાંથી

૧.દૂર રહ્યા થકા જોવા-સાંભળવાની કે કાંઈક લેવા-મૂકવાની સામર્થી ૨.ગીતા : ૨/૬૯ ૩.જાણે કે તે હોય જ નહિ તેમ તેના તરફની ઉદાસીનતા; ગૌણતા

કહું છું.' માટે **સમાધિવાળો તો દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણથી જુદો પડીને વર્તે છે તોપણ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે** અને પાછો ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણમાં આવીને વર્તે તોપણ પોતાને સમાધિને વિશે જે જ્ઞાન થયું છે તેનો નાશ થાય નહીં. અને તપ, નિવૃત્તિધર્મ અને વૈરાગ્ય તેને ગ્રહણ કરીને પ્રવૃત્તિમાર્ગનો ત્યાગ કરે તો જેમ જ્ઞાન વૃદ્ધિ પામ્યું છે તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણની શક્તિઓ પણ વૃદ્ધિ પામે અને નારદ, સનકાદિક, શુકજીના જેવી સિદ્ધગતિને પણ પામે."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૦॥૧૫૩॥

વચનામૃત-૨૧ : મુદ્દાનું

(તા.૭/૩/૧૮૨૨, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનને સર્વ કર્તા-હર્તા માનવા એટલી જ વાત જીવના કલ્યાણ માટે પૂરતી છે. (૨) વર્ણાશ્રમના ધર્મ વડે સંસારમાં કીર્તિ થાય ને દેહે સુખિયા રહેવાય, પણ કલ્યાણ ન થાય. (૩) પરોક્ષ ભગવાન તથા પરોક્ષ સાધુના જેવું જ પ્રત્યક્ષ ભગવાન તથા સંતનું માહાત્મ્ય સમજે એને કલ્યાણના માર્ગમાં સમજવાનું કાંઈ જ બાકી નથી; ને આ વાત આજે કે લાખ વર્ષે પણ સમજ્યે જ છૂટકો છે; કેમ જે, આ વાત કલ્યાણનો મુદ્દો છે. (૪) જીવ-ઈશ્વરની સ્વપ્નસૃષ્ટિ તેનાં કર્મ અનુસાર ભગવાન સર્જી આપે છે. (૫) દેશ, કાળ, કર્મ, માયાદિનું ભગવાન ચાલવા દે તેટલું જ ચાલે છે. (૬) સર્વ કર્તા એક ભગવાન જ છે, પરંતુ ભગવાને પોતાની ઈચ્છાથી જ્યાં જેનું પ્રધાનપણું રાખ્યું હોય ત્યાં તેનું પ્રધાનપણું જે સમજે છે તે જ્ઞાની કહેવાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના ફાગણ સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિર આગળ વિરાજમાન હતા અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી તથા શ્વેત પાઘ મસ્તક ઉપર બાંધી હતી અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદની આગળ પ્રેમાનંદસ્વામી આદિક સર્વે પરમહંસ વિષ્ણુપદ[1] બોલતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રહેવા દ્યો ને સર્વે સૂરત દઈને સાંભળો એક વાર્તા કરીએ છીએ જે, જેટલા કલ્યાણને અર્થે વ્યાસજીએ ગ્રંથ કર્યા છે તે સર્વે સૂરત[2] રાખીને અમે સાંભળ્યા. તે **સર્વે શાસ્ત્રમાં એ**

૧.જુઓ પેજ : ૭૨૭ ૨.ધ્યાન; એકાગ્રતા

જ સિદ્ધાંત છે અને જીવના કલ્યાણને અર્થે પણ એટલી જ વાત છે જે, આ સર્વ જગત છે તેના કર્તા-હર્તા એક ભગવાન છે. અને એ સર્વે શાસ્ત્રને વિશે ભગવાનનાં ચરિત્ર છે કાં ભગવાનના સંતનાં ચરિત્ર છે. અને વર્ણાશ્રમના ધર્મની જે વાર્તા છે અને તેનું ફળ જે ધર્મ, અર્થ અને કામ છે; તેણે કરીને કાંઈ કલ્યાણ થતું નથી અને કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મવતે તો સંસારમાં કીર્તિ થાય ને દેહે કરીને સુખિયો રહે એટલું જ ફળ છે. અને **કલ્યાણને અર્થે તો ભગવાનને સર્વ કર્તા-હર્તા જાણવા એ જ છે.**

અને જેવું પરોક્ષ ભગવાનના રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારનું માહાત્મ્ય જાણે છે તથા નારદ, સનકાદિક, શુકજી, જડભરત, હનુમાન, ઉદ્ધવ ઈત્યાદિક જે પરોક્ષ સાધુ તેનું જેવું માહાત્મ્ય જાણે છે તેવું જ પ્રત્યક્ષ એવા જે ભગવાન તથા તે ભગવાનના ભક્ત સાધુ તેનું માહાત્મ્ય સમજે તેને કલ્યાણના માર્ગમાં કાંઈએ સમજવું બાકી રહ્યું નહીં. તે આ વાર્તા એકવાર કહ્યે સમજો અથવા લાખ વાર કહ્યે સમજો, આજ સમજો અથવા લાખ વર્ષ કેડે સમજો પણ એ વાત સમજે જ છૂટકો છે. અને નારદ, સનકાદિક, શુકજી, બ્રહ્મા, શિવ એમને પૂછો તોપણ ડાહ્યા છે તે અનેક વાતની યુક્તિ લાવીને પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને પ્રત્યક્ષ સંત તેને જ કલ્યાણના દાતા બતાવે, અને જેવું પરોક્ષ ભગવાન ને પરોક્ષ સંતનું માહાત્મ્ય છે તેવું જ પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને પ્રત્યક્ષ સંતનું માહાત્મ્ય બતાવે. અને એટલો જેને દૃઢ નિશ્ચય થયો હોય તેને સર્વે મુદ્દો[1] હાથ આવ્યો અને કોઈ કાળે તે કલ્યાણના માર્ગ થકી પડે નહીં. જેમ બ્રહ્મા, શિવ, બૃહસ્પતિ અને પરાશરાદિક તે કામાદિકે કરીને ધર્મ થકી પડ્યા તોપણ પ્રત્યક્ષ ભગવાન ને પ્રત્યક્ષ સંત તેનો પરોક્ષના જેવો જો માહાત્મ્યે યુક્ત નિશ્ચય હતો તો કલ્યાણના માર્ગમાંથી પડ્યા નહીં. માટે **સર્વ શાસ્ત્રનું રહસ્ય આ વાર્તા છે.**"

અને તે જ દિવસ સાંજને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ ચડીને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા ને ત્યાં આંબાના વૃક્ષ હેઠે ઓટા ઉપર ઢોલિયે વિરાજમાન હતા

૧.જીવના આત્યંતિક મોક્ષ માટે જે કાંઈ જરૂરી છે તેનો મુખ્ય સાર; મેઈન પોઈન્ટ

અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને શ્વેત પાઘ માથે બાંધી હતી અને તે પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પનો તોરો વિરાજમાન હતો અને કાન ઉપર મોગરાનાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, તમને એક પ્રશ્ન પૂછીએ જે, 'જીવને સ્વપ્ન અવસ્થાને વિશે જે જે સ્વપ્નમાં સૃષ્ટિ દેખાય છે અને તે સ્વપ્નની સૃષ્ટિના જે ભોગ તેને જીવ ભોગવે છે, તે એ સૃષ્ટિરૂપે તે જીવ પોતે થાય છે કે એ જીવ પોતાના સંકલ્પે કરીને સ્વપ્નને વિશે એ સૃષ્ટિને સર્જે છે ? અને જેમ જીવને છે તેમ જ સર્વ બ્રહ્માદિક ઈશ્વર છે તેને પણ સ્વપ્નસૃષ્ટિ છે; તે પોતે એ સૃષ્ટિરૂપે થાય છે કે પોતે સંકલ્પે કરીને સર્જે છે ? કે એ જીવ-ઈશ્વર થકી પર જે પરમેશ્વર તે જ સ્વપ્નની સૃષ્ટિને સ્રજી આપે છે ?' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરો." પછી જેવી જેની બુદ્ધિ તેવું તેણે કહ્યું પણ કોઈથી યથાર્થ ઉત્તર થયો નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જીવ તથા ઈશ્વર એમાંથી કોઈ સ્વપ્નસૃષ્ટિને સર્જતા નથી અને પોતે પણ સ્વપ્નસૃષ્ટિરૂપે થતા નથી; એ તો એ **જીવ-ઈશ્વર થકી પર જે પરમેશ્વર કર્મફળપ્રદાતા છે તે એ જીવ-ઈશ્વરનાં કર્મને અનુસારે કરીને એ સ્વપ્નસૃષ્ટિને સર્જે છે.**[1] એ સ્વપ્નસૃષ્ટિને વિશે જે અસ્થિરપણું છે ને ભ્રાંતપણું છે તે તો દેશને યોગે કરીને પ્રવર્તે છે; કેમ જે, કંઠ દેશ છે તે એવો જ છે જે, એ સ્થળમાં અનંત ભાતની એવી સૃષ્ટિ દેખાઈ આવે. જેમ કાચનું મંદિર હોય તેમાં એક દિશે દીવો કર્યો હોય તો અનેક દીવા દેખાઈ આવે; તેમ કંઠ દેશને યોગે કરીને એક સંકલ્પ હોય તે અનંત રીતે દેખાય છે. અને જે જ્ઞાની હોય તે તો જ્યાં દેશનું પ્રધાનપણું હોય ત્યાં દેશનું જ સમજે, અને કાળનું પ્રધાનપણું હોય ત્યાં કાળનું જ

૧.શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે, **'न तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो भवन्त्यथ रथान् रथयोगान् पथः सृजते !'** સ્વપ્નમાં રથો નથી, રથોમાં જોડવાના અશ્વો નથી, જવાના માર્ગો નથી, પરંતુ સર્વ શક્તિમાન પરમાત્મા રથ, રથના અશ્વ અને માર્ગને સર્જી આપે છે. (બૃહદારણ્ય : ૪/૩/૧૦)

સમજે, અને કર્મનું પ્રધાનપણું હોય ત્યાં કર્મનું જ સમજે, અને પરમેશ્વરનું પ્રધાનપણું હોય ત્યાં પરમેશ્વરનું જ સમજે.

અને મૂર્ખ હોય તે તો જે કોઈક એક વાત સમજાઈ ગઈ તેને જ મુખ્ય જાણે. જો કાળની વાત સમજાણી હોય તો કાળને મુખ્ય જાણે, અને કર્મની વાત સમજાણી હોય તો કર્મને મુખ્ય જાણે, અને માયાની વાત સમજાણી હોય તો માયાને મુખ્ય જાણે, પણ જ્યાં જેનું પ્રધાનપણું તેને ત્યાં જુદું જુદું મૂર્ખને સમજતાં ન આવડે; અને જ્ઞાની હોય તે તો જે ઠેકાણે જેનું પ્રધાનપણું હોય તે ઠેકાણે તેનું જ પ્રધાનપણું લે. અને પરમેશ્વર છે તે તો દેશ, કાળ, કર્મ, માયા એ સર્વના પ્રેરક છે અને પોતાની ઈચ્છાએ કરીને દેશ-કાળાદિકનું પ્રધાનપણું રહેવા દે છે પણ સર્વે પરમેશ્વરને આધારે છે. જેમ શિશુમારચક્ર છે તે ધ્રુવમંડળને આધારે છે અને જેમ પ્રજા સર્વે રાજાને આધારે છે, તેમાં દીવાન હોય તથા વજીર હોય તેનું રાજા ચાલવા દે તેટલું ચાલે પણ ન ચાલવા દે ત્યારે એક અણુમાત્ર પણ ન ચાલે; તેમ **દેશ, કાળ, કર્મ, માયા તેનું પરમેશ્વર ચાલવા દે તેટલું ચાલે પણ પરમેશ્વરના ગમતા બહાર અણુમાત્ર પણ ન ચાલે. માટે સર્વકર્તા તે પરમેશ્વર જ છે.**" એટલી વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ પાછા દરબારમાં પધારતા હવા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૧॥૧૫૪॥**

વચનામૃત-૨૨ : બે સેનાના નિશાનનું – પ્રવૃત્તિ વિસાર્યાનું

(તા.૧૮/૩/૧૮૨૨, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) શૂરવીર સૈનિકની જેમ જે શૂરવીર ભક્ત છે તે ધામરૂપ જે નિશાન તેને પામવા માટે મરવા સુધીની તૈયારી રાખે છે ને કાયર સૈનિક જેવા જે ફોસી ભક્ત છે તે આકરા વર્તમાનધર્મથી ડરે છે; પણ શૂરવીર ભક્તને તો પિંડ-બ્રહ્માંડનો વિચાર જ ન આવે. (૨) મહારાજે પ્રવૃત્તિ સંબંધી સર્વે સ્મૃતિ ટાળવા માંદા પડી ગયા એટલી અંતર્વૃત્તિ કરી. પછી તેમાં અનેક આશ્ચર્યો દેખાયાં, તેમાં પણ ન લોભાણા ને મન, બુદ્ધિ આદિકને દાબ દીધો; આવું ચરિત્ર આપણને શીખવવા કર્યું છે. (૩) એકાંતિક ભક્ત પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને ને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યે યુક્ત ભક્તિ કરે, પણ બીજી કોઈ વાસના રાખે નહીં. (૪) ભગવાનનો જેવો પ્રતાપ છે તેવો જ સાધુનો પ્રતાપ છે. દા.ત. જેટલું રાજાનું રાજ્ય તેટલામાં રાણીનું પણ રાજ્ય કહેવાય. (૫) ભક્ત જો મૂર્તિરૂપી ચિંતામણિ ઝાલી રાખે તો સર્વ વાતની સિદ્ધિ થાય.

સંવત્ ૧૮૭૮ના ફાગણ વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ અર્ધરાત્રિને સમે જાગ્યા ને શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ દક્ષિણાદે મુખારવિંદે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન થયા હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને તે સમે સર્વે સાધુ તથા હરિભક્તને તેડાવ્યા. પછી પોતાના મુખારવિંદની આગળ તે સર્વેની સભા ભરાઈને બેઠી.

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ સાધુ પ્રત્યે બોલ્યા જે, "એક વાર્તા કરીએ તે સાંભળો જે, જેમ બે સેના હોય ને તે પરસ્પર લડવાને તૈયાર થઈ હોય ને બેયનાં નિશાન સામસામાં રોપ્યાં હોય; પછી બેયના મનમાં એમ હોય જે, 'આપણું નિશાન છે તે એના નિશાનને ઠેકાણે માંડીએ ને એનું નિશાન લઈ લઈએ.' પણ એવો વિચાર નથી થતો જે, 'એના નિશાન લગી જઈશું તેમાં તો કેટલાકનાં માથાં પડશે ને લોહીની નદી ચાલશે.' તેનો તો એને ભય નથી; કાં જે, શૂરવીર હોય તેને મરવાની બીક હોય નહીં. અને જે કાયર છે તે તો ભાગ્યાના હજારો વિચાર કરે છે અને એમ પણ વિચાર કરે છે જે, 'આપણી ફોજ જીતશે તો કોઈકનું ધન, હથિયાર હશે તે લૂંટી લઈશું.' અને તે બેય રાજાના જે શૂરવીર છે તેને તો મરવાનો પણ ભય નથી ને લૂંટવાનો પણ લોભ નથી; પણ તેનું નિશાન લેવું ને પોતાની જીત કરવી એવો જ એક સંકલ્પ છે. એ તો દૃષ્ટાંત છે, એનું સિદ્ધાંત તો એ છે જે, **નિશાનને ઠેકાણે તો ભગવાનનું ધામ છે અને રાજાના શૂરવીરને ઠેકાણે તો ભગવાનના દૃઢ ભક્ત છે.** તેને તો આ સંસારને વિશે માન થાઓ અથવા અપમાન થાઓ, દેહને સુખ થાઓ અથવા દુઃખ થાઓ, શરીર રોગી રહો અથવા નીરોગી રહો, દેહ જીવો અથવા મરો, પણ એને કોઈ જાતનો હૈયામાં ઘાટ નથી જે, 'આપણે આટલું દુઃખ થશે કે આપણે આટલું સુખ થશે.' એ બેમાંથી કોઈ જાતનો હૈયામાં ઘાટ નથી. એ ભક્તજનના હૈયામાં તો એ જ દૃઢ નિશ્ચય છે જે, **'આ દેહે કરીને ભગવાનના ધામમાં નિવાસ કરવો છે પણ વચમાં ક્યાંઈ લોભાવું નથી.'** અને કાયરને ઠેકાણે જે દેહાભિમાની એવા ભગવાનના

ભક્ત છે તેને તો પ્રભુ ભજ્યામાં હજાર જાતના ઘાટ થાય છે જે, 'જો કરડાં વર્તમાન થશે તો નહિ નભાય ને સુગમ વર્તમાન હશે તો નભાશે.' અને વળી એવો પણ વિચાર કરે જે, 'આવો ઉપાય કરીએ તો સંસારમાં પણ સુખિયા થઈએ અને નભાશે તો હળવા હળવા સત્સંગમાં નભીશું.' એવો ભક્ત હોય તે કાયરને ઠેકાણે જાણવો. અને **શૂરવીર જે ભગવાનના દૃઢ ભક્ત હોય તેને તો પિંડ-બ્રહ્માંડ સંબંધી કોઈ જાતનો ઘાટ ન થાય."**

પછી શ્રીજીમહારાજે [૧] પોતાના વૃત્તાંતની વાર્તા કરવા માંડી જે, "અમે અમદાવાદમાં શ્રીનરનારાયણ દેવની પ્રતિષ્ઠા કરવા ગયા હતા ત્યારે હજારો માણસનો મેળો ભરાયો હતો. પછી જ્યારે શ્રીનરનારાયણ દેવની પ્રતિષ્ઠા થઈ રહી અને અમદાવાદના બ્રાહ્મણો ચોરાશી જમી રહ્યા પછી અમે સાબદા[૨] થઈને ચાલી નીસર્યા, તે જેતલપુરમાં જઈને રાત રહ્યા. પછી ત્યાં જઈને એવો વિચાર કરવા માંડ્યો જે, 'જેટલાં માણસ દેખ્યાં છે ને જેટલી પ્રવૃત્તિ દેખી છે તેને ટાળી નાંખવી.' પછી તેને વિસાર્યાને અર્થે હૈયામાં અતિશય દુઃખ થયું, તેણે કરીને શરીરે પણ માંદા થઈ ગયા. પછી ત્યાં થકી ધોળકે જઈને રાત રહ્યા અને ધોળકાના ચાલ્યા એ ને એ વિચારમાં ગામ કોઠ્યને પાસે ગણેશ ધોળકાની રાણ્યોમાં[૩] જઈને રાત રહ્યા. તે વિચાર એવો કરવા માંડ્યો જે દેહની સ્મૃતિ ન રહી. **પછી વિચારતાં વિચારતાં સર્વે પ્રવૃત્તિને વિસારી મેલી ને જેવા અમે કાંકરીએ તળાવ ઊતર્યા નહોતા ને મેળો પણ ભરાયો નહોતો ને ત્યારે કોઈ જાતનો ઘાટ નહોતો, તેવી રીતે સર્વ ઘાટ ટાળી નાંખ્યા.** અને જ્યારે લૌકિક ઘાટ મટી ગયા ત્યારે અંતર્દષ્ટિ રહેવા માંડી. પછી અલૌકિક આશ્ચર્ય દેખાવા માંડ્યાં અને દેવતા સંબંધી જે ભોગ છે તે દેખાવા માંડ્યા ને અનંત પ્રકારનાં વિમાન ને અનંત પ્રકારની અપછરા ને અનંત પ્રકારનાં વસ્ત્ર, અનંત પ્રકારના અલંકાર તે જેમ અહીં મૃત્યુલોકને વિશે છે તેમ જ ત્યાં દેખાવા લાગ્યાં; પણ અમારા અંતરમાં તો એક ભગવાન વિના બીજું કાંઈ ગમ્યું નહીં. ને જેમ અહીંના પંચવિષય તે

૧.ભક્તોને શીખવવા માટે ૨.તૈયાર ૩.રાયણનાં વૃક્ષવાળા વિસ્તારમાં

અમને તુચ્છ ભાસ્યા ને તેમાં અમારું મન લોભાયું નહિ, તેમ જ દેવલોક, બ્રહ્મલોક પર્યંત અમારું મન ક્યાંય લોભાયું નહીં. તેને દેખીને દેવતા સર્વે અમારાં વખાણ કરવા માંડ્યા જે, 'તમે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત ખરા; કેમ જે, તમારું મન ભગવાનને મૂકીને ક્યાંય લોભાતું નથી.' પછી તેમનાં વચન સાંભળીને અમારે હૈયાને વિશે સુધી હિંમત આવી.

પછી અમે મનને કહ્યું કે, તારું જેવું રૂપ છે તેવું હું જાણું છું. જો ભગવાન વિના બીજાં પદાર્થનો ઘાટ ઘડ્યો તો તારા ભૂકા કરી નાંખીશ. તેમ જ બુદ્ધિને કહ્યું જે, ભગવાન વિના બીજો નિશ્ચય કર્યો તો તારી વાત છે. તેમ જ ચિત્તને કહ્યું જે, ભગવાન વિના બીજું ચિંતવન કર્યું તો તારા પણ ભૂકા કરી નાંખીશ. તેમ જ અહંકારને કહ્યું જે, ભગવાનના દાસત્વપણા વિના બીજું અભિમાન ધર્યું તો તારો નાશ કરી નાંખીશ. પછી તો અમારે જેમ આ લોકના પદાર્થની અત્યંત વિસ્મૃતિ થઈ હતી તેમ જ દેવલોક-બ્રહ્મલોકના પદાર્થની પણ અત્યંત વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ. અને જ્યારે એ સર્વે સંકલ્પ ટળી ગયા ત્યારે સંકલ્પનો મંદવાડ હતો તે પણ ટળી ગયો. એવી રીતે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને વર્તવું." એમ શ્રીજીમહારાજે પોતાનું વૃત્તાંત ભક્તજનના કલ્યાણને અર્થે કહ્યું ને પોતે તો સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ નારાયણ છે.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વાસુદેવમાહાત્મ્યને વિશે એકાંતિક ભક્તના ધર્મ કહ્યા છે જે, **'એકાંતિક ભક્ત હોય તે પોતાનું રૂપ દેહ માને નહિ ને પોતાને ચૈતન્યરૂપ માને અને સ્વધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય તેણે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરે ને એક ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થની વાસના રાખે નહીં.' અને એ જ્યારે એ ભગવાનને ભજીને આવી રીતનો સાધુ થયો ત્યારે સાધુ થકી કોઈ બીજી મોટી પદવી નથી.** જેમ રાજા હોય ને તેની રાણી હોય, તે જેટલામાં રાજાનું રાજ્ય છે તેટલામાં રાણીનું રાજ્ય પણ કહેવાય અને જેવો રાજાનો હુકમ ચાલે તેવો જ રાણીનો પણ હુકમ ચાલે; તેમ ભગવાનનો જેવો પ્રતાપ છે તેવો જ એ સાધુનો પણ પ્રતાપ છે. માટે તુચ્છ એવાં જે સંસારનાં સુખ તે સાધુને ઇચ્છવાં નહિ; કાં જે, એ સાધુ

જ્યારે ભગવાનના ધામને પામે છે ત્યારે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના પતિ જે બ્રહ્માદિક ઈશ્વર તે ભગવાનને અર્થે જેમ અનંત પ્રકારની ભેટ-સામગ્રીઓ લાવે છે તેમ સાધુને અર્થે પણ લાવે છે, ને ભગવાનને પ્રતાપે કરીને એ સાધુ અલૌકિક ઐશ્વર્ય-સામર્થીને પામે છે. એવો મોટો વિચાર હૈયામાં રાખીને એક ભગવાન વિના બીજું કાંઈ પણ મનમાં ઈચ્છવું નહીં.

અને જેમ હાથમાં ચિંતામણિ આવી ત્યારે તે ચિંતામણિને જતન કરીને રાખવી; કેમ જે, જો હાથમાં ચિંતામણિ છે તો જે પદાર્થને ઈચ્છશે તે પદાર્થને આપશે; તેમ **ભગવાનના ભક્તને ભગવાનની મૂર્તિરૂપી ચિંતામણિને ઝાલી રાખવી પણ તેને મૂકવી જ નહિ, તો એને સર્વે વાતની સિદ્ધિ થશે.**" **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૨॥૧૫૫॥**

વચનામૃત-૨૩ : લૂક તથા હિમનું

(તા.૩૧/૫/૧૮૨૨, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મન જીવની જ્ઞાનમય વૃત્તિને પ્રસરવાનું અસાધારણ સાધન છે. (૨) જેમ શિયાળાના હિમથી ને ઉનાળાની લૂથી માણસ મરી જાય છે, તેમ સુખદાયક વિષયમાં સુખ માનીને જીવ કલ્યાણના માર્ગથી પડી જાય છે, તેમજ દુઃખદાયી વિષયમાં દુઃખી થઈને પડી જાય છે. (૩) જેનું મન સારા-ભૂંડા વિષયને દેખીને ટાઢું કે ગરમ ન થાય ને નિર્વિકારીપણે ભગવાનમાં જ આસક્ત રહે તે પરમભાગવત સંત છે.*

સંવત્ ૧૮૭૮ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ વિરાજમાન હતા ને મસ્તક ઉપર ધોળી પાઘ બાંધી હતી ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "આજ તો અમે મનનું રૂપ વિચારી જોયું, તે મન જીવ થકી જુદું ન દેખાયું; **મન તો જીવની જ કોઈક**

કિરણ છે[1] પણ જીવ થકી જુદું નથી. અને મનનું રૂપ તો એવું દેખાયું જે, જેમ ઉનાળામાં લૂક હોય તથા જેમ શિયાળામાં હિમ હોય તેવું મનનું રૂપ દેખાયું. અને જેમ માણસના દેહમાં લૂક પેસે તથા હિમ પેસે ત્યારે તે માણસ મરી જાય છે; તેમ એ મન ઈન્દ્રિયો દ્વારે થઈને જ્યારે વિષય સન્મુખ જાય છે ત્યારે તે વિષય જો દુઃખદાયી હોય તો મન તપીને ઉનાળાની લૂક[2] જેવું થાય છે, અને તે વિષય જો સુખદાયક હોય તો તેને વિશે મન શિયાળાના હિમ[3] જેવું થાય છે. તે જ્યારે દુઃખદાયી વિષયને ભોગવીને લૂક સરખું ઊનું થઈને જીવના હૃદયમાં પેસે છે ત્યારે જીવને અતિશય દુખિયો કરીને કલ્યાણના માર્ગમાંથી પાડી નાંખે છે; એ તે લૂક લાગીને મરે તેમ જાણવું. અને જ્યારે એ મન સુખદાયી વિષયમાં સુખને ભોગવે ત્યારે ટાઢું હિમ સરખું થઈને જીવના હૃદયમાં પેસે છે અને જીવને સુખિયો કરીને કલ્યાણના માર્ગથી પાડી નાંખે છે; એ તે હિમાળાનો વા આવે ને મરે તેમ જાણવું. માટે જેનું મન ભૂંડા વિષયને દેખીને તપે પણ નહિ અને સારા વિષયને દેખીને ટાઢું પણ થાય નહિ, એવી રીતે જેનું મન અવિકારી રહેતું હોય તેને પરમભાગવત સંત જાણવા. અને એવું મન થવું એ કાંઈ થોડી વાત નથી.

અને મનનો તો કેવો સ્વભાવ છે ? તો જેમ બાળક હોય તે સર્પને, અગ્નિને તથા ઉઘાડી તલવારને ઝાલવા જાય, તે જો ઝાલવા ન દઈએ તોપણ દુઃખી થાય અને જો ઝાલવા દઈએ તોપણ દુઃખી થાય; તેમ જો મનને વિષય ભોગવવા ન દઈએ તોપણ દુઃખી થાય ને જો ભોગવવા દઈએ તોપણ વિમુખ થઈને અતિશય દુઃખી થાય. માટે **જેનું મન ભગવાનને વિશે આસક્ત થયું છે ને વિષયને યોગે કરીને ટાઢું-ઊનું થતું નથી તેને જ સાધુ જાણવા." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૩॥૧૫૬॥**

૧.જીવમાંથી નીકળતી જ્ઞાનરૂપ વૃત્તિને પ્રસરવાનું માધ્યમ છે. તાત્ત્વિક રીતે મન માયાજન્ય જડ પદાર્થ છે, પણ વચ.અં.૬ મુજબ મન દ્વારા જે કાંઈ થાય છે તે જીવની ચૈતન્યવૃત્તિનું જ કાર્ય હોવાથી શ્રીહરિ મનને જ કિરણ કહે છે. ૨.ઉનાળાના ગરમ પવન ૩.કડકડતી ઠંડીનો વાયરો

વચનામૃત-૨૪ : સાંખ્ય અને યોગનિષ્ઠાનું

(તા.૨૬/૭/૧૮૨૨, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સાંખ્યનિષ્ઠાવાળાને સમજણનું બળ હોય તેથી સર્વથી વૈરાગ્ય પામીને પરમેશ્વરને વિશે જ દૃઢ પ્રીતિ રાખે. (૨) યોગનિષ્ઠાવાળાને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિનું જ બળ હોય અને સમજણનું બળ ઓછું હોય તેથી વિષમ દેશકાળે બીજે પણ હેત થઈ જાય. (૩) સાંખ્યનિષ્ઠા અને યોગનિષ્ઠા એ બેય એકને વિશે હોય તો તેને કાંઈ વાંધો ન રહે.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના શ્રાવણ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ ચઢીને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા ને ત્યાં ચોતરા ઉપર ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પાઘને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો તોરો ધારણ કર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનને વિશે અચળ નિષ્ઠાવાળા જે ભક્ત હોય તેને કોઈ જાતનો વિક્ષેપ આડો આવે કે ન આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો **યોગનિષ્ઠા** છે ને બીજી **સાંખ્યનિષ્ઠા** છે. તેમાં યોગનિષ્ઠાવાળો જે ભગવાનનો ભક્ત તે ભગવાનના સ્વરૂપમાં પોતાની અખંડ વૃત્તિ રાખે. અને સાંખ્યનિષ્ઠાવાળો જે ભગવાનનો ભક્ત તે તો મનુષ્યનાં સુખ તથા સિદ્ધ, ચારણ, વિદ્યાધર, ગંધર્વ, દેવતા એ સર્વેનાં જે સુખ તેને સમજી રાખે તથા ચૌદ લોકની માંહિલી કોરે જે સુખ છે તે સર્વેનું પરિમાણ કરી રાખે જે, 'આ સુખ તે આટલું જ છે'; અને એ સુખની કેડ્યે જે દુઃખ રહ્યું છે તેનું પણ પરિમાણ કરી રાખે. પછી દુઃખે સહિત એવાં જે એ સુખ તે થકી વૈરાગ્યને પામીને પરમેશ્વરને વિશે જ દૃઢ પ્રીતિ રાખે. **એવી રીતે સાંખ્યનિષ્ઠાવાળાને તો સમજણનું બળ હોય.**

અને યોગનિષ્ઠાવાળાને તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવી

તેનું જ બળ હોય; પણ કોઈક વિષમ દેશકાળાદિકને યોગે કરીને કોઈક વિક્ષેપ આવે તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રહેતી હોય તે કાંઈક બીજે પણ ચોંટી જાય. કેમ જે, યોગનિષ્ઠાવાળાને સમજણનું બળ થોડું હોય; માટે કાંઈક વિઘ્ન થઈ જાય ખરું. અને **સાંખ્યનિષ્ઠા ને યોગનિષ્ઠા એ બે જો એકને વિશે હોય તો પછી કાંઈ વાંધો જ ન રહે.**

અને એવો જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે તો ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં લોભાય જ નહિ અને એમ સમજે જે, 'ભગવાનનું જે અક્ષરધામ ને તે ધામને વિશે રહી એવી જે ભગવાનની મૂર્તિ ને તે ધામને વિશે રહ્યા એવા જે ભગવાનના ભક્ત તે વિના જે જે લોક છે ને તે લોકને વિશે રહ્યા એવા જે દેવ છે ને તે દેવના જે વૈભવ છે તે સર્વે નાશવંત છે.' એમ જાણીને એક ભગવાનને વિશે જ દૃઢ પ્રીતિ રાખે છે. માટે એવા ભક્તને તો કોઈ જાતનો વિક્ષેપ આવતો નથી."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૪॥૧૫૭॥

વચનામૃત-૨૫ : વાસનિક ત્યાગી અને નિર્વાસનિક ગૃહીનું

(તા.૮/૮/૧૮૨૨, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) વાસનાવાળો ત્યાગી દેહ મૂકીને મૃત્યુલોક કે દેવલોકમાં મોટો ગૃહસ્થ થશે અને ત્યાં અનેક ભોગો ભોગવશે; પછી પશ્ચાતાપ કરી નિર્વાસનિક થશે ત્યારે ધામમાં જશે. (૨) ઉકા ખાચરની જેમ જેને સંતની સેવા વિના રહેવાય નહિ તેની મલિન વાસના નાશ પામી જાય છે. (૩) ગૃહસ્થ જ્યારે ગરીબ હોય ત્યારે જેવી પ્રીતિ ને દીનપણું હોય તેવું જ ઈન્દ્ર-બ્રહ્માનું રાજ્ય આવે તોપણ રહે, અને ત્યાગી જેવો પ્રથમ ગરીબ ને દીન થઈ સંતની ટેલ-ચાકરી કરતો હોય તેમ ને તેમ પોતામાં ભગવાન જેવાં ઐશ્વર્ય આવે તોપણ કરતો રહે ને સાધુ સાથે બરોબરિયાપણું કરે નહિ, તો એવા ત્યાગી-ગૃહી ઉપર ભગવાન અતિશય પ્રસન્ન થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના શ્રાવણ વદિ ૬ છઠ્ઠને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં દક્ષિણાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વે પરમહંસને કહ્યું જે, "સાંભળો, અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, 'એક તો ભગવાનનો ભક્ત ત્યાગી છે ને દેહે કરીને તો સર્વ વર્તમાન દૃઢ રાખે છે ને અંતરમાં તો વિષય ભોગવવાની વાસના અતિશય તીખી છે, તોપણ દેહે કરીને તો ભ્રષ્ટ થતો નથી, એવો તો ત્યાગી છે. અને બીજો ભક્ત છે તે તો ગૃહસ્થાશ્રમી છે ને તેને તો દેહે કરીને ધન-સ્ત્રીનો પ્રસંગ છે ને અંતરમાં તો સર્વે પ્રકારે નિર્વાસનિક છે. એ બેય જણા જ્યારે દેહ મૂકશે ત્યારે એ બેય શી ગતિને પામશે ? એ બેય તે સરખી ગતિને પામશે ? કે અધિક-ન્યૂન થશે ?' એ બેયનો વિક્તિએ કરીને જુદો જુદો ઉત્તર આપો."

પછી ગોપાળાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "એ ત્યાગી જ્યારે દેહ મૂકશે ત્યારે એને વિષય ભોગવવાની અંતરમાં તીખી વાસના છે, માટે એને તો ભગવાન મૃત્યુલોકને વિશે અથવા દેવલોકને વિષે મોટો ગૃહસ્થ કરશે અને અતિશય વિષયભોગ પ્રાપ્ત થશે. તે જેવા 'ભગવદ્‌ગીતા'માં[1] યોગભ્રષ્ટને[2] ભોગ કહ્યા છે તેવા ભોગને દેવલોકમાં ભોગવશે. અને એ ગૃહસ્થ હરિભક્ત છે તે તો દેહ મૂકશે ત્યારે નિર્વાસનિક છે માટે ભગવાનનું જે બ્રહ્મપુર ધામ તેને પામશે ને ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં નિવાસ કરીને રહેશે. અને પ્રથમ કહ્યો જે ત્યાગી તે તો વિષય ભોગવીને જ્યારે તૃપ્ત થશે, ત્યારે તે વિષય થકી વૈરાગ્યને પામીને ને મનમાં પશ્ચાતાપ કરીને ભગવાનનું ભજન કરશે. પછી નિર્વાસનિક થઈને ભગવાનના ધામમાં જશે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ઠીક કહ્યું; એનો ઉત્તર એ જ છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવી દૃઢ વાસના હોય ને તેની જેને ટાળવાની ઇચ્છા હોય તો તે શો ઉપાય કરે ત્યારે ટળે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેવું ઉકા ખાચરને સંતની સેવા કર્યાનું વ્યસન પડ્યું છે તેવી રીતે ભગવાન તથા ભગવાનના સંત તેની સેવા કર્યાનું જેને વ્યસન પડે ને તે વિના એક ક્ષણમાત્ર પણ રહેવાય નહિ, તો એના અંતઃકરણની જે મલિન વાસના તે સર્વે નાશ પામી જાય છે."**

૧.અધ્યાય : ૬/૪૧-૪૨માં ૨.સાધનાના માર્ગેથી પડી ગયેલ સાધકને

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જેણે કરીને ભગવાન અતિશય રાજી થાય એવું કયું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે ઘરમાં એક મણ અન્ન મળતું હોય ને ત્યારે જેવી સંતની ઉપર પ્રીતિ હોય ને જેવું દીનપણું હોય, અને પછી તેને એક ગામનું રાજ્ય આવે અથવા પાંચ ગામનું રાજ્ય આવે અથવા પચાસ ગામનું રાજ્ય આવે અથવા સો ગામનું રાજ્ય આવે અથવા સર્વે પૃથ્વીનું રાજ્ય આવે તોપણ સંતની આગળ જેવો કંગાળ હતો ને દીન-આધીન રહેતો તેવો ને તેવો જ પ્રીતિએ યુક્ત થકો દીન-આધીન રહે; તેમજ ઈન્દ્રલોક તથા બ્રહ્મલોકનું રાજ્ય પામે તોપણ સંતની આગળ તેવો ને તેવો જ દીન-આધીન રહે. **અને ત્યાગી હોય ને તે જેવો પ્રથમ ગરીબ હોય અને જેમ સૌ સંતની ટેલ-ચાકરી કરતો હોય, તેવી ને તેવી જ પોતામાં ભગવાનના જેવાં ઐશ્વર્ય આવે તોપણ કરતો રહે પણ સાધુ સાથે પિતરાઈદાવો[1] બાંધે નહિ ને બરોબરિયાપણું કરે નહિ એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તેની ઉપર ભગવાન અતિ પ્રસન્ન થાય છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૫॥૧૫૮॥

વચનામૃત-૨૬ : ભક્તિમાં અંતરાય કરતાં આત્મજ્ઞાનાદિકને પાછાં પાડવાંનું (તા.૨૮/૮/૧૮૨૨, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને જે ન ગમતું હોય તે ન જ કરવું. (૨) ભગવાન ભજવામાં અંતરાય કરતાં એવાં સગાં-વહાલાં અને સ્વભાવનો શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો. (૩) બીજાં સાધનને પાછાં પાડીને પણ ભક્તિને જ મુખ્ય રાખવી. (૪) ભગવાનના ભક્તનો તો ગુણ જ લેવો ને પોતાનો તો અવગુણ જ લેવો. (૫) ભગવાન તથા ગુરુ જેમ વઢીને કહે તેમાં જે સવળું લે તેની ઉપર તેમને હેત થાય છે, અવળું લે તેના ઉપર નહીં.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના ભાદરવા સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.સમાન હક, અધિકાર કે માન-મોટ્યપનો દાવો-હઠાગ્રહ

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને તથા ભગવાનના ભક્તને જે ન ગમતું હોય તે ન જ કરવું** અને પરમેશ્વરને ભજ્યામાં અંતરાય કરતાં હોય ને તે પોતાનાં સગાં-વહાલાં હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો અને ભગવાનને ન ગમે એવો કોઈક પોતામાં સ્વભાવ હોય તો તેનો પણ શત્રુની પેઠે ત્યાગ કરવો, પણ ભગવાનથી જે વિમુખ હોય તેનો પક્ષ લેવો નહિ; જેમ ભરતજીએ પોતાની માતાનો[1] પક્ષ ન લીધો. અને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો સૌથી વિશેષે પોતામાં જ અવગુણ ભાસે. અને **જે બીજામાં અવગુણ જુવે અને પોતામાં ગુણ પરઠે તે તો સત્સંગી છે તોપણ અર્ધો વિમુખ છે.**

અને ભગવાનના ભક્તને તો ભગવાનની ભક્તિ કરતાં આત્મજ્ઞાન તથા વૈરાગ્ય તથા ધર્મ તે જો અંતરાય કરતાં હોય તો તેને પણ પાછાં પાડીને ભગવાનની ભક્તિનું જ મુખ્યપણું રાખવું. અને જો ભક્તિને વિષે સહાયરૂપ થતા હોય તો તો એ ઠીક છે એમ સમજે, તે જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય.

અને જેને બીજાનો અવગુણ આવે ને પોતામાં ગુણ પરઠે તે તો ગમે તેવો મોટો હોય તોપણ તેને કલ્યાણના માર્ગમાં વિઘ્ન થાય છે. જેમ રાધિકાજી ઘણાં મોટાં હતાં અને ભગવાનને વિશે પ્રેમ પણ અતિશય હતો, પણ જ્યારે પોતામાં ગુણ માન્યો અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે અવગુણ માન્યો ત્યારે પોતાના પ્રેમમાં તમોગુણનો ભાગ આવ્યો. પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા શ્રીદામા સાથે વઢવેડ કરી. પછી શ્રીદામાનો શાપ થયો. તેણે કરીને ગોલોકમાંથી પડીને [2] ગુજરને ઘેર અવતાર લીધો અને ભગવાન વિના અન્ય[3] પુરુષ હતો તેને ધણી કર્યો; એવા મહામોટા લાંછનને પામ્યાં. અને શ્રીદામા હતો તેણે પણ પોતામાં ગુણ માન્યો અને રાધિકામાં અવગુણ પરઠ્યો, તો રાધિકાનો શાપ પામીને [4] દૈત્ય થવું પડ્યું.

૧.કૈકેયીનો ૨.પશુપાલન કરનાર વૃષભાનુ નામના વૈશ્યની પુત્રી રૂપે ૩.રાપાણ નામનો વૈશ્ય ૪.શંખચૂડ નામનો

અને એ ધામમાંથી તો પડવાની રીત નથી ને જે પડ્યા તે તો ભગવાનની ઈચ્છા એવી હતી; તોપણ ભગવાને એમ જણાવ્યું જે, 'જે રાધિકાજી જેવો મોટો હોય ને તે પોતામાં ગુણ માનીને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લે તો તે પણ પડી જાય, તો બીજાની શી ગણતી ?' **માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો સર્વે સત્સંગીનો ગુણ જ લેવો ને પોતાનો તો અવગુણ જ લેવો.** એવી રીતે સમજતો હોય ને થોડી બુદ્ધિ હોય તોપણ તેનો સત્સંગ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતો જાય; અને તે વિના તો ઝાઝી બુદ્ધિ હોય તોપણ દિવસ દિવસ પ્રત્યે સત્સંગમાંથી પાછો હઠતો જાય અને અંતે જાતાં નિશ્ચય વિમુખ થાય. અને વળી એ રીત તો સર્વ ઠેકાણે છે જે, **જે ચાકર હોય અથવા શિષ્ય હોય તેને રાજા હોય અથવા ગુરુ હોય તે જેમ વઢીને કહેવા માંડે તેમાં જે સવળું લેતો જાય[1] તો તે ઉપર રાજા તથા ગુરુને અતિશય હેત થાય છે અને જેને શિખામણની વાત કહે ને અવળું લે તો તે ઉપર હેત થતું નથી;** તેમ જ ભગવાનની પણ રીત છે જે, જેને શિખામણની વાત કહે ને સવળું લે તો તે ઉપર હેત થાય છે પણ જે અવળું લે તે ઉપર થતું નથી." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૬॥૧૫૯॥**

વચનામૃત-૨૭ : મલિન વાસના ન રહે ત્યારે મોટા રાજી થાય તેનું

(તા.૨૫/૧૧/૧૮૨૨, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મહારાજ કહે : અમને પોતા માટે ક્યારેય ક્રોધ આવતો નથી પરંતુ કોઈ ધર્મ લોપે, ગરીબને પીડે અથવા અન્યાયનો પક્ષ લે ત્યારે લગારેક ક્રોધ આવે છે પણ રહેતો નથી ને આંટી પણ બંધાતી નથી. (૨) મહારાજનો મહિમા અને સાધુના ધર્મો વિચારી મુક્તાનંદસ્વામી પણ તત્કાળ ક્રોધને ટાળી દેતા હતા. (૩) જેને કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને મોટા પુરુષ રાજી થાય તેમ જ કરવું. (૪) ભગવાન સર્વનાં અંતરમાં છે તેથી કોઈને દુખવીએ તો ભગવાન દુખાય છે, માટે કોઈને દુખવવા નહીં. (૫) ઉપાસના માટે ભગવાને ત્યાગનો પક્ષ મોળો પાડીને પણ મંદિર કરાવી ભક્તિ પ્રવર્તાવી છે.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં દક્ષિણાદે દ્વાર ઓરડાની

૧.પોતાનું હિત કરનારું જ માનતો રહે

ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે ગુલદાવદીનાં ધોળાં ને પીળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પાઘમાં બે કોરે તોરા લટકતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "તમારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે શે નિમિત્તે થાય છે ? અને કેટલું નિમિત્ત હોય ત્યારે ક્રોધ થાય છે ? અને અમારે તો એકથી લાખ રૂપિયા સુધી બગાડ કરે તોપણ પોતા સારુ તો ક્રોધ આવે નહિ અને જ્યારે ધર્મલોપ કરે અથવા બળિયો હોય તે ગરીબને પીડે અથવા અન્યાયનો પક્ષ લે, ત્યારે તેની ઉપર અમારે કોઈકને અર્થે લગારેક ક્રોધની ચટકી આવે છે, પણ પોતા સારુ તો લેશમાત્ર ક્રોધ આવતો નથી; અને કોઈક સારુ આવે છે તે પણ ક્ષણમાત્ર પણ નથી રહેતો ને આંટી પણ બંધાતી નથી. તેમ તમારે કેવી રીતે આવે છે ને કેવી રીતે ટળે છે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "કોઈક પદાર્થને યોગે તથા કોઈકની અવળાઈ દેખાય, તેને યોગે તે ઉપર ક્રોધ થાય પણ તત્કાળ શમી જાય છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એવું તમારે વિચારનું બળ રહે છે તે શાને યોગે રહે છે ?" ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, **"એક તો ભગવાનનું માહાત્મ્ય વિચારીને એમ સમજાય છે જે, 'જે રીતે ભગવાનનો કુરાજીપો થાય તે સ્વભાવ રાખવો નથી.' અને બીજો શુકજી ને જડભરત જેવા સંતનો માર્ગ જોઈને એમ વિચાર રહે છે જે, 'સાધુમાં એવો અયોગ્ય સ્વભાવ ન જોઈએ."**

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કામ-ક્રોધાદિકના જોરને હઠાવે એવો જે વિચાર તે તો ગુણ થકી પર છે, ને એ તમારા જીવમાં રહ્યો છે. અને એવી રીતે કામ-ક્રોધાદિક ગુણને હઠાવે એવું જે જોર છે તે પૂર્વજન્મનો સંસ્કાર છે. અને તમારું એટલું તો અમને જણાય છે જે, 'તમારે જે જે માયિક પદાર્થનો યોગ થાય તેની આંટીમાં પ્રથમ તો આવી જવાય પણ અંતે જતાં એના બંધનમાં રહેવાય નહિ, બંધન તોડીને નીકળાય ખરું."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "પ્રથમ આવરણ થઈ જાય એવી કાચ્યપ રહે છે તે શાને યોગે રહે છે?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દેશ-કાળાદિક જે આઠ છે તેમાં જેવું પૂર્વસંસ્કારમાં જોર છે તેવું જ એક-એકમાં છે, માટે જ્યારે એનો યોગ થાય ત્યારે જરૂર બંધન થાય છે અને પૂર્વના સંસ્કારનું જોર રહેવા દેતાં નથી. અને જો સંસ્કારમાં લખ્યું એટલું જ સુકૃત-દુષ્કૃત થાય તો વેદ, શાસ્ત્ર ને પુરાણ તેને વિશે વિધિ-નિષેધના ભેદ કહ્યા છે જે, 'આ કરવું ને આ ન કરવું' તે સર્વે ખોટું થઈ જાય; તે એ મોટાનાં કરેલાં શાસ્ત્ર તો ખોટાં થાય જ નહીં. અને જય-વિજય હતા તેણે જો અયોગ્ય ક્રિયા કરી તો જે ઠેકાણે કાળ, કર્મ ને માયા નથી એવું જે ભગવાનનું ધામ ત્યાંથી પડી ગયા. અને જો નારદજીને રાજી કર્યા તો પ્રહ્‌લાદને દેશ-કાળાદિક અશુભ હતાં તોપણ નડી શક્યાં નહિ અને જો સનકાદિકને કોપાયમાન કર્યા તો દેશ-કાળાદિક શુભ હતાં તોપણ જય-વિજય પડી ગયા. માટે **જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને તો જેમ મોટા પુરુષ રાજી થાય તેમ કરવું.**

અને તે મોટા પુરુષ પણ ત્યારે રાજી થાય જ્યારે કોઈ પ્રકારે અંતરમાં મલિન વાસના ન રહે. અને જેને ગરીબ ઉપર ક્રોધાદિકનો સંકલ્પ થતો હોય તો તેને મોટા ઉપર પણ થાય અને પોતાના ઇષ્ટદેવ ઉપર પણ ક્રોધાદિકનો મલિન ઘાટ થાય. માટે **જેને કલ્યાણને ઇચ્છવું તેને કોઈ ઉપર મલિન ઘાટ કરવો નહિ** અને જો કોઈ ઉપર મલિન ઘાટ કરે તો તેને ભગવાનના ભક્ત તથા ભગવાન ઉપર પણ મલિન ઘાટ થઈ જાય. અને અમારાથી તો એક ગરીબ પણ દુખાયો હોય તો અમારા અંતરમાં એવો વિચાર આવે છે જે, 'ભગવાન સર્વાંતર્યામી છે; તે એક ઠેકાણે રહીને સર્વેનાં અંતરને જાણે છે. માટે જેને અમે દુખવ્યો તેના જ અંતરમાં વિરાજમાન હશે. ત્યારે અમે ભગવાનનો અપરાધ કર્યો.' એમ જાણીને તેને પગે લાગીને તેને કાંઈક જોઈતું હોય તે આપીએ, પણ જે પ્રકારે તે રાજી થાય તેમ કરીએ છીએ.

અને વળી અમે વિચારીને જોયું જે, જે અતિશય ત્યાગ રાખે અથવા દયા રાખે તેથી ભગવાનની ભક્તિ થાય નહિ; ત્યારે ઉપાસનાનો ભંગ

થાય છે. અને પૂર્વે જે જે અતિશય ત્યાગી થયા છે તેના માર્ગમાં ઉપાસનાનો નાશ થઈ ગયો છે. માટે અમે એમ વિચારીને પરમેશ્વરની ઉપાસના રહેવા સારુ ત્યાગનો પક્ષ મોળો કરીને ભગવાનનાં મંદિર કરાવ્યાં છે. તેમાં જો થોડો ત્યાગ રહેશે તોપણ ઉપાસના રહેશે, તો તેણે કરીને ઘણાક જીવનાં કલ્યાણ થશે. અને જેને ભગવાનની ભક્તિ કરવી તેને તો ઢૂંઢિયાની પેઠે[1] દયા રાખ્યે પણ કેમ ઠીક પડે ? એને તો પરમેશ્વરને વાસ્તે પુષ્પ લાવ્યાં જોઈએ, તુલસી લાવ્યાં જોઈએ, ભાજી-તરકારી લાવી જોઈએ, ઠાકોરજીને વાસ્તે બાગ-બગીચા કરાવ્યા જોઈએ, મંદિર કરાવ્યાં જોઈએ. માટે જે અતિશય ત્યાગ રાખીને ને અતિશય દયા રાખીને મૂઠી વાળીને બેસી રહે તેણે ભગવાનની ભક્તિ થતી નથી. અને જ્યારે ભક્તિએ રહિત થાય ત્યારે ભગવાનની ઉપાસનાનો નાશ થઈ જાય, એટલે પછવાડેથી અંધપરંપરા ચાલે. તે સારુ અમે મંદિર કરાવ્યાં છે; તે અખંડ ભગવાનની ઉપાસના રાખ્યા સારુ કરાવ્યાં છે. અને જે ઉપાસક હોય તે પોતાના ધર્મમાંથી ભ્રષ્ટ થાય જ નહીં. માટે **પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને ભગવાનની ભક્તિ-ઉપાસના કરવી, એ અમારો સિદ્ધાંત છે.**" **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૭॥૧૬૦॥**

વચનામૃત-૨૮ : જીવનદોરીનું – દયાળુ પ્રકૃતિનું

(તા.૧૩/૨/૧૮૨૩, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મહારાજ અતિ દયાળુ હોવા છતાં ભક્તના દ્રોહી અને ઘસાતું બોલનારની સાથે તેમને બોલવાનું મન જ થતું નથી. (૨) ભગવાનને રાજી કર્યાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય મન-કર્મ-વચને ભક્તની સેવા કરવી એ જ છે અને કુરાજી કર્યાનો ઉપાય ભક્તનો દ્રોહ કરવો તે છે.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના ફાગણ સુદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે વેદી ઉપર આથમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો અને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.જૈન સંપ્રદાયના અતિ અહિંસાપરાયણ રહેનારા આ નામના અનુયાયીઓની જેમ

પછી દવે પ્રાગજીએ કહ્યું જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવત જેવો કોઈ ગ્રંથ નથી." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવત તો સારું જ છે પણ સ્કંદપુરાણને વિશે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય છે તે જેવો કોઈ ગ્રંથ જ નથી; કાં જે, એ ગ્રંથને વિશે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તથા અહિંસાપણું એમનું અતિશય પ્રતિપાદન કર્યું છે." એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વાલ્મીકિ રામાયણને વિશે અને હરિવંશને વિશે[1] અતિશય હિંસાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે અને રઘુનાથજી પણ ક્ષત્રિયની પ્રકૃતિએ વર્ત્યા છે. અને રઘુનાથજીને વિશે શરણાગતવત્સલપણું તો ખરું, પણ જે શરણાગત હોય ને તે જો જરાય વાંકમાં આવ્યો હોય તો તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દે; જો સીતાજીને માથે લગારેક લોકાપવાદ[2] આવ્યો તો અતિ વહાલાં હતાં પણ તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "એવી તો રામાનંદસ્વામીની પ્રકૃતિ હતી." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમારી પ્રકૃતિ તો એવી નથી; અમારે તો પરમેશ્વરના ભક્ત ઉપર અતિશય દયા વર્તે છે. અને પાંડવોને વિશે પણ અર્જુનની પ્રકૃતિ બહુ દયાળુ હતી. અને પુરુષમાત્રને વિશે તો રામચંદ્રજી તથા અર્જુન એવો કોઈ પુરુષ નથી અને સીતાજી ને દ્રૌપદી એવી કોઈ સ્ત્રીમાત્રમાં સ્ત્રિયો નથી.

હવે અમે અમારી જે પ્રકૃતિ છે તે કહીએ છીએ જે, અમારો દયાળુ સ્વભાવ છે તોપણ જે હરિભક્તનો દ્રોહી હોય તેનો તો અમારે અભાવ આવે છે. અને હરિભક્તનું ઘસાતું જો કોઈ બોલ્યો હોય અને એને જો હું સાંભળું, તો તે સાથે હું બોલવાને ઘણો ઈચ્છું પણ બોલવાનું મન જ થાય નહીં. અને **જે ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી કરે તે ઉપર તો અમારે અતિશય રાજીપો થઈ જાય છે. અને અમારી પ્રકૃતિ એમ છે જે, 'થોડીક વાતમાં કુરાજી પણ ન થઉં ને થોડીક વાતમાં રાજી પણ ન થઉં.'** અને જ્યારે જેમાં રાજી થયાનો કે કુરાજી થયાનો સ્વભાવ બહુ દિવસ સુધી જોઉં છું ત્યારે રાજીપો અને કુરાજીપો થાય છે, પણ કોઈના કહ્યા-સાંભળ્યા થકી કોઈની ઉપર રાજીપો કે

૧.વ્યાસજી રચિત આ નામના પુરાણમાં ૨.લોકોમાં ચર્ચાતો મિથ્યા આરોપ

કુરાજીપો થતો નથી. અને જેનો જેટલો ગુણ મારા મનમાં જણાઈ જાય છે તેટલો તેનો ગુણ આવે છે. અને મારે તો એ જ અંગ છે જે, **'જો ભગવાનનો ખરેખરો ભક્ત હોય તો હું તો તે ભગવાનના ભક્તનો પણ ભક્ત છું અને હું ભગવાનના ભક્તની ભક્તિ કરું છું', એ જ મારે વિશે મોટો ગુણ છે. અને એટલો ગુણ જેમાં ન હોય તો તેમાં કોઈ જાતની મોટ્યપ શોભે નહીં.**

અને ભગવાનના ભક્તનો જેને જેને અભાવ આવ્યો છે, તે અતિશય મોટા હતા તોપણ પોતાની પદવી થકી પડી ગયા છે. અને જેનું રૂડું થાય છે તે પણ ભગવાનના ભક્તની સેવામાંથી જ થાય છે અને જેનું ભૂંડું થાય છે તે પણ ભગવાનના ભક્તના દ્રોહમાંથી જ થાય છે. અને વળી **જીવને ભગવાનને રાજી કર્યાનો ઉપાય તો મન-કર્મ-વચને ભગવાનના ભક્તની સેવા કરવી એ જ છે અને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કરવો એ જ ભગવાનને કુરાજી કરવાનો ઉપાય છે.** માટે અમારો તો એ જ સિદ્ધાંત છે જે, 'ભગવાનનો રાજીપો હોય ને ભગવાનના ભક્તનો સંગ હોય તો ભગવાનથી અનંત વર્ષ સુધી છેટે રહીએ તોપણ કાંઈ મનમાં શોક ન થાય અને ભગવાનની પાસે રહેતા હોઈએ ને જો ભગવાનનો રાજીપો ન હોય તો તેને હું સારું નથી જાણતો.' અને સર્વ શાસ્ત્રનું પણ એ જ સાર છે જે, 'ભગવાનનો જેમ રાજીપો હોય તેમ જ કરવું.' અને જેમ ભગવાનનો રાજીપો હોય તેમ જે ન કરે તેને ભગવાનના માર્ગ થકી પડ્યો જાણવો.

અને જેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો સંગ છે ને ભગવાનનો રાજીપો છે, ને તે જો મૃત્યુલોકમાં છે તોપણ ભગવાનના ધામમાં જ છે; કેમ જે, જે સંતની સેવા કરે છે ને ભગવાનના ગમતામાં છે તે ભગવાનને સમીપે જઈને જ નિવાસ કરશે. અને જો ભગવાનના ધામમાં છે ને ભગવાનનો રાજીપો નથી ને ભગવાનના ભક્ત ઉપર ઈર્ષા છે, તો તે ભક્ત ભગવાનના ધામમાંથી પણ જરૂર હેઠો પડશે. માટે **અમારે તો ભગવાનનો રાજીપો થયા સારુ જન્મોજન્મ ભગવાનના ભક્તની જ સેવા કરવી છે અને જેમ અમારો નિશ્ચય છે તેમ જ તમારે પણ નિશ્ચય કરવો."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામી આદિક જે સર્વે હરિભક્ત હતા તેમણે હાથ જોડીને કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! અમારે પણ એ જ નિશ્ચય રાખવો છે." એમ કહીને સર્વે હરિભક્ત વિનતિએ સહિત શ્રીજીમહારાજને પગે લાગ્યા. પછી વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ વાર્તા જે અમે કરી છે તે કેવી છે ? તો **વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણ આદિક જે જે કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિશે શબ્દમાત્ર છે, તે સર્વેનું અમે શ્રવણ કરીને તેનું સાર કાઢીને આ વાર્તા કરી છે. તે પરમ રહસ્ય છે ને સારનું પણ સાર છે. અને પૂર્વે જે જે મોક્ષને પામી ગયા છે ને હવે જે જે પામશે ને હમણાં જે જે મોક્ષને માર્ગે ચાલ્યા છે, તે સર્વેને આ વાર્તા છે તે જીવનદોરીરૂપ છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૮॥૧૬૧॥**

વચનામૃત-૨૯ : ભગવાનમાં આસક્તિવાળાનાં લક્ષણોનું

(તા.૧૮/૨/૧૮૨૩, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાનમાં જેને અતિ પ્રેમ હોય તેનાં લક્ષણ : ગમે તેટલો થાકી ગયો હોય, અતિશય માંદો હોય, ગમે તેવું અપમાન થયું હોય, ધન-સંપત્તિમાં અવરાયા જેવો લાગતો હોય; પણ જો ભગવાનની કથા-વાર્તા કરવા-સાંભળવાનો પ્રસંગ મળે તો જાણે એવું કાંઈ થયું જ નથી એવો થઈને એમાં જોડાઈ જાય. (૨) પૂર્વના બલિષ્ઠ સંસ્કારથી અથવા કહ્યાં એવાં લક્ષણે યુક્ત સંતને સેવાએ કરીને અતિશય રાજી કરે તો એવી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સંવત્ ૧૮૭૯ના ફાગણ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે જે ભક્તનું ચિત્ત અતિ આસક્ત થયું હોય તેનાં આવાં લક્ષણ હોય જે, 'પોતે માર્ગે ચાલીને અતિશય થાકી રહ્યો હોય ને બેઠું થવાની પણ શરીરમાં શક્તિ ન રહી હોય અને તેવા સમામાં કાંઈક ભગવાનની વાર્તાનો પ્રસંગ નીસરે તો જાણીએ એકે ગાઉ પણ ચાલ્યો નથી, એવો સાવધાન થઈને તે

વાર્તાને કરવા-સાંભળવામાં અતિશય તત્પર થઈ જાય. અથવા ગમે તેવા રોગાદિકે કરીને પીડાને પામ્યો હોય અથવા ગમે તેવું અપમાન થયું હોય ને તેવામાં જો એ ભગવાનની વાર્તા સાંભળે તો તત્કાળ સર્વ દુઃખ થકી રહિત થઈ જાય. અને વળી ગમે તેવી રાજ્યસમૃદ્ધિને પામીને અવરાઈ ગયો એવો જણાતો હોય અને જે ઘડીએ એ ભગવાનની વાર્તા સાંભળે તો તે ઘડીએ જાણીએ એને કોઈનો સંગ જ નથી થયો એવો થકો તે ભગવાનની વાર્તા સાંભળવામાં સાવધાન થઈ જાય.' એવી જાતનાં જેને વિશે લક્ષણ હોય તેને એ ભગવાનને વિશે દૃઢ આસક્તિ થઈ જાણવી."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ ભગવાનને વિશે દૃઢ આસક્તિ શા થકી થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કાં તો **પૂર્વજન્મનો એવો અતિ બળિયો સંસ્કાર હોય અથવા જે સંતને ભગવાનને વિશે એવી દૃઢ આસક્તિ હોય તેને સેવાએ કરીને રાજી કરે, એ બેયે કરીને જ ભગવાનને વિશે દૃઢ આસક્તિ થાય છે પણ એ વિના બીજો ઉપાય નથી."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૨૯॥૧૬૨॥

વચનામૃત-૩૦ : સોનું ને સ્ત્રી બંધન ન કર્યાનું

(તા.૧૯/૪/૧૮૨૩, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સર્વે સત્શાસ્ત્ર સત્ય છે અને તેમાં જેમ લખ્યું છે તેમ જ થાય છે. (૨) સોનું અને સ્ત્રી બન્ને અતિ બંધનકારી છે. (૩) ધન-સ્ત્રીના બંધનથી બચવાનો સચોટ ઉપાય : શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મને જ પોતાનું સ્વરૂપ માની પરબ્રહ્મને અતિ પ્રેમથી ભજ્યા કરે અને એ સિવાયનું બધું જ મિથ્યા માની વૈરાગ્ય પામે તો બંધન ન થાય; આમ જે ન વર્તે તેને જરૂર બંધન થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૭૯ના દ્વિતીય ચૈત્ર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની ઓસરીએ ગાદીતકિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને કાળા છેડાની ધોતલી મસ્તકે બાંધી હતી ને ધોળાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને ધોળાં પુષ્પનો તોરો પાઘમાં લટકતો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ

તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવત આદિક જે સચ્છાસ્ત્ર તે સત્ય છે અને એ શાસ્ત્રમાં જે કહ્યું હોય તે તેવી જ રીતે થાય છે પણ બીજી રીતે થતું નથી. જુઓને, શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં સુવર્ણને વિશે કળીનો નિવાસ કહ્યો છે, તો તે સુવર્ણ અમને દીઠું પણ ગમતું નથી. અને જેવું બંધનકારી સુવર્ણ છે તેવું જ બંધનકારી રૂપ પણ છે; કેમ જે, જ્યારે રૂપવાન સ્ત્રી હોય ને તે સભામાં આવે ત્યારે ગમે તેવો ધીરજવાન હોય તેની પણ દૃષ્ટિ તેના રૂપને વિશે તણાયા વિના રહે નહીં. માટે **સોનું ને સ્ત્રી એ બે અતિ બંધનકારી છે. અને એ બે પદાર્થનું બંધન તો ત્યારે ન થાય, જ્યારે પ્રકૃતિ-પુરુષ થકી પર એવું જે શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મ તેને જ એક સત્ય જાણે ને તે બ્રહ્મને જ પોતાનું સ્વરૂપ માને ને તે બ્રહ્મરૂપ થઈને પરબ્રહ્મ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેનું ભજન કરે અને એ બ્રહ્મ થકી ઓરું જે પ્રકૃતિ ને પ્રકૃતિનું કાર્યમાત્ર તેને અસત્ય જાણે ને નાશવંત જાણે ને તુચ્છ સમજે ને માયિક જે નામરૂપ તેને વિશે અતિશય દોષદૃષ્ટિ રાખે ને તે સર્વ નામરૂપને વિશે અતિશય વૈરાગ્ય પામે, તેને સોનું ને સ્ત્રી બંધન ન કરે અને બીજાને તો જરૂર બંધન કરે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૦॥૧૬૩॥**

વચનામૃત-૩૧ : મનન દ્વારા બ્રહ્મનો સંગ કર્યાનું

(તા.૧૦/૮/૧૮૨૩, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) વિરાટ દેહમાં આત્મા સહિત બધું હોવા છતાં ભગવાન તેમાં આવ્યા ત્યાર પછી જ તે વૈરાજપુરુષ ક્રિયા કરી શક્યા; એનો અર્થ એ થયો કે ભગવાન વિના કોઈથી કાંઈ જ થઈ શકતું નથી. (૨) સર્વકર્તા શ્રીહરિ જીવમાં રહી જીવને પ્રકાશી રહ્યા છે, પણ દેહાદિના સંગદોષે કરીને જીવ દેહરૂપ થઈ ગયો છે. (૩) જો પોતાને બ્રહ્મ માની અખંડ તેનો મનન દ્વારા સંગ રાખે તો જીવ દેહરૂપ મટી બ્રહ્મરૂપ બની જાય. (૪) જીવ અને વૈરાજ બન્ને જો પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરે તો જ માયાથી છૂટી પરમપદને પામે છે. (૫) 'વૈરાજ દ્વારા અવતાર થાય છે' એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે પરંતુ તેમાં પુરુષોત્તમ વિના અવતાર સંભવે નહિ, માટે તે અવતાર પુરુષોત્તમના જ છે. (૬) જેને ઘણાં શાસ્ત્રો પુરુષોત્તમ કહે છે તે મહાપુરુષ તો પુરુષોત્તમ એવા શ્રીહરિના સેવક છે. (૭) મનન કરી દૃઢતા કર્યા વિના સમજણનો ઠા રહે નહીં.

સંવત્ ૧૮૮૦ના શ્રાવણ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે વેદિકા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કાળા છેડાની ધોતલી મસ્તકે બાંધી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. અને પ્રાગજી દવે પાસે શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં કપિલગીતાની કથા વંચાવતા હતા.

પછી કથાની સમાપ્તિ થઈ ત્યારે શ્રીજીમહારાજ પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, “સર્વ કારણના પણ કારણ ને અક્ષરાતીત ને પુરુષોત્તમ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તે મહાપુરુષરૂપે કરીને મહામાયાને વિશે વીર્યને ધરે છે; તે પુરુષ અક્ષરાત્મક છે, મુક્ત છે, અને એને બ્રહ્મ કહે છે. અને એ પુરુષે માયામાં વીર્ય ધર્યું ત્યારે તે માયા થકી પ્રધાનપુરુષ દ્વારાએ વૈરાજપુરુષ ઉત્પન્ન થયા, ત્યારે એ વૈરાજપુરુષ તે, તે પુરુષના પુત્ર કહેવાય. જેમ આ જગતમાં કોઈક બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યાદિક જે પ્રાકૃત માણસ હોય ને તેની સ્ત્રીમાંથી તેનો દીકરો થાય તેમ એ વૈરાજપુરુષ થાય છે.

એવા જે વૈરાજપુરુષ તે આ જીવ જેવા જ છે અને એની ક્રિયા પણ આ જીવના જેવી જ છે ને તે વૈરાજપુરુષની દ્વિપરાર્ધકાળની આવરદા છે. અને આ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયરૂપ એની ત્રણ અવસ્થા છે; જેમ જીવની જાગ્રત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ અવસ્થા છે તેમ. અને એ વૈરાજપુરુષનાં વિરાટ, સૂત્રાત્મા, અવ્યાકૃત એ ત્રણ દેહ છે ને તે દેહ અષ્ટાવરણે યુક્ત છે ને તે દેહ મહત્તત્ત્વાદિક જે ચોવીસ તત્ત્વ તે દ્વારે થયા છે.

તે એ વિરાટને વિશે ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને દેવતાએ પ્રવેશ કર્યો ને એને ઉઠાડવા માંડ્યો ને વિરાટનો જીવ પણ માંહી હતો તોપણ એ વિરાટ ઊઠ્યું નહીં; અને **જ્યારે ક્ષેત્રજ્ઞ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તે પુરુષરૂપે કરીને એમાં આવ્યા ત્યારે એ વિરાટ દેહ ઊઠ્યું ને એ વૈરાજપુરુષ પોતાની ક્રિયાને વિશે સમર્થ થયા.**

અને એ જ જે ભગવાન તે આ જીવને પ્રકાશ્યાને અર્થે સુષુપ્તિરૂપ

માયા થકી પર રહ્યા થકા એ જીવને વિશે સાક્ષીરૂપે રહ્યા છે, તોપણ જીવને દેહ, ઇન્દ્રિયો ને વિષય તેનો સંગ ઘણો થયો છે; માટે સંગદોષે કરીને એ જીવ દેહાદિકરૂપ થઈ ગયો છે. તે એના સંગને મૂકીને એ **જીવ એમ સમજે જે, 'મારું સ્વરૂપ તો માયા થકી મુક્ત ને પર એવું જે બ્રહ્મ તે છે.' એવી રીતે નિરંતર મનન કરતો સતો બ્રહ્મનો સંગ કરે તો એ બ્રહ્મનો ગુણ એ જીવને વિશે આવે.** પણ એને આ વાર્તા સાંભળી હોય તોપણ નિરંતર સ્મૃતિ રહેતી નથી એ મોટો દોષ છે.

એવી રીતે ઈશ્વર જે વૈરાજપુરુષ ને આ જીવ એ સર્વેના પ્રકાશક તો પુરુષરૂપે કરીને પુરુષોત્તમ એવા વાસુદેવ છે. અને એ વૈરાજપુરુષ પણ જીવની પેઠે બદ્ધ છે, તે દ્વિપરાર્ધ સુધી પોતાની આવરદા ભોગવે છે ત્યાં સુધી બદ્ધ વર્તે છે; અને એનો પ્રલય થાય ત્યારે એને એ પુરુષનો સંબંધ સાક્ષાત્ થાય છે. કેમ જે, એનો બાપ જે પુરુષ તે સમર્થ છે, તે એને એટલો જાળવે છે. અને વૈરાજપુરુષને માયાનો સંબંધ રહ્યો છે માટે પ્રલયને અંતે પાછો માયામાંથી ઊપજે છે. અને આ જીવ છે તે જેવો પોતે બદ્ધ છે ને અસમર્થ છે, તેવી રીતે જ એનો જે બાપ હોય તે પણ બદ્ધ ને અસમર્થ હોય. માટે એ બાપ તે દીકરાને શી સહાય કરે ? માટે એને સુષુપ્તિરૂપ માયાનો સંબંધ નિરંતર રહે છે, ટળતો નથી. એ તો જ્યારે પૂર્વે કહ્યો તેવી રીતે નિરંતર પોતાના પ્રકાશક જે બ્રહ્મ તેનો મનન દ્વારા સંગ કરે ત્યારે ટળે.

અને વળી એ વિરાટપુરુષ પણ સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, પ્રદ્યુમ્નની ઉપાસના કરે છે. તેમાં પ્રલયરૂપ અવસ્થાને વિશે સંકર્ષણની ઉપાસના કરે છે ને સ્થિતિરૂપ અવસ્થાને વિશે પ્રદ્યુમ્નની ઉપાસના કરે છે ને ઉત્પત્તિરૂપ અવસ્થાને વિશે અનિરુદ્ધની ઉપાસના કરે છે. અને તે સંકર્ષણાદિક ત્રણ જે તે વાસુદેવ ભગવાનનાં સગુણ રૂપ છે ને તેની ઉપાસનાને બળે કરીને એ વૈરાજપુરુષ જે તે ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલયરૂપ ક્રિયાને વિશે સામર્થ્યને પામે છે. અને જ્યાં સુધી એ ત્રણની ઉપાસના કરે છે ત્યાં સુધી એને ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ-પ્રલયરૂપ જે માયાનો સંબંધ તે ટળતો નથી. અને જ્યારે એ નિર્ગુણ એવા જે વાસુદેવ

ભગવાન તેની ઉપાસના કરે છે ત્યારે એ વૈરાજપુરુષ માયાનો ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપ થાય છે. જેમ આ જીવ છે તે બ્રહ્માદિક દેવરૂપે ભગવાનની ઉપાસના કરે છે ત્યારે ધર્મ, અર્થ, કામરૂપ ફળને પામે છે, અને જ્યારે ભગવાનના અવતાર જે રામ-કૃષ્ણાદિક તેની ઉપાસના કરે ત્યારે બ્રહ્મરૂપ થાય ને એની મુક્તિ થાય; તેમ એ વિરાટપુરુષને પણ છે.

અને એ વૈરાજપુરુષ દ્વારાએ અવતાર થાય છે એમ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે, તે તો એમ સમજવું જે, 'એ જે વાસુદેવનારાયણ તે પુરુષરૂપે કરીને વૈરાજપુરુષને વિશે આવીને વિરાજમાન હોય ત્યારે અવતાર કહ્યા છે.' માટે તે અવતાર તો સર્વે વાસુદેવ ભગવાનના જ છે. અને એ વાસુદેવ ભગવાન જ્યારે પ્રતિલોમપણે[1] એ વૈરાજપુરુષ થકી નોખા પડી જાય ત્યારે એ કેવળ વૈરાજપુરુષ થકી અવતાર સંભવે જ નહિ; માટે એ થકી અવતાર તો એને વિશે વાસુદેવ આવ્યા છે તે સારુ કહ્યા છે. અને એને વિશે વાસુદેવ જે ક્ષેત્રજ્ઞ[2] તેણે પ્રવેશ કર્યો નહોતો ત્યારે એ વૈરાજપુરુષ પોતાની ક્રિયા કરવી તેને વિશે પણ સમર્થ નહોતા થયા.

અને પૂર્વે જે પુરુષ કહ્યા તે માયામાં ગર્ભ ધરે ત્યારે પ્રધાનપુરુષ દ્વારાએ એક એવો જે વૈરાજપુરુષ રૂપ દીકરો તે થાય, અને એ જ માયામાંથી અનેક પ્રધાનપુરુષ દ્વારાએ બીજાં પણ ઘણાંક એવાં વૈરાજપુરુષરૂપ બ્રહ્માંડ થાય છે. અને તે પુરુષ તો નિરન્ન છે ને મુક્ત છે ને બ્રહ્મ છે ને માયાના કારણ છે. તે માયાને વિશે લોમપણે વર્તે છે તોપણ એને માયાનો બાધ થતો નથી ને માયાને વિશે એને ભોગની ઈચ્છા નથી; એ તો પોતે બ્રહ્મસુખે સુખિયા છે ને પૂર્ણકામ છે. અને જે વૈરાજપુરુષ ઈશ્વર છે તે માયાના ભોગને ભોગવીને પ્રલયકાળને વિશે માયાનો ત્યાગ કરે છે અને જે જીવ છે તે તો માયાના ભોગને ભોગવીને દુખિયો થકો માયામાં જ લીન થાય છે."

ત્યારે શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "પુરુષોત્તમ વાસુદેવ છે તે પુરુષરૂપે કરીને અનેક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયના કર્તા છે; માટે પુરુષરૂપે

૧.સ્વસ્વરૂપે ૨.સર્વકર્તા, સર્વનિયંતા અને સર્વજ્ઞ એવા પુરુષોત્તમ

કરીને જ બહુધા શાસ્ત્રમાં પુરુષોત્તમને કહ્યા છે. ત્યારે પુરુષમાં ને વાસુદેવમાં કેટલો ભેદ છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેમ આ જીવને વિશે ને વૈરાજપુરુષ-ઈશ્વરને વિશે ભેદ છે અને વળી જેમ ઈશ્વરને વિશે ને પુરુષને વિષે ભેદ છે, તેમ પુરુષ ને પુરુષોત્તમ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તેને વિશે એવો ઘણો ભેદ છે. ને પુરુષોત્તમ વાસુદેવ તો સર્વના સ્વામી છે.** અને એવા અક્ષરાત્મક પુરુષ બ્રહ્મરૂપ ઘણાક છે, તે જે તે વાસુદેવનાં ચરણારવિંદની ઉપાસના કરે છે ને સ્તુતિ કરે છે.

એવી રીતે પુરુષોત્તમ, પુરુષ, ઈશ્વર, જીવ અને માયા એ પાંચ ભેદ અનાદિ છે. તે એવી રીતે વાર્તા અમે ઘણીક વાર કરી છે પણ એનું મનન કરીને સારી પેઠે પોતાના અંતરમાં ઘેડ્ય બેસારતા નથી એટલે શાસ્ત્રના શબ્દને સાંભળીને સમજણમાં ઠા રહેતો નથી ને ઠાવકી ઘેડ્ય[1] બેસારી હોય તો એની સમજણ કોઈ દિવસ તે શબ્દને સાંભળવે કરીને ફરે નહીં. માટે આ વાર્તાને સારી પેઠે વિચારજ્યો ને લખજ્યો." એવી રીતે આ વાર્તા શ્રીજીમહારાજે કરી છે તે લખી છે. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૧॥૧૬૪॥**

વચનામૃત-૩૨ : થોરના ઝાડનું – નિર્વિઘ્ન ભક્તિનું

(તા.૧૧/૮/૧૮૨૩, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) દેહનાં સગાંનો સંબંધ વડ-પીપરની જેમ કાપી નાંખો તોય વારે વારે ચોંટી જાય એવો ચીકણો છે અને એ જ જન્મ-મરણનો હેતુ છે. (૨) એ સંબંધ ટાળવો હોય, તો દેહથી જુદો જે આત્મા તે રૂપે રહ્યો થકો તેમાં મહારાજની મૂર્તિ સંભાર્યા કરે અને નાત-જાતનું માન મૂકી ભજન કર્યા કરે તો જ ટળે. (૩) જીવ માયાને તરી મોક્ષ પામે તેનાં મુખ્ય સાધન : પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો નિશ્ચય, ધ્યાન અને કથા-કીર્તનરૂપી ભક્તિ જ છે. (૪) ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય તો ભક્તિના સહાયક છે. એ ત્રણેય મળીને પણ મોક્ષ આપી શકતા નથી, જ્યારે અતિ દૃઢ થયેલી એકલી ભક્તિથી મોક્ષ થાય છે – એ ભક્તિની વિશેષતા છે. (૫) ધર્માદિ અંગે સહિત ભક્તિ હોય તો કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી; માટે અંગોએ સહિત જ ભક્તિ કરવી જોઈએ.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના શ્રાવણ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે વિરાજમાન

૧.અતિશય દૃઢતા; ક્યારેય ફરે જ નહિ તેવી ચોખ્ખી સમજણ

હતા અને શ્રીજીમહારાજે અંગને વિશે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને મસ્તકને ઉપર કાળા છેડાની ધોતલી બાંધી હતી ને કંઠને વિશે પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા તથા કર્ણને ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા તથા મસ્તક ઉપર પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વે હરિભક્ત પ્રત્યે બોલતા હવા જે, "આ સંસારને વિશે પોતાના કુટુંબીનો સંબંધ છે તે તો જેમ થોરનું ઝાડ હોય અથવા વડનું કે પીપરનું ડાળ હોય તે એક ઠેકાણેથી કાપીને બીજે ઠેકાણે રોપીએ તો ઊગીને ઝાડ થાય; અને આંબો તથા લીંબડો હોય ને તેને એકવાર કાપ્યો એટલે ફરીને ચોંટે નહીં. તેમ કુટુંબી વિના બીજાનો જે સંબંધ છે તે તો આંબાના ઝાડના જેવો છે, તે એકવાર કાપ્યો એટલે ફરીને ચોંટે નહિ; અને **કુટુંબીનો સંબંધ છે તે તો થોરના ને વડના ઝાડ જેવો છે, તે કાપી નાંખ્યો હોય તોપણ ધરતીમાં પડ્યો પડ્યો પણ પાલવ્યા[1] વિના રહે નહીં.** માટે એ કુટુંબીનો સંબંધ તો તો ટળે **જો સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણ દેહ થકી નોખો એવો જે આ દેહને વિશે જીવાત્મા તેને પોતાનું રૂપ[2] જાણીને તેને વિશે ભગવાનની મૂર્તિને ધારીને ને જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ તેના માનને મૂકીને કેવળ ભગવાનના સ્મરણને વિશે તત્પર થાય તો કુટુંબીનો સંબંધ ચોખો ટળે;** તે વિના બીજો ઉપાય કોઈ નથી.

અને વળી **જીવનું જે કલ્યાણ થાય અને જીવ માયાને તરીને બ્રહ્મસ્વરૂપ થાય તેનું કારણ તો પુરુષોત્તમ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તેના પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું જ્ઞાન, ધ્યાન, કીર્તન અને કથાદિક એ જ છે;** ને એણે કરીને જ એ જીવ છે તે માયાને તરે છે અને અતિ મોટાઈને પામે છે અને ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તેને પામે છે. અને આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ધર્મ તે તો ભગવાનની ભક્તિનાં સહાયરૂપ ઉપકરણ[3] છે, પણ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલો વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા ધર્મ તે જીવને માયા

૧.પોષણ પામ્યા ૨.સ્વરૂપ ૩.સાધન-સામગ્રી

તર્યાનું સાધન નથી. અને જો અતિશય ધર્મ, આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય ને એકલી ભગવાનની ભક્તિ હોય તોપણ એ જીવનું કલ્યાણ થાય ને માયાને તરે, એટલો ધર્માદિક થકી ભક્તિને વિશે વિશેષ છે. તોપણ **ધર્માદિક અંગનું સહાયપણું હોય તો એ ભક્તિને વિશે કોઈ વિઘ્ન થતું નથી** અને જો ધર્માદિક અંગનું સહાયપણું ન હોય તો વિષમ દેશ-કાળાદિકે કરીને ભક્તિને વિશે વિઘ્ન જરૂર થાય છે. તે માટે ધર્માદિક અંગે સહિત ભક્તિ કરવી. અને એવી રીતે ભક્તિને કરતો જે ભક્ત તેને પણ જો ભૂંડાં દેશ, કાળ, ક્રિયા ને સંગ છે તેને વિશે પ્રવર્તાય તો ભગવાનનો ભક્ત હોય તેનું પણ અંતર ડોળાઈ જાય ને તેના સ્વભાવનો ઠા ન રહે. માટે ભૂંડો દેશ, ભૂંડો કાળ, ભૂંડી ક્રિયા અને ભૂંડો સંગ તેનો ત્યાગ કરીને રૂડો દેશ, રૂડો કાળ, રૂડો સંગ, રૂડી ક્રિયા તેને વિશે સદા પ્રવર્તવું, પણ ભૂંડા દેશાદિકનો સંગ કરવો જ નહીં.”

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૨॥૧૬૫॥

વચનામૃત-33 : નિષ્કામી વર્તમાનનું

(તા.૩/૯/૧૮૨૩, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) એક પરમ મુમુક્ષુનો રોલ રજુ કરતાં પ્રભુજીએ પોતાના અંગ(સ્થિતિ)ની વાત કરી છે. (૨) એક નિષ્કામી વર્તમાન દૃઢ હોય તો તેને ક્યારેય ભગવાનથી જરાય છેટું રહે નહીં. (૩) જે નિષ્કામી વર્તમાન રાખે તે જ મહારાજને વહાલો લાગે છે; તે છેટે હોય તોય પાસે જ છે. (૪) નિષ્કામી થયાના ઉપાય : ૧-મનને અખંડ ભગવાન સંબંધી ક્રિયામાં જોડી રાખવું. ૨-જીભને જીતી આહાર નિયમમાં કરવો. ૩-પોતાના ધર્મ-નિયમમાં દૃઢપણે રહી દેહને નિયમમાં કરવો. (૫) જો નિયમિત અભ્યાસ કરે, તો આમ વર્તવું ને કામને જીતવો તે કઠણ નથી.

સંવત્ ૧૮૮૦ના શ્રાવણ વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વે સંત તથા સર્વે હરિભક્ત પ્રત્યે એમ બોલતા હવા જે, "પ્રથમ અમે અમારા અંગની વાત કહીએ; પછી તમે સર્વે પોતપોતાનો જે રીતે મોક્ષ માન્યો હોય તથા અમે આવી રીતે વર્તશું તો આ લોકમાં ને પરલોકમાં ભગવાન અમારી ઉપર રાજી રહેશે, એમ જે માન્યું હોય તે કહેજ્યો." એમ સર્વેને કહીને પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાના અંગની વાત કહેવા માંડી જે, **"અમને તો જે પદાર્થમાં હેત જણાય તો તેનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે સુખ થાય** અને ભગવાનના ભક્ત વિના જે મનુષ્યમાત્ર અથવા પદાર્થમાત્ર તેની જો મનમાં સ્મૃતિ થઈ હોય તો તેથી અતિશય છેટું કરીએ ત્યારે સુખ થાય. અને **જો ભગવાનના ભક્ત હોય તો તેનો કોઈ રીતે કરીને હૈયામાં અભાવ આવે જ નહીં.** અને અમારે વગર ઇચ્છે પણ પંચવિષય છે, તે જોરાવરીએ આવીને પ્રાપ્ત થાય છે તોપણ તેને અમે ઇચ્છતા નથી અને પગે કરીને ઠેલી નાંખીએ છીએ. અને જે દિવસ થકી અમે જન્મ્યા છીએ તે દિવસથી કરીને આજ દિવસ પર્યંત કોઈ દિવસ જાગ્રતમાં અથવા સ્વપ્નમાં **દ્રવ્યનો કે સ્ત્રીનો ભૂંડો ઘાટ થયો હોય તો આ સમગ્ર પરમહંસના સમ છે. અને એવી રીતે અમે સદાય નિર્દોષપણે છીએ** ને જે અમારે વિશે દોષબુદ્ધિ કરશે તો તેને જાગ્રતમાં તથા સ્વપ્નમાં ભૂંડા ઘાટ થશે ને તેને દેહ મૂક્યા સમે બહુ કષ્ટ થશે. અને અમારા અંતરમાં તો એક ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન રહે છે. અને ઉપરથી તો ભગવાનના ભક્ત હોય તેના જીવનું સારું થાય તે સારુ હળીમળીને રહીએ છીએ. અને જે દિવસ અમારા હૈયામાં ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત વિના બીજે ક્યાંય હેત જણાશે તો અમે એમ માનીશું જે, 'અમે અમારી સ્થિતિમાંથી ડગ્યા.' પણ અમને એવો નિશ્ચય છે જે, 'અમે એ સ્થિતિમાંથી ડગીએ જ નહીં.' એ અમે અમારું અંગ હતું તે કહ્યું. હવે તમે સૌ પોતપોતાનું અંગ હોય તે કહો."

પછી સર્વે સંતે તથા સર્વે હરિભક્તે જેવાં જેનાં અંગ હતાં તેવાં કહ્યાં જે, આ લોકને વિશે ને પરલોકને વિશે આવી રીતના અંગમાં અમે રહીએ તો અમારા ઉપર ભગવાન રાજી રહે; એવી રીતે કહ્યું. તે સર્વે હરિભક્તના

અંગની વિક્તિ જે, કોણેક તો ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે વૈરાગ્યનું કહ્યું અને કોણેક આત્મનિષ્ઠાનું કહ્યું ને કોણેક ભગવાનને વિશે પ્રીતિનું કહ્યું ને કોણેક ધર્મમાં રહેવાનું કહ્યું, એવી રીતે બહુ પ્રકારે કહ્યું પણ શ્રીજીમહારાજે મનમાં જે ધારી રાખ્યું હતું તે કોઈએ ન કહ્યું.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક નિષ્કામી વર્તમાન દૃઢ હોય તો તેને આ લોકમાં તથા પરલોકમાં કોઈ ઠેકાણે ભગવાનથી છેટું રહે નહિ અને અમારે પણ તે ઉપરથી કોઈ દિવસ હેત ઓછું થાય નહીં. અને અમે અહીંયાં ટક્યા છીએ તે પણ અહીંયાંના હરિભક્તને અતિ નિષ્કામી વર્તમાનનો દૃઢાવ દેખીને ટક્યા છીએ. અને જેને નિષ્કામી વર્તમાન દૃઢ હોય તો તે થકી અમે હજાર ગાઉ છેટે જઈએ તોપણ તેની પાસે જ છીએ; અને **જેને તે નિષ્કામી વર્તમાનમાં કાચ્યપ છે ને તે જો અમારી પાસે રહે છે તોય પણ તે લાખ ગાઉ છેટે છે. અને અમને નિષ્કામી ભક્ત હોય તેના જ હાથની કરી સેવા ગમે છે.** માટે આ મૂળજી બ્રહ્મચારી છે તે અતિશય દૃઢ નિષ્કામી છે, તો અમને એની કરેલી સેવા અતિશય ગમે છે અને બીજો કોઈ સેવા-ચાકરી કરે તો તે એવી ગમતી નથી. અને અમે જે જે વાર્તા કરીએ છીએ તેને વિશે પણ નિષ્કામી વર્તમાનનું જ અતિશય પ્રતિપાદન થાય છે. અને અમે જે દિવસ થકી પ્રકટ થયા છીએ તે દિવસ થકી નિષ્કામી વર્તમાનને જ અતિશય દૃઢ કરતા આવીએ છીએ.

અને સભા બેઠી હોય ત્યાં કોઈક સ્ત્રી અથવા પુરુષ તેને જોયામાં ફેર પડે ત્યારે એ ગમે તેટલી યુક્તિ કરીને સંતાડે તોપણ અમને જણાયા વિના રહે જ નહિ, ત્યારે અમારો તે મનુષ્ય ઉપર અતિશય કુરાજીપો થઈ જાય છે અને અમારું મુખ પણ શ્યામળું[1] થઈ જાય છે અને તેનું દુઃખ તો અતિશય લાગે છે પણ મહોબત[2] જાણીને ઝાઝું કહેવાય નહીં. અને વળી સાધુદાવો[3] છે માટે હૈયામાં સમજી રહીએ છીએ, પણ જો રાજાના જેવી રીત હોય તો તેને માથે ઝાઝો દંડ થાય. માટે સર્વ મોટા પરમહંસ તથા

૧.ઝાંખું; દુઃખથી દિલગીર ૨.સાથે ઊઠવા-બેસવાનો સંબંધ ૩.સાધુતાની રીત

મોટી મોટી બાઈઓ તેને અમે મોરથી જ કહી રાખ્યું છે જે, 'સત્સંગમાં કોઈ પુરુષને તથા કોઈ સ્ત્રીને કદાચિત્ જો નિષ્કામી વર્તમાનમાં ફેર પડે તો અમને સંભળાવશો મા.' શા માટે જે, જ્યારે અમે એવી વાર્તા સાંભળીએ ત્યારે જેમ વાંઝિયાને ઘેર દીકરો આવ્યો હોય ને તે મરી જાય ને તેને જેવો શોક થાય તેવો અમારે પણ શોક થાય છે; તથા મનમાં એમ વિચાર થઈ જાય છે જે, 'બધા સત્સંગને મૂકીને જતા રહીએ.' માટે **જે નિષ્કામી વર્તમાન રાખે તે જ અમને વહાલો છે અને તેને ને અમારે આ લોક-પરલોકમાં દૃઢ મેળાપ રહે છે."**

પછી હરજી ઠક્કરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એ નિષ્કામી વર્તમાન શે ઉપાયે કરીને અતિશય દૃઢ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો એક પ્રકારનો ઉપાય નથી, એના તો ત્રણ પ્રકારના ઉપાય છે. જેમ હાંકનારો, બળદિયા, પૈડાં, ધૂંસરી, ઊંધ, માંચડો એવા ઘણાક સામાને કરીને એક ગાડું કહેવાય છે, તેમ નિષ્કામી વ્રત દૃઢ રાખવાની પણ ઘણીક સામગ્રી જોઈએ છીએ. તેમાં પણ ત્રણ ઉપાય છે તે તો અતિશય મુખ્ય છે. તેમાં **એક તો મનને વશ કરવું** જે, મનને વિશે અખંડ એવું મનન કરવું જે, 'હું આત્મા છું, દેહ નથી'; ને ભગવાનની કથા-શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને વિશે મનને અખંડ જોડી મેલવું પણ ક્ષણમાત્ર મનને નવરું રહેવા દેવું નહીં. જેમ કોઈક પુરુષને ભૂત વશ થયો હતો, તે જ્યારે કામ ન બતાવે ત્યારે તેને ખાવા તૈયાર થાય; તેમ આ મન છે તે પણ ભૂત જેવું છે, તે જ્યારે ભગવદ્ભક્તિમાં ન રાખે ત્યારે અધર્મના ઘાટ ઘડે, ત્યારે એ ભૂતની પેઠે જીવને ખાવા તૈયાર થયું કહેવાય. માટે મનને અખંડ ભગવાનની કથા-કીર્તનાદિકમાં જોડી રાખવું, એટલે એ મન વશ થયું કહેવાય.

અને **બીજો ઉપાય એ છે જે, પ્રાણને નિયમમાં રાખવો.** તે જેમ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે, 'આહાર-વિહાર યુક્ત રાખવો પણ અતિશય ખાધાની લોલુપતા ન રાખવી.' એવી રીતે વર્તે ત્યારે પ્રાણ નિયમમાં થયો કહેવાય. અને પ્રાણ નિયમમાં ન કર્યો હોય તો ખાધાની બહુ મનમાં તૃષ્ણા

રહે, પછી અનંત પ્રકારના જે રસ તેને વિશે રસના ઈન્દ્રિય છે તે દોડતી ફરે; ત્યારે બીજા ઈન્દ્રિયો વશ કર્યા હોય તે પણ સર્વે મોકળા થઈ જાય; માટે આહારને નિયમમાં રાખીને પ્રાણને નિયમમાં કરવો. અને **ત્રીજો ઉપાય એ છે જે, આ સત્સંગને વિશે જેને જેને જે જે નિયમ કહ્યા છે તેમાં દેહને રાખીને દેહને નિયમમાં કરવો.** એવી રીતે એ ત્રણ ઉપાયને જે દઢ રાખે તેને નિષ્કામી વર્તમાન અતિશય દઢ થાય છે.

અને એને વિશે એમ ન જાણવું જે, 'એવી રીતે રાખવું ઘણું કઠણ છે.' કેમ જે, જે સાધુ જ હોય તેને તો એમ રાખવું કાંઈ કઠણ છે નહીં. અને સાધુ હોય તે તો કામ, ક્રોધ, લોભાદિક શત્રુનું બળ હોય તોપણ ભગવાનને રાજી કર્યા સારુ તેનો ત્યાગ કરે ત્યારે જ એ પાકો સાધુ કહેવાય. અને **મનુષ્યદેહે કરીને ન થાય એવું શું છે ? જે નિત્યે અભ્યાસ રાખીને કરે તે થાય છે.** જેમ કૂવાના કાંઠા ઉપર મહાકઠણ પથરો હોય છે તેને વિશે નિત્યે પાણીને સીંચવું તેણે કરીને નરમ દોરડી છે તે પણ કાપા પાડે છે; તેમ જે સાધુ જ છે ને તે **જે સ્વભાવને ટાળવાનો નિત્ય અભ્યાસ રાખશે તો તે સ્વભાવ ક્યાં લગી રહેશે ? એ તો નિશ્ચય નાશ પામશે.** માટે જેને નિષ્કામ વ્રત રાખવું હોય તેને કહ્યા એવા જે ત્રણ ઉપાય તે દઢ કરીને રાખવા." ॥ **ઈતિ વચનામૃત** ગ.મ.॥૩૩ ॥૧૬૬॥

વચનામૃત-૩૪ : તત્ત્વ જડ છે કે ચૈતન્ય ? તેનું

(તા.૫/૯/૧૮૨૩, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) માયાના ચોવીશ તત્ત્વોમાં કારણરૂપ જે તત્ત્વ તે ચૈતન્ય છે અને કાર્યરૂપ જે તત્ત્વ તે જડ છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને ધોળું ધોતિયું પહેર્યું હતું ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને કાળા છેડાની ધોતલી મસ્તકે બાંધી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને

બેઠી હતી ને પરમહંસ દૂકડ-સરોદા લઈને ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રાખો, પ્રશ્ન-ઉત્તર કરીએ તો આળસ મટે." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રથમ હું એક પ્રશ્ન પૂછું છું જે, આ જીવને વિશે માયાનાં કાર્ય એવાં ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ આદિક ચોવીસ તત્ત્વ તે રહ્યાં છે, તે એ તત્ત્વ જડ છે કે ચૈતન્ય છે ?" પછી પરમહંસે કહ્યું જે, "એ તત્ત્વ ચૈતન્ય તો ખરાં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે એ તત્ત્વ ચૈતન્ય છે ત્યારે આ શરીરને વિશે જીવ છે તે ભેળા ચોવીસ તત્ત્વના પણ ચોવીસ જીવ થયા. ત્યારે આ જીવનું જે કલ્યાણ થશે તે પણ સર્વેને વહેંચાતું ભાગે આવશે ને જે પાપ કરશે તે પણ સર્વેને વહેંચાતું ભાગે આવશે. ત્યારે સુખ-દુઃખનું જે ભોક્તાપણું તે એક જીવને વિશે જ નહિ કહેવાય અને સંચિત,[1] પ્રારબ્ધ[2] ને ક્રિયમાણ[3] એ ત્રણ પ્રકારનાં જે કર્મ તે પણ એક જીવને જ નહિ કહેવાય. અને નારદાદિક જે પૂર્વે મુક્ત થયા છે તેમનો એક પોતપોતાનો જીવ જ મુક્ત થયો છે પણ તે ભેળા ચોવીસ તત્ત્વના જીવ તો મુક્ત થયા કહ્યા નથી." એવી રીતે આશંકા કરીને તત્ત્વને નિર્જીવ કરી દેખાડ્યાં. પછી તેમાં જે જે રીતે પરમહંસે ઉત્તર કર્યા તેને તેને આશંકા કરીને ખોટા કરી નાંખ્યા, તે કોઈ રીતે પરમહંસથી ઉત્તર થયો નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, એ તત્ત્વ જે તે કાર્ય-કારણ ભેદે કરીને બે પ્રકારનાં છે; તેમાં **કારણરૂપ[4] જે તત્ત્વ છે તે ચૈતન્ય છે ને કાર્યરૂપ જે તત્ત્વ છે તે જડ છે**. અને આ જીવ છે તે પોતે વિશેષ સત્તાએ કરીને હૃદયને વિશે રહ્યો છે ને પોતાની સામાન્ય સત્તાએ કરીને દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણમાં તદાત્મકપણે[5] મળ્યો છે; તેણે કરીને એ દેહાદિક ચૈતન્ય જેવાં જણાય છે પણ એ તો જડ જ છે. અને જ્યારે એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થઈને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ત્યારે

૧.જન્મો-જન્મનાં ભેગાં થયેલાં કર્મો ૨.સંચિત કર્મોમાંથી આ જન્મે જ ભોગવાવવા માટે ભગવાને નક્કી કરેલાં કર્મ; ભાગ્ય - નસીબ ૩.વર્તમાન સમયમાં થઈ રહેલાં કર્મ ૪.કાર્યરૂપ જડ તત્ત્વોના અભિમાની જે દેવતાઓ તે કારણરૂપ તત્ત્વ કહેવાય છે. ૫.વ્યાપકપણે; તે રૂપ થઈને

જડ એવાં જે તત્ત્વ તે પડ્યાં રહે છે. અને એ ચોવીસ તત્ત્વ છે તે માયામાંથી થયાં છે, માટે માયારૂપ છે ને જડ છે. અને દેહ, ઇન્દ્રિયો ને અંતઃકરણરૂપે જુદાં જુદાં જણાય છે, તે તો જેમ એક પૃથ્વી છે તે જ ત્વચા, માંસ, મજ્જા, અસ્થિ ને સ્નાયુ એ પાંચરૂપે થઈ છે ને કાચરૂપે પણ કરનારાની કીમતે[1] થઈ છે, તેમ એ માયા છે તે પરમેશ્વરની ઇચ્છાએ કરીને એ દેહાદિકરૂપ જુદે જુદે પ્રકારે જણાય છે."

॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૪॥૧૬૭॥

વચનામૃત-૩૫ : જારની ખાણનું – કલ્યાણને અર્થે ચાર વાનાંનું

(તા.૧૬/૯/૧૮૨૩, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શ્રીહરિની મૂર્તિના ધ્યાને કરીને આત્મદર્શન થાય છે પણ તે વિના બીજા કોઈ ઉપાયે નથી થાતું. (૨) શ્રીહરિની ઉપાસના કરવી, ચરિત્ર ગાવવાં-સાંભળવાં, નામ-સ્મરણ કરવું તથા પોતાના ધર્મમાં રહેવું – આ ચાર ઉપાયથી અતિ સરલપણે મોક્ષ થાય છે. (૩) કેવળ આત્મદર્શનથી કલ્યાણ કરવું તે તૂંબડાં બાંધીને સમુદ્ર તરવા જેવું કઠણ છે. (૪) સ્ત્રી-પુરુષ ભેળાં રહે તો ધર્મ ન જ રહે, એ વાતમાં કોઈ સંશય નથી. (૫) ધર્મ છોડીને કલ્યાણ કરવું તે માથે પાણો બાંધીને સમુદ્ર તરવા જેટલું અશક્ય છે. (૬) મુક્તાનંદસ્વામી વગેરે નંદ સંતોનાં તથા બીજા કવિનાં પણ એવાં કાવ્ય-કીર્તનો હોય તે ગાવવાં-સાંભળવાં.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ રાત્રિ પાછલી છ ઘડી રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ સૂતા ઊઠીને શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં જારની ખાણ ઉપર ઢોલિયો ઢળાવી વિરાજમાન થયા હતા ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી પછેડી ઓઢી હતી ને શ્યામ છેડાની ધોતલી મસ્તકે બાંધી હતી.

પછી પરમહંસ તથા હરિભક્તને તેડાવીને તે પ્રત્યે બોલ્યા જે, "આજ તો અમને નિદ્રા બહુ આવી, તે ઘણું ઊઠવાનું કર્યું પણ ઉઠાય નહીં. ને તે નિદ્રામાં અમે વિચાર ઘણો કર્યો છે. ને તે વિચાર કરીને જે નિર્ધાર કર્યો છે તે કહું છું જે, હું રામાનંદસ્વામી પાસે આવ્યા મોર પણ આત્માને સાક્ષાત્ દેખતો ને હમણે પણ દેખું છું. તે આત્મા સૂર્યના જેવા

૧.કાચ બનાવવાનું સંશોધન કરનારની કળાને પ્રતાપે

પ્રકાશે યુક્ત છે. ને આ મારી સર્વે ઇન્દ્રિયોની ક્રિયાને વિશે મને આત્માનું ક્ષણમાત્ર પણ વિસ્મરણ થતું નથી. પણ એ આત્મદર્શન થવું બહુ કઠણ છે; એવું આત્મદર્શન તો પૂર્વના ઘણાક જન્મના સત્સંસ્કારવાળો કોઈક વિરલો હોય તેને થાય છે અને બીજો તો એ આત્માનો વિચાર સો વર્ષ પર્યંત કરે તોપણ આત્માનું દર્શન થાય નહીં. એ તો ક્યારે થાય ? તો જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિનું ધ્યાન કરે ત્યારે એ આત્માને દેખવો એ કાંઈ કઠણ નથી; અને ભગવાનના ધ્યાન વિના કેવળ આત્માને વિચારે કરીને આત્મા જણાય છે કે દેખાય છે એવી તો આશા કોઈને રાખવી નહીં.

અને **ભગવાનની ઉપાસના કરવી ને ભગવાનનાં ચરિત્ર ગાવવાં-સાંભળવાં ને ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવું ને પોતપોતાના ધર્મમાં રહેવું, એવી રીતે પોતાના જીવનું કલ્યાણ થવું તે કાંઈ કઠણ નથી;** એ તો જેમ વહાણમાં બેસીને સમુદ્રને તરવો એવો સુગમ માર્ગ છે. અને આત્મદર્શને કરીને કલ્યાણ કરવું, તે તો જેમ તૂંબડાં બાંધીને સમુદ્ર તરવો એવો કઠણ માર્ગ છે. અને અમે જે આત્મજ્ઞાનની વાર્તા કરીએ છીએ તેમાં તો એટલું જ પ્રયોજન છે જે, 'જો પોતાના આત્માને દેહથી જુદો માને તો દેહને વિશે પ્રીતિ ન રહે તથા દેહનાં સંબંધીને વિશે હેત ન રહે તથા ભગવાનની ભક્તિને વિશે કોઈ વિઘ્ન ન થાય', એટલું જ પ્રયોજન છે, પણ કેવળ એણે કરીને જ કલ્યાણ થાય એમ તો માનવું નહીં.

અને વળી જગતમાં એમ વાર્તા છે જે, 'મન હોય ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા'[1] એ વાર્તા ખોટી છે. એ તો ગમે તેવો સમાધિનિષ્ઠ હોય અથવા વિચારવાન હોય ને તે પણ જો સ્ત્રીઓના પ્રસંગમાં રહેવા માંડે તો એનો ધર્મ કોઈ રીતે રહે જ નહિ; અને ગમે તેવી ધર્મવાળી સ્ત્રી હોય ને તેને જો પુરુષનો સહવાસ થાય તો એનો પણ ધર્મ રહે જ નહીં. અને એવી રીતે **સ્ત્રી-પુરુષને પરસ્પર સહવાસ થાય ને એનો ધર્મ રહે એવી તો આશા રાખવી નહીં. તે આ વાર્તા તે એમ જ છે પણ એમાં કાંઈ સંશય રાખવો નહીં.**

૧.આપણું મન પવિત્ર હોય તો આપણા ઘરે વાસણમાં રહેલું પાણી પણ ગંગાજળ જ છે.

તે માટે ધર્મમાં તો ક્યારે રહેવાય ? તો પરમહંસ હોય તથા બ્રહ્મચારી હોય ને તે જો પોતાના બ્રહ્મચર્યાદિક નિયમ કહ્યા છે તેમાં રહે તો એણે ધર્મમાં રહેવાય. અને સ્ત્રી હોય ને તે પણ જો પોતપોતાના નિયમ કહ્યા છે તેમાં વર્તે તો તેણે ધર્મમાં રહેવાય. અને બીજા જે સત્સંગી ગૃહસ્થ હોય તે પણ જો પોતપોતાના નિયમ કહ્યા છે તેમાં રહે ને યુવા અવસ્થાવાળી જે પોતાની મા, બોન ને દીકરી તે ભેળે પણ એકાંતમાં ન બેસે ને તેની સામું પણ દૃષ્ટિ માંડીને ન જુવે, તો એણે ધર્મમાં રહેવાય. એવી રીતે ધર્મમાં રહેવું તથા ભગવાનના સ્વરૂપની ઉપાસના કરવી તથા ભગવાનના અવતાર ચરિત્રનું શ્રવણ-કીર્તન કરવું તથા ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવું – એ ચાર વાનાં જ જીવના અતિશય કલ્યાણને અર્થે છે.

અને આ તમે સર્વે છો તે મને ભગવાન જાણો છો, તે અમે જ્યાં જ્યાં ઉત્સવ-સમૈયા કર્યા હોય ને જે ઠેકાણે પરમહંસ, બ્રહ્મચારી તથા હરિભક્ત સત્સંગી બાઈ-ભાઈ સર્વે ભેગાં થયાં હોય ને અમે કીર્તન ગવરાવ્યાં હોય ને વાર્તા કરી હોય ને અમારી પૂજા થઈ હોય, એ આદિક જે **અમારાં ચરિત્ર-લીલા તેને કહેવાં ને સાંભળવાં ને તેનું મનમાં ચિંતવન કરવું. અને જેને એનું ચિંતવન અંતકાળે જો થઈ આવ્યું હોય તો તેનો જીવ ભગવાનના ધામને જરૂર પામે.** માટે એવાં જે અમારાં એ સર્વે ચરિત્ર, ક્રિયા તથા નામસ્મરણ તે કલ્યાણકારી છે. અને આવી રીતે અમે સ્વરૂપાનંદસ્વામીને વાર્તા કરી હતી, તે વાર્તાને ધારી ત્યારે દેહમાં જે મંદવાડનું ઘણું દુઃખ હતું તે સર્વે નિવૃત્તિ પામી ગયું ને પરમ શાંતિ થઈ; પણ એ ઘણાય આત્માને દેખતા હતા તોય પણ તેણે કરીને કાંઈ સિદ્ધિ થઈ નહીં. અને વળી પરોક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણ-રામચંદ્રાદિક ભગવાનના અવતાર તેમનાં જે ચરિત્ર તે જ્યાં જ્યાં કહ્યાં હોય તેને પણ સાંભળવાં ને ગાવવાં. અને એ ચાર વાનાંની દૃઢતા થાય તેને અર્થે અમે 'શ્રીમદ્ભાગવત' આદિક આઠ ગ્રંથનું અતિશય પ્રતિપાદન કર્યું છે; માટે એ ગ્રંથને સાંભળવા ને ભણવા ને એ ચાર વાનાંની જ વાર્તા કરવી.

અને વળી ભગવાનની મૂર્તિની ઉપાસના ને ભગવાનનાં ચરિત્ર ને ભગવાનનું નામસ્મરણ એ ત્રણ વાનાં વિના કેવળ ધર્મે કરીને કલ્યાણ થવું તે તો તૂંબડાં બાંધીને સમુદ્ર તરવો તેવું કઠણ છે. અને ભગવાનની મૂર્તિનો આશ્રય હોય ને ભગવાનનાં ચરિત્રને ગાતો-સાંભળતો હોય ને ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતો હોય ને જો તેમાં ધર્મ ન હોય, તો તે માથે પાણો લઈને સમુદ્રને તરવાને ઈચ્છે એવો જાણવો ને તેને ચંડાળ જેવો જાણવો. માટે એ ચાર વાનાંએ કરીને જ જીવનું કલ્યાણ જરૂર થાય છે, પણ એ વિના બીજું કોઈ એવું સાધન નથી જે જેણે કરીને કલ્યાણ થાય. અને **મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સાધુનાં જે કાવ્ય, કીર્તન તે ગાવવાં ને સાંભળવાં તથા ભગવાનના અવતાર-ચરિત્રે યુક્ત એવાં કાવ્ય-કીર્તન બીજા કવિનાં હોય તો તેને પણ ગાવવાં ને સાંભળવાં; પણ કબીર ને અખાનાં જે કાવ્ય-કીર્તન હોય તથા એ જેવાં જેનાં જેનાં કાવ્ય-કીર્તન હોય તેને ગાવવાં નહિ ને સાંભળવાં પણ નહીં.**

અને તમારે સર્વેને મારે વિશે વિશ્વાસ છે ને હું તમને જેવી તેવી અવળી વાતે ચડાવી દઉં, તો જેમ સર્વેને કૂવામાં નાંખીને ઉપરથી પાણાની શિલા ઢાંકે ત્યારે તેને નીકળવાની આશા જ નહિ, તેમ તમે પણ મારા વચનને વિશ્વાસે કરીને અવળે માર્ગે ચઢી જાઓ તો એમાં મારું શું સારું થાય ? માટે આ વાર્તા તમારા કલ્યાણની છે તે મેં તમને હેતે કરીને કહી છે; તે સારુ તમો સર્વે હવે આવી જ રીતે સમજીને દૃઢપણે વર્તજો."

એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો તમે સર્વે આ અમે વાર્તા કરી એવી રીતે વર્તવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તો એક એક આવીને મારે પગે અડીને સમ ખાઓ ને એવી પ્રતિજ્ઞા કરો જે, અમારે દૃઢપણે એમ જ વર્તવું છે." પછી સર્વે પરમહંસ તથા સત્સંગી રાજી થકા ઊઠીને શ્રીજીમહારાજનાં ચરણકમળનો સ્પર્શ કરીને નમસ્કાર કરીને પાછા બેઠા. પછી સર્વે બાઈઓને પણ એવી રીતે કહ્યું, ત્યારે બાઈઓએ પણ છેટે ઊભી રહીને એમ વર્તવાનો નિશ્ચય કરીને સમ ખાધા. પછી શ્રીજીમહારાજ પ્રસન્ન થકા પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૫॥૧૬૮॥**

વચનામૃત-૩૬ : અખંડ વૃત્તિના ચાર ઉપાયનું

(તા.૨૦/૯/૧૮૨૩, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) શ્રીહરિને વિશે અખંડ વૃત્તિ રાખવાના ચાર ઉપાય : ૧-ચિત્તને ચોંટવાનો સ્વભાવ. ૨-શૂરવીરપણું. ૩-સંસૃતિનો ભય અને ૪-વૈરાગ્ય. (૨) ભગવાન સિવાય બીજે જે હેત છે તે જ માયા છે. (૩) દેહ, સંબંધીઓ અને દેહનું ભરણપોષણ કરનાર -- એ ત્રણમાંથી જેને સ્નેહ તૂટ્યો તે માયાને તરી ચૂક્યો. (૪) જેને ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે તેને હવે કાંઈ કરવું બાકી નથી.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો.” ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, **“ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રહે તેનો શો ઉપાય છે ?”** પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એનો ઉપાય તો ચાર પ્રકારનો છે. તેમાં **એક તો જેના ચિત્તનો ચોંટવાનો સ્વભાવ હોય;** તે જ્યાં ચોંટાડે ત્યાં ચોંટી જાય. તે જેમ પુત્ર-કલત્રાદિકમાં ચોંટે છે તેમ પરમેશ્વરમાં પણ ચોંટે; માટે એક તો એ ઉપાય છે. અને **બીજો ઉપાય એ છે જે, અતિશય શૂરવીરપણું;** તે શૂરવીરપણું જેનાં હૈયામાં હોય ને તેને જો ભગવાન વિના બીજો ઘાટ થાય તો પોતે શૂરવીર ભક્ત છે માટે તેના હૃદયમાં અતિશય વિચાર ઊપજે; તે વિચારે કરીને ઘાટમાત્રને ટાળીને અખંડ ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખે છે. અને **ત્રીજો ઉપાય તે ભય છે**; તે જેના હૃદયને વિશે જન્મ, મૃત્યુ ને નરક-ચોરાશી તેની બીક અતિશય રહેતી હોય તે બીકે કરીને ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખે છે. અને **ચોથો ઉપાય તે વૈરાગ્ય છે**; તે જે પુરુષ વૈરાગ્યવાન હોય, તે સાંખ્યશાસ્ત્રને જ્ઞાને કરીને દેહ થકી પોતાના આત્માને જુદો સમજીને, તે આત્મા વિના બીજા સર્વ માયિક પદાર્થને અસત્ય જાણીને, પછી તે આત્માને વિશે પરમાત્માને ધારીને તેનું અખંડ ચિંતવન કરે.

અને એ ચાર ઉપાય વિના તો જેના ઉપર ભગવાન કૃપા કરે તેની તો વાત ન કહેવાય; પણ તે વિના બીજા તો અનંત ઉપાય કરે તોપણ ભગવાનને વિશે અખંડ વૃત્તિ રહે નહીં. અને ભગવાનને વિશે અખંડ વૃત્તિ રહેવી તે તો ઘણું ભારે કામ છે. તે જેને અનેક જન્મનાં સુકૃત ઉદય થયાં હોય તેને ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે ને બીજાને તો અખંડ વૃત્તિ રાખવી મહાદુર્લભ છે."

એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપમાં અખંડ વૃત્તિ રાખવાની વાત કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સંસારને વિશે માયા માયા કહે છે, તે માયાનું રૂપ અમે જોઈ લીધું છે જે, **'ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે જે હેત રહે છે તે જ માયા છે.'** અને આ જીવને પોતાનો જે દેહ ને દેહનાં સગાં-સંબંધી ને દેહનું ભરણપોષણ કરનારો એટલાંને વિશે તો જેવું પંચવિષયમાં જીવને અતિશય હેત છે તે થકી પણ વિશેષ હેત છે. માટે **જેને દેહ ને દેહનાં સગાં-સંબંધી ને દેહનાં ભરણપોષણ કરનારાં એમાંથી સ્નેહ તૂટ્યો, તે પુરુષ ભગવાનની માયાને તરી રહ્યો છે** અને જે **પુરુષને ભગવાન વિના બીજામાંથી હેત તૂટે છે તેને ભગવાનને વિશે હેત થાય છે. અને જ્યારે ભગવાનને વિશે હેત થયું ત્યારે તેની ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે છે. અને જ્યારે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહી ત્યારે તેને બીજું કાંઈ કરવું રહ્યું નથી, તે તો કૃતાર્થ થયો છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૬॥૧૬૯॥

વચનામૃત-૩૭ : સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ ટાળ્યાનું

(તા.૨૧/૯/૧૮૨૩, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેને પોતાની દૃઢ થઈ ગયેલી પ્રકૃતિ ટાળવી હોય તેણે ટળાવનારામાં અતિ દૃઢ વિશ્વાસ, દૃઢ પ્રીતિ અને દુખવીને કહે તોપણ હિતકારી જ માનવું – આ ત્રણ ઉપાય કરવા.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા વદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ગીતામાં કહ્યું છે જે, [૧]જ્ઞાની હોય તે પણ પોતાની પ્રકૃતિ સરખું આચરણ કરે અને શાસ્ત્રે કહ્યો એવો જે નિગ્રહ તેનું જોર ચાલે નહિ; માટે એ **સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ છે તે શે ઉપાયે કરીને ટળે ?"** પછી સર્વ જે મુનિમંડળ તેણે વિચારી જોયું પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનો ઉત્તર થાય એમ જણાયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એમ છે જે, એ સ્વભાવ મુકાવ્યા સારુ જે સત્પુરુષ ઉપદેશ કરતા હોય તેનાં **વચનને વિશે અતિશય વિશ્વાસ હોય** અને ઉપદેશના કરનારાની ઉપર સાંભળનારાને **અતિશય પ્રીતિ હોય** અને ઉપદેશનો કરનારો હોય તે **ગમે તેટલાં દુખવીને કઠણ વચન કહે તોપણ તેને હિતકારી જ માનતો જાય, તો સ્વાભાવિક જે પ્રકૃતિ છે તે પણ નાશ થઈ જાય;** પણ એ વિના બીજો કોઈ ઉપાય નથી. માટે જેને પોતાની પ્રકૃતિ ટાળ્યાની ઇચ્છા હોય તેને પરમેશ્વર તથા સત્પુરુષ તે સ્વભાવ ટાળ્યા સારુ ગમે તેટલા તિરસ્કાર કરે ને ગમે તેવાં કઠણ વચન કહે તોપણ કોઈ રીતે દુખાવું નહિ ને કહેનારાનો ગુણ જ લેવો. એવી રીતે વર્તે તો કોઈ રીતે ન ટળે એવી પ્રકૃતિ હોય તોય પણ તે ટળી જાય છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૭॥૧૭૦॥**

વચનામૃત-૩૮ : માંચા ભક્તનું – પ્રવેશનું

(તા.૨૬/૯/૧૮૨૩, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે જંત્ર-મંત્રમાં પ્રતીતિ રાખતો હોય તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ અર્ધો વિમુખ છે. (૨) માંચા ખાચરની ખુમારીની વાત કરી એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણ કહ્યાં છે. (૩) એકાંતિક ભક્તનો જ ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય છે; બીજાનો બ્રહ્માદિકમાં પ્રવેશ થાય છે. (૪) ભગવાનમાં પ્રવેશ થવાનો અર્થ સમજાવ્યો છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા વદિ ૬ છઠ્યને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.**'सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ।प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥'** (૩/૩૩)

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “સંસારી જીવ છે તેને તો કોઈક ધન દેનારો મળે કે દીકરો દેનારો મળે તો ત્યાં તરત પ્રતીતિ આવે અને ભગવાનના ભક્ત હોય તેને તો જંત્ર-મંત્ર, નાટક-ચેટકમાં ક્યાંય પ્રતીતિ આવે જ નહીં. અને જે હરિભક્ત હોય ને જંત્ર-મંત્રમાં પ્રતીતિ કરે તે સત્સંગી હોય તે પણ અર્ધો વિમુખ જાણવો. અને જે સાચા ભગવાનના ભક્ત હોય તે ઘણા હોય નહીં; યથાર્થ ભગવાનના ભક્ત તો કારિયાણી ગામમાં માંચો ભક્ત હતા. તે સત્સંગ થયા મોર માર્ગીના પંથમાં હતા તોપણ નિષ્કામી વર્તમાનમાં ફેર પડ્યો નહિ અને પોતે બાળબ્રહ્મચારી રહ્યા. અને કોઈક કીમિયાવાળો[1] પોતાને ઘેર આવીને ઊતર્યો હતો, તેણે ત્રાંબામાંથી રૂપું કરી દેખાડ્યું ને પછી એ ભક્તને કહ્યું જે, ‘તમે સદાવ્રતી છો, માટે તમને આ બુટ્ટી[2] બતાવીને રૂપું કરવા શીખવું.’ પછી એ ભક્તે લાકડી લઈને તેને ગામ બહાર કાઢી મૂક્યો અને તેને એમ કહ્યું જે, **‘અમારે તો ભગવાન વિના બીજા પદાર્થની ઈચ્છા નથી.’** પછી એ ભક્તને સત્સંગ થયો ત્યારે ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત થયા.

માટે જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેને એક તો **આત્મનિષ્ઠા** હોય ને બીજો **વૈરાગ્ય** હોય ને ત્રીજો પોતાનો **ધર્મ** દૃઢપણે હોય ને ચોથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે **અત્યંત ભક્તિ** હોય. અને તે એકાંતિક ભક્ત જ્યારે દેહ મૂકે ત્યારે તેનો **શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે પ્રવેશ[3] થાય છે.** અને જે એકાંતિક ન હોય તેનો તો બ્રહ્માદિકમાં પ્રવેશ થાય છે અથવા સંકર્ષણાદિકને વિશે પ્રવેશ થાય છે; પણ એકાંતિક થયા વિના શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવમાં પ્રવેશ થતો નથી. તે પ્રવેશ તે એમ સમજવો જે, જેમ અતિશય લોભી હોય તેનો ધનમાં પ્રવેશ થાય છે, ને જેમ અતિ કામી હોય તેનો મનગમતી સ્ત્રીમાં પ્રવેશ થાય છે, ને જેમ ઘણીક દોલતવાળો હોય ને તે વાંઝિયો હોય ને તેને દીકરો આવે તો તેનો દીકરામાં પ્રવેશ થાય છે, તેમ એવી રીતે જેનો જીવ જે સંગાથે બંધાયો હોય તેને વિશે તેનો પ્રવેશ જાણવો; પણ જેમ જળમાં જળ મળી જાય છે અને અગ્નિમાં

૧.લોખંડ કે તાંબાને સોનું બનાવી આપવાનો જાદુ કરનાર ૨.ચમત્કારી વસ્તુ ૩.પ્રગાઢ પ્રેમજન્ય પ્રભુની જ એક રટના રહે તેવો અભિનિવેશ; તન્મયતા

અગ્નિ મળી જાય છે તેમ પ્રવેશ નથી થતો. એ તો **જેનો જેને વિશે પ્રવેશ હોય તેને પોતાના ઈષ્ટદેવ વિના બીજા કોઈ પદાર્થને વિશે હેત ઊપજે નહિ ને એક તેની જ રટના લાગી રહે ને તે વિના જીવે તે મહાદુઃખના દિવસ ભોગવીને જીવે પણ સુખ ન થાય."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૮॥૧૭૧॥

વચનામૃત-૩૯ : સ્વાભાવિક ગુણ વર્ત્યાનું

(તા.૨૯/૯/૧૮૨૩, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) શ્રીહરિએ પોતાના સ્વાભાવિક ચાર ગુણ કહ્યા છે. (૨) જે મોટા હોય તેમાં નિષ્કામરૂપ ધર્મ તો અવશ્ય જોઈએ; કેમ જે, તેની સારપ્યે સહુની સારપ્ય છે. (૩) મહારાજે ભાગવતના પંચમ અને દશમ સ્કંધના રહસ્યની વાત સમજાવી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ભાદરવા વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ ચઢીને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા. પછી ત્યાં ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને તે ઉપર વિરાજમાન થયા હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગાદિકે કરીને પણ જે પોતામાં એવો ગુણ હોય તે જાય જ નહિ, એવો જેને જે સ્વાભાવિક ગુણ હોય તે કહો." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, અમે અમારામાં એવા સ્વાભાવિક[1] ગુણ રહ્યા છે તે કહીએ જે, એક તો અમારે એમ વર્તે છે જે, **પંચ પ્રકારના વિષય સંબંધી જે જે પદાર્થ છે તેનો દેહે કરીને સૂઝે એટલો યોગ થાય, તોપણ તેનો મનમાં ઘાટ ન થાય તથા સ્વપ્નમાં પણ ન આવે.** અને બીજો એમ જે, **બહારથી સૂઝે એટલી પ્રવૃત્તિમાં રહ્યા હોઈએ પણ જ્યારે અંતર્દૃષ્ટિ કરીને પોતાના આત્મા સામું જોઈએ તો કાચબાના અંગની પેઠે સર્વે વૃત્તિ સંકોચાઈને આત્મસ્વરૂપને પામી જાય ને પરમ સુખરૂપે વર્તાય.** અને ત્રીજો એમ જે, **ચૈતન્યરૂપ ને તેજોમય એવું જે ભગવાનનું અક્ષરધામ છે તેમાં સદા સાકાર મૂર્તિ એવા**

૧.સહજ સિદ્ધ

શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ વિરાજમાન છે ને તે સાકાર થકા જ સર્વના કર્તા છે, પણ નિરાકાર થકી તો કાંઈ થતું નથી; એવી રીતે સાકારની દૃઢ પ્રતીતિ છે. તે કેટલાક વેદાંતના[1] ગ્રંથ વંચાવ્યા ને સાંભળ્યા તોપણ એ પ્રતીતિ ટળી નહીં. અને ચોથો એમ જે, જે કોઈ બાઈ-ભાઈ હોય ને તેની કોરનું[2] એમ મારે જાણ્યામાં આવે જે, 'આ તો ઉપરથી દંભે કરીને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે પણ એ સાચો ભગવાનનો ભક્ત નથી', તો તેને દેખીને મન રાજી ન થાય ને તેની સાથે સુવાણ્ય પણ ન થાય; ને **જે ખરેખરો ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને દેખીને જ મન રાજી થાય** ને તેની સાથે જ સુવાણ્ય થાય. એ ચાર ગુણ અમારે વિશે સ્વાભાવિકપણે રહ્યા છે તે કહ્યા અને હવે તમે સર્વે કહો." પછી જે મોટેરા પરમહંસ તથા મોટેરા હરિભક્ત હતા તેમણે જેમાં જે ગુણ એવો હતો તે કહી દેખાડ્યો.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે મોટેરો હોય તેને વિશે નિષ્કામરૂપ[3] ધર્મ છે તે અવશ્ય જોઈએ** ને બીજી વાતમાં તો કાંઈક કાચ્યપ હોય તો ચાલે પણ એની તો દૃઢતા અતિશય જોઈએ; કેમ જે, એ મોટેરો છે, તેની સારપ્યે સર્વની સારપ્ય કહેવાય."

એવી રીતે વાર્તા કરીને પાછા દાદા ખાચરના દરબારમાં પધારીને સંધ્યા આરતી, નારાયણધૂન્ય, સ્તુતિ કરીને પછી સર્વે સાધુ તથા હરિભક્તની સભા થઈ. પછી શ્રીજીમહારાજે મોટેરા મોટેરા પરમહંસને પૂછ્યું જે, "અમે પંચમ સ્કંધ તથા દશમ સ્કંધનું અતિશય પ્રતિપાદન કર્યું છે. માટે એ બે ગ્રંથનું જે રહસ્ય તે જેમ તમને સમજ્યામાં આવ્યું હોય તે કહો." ત્યારે મોટેરા સર્વે પરમહંસે પોતપોતાની સમજણ પ્રમાણે જેમ જણાયું તેમ કહી દેખાડ્યું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો, હવે અમે એ બે ગ્રંથનું રહસ્ય કહીએ જે, રહસ્ય તે શું ? તો ગમે તેવો શાસ્ત્રી હોય, પુરાણી હોય, અતિશય બુદ્ધિવાળો હોય તે પણ સાંભળીને તે વાર્તાને નિશ્ચય સત્ય માને ને હા પાડે, પણ તેને કોઈ રીતે સંશય ન રહે જે, 'એ વાર્તા

૧.શુષ્ક અદ્વૈત વેદાંતના ૨.તેના પ્રત્યે ૩.બ્રહ્મચર્યરૂપ

એમ નહિ હોય.' એવી રીતે જે કહી દેખાડવું તેનું નામ રહસ્ય કહેવાય. અને એ બે ગ્રંથમાં દશમ સ્કંધનું તો એ રહસ્ય છે જે, 'ઉપનિષદ્-વેદાંત' ને 'શ્રુતિ', 'સ્મૃતિ' તેમાં જેને બ્રહ્મ કહ્યા છે, જ્યોતિઃસ્વરૂપ[1] કહ્યા છે, જ્ઞાનરૂપ[2] કહ્યા છે, તત્ત્વ કહ્યા છે, સૂક્ષ્મ કહ્યા છે અને નિરંજન, ક્ષેત્રજ્ઞ, સર્વકારણ, પરબ્રહ્મ, પુરુષોત્તમ, વાસુદેવ, વિષ્ણુ, નારાયણ, નિર્ગુણ એવે એવે નામે કરીને જેને પરોક્ષપણે કહ્યાં છે તે, તે આ પ્રત્યક્ષ વસુદેવના પુત્ર શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ છે. એવી રીતે જ્યાં જ્યાં સ્તુતિભાગ છે ત્યાં ત્યાં એવા એવા સ્તુતિના શબ્દને લઈને પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જ કહ્યા છે પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનથી અધિક કાંઈ નથી કહ્યું; તથા સર્વ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયના કર્તા તે પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જ છે, એમ કહ્યું છે.

અને પંચમ સ્કંધને વિશે તો એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે તથા એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જે તે આ જગતની સ્થિતિને અર્થે ને પોતાના ભક્તજનને સુખ આપવાને અર્થે અનેક પ્રકારની મૂર્તિઓને ધારીને ખંડખંડ પ્રત્યે રહ્યા છે, એમ કહ્યું છે. અને પોતે બાંધી એવી જે **મર્યાદાઓ તેને વિશે જે રહે તે અતિશય મોટ્યપને પામે ને જે ન રહે તે મોટો હોય તોપણ પોતાની સ્થિતિ થકી પડી જાય; અને જે સાધારણ જીવ હોય ને તે મર્યાદાને લોપે તો તેને અધોગતિ[3] થાય છે,** એમ કહ્યું છે. અને એ જ જે શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ તેણે વસુદેવ-દેવકીને પ્રત્યક્ષ ચતુર્ભુજરૂપે અદ્ભુત બાળક થકા દર્શન દીધું, એ અનાદિ વાસુદેવરૂપ છે. અને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ધર્મ, અર્થ, કામને વિશે વર્ત્યા છે; તે ધર્મ, અર્થ, કામ સારુ જે જે ભગવાને ચરિત્ર કર્યાં તેનું જે ગાન કરે અથવા શ્રવણ કરે તે સર્વે જીવ સર્વે પાપ થકી મુકાઈને પરમપદને પામે છે. અને એ વાસુદેવ ભગવાનનાં જન્મ, કર્મ ને મૂર્તિ એ સર્વે દિવ્ય સ્વરૂપ છે.

અને એ જે વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ તે જ સર્વોપરી છે. એવી રીતે એ બે ગ્રંથનું રહસ્ય છે. અને જે શુકજી જેવા બ્રહ્મસ્થિતિને પામ્યા હોય તેને પણ એ શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મની ઉપાસના-ભક્તિ કરવી ને દશમમાં કહ્યાં જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર

૧.અતિશય પ્રકાશવાન ૨.જ્ઞાનસ્વરૂપ તથા જ્ઞાનવાન ૩.તેની પડતી

તે શુકજી જેવાને પણ ગાવવાં ને સાંભળવાં. તે શુકજીએ જ કહ્યું છે જે –

परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥[1]

અને એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તેના આકારને વિશે દૃઢ પ્રતીતિ રાખવી અને જો ભગવાનના આકારને વિશે દૃઢ પ્રતીતિ હશે ને કદાચિત્ એ જીવ કાંઈક પાપ કરશે તોપણ એનો ઉદ્ધાર થશે; કેમ જે, પાપ કરે તેનું તો પ્રાયશ્ચિત્ત કહ્યું છે, પણ ભગવાનને જે નિરાકાર સમજે એ તો પંચ મહાપાપ કરતાં પણ અતિ મોટું પાપ છે; એ પાપનું કોઈ પ્રાયશ્ચિત્ત નથી. અને ભગવાનને સાકાર જાણીને નિષ્ઠા રાખી હોય ને કદાચિત્ તેથી કાંઈક પાપ થઈ ગયું હોય તો એનો શો ભાર છે ? એ પાપ તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને સર્વે બળી જશે ને એનો જીવ ભગવાનને પામશે. માટે ભગવાનના આકારને વિશે દૃઢ પ્રતીતિ રાખીને એની દૃઢ ઉપાસના કરવી, એમ અમે તમને સર્વેને કહીએ છીએ. તે આ વાર્તાને સર્વે દૃઢ કરીને રાખજ્યો." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ સર્વેને શિક્ષાનાં વચન કહીને ભોજન કરવા સારુ પધાર્યા. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૩૯॥૧૭૨॥**

વચનામૃત-૪૦ : એક દંડવત્પ્રણામ અધિક કર્યાનું

(તા.૨૨/૧૦/૧૮૨૩, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભક્તનો દ્રોહ કરવાથી જેવું ભૂંડું થાય છે તેવું બીજા કોઈ પાપે થાતું નથી. (૨) અજાણે થયેલા દ્રોહના નિવારણ માટે રોજ પૂજામાં એક દંડવત વિશેષ કરવો. (૩) જાણતા થકાં કોઈનો દ્રોહ થયો હોય તો તે ભક્તની માફી માંગવી, દંડવત કરવા અને તે જે પ્રકારે રાજી થાય તેમ કરવું. (૪) ભગવાનના ભક્તની સેવાએ કરીને આ જીવનું જેવું રૂડું થાય છે, તેવું બીજાં કોઈ સાધને થતું નથી. (૫) માન, ક્રોધ, ઈર્ષ્યા અને લોભ – આ ચાર દોષો દ્રોહ કરાવે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના આસો વદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે વિરાજમાન હતા. પછી સ્નાન કરીને શ્વેત વસ્ત્રનું ધારણ કરીને પોતાના આસન ઉપર વિરાજમાન થયા અને પોતાનું દેવાર્ચનાદિક જે નિત્યકર્મ તેને કરીને ઉત્તરાદે

૧.જુઓ પેજ : ૩૬૩

મુખે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સાષ્ટાંગ[1] દંડવત્પ્રણામ કરતા હવા. તે પ્રતિદિન જેટલા દંડવત્પ્રણામ કરતા તેથી તે દિવસે તો પોતે એક દંડવત્પ્રણામ અધિક કર્યો. તેને જોઈને શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! આજ તમે એક પ્રણામ અધિક કેમ કર્યો ?"

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "નિત્ય પ્રત્યે તો અમે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમસ્કાર કરીને એમ કહેતા જે, 'હે મહારાજ ! આ દેહાદિકને વિશે અહં-મમત્વ હોય તેને તમે ટાળજ્યો.' અને આજ તો અમને એવો વિચાર થયો જે, 'ભગવાનના ભક્તનો મને, વચને અને દેહે કરીને જે કાંઈક જાણે-અજાણે દ્રોહ[2] થઈ આવે ને તેણે કરીને જેવું આ જીવને દુઃખ થાય છે તેવું બીજે કોઈ પાપે કરીને થતું નથી.' માટે જાણે-અજાણે મને-વચને-દેહે કરીને જે કાંઈ ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ બની આવ્યો હોય, તેનો દોષ નિવારણ કરાવ્યા સારુ એક પ્રણામ અધિક કર્યો. અને અમે તો એમ જાણ્યું છે જે, **'ભગવાનના ભક્તના દ્રોહે કરીને જેવું આ જીવનું ભૂંડું થાય છે ને એ જીવને કષ્ટ થાય છે તેવું કોઈ પાપે કરીને નથી થતું; અને ભગવાનના ભક્તની મને-વચને-દેહે કરીને જે સેવા બની આવે ને તેણે કરીને જેવું આ જીવનું રૂડું થાય છે ને એ જીવને સુખ થાય છે તેવું બીજે કોઈ સાધને કરીને નથી થતું.'**

અને એ ભગવાનના ભક્તનો જે દ્રોહ થાય છે તે લોભ, માન, ઈર્ષ્યા અને ક્રોધ એ ચારે કરીને થાય છે અને ભગવાનના ભક્તનું જે સન્માન થાય છે તે જેમાં એ ચાર વાનાં ન હોય તેથી થાય છે. માટે જેને આ દેહે કરીને પરમ સુખિયા થવું હોય ને દેહ મૂક્યા કેડે પણ પરમ સુખિયા થવું હોય, તેને ભગવાનના ભક્તનો મને-વચને-દેહે કરીને દ્રોહ ન કરવો. અને જો ભગવાનના ભક્તનો કાંઈક દ્રોહ થઈ જાય તો તેની વચને કરીને પ્રાર્થના કરવી, ને મને કરીને ને દેહે કરીને તેને દંડવત્પ્રણામ કરવા, ને ફરીને દ્રોહ ન

૧.હાથ,પગ, ઢીંચણ, છાતી અને મસ્તક પૃથ્વીએ અડે તથા મન, વાણી અને દૃષ્ટિ ભગવાનમાં જોડાય એ રીતે આઠ અંગે સહિત ૨.અપરાધ; દુઃખી કરવાપણું

થાય એવી રીતે વર્ત્યાનો આદર કરવો. પણ એકવાર દ્રોહ કરીને દંડવત્પ્રણામ કર્યા ને વળી ફરી દ્રોહ કરીને દંડવત્પ્રણામ કરવા, એવી રીતે વર્તવું નહીં. અને આ વાર્તા દાડી સાંભરતી રહે તે સારુ આજથી સર્વે સંત તથા સર્વે હરિભક્તમાત્ર એવો નિયમ રાખજ્યો જે, 'ભગવાનની પૂજા કરીને પોતાના નિત્ય નિયમના જે દંડવત્પ્રણામ હોય તે કરવા ને તે પછી **બધા દિવસમાં જે કાંઈ જાણે-અજાણે મને-વચને-દેહે કરીને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ થયો હોય તેનું નિવારણ કરાવવા સારુ એક દંડવત્પ્રણામ નિત્યે કરવો.'** એમ અમારી આજ્ઞા છે તેને સર્વે પાળજ્યો." **॥ ઈતિ વચ. ગ.મ.॥૪૦॥૧૭૩॥**

વચનામૃત-૪૧ : માનરૂપી હાડકાનું

(તા.૨૮/૧૧/૧૮૨૩, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જ્યારે ભગવાનની કે ભગવાનના ભક્તની સેવા મળે ત્યારે પોતાનાં મોટાં ભાગ્ય માની પ્રભુ પ્રસન્નતા માટે જ ભાવથી સેવા કરવી. (૨) કૂતરાની જેમ દેહાભિમાની જીવ માનરૂપી હાડકાને મૂકી શકતો નથી. તેથી જે જે સાધન કરે છે તે માનને વશ થઈને કરે છે પણ કેવળ રાજીપા માટે કરી શકતો નથી. (૩) રતનજી-મિયાંજીની જેમ જે માન મૂકીને ભગવાન ભજે તેને અતિશય મોટો જાણવો.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના કાર્તિક વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે પીળાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પના તોરા ખોસ્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને પોતાના ભક્તજનને ઉપદેશ કરતા થકા બોલ્યા જે, **"જેને પરમેશ્વર ભજવા હોય તેને ભગવાનની અથવા ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી મળે ત્યારે પોતાનું મોટું ભાગ્ય માનીને સેવા કરવી. તે પણ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ને પોતાના કલ્યાણને અર્થે ભક્તિએ કરીને જ કરવી, પણ કોઈક વખાણે તે સારુ ન કરવી.**

અને જીવનો તો એવો સ્વભાવ છે જે, 'જેમાં પોતાને માન જડે તે

જ કરવું સારું લાગે; પણ માન વિના એકલી તો ભગવાનની ભક્તિ કરવી પણ સારી લાગે નહીં.' અને જેમ શ્વાન હોય તે સૂકા હાડકાને એકાંતે લઈ જઈને કરડે, પછી તેણે કરીને પોતાનું મોઢું છોલાય ને તે હાડકું લોહીવાળું થાય તેને ચાટીને રાજી થાય છે, પણ મૂર્ખ એમ નથી જાણતો જે, 'મારા જ મોઢાનું લોહી છે તેમાં હું સ્વાદ માનું છું.' **તેમ ભગવાનનો ભક્ત હોય તોપણ માનરૂપી હાડકાને મૂકી શકતો નથી અને જે જે સાધન કરે છે તે માનને વશ થઈને કરે છે, પણ કેવળ ભગવાનની ભક્તિ જાણીને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે કરતો નથી.** અને ભગવાનની ભક્તિ કરે છે તેમાં પણ માનનો સ્વાદ આવે છે ત્યારે કરે છે, પણ કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે નથી કરતો. અને માન વિના કેવળ ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ભગવાનની ભક્તિ તો **રતનજી** તથા **મિયાંજી** જેવા કોઈક જ કરતા હશે, પણ સર્વેથી તો માનનો સ્વાદ મૂકી શકાતો નથી."

પછી તે ઉપર મુક્તાનંદસ્વામીએ તુલસીદાસની સાખી કહી જે –

कनक[1] तज्यो कामिनी[2] तज्यो तज्यो धातुको सङ्ग ।
तुलसी लघु[3] भोजन करी जीवे मानके रंग[4] ।।

એ સાખીને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવો જીવને માનમાંથી સ્વાદ આવે છે તેવો તો કોઈ પદાર્થમાંથી આવતો નથી. માટે **માનને તજીને જે ભગવાનને ભજે તેને તો સર્વ હરિભક્તમાં અતિશય મોટો જાણવો."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૧॥૧૭૪॥

વચનામૃત-૪૨ : સગુણ-નિર્ગુણપણું અક્ષરને વિશે છે તેનું

(તા.૨૯/૧૨/૧૮૨૩, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) અક્ષરના બે ભેદ છે : સગુણ તથા નિર્ગુણ. (૨) અક્ષર નિર્ગુણપણે સર્વથી સૂક્ષ્મ છે અને સગુણ સ્વરૂપે સર્વથી અતિશય મોટું છે. (૩) અષ્ટાવરણે સહિત એવા અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ અક્ષરના એક રોમ જેટલામાં આવી જાય છે. (૪) અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા જ પુરુષોત્તમ ભગવાન જે બ્રહ્માંડમાં જેવા રૂપને દેખાડવાની જરૂર હોય ત્યાં તેવા રૂપે દર્શન દે છે. (૫) જ્યાં એ પુરુષોત્તમનારાયણની મૂર્તિ છે ત્યાં જ અક્ષરધામનું મધ્ય છે.*

૧.સોનું; ધન-સંપત્તિ ૨.સ્ત્રી ૩.અલ્પ; બહુ થોડું ૪.માન મળે તેના ઉત્સાહમાં;આધારે

સંવત્ ૧૮૮૦ના માગશર વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનના એક એક રોમને વિશે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ રહ્યાં છે, તે કેવી રીતે રહ્યાં છે ? અને બ્રહ્માંડમાં કયે કયે ઠેકાણે ભગવાનના અવતાર થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પુરુષોત્તમ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તેના બે ભેદ છે : એક સગુણપણું ને બીજું નિર્ગુણપણું. અને પુરુષોત્તમનારાયણ છે તેને તો સગુણ ન કહેવાય ને નિર્ગુણ પણ ન કહેવાય. અને સગુણ-નિર્ગુણ ભેદ તો અક્ષરને વિશે છે. તે અક્ષર નિર્ગુણપણે તો અણુ થકી પણ અતિ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે છે અને સગુણ સ્વરૂપે તો જેટલું મોટું પદાર્થ કહેવાય તે થકી પણ અતિશય મોટું છે. તે અક્ષરના એક એક રોમને વિશે અણુની પેઠે અનંત કોટિ બ્રહ્માંડ રહ્યાં છે, તે કાંઈ બ્રહ્માંડ અક્ષરને વિશે નાનાં થઈ જતાં નથી, એ તો અષ્ટાવરણે સહવર્તમાન હોય; પણ અક્ષરની અતિશય મોટ્યપ છે તે આગળ બ્રહ્માંડ અતિશય નાનાં દેખાય છે. જેમ ગિરનાર પર્વત છે તે મેરુ આગળ અતિશય નાનો દેખાય, અને લોકાલોક પર્વતની આગળ મેરુ પર્વત અતિશય નાનો દેખાય; તેમ બ્રહ્માંડ તો આવડાં ને આવડાં હોય પણ અક્ષરની અતિશય મોટ્યપ છે તેની આગળ અતિ નાનાં દેખાય છે, માટે અણુ સરખાં કહેવાય છે.

અને અક્ષરબ્રહ્મ તો જેમ સૂર્યનું મંડળ[1] છે તેમ છે. તે સૂર્ય જ્યારે માથે[2] આવે ત્યારે સૂર્યને યોગે કરીને દસે દિશાઓ કલ્પાય છે,[3] તેમ અક્ષરધામ છે અને તે અક્ષરને ઉપર, હેઠે ને ચારે પડખે સર્વ દિશામાં બ્રહ્માંડની કોટિઓ છે. અને ભગવાન જે પુરુષોત્તમ તે તો અક્ષરધામને વિશે સદાય વિરાજમાન

૧.સૂર્યમાંથી નીકળી સર્વત્ર વ્યાપ્તું તેજ ૨.બહાર ૩.નક્કી થાય છે.

રહે છે ને તે સત્યસંકલ્પ છે અને અક્ષરધામને વિશે રહ્યા થકા જ જે બ્રહ્માંડમાં જે જે રૂપ પ્રકાશ્યાં જોઈએ તેવા તેવા રૂપને પ્રકાશ કરે છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને રાસક્રીડા કરી ત્યારે પોતે એક હતા, તે જેટલી ગોપાંગનાઓ હતી તેટલા રૂપે થયા; **તેમ પુરુષોત્તમ ભગવાન બ્રહ્માંડ બ્રહ્માંડ પ્રત્યે જ્યાં જેવું રૂપ પ્રકાશ્યું જોઈએ ત્યાં તેવા રૂપને અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા પ્રકાશે છે અને પોતે તો સદાય અક્ષરધામમાં રહે છે. અને જ્યાં એ પુરુષોત્તમની મૂર્તિ છે ત્યાં જ અક્ષરધામનું મધ્ય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૨॥૧૭૫॥**

વચનામૃત-૪૩ : બ્રહ્મસ્વરૂપ પ્રીતિનું

(તા.૫/૧/૧૮૨૪, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જે ભક્ત શુદ્ધ સત્તારૂપે વર્તતો હોય તેને પણ પ્રભુમાં પ્રીતિ હોય છે, એ પ્રીતિ આત્માને સજાતિ છે. (૨) જે ગુણાતીત થઈ શ્રીહરિને વિશે પ્રીતિ કરે છે તે ભક્ત બ્રહ્મરૂપ છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના પોષ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં અયોધ્યાવાસીને ઘેર ગાદીતકિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને પ્રેમાનંદસ્વામી સરોદા લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો પ્રશ્ન-ઉત્તર કરીએ." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત ગુણાતીત હોય ને કેવળ સત્તારૂપે વર્તતો હોય, અને તેને વિશે વૈરાગ્યરૂપ જે સત્ત્વગુણ અને વિષયમાં પ્રીતિરૂપ જે રજોગુણ અને મૂઢપણારૂપ જે તમોગુણ એ ત્રણે ગુણના ભાવ તો ન હોય અને તે તો કેવળ ઉત્થાને રહિત શૂન્યસમતા ધરી રહે ને સુષુપ્તિ જેવી અવસ્થા વર્તે, એવી રીતે સત્તારૂપે રહ્યો જે નિર્ગુણ ભક્ત તેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય કે ન હોય ?[૧] એ પ્રશ્ન છે." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, **"જે સત્તારૂપે વર્તે તેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ[૨] તો હોય."**

૧.કેમ જે, જેને રાગ કહી શકાય એવી રજોગુણમાંથી થનારી પ્રીતિ તો તેમાં સંભવે નહિ !
૨.ભગવાનના મહિમામાંથી થનારી નિર્ગુણ પ્રીતિ

ત્યારે શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "સત્તારૂપે રહ્યો એવો જે એ ભક્ત તેને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ છે તે આત્માને સજાતિ[1] છે કે વિજાતિ[2] છે?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, **"એ પ્રીતિ તો આત્માને સજાતિ છે."** પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મધ્વાચાર્ય, નિંબાર્ક ને વલ્લભાચાર્ય એમણે આત્મારૂપે રહીને જે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ કરવી એ પ્રીતિને બ્રહ્મસ્વરૂપ કહી છે.[3] માટે **ગુણાતીત થઈને જે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ કરે છે એ જ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે,** એમ મોટા મોટા આચાર્યનો સિદ્ધાંત છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૩॥૧૭૬॥

વચનામૃત-૪૪ : દૈવી-આસુરી જીવનાં લક્ષણનું

(તા.૯/૧/૧૮૨૪, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને પૂર્વે મોટા સંત કે ભગવાનનો યોગ થયો હોય તેને બીજા ભક્તોના અવગુણ દેખાય જ નહીં. (૨) હરિભક્તના ગુણ જ દેખાય એ દૈવી જીવનું લક્ષણ છે ને અવગુણ જ દેખાય એ આસુરી જીવનું લક્ષણ છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના પોષ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદસ્વામીને પૂછ્યું જે, "જ્યારે કોઈક હરિભક્તનો અવગુણ આવે ત્યારે મોરે જેટલા તેમાં દોષ સૂઝતા હોય એટલા ને એટલા જ સૂઝે કે કાંઈ વધુ સૂઝે?" પછી મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "અટકળે તો એમ જણાય છે જે, મોરે સૂઝતા એટલા ને એટલા સૂઝે છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ વાતમાં તમારી નજર પડી નહીં. એટલા ને એટલા અવગુણ સૂઝતા હોય તો અવગુણ આવ્યો એમ કેમ કહેવાય? માટે

૧.આત્મા સાથે એકરૂપ થઈને રહેનારી; સમાન ગુણધર્મવાળી ૨.આત્માને દુઃખરૂપ; બંધનકર્તા
૩.બ્રહ્મરૂપ એવા આત્મા સાથે એક થઈને રહે છે માટે બ્રહ્મસ્વરૂપ કહી છે.

એ તો ભૂંડા દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ આદિકને યોગે કરીને બુદ્ધિ પલટાઈને બીજી રીતની જ થઈ જાય છે; તેણે કરીને અવગુણ વધુ સૂઝે છે. ત્યારે એમ જાણવું જે, 'બુદ્ધિને વિશે ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનું દૂષણ લાગ્યું છે.'

અને અમે તો એમ જાણીએ છીએ જે, **'જેને પૂર્વે મોટા પુરુષનો સંગ હશે અથવા ભગવાનનું દર્શન થયું હશે, તેને તો પોતાના જ અવગુણ ભાસે પણ બીજા હરિભક્તના અવગુણ ભાસે જ નહીં.'** અને એવાં જેનાં લક્ષણ હોય તેને **દૈવી જીવ** જાણવો. અને જે આસુરી જીવ હોય તેને તો પોતામાં એકે અવગુણ ભાસે નહિ અને બીજા જે હરિભક્ત હોય તેને વિશે જ કેવળ અવગુણ ભાસે; એવી જેની બુદ્ધિ હોય તેને **આસુરી જીવ** જાણવો. અને તે આસુરી જીવ સત્સંગમાં રહ્યો હોય અથવા સંતના મંડળમાં રહ્યો હોય પણ જેવા કાળનેમી, રાવણ ને રાહુ હતા તે સરખો રહે પણ એને સંતનો સંગ લાગે નહીં. માટે **પાકા હરિભક્ત હોય તેને પોતાના જ અવગુણ સૂઝે પણ બીજા હરિભક્તના દોષને તો દેખે જ નહીં." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૪॥૧૭૭॥**

વચનામૃત-૪૫ : એકાવન ભૂતનું ટોળું કાઢવાનું

(તા.૧૭/૧/૧૮૨૪, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મહારાજ કહે છે કે, તમે જે મારા છો તેમાં મારે તલમાત્ર કસર રહેવા દેવી નથી, માટે સાવધાન રહેજો. કેમ જે, તમારામાં રહેલાં માયાનાં એકાવન તત્ત્વોમાંથી એકેયનો સંગ મારે રહેવા દેવો નથી અને શુદ્ધ આત્મારૂપે થઈ ભક્તિ કરો એવા કરવા છે. (૨) ભગવાન અને સંત રાજી થાય તો નરકમાં જવું પડે એવું પ્રારબ્ધ હોય તે પણ નાશ થઈ જાય ને આ દેહે જ પરમપદને પામે છે અને કુરાજી કરે તો આનાથી વિપરીત ફળ પામે છે. (૩) ભગવાન તથા સંત જે જે પ્રકારે આપણી પર રાજી થાય તેમ જ આપણે વર્તવું છે; એમ પોતાનાં સંબંધીને ઉપદેશ કરવો; એવી મહારાજે આજ્ઞા કરી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના પોષ વદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તમે સર્વે મુનિમંડળ તથા બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગી તથા પાળા તથા અયોધ્યાવાસી એ તમે સર્વે મારા[૧] કહેવાઓ છો. તે જો હું ખટકો રાખીને તમને વર્તાવું નહિ અને તમે કાંઈક ગાફલપણે વર્તો તે અમારા થકી દેખાય નહીં. માટે **જે જે મારા કહેવાયા છો તેમાં મારે એક તલમાત્ર કસર રહેવા દેવી નથી. માટે તમે પણ સુધા[૨] સાવધાન રહેજ્યો; જો જરાય ગાફલાઈ રાખશો તો તમારો પગ ટકશે નહીં.**[૩] અને મારે તો જે તમે ભગવાનના ભક્ત છો તેના હૃદયમાં કોઈ જાતની વાસના તથા કોઈ જાતનો અયોગ્ય સ્વભાવ તે રહેવા દેવો નથી.

અને માયાના ત્રણ ગુણ, દસ ઈન્દ્રિયો, દસ પ્રાણ, ચાર અંતઃકરણ, પંચ ભૂત, પંચ વિષય અને ચૌદ ઈન્દ્રિયોના દેવતા, એમાંથી કોઈનો સંગ રહેવા દેવો નથી; ને **એ સર્વે માયિક ઉપાધિ થકી રહિત સત્તામાત્ર એવો જે આત્મા તે રૂપે થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરો એવા સર્વેને કરવા છે, પણ કોઈ જાતનો માયાનો ગુણ રહેવા દેવો નથી.** અને આ જન્મમાં સર્વ કસર ન ટળી તો બદરિકાશ્રમમાં જઈને તપ કરીને સમગ્ર વાસના બાળીને ભસ્મ કરવી છે તથા શ્વેતદ્વીપમાં જઈને નિરન્નમુક્ત ભેળા તપ કરીને સમગ્ર વાસના બાળીને ભસ્મ કરી નાંખવી છે, પણ ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં પ્રીતિ રહે એવું રહેવા દેવું નથી. માટે સર્વે હરિભક્ત તથા સર્વે મુનિમંડળ સાવધાન રહેજ્યો." એટલી વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના ઉતારામાં પધાર્યા.

પછી તે જ દિવસ સાયંકાળે વળી સભા કરીને વિરાજમાન થયા. પછી આરતી થઈ રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાત્ત્વિક કર્મ કરીને દેવલોકમાં જાય છે અને રાજસ કર્મ કરીને મધ્યલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ને તામસ કર્મ કરીને અધોગતિને પામે છે. તેમાં કોઈ એમ આશંકા કરે જે, 'રાજસ કર્મ કરીને મનુષ્યલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, ત્યારે તો સર્વ મનુષ્યને સુખ-દુઃખ સરખું જોઈએ.'[૪] તો એનો ઉત્તર એમ છે જે, એક

૧.ભક્ત અને શિષ્ય ૨.ખરેખરા; સંપૂર્ણ ૩.સત્સંગમાં રહેવાશે નહીં. ૪.તેવું કેમ નથી?

રજોગુણ છે તેના દેશ-કાળાદિકને યોગે કરીને અનંત પ્રકારના ભેદ થાય છે, માટે રાજસ કર્મનો એકસરખો નિર્ધાર રહેતો નથી; એ તો જેવા દેશ, કાળ, સંગ અને ક્રિયાનો યોગ આવે તેવું કર્મ થાય છે.[૧] તેમાં પણ ભગવાનના ભક્ત સંત અને ભગવાનના અવતાર તે કુરાજી થાય એવું કાંઈક[૨] કર્મ થઈ જાય તો આ ને આ દેહે મૃત્યુલોકમાં યમપુરીના જેવું દુઃખ ભોગવે અને ભગવાન ને **ભગવાનના ભક્ત રાજી થાય એવું કર્મ કરે તો આ ને આ દેહે પરમપદ[૩] પામ્યા જેવું સુખ ભોગવે**. અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતને કુરાજી કરે ને તેણે જો સ્વર્ગમાં ગયા જેવું કર્મ કર્યું હોય તોપણ તેનો નાશ થઈ જાય ને નરકમાં પડવું પડે; અને **ભગવાન ને ભગવાનના સંત રાજી થાય એવું કર્મ કર્યું હોય ને તેને જો નરકમાં જવાનું પ્રારબ્ધ હોય તોપણ તે ભૂંડા કર્મનો નાશ થઈ જાય ને પરમપદને પામે.**

માટે જે સમજુ હોય તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત રાજી થાય તેમ જ વર્તવું. અને પોતાના સંબંધી જે માણસ હોય તેને પણ એમ ઉપદેશ કરવો જે, 'ભગવાન ને ભગવાનના સંત જે જે પ્રકારે આપણી ઉપર રાજી થાય ને કૃપા કરે તેમ જ આપણે વર્તવું.' અને ભગવાન ને ભગવાનના સંતને અગ્નિએ જ્યારે રાજી કર્યા હશે ત્યારે અગ્નિને એવો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો છે; અને સૂર્ય-ચંદ્રાદિક જે પ્રકાશમાન છે તેણે પણ ભગવાન ને ભગવાનના સંતને શુભ કર્મે કરીને રાજી કર્યા હશે ત્યારે એવા પ્રકાશને પામ્યા છે; અને દેવલોક-મૃત્યુલોકને વિશે જે જે સુખિયા છે તે સર્વે ભગવાન ને ભગવાનના સંતને રાજી કર્યા હશે તે પ્રતાપે કરીને સુખિયા છે. **માટે જે પોતાના આત્માનું રૂડું થવાને ઈચ્છે તેને તો સદ્‌ગ્રંથને વિશે કહ્યા જે સ્વધર્મ તેને વિશે રહીને ભગવાન ને ભગવાનના સંત રાજી થાય એ જ ઉપાય કરવો." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૫॥૧૭૮॥**

૧.માટે સુખ-દુઃખમાં ભેદ છે. ૨.બીજાં તમામ પ્રકારનાં કર્મનાં ફળને રોકી જેનું ફળ હમણાં જ ભોગવવું પડે એવું તીક્ષ્ણ ૩.આત્યંતિક મોક્ષ

વચનામૃત-૪૬ : એકાંતિક ધર્મમાંથી પડ્યાનું

(તા.૨૬/૧/૧૮૨૪, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે સાચા સત્પુરુષ છે તે લૌકિક હાણ-વૃદ્ધિનો હર્ષ-શોક કરતા નથી. (૨) ભગવાન પણ એકાંતિક ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે જ અવનિ પર અવતરે છે. (૩) એકાંતિક ભક્તને દેહનું મૃત્યુ તે મરણ નથી પણ એકાંતિક ધર્મમાંથી પડી જવાય એ જ મરણ છે. (૪) શ્રીહરિ કે સંતનો અવગુણ લેવો એ જ એકાંતિક ધર્મમાંથી પતન છે.

સંવત્ ૧૮૮૦ના પોષ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પીળી છીંટની રજાઈ ઓઢી હતી ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને સંત કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી કીર્તન ગાઈ રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “આ સંસારને વિશે જે સત્પુરુષ હોય,[૧] તેને તો કોઈક જીવને લૌકિક પદાર્થની હાણ-વૃદ્ધિ થતી દેખીને તેની કોરનો હર્ષ-શોક થાય નહિ અને જ્યારે કોઈકનું મન ભગવાનના માર્ગમાંથી પાછું પડે ત્યારે ખરખરો[૨] થાય છે; કાં જે, થોડાક કાળ જીવવું ને એનો પરલોક બગડશે, માટે એને મોટી હાણ થાય છે. અને ભગવાનના જે અવતાર પૃથ્વીને વિશે થાય છે તે ધર્મના સ્થાપનને અર્થે થાય છે, તે કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મ સ્થાપન કરવાને અર્થે જ નથી થતા; કેમ જે, વર્ણાશ્રમના ધર્મ તો સપ્તર્ષિ આદિક જે પ્રવૃત્તિધર્મના આચાર્ય છે તે પણ સ્થાપન કરે છે. માટે એટલા સારુ જ ભગવાનના અવતાર નથી થતા; **ભગવાનના અવતાર તો પોતાના એકાંતિક ભક્તના જે ધર્મ તેને પ્રવર્તાવવાને અર્થે થાય છે.**

અને વળી જે એકાંતિક ભક્ત છે તેને દેહે કરીને મરવું એ મરણ નથી, એને તો એકાંતિકના ધર્મમાંથી પડી જવાય એ જ મરણ છે. તે

૧.તે જેટલું કાંઈ કરે છે તે મર્યા પછી મહાસુખ આપે એવું જ કરતા હોય છે, એટલે ૨.શોક

જ્યારે ભગવાન કે ભગવાનના સંત તેનો હૈયામાં અભાવ આવ્યો ત્યારે એ ભક્ત એકાંતિકના ધર્મમાંથી પડ્યો જાણવો. અને તે જો ક્રોધે કરીને પડ્યો હોય તો તેને સર્પનો દેહ આવ્યો જાણવો અને કામે કરીને પડ્યો હોય તો યક્ષ-રાક્ષસનો અવતાર આવ્યો જાણવો. માટે જે એકાંતિકના ધર્મમાંથી પડીને એવા દેહને પામ્યા છે ને જો તે ધર્મવાળા હોય અથવા તપસ્વી હોય તોપણ તે ધર્મે કરીને તથા તપે કરીને દેવલોકમાં જાય, પણ જેણે ભગવાનનો ને ભગવાનના સંતનો અભાવ લીધો તે તો ભગવાનના ધામને તો ન જ પામે. અને વળી જે પંચ મહાપાપે યુક્ત હોય અને તેને જો ભગવાન ને ભગવાનના સંતને વિશે અવગુણ ન આવ્યો હોય તો તો એનાં પાપ નાશ થઈ જાય ને એનો ભગવાનના ધામમાં નિવાસ થાય. માટે **પંચ મહાપાપ થકી પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેવો એ મોટું પાપ છે.**" **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૬॥૧૭૯॥**

વચનામૃત-૪૭ : પાતાળ સુધી પૃથ્વી ફાટ્યાનું

(તા.૨૪/૨/૧૮૨૪, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે સાધુને મોક્ષનો ખપ હોય તે મોટા સંત જેમ જેમ વિષયનું ખંડન કરે ને જેમ દુખવીને કહે તેમ વધુ રાજી થાય છે. (૨) કામ તથા રસાસ્વાદને વિશે જે આસક્તિ તે જ અસત્પુરુષપણું છે. (૩) જે ખાન-પાન અને વસ્ત્રાદિ મનગમતાં પદાર્થની લાલચે મોટા સંત ભેગો રહેતો હોય તેને સાધુ જ ન કહેવાય. (૪) જેમ પાતાળ સુધી ફાટેલી પૃથ્વી પાણીથી ન ભરાય તેમ વિષય ભોગવવાથી તૃપ્તિ થઈ નથી અને થશે પણ નહીં. (૫) ગૃહસ્થ અન્ન-વસ્ત્રથી સેવા કરે તેમ ત્યાગીએ કથા-વાર્તા કરી તેની સેવા કરવી જોઈએ.

સંવત્ ૧૮૮૦ના મહા વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પીળી છીંટની રજાઈ ઓઢી હતી અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે સંતની પાસે ચાર સાધુ રહેતા હોય તેને જો મન દઈને માણસાઈએ રાખતા આવડતું હોય તો તેની પાસે

સાધુ રાજીપે રહે અને જેને સાધુને રાખતા આવડે નહિ તેની પાસે સાધુ રહે પણ નહીં. અને **જે સાધુને મોક્ષનો ખપ હોય તેને તો જેમ દુખવીએ ને વિષયનું ખંડન કરીએ તેમ અતિ રાજી થાય.** જેમ આ મુક્તાનંદસ્વામીને ક્ષયરોગ[1] થયો છે તે દહીં-દૂધ, ગળ્યું-ચીકણું[2] કાંઈ ખાવા દેતો નથી; તેમ જે સમજુ હોય તેને એમ જણાય જે, 'આ રોગે સારું સારું ખાવા-પીવાનું સર્વે ખંડન કરી નાખ્યું, માટે આ તો ક્ષયરોગરૂપે જાણીએ કોઈક મોટા સંતનો સમાગમ થયો હોય ને શું ?' એમ ભાસે છે. શા માટે જે, **શિશ્ન ને ઉદર એ બેને વિશે જે જીવને આસક્તિ છે એ જ અસત્પુરુષપણું છે.** તે ક્ષયરોગ એ બેય પ્રકારની ખોટ્યને કાઢે એવો છે. તેમ એ રોગની પેઠે જે સત્પુરુષ હોય તે વિષયનું ખંડન કરતા હોય ત્યારે મુમુક્ષુ હોય તેને તેમાં દુખાઈ જવું નહીં.

અને જે ખાધા-પીધાની લાલચે કે લૂગડાંની લાલચે અથવા પોતાને મનગમતા પદાર્થની લાલચે કોઈ મોટેરા સંત ભેગો રહેતો હોય તેને તો સાધુ જ ન જાણવો, તેને તો લબાડ[3] જાણવો ને કૂતરાં જેવો જાણવો. અને એવો મલિન આશયવાળો હોય તે અંતે જતા વિમુખ થાય. અને વળી સંતને કોઈ સારું પદાર્થ આપે તેમાં જે ઈર્ષ્યા કરે તથા જે પંચવિષયનો લાલચી હોય, એ બે તો પંચ મહાપાપીથી પણ અતિ ભૂંડા છે. માટે જે સમજુ હોય તેને સંતના સમાગમમાં રહીને આવો મલિન આશય અંતરમાં રાખ્યો ન જોઈએ; કેમ જે, **આ સભા તો જેવી બદરિકાશ્રમમાં તથા શ્વેતદ્વીપમાં હોય તેવી છે, તેમાં બેસીને જ્યારે મલિન વાસના ન ટળી ત્યારે બીજું ટાળ્યાનું ઠેકાણું ક્યાં મળશે ?**

અને પંચવિષય છે તે તો પૂર્વે દેવ-મનુષ્યાદિકને વિશે અનંત દેહે કરીને આપણે જીવે ભોગવ્યા છે તોપણ હજી લગણ એ વિષયની તૃપ્તિ થઈ નથી; તો હવે ભગવાનના ભક્ત થઈને વર્ષ કે બે વર્ષ કે પાંચ વર્ષ વિષય ભોગવીને પૂર્ણ થવાશે નહીં. **જેમ પાતાળ સુધી પૃથ્વી ફાટી હોય તેને પાણીએ કરીને ભરવા માંડીએ તે ક્યારેય ભરાય નહિ, તેમ ઈન્દ્રિયો છે તેને ક્યારેય વિષય**

૧.ફેફસાંનો એક રોગ - ટી.બી. ૨.મિષ્ટાન્ન, ઘી વગેરે ૩.ઢીલો; વિષયલાલચુ

થકી તૃપ્તિ થઈ નથી ને થશે પણ નહીં. માટે હવે તો વિષયની આસક્તિનો ત્યાગ કરીને અને સાધુ જેમ વઢીને કહે તેમ ગુણ લેવો પણ અવગુણ લેવો નહીં. તે મુક્તાનંદસ્વામીના કીર્તનમાં કહ્યું છે જે, 'શૂળી ઉપર શયન કરાવે તોય સાધુને સંગે રહિયે રે.'[1] માટે આવો અવસર પામીને તો અશુભ વાસના ટાળીને જ મરવું પણ અશુભ વાસના સોતા મરવું નહીં.

અને **'આ દેહમાંથી નીસરીને નારદ, સનકાદિક, શુકજી જેવા બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનની ભક્તિ કરવી છે', એવી વાસના રાખવી.** અને એમ કરતાં થકાં જો બ્રહ્મલોકમાં કે ઈન્દ્રલોકમાં નિવાસ થઈ જશે તોપણ કાંઈ ચિંતા નથી. જેમ ઝાડે ફરવા[2] ગયા ને પાયખાનામાં[3] માથાભર[4] પડી ગયા તો નાહી-ધોઈને પવિત્ર થવું પણ એમાં પડી ન રહેવું; તેમ શુભ વાસના રાખતાં રાખતાં બ્રહ્મલોકમાં કે ઈન્દ્રલોકમાં જવાયું તો એમ જાણવું જે, 'માથાભર નરકના ખાડામાં[3] પડ્યા છીએ', એમ જાણીને શુભ વાસનાને બળે કરીને બ્રહ્મલોક-ઈન્દ્રલોકના ભોગનો ત્યાગ કરીને ભગવાનના ધામમાં પૂગવું, પણ વચમાં ક્યાંય ન રહેવું; એમ નિશ્ચય રાખવો.

અને વળી જેમ પોતાની સેવા ગૃહસ્થ કરે છે અથવા ત્યાગી સેવા કરે છે, તેમ આપણે પણ હરિભક્તનું માહાત્મ્ય જાણ્યું જોઈએ. જેમ અમારી ચાકરી મૂળજી બ્રહ્મચારી માહાત્મ્ય જાણીને કરે છે, તેમ અમે પણ બ્રહ્મચારીનું માહાત્મ્ય જાણીએ છીએ. જેમ આપણી ગૃહસ્થ અન્ન-વસ્ત્રે કરીને ચાકરી કરે છે, તેમ આપણે પણ એમનું માહાત્મ્ય સમજીને એમની વાતચીતે કરીને ચાકરી કરવી; એમ અરસપરસ માહાત્મ્ય સમજીને હરિભક્તની સોબત્ય રાખવી." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૭॥૧૮૦॥**

વચનામૃત-૪૮ : 'વંદું'ના કીર્તનનું – સંતના મધ્યમાં જન્મ ધરવાનું

(તા.૨૮/૨/૧૮૨૪, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મહારાજે કહ્યું છે જે : જેને મૂર્તિનું અખંડ ચિંતવન થાય છે તેને તો સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીએ ! એ ભક્ત તો કૃતાર્થ થયો છે, તેને હવે કાંઈ બાકી નથી.

૧.જુઓ પેજ : ૭૨૭ ૨.સંડાસ જવા ૩.સંડાસના ગંદા સ્થાનમાં ૪.આખે આખા

(૨) જેનાથી એવું ચિંતવન થઈ ન શકે તેણે તો એવા સંતની મધ્યે પડી રહેવું. કેમ જે, અમે પણ એવા સાધુની વચ્ચે જન્મ ધરવાનું ઈચ્છીએ છીએ. (૩) ધન, સ્ત્રી ને પુત્રાદિ કાંઈ દુર્લભ નથી પણ આવા સંતનો સંગ અને ભગવાનનું સાક્ષાત્ દર્શન-ચિંતવન તે અતિશય દુર્લભ છે.

સંવત્ ૧૮૮૦ના મહા વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને તુલસીની નવીન શ્વેત કંઠીઓ કંઠને વિશે ધારણ કરી હતી ને પાઘને વિશે પીળાં પુષ્પનો તોરો વિરાજમાન હતો ને કંઠને વિશે પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. અને સાધુ પ્રેમાનંદસ્વામી ભગવાનના ધ્યાનના અંગની ગરબીઓ જે, **'વંદું સહજાનંદ રસરૂપ અનુપમ સારને રે લોલ'** એ ગાવતા હતા.

પછી જ્યારે ગાઈ રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બહુ સારાં કીર્તન ગાયાં. આ કીર્તનને સાંભળીને તો અમારા મનમાં એમ વિચાર થયો જે, **'આવી રીતે એને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન છે, માટે એ સાધુને તો ઊઠીને સાષ્ટાંગ દંડવત્પ્રણામ કરીએ !'** અને જેને આવી રીતે અંતઃકરણમાં ભગવાનનું ચિંતવન થતું હોય ને એવી વાસનાએ યુક્ત જો દેહ મૂકે તો તેને ફરીને ગર્ભવાસમાં જવું પડે જ નહીં. અને એવી રીતે ભગવાનનું ચિંતવન કરતાં જીવતો હોય તોપણ એ પરમપદને પામ્યો જ છે અને જેવા શ્વેતદ્વીપમાં નિરન્નમુક્ત છે તેવો જ એ પણ નિરન્નમુક્ત થઈ રહ્યો છે. અને દેહક્રિયા તો યોગ્ય હોય એટલી સહેજે જ થાય છે અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનું એવી રીતે ચિંતવન થાય છે તે તો કૃતાર્થ થયો છે ને તેને કાંઈ કરવું બાકી રહ્યું નથી; અને જેને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થનું ચિંતવન કરતે થકે દેહ પડશે તેને કોટિ કલ્પે દુઃખનો અંત આવતો નથી. માટે **આવો અવસર આવ્યો છે તેને પામીને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થનું ચિંતવન મૂકીને એક ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન કરવું.**

અને જો **ભગવાનના સ્વરૂપનું ચિંતવન થઈ ન શકે તોપણ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેણે યુક્ત એવા જે આ સાધુ તેને મધ્યે પડી રહેવું.** અને અમારે પણ એ જ અંતરમાં વાસના[1] છે જે, આ દેહને મૂકશું પછી કોઈ રીતનો જન્મ થવાનું નિમિત્ત તો નથી, તોપણ અંતરમાં એમ વિચારીએ છીએ જે, **'જન્મ ધર્યાનું કોઈક કારણ ઉત્પન્ન કરીને પણ સંતના મધ્યમાં જન્મ ધરવો', એમ જ ઈચ્છીએ છીએ.** અને જેને એ કીર્તનમાં કહ્યું એવી રીતનું ચિંતવન થતું હોય તે તો કાળ, કર્મ ને માયાના પાશ થકી મુકાયો છે; અને જેને ઘેર એવા પુરુષે જન્મ ધર્યો તેનાં મા-બાપ પણ કૃતાર્થ થયાં જાણવાં. અને ભગવાન વિના બીજા વિષયનું જે ચિંતવન કરે છે તે તો અતિશય ભૂલ્યો જાણવો.

અને **સ્ત્રી, પુત્ર ને ધનાદિક પદાર્થ તે તો જે જે યોનિમાં જાય છે તે સર્વેમાં મળે છે, પણ આવા બ્રહ્મવેત્તા[2] સંતનો સંગ ને શ્રીવાસુદેવ ભગવાનનું સાક્ષાત્કાર દર્શન ને ચિંતવન તે તો અતિશય દુર્લભ છે.** માટે જેમ વિષયીજનને પંચવિષયનું ચિંતવન અંતઃકરણમાં થયા કરે છે, તેમ જેના અંતરમાં અખંડ ભગવાનનું ચિંતવન થયા કરે એથી ઉપરાંત મનુષ્યદેહનો બીજો લાભ નથી. અને એ તો સર્વે હરિભક્તોમાં મુખિયો છે. અને એ ભક્તને શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય હોય તોપણ ભગવાન સંબંધી જ હોય; અને તેના શ્રવણ તે અખંડ ભગવાનની કથા સાંભળવાને ઈચ્છે, અને ત્વચા તે ભગવાનનો સ્પર્શ કરવાને ઈચ્છે, અને નેત્ર તે ભગવાન ને ભગવાનના સંતનાં દર્શન કરવા ઈચ્છે, અને રસના તે ભગવાનના મહાપ્રસાદના સ્વાદને ઈચ્છે, અને નાસિકા તે ભગવાનને ચડ્યાં જે પુષ્પ-તુલસી તેના સુગંધને ઈચ્છે, પણ પરમેશ્વર વિના અન્ય વસ્તુને સુખદાયી જાણે જ નહીં. એવી રીતે જે વર્તે તે ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત કહેવાય." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૮॥૧૮૧॥**

૧.ઈચ્છા ૨.બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મના અનુભવી

વચનામૃત-૪૯ : ભગવાન અને માયિક આકારમાં ઘણો ફેર છે તેનું – કથા-કીર્તનાદિકમાં તૃપ્તિ ન પામવાનું

(તા.૨/૩/૧૮૨૪, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) શ્રીહરિની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ અને માયિક આકારમાં ઘણો ફેર છે. કેમ જે, માયિક આકારનું ચિંતવન કરનારા નરક-ચોરાસીમાં પડે છે ને શ્રીહરિના ચિંતવન કરનારા અક્ષરધામને પામે છે. (૨) જેમ અમને કથા-કીર્તનાદિથી તૃપ્તિ થતી જ નથી તેમ તમારે પણ કરવું.

સંવત્ ૧૮૮૦ના ફાગણ સુદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર મેડીની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પાઘમાં ધોળાં પુષ્પનો હાર લટકતો મૂક્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રત્યક્ષ ભગવાનની જે મૂર્તિ ને બીજા જે માયિક આકાર એ બેયને વિશે તો ઘણો ફેર છે. પણ જે અજ્ઞાની છે ને અતિશય મૂર્ખ છે તે તો ભગવાન અને માયિક આકારને સરખા જાણે છે; કેમ જે, માયિક આકારના જે જોનારા છે ને માયિક આકારના જે ચિંતવન કરનારા છે તે તો અનંત કોટિ કલ્પ સુધી નરક-ચોરાસીને વિશે ભમે છે. અને જે **ભગવાનના સ્વરૂપનાં દર્શન કરનારા છે ને ભગવાનના સ્વરૂપનાં ચિંતવન કરનારા છે તે તો કાળ, કર્મ ને માયા એ સર્વેનાં બંધન થકી છૂટીને અભયપદને પામે છે ને ભગવાનના પાર્ષદ થાય છે. માટે અમારે તો ભગવાનની કથા, કીર્તન કે વાર્તા કે ભગવાનનું ધ્યાન એમાંથી કોઈ કાળે મનની તૃપ્તિ થતી જ નથી ને તમારે પણ સર્વેને એવી જ રીતે કરવું."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૪૯॥૧૮૨॥

વચનામૃત-૫૦ : રહસ્યનું – જગતના લોચાનું

(તા.૧૫/૪/૧૮૨૪, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) નદીઓ, સતી, પતંગિયાં ને શૂરવીરની જેમ એકરસ પરિપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપને

વિશે આત્માને લીન કરી, તેમાં બિરાજમાન ભગવાન અને ભક્ત સાથે અખંડ પ્રીતિ જોડી રાખવી. (૨) કાળ, કર્મ ને માયા આજ સુધીમાં ક્યારેય આ જીવનો નાશ કરી શક્યાં નથી; હવે તો ભગવાન મળ્યા, માટે ચિંતા ન રાખવી. (૩) જે અમારી સોબત રાખશે તેના હૃદયમાં કોઈ જાતનો લોચો રહેવા દેવો નથી. (૪) નિર્વાસનિક ભક્ત જ મહારાજને વહાલા છે.

સંવત્ ૧૮૮૦ના ચૈત્ર વદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની આગળ આથમણે દ્વાર મેડીની ઓસરી ઉપર રાત્રિને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આજ તો અમારું જે રહસ્ય છે તે તમને સર્વેને અમારા જાણીને કહીએ છીએ જે, જેમ નદીઓ સમુદ્રને વિશે લીન થાય છે, અને જેમ સતી ને પતંગ[1] તે અગ્નિને વિશે બળી જાય છે, અને જેમ શૂરો રણને વિશે ટુકટુક થઈ જાય છે, તેમ **એકરસ પરિપૂર્ણ એવું જે બ્રહ્મસ્વરૂપ[2] તેને વિશે અમે અમારા આત્માને લીન કરી રાખ્યો છે. અને તે તેજોમય એવું જે અક્ષરબ્રહ્મ તેને વિશે મૂર્તિમાન એવા તે પુરુષોત્તમ ભગવાન ને તે ભગવાનના જે ભક્ત તે સંગાથે અખંડ પ્રીતિ જોડી રાખી છે અને તે વિના કોઈ પદાર્થમાં પ્રીતિ નથી એવું અમારે અખંડ વર્તે છે.** અને ઉપરથી તો અમે અતિશય ત્યાગનો ફૂંફવાડો જણાવતા નથી, પણ જ્યારે અમે અમારા અંતર સામું જોઈને બીજા હરિભક્તના અંતર સામું જોઈએ છીએ ત્યારે મોટા મોટા પરમહંસ તથા મોટી મોટી સાંખ્યયોગી બાઈઓ એ સર્વેને કાંઈકે જગતની કોરનો લોચો[3] જણાય, પણ અમારા અંતરને વિશે તો ક્યારેય સ્વપ્નમાં પણ જગતની કોરનો ઘાટ થતો નથી.

અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની ભક્તિમાંથી[4] અમને પાડવાને અર્થે કોઈ સમર્થ નથી, એમ જણાય છે. અને જે દિવસ ભગવાનની પ્રાપ્તિ

૧.પ્રકાશમાં આસક્તિવાળું ઊડતું જીવડું ૨.સર્વત્ર વ્યાપક એવું અક્ષરબ્રહ્મ ૩.રાગ; શુભ કે અશુભ સંકલ્પ, ઈચ્છા વગેરે ૪.પ્રીતિમાંથી

નહોતી થઈ તે દિવસ પણ ભગવાનની શક્તિ જે કાળ તે પણ આ જીવનો નાશ કરી શક્યો નથી, અને કર્મ પણ નાશ કરી શક્યાં નથી, અને માયા પણ પોતાને વિશે લીન કરી શકી નથી, અને હવે તો ભગવાન મળ્યા છે માટે કાળ, કર્મ, માયાનો શો ભાર છે ? એમ જાણીને એવી હિંમત બાંધી છે જે, 'હવે તો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત વિના કોઈને વિશે પ્રીતિ રાખવી નથી.' અને જે અમારી સોબત[1] રાખશે તેના હૃદયમાં પણ કોઈ જાતનો લોચો રહેવા દેવો નથી. શા માટે ? જે, **જેને મારા જેવો અંતરનો દઢાવ હોય તે સાથે જ અમારે બને છે. અને જેના હૃદયમાં જગતના સુખની વાસના હોય તે સંગાથે તો અમે હેત કરીએ તોપણ થાય નહીં. માટે જે નિર્વાસનિક ભગવાનના ભક્ત હોય તે જ અમને વહાલા છે – એ અમારા અંતરનું રહસ્ય છે** તે કહ્યું." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભક્તજનની શિક્ષાને[2] અર્થે વાર્તા કરી. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૦॥૧૮૩॥**

વચનામૃત-૫૧ : આત્મસત્તારૂપે રહેનારાનાં લક્ષણનું

(તા.૨૨/૪/૧૮૨૪, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જીવ જ્યારે માયાના ત્રણ ગુણથી પર આત્મસત્તારૂપે વર્તે ત્યારે જ સુખી રહે છે. (૨) શિવ, બ્રહ્મા જેવા સમર્થ પુરુષો પણ ભૂંડાં દેશકાળને યોગે મોટા પુરુષની બાંધેલ મર્યાદા તોડવાથી દુઃખી જ થયા છે. માટે સત્પુરુષની આજ્ઞામાં રહે છે એ જ રૂડાં દેશકાળમાં રહ્યો છે ને એ જ આત્મસત્તારૂપે વર્તે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના ચૈત્ર વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં દક્ષિણાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "કોઈક સમામાં તો જીવ સુષુપ્તિમાં જાય છે ત્યારે અતિશય સુખ થાય છે અને કોઈક સમામાં તો સુષુપ્તિમાં જાય છે તોપણ ઉદ્વેગ મટતો નથી તેનું શું કારણ છે ?

૧.સંગત; સહવાસ ૨.શીખવવાને

એ પ્રશ્ન છે.” પછી મોટા મોટા સંત હતા તેમણે એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા માંડ્યું પણ યથાર્થ સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ તો રજોગુણનું બળ વૃદ્ધિ પામી જાય છે, તે સુષુપ્તિમાં પણ તમોગુણ ભેળો રજોગુણનો વિક્ષેપ રહે છે; માટે સુષુપ્તિમાં પણ અસુખ રહે છે. માટે **ગુણનો સંગ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી કોઈ જીવ સુખિયો રહે નહિ અને જ્યારે આત્મસત્તારૂપે રહે ત્યારે જ સુખી રહે છે.”**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “આત્મસત્તારૂપે રહે તેનાં શાં લક્ષણ છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “શિવ, બ્રહ્મા જેવા કોઈ સમર્થ કહેવાય નહિ, એ તો નારદ જેવાના પણ ગુરુ છે; અને એ જેવા બ્રહ્મસ્વરૂપે વર્તે છે, તેવું તો બીજાને વર્તવું કઠણ છે. તોપણ દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ, મંત્ર, શાસ્ત્ર, દીક્ષા અને ધ્યાન એ આઠ જો ભૂંડાં થયાં, તો તેને યોગે કરીને એ શિવ, બ્રહ્મા જેવાને પણ અંતરમાં અતિશય દુઃખ થયું. માટે ગમે તેવો નિર્ગુણ હોય ને આત્મસત્તારૂપે રહેતો હોય ને જો તેને ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તો તેને જરૂર અંતરમાં દુઃખ થાય.

માટે **મોટા પુરુષની બાંધેલ જે મર્યાદા તેને લોપીને કોઈ સુખી થતો નથી.** માટે જેટલા ત્યાગી છે તેને તો ત્યાગીના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું અને જેટલા ગૃહસ્થ હરિભક્ત છે તેમને ગૃહસ્થના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું અને જેટલી બાઈઓ હરિભક્ત છે તેને બાઈઓના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. અને જો તે થકી ઓછું વર્તે તોપણ સુખ ન થાય અને જો તે થકી અધિક વર્તે તોપણ સુખ ન થાય. શા માટે ? જે, પરમેશ્વરના કહેલ જે ધર્મ તે પ્રમાણે જ ગ્રંથમાં લખ્યું હોય, તેમાં કોઈ રીતે બાધ આવે એવું ન હોય ને સુખે પળે એવું હોય, ને તેથી ઓછું-અધિકું કરવા જાય, તે કરનારો જરૂર દુઃખી થાય. માટે **સત્પુરુષની આજ્ઞા પ્રમાણે જે રહે છે, તે જ રૂડાં દેશ-કાળાદિકને વિશે રહ્યો છે અને જે સત્પુરુષની આજ્ઞાથી બહાર પડ્યો તે જ એને ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થયો છે. માટે સત્પુરુષની આજ્ઞાને વિશે વર્તે છે તે જ આત્મસત્તારૂપે વર્તે છે.” ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૧॥૧૮૪॥**

વચનામૃત-૫૨ : ત્યાગી અને ગૃહસ્થની શોભાનું

(તા.૨૪/૪/૧૮૨૪, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ગૃહસ્થને મેડી, સ્ત્રી, છોકરાં, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરે શોભારૂપ છે ને ત્યાગીને દોષરૂપ છે. (૨) ત્યાગીને દાઢી-મૂછ મૂંડાવવા, ભગવાં વસ્ત્રો પહેરવાં તથા અપમાનો સહન કરવાં એ શોભારૂપ છે ને ગૃહસ્થને એ દોષરૂપ છે. (૩) હિતની વાત કહે ત્યારે મૂંઝાય એ મૂર્ખ છે ને મૂંઝાય નહિ તેની સાથે મહારાજને ઘણું બને છે. (૪) શ્રદ્ધાએ સહિત અને ઈર્ષ્યાએ રહિત ભક્તિ કરે તે મહારાજને અતિશય ગમે છે.

સંવત્‌૧૮૮૦ના ચૈત્ર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ અસવાર થઈને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા ને ત્યાં વેદિકા ઉપર વિરાજમાન થયા હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પાઘને વિશે ફૂલનો તોરો વિરાજમાન હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. અને પોતાની આગળ મુનિમંડળ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

તે જ્યારે કીર્તન ગાઈ રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો હવે વાર્તા કરીએ તે સાંભળો જે, આ સંસારને વિશે ગૃહસ્થાશ્રમી ને ત્યાગી એ બેના માર્ગ જુદા જુદા છે. તે જે ગૃહસ્થને શોભા હોય તે ત્યાગીને દૂષણરૂપ હોય અને જે ત્યાગીને શોભા હોય તે ગૃહસ્થને દૂષણરૂપ હોય. તેને બુદ્ધિમાન હોય તે જાણે પણ બીજો જાણી શકે નહીં. માટે તેની વિક્તિ કહીએ છીએ જે, જે ગૃહસ્થાશ્રમી છે તેને ધન-દોલત, હાથી-ઘોડા, ગાય-ભેંસ, મેડી-હવેલી, સ્ત્રી-છોકરાં, ભારે ભારે વસ્ત્ર-આભૂષણ એ સર્વે પદાર્થ શોભારૂપ છે અને એ જ જે સર્વે પદાર્થ તે જે ત્યાગી હોય તેને દોષરૂપ છે. અને ત્યાગી છે તેને વનમાં રહેવું, વસ્ત્ર વિના ઉઘાડું એક કૌપીનભર રહેવું, માથામાં ટોપી ઘાલવી, ડાઢી-મૂછ મૂંડાવી નંખાવવી, ભગવાં વસ્ત્ર રાખવાં અને કોઈ ગાળો દે ને કોઈ ધૂળ નાંખે તે અપમાનને સહન કરવું, એ જ ત્યાગીને પરમ શોભારૂપ છે. અને એ ત્યાગીની જે શોભા તે જ ગૃહસ્થને પરમ દોષરૂપ છે. માટે **આ સંસારમાંથી જે નીસર્યો**

ને ત્યાગી થયો તેને તો એમ વિચારવું જે, 'હું કયા આશ્રમમાં રહ્યો છું ?' એમ બુદ્ધિમાન હોય તેને વિચાર કરવો, પણ મૂર્ખની પેઠે વિચાર્યા વિના કોઈ ચાળે ચડી જવું નહીં.

અને જે સમજુ હોય તેને કોઈક વઢીને કહે ત્યારે સામો ગુણ લે અને જે મૂર્ખ હોય તેને કોઈક હિતની વાત કહે ત્યારે તે મૂંઝાઈ જાય. અને મુકુંદ બ્રહ્મચારી તથા રતનજી એ બે મૂંઝાતા નથી, તો એમની સાથે અમારે ઘણું બને છે. અને વળી જે શ્રદ્ધાએ સહિત સેવા-ચાકરી કરે તે અમને ગમે; અને શ્રદ્ધા વિના તો કોઈ જમ્યાનું લાવે તો તે જમ્યાનું ગમે નહિ, અને વસ્ત્ર લાવે તો તે વસ્ત્ર ઓઢવું ગમે નહિ, અને પૂજા લાવે તો પૂજા ગમે નહિ, અને શ્રદ્ધાએ કરીને કરે તે અતિશય ગમે. અને શ્રદ્ધાએ કરીને ભક્તિ કરતો હોય ને બીજો કોઈક તેમાં ભક્તિ કરવા આવે ને તેની ઉપર ઈર્ષ્યા કરે, તો તે અમને ન ગમે. માટે **શ્રદ્ધાએ સહિત ને ઈર્ષ્યાએ રહિત જે ભક્તિ કરે તે અમને અતિશય ગમે છે."** ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૨॥૧૮૫॥**

વચનામૃત-૫૩ : પોતાનો અવગુણ ન સૂઝે એ જ મોહ છે તેનું

(તા.૩/૫/૧૮૨૪, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) પોતાનો અવગુણ ન સૂઝે એ જ મોહ છે. (૨) શ્રીહરિ તથા સત્પુરુષની રીત અલૌકિક હોય છે, તે મૂર્ખાઓને સમજાતી નથી.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના વૈશાખ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્રને વિશે જે મોહ કહ્યો છે તે મોહનું એ રૂપ છે જે, **'જ્યારે હૃદયને વિશે મોહ વ્યાપે ત્યારે એ જીવને પોતાનો અવગુણ તો સૂઝે જ નહીં.' માટે પોતાનો અવગુણ ન સૂઝે એ જ**

મોહનું રૂપ છે. અને વળી જીવમાત્રને પોતાના ડહાપણનું અતિશય માન હોય, પણ એમ વિચારે નહિ જે, 'મને મારા જીવની ખબર નથી જે, આ શરીરમાં જીવ રહ્યો છે તે કાળો છે કે ગોરો છે ? કે લાંબો છે કે ટૂંકો છે ? એની કાંઈ ખબર નથી; તોપણ મોટા પુરુષ હોય અથવા ભગવાન હોય તેને વિશે પણ ખોટ્ય કાઢે અને એમ સમજે જે, 'આ મોટા પુરુષ છે અથવા ભગવાન છે પણ આટલું ઠીક કરતા નથી.' એમ ખોટ્ય કાઢે છે, પણ એ મૂર્ખો એમ નથી જાણતો જે, 'એ ભગવાન તો અનંત કોટિ બ્રહ્માંડને વિશે રહ્યા એવા જે જીવ ને ઈશ્વર તેને જેમ હથેળીમાં જળનું ટીપું હોય ને તેને દેખે તેમ દેખે છે. અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના આધાર છે ને લક્ષ્મીના પતિ છે અને અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના કર્તા-હર્તા છે; અને શેષ, શારદા ને બ્રહ્માદિક દેવ તે પણ જેના મહિમાના પારને પામતા નથી અને નિગમ પણ જેના મહિમાને નેતિ નેતિ કહે છે.' માટે **એવા જે પરમેશ્વર તેનાં ચરિત્રને વિશે ને તે ભગવાનની જે સમજણ તેને વિશે જે દોષ દેખે છે તેને વિમુખ ને અધર્મી જાણવો અને સર્વે મૂર્ખનો રાજા જાણવો.**

અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તેની તો અલૌકિક સમજણ હોય, તેને દેહાભિમાની જીવ ક્યાંથી સમજી શકે ? માટે પોતાની મૂર્ખાઈએ કરીને ભગવાન ને ભગવાનના જે ભક્ત તેનો અવગુણ લઈને વિમુખ થઈ જાય છે. અને એ **ભગવાનના ખરેખરા ભક્ત જે સત્પુરુષ હોય તે તો અલૌકિક દૃષ્ટિએ યુક્ત વર્ત્યા કરે છે."** **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૩॥૧૮૬॥**

વચનામૃત-૫૪ : આત્મબુદ્ધિનું – ગોખરનું

(તા.૩/૬/૧૮૨૪, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) અષ્ટાંગ યોગ, તપ, ત્યાગાદિ સાધનો કરતાં સત્સંગે કરીને ભગવાન વધુ વશ થાય છે. (૨) વાંઝિયાને ઘડપણમાં દીકરો આવે ને તેમાં જેવી આત્મબુદ્ધિ થાય તેવી જેને સંતને વિશે આત્મબુદ્ધિ થાય, તો જ સત્સંગને અધિક જાણ્યો કહેવાય.*

સંવત્ ૧૮૮૦ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ ત્રીજા પહોરને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ અસવાર થઈને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા. ત્યાં ઘણી વાર સુધી

તો ઘોડી ફેરવી. પછી તે વાડી મધ્યે વેદી ઉપર વિરાજમાન થયા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં અને મસ્તક ઉપર કાળા છેડાની ધોતલી બાંધી હતી ને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો ને પાઘને વિશે તોરો વિરાજમાન હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એકાદશ સ્કંધના બારમા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવ પ્રત્યે કહ્યું છે જે, [1] **'અષ્ટાંગ યોગ, સાંખ્ય, તપ, ત્યાગ, તીર્થ, વ્રત, યજ્ઞ અને દાનાદિક એણે કરીને હું તેવો વશ થતો નથી, જેવો સત્સંગે[2] કરીને વશ થઉં છું';** એમ ભગવાને કહ્યું છે. માટે સર્વે સાધન કરતાં સત્સંગ અધિક થયો. તે જેને સર્વે સાધન થકી સત્સંગ અધિક જણાતો હોય તે પુરુષનાં કેવાં લક્ષણ હોય ?" પછી જેને જેવું સમજાયું તેવું તેણે કહ્યું, પણ યથાર્થ ઉત્તર થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને ભગવાનના સંતને વિશે જ આત્મબુદ્ધિ[3] છે. જેમ કોઈક રાજા હોય ને તે વાંઝિયો હોય ને પછી તેને ઘડપણમાં દીકરો આવે, પછી તે છોકરો તેને ગાળો દે, મૂછો તાણે તોપણ અભાવ આવે નહિ અને કોઈકના છોકરાને મારે તથા ગામમાં અનીતિ કરી આવે તોપણ કોઈ રીતે તેનો અવગુણ આવે જ નહિ; શા માટે જે, એ રાજાને પોતાના દીકરાને વિશે આત્મબુદ્ધિ થઈ ગઈ છે, **એવી જેને ભગવાનના ભક્તને વિશે આત્મબુદ્ધિ થાય છે, તેણે જ સર્વ સાધન થકી અધિક કલ્યાણકારી સત્સંગને જાણ્યો છે.** એ વાર્તા ભાગવતમાં કહી છે જે --

यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः ।
यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः ।।[4]

એ શ્લોકને વિશે એ વાર્તા યથાર્થ કહી છે." ॥ **ઈતિ વચ. ગ.મ.॥૫૪॥૧૮૭॥**

૧.**'न रोधयति मां योगो न साङ्ख्यं धर्म एव च । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो नेष्टापूर्तं न दक्षिणा ।। व्रतानि यज्ञश्छन्दांसि तीर्थानि नियमा यमाः । यथावरुन्धे सत्सङ्गः सर्वसङ्गापहो हि माम् ।।'** (ભાગ.૧૧/૧૨/૧-૨)
૨.મારામાં પ્રગાઢ પ્રીતિએ યુક્ત એવા સાચા સંતના પ્રસંગે ૩.પોતાના દેહમાં હોય તેવી જ ગાઢ પ્રીતિ ૪.**અર્થ :** જે પુરુષને વાત, પિત્ત અને કફરૂપ ત્રણ ધાતુમય શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ છે, સ્ત્રી-પુત્રાદિકમાં મારાપણાની બુદ્ધિ છે, ભૂમિના વિકારભૂત પ્રતિમાદિકમાં દેવબુદ્ધિ – પૂજનીયપણું છે અને જળમાં તીર્થબુદ્ધિ છે તેવી જ એ ચારેય બુદ્ધિઓ ભગવાનના એકાંતિક જ્ઞાની સંતોમાં જો ન હોય તો તેને જ પશુઓમાં પણ કનિષ્ઠ એવો બળદ ને ગધેડો જાણવો.(ભાગ.૧૦/૮૪/૧૩)

વચનામૃત-૫૫ : સોનીની પેઠીનું

(તા.૭/૬/૧૮૨૪, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મહારાજને બાળપણમાં જ દેવદર્શન-સંતસમાગમ વગેરે ગમતું ને વનમાં અતિ ત્યાગ રાખતા ને સદાય નિર્ભય રહેતા. પછી સત્સંગના હિત માટે કંઈક બીક રાખી છતાં તેમને સદાય અંત અવસ્થા જેવું વર્તે છે. ને સર્વે પદાર્થ કાખના મુવાળા જેવા જણાય છે પણ ભક્તને રાજી કરવા વખાણે છે. આમ મહારાજની બધી જ ક્રિયા ભક્તનાં સુખાર્થે જ છે. (૨) ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ સોનીનાં સ્ત્રી-છોકરાં જેવાં છે, માટે આત્મામાં માયાનો ભેગ ભેળવી ન દે તે માટે સદાય સાવધાન રહેવું. આમ મહારાજે પોતાના જ દૃષ્ટાંતથી આપણા હિત માટે વાત કરી છે.

સંવત્ ૧૮૮૦ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર નવાનગરનું સોનેરી કોરે યુક્ત શ્વેત મોળિયું બાંધ્યું હતું અને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને તે સમાને વિશે મુનિ ઝાંઝ-મૃદંગ લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી તે મુનિ કીર્તન-ભક્તિ કરી રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનું આજ જેવું અંગ હોય તેવું સત્સંગ થયા મોરે પણ કાંઈક હોય ખરું; તે માટે આજ તો સર્વે જેનું જેવું અંગ હોય તે તેવું કહો. તેમાં પ્રથમ તો અમે અમારું જેવું અંગ છે તેવી વાર્તા કહીએ છીએ તે સાંભળો જે, જ્યારે અમારે બાળ અવસ્થા હતી ત્યારે પણ દેવમંદિર હોય ત્યાં દર્શને જવું, કથા-વાર્તા સાંભળવી, સાધુનો સમાગમ કરવો, તીર્થ કરવા જવું એવી વાર્તા ગમતી. અને જ્યારે ઘર મૂકીને નીસર્યા ત્યારે તો વસ્ત્ર રાખવું પણ ગમતું નહિ અને વનમાં જ રહેવું ગમતું. અને બીક તો લેશમાત્ર લાગતી જ નહિ; અને વનને વિશે મોટા મોટા સર્પ, સિંહ, હાથી ઇત્યાદિક અનંત જનાવર દીઠામાં આવ્યાં, પણ કોઈ પ્રકારે હૈયામાં મરવાની તો બીક જ લાગતી નહિ; એવી રીતે મહાવનને વિશે સદા નિર્ભય રહેતા. પછી તીર્થને વિશે ફરતાં ફરતાં શ્રીરામાનંદ સ્વામી પાસે આવ્યા અને પછી

શ્રીરામાનંદસ્વામી જ્યારે અંતર્ધાન થયા તે કેડે સત્સંગનું રૂડું થવાને અર્થે કાંઈક બીક રાખવા માંડી.[૧] પણ અંતરમાં અખંડ વિચાર એવો રહે છે, જેમ મનુષ્યને મૂવા ટાણે પથારી ઉપર સુવાર્યો હોય ત્યારે તે મનુષ્યમાંથી સહુને પોતાના સ્વાર્થની વાસના ટળી જાય છે અને તે મરનારાને પણ સંસાર થકી મન ઉદાસ થઈ જાય છે; તેમનું તેમ **અમારે પોતાની કોરનું અને બીજાની કોરનું અંત અવસ્થા જેવું સદા વર્તે છે. અને જેટલું માયિક પદાર્થમાત્ર છે તે સર્વે નાશવંત ને તુચ્છ સરખું જણાયા કરે છે, પણ એમ વિક્તિ નથી જણાતી જે, 'આ સારું પદાર્થ છે ને આ ભૂંડું પદાર્થ છે.' જેટલાં માયિક પદાર્થમાત્ર છે તે તો સર્વે એકસરખાં[૨] જણાય છે. જેમ કાખના મુવાળા છે, તેમાં સારો કયો ને નરસો કયો ?** તે તો સારો-નરસો સહુ એક પાડમાં[૩] છે; તેમ માયિક પદાર્થ પણ સર્વે સરખાં છે. અને કાંઈક સારું-નરસું જે કહીએ છીએ તે તો ભગવાનના ભક્તને સારું લગાડવાને અર્થે કહીએ છીએ જે, 'આ સારું ભોજન છે, આ સારું વસ્ત્ર છે, આ સારું ઘરેણું છે, આ સારું ઘર છે, આ સારું ઘોડું છે, આ સારાં પુષ્પ છે, તે ભક્તને સારું લાગે તે સારુ કહીએ છીએ.' અને **અમારી સર્વે ક્રિયા છે તે ભગવાનના ભક્તને અર્થે છે પણ પોતાના સુખને અર્થે એકેય ક્રિયા નથી.**

અને ભગવાનના જે એકાંતિક ભક્ત હોય તેનું જે મન તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ ચિંતવન કરે અને વાણી તે ભગવાનના યશને જ ગાય અને હાથ તે ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તની સેવા-પરિચર્યાને જ કરે અને કાન તે અખંડ ભગવાનના યશને જ સાંભળે; એમ ભગવાનની ભક્તિ જાણીને જે જે ક્રિયા કરીએ છીએ તે થાય છે, પણ એ ભગવાનની ભક્તિ વિના તો અમે સર્વ પદાર્થમાંથી ઉદાસી છીએ. જેમ કોઈક મોટો રાજા હોય ને તેને એક જ દીકરો હોય, અને તે રાજા સાઠ્ય-સિત્તેર વર્ષનો થાય ને પછી તેનો દીકરો મરી જાય, ત્યારે તે રાજાનું મન સર્વ પદાર્થમાંથી ઉદાસ થઈ જાય; તેમ અમારે પણ ખાતાં-પીતાં, ઘોડે ચઢતાં, રાજી-કુરાજીપણામાં સર્વે કાળે મન ઉદાસી જ રહે છે.

૧.રખે અમારો દેહ પડી જાય ?! એવી સાવધાની રાખવા લાગ્યા. કેમ જે, અમે પૃથ્વી પર ન રહીએ તો અનંત જીવનાં કલ્યાણ અટકી જાય તેમ છતાં ૨.તુચ્છ, વિકારી તથા નાશવંત ૩.એકસરખા

અને અંતરમાં એમ વિચાર રહે છે જે, **'આપણ તો દેહ થકી પૃથક્ આત્મા છીએ પણ દેહ જેવા નથી.' અને વળી અંતરમાં એમ વિચાર રહ્યા કરે છે જે, આત્માને વિશે રખે રજોગુણ, તમોગુણ આદિક કોઈક માયાનો ભાગ ભળી જાય નહિ, તેને ઘડીએ ઘડીએ તપાસતા રહીએ છીએ.** જેમ સાડા સોળવલું કંચન હોય ને તેને સોનીની પેઢીએ લઈ જાય અને જો ધણીની લગારેક નજર ચૂકે તો સોની સોનું કાઢી લઈને તેમાં રૂપું ભેળવી દે. તેમ આ હૃદયરૂપી તો સોનીની પેઢી છે અને તેમાં માયારૂપી સોની છે, તે પોતે બેઠો થકો સંકલ્પરૂપી જે હથોડો તેના અખંડ ટચટચ ટચકા મારતો રહે છે. અને જેમ સોનીનાં છોકરાં-સ્ત્રી હોય તે પારસી[૧] કરીને તેને હાથ આવે તો કાંઈક સોનું ચોરી જાય; તેમ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ એ સર્વે માયારૂપ જે સોની તેનાં છોકરાં-સ્ત્રી છે, તે કંચનરૂપ જે ચૈતન્ય તેને વિશે ત્રણ ગુણ તથા પંચવિષયમાં આસક્તિ તથા દેહાભિમાન તથા કામ, ક્રોધ, લોભાદિક એ રૂપ જે રૂપું તેને ભેળવીને જ્ઞાન-વૈરાગ્યાદિક ગુણરૂપ જે સોનું તેને કાઢી લે છે. અને જે સોનામાંથી સોનું કાઢીને રૂપું ભેળવે તો તે સોનું બારવલું થઈ જાય છે અને પછી તે સોનાને તાવી-તાવીને[૨] પાછું સોળવલું[૩] કરે તો થાય છે. તેમ આ જીવને વિશે રજ, તમ આદિક જે રૂપું ભળ્યું છે, તેને ગાળીને કાઢી નાંખવું ને પછી કંચનરૂપ જે એક આત્મા તે જ રહે પણ બીજો માયિક ભેગ કાંઈ રહે નહીં.' એવી રીતના વિચારમાં અમે રાત-દિવસ મંડ્યા છીએ. એ અમે અમારું અંગ છે તે કહ્યું, હવે એવી રીતે જેને જે અંગ હોય તે કહો."

પછી સંતમંડળે એમ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમારે વિશે તો માયિક ગુણનો ભેગ હોય જ નહિ, તમે તો કૈવલ્યમૂર્તિ[૪] છો. પણ એ જે સર્વે તમે વાત કરી તે તો અમારા અંગની છે. અને તમે કહ્યો જે વિચાર તે અમારે સર્વેને રાખ્યો જોઈએ." પછી શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાના ઉતારાને વિશે પધાર્યા. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૫॥૧૮૮॥**

૧.છળ-કળ; યુક્તિ ૨.તપાવી-તપાવીને ૩.સંપૂર્ણ શુદ્ધ ૪.શુદ્ધ ચૈતન્યની જ આકૃતિ - જ્ઞાનની જ મૂર્તિ

વચનામૃત-૫૬ : કસુંબલ વસ્ત્રનું

(તા.૧/૭/૧૮૨૪, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભૂંડાં દેશકાળાદિકે કરીને પણ જેને પ્રભુ વિના બીજા કોઈ પણ પદાર્થમાં પ્રીતિ થાય જ નહિ, તેની પ્રીતિ સાચી છે. (૨) ભગવાન શ્રીહરિ જ પરમ સુખદાયક ને પરમ સાર તત્ત્વ છે; માટે પ્રભુમાં કરેલી પ્રીતિમાં વિઘ્ન કરે એવું કોઈ પદાર્થ વહાલું રાખવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના અષાઢ સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળની સભા તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને સાધુ દૂકડ-સરોદા લઈને કીર્તન બોલતા હતા. તે કીર્તન-ભક્તિ થઈ રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, “આ કીર્તન સાંભળ્યામાંથી તો અમારો આત્મા વિચારમાં જતો રહ્યો. પછી તેમાં એમ જણાયું જે, **‘ભગવાનને વિશે જે અતિશય પ્રીતિ એ ઘણી મોટી વાત છે.’** પછી તો ગોપાળાનંદસ્વામી આદિક જે ભગવાનને વિશે પ્રીતિવાળા હરિભક્ત તે સર્વે સાંભરી આવ્યા અને એ સર્વેનાં અંતઃકરણ ને એ સર્વેના જીવ ને એમની જે ભગવાનને વિશે પ્રીતિ તે સર્વે જોયામાં આવ્યાં. પછી અમે અમારા આત્માને પણ તપાસી જોયો, ત્યારે અમારે જેવી ભગવાનને વિશે પ્રીતિ જણાણી તેવી બીજાની પ્રીતિ જણાણી નહીં. શા માટે ? જે, કાંઈક ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો જ્યારે યોગ થાય છે ત્યારે એ સર્વે મોટા છે તોપણ કાંઈક એમની બુદ્ધિને વિશે ફેર પડી જાય છે. ત્યારે એમ જણાય જે, ‘અંતે પાયો કાચો દેખાય છે.’ તે સારી પેઠે જો કોઈક ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તો ભગવાનમાં પ્રીતિ છે તેનું કાંઈ ઠેકાણું રહે નહીં. માટે એ સર્વેને જોતાં અમને અમારી કોરનું ઠીક ભાસે છે જે, ‘ગમે તેવાં ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય પણ કોઈ રીતે અમારું અંતઃકરણ ફરે નહીં.’ અને **ભગવાનને વિશે પ્રીતિ તો તેની જ સાચી જે, ‘જેને ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થને વિશે પ્રીતિ જ ન થાય.’**

અને સર્વે સદ્‌ગ્રંથનું પણ એ જ રહસ્ય છે જે, **ભગવાન છે એ જ પરમ સુખદાયક છે ને પરમસાર વસ્તુ છે**. અને તે પ્રભુ વિના જે જે બીજા પદાર્થ છે તે અતિશય તુચ્છ છે ને અતિ અસાર છે. અને જેને ભગવાન જેવી બીજા પદાર્થમાં પણ પ્રીતિ હોય તેનો તો ઘણો જ પાયો[1] કાચો છે. જેમ કસુંબલ વસ્ત્ર હોય તે ઘણું સારું જણાતું હોય, પણ જ્યારે તે ઉપર પાણી પડે ને પછી તેને તડકામાં સુકાવીએ ત્યારે સુધું નકારું[2] થઈ જાય ને ધોળાં વસ્ત્ર જેવું પણ ન રહે; તેમ જેને પંચવિષયમાં પ્રીતિ હોય તેને જ્યારે કુસંગનો યોગ થાય ત્યારે કાંઈ ઠેકાણું રહે નહીં. માટે **જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને રાજી કર્યા સારુ પંચવિષયનો અતિશય ત્યાગ કર્યો જોઈએ, પણ ભગવાનને વિશે જે પ્રીતિ તેમાં વિઘ્ન કરે એવું કોઈ પદાર્થ વહાલું રાખવું નહીં." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૬॥૧૮૯॥**

વચનામૃત-૫૭ : ગરોળીના દૃષ્ટાંતનું – મીનડિયા ભક્તનું

(તા.૨/૭/૧૮૨૪, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આત્માને દેહાદિ કોઈ આવરણ જ નથી, એમ સત્તારૂપે રહીને શ્રીહરિમાં પ્રીતિ કરવી. (૨) બ્રહ્મરૂપે રહેવાનું એ પ્રયોજન છે કે, મારામાં કોઈ માયા નથી તો ભગવાનમાં તો હોય જ ક્યાંથી ? એમ નિર્દોષબુદ્ધિ થાય. (૩) ભગવાનના ભજનમાં જે નડતું હોય તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરવો; એ સિવાયનો બીજો ત્યાગ નકામો છે. (૪) સ્વર્ગાદિનું કે કરોડો સ્ત્રીઓનું સુખ ભગવાનની મોટ્યપ તથા સુખના કોટિમા ભાગમાં પણ આવતું નથી. (૫) જે યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનથી બીજું કોઈ પદાર્થ અધિક હોય જ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના અષાઢ સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ સંધ્યા આરતીને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ પુષ્પને તોરે યુક્ત વિરાજમાન હતી અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી ને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદ આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને મશાલનો પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો અને મુનિમંડળ દૂકડ ને સરોદા લઈને ભગવાનનાં કીર્તનનું ગાન કરતા હતા.

૧.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિનો દૃઢાવ ૨.બિલકુલ નકામું

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, એક વાર્તા કરીએ જે, જ્યારે તમે કીર્તન ગાતા હતા, ત્યારે અમે કીર્તન સાંભળતાં જેમ વિચાર કર્યો છે તે વિચાર કહીએ છીએ જે, **ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી તે એક સત્તારૂપે રહીને જ કરવી.** ને તે સત્તારૂપ આત્મા કેવો છે ? તો જેને વિશે માયા ને માયાનાં કાર્ય જે ત્રણ ગુણ ને દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ તેનું કોઈ આવરણ નથી. અને કાંઈક જે આત્માને વિશે આવરણ જેવું જણાય છે તે અજ્ઞાને કરીને જણાય છે, પણ જેણે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને એનો સર્વ પ્રકારે નિષેધ કરી નાખ્યો છે તેને તો એ આત્માને વિશે કોઈ જાતનું આવરણ નથી. અને એ આત્મારૂપે જે વર્તવું તે કેવળ બ્રહ્મ થઈને મસ્ત થવું તેને અર્થે નથી; એ તો **પોતાને આત્મારૂપે રહેવું તેનું એ પ્રયોજન છે જે, 'હું આત્મા છું, તે મારે વિશે કોઈ જાતનું માયાનું આવરણ નથી, તો આત્મા થકી પર જે પરમાત્મા નારાયણવાસુદેવ તેને વિશે તો માયાનો લેશ પણ કેમ હોય ?'** એવી રીતે ભગવાનમાં કોઈ રીતનો દોષ ન આવે તે સારુ આત્મનિષ્ઠા દૃઢ કરીને રાખવી. અને એ આત્માના પ્રકાશને વિશે વિચારને રાખીને સત્તારૂપમાં જે પેસવા આવે તેનો નાશ કરી નાંખવો. જેમ દીવાના પ્રકાશમાં ગરોળી આવીને જે જે જંતુ આવે તેને નાશ કરે છે, તેમ આત્માનો જે પ્રકાશ તેમાં રહ્યો જે વિચાર તે આત્મા વિના બીજા પદાર્થનો નાશ કરી નાંખે છે.

અને વળી જેને પરમેશ્વરને વિશે પ્રીતિ હોય, તેને તો પરમેશ્વર વિના બીજા કોઈ પદાર્થમાં પ્રીતિ ન હોય. **અને પરમેશ્વર વિના બીજું જે જે પદાર્થ અધિક જણાય તેનો જે અતિશય ત્યાગ કરે તે ત્યાગ ખરો છે;** અને તે પદાર્થ નાનું હોય અથવા મોટું હોય, પણ તેનો જે ત્યાગ કરવો તેનું જ નામ ત્યાગ કહેવાય. અને **જે પદાર્થ ભગવાનના ભજનમાં આડું આવતું હોય તેને તો ન તજી શકે ને બીજો ઉપરથી તો ઘણો ત્યાગ કરે પણ તેનો તે ત્યાગ વૃથા છે.** અને એમ કાંઈ જાણવું નહિ જે, 'સારું પદાર્થ હોય ને તે જ ભગવાનના ભજનમાં આડ્ય કરે ને નરસું પદાર્થ હોય તે ન કરે.' એ તો જીવનો એવો સ્વભાવ છે જે, જેમ કોઈકને ગળ્યું ભાવે,

કોઈકને ખારું ભાવે, કોઈકને ખાટું ભાવે, કોઈકને કડવું ભાવે; તેમ જીવની તો એવી તુચ્છ બુદ્ધિ છે, તે અલ્પ પદાર્થ હોય તેને પણ ભગવાન કરતાં અધિક વહાલું કરી રાખે છે. અને **જ્યારે ભગવાનની મોટ્યપ સામું જોઈએ ત્યારે તો એવું કોઈ પદાર્થ છે નહિ જે, 'તેની કોટિમા ભાગના પાશંગમાં[1] પણ આવે.'** એવા ભગવાનને યથાર્થ જાણીને જો હેત કર્યું હોય તો માયિક પદાર્થ જે પિંડ-બ્રહ્માંડાદિક તેમાં ક્યાંય પણ પ્રીતિ રહે નહિ, માયિક પદાર્થ સર્વે તુચ્છ થઈ જાય. અને એ ભગવાનનો જ્યારે યથાર્થ મહિમા જણાયો ત્યારે ચિત્રકેતુ રાજાએ કરોડ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કર્યો અને સર્વે પૃથ્વીનું ચક્રવર્તી રાજ્ય હતું તે રાજ્યનો પણ ત્યાગ કર્યો ને તે એમ સમજ્યા જે, 'એ ભગવાનના સુખ આગળ એ સો લાખ સ્ત્રીઓનું સુખ તે શી ગણતીમાં ? અને ચક્રવર્તી રાજ્યનું સુખ પણ શી ગણતીમાં ? અને તેથી ઈન્દ્રના લોકનું ને બ્રહ્માના લોકનું સુખ પણ શી ગણતીમાં ?'

અને એવા જે ભગવાન તે વિના જે બીજા પદાર્થને વિશે પ્રીતિ કરે છે તે તો અતિશય તુચ્છ બુદ્ધિવાળો છે. જેમ કૂતરું હોય તે સૂકા હાડકાને એકાંતે લઈ જઈને કરડે ને તેમાં સુખ માને છે, તેમ મૂર્ખ જીવ છે તે દુઃખને વિશે સુખને માનીને તુચ્છ પદાર્થને વિશે પ્રીતિને કરે છે. અને **જે ભગવાનનો ભક્ત કહેવાતો હોય ને તેને ભગવાન થકી બીજા પદાર્થમાં તો હેત વધુ હોય, તે તો કેવળ મીનડિયો[2] ભક્ત છે; અને જે યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનથી બીજું કોઈ પદાર્થ અધિક હોય જ નહીં.** અને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને ધર્મ તેણે યુક્ત એવો જે તે ભગવાનનો ભક્ત તે તો એમ જાણે જે, 'શૂરવીર હોય તે લડવા સમે શત્રુસન્મુખ ચાલે પણ બીવે નહિ તે શૂરવીર સાચો. અને શૂરવીર હોય ને લડાઈમાં કામ ન આવ્યો અને ગાંઠે ધન હોય ને તે ખર્ચ્યા-વાવર્યામાં કામ ન આવ્યું તે વૃથા છે. તેમ મને ભગવાન મળ્યા છે, તે જે જીવ મારો સંગ કરે તેને આગળ હું કલ્યાણની વાત ન કરું ત્યારે મારું જ્ઞાન તે શા કામમાં

૧.(વજનકાંટાનાં બંને પલ્લાંની) બરાબરીમાં; સરખામણીમાં ૨.ઢોંગી; દેખાવનો

આવ્યું ?' એમ વિચારીને ઉપદેશ કર્યા નિમિત્ત કાંઈક થોડી ઘણી ઉપાધિ રહે તોપણ પરમેશ્વરની વાત કર્યામાં કાયરપણું રાખે નહીં." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે તુલસીદાસજીનાં ત્રણ પદ ગવરાવ્યાં. તે ત્રણ પદનાં નામ : એક તો **'જ્યાકિ લગન રામસો નાહિ'** તથા બીજું **'એહી કહ્યો સુનુ વેદ ચહું'** તથા ત્રીજું **'જ્યાકું પ્રિય ન રામ વૈદેહી'**[1] એ ત્રણ પદ ગવરાવીને પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેવી રીતે આ પદમાં કહ્યું છે તેવી રીતે આપણે રહેવું છે. તે કરતાં કરતાં જો કાંઈક અધૂરું રહ્યું અને એટલામાં જો દેહ પડ્યો તોપણ મરીને નરક-ચોરાશીમાં જવું નથી કે કોઈ ભૂત-પ્રેત થવું નથી; સુધો ભૂંડામાં ભૂંડો દેહ આવશે તોપણ ઈન્દ્રના જેવો કે બ્રહ્માના જેવો તો આવશે, પણ એથી ઊતરતો નહિ આવે. માટે નિર્ભય રહીને ભગવાનનું ભજન કરવું." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજને મુકુંદ બ્રહ્મચારી તેડવા આવ્યા તે ભેળે જમવા પધાર્યા. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૭॥૧૯૦॥**

વચનામૃત-૫૮ : સંપ્રદાયની પુષ્ટિનું

(તા.૨૯/૭/૧૮૨૪, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ તો પોતપોતાના ઈષ્ટદેવનાં જે જન્મથી અંતર્ધાન થયા સુધીનાં ચરિત્ર તેનાં શાસ્ત્રે કરીને જ થાય છે, અન્ય અવતાર સંબંધી શાસ્ત્રથી નહીં.

સંવત્ ૧૮૮૧ના શ્રાવણ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા અને શ્રીજીમહારાજે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે જે આચાર્ય થયા છે તેના સંપ્રદાયની[2] પુષ્ટિ[3] ઘણાક કાળ સુધી શે ઉપાયે કરીને રહે છે ?"

૧.જુઓ પેજ : ૭૨૮ ૨.આત્મા-પરમાત્માનું સાક્ષાત્ અનુભવ જ્ઞાન તથા તેનાં સાધનોનું યથાર્થ જ્ઞાન કરાવનાર ગુરુ-શિષ્યની પરંપરાને સંપ્રદાય કહેવાય છે. જેમ કે, રામાનુજાચાર્ય, રામાનંદસ્વામી અને પરબ્રહ્મ શ્રીસહજાનંદસ્વામી તથા તેમના લાખો શિષ્યો ૩.સંપ્રદાય લાંબા સમય સુધી ટકે, વિકસે અને અનેક જીવો તેનાથી સુખિયા થતા રહે તેવું પોષણ

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "એક તો સંપ્રદાય સંબંધી ગ્રંથ હોય અને બીજો શાસ્ત્રે કહ્યો એવો વર્ણાશ્રમનો ધર્મ હોય અને ત્રીજી પોતાના ઈષ્ટદેવને વિશે અતિશય દઢતા હોય, એ ત્રણને યોગે કરીને પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ રહે છે." પછી શ્રીજીમહારાજે બ્રહ્માનંદસ્વામી તથા નિત્યાનંદસ્વામીને પણ પૂછ્યું ત્યારે એમણે પણ એવી જ રીતે કહ્યું.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, સંપ્રદાયની પુષ્ટિ તો એમ થાય છે જે, જે સંપ્રદાયના ઈષ્ટદેવ હોય તેનો જે હેતુ માટે પૃથ્વીને વિશે જન્મ થયો હોય અને જન્મ ધરીને તેણે જે જે ચરિત્ર કર્યાં હોય અને જે જે આચરણ કર્યાં હોય, તે આચરણને વિશે ધર્મ પણ સહેજે આવી જાય અને તે ઈષ્ટદેવનો મહિમા પણ આવી જાય. માટે **પોતાના ઈષ્ટદેવનાં જે જન્મથી કરીને દેહ મૂકવા પર્યંત ચરિત્ર તેનું જે શાસ્ત્ર તેણે કરીને સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય છે.** તે શાસ્ત્ર સંસ્કૃત હોય અથવા ભાષા[1] હોય પણ તે જ ગ્રંથ સંપ્રદાયની પુષ્ટિ કરે, પણ તે વિના બીજો ગ્રંથ પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ ન કરે. જેમ રામચંદ્રના ઉપાસક હોય તેને 'વાલ્મીકિ રામાયણે' કરીને જ પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય; અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે ઉપાસક હોય તેને 'દશમ સ્કંધ' અને 'એકાદશ સ્કંધ' એ બે જે 'ભાગવત'ના સ્કંધ તેણે કરીને જ પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ થાય; પણ રામચંદ્રના ઉપાસક તથા શ્રીકૃષ્ણના ઉપાસક તેને 'વેદે' કરીને પોતાના સંપ્રદાયની પુષ્ટિ ન થાય. માટે પોતાના સંપ્રદાયની રીતનું જે શાસ્ત્ર હોય તે જ પાછલે દહાડે પોતાના સંપ્રદાયને પુષ્ટ કરે છે."

એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદસ્વામીને કહ્યું જે, "તમે પણ પોતાના સંપ્રદાય સંબંધી ને પોતાના ઈષ્ટદેવ[2] સંબંધી જે વાણી તથા શાસ્ત્ર તે જ દેહપર્યંત કર્યા કરજ્યો ને તમારો દેહ રહે ત્યાં સુધી તમને એ જ આજ્ઞા છે." પછી એ જે શ્રીજીમહારાજનું વચન તેને મુક્તાનંદસ્વામીએ અતિ આદર કરીને માથે ચડાવ્યું અને શ્રીજીમહારાજને બે હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૫૮॥૧૯૧॥**

૧.સંસ્કૃત સિવાયની ગુજરાતી વગેરે પ્રાદેશિક ૨.સ્વામિનારાયણ ભગવાન

વચનામૃત-૫૯ : પરમ કલ્યાણનું

(તા.૬/૮/૧૮૨૪, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવને ભગવાન કે ભગવાનના સંતની પ્રાપ્તિ થાય એ જ પરમ કલ્યાણ છે. (૨) સ્ત્રી, પુત્ર, મા-બાપ કે ભાઈ ઉપર જેવું હેત છે એવું હેત સંત સાથે થાય તો જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય છે. (૩) ભગવાન અને સંતની પ્રાપ્તિ થવા છતાં મોક્ષમાં ડગમગાટ રહે તો તેને આ જન્મે નવો આદર છે. જેણે પૂર્વે તેમની સેવા કરી હોય તેને હેત કે નિશ્ચયમાં ફેર પડે જ નહીં.

સંવત્ ૧૮૮૧ના શ્રાવણ સુદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ઉગમણે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ચાર વેદ, પુરાણ, ઇતિહાસ એ સર્વેમાં એ જ વાર્તા છે જે, **'ભગવાન ને ભગવાનના સંત એ જ કલ્યાણકારી છે.' અને ભગવાનના જે સાધુ છે તે તો ભવ-બ્રહ્માદિક દેવ થકી પણ અધિક છે. તે ભગવાન કે ભગવાનના સંતની જ્યારે પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે એ જીવને એથી ઉપરાંત બીજું કોઈ કલ્યાણ નથી, એ જ પરમ કલ્યાણ છે.** અને ભગવાનના સંતની સેવા તો બહુ મોટા પુણ્યવાળાને મળે છે પણ થોડા પુણ્યવાળાને મળતી નથી. માટે ભગવાનના સંત સાથે તો એવું હેત રાખવું જેવું હેત સ્ત્રી ઉપર છે, કે પુત્ર ઉપર છે, કે મા-બાપ ને ભાઈ ઉપર છે, તેવું હેત રાખવું; તો એ હેતે કરીને જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય છે. અને પોતાનાં જે સ્ત્રી-પુત્રાદિક હોય તે તો કુપાત્ર હોય ને કુલક્ષણવાળાં હોય તોપણ કોઈ રીતે તેનો અવગુણ એ જીવને આવતો નથી; અને જે ભગવાનના ભક્ત હોય તે તો સર્વે રૂડે ગુણે કરીને યુક્ત હોય, પણ જો તેણે લગારેક કઠણ વચન કહ્યું હોય તો તેની આંટી જીવે ત્યાં સુધી મૂકે નહીં. એવી જેની વૃત્તિ છે તેને તો જેવું પોતાનાં સંબંધી ઉપર હેત છે તેવું તે ભગવાનના ભક્ત ઉપર કહેવાય જ નહીં; ત્યારે એનું કલ્યાણ પણ થાય નહીં.

અને સંતનો મહિમા તો પ્રથમ કહ્યો એવો મોટો છે. તે સંતની ને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તોપણ કોઈકને એમ ડગમગાટ રહે છે જે, ‘મારું કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ?’ તેનું શું કારણ છે ? તો એ જીવને પૂર્વજન્મને વિશે ભગવાન કે ભગવાનના સંતની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ને તેમની સેવા પણ તેણે કરી નથી; એને તો આ જન્મમાં જ નવો આદર છે, તે આગલ્યા જન્મમાં ફળશે. અને **જેને પૂર્વજન્મમાં ભગવાનની કે ભગવાનના ભક્તની પ્રાપ્તિ થઈ હશે તથા તેમની સેવા કરી હશે, તેને તો આ જન્મમાં ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તમાંથી હેત મટે જ નહિ અને નિશ્ચયમાં પણ ડગમગાટ થાય નહિ;** અને કામ, ક્રોધ, લોભ સંબંધી ઘાટ તો કદાચિત્ રહે પણ ભગવાનનો નિશ્ચય તો કોઈ રીતે મટે નહીં. તે કોઈકને વચને કરીને ન મટે એમાં શું કહેવું ? એને તો જો પોતાનું મન ડગમગાટ કરાવે તોપણ ડગમગાટ થાય નહીં. અને તેની દૃઢતા તો જેવી [૧] નાથભક્તની છે, કે જેવી [૨] વિષ્ણુદાસની હતી, કે જેવી [૩] હિમરાજશાહની હતી, કે જેવી [૪] કાશીદાસને છે, કે જેવી [૫] ભાલચંદ્ર શેઠને હતી, કે જેવી [૬] દામોદરને છે, એવી દૃઢતા હોય ત્યારે જાણવું જે આ પૂર્વજન્મનો ભગવાનનો ભક્ત છે.”

॥ ઈતિ વચ. ગ.મ.॥૫૯॥૧૯૨॥

વચનામૃત-૬૦ : વિક્ષેપ ટાળ્યાનું – પક્ષ રાખ્યાનું

(તા.૧૩/૮/૧૮૨૪, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) વિક્ષેપથી બચવાના ઉપાય : ૧-પોતાના આત્મસ્વરૂપનું અનુસંધાન, ૨-જગતના નાશવંતપણાનું અનુસંધાન અને ૩-ભગવાનના મહિમાનું અનુસંધાન અખંડ રાખવું તે છે. (૨) જો સ્વપ્નમાં પણ વિક્ષેપ દેખાયા કરે તો તે જીવમાં ઊતરી ગયો છે એમ જાણવું. (૩) ભગવાનના ભક્તના દુઃખે કરીને તો જરૂર દુઃખ થવું જોઈએ. (૪) જે એમ માને કે, ‘આપણે બધા સાધુ સરખા, કોણ સારા કે નરસા ?’ તથા પોતાની સારપ્ય રાખવા શ્રીહરિ તથા સંત-ભક્તનું ઘસાતું સાંભળી લે તેને વિમુખ જાણવો. (૫) ભગવાનના ભક્ત સંગાથે તો જળના લીટાની જેમ તરત એક થઈ જાય, પણ આંટી રાખે નહિ, તે યથાર્થ ભક્ત કહેવાય. (૬) જે ભગવાનનો તથા ભક્તનો પક્ષ રાખતો હોય તેને જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય.

૧.વડોદરાના ૨.ડભાણના ૩.સુંદરિયાણાના ૪.બોચાસણના ૫.સુરતના ૬.અમદાવાદના (જેની પાછળ ‘હતી’ એમ કહ્યું છે તે ભક્તો તે સમયે ધામમાં ગયાનું સૂચવે છે.)

સંવત્ ૧૮૮૧ના શ્રાવણ વદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઉગમણી ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તક ઉપર બાંધી હતી અને શ્વેત પછેડી ઓઢી હતી અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આ સંસારને વિશે તો કેટલીક જાતના વિક્ષેપ આવે છે, તેમાં કેવી રીતે ભગવાનનો ભક્ત સમજે તો અંતરે સુખ રહે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો જેમ અમને વર્તાય છે તેમ કહીએ જે, **પોતાના દેહથી નોખો જે પોતાનો આત્મા તેનું જે નિરંતર અનુસંધાન તથા માયિક એવા જે પદાર્થમાત્ર તેના નાશવંતપણાનું જે અનુસંધાન તથા ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનનું જે અનુસંધાન** – એ ત્રણે કરીને કોઈ વિક્ષેપ આડો આવતો નથી.

અને જ્યારે કોઈક જાતના વિક્ષેપનો યોગ આવે ત્યારે ઉપરથી તો ચિત્તનો ધર્મ છે તે વિક્ષેપ જેવું જણાય, પણ તે વિક્ષેપનો પોતાના ચૈતન્યમાં તો ડંસ બેસતો નથી. તે કેમ જણાય ? જે, જ્યારે સૂઈએ છીએ ત્યારે બહારલ્યો જે વિક્ષેપ તે કોઈ દિવસ સ્વપ્નમાં દેખાતો જ નથી અને જે ચૈતન્યમાં વિક્ષેપ પેઠો હોય તે તો ત્રણે અવસ્થામાં જણાય છે. માટે સ્વપ્નમાં કોઈ રીતે વિક્ષેપ જણાતો નથી, તે થકી એમ જાણીએ છીએ જે, 'ચૈતન્યમાં વિક્ષેપ કોઈ રીતે વળગતો નથી.'

અને જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈક પ્રકારના દુઃખનો વિક્ષેપ થયો હોય એ તો સારી પેઠે અંતરમાં જણાય છે, પણ ન જણાય એમ નથી. અને એ તો રઘુનાથદાસ સરખો વિમુખ હોય તેને તો ન જણાય; તે જ્યારે રામાનંદસ્વામીએ દેહ મૂક્યો ને સર્વે સત્સંગી રોવા લાગ્યા, ત્યારે પણ રઘુનાથદાસને તો જરાય શોક થયો નહિ; અને હસતો જાય ને બીજાને

આગળ વાત કરતો જાય. માટે ભગવાનના ભક્તને દુઃખ આવી પડે ત્યારે તો જે ચાંડાળ ને વિમુખ હોય તેને દુઃખ ન થાય, પણ જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે તો હરિભક્તને દુઃખે કરીને જરૂર દુખિયો થાય.

અને જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈક મારી નાંખતો હોય અથવા તેને કોઈક દુઃખ દેતો હોય ને તે **ભગવાનના ભક્ત આડો જઈને જો મરે કે ઘાયલ થાય, તો શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે જે, 'તેનાં બ્રહ્મહત્યાદિક જે પંચમહાપાપ તે સર્વે મટી જાય છે'; એવો ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ રાખ્યાનો પ્રતાપ છે.** અને જેને ભગવાનના ભક્તનું વચન બાણની પેઠે હૈયામાં વસમું લાગે અને તેની વૈરભાવે આંટી પડી જાય તે જીવે ત્યાં સુધી ટળે નહિ, એવો જે ચાંડાળ જેવો જીવ હોય તે ધર્મે યુક્ત હોય, ત્યાગે યુક્ત હોય, તપે યુક્ત હોય, તે સર્વે વૃથા છે; અને બીજાં પણ કોટિક સાધન કરે પણ તેના જીવનું કોઈ કાળે કલ્યાણ થાય નહીં.

અને આ સંસારને વિશે જેમ કોઈક સ્ત્રી હોય તે પોતાના પતિ ઉપર ને બીજા પુરુષ ઉપર સરખું હેત રાખે તે વેશ્યા સરખી ભૂંડી કહેવાય; તેમ આ સંસારને વિશે **જે એવો પુરુષ હોય જે, 'આપણે તો બધાય સાધુ સરખા છે, કેને સારો-નરસો કહીએ ?' તો તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ તેને વિમુખ જાણવો.** અને જે પુરુષ એમ જાણે જે, 'આપણે કાંઈક અવળું-સવળું બોલીએ તો આપણો માણસ અવગુણ લેશે'; એવી રીતે પોતાની સારપ્ય રાખ્યા સારુ ભગવાનનું કે ભગવાનના ભક્તનું કોઈક ઘસાતું બોલે ને તેને સાંભળી રહે, તો તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ તેને વિમુખ જાણવો. અને જેવાં પોતાનાં સગાં-વહાલાં હોય અથવા મા-બાપ હોય તેનો પક્ષ રહે છે, તેવો ભગવાનના ભક્તનો દૃઢ પક્ષ રાખવો. અને **ભગવાનના ભક્ત સાથે કોઈ રીતનો વિક્ષેપ થાય તો જળમાં લીટાની પેઠે ફેર એક થઈ જાય પણ આંટી રાખે નહિ, તે જ ભગવાનનો યથાર્થ ભક્ત કહેવાય."**

એટલી વાર્તા કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "હું તો

દત્તાત્રેય, જડભરત, નારદ અને શુકજી તે સરખો દયાવાળો છું. અને પૂર્વ દેશમાં એક સમે નાગડા વેરાગીની જમાત ભેળો હતો. તે મને સર્વે વેરાગીએ કહ્યું જે, 'તાંદળજાની લીલી ભાજી તોડો.' ત્યારે મેં કહ્યું જે, 'એમાં તો જીવ છે તે અમે નહિ તોડીએ.' પછી એક જણે તરવાર ઉઘાડી કરીને ડારો કર્યો તોપણ અમે લીલી ભાજી ન તોડી, એવો અમારો દયાવાળો સ્વભાવ છે; તોપણ **જો કોઈક ભગવાનના ભક્તને ક્રૂર દૃષ્ટિએ કરીને જોતો હોય ને તે જો પોતાનો સગો-વહાલો હોય તોય પણ જાણીએ જે, 'તેની આંખ્ય ફોડી નાંખીએ અને હાથે કરીને જો ભગવાનના ભક્તને દુખવે તો તે હાથને કાપી નાંખીએ', એવો તેનો અભાવ આવે છે પણ ત્યાં દયા નથી રહેતી. અને એવો જેને ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ હોય તેને જ ભગવાનનો પૂરો ભક્ત કહેવાય."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૦॥૧૯૩॥

વચનામૃત-૬૧ : નિયમ, નિશ્ચય અને પક્ષનું

(તા.૧૭/૮/૧૮૨૪, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) નિયમ, નિશ્ચય ને પક્ષ એ ત્રણ વાનાં જેમાં પરિપૂર્ણ હોય તે પાકો સત્સંગી કહેવાય. (૨) મોટા ગૃહસ્થ ભક્તનું લક્ષણ : પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહરિ તથા સંત-ભક્ત માટે જ રાખે, માથું દેવાની તૈયારી રાખે અને આજ્ઞા કરે તો તત્કાળ સાધુ થાય. (૩) મોટેરા સંતનું લક્ષણ : દેશ-વિદેશમાં ધન-સ્ત્રીનો યોગ થાય તોપણ અંતરમાં ફેર પડે નહિ તથા પોતાના નિયમોમાં દૃઢપણે વર્તે. (૪) સંસાર-વ્યવહારમાં જે મોટા માણસ કહેવાતા હોય તેનું અપમાન કરવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના શ્રાવણ વદિ ૭ સાતમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઉગમણી ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર શ્વેત શેલું સોનેરી છેડાનું બાંધ્યું હતું અને એક બીજું શ્વેત શેલું ઓઢ્યું હતું અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, જેમાં ત્રણ વાનાં હોય તે પાકો

સત્સંગી કહેવાય. તે ત્રણ વાનાં તે કયાં ? તો **એક તો પોતાને ઈષ્ટદેવે જે નિયમ ધરાવ્યા હોય** તે પોતાના શિર સાટે દૃઢ કરીને પાળે પણ એ ધર્મનો કોઈ દિવસ ત્યાગ ન કરે. અને **બીજો ભગવાનના સ્વરૂપનો જે નિશ્ચય** તે અતિશય દૃઢપણે હોય પણ તેમાં કોઈ સંશય નાંખે તો સંશય પડે નહિ ને પોતાનું મન સંશય નાંખે તોય પણ સંશય પડે નહિ; એવો ભગવાનનો અડગ નિશ્ચય હોય. અને **ત્રીજો પોતાના ઈષ્ટદેવને ભજતા હોય એવા જે સત્સંગી વૈષ્ણવ તેનો પક્ષ રાખવો.** તે જેમ મા-બાપ, દીકરા-દીકરી તેનો પક્ષ રાખે છે, અને જેમ પુત્ર હોય તે પોતાના પિતાનો પક્ષ રાખે છે, અને જેમ સ્ત્રી હોય તે પોતાના પતિનો પક્ષ રાખે છે, તેમ ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ રાખવો. એ ત્રણ વાનાં જેમાં પરિપૂર્ણ હોય તે પાકો સત્સંગી કહેવાય.

અને હરિભક્તની સભામાં મોઢા આગળ આવીને બેસતો હોય, ત્યારે બીજાને એમ જણાય જે, 'એ મોટેરો સત્સંગી છે.' પણ મોટેરાની તો એમ પરીક્ષા છે જે, **ગૃહસ્થ હોય તે તો પોતાનું જે સર્વસ્વ તે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને અર્થે કરી રાખે અને સત્સંગને અર્થે માથું દેવું હોય તો દે. અને જે ઘડીએ પોતાના ઈષ્ટદેવ આજ્ઞા કરે જે, 'તું પરમહંસ થા', તો તે તત્કાળ પરમહંસ થાય. એવાં જેનાં લક્ષણ હોય, તે હરિભક્તની સભાને આગળ બેસે અથવા વાંસે બેસે પણ તેને જ સર્વે હરિભક્તમાં મોટેરો જાણવો. અને જે ત્યાગી હોય તે જ્યારે દેશ-પરદેશમાં જાય ને ત્યાં કનક-કામિનીનો[1] યોગ થાય તોય પણ તેમાં ફેર પડે નહિ[2] અને પોતાના જે જે નિયમ હોય તે સર્વે દૃઢ કરીને રાખે, તે સર્વે ત્યાગીમાં મોટેરો કહેવાય.**

અને વળી જે કોઈક સંસારમાં રજોગુણી મોટો મનુષ્ય કહેવાતો હોય ને તે જ્યારે સભામાં આવે ત્યારે તેને આદર કરીને સર્વ સભાને મોઢા આગળ બેસાર્યો જોઈએ. અને એ વ્યવહાર છે તે જ્ઞાની હોય, ત્યાગી હોય, તેને પણ રાખ્યો જોઈએ અને જો ન રાખે તો એમાંથી ભૂંડું થાય છે. જેમ રાજા પરીક્ષિત [3] ઋષિના આશ્રમમાં ગયા ત્યારે ઋષિ સમાધિમાં હતા, તે રાજાનું સન્માન થયું નહીં.

૧.ધન-સ્ત્રીનો ૨.ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિમાં ઢીલાશ આવે નહીં. ૩.શમીક

પછી તે રાજાને રીસ ચડી, તે મરેલ સર્પ હતો તે ઋષિના ગળામાં નાંખ્યો. પછી તે ઋષિના પુત્રે શાપ દીધો, તેણે કરીને તે રાજાનો સાત દિવસમાં મૃત્યુ થયો. અને જ્યારે બ્રહ્માની સભામાં દક્ષ પ્રજાપતિ આવ્યા ત્યારે શિવજી ઊભા ન થયા અને વચને કરીને પણ દક્ષનું સન્માન ન થયું. પછી દક્ષને રીસ ચડી, તે શિવનો યજ્ઞમાંથી ભાગ કાઢી નાખ્યો. પછી નંદીશ્વર ને ભૃગુ ઋષિ તેને સામસામા શાપ થયા. પછી તે પાપમાં સતી દક્ષના યજ્ઞમાં બળી મૂવાં અને વીરભદ્રે દક્ષનું માથું કાપીને અગ્નિમાં હોમ્યું અને દક્ષનું મુખ બકરાનું થયું. માટે ગૃહસ્થ તથા ત્યાગી એ સૌને એ રીત રાખવી જે, 'સંસાર-વ્યવહારે જે મોટો માણસ કહેવાતો હોય તેનું સભામાં કોઈ રીતે અપમાન કરવું નહિ; અને જો અપમાન કરે તો એમાંથી જરૂર દુઃખ થાય અને ભજન-સ્મરણમાં પણ વિક્ષેપ થાય.' માટે આ વાર્તા સત્સંગી ગૃહસ્થ સર્વે તથા ત્યાગી સર્વે દૃઢ કરીને રાખજ્યો." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૧॥૧૯૪॥**

વચનામૃત-૬૨ : આત્મનિષ્ઠા, પતિવ્રતાપણું ને દાસપણાનું

(તા.૨૨/૧૧/૧૮૨૪, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને જીવ જો એકાગ્ર થઈને ભજનમાં જોડાઈ જાય તો દિવસ આખાનાં પાપ બળી જાય. (૨) પોતાનાં દેહ, ધન અને પરીવારાદિને ભગવાનની સેવા માટે જ રાખે અને તેમાં કામ ન આવે તેનો ત્યાગ કરી દે તો ત્યાગી જેવો જ મોક્ષ થાય છે. (૩) કલ્યાણને અર્થે ત્રણ અંગ સુખદાયી છે : ૧-શુકજી જેવી આત્મનિષ્ઠા, ૨-ગોપીઓ જેવું પતિવ્રતાપણું, ૩-હનુમાનજી તથા ઉદ્ધવજીની પેઠે દાસપણું. આ ત્રણમાંથી એક પણ દૃઢ હોય તોય કૃતાર્થ થવાય છે. (૪) જેને આ ત્રણ અંગની દૃઢતા ન હોય તેણે એવી દૃઢતાવાળાના દાસાનુદાસ થઈને તે જેમ કહે તેમ કરતા રહેવું, તો દેહ છતાં જ મુક્ત થઈ જવાય છે.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના માગશર સુદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્વેત પાઘ મસ્તક ઉપર બાંધી હતી તથા શ્વેત ચોફાળ ઓઢ્યો હતો તથા શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભત્રીજા જે અયોધ્યાપ્રસાદજી ને રઘુવીરજી તેમને બોલાવીને કહ્યું જે, "તમે અમને પ્રશ્ન પૂછો." પછી પ્રથમ અયોધ્યાપ્રસાદજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સંસારને વિશે એવો પુરુષ હોય જે આઠો પહોર તો સંસારની વિટંબણામાં રહ્યો હોય અને ગમે એવું યોગ્ય-અયોગ્ય કર્મ પણ થઈ જતું હોય, અને તે એક ઘડી કે બે ઘડી ભગવાનનું ભજન કરતો હોય, ત્યારે તે ભજને કરીને તેણે દિવસ બધામાં પાપ કર્યું તે બળે કે ન બળે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સારો દિવસ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહીને ગમે તેવી ક્રિયા કરી હોય ને **ભગવાનનું ભજન કરવા બેસે તે સમે એ ભજનના કરનારાનાં ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ અને જીવ એ સર્વે એકાગ્ર થઈને જો ભજનમાં જોડાય, તે એવી રીતે એક ઘડી કે અર્ધી ઘડી પણ જો ભગવાનના ભજનમાં જોડાય તો સમગ્ર પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે.** અને ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને જીવ તે એકાગ્ર થઈને જો ભગવાનના ભજનમાં ન જોડાય તો તેના ભજન થકી તો ઘડી કે અર્ધ ઘડીમાં પાપ ન બળે અને એનું જે કલ્યાણ તે તો ભગવાનને પ્રતાપે કરીને થાય. એનો એ જ ઉત્તર છે."

પછી રઘુવીરજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આ જીવનો મોક્ષ તે કેમ કરે ત્યારે થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને પોતાના કલ્યાણની ઈચ્છા હોય તેને **પોતાનું દેહ, ધન, ધામ, કુટુંબ, પરિવાર એ સર્વેને ભગવાનની સેવામાં જોડી દેવાં અને ભગવાનની સેવામાં જે પદાર્થ કામ ન આવે તો તેનો ત્યાગ કરી દેવો.** એવી રીતે જે ભગવાનપરાયણ વર્તે તે ગૃહસ્થાશ્રમી હોય તોય પણ મરે ત્યારે ભગવાનના ધામમાં નારદ-સનકાદિકની પંક્તિમાં ભળે અને પરમ મોક્ષને પામે. એનો એ જ ઉત્તર છે."

એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ વાર્તા કરીને પછી પોતાની ઈચ્છાએ કરીને બોલતા હવા જે, "અમે જે દિવસથી વિચારીએ છીએ તે દિવસથી અમારી નજરમાં એમ આવે છે જે, જીવના કલ્યાણને અર્થે ત્રણ અંગ છે તે અતિ સુખદાયી છે. તેમાં **એક તો અતિશય આત્મનિષ્ઠા**, જે શુકજીની પેઠે

આત્મારૂપ થઈને પરમેશ્વરનું ભજન કરવું. અને **બીજું પતિવ્રતાનું અંગ**, જે ગોપીઓની પેઠે પતિભાવે ભગવાનનું ભજન કરવું. અને **ત્રીજું દાસપણાનું અંગ**, જે હનુમાનજી તથા ઉદ્ધવજીની પેઠે દાસભાવે ભગવાનનું ભજન કરવું. એ ત્રણ અંગ વિના કોઈ રીતે કરીને જીવનું કલ્યાણ થતું નથી. અને અમે તો એ ત્રણ અંગને દૃઢ કરી રાખીએ છીએ. અને એ ત્રણ અંગમાંથી જેને એકેય અંગ દૃઢપણે હોય તો તે કૃતાર્થ થાય છે. અને હવે એ ત્રણ અંગવાળાનાં જે લક્ષણ તે નોખાં નોખાં કરીને કહીએ છીએ.

તેમાં **આત્મનિષ્ઠાવાળાનું** તો એ લક્ષણ છે જે, એક કોરે તો આત્મા છે અને એક કોરે તો દેહ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ત્રણ ગુણ, પંચવિષય એ આદિક જે માયાનું ટોળું તે છે. અને એ બેના મધ્યને વિશે જે વિચાર રહે, તે વિચાર જ્ઞાનસ્વરૂપી છે. તે વિચાર જેમ વાયુએ રહિત સ્થળને વિશે દીપકની શિખા અતિશય સ્થિર થઈને રહે છે, તેમ સ્થિર થઈને રહે છે; ને તે વિચાર દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ એમને આત્મા સંગાથે એક થવા દેતો નથી અને તે વિચાર પણ આત્મા સંગાથે એક થતો નથી. અને જ્યારે તે વિચારને જીવ પામે છે ત્યારે તે જીવની વૃત્તિ કાશી સુધી લાંબી હોય તે વરતાલ જેટલામાં આવે છે. અને પછી તે વિચાર જ્યારે દૃઢ થાય, ત્યારે વરતાલ થકી આ ગઢડા જેટલામાં આવે છે. ને પછી આ ગઢડા જેટલે લાંબી વૃત્તિ હોય તે સંકેલાઈને પોતાના દેહ જેટલામાં રહે છે. અને પછી દેહમાંથી વૃત્તિ ટૂંકી થઈને ઈન્દ્રિયોના ગોલકમાં જ રહે છે. અને પછી ઈન્દ્રિયોના ગોલક થકી ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિ છે, તે અંતઃકરણ સન્મુખ થઈ જાય છે; ને પછી ઈન્દ્રિયોની ને અંતઃકરણની જે વૃત્તિ છે તે આત્માને વિશે લીન થઈ જાય છે. ત્યારે એ જીવના વાસનાલિંગદેહનો[1] નાશ થયો કહેવાય છે. અને એ વિચાર છે તે જ્યારે આ જીવ સંગાથે મળે છે, ત્યારે તે જીવના હૃદયને વિશે પ્રકાશ થાય છે અને પોતાના આત્માનું બ્રહ્મરૂપે દર્શન થાય છે ને તે બ્રહ્મને વિશે પરબ્રહ્મ જે નારાયણ તેનું પણ દર્શન થાય છે. અને તે દર્શનના

૧.વાસનારૂપી કારણશરીરનો

કરનારાને એમ અનુભવ થાય છે જે, **'હું આત્મા છું અને મારે વિશે જે પરમાત્મા છે તે અખંડ રહ્યા છે.' અને એવી રીતની અખંડ સ્થિતિ રહે એ આત્મનિષ્ઠાની અતિ ઉત્તમ દશા**[1] **છે.**

અને પતિવ્રતાનું જે અંગ છે તે તો વ્રજની ગોપીઓના જેવું જોઈએ. જેમ ગોપીઓએ જે દિવસ થકી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરણારવિંદનો સ્પર્શ કર્યો તે દિવસથી જેટલાં સંસાર સંબંધી જે સુખ તે સર્વે ઝેર જેવાં થઈ ગયાં; તેમ જેને પતિવ્રતાના અંગની ભક્તિ હોય તે ગમે તો ઇન્દ્ર જેવો રૂપાળો પુરુષ હોય તથા દેવતા જેવો હોય તથા કોઈક રાજા હોય ને તેને જ્યારે દેખે, ત્યારે જેમ સડેલ કૂતરાને અથવા વિષ્ટાને દેખે ત્યારે અતિશય ગ્લાનિ પામીને દૃષ્ટિ પાછી ખેંચી લે છે તેમ દૃષ્ટિ પાછી ખેંચાઈ જાય, તે ઉત્તમ પતિવ્રતાની રીતિ છે. તે માટે જેની એક ભગવાનને વિશે જ પતિભાવે કરીને વૃત્તિ જોડાણી છે તેનું બીજા કોઈ પુરુષને દેખીને મન રાજી થાય જ નહીં.

અને **ત્રીજું, જેને દાસભાવે** કરીને ભક્તિનું અંગ છે તેને પણ પોતાના જે ઇષ્ટદેવ છે તેનું જ દર્શન ગમે અને તેની જ વાર્તા સાંભળવી ગમે ને પોતાના ઇષ્ટદેવનો જ સ્વભાવ ગમે અને તેની જ પાસે રહેવું ગમે. એવો પ્રીતિવાન હોય તોપણ પોતાના ઇષ્ટદેવની સેવા સારુ ને રાજીપા સારુ રાત-દિવસ એમ ઇચ્છ્યા કરે જે, 'મને મારા ઇષ્ટદેવ કાંઈક આજ્ઞા કરે તો હું અતિશય હર્ષે કરીને કરું.' પછી પોતાના ઇષ્ટદેવ છે તે આજ્ઞા કરે તો છેટે જઈને રહે તોપણ રાજી થકો રહે, પણ કોઈ રીતે અંતઃકરણમાં ખેદ પામે નહિ અને **આજ્ઞાને વિશે જ પરમ આનંદ માને, એ દાસત્વભક્તિની ઉત્તમ દશા છે.** એવા દાસત્વભક્તિવાળા તો આજ ગોપાળાનંદસ્વામી છે અને બીજા મુક્તાનંદસ્વામી છે.

અને એ ત્રણે અંગવાળા જે ભગવાનના ભક્ત તેમાં ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ પક્ષ છે અને એથી જે બહાર રહ્યા તે તો કેવળ પામર કહેવાય. માટે **એ ત્રણમાંથી એક અંગ પરિપૂર્ણ થાય ને તે કેડ્યે દેહ મૂકે તે તો**

૧.સ્થિતિ

ઠીક છે. અને એ ત્રણમાંથી એકેય અંગ જેને પરિપક્વ ન થયું હોય ને તેને જે મરવું તે ઠીક નથી અને તે તો પાંચ દહાડા વધુ જીવે ને પોતાની અણસમજણને ટાળીને ને એ ત્રણ અંગમાંથી કોઈક એક અંગને દૃઢ કરીને મરે એ જ ઠીક છે. અને વળી આ જીવનો તો એવો સ્વભાવ દેખાય છે જે, 'જ્યારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય ત્યારે સંસારનો ત્યાગ કરવો ગમે અને જ્યારે ત્યાગ કરે છે ત્યારે પાછા સંસાર સંબંધી સુખના ઘાટ થયા કરે.' એવી રીતે એ જીવનો અવળો સ્વભાવ જણાય છે. માટે જે ભગવાનના દૃઢ આશ્રિત હોય તેને તો એવા અવળા સ્વભાવનો ત્યાગ કરીને ને પોતાના મનનું ગમતું સર્વે મૂકીને ભગવાનને ભજવા અને ભગવાન વિના બીજી સર્વે વાસનાને ટાળીને મરવું તે જ ઠીક છે.

અને જેને ભગવાનમાં અતિશય પ્રીતિ ન હોય તેને તો આત્મનિષ્ઠા જ વિચારે કરીને દૃઢ કરવી. કેમ જે, જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને કાં તો આત્મનિષ્ઠા દૃઢ જોઈએ ને કાં તો ભગવાનને વિશે અતિશય દૃઢ પ્રીતિ જોઈએ. અને એ બે અંગમાંથી જેને એકે અંગની અતિશય દૃઢતા ન હોય તેને તો **જે આ સત્સંગના નિયમ છે તેમાં દૃઢપણે કરીને રહેવું,** તો જ સત્સંગી રહેવાય; નહિ તો સત્સંગ થકી બહાર પડી જવાય. અને **ભગવાનનો જે ભક્ત હોય તેને તો જે જે પ્રકારનાં દુઃખ આવે છે તે દુઃખનાં દેનારાં કાળ, કર્મ, માયા એમાંથી કોઈ નથી; એ તો પંડે ભગવાન જ પોતાના ભક્તની ધીરજ જોવાને અર્થે દુઃખને પ્રેરે છે** અને પછી જેમ કોઈક પુરુષ પડદામાં[1] રહીને જુવે, તેમ ભક્તની ધીરજને ભગવાન ભક્તના હૃદયમાં રહીને જોયા કરે છે. પણ **'કાળ, કર્મ, માયાનો શો ભાર છે જે ભગવાનના ભક્તને પીડી શકે ? એ તો ભગવાનની જ ઈચ્છા છે', એમ જાણીને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને મગન[2] રહેવું."**

એ વાર્તા સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! એ ત્રણ જે અંગ તમે કહ્યાં, તે વાત તો અતિ ઝીણી[3] છે ને કઠણ છે, તે કોઈકના જ સમજ્યામાં આવે ને કોઈકના જ વર્ત્યામાં આવે પણ સર્વેને ન આવે. અને આ સત્સંગમાં તો લક્ષાવધિ[4] મનુષ્ય છે, તે સર્વેને તો આ

૧.પડદા પાછળ ૨.આનંદમાં ૩.આંતરિકભાવ-પ્રધાન ૪.લાખો

વાર્તા સમજવી કઠણ છે. માટે તે કેમ કરે ત્યારે તેનું રૂડું થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"તે તો એ ત્રણ અંગવાળા માંહિલો જે હરિભક્ત હોય તેનો દાસાનુદાસ થઈને તેની આજ્ઞામાં રહે, તો તે કાંઈ ન સમજતો હોય તોપણ એ છતે દેહે જ ભગવાનનો પાર્ષદ[1] થઈ રહ્યો છે ને કૃતાર્થ થઈ રહ્યો છે.** અને આ સંસારને વિશે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો તો મહિમા અતિશય મોટો છે, તે **ગમે તેવો પામર ને પતિત જીવ હોય પણ ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તનો આશ્રિત થાય તો તે જીવ કૃતાર્થ થઈ જાય છે; એવો ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો મહિમા છે.** માટે જેને ભગવાનના ભક્તની સેવા પ્રાપ્ત થઈ તેને તો નિધડક[2] રહેવું.

અને આ ત્રણ અંગની જે અમે વાર્તા કરી છે, તે બહુધા તો આ મુક્તાનંદસ્વામી સારુ કરી છે. અને મુક્તાનંદસ્વામી ઉપર અમને ઘણું હેત છે ને એમને શરીરે મંદવાડ છે; તે રખે કોઈ વાતની સમજણમાં ખામી રહી જાય નહિ, એમ જાણીને આ વાર્તા કરી છે." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! મેં પણ જાણ્યું છે જે, 'મારા સારુ જ આ વાર્તા કરી છે.' ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૨॥૧૯૫॥**

વચનામૃત-૬૩ : બળ પામવાનું

(તા.૮/૧૨/૧૮૨૪, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના બળવાળો જીવ પોતાના ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણને ચલાવવા ઘટે તેમ જ ચલાવે છે તેથી તેને ભૂંડું સ્વપ્ન પણ ન આવે. (૨) જીવને બળિયો બનાવવો હોય તો શુદ્ધ આત્મારૂપે રહેવું, પણ ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ ભેળું ભળવું નહીં. (૩) જીવને તત્કાળ બળિયો બનાવવાના શ્રેષ્ઠ ઉપાય : ૧-શ્રીહરિ તથા સંતમાં પ્રીતિ, ૨-તેની શ્રદ્ધાએ સહિત સેવા અને ૩-ભગવાનની નવધા ભક્તિ કરવી. (૪) આત્મારૂપે રહેવા કરતાં પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત ભેળા રહી તેની સેવા કરવી તે શ્રેષ્ઠ સાધન છે. (૫) ભગવાનના ભક્ત કેવળ બ્રહ્મની જ મૂર્તિ છે, એમાં મનુષ્યભાવ કદી લાવવો જ નહીં. (૬) ભગવાનના ભક્તની સેવા જેવું કોઈ પુણ્ય નથી ને તેના દ્રોહ જેવું કોઈ પાપ નથી.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના માગશર વદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી

૧.મુક્ત ૨.નચિંત

મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ ભજનાનંદસ્વામી શ્રીમદ્‌ભાગવતનો પાઠ કરતા હતા ને પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! દ્રષ્ટા[1] ને દૃશ્યના[2] મધ્યમાં જે વિચાર રહે છે, તે દ્રષ્ટાને ને દૃશ્યને જુદાં જુદાં રાખે છે. એમાં જીવનું જાણપણું કયું જાણવું ને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણનું જાણપણું કયું જાણવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમને તો એમ જણાય છે જે, જેનો જીવ અતિશય બળને પામ્યો હોય તેને તો અંતઃકરણની વૃત્તિઓ તે જીવની જ વૃત્તિ છે. અને તેના ચાર ક્રિયાએ કરીને ચાર વિભાગ જણાય છે. અને તે અંતઃકરણમાં ને ઇન્દ્રિયોમાં જાણપણું છે તે જીવનું જ છે; તે ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણને જ્યાં ઘટિત[3] હોય ત્યાં ચાલવા દે ને જ્યાં ઘટિત ન હોય ત્યાં ન ચાલવા દે. અને જેનો જીવ અતિશય બળને પામ્યો હોય તેને તો ભૂંડું સ્વપ્ન પણ આવે નહીં. અને જેનો જીવ નિર્બળ હોય તેને તો સાંખ્યના મતને અનુસરીને એક દ્રષ્ટા એવો જે પોતાનો આત્મા તે આત્માપણે રહેવું, પણ ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ ભેળું ભળવું નહીં. એવી રીતે સત્તારૂપ રહેતાં થકાં એનો જીવ બળને પામે છે. અને એથી પણ **બળ પામવાનો એક અતિશય મોટો ઉપાય છે જે, ભગવાન ને ભગવાનના જે સંત તેને વિશે જેને પ્રીતિ હોય, ને તેની સેવાને વિશે અતિશય શ્રદ્ધા હોય, ને ભગવાનની નવધા ભક્તિએ યુક્ત હોય તેના જીવને તો તત્કાળ અતિશય બળ આવે છે.** માટે જીવને બળ પામવાને અર્થે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની સેવા બરોબર બીજો કોઈ ઉપાય નથી.

અને વળી અમે અમારા અંતરની વાર્તા કહીએ જે, જ્યારે અમે અગનોતરાની[4] સાલમાં માંદા થયા હતા ત્યારે કૈલાસ ને વૈકુંઠ દેખ્યામાં આવ્યાં ને નંદીશ્વરની[5] અસવારી ને ગરુડની અસવારી પણ અમે કરી –

૧.જોનારો - આત્મા ૨.દેહ, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ વગેરેની ૩.ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે યોગ્ય ૪.સંવત્ ૧૮૬૯ની ૫.શિવજીના પોઠિયાની

એમ અમારા દીઠામાં આવ્યું, પણ તે સામર્થીમાં અમને કાંઈ સારું લાગ્યું નહીં. પછી તો અમે કેવળ સત્તારૂપે રહેવા માંડ્યું ત્યારે સર્વે ઉપાધિની શાંતિ થઈ. પછી તેમાં પણ અમને એમ વિચાર થયો જે, **'સત્તારૂપે રહેવું તેથી પણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત ભેળે દેહ ધરીને રહેવું એ શ્રેષ્ઠ છે.'** માટે અમને એમ બીક લાગી જે, 'રખે સત્તારૂપે રહીએ ને પાછો દેહ ન ધરાય.' માટે દેહ ધરીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની ભેળે રહીએ ને તેને અર્થે જે સેવા બની આવે એ જ અતિશય શ્રેષ્ઠ સાધન છે. અને જ્યારે જીવને અંત સમો આવે છે ત્યારે અનંત જાતની આધિ[1] ને વ્યાધિ[2] પ્રકટ થાય છે. પછી ભગવાન કે ભગવાનના સંતનું જ્યારે દર્શન થાય છે ત્યારે સર્વે દુઃખનો નાશ થઈ જાય છે. એવો ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો મહિમા મોટો છે. અને **'ભગવાનના ભક્ત છે તે તો કેવળ બ્રહ્મની જ મૂર્તિઓ[3] છે, એને વિશે તો મનુષ્યભાવ લાવવો જ નહીં.'**

અને જેમ પોતાના દેહનાં કુટુંબી હોય છે ને તેને તેના હેતને અર્થે આપણે વઢીને કહીએ ને આપણને તે વઢીને કહે પણ અંતરમાં કોઈને આંટી પડતી નથી; તેમ ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વર્ત્યું જોઈએ. અને **જેને ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત સંગાથે આંટી પડી જાય છે તે તો અમને દીઠો પણ ગમતો નથી** ને તે ઉપરથી રીસ પણ કોઈ દિવસ ઊતરતી નથી. અને આ સંસારમાં પંચ મહાપાપના કરનારાનો કોઈ દિવસ છૂટકો થાય પણ ભગવાનના ભક્તના દ્રોહના કરનારાનો કોઈ દિવસ છૂટકો થતો નથી. માટે ભગવાનના ભક્તની જે સેવા કરવી તે બરોબર કોઈ પુણ્ય નથી ને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કરવો તે બરોબર કોઈ પાપ પણ નથી. માટે **જેને પોતાના જીવને બળવાન કરવો હોય તેને તો ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તને મન-કર્મ-વચને શુદ્ધ ભાવે કરીને સેવવા."**

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૩॥૧૯૬॥

૧.અંતરની વ્યથા ૨.શરીરની પીડા ૩.દિવ્ય; બ્રહ્મસ્વરૂપ

વચનામૃત-૬૪ : પુરુષોત્તમ ભટ્ટના પ્રશ્નનું

(તા.૨૭/૧૨/૧૮૨૪, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) વ્યાસજીના ગ્રંથ પ્રમાણે અવતાર અને અવતારીમાં ભેદ છે જ. (૨) ભગવાન અક્ષરધામને વિશે રહ્યા થકાં જ અનંતકોટિ બ્રહ્માંડમાં જ્યાં જેને જેમ દર્શન-સ્પર્શ અને પ્રવચન દેવું ઘટે ત્યાં તેમ કરે છે, પ્રભુમાં તેવી અદ્‌ભુત સામર્થી છે. (૩) એક જગ્યાએ રહ્યા થકાં જ અનંત ઠેકાણે દેખાવું એ જ ભગવાનનું વ્યાપકપણું છે, પણ ભગવાન આકાશની જેમ નિરાકારપણે વ્યાપક નથી. (૪) ભગવાન તો સર્વ રીતે સમર્થ અને અનંત બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે, તેથી તેને દાખડો કરવો પડતો નથી. વળી સર્વ બ્રહ્માંડોનો એકસાથે પ્રલય થતો નથી એટલે પ્રલયમાં જ સર્વ જીવોનું કલ્યાણ કરવાની જરૂર નથી.

સંવત્ ૧૮૮૧ના પોષ સુદિ ૭ સાતમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનના જે અવતાર છે તે સર્વે સરખા જ છે કે તેમાં અધિક-ન્યૂનભાવ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે વ્યાસજીના કરેલા જે સર્વે ગ્રંથ તે સાંભળ્યા ને પછી પૂર્વાપર વિચારીને જોયું ત્યારે તેમાંથી અમને એમ સમજાયું છે જે, મત્સ્ય, કચ્છ, વારાહ, નૃસિંહાદિક જે [1] ભગવાનના અવતાર છે, તે સર્વે અવતારના અવતારી તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, પણ બીજા અવતારની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે અવતાર નથી, તે તો અવતારી જ છે. એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે આપણા ઈષ્ટદેવ છે. અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણના દશમ સ્કંધને વિશે સંપૂર્ણ કહ્યાં છે; માટે આપણા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને વિશે અમે દશમ સ્કંધને અતિશય પ્રમાણ કર્યો છે. અને બીજા જે સર્વે અવતાર તે પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જ છે. માટે એ અવતાર ને એ અવતારના પ્રતિપાદન કરનારા જે ગ્રંથ તે સર્વેને આપણે માનવા, પણ વિશેષે કરીને

૧.અંશાંશ, અંશ, કલા, આવેશ, પૂર્ણ, પરિપૂર્ણ – આ છ પ્રકારના

તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને તેના પ્રતિપાદન કરનારા જે ગ્રંથ તેને જ માનવા."

પછી પુરુષોત્તમ ભટ્ટે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાન જીવના કલ્યાણને અર્થે આ જગતને સૃજે છે, તે વિશ્વ ન રચ્યું હોય ને માયાના ઉદરમાં જીવ હોય તેનું ભગવાન કલ્યાણ કરે તો શું ન થાય ? જે આટલો વિશ્વ સૃજવાનો ભગવાન દાખડો કરે છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ છે તે તો રાજાધિરાજ[1] છે અને અખંડ મૂર્તિ છે અને પોતાનું અક્ષરધામરૂપી જે તખત તેને વિશે સદા વિરાજમાન છે. અને તે અક્ષરધામને આશ્રિત અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ રહ્યાં છે. તે જેમ કોઈક મોટો ચક્રવર્તી રાજા હોય ને તેને અસંખ્ય ગામડાં હોય, તેમાંથી એક-બે ગામ ઉજ્જડ થયાં હોય અથવા વસ્યાં હોય પણ તે તો તે રાજાની ગણતીમાં પણ ન હોય. તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના પતિ છે, તે બ્રહ્માંડોનો કાંઈ એક સામટો પ્રલય થતો નથી અને તેમાંથી એકાદા બ્રહ્માંડનો પ્રલય થાય તે તો ભગવાનની ગણતીમાં પણ નથી.

અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો દેવકીજી થકી જે જન્મ તે તો કથનમાત્ર છે અને એ શ્રીકૃષ્ણ તો સદા અજન્મા છે. અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ છે, તે વ્યતિરેકપણે તો પ્રકૃતિપુરુષ થકી પર છે અને અન્વયપણે કરીને તો સર્વે ઠેકાણે છે. જેમ આકાશ છે તે અન્વયપણે કરીને તો સર્વત્ર છે અને વ્યતિરેકપણે તો ચાર ભૂત થકી પર છે, તેમ જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું અક્ષરધામ છે. અને તે ધામને વિશે ભગવાન અખંડ વિરાજમાન રહે છે. અને તે ધામમાં રહ્યા થકાં અનંતકોટિ જે બ્રહ્માંડ છે તેને વિશે જ્યાં જેને જેમ દર્શન દેવું ઘટે ત્યાં તેને તેમ દર્શન દે છે અને જે સાથે બોલવું ઘટે તે સાથે બોલે છે અને જેનો સ્પર્શ કરવો ઘટે તેનો સ્પર્શ કરે છે. જેમ કોઈક સિદ્ધપુરુષ હોય તે એક ઠેકાણે બેઠો થકો હજારો ગાઉ દેખે ને હજારો ગાઉની વાર્તાને સાંભળે, તેમ ભગવાન પોતાના અક્ષરધામમાં રહ્યા થકાં અનંતકોટિ બ્રહ્માંડને વિશે જ્યાં જેમ જણાવું ઘટે ત્યાં તેમ જણાય છે અને પોતે તો સદા પોતાના અક્ષરધામમાં જ છે.

૧.સર્વોપરી સ્વતંત્ર મૂર્તિ

અને એક ઠેકાણે રહ્યા થકાં જે અનંત ઠેકાણે જણાય છે તે તો પોતાની યોગકળા[૧] છે. જેમ રાસમંડળને વિશે જેટલી ગોપીઓ તેટલા જ પોતે થયા. **માટે એક ઠેકાણે રહ્યા થકાં જે અનંત ઠેકાણે દેખાવું એ જ ભગવાનનું યોગકળાએ કરીને વ્યાપકપણું છે; પણ આકાશની પેઠે અરૂપપણે[૨] કરીને વ્યાપક નથી.** અને જે ભગવાનની યોગમાયાએ[૩] કરી પચાસ કરોડ યોજન જે પૃથ્વીનું મંડળ છે તે પ્રલયકાળને વિશે પરમાણુરૂપ થઈ જાય છે. અને તે પૃથ્વી પાછી સૃષ્ટિકાળને વિશે પરમાણુમાંથી પચાસ કરોડ યોજન થાય છે. અને ચોમાસું આવે છે ત્યારે ગાજવીજ ને મેઘની ઘટા થઈ આવે છે. એ આદિક સર્વે આશ્ચર્ય તે ભગવાનની યોગમાયાએ કરીને થાય છે.

એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે મુમુક્ષુને સર્વ પ્રકારે ભજન કરવા યોગ્ય છે. શા માટે ? જે, બીજા અવતારને વિશે તો એક કે બે કળાનો પ્રકાશ હોય છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે તો સર્વે કળાઓ છે. માટે એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો રસિક પણ છે ને ત્યાગી પણ છે ને જ્ઞાની પણ છે ને રાજાધિરાજ પણ છે ને કાયર પણ છે ને શૂરવીર પણ છે ને અતિશય કૃપાળુ પણ છે ને યોગકળાને વિશે પ્રવીણ છે ને અતિશય બળિયા પણ છે ને અતિશય છળિયા પણ છે. માટે સર્વે કળાએ સંપન્ન તો એક શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જ છે. અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું જે અક્ષરધામ તેને આશ્રિત જે અનંતકોટિ બ્રહ્માંડ તે પણ સદાય રહે છે. તેમાંથી જે બ્રહ્માંડની સો વર્ષની આવરદા પૂરી થાય તે બ્રહ્માંડનો નાશ થાય, તેણે કરીને કાંઈ સર્વે બ્રહ્માંડનો નાશ થતો નથી. માટે પ્રલયકાળમાં શા સારુ કલ્યાણ કર્યું જોઈએ ? સર્વે બ્રહ્માંડ વસે જ છે તો. એવી રીતે એ પ્રશ્નનું સમાધાન છે." એવી રીતે પરોક્ષપણે પોતાના પુરુષોત્તમપણાની વાર્તા શ્રીજીમહારાજે કરી. તેને સાંભળીને સર્વે હરિભક્ત એમ જાણતા હવા જે, એ જ જે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ તે જ આ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીજીમહારાજ છે. **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૪॥૧૯૭॥**

૧.અલૌકિક સામર્થી ૨.નિરાકારપણે ૩.આશ્ચર્યકારી અદ્ભુત શક્તિએ

વચનામૃત-૬૫ : અખતરડાહ્યાનું

(તા.૩૧/૧૨/૧૮૨૪, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) સદાય નિર્લેપ એવા ભગવાન પોતાના ભક્તનો ભાવ અંગીકાર કરવા પંચવિષય ભોગવે છે, તે જોઈ દોઢડાહ્યા મનુષ્યો ભગવાનને આસક્તિવાળા જાણીને દોષ લે છે. (૨) બ્રહ્મસ્થિતિવાળાને પણ માયામાં મોહ થતો નથી તો પરબ્રહ્મને ન થાય એમાં કહેવું જ શું ? (૩) ભક્તિવાળાને પણ આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય તો ભગવાન જેવી બીજે પણ પ્રીતિ થઈ જાય એ મોટું દૂષણ છે. (૪) આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્યે સહિત ભક્તિવાળાને જ એકાંતિક ને અનન્ય ભક્ત કહેવાય.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના પોષ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરની સમીપે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, ભગવાનની વાર્તા કરીએ." ત્યારે તાલ-પખાજ લઈને સંત કીર્તન ગાવતા હતા તે છાના રહ્યા અને સર્વે હાથ જોડીને સાંભળવા બેઠા. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જીવના કલ્યાણને અર્થે ભગવાનના રામ-કૃષ્ણાદિક જે અવતાર થાય છે, તેને તો માયાનું કાર્ય એવું જે આ જગત તેમાં કોઈ ઠેકાણે મોહ થતો નથી અને પોતાના અલૌકિક પ્રતાપે કરીને નિઃશંક વર્તે છે. અને પોતાના ભક્તજનની ભક્તિને અંગીકાર કરવાને અર્થે પંચવિષયને પણ સારી પેઠે ભોગવે છે. તેને જોઈને આ સંસારને વિશે જે અખતરડાહ્યા[1] મનુષ્ય છે તે પરમેશ્વરને વિશે દોષ પરઠે છે અને એમ જાણે જે, 'આ તો પરમેશ્વર કહેવાય છે તોપણ એને આપણા કરતાં પણ વધુ સંસારને વિશે આસક્તિ છે.' એમ જાણીને ભગવાનને પણ પોતા જેવા મનુષ્ય જાણે છે પણ ભગવાનનો જે અલૌકિક મહિમા તેને જાણતા નથી; એ જ ભગવાનની માયા છે. અને બ્રહ્મસ્થિતિને પામ્યા એવા જે આત્મદર્શી સાધુ તેને પણ

૧.વધુ પડતું ડહાપણ કરનારા – દોઢડાહ્યા

આ સંસારને વિશે કોઈ પદાર્થ દેખીને મોહ થતો નથી, તો બ્રહ્મથી પર પરબ્રહ્મ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને માયા ને માયાના કાર્ય[1] થકી નિર્લેપ રહેવાય એમાં તે શું કહેવું ? એ તો રહેવાય જ.

અને આત્મનિષ્ઠાવાળા જે સંત તેને આત્મનિષ્ઠા ને તીવ્ર વૈરાગ્ય એ બેય હોય તેણે કરીને કોઈ રીતનું બંધન તો ન થાય, પણ જો તેને ભગવાનને વિશે ભક્તિ ન હોય તો જેમ બહુ પ્રકારનાં ભોજન ને બહુ પ્રકારનાં વ્યંજન કર્યાં હોય ને તેમાં જો એક લવણ ન હોય તો તે સર્વે નકારાં થઈ જાય છે, તેમ ભગવાનની ભક્તિ વિના એકલું જે બ્રહ્મજ્ઞાન છે તથા વૈરાગ્ય છે તે તો નકારું જ છે ને સદા અકલ્યાણકારી જ છે. એમ જાણીને શુકદેવજી બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા હતા તોપણ શ્રીમદ્ભાગવતને ભણતા હવા અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિશે દૃઢ ભક્તિને કરતા હવા. માટે આત્મનિષ્ઠાવાળાને જો ભગવાનને વિશે ભક્તિ ન હોય તો એ એને મોટું દૂષણ છે. અને જેને ભગવાનને વિશે ભક્તિ હોય તેને પણ જો આત્મનિષ્ઠા ને વૈરાગ્ય ન હોય, તો જેવી ભગવાનને વિશે પ્રીતિ હોય તેવી બીજા પદાર્થને વિશે પણ પ્રીતિ થઈ જાય. માટે એ ભક્તિમાર્ગવાળાને પણ મોટું દૂષણ છે. અને જે આવો પરિપક્વ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેણે તો ભગવાનનો યથાર્થ મહિમા જાણ્યો છે; માટે તેને તો પરમેશ્વર વિના બીજું સર્વે તુચ્છ જણાણું છે, તે સારુ કોઈ પદાર્થમાં તે મોહ પામતો નથી. માટે **આત્મનિષ્ઠા, વૈરાગ્ય ને ભગવાનને વિશે ભક્તિ એ ત્રણેય ભેળાં હોય ત્યારે કોઈ જાતની ખોટ ન કહેવાય.** અને એવો જે હોય તે તો ભગવાનનો **જ્ઞાની ભક્ત** કહેવાય, **એકાંતિક ભક્ત** કહેવાય, **અનન્ય ભક્ત** કહેવાય."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૫॥૧૯૮॥

વચનામૃત-૬૬ : છ સદ્ગુરુના પ્રશ્નોનું – ગોળો ઝાલ્યાનું

(તા.૫/૧/૧૮૨૫, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના ભક્તના અપરાધથી જીવની બુદ્ધિ દોષિત થઈ જાય છે એટલે પોતાના દોષ સૂઝતા નથી ને હરિભક્તના દોષ સૂઝે છે. (૨) કલ્યાણનું અજોડ સાધન*

૧.ત્રણ ગુણ, પંચવિષય, ધન-સ્ત્રી વગેરે

તો માત્ર ભગવાનનો દૃઢ આશરો રાખવો એ જ છે ને ધર્મ-જ્ઞાનાદિક તો પ્રભુની પ્રસન્નતાર્થે છે. (૩) જીવ નિરાકાર ને સત્તામાત્ર ચૈતન્ય છે, પણ અજ્ઞાને કરીને સ્થૂળ-સૂક્ષ્મ શરીરને જ 'હું' એમ માની બેઠો છે.

સંવત્ ૧૮૮૧ના પોષ વદિ ૧ પ્રતિપદાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પીળાં પુષ્પના ને રાતી ગુલદાવદિનાં પુષ્પના હાર કંઠને વિશે વિરાજમાન હતા ને પીળાં પુષ્પનો તોરો પાઘને વિશે વિરાજમાન હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને પોતાની આગળ સરોદા ને દૂકડ લઈને સંતમંડળ વિષ્ણુપદ ગાવતા હતા. તે કીર્તનભક્તિ થઈ રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આજ તો અમારે મોટા મોટા સંતને પ્રશ્ન પૂછવા છે." એમ કહીને પ્રથમ આનંદસ્વામીને પૂછતા હવા જે, "કોઈક એવો પુરુષ હોય જે તેને બુદ્ધિ થોડી હોય તોપણ પોતામાં જે દોષ હોય તેને દેખે, અને બીજા હરિભક્તમાં દોષ હોય તેને ન દેખે અને ગુણ હોય તેને જ દેખે. અને બીજો જે પુરુષ છે તેને તો બુદ્ધિ ઘણી છે, તોપણ પોતાના અવગુણને દેખતો જ નથી અને બીજા હરિભક્તને વિશે ગુણનો ત્યાગ કરીને કેવળ દોષ જ દેખે છે. એનું શું કારણ હશે જે, થોડી બુદ્ધિવાળો હોય તે પણ પોતાના દોષને દેખે છે અને ઝાઝી બુદ્ધિવાળો છે તેને પોતાના દોષ સૂઝતા નથી ? એ પ્રશ્ન છે." પછી આનંદસ્વામીને જેવો સૂઝ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એમ છે જે, **આ જન્મે અથવા કોઈ જન્માંતરને વિશે એણે કોઈક મોટા ભગવાનના ભક્તનો અપરાધ કર્યો છે, તે પાપે કરીને એની બુદ્ધિ દોષે યુક્ત છે. માટે એને હરિભક્તના દોષ સૂઝે છે ને પોતાના દોષ સૂઝતા નથી,** એ જ એનો ઉત્તર છે."

એમ કહીને પછી શ્રીજીમહારાજ નિત્યાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછતા

હવા જે, “ભગવાનને પામ્યાનું એક જ સાધન છે કે ઘણાંક સાધને કરીને ભગવાનને પમાય છે ? ત્યારે તમે એમ કહેશો જે, ‘જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ અને ધર્મ એ ચાર સાધને કરીને પમાય છે.’ તે જ્યારે એ ચાર સાધને કરીને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે એક ભગવાનના આશ્રયે[૧] કરીને જ કલ્યાણ થાય એવા અનન્યભાવનો નિર્ધાર[૨] રહ્યો નહીં.” પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ બહુ પ્રકારે ઉત્તર કર્યો પણ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“કલ્યાણ તો એક ભગવાનના આશ્રયે કરીને જ છે.** પણ ભગવાન છે તે અતિ સમર્થ છે ને તેની આજ્ઞાને બ્રહ્માદિક સમગ્ર દેવ પાળે છે, તથા કાળ-માયાદિક જે સર્વે બ્રહ્માંડના કારણ તે પણ ભગવાનના ભય થકી સાવધાન થઈને ભગવાનની આજ્ઞામાં રહે છે; માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને એ ભગવાનની આજ્ઞા છે તે દૃઢ કરીને માનવી, એ જ ભગવાનના ભક્તનું લક્ષણ છે. તે સારુ સાધન સર્વે અતિ દૃઢ કરીને રાખવાં; એટલે **એક ભગવાન વતે જ કલ્યાણ છે, અને એ સાધન છે તે તો ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે છે.** એ જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.”

પછી શ્રીજીમહારાજ બ્રહ્માનંદસ્વામીને પૂછતા હવા જે, “આ દેહને વિશે જીવ છે, તે સાકાર[૩] છે કે નિરાકાર છે ?” પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, “જીવ તો સાકાર છે.” ત્યારે શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, “જો જીવ સાકાર હોય તો તે કર-ચરણાદિકે યુક્ત થયો, ત્યારે દશમ સ્કંધને વિશે વેદસ્તુતિના અધ્યાયમાં[૪] એમ કહ્યું છે જે, ‘ભગવાન જે તે જીવના કલ્યાણને અર્થે તે જીવનાં બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય, મન ને પ્રાણ તેને સૃજતા હવા. તે જો જીવ સાકાર જ હોય તો તેને અર્થે બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય, મન, પ્રાણ સૃજ્યાનું શું કામ છે ? માટે એવી રીતનાં શાસ્ત્રનાં વચનને જોતાં એમ જ નિર્ધાર થાય છે જે, **જીવ જે તે સ્વરૂપ-સ્વભાવે[૫] કરીને તો સત્તામાત્ર છે ને ચૈતન્ય[૬] વસ્તુ છે;**

૧.આશરાએ; **‘मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते’** (ગીતા : ૭/૧૪) આ વચન પ્રમાણે એક શરણાગતિએ ૨.બીજાં કોઈ સાધનોથી પ્રભુપ્રાપ્તિ થતી નથી એવો સિદ્ધાંત ૩.અવયવો કે અંગો સહિત ૪.ભાગવત : ૧૦/૮૭/૨ ૫.જીવનું મૂળ દ્રવ્ય તથા તેના ગુણધર્મોની દૃષ્ટિએ ૬.જ્ઞાનસ્વરૂપ

અને અનાદિ અજ્ઞાનરૂપ એવું જે કારણશરીર તેણે યુક્ત છે. અને જેમ ચમકપાણ[1] હોય તે લોઢાને તાણીને લોઢા સાથે ચોંટી રહે છે, તેમ એ જીવનો પણ ચોંટવાનો સ્વભાવ છે; તે માયિક એવાં જે સ્થૂળ ને સૂક્ષ્મ એ બે શરીર તે સાથે ચોંટે છે અને એ જીવ અજ્ઞાને કરીને તે શરીરને વિશે પોતાપણું માને છે, પણ વસ્તુગતે તો એ જીવ શરીર જેવો નથી."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જ્યારે ભગવાનની ભક્તિએ કરીને એ જીવના અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે એ જીવને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ માયિક ત્રણ દેહનો સંબંધ રહેતો નથી. ત્યારે એ જીવ ભગવાનના ધામમાં જઈને કેવી રીતના આકારે યુક્ત થકો રહે છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે એ જીવના અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે ત્યારે એને માયિક ત્રણ દેહનો સંગ છૂટી જાય છે. પછી એ જીવ કેવળ ચૈતન્ય સત્તામાત્ર રહે છે. પછી એ જીવને ભગવાનની ભૂમિ આદિક જે આઠ પ્રકારની પ્રકૃતિ,[2] તે થકી જુદી જે ચૈતન્ય પ્રકૃતિ તેનો ભગવાનની ઇચ્છાએ કરીને દેહ બંધાય છે ને તેણે યુક્ત થકો ભગવાનના અક્ષરધામને વિશે રહે છે. એ રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે."

પછી ગોપાળાનંદસ્વામીને શ્રીજીમહારાજ પૂછતા હવા જે, "અષ્ટાંગ યોગ સિદ્ધ થાય છે અથવા આત્મદર્શન થાય છે, તે તો ભગવાન ને ભગવાનના સંતની કૃપા થકી થાય છે. તે એ યોગ ને આત્મદર્શન સિદ્ધ થયાનું કારણ જે ભગવાન ને ભગવાનના સંત તેને વિશે વૃત્તિ ગૌણ થઈ જાય છે અને અષ્ટાંગ યોગ ને આત્મદર્શન એને વિશે વધુ લગની થાય છે, તેનું શું કારણ હશે ?" પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "એને યોગાભ્યાસ કરતે થકે યોગ સિદ્ધ થાય છે તેનું કાંઈક માન આવે છે, તેણે કરીને ભગવાનની કોરે કાંઈક વૃત્તિ ગૌણ થઈ જાય છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જ્યારે સિદ્ધદશાને પામે ત્યારે એ યોગી છે તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે, તે બ્રહ્મમાં તો કોઈ જાતનું માન હોય નહિ; [3]

૧.ચુંબકીય શક્તિવાળો પથ્થર ૨.પાંચ ભૂત, ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ, મહત્તત્ત્વ અને અહંકારરૂપે થયેલી માયા ૩.કેમ જે, દેહાભિમાનીઓમાં જ માનનો સંભવ છે.

માટે ઉત્તર સંભવે નહીં." પછી ગોપાળાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એ તો કાંઈ સમજાતું નથી; માટે તમે કૃપા કરીને કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો એમ સમજવું જે, [1] **જ્યારે પોતાની ખોટ્ય[2] કાઢવી હોય ત્યારે તેને મોટાઓનાં વચનની સાખ્ય[3] લઈને કાઢવી.** જેમ કોઈક વ્યાવહારિક કામ હોય ને તે કામને અતિશય સિદ્ધ કરવું હોય, ત્યારે સારા સારા માણસની સાઈદી[4] કરવી; તેમ અહીં પણ એ સાઈદી છે જે, શુકદેવજી બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા હતા તોપણ અતિ પ્રીતિએ કરીને શ્રીમદ્ભાગવત ભણ્યા અને આજ દિવસ સુધી પણ ભગવાનની ભક્તિને જ કરે છે. અને શૌનકાદિક અઠ્યાસી હજાર ઋષિ તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે, તોપણ સૂતપુરાણીના મુખ થકી ભગવાનની કથાને સાંભળે છે. એવી જાતનાં વચનની સાખ્ય ભક્તિની દૃઢતાને અર્થે લેવી. અને **જે ખોટ્ય પોતાના જાણ્યામાં ન આવતી હોય તેની કોરની ભગવાનને આગળ પ્રાર્થના કરવી જે, 'હે મહારાજ ! મારામાં જે જે ખોટ્ય હોય તે કૃપા કરીને નાશ કરજ્યો.'** જેમ કોઈક પુરુષને માથે કલંક આવ્યું હોય ને તે કલંક ટાળ્યાનો કોઈ સાઈદી ન હોય, ત્યારે તે લોઢાનો ગોળો રાતોચોળ[5] હોય તેને ઉપાડીને પોતાનું કલંક ટાળે છે; તેમ જે દોષ ન ઓળખાતો હોય, ત્યારે તે દોષ ટાળવાને અર્થે ભગવાનની સ્તુતિ કરવી, એ તે લોઢાનો ગોળો ઝાલ્યા જેવી છે. એમ કરીને પોતાની ખોટ્યને ટાળવી, એ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ મુક્તાનંદસ્વામીને પૂછતા હવા જે, "ભગવાનને યથાર્થ જાણ્યા હોય ને ભગવાન તો કાંઈ ચમત્કાર ન દેખાડતા હોય ને બીજા જે જંત્ર-મંત્રવાળા હોય તે તો પરચો દેખાડતા હોય, તેને દેખીને ભગવાનનો ભક્ત હોય તેનું મન ભગવાનમાંથી કાંઈ ડગે કે ન ડગે ?" પછી મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેને ભગવાનનો યથાર્થ નિશ્ચય હોય તેને તો ભગવાન વિના બીજે ક્યાંય પ્રતીતિ આવે જ નહિ

૧.એવો ભક્ત યોગસિદ્ધિવાળા અને આત્મદર્શનવાળા શુકદેવજી જેવા મોટા ભક્તોની રીત જાણતો નથી. તેથી ભગવાન અને તેમના સંતોને વિશે ગૌણભાવ થાય છે, માટે ૨.આધ્યાત્મિક ખામી-ભૂલ ૩.પ્રમાણ; આધાર ૪.તેમની સાથે સરખામણી; તેઓ કેમ કરતા ? તેવી મેળવણી ૫.અગ્નિથી તપાવેલો લાલઘૂમ

અને જો બીજે ઠેકાણે પ્રતીતિ આવી તો તેને ભગવાનનો નિશ્ચય જ નથી. એ તો ગુણબુદ્ધિવાળો હરિભક્ત કહેવાય, પણ યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત ન કહેવાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ જ એનો ઉત્તર છે."

પછી શ્રીજીમહારાજે શુકમુનિને પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તે ભગવાન તથા ભગવાનના સંત તેને સાક્ષાત્કાર પામ્યો તેને જીવતાં શી પ્રાપ્તિ થાય છે અને મૂવા કેડ્યે શી પ્રાપ્તિ થાય છે ?" પછી શુકમુનિ બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! એનો ઉત્તર તો તમે કરશો ત્યારે થશે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેને ભગવાન ને ભગવાનના સંતની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને જીવતે તો ભગવાનનાં કથા-કીર્તન કરતાં થકાં જ દિવસ ને રાત્રિ વીતે છે અને ત્રણે અવસ્થાથી પર જે પોતાનો જીવાત્મા તેનું બ્રહ્મરૂપે સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે. અને ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાત્રને વિશે વૈરાગ્ય થાય છે અને અધર્મનો ત્યાગ કરીને ધર્મને વિશે રહેવાય છે અને દેહ મૂકે ત્યારે એવા ભક્તને ભગવાન પોતા જેવો જ કરે છે.** જેમ ભગવાને બ્રહ્માને કહ્યું છે જે, 'હે બ્રહ્મા ! જેવો હું છું ને જેવો મારો મહિમા છે ને જેવા મારા ગુણ ને કર્મ છે, તેવું મારા અનુગ્રહ થકી તને વિજ્ઞાન થાઓ.' એવું જે બ્રહ્માને કહ્યું છે, તેમ જે પોતાના અનન્ય ભક્ત હોય તે સર્વને ભગવાન એવી પ્રાપ્તિ કરાવે છે. અને જેમ ભગવાન કાળ, કર્મ ને માયા થકી રહિત છે તેમ જ ભગવાનના ભક્ત પણ કાળ, કર્મ ને માયા થકી રહિત થાય છે ને અખંડ ભગવાનની સેવાને વિશે રહે છે; એવી દેહ મૂક્યા કેડે પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૬॥૧૯૯॥

વચનામૃત-૬૭ : ગંગાજળિયા કૂવાનું – સ્વામી-સેવકભાવનું

(તા.૬/૨/૧૮૨૫, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનનો ભક્ત જ્યારે દેહ મૂકીને ધામમાં જાય છે, ત્યારે તેણે ભગવાનને જેવા ને જેટલા જાણ્યા હોય તેટલું તો ભગવાન તેને પણ આપે છે, તોપણ ભગવાન તો અપાર ને અપાર રહે છે. તેથી ભગવાનને અને મુક્તોને સ્વામી-સેવકપણું સદા રહે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૧ના મહા વદિ ૩ તૃતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ગંગાજળિયા કૂવા પાસે ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને પોતાની આગળ સાધુ દૂકડ-સરોદા લઈને વિષ્ણુપદ ગાવતા હતા. તે કીર્તનભક્તિ થઈ રહ્યા પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે સર્વે સંત પ્રત્યે પ્રશ્ન કરીએ છીએ જે, ભગવાનનો ભક્ત હોય તે દેહ મૂકીને બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનના ધામમાં જાય છે, પછી એમાં ને ભગવાનમાં શો અંતરાય[1] રહે છે, જેણે કરીને સ્વામી-સેવકપણાનો નાતો[2] રહે છે ? કેમ જે, એ ભગવાનનો ભક્ત છે તે પણ જેવા ભગવાન સ્વતંત્ર છે ને કાળ, કર્મ ને માયા તેને આવરણે[3] કરીને રહિત છે તેવો જ થાય છે. માટે એમાં શો ભેદ રહે છે, જેણે કરીને સ્વામી-સેવકપણું રહે છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી પરમહંસે જેને જેવું સમજાયું તેણે તેવો ઉત્તર કહ્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી સર્વે સંતે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર તો તમે જ કરશો ત્યારે થશે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર એમ છે જે, ભગવાનનો ભક્ત હોય તેણે જેવા ભગવાનને જાણ્યા હોય જે, ભગવાન આટલી સામર્થીએ યુક્ત છે અને આટલી શોભાએ યુક્ત છે અને આવા સુખસ્વરૂપ છે; **એવી રીતે એ ભક્તે જેટલો ભગવાનનો મહિમા જાણ્યો છે અને જેવા પ્રતાપે યુક્ત ભગવાનને જાણ્યા છે, તે ભક્ત જ્યારે દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ત્યારે રૂપ તથા સામર્થી તે એ ભક્તની પણ તેવી જ થાય છે; તોપણ ભગવાનની સામર્થી અને ભગવાનનું સુંદરપણું ઈત્યાદિક જે પ્રતાપ તે એ ભક્તને ભગવાનને વિશે અતિશય જણાય છે.** ત્યારે એ ભક્ત એમ જાણે છે જે, 'મેં જેટલો પ્રતાપ જાણ્યો હતો ને સુંદરપણું જાણ્યું હતું

૧.તફાવત; ભેદ ૨.સંબંધ ૩.બંધને

તેટલું ઐશ્વર્ય ને તેટલું સુંદરપણું તો મને પણ ભગવાને આપ્યું છે, તોપણ ભગવાનનું ઐશ્વર્ય ને ભગવાનનું સુંદરપણું તે તો અતિશય અપાર દેખાય છે. માટે મારા જેવા અનંત ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને[૧] પામ્યા છે તોપણ ભગવાન જેવો કોઈ થવાને સમર્થ થતો નથી. શા માટે જે, ભગવાનનો મહિમા, ગુણ, કર્મ, જન્મ ને સામર્થી તથા સુંદરતા, સુખદાયકપણું એ આદિક જે અનંત કલ્યાણકારી ગુણ તેના પારને શેષ, શારદા, બ્રહ્માદિક દેવતા તથા ચાર વેદ એ પામતા નથી અને ભગવાન પોતે પણ પોતાના મહિમાના પારને પામતા નથી. માટે ભગવાન તો સર્વે સામર્થીએ કરીને અપાર છે.' અને એ ભગવાનને ભજીને અનંત કોટિ વૈષ્ણવ[૨] ભગવાન સરખા થયા છે, તોપણ ભગવાનમાંથી કોઈ જાતનો પ્રતાપ અણુ જેટલો પણ ન્યૂન થયો નથી. જેમ મીઠા જળનો સમુદ્ર ભર્યો હોય, તેમાંથી મનુષ્ય, પશુ, પંખી સર્વે જેટલું ભાવે તેટલું જળ પીવે તથા પાત્ર ભરી લે તોપણ ઓછું થતું નથી. શા માટે જે, તે સમુદ્ર તો અગાધ[૩] છે, તેમ જ ભગવાનનો મહિમા પણ અતિશય અપાર છે; માટે કોઈ રીતે કરીને વધે-ઘટે એવો નથી. તે સારુ જે જે ભગવાનના ભક્ત બ્રહ્મસ્વરૂપ થયા છે તોપણ ભગવાનના દૃઢ દાસ થઈને ભગવાનનું ભજન કરે છે. એવી રીતે ભગવાનના ભક્ત ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામે છે તોપણ સ્વામી-સેવકપણું રહે છે, એ જ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.મ.॥૬૭॥૨૦૦॥**

॥ શ્રીગઢડા મધ્ય પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

૧.સમાન ગુણવાનપણાને ૨.ભગવાનના ભક્તો ૩.જેનો પાર ન આવે એવો

શ્રીવડતાલનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : નિર્વિકલ્પ સમાધિનું

(તા.૨૧/૧૧/૧૮૨૫, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) આંબાના વૃક્ષના નિશ્ચયની જેમ જેને પ્રત્યક્ષ પ્રભુનો સુદૃઢ નિશ્ચય થયો હોય તેને પ્રાણ લીન થાય કે ન થાય, પણ તેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ જ છે. (૨) જેને પ્રગટ પ્રભુ મળ્યા છતાં ધામના સ્વરૂપને જોવાના સંકલ્પ-વિકલ્પ રહેતા હોય તેને સમાધિ થતી હોય તોપણ સવિકલ્પ જ છે. (૩) મુમુક્ષુએ સંકલ્પ ન ટળે તોપણ લડાઈ ચાલુ રાખવી, જો મનને જીતશે તો ધામમાં જશે ને હારશે તો યોગભ્રષ્ટ થઈ પછીના કોઈ પણ જન્મે ધામને પામશે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરથી ઉત્તરાદિ કોરે ગોમતીજીને કાંઠે આંબાવાડિયામાં સિંહાસન ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા. ને ધોળો સુરવાળ ને ધોળો અંગરખો પહેર્યો હતો અને ગૂઢા રંગનો રેંટો કમરે બાંધ્યો હતો ને માથા ઉપર કસુંબલ રેંટો સોનેરી તારના છેડાવાળો બાંધ્યો હતો ને ખભે કસુંબલ રેંટો જરકસી છેડાનો વિરાજમાન હતો ને કંઠને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને માથા ઉપર ગુલાબનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને ભુજાઓને વિશે ગુલાબના ગજરા ને બાજુબંધ બાંધ્યા હતા. એવી શોભાને ધરતા થકાં ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી વડોદરાવાળા શોભારામ શાસ્ત્રીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “હે મહારાજ ! મુમુક્ષુ હોય તે જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિને પામે ત્યારે ગુણાતીત થાય ને ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત થાય; ત્યારે જેને નિર્વિકલ્પ સમાધિ ન થાય તો તેની શી ગતિ થાય ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “પ્રાણનો નિરોધ થાય ત્યારે જ નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય એમ નથી; નિર્વિકલ્પ સમાધિની રીત તો બીજી છે. તે કહીએ તે સાંભળો જે, શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે --

अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः ।
मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः ॥ (ભાગવત : ૨/૧૦/૧)

એ શ્લોકનો એમ અર્થ છે જે, 'વિશ્વના સર્ગ-વિસર્ગાદિક જે નવ લક્ષણ[1] તેણે કરીને જાણ્યામાં આવે એવું આશ્રયરૂપ[2] જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્વરૂપ તેને વિશે જે મુમુક્ષુની અચળ મતિ થઈ; જેમ આ આંબાનું વૃક્ષ છે તે એકવાર દઢ કરીને જાણ્યું પછી કામ વ્યાપે, ક્રોધ વ્યાપે, લોભ વ્યાપે, તોપણ કોઈ રીતે આંબાને વિશે ભ્રાંતિ ન થાય જે, 'આંબાનું વૃક્ષ હશે કે નહિ હોય', **તેમ જેને પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનો દઢ નિશ્ચય થયો ને તેમાં કોઈ જાતનો કુતર્ક ન થાય, તો તે પુરુષના પ્રાણ લીન ન થયા હોય તોપણ નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે ને પ્રાણ લીન થયા હોય તોપણ નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે.**

અને જેને એ ભગવાનના સ્વરૂપમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ રહેતા હોય જે, 'બ્રહ્મપુરને વિશે કેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ હશે ? અને શ્વેતદ્વીપ ને વૈકુંઠને વિશે કેવું ભગવાનનું સ્વરૂપ હશે ? અને તે સ્વરૂપનું ક્યારે દર્શન થશે ?' એવી જાતના સંકલ્પ-વિકલ્પ કર્યા કરે, પણ પ્રકટ ભગવાન મળ્યા તેને જ સર્વના કારણ જાણીને તેણે કરીને જ પોતાને કૃતાર્થ ન માને. અને એવાને જો દૈવઇચ્છાએ[3] કરીને સમાધિ થાય તોપણ સંકલ્પ-વિકલ્પ મટે નહિ અને સમાધિમાં જે જે દેખાય તેથી નવું નવું જોવાને ઇચ્છે પણ મનના વિકલ્પ મટે નહિ, એવો હોય તેને સમાધિ છે તોપણ સવિકલ્પ છે ને સમાધિ ન હોય તોય સવિકલ્પ છે. માટે એવો હોય તે ગુણાતીત એકાંતિક ભક્ત ન કહેવાય.

૧.**सर्गः** - મહત્તત્ત્વથી લઈને વૈરાજપુરુષ સુધીની સૃષ્ટિ. **विसर्गः** - બ્રહ્માએ કરેલી સૃષ્ટિ. **स्थानम्** - ભગવાનની શત્રુવિજયાદિરૂપ સ્થિતિ. **पोषणम्** - ભગવાનનો જગતના રક્ષણરૂપ અનુગ્રહ. **ऊतयः** - કર્મવાસના. **मन्वंतरकथा** - ભગવાને અનુગ્રહ કરેલા મન્વંતરાધિપોનો ધર્મ. **ईशानुकथा** - ભગવાનનાં અવતારચરિત્રોની કથા તથા એકાંતિક ભક્તોનાં આખ્યાનોવાળી સત્કથા. **निरोधः** - જીવસમુદાયનું પોતપોતાની કર્મશક્તિઓની સાથે પ્રકૃતિમાં લીન રહેવું તે. **मुक्तिः** - મુક્ત સ્વરૂપથી રહેવું તે ૨. જડ-ચિદ્ સર્વ કોઈના આધાર સ્વરૂપ. જેને 'પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા' ઇત્યાદિ શબ્દથી શ્રુતિ-સ્મૃતિઓ કહે છે એવું ૩.ભગવાનની ઇચ્છાથી કે પૂર્વના સત્સંસ્કારના બળે

અને જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો દૃઢ નિશ્ચય હોય ને તેને સમાધિ છે અથવા નથી, તોય પણ તેને સદા નિર્વિકલ્પ સમાધિ જ છે.”

પછી દીનાનાથ ભટ્ટે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ ટાળવાનો ઉપાય કરે અને જો મનને ન જીતી શકે તો તેની શી ગતિ થાય ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “કૌરવને ને પાંડવને યુદ્ધ કરવાનો પ્રારંભ થયો ત્યારે કૌરવ ને પાંડવે વિચાર્યું જે, ‘આપણે એવે ઠેકાણે યુદ્ધ કરીએ જે, તે યુદ્ધમાં જે કોઈ મરે તોપણ તેના જીવનું રૂડું થાય’, એવું વિચારીને કુરુક્ષેત્રને વિશે યુદ્ધ કર્યું. પછી જીત્યા તેનું પણ સારું થયું ને એ સંગ્રામમાં મરાયા તેને પણ દેવલોકની પ્રાપ્તિ થઈ ને રાજ્ય થકી પણ અધિક સુખને પામ્યા. તેમ જે મન સાથે લડાઈ આદરે અને જો મનને જીતે તો નિર્વિકલ્પ સ્થિતિને પામે ને ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત થાય, અને જો મન આગળ હારે તોપણ યોગભ્રષ્ટ થાય. તે પછી એક જન્મે અથવા બે જન્મે અથવા ઘણે જન્મે પણ અંત્યે જાતો એ એકાંતિક ભક્ત થાય, પણ એણે દાખડો કર્યો તે છૂટી ન પડે. માટે **બુદ્ધિવાન હોય તેને તો પોતાના કલ્યાણને અર્થે મન સાથે જરૂર વૈર બાંધવું.** પછી એ મનને જીતશે તોપણ સારું છે ને એ મનથી હારશે તોપણ યોગભ્રષ્ટ થશે, તેમાં અંત્યે જાતાં સારું છે.[૧] તે માટે જે કલ્યાણને ઇચ્છે તેને તો મન સાથે જરૂર વૈર બાંધવું.”

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧॥૨૦૧॥

વચનામૃત-૨ : ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનને જાણવાનું – કાનદાસજીના પ્રશ્નનું (તા.૨૩/૧૧/૧૮૨૫, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જગતના કર્તા-હર્તા સદા સાકાર ભગવાન છે, છતાં કાળ-કર્માદિને કર્તા કહેવા અને ભગવાનને નિરાકાર માનવા તે ભગવાનનો દ્રોહ છે. (૨) સાંખ્યશાસ્ત્રે ચોવીસ તત્ત્વ ભેળા જ જીવ, ઈશ્વરને માની પચ્ચીસમા પરમાત્માને કહ્યા છે. (૩) યોગશાસ્ત્રે પચ્ચીસમા જીવ-ઈશ્વરને કહ્યા ને પરમાત્માને છવ્વીસમા કહ્યા છે. (૪) પંચરાત્રશાસ્ત્રમાં ભગવાન સદા સાકારપણે*

૧.આ વાત ગીતામાં પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને **‘पार्थ ! नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते । न हि कल्याणकृत्कश्चिद् दुर्गतिं तात ! गच्छति ॥ प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥’** ઈત્યાદિ વચનોથી કહી છે. (ગીતા : ૬/૪૦,૪૧)

અક્ષરધામને વિશે બિરાજમાન છે અને તે જ ભગવાન રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર ધારણ કરે છે – એમ કહ્યું છે. (૫) સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત અને પંચરાત્ર – એ ચાર શાસ્ત્રે કરી ભગવાનને જાણે ત્યારે ભગવાનનું પૂરું જ્ઞાન થાય ને તેની ઉપર જ ભગવાન અતિશય રાજી થાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના કાર્તિક સુદિ ૧૩ તેરસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરથી ઉત્તરાદી દિશે ગોમતીજીને કાંઠે આંબાના વૃક્ષની હેઠે ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા. ને પીળા તાસતાનો સુરવાળ પહેર્યો હતો અને રાતા કિનખાપની ડગલી પહેરી હતી તથા મસ્તક ઉપર જરકસી છેડાની કસુંબલ પાઘ બાંધી હતી તથા જરકસી છેડાનું કસુંબલ શેલું ખભે નાખ્યું હતું અને પાઘને ઉપર ચંપાનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને કંઠને વિશે ધોળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કાંઈક પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો." પછી ગામ બુવાના પટેલ કાનદાસજીએ હાથ જોડીને પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાન શે પ્રકારે રાજી થાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો ભગવાનનો દ્રોહ ન કરીએ તો ભગવાન રાજી થાય. ત્યારે કહેશો જે, દ્રોહ તે શું ? તો જે, આ સર્વ જગતના કર્તાહર્તા ભગવાન છે, તેને કર્તાહર્તા ન સમજીએ ને વિશ્વના કર્તાહર્તા કાળને જાણીએ અથવા માયાને જાણીએ અથવા કર્મને જાણીએ અથવા સ્વભાવને જાણીએ, એ તે ભગવાનનો દ્રોહ છે. કેમ જે, ભગવાન સર્વના કર્તાહર્તા છે તેનો ત્યાગ કરીને કેવળ કાળ, કર્મ, સ્વભાવ અને માયા તેને જગતના કર્તાહર્તા કહે છે; માટે એ ભગવાનનો અતિ દ્રોહ છે.[૧] ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ તમે ગામના પટેલ છો,

૧.કેમ કે,**'ज्ञः कालकालः'** (શ્વેતા. ઉપ.૬/૨)ઈત્યાદિ શ્રુતિ-સ્મૃતિમાં કાળાદિકને ભગવાનની શક્તિરૂપે વર્ણવ્યા છે. જગત્સર્ગાદિકમાં કાળાદિકની સ્વતંત્રતા નથી જ; કારણ કે, તેઓ ભગવાનની પ્રેરણાથી જ તે તે ક્રિયાઓ કરે છે. તે ભાગવત : ૨/૧૦/૧૨માં કહ્યું છે કે, **'द्रव्यं कर्म च कालश्च स्वभावो जीव एव च। यदनुग्रहतः सन्ति न सन्ति यदुपेक्षया।।'** જેમ ચક્રવર્તી રાજાની આજ્ઞાથી ખંડિયા રાજાઓ પ્રજા ઉપર પ્રશાસન કરે છે, તેમ જ ભગવાનની આજ્ઞાથી મહાકાળ, માયા વગેરે જગતનાં કાર્યો કરે છે. જે એવી રીતે ન જાણે તે ભગવાનનો દ્રોહી કહેવાય છે.

તે જે તમારી ગામમાં પટલાઈ ન રહેવા દે તે તમારો દ્રોહી કહેવાય. અને વળી જેમ ચક્રવર્તી રાજા હોય તેનો હુકમ ખોટો કરીને જે રાજા ન હોય તેનો હુકમ ચલાવે, તો તે પુરુષ રાજાનો દ્રોહી કહેવાય. અને વળી જેમ કોઈક એવા કાગળ લખી લખીને મેલે જે, 'અમારો રાજા છે તે નાક-કાન વિનાનો છે અથવા હાથ-પગ વિનાનો છે'; એવી રીતે રાજાનું રૂપ સંપૂર્ણ હોય તેને ખંડિત કરીને વર્ણવે તે રાજાનો દ્રોહી કહેવાય. તેમ ભગવાન છે તે કર-ચરણાદિક સમગ્ર અંગે કરીને સંપૂર્ણ છે અને લેશમાત્ર પણ કોઈ અંગે વિકળ[1] નથી અને સદા મૂર્તિમાન જ છે, તેને અકર્તા કહેવા તથા અરૂપ કહેવા ને ભગવાન વિના બીજા જે કાળાદિક તેને કર્તા કહેવા એ જ ભગવાનનો દ્રોહ છે. એવી જાતનો જે ભગવાનનો દ્રોહ તેને જે ન કરે તેણે સંપૂર્ણ ભગવાનની પૂજા કરી; અને તે વિના તો ચંદન-પુષ્પાદિકે કરીને પૂજે છે તોપણ ભગવાનનો દ્રોહી છે. માટે **ભગવાનને જગતના કર્તાહર્તા જાણે અને મૂર્તિમાન જાણે તે ઉપર જ ભગવાન રાજી થાય છે.**

અને વેદમાં તો ભગવાનનું સ્વરૂપ બહુ રીતે વર્ણવીને નારાયણે પોતે પોતાના મુખે કહ્યું છે, પણ તે કોઈના સમજ્યામાં આવ્યું નહિ; ત્યારે સાંખ્યશાસ્ત્રે કરીને ચોવીસ તત્ત્વ કહ્યાં ને પંચવીસમું ભગવાનનું સ્વરૂપ કહ્યું. તે સાંખ્યના આચાર્ય જે કપિલમુનિ તેણે એમ વિચાર્યું જે, 'સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ તેને વિશે જીવ એકપણે કરીને વર્તે છે અને એથી ન્યારો જીવ રહી શકતો નથી; અને ઈશ્વર છે તે પણ પોતાની ઉપાધિ જે વિરાટ, સૂત્રાત્મા ને અવ્યાકૃત તેને વિશે એકપણે વર્તે છે પણ તે વિના રહી શકતા નથી. માટે સાંખ્યશાસ્ત્રે જીવને ને ઈશ્વરને ચોવીસ તત્ત્વ ભેળા જ ગણ્યા છે અને પંચવીસમા પરમાત્માને કહ્યા છે.' અને યોગશાસ્ત્રના આચાર્ય જે હિરણ્યગર્ભ ઋષિ તેણે ચોવીસ તત્ત્વ કહીને પંચવીસમો જીવને કહ્યો છે તેમ જ પંચવીસમા ઈશ્વરને કહ્યા છે અને પરમાત્માને છવ્વીસમા કહ્યા છે. એવી રીતે સાંખ્યશાસ્ત્ર ને યોગશાસ્ત્ર તેણે ભગવાનનું સ્વરૂપ કહ્યું તોપણ

૧.ખંડિત

સાક્ષાત્કાર ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન થયું; અને અનુમાન પ્રમાણે તો થયું જે, 'સાંખ્યને મતે ચોવીસ તત્ત્વથી પર છે તે વસ્તુ સત્ય છે અને યોગને મતે ચોવીસ તત્ત્વથી પર જીવ-ઈશ્વર છે ને તેથી પર પરમાત્મા છે તે સત્ય છે.' એવી રીતે પરમાત્માના સ્વરૂપનું બેય શાસ્ત્ર વતે અનુમાન પ્રમાણે કરીને જ્ઞાન થયું; પણ તે ભગવાન કાળા છે કે પીળા છે ? કે લાંબા છે કે ટૂંકા છે ? કે સાકાર છે કે નિરાકાર છે ? એવું કાંઈ જ્ઞાન ન થયું.

પછી પોતે વાસુદેવ ભગવાને પંચરાત્ર નામે તંત્ર કર્યું. તેને વિશે એમ પ્રતિપાદન કર્યું જે, 'શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન છે તે પોતાના અક્ષરધામને વિશે સદા દિવ્ય, સાકાર, મૂર્તિમાન રહ્યા છે. અને તે જ ભગવાન જે તે શ્વેતદ્વીપવાસી જે અનંત નિરન્નમુક્ત તેમને પાંચ વખત પોતાનું દર્શન આપે છે; તથા વૈકુંઠલોકને વિશે તે જ ભગવાન ચતુર્ભુજ મૂર્તિ થકા લક્ષ્મીજીએ સહિત છે ને તે શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મને ધરી રહ્યા છે તથા વિશ્વક્સેનાદિક જે પાર્ષદ તેમણે સેવ્યા છે. અને એ જ ભગવાન પૂજવા યોગ્ય, ભજવા યોગ્ય ને પામવા યોગ્ય છે. અને તે જ ભગવાન રામ-કૃષ્ણાદિક અવતાર ધારણ કરે છે અને વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ એ ચતુર્વ્યૂહરૂપે વર્તે છે.' એવી રીતે સાકાર મૂર્તિનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. પછી તે જ પંચરાત્રતંત્રને નારદજીએ ફરીને કર્યું ત્યારે તે નારદ પંચરાત્ર કહેવાયું. તેને વિશે એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કર્યું જે, 'કોઈ રીતે સંશય રહ્યો નહીં.' તે માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजाः ।
नारायणपरा लोका नारायणपरा मखाः ॥
नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः ।
नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरा गतिः ॥[1] તથા

૧.**અર્થ :** વેદો નારાયણનું જ સર્વકારણપણે પ્રતિપાદન કરનારા છે. બ્રહ્માદિ દેવતાઓ નારાયણના અંગ થકી થયેલા છે, એટલે તે ભગવાનને સંપૂર્ણ આધીન છે. કર્મપ્રાપ્ય સ્વર્ગાદિ સ્થાનોના માલિક નારાયણ છે. દરેક યજ્ઞો નારાયણની જ આરાધના કરનારા છે. યોગનું અંતિમ ધ્યેય નારાયણ જ છે. તમામ પ્રકારનું તપ નારાયણની જ પ્રસન્નતા માટે છે. ➔

वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः ।
वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः ॥
वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः ।
वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः ॥[1]

એવી રીતે એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને શ્રીકૃષ્ણનારાયણ વાસુદેવના સ્વરૂપનું જ પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને એ ચાર શાસ્ત્રે કરીને જે ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે તે જ પૂરો જ્ઞાની કહેવાય. જેમ દૂધ છે તેને નેત્રે જુવે ત્યારે ધોળું દેખાય અને નાકે સૂંઘે ત્યારે સુગંધવાન જણાય અને આંગળીએ કરીને અડે ત્યારે ટાઢું-ઊનું જણાય અને જિહ્વાએ કરીને ચાખે ત્યારે સ્વાદુ જણાય, પણ એક ઇન્દ્રિયે કરીને દૂધના સ્વરૂપનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન થાય અને સર્વે ઇન્દ્રિયે કરીને તપાસી જુવે ત્યારે સંપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે. તેમ વેદાદિક ચાર શાસ્ત્રે કરીને ભગવાનના સ્વરૂપને સમજે ત્યારે સંપૂર્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે; અને એમ જાણવું તેને સંપૂર્ણ જ્ઞાન કહીએ. અને ભગવાન પણ એમ સમજે જ રાજી થાય છે પણ પરમેશ્વરને રાજી કર્યાનો બીજો ઉપાય નથી. માટે એવી રીતે સમજે તે જ પૂરો જ્ઞાની કહેવાય અને ભગવાન પણ તે ઉપર જ અતિશય રાજી થાય છે." **॥ ઇતિ વચનામૃત વડ.॥૨॥૨૦૨॥**

વચનામૃત-3 : ચાર પ્રકારના મોટા પુરુષનું

(તા.૬/૧૨/૧૮૨૫, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય આવી જાય છે. (૨) ચાર પ્રકારના મોટા પુરુષ છે તેમાં વીજળી જેવા અને વડવાનળ અગ્નિ જેવા સત્પુરુષની સેવા મન-કર્મ-વચને કરવાથી માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના કાર્તિક વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં

શાસ્ત્રજન્ય જ્ઞાન નારાયણને જ જણાવનારું છે. શાસ્ત્રમાં જેટલા પ્રકારની ગતિ છે તે અંતે નારાયણને જ પમાડનારી છે. અર્થાત્ આ બધું અંતે ભગવાનને માટે તથા તેને લઈને જ પ્રવર્તેલું છે. (ભાગવત : ૨/૫/૧૫-૧૬) ૧. સામેના શ્લોકો જેવો જ અર્થ છે. (ભાગવત : ૧/૨/૨૮-૨૯)

સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા અને મસ્તકને વિશે પાઘમાં તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમસ્ત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આપણા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને વિશે જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ અને ભગવાનની ભક્તિ એ ચાર વાનાં જેમાં હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય; અને આપણા સત્સંગમાં મોટો કરવા યોગ્ય પણ તે જ છે. અને એ ચાર સંપૂર્ણ ન હોય ને એક જ મુખ્યપણે કરીને હોય તોપણ ત્રણ જે બાકી રહ્યાં તે, તે એકના પેટામાં આવી જાય, એવું એક કયું એ ચારેમાં શ્રેષ્ઠ છે ?" ત્યારે ગોપાળાનંદસ્વામીએ તથા મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! એવો તે એક ધર્મ છે, તે ધર્મ હોય તો ત્રણે વાનાં તે પુરુષમાં આવે."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ધર્મ તો કેટલાક વિમુખ[1] માણસ હોય તેમાં પણ હોય; માટે તેને શું સત્સંગમાં મોટો કરશું ?" પછી એ વાત સાંભળીને કોઈથી ઉત્તર દેવાયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય ને આત્મનિષ્ઠા, ધર્મ ને વૈરાગ્ય એ સામાન્યપણે હોય તોપણ કોઈ દિવસ એ ધર્મમાંથી પડે નહીં. કેમ જે, જે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણતો હોય તે તો એમ વિચારે જે, 'ભગવાનની આજ્ઞાને વિશે બ્રહ્માદિક સમગ્ર દેવ રહ્યા છે, તે ભગવાનની આજ્ઞા મારાથી કેમ લોપાય ?' એમ જાણીને ભગવાનના નિયમમાં નિરંતર રહે."

ત્યારે શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "જ્યારે એક માહાત્મ્યે સહિત ભક્તિએ કરીને સંપૂર્ણ થાય, ત્યારે એક ભક્તિ જ કેમ ન કહી ને ચાર વાનાં શા સારુ કહ્યાં ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"અતિશય માહાત્મ્ય સહિત ભક્તિ ભગવાનને વિશે હોય તો એક ભક્તિને વિશે ત્રણે આવી જાય** અને સામાન્ય ભક્તિ હોય તો એકમાં ત્રણ ન આવે. માટે 'ચાર વાનાંએ સહિત જે ભક્તિ તે જેમાં હોય તે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય', એમ કહ્યું છે. અને

૧.કર્ણ, જરાસંધ, રઘુનાથદાસ જેવા ભગવાનના વિરોધી

એવી અસાધારણ ભક્તિ તો પૃથુરાજાને હતી, તે ભગવાને વર દેવાનું કહ્યું ત્યારે ભગવાનની કથા સાંભળ્યા સારુ દસ હજાર કાન માગ્યા[૧] પણ બીજું કાંઈ ન માંગ્યું. અને જે ગોપીઓને રાસક્રીડામાં ન જવા દીધી, તે દેહ મૂકીને શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગઈ. એવી અસાધારણ ભક્તિ હોય તો જ્ઞાનાદિક ત્રણે એક ભક્તિમાં આવી જાય."[૨]

ત્યારે બ્રહ્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, **"એવી અસાધારણ ભક્તિ શે ઉપાયે કરીને આવે ?"** ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મોટા પુરુષની સેવા થકી આવે છે. તે મોટા પુરુષ પણ ચાર પ્રકારના છે : **એક તો દીવા જેવા ને બીજા મશાલ જેવા ને ત્રીજા વીજળી જેવા ને ચોથા વડવાનળ અગ્નિ જેવા**. તેમાં દીવા જેવા હોય તે તો વિષયરૂપી વાયુએ કરીને ઓલાઈ જાય. અને મશાલ જેવા હોય તે પણ તેથી અધિક વિષયરૂપી વાયુ લાગે તો તેણે કરીને ઓલાઈ જાય. ને વીજળી જેવા જે હોય તે તો માયારૂપી વરસાદને પાણીએ કરીને પણ ન ઓલાય. અને વડવાનળ અગ્નિ જેવા હોય તે તો જેમ વડવાનળ સમુદ્રમાં રહે છે પણ સમુદ્રના જળનો ઓલાવ્યો ઓલાતો નથી અને સમુદ્રના જળને પીને મૂળદ્વારે કાઢી નાંખે છે તે પાણી મીઠું થાય છે, તેને મેઘ લાવીને સંસારમાં વૃષ્ટિ કરે છે તેણે કરીને નાના પ્રકારના રસ થાય છે; તેમ એવા જે **મોટા પુરુષ છે તે સમુદ્રના જળ જેવા ખારા[૩] જીવ હોય તેને પણ મીઠા[૪] કરી નાંખે છે.** એવી રીતે એ ચાર પ્રકારના જે મોટા પુરુષ કહ્યા તેમાં **જે વીજળીના અગ્નિ જેવા તથા સમુદ્રના અગ્નિ જેવા મોટા પુરુષ છે, તેમની સેવા જો પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને મન-કર્મ-વચને કરે તો તે જીવના હૃદયમાં માહાત્મ્ય સહિત ભક્તિ આવે છે.** તે વીજળીના અગ્નિ જેવા તો સાધનદશાવાળા ભગવાનના એકાંતિક સાધુ છે અને વડવાનળ અગ્નિ જેવા તો સિદ્ધદશાવાળા ભગવાનના પરમ એકાંતિક સાધુ છે એમ જાણવું." **॥ ઇતિ વચનામૃત વડ.॥૩॥૨૦૩॥**

૧.'**विधत्स्व कर्णायुतमेष मे वरः**' એમ ભાગ.૪/૨૦/૨૪માં કહ્યું છે. 'દશ હજાર કાને કરીને કથાશ્રવણ કરવાથી જેટલો આનંદ થાય તેટલો આનંદ બે કાન વડે કથાશ્રવણ કરવાથી થાય.' આવો અભિપ્રાય સમજવો. ૨.પણ જે પુરુષને સામાન્યપણે ભગવાનમાં ભક્તિ હોય તેણે તો ધર્માદિક ત્રણ અંગ સિદ્ધ કરવાં, એ જ હિતાવહ છે. ૩. કુસંસ્કારી; અજ્ઞાની ૪. એકાંતિક ભક્ત

વચનામૃત-૪ : ફુવારાનું

(તા.૧૯/૧૨/૧૮૨૫, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) કલ્યાણને અર્થે જેટલાં સાધન છે તે સર્વે ત્રીસ લક્ષણે યુક્ત એવા સંતના સંગમાં આવી જાય છે. (૨) યોગી જે રીતે શ્રીહરિની મૂર્તિ અંતરમાં અને બહાર ધારે છે તેની રીત મહારાજે બતાવી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના માગશર સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં વિરાજમાન હતા અને અંગને વિશે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “પ્રશ્ન-ઉત્તર કરો.” ત્યારે મુક્તાનંદ સ્વામીએ પૂછ્યું જે, “ભક્તિમાર્ગને વિશે પ્રવર્ત્યો એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેને એવું એક સાધન તે કયું છે જે, એક સાધનને કર્યા થકી જેટલાં કલ્યાણને અર્થે સાધન છે તે સર્વે તે એક સાધનને વિશે આવી જાય ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“ત્રીસ લક્ષણે યુક્ત[1] એવા જે સંત તેનો જે સંગ તે મન-કર્મ-વચને કરીને રાખે, તો જેટલાં કલ્યાણને અર્થે સાધન છે તેટલાં સર્વે તેના સંગમાં આવી જાય છે.”**

એમ ઉત્તર કરીને પછી શ્રીજીમહારાજ પ્રશ્ન પૂછતા હવા જે, “ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત એવો જે યોગી હોય, તે સાંખ્યશાસ્ત્ર ને યોગશાસ્ત્ર એ બેયનો મત એક વાસુદેવનારાયણ પર છે એમ જાણે. માટે તે યોગી કયે પ્રકારે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખે ? અને કેમ પોતાના મનને ચલાવે ? ને તે મન ભેળી કેમ મૂર્તિને રાખે ? અને તે કેવી રીતે અંતરમાં વૃત્તિ રાખે ? ને કેવી રીતે બારણે વૃત્તિ રાખે ? અને નિદ્રારૂપી લય ને સંકલ્પ-વિકલ્પરૂપી વિક્ષેપ તે થકી કેવી યોગની કળાએ[2] કરીને જુદો પડે ? એનો ઉત્તર કહો.” પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ તથા ગોપાળાનંદસ્વામીએ જેવું

૧.જુઓ પેજ : ૧૭૭ ૨.યુક્તિએ

આવડ્યું તેવું કહ્યું, પણ કોઈ થકી ઉત્તર થયો નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ જળનો ફુવારો હોય તેને યોગે કરીને ઘૂમરી ખાઈને જળ ઊંચું ઊછળે છે, તેમ **અંતઃકરણરૂપી જે ફુવારો તેને વિશે જીવની વૃત્તિ છે તે ઘૂમરી ખાઈને પંચ ઈન્દ્રિય દ્વારે ઊછળે છે.** તેને જે યોગી હોય તે બે પ્રકારે કરીને – એક વૃત્તિએ કરીને તો પોતાના હૃદયને વિશે સાક્ષીરૂપે રહ્યા એવા જે શ્રીવાસુદેવ ભગવાન તેનું ચિંતવન કરે અને બીજી વૃત્તિ છે તેને તો દૃષ્ટિ દ્વારે કરીને બહાર રાખે અને તે વૃત્તિએ કરીને બહાર ભગવાનનું ચિંતવન કરે; તે પણ નખશિખા પર્યંત સમગ્ર મૂર્તિનું ભેળું જ ચિંતવન કરે પણ એક એક અંગનું જુદું જુદું ચિંતવન ન કરે. જેમ મોટું મંદિર હોય તેને એકસામટું[1] ભેળું જ જુવે તથા જેમ મોટો પર્વત હોય તેને એકસામટો ભેળો ને ભેળો જ જુવે, એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપને જુવે પણ એક એક અંગ ન જુવે.

અને તે મૂર્તિને જ્યારે પોતાની દૃષ્ટિ આગળ છેટે ધારે ને તે મૂર્તિને પડખે બીજું કાંઈક પદાર્થ દેખાય તો તે મૂર્તિ છેટે ધારી છે તેને ઢૂંકડી લાવીને પોતાની નાસિકાના અગ્રની ઉપર એ મૂર્તિને રાખે, એમ કરતાં પણ આસપાસ કાંઈક પદાર્થ જણાય તો પોતાની ભ્રૂકુટિના મધ્યને વિશે મૂર્તિને ધારે, એમ કરતાં જો આળસ કે નિદ્રા જેવું જણાય તો વળી મૂર્તિને દૃષ્ટિ આગળ છેટે ધારે. પછી જેમ છોકરાં પતંગને ઉડાડે છે તેવી રીતે મૂર્તિરૂપી પતંગને પોતાની વૃત્તિરૂપી જે દોરી તેણે કરીને મૂર્તિને ઊંચી ચઢાવે અને વળી પાછી હેઠી લાવે અને અડખે-પડખે ડોલાવે, એવી રીતે યોગકળાએ કરીને જ્યારે સચેત[2] થાય ત્યારે વળી પાછી મૂર્તિને નાસિકાને અગ્રે ધારે ને ત્યાંથી ભ્રૂકુટિમાં લાવીને હૃદયને વિશે મૂર્તિને ઉતારે. અને અંતરને વિશે સાક્ષીરૂપ જે મૂર્તિ અને બહારની મૂર્તિ એ બેયને એક કરે. પછી અંતઃકરણની બે પ્રકારે વૃત્તિ હોય તે એક થઈ જાય છે. એમ કરતાં જો આળસ કે નિદ્રા જેવું જણાય તો વળી બે પ્રકારે વૃત્તિને કરીને મૂર્તિને બહાર લાવે, એવી રીતે

૧.એકસાથે; આખે આખું ૨.ઊંઘ-આળસ રહિત સાવધાન

જે શ્રોત્ર, ત્વક્, રસના અને ઘ્રાણ તે દ્વારે પણ યોગકળા સાધે અને તેમ જ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર તે દ્વારે પણ ભગવાનની મૂર્તિને ધારે અને ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ એ સર્વેને સાંખ્યવિચારે કરીને જુદાં કરીને એકલા ચૈતન્યને વિશે જ ભગવાનની મૂર્તિને ધારે. અને તે **ભગવાનની મૂર્તિને અંતરમાં કે બહાર ધારી હોય અને તે સમે કોઈક વ્યવહાર સંબંધી વિક્ષેપ[1] આડા આવે તો તે વિક્ષેપનું પણ મૂર્તિને ધારવાપણે કરીને જ સમાધાન કરે,[2] પણ વિક્ષેપને વિશે પોતાની યોગકળાનો[3] ત્યાગ ન કરે.** એવી રીતની યોગકળાએ યુક્ત એ યોગી વર્તે છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૪॥૨૦૪॥**

વચનામૃત-૫ : ભગવાનમાં માયા ન સમજવાનું – સરખી સેવાનું

(તા.૨૯/૧૨/૧૮૨૫, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે ભક્ત શ્રીહરિના સ્વરૂપને માયાથી રહિત જ સમજે છે, તે પોતે માયાને તરી ચૂક્યો છે. (૨) આશરાવાળાનાં લક્ષણો : ૧-સામાન્યથી માંડી મહાપ્રલય જેવા દુઃખમાંય ભગવાનને જ રક્ષક માને.૨-જે કાંઈ સુખ જોઈતું હોય તે ભગવાન પાસેથી જ માગે.૩-મહારાજની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે. (૩) માનસિક અને પ્રત્યક્ષ એમ બન્ને પ્રકારે ભગવાનની સાથે મોટા સંતની પણ ભાવથી સરખી સેવા કરે, તો સો જન્મે જે કસર ટળવાની હોય તે આ જ જન્મે ટળી જાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના માગશર વદિ ૪ ચતુર્થીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરથી ઉત્તર દિશે ગોમતીજીને કાંઠે આંબાના વૃક્ષ હેઠે વેદી ઉપર ઢોલિયાને વિશે ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને અતિ સૂક્ષ્મ એવાં શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના હાર ઘણાક ધારણ કર્યા હતા અને શ્રવણ ઉપર મોટા બે બે ગુલાબનાં પુષ્પના ગુચ્છ ધારણ કર્યા હતા અને પાઘને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમગ્ર તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.વિઘ્નો; અડચણો ૨.એટલે કે, જે કાંઈ વિક્ષેપ આવે તેમાં પણ અખંડ વૃત્તિ રાખતાં થકાં જ વિઘ્નને દૂર કરવાનો પ્રયાસ કરે ૩.મૂર્તિ ધારવાની રીતનો

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વાંકડા વાંકડા પ્રશ્ન કરો જે, જેણે કરીને સૌનું આળસ ઊડી જાય." એમ કહીને પોતે આથમણી કોરે ઉશીકું કરીને પડખાભર થયા. પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે –

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥[1]

એ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એમ કહ્યું છે જે, 'જે પુરુષ મને પામે તે દુઃખે કરીને પણ ન તરાય એવી જે મારી ગુણમયી માયા તેને તરે છે.' ત્યારે જેને ભગવાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેને ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં કાંઈક અંતરમાં સંકલ્પ-વિકલ્પનો વિક્ષેપ થઈ આવે છે, તેને માયા વિના બીજું કોણ કરતું હશે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી શ્રીજીમહારાજ પોઢ્યા હતા, તે બેઠા થઈને અતિ કરુણાએ ભીના થકાં[2] બોલતા હવા જે, "માયાના જે ત્રણ ગુણ છે તેમાં તમોગુણનાં તો પંચભૂત ને પંચમાત્રા છે; અને રજોગુણનાં દશ ઇન્દ્રિયો, બુદ્ધિ ને પ્રાણ છે; અને સત્ત્વગુણનાં મન ને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણના દેવતા છે. તે જે જે ભક્ત થઈ ગયા છે તે સર્વેમાં એ ત્રણ ગુણનાં કાર્યરૂપ જે ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને દેવતા તે સર્વે હતાં. માટે એનો એમ ઉત્તર છે જે, **પરમેશ્વરને યથાર્થપણે કરીને પરમેશ્વર જાણ્યા જે, 'એ ભગવાનના સ્વરૂપને વિશે કોઈ પ્રકારે માયિક ભાવ નથી અને એ ભગવાન તો માયા ને માયાનું કાર્ય જે ત્રણ ગુણ તે થકી પર[3] છે', એવો જેને ભગવાનનો દૃઢ નિશ્ચય થયો તે ભગવાનની માયાને તરી ચૂક્યો છે.** અને પોતામાં તો માયાના ગુણનું કાર્ય જે ભૂત, ઇન્દ્રિયો, અંતઃકરણ ને દેવતા તે પોતપોતાની ક્રિયાને વિશે પ્રવર્તે છે તોપણ એ માયાને તર્યો કહેવાય. કેમ જે, એ માયાનું કાર્ય પોતાને વિશે તો હોય પણ પોતાને ભજન કરવા યોગ્ય એવા જે પ્રકટ પ્રમાણ શ્રીવાસુદેવ ભગવાન તેને તો એ માયાના ગુણથી પર સમજે છે; માટે એને પણ માયાથી પર જ જાણવો. અને બ્રહ્માદિક દેવ ને વસિષ્ઠ, પરાશર, વિશ્વામિત્રાદિક ઋષિ એ

૧.જુઓ પેજ : ૩૨૮ ૨.કૃપાએ યુક્ત થઈને ૩.અતિ વિલક્ષણ – દિવ્ય

સર્વેમાં ગુણનો પ્રવેશ જણાણો છે, તે શાસ્ત્રમાં પણ લખ્યું છે; માટે તે શું મુક્ત ન કહેવાય ? ને માયાને તર્યા ન કહેવાય ? સર્વે મુક્ત છે ને સર્વે માયાને તર્યા છે. અને એમ જો ઉત્તર ન કરીએ તો એ પ્રશ્નનું સમાધાન થાય નહીં. માટે એ જ ઉત્તર છે."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનને આશરે જવું તે આશરાનું શું રૂપ છે ?"[1] પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે જે –

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्व पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥[2]

એ શ્લોકમાં એમ કહ્યું છે જે, 'બીજા સર્વ ધર્મનો પરિત્યાગ કરીને મારે એકને જ શરણે આવ્ય તો હું તને સર્વ પાપ થકી મુકાવીશ, તું શોક મા કર્ય.' અને એવો જે ભગવાનનો દૃઢ આશ્રય તે જેને હોય, તેને **મહાપ્રલય જેવું દુઃખ આવી પડે તોપણ તે દુઃખ થકી રક્ષાનો કરનારો ભગવાન વિના બીજાને ન જાણે અને જે જે પોતાને સુખ જોઈતું હોય તે પણ ભગવાન થકી જ ઈચ્છે, પણ પ્રભુ વિના બીજાને સુખદાયક ન જાણે ને પ્રભુની જેમ મરજી હોય તે પ્રમાણે જ વર્તે, એવો જે હોય તે પ્રભુનો શરણાગત જીવ કહેવાય અને તે જ ભગવાનનો અનન્ય ભક્ત કહેવાય."**

પછી નાજેભક્તે પૂછ્યું જે, "જેને પરિપૂર્ણ ભગવાનનો આશરો ન હોય ને બોલ્યામાં તો નક્કી હરિભક્ત હોય તેના જેવું જ નિશ્ચયનું બળ દેખાડતો હોય, તે શી રીતે કરીને કળ્યામાં આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તનો સરસ-નરસ નિશ્ચય હોય તે તો ભેળા રહ્યા થકી અને ભેળો વ્યવહાર કર્યા થકી જેવો હોય તેવો કળાઈ આવે છે. પછી જેને થોડો નિશ્ચય હોય તે કચવાઈને[3] સત્સંગના ભીડામાંથી માગ દઈને એકાંત પકડીને જેવું થાય તેવું ભજન કરે પણ હરિભક્તની ભીંસણમાં રહેવાય નહીં. માટે ભગવાનનો આશરો પણ ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ એ

૧.શરણાગતનું શું લક્ષણ છે ? ૨.ગીતા : ૧૮/૬૬ ૩.દુઃખ લગાડીને

ત્રણ પ્રકારનો છે અને તેણે કરીને ભક્ત પણ ત્રણ પ્રકારના છે.”

પછી વળી નિત્યાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “એ કસર મટીને કનિષ્ઠ હોય તે આ જન્મને વિશે જ ઉત્તમ ભક્ત થાય કે ન થાય ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **“જેમ ભગવાનની માનસી પૂજા કરે તેમ જ જે ઉત્તમ હરિભક્ત હોય તેની પણ ભગવાનની પ્રસાદીએ કરીને ભગવાન ભેળી માનસી પૂજા કરે;** અને જેમ ભગવાનને અર્થે થાળ કરે તેમ જ ઉત્તમ જે ભગવાનના ભક્ત તેને અર્થે પણ થાળ કરીને તેને જમાડે; અને જેમ ભગવાનને અર્થે પાંચ રૂપિયાનું ખરચ કરે તેમ જ તે મોટા સંતને અર્થે પણ ખરચ કરે. એવી રીતે **ભગવાન ને ઉત્તમ લક્ષણવાળા[1] જે સંત તેની અતિ પ્રેમે કરીને સરખી સેવા જે કરે તો તે કનિષ્ઠ ભક્ત હોય ને તે બે જન્મે તથા ચાર જન્મે તથા દશ જન્મે કે સો જન્મે કરીને ઉત્તમ ભક્ત જેવો થનારો હોય, તે આ ને આ જન્મે કરીને ઉત્તમ ભક્ત થાય છે; એવું ભગવાન ને તે ભગવાનના ભક્ત તેની સરખી સેવા કર્યાનું ફળ છે.”**

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૫॥૨૦૫॥

વચનામૃત-૬ : ચિમનરાવજીના પ્રશ્નનું

(તા.૪/૧/૧૮૨૬, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સૃષ્ટિ સમયે કર્મફળપ્રદાતા ભગવાન તમામ જીવને તેનાં કર્માનુસારે વિવિધ દેહ આપે છે. માટે ઊંચ-નીચ દેહ આપવાની બાબતે ભગવાનમાં પક્ષપાત કે નિર્દયતારૂપ દોષ આવતો નથી. (૨) કર્મો સ્વતંત્રપણે ફળ આપી શકતાં નથી, માટે સ્વતંત્ર કર્મવાદી જૈનોનો મત ખોટો છે. (૩) કાળ, કર્મ અને ભગવાનની ઈચ્છા - આ ત્રણેયનું જ્યારે, જ્યાં અને જેવું બળ હોય ત્યાં તેવું જ સમજવું.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના માગશર વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ મંચ ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે પુષ્પના હાર ધારણ કર્યા હતા ને પાઘને વિશે પુષ્પના તોરા લટકતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.ભગવાનના અતિ દૃઢ નિશ્ચયવાળા; પરમ એકાંતિક

પછી ચિમનરાવજીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવ જ્યારે પ્રથમ પ્રલયકાળે કારણ શરીરે યુક્ત થકા માયાને વિશે લીન હતા, પછી સૃષ્ટિ સમયને વિશે એ જીવોને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ દેહની પ્રાપ્તિ થઈ તથા દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી આદિક રૂપ જે વિચિત્રપણું થયું, તે કર્મે કરીને થયું ? અથવા ભગવાનની ઇચ્છાએ કરીને થયું ? અને જો કર્મે કરીને થયું એમ કહીએ તો જૈન મતની સત્યતા થાય[1] અને જો ભગવાનની ઇચ્છાએ કરીને થયું એમ કહીએ તો ભગવાનને વિશે વિષમપણું ને નિર્દયપણું આવે. માટે એ જેવી રીતે હોય તેવી રીતે કૃપા કરીને કહો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્ન તમને પૂછતાં આવડ્યો નહીં. **કેમ જે, જે કારણ શરીર છે તેને વિશે સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ એ જે બે દેહ તે બીજવૃક્ષન્યાયે[2] કરીને રહ્યા છે;** માટે એને કારણ શરીર કહે છે. અને એ જે કારણ શરીર છે તે અવિદ્યાત્મક છે ને અનાદિ છે ને સંચિત કર્મે યુક્ત છે. અને જેમ બીજને ને ફોતરાને નિત્ય સંબંધ છે અને ભૂમિને ને ગંધને જેમ નિત્ય સંબંધ છે, તેમ જીવને ને કારણ શરીરને નિત્ય સંબંધ છે. અને જેમ પૃથ્વીને વિશે બીજ રહ્યાં છે, તે વર્ષાકાળે જળના યોગને પામીને ઊગી નીસરે છે; તેમ માયાને વિશે કારણ શરીરે યુક્ત થકા રહ્યા એવા જે જીવ તે ઉત્પત્તિકાળને વિશે ફળપ્રદાતા એવા જે પરમેશ્વર તેની દૃષ્ટિને પામીને પોતપોતાનાં કર્મને અનુસારે નાના પ્રકારના દેહને પામે છે.[3]

અને નાસ્તિક એવા જે જૈન છે તે તો કેવળ કર્મને જ કર્તા કહે છે, પણ પરમેશ્વરને કર્મફળપ્રદાતા નથી કહેતા. તે નાસ્તિકનો મત ખોટો છે.

૧.કેમ કે, તેઓ કેવળ કર્મથી જ જગતની ઉત્પત્તિ કહે છે. ૨.બીજને લઈને વૃક્ષ અને વૃક્ષને લઈને બીજ છે. આ રીતે અનાદિકાળથી ચાલતા પ્રવાહને બીજવૃક્ષન્યાય કહે છે. ૩.અભિપ્રાય એટલો છે કે, જેમ બીજ પૃથ્વી-જળાદિકનો સંબંધ થવાથી જ અંકુરિત થાય છે; પરંતુ ફળ, ફૂલ કે છોડમાં જે વિચિત્રતા આવે છે તેનું નિમિત્ત પૃથ્વી-જળાદિકમાં નથી, તે તો પોતપોતાના બીજમાં જ છે. જેમ કે, શેરડી કે લીંબડો એ બંનેને અંકુરિત કરવામાં પૃથ્વી-જળ પક્ષપાત કરતાં નથી, પણ તેની મીઠાશ-કડવાશમાં તે-તે બીજની પાત્રતા જ કારણભૂત છે. તેમ ભગવાન જીવનાં સારાં-મોળાં કર્મો પ્રમાણે પક્ષપાત કર્યા વિના સારું-મોળું ફળ આપે છે.

માટે [1]એકલું કાળનું જ બળ કોઈ કહે તે પણ પ્રમાણ નહિ ને એકલું કર્મનું બળ કોઈ કહે તે પણ પ્રમાણ નહિ ને એકલું પરમેશ્વરની ઇચ્છાનું બળ કોઈ કહે તે પણ પ્રમાણ નહિ; એ તો **જે સમે જેનું પ્રધાનપણું હોય તે સમે શાસ્ત્રમાં તેનું જ પ્રધાનપણું કહ્યું હોય, પણ સર્વ ઠેકાણે એનું એ લેવું નહીં.** કેમ જે, જ્યારે પ્રથમ આ વિશ્વ રચ્યું ત્યારે પ્રથમનો જે સત્યયુગ તેને વિશે સર્વે મનુષ્યના સંકલ્પ સત્ય થતા અને સર્વે બ્રાહ્મણ હતા અને મનમાં સંકલ્પ ધારે ત્યારે સંકલ્પમાત્રે કરીને જ પુત્રની ઉત્પત્તિ થતી અને સૌને ઘેર કલ્પવૃક્ષ હતાં અને જેટલાં મનુષ્ય હતાં તે સર્વે પરમેશ્વરનું જ ભજન કરતાં. અને જ્યારે ત્રેતાયુગ આવ્યો ત્યારે મનુષ્યના સંકલ્પ સત્ય રહ્યા નહિ; જ્યારે કલ્પવૃક્ષ હેઠે જાય ત્યારે સત્ય સંકલ્પ થાય અને સ્ત્રીનો સ્પર્શ કરે ત્યારે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય. અને જ્યારે દ્વાપરયુગ આવ્યો ત્યારે સ્ત્રીનો અંગસંગ કરે ત્યારે પુત્રની ઉત્પત્તિ થાય. અને એવી રીતે જે સત્યયુગ, ત્રેતાયુગની રીત તે સર્વે સત્યયુગ, ત્રેતાયુગમાં ન હોય; એ તો પ્રથમ સત્યયુગ ને પ્રથમ ત્રેતાયુગ હતા તેમાં હતી.

એવી રીતે જ્યારે શુભકાળ બળવાનપણે પ્રવર્તે, ત્યારે જીવનાં અશુભ કર્મના સામર્થ્યને ન્યૂન કરી નાંખે છે. અને જ્યારે અતિશય દુર્ભિક્ષ વર્ષ[2] આવે ત્યારે સર્વે પ્રજાને દુઃખ આવે અથવા ભારે લડાઈ થાય ત્યારે લક્ષાવધિ[3] માણસ એકકાળે મરાઈ જાય છે; ત્યારે શું બધાયનું એકભેળે શુભ કર્મ ખૂટી ગયું ? એ તો અશુભ કાળની જ અતિશય સામર્થી છે, તેણે જીવનાં શુભ કર્મના બળને હઠાવી દીધું. માટે જ્યારે બળવાન કાળનો વેગ પ્રવર્તે ત્યારે કર્મનો મેળ રહે નહિ, કર્મમાં સુખ લખ્યું હોય તે દુઃખ થઈ જાય ને કર્મમાં જીવવું લખ્યું હોય તે કાળે કરીને મરી જાય. એવી રીતે જ્યારે બળવાન કાળનો વેગ હોય ત્યારે કાળે કરીને જ સર્વ થાય છે, એમ

૧.કર્માદિક સ્વતંત્ર કર્તા તો છે જ નહિ, પણ ભગવાન પોતાની ઇચ્છાથી કોઈ સમયે તેનું બળ પ્રવર્તવા દે છે ને ક્યારેક પોતાનું જ બળ પ્રર્વતાવે છે, તેની વિગત હવે કહે છે. ૨.જેમાં ભીખ માગીને પણ પેટ ન ભરાય એવો સમય; દુષ્કાળાદિ ૩.લાખોની સંખ્યામાં

શાસ્ત્રમાં લખ્યું હોય. અને **જ્યારે ઘણાંક મનુષ્ય ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત થાય છે, ત્યારે કળિયુગને વિશે પણ સત્યયુગ થાય છે.** એ ઠેકાણે એકાંતિક ભક્તનાં જે ભગવાનની ભક્તિ સંબંધી શુભ કર્મ તેનું જોર શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોય, પણ કાળનું જોર કહ્યું ન હોય. તે વાર્તાને જાણ્યા વિના નાસ્તિક મતવાળા છે તે કેવળ કર્મને જ સર્વકર્તા કહે છે, પણ એમ નથી જાણતા જે, એ તો ભગવાનના એકાંતિક જે ભક્ત તેનાં કર્મનું સામર્થ્ય કહ્યું છે, પણ વિમુખ જીવનાં કર્મનું એવું સામર્થ્ય કહ્યું નથી.

અને જ્યારે ભગવાન એવો સંકલ્પ ધારીને પ્રકટ થાય છે જે, 'આ દેહે કરીને તો પાત્ર-કુપાત્ર જે જે જીવને મારી મૂર્તિનો યોગ થાય તે સર્વનું કલ્યાણ કરવું છે.' ત્યારે કાળનું ને કર્મનું કાંઈ સામર્થ્ય રહે નહિ, ત્યારે તો એકલું પરમેશ્વરનું જ સામર્થ્ય રહે છે. તે જ્યારે ભગવાને કૃષ્ણાવતાર ધાર્યો ત્યારે મહાપાપણી જે પૂતના તેણે ભગવાનને ઝેર પાયું, તેને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાની માતા જે યશોદાજી તે બરોબર ગતિ આપી. અને બીજા પણ મહાપાપી દૈત્ય હતા તે ભગવાનને મારવા આવ્યા હતા, તેને પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પરમપદ આપતા હવા. ને બીજા પણ જે જે ભાવે કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સંબંધને પામ્યા તે સર્વેનું કલ્યાણ કર્યું. માટે એ ઠેકાણે તો પરમેશ્વરનું જ બળ અતિશય કહ્યું છે પણ કાળનું કે કર્મનું કાંઈ સામર્થ્ય નથી કહ્યું. માટે જે ઠેકાણે જેવું પ્રકરણ તે ઠેકાણે તેવું જાણવું." ॥ **ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૬॥૨૦૬॥**

વચનામૃત-૭ : દૈવી-આસુરી જીવના લક્ષણનું – અન્વય-વ્યતિરેકનું

(તા.૭/૧/૧૮૨૬, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પાકા આસુરી જીવ ક્યારેય દૈવી ન થાય. જો અંતકાળ સુધી સત્સંગમાં ટક્યો હોય તો શરીર મૂક્યા પછી અનંતવાર બ્રહ્મમાં લીન થાય ને પાછો નીકળે ત્યારે દૈવી થાય. (૨) ભગવાન માયામાં અન્વય થકા પણ આકાશની જેમ વ્યતિરેક - નિર્લેપ જ છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના માગશર વદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની આગળ મંચ ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને હરિભક્ત પરસ્પર ભગવદ્વાર્તા કરતા હતા. તેમાં એવો પ્રસંગ નીસર્યો જે, દૈવી[1] ને આસુરી[2] એ બે પ્રકારના જીવ છે; તેમાં દૈવી જીવ હોય તે તો ભગવાનના ભક્ત જ થાય ને આસુરી હોય તે તો ભગવાનથી વિમુખ જ રહે. ત્યારે ચિમનરાવજીએ શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! આસુરી જીવ હોય તે કોઈ પ્રકારે દૈવી થાય કે ન થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે,[3] "આસુરી જીવ તો દૈવી ન જ થાય; કેમ જે, એ તો જન્મથી જ આસુરભાવે યુક્ત છે. અને જો કોઈક રીતે કરીને આસુરી જીવ સત્સંગમાં આવી પડ્યો તોપણ આસુરભાવ તો ટળે નહીં. પછી સત્સંગમાં રહ્યો થકો જ જ્યારે શરીરને મૂકે ત્યારે બ્રહ્મને વિશે[4] લીન થાય ને વળી [5] પાછો નીકળે. એમ અનંત વાર બ્રહ્મમાં લીન થાય ને પાછો નીસરે ત્યારે એનો આસુરભાવ છે તે નાશ પામે, પણ તે વિના તો આસુરભાવ નાશ પામે નહીં."

પછી શોભારામ શાસ્ત્રીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનનું [6] અન્વયપણું કેમ છે ને વ્યતિરેકપણું કેમ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અન્વય-વ્યતિરેકની વાર્તા તો એમ છે જે, ભગવાન અર્ધાક માયાને વિશે અન્વય થયા છે ને અર્ધાક પોતાના ધામને વિશે વ્યતિરેક રહ્યા છે, એમ નથી. એ તો **ભગવાનનું સ્વરૂપ જ એવું છે જે, માયામાં અન્વય થયા થકા પણ વ્યતિરેક[7] જ છે, પણ ભગવાનને એમ બીક નથી જે, 'રખે હું માયામાં જાઉં ને અશુદ્ધ થઈ જાઉં.' ભગવાન તો માયાને વિશે આવે ત્યારે માયા પણ અક્ષરધામરૂપ થઈ જાય છે અને ચોવીસ તત્ત્વને વિશે આવે તો ચોવીસ તત્ત્વ પણ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય છે.**[8] તે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યું છે જે,

૧.ભગવાનની ભક્તિ પરાયણ રહેનારો; શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહેલી દૈવી સંપદાએ યુક્ત ૨.'**दम्भो दर्पोऽभिमानश्च**' ઇત્યાદિ વચનથી ગીતા : ૧૬/૪માં કહેલી આસુરી સંપદાએ યુક્ત ૩.આસુરી જીવો બે પ્રકારના છે : એક જન્મથી જ આસુરભાવે યુક્ત છે અને બીજા અસુરના સંગથી અસુર જેવા થયા છે. તેમાં જે બીજા છે તે તો ઉત્તમ સત્પુરુષની નિષ્કપટ સેવા કરવાથી અને ધર્મે સહિત નવધા ભક્તિ કરવાથી આસુરભાવનો ત્યાગ કરીને દૈવી થાય છે પણ જે જન્મથી જ અસુર છે તે ૪.અક્ષરબ્રહ્મના પ્રકાશમાં ૫.ભગવાનની ઇચ્છાથી ૬.માયા અને માયાનાં કાર્યમાં ૭.સંપૂર્ણ નિર્લેપ ૮.તત્ત્વોને બ્રહ્મરૂપ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેમ અક્ષરધામ અબંધક છે, ➔

'धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि ।'[1] ઈત્યાદિક અનંત વચને કરીને ભગવાનના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. અને જેમ વૃક્ષનું બીજ હોય તેમાં પણ આકાશ છે, પછી એ બીજમાંથી વૃક્ષ થયું ત્યારે તે વૃક્ષનાં ડાળ, પાનડાં, ફૂલ, ફળ એ સર્વેને વિશે આકાશ અન્વય થયો; પણ જ્યારે વૃક્ષને કાપે ત્યારે વૃક્ષ કપાય તે ભેળો આકાશ કપાય નહિ અને વૃક્ષને બાળે ત્યારે આકાશ બળે નહીં. તેમ ભગવાન પણ માયા ને માયાનું કાર્ય તેને વિશે અન્વય થયા થકા પણ આકાશની પેઠે વ્યતિરેક જ છે; એમ ભગવાનના સ્વરૂપનું અન્વય-વ્યતિરેકપણું છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૭॥૨૦૭॥

વચનામૃત-૮ : કરોળિયાની લાળનું

(તા.૧૨/૧/૧૮૨૬, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં વૃત્તિ રાખતાં થકાં વૃત્તિ જ્યારે નિર્ગુણ થાય છે ત્યારે તે મૂર્તિને આકારે થાય છે. (૨) આ રીતે ભગવાનમાં વૃત્તિ રાખવી હોય તેણે શુદ્ધ આત્મારૂપે જ વર્તવું જોઈએ. (૩) મૂર્તિમાં વૃત્તિ લીન થઈ જાય તે યોગીની નિદ્રા કહી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ સુદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની આગળ મંચ ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને મુનિ દૂકડ-સરોદા લઈને કીર્તન ગાવતા હતા. તે સમે શ્રીજીમહારાજે અંતર્દૃષ્ટિ કરીને ધ્યાનમુદ્રાએ યુક્ત થઈને થોડીક વાર દર્શન દીધાં ને પછી નેત્રકમળને ઉઘાડીને સર્વે સભા સન્મુખ જોઈને બોલ્યા જે, "હવે સર્વે સાંભળો વાત કરીએ છીએ જે, આ નેત્રની જે વૃત્તિ તે અરૂપ છે તોપણ તે વૃત્તિને આડું કોઈક સ્થૂળ પદાર્થ આવે ત્યારે તે વૃત્તિ રોકાય છે.

તેમ જ માયા તથા માયાનાં તત્ત્વો પણ ભગવાનને કોઈ પ્રકારે બંધન કરી શકે નહિ એવા અબંધક થઈ જાય છે. ૧.જેઓ પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપના પ્રભાવથી જ સદા માયાના પાશે રહિત છે એવા પરમ સત્ય મૂર્તિ પરબ્રહ્મનું હું ધ્યાન કરું છું. – વ્યાસ ભગવાન (ભાગ.૧/૧/૧)

માટે એ વૃત્તિ પણ સ્થૂળ છે ને પૃથ્વીતત્ત્વપ્રધાન છે. ને તે વૃત્તિને જ્યારે પરમેશ્વરનો ભક્ત પરમેશ્વરના સ્વરૂપમાં રાખે છે ત્યારે તે વૃત્તિ પ્રથમ તો પાતળી દોરડીની પેઠે પીળી ભાસે છે. અને જેમ કરોળિયો હોય તે પોતાની લાળને એક સ્તંભથી બીજા સ્તંભ સુધી લાંબી કરે. પછી એ કરોળિયો ક્યારેક તો આ સ્તંભ ઉપર જાય ને ક્યારેક તો ઓ સ્તંભ ઉપર જાય ને ક્યારેક બે સ્તંભને મધ્યે બેસે. તેમ કરોળિયાને ઠેકાણે જીવ છે ને એક સ્તંભને ઠેકાણે ભગવાનની મૂર્તિ છે ને બીજા સ્તંભને ઠેકાણે પોતાનું અંતઃકરણ છે ને લાળને ઠેકાણે વૃત્તિ છે, તે દ્વારે કરીને ધ્યાનનો કરનારો જે યોગી તે ક્યારેક તો ભગવાનના સ્વરૂપ સંગાથે સંલગ્ન થઈ રહે છે ને ક્યારેક તો અંતઃકરણને વિશે રહે છે ને ક્યારેક તો અંતઃકરણ ને ભગવાન તેના મધ્યે રહે છે. એમ વર્તતાં થકાં પૃથ્વીતત્ત્વપ્રધાન એવી જે પીળી વૃત્તિ તે જ્યારે જળતત્ત્વપ્રધાન થાય ત્યારે શ્વેત જણાય, ને જ્યારે અગ્નિતત્ત્વપ્રધાન થાય ત્યારે રક્ત જણાય, ને જ્યારે વાયુતત્ત્વપ્રધાન થાય ત્યારે લીલી જણાય, ને જ્યારે આકાશતત્ત્વપ્રધાન થાય ત્યારે શ્યામ જણાય. **પછી પંચભૂતનું પ્રધાનપણું મટીને વૃત્તિ નિર્ગુણ થાય ત્યારે અતિશય પ્રકાશે યુક્ત જણાય છે ને ભગવાનના સ્વરૂપને આકારે થાય છે.**

માટે એવી રીતે જે ભગવાનના સ્વરૂપમાં વૃત્તિ રાખતો હોય તેને અતિશય પવિત્રપણે રહેવું. જેમ દેવને પૂજવાને તત્પર થાય તે દેવસરખો પવિત્ર થઈને જો દેવની પૂજા કરે ત્યારે તેની પૂજાને દેવ અંગીકાર કરે છે; તેમ પરમેશ્વરને વિશે વૃત્તિ રાખતો હોય તેને પણ સાંખ્યશાસ્ત્રની રીતે કરીને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ ત્રણ દેહથી પોતાનું સ્વરૂપ ન્યારું જાણીને કેવળ આત્મારૂપ થઈને પરમેશ્વરના સ્વરૂપને વિશે વૃત્તિ રાખવી. પછી **એમ વૃત્તિ રાખતાં રાખતાં જ્યારે એ વૃત્તિ ભગવાનના સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાય એ જ ધ્યાન કરનારા યોગીને નિદ્રા કહી છે; પણ સુષુપ્તિમાં લીન થવું એવી એ યોગીને નિદ્રા હોય નહીં.**”

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૮॥૨૦૮॥

વચનામૃત-૯ : ભગવાનનું નિર્ગુણ સુખ કેમ જણાય ? તેનું

(તા.૧૬/૧/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાનનું નિર્ગુણ સુખ સમાધિને વિશે અનુભવાય છે. (૨) શ્રીહરિના સ્વરૂપ સંબંધી જે નિર્ગુણ સુખ છે તે અખંડ-અવિનાશી છે અને માયિક સુખ છે તે નાશવંત છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ સુદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની આગળ મંચ ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિમંડળ સમસ્ત પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "રાજસી, તામસી ને સાત્ત્વિકી એ ત્રણ પ્રકારનું જે માયિક સુખ તે જેમ ત્રણ અવસ્થાને વિશે જણાય છે, તેમ નિર્ગુણ[1] એવું જે ભગવાન સંબંધી સુખ તે કેમ જણાય છે ?" પછી એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મુનિમંડળ સમસ્ત મળીને કરવા માંડ્યો, પણ એનું સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પૃથ્વી આદિક ચાર ભૂત વિના એકલો જ આકાશ હોય અને જેટલા આકાશને વિશે તારા છે તેટલા ચંદ્રમા હોય ને તેનો જેવો પ્રકાશ થાય તેવો ચિદાકાશનો[2] પ્રકાશ છે. અને તે ચિદાકાશને મધ્યે સદાય ભગવાનની મૂર્તિ વિરાજમાન છે. તે મૂર્તિને વિશે જ્યારે સમાધિ થાય ત્યારે **એક ક્ષણમાત્ર ભગવાનના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થઈ હોય, તે ભજનના કરનારાને એમ જણાય જે, 'હજારો વર્ષ પર્યંત મેં સમાધિને વિશે સુખ ભોગવ્યું.'** એવી રીતે ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી જે નિર્ગુણ સુખ તે જણાય છે. અને જે માયિક સુખ છે તે બહુકાળ ભોગવ્યું હોય તોપણ અંતે ક્ષણ જેવું[3] જણાય છે. માટે ભગવાનના સ્વરૂપ સંબંધી જે નિર્ગુણ સુખ છે તે અખંડ-અવિનાશી છે ને જે માયિક સુખ છે તે નાશવંત છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૯॥૨૦૯॥**

૧.દિવ્ય ૨.અક્ષરધામનો ૩.એક ક્ષણવાર જ ભોગવ્યું હોય તેવું

વચનામૃત-૧૦ : જીવનું કલ્યાણ થાય તેનું

(તા.૧૯/૧/૧૮૨૬, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) રાજારૂપે કે સાધુરૂપે ભગવાન જ્યારે પૃથ્વી પર પ્રત્યક્ષ વિચરતા હોય ત્યારે તેનો આશ્રય કરવાથી જીવનો મોક્ષ થાય છે. (૨) પ્રભુ પ્રત્યક્ષ ન હોય ત્યારે તેને પામેલા સંતનો આશરો કરવાથી પણ મોક્ષ થાય છે. (૩) એવા સંત પણ ન મળે તો ભગવાનની મૂર્તિમાં દૃઢ પ્રતીતિ રાખીને ધર્મે સહિત ભક્તિ કરવાથી મોક્ષ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે પાટ ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને અંગને વિશે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં ગામ ભાદરણના પાટીદાર ભગુભાઈ આવ્યા. તેણે શ્રીજીમહારાજ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવનું કલ્યાણ કેમ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "આ પૃથ્વીને વિશે રાજારૂપ ને સાધુરૂપ એ બે પ્રકારે ભગવાનના અવતાર થાય છે. તેમાં રાજારૂપે જ્યારે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થાય ત્યારે તો તે ઓગણચાળીશ લક્ષણે યુક્ત હોય અને જ્યારે સાધુરૂપે પૃથ્વી ઉપર પ્રકટ થાય ત્યારે તો ત્રીસ પ્રકારને લક્ષણે યુક્ત હોય. અને જે રાજારૂપે ભગવાન હોય તે તો ચોસઠ પ્રકારની કળાએ યુક્ત હોય તથા સામ, દામ, ભેદ, દંડ એ ચાર પ્રકારના જે ઉપાય તેણે યુક્ત હોય તથા શૃંગાર આદિક જે નવ રસ તેણે યુક્ત હોય; અને તે ભગવાન જ્યારે સાધુરૂપે હોય ત્યારે તેમાં એ લક્ષણ હોય નહીં. અને જે રાજારૂપે ભગવાન હોય તેને જો આપત્કાળ આવ્યો હોય તો મૃગયા[1] કરીને પણ જીવે અને ચોર હોય તેને ગરદન પણ મારે[2] અને ઘરમાં સ્ત્રીઓ પણ રાખે; અને સાધુરૂપે ભગવાન હોય તે તો અતિશય અહિંસા પર વર્તે, તે લીલા તૃણને પણ તોડે નહિ અને કાષ્ઠની તથા ચિત્રામણની સ્ત્રીનો પણ સ્પર્શ કરે નહીં. માટે સાધુરૂપ જે ભગવાનની મૂર્તિ ને રાજારૂપ જે ભગવાનની મૂર્તિ એ બેની રીતિ એક હોય નહીં.

૧.શિકાર ૨.ધડ ઉપરથી માથું પણ કાપી લે

અને શ્રીમદ્‌ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધને વિશે પૃથ્વી ને ધર્મના સંવાદે કરીને રાજારૂપ જે શ્રીકૃષ્ણાદિક ભગવાનના અવતાર તેનાં ઓગણચાળીશ લક્ષણ કહ્યાં છે અને એકાદશ સ્કંધને વિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને ઉદ્ધવના સંવાદે કરીને સાધુરૂપ જે દત્તાત્રેય-કપિલ આદિક ભગવાનના અવતાર તેનાં ત્રીસ લક્ષણ કહ્યાં છે. માટે જેને પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છવું તેને તે તે લક્ષણે કરી, તે ભગવાનને ઓળખીને તે **ભગવાનને શરણે થવું અને તેનો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો ને તેની આજ્ઞામાં રહીને તેની ભક્તિ કરવી, એ જ કલ્યાણનો ઉપાય છે. અને ભગવાન જ્યારે પૃથ્વીને વિશે પ્રત્યક્ષ ન હોય ત્યારે તે ભગવાનને મળેલા જે સાધુ તેનો આશ્રય કરવો, તો તે થકી પણ જીવનું કલ્યાણ થાય છે. અને જ્યારે એવા સાધુ પણ ન હોય ત્યારે ભગવાનની પ્રતિમાને વિશે દૃઢ પ્રતીતિ રાખવી ને સ્વધર્મમાં રહીને ભક્તિ કરવી, તે થકી પણ જીવનું કલ્યાણ થાય છે.”**

॥ ઇતિ વચનામૃત વડ.॥૧૦॥૨૧૦॥

વચનામૃત-૧૧ : જીવના નાશનું – સત્પુરુષમાં પ્રીતિનું

(તા.૨૩/૧/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન, ભગવાનના ભક્ત, બ્રાહ્મણ, અને ગરીબ – એ ચારમાંથી એકના પણ દ્રોહે કરીને જીવનો નાશ થઈ જાય છે. (૨) જેને ભગવાનનો આશરો નથી તે પંડિત હોય તોપણ તેના કામાદિક શત્રુ ટળતા નથી. પછી તે શ્રીહરિ અને સંતમાં પણ પોતામાં હોય એવા જ દોષ કલ્પે છે, એટલે તેને પ્રભુ અને સંતનો મહિમા સમજાતો નથી. (૩) સત્પુરુષને વિશે પ્રીતિ છે એ જ આત્મદર્શન, ભગવદ્‌દર્શન અને સત્પુરુષનો મહિમા જાણ્યાનું સાધન છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે પાટ ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે શ્વેત પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને કર્ણની ઉપર પુષ્પના ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને પાઘને વિશે પુષ્પના તોરા લટકતા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમસ્ત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમારો તો એવો સ્વભાવ છે જે, **એક તો ભગવાન ને બીજા ભગવાનના ભક્ત ને ત્રીજા બ્રાહ્મણ ને ચોથો કોઈક ગરીબ મનુષ્ય એ ચારથી તો અમે અતિશય બીયે છીએ જે, 'રખે એમનો દ્રોહ થઈ જાય નહીં.'** અને એવા તો બીજા કોઈથી અમે બીતા નથી. કેમ જે, એ ચાર વિના બીજાનો કોઈક દ્રોહ કરે તો તેના દેહનો નાશ થાય પણ જીવ નાશ પામે નહિ અને એ ચારમાંથી એકેનો જો દ્રોહ કરે તો તેનો જીવ પણ નાશ પામી જાય છે."

એ વાતને સાંભળીને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવ તો અવિનાશી કહ્યો છે, તેનો નાશ તે કેમ જાણવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પર્વતનું કે બીજું એવું જ જે કોઈક જડ દેહ આવે તેમાં કોઈ કાળે જીવનું કલ્યાણ થાય નહિ; એટલે એના જીવનો નાશ થઈ ગયો એમ જાણવું. માટે જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને એ ચારમાંથી કોઈનો દ્રોહ ન કરવો. અને વળી ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત તે આગળ કોઈ પ્રકારે માન રાખવું નહિ; કેમ જે, માન છે તે તો ક્રોધ, મત્સર, ઈર્ષ્યા ને દ્રોહ એનો આધાર છે અને માની હોય તેની ભક્તિ પણ આસુરી કહેવાય. અને ભગવાનના ભક્તને જો બિવરાવતો હોય ને તે પ્રભુનો ભક્ત હોય તોપણ તેને અસુર જાણવો. અને અમારો તો એ સ્વભાવ છે જે, **બ્રાહ્મણનો ને ગરીબનો ને ભગવાનના ભક્તનો કોઈક દ્રોહ કરે, તે તો અમને દીઠો જ ગમે નહિ અને આ લોકમાં ને પરલોકમાં તેને ને અમારે સોબત રહેવાની નથી."**

એટલી વાર્તા કરીને પછી શ્રીજીમહારાજે બે પદ ગવરાવ્યાં જે, **'મારા હરજીશું[1] હેત ન દીસે રે તેને ઘેર શીદ જઈએ,'** એક તો એ અને બીજું જે, **'મારા વહાલાજીશું[1] વહાલપ દીસે રે તેનો સંગ કેમ તજીએ.'** અને પછી એ બે પદ[2] શીખ્યાની[3] સત્સંગીમાત્રને આજ્ઞા કરીને એમ કહ્યું જે, **"એ બે પદમાં વાર્તા છે તેને નિત્ય ગાઈને સંભારી રાખવી."**

એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ એક

૧.ભગવાનમાં ૨.જુઓ પેજ : ૭૨૭ ૩.કંઠસ્થ કરવાની

મંચ હતો તે ઉપર આવીને વિરાજમાન થયા. પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "આ સંસારને વિશે જે પંડિત છે તે શાસ્ત્ર-પુરાણ સર્વે વાંચે છે પણ તેને ભગવાનનો ને સંતનો જેમ છે તેમ મહિમા કેમ સમજાતો નથી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શાસ્ત્ર-પુરાણ વાંચે છે તો ખરા, પણ એને ભગવાનનો આશરો નથી. માટે કામ, ક્રોધ, લોભ, ઈર્ષ્યા, મત્સર તેણે એના જીવને હરવી નાંખ્યો છે અને કામાદિક જે શત્રુ તે એને કોઈ કાળે માથું ઉપાડવા દેતા નથી. પછી તે પંડિત પોતાની પેઠે જ ભગવાન ને ભગવાનના સંતને સમજે જે, **'જેમ અમારા કામાદિક શત્રુ કોઈ કાળે નિવૃત્તિ પામતા નથી તેમ એના પણ કામાદિક શત્રુ નિવૃત્તિ નહિ પામતા હોય.' એમ ભગવાન ને ભગવાનના સંતને વિશે દોષ સમજે. માટે શાસ્ત્ર-પુરાણ વાંચે પણ એને ભગવાન કે ભગવાનના સંતનું જેમ છે તેમ યથાર્થ માહાત્મ્ય સમજાતું નથી."**

પછી શ્રીજીમહારાજે દીનાનાથ ભટ્ટ તથા મુનિમંડળ સમસ્ત પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા જે સત્પુરુષ તે તો ત્રણ શરીર ને ત્રણ અવસ્થા તે થકી પર વર્તતા હોય અને ચૌદે ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા તે પોતાને વિશે એકે માનતા ન હોય, તેને અજ્ઞાની જીવ છે તે ઓળખી શકે નહીં. અને જ્યારે એને મોટા પુરુષના સરખી સ્થિતિ થાય ત્યારે એ મોટા પુરુષ જેમ વર્તે છે તે સત્ય મનાય. અને જ્યાં સુધી એ સત્પુરુષનો મહિમા એને ન જણાય ત્યાં સુધી બ્રહ્મસ્વરૂપને વિશે સ્થિતિ પણ ન થાય ને આત્માને વિશે સ્થિતિ થયા વિના સત્પુરુષનો મહિમા પણ ન જણાય. માટે પરસ્પર વિરોધ આવ્યો, તે વિરોધ ટળે તે ઉપાય કહો." પછી જેની જેવી નજર પૂગી તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ. એનો ઉત્તર તો એ છે જે, **પૃથ્વીને વિશે જે ભગવાનનો અવતાર તેને મળેલા જે સંત તે સંગાથે જ્યારે એને અતિશય પ્રીતિ થાય, ત્યારે એ સત્પુરુષને વિશે એને કોઈ પ્રકારે દોષ ભાસે નહીં. અને જેને જે સંગાથે દૃઢ હેત હોય તેને તેનો અવગુણ કોઈ પ્રકારે આવે જ નહિ અને તેનાં વચન પણ સત્ય મનાય.**

એવી રીતે લૌકિક માર્ગમાં પણ રીતિ છે અને કલ્યાણના માર્ગમાં પણ રીતિ છે. માટે **સત્પુરુષને વિશે દૃઢ પ્રીતિ એ જ આત્મદર્શનનું સાધન છે અને સત્પુરુષનો મહિમા જાણ્યાનું પણ એ જ સાધન છે અને પરમેશ્વરનું સાક્ષાત્ દર્શન થવાનું પણ એ જ સાધન છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૧॥૨૧૧॥

વચનામૃત-૧૨ : મહિમા સહિત નિશ્ચયનું – નપુંસક રાજાનું

(તા.૨૫/૧/૧૮૨૬, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) સંતસમાગમે કરીને જેને પ્રગટ પ્રભુનો યથાર્થ નિશ્ચય થાય છે તેનો જીવ પૂનમના ચંદ્રની જેમ સર્વ ગુણે યુક્ત થાય છે પછી તેને એવું મનાય છે કે, 'મારું કલ્યાણ થઈ ચૂક્યું છે; હવે મારું દર્શન કરે કે મારી વાત માને તેનું પણ કલ્યાણ થઈ જશે.' (૨) જેને એવો નિશ્ચય નથી તેને ભગવાનનો અભાવ આવે છે અને 'મારો મોક્ષ થશે કે નહિ થાય ?' આવા ઘાટ થાય છે. (૩) જેને ભગવાનનો અભાવ આવે છે તે જીવ અમાસના ચંદ્ર જેવો ગુણ રહિત થઈ જાય છે. (૪) નપુંસકથી પુત્ર પેદા ન થાય તેમ જેને પ્રભુનો નિશ્ચય નથી તેનાથી કોઈનો મોક્ષ ન થાય.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ ૨ બીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષ તળે પાટ ઉપર ગાદીતકિયે યુક્ત ઢોલિયો હતો તે ઉપર વિરાજમાન હતા અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો ને માંહિલી કોરે શ્વેત પછેડીએ યુક્ત ગુલાબી રંગની શાલ ઓઢી હતી અને મસ્તક ઉપર શ્વેત પાઘ બાંધી હતી અને કંઠને વિશે ગુલાબના પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને તે સમે શ્રીજીમહારાજ અંતર્દૃષ્ટિ કરીને બહુ વાર સુધી વિરાજમાન થયા હતા. પછી નેત્રકમળને ઉઘાડીને સર્વે હરિભક્તની સભા સામું કરુણાકટાક્ષે કરી[1] જોઈને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આજ તો સર્વેને નિશ્ચયની વાત કરવી છે, તે સર્વે સાવધાન થઈને સાંભળો જે, અનંતકોટિ સૂર્ય, ચંદ્રમા ને અગ્નિ તે સરખું પ્રકાશમાન એવું જે અક્ષરધામ, તેને વિશે શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાન સદા દિવ્ય મૂર્તિ થકા વિરાજમાન છે. અને તે જ ભગવાન જીવોના કલ્યાણને અર્થે પૃથ્વીને વિશે રામ-કૃષ્ણાદિક અવતારનું ધારણ કરે છે. ત્યારે

૧.કરુણાભરી – અનુકંપાભરી નજરે

તે **ભગવાનના સ્વરૂપનો જેને સત્સમાગમે કરીને દૃઢ નિશ્ચય થાય છે, તેનો જીવ બીજના ચંદ્રમાની પેઠે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિને પામતો જાય છે.** અને જેમ ચંદ્રમાને વિશે જેમ જેમ સૂર્યની કળા આવતી જાય તેમ તેમ તે ચંદ્રમા વૃદ્ધિને પામતો જાય છે, તે જ્યારે પૂર્ણમાસી આવે ત્યારે ચંદ્રમા સંપૂર્ણ થાય છે. તેમ ભગવાનનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થયા મોર તો એ જીવ અમાવાસ્યાના ચંદ્રની પેઠે કળાએ રહિત ખદ્યોત જેવો હોય; પછી જેમ જેમ પરમેશ્વરના મહિમાએ સહિત નિશ્ચયને પામે છે તેમ તેમ વૃદ્ધિને પામીને પૂર્ણમાસીના ચંદ્ર જેવો એ જીવાત્મા થાય છે. પછી એને ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણ નિશ્ચયમાંથી ડગાવવાને સમર્થ નથી થતાં અને પરમેશ્વર ગમે તેવાં ચરિત્ર કરે તોપણ તેને કોઈ રીતે ભગવાનને વિશે દોષ ભાસતો જ નથી. એવો જેને મહિમાએ સહિત ભગવાનનો નિશ્ચય હોય તે ભક્ત નિર્ભય થઈ ચૂક્યો.

અને તે જ ભક્તને જો ક્યારેક અસત્ દેશ, અસત્ કાળ, અસત્ સંગ ને અસત્ શાસ્ત્રાદિકને યોગે કરીને અથવા દેહાભિમાને કરીને ભગવાનનાં ચરિત્રને વિશે સંદેહ થાય ને ભગવાનનો અભાવ આવે તો એ જીવ પૂર્ણમાસીના ચંદ્રમા જેવો હતો પણ પાછો અમાવાસ્યાના ચંદ્ર જેવો થઈ જાય છે. **માટે પોતામાં જે કાંઈક થોડી ઘણી ખોટ હોય તે એ જીવને ઝાઝી નડતી નથી, પણ પરમેશ્વરનાં ચરિત્રમાં કોઈ રીતે સંદેહ થાય અથવા પરમેશ્વરનો કોઈ રીતે અભાવ આવે ત્યારે એ જીવ કલ્યાણના માર્ગમાંથી તત્કાળ પડી જાય છે.** જેમ વૃક્ષનાં મૂળ કપાણાં ત્યારે તે વૃક્ષ એની મેળે જ સુકાઈ જાય, તેમ જેને ભગવાનને વિશે કોઈ રીતે દોષબુદ્ધિ થઈ એ જીવ કોઈ રીતે વિમુખ થયા વિના રહે નહીં.

અને જેને નિશ્ચયનું અંગ દુર્બળ હોય ને તે સત્સંગમાં હોય તોપણ તેને એવા ઘાટ થાય જે, 'શું જાણીએ મારું તે કલ્યાણ થશે કે નહિ થાય ? અને હું જ્યારે મરીશ ત્યારે દેવતા થઈશ કે રાજા થઈશ કે ભૂત થઈશ ?' જેને ભગવાનના સ્વરૂપનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય ન હોય તેને એવા ઘાટ થાય. અને **જેને પરિપૂર્ણ નિશ્ચય હોય તે તો એમ સમજે જે, 'મને તો ભગવાન મળ્યા તે**

દિવસથી જ મારું કલ્યાણ થઈ ચૂક્યું છે. અને જે મારું દર્શન કરશે કે મારી વાર્તા સાંભળશે તે જીવ પણ સર્વ પાપ થકી મુકાઈને પરમપદને પામશે.’ માટે એવી રીતે ભગવાનનો મહિમા સહિત નિશ્ચય રાખીને પોતાને વિશે કૃતાર્થપણું માનવું, એ વાત સર્વે ખબડદાર થઈને રાખજ્યો.” પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, **‘ધન્ય વૃંદાવનવાસી વટની છાયા રે જ્યાં હરિ બેસતા,’** એ માહાત્મ્યનું કીર્તન[1] ગાવો.” પછી તે કીર્તન ગાયું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એવી રીતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ ભાગવતમાં કહ્યું છે જે –

अहो अमी देववरामरार्चितं पादाम्बुजं ते सुमनःफलार्हणम् ।
नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृतम् ।।[2]

એમ પરમેશ્વરના યોગને પામીને વૃક્ષનો જન્મ હોય તે પણ કૃતાર્થ થાય છે; માટે જે વૃક્ષ તળે ભગવાન બેઠા હોય તે વૃક્ષને પણ પરમપદનું અધિકારી જાણવું. અને જેના હૃદયમાં એવો ભગવાનનો મહિમા સહિત દૃઢ નિશ્ચય ન હોય તેને તો નપુંસક જેવો જાણવો, તે એને વચને કરીને કોઈ જીવનો ઉદ્ધાર થવાનો નહીં. જેમ રાજા હોય તે નપુંસક હોય ને તેનું રાજ્ય જતું હોય ને વંશ જતો હોય, પણ એ થકી તેની સ્ત્રીને પુત્ર થાય નહિ; અને સર્વ મુલકમાંથી[3] પોતા જેવા નપુંસકને તેડાવીને તે સ્ત્રીને સંગે રાખે તોપણ સ્ત્રીને પુત્ર થાય નહીં. તેમ જેને ભગવાનનો મહિમા સહિત નિશ્ચય નથી તો તેને મુખે ગીતા-ભાગવત જેવા સદ્‌ગ્રંથ સાંભળે પણ તેણે કરીને કોઈનું કલ્યાણ નથી થતું. અને વળી જેમ દૂધ ને સાકર હોય ને તેમાં સર્પની લાળ પડી, પછી એને જે કોઈ પીવે તેના પ્રાણ જાય; તેમ માહાત્મ્ય સહિત જે ભગવાનનો નિશ્ચય તેણે રહિત એવો જે જીવ તેના મુખ થકી ગીતા-ભાગવતને સાંભળે તેણે કરીને કોઈનું કલ્યાણ થતું નથી, એમાંથી તો મૂળગું ભૂંડું થાય છે.” **॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૨॥૨૧૨॥**

૧.જુઓ પેજ : ૭૨૯ ૨.**અર્થ :** અરે ! આશ્ચર્યની વાત છે કે, ‘વૃંદાવનનાં આ બધાં વૃક્ષો પોતાનાં પુષ્પ અને ફળોરૂપી પૂજા-સામગ્રી લઈને, જેનાથી તેમને આ વૃક્ષનો જન્મ આવ્યો છે એવા પાપરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ કરવા માટે તેમની ઊંચી ડાળીઓ રૂપ મસ્તકથી હે બળદેવજી ! મોટા મોટા દેવોએ પૂજેલાં એવાં આપનાં ચરણારવિંદને નમસ્કાર કરે છે.’ (ભાગવત : ૧૦/૧૫/૫) ૩.આખા જગતમાંથી

વચનામૃત-૧૩ : બ્રહ્મ વ્યાપક હોય તો મૂર્તિમાન કેમ કહેવાય ? તેનું

(તા.૩૦/૧/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાન જ્યારે મનુષ્યરૂપે પ્રત્યક્ષ હોય ત્યારે તેમનાં ભાવથી દર્શન કરવાથી અથવા તેમના સંકલ્પથી પણ ભક્ત, અભક્ત કે પશુને પણ સમાધિ થઈ જાય એવા તે અલૌકિક ચમત્કારી હોય છે. (૨) સદા સાકાર શ્રીહરિ સિદ્ધ પુરુષની જેમ પોતાની અદ્‌ભુત સામર્થી વડે એક ઠેકાણે મૂર્તિમાન રહ્યા થકા જ અનંત ઠેકાણે દેખાય છે; શાસ્ત્રોએ શ્રીહરિને વ્યાપક કહ્યા છે તે આ રીતે જ છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ ૭ સપ્તમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષની તળે પાટ ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને અંગને વિશે સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે શ્વેત પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા અને હસ્તકમળે કરીને એક દાડમનું ફળ ઉછાળતા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને શ્રીજીમહારાજને ઉપર સોનાના ઈંડાએ[1] સહિત છત્ર વિરાજમાન હતું. એવી શોભાને ધરતા થકા શ્રીજીમહારાજ વિરાજમાન હતા.

તે સમયમાં ગામ ભાદરણના પાટીદાર ભગુભાઈ શ્રીજીમહારાજ પાસે આવ્યા હતા. તેણે પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! આ સમાધિ તે કેમ થતી હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જીવોનાં કલ્યાણને અર્થે આ ભરતખંડમાં ભગવાન અવતાર ધરે છે. તે ભગવાન જ્યારે રાજારૂપે હોય ત્યારે તો ઓગણચાળીસ લક્ષણે[2] યુક્ત હોય અને દત્ત-કપિલ જેવા સાધુરૂપે હોય ત્યારે તો ત્રીસ લક્ષણે યુક્ત[3] હોય. તે ભગવાનની મૂર્તિ દેખવામાં તો મનુષ્ય સરખી જ આવતી હોય, પણ એ અતિશય અલૌકિક મૂર્તિ છે. જેમ પૃથ્વીને વિશે સર્વે પથરા છે તેમ ચમકપાણ પણ પથરો છે, પણ ચમકપાણમાં સહજે એવો ચમત્કાર રહ્યો છે જે, 'ચમકના પર્વતને સમીપે વહાણ જાય ત્યારે તેના ખીલા ચમકના પાણા પાસે તણાઈ જાય છે.' તેમ **ભગવાનની જે મૂર્તિ રાજારૂપે છે ને સાધુરૂપે છે, તે મૂર્તિનું જ્યારે**

૧.કળશે ૨.જુઓ પેજ : ૧૨૭ ૩.જુઓ પેજ : ૧૭૭

જે જીવ શ્રદ્ધાએ કરીને દર્શન કરે છે તેનાં ઇન્દ્રિયો ભગવાન સામાં તણાઈ જાય છે, ત્યારે સમાધિ થાય છે. જેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું દર્શન કરીને ગોકુળવાસી સર્વને સમાધિ થઈ હતી અને ભગવાને તે સમાધિમાં પોતાનું ધામ દેખાડ્યું હતું. તેવી રીતે જે જે સમયમાં ભગવાનના અવતાર હોય તે તે સમયમાં ભગવાનની મૂર્તિને વિશે એવો ચમત્કાર જરૂર હોય; તે જે શ્રદ્ધાએ યુક્ત ભગવાનનાં દર્શન કરે તેનાં ઇન્દ્રિયો સર્વે ભગવાન સામાં તણાઈ જાય અને તત્કાળ સમાધિ થાય. અને **કોઈક સમયમાં ભગવાનને ઘણાક જીવને પોતાને સન્મુખ કરવા હોય ત્યારે તો અભક્ત જીવ હોય અથવા પશુ હોય તેને પણ ભગવાનને જોઈને સમાધિ થઈ જાય છે, તો ભગવાનના ભક્તને થાય એમાં શું આશ્ચર્ય છે ?"**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "બ્રહ્મ[1] છે તે તો સર્વત્ર વ્યાપક છે એમ સર્વે કહે છે; તે જે વ્યાપક હોય તેને મૂર્તિમાન કેમ કહેવાય અને જે મૂર્તિમાન હોય તેને વ્યાપક કેમ કહેવાય ? એ પ્રશ્ન છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "બ્રહ્મ તો એકદેશી[2] છે પણ સર્વદેશી[3] નથી ને તે બ્રહ્મ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે તે એકદેશી થકા સર્વદેશી છે. જેમ કોઈક પુરુષે સૂર્યની ઉપાસના કરી હોય પછી સૂર્ય તેને પોતાના સરખી દૃષ્ટિ આપે, ત્યારે તે પુરુષ જ્યાં સુધી સૂર્યની દૃષ્ટિ પહોંચતી હોય ત્યાં સુધી દેખે. અને વળી જેમ સિદ્ધદશાવાળો પુરુષ હોય તે હજારો ને લાખો ગાઉ ઉપર કોઈક વાત કરતો હોય તેને જેમ પાસે વાર્તા કરે ને સાંભળે તેમ સાંભળે, તેમ જ લાખો ગાઉ ઉપર કાંઈક વસ્તુ પડી હોય તેને મનુષ્યના જેવડા હાથ હોય તેણે કરીને પણ ઉપાડે; તેમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એક ઠેકાણે રહ્યા થકા પોતાની ઇચ્છાએ કરીને જ્યાં દર્શન દેવાં હોય ત્યાં દર્શન આપે છે અને એકરૂપ થકા અનંતરૂપે ભાસે છે. અને સિદ્ધ હોય તેમાં પણ દૂરશ્રવણ-દૂરદર્શનરૂપ ચમત્કાર હોય, તો પરમેશ્વરમાં હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય છે ? અને ભગવાનને ગ્રંથમાં વ્યાપક કહ્યા છે, તે તો મૂર્તિમાન છે તે જ પોતાની સામર્થીએ કરીને

૧.પરબ્રહ્મ ૨.અક્ષરધામરૂપ એક સ્થાનમાં રહેનારા સદા સાકાર ૩.આકાશની જેમ વ્યાપક

એક ઠેકાણે રહ્યા થકા સર્વને દર્શન આપે છે, એમ વ્યાપક કહ્યા છે; પણ આકાશની પેઠે અરૂપ થકા વ્યાપક નથી, **ભગવાન તો સદા મૂર્તિમાન જ છે.** તે મૂર્તિમાન ભગવાન અક્ષરધામમાં રહ્યા થકા જ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડમાં ભાસે છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૩॥૨૧૩॥**

વચનામૃત-૧૪ : વિમુખ જીવ ધર્મી જાણે તે ધર્મી નથી ને પાપી જાણે તે પાપી નથી તેનું (તા.૧/૨/૧૮૨૬, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાન કે સંતનો હૃદયથી ગુણ આવે તો વર્ણાશ્રમના ધર્મ લોપ્યાનું પાપ બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે અને તે જીવ અતિ પવિત્ર થઈ જાય છે. (૨) શ્રીહરિ કે સંતનો દ્રોહ કરે તો ધર્મ પાળ્યાનું પુણ્ય બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે અને તે જીવ મહાપાપી થઈ જાય છે. તેને ક્યારેય હૃદયમાં પ્રભુનાં દર્શન થતાં નથી. (૩) ગમે તેવો પાપી જીવ હોય તોપણ સત્પુરુષનો આશરો સ્વીકારે તો પવિત્ર બનતાં તેને સમાધિ થઈ જાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી વડોદરાના વાઘમોડિયા રામચંદ્રે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જે કુપાત્ર જીવ જણાતો હોય ને તેને પણ સમાધિ થઈ જાય છે તેનું શું કારણ હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ધર્મશાસ્ત્રને વિશે જે વર્ણાશ્રમના ધર્મ કહ્યા છે તે થકી જે બાહ્ય વર્તતો હોય તેને સર્વ લોક એમ જાણે જે, 'આ કુપાત્ર માણસ છે.' અને **તે કુપાત્રને ભગવાન કે ભગવાનના સંતનો જો હૈયામાં ગુણ આવે તો એને એ મોટું પુણ્ય થાય છે અને વર્ણાશ્રમના ધર્મ લોપ્યા હતા તેનું જે પાપ લાગ્યું હતું તે સર્વે નાશ થઈ જાય છે અને તે જીવ અતિશય પવિત્ર થઈ જાય છે. માટે એને ભગવાનના સ્વરૂપમાં ચિત્ત ચોંટે છે ત્યારે સમાધિ થઈ જાય છે.**

અને જે પુરુષ ધર્મશાસ્ત્રે કહ્યા એવા જે વર્ણાશ્રમના ધર્મ તેને પાળતો હોય ત્યારે તેને સર્વે લોક ધર્મવાળો જાણે; પણ ભગવાન ને ભગવાનના સાધુ

તેનો જો તે દ્રોહ કરતો હોય, તો તે સત્પુરુષના દ્રોહનું એવું પાપ લાગે છે જે, 'વર્ણાશ્રમના ધર્મ પાળ્યાનું જે પુણ્ય તેને બાળીને ભસ્મ કરી નાંખે છે.' માટે **સત્પુરુષના દ્રોહનો કરનારો તે તો પંચ મહાપાપનો કરનારો તેથી પણ વધુ પાપી છે.** શા માટે ? જે, પંચ મહાપાપ કર્યાં હોય તે તો સત્પુરુષને આશરે જઈને છુટાય છે, પણ સત્પુરુષનો દ્રોહ કરે તેનો તો કોઈ ઠેકાણે છૂટ્યાનો ઉપાય નથી. કેમ જે, અન્ય ઠેકાણે પાપ કર્યું હોય તે તો તીર્થમાં જઈને છુટાય છે અને તીર્થમાં જઈને પાપ કરે તે તો વજ્રલેપ થાય છે. માટે સત્પુરુષનો આશરો કરે ત્યારે ગમે તેવો પાપી હોય તોપણ અતિ પવિત્ર થઈ જાય છે ને તેને સમાધિ થઈ જાય છે. અને સત્પુરુષનો દ્રોહી હોય ને તે ગમે તેવો ધર્મવાળો જણાતો હોય તોપણ મહાપાપી છે ને તેને કોઈ કાળે ભગવાનનાં દર્શન હૃદયને વિશે થાય જ નહીં. માટે જેને વિમુખ જીવ પાપી જાણે છે તે પાપી નથી અને જેને વિમુખ ધર્મી જાણે છે તે ધર્મી નથી."

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૪॥૨૧૪॥

વચનામૃત-૧૫ : દૈવી-આસુરી થયાના હેતુનું

(તા.૩/૨/૧૮૨૬, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવ સત્પુરુષના રાજીપાથી દૈવી અને સત્પુરુષના દ્રોહથી આસુરી થાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિર આગળ લીંબડાના વૃક્ષ હેઠે મંચ ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા અને કિનખાપનો સુરવાળ ને ડગલી પહેર્યાં હતાં અને મસ્તક ઉપર મોટા સોનેરી છેડાનું ભારે કસુંબલ શેલું બાંધ્યું હતું અને મોટામોટા સોનેરી છેડાનું કસુંબલ શેલું ખભા ઉપર વિરાજમાન હતું અને મસ્તક ઉપર સોનેરી ઈંડાનું છત્ર વિરાજમાન હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમસ્ત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સભામાં શોભારામ શાસ્ત્રીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! દૈવી ને આસુરી એ બે પ્રકારના જીવ છે, તે અનાદિકાળના છે કે કોઈક યોગે

કરીને થયા છે ?[1]" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દૈવી ને આસુરી એ બે પ્રકારના જીવ છે, તે પ્રથમ તો પ્રલયકાળે માયાને વિશે લીન થયા હતા; પછી જ્યારે જગતનો સર્ગ[2] થાય છે ત્યારે તે બે પ્રકારના જીવ પોતપોતાના ભાવે[3] યુક્ત થકા ઊપજે છે. અને કેટલાક સાધારણ જીવ છે તે તો દૈવી ને આસુરીને સંગે કરીને દૈવી ને આસુરી થાય છે અને કેટલાક દૈવી ને આસુરી જીવ છે તે તો જેવાં જેવાં કર્મ કરતા જાય છે તેવા તેવા ભાવને પામતા જાય છે. તેમાં આસુરભાવને વિશે ને દૈવીભાવને વિશે મુખ્ય હેતુ તો સત્પુરુષનો કોપ ને અનુગ્રહ છે. જેમ જય-વિજય ભગવાનના પાર્ષદ હતા તેણે સત્પુરુષ એવા જે સનકાદિક તેનો દ્રોહ કર્યો ત્યારે અસુરભાવને પામી ગયા અને પ્રહ્લાદજી દૈત્ય હતા તેણે નારદજીનો ઉપદેશ ગ્રહણ કર્યો તો પરમભાગવત સંત કહેવાયા. માટે **મોટા પુરુષનો જે ઉપર કોપ થાય તે જીવ આસુરી થઈ જાય છે અને જે ઉપર મોટા પુરુષ રાજી થાય તે જીવ દૈવી થઈ જાય છે; પણ બીજું દૈવી-આસુરી થયાનું કારણ નથી. માટે જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું હોય તેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તેનો કોઈ રીતે દ્રોહ કરવો નહિ અને જે રીતે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત રાજી થાય તેમ કરવું." ॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૫॥૨૧૫॥**

વચનામૃત-૧૬ : મોટા માણસ સાથે બને નહિ તેનું

(તા.૪/૨/૧૮૨૬, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) મોટા માણસ સાથે મહારાજને ઝાઝું બનતું નથી. કેમ જે, તેને સત્તા અને ધનનો મદ હોય છે. (૨) ભગવાનનાં સુખ આગળ ચૌદલોકનું સુખ નરક જેવું છે. (૩) સ્વામિનારાયણ ભગવાનનો રહસ્ય અભિપ્રાય : ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં સહેજે થાય તેને સત્સંગ કરાવવો પણ કોઈ વાતનો આગ્રહ ન રાખવો; આગ્રહ તો કેવળ ભજન કરવાનો અને ભગવાનના ભક્તનો સત્સંગ રાખ્યાનો જ રાખવો.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ ૧૩ તેરશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષ

૧.સ્વભાવથી જ છે કે કોઈ કારણસર થયા છે ? ૨.ઉત્પત્તિ ૩.દૈવીપણે કે આસુરીપણાએ

હેઠે મંચ ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને વિરાજમાન હતા ને શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમસ્ત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સભામાં વડોદરાના શાસ્ત્રી બેઠા હતા. તેણે એમ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમે જો કોઈક મોટા માણસને ચમત્કાર જણાવો તો તેમાંથી ઘણો સમાસ થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"મોટા માણસ સાથે અમારે ઝાઝું બને નહીં. શા માટે જે, એને રાજ્યનો ને ધનનો મદ હોય અને અમારે ત્યાગનો ને ભક્તિનો મદ હોય; માટે કોઈ કેને નમી દે એવું કામ નથી.** અને કોઈ મોટા માણસને જો સમાધિ કરાવીએ તો કાંઈક ગામ-ગરાસ આપે, તેની અમારા હૃદયમાં લાલચ નથી. કેમ જે, ગામ-ગરાસ તો સુખને અર્થે ઇચ્છીએ; તે **અમારે તો નેત્ર મીંચીને ભગવાનની મૂર્તિનું ચિંતવન કરીએ, તેમાં જેવું સુખ છે તેવું ચૌદ લોકના રાજ્યને વિશે પણ નથી.** અને જો ભગવાનના ભજન જેવું રાજ્યને વિશે સુખ હોય તો સ્વાયંભુવમનુ આદિક જે મોટા મોટા રાજા તે સર્વે રાજ્ય મૂકીને વનમાં તપ કરવા શા સારુ જાય ? અને ભગવાનના ભજન જેવું સ્ત્રીને વિશે સુખ હોય તો ચિત્રકેતુ રાજા કરોડ સ્ત્રીઓને શા સારુ મૂકે ? અને **ભગવાનના ભજનના સુખ આગળ તો ચૌદ લોકનું જે સુખ તે નરક જેવું કહ્યું છે.**

માટે જે ભગવાનને સુખે સુખિયો થયો હોય તેને તો બ્રહ્માંડને વિશે જે વિષયનું સુખ છે તે નરકતુલ્ય ભાસે છે. અને અમારે પણ ભગવાનના ભજનનું સુખ તે જ સુખ જણાય છે; બીજું સર્વે દુઃખરૂપ જણાય છે. માટે પરમેશ્વરનું ભજન-સ્મરણ કરતાં થકાં જેને સહેજે સત્સંગ થાય તેને કરાવીએ છીએ, પણ કોઈ વાતનો અંતરમાં આગ્રહ નથી; **આગ્રહ તો કેવળ ભગવાનના ભજનનો અને ભગવાનના ભક્તનો સત્સંગ રાખ્યાનો છે.** એ અમારા અંતરનો રહસ્ય-અભિપ્રાય હતો, તે અમે તમારી આગળ કહ્યો."

॥ ઇતિ વચનામૃત વડ.॥૧૬॥૨૧૬॥

વચનામૃત-૧૭ : જ્ઞાની જિતેન્દ્રિય છે તેનું

(તા.૬/૨/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનમાં રહેલા દિવ્ય ગુણો અને વિષયમાં રહેલા દોષોને જાણે તથા તે વિષયને ભોગવવાથી નરકનાં મહાદુઃખ ભોગવવાં પડે છે, એમ જાણી જેને વિષયનો અતિ અભાવ રહ્યા કરતો હોય તેને જિતેન્દ્રિય પુરુષ કહેવાય. (૨) નિવૃત્તિધર્મવાળા ત્યાગીઓ ભગવાન તથા ભક્ત સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં સાવધાન રહીને જોડાય અને ભગવાનનાં વચનથી અધિક કે ઓછું કરે નહિ તો તે નિર્બંધ રહ્યો થકો શ્રીહરિનો કૃપાપાત્ર બને છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના પોષ વદિ અમાસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણને સન્મુખ હવેલી ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સર્વે સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “પંચ જ્ઞાન ઇન્દ્રિયો ને પંચ કર્મ ઇન્દ્રિયો છે તે પોતપોતાના વિષયને યથાર્થ જાણે છે. તે જ્ઞાની તથા અજ્ઞાનીને ઇન્દ્રિયો દ્વારે એકસરખો વ્યવહાર છે, પણ જ્ઞાની હોય તેનાં ઇન્દ્રિયો અજ્ઞાની થકી બીજી રીતે નથી વર્તતાં. માટે જ્ઞાનીને જિતેન્દ્રિય કહ્યા છે તે કેવી રીતે જાણવા ? એ પ્રશ્ન છે.” પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, “નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે જિતેન્દ્રિય થાય એમ જણાય છે.” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળાને પણ પંચવિષય ગ્રહણ કરવા તે તો સૌની પેઠે ઇન્દ્રિયો દ્વારે જ ગ્રહણ થાય છે; માટે જિતેન્દ્રિયપણું કેમ છે ?” પછી બહુ રીતે કરીને મુક્તાનંદસ્વામીએ ઉત્તર કર્યો પણ સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, “એનો ઉત્તર તો એમ છે જે, શબ્દાદિક જે પંચવિષય છે તેમાં જે દોષ રહ્યા છે તેને જાણે અને ભગવાનની જે મૂર્તિ છે તેમાં જે કલ્યાણકારી ગુણ છે તેને પણ જાણે. અને માયિક જે પંચવિષય તેને ભોગવવે કરીને જીવને નરકના કુંડની પ્રાપ્તિ થાય છે ને મહાદુઃખ ભોગવવાં પડે છે તેને પણ જાણે. અને એમ જાણે ત્યારે એને પંચવિષયનો

અતિશય અભાવ આવે છે ને એને વિશે વૈરબુદ્ધિ થાય છે. પછી જે સાથે જેને વૈર થયું તેને, તેને વિશે કોઈ રીતે પ્રીતિ થાય જ નહીં. એમ સમજીને **જ્યારે પંચવિષયનો મનમાંથી જેને અતિશય અભાવ થઈ જાય તે જિતેન્દ્રિય પુરુષ કહેવાય.** પછી ભગવાનની શ્રવણ-કીર્તનાદિક ભક્તિએ કરીને પોતાનું જીવિતવ્ય પૂરું કરે, પણ વિમુખ જીવની પેઠે પંચવિષયમાં આસક્ત થાય નહીં. એવો હોય તે જિતેન્દ્રિય કહેવાય."

પછી શ્રીજીમહારાજે બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "એક ત્યાગી સંત છે તે તો કેવળ નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છે અને તે એમ જાણે છે જે, 'અમે આત્મા છીએ', પણ દેહને પોતાનું રૂપ માનતા નથી ને તેના દેહની રીતિ તો જડ ને ઉન્મત્તના[૧] જેવી હોય; અને તે પુરુષને જાતિ, વર્ણ, આશ્રમ તેનું અભિમાન હોય નહિ; ને ખાવું, પીવું, ઊઠવું, બેસવું તે સર્વે ઘેલાના[૧] જેવું હોય, પણ લોકમાં ભળતું આવે તેવું ન હોય; ને એવા જે ત્યાગી હોય તેને કોઈનો સંગ પણ રહે નહિ; જેમ વનનું મૃગલું હોય તેની પેઠે ઉન્મત્ત થકો એકલો ફરતો રહે ને એને કોઈ રીતનું બંધન પણ થાય નહીં. અને બીજા ત્યાગી સંત છે તે તો નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છે તોપણ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં[૨] વર્તે છે અને જે પ્રવૃત્તિને યોગે કરીને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, આશા, તૃષ્ણા ઇત્યાદિક દોષ હૃદયને વિશે પ્રવર્તે તેવી ક્રિયાને વિશે પ્રવર્તે છે, ત્યારે કોઈક જાતનો અંતરમાં વિકાર પણ થઈ આવે છે. માટે એ ત્યાગીને એ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહેવું ઘટે કે ન ઘટે ? અને વળી એ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહેતા થકા કેવી રીતે નિર્વિકાર રહેવાય ? અને તમે કહેશો જે, 'જો પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને એ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહે તો બંધન ન થાય.' તે ઉપર એ આશંકા છે જે, 'પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને ભાંગ્ય[૩] પીવે તો શું ગાંડો ન થાય ? જરૂર ગાંડો થાય.' માટે એ ત્યાગી કેવી રીતે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહે તો બંધન ન થાય ? એ પ્રશ્ન છે."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ ને શુકમુનિએ એનું સમાધાન કરવા માંડ્યું પણ યથાર્થ ઉત્તર થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે

૧.ગાંડાના ૨.સેવાકીય ભક્તિમાર્ગમાં ૩.કેફી દ્રવ્ય

કેવળ નિવૃત્તિધર્મવાળા ત્યાગી છે ને ઉન્મત્તની પેઠે વર્તે છે તે તો કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળા જાણવા. અને વળી જે નિવૃત્તિધર્મવાળા ત્યાગી ભગવાનની ભક્તિએ યુક્ત છે, તેને તો **પરમેશ્વરે કહ્યા એવા જે નિયમ તેને વિશે રહીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત સંબંધી જે પ્રવૃત્તિમાર્ગ તેને વિશે સાવધાન થઈને જોડાવું. અને એ જે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં જોડાવું એનું નામ જ ભક્તિ છે.** અને એવી પ્રવૃત્તિવાળા જે ત્યાગી છે તેની બરોબર નિવૃત્તિમાર્ગવાળો જે કેવળ આત્મનિષ્ઠ ત્યાગી તે થઈ શકતો નથી. શા માટે જે, આ તો ત્યાગી છે ને નિવૃત્તિમાર્ગવાળા છે તોપણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની સેવાને અર્થે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે. અને **એ જે ભગવાનનો ભક્ત ત્યાગી તેને તો પરમેશ્વરના નિયમમાં રહીને પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિશે રહેવું, પણ પરમેશ્વરના નિયમથી અધિક પણ વર્તવું નહિ ને ન્યૂન પણ રહેવું નહિ** અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, આશા, તૃષ્ણા, સ્વાદ એ આદિક જે વિકાર તેને ત્યાગ કરીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની સેવાને અર્થે પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિશે વર્તવું, તો એને કોઈ જાતનું બંધન થાય નહીં. અને કેવળ આત્મનિષ્ઠાવાળો જે ત્યાગી તે કરતાં તો આ ત્યાગી અતિશય શ્રેષ્ઠ છે ને ભગવાનની કૃપાનું પાત્ર છે.”

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૭॥૨૧૭॥

વચનામૃત-૧૮ : અવશ્યપણે પાંચ વાર્તા જાણવાનું

(તા.૭/૨/૧૮૨૬, મંગળવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) તમામ સત્સંગીઓએ આ પાંચ બાબત જાણી રાખવી જોઈએ. : ૧-આપણા સંપ્રદાયની રીત, ૨-ગુરુપરંપરા, ૩-મહારાજે માન્ય કરેલાં શાસ્ત્રો, ૪-આપણા સર્વેના નિયમો, ૫-ભગવાનના સ્વરૂપ વિશેનું યથાર્થ જ્ઞાન. (૨) મહારાજે પોતે તેની વિગત વર્ણવી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના મહા સુદિ ૧ પડવાને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે સંધ્યા આરતી થયા કેડે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંડપમાં ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન થયા હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્રનું ધારણ કર્યું હતું ને પોતાની ચારે કોરે મંડપને ઉપર તથા હેઠે પરમહંસ સર્વે તથા

દેશદેશના હરિભક્ત સર્વે બેઠા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ તમે સર્વે મોટા મોટા પરમહંસ છો તે તમને અમે પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ જે, 'સત્સંગી હોય તેને અવશ્યપણે શી શી વાર્તા જાણી જોઈએ ? કેમ જે, તેને કોઈક પૂછે અથવા પોતાના મનમાં કોઈક તર્ક થઈ આવે, ત્યારે જો તે વાર્તા જાણી ન હોય તો તેનું સમાધાન કેમ થાય ?" એમ પ્રશ્ન પૂછીને પછી પોતે જ બોલ્યા જે, "લ્યો, એનો ઉત્તર અમે જ કરીએ છીએ જે, **એક તો આપણો ઉદ્ધવ સંપ્રદાય છે, તેની રીત જાણી જોઈએ** તથા **બીજી ગુરુપરંપરા જાણી જોઈએ.** તે કેવી રીતે ? તો ઉદ્ધવ તે રામાનંદસ્વામીરૂપે હતા ને તે રામાનંદસ્વામી શ્રીરંગક્ષેત્રને વિશે સ્વપ્નમાં[1] સાક્ષાત્ રામાનુજાચાર્ય થકી વૈષ્ણવી દીક્ષાને પામ્યા. માટે રામાનંદસ્વામીના ગુરુ તે રામાનુજાચાર્ય છે ને તે રામાનંદસ્વામીના શિષ્ય અમે છીએ. એવી રીતે ગુરુપરંપરા જાણવી. અને અમે અમારા ધર્મકુળનું સ્થાપન કર્યું છે તેની રીત જાણવી. અને **ત્રીજા અમારા સંપ્રદાયમાં અતિ પ્રમાણરૂપ જે શાસ્ત્ર છે તેને જાણવાં.** તે શાસ્ત્રનાં નામ : ૧.'વેદ', ૨.'વ્યાસસૂત્ર', ૩.'શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણ', ૪.મહાભારતને વિશે 'વિષ્ણુસહસ્રનામ', ૫.'ભગવદ્ગીતા', ૬.'વિદુરનીતિ', ૭.સ્કંદપુરાણના વિષ્ણુખંડ માંહિલું 'વાસુદેવમાહાત્મ્ય' અને ૮.'યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ.' -- એ જે આઠ શાસ્ત્ર તેને જાણવાં. અને **ચોથા સર્વે સત્સંગીના જે જે નિયમ છે તેને જાણવા.** અને **પાંચમા આપણા ઈષ્ટદેવ જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેને જાણવા.**

અને સ્થાનક, સેવક ને કાર્ય તેને ભેદે કરીને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિઓનું બહુપણું[2] છે તેને જાણવું; અને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં જે પરોક્ષરૂપ ને પ્રત્યક્ષરૂપ તેને જાણવાં. તેમાં પરોક્ષરૂપ તે કેવી રીતે ? તો માયાના તમ[3] થકી પર એવો જે ગોલોક તેને મધ્યે જે અક્ષરધામ તેને વિશે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રહ્યા છે; તે દ્વિભુજ છે ને કોટિ કોટિ સૂર્ય સરખા પ્રકાશમાન છે ને શ્યામસુંદર છે, ને રાધિકાજી ને લક્ષ્મીજીએ સહિત છે ને નંદ, સુનંદ ને શ્રીદામાદિક જે પાર્ષદ તેમણે સેવ્યા છે, ને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની જે

૧.યોગનિદ્રામાં ૨.અનેક પ્રકાર ૩.અંધકાર

ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ ને પ્રલય તેના કર્તા છે ને મહારાજાધિરાજપણે વિરાજમાન છે. અને એવા જે એ ભગવાન તે ચતુર્ભુજરૂપને ધારે છે, અષ્ટભુજરૂપને ધારે છે ને સહસ્રભુજરૂપને પણ ધારે છે; ને વાસુદેવ, સંકર્ષણ, અનિરુદ્ધ, ને પ્રદ્યુમ્ન એ જે ચતુર્વ્યૂહ ને કેશવાદિક જે ચોવીસ વ્યૂહ એ સર્વે રૂપને ધારે છે; તથા વરાહ, નૃસિંહ, વામન, કપિલ, હયગ્રીવ એ આદિક જે અનેક અવતાર તેને ધારે છે; ને પોતે તો સદા દ્વિભુજ છે. અને 'ઉપનિષદ્' તથા 'સાંખ્યશાસ્ત્ર' ને 'યોગશાસ્ત્ર' તથા 'પંચરાત્ર' એમને વિશે એ જ સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. એવી રીતે પરોક્ષપણે ભગવાનનું સ્વરૂપ કહ્યું.[1]

અને સર્વે જે આચાર્ય થયા છે તેમાં વ્યાસજી મોટા આચાર્ય છે ને તે વ્યાસજી જેવા તો શંકરાચાર્ય ન કહેવાય, રામાનુજાચાર્ય ન કહેવાય, મધ્વાચાર્ય ન કહેવાય, નિમ્બાર્ક ન કહેવાય, વિષ્ણુસ્વામી ન કહેવાય, વલ્લભાચાર્ય ન કહેવાય; કેમ જે, એ આચાર્ય જો વ્યાસજીના વચનને અનુસરે તો એ આચાર્યના વચનનું લોકમાં પ્રમાણ થાય, નહિ તો ન થાય. અને વ્યાસજીને તો બીજા કોઈની અપેક્ષા નથી; કેમ જે, વ્યાસજી તો વેદના આચાર્ય છે ને પોતે ભગવાન છે. માટે આપણે તો વ્યાસજીના વચનને જ અનુસરવું. અને તે જે વ્યાસજી તેણે જીવના કલ્યાણને અર્થે વેદનો [2] વિભાગ કર્યો ને સત્તર પુરાણ કર્યાં ને 'મહાભારત' કર્યું, તોપણ તે વ્યાસજીના મનમાં એમ થયું જે, 'જીવના કલ્યાણનો ઉપાય જેમ છે તેમ યથાર્થ ન કહેવાયો.' ને તેણે કરીને પોતાના મનમાં સંતોષ ન થયો. તે પછી સમગ્ર 'વેદ', 'પુરાણ', 'ઈતિહાસ', 'પંચરાત્ર', 'યોગશાસ્ત્ર', 'સાંખ્યશાસ્ત્ર' તેનું સાર એવું જે 'શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણ' તેને વ્યાસજી કરતા હવા. તે ભાગવતને વિશે સર્વ અવતાર કરતાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જ અધિકપણે કહ્યા છે ને સર્વ અવતારના ધરનારા જે છે તે જ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે. અને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવ પ્રત્યે ગુણવિભાગના અધ્યાયમાં[3] કહ્યું છે જે, 'હું

૧.ભગવાનનું પ્રત્યક્ષરૂપ તો આ વાત કરી રહ્યા છે તે શ્રીહરિ પોતે જ છે પણ પરોક્ષભાવમાં તેની સ્પષ્ટતા કરી નથી. ૨.ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એમ ચાર રૂપે ૩.ભાગવત: ૧૧/૨૫/૩૪-૩૬

નિર્ગુણ છું ને મારા સંબંધને જે પામે છે તે પણ નિર્ગુણ થાય છે.' માટે કામભાવ, દ્વેષભાવ, ભયભાવ, સંબંધભાવ, સ્નેહભાવ – એમાંથી જે જે ભાવે કરીને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને જે જીવ આશર્યા તે નિર્ગુણ થઈ ગયા. માટે એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે નિર્ગુણ છે. એવી રીતે વ્યાસજીએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને કહ્યા છે. અને તે વ્યાસજીએ એમ સિદ્ધાંત કર્યો છે જે, 'સર્વ અવતારના ધરતલ જે પરમેશ્વર તે જ સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે ને બીજા જે અવતાર તે એના છે.' અને જો એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નિર્ગુણ નહિ કહે ને શુદ્ધ સત્ત્વાત્મક[1] કહેશે, તો તેને ભાગવતના પૂર્વાપર સંબંધની ખબર જ નથી ને તેને વિશે મોટો બાધ આવશે. કેમ જે, ગોપીઓએ શ્રીકૃષ્ણને ભગવાન ન જાણ્યા ને કામભાવે કરીને એ જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ભજ્યા, તેણે કરીને તે ગોપીઓ નિર્ગુણ થઈ ગઈ; ત્યારે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને શુદ્ધ સત્ત્વાત્મક કેમ કહેવાય ? માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો નિર્ગુણ જ છે. તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતે અર્જુન પ્રત્યે કહ્યું છે જે –

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ! ॥[2] (ગીતા-૪/૯)

અને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાના જન્મ સમયમાં વસુદેવ-દેવકીને પરમેશ્વરપણાની પ્રતીતિને અર્થે જે ચતુર્ભુજરૂપ દેખાડ્યું તથા બ્રહ્માને જે અનેક ચતુર્ભુજરૂપ દેખાડ્યાં તથા અક્રૂરને જે શેષશાયીરૂપ દેખાડ્યું તથા અર્જુનને વિશ્વરૂપ દેખાડ્યું, ઇત્યાદિક રૂપને ભેદે કરીને જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ઉપાસનાના ભેદ કહેવા તે તો યોગ્ય છે. પણ એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વ્રજને વિશે બાળમુકુંદ કહેવાયા, મોરલીમનોહર કહેવાયા, રાધાકૃષ્ણ કહેવાયા તથા વાછડાં ચાર્યાં, ગાયો ચારી, ગોવર્ધન પર્વત ધાર્યો, ગોપીઓ સાથે રાસક્રીડા કરી તથા મથુરાપુરીમાં આવીને કંસને માર્યો, યાદવને સુખિયા કર્યા તથા સાંદિપનિ બ્રાહ્મણને ઘેર વિદ્યા ભણ્યા

૧.શુદ્ધ સત્ત્વગુણમય મૂર્તિ ૨.હે અર્જુન ! જે પુરુષ મારાં જન્મ તથા કર્મને આ રીતે યથાર્થપણે દિવ્ય જાણે છે, તે પુરુષ દેહનો ત્યાગ કરીને ફરીથી જન્મને પામતો નથી, પરંતુ મને જ પામે છે.

તથા કુબ્જા સંગાથે વિહાર કર્યો તથા દ્વારકાપુરીમાં વસ્યા ને રુક્મિણી આદિક અષ્ટ પટરાણીઓને[1] પરણ્યા તથા સોળ હજાર સ્ત્રીઓને પરણ્યા તથા હસ્તિનાપુરમાં રહ્યા ને પાંડવની સર્વ કષ્ટ થકી રક્ષા કરી ને દ્રૌપદીની લાજ રાખી ને અર્જુનના સારથિ થયા ઇત્યાદિક સ્થાનકને ભેદે કરીને જે **શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની અનેક લીલા છે; તેણે કરીને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના દ્વિભુજ સ્વરૂપને વિશે ઉપાસનાના ભેદ ન કરવા અને જે કરશે તે વચનદ્રોહી-ગુરુદ્રોહી છે.** અને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં આચરણ જે ગોવાળિયાનું ઉચ્છિષ્ટ ખાધું તથા રાસરમણ કર્યું ઇત્યાદિક અનેક પ્રકારનાં છે, તે આચરણ પ્રમાણે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્તને આચરણ ન કરવું. અને એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને એકાદશ સ્કંધમાં તથા ભગવદ્‌ગીતામાં તથા વાસુદેવમાહાત્મ્યમાં જેમ સાધુનાં લક્ષણ કહ્યાં છે[2] તથા વર્ણાશ્રમના ધર્મ કહ્યા છે તથા પોતાની ભક્તિ કર્યાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તવું, પણ એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં આચરણ પ્રમાણે આચરણ ન કરવું. અને જે કરશે તે વિમુખ છે, અમારો સત્સંગી નથી.

અને આપણા ઇષ્ટદેવ એવા જે **એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, તેનાં આચરણ પ્રમાણે જેમ ન કરવું તેમ જ તમારો સર્વેનો આચાર્ય ને ગુરુ ને ઉપદેષ્ટા એવો જે હું, તે મારા દેહનાં જે આચરણ તે પ્રમાણે પણ તમારે ન કરવું.** અને અમારા સંપ્રદાયને વિશે જેમ જેના ધર્મ કહ્યા છે, તે જે અમારાં વચન તે પ્રમાણે તમારે સર્વેને રહેવું પણ અમારાં આચરણ પ્રમાણે ન રહેવું. આ જે અમે વાર્તા કરી તેને સર્વ પરમહંસ તથા સર્વ સત્સંગી શીખી લેજ્યો ને એ પ્રમાણે સમજીને એમ જ વર્તજો ને બીજા આગળ પણ એમ જ વાર્તા કરજો." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ ભોજન કરવા પધાર્યા. એ રીતની વાર્તાને સાંભળીને સર્વે સાધુ ને સત્સંગી તે એમ સમજતા હવા જે, **'એ પરોક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કહ્યા તે જ આ ભક્તિ-ધર્મના પુત્ર શ્રીજીમહારાજ છે પણ એ થકી પર કોઈ નથી અને એ જ આપણા ઇષ્ટદેવ છે ને ગુરુ પણ એ જ છે."** ॥ **ઇતિ વચનામૃત વડ.॥૧૮॥૨૧૮॥**

૧.રુક્મિણી, સત્યભામા, જાંબવતી, ભદ્રા, કાલિંદી, મિત્રવિંદા, લક્ષ્મણા, નાગ્નજિતી
૨.ભાગવત: ૧૧/૧૧/૨૯-૩૩; ગીતા: ૨/૫૫-૭૨, ૧૪/૨૪-૨૫; વા.મા.૨૦/૩૯, ૨૩/૩૨-૪૦

વચનામૃત-૧૯ : વિષ્ટાના કીડાનું

(તા.૮/૨/૧૮૨૬, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) આ જીવને જ્યારે ભરતખંડમાં મનુષ્યદેહ મળે છે, ત્યારે પૃથ્વી ઉપર ભગવાનના અવતાર કાં ભગવાનના સંત જરૂર વિચરતા હોય છે, તેને જે જીવ ઓળખે તે ભક્ત બને છે. (૨) ભક્ત બન્યા પછી કાકવિષ્ટા જેવા પંચવિષયમાં પ્રીતિ રાખવી જોઈએ નહીં. (૩) ભગવાનના ભક્તના સંકલ્પો સત્ય થાય છે, માટે ભગવાન સિવાયનું ઈચ્છે છે એ જ મોટો અવિવેક છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના મહા સુદિ ૨ બીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ સાંજને સમે શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં ઉગમણી કોરની રૂપચોકી ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી ઠાકોરજીની સંધ્યા આરતી થઈ રહી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો, ભગવાનની વાર્તા કરીએ છીએ જે, **આ જીવને જ્યારે ભરતખંડને વિશે મનુષ્યદેહ આવે છે ત્યારે ભગવાનના અવતાર કાં ભગવાનના સાધુ એ જરૂર પૃથ્વી ઉપર વિચરતા હોય; તેની જો એ જીવને ઓળખાણ થાય તો એ જીવ ભગવાનનો ભક્ત થાય છે. પછી એ ભગવાનનો ભક્ત થયો તેને ભગવાન વિના બીજા કોઈ પદાર્થને વિશે પ્રીતિ રાખવી ઘટે નહીં.** શા માટે જે, ભગવાનના ધામનું જે સુખ છે તેની આગળ માયિક પંચવિષયનું સુખ છે તે તો નરક જેવું છે. અને જે નરકના કીડા છે તે તો નરકને વિશે પરમ સુખ માને છે, પણ જે મનુષ્ય હોય તે તો તે નરકને પરમ દુઃખદાયી જાણે છે. તેમ જેને ભગવાનની ઓળખાણ થઈ તે તો ભગવાનનો પાર્ષદ થયો ને તેને ભગવાનનો પાર્ષદ મટીને વિષ્ટાના કીડાની પેઠે માયિક પંચવિષયના સુખને ઈચ્છવું નહીં.

અને જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે તો જે જે મનોરથને કરે તે સર્વે સત્ય થાય છે. માટે ભગવાન વિના બીજા પદાર્થને અણસમજણે કરીને જે ઈચ્છે છે એ જ એને મોટો અવિવેક છે. તે સારુ જે **ભગવાનનો ભક્ત**

હોય તેને તો ચૌદ લોકનાં જે ભોગ-સુખ છે તેને કાકવિષ્ટા તુલ્ય જાણ્યાં જોઈએ અને મન-કર્મ-વચને કરીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે જ દૃઢ પ્રીતિ કરી જોઈએ. અને એમ સમજ્યું જોઈએ જે, 'જે ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને જો કદાચિત્ ભગવાન વિના બીજી વાસના રહી ગઈ હોય, તો તે પણ ઈન્દ્રપદવીને પામે કાં બ્રહ્મલોકને પામે, પણ પ્રાકૃત જીવની પેઠે નરક-ચોરાશીમાં તો જાય જ નહિ; ત્યારે જે યથાર્થ ભગવાનનો ભક્ત હોય તેનો જે મહિમા ને તેનું જે સુખ તે તો વર્ણવ્યામાં જ કેમ આવે ?' માટે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનમાં જ દૃઢ પ્રીતિ રાખવી."

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૧૯॥૨૧૯॥

વચનામૃત-૨૦ : જનક રાજા જેવી સમજણનું – નિર્વિકારી રહ્યાનું

(તા.૧૦/૨/૧૮૨૬, શુક્રવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જનક રાજાની જેમ જેને અંતરમાં આત્મા-પરમાત્મા સંબંધી સમજણની દૃઢતા થઈ ગઈ હોય તેને કામાદિકનું બીજ નાશ થઈ જાય છે. (૨) ગૃહસ્થ હોય કે ત્યાગી હોય પરંતુ જેની સમજણ મોટી તે જ સૌથી મોટો છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના મહા સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીવરતાલ મધ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના દરબારમાં લીંબડાના વૃક્ષની હેઠે વેદી ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે ચમેલીનાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને મસ્તક ઉપર રાતા અતલસનું છત્ર વિરાજમાન હતું અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "રજોગુણમાંથી કામની ઉત્પત્તિ થાય છે અને તમોગુણમાંથી ક્રોધ ને લોભની ઉત્પત્તિ થાય છે; માટે કામાદિકનું બીજ ન રહે એવું એક સાધન કયું છે ?" પછી શુકમુનિએ કહ્યું જે, "જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ને જ્યારે આત્મદર્શન થાય ત્યારે જ એનાં હૃદયમાંથી કામાદિકનું બીજ બળી જાય." પછી શ્રીજીમહારાજે આશંકા કરી જે, "શિવ, બ્રહ્મા, શૃંગી ઋષિ, પરાશર, નારદ એમને શું નિર્વિકલ્પ સમાધિ

નહોતી જે કામે કરીને એ સર્વે વિક્ષેપને પામ્યા ? માટે એ સર્વે નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા જ હતા, તોપણ ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ અનુલોમ[1] થઈ ત્યારે કામાદિકે કરીને વિક્ષેપને પામ્યા. માટે તમે કહ્યું એવી રીતે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન થયો. અને જેમ જ્ઞાની નિર્વિકલ્પ સમાધિને વિશે જાય ત્યારે નિર્વિકાર રહે છે, તેમ જ અજ્ઞાની સુષુપ્તિને વિશે નિર્વિકાર રહે છે. અને જ્યારે ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ અનુલોમ થાય છે ત્યારે તો જ્ઞાની ને અજ્ઞાની બેય કામાદિકે કરીને વિક્ષેપને પામે છે; એમાં તો જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનો કાંઈ વિશેષ[2] જણાતો નથી. માટે હવે બીજા પરમહંસ ઉત્તર કરો." પછી તો ગોપાળાનંદસ્વામી, દેવાનંદસ્વામી, નિત્યાનંદસ્વામી, મુક્તાનંદસ્વામી એ સર્વે મળીને જેવો જેને ભાસ્યો તેવો તેણે ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું કોઈથી સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ જનક વિદેહી હતા તે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં હતા તોપણ નિર્વિકાર હતા. અને જ્યારે જનકની સભામાં સુલભા નામે સંન્યાસિની આવી, ત્યારે જનકરાજા સુલભા પ્રત્યે બોલ્યા જે, 'તું મારા ચિત્તને મોહ પમાડ્યાનું કરે છે પણ મારા ગુરુ જે પંચશિખ ઋષિ તેની કૃપા થકી હું સાંખ્ય ને યોગ એ બે મતને અનુસર્યો છું. માટે મારા અર્ધા શરીરને ચંદન ચર્ચે અને અર્ધું શરીર તરવારે કરીને કાપે એ બેય મારે બરોબર છે અને આ મારી મિથિલાપુરી બળી જાય તોપણ મારું કાંઈ બળતું નથી. એમ હું પ્રવૃત્તિમાં રહ્યો થકો અસંગી ને નિર્વિકાર છું.' એવી રીતે રાજા જનકે સુલભા પ્રત્યે કહ્યું. અને શુકદેવજીના પણ રાજા જનક ગુરુ કહેવાયા. માટે એ પ્રશ્નનો એ જ ઉત્તર છે જે, **'ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ અનુલોમપણે[1] વર્તતી હોય અને પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં રહ્યો હોય તોપણ જો રાજા જનકની પેઠે જેના હૃદયમાં સમજણની દૃઢતા થઈ હોય, તો તે કોઈ રીતે વિકારને પામે નહીં.'**

અને જેને જેવું જાણ્યું જોઈએ તેવું યથાર્થ જાણ્યું હોય જે, આ તે સાર છે ને આ તે અસાર છે. પછી **એક ભગવાનની મૂર્તિ વિના જેટલા માયિક આકાર છે તે સર્વે અતિશય દુઃખદાયક છે ને નાશવંત છે એમ જાણે અને**

૧.માયાજન્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત; બાહ્યદૃષ્ટિવાળી ૨.વિશેષતા; તફાવત

પોતાને દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે થકી નોખો આત્મારૂપે જાણે. પછી એને એવું કોઈ પદાર્થ નથી જે, 'મોહ પમાડવાને અર્થે સમર્થ થાય'; કેમ જે, એ તો સર્વે માયિક આકારને તુચ્છ કરી જાણે છે.

અને એવી રીતે જેના અંતરમાં સમજણની ઘેડ્ય બેઠી હોય ને તેની ઈન્દ્રિયો પ્રવૃત્તિમાર્ગને વિશે સર્વે અનુલોમપણે વર્તતી હોય તોપણ તે કામાદિકે કરીને ક્ષોભને ન પામે. એવો જે હરિભક્ત હોય તે ત્યાગી હોય અથવા ગૃહસ્થ હોય પણ તેના હૃદયમાંથી કામાદિકનું બીજ નાશ પામી જાય છે અને એવો જે હોય તે જ સર્વે હરિભક્તમાં શ્રેષ્ઠ વૈષ્ણવ છે. માટે **ગૃહી-ત્યાગીનો કાંઈ મેળ નથી, જેની સમજણ મોટી તેને જ સૌથી મોટો હરિભક્ત જાણવો.** અને શિવ-બ્રહ્માદિકને વિશે જે ખોટ્ય કહેવાય છે તેનું તો એમ છે જે, કેટલાકને વિશે તો આવી રીતની સમજણની કસર છે ને કેટલાકને વિશે તો આવી સમજણ હોય તોપણ ભૂંડા દેશ, કાળ, સંગ, ક્રિયાદિકને યોગે કરીને તેમને કામાદિક વિકારરૂપ ખોટ્ય કહેવાણી છે. માટે **આવી સમજણ હોય તોપણ કોઈ પ્રકારે કુસંગ તો કરવો જ નહિ, એ સિદ્ધાંત વાર્તા છે."**

॥ ઈતિ વચનામૃત વડ.॥૨૦॥૨૨૦॥

॥ શ્રીવડતાલ પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

શ્રીઅમદાવાદનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : ચમત્કારી ધ્યાનનું

(તા.૪/૩/૧૮૨૬, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પ્રથમ સૂર્ય-ચંદ્રની નેત્રમાં ધારણા કર્યા પછી શ્રીહરિનું ધ્યાન કરવાની એક રીત બતાવી છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના મહા વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીઅમદાવાદ મધ્યે શ્રીનરનારાયણના મંદિરમાં આથમણી કોરે મુખારવિંદ કરીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને કાનની ઉપર ગુલાબનાં પુષ્પના ગુચ્છ વિરાજમાન હતા ને પાઘને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સભામાં શ્રીજીમહારાજ અંતર સામી દૃષ્ટિ કરીને વિરાજમાન હતા. પછી નેત્રકમળને ઉઘાડીને સર્વ સામું જોયું, પછી એમ બોલ્યા જે, "અમારે એક ધ્યાનના અંગની વાર્તા કરવી છે. તે વાર્તા મોક્ષધર્મને વિશે પણ કહી છે. અને જે મોટા મોટા એ ધ્યાને કરીને સિદ્ધદશાને પામ્યા છે તે પણ અમે ઘણાક દીઠા છે ને અમારા પણ અનુભવમાં એમ વર્તે છે જે, અનંત પ્રકારનાં ધ્યાન છે, પણ જે આ વાત કહેવી છે તેની બરોબર બીજું કોઈ ધ્યાન થાય નહીં. જેમ કોઈ ચમત્કારી મંત્ર હોય અથવા ચમત્કારી ઔષધિ હોય તેમાં સ્વાભાવિક જ ચમત્કાર રહ્યો છે, તેમ જે આ ધ્યાન અમારે કહેવું છે તે ધ્યાનમાં પણ એવો સ્વાભાવિક ચમત્કાર છે જે, તત્કાળ સિદ્ધદશાને પામી જાય.

હવે તે વાર્તા કરીએ છીએ; એ જે ધ્યાનનો કરનારો છે તેને જમણા નેત્રમાં સૂર્યનું ધ્યાન કરવું ને ડાબા નેત્રમાં ચંદ્રનું ધ્યાન કરવું. એવી રીતે ધ્યાન કરતાં કરતાં સૂર્ય ને ચંદ્રમા જેવા આકાશમાં છે તેવા ને તેવા જ નેત્રમાં દેખાવા માંડે ત્યારે જમણું નેત્ર છે તે તપવા માંડે ને ડાબું નેત્ર છે તે ઠરવા માંડે, ત્યારે સૂર્યની ધારણા ડાબા નેત્રમાં કરવી ને ચંદ્રની ધારણા

જમણા નેત્રમાં કરવી. એવી રીતે ધારણા કરીને પછી સૂર્યને ને ચંદ્રને અંતર્દષ્ટિ કરીને હૃદાકાશમાં જોયા કરવા અને જોનારો જે પોતાનો જીવ તેના રૂપને પણ દેખવું અને દેખનારો જે જીવાત્મા તેને વિશે પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું. પછી તેનું જે વાસનાલિંગ દેહ છે, તે જેમ રેંટનો ફાળકો ફરે તેમ આકાશને વિશે ફરતું જણાય. પછી એવી રીતે ધ્યાન કરતાં થકાં ભગવાનનું જે વિશ્વરૂપ છે તેનું દર્શન તેને થાય છે ને તે રૂપને વિશે ચૌદે લોકની રચના છે તે દેખાઈ આવે છે. અને તે સ્વરૂપ અતિશય મોટું પણ નથી દેખાતું. જેમ વટપત્રશાયી ભગવાન એક વડના પત્રમાં નાના બાળક થઈને પોઢ્યા હતા અને તે જ ભગવાનના ઉદરને વિશે માર્કંડેય ઋષિએ સમગ્ર બ્રહ્માંડ દીઠું. **એવી રીતે ભગવાનનું ધ્યાન કરતાં થકાં જેટલાં કાંઈ શાસ્ત્રમાં પદાર્થ[1] કહ્યા છે, તે સર્વે એની દષ્ટિમાં આવે છે; ત્યારે એના જીવાત્માને વિશે જે કાંઈક નાસ્તિકભાગ[2] રહ્યો હોય તે મટી જાય છે** અને તેનો જીવ અતિ બળિયો થાય છે અને જે જે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે સર્વે સત્ય છે એવી એને દઢ પ્રતીતિ આવે છે અને અણિમાદિક અષ્ટ સિદ્ધિઓ તે પણ એ ધ્યાનના કરનારાને આવીને હાજર થાય છે. અને જ્યાં લગણ સૂર્યની ને ચંદ્રની કિરણ પહોંચતી હોય ત્યાં લગી તેની દૃષ્ટિ પહોંચે એવી અનંત સિદ્ધિઓ પ્રકટે છે, પણ પરમેશ્વરનો ભક્ત છે માટે કોઈ સિદ્ધિઓને ગ્રહણ કરતો નથી, કેવળ પરમેશ્વરનું જ ધ્યાન કરે છે; ત્યારે એ ધ્યાનનો કરનારો નારદ-સનકાદિક-શુકજીના સરખી સિદ્ધદશાને પામે છે. માટે અનંત પ્રકારનાં ધ્યાન છે પણ તત્કાળ સિદ્ધદશાને પમાડે એવું તો એ જ ધ્યાન છે."

એટલી વાર્તા કરી રહ્યા ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એવું ધ્યાન તે અષ્ટાંગ યોગને માર્ગે કરીને પ્રાણાયામ કરતો હોય તેને જ સિદ્ધ થાય છે કે બીજાને પણ થાય છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "પ્રાણાયામવાળાનો કાંઈ મેળ નથી, એ તો જો એવા ધ્યાનનો અભ્યાસ કરે ને તે પરમેશ્વરનો એકાંતિક ભક્ત હોય તો તેને જ એ ધ્યાન સિદ્ધ

૧.ચૌદ લોક, દેવો, ઈશ્વરો અને અન્ય ધામો વગેરે ૨.સંશયભાવ

થાય છે, પણ બીજા જીવ થકી તો એ માર્ગને વિશે ચલાતું જ નથી. માટે એ ધ્યાનના જે અધિકારી છે તેને તો કહ્યું એવું જે એ ધ્યાન તે થકી બીજો તત્કાળ સિદ્ધ થયાનો ઉપાય નથી." **॥ ઈતિ વચનામૃત અમ.॥૧॥૨૨૧॥**

વચનામૃત-૨ : નાહી-ધોઈને પૂજા કર્યાનું

(તા.૨૦/૩/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ત્રણ દેહ, ત્રણ અવસ્થારૂપી ઉપાધિનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મરૂપ થઈ ભક્તિ કરે તે જ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે. (૨) જ્ઞાનપ્રલય વડે જેણે પિંડ-બ્રહ્માંડરૂપ ઉપાધિ ખોટી કરી છે તેને પછી ક્યારેય તે વળગતી નથી; એ ભગવાન જેવો સ્વતંત્ર મુક્ત થાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૨ના ફાગણ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીઅમદાવાદ મધ્યે શ્રીનરનારાયણના મંદિર આગળ વેદિને વિશે પાટ ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો ને ધોળી ચાદર ઓઢી હતી ને મસ્તકને વિશે ગુલાબી રંગનો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને તે પાઘને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના તોરા ઝૂકી રહ્યા હતા ને કાનને ઉપર ગુલાબનાં બે ગુચ્છ ખોસ્યા હતા ને કંઠને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને બે ભુજને વિશે ગુલાબના બાજુબંધ બાંધ્યા હતા ને બે હાથને વિશે ગુલાબનાં પુષ્પના ગજરા પહેર્યા હતા. એવી રીતે સર્વે અંગમાં ગુલાબનાં પુષ્પે ગરકાવ થયા હતા. અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વે પરમહંસ પ્રત્યે બોલ્યા જે, એક પ્રશ્ન પૂછું છું જે, "એક પરમેશ્વરનો ભક્ત છે તે તો જાગ્રત, સ્વપ્ન ને સુષુપ્તિ તે થકી પર વર્તે છે ને મલિન રજ, તમ ને મલિન સત્ત્વ તેનો[1] ત્યાગ કરીને શુદ્ધ સત્ત્વમય[2] વર્તે છે ને એવો થકો પરમેશ્વરને ભજે છે. અને બીજો જે ભક્ત છે તે તો ત્રિગુણાત્મક[3] વર્તે છે ને પરમેશ્વરને વિશે તો અતિશય પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે છે. એ બે ભક્તમાં કયો ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી સંતમંડળે તો એમ કહ્યું જે, "ભગવાનને વિશે પ્રીતિવાળો શ્રેષ્ઠ છે."

૧.પરસ્પર ભળી ગયેલા ત્રણ ગુણજન્ય ખરાબ ભાવનાનો ૨.બ્રહ્મરૂપે રહેવામાં ઉપયોગી વિચારમય ૩.ત્રણ ગુણના કાર્યભૂત ત્રણ દેહ સાથે એકમેક થઈને

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એક તો નાહી-ધોઈને પવિત્ર થઈને ભગવાનની પૂજા કરે છે અને એક તો મળ-મૂત્રનો ભર્યો થકો ભગવાનની પૂજા કરે છે, એ બેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" ત્યારે મુનિમંડળે કહ્યું જે, "પવિત્ર થઈને ભગવાનની પૂજા કરે તે શ્રેષ્ઠ છે."

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે માયિક ઉપાધિને[1] તજીને ભગવાનને ભજે છે તેને તો તમે ન્યૂન કહો છો ને જે માયિક ઉપાધિએ સહિત થકો પરમેશ્વરને વિશે પ્રીતિવાન છે તેને શ્રેષ્ઠ કહો છો; તે એ કેવી રીતે શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી એ પ્રશ્નનું કોઈથી સમાધાન ન થયું. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ગીતામાં ચાર પ્રકારના ભક્ત કહ્યા છે, તેમાં જ્ઞાનીને જ ભગવાને પોતાનો આત્મા કહ્યો છે. માટે **જે માયિક ઉપાધિને તજીને બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનને ભજે તે જ ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે.** શા માટે જે, નિત્ય પ્રલય જે સુષુપ્તિ ને નિમિત્ત પ્રલય જે બ્રહ્માની સુષુપ્તિ ને પ્રાકૃત પ્રલય જે પ્રકૃતિનું કાર્ય સર્વે પ્રકૃતિને વિશે લીન થઈ જાય અને આત્યંતિક પ્રલય જે જ્ઞાનપ્રલય તેમાં તો પ્રકૃતિ પર્યંત સર્વે બ્રહ્મના પ્રકાશને વિશે લીન થઈ જાય છે. અને નિત્ય પ્રલયમાં જીવની ઉપાધિ લીન થઈ જાય છે ને નિમિત્ત પ્રલયમાં ઈશ્વરની[2] ઉપાધિ લીન થઈ જાય છે અને પ્રાકૃત પ્રલયમાં પુરુષની[3] ઉપાધિ સર્વે લીન થઈ જાય છે, પણ જ્યારે સૃષ્ટિ સૃજાય છે ત્યારે એ ત્રણેને પોતપોતાની ઉપાધિ[4] વળગે છે. અને **આત્યંતિક પ્રલય જે જ્ઞાનપ્રલય[5] તેણે કરીને જેણે માયિક ઉપાધિનો ત્યાગ કર્યો તેને તો પાછી કોઈ કાળે માયિક ઉપાધિ વળગતી નથી.** અને એ જો કોઈક કાળે દેહ ધરે તો જેમ ભગવાન સ્વતંત્ર થકા દેહ ધરે છે તેમ તે પણ સ્વતંત્ર થકો દેહ ધરે છે પણ કાળ, કર્મ ને માયા તેને આધીન થકો દેહને નથી ધરતો. માટે **બ્રહ્મરૂપ થઈને જે પરમેશ્વરને ભજે તે જ શ્રેષ્ઠ છે.** અને આ વાર્તા છે તે જે પરમેશ્વરનો અનન્ય ભક્ત છે અને એકાંતિક ભક્તનાં લક્ષણે યુક્ત છે તેને જ સમજાય છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત અમ.॥૨॥૨૨૨॥**

૧.ત્રણ દેહમાં રહેલ હુંપણારૂપી અને જગતમાં રહેલ મારાપણારૂપી મેલને ૨.બ્રહ્માદિક સમર્થ દેવો તથા વૈરાજપુરુષની ૩.પ્રધાનપુરુષની ૪.કાળ-કર્માદિકનું આધીનપણું તથા કાર્યભાર ૫.શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપે રહી પરબ્રહ્મના સાક્ષાત્ અનુભવરૂપ મુક્તિ અવસ્થા

વચનામૃત-૩ : વડવાઈનું – ઉપશમનું

(તા.૨૫/૩/૧૮૨૬, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) પંચવિષયનું ચિંતવન જ જીવને જન્મ-મરણનો હેતુ છે. (૨) જો ઉપશમ સ્થિતિ કેળવે તો જ વિષયનું ચિંતવન જન્મ-મરણનો હેતુ ન થાય. (૩) ઉપશમ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાય : ધ્યાન, મહિમા, સેવા અને દર્શનાદિકમાં વેગવાન શ્રદ્ધા છે. (૪) જેવો નિર્માની સેવક ઉપર રાજીપો થાય છે તેવો માની ઉપર થતો નથી. (૫) જેને મોક્ષનો ખરો ખપ હોય તેને રાજીપો લેતા આવડે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના ફાગણ વદિ ૨ દ્વિતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીઅમદાવાદ મધ્યે શ્રીનરનારાયણના મંદિરને સન્મુખ ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને તે ઉપર વિરાજમાન હતા ને મસ્તક ઉપર ગુલાબી રંગની પાઘ વિરાજમાન હતી ને તે પાઘને વિશે ગુલાબના ને ચમેલીના હાર વિરાજમાન હતા તથા પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સમગ્ર મુનિમંડળ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જીવમાત્ર છે તે પંચવિષયને આધારે જીવે છે. તે કાં તો બાહ્ય પંચવિષયને ભોગવતો હોય; અને જ્યારે બાહ્ય પંચવિષયનો યોગ ન હોય ત્યારે અંતઃકરણમાં પંચવિષયનું ચિંતવન કર્યા કરે, પણ એ જીવ વિષયના ચિંતવન વિના ને વિષયને ભોગવ્યા વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહી શકતો નથી. અને જેમ વડનું વૃક્ષ છે તેનાં જે મૂળ તે જ વડને લીલો રાખે છે; અને બીજાં સર્વે મૂળ ઊખડી ગયાં હોય ને જો એક વડવાઈ પૃથ્વીમાં ચોંટી રહી હોય તોપણ એ વડનું વૃક્ષ લીલું રહે છે. તેમ **ઉપર થકી કદાચિત્ પંચવિષયનો ત્યાગ કર્યો છે પણ અંતરમાં વિષયનું ચિંતવન થાય છે એ જ એને જન્મ-મરણનો હેતુ છે.** એવા જે પંચવિષય તે પરમેશ્વરના ભક્તને કેવી રીતે જન્મ-મરણના હેતુ નથી ? એ પ્રશ્ન છે.” પછી એનો ઉત્તર જેમ સમજાયો તેમ મુક્તાનંદસ્વામીએ કર્યો પણ યથાર્થ સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “લ્યો એ પ્રશ્નનો ઉત્તર અમે કરીએ જે, **માયામય એવાં જે ત્રણ શરીર તેની ભાવનાએ રહિત કેવળ આત્મસત્તારૂપે રહીને જે**

ભક્ત પરમેશ્વરની મૂર્તિનું ચિંતવન કરતો હોય, તેને ભગવાનના ચિંતવનને બળે કરીને જ્યારે ઉપશમ અવસ્થા[1] વર્તે ત્યારે એ ભક્તને ઉપશમને બળે કરીને પંચવિષય જન્મ-મરણના હેતુ ન થાય. જેમ મહી જેવી કે સાબરમતી જેવી નદી બે કાંઠામાં વહેતી હોય ત્યારે હાથી, ઘોડા, વૃક્ષ સર્વે તણાઈ જાય પણ કોઈ ઠરી શકે નહિ; તેમ ઉપશમવાળાને પણ ગમે તેવા રમણીય ભોગ ઇન્દ્રિયોને ગોચર થયા હોય પણ જ્યારે અંતરસન્મુખ દૃષ્ટિ કરે ત્યારે જેવા પૂર્વજન્મને વિશે દેખ્યા હોય ને તે આ જન્મમાં વીસરી જાય છે, તેવી તેની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે. એવી રીતે જે ભક્તને વર્તતું હોય તે ઉપશમ કહેવાય. તે ઉપશમનો મહિમા અતિ મોટો છે.

અને જે આ સંસારને વિશે અજ્ઞાની સ્ત્રી-પુરુષ હોય ને તેને પરણાવ્યાં મોર અતિશય પ્રીતિ વર્તતી હોય. ને પછી તેને પરણાવીને ત્રણ રાત ને ત્રણ દિવસ સુધી ઉજાગરો ને પંથ[2] કરાવ્યો હોય, ને પછી એ બેને ભેળાં કર્યાં હોય તો નિદ્રાને માર્યે એકબીજાંનાં રૂપનું કે સ્પર્શનું સુખ ભોગવવાને સમર્થ થાય નહિ; અને એકબીજાને આલિંગન કરી રહ્યાં હોય તોપણ જેમ કાષ્ટને સામસામાં બાંધી મૂક્યાં હોય તેમ સૂતાં હોય પણ પંચવિષયમાં એકે સુખ આવે નહીં. એ જો અજ્ઞાનકાળે સુષુપ્તિમાં ઉપશમને પામ્યાં છે તોપણ કોઈ જાતની વિષયની ખબર રહેતી નથી; તો જે જ્ઞાની છે ને પરમેશ્વરના સ્વરૂપને ધ્યાને કરીને ઉપશમદશાને પામ્યો છે તેને પંચવિષય કેમ બાધ[3] કરે ? ન જ કરે. માટે જે ઉપશમદશાને પામ્યો તેને પંચવિષય જન્મ-મરણના હેતુ થતા નથી."

પછી નિત્યાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ઉપશમદશા પામ્યાનો તમે કહ્યો જે આત્મારૂપે થઈને ભગવાનના ધ્યાન કરવારૂપ ઉપાય તે તો અતિ કઠણ છે; માટે એ વિના બીજો એનો સુગમ ઉપાય હોય તે કહો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"એક તો ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજતો હોય; અને બીજું ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની સેવા-ચાકરી, દર્શન કરવું**

૧.શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈ, તેમાં રહેલા શ્રીહરિના સ્વરૂપમાં પોતાની તમામ વૃત્તિઓનું પ્રતિલોમપણે સંપૂર્ણ સ્થિર થવારૂપ સ્થિતિ ૨.મુસાફરી ૩.વિઘ્ન; આવરણ

તેમાં અતિશય વેગવાન શ્રદ્ધા વર્તતી હોય; એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેને એ ઉપશમદશા આવે છે. પણ અમને એમ ભાસે છે જે, **'જે સેવક માની હશે તે તો કોઈને નહિ ગમતો હોય.'** અને માની સેવક પાસે જે ટેલ-ચાકરી કરાવવી, તે તો જેમ કાળ પડે ત્યારે મોટા માણસ પણ કોદરા ખાઈને જીવે, તેમ માની સેવકની પાસે સેવા-ચાકરી કરાવવી તે પણ એવી છે. અને **ધણીનો રાજીપો તો જેવો નિર્માની સેવક ઉપર હોય એવો માની ઉપર ન હોય. માટે ધણીનું ગમતું કરે તે જ સેવક સાચો."**

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "જેને વિવેક ને સમજણ ન હોય તે ધણીને કેમ રાજી કરે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મૂળજી બ્રહ્મચારી ને રતનજી એ અતિશય ક્યાં ડાહ્યા છે ? પણ કલ્યાણનો ખપ અતિશય છે; માટે ભગવાન જેમ રાજી થાય તેમ એમને કરતાં આવડે છે ખરું. અને વળી આ સમયમાં તો અયોધ્યાવાસી બાઈ-ભાઈ સર્વે જેવાં અમારા ગમતામાં વર્તે છે, તેવા તો પરમહંસ તથા સાંખ્યયોગી ને કર્મયોગી સત્સંગી તે પણ અમારા ગમતામાં નથી વર્તતા. કેમ જે, અયોધ્યાવાસીએ તો અતિશય જ સત્સંગપરાયણ પોતાનું જીવિતવ્ય કર્યું છે; માટે અયોધ્યાવાસીની પેઠે ભગવાનને રાજી કરતાં કોઈને આવડતું નથી. અને એ અયોધ્યાવાસી તો બહુ વિશ્વાસી છે; માટે કોઈક કપટી હશે તો એમને છેતરી જશે. તે સારુ એમને કોઈક કાર્યનો આદર કરવો હોય ત્યારે મોટેરા પરમહંસ તથા મોટેરા સત્સંગી ગૃહસ્થ તેમને પૂછીને તે કામ કરવા દેવું, પણ કોઈક એક જણાને કહ્યે કરવા દેવું નહીં. એવી રીતે ત્યાગી તથા ગૃહસ્થ સત્સંગીને અયોધ્યાવાસીની ખબર રાખવી, એમ અમારી આજ્ઞા છે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત અમ.॥૩॥૨૨૩॥**

॥ શ્રીઅમદાવાદ પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

શ્રીગઢડા અંત્ય પ્રકરણનાં વચનામૃત

વચનામૃત-૧ : જ્ઞાન તથા હેતના અંગનું

(તા.૧/૬/૧૮૨૬, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તોય પણ જો દૃઢ વૈરાગ્ય અને આત્મનિષ્ઠા હોય તો ભગવાનની ભક્તિમાં કોઈ વિઘ્ન ન થાય. (૨) જેને જ્ઞાનનું અંગ હોય તે ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજે અને ભગવાનને અંતર્યામી જાણી ક્યારેય ધોખો કરે નહીં. (૩) જેને શ્રીહરિ તથા તેમના સંતો-ભક્તો સાથે સાચું હેત હોય તેને તેમની ઉપર ક્યારેય ક્રોધ, ઈર્ષ્યા કે અવગુણ આવે જ નહીં. (૪) શિક્ષાપત્રીનો નિત્ય પાઠ કરવાની મહારાજે આજ્ઞા કરી છે.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના વૈશાખ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના ફળિયાની માંહિલી કોરે આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઊંચી ઓસરીએ ગાદીતકિયે યુક્ત જે સુંદર રંગિત ઢોલિયો તે ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને મસ્તકને વિશે જે મોટી શ્વેત પાઘ તેમાં સુંદર મોગરાનાં પુષ્પનો તોરો વિરાજમાન હતો અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો હાર વિરાજમાન હતો અને બે હાથને વિશે તે પુષ્પના ગજરા વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસને પૂછ્યું જે, "પરમેશ્વરના ભક્તને ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તોય પણ ભગવાનની ભક્તિમાં વિઘ્ન થાય નહિ એવી શી સમજણ છે ?" પછી પરમહંસને જેવું સમજાયું તેવું કહ્યું પણ યથાર્થ ઉત્તર થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનને ભજે તેને એક તો દૃઢ વૈરાગ્ય જોઈએ અને બીજી આત્મનિષ્ઠા જોઈએ. તેમાં જો વૈરાગ્ય ન હોય તો જ્યારે મનગમતું પદાર્થ મળે ત્યારે જેમ ભગવાનમાં પ્રીતિ કરે છે તેમ બીજા પદાર્થમાં પણ ભગવાનના જેવી પ્રીતિ થઈ જાય. અને જો આત્મનિષ્ઠા ન હોય તો જ્યારે દેહમાં સુખ-દુઃખ આવે ત્યારે એ

ભક્તની વૃત્તિઓ ચૂંથાઈ જાય;[૧] પછી જેને સુખદાયી જાણે તેમાં પ્રીતિ કરે અને જેને દુ:ખદાયી જાણે તે સાથે દ્વેષ કરે, એવી રીતે એની બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ જાય. માટે **ભગવાનના ભક્તને આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય એ બેય અતિશય દૃઢ જોઈએ. શા સારુ જે, વૈરાગ્યે કરીને તો ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા માયિક આકારમાત્ર ખોટા થઈ જાય છે અને આત્મનિષ્ઠાએ કરીને માયિક જે સુખ ને દુ:ખ તે ખોટાં થઈ જાય છે.** અને જેને વૈરાગ્ય ને આત્મનિષ્ઠા ન હોય તેને તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ થઈ હોય તોપણ જ્યાં સુધી સમાધિમાં રહે ત્યાં સુધી સુખ-શાંતિ રહે અને જ્યારે સમાધિમાંથી બહાર નીસરે ત્યારે નારાયણદાસની પેઠે સારા પદાર્થને જોઈને ચાળા ચૂંથવા માંડે.[૨]

અને વળી જે ભગવાનના ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનને વિશે જ્ઞાનનું અંગ હોય ને કાં તો હેતનું અંગ હોય. તેમાં જેને **જ્ઞાનનું અંગ હોય તે તો ભગવાનનું અતિશય માહાત્મ્ય સમજે અને જેને હેતનું અંગ હોય તેને તો ભગવાન વિના અર્ધ ઘડી ચાલે નહીં.** તે જ્ઞાનના અંગવાળા તો [૩]ઝીણોભાઈ, [૪]દેવરામ ને [૫]પ્રભાશંકર છે. એવી રીતે જે હરિભક્ત ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણે તેને જ્ઞાનના અંગવાળા જાણવા. અને જેવું વ્રજની ગોપીઓને ભગવાનને વિશે હેત હતું તેવી રીતના જે હરિભક્ત હોય તેને હેતનું અંગ જાણવું.[૬] અને જેને જ્ઞાનનું અંગ હોય તે ભગવાનને અંતર્યામી જાણે અને એમ જાણે જે, 'ભગવાન તે કોઈનું કહ્યું સાંભળે જ નહીં. ભગવાન તો જે ભક્તનું જેવું અંગ હોય તેને તેવું જાણીને તેવી રીતે કહે છે પણ કોઈની શિખામણે કરીને ચાલતા નથી.' અને જે એમ જાણે જે, 'ભગવાન તો કોઈકના શીખવ્યા થકા મારામાં વાંક નથી તોપણ મને કહે છે', તેને તો ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જ નથી. અને આ સંસારમાં પણ જે મનુષ્યને જે સંગાથે સ્વાર્થ હોય તેનો કોઈ રીતે અવગુણ લે નહિ; શા માટે જે, એને પોતાના સ્વાર્થનું હેત છે. તો જેણે ભગવાન સાથે જન્મ-મરણના

૧.અકળામણ આવી જાય ૨.મન લલચાવાથી યુક્તિ-પ્રયુક્તિ કરે. ૩.પંચાળાના ગરાસદાર ક્ષત્રિય ભક્ત ૪.ભુજના સુથાર ભક્ત ૫.પીપળાવના બ્રાહ્મણ ભક્ત ૬.જેમ કે, સચ્ચિદાનંદસ્વામી, પાણવીના પૂંજા ડોડિયા વગેરે

ભય થકી છૂટવાનો સ્વાર્થ જાણ્યો હોય તેને કોઈ રીતે ભગવાનનો અવગુણ આવે નહીં. અને જે એમ જાણે જે, 'ભગવાન તો કોઈકના ફેરવ્યા ફરી જાય છે' એમ સમજીને જે ભગવાનનો અવગુણ લે, તેને તો જ્ઞાનનું અંગ પણ નથી અને હેતનું અંગ પણ નથી." એવી રીતે કહીને શ્રીજીમહારાજે મોટા મોટા પરમહંસને કહ્યું જે, "તમે તમારું એ બેમાંથી જે અંગ હોય તે કહો." પછી સર્વે પરમહંસે કહ્યું જે, "અમારે તો જ્ઞાનનું અંગ છે."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેને હેતનું અંગ હોય તેને તો પોતાના જે પ્રિયતમ તેને અર્થે જે ન કરવાનું હોય તે પણ થાય. કેમ જે, આ સંસારને વિશે જે ચોર હોય તેને પોતપોતાની સ્ત્રી ને છોકરાં તેને વિશે હેત હોય છે. અને જ્યારે ચોરી કરવા જાય ત્યારે બીજા માણસને મારીને પોતાના ઘરના માણસને દ્રવ્ય આપે છે. અને એ ચોર ઘણો નિર્દય છે પણ પોતાનાં કુટુંબી ઉપર હેત છે તો તે સંગાથે નિર્દય નથી થતો. તેમ **જેને ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત સંગાથે હેત હોય તેને ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત ઉપર ક્રોધ કે ઈર્ષ્યા આવે જ નહિ અને અવગુણ પણ કોઈ રીતે આવે જ નહીં. એવું જેને હેત હોય તેને હેતનું અંગ કહીએ.** અને જેને જ્ઞાન કે હેત એ બેમાંથી એકેય અંગ નથી, તેને ચાળાચૂંથણો કહીએ." એટલી વાર્તા કહીને શ્રીજીમહારાજ પોતાના ઉતારામાં પધાર્યા.

પછી તે જ દિવસ સાંજને સમે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ગાદીતકિયા બિછાવેલ ઢોલિયા ઉપર બિરાજમાન થયા હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને પોતાની આગળ સાધુ દૂકડ-સરોદા વજાવીને કીર્તન ગાતા હતા. તે કીર્તન-ભક્તિ જ્યારે કરી રહ્યા ત્યારે શ્રીજીમહારાજે એમ આજ્ઞા કરી જે, **"અમારી લખેલી જે શિક્ષાપત્રી તેનો પાઠ અમારાં આશ્રિત જે ત્યાગી**

સાધુ તથા બ્રહ્મચારી તથા ગૃહસ્થ બાઈ-ભાઈ સર્વે તેમણે નિત્યે કરવો. અને જેને ભણતાં[૧] ન આવડતું હોય તેને નિત્યે શ્રવણ કરવું અને જેને શ્રવણ કરવાનો યોગ[૨] ન આવે તેને નિત્યે શિક્ષાપત્રીની પૂજા કરવી, એવી રીતે અમે શિક્ષાપત્રીમાં જ લખ્યું છે. માટે એ ત્રણમાંથી જેને ફેર પડે તેણે એક ઉપવાસ કરવો, એમ અમારી આજ્ઞા છે." એવી રીતની જે શ્રીજીમહારાજની આજ્ઞા તેને પાળવાનો નિયમ એ સર્વેએ ધાર્યો જે, "હે મહારાજ ! જેમ તમે કહો છો તેમ અમે સર્વે પાળશું." તેને સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ અતિશય પ્રસન્ન થઈને સર્વે સાધુને ને સર્વે બ્રહ્મચારીને મળતા[૩] હવા અને સર્વે સત્સંગીના હૃદયને વિશે પોતાનાં ચરણારવિંદ આપતા હવા.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧॥૨૨૪॥

વચનામૃત-૨ : સર્વે અર્થ સિદ્ધ થયાનું – પ્રગટ ગુરુરૂપ હરિનું

(તા.૧૧/૬/૧૮૨૬, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જગતમાં વૈરાગ્ય, શ્રીહરિમાં સ્નેહ અને સત્સંગ પ્રધાન કરવાના ઉપાયો : ૧-પોતાનું અંગ ઓળખી ભજન કરવું, ૨-અયોગ્ય સંકલ્પ થાય ત્યારે દાઝ કરવી, ૩-સર્વ સાધનના ફળરૂપ આ સત્સંગને ઓળખવો અને ૪-જેવી પરોક્ષમાં પ્રતીતિ છે તેવી જ પ્રત્યક્ષ ગુરુરૂપ હરિમાં કરવાથી સર્વે કામ સિદ્ધ થઈ જાય છે. (૨) જેને દેહ મૂકીને પામવાનું છે, જે પરમપદ તથા મોક્ષ કહેવાય છે, તે તો છતે દેહે જ મળી ગયું છે; આ વાત યથાર્થપણે સમજવી.*

સંવત્ ૧૮૮૨ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૬ છઠને દિવસ સાંજને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીવાસુદેવનારાયણના મંદિરના ફળિયાને વિશે બાજોઠ ઉપર વિરાજમાન હતા અને મસ્તક ઉપર શ્યામ છેડાની ધોળી પાઘ બાંધી હતી અને શ્વેત ચાદર ઓઢી હતી અને શ્વેત ખેસ પહેર્યો હતો અને પાઘને વિશે મોગરાનાં પુષ્પનો તોરો ખોસ્યો હતો અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જગતને નાશવંત દેખે છે

૧.વાંચતાં ૨.અનુકૂળતા ૩.ભેટતા

અને દેહને મૂકીને ચૈતન્ય જુદો થઈ જાય છે તેને પણ દેખે છે, તોપણ આ જીવને જગતનું પ્રધાનપણું હૃદયમાંથી મટતું નથી. અને પરમેશ્વરને સર્વ પ્રકારે સુખના સિંધુ જાણે છે તોપણ પરમેશ્વરમાં જીવનું ચિત્ત ચોંટતું નથી, તેમ સત્સંગ પણ એના હૃદયમાં મુખ્ય થતો નથી અને ધન-સ્ત્રી આદિક જે સાંસારિક પદાર્થ તેમાંથી પ્રીતિ મટતી નથી, તેનું શું કારણ હશે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જીવના હૃદયમાં વૈરાગ્ય નથી તેણે કરીને જગતનું પ્રધાનપણું મટતું નથી ને ભગવાનમાં પ્રીતિ થતી નથી."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વૈરાગ્યની ન્યૂનતા છે એ તો વાત સાચી; પણ અમને તો એમ ભાસે છે જે, જેને સત્સંગ થતાં થતાં જેવું અંગ બંધાય છે[૧] તેવું ને તેવું જ સદાય રહે છે પણ તે વિના બીજું થતું નથી, અને સત્સંગે કરીને તે અંગની પુષ્ટિ[૨] તો થાય, પણ અંગ તો તેનું તે જ રહે છે. અને જ્યારે જેને જે અંગ બંધાય છે, ત્યારે અંગ બંધાતાં એનું ચિત્ત વિભ્રાંત જેવું[૩] થઈ જાય છે. જેમ કામી હોય તેનું ચિત્ત કામે કરીને વિભ્રાંત થાય ને જેમ ક્રોધી હોય તેનું ચિત્ત ક્રોધે કરીને વિભ્રાંત થાય ને જેમ લોભી હોય તેનું ચિત્ત લોભે કરીને વિભ્રાંત થાય, તેમ એનું ચિત્ત અંગ બંધાતાં વિભ્રાંત થઈ જાય છે. પછી તે વિભ્રાંતમાં જેવું અંગ બંધાય તેવું અંગ રહે છે. માટે જે સમજુ હોય તેને પોતાનું જે અંગ હોય તેને ઓળખી રાખ્યું જોઈએ; તે જ્યારે કામ-ક્રોધાદિકે કરીને પોતાને વિક્ષેપ[૪] થતો હોય, ત્યારે પોતાના અંગનો વિચાર કરે તો તે કામાદિક ક્ષીણ પડી જાય. જેમ કોઈક ગૃહસ્થ હોય તેને પોતાની માતા, બોન અથવા દીકરી અતિશય સ્વરૂપવાન હોય, તેને જોઈને જો ભૂંડો ઘાટ થઈ જાય, તો પછી તેની કેવી દાઝ થાય ? તેવી દાઝ જ્યારે સત્સંગ વિના બીજું પદાર્થ પ્રધાન થાય ત્યારે થઈ જોઈએ, અને જ્યારે એવી દાઝ અયોગ્ય પદાર્થના સંકલ્પને

૧.કોઈકને આત્મનિષ્ઠાનું, કોઈકને દાસપણાનું, તો કોઈકને પતિવ્રતાનું અથવા વચ.પ્ર.૪૭ મુજબ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય કે ભક્તિ –એ ચારમાંથી કોઈ એકનું પ્રધાનપણું દૃઢ થાય છે. ૨.દૃઢતા ૩.નિર્ણય વિનાનું; હાલક-ડોલક ૪.ભક્તિમાં વિઘ્ન; ઉદ્વેગ

દેખીને ન થાય તેના હૃદયમાં તો સત્સંગ પણ પ્રધાન ન રહે.

અને **સર્વે સાધનના ફળરૂપ તો આ સત્સંગ છે,** તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ઉદ્ધવ પ્રત્યે એકાદશ સ્કંધમાં કહ્યું છે જે, **'અષ્ટાંગ યોગ તથા સાંખ્યવિચાર તથા શાસ્ત્રપઠન તથા તપ, ત્યાગ, યોગ, યજ્ઞ અને વ્રતાદિકે કરીને હું તેવો વશ થતો નથી જેવો સત્સંગે કરીને વશ થાઉં છું.'** માટે અમને તો એમ ભાસે છે જે, પૂર્વજન્મનો સંસ્કાર હશે તે પણ સત્પુરુષને યોગે કરીને થયો હશે અને આજ પણ જેને સંસ્કાર થાય છે તે સત્પુરુષને યોગે કરીને જ થાય છે. માટે એવા સત્પુરુષનો સંગ પ્રાપ્ત થયો છે તોપણ જેને જેમ છે તેમ સમજાતું નથી તેને અતિશય મંદબુદ્ધિવાળો જાણવો. શા માટે જે, જેવી શ્વેતદ્વીપમાં સભા છે ને જેવી ગોલોક, વૈકુંઠલોકને વિશે સભા છે ને જેવી બદરિકાશ્રમને વિશે સભા છે, તેથી પણ હું આ સત્સંગીની સભાને અધિક જાણું છું અને સર્વે હરિભક્તને અતિશય પ્રકાશે યુક્ત દેખું છું; એમાં જો લગાર પણ મિથ્યા કહેતા હોઈએ તો આ સંતસભાના સમ છે. તે સમ શા સારુ ખાવા પડે છે ? જે, સર્વેને એવું અલૌકિકપણું સમજાતું નથી અને દેખવામાં પણ આવતું નથી, તે સારુ સમ ખાવા પડે છે.

અને બ્રહ્માદિકને પણ દુર્લભ એવો જે આ સત્સંગ તેમાં આવીને પરમેશ્વર વિના જેને બીજા પદાર્થમાં હેત રહે છે તેનું કારણ એ છે જે, **'જેવી એ જીવને પરોક્ષને વિશે પ્રતીતિ[૧] છે તેવી પ્રત્યક્ષને વિશે દૃઢપણે પ્રતીતિ થતી નથી.'** તે શ્રુતિમાં[૨] કહ્યું છે જે, **'જેવી પરોક્ષ દેવને વિશે જીવને પ્રતીતિ છે તેવી જો પ્રત્યક્ષ ગુરુરૂપ હરિને વિશે આવે, તો જેટલા અર્થ[૩] પ્રાપ્ત થવાના કહ્યા છે તેટલા સર્વે અર્થ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.' અને જ્યારે આવો સંત સમાગમ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે દેહ મૂકીને જેને પામવા હતા તે તો દેહ છતાં જ મળ્યા છે; માટે જેને પરમપદ કહીએ, મોક્ષ કહીએ તેને છતે દેહે જ પામ્યો છે.**

૧.વિશ્વાસપૂર્વકની આસ્થા; શ્રદ્ધા ૨.**यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिताह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥** (શ્વેતા.ઉપ.૬/૨૩) ૩.અક્ષરધામ, પુરુષોત્તમનારાયણ અને તેનો મહાઆનંદ વગેરે

અને આ વાર્તા જે કહી, તે જણાય છે તો જાડી જેવી, પણ એ તો અતિશય ઝીણી છે. તે જે એવી રીતે વર્તતો હોય તેને એમ સમજાય જે, 'એ વાર્તા અતિ ઝીણી છે' ને બીજાને તો સમજ્યામાં પણ આવે નહિ; એવી અતિશય ઝીણી વાર્તા છે." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાના ઉતારામાં પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨॥૨૨૫॥**

વચનામૃત-૩ : દયા અને સ્નેહનું

(તા.૨૦/૭/૧૮૨૬, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જો શુદ્ધ પરંપરાએ કરીને જ્ઞાન થયું હોય તો માયિક ઉપાધિ ટાળીને શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થઈ જાય તોપણ ભગવાન અને ભક્તમાંથી દયા અને સ્નેહ ટળતાં નથી. (૨) જેને પ્રથમથી જ ભગવાનની ઉપાસના રહિત બ્રહ્મજ્ઞાનીના સંગરૂપ કુસંગનો પાશ લાગ્યો હોય, તેને ભગવાન અને ભક્તોમાં દયા અને સ્નેહ રહેતાં નથી.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના અષાઢ વદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે વિરાજમાન હતા અને તે દિવસ ઠક્કર હરજીએ[1] પોતાને ઘેર શ્રીજીમહારાજની પધરામણી કરી ત્યારે શ્રીજીમહારાજ ત્યાં પધાર્યા. પછી ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા બિછાવીને શ્રીજીમહારાજને વિરાજમાન કર્યા. પછી હરજી ઠક્કરે શ્રીજીમહારાજની કેસર-ચંદનાદિકે કરીને પૂજા કરી. એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ પૂર્વ મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર તથા બે ભુજાને વિશે તે પુષ્પના ગજરા તથા પાઘને વિશે તે પુષ્પના તોરા તે અતિશય વિરાજમાન હતા અને શ્રીજીમહારાજના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં શ્રીજીમહારાજે સર્વ સંતમંડળને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે હરિભક્તના હૃદયને વિશે દયા ને સ્નેહ એ બે સ્વાભાવિક રહ્યાં હોય, ત્યારે સ્નેહનું સ્વરૂપ તો મધ જેવું છે તે જ્યાં ત્યાં ચોંટે અને દયાનો સ્વભાવ

૧.ગઢડામાં રહેતા ખોજા જ્ઞાતિના ભક્ત

એવો છે જે, જ્યાં ત્યાં દયા કરે. ત્યારે ભરતજીએ મૃગલા ઉપર દયા કરી તો તે મૃગલીને પેટ જન્મ લેવો પડ્યો. અને જે દયાવાન હોય તેને જે ઉપર દયા આવે તે સંગાથે સ્નેહ થયા વિના રહે નહીં. અને એ **દયા ને સ્નેહ તેને ટાળ્યાનો ઉપાય તો આત્મજ્ઞાન ને વૈરાગ્ય એ બે છે.** તે આત્મજ્ઞાન એવું છે જે, જેમાં કાંઈ બીજું પેસે જ નહીં. અને વૈરાગ્યનું એવું સ્વરૂપ છે જે, સર્વે નામ-રૂપને[1] નાશવંત દેખાડે. માટે આત્મજ્ઞાન ને વૈરાગ્ય એ બે વતે કરીને દયા ને સ્નેહનો નાશ થઈ જાય છે અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ એ આદિક સર્વે ઉપાધિનો[2] પણ નાશ થઈ જાય છે અને કેવળ બ્રહ્મસત્તામાત્ર[3] રહે છે. પછી એને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિશે દયા ને સ્નેહ રહે છે કે નથી રહેતો ? એ પ્રશ્ન છે." પછી મુક્તાનંદસ્વામી તથા શુકમુનિ તથા નિત્યાનંદસ્વામી એ આદિક પરમહંસે જેની જેવી દૃષ્ટિ પૂગી તેવો તેણે ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું યથાર્થ સમાધાન થયું નહીં.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ. એનો તો ઉત્તર એમ છે જે, જ્ઞાન ને વૈરાગ્યે કરીને ત્રણ શરીર, ત્રણ અવસ્થા ને ત્રણ ગુણ એ સર્વ માયિક ઉપાધિ થકી ચૈતન્ય જુદો થઈ જાય છે ને કેવળ સત્તામાત્ર રહે છે, પણ માયિક ઉપાધિનો લેશ પણ રહેતો નથી. ત્યારે જેમ દીપકનો અગ્નિ તે કોડિયું, તેલ ને વાટ્ય એ ત્રણને યોગે કરીને દૃષ્ટિમાં આવે તથા ગ્રહણ કર્યામાં આવે, પણ જ્યારે એ ત્રણ પ્રકારની ઉપાધિનો સંગ છૂટી જાય છે, ત્યારે એ અગ્નિ કોઈની દૃષ્ટિમાં પણ ન આવે ને ગ્રહણ પણ ન થાય; ને ઉપાધિએ યુક્ત હોય ત્યારે જ દૃષ્ટિએ આવે ને ગ્રહણ કર્યામાં આવે. તેમ જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને સર્વ માયિક ઉપાધિ નિવૃત્તિ પામે છે ત્યારે એ જીવાત્મા છે તે કેવળ બ્રહ્મસત્તામાત્ર રહે છે ને તે મન-વાણીને અગોચર છે ને કોઈ ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ કર્યામાં આવતો નથી. પછી તે કાળે તો એને **જો શુદ્ધ સંપ્રદાયે[4] કરીને ભગવાનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય ને**

૧.માયિક પદાર્થમાત્રનાં નામ તથા આકારને ૨.આવરણનો; બંધનનો ૩.શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપે ૪.યથાર્થ જ્ઞાન ધરાવનાર ગુરુપરંપરાએ

ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું માહાત્મ્ય યથાર્થપણે સમજાયું હોય, તેને તો સર્વ માયિક ઉપાધિનો સંગ ટળી જાય ને પોતાનો જીવાત્મા બ્રહ્મરૂપ થાય તોપણ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે જે દયા ને પ્રીતિ તે નિરંતર રહે છે. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ દીપકની જ્યોત છે તેને જ્યારે ઉપાધિનો સંગ ટળી જાય છે ત્યારે એ અગ્નિ કોઈ ઇન્દ્રિયે કરીને ગ્રહણ ન થાય એવો આકાશને વિશે રહે છે તોપણ એ અગ્નિને વિશે સુગંધી તથા દુર્ગંધીનો જે પાશ લાગ્યો હોય તે ટળતો નથી. જેમ વાયુ છે તે તો અગ્નિ થકી પણ વધુ અસંગી છે, તોપણ તેને સુગંધી તથા દુર્ગંધીનો પાશ લાગે છે. તેમ જ જીવાત્માને જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને માયિક ઉપાધિનો સંગ ટળી જાય છે તોપણ સત્સંગનો પાશ[1] લાગ્યો છે તે ટળતો નથી. અને તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે તોપણ નારદ-સનકાદિક ને શુકજીની પેઠે ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિશે અતિશય દયા ને પ્રીતિએ યુક્ત વર્તે છે. ત્યાં શ્લોક –

परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया ।
गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥[2] તથા

हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणिः ।
अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः ॥[3] તથા

'आत्मारामाश्च मुनयो' તથા **'प्रायेण मुनयो राजन्'**

તથા ગીતામાં કહ્યું છે જે –

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥[4]

ઇત્યાદિક ઘણાક શ્લોકે કરીને પ્રતિપાદન કર્યું છે જે, 'ભગવાનના ભક્ત હોય તે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે કરીને માયિક ઉપાધિને ત્યાગ કરીને બ્રહ્મરૂપ થયા હોય તોપણ ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિશે દયા ને પ્રીતિ તેણે યુક્ત હોય છે.' અને જે ભગવાનનો ભક્ત ન હોય ને કેવળ

૧.સંસ્કાર; લેપ ૨.જુઓ પેજ : ૩૬૩ ૩.**અર્થ :** ભગવાનના ગુણોથી જેની બુદ્ધિ આકર્ષિત થઈ છે અને હરિભક્તો જેને પ્રિય છે એવા શુકદેવજી ભાગવતરૂપ જે મોટું આખ્યાન તેને નિરંતર ભણતા હવા. (ભાગવત : ૧/૭/૧૧) ૪.જુઓ પેજ : ૩૦૪

આત્મજ્ઞાન ને વૈરાગ્યે કરીને માયિક ઉપાધિને ટાળીને સત્તામાત્ર વર્તતો હોય, તેને તો સાધનદશાને વિશે ભગવાનની ઉપાસનાએ રહિત એવા જે કેવળ આત્મજ્ઞાની તેના સંગરૂપ કુસંગનો પાશ લાગ્યો છે; માટે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે દયા ને સ્નેહ થતાં નથી. જેમ વાયુને ને અગ્નિને દુર્ગંધનો પાશ લાગે છે, તેમ જ એને તે કુસંગનો પાશ લાગ્યો છે, તે કોઈ પ્રકારે ટળતો નથી. જેમ અશ્વત્થામા બ્રહ્મરૂપ થયો હતો, પણ એને કુસંગનો પાશ લાગ્યો હતો; માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ને તે ભગવાનના ભક્ત જે પાંડવ તેને વિશે દયા ને સ્નેહ થયાં નહીં. તેમ કેવળ જે આત્મજ્ઞાની છે તે બ્રહ્મરૂપ થાય છે તોપણ તેને કુસંગનો પાશ જતો નથી ને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તમાં દયા ને સ્નેહ થતાં નથી. માટે **ભગવાનના ભક્તને તો માયિક ઉપાધિનો સંગ મટી જાય છે તોપણ ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્ત તેને વિશે અતિશય દયા ને પ્રીતિ વૃદ્ધિને પામે છે; પણ કોઈ રીતે દયા તથા પ્રીતિ ટળતી નથી, અખંડ રહે છે."** એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩॥૨૨૬॥

વચનામૃત-૪ : બાધિતાનુવૃત્તિનું

(તા.૬/૮/૧૮૨૬, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) અંતરમાંથી ખોટા કરી નાંખેલ પદાર્થની સ્મૃતિ થઈ આવે તે બાધિતાનુવૃત્તિ કહેવાય. (૨) બાધિતાનુવૃત્તિને કારણે ભક્તથી ક્યારેક કાંઈક બોલાઈ જાય છે તેનો મર્મ ન જાણ્યો હોય તો ભક્તનો અવગુણ આવી જાય ખરો. (૩) ભગવાનનો સાચો ભક્ત ગમે તે પરિસ્થિતિમાં દેહ છોડે પણ ભગવાનને જ પામે. (૪) જીવ હૃદયમાં વિશેષ સત્તાએ કરીને રહ્યો છે ને સામાન્ય સત્તાએ આખા દેહમાં વ્યાપી રહ્યો છે અને એ જીવને વિશે પરમેશ્વર પણ સાક્ષીરૂપે રહ્યા છે.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના શ્રાવણ સુદિ ૩ તૃતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે મેડીની ઓસરી ઉપર ગાદીતકિયા બિછવાવીને ઉત્તરાદે મુખારવિંદે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે યુક્ત હોય ને વિચારને બળે કરીને પોતાને બંધન કરે એવી જે માયિક પદાર્થમાં પ્રીતિ તેને ટાળી નાંખી હોય, તોપણ એ ભક્તને જ્યાં સુધી નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય નહિ ત્યાં સુધી બાધિતાનુવૃત્તિ રહી જાય છે. તેણે કરીને વિચારમાં એમ રહે છે જે, 'રખે મારે મા-બાપ, સ્ત્રી-છોકરાં, દ્રવ્ય-કુટુંબ, દેહ-ગેહ એમને વિશે પ્રીતિ રહી ગઈ હોય નહીં ?' એમ બીતો રહે છે. જેમ કોઈક શૂરવીર પુરુષ હોય તેણે પોતાના સર્વ શત્રુ મારી નાંખ્યા હોય તોપણ તે મરેલ શત્રુ થકી પણ ક્યારેક બી જાય છે, તથા સ્વપ્નમાં તે શત્રુને દેખે ત્યારે બી જાય છે; તેમ તે જ્ઞાની ભક્તને પણ જે જે પદાર્થ અંતરમાંથી જૂઠું કરી નાંખ્યું છે ને તેમાંથી પ્રીતિ તોડી નાંખી છે તોપણ બાધિતાનુવૃત્તિએ કરીને અંતરમાં માયિક પદાર્થના બંધન થકી બીક લાગે છે અથવા ધન-કલત્રાદિક પદાર્થની કોઈક સમે સ્મૃતિ થઈ આવે છે ત્યારે મનમાં બી જવાય છે જે, 'રખે મને બંધન કરે.' એવી રીતે **'જે પદાર્થ અંતરમાંથી અસત્ય કરી નાંખ્યાં તે પદાર્થની સ્મૃતિ થઈ આવે' તેને બાધિતાનુવૃત્તિ કહીએ.**

તે બાધિતાનુવૃત્તિ જ્યારે નિર્વિકલ્પ સમાધિ થાય ત્યારે નાશ થાય છે ને એ પુરુષને ખાધા-પીધાની તથા દિવસ-રાત્રિની તથા સુખ-દુઃખની કશી ખબર રહેતી નથી. અને જ્યારે એ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાંથી બારણે નીસરે ને સવિકલ્પ સમાધિમાં વર્તે ત્યારે તો બાધિતાનુવૃત્તિ રહે ખરી. માટે તે હરિભક્તને તાવ આવે અથવા દેહ પડવાનો સમો થાય ત્યારે બાધિતાનુવૃત્તિને યોગે કરીને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થની પણ ક્યારેક સ્મૃતિ થઈ આવે અને તે સમામાં જે બોલાય તે પણ બરલ્યા જેવું[1] બોલાય અને 'ઓય બાપ ! ઓય મા !' એવાં વચન પણ બોલાય. ત્યારે જે આ બાધિતાનુવૃત્તિના મર્મને ન સમજતો હોય તેના હૃદયમાં તે હરિભક્તનો અવગુણ આવી જાય જે, **'આ ભગવાનનો ભક્ત કહેવાતો હતો ને અંતકાળે આમ કેમ બરલે છે ?' એવો જે અવગુણ લેવાય છે, તે બાધિતાનુવૃત્તિનો મર્મ જાણ્યા વિના લેવાય છે.**

૧.ઊંઘમાં બકતા હોય તેવું

અને આ સંસારમાં કેટલાક પાપી મનુષ્ય હોય ને તે અંત સમે બોલતાં-ચાલતાં ખબડદાર થકાં દેહને મેલે છે અથવા કોઈક સિપાઈ ને રજપૂત હોય ને તેને શરીરમાં ઘા વાગે એટલે ખબડદાર થકાં ને બોલતાં-ચાલતાં મરી જાય છે. માટે ભગવાનથી વિમુખ હોય ને તે ખબડદાર થકો દેહ મૂકે તોપણ શું તેનું કલ્યાણ થાય છે ? તેનો તો નરકમાં જ નિવાસ થાય છે. અને **ભગવાનનો ભક્ત હોય તે ભગવાનનું નામ-સ્મરણ કરતો થકો દેહ મૂકે અથવા બાધિતાનુવૃત્તિને યોગે કરીને બેશુદ્ધ થઈને[1] દેહ મૂકે તોપણ એ ભગવાનનો ભક્ત ભગવાનનાં ચરણારવિંદને જ પામે છે."**

અને તે જ દિવસ સંધ્યા સમે શ્રીજીમહારાજ પોતાના ઉતારામાં મેડીની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મોટેરા પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ દેહને વિશે જીવ રહ્યો છે તે એક ઠેકાણે કેવી રીતે રહ્યો છે ને સર્વ દેહમાં કેવી રીતે વ્યાપી રહ્યો છે ? તે કહો." પછી જેને જેવું ભાસ્યું તેણે તેવું કહ્યું, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું કોઈથી સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ દેહને વિશે અન્નાદિક રસનો વિકાર વીર્ય છે, તેમ પંચ મહાભૂતના વિકારરૂપ એવું એક હૃદયને વિશે માંસનું ચક્ર છે, તેને વિશે જીવ રહ્યો છે. તે જેમ ચીંથરાનો કાકડો હોય, તેને તેલે પલાળીને અગ્નિએ સળગાવ્યો હોય તેમ જીવ છે તે, તે માંસનાં ચક્ર સંગાથે વળગીને રહ્યો છે. અને વળી જેમ લોઢાનો ખીલો હોય તેને વિશે અગ્નિ વ્યાપી રહ્યો હોય, તેમ માંસના ચક્રને વિશે જીવ જે તે વિશેષ સત્તાએ કરીને વ્યાપી રહ્યો છે અને સામાન્ય સત્તાએ કરીને બધા દેહને વિશે વ્યાપી રહ્યો છે. માટે જે જે ઠેકાણે દેહમાં દુઃખ થાય છે તે સર્વ દુઃખ જીવને જ છે, પણ દેહનાં સુખ-દુઃખ થકી એ જીવ જુદો ન કહેવાય.

૧.પોતાનું પૂરેપૂરું ભાન ન હોય તેવો થકો

અને કોઈક એમ કહેશે જે, 'જીવ તો પ્રકાશમાન છે અને માંસનું ચક્ર ને દેહ તો પ્રકાશે રહિત છે, તે બેને એકબીજામાં મળ્યાં કેમ કહેવાય ?' તો એનો ઉત્તર એમ છે જે, જેમ તેલ, કોડિયું ને વાટ્ય, તેના સંબંધ વિના એકલો અગ્નિનો જ્યોતિ આકાશને વિશે અધરપધર રહેતો નથી; તેમ પંચભૂતના વિકારરૂપ એવું જે માંસનું ચક્ર તેના સંબંધ વિના એકલો જીવ રહેતો નથી. અને જેમ કોડિયા થકી, તેલ થકી ને વાટ્ય થકી અગ્નિ જુદો છે, તે કોડિયાને ભાંગવે કરીને અગ્નિનો નાશ થતો નથી; તેમ માંસના ચક્રને વિશે ને દેહને વિશે જીવ વ્યાપીને રહ્યો છે, તોપણ દેહને મરવે કરીને જીવ મરતો નથી. અને દેહ ભેળો સુખ-દુઃખને તો પામે ખરો, પણ દેહના જેવો એ જીવનો નાશવંત સ્વભાવ નથી. એવી રીતે જીવ અવિનાશી છે ને પ્રકાશરૂપ છે અને દેહને વિશે વ્યાપક છે. અને જેમ મંદિરને વિશે એક સ્થળમાં દીવો મૂક્યો હોય તે દીવાના અગ્નિની જ્યોતિ વિશેષે કરીને તો વાટ્યને વિશે વ્યાપી રહી છે, અને સામાન્યપણે કરીને તો બધા ઘરને વિશે વ્યાપી રહી છે; તેમ **જીવાત્મા છે તે પણ વિશેષે કરીને તો પંચ મહાભૂતના વિકારરૂપ જે માંસનું ચક્ર તેને વિશે વ્યાપીને રહ્યો છે અને સામાન્યપણે કરીને તો બધા દેહમાં વ્યાપીને રહ્યો છે. એવી રીતે આ દેહને વિશે જીવ રહે છે; અને એ જીવને વિશે પરમેશ્વર પણ સાક્ષીરૂપે કરીને રહે છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૪॥૨૨૭॥**

વચનામૃત-૫ : માહાત્મ્યે યુક્ત નિર્વિઘ્ન ભક્તિનું

(તા.૧૨/૯/૧૮૨૬, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનની મહિમાએ સહિત ભક્તિ હોય તેમાં કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવતું નથી. (૨) ભગવન્નિષ્ઠ મોટા પુરુષની સેવા અને પ્રસંગથી મહિમાએ સહિત ભક્તિ આવે છે. (૩) કામ-ક્રોધાદિના વિક્ષેપ કદાચ ટળ્યા ન હોય, પણ જેને તેની દાઝ ચડતી હોય ને પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના કંઈ જ ઈચ્છતો ન હોય તેવો નિષ્કામ ભક્ત દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં પ્રભુમાં અતિ પ્રીતિવાળો મુક્ત થાય છે તથા ભગવાનના મોટા સુખને પામે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના ભાદરવા સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ

ગાદીતકિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા અને પાઘને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને હાથને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના ગજરા વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમયમાં શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "કોઈક પ્રશ્ન પૂછો." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનની જે ભક્તિ છે તેમાં કોઈ રીતનું વિઘ્ન ન થાય એવી તે કઈ ભક્તિ છે ? અને જે ભક્તિમાં કાંઈક વિઘ્ન થાય છે તે કઈ જાતની ભક્તિ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તૃતીય સ્કંધમાં કપિલગીતાને વિશે માતા દેવહૂતિએ કપિલજી પ્રત્યે કહ્યું છે જે –

यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित् ।
श्वादोऽपि सद्यः सवनाय कल्पते कथं पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात् ॥
अहो बत श्वपचोऽतो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यम् ।
तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणन्ति ये ते ॥[1]

એ બે શ્લોકે કરીને જેવું ભગવાનનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે તથા કપિલજીએ માતા દેવહૂતિ પ્રત્યે પોતાનું માહાત્મ્ય કહ્યું છે જે –

मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात् ।
वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात् ॥[2]

૧.**અર્થ :** હે ભગવાન ! ક્યારેક પણ તમારા નામનું શ્રવણ-કીર્તન કરવાથી, તમારું સ્મરણ કરવાથી તથા તમોને પ્રણામ કરવાથી નીચ જ્ઞાતિનો માણસ પણ તત્કાળ યજ્ઞ કરવા જેટલો પવિત્ર થઈ જાય છે, તો તમારાં દર્શનથી પવિત્ર થાય તેમાં શું કહેવું ? આ એક આશ્ચર્યની વાત છે કે, જેની જીભ ઉપર તમારું નામ વર્તે છે તે શ્વપચ પણ તમારા નામોચ્ચારણથી તમારી ભક્તિએ રહિત એવા બ્રાહ્મણથી પણ શ્રેષ્ઠ થાય છે. વળી જે જનોએ તમારા નામનું ઉચ્ચારણ કર્યું છે, તેમણે તપ કર્યું છે, તેમણે હોમ કર્યો છે, તેમણે તીર્થમાં સ્નાન કર્યું છે, તે સદાચારવાળા છે, તેમણે વેદનો અભ્યાસ કર્યો છે, એમ જાણવું. (ભાગ.૩/૩૩/૬-૭) ૨.**અર્થ :** આ વાયુ મારા ભયથી વાય છે, સૂર્ય મારા ભયથી તપે છે, ઈન્દ્ર મારા ભયથી વરસાદ વરસાવે છે, અગ્નિ મારા ભયથી બાળે છે, મૃત્યુ મારા ભયથી પ્રાણીઓમાં વિચરે છે. (ભાગ.૩/૨૫/૪૨)

એવી રીતે **માહાત્મ્ય સહિત ભગવાનની ભક્તિ હોય તેમાં તો કોઈ જાતનું વિઘ્ન આવે નહિ** અને માહાત્મ્ય જાણ્યા વિના પ્રાકૃત બુદ્ધિએ કરીને જો ભક્તિ કરે તો તેમાં વિઘ્ન આવે છે."

પછી વળી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "એ માહાત્મ્ય યુક્ત ભક્તિ આવ્યાનું શું સાધન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"શુક-સનકાદિક જેવા જે મોટા પુરુષ તેની જે સેવા ને પ્રસંગ[1] તેમાંથી માહાત્મ્યે સહવર્તમાન[2] એવી જે ભક્તિ તે જીવના હૃદયમાં ઉદય થાય છે."**

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "એક તો ભગવાનનો ભક્ત એવો હોય જે, તેને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ પરિપક્વ હોય ને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિક જે વિકાર તે એકે તેના હૃદયમાં આવે નહિ; અને બીજો ભક્ત હોય તેને તો ભગવાનનો નિશ્ચય પરિપક્વ હોય પણ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિક વિકારે કરીને અંતરમાં વિક્ષેપ થતો હોય; એ બે પ્રકારના ભક્ત જ્યારે દેહને મૂકે ત્યારે એ બેય ભક્તને ભગવાનના ધામમાં સરખા સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે કે અધિક-ન્યૂન સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે ?"

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભગવાનના ભક્તને ભગવાનનો નિશ્ચય પણ પરિપૂર્ણ હોય ને કામ, ક્રોધ, લોભાદિકે કરીને વિક્ષેપને ન પામતો હોય ને અતિશય ત્યાગી ને અતિ વૈરાગ્યવાન ને અતિ આત્મનિષ્ઠાવાળો હોય અને જો તે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિ વિના[3] કાંઈક બીજું ઈચ્છે તો તેને ન્યૂન સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને **બીજો જે ભક્ત છે તેને પણ ભગવાનનો નિશ્ચય તો પરિપૂર્ણ છે તોપણ હૃદયમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિકનો વિક્ષેપ આવે ત્યારે પોતાના હૃદયમાં દાઝ થાય ને ભગવાન જે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણ તેની મૂર્તિ વિના બીજા કોઈ પદાર્થને ઈચ્છે નહિ, તેને આત્મનિષ્ઠા-વૈરાગ્ય જો થોડા હોય તોપણ એ દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં બહુ મોટા સુખને પામે છે.** શા માટે જે, પ્રથમ કહ્યો જે ભક્ત તે ઉપરથી તો ત્યાગી ને નિષ્કામી જણાય છે, પણ ભગવાનની

૧.અતિ હેતે સહિતનો સંગ ૨.સહિત ૩.આત્મદર્શન કે ઐશ્વર્ય જેવું

મૂર્તિ વિના બીજી આત્મદર્શનાદિક પ્રાપ્તિની હૃદયમાં ઇચ્છા છે, માટે એ **સકામ ભક્ત** કહેવાય અને એને પરલોકને વિશે જરૂર ન્યૂન સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને જે બીજો ભક્ત કહ્યો તે ઉપરથી તો સકામ જેવો જણાય પણ એ ભક્ત ભગવાનની મૂર્તિ વિના અંતરમાં બીજું કાંઈ ઇચ્છતો નથી અને ભગવાનની મૂર્તિ વિના બીજા સુખની ઇચ્છાનો જો ઘાટ થઈ જાય તો અતિશય મનમાં દાઝે છે, માટે એ **નિષ્કામ ભક્ત** કહેવાય. તે જ્યારે દેહને મૂકે ત્યારે બહુ મોટા સુખને પામે છે ને ભગવાનનો પાર્ષદ થાય છે અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે અતિશય પ્રીતિએ યુક્ત થાય છે."

॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૫॥૨૨૮॥

વચનામૃત-૬ : જીવ અને મનની મિત્રતાનું

(તા.૨૧/૯/૧૮૨૬, ગુરુવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેમાં લોકને રીઝવવાની ઇચ્છા અને ઈર્ષ્યા ન હોય એવી શુદ્ધ ભક્તિએ કરીને શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાય છે. (૨) ભગવાનની ભક્તિ કર્યામાં જે કાંઈ ભૂલ પડે તે વાંક એ જીવનો જ છે; માટે તેમાં બીજા માણસોનો કે પોતાનાં ઇન્દ્રિયો-અંતઃકરણનો વાંક કાઢવો તે મૂર્ખાઈ જ છે. (૩) જીવ અને મન પરસ્પર મિત્ર છે તેથી જીવને ન ગમે એવા મન સંકલ્પ કરે જ નહિ; માટે જે કાંઈ નબળાઈ છે તે જીવની જ છે. (૪) જ્યારે ભૂંડા ઘાટ થાય ત્યારે જેને મન ઉપર અતિશય દાઝ થાય તેને ફરીને તે ઘાટ થાય જ નહીં.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના ભાદરવા વદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વ હરિભક્ત ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરીને બોલતા હતા જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય ને ભગવાનની કથા, કીર્તન, શ્રવણાદિક જે નવધા ભક્તિ તેને જો હરિભક્ત ઉપર ઈર્ષ્યાએ કરીને કરે, તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન અતિશય રાજી થતા નથી અને ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે ભક્તિ કરે પણ લોકને દેખાડ્યા

સારુ ન કરે, તો તે ભક્તિએ કરીને ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. માટે **જેને ભગવાનને રાજી કરવા હોય તેને તો લોક રિઝાવવાને અર્થે તથા કોઈકની ઈર્ષ્યાએ કરીને ભક્તિ ન કરવી, કેવળ પોતાના કલ્યાણને અર્થે જ કરવી.** અને ભગવાનની ભક્તિ કરતાં થકાં કાંઈક પોતાને અપરાધ થઈ જાય તેનો દોષ બીજાને માથે ધરવો નહીં. અને જીવમાત્રનો તો એવો સ્વભાવ છે જે, જ્યારે કાંઈક પોતામાં વાંક આવે ત્યારે એમ બોલે જે, 'મને બીજે કોઈએ ભુલાવ્યો ત્યારે મારામાં ભૂલ્ય પડી, પણ મારામાં કાંઈ વાંક નથી.' પણ એમ કહેનારો મહામૂર્ખો છે. કેમ જે, બીજો તો કોઈક કહેશે જે, 'તું કૂવામાં પડ્ય.' ત્યારે એને કહેવે કરીને શું કૂવામાં પડવું ? માટે **વાંક તો અવળું કરે તેનો જ છે ને બીજાને માથે દોષ દે છે, તેમ જ ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણનો વાંક કાઢવો એ પણ જીવની મૂર્ખાઈ જ છે.**

ને જીવ ને મન તો પરસ્પર અતિ મિત્ર છે; જેમ દૂધને ને પાણીને મિત્રતા છે તેમ જીવને ને મનને મિત્રતા છે. તે જ્યારે દૂધને ને પાણીને ભેળાં કરીને અગ્નિ ઉપર મૂકે ત્યારે પાણી હોય તે દૂધને તળે બેસે ને પોતે બળે પણ દૂધને બળવા ન દે, ત્યારે દૂધ પણ પાણીને ઉગારવાને સારુ પોતે ઊભરાઈને અગ્નિને ઓલવી નાંખે છે; એવી રીતે બેયને પરસ્પર મિત્રાચાર છે, તેમ જ જીવને ને મનને પરસ્પર મિત્રાચાર છે. તે જે વાત જીવને ન ગમતી હોય તે વાતનો મનમાં ઘાટ થાય જ નહીં; જ્યારે કાંઈક જીવને ગમતું હોય ત્યારે જ મન જીવને સમજાવે. તે કેમ સમજાવે ? તો જીવ જ્યારે ભગવાનનું ધ્યાન કરતો હોય ત્યારે મન કહેશે જે, 'ભગવાનની ભક્ત કોઈક બાઈ હોય તેનું પણ ભેળું ધ્યાન કરવું'; પછી તેનાં સર્વ અંગનું ચિંતવન કરાવીને પછી જેમ બીજી સ્ત્રીને વિશે ખોટો ઘાટ ઘડે તેમ તેને વિશે પણ ખોટો ઘાટ ઘડે. ત્યારે જો એ ભક્તનો જીવ અતિશય નિર્મળ હોય તો તો મનનું કહ્યું ન માને ને અતિશય દાઝ થાય, તો મન એવો ફરીને ક્યારેય ઘાટ ઘડે નહીં. અને જો એનો જીવ મલિન હોય ને પાપે યુક્ત હોય તો મનનું કહ્યું માને; ત્યારે વળી મન એને ભૂંડા ઘાટ કરાવી કરાવીને કલ્યાણના માર્ગથી પાડી નાંખે. તે સારુ

કલ્યાણના માર્ગથી અવળી રીતે અધર્મની વાર્તાને પોતાનું મન કહે અથવા બીજો કોઈ માણસ કહે, તો તેને સંગાથે જે શુદ્ધ મુમુક્ષુ હોય તેને અતિશય વૈર થઈ જાય છે. પછી પોતાનું મન અથવા બીજો માણસ તે ફરીને તેને તે વાર્તા કહેવા આવે નહીં. અને **મન છે તે તો જીવનું મિત્ર જ છે, તે જીવને ન ગમે એવો ઘાટ ઘડે જ નહીં. અને જ્યારે કાંઈ મનને અયોગ્ય ઘાટ થઈ જાય ત્યારે જો જીવને મન ઉપર અતિશય રીસ ચડતી હોય તો ફરીને મનમાં એવો ઘાટ થાય જ નહીં.** અને જ્યારે મનને સદાય અયોગ્ય ઘાટ થયા કરતા હોય ત્યારે એને પોતાના જીવનો જ વાંક સમજવો, પણ એકલા મનનો વાંક સમજવો નહીં. એવી રીતે સમજીને ભગવાનની ભક્તિ કરે તો તેને કોઈ વિમુખ જીવનો તથા પોતાના મનનો જે કુસંગ તે લેશમાત્ર અડી શકે નહિ અને નિર્વિઘ્ન થકો ભગવાનનું ભજન કરે." ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૬॥૨૨૯॥**

વચનામૃત-૭ : વજની ખીલીનું

(તા.૨૨/૯/૧૮૨૬, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવને મોક્ષ માટે ભગવાન અને સંતથી વધુ કાંઈ સુખદાયી નથી, માટે શરીરમાં છે તેવી જ શ્રીહરિ તથા સંત સાથે આત્મબુદ્ધિ રાખવી જોઈએ. (૨) દેહ, દેહનાં સંબંધી, આબરૂ અને માનના ભોગે પણ ભક્તનો પક્ષ રાખવો તથા તેનો કોઈ રીતે અભાવ આવવા દેવો નહિ, તો તેને કામ-ક્રોધાદિ પરાભવ કરી શકતા નથી. (૩) ભગવાનની જેને દૃઢ નિષ્ઠા હોય તેણે વજની પૃથ્વીમાં વજની ખીલીની જેમ ભગવાનની મૂર્તિમાં પોતાના મનને જોડી રાખવું, તો એ ભક્ત છતે દેહે અક્ષરધામમાં જ છે.

સંવત્ ૧૮૮૩ના ભાદરવા વદિ ૬ છઠને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ગાદીતકિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ સર્વે હરિભક્ત પ્રત્યે બોલ્યા જે, "અમારા અંતરનો જે સિદ્ધાંત છે તે કહીએ છીએ જે, **જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું**

તેને તો ભગવાન ને ભગવાનના સાધુ એથી ઉપરાંત બીજું કાંઈ જગતમાં સુખદાયી નથી. માટે જેમ પોતાના શરીરને વિશે જીવને આત્મબુદ્ધિ વર્તે છે તેવી ભગવાન ને ભગવાનના સંતને વિશે આત્મબુદ્ધિ[૧] રાખી જોઈએ અને ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ દૃઢ કરીને રાખ્યો જોઈએ. અને તે પક્ષ રાખતાં થકાં આબરૂ વધો અથવા ઘટો, અથવા માન થાઓ કે અપમાન થાઓ, અથવા દેહ જીવો કે મરો, પણ કોઈ રીતે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ મૂકવો નહિ ને એમનો અભાવ આવવા દેવો નહીં. અને ભગવાનના ભક્ત જેવાં દેહ ને દેહનાં સગાં-સંબંધીને વહાલાં રાખવાં નહીં. **એવી રીતે જે હરિભક્ત વર્તે તેને અતિ બળવાન એવા જે કામ-ક્રોધાદિક શત્રુ તે પણ પરાભવ[૨] કરી શકતા નથી.**

અને જે ભગવાનનું બ્રહ્મપુર ધામ[૩] છે તેને વિશે ભગવાન સદાય સાકાર મૂર્તિ વિરાજમાન છે અને ભગવાનના ભક્ત પણ એ ભગવાનના ધામમાં મૂર્તિમાન થકા ભગવાનની સેવાને વિશે રહે છે. તે ભગવાનનો જેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ દૃઢ આશરો હોય તેને મનમાં એવી બીક ન રાખવી જે, 'હું રખે મરીને ભૂતપ્રેત થઉં કે રખે ઇન્દ્રલોકને જ પામું કે રખે બ્રહ્મલોકને[૪] જ પામું.' એવી આશંકા મનમાં રાખવી નહીં; કેમ જે, જે એવો ભગવાનનો ભક્ત હોય તે તો ભગવાનના ધામને જ પામે, પણ વચમાં ક્યાંય તેને ભગવાન રહેવા દે નહીં. અને એ ભક્તજન હોય તેને પણ પોતાનું જે મન છે તેને પરમેશ્વરનાં ચરણારવિંદને વિશે દૃઢ કરીને રાખવું. **જેમ વજ્રની પૃથ્વી હોય તેમાં વજ્રની ખીલી ચોડી હોય તે કોઈ રીતે ઊખડે નહીં, તેમ ભગવાનનાં ચરણારવિંદને વિશે પોતાના મનને દૃઢ રાખવું.** અને **એવી રીતે જે ભગવાનનાં ચરણારવિંદને વિશે પોતાના મનને રાખે તેને મરીને ભગવાનના ધામમાં જવું એમ નથી, એ તો છતી દેહે જ ભગવાનના ધામને પામી રહ્યો છે."** એમ વાર્તા કરીને 'જય સચ્ચિદાનંદ' કહીને સર્વ સભાને ઊઠવાની આજ્ઞા કરી. **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૭॥૨૩૦॥**

૧.પ્રગાઢ પ્રીતિ ૨.પરેશાન; પરાજય ૩.અક્ષરધામ ૪.સત્યલોકને

વચનામૃત-૮ : સદાય સુખિયા રહેવાનું

(તા.૨૫/૯/૧૮૨૬, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનના ભક્તને સદા સુખિયા રહેવાના આઠ ઉપાયો : ૧-દૃઢ સ્વધર્મ ૨-દૃઢ વૈરાગ્ય ૩-ઈન્દ્રિયો જીતીને વશ રાખવા. ૪, ૫-ભગવાન તથા ભક્તમાં અતિશય પ્રીતિ અને મિત્રતા ૬, ૭-ભગવાન તથા ભક્તને સંગે જ રાજી રહે પણ તેથી ઉદાસ ક્યારેય થાય નહીં. ૮-વિમુખની સોબત ગમે જ નહીં. (૨) ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તથી જેનું મન નોખું પડી જાય અને બેપરવાઈ થઈ જવાય, એ જ ભક્તિમાં મોટું વિઘ્ન છે.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના ભાદરવા વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને પાઘને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના તોરા વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુનિમંડળને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને એવો કયો ઉપાય છે જે, જેણે કરીને સદા સુખી રહેવાય ?" પછી મોટા મોટા સાધુ હતા તેણે જેવું જેને સમજાયું તેણે તેવો ઉત્તર કર્યો. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એમ છે જે, **જે ભગવાનના ભક્તને એક તો દૃઢ વૈરાગ્ય હોય અને બીજો અતિશય દૃઢ સ્વધર્મ હોય અને જેણે એ બે સાધને કરીને સર્વે ઈન્દ્રિયોને જીતીને પોતાને વશ કર્યાં હોય અને જેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે અતિશય પ્રીતિ હોય અને જેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે અતિશય મિત્રભાવ વર્તતો હોય અને જે કોઈ દિવસ ભગવાન કે ભગવાનના ભક્ત થકી ઉદાસ થાય નહિ અને જે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને સંગે જ રાજી રહે પણ કોઈ વિમુખ જીવની સોબત ગમે નહિ, એવાં જે હરિભક્તનાં લક્ષણ હોય તે આ લોકને વિશે તથા પરલોકને વિશે સદાય સુખિયો રહે છે.** અને વૈરાગ્ય ને સ્વધર્મ તેણે કરીને જેણે પોતાનાં ઈન્દ્રિયોને વશ ન કર્યાં હોય તો તે

ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને સંગે રહ્યો થકો પણ દુખિયો રહે છે. શા માટે જે, જેણે પોતાની ઈન્દ્રિયો ન જીતી હોય તેને કોઈ ઠેકાણે સુખ થાય નહિ અને ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તોપણ જ્યારે ઈન્દ્રિયો વિષયમાં તણાઈ જાય ત્યારે તે હરિભક્તના હૃદયમાં અતિ દુઃખ થાય છે. માટે સર્વ પોતાનાં ઈન્દ્રિયોને જીતીને વશ કરે તે જ સદા સુખિયો રહે છે. અને **જેણે સર્વ ઈન્દ્રિયોને જીતીને વશ કર્યાં હોય તેને જ વૈરાગ્યવાન અને ધર્મવાળો જાણવો;** પણ જેનાં ઈન્દ્રિયો વશ ન થયાં હોય તેને વૈરાગ્યવાન ને ધર્મવાળો ન જાણવો. અને જે વૈરાગ્યવાન ને ધર્મવાળો હોય તેને તો સર્વ ઈન્દ્રિયો નિયમમાં હોય અને તે સદાય સુખિયો હોય."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને ભગવાનની ભક્તિમાં કયું અતિશય મોટું વિઘ્ન છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનના ભક્તને એ જ મોટું વિઘ્ન છે જે, **પોતામાં દોષ હોય તેને દેખે નહિ અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત થકી જેનું મન નોખું પડી જાય અને તે ભગવાનના ભક્ત થકી જેને બેપરવાઈ[1] થઈ જવાય, એ જ એને અતિશય મોટું વિઘ્ન છે."** ॥ ઈતિ વચ. ગ.અં.॥૮॥૨૩૧॥

વચનામૃત-૯ : જાણપણારૂપ દરવાજાનું

(તા.૧૧/૧૦/૧૮૨૬, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) મહારાજના મોટા સંત છે તે હૃદયમાં જાણપણારૂપ દરવાજે ઊભા રહી ભગવાનનાં દર્શન કરે છે ને તેમાં સ્ત્રી-ધનાદિક માયિક પદાર્થને પ્રવેશવા દેતા નથી, ને પાણિયારી તથા ઘોડેસવારની જેમ બીજી વૃત્તિએ અન્ય ક્રિયા કરે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના આસો સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પુષ્પના હાર તથા ગજરા વિરાજમાન હતા ને પાઘ ઉપર પુષ્પના તોરા ઝૂકી રહ્યા હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.બેગરજુ; ખપરહિત સ્વચ્છંદી

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ હરિભક્તને કહ્યું જે, "જે અમારા મોટા મોટા પરમહંસ છે તેની જેવી સ્થિતિ છે ને સમજણ છે તે અમે તમને બાઈ-ભાઈ સર્વને કહીએ. તેને સાંભળીને પછી જેવી રીતે તમે સર્વે વર્તતા હો ને જેવી તમને સ્થિતિ હોય તેવી રીતે તમે કહી દેખાડજો." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમારા મુનિમંડળમાં જે મોટા મોટા સંત છે તેને એમ વર્તે છે જે, પોતાના હૃદયને વિશે જે જાણપણું[1] છે તે ભગવાનના ધામનો દરવાજો છે. તે દરવાજા ઉપર સર્વ સંત ઊભા છે. જેમ રાજાના ચાકર છે, તે રાજાના ઘરને દરવાજે ઊભા રહ્યા થકા કોઈ ચોર-ચકારને રાજા પાસે જવા દેતા નથી અને તે રાજાના ચાકરને એમ હિંમત રહે છે જે, 'કોઈ રાજા પાસે વિઘ્ન કરવા જાય તો તેના કટકા કરી નાંખીએ પણ કોઈ રીતે રાજા સુધી પૂગવા દઈએ નહીં.' એવી રીતે હિંમત સહિત ઢાલ-તલવાર બાંધીને ઊભા રહે છે. તેમ **આ સર્વે સંત છે તે જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો ત્યાં ઊભા રહે છે અને એ જાણપણાને માંહી જે અક્ષરધામ તેમાં ભગવાન છે તેનાં દર્શન કરે છે અને તે ભગવાન ભેળું પોતાના હૃદયને વિશે ધન, સ્ત્રી આદિક જે માયિક પદાર્થ તેને પેસવા દેતા નથી.** અને કોઈ જોરે કરીને માયિક પદાર્થ હૃદયમાં પેસવા આવે તો તેનો નાશ કરી નાંખે છે, પણ કોઈ રીતે જે ઠેકાણે ભગવાનને હૃદયમાં ધાર્યા છે તે ઠેકાણે પેસવા દેતા નથી અને શૂરવીરની પેઠે સાવધાન થકા ઊભા રહે છે. અને હાનિ-વૃદ્ધિ, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન આદિક અનંત જાતનાં વિઘ્ન આવે તેણે કરીને પોતાના મુકામથી ડગતા નથી.

ત્યારે કોઈક આશંકા કરે જે, 'ત્યાંથી ડગતા નથી ત્યારે દેહની ક્રિયા જે ખાન-પાનાદિક તેને કેમ કરતા હશે ?' તો તે દૃષ્ટાંતે કરીને કહીએ છીએ જે, જેમ પાણિયારી હોય તે કૂવા ઉપર જળ સીંચવા જાય છે, ત્યારે કૂવાના કાંઠા ઉપર પગ મૂક્યો હોય તેની પણ સૂરત[2] રાખે છે, 'જે રખે કૂવામાં પડી જાઉં', અને બીજી વૃત્તિએ કરીને કૂવામાંથી પાણી સીંચે છે. વળી બીજું દૃષ્ટાંત : જેમ કોઈક પુરુષ ઘોડે ચડ્યો હોય ત્યારે ઘોડાના

૧.ભગવાનમાં જોડી રાખેલી પોતાની જ્ઞાનવૃત્તિ તથા તે માટેની સાવધાની ૨.સાવધાની

પેંગડામાં પગ હોય ત્યાં પણ સૂરત રાખે અને ઘોડાની લગામ પકડી હોય ત્યાં પણ સૂરત રાખે અને દોડતાં થકાં વાટમાં ઝાડ આવે, ખાડો આવે, પથરો આવે ત્યાં પણ સૂરત રાખે. એવી રીતે આ સર્વે સાધુ છે તે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને ભગવાનની સેવામાં પણ રહે છે ને દેહની ક્રિયા પણ કરે છે ને પોતાની સ્થિતિમાંથી ડગતા નથી.”

એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે મોટા મોટા જે સંત તેની સ્થિતિ કહી દેખાડીને પછી એમ બોલ્યા જે, **“તમારે સર્વેને પણ એવી રીતે અંતર સન્મુખ દૃષ્ટિ રાખીને નિરંતર ભગવાનની સેવામાં રહેવું અને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થ વહાલા થવા દેવા નહિ; એ વાતની અતિશય સાવધાની રાખવી.** અને જેમ રાજાનો ચાકર છે તે રાજા પાસે ગાફલ થઈને ઊભો હોય તો રાજા પાસે ચોર-ચકાર જઈ પૂગે, ત્યારે એ ચાકરની ચાકરી ખોટી થાય. તેમ હરિભક્તને પણ ભગવાન વિના બીજા પદાર્થમાં પ્રીતિ થઈ જાય તો જે ઠેકાણે પોતાના હૃદયને વિશે જાણપણામાં ભગવાન રહ્યા છે તે ઠેકાણે ધન-સ્ત્રી આદિક બીજા પદાર્થ પણ પેસી જાય, ત્યારે એની ભક્તિ ખોટી થઈ જાય. માટે પોતાની ભક્તિને નિર્વિઘ્ન રાખીને જે પરમેશ્વરનાં ચરણારવિંદને પામવાને ઇચ્છે તેને જાણપણારૂપ જે ભગવાનના ધામનો દરવાજો તેને વિશે સાવધાન થઈને રહેવું અને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થ ત્યાં પેસવા દેવા નહીં.” એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના સર્વ ભક્તજનને શિક્ષાનાં વચન કહ્યાં. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૯॥૨૩૨॥**

વચનામૃત-૧૦ : વૃંદાવન ને કાશીના નાશનું

(તા.૨૮/૧૦/૧૮૨૬, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) મહાપ્રલયમાં પ્રકૃતિપુરુષ થકી થયેલું કાંઈ જ રહેતું નથી, તો વૃંદાવન અને કાશીની તો વાત શું કહેવી ?! (૨) આચાર્યોમાં વ્યાસજી, શાસ્ત્રોમાં ભાગવત અને ભગવદ્ગીતા એ અતિશય પ્રમાણભૂત ગણાય છે. (૩) જીવ, ઈશ્વર, માયા અને બ્રહ્મ તથા પરબ્રહ્મ એ પાંચેય અનાદિના જ છે. માટે જીવો ભગવાનમાંથી જુદા પડેલા નથી. (૪) જીવ જ્યારે પરમેશ્વરને શરણે જાય ત્યારે માયાને તરે છે અને બ્રહ્મરૂપ થઈ ભગવાનના ધામને પામે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૩ના આસો વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના સત્સંગી હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

તે સમે શ્રીજીમહારાજ પાસે એક માધ્વી સંપ્રદાયનો વિદ્વાન બ્રાહ્મણ આવ્યો. તેને શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "તમારા સંપ્રદાયના ગ્રંથને વિશે વૃંદાવનને[૧] જ ભગવાનનું ધામ કહ્યું છે. અને વળી એમ કહ્યું છે જે, 'મહાપ્રલયમાં[૨] પણ વૃંદાવનનો નાશ થતો નથી.' અને શિવમાર્ગી હોય તે એમ કહે છે જે, 'મહાપ્રલયમાં કાશીનો નાશ નથી થતો.' એ વાર્તા અમારા સમજ્યામાં આવતી નથી; શા માટે જે, મહાપ્રલયમાં તો પૃથ્વી આદિક પંચભૂતનો અતિશય પ્રલય થઈ જાય છે, ત્યારે વૃંદાવન ને કાશી તે કેમ રહેતાં હશે ? ને શાને આધારે રહેતાં હશે ? એવી જાતનો અતિશય મોટો સંશય થાય છે." એમ વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજે ભાગવતનું પુસ્તક મંગાવીને એકાદશ સ્કંધમાંથી[૩] તથા દ્વાદશ સ્કંધમાંથી[૪] ચાર પ્રકારના પ્રલયનો પ્રસંગ હતો તે વાંચી સંભળાવ્યો.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ ભાગવતનો તથા ગીતાનો[૫] મત[૬] જોતાં તો જેટલું પ્રકૃતિપુરુષ થકી થયું છે તે મહાપ્રલયમાં કાંઈ રહેતું નથી. અને જો મહાપ્રલયમાં વૃંદાવન અખંડ રહેતું હોય તો તેના પ્રમાણનો વ્યાસજીના ગ્રંથનો શ્લોક તથા વેદની શ્રુતિ તે કહી સંભળાવો. શા માટે જે, વ્યાસજીથી બીજા કોઈ મોટા આચાર્ય નથી. અને બીજા તો જે જે આચાર્ય થયા છે તેમણે વ્યાસજીના કરેલા ગ્રંથને આશરીને પોતપોતાના સંપ્રદાય ચલાવ્યા છે. માટે આદિ આચાર્ય જે વ્યાસજી તેનાં જે વચન તે સર્વે આચાર્યનાં વચન કરતાં અતિ પ્રમાણ છે. માટે વ્યાસજીનાં વચન તથા

૧.મથુરા પાસે આવેલા પ્રદેશને ૨.પ્રાકૃત કે આત્યંતિક પ્રલયમાં ૩.ભાગવત : ૧૧/૩/૯-૧૫; ૧૧/૧૪/૨૦-૨૭ ૪.ભાગવત : ૧૨/૪ ૫.ગીતા : ૯/૭ ૬.સિદ્ધાંત

વેદની શ્રુતિએ કરીને જે 'વૃંદાવન મહાપ્રલયમાં નાશ નથી થતું' એવું જે પ્રમાણ તે કહી સંભળાવો, તો અમારો સંશય નિવૃત્ત થાય. અને જે જે આચાર્ય થયા તેમણે પદ્મપુરાણનાં વચને કરીને પોતપોતાનો મત સ્થાપન કર્યો છે. તે તો પદ્મપુરાણમાં ક્ષેપક[1] શ્લોક નાંખી નાંખીને સ્થાપન કર્યો છે. તે પોતાના મતના હોય તે માને પણ બીજા કોઈ માને નહીં. માટે 'શ્રીમદ્‌ભાગવત' સરખા પ્રસિદ્ધ પુરાણનું વચન કહી સંભળાવો તો અમારે પ્રતીતિ આવે; શા માટે જે, વ્યાસજીએ વેદ, પુરાણ, ઈતિહાસ એ સર્વેનું સાર સાર ગ્રહણ કરીને 'શ્રીમદ્‌ભાગવત' કર્યું છે. માટે જેવું 'ભાગવત' પ્રમાણ એવા બીજાં પુરાણ અતિશય પ્રમાણ નહિ અને જેવી 'ભગવદ્‌ગીતા' પ્રમાણ તેવું સમગ્ર 'ભારત'[2] પ્રમાણ નહીં. માટે એવા બળવાન શાસ્ત્રનું વચન કહી સંભળાવો તો અમને હા પડે."

એવી રીતનાં જે શ્રીજીમહારાજનાં વચન તેને સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ એમ બોલ્યો જે, "હે મહારાજ ! તમે જે પ્રશ્ન કર્યો તે સત્ય છે ને તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવાને આ પૃથ્વી ઉપર કોઈ સમર્થ નથી. અને મારા મનને તો તમારા સ્વરૂપની દૃઢ પ્રતીતિ આવી છે જે, 'તમે તો સર્વ આચાર્યના આચાર્ય છો ને ઈશ્વરના ઈશ્વર છો.' માટે મને તમારો સિદ્ધાંત હોય તે કૃપા કરીને કહો."

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વેદ, પુરાણ, ઈતિહાસ ને સ્મૃતિઓ એ સર્વ શાસ્ત્રમાંથી અમે એમ સિદ્ધાંત કર્યો છે જે, જીવ, માયા, ઈશ્વર, બ્રહ્મ અને પરમેશ્વર એ સર્વે અનાદિ છે. અને માયા છે તે તો પૃથ્વીને ઠેકાણે છે અને પૃથ્વીમાં રહ્યાં જે બીજ તેને ઠેકાણે જીવ છે અને ઈશ્વર તો મેઘને ઠેકાણે છે. તે પરમેશ્વરની ઈચ્છાએ કરીને પુરુષરૂપ જે ઈશ્વર તેનો માયા સંગાથે સંબંધ થાય છે ત્યારે જેમ મેઘના જળના સંબંધે કરીને પૃથ્વીમાં હતાં જે બીજ તે સર્વે ઊગી આવે છે, તેમ માયામાંથી અનાદિકાળના જીવ હતા તે ઉદય થઈ આવે છે, પણ નવા જીવ નથી થતા. માટે જેમ ઈશ્વર અનાદિ છે તેમ માયા પણ અનાદિ છે ને તે માયાને વિશે રહ્યા જે જીવ તે

૧.પાછળથી ભેળવેલા ૨.મહાભારત

પણ અનાદિ છે. પણ એ જીવ પરમેશ્વરના અંશ નથી, એ તો અનાદિ જીવ જ છે. તે જીવ જ્યારે પરમેશ્વરને શરણે જાય ત્યારે ભગવાનની માયાને તરે ને નારદ-સનકાદિકની પેઠે બ્રહ્મરૂપ થઈને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ને ભગવાનનો પાર્ષદ થાય છે. એવી રીતે અમારો સિદ્ધાંત છે." એવી રીતનાં જે શ્રીજીમહારાજનાં વચન તેને સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ પોતાના વૈષ્ણવપણાના મતનો ત્યાગ કરીને શ્રીજીમહારાજનો સમાશ્રય કરતો હવો અને ઉદ્ધવ સંપ્રદાયની દીક્ષાને ગ્રહણ કરતો હવો.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૦॥૨૩૩॥

વચનામૃત-૧૧ : સીતાજીના જેવી સમજણનું

(તા.૨૭/૬/૧૮૨૭, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ, તપ અને નિયમથી ઈન્દ્રિયો જિતાય છે અને નવધા ભક્તિથી મન જિતાય છે. (૨) દેહમાં જેવી આત્મબુદ્ધિ ને પ્રીતિ છે તેવી જ ભગવાન અને ભગવાનના ભક્તમાં થાય તો નિર્વિકલ્પ સમાધિ જેવી જ શાંતિ થાય અને ભૂંડાં દેશકાળાદિકે કરીને કલ્યાણના માર્ગમાં કોઈ વિઘ્ન ન આવે. (૩) પોતાને વગર વાંકે વનમાં મૂક્યાં છતાં સીતાજીએ રામનો ગુણ જ લીધો. આવી સીતાજી જેવી સમજણવાળાનો અતિ હેતથી સંગ રાખવો. (૪) જે શ્રીહરિ તથા સંતો-ભક્તોનો અવગુણ લેતો હોય તેનો સંગ ક્યારેય ન કરવો.

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ સુદિ ૩ તૃતીયાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે એક પ્રશ્ન પૂછીએ જે, 'ઇન્દ્રિયો ને મન એ બેને જીત્યાનું એક સાધન છે કે ઇન્દ્રિયોને જીત્યાનું જુદું સાધન છે ને મનને જીત્યાનું જુદું સાધન છે ?' એ પ્રશ્ન છે." પછી મોટા મોટા પરમહંસ હતા તેમણે જેવું જેને ભાસ્યું તેવું તેમણે કહ્યું, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એમ છે જે, **વૈરાગ્ય, સ્વધર્મ, તપ અને નિયમ એ**

ચાર સાધને કરીને ઇન્દ્રિયો જિતાય છે અને ભગવાનની માહાત્મ્યે સહિત જે નવધા ભક્તિ તેણે કરીને મન જિતાય છે."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેવી નિર્વિકલ્પ સમાધિને વિશે ભગવાનના ભક્તને શાંતિ રહે છે, તેવી એ સમાધિ વિના પણ શાંતિ રહે એવો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, **"જેવી પોતાના દેહને વિશે આત્મબુદ્ધિ ને દૃઢ પ્રીતિ રહે છે તેવી જ ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિશે આત્મબુદ્ધિ ને દૃઢ પ્રીતિ રહે, તો જેવી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં શાંતિ રહે છે તેવી શાંતિ એ સમાધિ વિના પણ સદાય રહ્યા કરે;** એ જ એનો ઉત્તર છે."

પછી શ્રીજીમહારાજે વળી પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ગમે તેવા ભૂંડાં દેશ-કાળાદિક પ્રાપ્ત થાય તોપણ કોઈ રીતે કલ્યાણના માર્ગમાંથી પાછો પડે જ નહિ, એવો જે હરિભક્ત હોય તેને કેવી જાતની સમજણ હોય જે, જે સમજણે કરીને એવી રીતની એને દૃઢતા આવે છે, જે તેને વિશે કોઈ રીતનું વિઘ્ન લાગતું નથી ?" પછી મોટા મોટા સંત હતા તેમાં જેને જેવું ભાસ્યું તેવો તેણે ઉત્તર કર્યો, પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો ઉત્તર તો એમ છે જે, **જીવને જેવી દેહને વિશે આત્મબુદ્ધિ છે તેવી ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને વિશે આત્મબુદ્ધિ હોય તો તેને કોઈ રીતનું વિઘ્ન લાગે નહીં.** અને ગમે તેવાં દેશ-કાળાદિક ભૂંડાં આવે તેણે કરીને એ ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત થકી વિમુખ થાય નહીં."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જાનકીજીને રામચંદ્રજીએ વનવાસ દીધો ત્યારે જાનકીજીએ અતિશય વિલાપ કરવા માંડ્યો. ત્યારે લક્ષ્મણજી પણ અતિશય દિલગીર થયા. પછી સીતાજી લક્ષ્મણજી પ્રત્યે બોલ્યાં જે, 'હું મારા દુઃખ સારુ નથી રોતી, હું તો રામચંદ્રજીના દુઃખ સારુ રોઉં છું. શા માટે જે, રઘુનાથજી અતિ કૃપાળુ છે, તે લોકાપવાદ[1] સારુ મને વનમાં મૂકી, પણ હવે એમ વિચારતા હશે જે, 'સીતાને મેં વગર વાંકે વનમાં મૂકી છે.'

૧.લોકોએ કરેલો ખોટો આરોપ – નિંદા

એમ જાણીને કૃપાળુ છે તે મનમાં બહુ દુઃખ પામતા હશે. માટે રામચંદ્રજીને કહેજ્યો જે, 'સીતાને તો કાંઈ દુઃખ નથી ને વાલ્મીક ઋષિના આશ્રમમાં જઈને સુખે તમારું ભજન કરશે. માટે તમે સીતાને દુઃખે કરીને કાંઈ દુઃખ પામશો મા.' એમ સીતાજીએ લક્ષ્મણજી સંગાથે કહી મોકલ્યું, પણ કોઈ રીતે રામચંદ્રજીનો અવગુણ લીધો નહીં.[1] એવી રીતે જે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો કોઈ રીતે અવગુણ લે નહિ અને વૈરાગ્ય ને ધર્મ તે તો સામાન્યપણે હોય; એક હરિભક્ત તો એવો છે. અને બીજો હરિભક્ત છે તેને તો વૈરાગ્ય ને ધર્મ તો અતિ આકરા છે પણ સીતાજીના જેવી સમજણ નથી. એ બે પ્રકારના હરિભક્ત છે, તેમાં કયા સંગાથે અતિશય પ્રીતિ રાખીને સોબત કરવી ?"

પછી ચૈતન્યાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "ધર્મ ને વૈરાગ્ય જો સામાન્યપણે હોય તોપણ **જેની જાનકીજીના જેવી સમજણ હોય તેનો અતિશય પ્રીતિએ કરીને સમાગમ કરવો, પણ અતિશય વૈરાગ્ય ને ધર્મવાળો હોય ને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેતો હોય તો તેનો સંગ કરવો નહીં."** પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "યથાર્થ ઉત્તર થયો."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૧॥૨૩૪॥

વચનામૃત-૧૨ : કરામતનું

(તા.૧૬/૭/૧૮૨૭, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને કોઈ પ્રકારનું માન ન રાખવું. (૨) ભગવાન તથા ભક્તનો અવગુણ લેનારા હડકાયા કૂતરા તુલ્ય છે. (૩) ભગવાન કે ભગવાનના ભક્તના અવગુણ લઈ દ્રોહના કરનારાનો જીવ પણ નાશ થઈ જાય છે. (૪) દેહનાં સંબંધી સત્સંગી હોય તોપણ તેમાં હેત ન રાખવું, રાખે તો જરૂર વિઘ્ન થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ વદિ ૮ અષ્ટમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાની મેડીના ગોખને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.વાલ્મીકિ રામાયણ ઉત્તરકાંડ : ૪૭/૧૧-૧૨

પછી શ્રીજીમહારાજ પોતાના ભક્તજનને શિક્ષા કરવાને અર્થે વાર્તા કરતા હવા જે, **"જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું તેને કોઈ પ્રકારનું માન રાખવું નહિ જે, 'હું ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ પામ્યો છું કે હું ધનાઢ્ય છું કે હું રૂપવાન છું કે હું પંડિત છું', એવું કોઈ પ્રકારનું મનમાં માન રાખવું નહિ અને ગરીબ સત્સંગી હોય તેના પણ દાસાનુદાસ થઈને રહેવું.** અને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્ત તેનો જેને અવગુણ આવ્યો હોય ને તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ તેને હડકાયા શ્વાન જેવો જાણવો. જેમ હડકાયા શ્વાનની લાળ જેને અડે તેને પણ હડકવા હાલે; તેમ જેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવ્યો હોય, તે સાથે જે હેત રાખે અથવા તેની વાત સાંભળે, તો તે હેતનો કરનારો ને વાતનો સાંભળનારો પણ વિમુખ સરખો થાય. અને વળી જેમ ક્ષયરોગ થયો હોય તે કોઈ ઓષધે કરીને મટે જ નહિ, તેમ જેને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ આવ્યો હોય તેના હૃદયમાંથી ક્યારેય આસુરી મતિ ટળે નહીં.

અને અનંત બ્રહ્મહત્યા કરી હોય ને અનંત બાળહત્યા કરી હોય ને અનંત સ્ત્રીહત્યા કરી હોય ને અનંત ગૌહત્યા કરી હોય ને અનંત ગુરુસ્ત્રીનો સંગ કર્યો હોય તેનો પણ કોઈ કાળે છૂટકો થાય ને શાસ્ત્રમાં તે પાપ છૂટ્યાના ઉપાય પણ કહ્યા છે, પણ **ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તના અવગુણ લેવાવાળાને કોઈ શાસ્ત્રમાં એ પાપ છૂટ્યાનો ઉપાય કહ્યો નથી.** અને ઝેર ખાય અથવા સમુદ્રમાં પડે અથવા પર્વતથી પડે અથવા કોઈ રાક્ષસ મળે ને ખાઈ જાય તો એક જ વાર મરવું પડે અને જે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહી હોય તેને તો અનંત કોટિ કલ્પ સુધી મરવું પડે ને અવતરવું પડે. અને વળી ગમે તેવો શરીરમાં રોગ થયો હોય ને તેણે કરીને શરીર પડે અથવા કોઈ શત્રુ મળે ને શરીરનો નાશ કરી નાંખે પણ જીવનો નાશ થતો નથી; અને **ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કર્યાથી તો જીવનો પણ નાશ થઈ જાય છે.** ત્યારે કોઈ કહેશે જે, 'જીવનો નાશ કેમ થતો હશે ?' તો ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ હીજડો હોય તે પુરુષ પણ ન કહેવાય ને સ્ત્રી પણ ન કહેવાય, એ તો કેવળ વૃંદલ કહેવાય. તેમ જે

ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તના દ્રોહનો કરનારો હોય તેનો જીવ પણ એવો નકારો થઈ જાય જે, 'કોઈ દિવસ પોતાના કલ્યાણના ઉપાયને કરી જ શકે નહિ'; માટે એનો જીવ નાશ થઈ ગયો જાણવો, એમ જાણીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કરવો જ નહીં.

અને વળી પોતાના દેહનાં જે સગાં-સંબંધી હોય ને તે સત્સંગી હોય તોપણ તેમાં અતિશય હેત રાખવું નહીં. જેમ દૂધ-સાકર હોય ને તેમાં સર્પની લાળ પડી હોય ને તેનું જે પાન કરે તેના પ્રાણ જાય; તેમ પોતાના દેહનાં જે સગાં-સંબંધી હોય ને તે હરિભક્ત હોય, તોપણ તેમાં દેહના સંબંધરૂપ સર્પની લાળ પડી છે; માટે તેમાં હેતના કરનારાનું જરૂર અકલ્યાણ થાય છે. એમ જાણીને **જેને પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છવું હોય તેને દેહનાં જે સગાં-સંબંધી હોય તે સાથે હેત રાખવું નહીં. એમ સંસારમાંથી નિઃસ્પૃહ થઈને ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં પ્રીતિ રાખીને ભગવાનનું ભજન કર્યા કરવું.** આ જે અમે વાત કરી છે તેને જે અંતરમાં રાખે તેને કોઈ રીતે કલ્યાણના માર્ગમાં વિઘ્ન થાય જ નહિ અને આ જે વાત તે કરામત જેવી છે."[1] એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે વાર્તાની સમાપ્તિ કરી. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૨॥૨૩૫॥**

વચનામૃત-૧૩ : દેશકાળે એકાંતિક ધર્મ રહ્યાનું

(તા.૧૭/૭/૧૮૨૭, મંગળવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાન અને ભક્ત સાથે એવું હેત રાખવું જે, કાળ, કર્મ, માયા કે પોતાનું મન પણ તે હેતને તોડાવી ન શકે; આવા હેતથી પોતાના એકાંતિક ધર્મની ભગવાન રક્ષા કરે છે. (૨) જે ભગવાનનો ભક્ત ન હોય તે ગમે તેટલી પોતાની શુશ્રૂષા કરે તોપણ તેમાં હેત ન રાખવું. (૩) ગમે તેવાં સુખ-દુઃખ આવે, પણ ભગવાનની ઈચ્છા એ જ મારું પ્રારબ્ધ; એમ માનીને રાજી રહે તેનાં ધર્માદિની રક્ષા સ્વયં ભગવાન કરે છે.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ વદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની

૧.ભગવાનના ભક્તનો ક્યારેય અવગુણ લેવો જ નહિ, પરંતુ જો તે ભક્તો આપણા દેહનાં સંબંધી હોય તો તે સાથે હેત રાખવું તે સર્પની લાળ બરોબર ગણાય છે; માટે આ વાત કરામત જેવી છે.

ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે તોરા વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી અને આગળ મુનિમંડળ દૂકડ-સરોદા લઈને કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કીર્તન રાખો, હવે ભગવદ્‌વાર્તા કરીએ." એમ કહીને શ્રીજીમહારાજે મુનિમંડળ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જીવનો દેહ છે તે તો પૂર્વકર્મને આધીન છે. તેનો એક નિરધાર રહેતો નથી. તે ક્યારેક સાજો રહે ને ક્યારેક કર્માધીનપણે કરીને માંદો થઈ જાય, ને ક્યારેક સ્વતંત્ર વર્તતો હોય ને ક્યારેક પરાધીનપણે થઈ જાય, ને ધાર્યું હોય તે ઠેકાણે રહેવાય કે ન જ રહેવાય. અને ક્યારેક હરિભક્તના મંડળમાં રહેતા હોઈએ ને કર્મ કે કાળને યોગે કરીને નોખા પડી ગયા ને એકલા જ રહી જવાય, ત્યારે જે જે નિયમ રાખવાની દૃઢતા હોય તેનો કાંઈ મેળ રહે જ નહીં. અથવા ઈંગ્રેજ જેવો કોઈક રાજા હોય ને તેણે ક્યાંઈક પરવશ રાખ્યા અથવા પોતાનાં મન ને ઇન્દ્રિયો તે ઈંગ્રેજ જેવાં જ છે તેણે જ પરવશ રાખ્યા, ત્યારે જે સંતના મંડળમાં રહેવું ને સત્સંગની મર્યાદા પાળવી તેનો કાંઈ મેળ રહે નહીં. અને શાસ્ત્રમાં તો એમ જ કહ્યું છે જે, 'ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ એ ચાર સંપૂર્ણ હોય ત્યારે એકાંતિક ભક્ત કહેવાય ને એકાંતિકની જે મુક્તિ છે તેને પામે.' અને કાળ-કર્મને યોગે કરીને દેહની વ્યવસ્થા તો એકની એક રહે એમ જણાતું નથી. માટે ભગવાનના ભક્તને કેવી રીતે એકાંતિકપણું રહે છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી ગોપાળાનંદસ્વામી, ચૈતન્યાનંદસ્વામી, નિત્યાનંદસ્વામી, મુક્તાનંદસ્વામી, બ્રહ્માનંદસ્વામી, શુકમુનિ ઇત્યાદિક મોટા મોટા સાધુ હતા તેમણે જેવું જેને જણાયું તેવો ઉત્તર કર્યો, પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન ન થયું.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેમ અમારે ભગવાનને વિશે નિષ્ઠા રહે છે તેમ અમે કહીએ જે, અમારે તો ગમે તેવું સુખ-દુઃખ આવે તથા સંપત્-વિપત્ આવે તેમાં એમ રહે છે જે, **એક તો ભગવાનની અતિશય**

મોટ્યપ જાણીએ છીએ, તેણે કરીને આ સંસારમાં મોટા મોટા રાજાની સમૃદ્ધિ ને રાજ્યલક્ષ્મી તેને જોઈને લેશમાત્ર પણ અંતરમાં તેનો ભાર આવતો નથી. અને એમ સમજીએ છીએ જે, 'આપણે તો ભગવાન થકી કાંઈ અધિક નથી ને આપણું મન છે તે ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં ચોંટાડ્યું છે.' અને ભગવાન સંગાથે એવી દૃઢ પ્રીતિ કરી છે જે, તે પ્રીતિને કાળ, કર્મ, માયામાંથી કોઈએ ટાળવાને અર્થે સમર્થ નથી અને પોતાનું મન એ પ્રીતિ ટાળવાને કરે તોય પણ ભગવાનમાંથી એ પ્રીતિ ન ટળે; એવી રીતનો દૃઢાવ છે, તે ગમે તેવું સુખ-દુઃખ આવે છે તોય નથી ટળતો.

અને સ્વાભાવિક મનમાં એવી રુચિ રહે છે જે, 'શહેર હોય કે મેડી હોય કે રાજદરબાર હોય ત્યાં તો ગમે જ નહિ; અને વન હોય, પર્વત હોય, નદી હોય, ઝાડ હોય, એકાંત ઠેકાણું હોય ત્યાં અતિશય ગમે છે' ને એમ જાણીએ છીએ જે, 'એકાંતમાં બેસીને ભગવાનનું ધ્યાન કરીએ તો સારું', એવી સદાય રુચિ રહે છે. અને જ્યારે અમને રામાનંદસ્વામીનું દર્શન નહોતું થયું ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામી સંગાથે અમે એમ ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો જે, 'મને રામાનંદસ્વામીનું દર્શન કરાવો, તો આપણે બે જણ વનમાં જઈને ભગવાનનું અખંડ ધ્યાન કર્યા કરીશું અને કોઈ દિવસ વસ્તીમાં[1] તો આવીશું જ નહીં.' એમ મનનો ઠરાવ હતો. તે હમણાં પણ મન એવું ને એવું જ વર્તે છે.

અને **ભગવાન ને ભગવાનના જે ભક્ત તેમાં તો એવું દૃઢ હેત છે તેને કાળ, કર્મ ને માયા તેમાંથી કોઈએ ટાળવાને સમર્થ નથી અને પોતાનું મન ટાળ્યાનું કરે તોય પણ હૃદયમાંથી ટળે જ નહિ;** એવી ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત સંગાથે અતિશય પ્રીતિ છે. અને અમે કેટલીક વાર સત્સંગમાંથી જવાને અર્થે ઉદાસ થયા છીએ પણ ભગવાનના ભક્તનો સમૂહ જોઈને ટક્યા છીએ, તે કોઈ રીતે મૂકીને જવાતું નથી. અને જેને હું ભગવાનનો ભક્ત ન જાણું તે ઠેકાણે તો મને રાખ્યાના કોટિ ઉપાય કરે તોય ન જ રહેવાય અને ગમે તેવી અમારી શુશ્રૂષા[2] કરે તોય અભક્ત

૧.માણસો રહેતા હોય એવા વિસ્તારમાં ૨.સેવા; બરદાસ્ત

સંગાથે અમારે બને જ નહીં. એવી રીતે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત સંગાથે અમે અમારા મનને અતિશય પ્રીતિએ કરીને જોડી રાખ્યું છે અને તે ભગવાન વિના બીજું કોઈ પદાર્થ વહાલું રાખ્યું નથી; માટે શા સારુ ભગવાનમાં પ્રીતિ નહિ રહે ? અને ભગવાનના કથા-કીર્તનાદિક કરતા હોઈએ ત્યારે તો એવી મસ્તાઈ આવે છે જે, 'જાણીએ દીવાના[1] થઈ જવાશે.' અને જેટલો વિવેક રહે છે તે તો કોઈક ભક્તજનના સમાસને[2] અર્થે રહે છે, પણ મનમાં તો એવી ને એવી જ ખુમારી રહે છે અને ઉપરથી તો લોકને મળતો વ્યવહાર રાખીએ છીએ.

અને તે ભગવાન છે તે જ આ દેહના પ્રવર્તાવનારા છે. તે ગમે તો દેહને હાથીએ બેસારો ને ગમે તો બંદીખાનામાં[3] નંખાવો અને ગમે તો આ દેહમાં કોઈક મોટો રોગ પ્રેરો, પણ કોઈ દિવસ ભગવાન આગળ એવી પ્રાર્થના કરવી નથી જે, 'હે મહારાજ ! આ મારું દુઃખ છે તેને ટાળો.' શા માટે જે, **આપણે પોતાના દેહને ભગવાનના ગમતામાં વર્તાવવો છે; તે જેમ એ ભગવાનનું ગમતું હોય તેમ જ આપણે ગમે છે, પણ ભગવાનના ગમતા થકી પોતાનું ગમતું લેશમાત્ર પણ નોખું રાખવું નથી. અને આપણે જ્યારે તન, મન, ધન ભગવાનને અર્પણ કર્યું ત્યારે હવે ભગવાનની ઈચ્છા તે જ આપણું પ્રારબ્ધ છે, તે વિના બીજું કોઈ પ્રારબ્ધ નથી. માટે ભગવાનની ઈચ્છાએ કરીને ગમે તેવું સુખ-દુઃખ આવે, તેમાં કોઈ રીતે અકળાઈ જવું નહિ ને જેમ ભગવાન રાજી તેમ જ આપણે રાજી રહેવું. અને આવી રીતની જે ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ તેણે યુક્ત એવો જે એ ભક્ત તેના જે ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ તેની રક્ષાને તો એ ભગવાન પોતે જ કરે છે.** અને ક્યારેક દેશકાળના વિષમપણે કરીને બાહેરથી તો ધર્માદિકના ભંગ જેવું જણાતું હોય પણ તે ભક્તના અંતરમાં તો ધર્માદિકનો ભંગ થતો જ નથી."

એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ પોતાને ઉપદેશે કરીને જે ભગવાનના અતિ દૃઢ ભક્ત હોય તેને જેમ સમજવું ઘટે અને જેમ ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ કરી જોઈએ તે સર્વે વાર્તા કરી દેખાડતા હવા. ॥ **ઈતિ વચ. ગ.અં.॥૧૩॥૨૩૬॥**

૧.પાગલ ૨.હિતને ૩.જેલમાં

વચનામૃત-૧૪ : કાયસ્થના અવિવેકનું – લંબકર્ણનું

(તા.૧૯/૭/૧૮૨૭, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જે જીવ સ્ત્રી આદિકના સુખનું અતિ દુર્લભપણું જાણી તેમાં પ્રીતિ કરે છે તેને તેમાં દૃઢ વાસના બંધાઈ જાય છે. તેથી તેને પ્રભુમાં પ્રીતિ થાતી નથી. (૨) અતિ પવિત્ર દેશ-કાળાદિક સેવીને જો તીક્ષ્ણ સુકૃત કર્મ કરે તો ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ થાય છે. (૩) દૈવી જીવના કામ-ક્રોધાદિ દોષો સારાને યોગે ટળી જાય છે ને આસુરીના ટળતા નથી. (૪) આસુરી જીવને પોતાનું ગમતું મરોડાય ત્યારે લાખગણો દ્રોહ કરે તોય સંતોષ ન થાય. (૫) પ્રભુના વચનમાં પોતાની બુદ્ધિ કહે એટલું જ માને તે કરતાં વિશ્વાસી ભક્ત શ્રેષ્ઠ છે. (૬) બિમારીમાં પોતાની કોઈ સેવા ન કરે, વાંક વિના અપમાન કરે તોપણ અવગુણ ન લે અને નિયમમાં ખબડદાર વર્તે એવા ભક્તનો વિશ્વાસ આવે જે, 'આ સત્સંગમાંથી ડગશે નહીં.' (૭) જેના દિલમાં ભગવાન તથા ભક્તોનો અખંડ મહિમા રહેતો હોય તેનાં લક્ષણ : નિષ્કપટપણે, પ્રેમથી તેમની સેવા કરે, સર્વ સંતને પગે લાગે, માંદા સંતની સર્વ પ્રકારે સંભાળ રાખે અને પોતાની વહાલી વસ્તુ સંતને અર્પણ કરીને પછી પોતે વાપરે.

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ વદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને મસ્તક ઉપર પાઘમાં પુષ્પના તોરા ઝૂકી રહ્યા હતા ને કંઠને વિશે પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને મુનિમંડળ કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "કીર્તન-ભક્તિની સમાપ્તિ કરો ને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરીએ." પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ હાથ જોડીને પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! પરમેશ્વર થકી તો બીજું કાંઈ સાર વસ્તુ નથી, તોપણ એ પરમેશ્વરમાં એ જીવને કેમ દૃઢ પ્રીતિ થતી નથી ? એ પ્રશ્ન છે." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એને વિવેક નથી. જો વિવેક હોય તો એમ વિચાર થાય જે, 'મારે તો બ્રહ્મચર્ય વ્રત છે તોપણ સ્ત્રીના સુખની તૃષ્ણા હૃદયમાંથી ટળતી નથી, તે એ બહુ ખોટું છે. અને તે સ્ત્રીનું સુખ તો ચોરાશી લાખ યોનિમાં જ્યાં જ્યાં જન્મ ધર્યા ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર પ્રાપ્ત થયું છે, તે પણ મનુષ્યદેહથી અધિક પ્રાપ્ત થયું છે. કેમ જે, એ જીવ બકરો

થયો હશે ત્યારે હજાર બકરીઓને પોતે એકલો ભોગવતો હશે. અને જ્યારે ઘોડો કે પાડો કે સાંઢ કે બૂઢિયો વાનરો ઇત્યાદિક પશુના દેહને પામ્યો હશે ત્યારે તેને વિશે પોતપોતાની જાતિની અતિશય રૂપવાન ને યૌવનવાન એવી અનંત સ્ત્રીઓ તે એકેએક એને મળી હશે. અને તેમાં કાંઈ પ્રારબ્ધનું કારણ નથી ને ભગવાનની કૃપાનું પણ કારણ નથી; એ તો સહેજે મળી હતી. અને વળી પણ જો ભગવાનનું ભજન નહિ કરે તો જે જે યોનિમાં જશે ત્યાં ત્યાં અનંત સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત થશે. ને તેમાં કોઈ દેવતાનું પણ સેવન-પૂજન નહિ કર્યું જોઈએ ને કોઈ મંત્રનો પણ જપ નહિ કર્યો જોઈએ; એ તો સહેજે જ તે સ્ત્રી આદિકનાં સુખને પામશે.

અને આ જીવે કેટલીક વાર દેવતા થઈને દેવલોકનાં પણ સુખ ભોગવ્યાં છે ને કેટલીક વાર ચક્રવર્તી રાજા થઈને પૃથ્વીમાં પણ અનંત સુખ ભોગવ્યાં છે, તોપણ એ જીવને સ્ત્રી આદિક જે પદાર્થ છે તેને ભોગવ્યાની તૃષ્ણા ટળતી નથી. **સ્ત્રી આદિકનું જે સુખ છે તેનું અતિશય દુર્લભપણું જાણે છે ને તેનું અતિ માહાત્મ્ય જાણીને તેમાં પ્રીતિ કરે છે, તે પ્રીતિ કોઈ રીતે ટાળી ટળતી નથી; એ પાપે કરીને પરમેશ્વરમાં દૃઢ પ્રીતિ થતી નથી.** અને એવી મલિન વાસના આ જીવને થાય છે તે અમે નજરે દીઠી છે. જ્યારે અમે નાના હતા ત્યારે અયોધ્યાપુરીમાં એક શિવનું મંદિર હતું, તેમાં જઈને અમે સૂતા. ત્યાં એક કાયસ્થ[1] નિત્ય શિવનું પૂજન કરવાને આવતો. તે શિવની પૂજા કરીને ગાલ વજાડીને[2] શિવ પાસે એમ વર માગતો જે, 'હે મહારાજ ! હે શિવજી ! મને કોઈ દિવસ મનુષ્યનો અવતાર દેશો મા. શા માટે જે, મનુષ્યદેહમાં તો તાંબું[3] ખાઈ ખાઈને મરી ગયા પણ સ્ત્રીનું સુખ સારી પેઠે ભોગવાતું નથી. માટે હે શિવજી ! મને તો જન્મોજન્મ લંબકર્ણનો[4] જ અવતાર દેજ્યો, જે લાજ-મર્યાદા મૂકીને સારી પેઠે સ્ત્રીનું સુખ તો ભોગવીએ.' એમ નિત્ય શિવજી પાસે વર માગતો. એવી રીતે આ જીવના હૃદયમાં પાપરૂપ વાસના થાય છે, માટે એને કોઈ રીતે પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ થતી નથી."

૧.બ્રાહ્મણની એ નામની જ્ઞાતિનો એક પુરુષ ૨.બન્ને ગાલ ફૂલાવી તેના ઉપર હાથની મુઠ્ઠી મારી અવાજ કરીને ૩.વીર્યવાન બનવા માટેની તામ્રભસ્મ ૪.ગધેડાનો

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ વળી પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! જેને એવો અતિશય અવિવેક હોય તેને તો ભગવાનમાં પ્રીતિ ન થાય, પણ જેને એમ જણાતું હોય જે, 'ભગવાન સર્વ સુખના નિધિ[1] છે ને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થ છે તે તો કેવળ દુ:ખદાયી જ છે', તોપણ તેને ભગવાનમાં પ્રીતિ નથી થતી તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ જીવને પૂર્વજન્મને વિશે અથવા આ જન્મને વિશે કોઈક અતિશય ભૂંડાં જે દેશ, કાળ, સંગ ને ક્રિયા તેનો યોગ થઈ ગયો છે; તેણે કરીને અતિશય તીક્ષ્ણ કર્મ થયાં છે. તે ભૂંડાં કર્મનો એના ચિત્તમાં પાશ[2] લાગ્યો છે, માટે સાર-અસારને જાણે છે તોપણ એને અસારનો ત્યાગ કરીને પરમેશ્વરને વિશે દૃઢ પ્રીતિ થતી નથી. અને **જેવી રીતે ભૂંડાં દેશ, કાળ, ક્રિયા ને સંગ તેને યોગે કરીને ભૂંડાં કર્મનો ચિત્તમાં પાશ બેઠો, તેવી રીતે અતિશય પવિત્ર દેશ, પવિત્ર કાળ, પવિત્ર ક્રિયા અને પવિત્ર સંગ તેને યોગે કરીને અતિશય તીક્ષ્ણ જો સુકૃત કર્મ થાય, તો તેને યોગે કરીને અતિ તીક્ષ્ણ જે ભૂંડાં પાપકર્મ તેનો નાશ થઈ જાય છે; ત્યારે એને ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ થાય છે.** એ પ્રશ્નનો એ જ ઉત્તર છે."

પછી અયોધ્યાપ્રસાદજીએ પૂછ્યું જે, "એકની તો બુદ્ધિ પણ ઘણી હોય ને શાસ્ત્રમાં પણ બહુ દૃષ્ટિ પૂગતી હોય, અને બીજો છે તેની તો બુદ્ધિ પણ થોડી હોય ને શાસ્ત્રમાં પણ ઝાઝું જાણતો ન હોય; અને ઘણી બુદ્ધિવાળો હોય તે સત્સંગમાંથી વિમુખ થઈ જાય છે અને થોડી બુદ્ધિવાળો હોય તે દૃઢ થકો સત્સંગમાં રહે છે, તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ સંસારને વિશે દૈવી ને આસુરી બે પ્રકારના જીવ છે; તેમાં આસુરી જીવ હોય તેને ઝાઝી બુદ્ધિ હોય તોપણ સત્સંગમાંથી વિમુખ જ થાય અને દૈવી જીવ હોય ને તેને થોડી બુદ્ધિ હોય તોપણ કોઈ કાળે સત્સંગમાંથી વિમુખ ન થાય. જેમ મરચાનું બીજ હોય ને લીંબડાનું બીજ હોય ને શિંગડિયા વછનાગનું[3] બીજ હોય, તેને વાવીને નિત્ય સાકરનું પાણી સીંચ્યા કરીએ તોપણ મરચાં તે તીખાં જ થાય ને લીંબડો તે કડવો

૧.ખજાનો; ભંડાર ૨.લેપ; સંસ્કાર ૩.આ નામના ઝેરી છોડનું

જ થાય ને શિંગડિયો વછનાગ તે ઝેર જ થાય. શા માટે જે, એનું બીજ ભૂંડું છે. અને શેરડીને વાવીને લીમડાના પાનનું ખાતર નાખીને કડવું પાણી સીંચ્યા કરીએ તોપણ શેરડીનો રસ તે મીઠો જ થાય. તેમ દૈવી જીવ છે તે ભગવાનને સન્મુખ જ રહે છે ને આસુરી જીવ હોય તે વિમુખ જ થાય છે."

પછી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "દૈવી ને આસુરી જીવ હોય તે કેમ જાણ્યામાં આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "દૈવી જીવ હોય તેને કામ, ક્રોધ, લોભાદિક દોષ હોય તે ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકને યોગે કરીને હોય; પછી સારાં દેશ-કાળાદિકનો યોગ થાય તો થોડેક કાળે કરીને નાશ થઈ જાય. અને આસુરી જીવને જે કામ, ક્રોધ, લોભાદિક દોષ હોય તે કોઈ કાળે નાશ થાય નહીં. અને તેને એકવાર જો કાંઈક કઠણ વચન કહ્યું હોય તો જીવે ત્યાં સુધી ભૂલે નહીં. અને તે આસુરી જીવ જો સત્સંગી થયો હોય તો સૌ કરતાં સરસ હરિભક્ત જણાય, પણ જેમ ભાલ દેશમાં મોરે સમુદ્ર હતો તે કાંપ જમાઈને મીઠી પૃથ્વી થઈ છે, તે જ્યાં સુધી કાંપ હોય ત્યાં સુધી જો ખોદીએ તો પાણી મીઠું નીસરે અને તેથી જો હેઠું ખોદીએ તો સમુદ્રના જેવું ખારું ઝેર પાણી નીસરે; તેમ **આસુરી જીવ હોય તે હરિભક્ત થયો હોય ને એનું ગમતું મરડીને લગારેક છેડ્યો હોય તો જેટલી મોરે સાધુની સેવા કરી હોય તેથી લાખગણો દ્રોહ કરે તોપણ મનમાં સંતોષ ન થાય."**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમે એમ કહ્યું જે, 'આસુરી જીવ હોય ને હરિભક્ત થયો હોય, તો તેનું જ્યાં લગી ગમતું રાખીએ ત્યાં સુધી તો સત્સંગી રહે ને જો ગમતું ન રાખીએ તો વિમુખ થાય.' તે જ્યાં લગી વિમુખ નથી થયો તેવામાં જો તેનો દેહ પડી જાય તો આસુરી રહે કે દૈવી થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "તે આસુરી જીવ જ્યાં સુધી સારો હોય ને તેવામાં દેહ પડે તો દૈવી થાય અને ભગવાનની ભક્તિ કરીને પરમપદને પામે."

પછી નૃસિંહાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "નવધા ભક્તિમાં શ્રેષ્ઠ ભક્તિ કઈ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"નવધા ભક્તિમાંથી જેને જે**

ભક્તિએ કરીને ભગવાનમાં દૃઢ સ્નેહ થાય તે જ ભક્તિ તેને શ્રેષ્ઠ છે."

પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જેને બાળ અવસ્થા હોય અથવા યૌવન અવસ્થા હોય તેને કેવા પુરુષનો સંગ રાખવો ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જે વયે કરીને પણ વૃદ્ધ હોય અને ધર્મ, જ્ઞાન ને વૈરાગ્ય જેને દૃઢ હોય અને ભગવાનને વિશે પણ દૃઢ પ્રીતિ હોય, તેવા પુરુષનો સંગ પ્રીતિએ કરીને એ બેય જણાને કરવો."**

પછી નાજે જોગિયે પૂછ્યું જે, "એકનું ક્રોધે કરીને ભગવાનમાં મન જોડાયું છે ને એકનું ભયે કરીને ભગવાનમાં મન જોડાયું છે અને એકનું તો સ્નેહે કરીને ભગવાનમાં મન જોડાયું છે, એ ત્રણમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેનું હેતે કરીને ભગવાનમાં મન જોડાયું તે શ્રેષ્ઠ છે."

પછી શિવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "ભગવાનનો ભક્ત તો હોય પણ જેને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું એવો સાર-અસારનો વિવેક તે ન હોય ને વૈરાગ્ય પણ ન હોય, તેને એવો વિવેક તથા ભગવાન વિના બીજા પદાર્થમાં વૈરાગ્ય તે કેમ થાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો પ્રથમ જ ભગવાનમાં દૃઢ હેત થઈ જાય તો વિવેક ને વૈરાગ્ય તે હેતને યોગે કરીને પ્રકટ થાય છે. અને જેને જે પદાર્થમાં હેત થાય છે તેને હેત કહીએ અથવા કામના કહીએ. તે જે જે પદાર્થમાં હેત હોય ને તેમાં જો કોઈક અંતરાય કરે તો તે ઉપર ક્રોધ થઈ જાય છે. તે માણસના દેહમાં તો થાય પણ પશુને પણ ક્રોધ થઈ જાય છે. જેમ પાડો હોય તે કામનાએ કરીને ભેંશ ઉપર આસક્ત થયો હોય ને બીજો પાડો આવે તો તેને મારી નાંખે છે, એવી રીતે પશુ-પક્ષીમાં સર્વત્ર દેખાય છે; તેમ **જેને ભગવાનને વિશે દૃઢ પ્રીતિ હોય તેને જે પદાર્થ તે પ્રીતિમાં અંતરાય કરવા આવે તો તે ઉપર તુરત ક્રોધ થઈ જાય ને તે પદાર્થનો તત્કાળ ત્યાગ કરે. માટે જો ભગવાનમાં દૃઢ હેત હોય તો એની મેળે જ વૈરાગ્ય ને વિવેક થઈ આવે છે."**

પછી વળી શિવાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "બુદ્ધિમાન તો બેય પુરુષ છે.

તેમાં એક તો જેમ પરમેશ્વર કહે તેમ જ માની લે એવો વિશ્વાસી છે અને બીજો તો પરમેશ્વરનાં વચન હોય તેમાં પણ માનવું ઘટે તેટલું જ માને, એ બેમાં કયો શ્રેષ્ઠ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વિશ્વાસી એ જ શ્રેષ્ઠ છે; તે રામકથામાં રામચંદ્રજીએ કહ્યું છે જે, 'જે મારે દૃઢ વિશ્વાસે રહે તેની જેમ માતા બાળકની રક્ષા કરે છે તેમ હું રક્ષા કરું છું.' **માટે વિશ્વાસી એ જ શ્રેષ્ઠ છે."**

પછી આત્માનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "મનમાં તો એમ નિશ્ચય છે જે, દેહપર્યંત પરમેશ્વરના ગમતામાં જ રહેવું છે; તોપણ એમ જાણીએ છીએ જે, પરમેશ્વરને ને સંતને કેમ કરીએ તો આપણો વિશ્વાસ આવે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"વિશ્વાસ તો પરમેશ્વરને ને સંતને ત્યારે આવે જ્યારે અતિશય માંદો થાય ને તે મંદવાડમાં ચાકરી પણ સારી પેઠે ન થઈ હોય તોપણ કોઈનો અવગુણ ન લે ને પોતે મૂંઝાય પણ નહિ; તથા વાંક વિના પણ પરમેશ્વર ને સંત તે પોતાનું અતિશય અપમાન કરે તોપણ કોઈનો અવગુણ ન લે; ત્યારે એનો પરમેશ્વરને ને સંતને વિશ્વાસ આવે. અને ત્રીજો પ્રકાર એ છે જે, જેટલા સત્સંગમાં નિયમ છે તેમાંથી જો લેશમાત્ર ફેર પડે તો અતિશય દુખાઈ જાય ને તેનું તત્કાળ પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. અને જો મનમાં ખોટો ઘાટ થાય તો બીજાને દેહે કરીને વર્તમાનમાં ફેર પડે તેટલો જ દુખાય ને ત્રાસ પામે. ત્યારે એનો પરમેશ્વરને ને સંતને પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ આવે જે, 'આ કોઈ કાળે સત્સંગમાંથી ડગશે નહીં."**

પછી ભગવદાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, "જે ભક્તજનના મનને વિશે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનું અખંડ માહાત્મ્ય હોય તે બીજાને કેમ જણાય ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેના મનને વિશે ભગવાનનું ને ભગવાનના ભક્તનું અખંડ માહાત્મ્ય હોય તે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તની નિષ્કપટભાવે પ્રીતિએ કરીને સેવા કરે ને દેહે કરીને સર્વ સંતને પગે લાગે; અને કોઈક સંત માંદા હોય તો તેનું માથું દાબે, પગ દાબે ને ખાધા-પીધાની ખબર રાખે; અને પોતાની પાસે પોતાને મનગમતી વહાલી**

વસ્તુ આવે તો તે સંતને આપીને પછી પોતાના કામમાં વાપરે. એવી રીતે મન-કર્મ-વચને કરીને જે વર્તે તેના અંતરમાં ભગવાનનું ને સંતનું માહાત્મ્ય અખંડ છે એમ જાણવું."

પછી શ્રીજીમહારાજે સંતને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "[1] ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ એ ચારે અતિ તીવ્રપણે કરીને વર્તતા હોય તોપણ ધર્મમાં કાંઈક સંકરપણું[2] થાય ને વૈરાગ્યમાં કોઈક ઠેકાણે રાગ રહી જાય અને ભક્તિમાં પણ કાંઈક શિથિલપણું[3] થઈ જાય અને જ્ઞાનમાં પણ કાંઈક દેહઆસક્તિ રહી જાય તેનું શું કારણ હશે ?" પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ ને બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "જેને ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય ને ભક્તિ એ ચાર તીવ્ર વર્તે છે, એવા જે ઈશ્વરમૂર્તિ સમર્થ તેમાં જે કાંઈક કસર જેવું જણાય છે તે તો કેવળ દયાએ કરીને રહે છે; પણ બીજી કોઈ જાતની કસર નથી. અને એવા જે મોટા હોય તે બાહ્યદૃષ્ટિ[4] રાખીને વર્તે ત્યારે કેટલાક જીવોને જડભરત જેવા ને શુકજી જેવા કરી મૂકે. માટે **એવા અતિશય જે મોટા તેમને જે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ[5] વર્તવું તે કેવળ જીવો ઉપર દયાએ કરીને છે."** પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "એનો ઉત્તર એ જ છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૪॥૨૩૭॥**

વચનામૃત-૧૫ : પાટો ગોઠ્યાનું

(તા.૨૧/૭/૧૮૨૭, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) નવધા ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરતાં થકાં પોતાનું મન ભગવાનમાં ચોંટે અને ભગવાન વિના બીજો ઘાટ ન કરે એ પોતાનું અંગ જાણવું. પછી તે અંગ પ્રમાણે સત્સંગ-ભજન કરવું. તો પોતાને અતિશય સમાસ થાય.

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ વદિ ૧૩ તેરસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાની મેડીના ગોખ ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.કોઈ ખરેખરા એકાંતિક સંત છે તેને ૨.બીજું ભળી જવાપણું ૩.ઢીલાશ ૪.બીજા ઘણાક જીવોનું ભલું કરવાની ઈચ્છા કે દયા ૫.નાના-મોટા સહુ સાથે મળતું આવે તે રીતે

પછી મુક્તાનંદસ્વામીને શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "આજ તો અમે અમારા રસોયા હરિભક્તની આગળ બહુ વાત કરી." ત્યારે મુક્તાનંદસ્વામી બોલ્યા જે, "હે મહારાજ ! કેવી રીતે વાત કરી ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "વાત તો એમ કરી જે, ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તે ભગવાનની માનસી પૂજા કરવા બેસે તથા ભગવાનનું ધ્યાન કરવા બેસે તે સમે એનો જીવ પ્રથમ જે જે ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકને યોગે કરીને પંચવિષય થકી પરાભવ પામ્યો હોય અથવા કામ, ક્રોધ, લોભાદિકને યોગે કરીને પરાભવ પામ્યો હોય, તે સર્વેની એને સ્મૃતિ થઈ આવે છે. જેમ કોઈ શૂરવીર પુરુષ હોય ને સંગ્રામમાં જઈને ઘાયે આવ્યો હોય ને તે ઘાયલ થઈને પાછો ખાટલામાં આવીને સૂવે, પછી એને જ્યાં સુધી પાટો ગોઠે નહિ ત્યાં સુધી ઘાની વેદના ટળે નહિ ને નિદ્રા પણ આવે નહિ; ને જ્યારે પાટો ગોઠે ત્યારે ઘાની પીડા ટળી જાય અને નિદ્રા પણ આવે. તેમ ભૂંડાં દેશ, કાળ, સંગ અને ક્રિયા તેને યોગે કરીને જીવને પંચવિષયના જે ઘા લાગ્યા છે, તે **જ્યારે નવધા ભક્તિ માંહિલી જે ભક્તિ કરતાં થકાં એ પંચવિષયના ઘાની પીડા ન રહે ને પંચવિષયનું સ્મરણ ન થાય એ જ એને પાટો ગોઠ્યો જાણવો અને એ જ એને ભજન-સ્મરણનું અંગ દૃઢ જાણવું.** પછી એ અંગમાં રહીને માનસી પૂજા કરવી, નામ-સ્મરણ કરવું, જે કરવું તે એ પોતાના અંગમાં રહીને કરવું, તો એને અતિશય સમાસ થાય.[1]

અને જો પોતાના અંગને ઓળખે નહિ તો જેમ ઘાયલને પાટો ગોઠે નહિ ને સુખ ન થાય, તેમ એને ભજન-સ્મરણમાં કોઈ રીતે સુખ ન થાય ને પંચવિષયના જે ઘા એને લાગ્યા હોય તેની પીડા ટળે નહીં. માટે એ નવધા ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરતે થકે પોતાનું મન ભગવાનમાં ચોંટે અને ભગવાન વિના બીજો ઘાટ કરે નહિ ત્યારે તે હરિભક્તને એમ જાણવું જે, 'મારું તો એ જ અંગ છે.' પછી તે જાતની ભક્તિ એને પ્રધાન રાખવી એ સિદ્ધાંત વાર્તા છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૫॥૨૩૮॥**

૧.અર્થાત્ અનેક પ્રકારની ભક્તિમાંથી જે ભક્તિ કરવાથી પોતાના ભૂંડા સંકલ્પો શમી જતા હોય તેને પોતાનું અંગ માની તે મુજબ ધ્યાન, ભજન વગેરે કરવું તો તત્કાળ જીવ બળિયો થાય.

વચનામૃત-૧૬ : પતિવ્રતાની ટેકનું

(તા.૨૩/૭/૧૮૨૭, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જેવે રૂપે કરીને ભગવાનનું દર્શન થયું છે તેની સાથે પતિવ્રતાપણે દૃઢ પ્રીતિ બાંધવી, તો તેના અવતારાદિક બીજા કોઈમાં તેવી પ્રીતિ થાય નહીં. (૨) પોતાને જે સ્વરૂપ મળ્યું છે તેની મરજી પ્રમાણે જ રહેવું; ને બીજાને તો તેના જાણીને માનવા.

સંવત્ ૧૮૮૪ના અષાઢ વદિ અમાવાસ્યાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે મોગરાનાં પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા તથા પાઘમાં તોરા અતિશય શોભાયમાન ઝૂકી રહ્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "મુનિમંડળ સમસ્ત તથા ગૃહસ્થ હરિભક્ત સમસ્ત પ્રત્યે અમે પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ, તે જેથી ઉત્તર થાય તે કરજ્યો. તે પ્રશ્ન એ છે જે, 'ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને અવગુણવાળાનો ત્યાગ કરતાં કાંઈ વાર લાગે નહિ, પણ જેમાં અતિશય રૂડા ગુણ હોય તેનો કેવી રીતે ત્યાગ થાય ? અને જેમાં રૂડા ગુણ હોય તે તો પોતાના સંબંધી હોય અથવા બીજો કોઈક હોય પણ ગુણવાન સંગાથે સહેજે જ પ્રીતિ થાય ને તે ગુણને યોગે કરીને જે પ્રીતિ થઈ હોય તે ટાળી ટળે જ નહિ; માટે ભગવાનના ભક્તને ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે ગમે તેવો ગુણવાન હોય તેની સંગાથે પ્રીતિ જ ન થાય, એવો શો ઉપાય છે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી મોટા મોટા સંત તેમણે જેવો ભાસ્યો તેવો ઉત્તર કર્યો પણ શ્રીજીમહારાજના પ્રશ્નનું સમાધાન થયું નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "લ્યો અમે ઉત્તર કરીએ. એનો ઉત્તર એ છે જે, જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને પોતાનો પતિ કંગાલ[1] હોય, ને કુરૂપ હોય, અથવા રોગી કે વૃદ્ધ હોય, તોપણ બીજા જે તાલેવર[2] ને રૂપવાન ને યૌવનવાન પુરુષ તેને જોઈને લેશમાત્ર મનમાં ગુણ

૧.ગરીબ; રાંક ૨.અતિ ધનવાન; રજોગુણ પ્રધાન માણસ

આવે નહીં. અને જે પતિવ્રતા હોય તે તો બીજા પુરુષ સામું ભાવે કરીને જુવે અથવા હસીને બોલે ત્યારે એનું પતિવ્રતાપણું નાશ પામે. અને તે પતિવ્રતાને ઘેર કોઈક પરુણા[1] આવ્યા હોય તો તેને અન્ન-જળ આપે તથા પોતાના પતિના જે સંબંધીપુરુષ તેને પણ અન્ન-જળ આપે, તે તો પતિના સંબંધી જાણીને આપે, પણ પોતાના પતિના જેવી બીજા પુરુષમાત્ર સંગાથે લેશમાત્ર પ્રીતિ ન હોય. અને પોતાના પતિના જેવો બીજા પુરુષનો ગુણ પણ ન આવે અને પોતાના પતિની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે. એવી રીતે પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિ સંગાથે દૃઢ ટેક છે; તેમ જ ભગવાનના ભક્તને પણ ભગવાન સંગાથે દૃઢ ટેક જોઈએ.

અને જેવે રૂપે કરીને ભગવાનનું દર્શન પોતાને થયું છે ને તે સંગાથે જેને પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ પ્રીતિ બંધાણી છે, તેને મોટા મોટા જે બીજા મુક્ત સાધુ તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય જ નહીં. અને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેના જે બીજા અવતાર હોય તે સંગાથે પણ પ્રીતિ થાય નહિ, કેવળ જે સ્વરૂપની પોતાને પ્રાપ્તિ થઈ હોય તેને સંગાથે જ પ્રીતિ રહે ને તેની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે; અને બીજાને જે કાંઈક માને તે તો તેના જાણીને માને. એવી **જેને પોતાના ઈષ્ટદેવ જે ભગવાન તેને વિશે પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ ભક્તિ હોય ને તે ગમે તેવા બીજા ગુણવાનને દેખે પણ તેને વિશે હેત થાય જ નહીં.** જેમ હનુમાનજી શ્રીરઘુનાથજીના ભક્ત છે; તે રામાવતાર પછી બીજા કેટલાક ભગવાનના અવતાર થયા છે પણ હનુમાનજીને રામચંદ્રજીને વિશે જ પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ રહી છે.[2] તે માટે હનુમાનજીની ભક્તિ તે પતિવ્રતાના જેવી છે. એવી રીતે જે ભગવાનના ભક્તની ટેક હોય તેની પતિવ્રતાના જેવી ભક્તિ કહેવાય અને જેનું અંગ એવું ન હોય તો તેની વ્યભિચારિણીના જેવી ભક્તિ કહેવાય. માટે **જાણી જોઈને પોતાનું નાક કપાય[3] એવી ભક્તિ ન કરવી ને ભગવાનના ભક્તને તો સમજી-વિચારીને પતિવ્રતાના જેવી દૃઢ ભક્તિ કરવી."** **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૬॥૨૩૯॥**

૧.મહેમાન ૨.વાલ્મીકિ રામાયણ ઉત્તરકાંડ : ૩૯/૧૫-૧૬ ૩.આબરૂ જાય

વચનામૃત-૧૭ : ભરતજીના આખ્યાનનું

(તા.૩૦/૭/૧૮૨૭, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેમાં હેત થાય તેના આકારે જીવની વૃત્તિ થઈ જાય છે. માટે હરિભક્તને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થમાં હેત રાખવું તે અતિ મોટું પાપ છે. (૨) સમજુ હોય તેને બીજે હેત થઈ જવાની અતિ બીક લાગે. (૩) ભગવાન વિના બીજે હેત ન થઈ જાય એ માટે ભરતજી જાણીને ગાંડાની પેઠે વર્ત્યા ને જે રીતે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે તેમ જ રહ્યા.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના શ્રાવણ સુદિ ૬ છઠ્યને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે પુષ્પનો હાર પહેર્યો હતો ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં[1] જેવું ભરતજીનું આખ્યાન ચમત્કારી[2] છે, તેવી તો કોઈ કથા ચમત્કારી નથી. કેમ જે, ભરતજી તો ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર હતા ને ભગવાનને અર્થે સમગ્ર પૃથ્વીનું રાજ્ય ત્યાગ કરીને વનમાં ગયા હતા. અને ત્યાં ભગવાનનું ભજન કરતાં થકાં મૃગલીના બચ્ચાને વિશે પોતાને હેત થયું, ત્યારે તે મૃગને આકારે પોતાના મનની વૃત્તિ થઈ ગઈ. પછી એવા મોટા હતા તોપણ તે પાપે કરીને મૃગનો અવતાર આવ્યો. માટે **અનંત પ્રકારનાં પાપ છે પણ તે સર્વ પાપ થકી ભગવાનના ભક્તને ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે જે હેત કરવું તે અતિ મોટું પાપ છે.**[3] માટે જે સમજુ હોય ને તે જો એ ભરતજીની વાત વિચારે તો અંતરમાં અતિ બીક લાગે જે, 'રખે ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે હેત થઈ જાય.' એવી રીતની અતિશય બીક લાગે. અને ભરતજી જ્યારે મૃગના દેહનો ત્યાગ કરીને બ્રાહ્મણને ઘેર અવતર્યા, ત્યારે ભગવાન વિના બીજે ઠેકાણે હેત થઈ જાય તેની બીકે કરીને સંસારના વ્યવહારમાં ચિત્ત દીધું જ નહિ ને જાણીને ગાંડાની પેઠે વર્ત્યા અને **જે પ્રકારે ભગવાનમાં અખંડ વૃત્તિ રહે તેમ જ રહેતા હવા."** એટલી વાત કરીને શ્રીજીમહારાજ ઠાકોરજીની આરતી થઈ ત્યાં પધાર્યા. **॥ ઈતિ વચ. ગ.અં.॥૧૭॥૨૪૦॥**

૧.ભાગવત : ૫/૮-૯ ૨.આશ્ચર્યકારી ૩.કેમ જે, તે મોક્ષ બગાડી જન્મ લેવડાવે છે.

વચનામૃત-૧૮ : વાસના જીર્ણ થયાનું

(તા.૧૭/૮/૧૮૨૭, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવને જાગ્રત કે સ્વપ્નમાં જે કાંઈ સ્ફુરે છે તે પૂર્વકર્મની વાસનાએ કરીને સ્ફુરે છે. (૨) ભગવાન સંબંધી સંકલ્પો જ્યારે વિષયસંબંધી સંકલ્પને પાછા પાડે ત્યારે વાસના જૂની થઈ કહેવાય; પછી તે જન્મ-મરણ લેવડાવી શકે નહીં. (૩) જે નિર્વાસનિક હોય તે પરમેશ્વરની આજ્ઞા હોય એટલો જ ક્રિયામાં જોડાય ને બાકીનું રહેવા દે ને જે સવાસનિક હોય તે પોતાની મેળે તો છૂટી ન શકે પરંતુ બીજા છોડાવે તોય છોડી શકે નહીં.

સંવત્ ૧૮૮૪ના શ્રાવણ વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે પુષ્પના હાર પહેર્યા હતા ને પાઘને વિશે પુષ્પના તોરા લટકી રહ્યા હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજના ભત્રીજા જે રઘુવીરજી તેમણે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “જેવી જાગ્રત અવસ્થાને વિશે જીવની સ્થિતિ છે, તેવી સ્વપ્ન અવસ્થાને વિશે કેમ રહેતી નથી ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “જીવ જેવો જાગ્રત અવસ્થામાં રહે છે તેવો જ સ્વપ્ન અવસ્થાને વિશે રહે છે; કેમ જે, જાગ્રત અવસ્થામાં જેવી વાસના હોય તેવી જ સ્વપ્ન અવસ્થામાં સ્ફુરે છે.”

પછી નિર્લોભાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! જાગ્રત અવસ્થામાં તો કોઈ દિવસ દીઠાય ન હોય ને સાંભળ્યા પણ ન હોય તેવા તેવા પદાર્થ સ્વપ્નમાં સ્ફુરી આવે છે, તેનું શું કારણ હશે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “ન દીઠા હોય ને ન સાંભળ્યા હોય એવા જે પદાર્થ સ્ફુરે છે, તે તો પૂર્વજન્મનાં જે કર્મ તેની વાસનાએ કરીને સ્ફુરે છે.”

પછી અખંડાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “હે મહારાજ ! આ જીવને પૂર્વજન્મનાં જે કર્મ તે કર્મનું જોર ભગવાનનો ભક્ત થાય તોપણ ક્યાં સુધી રહે છે ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “એ જીવને જ્યારે સત્પુરુષનો સંગ થાય છે ત્યારે જેમ જેમ સમાગમ કરતો જાય તેમ તેમ પૂર્વકર્મ સંબંધી

જે વાસના તે જૂની થતી જાય; પછી એને જન્મ-મરણ ભોગવાવે એવી તે વાસના રહે નહીં. જેમ ત્રણ વર્ષની તથા ચાર વર્ષની જે જૂની ડાંગર થઈ, પછી તે જમ્યામાં તો આવે ખરી પણ વાવે તો ઊગે નહીં; તેમ પૂર્વકર્મની વાસના છે તે જીર્ણ થાય ત્યારે જન્મ-મરણને ભોગવાવે એવી રહે નહીં. ત્યારે કોઈક એમ પૂછશે જે, 'વાસના જીર્ણ થઈ કેમ જણાય ?' ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ કોઈક પુરુષો ઢાલો-તરવારો લઈને સામસામા લડાઈ કરતા હોય, તે જ્યાં સુધી સામસામા એમ ને એમ ઊભા રહે ત્યાં સુધી એ બેયનું બળ બરોબર જણાય અને જ્યારે એક જણાનો પગ પાછો હઠ્યો ત્યારે એ હાર્યો કહેવાય. તેમ ભગવાનનો જે ભક્ત હોય તેને ભગવાન સંબંધી ને વિષય સંબંધી જે સંકલ્પ તે જ્યાં સુધી તુલ્યપણે વર્તતા હોય ત્યાં સુધી એમ જાણવું જે, 'વાસના બળવાન છે.' અને **જ્યારે ભગવાન સંબંધી જે સંકલ્પ તે વિષય સંબંધી સંકલ્પને હઠાવી દે ત્યારે એમ જાણવું જે, 'વાસના જીર્ણ થઈ ગઈ છે."**

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ પ્રત્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જે ભગવાનના ભક્તને દેહાભિમાનની નિવૃત્તિ થઈ હોય ને પંચવિષયનો અભાવ થઈ ગયો હોય, તે બીજા સર્વ ભક્તને કેમ કળ્યામાં આવે ?" પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! આ તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર અમારાથી નહિ થાય, માટે તમે કૃપા કરીને કરો." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનનો ભક્ત ગૃહસ્થાશ્રમી હોય અથવા ત્યાગી હોય ને તેને દેહાભિમાન તથા પંચવિષયમાંથી આસક્તિ તે તો નિવૃત્ત થઈ હોય; પછી પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને જેવી રીતે ઘટે તેવી રીતે દેહાભિમાન પણ રાખ્યું જોઈએ અને જેમ જેને યોગ્ય હોય તેમ પંચવિષય પણ ભોગવ્યા જોઈએ. ત્યાં દૃષ્ટાંત : જેમ અતિશય દૂબળું ઢોર હોય તેને હેઠે લાકડાં ભરાવીને ને શિંગડે-પૂંછડે ઝાલીને ઊભું કરે, તે જ્યાં સુધી એ માણસ ઝાલી રહે ત્યાં સુધી ઊભું રહે અને જ્યારે માણસ મૂકી દે ત્યારે પૃથ્વી ઉપર પડી જાય. તેમ **જે નિર્વાસનિક હોય તેને તો જ્યાં સુધી પરમેશ્વર આજ્ઞાએ કરીને જેટલી ક્રિયામાં જોડે તેટલી જ ક્રિયાને કરીને રહેવા દે.** જેમ કોઈક પુરુષના હાથમાં તીર કમાન્ય હોય, તે જ્યાં સુધી એ

પુરુષ ખેંચે ત્યાં સુધી એ કમાન્ય કરડી થાય અને જ્યારે એ પુરુષ કમાન્યને ખેંચતો આળસી જાય ત્યારે એ કમાન્ય ઢીલી થઈ જાય છે. તેમ **જે નિર્વાસનિક પુરુષ છે તે તો જેટલી પરમેશ્વરની આજ્ઞા હોય તેટલા જ વ્યવહારમાં જોડાય પણ આજ્ઞાથી બહાર કાંઈ ન કરે.** અને જે સવાસનિક હોય તે તો જે જે વ્યવહારમાં જોડાયો હોય તે વ્યવહારમાંથી પોતાની મેળે છૂટી શકે નહિ અને પરમેશ્વરની આજ્ઞાએ કરીને પણ છૂટી શકે નહીં. એવી રીતે નિર્વાસનિક પુરુષ ને સવાસનિક પુરુષનાં લક્ષણ છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૮॥૨૪૧॥**

વચનામૃત-૧૯ : ત્યાગીનાં બે કુલક્ષણનું

(તા.૨૦/૮/૧૮૨૭, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ત્યાગીઓને સ્ત્રી, દેહનાં સંબંધી ને પોતાની ચાકરી કરનારો તેને સત્સંગી જાણીને પણ તેમાં હેત ન રાખવું. જો રાખે તો પોતાને બંધન થાય છે. (૨) ભગવાનના ભજનમાં જે જે નડતરરૂપ થાય તેને અવિદ્યારૂપ માની તેનો તત્કાળ ત્યાગ કરી દેવો.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના શ્રાવણ વદિ ૧૩ તેરસને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને કંઠને વિશે મોગરાનાં ને કર્ણિકારનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા અને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"જેણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો હોય એવા જે હરિભક્ત તેને બે કુલક્ષણ છે, તે આ સત્સંગને વિશે શોભવા દેતાં નથી. તેમાં એક તો કામના અને બીજી પોતાના કુટુંબીને વિશે પ્રીતિ.** અને એ બે કુલક્ષણ જેમાં હોય તે તો અમને પશુ જેવો જણાય છે. તેમાં પણ જેને પોતાનાં સંબંધીમાં વધુ હેત હોય તેનો તો અમારે અતિશય અવગુણ આવે છે. માટે જેણે સંસાર ત્યાગ કર્યો હોય તેને તો લેશમાત્ર પણ પોતાનાં સંબંધી સાથે હેત ન રાખ્યું જોઈએ. શા માટે જે, **પંચ મહાપાપ છે તે થકી પણ દેહનાં સંબંધીમાં હેત રાખવું તે વધુ પાપ છે.** માટે જે ભગવાનનો

ત્યાગી ભક્ત હોય તેને તો આ દેહ થકી ને દેહનાં સંબંધી થકી પોતાનો ચૈતન્ય જુદો જાણ્યો જોઈએ જે, 'હું તો આત્મા છું અને મારે કોઈ સાથે લેશમાત્ર સંબંધ નથી.' અને દેહનાં સંબંધી છે તે તો ચોરાશી લાખ જાતની હારે ગણ્યા જોઈએ. અને તે સંબંધીને સત્સંગી જાણીને તેનું માહાત્મ્ય સમજવા જાય તો એક તો સંબંધનું હેત જ હોય ને વળી તેનું હરિભક્તપણાનું માહાત્મ્ય સમજે, પછી ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તથી સંબંધીમાં વધુ હેત બંધાઈ જાય છે. માટે જેમાં સ્વાભાવિક હેત રહ્યું જ છે એવા જે પોતાનાં સંબંધી તેને હરિજન જાણીને જો તેમાં હેત કરે તો તેનો જન્મ ખરાબ થઈ જાય છે.

અને વળી દેહનો સંબંધી ન હોય પણ જે પોતાની સેવા-ચાકરી કરતો હોય તેમાં પણ સ્વાભાવિક હેત થઈ જાય છે. માટે જે સમજુ હોય તેને પોતાની ચાકરી કરતો હોય ને તે હરિભક્ત હોય તોપણ તેને વિશે હેત ન રાખવું. જેમ દૂધ ને સાકર હોય તેમાં સર્પે મોઢું નાંખ્યું હોય, તો તે પણ ઝેર કહેવાય; તેમ **જેમાં સેવા-ચાકરીરૂપ સ્વાર્થ ભળ્યો હોય ને તે હરિભક્ત હોય તોપણ તેમાં તે પોતાનો સ્વાર્થ લઈને હેત ન રાખવું.** શા માટે જે, પોતાના જીવને એ થકી બંધન થાય છે. અને જેમ ભગવાનનું ચિંતવન થાય તેમ જ જેમાં પોતાનો સ્વાર્થ હોય તેનું પણ ચિંતવન થવા માંડે; એ જ એને ભગવાનના ભજનમાં વિઘ્ન કહેવાય. જેમ ભરતજીને મૃગલીનું બચ્ચું તે જ અવિદ્યા-માયારૂપ થયું; એવી રીતે **જે જે ભગવાનના ભજનમાં અંતરાયરૂપ થતા હોય તેનો ભગવાનના ભક્તને અવિદ્યારૂપ[1] જાણીને અતિશય ત્યાગ કરવો.**

અને આ પ્રકરણની જે વાર્તા તેને સંતમંડળ તથા સાંખ્યયોગી હરિભક્ત સમસ્ત તેમને નિત્યપ્રત્યે[2] કહેવી ને સાંભળવી. તેની વિગત જે, જેના મંડળમાં જે મોટેરો હોય તેને નિત્યપ્રત્યે આ વાત કરવી અને બીજાને સાંભળવી. અને જે મોટેરો હોય ને જે દિવસ વાત ન કરે, તો તેને તે દિવસ ઉપવાસ કરવો. અને જે શ્રોતા હોય ને તે શ્રદ્ધાએ કરીને આ ભગવાનની વાત સાંભળવા ન આવે તો તેણે પણ ઉપવાસ કરવો. અને આ વચનને અતિશય દૃઢ કરીને રાખજ્યો." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૧૯॥૨૪૨॥**

૧.ભજનમાં વિઘ્ન કરનાર સાક્ષાત્ માયારૂપ ૨.દરરોજ

વચનામૃત-૨૦ : સ્વભાવ, પ્રકૃતિ ને વાસનાનું

(તા.૨૨/૮/૧૮૨૭, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) જીવ ભેળાં એકરસ થઈ રહ્યાં એવાં જે પૂર્વજન્મનાં કર્મ તેને જ સ્વભાવ, વાસના ને પ્રકૃતિ કહેવાય છે. (૨) વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય : આત્મનિષ્ઠાએ સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ છે.

સંવત્ ૧૮૮૪ના શ્રાવણ વદિ અમાવાસ્યાને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાને ઉતારે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી દીનાનાથ ભટ્ટે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! કાળ તો ભગવાનની શક્તિ[1] છે ને કર્મ તો જીવે કર્યાં હોય તે છે, પણ સ્વભાવ તે વસ્તુગત્યે[2] શું હશે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જીવે જે પૂર્વજન્મને વિશે કર્મ કર્યાં છે તે કર્મ પરિપક્વ અવસ્થાને પામીને જીવ ભેળાં એકરસ થઈ ગયાં છે. જેમ લોઢાને વિશે અગ્નિ પ્રવેશ થઈ જાય, તેમ પરિપક્વપણાને પામીને જીવ સાથે મળી રહ્યાં એવાં જે કર્મ તેને જ સ્વભાવ કહીએ અને તેને જ વાસના તથા પ્રકૃતિ કહીએ."

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જીવ સાથે એકરસપણાને પામી રહ્યાં એવાં જે કર્મ એને જ સ્વભાવ તથા વાસના કરીને કહો છો; એ વાસનાને ટાળ્યાનો શો ઉપાય છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય તો આત્મનિષ્ઠાએ સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ કરવી એ જ ભાસે છે. અને **જો આત્મનિષ્ઠા વિના એકલી જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ હોય તો જેમ ભગવાનમાં હેત કરે તેમ બીજા પદાર્થમાં પણ હેત થઈ જાય. માટે આત્મનિષ્ઠા સહિત ભક્તિ કરવી એ જ વાસના ટાળ્યાનો ઉપાય છે.** અને આત્મનિષ્ઠાવાળાને પણ જો કોઈક ભૂંડાં દેશ-કાળાદિકને યોગે કરીને અજ્ઞાનીની પેઠે જ ક્ષોભ થઈ આવે પણ ઝાઝી વાર ટકે નહીં." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૦॥૨૪૩॥**

૧.જગતકાર્યમાં સાધનરૂપ પરિબળ ૨.તાત્ત્વિક રીતે; વાસ્તવિક સ્વરૂપે

વચનામૃત-૨૧ : સોનાના દોરાનું – ધર્મમાં ભક્તિ સરખી ગૌરવતાનું

(તા.૩૧/૮/૧૮૨૭, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ જો ભગવાનને સંબંધે સહિત હોય તો તેને જ ભાગવત ધર્મ અને ભક્તિ કહેવાય છે; આ ધર્મથી જ જીવ ભગવાનના ધામને પામે છે. (૨) ભગવાનના ભક્તને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ સાચી નિવૃત્તિ છે. (૩) ભગવાનના ભક્તનું ઘસાતું બોલનાર મહારાજને દીઠોય ગમતો નથી. (૪) ભગવાનના ભક્ત આગળ તો હારીને જ રાજી થવું પણ તેની સાથે વાદવિવાદ કરીને તેમને જીતવા નહીં. (૫) ગમે તેટલું સુખ-દુઃખ કે માન-અપમાન થાય તોય જેનું મન પાછું પડે નહિ તે જ મહારાજની નાત ને સગાં-વહાલાં છે. (૬) પોતાના હિતની વાત હોય તે દુઃખ લગાડીને પણ કહે તેને સાચો મિત્ર જાણવો.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના ભાદરવા સુદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર ગાદીતકિયા નંખાવીને વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને કંઠને વિશે ચમેલીનાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિમંડળ સમસ્ત તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે ગોપાળાનંદસ્વામીને ને શુકમુનિને પ્રશ્ન-ઉત્તર કરવાની આજ્ઞા કરી. પછી શુકમુનિએ ગોપાળાનંદસ્વામીને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનની જે ભક્તિ છે તેણે કરીને જીવ ભગવાનની માયાને તરે છે ને અક્ષરધામને પામે છે. અને જે ધર્મ છે તેણે કરીને તો દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે ને તે પુણ્યને અંતે પાછો દેવલોકમાંથી તે જીવ પડી જાય છે. અને ભગવાનના જે અવતાર થાય છે તે તો જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે ધર્મને સ્થાપન કરવાને અર્થે થાય છે પણ ભક્તિના સ્થાપનને અર્થે થતા નથી. અને જે પ્રાપ્તિ ભક્તિ વતે થાય છે તે પ્રાપ્તિ ધર્મે કરીને જણાતી નથી. માટે ભક્તિ સરખી કયે પ્રકારે ધર્મમાં મોટાઈ આવે ? એ પ્રશ્ન છે." પછી ગોપાળાનંદસ્વામીએ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો, તે જે જે વાત કરી તેમાં ધર્મ તે ભક્તિનું અંગરૂપ થઈ જાય પણ કોઈ રીતે ભક્તિ સરખું ધર્મમાં ગૌરવ આવે નહીં.

પછી એ વાર્તા સાંભળીને શ્રીજીમહારાજ અતિશય હસતા હવા અને એમ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ઘણો કઠણ છે. માટે લ્યો અમે એનો ઉત્તર કરીએ જે, એ ધર્મ તો બે પ્રકારનો છે : એક નિવૃત્તિધર્મ છે ને બીજો પ્રવૃત્તિધર્મ છે. તે એ બે પ્રકારનો ધર્મ તે ભગવાનના સંબંધે સહિત પણ છે ને ભગવાનના સંબંધે રહિત પણ છે. તેમાં **ભગવાનના સંબંધે સહિત જે ધર્મ છે તે તો નારદ, સનકાદિક, શુકજી, ધ્રુવ, પ્રહ્‌લાદ, અંબરીષ એ આદિક જે ભક્તજન તેનો છે; અને એ ધર્મને જ ભાગવત ધર્મ કહે છે તથા એકાંતિક ધર્મ કહે છે ને તે ધર્મ ને ભક્તિ તો બે નથી, એક જ છે. અને જે ધર્મ સ્થાપનને અર્થે ભગવાનના અવતાર થાય છે તે પણ એ જ ધર્મના સ્થાપનને અર્થે થાય છે.** અને જે કેવળ વર્ણાશ્રમના ધર્મ છે તે તો ભાગવત ધર્મ થકી અતિશય ગૌણ છે. અને ભાગવત ધર્મે કરીને તો જીવ જે તે ભગવાનની માયાને તરીને પુરુષોત્તમના ધામને પામે છે. માટે ભાગવત ધર્મ ને ભક્તિ એનું તો એકસરખું ગૌરવ છે અને પ્રાપ્તિ પણ એકસરખી જ છે. એવી રીતે ભક્તિની ને ધર્મની સરખી મોટાઈ છે. અને કેવળ જે વર્ણાશ્રમના ધર્મ તે તો તે થકી અતિશય દૂબળા છે ને તેનું ફળ પણ નાશવંત છે.

અને અમારો પણ મત એ છે જે, 'ભગવાન તથા ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત તે વિના કોઈ સંગાથે હેત કરીએ તોપણ થતું નથી.' અને અમને એમ જણાય છે જે, 'જડભરત, શુકદેવ, દત્તાત્રેય, ઋષભદેવ ભગવાન એના સરખો અમારા જીવનો ઢાળો છે.' માટે અમને પણ વન, પર્વત ને જંગલ એમાં જ રહેવું ગમે છે, પણ મોટાં મોટાં શહેર પાટણ હોય એમાં રહેવું ગમતું નથી, એવો અમારો સહજ સ્વભાવ છે; તોપણ ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને અર્થે લાખો માણસના ભીડામાં રહીએ છીએ; તોપણ અમારે જેવું વનમાં રહીએ ને નિર્બંધ રહેવાય તેવું જ રહેવાય છે. અને અમે પોતાને સ્વાર્થે કરીને લાખો માણસમાં નથી રહેતા, અમે તો ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તને અર્થે માણસના ભીડામાં રહીએ છીએ. અને **ભગવાનના ભક્તને અર્થે ગમે તેટલી પ્રવૃત્તિ કરવી પડે તોપણ એને અમે નિવૃત્તિ જાણીએ છીએ.**

અને ભગવાનનો જે ભક્ત હોય ને તે ગમે તેટલા વાંકમાં આવ્યો હોય તોપણ અમારે તેનો અવગુણ આવતો નથી. અમે તો એમ જાણીએ છીએ જે, **ભગવાનના ભક્તમાં જો કોઈક સ્વાભાવિક અલ્પદોષ[૧] હોય તોપણ તે જોવા નહિ અને એ દોષ જો પોતામાં હોય તો તેને ટાળ્યાનો ઉપાય કરવો,** પણ ભગવાનના ભક્તમાં એ જાતનો દોષ હોય તોપણ એ હરિજનનો અવગુણ લેવો નહીં. અને હરિભક્તનો તો અવગુણ જ્યારે મોટા વર્તમાનમાં ચૂકી જાય ત્યારે લેવો ને બીજા અલ્પ દોષ હોય તે સારુ ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેવો નહીં. અને ભગવાનના ભક્ત હોય તેને વાદવિવાદ કરી જીતીને રાજી થવું નહિ, એ સાથે તો હારીને જ રાજી થવું; અને જે વાદવિવાદ કરીને ભગવાનના ભક્તને જીતે છે તે તો પંચ મહાપાપના જે કરનારા તેથી પણ વધુ પાપી છે. અને અમારી આગળ જે **કોઈ ભગવાનના ભક્તનું ઘસાતું બોલે તે તો અમને દીઠો જ ગમે નહીં. અને જે ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લેતો હોય તેના હાથનું તો અન્ન-જળ પણ ભાવે નહીં.** અને દેહનો સંબંધી હોય પણ જો ભગવાનના ભક્તનો અવગુણ લે તો તે સાથે પણ અતિશય કુહેત થઈ જાય. શા માટે જે, આપણે તો આત્મા છીએ તે આપણે દેહ ને દેહનાં સંબંધી સાથે શા સારુ હેત જોઈએ ? આપણે તો સત્તારૂપ રહીને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્ત સંગાથે હેત કર્યું છે, પણ દેહબુદ્ધિએ[૨] કરીને હેત કર્યું નથી. ને જે સત્તારૂપ રહી નહિ શકે તેને તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સરાદિક જે શત્રુ તે પીડ્યા વિના રહે જ નહીં. માટે જે આત્મસત્તારૂપ થઈને ભક્તિ નહિ કરતા હોય તેનું રૂપ તો આ સત્સંગમાં ઉઘાડું થયા વિના રહે જ નહીં. શા માટે જે, આ સત્સંગ છે તે તો અલૌકિક છે અને જેવા શ્વેતદ્વીપ, વૈકુંઠ, ગોલોક તેને વિશે ભગવાનના પાર્ષદ છે તે જેવા જ આ સર્વે સત્સંગી છે. અને **અમે તો જેવા સર્વથી પર જે દિવ્ય અક્ષરધામ તેને વિશે ભગવાનના પાર્ષદ[૩] છે તે જેવા જો આ સત્સંગીને ન જાણતા હોઈએ, તો અમને ભગવાન તથા ભગવાનના ભક્તના સમ છે.**

૧.ઊંઘ-આળસ, વધું-ઓછું બોલવું વગેરે દૈહિક સ્વભાવ ૨.દેહમાં હુંપણાની બુદ્ધિએ ૩.સેવકો-મુક્તો

અને જેને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ને ભક્તિ એ અતિશય દઢ નહિ હોય તે તો અંતે જાતાં ઢીલો પડ્યા વિના નહિ જ રહે. જેમ મીણે પાયેલ દોરો હોય ને તે શિયાળામાં ને ચોમાસામાં તો અક્કડ રહે, પણ જ્યારે ઉનાળો આવે ત્યારે જરૂર ઢીલો થઈ જાય. તેમ અહીંયાં હરિભક્તને સર્વે પ્રકારે સુખ રહે ને સત્સંગમાં પણ સન્માન થતું રહે, તે રૂપ જે ચોમાસું ને શિયાળો તેમાં તો જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ને ભક્તિ તે સુધાં આકરાં જણાય; પણ જ્યારે સત્સંગમાં અપમાન થાય ને દેહે કરીને પણ દુઃખી થાય તે રૂપ જે ઉનાળો તેમાં તો જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ધર્મ ને ભક્તિ તે મીણે પાયેલ દોરાની પેઠે ઢીલાં થઈ જાય. તોપણ અમે તો તેનો ત્યાગ કરતા નથી, પણ એ જ એની મેળે મનમાં ઓશિયાળો થઈને સત્સંગમાંથી પાછો હઠી જાય છે. પછી તે સત્સંગી કહેવાતો હોય તોપણ તેને અંતરે સત્સંગ સંબંધી સુખ ન રહે.

માટે **સત્સંગ કરવો તે તો આત્મસત્તારૂપ થઈને અતિ દઢપણે કરવો પણ દેહ તથા દેહનાં સંબંધી તે સંગાથે હેત રહી જાય એવો સત્સંગ કરવો નહીં.** જેમ સોનાનો દોરો કર્યો હોય તે છયે ઋતુમાં[૧] સરખો રહે પણ ઉનાળાને તાપે કરીને ઢીલો થાય નહિ, તેમ **જેનો દઢ સત્સંગ હોય તેને ગમે તેવાં દુઃખ આવી પડે તથા ગમે તેટલું સત્સંગમાં અપમાન થાય પણ તેનું કોઈ રીતે સત્સંગમાંથી મન પાછું હઠે નહીં. એવા જે દઢ સત્સંગી વૈષ્ણવ છે, તે જ અમારે તો સગાં-વહાલાં છે ને તે જ અમારી નાત છે ને આ દેહે કરીને પણ એવા વૈષ્ણવ ભેળું જ રહેવું છે ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ધામમાં પણ એવા વૈષ્ણવ ભેળું જ રહેવું છે, એમ અમારો નિશ્ચય છે. અને તમારે પણ એમ જ નિશ્ચય રાખ્યો જોઈએ.** શા માટે જે, તમે સર્વે અમારે આશ્રિત થયા છો, માટે અમારે તમને હિતની વાત હોય તે કહી જોઈએ. ને મિત્ર પણ તેને જ જાણવો જે, 'પોતાના હિતની વાત હોય તે દુઃખ લગાડીને પણ કહે.' એ જ મિત્રનું લક્ષણ છે તે સમજી રાખજ્યો."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૧॥૨૪૪॥

૧.હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ

વચનામૃત-૨૨ : કુદૃષ્ટિ ન કર્યાનું

(તા.૯/૯/૧૮૨૭, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) પ્રેમલક્ષણા ભક્તિવાળાને આત્મનિષ્ઠા અને વૈરાગ્ય આપોઆપ આવી જાય છે. (૨) જેને ધન, સ્ત્રી આદિકમાં પ્રીતિ થઈ જાય તેને ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત ન કહેવાય. (૩) સત્સંગમાં ભગવાનના ભક્ત ઉપર કુદૃષ્ટિથી જોવાય તેનું અતિશય પાપ લાગે છે. (૪) ભગવાન તથા ભક્તને વિષે દોષબુદ્ધિ થાય તથા તેમની સાથે વૈર બંધાય તે મોટામાં મોટું પાપ છે. (૫) ભગવાન પોતાના ભક્તના દ્રોહ કરનારા પર જેવા દુઃખાય છે ને કુરાજી થાય છે તેવા બીજા કોઈ પાપે કરીને નથી થતા. (૬) કદાચ કોઈનો જાણે-અજાણે પણ દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો તેની માફી માંગી જેમ તે રાજી થાય તેમ કરવું.*

સંવત્ ૧૮૮૪ના ભાદરવા વદિ ૪ ચોથને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં અને પાઘને વિશે ધોળાં પુષ્પના તોરા ઝૂકી રહ્યા હતા અને કંઠને વિશે ધોળાં પુષ્પના હાર વિરાજમાન હતા ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને પરમહંસ દૂકડ-સરોદા લઈને પોતાની આગળ વિષ્ણુપદ ગાવતા હતા. તે સમયમાં શ્રીજીમહારાજ અંતરસન્મુખ દૃષ્ટિ કરીને વિરાજમાન હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, “જેવું પ્રેમલક્ષણા ભક્તિએ યુક્ત આ કીર્તનને વિશે હરિજનનું અંગ કહ્યું છે, એવું તો ઝીણાભાઈનું અંગ છે તથા પર્વતભાઈ ને મૂળજી એનાં પણ એવાં અંગ હતાં. માટે અમે અંતરસન્મુખ દૃષ્ટિ કરીને વિચારતા હતા અને બીજા પણ સત્સંગમાં એવા અંગવાળા હશે. અને **જેને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું અંગ આવે તેને પંચવિષયને વિશે પ્રીતિ ટળી જાય છે અને આત્મનિષ્ઠા રાખ્યા વિનાની જ રહે છે.”**

પછી મુક્તાનંદસ્વામીએ પૂછ્યું જે, “નરસિંહ મહેતો તો સખીભાવે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ભજતા ને કેટલાક નારદાદિક ભગવાનના ભક્ત છે તે તો દાસભાવે કરીને ભગવાનને ભજે છે. એ બે પ્રકારના ભક્તમાં કેની ભક્તિ શ્રેષ્ઠ જાણવી ?” પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, “નરસિંહ મહેતો,

ગોપીઓ ને નારદ-સનકાદિક એમની ભક્તિમાં બે પ્રકાર નથી, એ તો એક જ પ્રકાર છે. અને **દેહ તો પુરુષનો ને સ્ત્રીનો બેય માયિક છે ને નાશવંત છે; અને ભજનનો કરનારો જે જીવાત્મા તે પુરુષ પણ નથી ને સ્ત્રી પણ નથી, એ તો સત્તામાત્ર ચૈતન્ય છે.** તે દેહ મૂકીને ભગવાનના ધામમાં જાય છે ત્યારે જેવી ભગવાનની મરજી હોય તેવો તેનો આકાર બંધાય છે અથવા એ ભક્તને જેવો સેવાનો અવકાશ[1] આવે તેવો આકાર ધરીને ભગવાનની સેવા કરે છે.

અને જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તેને જેમ ભગવાનમાં પ્રીતિ હોય તેમ જ જો ધન, સ્ત્રી આદિક પદાર્થમાં પ્રીતિ થઈ જાય તો એ ભગવાનનો દૃઢ ભક્ત કહેવાય નહીં. **અને પરમેશ્વરનો ભક્ત થઈને ભક્તિ કરતાં થકાં જે પાપ કરે છે ને સત્સંગમાં જ કુવાસના બાંધે છે, તે પાપ તો એને વજ્રલેપ[2] થાય છે. અને કુસંગમાં જઈને પરસ્ત્રીનો સંગ કરે તે થકી પણ સત્સંગમાં ભગવાનના ભક્ત ઉપર કુદૃષ્ટિએ જોવાયું હોય તો તેનું વધુ પાપ છે. માટે જેને ભગવાનમાં દૃઢ પ્રીતિ કરવી હોય તેને તો કોઈ જાતનું પાપ પોતાની બુદ્ધિમાં રહેવા દેવું નહીં.** શા માટે જે, સત્સંગી હરિજન છે તે તો જેવાં પોતાનાં મા, બેન કે દીકરી હોય તેવાં છે. અને આ સંસારને વિશે અતિશય જે પાપી હોય તે પોતાના ગોત્રની[3] સ્ત્રીઓને વિશે કુદૃષ્ટિ રાખે છે; માટે જે હરિજનને વિશે કુદૃષ્ટિ રાખે તે અતિશય પાપી છે ને તેનો કોઈ કાળે છૂટકો થાય નહીં. માટે જેને રસિકભક્ત[4] થવું હોય તેને આવી જાતનું પાપ તેનો ત્યાગ કરીને પછી રસિકભક્ત થવું.

અને સર્વ પાપમાંથી મોટું પાપ એ છે જે, ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને વિશે દોષબુદ્ધિ થાય ને તે દોષબુદ્ધિએ કરીને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત સંગાથે વૈર બંધાઈ જાય. માટે કોટી ગૌહત્યા કરી હોય તથા મદ્યમાંસનું ભક્ષણ કર્યું હોય તથા અસંખ્ય ગુરુસ્ત્રીનો સંગ કર્યો હોય,

---
૧.અવસર; મોકો ૨.વજ્ર જેટલું તોડવું કઠણ; એટલે કે, પ્રાયશ્ચિતથી પણ ન ટળે એવું ૩.પોતાના કુળની ૪.સખીભાવ કે શ્રૃંગારરસ પ્રધાનપણે ભક્તિ કરનાર

તે એ પાપ થકી તો કોઈ કાળે છૂટકો થાય, પણ **ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો જે દ્રોહી[૧] તેનો તો કોઈ કાળે એ પાપ થકી છૂટકો ન થાય.** અને તે પુરુષ હોય તો રાક્ષસ થઈ જાય ને સ્ત્રી હોય તો રાક્ષસી થઈ જાય. પછી તે કોઈ જન્મમાં અસુર મટીને ભગવાનનો ભક્ત થતો નથી. અને જેણે ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ આદર્યો હોય ને પરિપક્વ દ્રોહબુદ્ધિ થઈ હોય તેની તો કોઈ યોગે કરીને દ્રોહબુદ્ધિ ટળે નહીં. અને દ્રોહ કર્યાની સાધનદશામાં હોય ને એમ જાણે જે, 'ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તનો મેં દ્રોહ કર્યો એ મોટું પાપ કર્યું, માટે હું તો અતિશય નીચ છું અને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે તો બહુ મોટા છે.' એવી રીતે **જે ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો ગુણ લે અને પોતાને વિશે દોષ જુવે, તો ગમે તેવાં મોટાં પાપ કર્યાં હોય તોપણ તે નાશ પામે છે.**

અને ભગવાન પોતાના ભક્તના દ્રોહના કરનારા ઉપર જેવા કુરાજી થાય છે ને દુઃખાય છે, તેવા કોઈ પાપે કરીને દુઃખાતા નથી. અને જ્યારે વૈકુંઠલોકમાં જય-વિજયે સનકાદિકનું અપમાન કર્યું ત્યારે ભગવાન તત્કાળ સનકાદિક પાસે આવ્યા ને સનકાદિક પ્રત્યે એમ બોલ્યા જે, 'તમારા જેવા સાધુ છે તેનો જે દ્રોહ કરે તે તો મારા શત્રુ છે. માટે તમે જય-વિજયને શાપ દીધો એ બહુ સારું કર્યું. અને તમારા જેવા ભગવદીય બ્રાહ્મણ તેનો તો જો મારો હાથ દ્રોહ કરે તો તે હાથને પણ હું કાપી નાંખું, તો બીજાની શી વાત કહેવી ?' એવી રીતે વૈકુંઠનાથ ભગવાન સનકાદિક પ્રત્યે બોલ્યા.[૨] ને જય-વિજય હતા તે ભગવદીયના અપરાધરૂપી જે પાપ તેણે કરીને દૈત્ય થયા. એવી રીતે જેણે ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કર્યો છે તે સર્વે મોટી પદવીમાંથી પડી ગયા છે, તે શાસ્ત્રમાં વાત પ્રસિદ્ધ છે. માટે **જેણે પોતાનું રૂડું ઈચ્છવું તેણે ભગવાનના ભક્તનો દ્રોહ કરવો નહિ ને જો જાણે-અજાણે કાંઈક દ્રોહ થઈ ગયો હોય તો પગે લાગી સ્તુતિ કરીને જેમ તે રાજી થાય તેમ કરવું." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૨॥૨૪૫॥**

૧.અપરાધી; તેમનું ભૂંડું કરનાર ૨.ભાગવત : ૩/૧૫-૧૬

વચનામૃત-૨૩ : માનસી પૂજાનું

(તા.૨૨/૧૦/૧૮૨૮, ગુરુવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) મહારાજે ઋતુ મુજબની માનસી પૂજા શીખવતાં કહ્યું છે કે જે રીતે પ્રભુમાં અતિશય પ્રેમ ઊપજે તેમ કરવું. જેમ કે, અંગોઅંગને નીરખવા, વારંવાર ભેટવું, ભાવતાં ભોજન જમાડવાં વગેરે. (૨) શ્રીહરિ તથા સંતો-ભક્તો પોતાના ઉપર રાજી થાય તથા વઢે તે બન્નેમાં મોટાં ભાગ્ય માનવાં, પણ વઢે ત્યારે દુખાઈ જાવું નહીં.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના આસો સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ રાત્રિને સમે સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં પોતાના ઉતારાને વિશે ફળિયાની વચ્ચે ઢોલિયો ઢળાવીને તે ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વે શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ કૃપા કરીને સર્વે હરિજન પ્રત્યે બોલ્યા જે, "જે ભગવાનનો ભક્ત હોય તે નિત્યે ભગવાનની માનસી પૂજા કરે. તે માનસી પૂજા કરવાની એમ વિક્તિ છે જે, ઉનાળો, શિયાળો ને ચોમાસું એ ત્રણ ઋતુને વિશે નોખી નોખી માનસી પૂજા કરવી.

તેમાં **ઉનાળાના ચાર મહિના** સુધી તો એમ પૂજા કરવી જે, સારું, ટાઢું, સુગંધીમાન, પવિત્ર જળ હોય તેણે કરીને ભગવાનને પ્રથમ નવરાવવા ને પછી ધોયેલો, ધોળો ખેસ સુંદર ઝીણો ને ઘાટો હોય તે પહેરવા આપવો. ને પછી સુંદર આસન ઉપર વિરાજમાન એવા જે ભગવાન તેના અંગઅંગને વિશે સુંદર મળિયાગર ચંદન ઘસીને વાટ્યકામાં ઉતારી રાખ્યું હોય તે ચર્ચવું. તે પ્રથમ તો લલાટને વિશે ચર્ચીને લલાટને સારી પેઠે નીરખવું તથા હાથને વિશે ચર્ચીને હાથને સારી પેઠે નીરખવા તથા હૃદય, ઉદર, સાથળ, પિંડી એ આદિક જે અંગ તેને વિશે તે ચંદનનું લેપન કરી કરીને તે તે અંગને નીરખવાં તથા ચરણારવિંદની ઉપર ને તળે સુંદર કુંકુમ ચોપડવું ને તે ચરણારવિંદને નીરખવાં. પછી મોગરા, ચમેલી, ગુલાબ, ચંપો એ આદિક જે સુગંધીમાન પુષ્પ તેના હાર તથા કંકણ, બાજુબંધ, ટોપી એ આદિક જે

આભૂષણ તે તે પુષ્પનાં પહેરાવવાં. અને મોગરાના પુષ્પ જેવું ધોળું ને ઝીણું ને બહુ ભારે નહિ એવું વસ્ત્ર મસ્તકને વિશે ધરાવવું તથા ધોળી, ઝીણી ને હલકી એવી જે સુંદર પછેડી તે ઓઢાડવી. પછી તે ભગવાનને મળવું;[૧] તે એક વાર મળવું, બે વાર મળવું, જેવું પોતાને હેત ઊપજે તેમ મળવું; તથા ભગવાનનાં ચરણારવિંદ પોતાની છાતીમાં લેવાં તથા મસ્તક ઉપર ધારવાં. અને તે મળવે કરીને જે ભગવાનના અંગનું ચંદન પોતાના અંગમાં વળગે તથા ભગવાનનાં ચરણારવિંદને પોતાની છાતીમાં ને મસ્તક ઉપર ધાર્યાં હોય તેણે કરીને જે કુંકુમ વળગે તથા પુષ્પના હારનાં ચિહ્ન ઈત્યાદિક જે જે પોતાના અંગમાં વળગે તેને ધારવું, કહેતાં એમ જાણવું જે, 'ભગવાનનું પ્રસાદી ચંદન, કુંકુમ ને હાર તે મારા અંગમાં અડ્યાં છે.'

અને **શિયાળાના ચાર મહિના** સુધી તો એમ પૂજા કરવી જે, પ્રથમ તો ભગવાનને ઊને જળે કરીને નવરાવવા ને પછી ધોળો ખેસ પહેરવા આપવો ને પછી ઢોલિયા ઉપર મખમલનું ગાદલું પાથરીને તે ઉપર ધોળો ઓછાડ ઓછાડીને તે ઉપર ભગવાનને વિરાજમાન કરવા ને પછી સુરવાળ પહેરાવવો તથા ડગલી પહેરાવવી તથા સોનેરી તારવાળો ભારે કસુંબી રેંટો મસ્તકે બંધાવવો તથા કેડ્યે ભારે રેંટો બંધાવવો તથા ખભે ભારે રેંટો ધરાવવો તથા હીરા, મોતી, સુવર્ણ, લાલનાં[૨] જે ભાતભાતનાં ઘરેણાં તે અંગઅંગને વિશે ધરાવવાં તથા મોતીની માળા પહેરાવવી. અને વસ્ત્ર પહેરાવીને તથા આભૂષણ પહેરાવીને ભગવાનનાં જે તે તે અંગ તેને સારી પેઠે નીરખવાં અને ભગવાનના લલાટને વિશે એક કુંકુમનો ચાંદલો કરવો.

અને **ચોમાસાના ચાર મહિના** સુધી એમ પૂજા કરવી જે, જાણીએ ભગવાન કોઈક ગામથી આવ્યા તે ધોળાં વસ્ત્ર સર્વે પલળી ગયાં છે અથવા નદીએ પરમહંસે સહિત નાવા પધાર્યા હતા ત્યાંથી પલળીને આવ્યા છે. પછી તે પલળેલાં જે વસ્ત્ર તેને ઉતરાવીને સર્વ કસુંબલ વસ્ત્ર પહેરવા આપવાં

૧.ભેટવું; આલિંગન કરવું ૨.લાલ નામના મણિનાં

અને લલાટને વિશે પીળું જે કેસરચંદન તેનું લેપન કરવું. અને ઉનાળો હોય ત્યારે ચોગાન જાયગામાં તથા ફૂલવાડીમાં ભગવાન વિરાજમાન છે એવી રીતે ભગવાનને ધારવા. અને શિયાળો અને ચોમાસું હોય ત્યારે કોઈક સારી મેડીને ઉપર ભગવાન વિરાજમાન છે અથવા ઘરને માંહિલી કોરે વિરાજમાન છે, એવી રીતે ભગવાનને ધારવા. અને ભગવાનને જમવા કઈ વસ્તુ આપવી ? તો જે ભક્ષ્ય, ભોજ્ય, લેહ્ય, ચોષ્ય[1] પોતાના મનમાં ખાવાને ગમતાં હોય તેવાં ભગવાનને અર્થે ચિંતવવાં અને તેવાં ભગવાનને ન ભાવતાં હોય તોપણ પોતાને ગમતાં જ ભોજન ભગવાનને અર્થે ચિંતવવાં. અને બીજાં જે ધૂપ, દીપ, આરતી એ આદિક ઉપચાર તે યથાયોગ્ય ભગવાનને અર્પણ કરવાં. **એવી રીતે ત્રણે ઋતુમાં ભિન્ન ભિન્ન પૂજા કરે તો તે ભક્તને ભગવાનને વિશે હેતની વૃદ્ધિ થાય છે ને તેના જીવને બહુ સમાસ થાય છે.** માટે જેણે આ વાત સાંભળી છે તે રાખજ્યો ને નિત્યે આવી રીતે ભગવાનની માનસી પૂજા કરજ્યો. ને આવી વાત અમે કોઈ દિવસ કરી નથી.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એક બીજી વાત કરી જે, **“જ્યારે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તે પોતાની ઉપર રાજી થાય ત્યારે તે ભક્તને એમ વિચારવું જે, ‘મારાં મોટાં ભાગ્ય જે મારી ઉપર ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત રાજી થયા.’ અને શિક્ષાને અર્થે ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત પોતાને વઢે ત્યારે પણ એમ વિચારવું જે, ‘મારાં મોટાં ભાગ્ય જે મને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત વઢ્યા, જેણે કરીને મારામાં અવગુણ હશે તે જશે.’ એવી રીતે વઢે તોપણ રાજી થવું, પણ વઢે ત્યારે મનમાં શોક ન કરવો ને કચવાવું નહિ ને પોતાના જીવને અતિ પાપી ન માનવો, રાજી રહેવું. આ વાત પણ રાખ્યા જેવી છે.” ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૩॥૨૪૬॥**

૧.ચાર પ્રકારનાં ભોજન : **ભક્ષ્ય** :- રાંધ્યા વિના જ બટકાં ભરીને ખાવા યોગ્ય (ચીભડાં, સફરજન વગેરે.) **ભોજ્ય** :- રાંધીને ખાવા યોગ્ય (રોટલી, દાળ, ભાત વગેરે.) **લેહ્ય** :- ચાટીને ખાવા યોગ્ય (મધ, શીખંડ, આઈસ્ક્રીમ વગેરે.) **ચોષ્ય** :- ચૂસીને ખાવા યોગ્ય (કેરી, શેરડી વગેરે.)

વચનામૃત-૨૪ : સોળ સાધનનું – જ્ઞાનાંશના વૈરાગ્યનું

(તા.૪/૧૧/૧૮૨૮, બુધવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) અક્ષરધામમાં શ્રીહરિની સેવા મળે તેનાં સોળ સાધન બતાવ્યાં છે. (૨) પોતાના સ્વભાવ ઉપર વારંવાર કઠણ વચનના ડંખ મારે તોપણ જે પાછો ન પડે તેના ઉપર મહારાજને ક્યારેય ટળે જ નહિ તેવું હેત થાય છે. (૩) સંતો-ભક્તોનાં અંગ જણાવ્યાં છે. (૪) જ્ઞાનાંશથી થયેલો વૈરાગ્ય જ વિષયોથી બચાવે છે. (૫) કથા-વાર્તાનાં અંગ વિના રૂડા ગુણ આવતા નથી. (૬) ભાઈઓએ તમામ બાઈઓનો મહિમા અને બાઈઓએ તમામ ભાઈઓનો મહિમા સમાનપણે જ સમજવો; જો વ્યક્તિ-વ્યક્તિએ અધિક-ન્યૂનપણે સમજે તો મોટું વિઘ્ન થાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના આસો વદિ ૧૨ દ્વાદશીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને મુક્તાનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનના જે ભક્ત તે અક્ષરધામને વિશે ભગવાનની સેવામાં રહે છે, તે સેવાની પ્રાપ્તિનાં જે સાધન તે શાં છે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "શ્રદ્ધા, સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, સર્વ પ્રકારે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો, અહિંસા, બ્રહ્મચર્ય, સાધુનો સમાગમ, આત્મનિષ્ઠા, માહાત્મ્યજ્ઞાને યુક્ત એવી જે ભગવાનની નિશ્ચળ ભક્તિ, સંતોષ, નિર્દંભપણું, દયા, તપ, પોતાથી ગુણે કરીને મોટા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિશે ગુરુભાવ રાખીને તેમને બહુ પ્રકારે માનવા, પોતાને બરોબરિયા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિશે મિત્રભાવ રાખવો, પોતાથી ઊતરતા જે ભગવાનના ભક્ત તેમને વિશે શિષ્યભાવ રાખીને તેમનું હિત કરવું; એવી રીતે આ સોળ સાધને કરીને ભગવાનના એકાંતિક ભક્ત જે તે અક્ષરધામને વિશે ભગવાનની સેવાને રૂડી રીતે પામે છે."

પછી શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આપણા સર્વે સંત વર્તમાનમાં રહે છે તથાપિ એમને વિશે એવું કયું લક્ષણ છે જે, જેણે કરીને એમ જાણીએ જે એને આપત્કાળ પડશે તોપણ એ ધર્મમાંથી નહિ ડગે ?"

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"ભગવાનનાં જે જે નાનાં-મોટાં વચન તેની ઉપર નિરંતર જેની દૃષ્ટિ રહે, પણ વચન બહાર પગ દેવો પડે તેમાં અતિ કઠણ પડે. અને તે વચનથી આગળ પગ માંડીને અધિક પણ ન વર્તે અને ઓછો પણ ન વર્તે, તેને જાણીએ જે, એ ધર્મમાંથી આપત્કાળે પણ નહિ પડે."**

પછી શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, "પ્રકૃતિ જે જાવી તે જીવને બહુ કઠણ છે તથાપિ **જો સત્સંગમાં સ્વાર્થ જણાય તો પ્રકૃતિ ટળવી કઠણ ન પડે.** જેમ દાદા ખાચરના ઘરનાં માણસોને અમને રાખવાનો સ્વાર્થ છે, તો અમને જે પ્રકૃતિ ન ગમે તે રાખતા નથી; તેમ સ્વાર્થે કરીને પ્રકૃતિ ટળે છે. તથા ભયે કરીને પણ ટળે છે પણ તે અતિશય નથી ટળતી. કેમ જે, જ્યારે કોઈ માણસ હોય ત્યારે તેનો ભય રાખે ને માણસ ન હોય તો ન રાખે; જેમ રાજાને ભયે કરીને ચોર પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરે છે. અને **જેનો જે સ્વભાવ હોય તેની ઉપર વારંવાર અમે કઠણ વચનના ડંખ માર્યા હોય ને કચવાવ્યો હોય તોપણ જે કોઈ રીતે પાછો ન પડ્યો હોય, તે ઉપર તો અમારે એવું હેત રહે છે તે જાગ્રત-સ્વપ્નમાં સંભાર્યા વિના તે હેત એમનું એમ રહ્યું જાય છે ને ગમે તેમ થાય પણ તે હેત ટળતું નથી."**

અને વળી જે હરિભક્તને વિશે જે અંગ હોય તેમાં એક અંગ સરસ હોય તે કહીએ છીએ જે, "દાદા ખાચરને વિશ્વાસનું અંગ, અને રાજબાઈને ત્યાગનું અંગ, અને જીવુબાઈને શ્રદ્ધાનું અંગ, અને લાડુબાઈને અમારી પ્રસન્નતા કરવી એ અંગ, અને નિત્યાનંદસ્વામીને અમારી પ્રસન્નતા કરવી એ અંગ, અને બ્રહ્માનંદસ્વામીને સત્સંગની મર્યાદાનો કોઈ રીતે ભંગ ન થાય એવો આગ્રહ એ અંગ, અને મુક્તાનંદસ્વામીને અમારી પ્રસન્નતા કરવી તથા અમારો વિશ્વાસ એ અંગ, અને સોમલા ખાચરને સદા એકરેણીપણું એ અંગ, અને ચૈતન્યાનંદસ્વામીને એમ જે કોઈ રીતે મહારાજ પ્રસન્ન થાય એમ આપણી વતે વરતાય તો ઠીક એ અંગ, અને સ્વયંપ્રકાશાનંદસ્વામીને નિશ્ચય તથા માહાત્મ્ય એ અંગ, અને ઠાકોર ઝીણાભાઈને એમ જે, 'ભગવાન વિના બીજા પદાર્થમાં રખે મારું અંગ બંધાઈ જાય નહિ ?' એવું અંગ,

અને મોટા આત્માનંદસ્વામીને અમારા વચનનું ઉલ્લંઘન થાય નહિ એવું અંગ." એવી રીતે ઘણાક મોટેરા પરમહંસ તથા હરિભક્ત તેનાં અંગ કહ્યાં.

અને પછી એમ બોલ્યા જે, "અહીંની મોટેરી ત્રણ બાઈઓ તથા ગોપાળાનંદસ્વામી, બ્રહ્માનંદસ્વામી, મુક્તાનંદસ્વામી, નિત્યાનંદસ્વામી, શુકમુનિ, સોમલો ખાચર, દાદો ખાચર એ તમે સર્વે જેમ હમણાં આ વર્તમાનકાળે કેવા રૂડી રીતે વર્તો છો તથાપિ જો દેશ, કાળ, સંગ, ક્રિયા એ ચારને વિશે વિષમપણું થાય તો એમનો એમ રંગ રહે નહિ, એ વાતમાં કાંઈ સંશય નથી. અને કદાચિત્ વિષયમાં બંધાઈ ગયો હોય પણ જો **જેને વિશે જેટલો જ્ઞાનાંશ વધારે હોય તો તે વિષયના બંધનને તોડીને નીકળે.**

તે જ્ઞાનાંશ તે શું ? તો એમ સમજણ હોય જે, 'હું જે જીવ તે આવો છું તથા દેહ તે આવો છે તથા દેહનાં સંબંધી તે આવાં છે તથા પ્રકૃતિ, પુરુષ, વિરાટ, સૂત્રાત્મા, અવ્યાકૃત તેનાં સ્વરૂપ તે આવી રીતનાં છે તથા ભગવાન તે આવી રીતના છે તથા ભગવાનનું ધામ તે આવી રીતનું છે.' ઇત્યાદિક જે જ્ઞાનાંશ તેની જે અંતરમાં દઢતાની ગ્રંથિ તે પડી હોય ને પછી જે વૈરાગ્ય ઊપજે તે વૈરાગ્ય ખરો. અને એ વિના બીજો જે વૈરાગ્ય તે તો ઉપરથી જણાય પણ એમાં બળ નહિ, બળ તો જ્ઞાનાંશથી ઊપજ્યો જે વૈરાગ્ય તેમાં જ છે. જેમ દીવાનો અગ્નિ તેને વાયુ લાગે ત્યારે ઓલાઈ જાય અને વડવાનળ અગ્નિ તથા મેઘમાં જે વીજળીનો અગ્નિ તે જળમાં રહ્યો છે પણ તે જળનો પરાભવ એને થતો નથી, પ્રજ્વલિત થકો રહે છે. તેમ જ્ઞાનાંશ વિનાનો જે વૈરાગ્ય તેને વિષયનો સંબંધ થાય ત્યારે એ વૈરાગ્ય ટકે નહિ; અને જ્ઞાનાંશે કરીને થયો જે વૈરાગ્ય તેને વિષયનો સંબંધ થાય તોપણ એ વૈરાગ્ય ક્ષીણ[૧] ન પડે, વડવાનળ અગ્નિની પેઠે પ્રજ્વલિત થકો વર્તે છે.

અને એવો જે જ્ઞાનાંશ તેની કોઈ રીતે કરીને તમારા મનમાં આંટી પડી જાય તે સારુ અમે નિરંતર વાર્તા કરીએ છીએ. કેમ જે, કોઈ વાર્તાની

૧.દુબળો; ઢીલો

ચૂક[1] લાગે તો એવી આંટી પડી જાય. અને જે એમ ન સમજે ને 'આ મારી જાત, આ મારી મા, આ મારો બાપ, આ મારા સંબંધી' એવી રીતની અહં-મમતાએ યુક્ત જેની સમજણ છે તેને તો અતિ પ્રાકૃત મતિવાળો અણસમજુ જાણવો."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, "મુમુક્ષુને ઉત્કૃષ્ટ[2] ગુણની પ્રાપ્તિ થાય તેનું કારણ શું છે ? તો ભગવાનની કથા-વાર્તા સાંભળ્યામાં જેને જેટલી પ્રીતિ તેને તેટલો જગતનો અભાવ થાય તથા કામ, ક્રોધ, લોભાદિક દોષનો નાશ થાય. અને જો **કથા-વાર્તામાં જેને આળસ હોય તેની કોરની એમ અટકળ કરવી જે, 'એમાં મોટા ગુણ નહિ આવે.'** અને શાસ્ત્રમાં નવ પ્રકારની ભક્તિ કહી છે તેમાં શ્રવણ ભક્તિને પ્રથમ ગણી છે. માટે જો **શ્રવણ ભક્તિ જેને હોય તો પ્રેમલક્ષણા પર્યંત સર્વે ભક્તિનાં અંગ એને પ્રાપ્ત થશે."** એવી રીતે વાર્તા કરી.

અને તે જ દિવસ મધ્યાહ્ન[3] સમે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીની આગળ પરમહંસ સર્વેની પંક્તિ જમવા સારુ બેઠી હતી. તે સમયમાં શ્રીજીમહારાજ લીંબડાના વૃક્ષને હેઠે ઢોલિયો ઢળાવીને વિરાજમાન હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે પરમહંસ આગળ એમ વાત કરી જે, **"બાઈઓ હરિભક્ત છે તેનું માહાત્મ્ય તો ઝાઝું સમજવું નહિ;** કેમ જે, માહાત્મ્યને મિષે[4] કરીને મનમાં એનું મનન થાય એટલે સ્વપ્નમાં આવે. માટે માહાત્મ્ય લેવું તો સૌનું સમપણે[5] લેવું જે, 'એ સર્વે ભગવાનનાં ભક્ત છે', પણ અધિક-ન્યૂનપણે માહાત્મ્ય લેવું નહીં. અને જો અધિક-ન્યૂનપણે માહાત્મ્ય સમજે તો તેમાં મોટું વિઘ્ન છે. તેમ જ **બાઈઓને ભાઈઓનું માહાત્મ્ય પણ સમપણે સમજવું અને જો એમ ન સમજે તો એ બાઈઓને પણ મોટું વિઘ્ન છે." ॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૪॥૨૪૭॥**

૧.ચટકી; તીવ્ર અસર ૨.સર્વશ્રેષ્ઠ ૩.બપોર ૪.નિમિત્તે; બહાને ૫.સામાન્યપણે; બધાય સારા છે તેમ

વચનામૃત-૨૫ : શ્રીજીની પ્રસન્નતાનું – ખરા ભક્તનું

(તા.૧૬/૧૧/૧૮૨૮, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ભગવાન સંબંધી જે જે કરવું તેમાં ભગવાનની પ્રસન્નતારૂપ ફળ ઇચ્છવું પણ બીજું કંઈ ઇચ્છવું નહીં. (૨) ભગવાનને શ્રદ્ધાપૂર્વક માત્ર જળ કે ફળ-ફૂલ અર્પણ કરીએ તોપણ તેઓ રાજી થાય છે. (૩) ગમે એવી ગરીબાઈ આવે કે રોગાદિક મોટાં દુઃખ આવે તોપણ તેમાં જે ભક્ત જરાય પાછો ન પડે પરંતુ હોય તેનાથી સારો થાય તે પાકો હરિભક્ત છે. (૪) મહારાજે તેમના રાજીપા-કુરાજીપાના હેતુરૂપે તેમનું ગમતું-ન ગમતું જણાવ્યું છે. તેમાં માન, ક્રોધ અને બરોબરિયાપણાને અતિશય ભૂંડાં કહ્યાં છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના કાર્તિક સુદિ ૧૦ દશમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, **"ભગવાન સંબંધી ભક્તિ, ઉપાસના, સેવા, શ્રદ્ધા, ધર્મનિષ્ઠા એ આદિક જે જે કરવું તેમાં બીજા ફળની ઇચ્છા ન રાખવી', એમ સચ્છાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે તો સાચું, પણ એટલી તો ઇચ્છા રાખવી જે, 'એણે કરીને મારી ઉપર ભગવાનની પ્રસન્નતા થાય', એટલી ઇચ્છા રાખવી. અને એવી ઇચ્છા રાખ્યા વિના અમથું કરે તો તેને તમોગુણી કહેવાય.** માટે ભગવાનની ભક્તિ આદિક જે ગુણ તેણે કરીને ભગવત્પ્રસન્નતારૂપ ફળને ઇચ્છવું. અને જો એ વિના બીજી ઇચ્છા રાખે તો ચતુર્ધા મુક્તિ આદિક ફળની પ્રાપ્તિ થાય.

અને ભગવાનની જે પ્રસન્નતા તે ઘણા ઉપચારે કરીને જે ભક્તિ કરે તેની જ ઉપર થાય ને ગરીબ ઉપર ન થાય એમ નથી; ગરીબ હોય ને શ્રદ્ધા સહિત જળ, પત્ર, ફળ, ફૂલ ભગવાનને અર્પણ કરે તો એટલામાં પણ રાજી થાય. કેમ જે, ભગવાન તો અતિ મોટા છે, તે જેમ કોઈક રાજા હોય તેના નામનો એક શ્લોક જ કોઈક કરી લાવે તો તેને ગામ આપે, તેમ ભગવાન તુરત રાજી થાય છે.

અને વળી ભગવાનનો ખરો ભક્ત તે કોણ કહેવાય ? તો **પોતાના દેહમાં કોઈક દીર્ઘ રોગ આવી પડે તથા અન્ન ખાવા ન મળે, વસ્ત્ર ન મળે ઈત્યાદિક ગમે એટલું દુઃખ અથવા સુખ તે આવી પડે તોપણ ભગવાનની ઉપાસના, ભક્તિ, નિયમ, ધર્મ, શ્રદ્ધા એમાંથી રંચમાત્ર પણ મોળો ન પડે, રતિવા[1] સરસ થાય; તેને ખરો હરિભક્ત કહીએ."**

પછી શ્રીજીમહારાજને રાજબાઈએ પ્રશ્ન પુછાવ્યો જે, "હે મહારાજ ! કયા ગુણે કરીને તમે રાજી થાઓ ને કયા દોષે કરીને કુરાજી થાઓ ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આટલા તો વચનમાં દોષ છે. તે કયા ? તો પોતાના અંતરમાં કાંઈક વિશેષ વર્તવાનું હોય તેનું અમને એકવાર કહી દેવું જે, 'હે મહારાજ ! તમે કહો તો હું આવી રીતે વર્તું'; પણ વારંવાર ન કહેવું જે, 'હે મહારાજ ! હું આમ વર્તું કે આમ વર્તું, તે તમે કેમ મને કહેતા નથી ?' તે ન ગમે. અને મને પોતાનો ઈષ્ટદેવ જાણે ને વારે વારે મારા વેણ ઉપર વેણ લાવે તે ન ગમે. અને હું કોઈની આગળ વાત કરતો હઉં ને બોલાવ્યા વિના વચમાં બોલે તે ન ગમે. અને ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તથા ધર્મ પાળવો, ભક્તિ કરવી ઈત્યાદિક જે જે શુભ ક્રિયા કરવાની છે તેને જે ભગવાન ઉપર નાંખે જે, 'ભગવાન કરાવશે તો થશે', તે ન ગમે. અને 'આમ હું કરીશ, આમ હું કરીશ', એમ કેવળ પોતાનું જ બળ રાખે પણ ભગવાનનું બળ ન રાખે તે ન ગમે. અને **જેને બોલ્યામાં પોતાના અંગનો ઠા[2] ન હોય તે તો અતિશય ન ગમે.** અને બીજાં વ્યાવહારિક કામ કરવાં હોય તેમાં તો લાજ તથા આળસ ન હોય ને ભગવાનની વાર્તા કરવી, કથા કરવી, કીર્તન ગાવવાં તેમાં લાજ રાખે ને આળસ રાખે તે ન ગમે. અને **ત્યાગનો અથવા ભક્તિનો અથવા કોઈ રીતનો જે અહંકાર બોલીમાં લાવે તે ન ગમે.** અને સભા બેઠી હોય ત્યારે સૌથી છેલ્લો આવીને બેસે પણ પોતાને જ્યાં ઘટતું હોય ત્યાં ન બેસે, તે ન ગમે. તથા કોઈક મોટા તે સભામાં બેઠા હોય ને તેને

૧.થોડોક ૨.નેઠો; ઘડીકમાં આત્મનિષ્ઠાનું, દાસભાવનું કે વળી ઘડીકમાં પ્રીતિનું અંગ છે તેમ જણાવે પણ કોઈ એક અંગનો નિર્ણય

કુણી મારીને માગ કરીને પોતે બેસે તે ન ગમે. અને **બાઈ માણસ હોય ને તે પોતાના અંગને ઢાંકીને લજ્જા સહિત વર્તે તે ગમે તથા ચાલે ત્યારે નીચી દૃષ્ટિ રાખીને ચાલે પણ ફાટી દૃષ્ટિ રાખે નહિ, તે ગમે.** અને અમારાં દર્શન કરતા હોય ને કોઈક બાઈ-ભાઈ આવે અથવા કૂતરું નીસરે કે ઢોર નીસરે કે કાંઈક ખડખડે, તેની સામું વારંવાર દર્શન મૂકીને જુવે પણ એક દૃષ્ટિએ દર્શન ન કરે, તેની ઉપર તો એવી રીસ ચડે જે, 'શું કરીએ સાધુ થયા, નહિ તો એનું કાંઈક તાડન કરીએ.[1]' પણ તે તો થાય નહિ; કેમ જે, સાધુને કોઈનું તાડન કરવું એ અતિ અયોગ્ય કર્મ છે. **અને જે કપટ રાખે પણ પોતાના મનના જે સંકલ્પ તે જેને કહેવા યોગ્ય હોય તેની આગળ પણ કહે નહિ, તે ન ગમે.** અને માન તથા ક્રોધ તથા કોઈથી દબાઈને[2] રહેવું, તે શું ? તો પોતાના મનમાં જેવું હોય તેવું[3] બીજાથી દબાઈને કહેવાય નહિ; એ ત્રણ વાનાં તો અતિશય ભૂંડાં છે. **અને હરિભક્તને માંહોમાંહી બરોબરિયાપણું રહે પણ એક એકનો ભાર ન આવે એ પણ અતિશય ભૂંડું છે."** ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૫॥૨૪૮॥

વચનામૃત-૨૬ : મન-ઇન્દ્રિયોને દાબીને વર્તે તેવા સંતનું – ધર્મમાં રહ્યાનું (તા.૧૭/૧૧/૧૮૨૮, સોમવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાનની જેમ સેવા કરવા યોગ્ય સંતનાં લક્ષણો : ૧-મન-ઈન્દ્રિયાદિકની ક્રિયાને દાબીને વર્તે પરંતુ તેનાથી દબાય નહીં. ૨-ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને જ કરે. ૩-પંચવર્તમાનમાં દઢ રહેતા હોય. ૪-પોતાને બ્રહ્મમાનીને પુરુષોત્તમની ઉપાસના કરતા હોય; આવા સંતને મોક્ષના ખપવાળા પુરુષોએ સેવવા. એવા સાધુગુણે યુક્ત બાઈની બાઈઓએ સેવા કરવી. (૨) ધર્મની દઢતા, આસ્તિકતા અને લોકલાજ હોય તો તે ક્યાંય બંધાઈ જાય નહીં. (૩) મહારાજે કૃપા કરીને પોતાનું ગમતું તથા ન ગમતું બતાવ્યું છે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના કાર્તિક સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

૧.માર મારીએ ૨.મોટાનો ભાર કે મર્યાદાને કારણે વધુ પડતા સંકોચમાં ૩.મન્તવ્ય; સુખ-દુઃખ

પછી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, **"ભગવાનની પેઠે સેવા કરવા યોગ્ય એવા જે સંત તે કેવા હોય ? તો ઈન્દ્રિયો-અંતઃકરણ આદિક જે માયાના ગુણ તેની જે ક્રિયા તેને પોતે દાબીને વર્તે પણ એની ક્રિયાએ કરીને પોતે દબાય નહિ, ને ભગવાન સંબંધી ક્રિયાને જ કરે, ને પંચવર્તમાનમાં દૃઢ રહેતા હોય, ને પોતાને બ્રહ્મરૂપ માને ને પુરુષોત્તમ ભગવાનની ઉપાસના કરે. એવા જે સંત તેને મનુષ્ય જેવા ન જાણવા ને દેવ જેવા પણ ન જાણવા; કેમ જે, એવી ક્રિયા દેવ-મનુષ્યને વિશે હોય નહીં. અને એવા સંત મનુષ્ય છે તોપણ ભગવાનની પેઠે સેવા કરવા યોગ્ય છે. માટે જેને કલ્યાણનો ખપ હોય એવા જે પુરુષ તેને એવા સંતની સેવા કરવી અને એવા સાધુગુણે યુક્ત જે બાઈ તેની સેવા બાઈને કરવી."**

પછી શ્રીજીમહારાજને આત્માનંદસ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "આ સત્સંગમાં જે વર્તમાનનો પ્રબંધ છે તેમાં જ્યાં સુધી રહેતો હોય ત્યાં સુધી તો જેવો તેવો હોય તેને પણ પંચવિષયે કરીને બંધન થાય નહિ; પણ કોઈક દેશકાળને યોગે કરીને સત્સંગથી બહાર નીસરી જવાય તોપણ જેને પંચવિષય બંધન ન કરી શકે, તે પુરુષ કેવો હોય ? તેનાં લક્ષણ કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જેની બુદ્ધિમાં ધર્માંશ વિશેષપણે વર્તતો હોય ને આસ્તિકપણું હોય જે, 'આ લોકમાં જે સારું-નરસું કર્મ કરે છે, તેનું જે સારું-નરસું ફળ તેને જરૂર પરલોકમાં ભોગવે છે', એવી દૃઢ મતિ જેને હોય તથા લાજ હોય જે, 'ભૂંડું કરીશું તો આ લોકમાં માણસ આગળ શું મુખ દેખાડીશું ?' એવો જે હોય, તે ગમે ત્યાં જાય તોપણ એને કોઈ પદાર્થ તથા સ્ત્રી આદિક તે બંધન કરી શકે નહીં. જેમ મયારામ ભટ્ટ છે તથા મૂળજી બ્રહ્મચારી છે તથા નિષ્કુળાનંદસ્વામી છે, એવી જાતના જે હોય તેને સ્ત્રી-ધનાદિક પદાર્થનો યોગ થાય તોપણ એ ડગે નહીં.

અને એવો હોય ને તેને જો એક આત્મનિષ્ઠાપણું હોય જે, 'હું આત્મા છું, બ્રહ્મ છું, તે મારે વિશે શુભ-અશુભ ક્રિયા લાગતી નથી, હું તો અસંગ છું', એવું અંગ હોય; તથા બીજું એમ હોય જે, ભગવાનનો મહિમા બહુ

સમજે ને તે મહિમાની બહુ વાર્તા કરે જે, 'કાંઈક ધર્મ વિરુદ્ધ વર્તાઈ જશે તેનો શો ભાર છે ? ભગવાનનો મહિમા બહુ મોટો છે.' એ બે રીતના જે હોય તેમાં એ બે રીતના જે દોષ તે ધર્મ પાળવામાં મોટા અંતરાયરૂપ છે. માટે આવી રીતે સમજે તો સારું, 'જે આત્મનિષ્ઠા પણ યથાર્થ હોય તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય પણ સારી પેઠે સમજે અને નિષ્કામપણું, નિર્લોભપણું, નિઃસ્વાદપણું, નિઃસ્નેહપણું, નિર્માનપણું એ આદિક જે ધર્મ તેને ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે સમજીને દૃઢપણે પાળે અને એમ સમજે જે, **'હું એ ધર્મને પાળીશ તો મારી ઉપર ભગવાન બહુ રાજી થશે ને જો મને કોઈ રીતે ધર્મમાંથી કાંઈક ભંગ પડશે તો ભગવાનનો મારી ઉપર બહુ કુરાજીપો થશે.' એવી રીતે જેના અંતરમાં દૃઢ ગ્રંથી હોય તે ભક્ત જે તે ધર્મમાંથી કોઈ દિવસ પડે જ નહીં. અને એવો જે હોય તેને કોઈ માયિક પદાર્થ બંધન કરી શકે નહીં.** અને આવી રીતની સમજણવાળો ન હોય ને બીજો ગમે તેવો જ્ઞાનવાળો હોય કે ભક્તિવાન હોય તેને પણ ધર્મમાંથી કાંઈક ભંગ થઈ જાય ખરો તથા માયિક પદાર્થ બંધન કરે ખરું, એ સિદ્ધાંત વાર્તા છે."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને એમ વાર્તા કરી જે, "અમને અહંકાર ન ગમે. તે અહંકાર ભક્તિપણાનો હોય, ત્યાગપણાનો હોય, વૈરાગ્યપણાનો હોય, બ્રહ્મપણાનો હોય, સમજણનો હોય, વર્તમાન પાળ્યાનો હોય, એ રીતનો જે જે **અહંકાર તે અમને ન ગમે.** અને **દંભ ન ગમે.** તે દંભ તે શું ? તો પોતાના હૃદયમાં ભગવાનનો નિશ્ચય, ભક્તિ અને ધર્મ તે થોડાં હોય ને બીજા આગળ પોતાની મોટ્યપ વધાર્યા સારુ ઉપરથી તો તેને બહુ જણાવે, તે ન ગમે. અને **પોતાને ને ભગવાનને જે અભેદપણે ભજે તે ન ગમે**. તથા જે નિયમ ધાર્યો હોય તે નિયમને ઘડીક મૂકી દે ને વળી ઘડીકમાં પાળે, એવી રીતે જે શિથિલ વર્તતો હોય તે ન ગમે. અને ભગવાનનો મહિમા તો ઝાઝો મોટો સમજે ને **પોતાને અતિશય તુચ્છપણે સમજે, પણ દેહથી જુદો જે આત્મા તે રૂપ પોતાને ન માને, તે ન ગમે.** અને હવે જે ગમે તે કહીએ છીએ જે, ભગવાનનો મહિમા

તો યથાર્થ સમજે ને પોતાના દેહથી વ્યતિરિક્ત જે પોતાનો આત્મા તેને બ્રહ્મરૂપ સમજે અને ધર્મમાં દૃઢ રહ્યો હોય અને ભગવાનની અચળ ભક્તિ કરતો હોય અને આવી રીતનો પોતે હોય તોપણ **સત્સંગમાં કોઈક કાંઈ ન સમજતો હોય ને ભગવાનનો નિશ્ચય તો હોય તેને મોટો જાણે ને તેની આગળ પોતાને અતિ તુચ્છ જાણે અને વાર્તા કર્યામાં પોતાના મુખે કરીને પોતાની સમજણનો કેફ કોઈની આગળ લગાર પણ જણાવે નહિ, એવો જે હોય તે અમને બહુ ગમે."** એવી રીતે શ્રીજીમહારાજ વાર્તા કરીને પોતાને ઉતારે પધાર્યા. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૬॥૨૪૯॥**

વચનામૃત-૨૭ : કોઈ જાતની આંટી ન પાડ્યાનું

(તા.૨૧/૧૧/૧૮૨૮, શુક્રવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનની મૂર્તિમાં પાંચેય વિષયનું દિવ્ય સુખ એક જ સમયે અનુભવાય છે. (૨) જેને ભક્તિ અને સત્સંગનો ખપ હોય તે જીવ સાથે જડાયેલો સ્વભાવ પણ ટાળી નાંખે છે. (૩) વર્તમાનની આંટી તો જીવનરૂપ છે, માટે તે તો જરૂર પાડવી; પણ સ્વભાવની આંટીને સંત મુકાવે તો તરત મૂકી દેવી. (૪) કામ કરતાં પણ માનરૂપ દોષ વધુ ભૂંડો છે. (૫) આત્મા તથા પરમાત્માના સુખનો પૂરો અનુભવ ત્રણ રીતે થઈ શકે છે : ૧-તેનો સાક્ષાત્કાર થાય તો, ૨-સમાધિ થાય તો, ૩-દેહ છોડ્યા પછી તેની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના કાર્તિક સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે વાર્તા કરી જે, **"શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પંચવિષય સંબંધી જે સુખ તે દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે ભગવાન પુરુષોત્તમ તેની જે સુખમય મૂર્તિ તે રૂપ જે એક સ્થળ તેને વિશે રહ્યું છે.** તે જો ભગવાનની મૂર્તિનાં દર્શન કરતા હોઈએ તો રૂપનું સુખ પ્રાપ્ત થાય ને બીજા સ્પર્શ આદિક ચાર વિષય તેનું સુખ પણ પ્રાપ્ત થાય; તે એક જ સમયને વિશે થાય છે. અને બીજા માયિક જે પંચવિષય છે તેમાં તો એક

વિષયનો સંબંધ થાય ત્યારે એક વિષયનું જ સુખ પ્રાપ્ત થાય પણ બીજાનું ન થાય. માટે માયિક વિષયમાં ભિન્ન-ભિન્નપણે સુખ રહ્યું છે અને તે સુખ તો તુચ્છ છે ને નાશવંત ને અંતે અપાર દુઃખનું કારણ છે. અને **ભગવાનમાં તો સર્વ વિષયનું સુખ એકકાળે પ્રાપ્ત થાય છે ને તે સુખ મહા અલૌકિક છે ને અખંડ અવિનાશી છે.** તે સારુ જે મુમુક્ષુ હોય તેને માયિક વિષયમાંથી સર્વ પ્રકારે વૈરાગ્ય પામીને અલૌકિક સુખમય એવી જે ભગવાનની દિવ્ય મૂર્તિ તેને વિશે સર્વ પ્રકારે જોડાવું."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "**જે હરિભક્તને ભગવાનની ભક્તિનો ખપ હોય તથા સંતસમાગમનો ખપ હોય તો તે ગમે તેવો પોતાનો સ્વભાવ હોય તો તેને ટાળીને જેમ તે સંત કહે ને તેની મરજી હોય તેમ વર્તે.** અને તે સ્વભાવ તો એવો હોય જે, 'ચૈતન્ય સાથે જડાઈ ગયો હોય', તોપણ તેને સત્સંગના ખપવાળો ટાળી નાંખે." તે ઉપર પોતાની વાર્તા કરી જે, "અમારો પ્રથમ ત્યાગી સ્વભાવ હતો પણ જો શ્રીરામાનંદસ્વામીનાં દર્શનનો ખપ હતો તો મુક્તાનંદસ્વામીની આજ્ઞાને અનુસારે વર્ત્યા પણ અમારા મનનું ગમતું કાંઈ ન કર્યું.

અને વળી જે હરિભક્ત હોય તેને કઈ જાતની આંટી પાડવી, તેની એમ વિગતિ છે જે, એક તો નિષ્કામાદિક વર્તમાનની આંટી પાડી હોય ને એક એવી આંટી પાડી હોય જે, 'આ ઠેકાણે હું આસન કરું તો નિદ્રા આવે ને બીજે ઠેકાણે ન આવે', એ આદિક અનેક પ્રકારની જે તુચ્છ સ્વભાવની આંટી પાડી હોય, એ બેયને એક રીતની ન સમજવી. **વર્તમાનની આંટી તો પોતાના જીવનરૂપ છે ને તેને વિશે બહુ માલ[1] છે, એવી રીતે માહાત્મ્યે સહિત તેની આંટી પાડવી. અને બીજા સ્વભાવની આંટી પાડી હોય તેને વિશે તો તુચ્છપણું જાણવું, ને તેને સંત મુકાવે તો મૂકી દેવી ને પ્રથમની આંટી મૂકવી નહીં.** અને એ બેયને બરોબર સમજે તો એને વિશે મૂઢપણું જાણવું. જેમ બાળક હોય તેણે મૂઠીમાં બદામ[2] ઝાલી હોય, તેને કોઈક

૧.લાભ; ફાયદો ૨.જૂના જમાનાના સાવ હલકા નાણાની મુદ્રા

મુકાવે તો મૂકે નહીં, ને રૂપિયાની મૂઠી વાળી હોય ને સોનામહોરની મૂઠી વાળી હોય ને તેને મુકાવે તો તેને મૂકે નહીં. ત્યારે એ બાળકે બદામ તથા રૂપિયો ને સોનામહોર તેને વિશે બરોબર માલ જાણ્યો, માટે એ બાળકને વિશે મૂઢપણું છે. અને વળી જેમ કોઈકના હાથમાં બદામ હોય ને ચોર આવીને કહે જે, 'તું મૂકી દે, નહિ તો તરવારે માથું કાપી નાખીશ.' ત્યારે ડાહ્યો હોય તો તેને આપી દે ને મૂર્ખ હોય તો ન આપે. તેમ એ બે પ્રકારની આંટીમાં ન્યૂન-અધિકપણું જાણવું. અને એમ હોય નહિ ને બેયમાં સામાન્યપણું જાણે તો એનો આંટીદાર સ્વભાવ જાણવો ને તેને માની જાણવો. અને આંટીએ કરીને તે વર્તમાન પાળતો હોય ને જો મરણપર્યંત એમ ને એમ નભે તો તો ઠીક; પણ તેનો પૂરો વિશ્વાસ ન આવે. કેમ જે, જો એને કોઈક જાતનાં વેણ લાગે અથવા તેનું માન ન રહે તો એવો એ રહેશે નહીં. અને જે આંટીએ કરીને વર્તમાન પાળતો હોય ને ભક્તિ કરતો હોય તે તો **રાજર્ષિ**[૧] કહેવાય ને જે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તથા વર્તમાન પાળતો હોય તે તો **બ્રહ્મર્ષિ**[૨] કહેવાય ને તે સાધુ કહેવાય. એવી રીતે એ બેયમાં ફળનો ભેદ પણ છે."

અને વળી એમ વાત કરી જે, **"માન, ઈર્ષ્યા ને ક્રોધ એ ત્રણ દોષ તે કામ કરતાં પણ અતિશય ભૂંડાં છે. કેમ જે, કામી ઉપર તો સંત દયા કરે પણ માની ઉપર ન કરે.** ને માનમાંથી ઈર્ષ્યા ને ક્રોધ ઊપજે છે, માટે માન મોટો દોષ છે. અને માને કરીને સત્સંગમાંથી પડી જાય છે એવો કામે કરીને નથી પડતો. કેમ જે, આપણા સત્સંગમાં ગૃહસ્થ હરિભક્ત ઘણા છે, તે સત્સંગમાં પડ્યા છે. માટે એ માન, ઈર્ષ્યા ને ક્રોધ એ ત્રણ ઉપર અમારે અતિશય અભાવ રહે છે. અને અમારાં જે જે વચન લખેલાં હશે તેમાં પણ એમ જ હશે, તે વિચારીને જુઓ તો જણાઈ આવશે; માટે ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજીને માનને ટાળવું."

૧.માન-ઈર્ષ્યાદિ સ્વભાવે સહિત ભક્તિ કરતો સગુણભક્ત ૨.પ્રભુની પ્રસન્નતા માટે તેમની મરજી પ્રમાણે જ ભક્તિ કરતો નિર્ગુણભક્ત

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "ભગવાનનો નિશ્ચય તે કેને કહીએ ? તો જેમ આ સંસારમાં પ્રથમ બાળકપણામાંથી મા, બાપ, વર્ણ, આશ્રમ, નાત, જાત, પશુ, મનુષ્ય, જળ, અગ્નિ, પૃથ્વી, વાયુ, આકાશ ઈત્યાદિક જે જે પદાર્થનો નિશ્ચય થયો છે, તે શાસ્ત્રે કરીને થયો છે. અને શાસ્ત્ર ન સાંભળ્યાં હોય તો લોકમાં જે શબ્દ તે શાસ્ત્રથી જ પ્રવર્ત્યા છે, તેણે કરીને તેનો નિશ્ચય કર્યો છે. તેમ શાસ્ત્રે કહ્યાં જે **નિષ્કામ, નિર્લોભ, નિર્માન, નિઃસ્વાદ, નિઃસ્નેહ ઈત્યાદિક સંતનાં લક્ષણ તેને સાંભળીને એવાં લક્ષણ જ્યાં દેખાય એવા જે સંત તેને ને ભગવાનને સાક્ષાત્ સંબંધ હોય; માટે એવા સંતનાં વચને કરીને ભગવાનનો નિશ્ચય કરવો ને તેનાં વચનમાં દૃઢ વિશ્વાસ કરવો તેને નિશ્ચય કહીએ."**

અને તે પછી વડોદરાવાળા નાથભક્તે શ્રીજીમહારાજને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "જેને ભગવાનનો દૃઢ નિશ્ચય હોય એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેના જે સંબંધી તેનું કલ્યાણ તે ભક્તના સંબંધે કરીને છે કે નથી ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જો એના સંબંધીને તથા એના પિત્રીને એને વિશે હેત હોય તો એનું કલ્યાણ થાય ને હેત ન હોય તો ન થાય. અને જો સંબંધી પણ ન હોય ને જો તેને એ ભક્તને વિશે હેત હોય તો તેનું પણ સારું થાય. કેમ જે, એને મૂવાટાણું થાય ત્યારે તે ભક્ત તેને સાંભરી આવે; અને તે ભક્તની વૃત્તિ તો ભગવાન સાથે નિરંતર લાગી છે ને તે ભક્તનું તેને સ્મરણ થાય, માટે તેનું કલ્યાણ થાય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે આત્માના સ્વરૂપની વાર્તા કરીએ છીએ તથા ભગવાનના સ્વરૂપની વાર્તા કરીએ છીએ, તે વાર્તાએ કરીને જેવું એનું સુખ છે તેવું જ સુખ તો આવતું નથી. અને જેવું એનું યથાર્થ સુખ છે તે તો સમાધિએ કરીને જાણ્યામાં આવે છે તથા દેહ મૂક્યા કેડે જાણ્યામાં આવે છે, પણ કેવળ વાર્તાએ કરીને જાણ્યામાં આવતું નથી. જેમ રૂપનું સુખ તે નેત્રે કરીને ભોગવાય છે, પછી તે સુખને મુખે કરીને વખાણ કરે જે, 'બહુ સારું રૂપ દીઠું', ત્યારે તે સુખનો અનુભવ જેવો નેત્રને થયો તેવો મુખને ન થયો. તથા શ્રવણે કરીને શબ્દને સાંભળ્યો,

નાસિકાએ કરીને ગંધને સૂંઘ્યો, ત્વચાએ કરીને સ્પર્શ લીધો, જીહ્વાએ કરીને રસ ચાખ્યો, પછી તે તે સુખનાં વચને કરીને વખાણ કરે જે, 'બહુ સારો ગંધ હતો, બહુ સારો રસ હતો, બહુ સારો સ્પર્શ હતો, બહુ સારો શબ્દ હતો', એમ કહ્યું તો ખરું, પણ જેવી રીતે તે તે ઈન્દ્રિયોને તે તે સુખનો અનુભવ થયો તેવો વચને ન થયો. તેમ સમાધિએ કરીને તથા દેહ મૂકીને જેવો ભગવાનના સુખનો અનુભવ થાય છે ને આનંદ થાય છે તથા આત્માના સુખનો અનુભવ ને આનંદ થાય છે તેવો એની કેવળ વાત કરે તેણે કરીને થતો નથી. અને જો એ બેની વાર્તા સાંભળીને તેનું મનન ને નિદિધ્યાસ કરે તો એનો સાક્ષાત્કાર થાય ને સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે સમાધિએ કરીને જેવો એ બેનો અનુભવ ને આનંદ થાય તેવો જ થાય. માટે એ બેની વાર્તા સાંભળીને એનું મનન ને નિદિધ્યાસ કરવો."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૭॥૨૫૦॥

વચનામૃત-૨૮ : ભગવાનના માર્ગમાંથી પડ્યાનું

(તા.૨૨/૧૧/૧૮૨૮, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) ભગવાનને નિરાકાર માનનારા અને ધામમાં જઈને પણ સ્ત્રીભોગ વગેરે વિષયનાં સુખ પામવા માટે ભક્તિ કરનારા ભગવાનની ભક્તિમાંથી પડી જાય છે. (૨) પોતામાં રહેલા માન-લોભાદિ દોષોને જ્યારે ભગવાન કે સંત ખોદે ત્યારે નિશ્ચયની કસરવાળા જીવનું અંતર પાછું પડી જાય છે. (૩) ભગવાનને જો યથાર્થ જાણ્યા હોય તો તેના સંત સાથે માન, ઈર્ષ્યા કે ક્રોધ રહે જ નહિ ને તેના દાસાનુદાસ થઈને રહેવાય. (૪) ભક્તને શૂળી ઉપર ચડાવ્યો હોય ને શ્રીહરિ ત્યાં જ ઊભા હોય છતાં પણ દેહના સુખનો સંકલ્પ ન થાય એવા નિષ્કામ ભક્ત ઉપર ભગવાનની બહુ પ્રસન્નતા થાય છે. (૫) જેને વિષયે કરીને જીવનપણું ટળી ગયું છે તેને જ ભગવાનના સુખનો અનુભવ થાય છે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના કાર્તિક વદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "ભગવાનની ભક્તિમાંથી બે પ્રકારે જીવ પડે છે. એક તો શુષ્ક વેદાંતના ગ્રંથને સાંભળીને બીજા આકારને ખોટા કરે તેમ શ્રીકૃષ્ણાદિક જે ભગવાનના આકાર તેને પણ ખોટા કરે; એ શુષ્ક વેદાંતીને અતિ અજ્ઞાની જાણવા. અને બીજો જે એમ સમજતો હોય જે, 'ભગવાનને ભજીએ તો ગોલોક ને વૈકુંઠલોકમાં સ્ત્રીભોગ, ખાન-પાન આદિક જે પંચવિષયનાં સુખ તેને પામીએ.' પછી તે સુખની આસક્તિએ કરીને ભગવાનને પણ ભૂલી જાય ને મૂળગો કુબુદ્ધિવાળો થઈને એમ સમજે જે, 'એ સુખ ન હોય તો એ ધામમાં રાધિકા-લક્ષ્મી આદિક સ્ત્રીઓ ભેળે ભગવાન પણ રમે છે; માટે એ સુખ પણ ખરું છે.' પણ ભગવાનને પૂર્ણકામ ને આત્મારામ ન સમજે અને એવી જે ભગવાનની ક્રિયાઓ છે તે તો પોતાના ભક્તના સુખને અર્થે છે. તે સારુ જ્ઞાન-વૈરાગ્યે સહિત ભગવાનની ભક્તિ કરવી. અને એ ભગવાનના સ્વરૂપને જેણે એમ જાણ્યું હોય જે, **'સર્વ સુખમય મૂર્તિ તો એ ભગવાન જ છે ને બીજે પંચવિષયમાં જે સુખ તે તો એ ભગવાનના સુખનો કિંચિત્ લેશ છે.' એમ ભગવાનને માહાત્મ્યે સહિત જે સમજ્યો હોય તે કોઈ પદાર્થમાં બંધાય જ નહીં.** અને **'એ ભગવાનના ધામનાં સુખ આગળ બીજા લોકનાં જે સુખ તે તો નરક જેવાં છે'** એમ મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. આવી રીતે ભગવાનના ભક્તને સમજવું અને એમ ન સમજે તો એ બેય પ્રકારે કરીને ભગવાનમાંથી પડી જાય છે."

પછી શ્રીજીમહારાજને સુરા ખાચરે પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "ભગવાનને તથા સંતને જેવા છે તેવા નિશ્ચયપણે જાણીને પણ કોઈનું અંતર પાછું પડી જાય છે, તેનું શું કારણ છે ?" પછી શ્રીજીમહારાજે ઉત્તર કર્યો જે, "એણે ભગવાનનો નિશ્ચય કર્યો હતો ત્યારે જ એમાં કાચ્યપ રહી ગઈ છે. તે શું ? તો કોઈકને સ્વાદે કરીને સારું સારું ખાવા જોઈતું હોય ને તેને ભગવાન તથા સંત તે ખોદે ત્યારે તેનું અંતર પાછું પડી જાય તથા કામનો ઘાટ રહી ગયો હોય ને તેને ખોદે તથા લોભ રહ્યો હોય ને તે લોભને મુકાવે ને કહે જે, 'આ તારું ધન, માલ, ખેતર, વાડી તે કોઈકને આપી દે', ત્યારે તે

વચન પળે નહિ; તેણે કરીને પાછો પડી જાય. તથા માન હોય ને તે માનને સંત તથા ભગવાન ખોદે ને અપમાન કરે, ત્યારે તેણે કરીને પણ પાછો પડી જાય છે. એવી રીતે નિશ્ચય હોય ને જે જે પોતામાં અવગુણ રહી ગયો હોય તેણે કરીને પાછો પડી જાય છે. અને જેણે નિશ્ચય કર્યો હોય તે સમયમાં જ એ અવગુણ ટાળીને કર્યો હોય તો તે પાછો પડે નહીં. અને એ અવગુણ હમણાં પણ જેમાં જેમાં હશે તે જો વિચારીને પોતાના અંતર સામું જુવે તો જણાઈ આવે જે, 'આવી રીતને અંગે હું કાચો છું, તે જો મને પાળ્યાનું કહેશે તો હું વિમુખ થઈશ.' એમ યથાર્થ જાણે."

પછી બ્રહ્માનંદસ્વામી તથા શુકમુનિ તથા સુરો ખાચર એ ત્રણને શ્રીજીમહારાજે પૂછ્યું જે, "તમે જેણે કરીને પાછા પડી જાઓ એવો તમારામાં કયો અવગુણ છે ?" ત્યારે એ ત્રણે કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! માનરૂપ દોષ છે; માટે કોઈક બરોબરિયા સંત અપમાન કરે તો કાંઈક મૂંઝવણ થાય." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે પૂછીએ છીએ જે, '**द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया।**'[1] એવી રીતે માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનને જાણ્યા હોય ને એવા જે ભગવાન તેના જે સંત તે સાથે માન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ કેમ થાય ? અને જો થાય છે તો જાણ્યામાં ફેર છે. કેમ જે, ગવર્નર સાહેબને જાણ્યો છે જે, એ સમગ્ર પૃથ્વીનો પાદશાહ છે ને બળિયો છે ને જો તેનો એક ગરીબ સરખો હમેલિયો[2] આવ્યો હોય તો તેનો હુકમ મોટો રાજા હોય તે પણ માને, ને તે જેમ કહે તેમ દોર્યો દોરાય. શા માટે જે, તે રાજાએ એમ જાણ્યું છે જે, 'બળિયો જે ગવર્નર સાહેબ તેનો એ હમેલિયો છે.' અને 'જેથી જે બળિયો તેની આગળ માન રહે નહિ', તેમ જેણે ભગવાનને સમગ્ર ઐશ્વર્ય-સમૃદ્ધિના ધણી જાણ્યા હોય તો તેને સંતની આગળ માન કેમ રહે ?" પછી બ્રહ્માનંદસ્વામીએ કહ્યું જે, "હે મહારાજ ! તમે ઠીક કહો છો. જો એમ માહાત્મ્યે સહિત ભગવાનને જાણ્યા હોય તો માન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ તે સંતની આગળ થાય જ નહીં." પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જુઓને,

૧.જુઓ પેજ : ૩૧૮ ૨.સંદેશો લઈ જનાર દૂત

ઉદ્ધવજી કેવા મોટા હતા ને કેવા ડાહ્યા હતા, પણ જો ભગવાનની મોટાઈને જાણતા હતા તો તે ભગવાનને વિશે હેતવાળી જે વ્રજની ગોપીઓ તેનાં ચરણની રજને પામ્યા સારુ વનવેલીનો અવતાર માગ્યો. તે કહ્યું છે જે –

आसामहोचरणरेणुजुषामहं स्यां वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनाम् ।
या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुन्दपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्याम् ।।[1]

તથા બ્રહ્માએ પણ કહ્યું છે જે –

अहो !भाग्यमहो !भाग्यं नन्दगोपव्रजौकसाम् ।
यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनम् ।।[2]

એવી રીતે બ્રહ્મા પણ ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણતા હતા તો એવી રીતે બોલ્યા. તે માટે **જો ભગવાનની ને સંતની એવી રીતે મોટાઈ જાણતો હોય તો માન, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ રહે જ નહિ ને તેને આગળ દાસાનુદાસ થઈને વર્તે ને ગમે તેટલું અપમાન કરે તોપણ તેના સંગને મૂકીને છેટે જવાને ઇચ્છે જ નહિ** અને એમ મનમાં થાય નહિ જે, 'હવે તો ક્યાં સુધી ખમીએ ? આપણ તો આપણે ઘેર બેઠા થકા જ ભજન કરીશું.' તે માટે એમ **માહાત્મ્ય સમજે તો માન ટળે."** એવી રીતે વાર્તા કરી.

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, **"ભગવાનનો ભક્ત હોય ને તેને કોઈ કર્મયોગે કરીને શૂળીએ ચઢાવ્યો ને તે સમયમાં અમે પણ તેની પાસે ઊભા હોઈએ, પણ તે ભક્તના હૃદયમાં એમ ઘાટ ન થાય જે, 'આ ભગવાન મને શૂળીના કષ્ટ થકી મુકાવે તો ઠીક.'** એવી રીતે પોતાના દેહના સુખનો સંકલ્પ ન થાય ને જે કષ્ટ પડે એને ભોગવી લે એવો જે નિષ્કામ ભક્ત તેની ઉપર ભગવાનની બહુ પ્રસન્નતા થાય છે."

૧.**અર્થ :** અહો ! જે ગોપીઓ કોઈથી ન ત્યાગ થઈ શકે એવાં સંબંધીજનો અને ધર્મમાર્ગનો ત્યાગ કરીને વેદોએ પણ શોધવા યોગ્ય એવા ભગવાનનાં ચરણને સેવતી હતી, તે આ ગોપીઓની ચરણરજથી યુક્ત એવી વૃંદાવનમાં રહેલી વેલ, છોડ અને ગુચ્છ મધ્યે હું પણ કોઈક થાઉં; જેથી ગોપીઓની ચરણરજને પામી શકું.(ભાગવત : ૧૦/૪૭/૬૧) ૨.**અર્થ :** પરમાનંદરૂપ, સનાતન અને પૂર્ણ એવા પરબ્રહ્મ જેમના મિત્ર થયા છે તેવા નંદજી, ગોપ વગેરે વ્રજવાસીઓનાં અહો ભાગ્ય અહો ભાગ્ય છે. (ભાગવત : ૧૦/૧૪/૩૨)

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "ભગવાન સંબંધી સુખને કોણ પામે છે ? તો તે કહીએ છીએ જે, જેમ માછલું હોય તેને જળ છે તે જીવનરૂપ છે. તે જળનો યોગ જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી તે જળમાં માછલું ચાલે, હાલે, ક્રીડા કરે ને જળનો વિયોગ થાય ત્યારે તેની ચંચળતા ટળી જાય ને મરી જાય. તેમ જેને પંચવિષયે કરીને જીવનપણું જ્યાં સુધી મનાયું છે ને તેણે કરીને સુખ માન્યું છે ને તેનો વિયોગ થાય ત્યારે મૂવા જેવો થઈ જાય છે, એવો જે હોય તે ભગવાનના સુખને ક્યારેય પણ પામે નહીં. અને **પંચવિષયે કરીને જેને જીવનપણું ટળી ગયું છે તે જ ભગવાનના સુખને અનુભવે છે ને ભોગવે છે ને એવાને જ ભગવાનના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે."** ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૮॥૨૫૧॥**

વચનામૃત-૨૯ : વીસ વીસ વરસના બે હરિભક્તનું

(તા.૭/૧/૧૮૨૯, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) જેને તીવ્ર વૈરાગ્ય ન હોય તેને ત્યાગી થવું તે સારું નથી. (૨) જેને વૈરાગ્ય મંદ છે એવા ત્યાગીને પાર પડવાનો એકમાત્ર ઉપાય : મોટા એકાંતિક સંત સાથે અતિશય હેત બંધાઈ જાય અને અખંડ તેમની મરજી પ્રમાણે જ વર્તે તો ત્યાગાશ્રમમાં પાર ઊતરે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના પોષ સુદિ ૨ બીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં મેડીને આગળ ઓટા ઉપર ઢોલિયો ઢળાવીને રાત્રિને સમે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે શુકમુનિને પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "બે સત્સંગી છે તેની અવસ્થા વીસ વીસ વર્ષની છે તથા બેયને નિશ્ચય, હેત, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, ધર્મ તે બરોબર છે. અને તેમાંથી એકને તો પ્રારબ્ધયોગે કરીને પરણીને સ્ત્રી મળી ને એકને ન મળી ને સાંખ્યયોગી રહ્યો ને એને પણ પરણ્યાની તો ઇચ્છા હતી પણ મળી નહીં. ત્યારે એ બે જણને તીવ્ર વૈરાગ્ય તો પ્રથમથી જ ન હતો; માટે વિષયભોગમાં બેયને તીક્ષ્ણ વૃત્તિ હતી. તે તીક્ષ્ણ વૃત્તિ

ઓછી તે એ ગૃહસ્થ થયો તેની થાય કે સાંખ્યયોગીની થાય ? તે કહો. અને વેદ તો એમ કહે છે જે, 'જેને તીવ્ર વૈરાગ્ય હોય તેને બ્રહ્મચર્યપણા થકી જ સંન્યાસ કરવો. ને જેને મંદ વૈરાગ્ય હોય તેને વિષયભોગની તીક્ષ્ણતા ટાળ્યાને અર્થે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો ને પછી વાનપ્રસ્થ થવું ને પછી સંન્યાસ કરવો.' માટે વિચારીને ઉત્તર કરજ્યો."

પછી શુકમુનિએ એનો ઉત્તર કરવા માંડ્યો પણ થયો નહીં. પછી શ્રીજીમહારાજે એનો ઉત્તર કર્યો જે, "એ ગૃહસ્થાશ્રમી સારો ને બીજો જે સાંખ્યયોગી તે ભૂંડો; કેમ જે, એને તીવ્ર વૈરાગ્ય નથી, માટે એણે વિષયને તુચ્છ ને અસત્ય જાણ્યા નથી. તેમ કાંઈ પોતામાં આત્મનિષ્ઠાની પણ દઢતા નથી. તે સારુ એ સત્સંગથી બહાર જાય ને વિષયનો યોગ થાય તો બંધાઈ જાય ને જો વિષયનો યોગ ન થાય તો સત્સંગની પાછી લાલચ રાખે ને સત્સંગમાં આવે. અને જે ગૃહસ્થ છે તેને છ મહિને સંતનાં દર્શન થાય તોપણ સમાસ રહે. માટે મંદ વૈરાગ્યવાળાને ત્યાગ કરવો એ ઠીક નથી, ત્યાગ તો તીવ્ર વૈરાગ્યવાળાને કરવો તે ઠીક છે. અને મંદ વૈરાગ્યવાળો ત્યાગ કરે તો એનો ત્યાગ દેહ પર્યંત નભે નહિ; વર્ષે, બે વર્ષે, દસ વર્ષે તેના ત્યાગમાં વિઘ્ન જરૂર પડે."

ત્યારે શુકમુનિએ આશંકા કરી જે, "હે મહારાજ ! એ મંદ વૈરાગ્યવાળો ત્યાગી છે તે સંત થકી ભગવાનના માહાત્મ્યની વાત સાંભળે ને પછી પોતે મનમાં વિચાર કરે તો શું એને તીવ્ર વૈરાગ્ય ન આવે ? અને પ્રથમથી જ તીવ્ર વૈરાગ્ય તો કોઈકને પ્રારબ્ધયોગે કરીને હશે; અને બહુધા તો એમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે જે, આને વૈરાગ્ય ન હતો ને પછી થયો, ત્યારે એનું કેમ સમજવું ?" પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો તો એમ ઉત્તર છે જે, પોતાને વિચારે તથા કોઈ રીતે તીવ્ર વૈરાગ્ય થાય નહીં. અને જો ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ એ ચાર ગુણે કરીને સંપન્ન એવા જે મોટા સાધુ તેની સાથે એને અતિશય હેત થાય – જેમ ભગવાન સાથે હેત થાય છે – ત્યારે તો તે જુવે, સાંભળે, બોલે ઇત્યાદિક જે જે ક્રિયાને કરે તે

પોતાને જે મોટા સંત સાથે હેત છે તેની મરજી પ્રમાણે જ કરે પણ તેની મરજી ન હોય તેવી કોઈ ક્રિયા કરે નહીં. અને **તે સંતની મરજીથી બાહેર વર્ત્યામાં તેના મનને વિશે નિરંતર ભય વર્તે જે, 'જો હું એમની મરજી પ્રમાણે નહિ વર્તું તો એ મારી સાથે હેત નહિ રાખે'; તે સારુ નિરંતર તેની મરજી પ્રમાણે વર્તે. માટે જો એવું સંત સાથે હેત થયું હોય તો વૈરાગ્ય ન હોય તોપણ એનો ત્યાગ પાર પડે.**

અને જુઓને, આપણા સત્સંગમાં બાઈ, ભાઈ, પરમહંસ એ સર્વેને અમારી ઉપર હેત છે તો મોટેરી બે-ત્રણ બાઈઓ છે તે બરોબર બીજી સર્વે બાઈઓ વર્તમાન પાળે છે. કેમ જે, એ મનમાં એમ જાણે છે જે, 'જો અમે ખબડદાર થઈને વર્તમાન નહિ પાળીએ તો મહારાજનું હેત અમારી ઉપર નહિ રહે ને કુરાજી થશે.' તથા પરમહંસમાં પણ એમ છે તથા બીજા જે સત્સંગી તથા બ્રહ્મચારી તથા પાળા એ સર્વેમાં પણ એમ છે. તથા દેશદેશનાં હરિભક્ત બાઈ-ભાઈ છેટે રહ્યાં છે તે પણ વર્તમાનમાં ખબડદાર વર્તે છે અને એમ જાણે છે જે, 'જો આપણ સારી પેઠે નહિ વર્તીએ તો મહારાજ કુરાજી થશે.' માટે અમારે વિશે હેતે કરીને બંધાણાં થકાં સર્વે ધર્મમાં દૃઢપણે વર્તે છે; પણ વૈરાગ્ય તો કોઈકને થોડો હશે ને કોઈકને ઝાઝો હશે, તેનો કાંઈ મેળ છે નહીં.

અને અમે પંચાળામાં મોરે માંદા થયા હતા ને તેમાંથી જો કાંઈક થયું હોત તો જેમ હમણાં સર્વેની વૃત્તિઓ છે તેવી ન રહેત. ત્યારે તો **જે તીવ્ર વૈરાગ્યવાળા હોય તે ધર્મમાં રહે તથા તેની સાથે જેણે પોતાના જીવને હેતે કરીને બાંધી રાખ્યો હોય તે ધર્મમાં રહે તથા જે સત્સંગનો યોગ રાખે ને ભગવાનને અંતર્યામી જાણીને પોતપોતાના નિયમ કહ્યા છે તે પ્રમાણે વર્તે તો ધર્મમાં રહે અને એ વિના બીજાનું તો કાંઈ ઠીક રહે નહીં.** માટે અમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તેનો આ અમે કહ્યો એ જ ઉત્તર છે."

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૨૯॥૨૫૨॥

વચનામૃત-૩૦ : પાંચ વાર્તાના અનુસંધાનનું

(તા.૧૯/૧/૧૮૨૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) મહારાજને બે વાત ગમે છે : ૧- ચૈતન્ય તેજના સમૂહ મધ્યે સદા સાકાર મૂર્તિ એવા પુરુષોત્તમની ઉપાસના-ભક્તિ કરે તે. ૨-ભગવાનની પ્રસન્નતાર્થે તપ, યોગ, વૈરાગ્યાદિ સાધન કરે તે. (૨) પાંચ વાતનું અખંડ અનુસંધાન બતાવ્યું છે; તેમાં પ્રથમની ત્રણ વાત આપણા માટે જ છે. (૩) મરી તો જવાનું જ છે પણ ભક્તિ કરી લેવી એ જ જીવ્યાનો મોટો લાભ છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના પોષ સુદિ ૧૫ પૂનમને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા અને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમારા મનમાં આ બે વાર્તા ગમે છે ને ત્યાં મન અટકે છે. તેમાં એક તો જેને એમ હોય જે, **'એક ચૈતન્યના તેજનો રાશિ છે ને તેના મધ્યને વિશે શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાનની મૂર્તિ સદા વિરાજમાન છે', એવો દૃઢ નિશ્ચય હોય અને તે ભગવાનની ઉપાસના-ભક્તિ કરતો હોય તે વાત ગમે;** પણ કેવળ ચૈતન્ય તેજને માનતો હોય ને તેની ઉપાસના કરતો હોય ને ભગવાનને સદા સાકાર ન માનતો હોય ને તેની ઉપાસના ન કરતો હોય તો તે ન ગમે. અને બીજું એમ જે, **એવા જે ભગવાન તેને અર્થે જે તપને કરતો હોય તથા યોગને સાધતો હોય તથા પંચવિષયના અભાવને કરતો હોય તથા વૈરાગ્યવાન હોય ઈત્યાદિક જે જે સાધન તે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે નિર્દંભપણે કરે તે ગમે.** અને એવાને દેખીને અમારું મન રાજી થાય છે જે, 'એને શાબાશ છે જે એ આવી રીતે વર્તે છે.'

અને વળી આ પાંચ વાર્તાનું અમારે નિત્યે નિરંતર અનુસંધાન રહે છે. તેમાં એક તો એમ જે, આપણે આ દેહને મૂકીને જરૂર મરી જવું છે ને તેનો વિલંબ નથી જણાતો, એ તો એમ જ નિશ્ચય જણાય છે જે, **'આ ઘડી, આ ક્ષણમાં આપણે મરવું છે.'** ને સુખ-દુઃખ, રાજીપો-કુરાજીપો

સર્વ ક્રિયામાં એવી રીતે વર્તે છે; એવો વૈરાગ્ય કહ્યો. અને બીજું એમ જે, **આપણે મરીશું તેમાં આટલું કામ તો આપણે કર્યું છે ને આટલું બાકી છે તે કરવું છે, એવું નિરંતર અનુસંધાન રહે છે.** અને ત્રીજું એમ જે, **અમારા મનમાં પંચવિષયની વાસના ટળી ગઈ છે કે નથી ટળી ?** અને એમ જાણું છું જે, ટળી તો ગઈ છે ત્યારે તે તે વિષયની જે ક્રિયા તે કેમ થાય છે ? ત્યારે રખે ન ટળી હોય ? એમ અણવિશ્વાસનું નિરંતર અનુસંધાન રહે છે. અને ચોથું એમ જે, મુક્તાનંદસ્વામી આદિક મોટા મોટા સાધુ તથા બીજા પણ મોટા મોટા હરિભક્ત એ જે સર્વ છે તેને પંચવિષયની વાસના ટળી ગઈ છે કે નહીં ? અને આની વાસના ટળી છે ને આને આની નથી ટળી, એમ સર્વેના હૃદય સામું જોયા કરવું એમ અનુસંધાન રહે છે. અને પાંચમું એમ જે, જો હું મારા મનને ઉદાસી કરવા લાગું તો કોણ જાણે ક્યાંય જતું રહેવાય ને દેહ પડી જાય. માટે એમ જાણીએ છીએ જે, 'મનને ઉદાસી ન કરવું.' કેમ જે, ભલા અમારે યોગે કરીને આ સર્વે બાઈ-ભાઈ, પરમહંસ રાજીપે બેઠાં ભગવદ્‌ભક્તિ કરે છે તો એ ઠીક છે. અને **ભગવદ્‌ભક્તિને કરતા દેખીને મનમાં બહુ રાજીપો થાય છે જે, મરી તો સર્વેને જવું છે પણ આવી રીતે ભક્તિ કરવી એ જ જીવ્યાનો મોટો લાભ છે,** એમ નિરંતર અનુસંધાન રહે છે." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના ભક્તની શિક્ષાને અર્થે પોતાનું વર્તન લઈને વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણ છે. ॥ **ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૦॥૨૫૩॥**

વચનામૃત-૩૧ : છાયાના દૃષ્ટાંતે ધ્યાનનું

(તા.૭/૨/૧૮૨૯, શનિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) મહારાજની ધામસ્થ મૂર્તિ અને પ્રત્યક્ષ મનુષ્યરૂપ મૂર્તિ એ બે એક જ છે, રોમનો પણ ફરક નથી. (૨) જ્યારે બીજા તમામ આકારમાંથી વૈરાગ્ય પામીને ભક્તની દૃષ્ટિ પ્રગટ ભગવાનના રૂપમાં જ અતિ આસક્ત થાય છે ત્યારે બંને મૂર્તિ એકપણે જણાય છે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના મહા સુદિ ૪ ચોથને દિવસ સાંજને સમે શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણા

દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને માથે ધોળો ફેંટો બાંધ્યો હતો ને ધોળો ખેસ પહેર્યો હતો તથા રાતી કોરનું વિલાયતી ધોળું ધોતિયું ઓઢ્યું હતું ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

અને વાજાં વગાડીને કીર્તનનું ગાન પરમહંસ કરતા હતા. તે **'હરિ મેરે હાલરકી લકરી'**[1] એ કીર્તન ગાઈ રહ્યા ત્યારે મહારાજે કહ્યું જે, **"જમુનાકે તીર ઠાડો'**[1] એ કીર્તન ગાવો." પછી એ કીર્તન ગાવા લાગ્યા ત્યારે એવા સમયમાં શ્રીજીમહારાજ બહુવાર વિચારી રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, "હવે કીર્તન રાખો. અમે આ એક વાર્તા કરીએ છીએ, તે છે તો થોડીક પણ ધ્યાનના કરનારાને બહુ ઠીક આવે એવી છે. ને તે વાત કોઈ દિવસ અમે કરી નથી." પછી વળી નેત્રકમળ મીંચીને વિચારી રહ્યા ને પછી બોલ્યા જે, "કોટિ કોટિ ચંદ્રમા, સૂર્ય, અગ્નિ તેના જેવો તેજનો સમૂહ છે ને તે તેજનો સમૂહ સમુદ્ર જેવો જણાય છે. એવું બ્રહ્મરૂપ તેજોમય જે ભગવાનનું ધામ[2] તેને વિશે જે પુરુષોત્તમ ભગવાનની આકૃતિ[3] રહી છે ને તે આકૃતિમાંથી એ પોતે ભગવાન અવતાર ધારે છે. અને એ ભગવાન કેવા છે ? તો ક્ષર-અક્ષર થકી પર છે ને સર્વ કારણના પણ કારણ છે ને અક્ષરરૂપ એવા જે અનંત કોટિ મુક્ત તેમણે સેવ્યાં છે ચરણકમળ જેનાં એવા છે.

અને **એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે દયાએ કરીને જીવોના પરમ કલ્યાણ કરવાને અર્થે હમણાં પ્રકટ પ્રમાણ થકા તમારી સર્વેની દષ્ટિને ગોચર[4] સાક્ષાત્‌પણે વર્તે છે. માટે તે જે ધામમાં રહી મૂર્તિ ને આ પ્રકટ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ તેમાં અધિકપણે સાદશ્યપણું[5] છે.** તે શ્રીકૃષ્ણની જે મનુષ્યરૂપ મૂર્તિ તેના ધ્યાનનો કરતલ જે હોય તેની જે દષ્ટિ તે ભગવાનના રૂપ વિના બીજા રૂપ વિષયમાત્રમાં અતિશય વૈરાગ્યને પામીને તે ભગવાનના રૂપમાં જ લુબ્ધ[6] થાય, ત્યારે તેને તે **પ્રત્યક્ષ ભગવાનની મૂર્તિ ને ધામની મૂર્તિ તે બેયમાં**

૧.જુઓ પેજ : ૭૩૦ ૨.અક્ષરધામ ૩.સાકાર મૂર્તિ ૪.દેખાય તેવા ૫.સમાનપણું; એકતા ૬.અતિ આસક્ત

લગાર પણ ભેદ ન જણાય અને તે મૂર્તિ ને આ મૂર્તિનાં રૂપ, અવસ્થા તે બરાબર જણાય. તથા તે મૂર્તિ જેટલી ઊંચી છે ને જેટલી પુષ્ટ છે તેવી ને તેવી જ આ મૂર્તિ પણ જણાય છે, પણ તેમાં ને આમાં એક રોમનો પણ ફેર ન જણાય; અતિશય એકપણું જણાય. એવી રીતે તેમાં ને આ મૂર્તિમાં ફેર લગાર પણ નથી, **તે મૂર્તિ ને આ મૂર્તિ એક જ છે**. એવી જે પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ તેનું ધ્યાન નેત્રને આગળ બાહેર કરે ત્યારે તો તેમાં ને એમાં લગાર ફેર નથી. ને તે જ મૂર્તિને ધ્યાનનો કરતલ પ્રતિલોમપણે[1] પોતાનાં નેત્રમાં જુવે ત્યારે તે જ મૂર્તિ પ્રથમ જણાતી તેવી ન જણાય ને નેત્રની કીકીમાં જેવડી મૂર્તિ છે તેવડી જણાય. પછી વળી એ ધ્યાનનો કરતલ પ્રતિલોમપણે કંઠથી હેઠે સુધી માંહિલી કોરે ધ્યાને કરીને જુવે ત્યારે એ જ મૂર્તિને મોરે બે પ્રકારે દેખતો તેમ ન દેખે ને તે જ મૂર્તિને બહુ જ મોટી, બહુ જ ઊંચી, બહુ જ જાડી ને બહુ જ ભયંકર એવી દેખે. જેમ મધ્યાહ્નકાળનો સૂર્ય હોય ત્યારે છાયા પુરુષના શરીર બરોબર હોય ને તે જ સૂર્યને આથમ્યા ટાણું થાય ત્યારે છાયા મોટી લાંબી થાય પણ પુરુષના શરીર પ્રમાણે નથી રહેતી, તેમ તે મૂર્તિ પણ પૂર્વે કહી તેવી મોટી થાય. પછી એ મૂર્તિને હૃદયને વિશે રહી જે બુદ્ધિ, તે બુદ્ધિને વિશે જુવે તથા તે બુદ્ધિમાં રહ્યો જે પોતાનો જીવ તેને વિશે જુવે, ત્યારે તે જ મૂર્તિને અંગુષ્ઠમાત્ર-પરિમાણે[2] જુવે અને દ્વિભુજ જણાય કે ચતુર્ભુજ જણાય, પણ મોરે ત્રણ પ્રકારે દેખી તેવી ન દેખાય. અને પછી વળી એ ધ્યાનના કરતલને પ્રતિલોમપણે પોતાના જીવથી પર કોટિ કોટિ સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિના તેજના સમૂહને વિશે[3] એ મૂર્તિ જણાય છે, તે જેવી દૃષ્ટિ આગળ જણાતી હતી તેવી જ રીતની જણાય છે પણ લગાર ફેર નથી જણાતો.

માટે ગુણાતીત[4] એવું જે અક્ષરધામ તેને વિશે જે મૂર્તિ છે તે જ મૂર્તિ પ્રત્યક્ષ છે, એ બેમાં ફેર નથી. જેમ ધામની મૂર્તિ ગુણાતીત છે, તેમ જ મનુષ્ય મૂર્તિ પણ ગુણાતીત છે. અને પૂર્વે જે મૂર્તિમાં ફેર પડ્યો તે તો ગુણમય એવાં જે સ્થાનક તેણે કરીને પડ્યો. તે નેત્રમાં સત્ત્વગુણ ને

૧.વૃત્તિને પાછી વાળીને ૨.અંગૂઠા જેટલા માપવાળી ૩.અક્ષરધામમાં ૪.માયા રહિત દિવ્ય

કંઠમાં રજોગુણ ને બુદ્ધિમાં રહ્યો જે જીવ તે પણ ગુણમય છે." એમ વાર્તા કરીને પછી બોલ્યા જે, "મોરે ગાતા હતા તે કીર્તન ગાઓ." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે પોતાના પુરુષોત્તમ સ્વરૂપના નિરૂપણની વાર્તા પરોક્ષપણે કરીને કહી. **॥ ઈતિ વચ. ગ.અં.॥૩૧॥૨૫૪॥**

વચનામૃત-૩૨ : માહાત્મ્યના ઓથે પાપ કર્યાનું

(તા.૮/૨/૧૮૨૯, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) આહાર-વિહાર નિયમમાં કરી, ઈન્દ્રિયો જીતીને નવધા ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે તો યુવાવસ્થામાં સત્સંગ પાર પડે છે. (૨) પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ, સર્વનિયંતા, દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ છે; એમ ભગવાનનો મહિમા સમજવાની રીત છે. (૩) ભગવાનની આજ્ઞાને કાળ અને બ્રહ્માદિ દેવો પણ નિરંતર પાળે છે, એમ મહિમા વિચારીને ધર્મ-મર્યાદાનું પાલન કરવું પણ મહિમાની ઓથ લઈ જે પાપ કરે તે દુષ્ટ અને પાપી છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના મહા સુદિ ૫ પંચમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં આથમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ મુનિ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી ને ગવૈયા પરમહંસ વસંતનાં કીર્તન ગાવતા હતા.

પછી શ્રીજીમહારાજે મુક્તાનંદસ્વામી આદિક સાધુને કહ્યું જે, '**विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः।**'[1] એ શ્લોકનો અર્થ કરો." ત્યારે તેમણે રામાનુજભાષ્યે સહિત અર્થ કર્યો. ત્યાર પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એનો તો અમે એમ નિશ્ચય કર્યો છે જે, **યુવા અવસ્થા જેને હોય તેને આહાર ક્ષીણ કરવો ને યુક્તાહાર-વિહારપણે રહેવું.**[2] **ને આહાર ક્ષીણ થાય ત્યારે દેહનું બળ ક્ષીણ**[3] **થાય અને ત્યારે જ ઈન્દ્રિયો જિતાય, તે વિના ઈન્દ્રિયો જિતાય નહીં. ને એવો થકો પોતાના મનને ભગવાનની નવ પ્રકારની ભક્તિને વિશે રુચિ સહિત રાખે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખે, એ બે પ્રકારે એ વર્તે તો એનો સત્સંગ પાર પડે** અને એમ ન હોય તો એ જ્યારે ત્યારે જરૂર

૧.ઈન્દ્રિયોના વિષયરૂપ આહારનો ત્યાગ કરનાર ભક્તના વિષયો છૂટી જાય છે. (ગીતા : ૨/૫૯)
૨.શાસ્ત્ર મર્યાદા પ્રમાણે અને માપમાં ખાવું-પીવું તથા હરવું-ફરવું ૩.ઓછું

ઇન્દ્રિયોને વશ થઈને વિમુખ થાય. તે ગોવર્ધન[1] જેવો સમાધિનિષ્ઠ હોય તોપણ એનો એને ભય છે, તો બીજાની શી વાર્તા ? અને આહાર નિયમમાં કરવો તે ઘણાક ઉપવાસ ઠામુકા[2] કરવા માંડે તેણે કરીને ન થાય, એમ તો ઝાઝી તૃષ્ણા થાય ને મૂળગો આહાર વધે ને ઉપવાસનો ખાંગો ખાય[3] ત્યારે બમણો વાળે; માટે એ તો ધીરે ધીરે આહારને ઘટાડવા માંડે તો નિયમમાં આવે. જેમ મેઘ ઝીણી ઝીણી બુંદે વરસે છે પણ બહુ પાણી થાય છે, તેમ ધીરે ધીરે આહારને નિયમમાં કરવો. ને એમ કરે ત્યારે ઇન્દ્રિયો નિયમમાં આવે ને ભક્તિમાં પ્રીતિ હોય તો પાર પડે, એ નિશ્ચિત વાર્તા છે.”

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, “ભગવાનનો જે સાચો ભક્ત હોય તેને ભગવાનનું માહાત્મ્ય સમજ્યાની કેવી રીતિ છે ? તો **‘જે ભગવાન છે તે તેજોમય એવું જે પોતાનું અક્ષરધામ તેને વિશે સદા સાકાર મૂર્તિ થકા વિરાજમાન છે ને સર્વના કારણ છે, સર્વના નિયંતા છે, સર્વના અંતર્યામી છે, અનેક કોટિ બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે ને અલૌકિક દિવ્ય સુખમય મૂર્તિ છે ને માયાના ગુણ થકી રહિત છે.’** એવી રીતે પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જાણીને તે ભગવાન વિના જે બીજા સર્વ માયિક પદાર્થમાત્ર તેને અતિશય તુચ્છ ને નાશવંત સમજે ને એક ભગવાનને વિશે જ પ્રીતિ કરે ને નવ પ્રકારની ભક્તિને કરે. અને વળી એમ સમજે જે, ‘એવા અતિશય મોટા જે ભગવાન તેની મર્યાદાને વિશે કાળ, માયા, બ્રહ્મા, શિવ, સૂર્ય, ચંદ્રમા ઇત્યાદિક સર્વે સમર્થ છે તે પણ નિરંતર વર્તે છે.’ એવું જાણીને તે ભગવાને બાંધી જે ધર્મમર્યાદા તેને વિશે તે ભગવાનની પ્રસન્નતાને અર્થે પોતે નિરંતર વર્તે, પણ તે ધર્મમર્યાદાનો ક્યારેય લોપ ન કરે. અને જે કુબુદ્ધિવાળો હોય તે કેમ સમજે ? તો ‘એવા મોટા જે ભગવાન તે તો પતિતપાવન છે, અધમઉદ્ધારણ છે; તે માટે કાંઈક ધર્મ વિરુદ્ધ અવળું વર્તાઈ જશે તો તેની શી ચિંતા છે ? ભગવાન તો સમર્થ છે.’ એવી રીતે માહાત્મ્યનો ઓથ લઈને મૂળગો પાપ કરવા થકી ડરે નહીં. એવો જે હોય

૧.માંગરોળના ગોરધનભાઈ ૨.સળંગ; કન્ટીન્યૂ ૩.ઉપવાસ પછીનું ભોજન કરે – પારણા કરે

તે તો દુષ્ટ છે, પાપી છે. ને એવી સમજણવાળો હોય ને તે ઉપરથી ભક્ત જેવો જણાતો હોય તોપણ તેને ભક્ત ન જાણવો ને તેનો સંગ ક્યારેય ન કરવો. અને ભક્ત તો પ્રથમ કહી તેવી રીતની સમજણવાળાને જ જાણવો ને તેનો જ સંગ કરવો." **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૨॥૨૫૫॥**

વચનામૃત-૩૩ : ચારવાનાંથી બુદ્ધિમાં ફેર ન પડે તેનું

(તા.૧૬/૩/૧૮૨૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) જે ભક્ત પોતાને દેહથી નોખો આત્મા માની તેમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન અખંડ વિરાજમાન છે એમ સમજી બીજા આકારમાત્રને દોષે યુક્ત ને નાશવંત માને તેને ધન, દોલત, સ્ત્રી-પુત્રાદિ માટે કોઈનો ભાર ન આવે. (૨) માયિક પદાર્થનો તો યોગ જ એવો છે કે તેનો સંગ લાગ્યા વિના રહે જ નહીં. માટે તેનો યોગ જ થવા ન દે તો જ બચે. (૩) જેને ભગવદ્‌ભક્તિ તથા સંતસમાગમ વગેરેનું વ્યસન પડી જાય છે, તેને પ્રભુમાં અતિ આસક્તિએ સહિત અખંડ અનુસંધાનરૂપ પ્રવેશ થાય છે. (૪) સ્ત્રી, ધન, દેહાભિમાન અને સ્વભાવ – આ ચાર ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન કરે છે, માટે તેને ટાળવા.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના ફાગણ સુદિ ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વે પરમહંસ આગળ એમ વાર્તા કરી જે, "ધન, દોલત, સ્ત્રી અને પુત્ર એ આદિક જે પદાર્થ તેણે કરીને જેની બુદ્ધિમાં ફેર પડે નહિ અને એને અર્થે કોઈને વિશે આસ્તા આવે નહિ, એવા તો સત્સંગમાં થોડાક ગણતરીના હરિભક્ત હોય પણ ઝાઝા હોય નહીં." એમ કહીને વળી બોલ્યા જે, "એવા તો આ મુક્તાનંદસ્વામી તથા ગોપાળાનંદસ્વામી છે. તે એમને કોઈ બીજો ગમે તેવો હોય ને ચમત્કાર દેખાડે તોપણ તેનો કોઈ રીતે ભાર આવે જ નહીં. અને કેવો હોય તેને કોઈનો ભાર ન આવે? તો જે એમ સમજતો હોય જે, **'આ દેહથી નોખો જે આત્મા તે હું છું ને તે હું પ્રકાશમાન સત્તારૂપ છું ને તે મારા સ્વરૂપને**

વિશે પ્રત્યક્ષ ભગવાન અખંડ વિરાજમાન છે ને તે ભગવાનના આકાર વિના બીજા જે પ્રાકૃત આકારમાત્ર તે અસત્ય છે ને અનંત દોષે યુક્ત છે.' એવો વૈરાગ્ય હોય ને ભગવાનનું માહાત્મ્ય યથાર્થ જાણતો હોય તેને કોઈ જાતનો બુદ્ધિમાં ભ્રમ થાય નહીં, પણ એ વાર્તા અતિ કઠણ છે. કેમ જે, એ એવા મોટા છે તોપણ જો એમને માનનો બહુ યોગ થાય તથા રૂપિયા ને સોનામહોરના ઢગલા આગળ આવીને પડવા લાગે તથા રૂપવાન એવી જે સ્ત્રીઓ તેનો યોગ થાય, તો એ ત્યાગી છે તોય પણ એણે કરીને એમનું ઠેકાણું રહે નહીં.

અને જો એવો યોગ થાય તો આજ આપણા ત્યાગીમાં જે અતિ ઊતરતો હશે, તે જેવા પણ રહે કે ન રહે, એમાં પણ સંશય છે. કેમ જે, એ પદાર્થનો તો યોગ જ એવો છે. જેમ આ આપણ સર્વ બેઠા છીએ તે કેવા ડાહ્યા છીએ, પણ જો દારુના શીશાનું પાન કર્યું હોય તો કાંઈ ઠા રહે નહિ; તેમ એ પદાર્થનો સંગ જરૂર લાગ્યા વિના રહે જ નહીં. માટે એ પદાર્થનો યોગ જો ન થવા દે તો એ એથી બચે ને એનો યોગ થયા મોર એનો ભય રાખે જે, 'રખે મને એનો યોગ થાય.' અને એ વાર્તા શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે જે, 'એનો સંગ તો એક ભગવાનને ન લાગે.' તે કહ્યું છે જે, **'ऋषिं नारायणमृते'**[1] તથા **'येऽन्ये स्वतः परिहृतादपि बिभ्यति स्म ।'**[2]

પછી શ્રીજીમહારાજ એમ બોલ્યા જે, "વાસુદેવ ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત કેને કહીએ ? તો જેને વિશે સ્વધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને માહાત્મ્યે યુક્ત એવી વાસુદેવ ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ, એટલાં વાનાં હોય તેને એકાંતિક ભક્ત કહીએ. અને એની ગતિ એમ કહી છે જે, 'એનો વાસુદેવ ભગવાનમાં પ્રવેશ થાય.' તે પ્રવેશ તે શું ? તો તેજના મંડળને વિશે દિવ્ય મૂર્તિ એવા જે વાસુદેવ ભગવાન તેને વિશે એ ભક્તને સ્નેહ હોય, તે સ્નેહે કરીને વાસુદેવ ભગવાનની મૂર્તિને વિશે એના મનનું નિરંતર અનુસંધાન રહે ને આસક્ત થકો

૧.ભાગવત : ૩/૩૧/૩૭ ૨.**અર્થ :** હે ભગવન્ ! આપના સિવાયના જે કોઈ છે તે પોતે ત્યાગ કરેલા વિષયોથી પણ ભય પામે છે. (ભાગવત : ૧૧/૬/૧૭)

વર્તે ને એવી રીતે રહ્યો થકો એ વાસુદેવ ભગવાનની સેવાને વિશે પણ બહાર થકી રહે. 'જેમ લક્ષ્મીજી છે તે વાસુદેવ ભગવાનના હૃદયને વિશે ચિહ્નરૂપે સ્નેહના આધિક્યપણે કરીને રહ્યાં છે ને બહાર થકી સ્ત્રીરૂપે કરીને સેવામાં પણ રહ્યાં છે'; તેમ એ એકાંતિક ભક્તનો વાસુદેવ ભગવાનને વિશે પ્રવેશ જાણવો.

અને હમણાં પણ જે ભક્તને ભગવાનની કથા, કીર્તન, નામસ્મરણ ઇત્યાદિક જે દસ પ્રકારની [૧] ભક્તિ તથા ભગવાનનું માહાત્મ્ય તથા સ્વધર્મ તથા વૈરાગ્ય તથા આત્મનિષ્ઠા તથા સંતનો સમાગમ એનું બંધાણ હોય તે એવું હોય જે, 'તે વિના કોઈ રીતે ચાલે જ નહીં.' જેમ અફીણ આદિકનો બંધાણી હોય તેને તે વિના ચાલે નહિ ને તે અફીણ તો કડવું ઝેર છે તોપણ અફીણના બંધાણીને અફીણ વિના ચાલે નહીં. તથા દારૂનું બંધાણ હોય તો તે દારૂ પણ પીવે ત્યારે ગળું બળે એવો છે તોપણ તે વિના ચાલે નહીં. તે એને ઘણાક રૂપિયા આપે તોપણ તે બંધાણથી તે વહાલા ન થાય ને ન લે; કેમ જે, એ વ્યસન એના જીવ સંગાથે જડાઈ ગયું છે. તેમ જેને ભગવદ્‌ભક્તિ આદિક ક્રિયાનું બંધાણ થયું હોય તે ગમે તેવો કુસંગ થાય તોપણ તે વિના એને ચાલે જ નહિ ને એ વિના બીજા કાર્યમાં એનું મન રાજી થાય નહિ ને ભગવદ્‌ભક્તિ આદિક ક્રિયામાં એનો જીવ જડાઈ ગયો હોય ને એનો જ એને અતિ ઇશક[૨] હોય, એવો જે ભગવાનનો ભક્ત તેનો પણ વાસુદેવ ભગવાનને વિશે પ્રવેશ છે એમ જાણવું. અને તે ભગવદ્‌ભક્ત કેવો હોય ? તો ભગવાનની સેવા વિના ચતુર્ધા મુક્તિને પણ ન ઇચ્છે તો બીજાની શી વાર્તા ? એવો હોય તે ભગવાનનો એકાંતિક ભક્ત જાણવો ને એને કોઈ પદાર્થમાં ઇશક ન હોય. અને એવો ન હોય ને ક્યારેક ભગવાનની ભક્તિમાં સુવાણ[૩] થાય ને જો કુસંગનો યોગ થાય તો ભક્તિને ભૂલી જાય ને તે ચાળે ચઢી જાય, એને તો પ્રાકૃત દેહાભિમાની કહીએ; પણ એ ભક્ત ખરો નહિ ને એનો વિશ્વાસ નહીં."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, **"ભગવાનના ભક્તને સ્ત્રી, ધન, દેહાભિમાન અને સ્વભાવ – એ ચાર વાનાંમાં કાચ્યપ હોય ને તે**

૧.પ્રેમલક્ષણા સહિતની ૨.તીવ્ર લગની ૩.મનને ગમે તેવું હેત-પ્રીત

ભગવાનની ભક્તિ કરતો હોય તોપણ એની ભક્તિનો વિશ્વાસ નહિ, એની ભક્તિમાં જરૂર વિઘ્ન આવે. કેમ જે, ક્યારેક એને **સ્ત્રી-ધનનો** યોગ થાય તો ભક્તિનો ઠા રહે નહિ ને તેમાં આસક્ત થઈ જાય. તથા **દેહાધ્યાસ**[1] હોય તો જ્યારે દેહમાં રોગાદિક કષ્ટ પ્રાપ્ત થાય તથા અન્ન-વસ્ત્રાદિક ન મળે અથવા કોઈક કઠણ વર્તમાન પાળવાની આજ્ઞા થાય, ત્યારે પણ તેને ભક્તિમાં ભંગ થાય ને વિકળ થઈ જાય ને કાંઈ વિચાર ન રહે ને ચાળા ચૂંથવા લાગે. તથા કોઈક રીતનો **સ્વભાવ** હોય તેને સંત ટોકવા માંડે ને તે સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તવા ન દે, બીજી રીતે વર્તાવે, ત્યારે પણ એ મૂંઝાય ને એને સંતના સમાગમમાં રહેવાય નહિ, ત્યારે ભક્તિ તે ક્યાંથી રહે ? માટે **જેને દૃઢ ભક્તિ ઇચ્છવી હોય તેને એ ચાર વાનાંમાં કાચ્યપ રાખવી નહીં. ને એ ચારની કાચ્યપ હોય તોપણ સમજીને ધીરે ધીરે ત્યાગ કરવી, તો વાસુદેવ ભગવાનની નિશ્ચળ ભક્તિ થાય.** આ વાર્તા તે આમ જ છે પણ એમાં કોઈ સંશય નથી.” **॥ ઇતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૩॥૨૫૬॥**

વચનામૃત-૩૪ : ભગવાનને વિશે જ વાસના રહ્યાનું

(તા.૬/૪/૧૮૨૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) સ્ત્રીને જોવી-સાંભળવી નહિ વગેરે ધર્મ સંબંધી નિયમો તથા સેવા-સમાગમ વગેરે ભક્તિ સંબંધી નિયમો રાખે તો વૈરાગ્ય ને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે ને વાસનામાત્ર ટળી જાય છે. (૨) અનેક જીવોને ભગવાનને માર્ગે વાળવા નિમિત્તે મોટા સાધુને ક્રોધ થાય તેનો બાધ નથી. (૩) મોટા સંત સાથે મોક્ષનો સ્વાર્થ હોય તોપણ ક્રોધ ટળી જાય છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના ચૈત્ર સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ શ્રીજીમહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, “ભગવાન વિના બીજા માયિક પદાર્થમાત્રને વિશે વાસના ન રહે ને એક ભગવાનને વિશે

૧.દેહરૂપે રહેવાનો અભ્યાસ

જ વાસના રહે તેનાં બે સાધન જણાય છે : **એક તો ભગવાનને વિશે પ્રીતિ ને બીજો જ્ઞાને સહિત વૈરાગ્ય એ બે સાધન છે.** તે એ બે સાધન તો જેને અતિશયપણે ન વર્તતાં હોય ને ભગવાનનો નિશ્ચય ને વિશ્વાસ તો હોય, એવાને પણ એક ભગવાનની જ વાસના રહે ને બીજા પદાર્થની વાસના ન રહે, એવો ત્રીજો કોઈ ઉપાય છે ?"

ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ પ્રશ્ન ખરો ને એ બે સાધને કરીને જ એક ભગવાનની વાસના રહે ને બીજા પદાર્થની ન રહે તે ખરું. અને જો એ બે સાધન ન હોય તો એને ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થની વાસના ન ટળે. માટે જીવતે દુખિયો વર્તે ને ભગવાનનો નિશ્ચય છે માટે મરે ત્યારે તેનું કલ્યાણ ભગવાન કરે. અને ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થની વાસના ટાળ્યાનાં જેમ એ બે સાધન છે તેમ ત્રીજું પણ એક છે. તે શું ? તો **જેના જેવા નિયમ કહ્યા છે તેમાં સાવધાનપણે વર્તે.** તે નિયમ કયા ? તો એક તો સ્વધર્મ સંબંધી નિયમ. તે કેમ ? તો જેમ આત્મનિવેદી[1] સાધુ-બ્રહ્મચારીના નિયમ[2] છે, તેમ જ આત્મનિવેદી ન હોય તોપણ સ્ત્રીને ન જોવાનો નિયમ રાખે તથા સ્ત્રીની વાર્તા ન સાંભળવાનો નિયમ રાખે. એવી રીતે પંચવિષયના ત્યાગ સંબંધી નિયમને દૃઢપણે સાવધાન થકો પાળે તથા ભગવાન ને ભગવાનના ભક્ત તેની દેહે કરીને પરિચર્યા કરે તથા ભગવાનની કથા સાંભળે ઇત્યાદિક નવ પ્રકારની ભક્તિ સંબંધી જે નિયમ તેને પાળે, ત્યારે એના મનમાં પણ શુભ સંકલ્પ થવા લાગે. એવી રીતે બે પ્રકારના નિયમમાં જે વર્તે તો તેને વૈરાગ્ય ને ભગવાનને વિશે પ્રીતિ એ બે ન હોય તોપણ તે થાય ને અતિશય બળિયો થઈ જાય ને એને પદાર્થમાં અશુભ વાસના ટળીને એક ભગવાનની વાસના દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામતી જાય છે."

પછી વળી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જે ક્રોધ છે તે શામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે ? તો પોતાને જે પદાર્થની કામના[3] હોય તથા જેમાં પોતે મમત્વ બાંધ્યો હોય ને તેનો ભંગ કોઈક કરે ત્યારે તેને તેમાંથી ક્રોધ

૧.પ્રભુની પરિચર્યા જાતે જ કરનાર તથા પ્રભુ માટે જ જીવન જીવનાર ૨.રૂપ તથા અવસ્થાનો ખ્યાલ આવી જાય તેમ અજાણતા પણ સ્ત્રીનું મુખ દેખાઈ જાય તો એક ઉપવાસ કરવો એવું વ્રત ૩.ઈચ્છા

ઊપજે છે; ને કામના જે ઇચ્છા તેનો ભંગ થયો ત્યારે તે કામ હતો તે ક્રોધ રૂપે પરિણામને પામે છે. માટે એનો તો એવો સ્વભાવ જ થયો જે એમાં ક્રોધ ઊપજે અને એમ થાય તોપણ ક્રોધ ન ઊપજે એમ છે કે નહીં ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે મોટા સાધુ છે તેમણે ભગવાનની આજ્ઞાએ કરીને અથવા શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ કરીને માહાત્મ્ય[1] જાણીને પોતાની ઇચ્છાએ કરીને અનેક જીવોને ધર્મમર્યાદામાં રખાવવા ને ભગવાનને માર્ગે ચઢાવવા એવો શુભ સંકલ્પ મનમાં ઇચ્છ્યો હોય ને તેમાં પ્રવર્ત્યા હોય; અને કોઈક જીવ ધર્મમર્યાદાનો ભંગ કરીને અધર્મમાં પ્રવર્તે, ત્યારે તે મોટા પુરુષને તે જીવની ઉપર ક્રોધ ઊપજી આવે. કેમ જે, પોતાનો જે શુભ સંકલ્પ તેનો તેણે ભંગ કર્યો. માટે **ધર્મમર્યાદામાં રાખવાની શિક્ષાને અર્થે તેની ઉપર ક્રોધ કરીને તેને શિખામણ ન દે, તો મર્યાદાનો ભંગ થતો જાય ને તે જીવનું સારું ન થાય. માટે એવી રીતે તો ક્રોધ થાય તે ઠીક ને એમાં કાંઈ બાધ નહીં.** કેમ જે, એવા માર્ગમાં જે મોટા સાધુ પ્રવર્ત્યા તેને આશરીને હજારો માણસ રહ્યા હોય, તેને કાંઈક રીસ કરીને કહ્યા વિનાનું કેમ ચાલે ? અને ક્રોધ તો ત્યારે ન થાય જે, 'જેમાંથી ક્રોધ થાય તેનો ત્યાગ કરી દે.' અને એકાએકી વનમાં ફરતો રહે, ત્યારે ક્રોધ ન થાય; પણ એમ તો એમનાથી કેમ કરાય ? કેમ જે, એમણે તો અનેક જીવને વાર્તા કરીને ભગવત્સન્મુખ કરવા ને તેનું જે કલ્યાણ થાય તેનું જે મહાફળ તે શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ કરીને સમજ્યું છે તથા એવી રીતની જે ભગવાનની આજ્ઞા તેનું માહાત્મ્ય જાણ્યું છે. માટે ક્રોધ થાય તોય પણ એ જે પોતાનો શુભ સંકલ્પ તેનો ત્યાગ કરે જ નહીં.

અને વળી જેને કોઈક મોટા સાધુ સંગાથે હેત થયું હોય ને તેને વિશે પોતાના કલ્યાણ થવારૂપ સ્વાર્થ માન્યો હોય ને એમ જાણતો હોય જે, 'આ સાધુથી જ મારું સારું થશે' એવો જે હોય, તેને ક્રોધનો સ્વભાવ હોય તોપણ તે મોટા સાધુ ઉપર એને કોઈ દિવસ ક્રોધ ન થાય ને એ ક્રોધને મૂકી જ દે; એમ પણ ક્રોધ જાય છે. અને **પદાર્થના લેણ-દેણ સારુ ને તુચ્છ પદાર્થને અર્થે જે સાધુ સંગાથે ક્રોધ કરે છે તેને તો સાધુનું માહાત્મ્ય તથા**

૧.શાસ્ત્રોએ વર્ણવેલ અભયદાનનો મહિમા

સાધુનો જે આવી રીતનો માર્ગ તે સમજાયો જ નથી ને સમજાયો હોય તો તુચ્છ પદાર્થ સારુ ક્રોધ કરે નહીં. અને બુદ્ધિવાન હોય, સમજું હોય ને તુચ્છ પદાર્થ સારુ સાધુ સંગાથે ક્રોધ કરે તો તેની બુદ્ધિ રાજાના કામદારના જેવી વ્યાવહારિક જાણવી, પણ સાધુપણાની બુદ્ધિ એને આવી જ નથી એમ સમજવું." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૪॥૨૫૭॥**

વચનામૃત-૩૫ : પ્રકૃતિ મરોડ્યાનું – ભક્તના દ્રોહથી ભગવાનના દ્રોહનું (તા.૧૨/૪/૧૮૨૯, રવિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) ગમે તેવાં સુખ-દુઃખ, માન-અપમાનમાં પણ જે હંમેશાં પોતાનો જ અવગુણ લે પણ શ્રીહરિ તથા સંતનો અવગુણ ન લે તેનો આશરો ક્યારેય ટળે નહીં. (૨) સાધુના હૃદયમાં સાક્ષાત્ ભગવાન રહ્યા હોવાથી સાધુના દ્રોહથી ભગવાન દુખાય છે, તેથી તેનું સૌથી અધિક પાપ લાગે છે. (૩) પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સદા સાકાર તથા સર્વકર્તા સમજે તથા તેની ભક્તિ કરે એ આદિક છ લક્ષણે યુક્ત સાધુની સેવાથી સાક્ષાત્ ભગવાનની સેવા કર્યાનું ફળ મળે છે.

સંવત્ ૧૮૮૫ના ચૈત્ર સુદિ ૯ નવમીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજને શુકમુનિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો જે, "હે મહારાજ ! જેના હૃદયમાં ભગવાનનો ને ભગવાનના ભક્તનો દૃઢ આશ્રય[૧] હોય, જે આશ્રય ગમે તેવો આપત્કાળ આવી પડે ને દેહને સુખ-દુઃખ, માન-અપમાન, દેશ-કાળનું વિષમપણું ઈત્યાદિકે કરીને જાય નહીં, તે કેમ જણાય જે એને એવો આશ્રય છે ? અને તેના મનનો અભિપ્રાય[૨] તથા દેહનો આચાર[૩] તે કેવો હોય ? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "જે ભક્તને એક ભગવાનને વિશે જ મોટ્યપ હોય ને ભગવાનથી બીજું કોઈ પદાર્થ અધિક ન જાણતો હોય ને ભગવાન વિના બીજા સર્વેને તુચ્છ જાણતો હોય; તથા પોતાની જે પ્રકૃતિ[૪] હોય તેને ભગવાન તથા સાધુ તે મરોડે ને પ્રકૃતિ પ્રમાણે ન ચાલવા દે ને પ્રકૃતિ હોય તેથી બીજી રીતે વર્તાવે, ત્યારે જે મૂંઝાય નહિ ને પ્રકૃતિ મરોડે તેમાં કચવાઈ[૫] જાય નહિ ને **પોતાની પ્રકૃતિ ગમે તેવી કઠણ**

૧.આશરો ૨.સમજણ ૩.આચરણ ૪.જીવ સાથે જડાયેલ સ્વભાવ; જીવનરીતિ ૫.દુઃખાઈ

હોય તેને મૂકીને જેમ ભગવાન તથા સાધુ તે કહે તેમ જ સરલપણે વર્તે. એવી બે પ્રકારે જેની સમજણ હોય તેને ગમે તેવો આપત્કાળ પડે તોપણ ભગવાનનો આશ્રય ન ટળે."

ત્યારે વળી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "મૂંઝાતો તો હોય; કેમ જે, પ્રકૃતિને મરોડે ત્યારે જીવને મૂંઝવણ થાય; પણ તે મૂંઝવણમાં પણ કાંઈ ફેર છે કે નહીં ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, **"પ્રકૃતિ મરોડે ને મૂંઝાય ત્યારે જે પોતાનો જ અવગુણ લે પણ ભગવાનનો ને સાધુનો અવગુણ ન લે, એ સારો.** અને જે પોતાનો અવગુણ ન લે ને ભગવાનનો ને સાધુનો અવગુણ લે તો એનો વિશ્વાસ નહિ ને એવો જે હોય તેના આશ્રયનો પણ ઠા નહીં."

ત્યારે વળી શુકમુનિએ પૂછ્યું જે, "જેની જે પ્રકૃતિ હોય તેને ભગવાને તથા સાધુએ કોઈ દિવસ મરોડી ન હોય, ત્યારે તે પોતાના મનમાં કેમ સમજે જે 'મારી પ્રકૃતિને મરોડશે ત્યારે મારું ઠીક નહિ રહે.' કેમ જે, પોતે જે અજમાવેલ વાર્તા ન હોય તેનો વિશ્વાસ કેમ આવે ?" ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "એ તો પોતાના મનના જે સંકલ્પ તેની સામી દૃષ્ટિ રાખે જે, 'મારા મનમાં ભગવાન વિના બીજા પંચવિષય સંબંધી ભોગ છે, તેમાં શાની વાસના બળવાન છે ને બળવાનપણે કયા વિષયનો સંકલ્પ થાય છે ?' એમ વિચારે તો જેવો પોતે હોય તેમ માલમ પડે, પણ બીજી રીતે ન પડે. અને જ્યારે એ વિચારે ત્યારે એમ વિચારે જે, 'આ પદાર્થનો મારે બળવાન ઘાટ છે ને તેમાં હું પ્રવર્તું છું ને તેમાંથી જ્યારે મને સાધુ મરોડશે ત્યારે મારે ઠીક નહિ રહે' એમ એને પોતાનો નિશ્ચય થાય. અને બળવાન પ્રકૃતિ હોય ને તદપિ જો એની પ્રકૃતિને ભગવાન તથા સાધુ કોઈ દિવસ મરોડે નહિ, તો તો એ પાર પડી જાય ને જો મરોડે તો તો એનો ઠા રહે નહીં; અંતે અતિ મૂંઝાઈને વિમુખ થઈ જાય."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, "સાધુના દ્રોહનું શાસ્ત્રમાં સર્વ કરતાં અધિક પાપ કહ્યું છે, તેનું શું કારણ છે ? તો એ **સાધુના હૃદયને વિશે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન રહ્યા છે; માટે સાધુનો દ્રોહ કરે ત્યારે ભગવાનનો દ્રોહ થાય છે.** કેમ જે, તે સાધુનો દ્રોહ કરે ત્યારે તેના હૃદયમાં રહ્યા જે ભગવાન

તે દુખાય છે, ત્યારે એ ભગવાનના દ્રોહનું અધિક પાપ છે; માટે સંતના દ્રોહનું સર્વ કરતાં અધિક પાપ કહ્યું છે. અને કંસ, શિશુપાલ, પૂતના એ આદિક જે દૈત્ય તેમણે ભગવાનનો દ્રોહ કર્યો ને તેનું પણ ભક્તની પેઠે ભગવાને કલ્યાણ કર્યું, તેનો શો અભિપ્રાય છે જે, એ દૈત્યે વૈરબુદ્ધિએ કરીને પણ ભગવાનનું ચિંતવન કર્યું ત્યારે ભગવાને એમ જાણ્યું જે, 'વૈરબુદ્ધિએ કરીને પણ એ દૈત્યે મારું ચિંતવન કર્યું ને મારા સંબંધને પામ્યા; માટે મારે એનું કલ્યાણ કરવું.' એવી રીતે એને વિશે ભગવાનની દયાનું અધિકપણું જાણવું. અને વળી એમ જાણવું જે, 'એ વૈરબુદ્ધિએ કરીને આશર્યા તેનું પણ ભગવાને કલ્યાણ કર્યું, તો જે ભક્ત ભક્તિએ કરીને એનો આશરો લેશે ને ભગવાનને ભક્તિએ કરીને રાજી કરશે તેનું ભગવાન કેમ કલ્યાણ નહિ કરે ? કરશે જ.' એવી રીતે ભગવાનની દયાનું અધિકપણું જણાવીને મનુષ્યને ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રવર્તાવવા એવો અભિપ્રાય શાસ્ત્રના કરનારાનો છે; પણ એમ નથી જે, 'દૈત્યની પેઠે ભગવાનનું અણગમતું કરવું.' માટે ભગવાનની ઉપર વૈરભાવ રાખીને જે ભગવાનનો દ્રોહ કરે ને અણગમતું કરે તેને તો દૈત્ય જ જાણવા અને એ પક્ષ તો દૈત્યનો છે. અને **જેમ ભગવાનનું ગમતું હોય તે પ્રમાણે જ વર્તવું, ને ભક્તિ કરવી, ને ભગવાન ને ભગવાનના ભક્તને રાજી કરવા એવો ભગવાનના ભક્તનો પક્ષ છે."**

પછી શુકમુનિએ શ્રીજીમહારાજને પૂછ્યું જે, "હે મહારાજ ! સાધુના હૃદયમાં ભગવાન રહ્યા હોય ને તેના દ્રોહથી ભગવાનનો દ્રોહ થાય ને તેની સેવા કરીએ તો ભગવાનની સેવા થાય, તે સાધુનાં લક્ષણ શાં છે ? તે કહો." ત્યારે શ્રીજીમહારાજ થોડીક વાર વિચારીને કૃપા કરીને બોલ્યા જે, **"(૧) પ્રથમ તો મોટું લક્ષણ એ છે જે, ભગવાનને ક્યારેય પણ નિરાકાર ન સમજે, સદાય દિવ્ય સાકાર મૂર્તિ સમજે.** અને ગમે એટલાં પુરાણ, ઉપનિષદ, વેદ ઈત્યાદિક ગ્રંથનું શ્રવણ થાય ને તેમાં નિરાકારપણા જેવું સાંભળ્યામાં આવે તોપણ એમ જાણે જે, 'કાં તો આપણને એ શાસ્ત્રનો અર્થ સમજાતો નથી ને કાં તો એમાં કેમ કહ્યું હશે, પણ ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે.' અને જો સાકાર ન સમજે

તો તેની ઉપાસના દૃઢ ન કહેવાય. અને **સાકાર ન હોય તેને વિશે આકાશની પેઠે કર્તાપણું ન કહેવાય તથા એક દેશને વિશે રહેવાપણું ન કહેવાય. માટે ભગવાન તો સદા સાકાર જ છે** ને અનેક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, પ્રલયના કર્તા છે ને સદા પોતાના અક્ષરધામને વિશે વિરાજમાન છે ને રાજાધિરાજ છે ને તે જ આ પ્રત્યક્ષ છે. એવી રીતે જે આ સમજણ તે કોઈ રીતે કોઈ કાળે ડગી ન જાય, સદા એમ જ સમજે; એક તો એ લક્ષણ હોય. (૨) તથા એ ભગવાનની જે એકાંતિક ભક્તિ તેને પોતે કરતો હોય અને એ ભગવાનનું જે **નામ-સ્મરણ ને કથા-કીર્તનાદિક તેને કોઈ કરતું હોય તેને દેખીને મનમાં બહુ રાજી થાય.** (૩) તથા એ ભગવાનના ભક્તમાં રહેવું હોય તેમાં કોઈ સ્વભાવ આડો આવે નહિ અને **તે સ્વભાવને મૂકે પણ ભગવદ્‌ભક્તના સંગનો ત્યાગ ન કરે.** અને તે પોતાના સ્વભાવને સાધુ ખોદે તો સાધુનો અભાવ ન લે ને પોતાના સ્વભાવનો અવગુણ લેતો રહે પણ કચવાઈને ભક્તના સમૂહમાંથી છેટે રહેવાનો કોઈ દિવસ મન ઘાટ પણ ન કરે, એમ ને એમ ભક્તના સમૂહમાં પડ્યો રહે એવો હોય. (૪) તથા સારું વસ્ત્ર, સારું ભોજન, સારું જળ તથા **જે જે કોઈ સારું પદાર્થ પોતાને પ્રાપ્ત થાય તો મન એમ ઘાટ કરે જે, 'આ પદાર્થ હું ભગવાનના ભક્તને આપું તો ઠીક' અને તે પદાર્થ તેને આપે ને રાજી થાય એવો હોય.** (૫) તથા ભક્તના સમૂહમાં રહેતો હોય ને તેની કોરનું એમ ન થાય જે, 'આ તો કેટલાંક વર્ષ ભેગો રહ્યો પણ એના અંતરનો તો કાંઈ તાગ આવ્યો નહિ ને આ તે કોણ જાણે કેવોય હશે ? એનું તો કાંઈ કળાતું નથી', એવો ન હોય ને જેવો એ માંહી-બાહેર હોય તેને સર્વે જાણે જે, 'આ તે આવો છે', **એવો જે સરલ સ્વભાવવાળો હોય.** (૬) અને **શાંત સ્વભાવવાળો હોય તોપણ કુસંગીની સોબત ન ગમે ને તે થાય તો તપી જાય;** એવી રીતે વિમુખના સંગની સ્વાભાવિક અરુચિ વર્તતી હોય. **આવે છો લક્ષણે યુક્ત જે સાધુ હોય તેના હૃદયમાં સાક્ષાત્ ભગવાન વિરાજમાન છે એમ જાણવું. અને એવા સાધુનો દ્રોહ કરે તો ભગવાનનો દ્રોહ કર્યા બરોબર પાપ લાગે અને એવા સાધુની સેવા કરે તો ભગવાનની સેવા કર્યા તુલ્ય ફળ થાય છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૫॥૨૫૮॥**

વચનામૃત-૩૬ : કલ્યાણના અસાધારણ સાધનનું

(તા.૪/૫/૧૮૨૯, સોમવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : (૧) પ્રત્યક્ષ ભગવાનને સદા સાકાર તથા સર્વાવતારી સમજી, તેનો દૃઢ આશરો સ્વીકારી ધર્મે સહિત ભક્તિ કરવી ને તેવા સંતનો સમાગમ કરવો; તે કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન છે. (૨) શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ એ મોક્ષમાં મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે. (૩) સદા સાકાર પરબ્રહ્મની ઉપાસના તથા ધ્યાન કર્યા વિના બ્રહ્મનું દર્શન થતું જ નથી.

સંવત્ ૧૮૮૫ના વૈશાખ સુદિ ૧ પડવાને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાંથી ઘોડીએ ચઢીને શ્રીલક્ષ્મીવાડીએ પધાર્યા હતા ને તે વાડીને મધ્યે જે ઓટો તે ઉપર વિરાજમાન થયા હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વ પરમહંસ તથા હરિભક્ત પ્રત્યે પ્રશ્ન કર્યો જે, "આ જીવને કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન શું છે જે, જેને વિશે એ પ્રવર્તે તો એનું નિશ્ચય કલ્યાણ થાય ને તેમાં બીજાં કોઈ વિઘ્ન પ્રતિબંધ કરે નહીં ? તે કહો. તથા એવા કલ્યાણના સાધનમાં મોટું વિઘ્ન શું છે જે, જેણે કરીને તેમાંથી નિશ્ચય પડી જાય ? તે પણ કહો." પછી સર્વેએ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે ઉત્તર કર્યો પણ એ પ્રશ્નનું સમાધાન ન થયું. ત્યારે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન તો એ છે જે, **પુરુષોત્તમ ભગવાનને બ્રહ્મ-જ્યોતિના સમૂહને વિશે અનાદિ સાકાર મૂર્તિ સમજવા ને તેના જ સર્વે અવતાર છે એમ સમજીને પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો જે તે ભાવે[1] કરીને આશ્રય કરવો; ને ધર્મે સહિત તે ભગવાનની ભક્તિ કરવી ને તેવી ભક્તિએ યુક્ત જે સાધુ તેનો સંગ કરવો, એ કલ્યાણનું અસાધારણ સાધન છે.** અને એમાં બીજાં કોઈ વિઘ્ન પ્રતિબંધ કરતાં નથી.

અને એ સાધનને વિશે મોટું વિઘ્ન એ છે જે, 'શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ કરવો.' અને જો એનો સંગ કરે તો તેને શું વિઘ્ન થાય ? તો તેનો સંગ

૧.દાસભાવે, પતિવ્રતાપણે, શરીર-શરીરીપણે અથવા તો '**त्वमेव माता**' આ શ્લોકમાં કહેલા કોઈ પણ ભાવે

કરનારો જે પુરુષ તેને, તેને વિશે હેત થાય. અને જે હેત થાય તે ગુણે કરીને થાય છે, જેમ કોઈકે કાળમાં અન્ન આપીને જિવાડ્યો હોય તેની ઉપર હેત થાય, એવી રીતે જે જેણે ગુણ કર્યો હોય તેની ઉપર હેત થાય. તેમ તે શુષ્ક વેદાંતી તે એને એમ ગુણ દેખાડે જે, આત્મા છે તેને જન્મ-મરણ નથી ને તે નિરાકાર છે અને તે ગમે એટલું પાપ કરે તોપણ તેને દોષ ન લાગે.[૧] એવો એને ગુણ બતાવીને ભગવાનની મૂર્તિના આકારનું ખંડન કરી નાંખે ત્યારે એને એ મોટું વિઘ્ન થયું; કેમ જે, ભગવાનની મૂર્તિમાંથી પડી ગયો. માટે એ શુષ્ક વેદાંતીનો સંગ ક્યારેય ન કરવો અને એ શુષ્ક વેદાંતી તો મહાઅજ્ઞાની છે ને ભગવાનના ભક્તિમાર્ગમાં એવું મોટું કોઈ વિઘ્ન નથી."

એટલી વાર્તા કરીને શ્રીજીમહારાજ પાછા દાદા ખાચરના દરબારમાં પધાર્યા ને ઉગમણા દ્વારના ઓરડાની ઓસરીએ ઢોલિયા ઉપર બેસીને એમ વાર્તા કરી જે, "અમે સર્વ શાસ્ત્રને સાંભળીને એ સિદ્ધાંત કર્યો છે અને અમે આ પૃથ્વીમાં સર્વ ઠેકાણે ફર્યા ને તેને વિશે ઘણાક સિદ્ધ દીઠા છે." એમ કહીને ગોપાળદાસજી આદિક સાધુની વાર્તા કરી દેખાડી ને પછી એમ બોલ્યા જે, "હું તો એમ જાણું છું જે, **ભગવાનની મૂર્તિની જે ઉપાસના ને ધ્યાન તે વિના જે આત્માને દેખવો ને બ્રહ્મને[૨] દેખવું તે તો થાય જ નહિ** ને ઉપાસનાએ કરીને જ આત્મા દેખાય, બ્રહ્મ દેખાય, પણ તે વિના તો દેખાય જ નહીં. અને ઉપાસના વિના આત્મા-બ્રહ્મને દેખવાને ઇચ્છવું તે કેમ છે ? તો જેમ આકાશને જીભે કરીને સો વર્ષ સુધી ચાટીએ તોપણ ક્યારેય ખાટો-ખારો સ્વાદ આવે જ નહિ, તેમ ભગવાનની મૂર્તિની ઉપાસના વિના આત્મા-બ્રહ્મ દેખાય જ નહિ; તે ગમે તેટલું જતન કરે તોપણ ન દેખાય.[૩] અને નિર્બીજ[૪] એવા જે સાંખ્ય ને યોગ તેણે કરીને જે આત્માનું

૧.વળી પરમાત્મા પણ એવા જ છે, માટે તે પરમાત્મા અને જીવાત્મા એક જ છે. ૨.નિરાકાર અક્ષરબ્રહ્મને ૩.માટે આત્મા-પરમાત્માનાં દર્શન કરવા ઇચ્છતા ભક્તોએ અતિ શ્રદ્ધા તથા દૃઢ પ્રીતિથી સદા સાકાર એવા પ્રત્યક્ષ ભગવાનનું ધ્યાન કરવું; આવો અમારો સિદ્ધાંત છે. ૪.ભગવાનની ઉપાસના વિના કેવળ આત્માની ઉપાસના શીખવતાં

દર્શન શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે તે ભલે કહ્યું છે, પણ અમે એવો કોઈ દીઠો નથી ને અનુભવમાં પણ એ વાર્તા મળતી આવતી નથી. માટે એ વાર્તા ખોટી છે." **॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૬॥૨૫૯॥**

વચનામૃત-૩૭ : દરિદ્રપણામાં પણ પ્રથમની ચીજો સાંભરે તેનું

(તા.૬/૫/૧૮૨૯, બુધવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) ભગવાનના માહાત્મ્યે સહિત નિશ્ચયરૂપ જ્ઞાન તથા તેમની ભક્તિનું સુખ એકવાર યથાર્થ અનુભવાઈ જાય તો પછી ભુલાય જ નહીં. (૨) શ્રીહરિ એક જગ્યાએ રહ્યા થકા જ સર્વ ક્રિયા કરે છે, તમામ જીવોને કર્મફળ ભોગવાવે છે; એવા એ યોગકળાના નિધિ સિદ્ધેશ્વર છે.*

સંવત્ ૧૮૮૫ના વૈશાખ સુદિ ૩ ત્રીજને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉત્તરાદે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ ચાકળા ઉપર વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વે સાધુ તથા સર્વે હરિભક્ત પ્રત્યે એમ વાર્તા કરી જે, "જેને ભગવાનના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન[1] એકવાર થયું હોય ને પછી તેને દેશ, કાળ, ક્રિયા, સંગ વિષમ થઈ જાય તોપણ તે જ્ઞાનનો લેશ જાય નહીં. ત્યાં દૃષ્ટાંત છે : જેમ કોઈક મોટો રાજા હોય અથવા મોટો લખેશરી[2] શાહુકાર હોય ને તેને પ્રારબ્ધાનુસારે તે અધિકાર છૂટી ગયો ને દરિદ્રપણું આવી ગયું, તેણે કરીને ખડધાન્ય ખાવા મળે અથવા ડોડીની ભાજી મળે તથા કોઠાં, બોરાં, બાફેલી પીપર્યો ઈત્યાદિક જેવું તેવું ખાવા મળે ત્યારે તેને ખાય પણ મોરે જે પોતે ભારે ભારે મેવા ખાધા હોય તથા ભારે મૂલ્ય વાળી ચીજો કોઈને ન મળે એવી મંગાવીને ખાધી હોય તે સર્વે સાંભરી આવે; ને મનમાં એમ ઘાટ કરે જે, 'એવી એવી ભારે ચીજોને હું મોરે ખાતો ને હવે હું આવું જેવું તેવું અન્ન ખાઉં છું.' એવી રીતે જ્યારે જ્યારે ખાય ત્યારે તે સાંભરી આવે. અને જે પ્રથમથી જ જેવું તેવું અન્ન ખાતો હોય ને તેને દરિદ્રપણું વધુ

૧.મહિમાએ સહિત નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન ૨.લાખોપતિ

આવે ત્યારે પણ તે જ ખાય, ત્યારે તેને શું સાંભરે ? તેમ **જેણે ભગવાનના સ્વરૂપનું સુખ તથા ભગવાનના ભજનનું સુખ પોતાના મનમાં એકવાર યથાર્થપણે જાણ્યું છે ને તેને પછી સમાગમનો યોગ ન રહ્યો ને બહાર નીકળી ગયો તોપણ તે સુખને સંભારતો થકો જ સુખ-દુઃખને પ્રારબ્ધાનુસારે ભોગવે પણ તે સુખને ભૂલી ન જાય.** અને જેણે ભગવાનનું સુખ જાણ્યું નથી ને તેનો અનુભવ થયો નથી તે, તે શું સંભારે ? એ તો પશુ જેવો છે.

હવે તે ભગવાનનું જે સ્વરૂપ તેનું જ્ઞાન કહીએ છીએ જે, 'ભગવાનનો જે આકાર છે તેવો આકાર બીજા દેવ-મનુષ્યાદિક જે પ્રકૃતિમાંથી આકાર થયા છે તે કોઈનો નથી. અને ભગવાન વિના બીજા સર્વેને કાળ ભક્ષણ કરી જાય છે ને ભગવાનના સ્વરૂપમાં કાળનું સામર્થ્યપણું નથી ચાલતું એવા ભગવાન છે. ને **ભગવાન જેવા તો એક ભગવાન જ છે પણ બીજો કોઈ નથી. અને ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા એવા જે ભગવાનના ધામમાં ભક્ત છે તેનો આકાર પણ ભગવાન જેવો છે,** તોપણ તે પુરુષ છે ને ભગવાન પુરુષોત્તમ છે ને તે સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે ને એમને ઉપાસ્ય છે ને સર્વેના સ્વામી છે ને એ ભગવાનના મહિમાનો કોઈ પાર પામતા નથી. એવા દિવ્ય મૂર્તિ જે ભગવાન તે નિર્ગુણ[1] છે ને ધ્યેય છે અને એનું જે ધ્યાન કરે છે તે નિર્ગુણ થઈ જાય છે, એવું ભગવાનનું સ્વરૂપ છે.

અને એ ભગવાન છે તે પોતાના ધામરૂપ એક દેશને વિશે રહ્યા થકા જ અન્વયપણે અનેક બ્રહ્માંડને વિશે રહ્યા જે સર્વે જીવના સમૂહ તેમને વિશે તેમના યથાયોગ્ય કર્મફળપ્રદાતાપણે અંતર્યામીરૂપે કરીને રહ્યા છે, અને સર્વ જીવના જીવન[2] છે ને એ વિના એ જીવ કાંઈ કરવાને ને ભોગવવાને સમર્થ નથી થતો. અને એ જે ભગવાન તે સિદ્ધેશ્વર છે; જેમ કોઈક સિદ્ધિવાળો પુરુષ હોય તે અહીંયાં બેઠો થકો બ્રહ્માના લોકમાં પદાર્થ હોય તેને આ હાથે કરીને ગ્રહણ કરી લે, તેમ ભગવાન એક દેશમાં રહ્યા થકા જ પોતાની યોગકળાના સામર્થ્યે કરીને સર્વે ક્રિયાને કરે છે. અને જેમ અગ્નિ જે તે કાષ્ઠને વિશે ને પાષાણને

૧.માયાના ત્રણ ગુણો તથા તેના બંધને રહિત ૨.પ્રકાશક; આત્મા

વિશે રહ્યો છે, તે અગ્નિનું સ્વરૂપ બીજી રીતનું[૧] છે ને કાષ્ઠ-પાષાણનું સ્વરૂપ બીજી રીતનું[૨] છે; તેમ ભગવાન સર્વ જીવને વિશે રહ્યા છે, તે ભગવાનનું સ્વરૂપ બીજી રીતનું[૩] છે ને તે જીવનું સ્વરૂપ બીજી રીતનું[૪] છે. અને એવી રીતનાં અનંત ઐશ્વર્ય યુક્ત એવા જે એ ભગવાન તે જ પોતે જીવોના કલ્યાણને અર્થે મનુષ્ય જેવા થાય છે. તે ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન જેને આવી રીતે થયું હોય ને તે ભગવાનની ભક્તિ કરી હોય ને તે જ્ઞાન-ભક્તિના સુખનો પોતાના જીવમાં અનુભવ એકવાર યથાર્થ થયો હોય તો તેની વિસ્મૃતિ ક્યારેય થાય નહીં. અને ગમે તેવું સુખ-દુઃખ પડે તોપણ તેને વિશે તે ભગવાનના સ્વરૂપના સુખનો જે અનુભવ તે વીસરી જાય નહીં. જેમ તે રાજાને પ્રથમનું જે પોતાનું સુખ તે દરિદ્રપણામાં પણ વીસરતું નથી તેમ.

અને આ વાર્તા શા સારુ કરીએ છીએ ? તો આવો સત્સંગનો યોગ હમણાં તો છે, પણ કદાચિત્ દેશ, કાળ, પ્રારબ્ધના વિષમપણા થકી એવો યોગ ન રહે ત્યારે જો આવી વાર્તા સમજી રાખી હોય તો તેના જીવનું કલ્યાણ થાય અને એને **એવો દૃઢ નિશ્ચય હોય તો એને ક્યારેય એમ ન સમજાય જે, 'મારું ક્યારેય અકલ્યાણ થશે.'** અને આવો યોગ રહેવો બહુ દુર્લભ છે ને આવી રીતે દેહે વર્તવું તે પણ દુર્લભ છે. કેમ જે, કોઈક દિવસ બાહેર નીકળી જવાય ત્યારે આમ દેહે ન વર્તાય, તોપણ આ વાર્તા સમજી રાખી હોય તો એના જીવનું બહુ સારું થાય; માટે આ વાર્તા કરી છે." **॥ ઈતિ વચ. ગ.અં. ॥૩૭॥૨૬૦॥**

વચનામૃત-૩૮ : સાંખ્યાદિકનું – સદાય સુખિયાનું

(તા.૧૭/૫/૧૮૨૯, રવિવાર)

***સંક્ષિપ્ત સાર :** (૧) માયિક આકારમાત્ર મિથ્યા છે. કેમ જે, તે નાશવંત છે. તથા શ્રીહરિ અને તેના મુક્તોના આકાર સદા સત્ય છે. કેમ જે, તે દિવ્ય છે. (૨) એવા એ દિવ્ય મૂર્તિ ભગવાન તે હાલમાં ભક્તિ-ધર્મના પુત્રરૂપે સર્વ કોઈને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપે છે. (૩) પ્રત્યક્ષ*

૧.બાળનાર તથા પ્રકાશક ૨.બાળવા યોગ્ય તથા પ્રકાશ્ય ૩.જીવમાં રહેલા તમામ દોષોથી રહિત તથા જીવના પ્રકાશક, કર્મફળપ્રદાતા અને નિયંતાપણે રહેલું ૪.નિયામ્ય; આધીન; પ્રકાશ્યપણે રહેવું

મૂર્તિ અને અક્ષરધામનું સ્વરૂપ તે બન્ને એક જ છે. એ જ સ્વરૂપ સર્વોપરી છે તથા સર્વેને ઉપાસ્ય છે. (૪) દ્રવ્યાદિનો લોભ વગેરે છ વાનાં જીવતાં કે મરીને પણ સુખ લેવાં દેતાં નથી; માટે જેને સુખી થવું હોય તેણે મોટા સાધુ સાથે જીવ જડી દેવો અને વિષયથી છેટે રહેવું.

સંવત્ ૧૮૮૫ના વૈશાખ સુદિ ૧૪ ચૌદશને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં શ્રીગોપીનાથજીના મંદિરને વિશે વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "અમે સાંખ્યાદિક શાસ્ત્રના વિચારે કરીને એમ નિશ્ચય કર્યો છે જે, **'માયાના કાર્યમાંથી ઉત્પન્ન થયા જે આકારમાત્ર તે સર્વે મિથ્યા[1] છે. કેમ જે, એ સર્વે આકાર કાળે કરીને નાશ પામે છે. અને ભગવાનના અક્ષરધામને વિશે જે ભગવાનનો આકાર છે તથા તે ભગવાનના પાર્ષદ જે મુક્ત તેમના જે આકાર છે, તે સર્વે સત્ય છે ને દિવ્ય છે ને અતિશય પ્રકાશે યુક્ત છે.** અને તે ભગવાનનો ને તે મુક્તનો જે આકાર તે પુરુષના જેવો દ્વિભુજ છે ને સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. અને તે અક્ષરધામને વિશે રહ્યા જે એ ભગવાન તે જે તે, તે મુક્તપુરુષ તેમણે દિવ્ય એવા જે નાના પ્રકારના ઉપચાર તેણે કરીને સેવ્યા થકા ને તે મુક્તપુરુષને પરમ આનંદને ઉપજાવતા થકા સદા વિરાજમાન છે.

અને **એવા સર્વોપરી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ દયાએ કરીને જીવોના કલ્યાણને અર્થે આ પૃથ્વીને વિશે પ્રકટ થયા થકા સર્વ જનના નયનગોચર[2] વર્તે છે ને તમારા ઈષ્ટદેવ છે ને તમારી સેવાને અંગીકાર કરે છે. અને એવા જે એ પ્રત્યક્ષ પુરુષોતમ ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં ને અક્ષરધામને વિશે રહ્યા જે ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ ભેદ નથી; એ બે એક જ છે. અને એવા જે આ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અક્ષરાદિક સર્વના નિયંતા છે, ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે ને સર્વ કારણના પણ કારણ છે ને**

૧.દેખાય છે તેવા નહિ રહેનારા—વિકારી; નાશવંત ૨.આ લૌકિક આંખથી પણ જોઈ શકાય તેવા

સર્વોપરી વર્તે છે ને સર્વ અવતારના અવતારી છે ને તમારે સર્વેને એકાંતિક ભાવે કરીને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. અને આ ભગવાનના જે પૂર્વે ઘણાક અવતાર થયા છે, તે પણ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે ને પૂજવા યોગ્ય છે."

અને વળી શ્રીજીમહારાજે એમ વાર્તા કરી જે, **"એક દ્રવ્યાદિકનો લોભ તથા સ્ત્રીને વિશે બેઠા-ઊઠ્યાની[1] વાસના તથા રસને વિશે જિહ્વાની આસક્તિ તથા દેહાભિમાન તથા કુસંગીમાં[2] હેત રહી જાય તથા સંબંધીમાં હેત હોય – એ છો વાનાં જેને હોય તેને કોઈ દિવસ જીવતે ને મરીને પણ સુખ તો ક્યારેય થાય જ નહિ;** માટે જેને સુખ ઈચ્છવું હોય તેને એવા સ્વભાવ હોય તો ટાળવા. ને નિવૃત્તિપર થવું ને બરોબરિયાની સોબત ન રાખવી, ને દેહાભિમાને રહિત ને વૈરાગ્યે યુક્ત ને ભગવાનનું અલ્પ વચન હોય તેમાં ફેર પડે તો તે મહત્ વચનમાં ફેર પડ્યો હોય તેમ માનતા હોય, એવા જે ભગવદ્ભક્ત મોટા સાધુ તે સંગાથે પોતાના જીવને જડી દેવો ને તેનાં વચનમાં મન-કર્મ-વચને વર્તવું. ને વિષયના સંબંધથી તો છેટે જ રહેવું પણ એનો સંબંધ પોતાના નિયમનો ત્યાગ કરીને થવા દેવો નહીં. **ને જો વિષયનો સંબંધ કરવા માંડે તો એનો ઠા રહે જ નહિ, એ સિદ્ધાંત વાર્તા છે." ॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૮॥૨૬૧॥**

વચનામૃત-૩૯ : વિશલ્યકરણી ઔષધિનું

(તા.૨૫/૭/૧૮૨૯, શનિવાર)

સંક્ષિપ્ત સાર : *(૧) દેહમાં હુંબુદ્ધિ અને જગતમાં મારાપણાની બુદ્ધિ તે જ માયા છે. તે માયાને ટાળી પ્રભુમાં પ્રીતિ કરવી એટલો સર્વશાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે. (૨) તે માયાને ટાળવા આત્મનિષ્ઠા અને ભગવાનની માહાત્મ્યનિષ્ઠાને દૃઢ કરવી. તે માટે તેના મનન-નિદિધ્યાસનો આક્રમક થઈને જોરદાર વેગ લગાડી દેવો. (૩) આ જીવ સમુદ્રના પાણી જેટલું માતાનું દૂધ ધાવ્યો છે, એટલા બધા જન્મ લીધા છે. (૪) સર્વકર્તા તથા સર્વના સ્વામી એવા જે ભગવાન તે જેવા તો એ એક જ છે. (૫) જેને આત્મા-પરમાત્માના સ્વરૂપની સાક્ષાત્કારરૂપ સિદ્ધિ થાય તેને માયિક આકારમાત્ર તુચ્છ થઈ જાય છે. પછી તેને કોઈ પ્રકારે બંધન થાતું નથી.*

સંવત્ ૧૮૮૬ના અષાઢ વદિ ૧૦ દશમીને દિવસ શ્રીજીમહારાજ

૧.સ્ત્રીઓની સાથે પ્રસંગ રાખવાની ૨.ભગવાનની આજ્ઞા લોપનાર કુસંસ્કારી માણસમાં

શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં ઉગમણે દ્વાર ઓરડાની ઓસરીએ વિરાજમાન હતા ને સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં હતાં ને પોતાના મુખારવિંદની આગળ પરમહંસ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી.

પછી શ્રીજીમહારાજે સર્વે પરમહંસ તથા સર્વ સત્સંગી આગળ વાર્તા કરી જે, "ભગવાનની માયા તે કઈ છે ? તો **'દેહને વિશે અહંબુદ્ધિ ને દેહ સંબંધી પદાર્થને વિશે મમત્વબુદ્ધિ' એ જ માયા છે,** તે એ માયાને ટાળવી. અને એ માયાને જેણે ટાળી તે માયાને તર્યો કહેવાય. અને **'એ માયાને ટાળીને ભગવાનમાં પ્રીતિ કરવી' એટલો સર્વ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે.** તેને આજ સમજો કે ઘણે દિવસે કરીને સમજો.[1] અને હનુમાન, નારદ, પ્રહ્લાદ એ જે મોટા મોટા ભગવાનના ભક્ત તેમણે પણ ભગવાન પાસે એમ જ માગ્યું છે જે, **'અહં-મમત્વરૂપ માયા થકી રક્ષા કરજ્યો અને તમારે વિશે પ્રીતિ થજ્યો, અને એ માયાને તર્યા હોય ને તમારે વિશે પ્રીતિવાળા હોય એવા જે સાધુ તેનો સંગ થજ્યો અને એ સાધુને વિશે હેત ને મમત્વ થજ્યો.'** માટે આપણે પણ એમ કરવું ને એમ માગવું અને એનો શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કરવો.

અને **ભગવાનનો જે ભક્ત હોય તેને આત્મનિષ્ઠાનું બળ તથા ભગવાનના માહાત્મ્યનું બળ, એ બે બળ જોઈએ. તે આત્મનિષ્ઠા તે શું ?** તો પોતાના આત્માને દેહથી પૃથક્ જાણવો. અને સાધુ ભેળા રહેતા હોઈએ તેમાં પરસ્પર કોઈક નિમિત્તે બોલાચાલી થાય તથા કોઈક જાતનો અહં-મમત્વ થાય તથા માન, ક્રોધ, સ્વાદ, લોભ, કામ, મત્સર, ઈર્ષ્યા એ આદિક અવગુણની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે જો આત્મા પોતાને ન જાણતા હોઈએ તો સાધુનો અવગુણ આવે ને તેમાંથી એનું બહુ ભૂંડું થાય; માટે પોતાને દેહથી પૃથક્ આત્મા જાણવો. અને તે **આત્મા છે તે બ્રાહ્મણ નથી, ક્ષત્રિય નથી, કણબી નથી, કોઈનો દીકરો નથી, કોઈનો બાપ નથી, એની કોઈ જાત નથી, નાત નથી, એવો છે.** અને એ આત્મા તો સૂર્ય તથા અગ્નિ જેવો તેજસ્વી છે ને જાણપણે[2] યુક્ત છે અને તે અગ્નિની જ્વાળા તથા

૧.પણ સમજીને જે ભક્ત એવી રીતે કરશે તે જ સુખી થશે, બીજો નહીં. ૨.ધર્મભૂત જ્ઞાનથી

સૂર્યનાં કિરણ તે તો જડ[1] છે. કેમ જે, તેને આંગળી અડાડીએ તો ખસે નહિ અને કીડી હોય ને તેને આંગળી અડાડીએ તો ખસીને અવળી ચાલે; માટે આત્મા તે જાણપણે યુક્ત છે. અને એને સૂર્ય, અગ્નિ જેવો કહીએ છીએ તે તો એનો આકાર એવો તેજસ્વી છે તે માટે કહીએ છીએ. અને એ આત્મા અનેક યોનિને પામ્યો છે. અને એમ કહેવાય છે જે, **'જેટલું સમુદ્રનું પાણી છે તેટલું એ જીવ પોતાની માતાનું દૂધ ધાવ્યો છે.'** અને ત્યાં ત્યાં અનેક પ્રકારે મરાણો છે તોપણ મર્યો નથી, જેવો છે તેવો ને તેવો જ છે. અને એ અજ્ઞાન અવસ્થામાં પોતાને દેહરૂપે માનતો હતો ત્યારે પણ ન મર્યો, તો હવે આપણે એનું જ્ઞાન થયું ત્યારે તો એ કેમ મરશે ? એવો જે આત્મા તેને પોતાનું સ્વરૂપ માનવું.

અને **ભગવાનનું માહાત્મ્ય કેમ જાણવું ?** તો ભગવાન છે તે અનેક બ્રહ્માંડના રાજાધિરાજ છે અને જે બ્રહ્માંડના એ રાજા છે તે બ્રહ્માંડની પણ ગણતી નથી. તે કહ્યું છે જે, **'द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराण्डनिचया ननु सावरणाः।'**[2] અને તે એક એક બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ હોય તથા સાત દ્વીપ, સાત સમુદ્ર, મેરુ, લોકાલોક આદિક પર્વત તેણે યુક્ત પૃથ્વીની રચના હોય તથા ચૌદ લોકની રચના હોય તથા અષ્ટ આવરણની રચના હોય ઈત્યાદિક સામગ્રીએ સહિત જે અનેક બ્રહ્માંડ તેના રાજા ભગવાન છે. અને જેમ આ પૃથ્વીનો ચક્રવર્તી રાજા હોય ને તે રાજાનાં જે ગામડાં તે તો ગણાય એવાં હોય તોપણ તેની કેટલી મોટ્યપ જાણ્યામાં આવે છે ! અને ભગવાનને તો એવાં બ્રહ્માંડની પણ ગણતી નથી, માટે ભગવાનની તો બહુ જ મોટ્યપ છે. અને તે બ્રહ્માંડને વિશે આ જીવ છે તે ભગવાનની આગળ શા લેખામાં છે ? કાંઈ નથી, અતિ તુચ્છ છે.

૧.જ્ઞાનરહિત ૨.**અર્થ :** વેદો ભગવાનની સ્તુતિ કરે છે કે, 'મોટા મોટા લોકાધિપતિઓ પણ આપના મહિમાના પારને પામી શકતા નથી. અરે ! હે હરિ, સ્વયં આપ પણ આપના અંતને પામી શકતા નથી; કેમ જે, આપ એવા અનંત જ છો. આપની અનંતતા કેવી છે ? તો અષ્ટ આવરણે સહિત એવા અનંત બ્રહ્માંડોના સમૂહો આપના સ્વરૂપમાં ઝીણી રજની જેમ ઊડતા ફરે છે એવા અપાર આપ છો.' (ભાગવત-વેદસ્તુતિ : ૧૦/૮૭/૪૧)

અને તે ભગવાને એ બ્રહ્માંડને વિશે પંચવિષય સંબંધી સુખ જીવોને આપ્યું છે તે સુખ કેવું છે ? તો એ સુખને સારુ કેટલાક પોતાનાં માથાં કપાવે છે એવું મહા દુર્લભ જેવું જણાય છે. ત્યારે પોતાની મૂર્તિમાં તથા પોતાના ધામમાં જે સુખ છે તે તો બહુ ભારે છે. અને **પ્રાકૃત[1] વિષયસુખ છે તે તો અન્ય પદાર્થને આશરીને રહ્યું છે તથા પૃથક્ પૃથક્ છે; અને જે ભગવાન છે તે તો સર્વે સુખમાત્રના રાશિ[2] છે.** ને એ ભગવાન સંબંધી જે સુખ છે તે અવિનાશી છે ને મહાઅલૌકિક છે. અને જેમ કોઈક ભારે ધનાઢ્ય ગૃહસ્થ હોય તે પોતાના ઘરમાં અનેક પ્રકારનાં ભોજન જમતો હોય ને તે જમીને ઉચ્છિષ્ટ[3] કાંઈક બટકું રોટલો વધે તે કૂતરાને નાંખે ત્યારે તે અતિશય તુચ્છ કહેવાય ને પોતે જમતો હોય તે મહાસુખમય કહેવાય; **તેમ ભગવાને બ્રહ્માંડને વિશે અનેક જીવોને પંચવિષય સંબંધી સુખ આપ્યું છે તે તો કૂતરાને નાખ્યો જે બટકું રોટલો તેની પેઠે અતિ તુચ્છ છે ને પોતાને વિશે જે સુખ છે તે તો મહામોટું છે.** અને વળી સુષુપ્તિ અવસ્થાને વિશે એ જીવને ભગવાન મોટું સુખ પમાડે છે, તે ગમે તેવી વેદના થઈ હોય ને સુષુપ્તિમાં જાય ત્યારે સુખિયો થઈ જાય છે.

અને વળી એ ભગવાનનાં ચરણકમળની રજને બ્રહ્મા, શિવ, લક્ષ્મીજી, રાધાજી, નારદ, શુક, સનકાદિક, નવ યોગેશ્વર એવા એવા મોટા છે તે પણ પોતાના મસ્તક ઉપર ચઢાવે છે ને માનને મૂકીને એ ભગવાનની નિરંતર ભક્તિ કર્યા કરે છે. અને વળી એ ભગવાને જગતમાં વિચિત્ર સૃષ્ટિ કેવી કરી છે ને તેમાં કેવું ડહાપણ[4] કર્યું છે ? જે જુઓને, 'માણસમાંથી માણસ થાય છે, પશુમાંથી પશુ થાય છે, ઝાડમાંથી ઝાડ થાય છે, કીડામાંથી કીડો થાય છે. અને માણસનાં અંગમાંથી કોઈક અંગનો ભંગ થઈ ગયો હોય ને ગમે તેવો ડાહ્યો હોય તોપણ તે અંગને તેવું ને તેવું કરવાને સમર્થ કોઈ રીતે ન જ થાય'; ઈત્યાદિક અનેક કળા ભગવાનમાં રહી છે. એવી રીતે ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણીને તથા ભગવાનને સુખમય મૂર્તિ જાણીને બીજા સર્વ પદાર્થમાં વૈરાગ્ય થાય છે ને એક ભગવાનમાં જ પ્રીતિ થાય છે.

૧.માયિક ૨.મોટો સમૂહ; ખાણ ૩.એંઠું ૪.અદ્‌ભુતપણું; ચતુરાઈ

અને એવી રીતે પ્રથમ કહ્યું જે પોતાના **જીવાત્માનું જ્ઞાન** તથા **ભગવાનના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન** એ બે જેને સિદ્ધ થયાં હોય ને તે જો ગમે તેવા પંચવિષય સંબંધી સુખમાં કદાચિત્ બંધાઈ ગયો હોય તોપણ તેમાં બંધાઈ રહે નહિ, તેને તોડીને નીકળે જ રહે છે; અને જે વિષયના સુખનો ત્યાગ કરીને વર્તતો હોય ને તે ન બંધાય એમાં તે શું કહેવું ? માટે **એ બે પ્રકારના જ્ઞાનને સાંભળીને એનો પોતાના મનમાં વેગ લગાડી દેવો.** જેમ કોઈક શૂરવીર ને આકરો માણસ હોય ને તેનો કોઈક પ્રતિપક્ષી[1] હોય, તેણે તેનો બાપ મારી નાખ્યો હોય તો તેની તેને બહુ દાઝ્ય થાય ને તે દાઝ્ય થતી હોય ને વળી તેનો દીકરો મારી નાંખે ને વળી ભાઈને મારી નાંખે ને વળી બાયડીને લઈ જાય ને વળી માને લઈને મુસલમાનને આપે ને વળી ગામગરાસ ઝૂંટી લે, એવી રીતે જેમ જેમ એનો પરાભવ કરે તેમ તેમ એને બહુ મનમાં દાઝ્ય થાય ને જાગ્રત-સ્વપ્નમાં સર્વકાળે એને એ વાતનો જ આલોચ રહે. તેમ જેને આ બે વાતનો નિરંતર આલોચ[2] રહે ત્યારે એને એ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય અને એને ગમે તેવો આપત્કાળ પડે તો તેને વિશે એની સહાય કરે. અને જેમ વિશલ્યકરણી ઓષધિ લાવીને હનુમાનજીએ રામચંદ્રને પિવાડી ત્યારે જે દેહમાં શલ્ય[3] લાગ્યાં હતાં તે સર્વે એની મેળે દેહથી બાહેર નીકળી ગયાં; તેમ જેને આ બે વાત મનમાં લાગી ગઈ હોય તેને ઇન્દ્રિયોને વિષયભોગની ઇચ્છા રહી છે એ શલ્ય છે તે સર્વે નીકળી જાય; કહેતાં વિષયભોગમાંથી એની ઇન્દ્રિયોની વૃત્તિ નીકળીને એક ભગવાનમાં વળગે.

અને સત્સંગી પણ એને જ કહીએ. કેમ જે, **સત્યરૂપ એવો જે પોતાનો આત્મા તથા સત્યરૂપ એવા જે ભગવાન તેનો જેને આવી રીતે સંગ થયો તેને સત્સંગી કહીએ.** અને આ બે પ્રકારે જે વાર્તા છે તેને દૈવી જીવ સાંભળે ત્યારે તેના હૃદયમાં લાગીને રગરગમાં પ્રવર્તી જાય અને જે આસુરી જીવ હોય ને તે સાંભળે ત્યારે તેને તો કાનથી બાહેર જ નીકળી જાય પણ હૃદયમાં ઊતરે નહીં. જેમ શ્વાન હોય ને તે ખીર ખાય

૧.શત્રુ; વિરોધી ૨.ઈશક; તમન્ના ૩.તીર, બાણના અણિદાર અગ્ર ભાગો

તે તેનાં પેટમાં રહે જ નહિ, વમન થઈ જાય. ને ખીર જેવું કાંઈ ભોજન સરસ ન કહેવાય, તોપણ તે શ્વાનના પેટમાં રહીને રગરગમાં પ્રવર્તે નહિ; ને તે ખીરને માણસ ખાય ત્યારે તેને પેટમાં રહે ને રગરગમાં પ્રવર્તે ને બહુ સુખ થાય. તેમ શ્વાન જેવો જે આસુરી જીવ તેના હૃદયમાં તો આ વાત પેસે જ નહિ ને માણસ જેવો જે દૈવી જીવ તેના હૃદયમાં ઊતરે ને રગરગમાં વ્યાપી જાય.

અને વળી જે ભગવાન છે તે જેવા તો એ એક જ છે. અને ભગવાનને ભજીભજીને ઘણાક ભગવાનના સાધર્મ્યપણાને પામ્યા છે, તોપણ તે ભગવાન જેવા તો થતા જ નથી. ને જો એ ભગવાન જેવા જ થાય તો તો ભગવાન ઘણાક થાય, ત્યારે તો જગતની સ્થિતિ તે એક જાતની જ ન રહે. કેમ જે, એક ભગવાન કહેશે, હું જગતની ઉત્પત્તિ કરીશ ને બીજો કહેશે, હું જગતનો પ્રલય કરીશ; અને વળી એક ભગવાન કહેશે, હું વરસાદ કરીશ ને બીજો કહેશે, હું નહિ કરું; ને એક કહેશે, હું માણસના ધર્મ પશુમાં કરીશ ને બીજો કહેશે, હું પશુના ધર્મ માણસમાં કરીશ; એવી રીતે સ્થિતિ ન રહે. અને આ તો જુઓને, જગતમાં કેવી રીતે બરાબર અદલ પ્રમાણે[1] સર્વ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ થાય છે ! પણ તલભાર[2] પણ ફેર પડતો નથી. માટે સર્વ ક્રિયાના પ્રવર્તાવનારા ને સર્વના સ્વામી એક જ ભગવાન છે. તથા ભગવાન સંગાથે બીજાને દાવ[3] બંધાય એમ પણ જણાતું નથી. માટે ભગવાન તે એક જ છે પણ બીજો એ જેવો થતો નથી.

અને આ સર્વે વાત કરી તે થોડીક છે પણ એમાં સર્વે વાત આવી ગઈ. અને આ વાતનું જે રહસ્ય[4] છે તે જે ડાહ્યો હોય તેને સમજાય પણ બીજાને સમજાય નહીં. અને આટલી વાત સમજીને જેણે દૃઢ કરી તેને સર્વે વાત સંપૂર્ણ થઈ, એને કાંઈ કરવું બાકી ન રહ્યું. અને આવી રીતે જે અમે

૧.વ્યવસ્થિત, નિયમ મુજબ જ ૨.લેશ; સહેજ ૩.સમાનપણાનો દાવો; વિરોધ ૪.સાર; મહત્ત્વ. આત્મા-પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થવાથી આધ્યાત્મિક માર્ગમાં જે કાંઈ મેળવવા જેવું છે તે તમામ મળી જાય છે તથા છોડવા જેવું તમામ છૂટી જાય છે. માયાથી નિર્બંધપણું પ્રાપ્ત થવાથી સદેહે મહારાજનો મહાઆનંદ પ્રાપ્ત થાય છે — એવી આ અતિ મહત્ત્વની વાત છે.

વાત કરી તેને સાંભળીને, ને તે વાતની જે ભગવાનના ભક્તને દૃઢતા હોય તેનો સંગ રાખવો, તો એને આ વાર્તાની દિવસે દિવસે દૃઢતા થતી જાય.

અને આ વાત અમે કરીએ છીએ તે કાંઈ બુદ્ધિની કલ્પનાએ નથી કરતા તથા સિદ્ધાઈ જણાવા સારુ નથી કરતા; આ તો અમારી અજમાવેલ[1] વાત છે ને જેમ અમે વર્તીએ છીએ તેમ વાત કરીએ છીએ. કેમ જે, અમારે સ્ત્રી-ધનાદિક પદાર્થનો ભારે યોગ છે તથા પંચવિષયનો ભારે યોગ છે તથા સુરત, અમદાવાદ, વડોદરે, વરતાલે જઈએ છીએ ત્યારે હજારો માણસ ભેગાં થાય છે ને તે માને છે તથા વાજતે-ગાજતે અતિ સન્માન કરીને પધરાવે છે તથા ત્યાં ત્યાં ભારે ભારે જાયગાઓ[2] જોયામાં આવે છે તથા ભારે વસ્ત્ર-વાહનાદિકનો યોગ થાય છે; એ સર્વે છે તથાપિ **પોતાના આત્મા સામી દૃષ્ટિ કરીએ છીએ તથા ભગવાનના માહાત્મ્ય સામી દૃષ્ટિ કરીએ છીએ ત્યારે એ સર્વેનું અતિ તુચ્છપણું થઈ જાય છે ને એમાં કોઈ ઠેકાણે બંધાઈ જવાતું નથી ને પૂર્વદેહની જેમ વિસ્મૃતિ છે તેમ એ સર્વેની વિસ્મૃતિ થઈ જાય છે.** માટે એ બે વાત અમારે સિદ્ધ થઈ છે તે સારુ એમ અમારે વર્તાય છે. અને બીજો પણ જો એ બે વાતને સિદ્ધ કરે તો તેને કદાચિત્ એવો કોઈક યોગ થઈ જાય તોપણ એને એમ વર્તાય; માટે આ વાત અવશ્ય સમજવાની છે." એવી રીતે શ્રીજીમહારાજે કૃપા કરીને બીજાને સમજાવવા સારુ પોતાનું વર્તન લઈને વાર્તા કરી ને પોતે તો સાક્ષાત્ શ્રીપુરુષોત્તમનારાયણ છે.

॥ ઈતિ વચનામૃત ગ.અં.॥૩૯॥૨૬૨॥

॥ શ્રીગઢડા અંત્ય પ્રકરણ સમાપ્ત ॥

૧.અનુભવેલ - પ્રેક્ટિકલ કરેલ ૨.હવેલી, મહેલો, બગીચા વગેરે ભવ્ય સ્થાનો

એવી રીતે આ જે સર્વે શ્રીજીમહારાજનાં વચનામૃત તે મુક્તાનંદસ્વામી તથા ગોપાળાનંદસ્વામી તથા નિત્યાનંદસ્વામી તથા શુકમુનિ એ ચાર સાધુઓએ ભેળા થઈને જેમ સાંભળ્યું છે અને જેમ પોતાની બુદ્ધિ છે તે પ્રમાણે લખ્યાં છે. અને શ્રીજીમહારાજ જે તે દિવસ-દિવસ પ્રત્યે આવી આવી રીતની અનેક પ્રકારની વાર્તાને કરતા થકા ને પોતાના ભક્તજનને આનંદ ઉપજાવતા થકા શ્રીગઢડાને વિશે વિરાજતા હવા.

मुक्तानन्दश्च गोपालानन्दो मुनिरुदारधीः ।
नित्यानन्दशुकानन्दौ चत्वारो मुनयस्तु ये ॥१॥

एतैः सङ्गत्य लिखितानीत्थं धर्मजनेर्हरेः ।
वचोऽमृतानि सर्वाणि यथामति यथाश्रुतम् ॥२॥

तत्रादौ दुर्गनगरे स्वामिनोक्तानि तेन तु ।
अष्टसप्ततिसङ्ख्यानि तानि सन्तीष्टदानि हि ॥३॥

प्रोक्तानि च ततस्तेन सारङ्गपुरसंज्ञके ।
ग्रामेऽष्टादशसङ्ख्यानि तानीष्टानि भवन्ति हि ॥४॥

तेनोक्तानि ततस्तानि ग्रामे कार्यायनाभिधे ।
सन्ति द्वादशसङ्ख्यानि सर्वसौख्यकराणि हि ॥५॥

लौहाभिधे ततो ग्रामे तानि प्रोक्तानि तेन च ।
सन्त्यष्टादशसङ्ख्यानि भक्ताभीष्टप्रदानि हि ॥६॥

ग्रामे पञ्चालसंज्ञेऽथ तेन तान्युदितानि वै ।
सन्त्येकान्तिकभक्तानां प्रेष्ठानि सप्तसङ्ख्यया ॥७॥

पुनर्दुर्गपुरे तेन स्वामिना कथितान्यथ ।
सन्ति तानि सप्तषष्टिसङ्ख्यातानि हि तत्त्वतः ॥८॥

ततो वृत्तालयपुरे तेन धर्मसुतेन च ।
तानि विंशतिसङ्ख्यानि कथितानि भवन्ति हि ॥९॥

ततः श्रीनगरे तानि प्रोक्तानि त्रीणि तेन च ।
श्रीभक्तिधर्मपुत्रेण सन्ति भक्तप्रियाणि हि ॥१०॥

कथितानि पुनस्तेन स्वामिना दुर्गपत्तने ।
तानि सन्त्येकोनचत्वारिंशत्सङ्ख्यानि तत्त्वतः ॥११॥

एवं हि तानि सर्वाणि मितानि द्विरसाक्षिभिः ।
सन्ति संलिखितानि श्रीमहाराजनिदेशतः ॥१२॥

इमानि ये पठिष्यन्ति श्रोष्यन्ति चादराज्जनाः ।
भविष्यति हरौ तेषां भक्तिरेकान्तिकी ध्रुवम् ॥१३॥

आप्याययन्निजजनान् स्वकीयवचनामृतैः ।
जयति श्रीहरिः स्वामी श्रीमद्दुर्गपुरे प्रभुः ॥१४॥

स्वधर्मस्य च जीवात्मज्ञानस्य विरतेस्तथा ।
माहात्म्येन सह स्वीयज्ञानभक्त्योर्यथार्थतः ॥१५॥

लक्षणानि स्वभक्तेभ्यो य उवाच दयानिधिः ।
नानाविधैः प्रसङ्गैस्तं नमामो भक्तिनन्दनम् ॥१६॥

निजैर्वचोऽमृतैर्लोकेऽतर्पयद्यो निजाश्रितान् ।
प्रीतो नः सर्वदा सोऽस्तु श्रीहरिर्धर्मनन्दनः ॥१७॥

तद्वचोऽमृतपातारो ये स्युस्तत्पदसंश्रयाः ।
सत्सङ्गिनः प्रसन्नास्ते भवन्त्वस्मासु सर्वदा ॥१८॥

॥ इति श्रीभक्तिधर्मात्मजश्रीसहजानन्दस्वामि-

वचनामृतानि संपूर्णानि ॥

॥ श्रीस्वामिनारायणो विजयतेतराम् ॥

ખગોળ-ભૂગોળનું વચનામૃત

સંવત્ ૧૮૭૩ના ભાદરવા સુદી ૧૧ એકાદશીને દિવસ સ્વામી શ્રીસહજાનંદજી મહારાજ શ્રીગઢડા મધ્યે દાદા ખાચરના દરબારમાં વિરાજમાન હતા. અને સાધુ તથા દેશદેશના હરિભક્તની સભા ભરાઈને બેઠી હતી. તે સમયને વિષે શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "સાંભળો એક વાત કરીએ છીએ જે, શ્રીમદ્ ભાગવતાદિક સદ્ગ્રંથોને વિશે લખ્યું છે જે, **ભરતખંડમાં મનુષ્યનો દેહ પામવો તે અતિ દુર્લભ છે, ચિંતામણિ તુલ્ય છે.** જે દેહને ઈન્દ્રાદિક દેવતા ઈચ્છે છે. તે દેવતાને વિષય ને વૈભવ-વિલાસ ને આયુષ તે તો મનુષ્યના થકી ઘણું અધિક છે, પણ ત્યાં મોક્ષનું સાધન નથી થાતું. મોક્ષનું સાધન તો ભરતખંડને વિશે મનુષ્યદેહ પામ્યા થકી થાય છે, તે વિના બીજે કોઈ ઠેકાણે ને કોઈ દેહને વિશે થાતું નથી. એ હેતુ માટે સર્વ દેશથી મૃત્યુલોકમાં ભરતખંડને વિશે મનુષ્યનો દેહ પામવો તે અધિક છે, તેને તુલ્ય બીજું કોઈ ચૌદલોકમાં સ્થાનક નથી.

તે ચૌદલોકનાં નામ : આ મૃત્યુલોક છે, તેથી ઊર્ધ્વ છ લોક છે. તેમાં પ્રથમ ભુવરલોક છે(૧), તેમાં મલિન દેવ રહે છે. તેથી ઊર્ધ્વ બીજો સ્વર્ગલોક છે(૨), તેમાં ઈન્દ્રાદિ દેવ રહે છે. તેથી ઊર્ધ્વ ત્રીજો મહરલોક છે(૩), તેમાં અર્યમાદિ પિત્રિદેવ રહે છે. તેથી ઊર્ધ્વ ચોથો જનલોક છે(૪), તેથી ઊર્ધ્વ પાંચમો તપલોક છે(૫), એ બે લોકમાં ભૃગ્વાદિ ઋષિ રહે છે. તેથી ઊર્ધ્વ છઠ્ઠો સત્યલોક છે(૬), તેમાં બ્રહ્મા રહે છે. એ સત્યલોક સહિત સાત લોક છે.

તે મૃત્યુલોકથી અધો જે હેઠા સાત લોક છે. તેમાં પ્રથમ તો અતળ(૧), બીજો વિતળ(૨), ત્રીજો સુતળ(૩), એ ત્રણેને વિશે દૈત્ય રહે છે. તેથી હેઠો તળાતળ(૪), બીજો મહાતળ(૫), ત્રીજો રસાતળ(૬), એ ત્રણમાં નિશાચર રહે છે. અને હેઠા કહ્યા તેથી હેઠો સાતમો પાતાળ છે(૭), તેમાં

સર્પ રહે છે. એ સાત લોક તે મૃત્યુલોકથી હેઠા છે. તે સહિત સર્વ થઈને ચૌદ લોક થયા. તેમાં મૃત્યુલોક છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

તે મૃત્યુલોકના સાત દ્વીપ છે, તે ચક્રાકાર છે ને તેને મધ્યે જંબુદ્વીપ છે(૧), તે એક લક્ષ જોજનનો છે. તેને ફરતો ખારા જળનો સમુદ્ર છે, તે પણ એક લાખ જોજનનો છે. તેથી બીજો પ્લક્ષ નામે દ્વીપ છે(૨), તે બે લાખ જોજનનો છે. તેને ફરતો સમુદ્ર તે પણ બે લાખ જોજનનો છે. તેનું જળ ઈક્ષુ જે શેરડીના રસ જેવું છે. ને તેથી ત્રીજો શાલ્મલિદ્વીપ છે(૩), તે ફરતો છે તે ચાર લાખ જોજનનો છે. તેના ફરતો સમુદ્ર છે તે ચાર લાખ જોજનનો છે. તેનું જળ તે સુરા જે દારૂ તેના જેવું છે. તેથી ચોથો કુશદ્વીપ છે(૪), તે ફરતો છે ને તે આઠ લાખ જોજનનો છે ને તેવડો ફરતો સમુદ્ર છે ને તેનું જળ ઘૃત જે ઘી તે જેવું છે. ને તેથી પાંચમો ક્રૌંચદ્વીપ છે(૫), તે સોળ લાખ જોજનનો છે ને તેવડો ફરતો સોળ લાખ જોજનનો સમુદ્ર છે. તેનું જળ તે ક્ષીર જે દૂધ તે જેવું છે. તેથી છઠ્ઠો શાકદ્વીપ છે(૬), તે બત્રીસ લાખ જોજનનો છે, તેને ફરતો સમુદ્ર છે તે તે જેવડો છે. તેનું જળ તે દધિમંડોદ જે દહીં તેના ઘોળવા જેવું છે. તેથી સાતમો પુષ્કરદ્વીપ છે(૭), તે ચોસઠ લાખ યોજનનો છે. ને તેને ફરતો સમુદ્ર છે. તે પણ ચોસઠ લાખ જોજનનો છે. તેનું જળ જે સુધા જેવું મીઠું છે. એવી રીતે સાત દ્વીપ છે.

તેમાં આ જંબુદ્વીપ છે તે શ્રેષ્ઠ છે ને તે જંબુદ્વીપના નવ ખંડ છે. તે કેમ છે ? તો એ દ્વીપ છે તેને મધ્યે સુવર્ણનો મેરુ પર્વત છે. તે પર્વતની તલાટીમાં ચારે પાસે ફરતો એક ઈલાવર્ત નામે ખંડ છે; તેમાં સંકર્ષણની ઉપાસના છે ને ત્યાં શિવજી મુખ્ય ભક્ત છે. અને વળી તે મેરુથી પશ્ચિમ દિશાએ એક કેતુમાળ નામે ખંડ છે ને તેનું સુભગ એવું બીજું પણ નામ છે; ને તેમાં પ્રદ્યુમ્નની ઉપાસના છે ને ત્યાં લક્ષ્મીજી મુખ્ય ભક્ત છે. અને વળી તે મેરુથી ઉત્તર દિશાએ ત્રણ ખંડ છે. તેમાં પ્રથમ રમ્યક નામે ખંડ છે, તેમાં મત્સ્ય ભગવાનની ઉપાસના છે ને ત્યાં સાવર્ણિ મનુ મુખ્ય ભક્ત છે.

ને તેથી ઉત્તરમાં બીજો હિરણ્યમય ખંડ છે ને તેમાં કૂર્મજીની ઉપાસના છે ને ત્યાં અર્યમા મુખ્ય ભક્ત છે. ને તેથી ઉત્તરમાં બીજો કુરુખંડ છે ને તેમાં વારાહની ઉપાસના છે ને ત્યાં પૃથ્વી મુખ્ય ભક્ત છે. એ પાંચ ખંડ થયા. ને વળી તે મેરુથી પૂર્વ દિશામાં ભદ્રાશ્વ નામે ખંડ છે ને ત્યાં હયગ્રીવની ઉપાસના છે ને તેમાં ભદ્રશ્રવા નામે મુખ્ય ભક્ત છે. અને વળી તે મેરુથી દક્ષિણ દિશામાં ત્રણ ખંડ છે. ને તેમાં પ્રથમ હરિવર્ષ ખંડ છે, તેને વિશે નૃસિંહજીની ઉપાસના છે ને પ્રહ્‌લાદજી મુખ્ય ભક્ત છે. ને તેથી દક્ષિણ દિશામાં બીજો કિંપુરુષ નામે ખંડ છે, તેમાં રામ-લક્ષ્મણજીની ઉપાસના છે, ત્યાં હનુમાનજી મુખ્ય ભક્ત છે. ને તેથી દક્ષિણ દિશામાં ભરતખંડ છે ને તેમાં નરનારાયણ દેવની ઉપાસના છે ને ત્યાં નારદજી મુખ્ય ભક્ત છે.

એવી રીતે આ જંબુદ્વીપ તેના નવ ખંડ કહ્યાં. તેમને વિશે ભરતખંડ છે તે અતિ શ્રેષ્ઠ છે. તે શા હેતુ માટે ? તો બીજા આઠ ખંડ છે તેમાં ભોગવિલાસનાં સુખ તો ઘણાં અધિક છે પણ મોક્ષનું સાધન ત્યાં થાતું નથી. ને મોક્ષનું સાધન તે તો એક ભરતખંડમાં જ થાય છે. તે હેતુ માટે આ ભરતખંડને તુલ્ય ચૌદ લોકને વિશે બીજું કોઈ ઠેકાણું નથી.

અને વળી ભરતખંડ છે તેમાં પણ તેર દેશ છે તે અનાર્ય કહેતાં કઠોર છે. તે કહીએ છૈયે : એક તો બંગાળ(૧), બીજો નેપાળ(૨), ત્રીજો ભૂટ(૩), ચોથો કામાક્ષી(૪), પાંચમો સિંધ(૫), છઠ્ઠો કાબુલ(૬), સાતમો લાહોર(૭), આઠમો મુલતાન(૮), નવમો ઈરાન(૯), દશમો અસતંબોલ(૧૦), અગિયારમો અરબસ્તાન(૧૧), બારમો સ્વાલ(૧૨), તેરમો પિલપિલામ(૧૩) – એ તેર દેશ મલિન છે, તેમાં જે મનુષ્યદેહ પામે તેને મોક્ષના દાતા એવા જે સદ્‌ગુરુ તેનો જોગ મળવો ને મોક્ષના ધર્મને સમજવું તે ઘણું કઠણ છે.

હવે બીજા સાડાબાર દેશ છે તે આર્ય કહેતાં ઉત્તમ છે. તેમનાં નામ જે, પ્રથમ તો એક પૂર્વ(૧), બીજો વ્રજ(૨), ત્રીજો માલવ(૩), ચોથો મારુ(૪),

પાંચમો પંજાબ(૫), છઠ્ઠો ગુજરાત(૬), સાતમો દક્ષિણ(૭), આઠમો મલબાર(૮), નવમો તિલંગ(૯), દશમો દ્રાવિડ(૧૦), અગિયારમો બારમલાર(૧૧), બારમો સોરઠ(૧૨), અરધો કચ્છ – એ સાડાબાર દેશ ઉત્તમ છે. તેમાં સદ્‌ગુરુ ને બ્રહ્મવેત્તા સંત છે તેમનું પ્રગટપણું ઘણું રહે છે. ને તે દેશમાં મનુષ્યદેહ પામે છે તેમને ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ સમજાય એમ છે ને મોક્ષના માર્ગને જાણે એમ છે. તે કેમ જાણે ? તો એ જે ઉત્તમ દેશ છે તેને વિશે ભગવાનના અવતાર ઘણાક થાય છે એટલા માટે એ દેશ શ્રેષ્ઠ છે.

અને ભરતખંડના સર્વ મનુષ્ય છે તે મોક્ષનો ઉપાય કરે તો મોક્ષ થાય એમ છે ને ન કરે તો ન થાય. માટે **જે વિવેકી છે તેને હિંસાદોષ રહિત થઈને કુસંગનો ત્યાગ કરી સદ્‌ગુરુ ને બ્રહ્મવેત્તા[1] સંતનો આશ્રય[2] કરીને તેમને સેવવા. ને તે સદ્‌ગુરુ ને સંત તેમનાં લક્ષણ સદ્‌ગ્રંથને વિશે લખ્યાં છે જે, ધર્મ, ભક્તિ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન એ આદિક શુભ ગુણ સંપન્ન હોય તેને ઓળખીને તેનો આશ્રય કરવો ને તે કહે તેવી રીતે તેનાં વચનમાં પોતાનાં દેહ, ઈન્દ્રિયો ને અંતઃકરણ તે રાખવાં ને ભગવાનનું ભજન કરવું -- એ જ મોક્ષનું સાધન છે.** તે જેણે ભૂતકાળે કીધું[3] ને વર્તમાનકાળે કરે છે ને ભવિષ્યકાળે કરશે તેને અમૂલ્ય મનુષ્યદેહનો લાભ થયો એમ જાણવું ને તેને સમજુ ને મોટો જાણવો. અને એમ નથી સમજતો ને તુચ્છ સંસારના સુખમાં લોભાઈને કાળના કોળિયા એવા જે ખોટા મતવાદી ગુરુ તેનાં વચન માનીને આવો મનુષ્યદેહ અમૂલ્ય છે તેને ખુવે છે; ને તે જક્તમાં તો ડાહ્યા કહેવાતા હોય તથા સમજુ કહેવાતા હોય તથા મોટા કહેવાતા હોય ને તેની જગતમાં યશ-કીર્તિ ઘણી હોય તે તો સર્વ સ્વપ્ન તુલ્ય છે. તેને સાચું માનીને તેમાં મોહ પામ્યા છે ને મોક્ષનો ઉપાય નથી સમજતા તો તેને બ્રહ્મવેત્તા સાધુ ને સદ્‌ગ્રંથ છે તે તેમને મૂર્ખ કહે છે, આત્મઘાતી કહે છે ને તેમને પાછો ફરીને આવો મોક્ષક્ષેત્રમાં મનુષ્યનો દેહ મળવો તેનો વિલંબ તો ઘણો છે.

૧.બ્રહ્મ-પરબ્રહ્મના યથાર્થ જ્ઞાનવાળા. ૨.આશરો. ૩.કર્યું છે.

તે સદ્‌ગ્રંથને અનુસારે લખ્યું છે જે, આપણાં વર્ષ (૬૬૬)છસો ને છાસઠ ને માસ (૮)આઠ જાય છે ત્યારે બ્રહ્માનો (૧)એક લવ થાય છે. એવા (૬૦)સાઠ લવનું (૧)એક નિમિષ, તે આપણાં વર્ષ (૪૦,૦૦૦)ચાલીશ હજાર જાય ત્યારે બ્રહ્માનું (૧)એક નિમિષ થાય. એવા (૬૦)સાઠ નિમિષનું (૧)એક પળ, તે આપણાં વર્ષ (૨૪,૦૦,૦૦૦)ચોવીસ લાખ જાય ત્યારે બ્રહ્માનું (૧)એક પળ થાય. એવા (૬૦)સાઠ પળની (૧)એક ઘડી, તે આપણાં વર્ષ (૧૪,૪૦,૦૦,૦૦૦)ચૌદ કરોડ ને ચાળીશ લાખ જાય ત્યારે બ્રહ્માની (૧)એક ઘડી થાય છે. એવી (૩૦)ત્રીસ ઘડીનો (૧)એક દિવસ, તે આપણાં વર્ષ (૪,૩૨,૦૦,૦૦,૦૦૦)ચાર અબજ ને બત્રીશ કરોડ થાય ત્યારે બ્રહ્માનો (૧)એક દિવસ થાય છે. તે ચાર જુગની (૧) એક ચોકડી; (૧૭,૨૮,૦૦૦)સત્તર લાખ ને અઠ્ઠાવીસ હજાર સતયુગ, (૧૨,૯૬,૦૦૦) બાર લાખ ને છનું હજાર ત્રેતાયુગ, (૮,૬૪,૦૦૦) આઠ લાખ ને ચોસઠ હજાર દ્વાપર, (૪,૩૨,૦૦૦)ચાર લાખ ને બત્રીશ હજાર કળિનાં. (૪૩,૨૦,૦૦૦)ત્રેતાલીશ લાખ ને વીસ હજાર વર્ષ થાય ત્યારે (૧)એક ચોકડી થાય. એવી બ્રહ્માના એક દિવસમાં (૧)એક હજાર ચોકડી યુગની થાય છે. તે બ્રહ્માના (૧)એક દિવસમાં (૧૪)ચૌદ મનુ ને (૧૪)ચૌદ ઇન્દ્ર તે તુલ્ય રાજ્ય કરીને નાશ પામે છે. (૧)એક મનુ ને (૧)એક ઇન્દ્ર આપણાં વર્ષ (૩૦,૮૫,૭૧,૪૨૮)ત્રીસ કોટિ ને પંચાશી લાખ ને ઇકોતેર હજાર ને ચારશે ને અઠ્ઠાવીશ ને તે ઉપરાંત માસ (૬) છ ને દિવસ (૨૫)પચીસ, ઘડી (૪૨)બેતાલીસ, પળ (૫૧)એકાવન, નિમિષ (૨૫)પચીસ, લવ (૪૨) બેતાલીસ ને ઉપરાંત (૧૨)બાર લવનો ચૌદમો ભાગ એટલું એક એક રહીને ચૌદ ઇન્દ્ર થઈ જાય છે. તે બ્રહ્માના લવ-નિમિષાદિક સર્વ દિવસમાં ઊપજીને નાશ થાય છે; તેનું નામ પ્રથમ નિત્યપ્રલય કહેવાય છે.

ને તે બ્રહ્માની એક રાત્રિ થાય છે ત્યારે બ્રહ્મા સૂવે છે ત્યારે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, પાતાળ એ ત્રિલોકીનો નાશ થાય છે. તે જેવડો દિવસ છે તેવડી

રાત્રિ છે, તે આપણાં વર્ષ (૮,૬૪,૦૦,૦૦,૦૦૦) આઠ અબજ ને ચોસઠ કરોડ થાય ત્યારે બ્રહ્માની અહોરાત્રિ થઈને એક દિવસ થાય છે. તે દિવસ દિવસ પ્રતિ નાશ થાય છે ને દિવસાંતરે પાછું ફરે છે ને તે નાશ થાય છે; તેનું નામ (૨) બીજો નિમિત્તપ્રલય કહેવાય છે. એ બ્રહ્માના (૧) એક દિવસની અવધિ કહી. એવા (૩૦) ત્રીસ દિવસનો (૧) એક માસ. એવા બાર માસનું (૧) એક વર્ષ. એવાં ૧૦૦ સો વર્ષ બ્રહ્મા દેહ રાખે છે. તે બ્રહ્મા દેહ મૂકે ત્યારે એ ચૌદ લોક સહિત બ્રહ્માંડનો નાશ થાય છે, ત્યારે પ્રકૃતિથી ઊપજ્યું કારજ તે સર્વ પ્રકૃતિમાં લય પામે છે. એ ત્રીજો પ્રાકૃતપ્રલય કહેવાય છે.

ચોથો આત્યંતિક પ્રલય થાય છે ત્યારે તો અનંતકોટિ બ્રહ્માંડનો નાશ થાય છે. તે દિવસે તો પ્રધાનપુરુષનું કારણ જે પ્રકૃતિપુરુષ તે પોતાને વિશે અનંત બ્રહ્માંડને પ્રતિલોમ કરીને પોતે અક્ષરપુરુષના તેજમાં લીન થાય છે. તેનું નામ ચોથો આત્યંતિકપ્રલય કહેવાય છે. તે પ્રલયકાળે જેમ પ્રતિલોમ થાય છે[1] તેમ ઉત્પત્તિકાળે અનુક્રમે તેથી અનુલોમ જ ઊપજે છે. એ તો ચાર પ્રકારના પ્રલયનું કહ્યું પણ ત્રીજો પ્રાકૃતપ્રલય તે બ્રહ્માની આયુષ અવધિનો કીધો. એવા સાડી ત્રણ્ય કોટિ પ્રાકૃત પ્રલય થઈ જાય છે ત્યારે એ જીવ છે તે આવો મનુષ્યદેહ પામ્યો હોય; તે દેહ વૃથા-ખોટા માયિક સુખ ને મતવાદી ગુરુને આશરે રહીને હારે છે. તે જીવ યમયાતના ને નરકકુંડનાં દુઃખ ને લખચોરાસી જાતના જે દેહ છે તેનાં દુઃખ ભોગવીને તેમાં ફરીને પાછો સાડી ત્રણ કોટિ પ્રાકૃત પ્રલય કહ્યા એવા થશે ત્યારે ફરીને મોક્ષક્ષેત્રમાં આવો મનુષ્યનો દેહ પામે છે; એટલો ફરીને મનુષ્યદેહ પામવાનો વિલંબ છે.

માટે **હે ભાઈ ! સૂઝે તો આજ સમજીને મોક્ષના દાતા જે સદ્‌ગુરુ ને સંત તેનો આશ્રય કરીને તેની આજ્ઞામાં પોતાનો દેહ ને ઇન્દ્રિયો ને**

૧.પાછું સંકેલાય છે.

અંતઃકરણને વર્તાવીને પોતાના આત્માનું શ્રેય[1] કરીને ભગવાનના ધામને પહોંચો. ને જો આજ એ વાત નહિ સમજો ને આવો મનુષ્યદેહ મોક્ષનાં સાધનનું ધામ છે તે વૃથા હારશો[2] તો ફરી પાછો આવો જોગ મળવાનો વિલંબ તો મોરે લખ્યો એટલો છે. તે પ્રમાણે ભોગવીને તે અવધિ પૂરી થાશે તે દિવસ જોગ મોક્ષ થાવાનો થાશે. તે દી જો વિચારશો તો થાશે ને નહિ વિચારો તો તે દી પણ મોક્ષ થાશે નહિ; એ સિદ્ધાંત વાર્તા છે. સમજુ હોય તે વિચારજો ને મૂરખને માથે તો શ્રુતિ-સ્મૃતિની આમન્યા[3] નથી; તે તો કોઈ એ વાતને સમજશે નહીં." ॥ શ્રીરસ્તુ ॥

૧.આત્યંતિક કલ્યાણ ૨.વ્યર્થ જવા દેશો ૩.આજ્ઞા; મર્યાદા; ઉપદેશ

પરિશિષ્ટ

૧. વચનામૃતમાં ઉલ્લેખ કરેલાં કીર્તનો

વચ.ગ.પ્ર.૧૪ (સંતના મહિમાનું કીર્તન)

પદ-૧ (રાગ : ધોળ)

સુખદાયક રે,(૨) સાચા સંતનો સંગ, સંત સમાગમ કીજીએ...ટેક૦
જી રે સંત સમાગમથી ટળે, આશા તૃષ્ણા રે, (૨) ઈર્ષ્યા અભિમાન;
મોહ મત્સર મમતા બળે, પ્રગટે ઉરમાં રે,(૨) પ્રભુનું દૃઢ જ્ઞાન..સંત૦ ૧
જી રે સંત સમાગમથી થયા, મુનિ નારદ રે, હરિનું મન આપ;
અનેક પતિત ઉદ્ધારિયા, તેના જશનો રે,(૨) મોટો પરતાપ..સંત૦ ૨
જી રે સિદ્ધ થયા સત્સંગથી, શુક આદિક રે,(૨) મુનિવર સુખરૂપ;
ચિત્ત ચોંટ્યું હરિચરણમાં,જાણ્યો સંતથી રે,(૨) મોટો મરમ અનૂપ..સંત૦ ૩
જી રે મહિમા મોટો છે મહંતનો, જેને સેવે રે,(૨) છૂટે માયાનું જાળ;
પ્રીત વધે પરબ્રહ્મમાં, મુક્તાનંદ કહે રે,(૨) તજી આળ પંપાળ..સંત૦ ૪

પદ-૨

બડભાગી રે,(૨) પામે સંતનો સંગ, સંતથી મહાસુખ પામીએ....ટેક૦
જી રે સંત બડા પરમારથી, ટાળે ઉરથી રે,(૨) અવિદ્યા અભિમાન;
જન્મ સુફળ કરે જંતનો, આપે અનુભવી રે,(૨) પ્રભુ પ્રગટનું જ્ઞાન..સંતથી૦ ૧
જી રે પ્રભુ સંગે પ્રીત વધારવા, ફરે જગમાં રે,(૨) સાચા સંત સુજાણ;
પરમાત્મા પિછાણવા, પરમારથી રે,(૨) આપે પદ નિરવાણ..સંતથી૦ ૨
જી રે સંતના જશ શ્રીમુખે કહ્યા, ગીતા મધ્યે રે,(૨) ગોવિંદ સુખધામ;
અનુભવી મારો આત્મા, જેના મનથી રે,(૨) ટળ્યા ક્રોધ ને કામ..સંતથી૦ ૩
જી રે સંત વચન ભાવે સુણે, તેનાં પાતક રે,(૨) પામે સરવે નાશ;
પ્રીત વધે પરબ્રહ્મમાં, મુક્તાનંદ કહે રે,(૨) પામે પદ અવિનાશ..સંતથી૦ ૪

પદ-૩

સાચા સાધુ રે,(૨) સુંદર ગુણધામ, સમજીને સત્સંગ કીજીએ....ટેક૦
જી રે સંત સુલક્ષણના ભર્યા, અવગુણનો રે,(૨) ઉરમાં નહિ લેશ;
મહાનુભવી મુનિ તે ખરા, આપે સહુને રે,(૨) સાચો ઉપદેશ..સમજી૦ ૧

જી રે સંત સદા શીતળ રહે, ક્યારે ન તપે રે,(૨) કામ ક્રોધની જાળ;
લોભ તજી હરિને ભજે, ધારે ઉરમાં રે,(૨) દઢ કરી શ્રીગોપાળ..સમજી૦ ૨
જી રે ત્રિભુવનની સંપત મળે, તોય ન તજે રે,(૨) અર્ધ પળ હરિધ્યાન;
બ્રહ્મરૂપ થઈ હરિને ભજે, એવા સંતને રે,(૨) કીચ કનક સમાન..સમજી૦ ૩
જી રે એમ શુભ લક્ષણ ઓળખી, સદા કરવી રે,(૨) હરિજનની સેવ;
હરિસમ હરિજન જાણવા, મુક્તાનંદ કહે રે,(૨) તે તરે તતખેવ..સમજી૦ ૪

પદ-૪

સદા કરવો રે,(૨) હરિજનનો સંગ, દુર્લભ દર્શન સંતનાં....ટેક૦
જી રે સંત સભા મધ્યે શ્રીહરિ, સદા રહે છે રે,(૨) વાલો વૈકુંઠનાથ;
અડસઠ તીરથ એનાં ચરણમાં, એવા સંતથી રે,(૨) વેગે થઈએ સનાથ..દુર્લભ૦ ૧
જી રે સંત મળ્યા તેને હરિ મળ્યા, એનો મહિમા રે,(૨) વદે વેદ પુરાણ;
સાખ્ય પ્રગટ સંસારમાં, શુક નારદ રે,(૨) પામ્યા પદ નિરવાણ..દુર્લભ૦ ૨
જી રે સંત વચન સાચા ગણી, ગયો વનમાં રે,(૨) ધ્રુવ નાનકડો બાળ;
પ્રગટ પ્રભુને તે પામિયો, થયો અવિચળ રે,(૨) જશ વાધ્યો વિશાળ..દુર્લભ૦ ૩
જી રે એવું જાણી અહંતા તજી, શુદ્ધ ભાવે રે,(૨) કરવી સંતની સેવ;
મનુષ્યભાવ મનથી તજો, મુક્તાનંદ કહે રે,(૨) સાચા સંત છે દેવ..દુર્લભ૦ ૪

વચ.પંચાળા-૩

શ્રીજીમહારાજ બોલ્યા જે, "આ કીર્તન ગાયાં તેમાં હેત બહુ છે."

સખી આજ મોહન દીઠા રે, શેરીએ આવતા રે;
મોરલીમાં ગીત મધુરાં રે, ચાલ્યા આવે ગાવતા રે....૧
આવે વા'લો હસતા (ને રમતા) રે, ગોવાળોના સાથમાં રે;
ઉછાળતા આવે મોહન રે, ફૂલદડો હાથમાં રે....૨
રંગડામાં રાતો માતો રે, ચાલ્યો આવે શોખમાં રે;
રસિયો જોવાને કાજે રે, ઊભી (રહી) છું ગોખમાં રે....૩
મોહનજીનું મુખડું જોયું રે, ઘૂંઘટની ઓટમાં રે;
જોઈને ઘાયલ થઈ છું રે, નેણાં કેરી ચોટમાં રે....૪
હૈયા પર હાર ઝળકે રે, રહ્યું છે મન મોઈને રે;
બેની પ્રેમસખીના નાથને રે, રહી છું જોઈને રે....૫

વચ. ગ.મ.૨૧, ૬૭ તથા ગ.અં.૨૨નાં વિષ્ણુપદ

(રાગ : માળીગડો)

શામળીયે વા'લે સાયર વલોયો રે વાલા, મેરૂનો કીધો રવાયો રે વાલા;
વાસંગી નાગનાં વાલે નેતરાં કીધાં, જોજ્યો મારા નાથની નવાયું રે વાલા..શામળીયે૦

ગિરિવરધારી ધરીને બેઠા રે વાલા, ભૂધર ભલે ભલે આવ્યા રે વાલા;
વલોણાના સંચ સર્વે લાવ્યા રે વાલા, આપે અસુરને તેડી લાવ્યા રે વાલા..શામળીયે૦

સાયર વલોવ્યો ને રતન નીપજાવ્યાં રે વાલા, નીકળ્યાં લક્ષ્મીનારી રે વાલા;
સુરને પાતાં અસુરને પાયું રે વાલા, ચરણામૃત મોરારી રે વાલા..શામળીયે૦

ઉત્તરનાં જળ મેરૂ ડૂબવા લાગ્યા રે વાલા, કાનુડો કામણ જાણે રે વાલા;
કાચબાનું રૂપ ધર્યું મારે વાલે રે, વલોણું સુતર આવ્યું રે વાલા..શામળીયે૦

હરિનું વલોણું હરખેથી ગાવું રે વાલા,વીખ તો ભોળા મહાદેવને પાયું રે વાલા;
ભણે નરસૈયો નથી હમણાંનું રે વાલા, વેદ પુરાણે વખાણ્યું રે વાલા..શામળીયે૦

વચ.ગ.મ.૪૮

પ્રેમાનંદસ્વામી કૃત 'વંદુ'નાં ૮ પદ. જે દરેક મંદિરોમાં ચેષ્ટામાં ગવાય છે.

વચ.વરતાલ ૧૧, ગ.મ.પ્ર.૪૭

આ નીચેનાં બે પદ કંઠસ્થ કરી તેના ભાવાર્થને સંભારી રાખવાની શ્રીહરિએ આજ્ઞા કરી છે.

પદ-૧ (રાગ : મલાર)

મારા વાલાજીશું વાલપ દીસે રે, તેનો સંગ શીદ તજીએ,
તે વિના કેને ભજીએ રે...ટેક૦

સન્મુખ જાતાં શંકા ન કીજે, મર ભાલા તણા મેહ વરસે રે;
હંસ જઈ હરિજનને મળશે, (પછી) કાચી તે કાયા પડશે રે...તેનો૦ ૧

શૂળી ઉપર શયન કરાવે તોય, સાધુને સંગે રહીએ રે;
દુરિજન લોક દુર્ભાષણ બોલે, તેનું સુખ-દુઃખ સર્વે સહીએ રે...તેનો૦ ૨

અમૃતપેં અતિ મીઠાં મુખથી, હરિનાં ચરિત્ર સુણાવે રે;
બ્રહ્મા ભવ સનકાદિક જેવા, જેનાં દર્શન કરવાને આવે રે...તેનો૦ ૩

નરકકુંડથી નરસું લાગે, દુરિજનનું મુખ મનમાં રે;
મુક્તાનંદ મગન થઈ માગે વહાલા,વાસ દેજો હરિજનમાં રે...તેનો૦ ૪

પદ-૨

મારા હરજીશું હેત ન દીસે રે, તેને ઘેર શીદ જઈએ;
તેને સંગે શીદ રહીએ રે...ટેક૦
હેત વિના હુંકારો ન દેવો, જેનું હરખેશું હૈયું ન હીસે રે;
આગળ જઈને વાત વિસ્તારે, જેની આંખ્યુમાં પ્રેમ ન દીસે રે...તેને૦ ૧
ભક્તિભાવનો ભેદ ન જાણે ને, ભુરાયો થઈને ભાળે રે;
લલિત લીલાને રંગે ન રાચે, પછી ઊલેચી અંધારું ટાળે રે...તેને૦ ૨
નામ તણો વિશ્વાસ ન આવે, ને ઊંડું તે ઊંડું શોધે રે;
જાહ્નવી તીરે તરંગ તજીને, પછી તટમાં જઈને કૂપ ખોદે રે...તેને૦ ૩
પોતાના સરખી કરીને જાણે, પુરુષોત્તમની કાયા રે;
નરસૈયાના સ્વામીની લીલા, ઓલ્યા મતિયા કહે છે માયા રે...તેને૦ ૪

વચ. ગ. મ. પ્ર. ૫૭

જ્યાકિ લગન રામસોં નાહિ... એ ત્રણ પદ ગવરાવીને પછી શ્રીજીમહારાજે કહ્યું જે, "જેવી રીતે આ પદમાં કહ્યું છે તેવી રીતે આપણે રહેવું છે."

પદ-૧ (રાગ : ધનાશ્રી)

જ્યાકિ લગન રામસોં નાહી;
તૌ નર ખર કુકર સૂકર સમ, બૃથા જિઅત જગમાંહી.
કામ ક્રોધ મદ લોભ નીંદ ભય, ભૂખ પ્યાસ સબહી કે;
મનુજ દેહ સુર સાધુ સરાહત, સો સનેહ સાધે પરકે.
સૂર સુજાન સુપૂત સુલચ્છન, ગનિયત ગુન ગુરુગાઈ;
બિન હરિ ભજન ઇન્દારનું કે ફલ, તજત નહીં કરુઆઈ.
કીરતિ કુલ કરતૂતિ ભૂતિ, ભલી સીલ સરૂપ સલોને;
તુલસી પ્રભુ અનુરાગ રહિત જસ, સાલન સાગ અલોને.

પદ-૨

જા કે પ્રિય ન રામ બૈદેહી;
સોં છાંડિયે, કોટિ બૈરી સમ, જદ્યપિ પરમ સનેહી.
તજ્યો પિતા પ્રહ્‌લાદ બિભીષન, બંધુ ભરત મહતારી;
બલિ ગુરુ તજ્યો કંત વ્રજ, બનિતાનિ ભયે મુદમંગલકારી.

નાતે નેહ રામકે મનિયત, સુહૃદ સુસેબ્ય જહાં લૌં;
અંજન કહાં આંખિ જેહી ફૂટૈ, બહુતક કહૈં કહાં લૌ.

તુલસી સો સબ ભ્રાંતિ પરમ હિત, પૂજ્ય પ્રાનતે પ્યારો;
જાસોં હોય સનેહ રામ પદ, એસો મતો હમારો.

પદ-૩

એહી કહ્યો સુનુ ! વેદ ચહું;
શ્રી રઘુવીર ચરન ચિંતન, તજી નાહિન ઠૌર કહું.

જાકે ચરન વિરંચિ સેઈ, સિધિ પાઈ શંકર હું;
શુક સનકાદિક મુક્ત વિચરત, તેઉ ભજન કરત અજ હું.

જદ્યપિ પરમ ચપલ શ્રી સંતત, થિર ન રહતી કત હું;
હરિ પદ પંકજ પાઈ અચલ ભઈ, કરમ-બચન-મન હું.

કરુણા સિંધુ ભગત ચિંતામનિ, સોભા સેવત હું;
ઔર સકલ સુર અસુર ઈસ, કાલ ખાયે ઉરગ છહું.

સુરુચિ કહ્યો સોઈ સત્ય તાત, અતિ પરુષ વચન જબ હું;
તુલસીદાસ રઘુનાથ વિમુખ નહિં, મિટાઈ વિપતિ કબ હું.

વચ. વરતાલ ૧૨

જૂનાગઢના નરસિંહ મહેતા રચિત મહિમાનું પદ. (રાગ : સોરઠા)

ધન્ય વૃન્દાવનવાસી વટની છાયા રે જયાં હરિ બેસતા;
શ્રી જમુનાજી પુણ્યતણો ગત નહિ પાર રે નાવા હરિ પેસતા...ટેક૦

ધન્ય ધન્ય તે વ્રજના સાથને, ધન્ય ધન્ય એ નંદજી તાતને;
ધન્ય ધન્ય તે જશોદા માતને, ધન્ય ધન્ય તે વ્રજના સાથને...ધન્ય૦ ૧

ધન્ય ધન્ય તે વ્રજની વૃક્ષવેલી, ધન્ય ધન્ય એ સરખી સાહેલી;
ધન્ય હરિ વળગી જેની બેલી, ધન્ય ધન્ય તે વ્રજની વૃક્ષવેલી...ધન્ય૦ ૨

ધન્ય ધન્ય ગોકુળની ધેનુને, ધન્ય ધન્ય વાલાની વેણુને;
ધન્ય ધન્ય કામણગારી નેણુને, ધન્ય ધન્ય ગોકુળની ધેનુને...ધન્ય૦ ૩

ધન્ય ધન્ય કરુણા પુતના માસી, ધન્ય ધન્ય મૃત્યુની ટાળી ફાંસી;
વાલે મુક્ત પમાડ્યાં ગોકુળવાસી,ધન્ય ધન્ય કરુણા પુતના માસી...ધન્ય૦ ૪

ધન્ય ધન્ય એ ગોકુળ ગામને, તે તે પામ્યાં હરિના ધામને;
વારી જાઉં શામળા શ્યામને, ધન્ય ધન્ય એ ગોકુળ ગામને...ધન્ય૦ ૫
ધન્ય કંસરાયના કારજ કર્યાં, રાજા ઉગ્રસેનને શીર છત્ર ધર્યાં;
મહેતા નરસૈયાને અખૂટ ભર્યા, ધન્ય કંસરાયના કારજ કર્યાં...ધન્ય૦ ૬

વચ. ગ. અંત્ય. ૩૧

સૂરદાસજી રચિત પદ

(રાગ : મલાર)

હાલરકી લકરી, હરિ મેરે હાલરકી લકરી, પકરી સો પકરી...ટેક૦
મન કર્મ વચને શ્રી નંદનંદનશું, દૃઢ કરી કે પકરી...હરિ૦ ૧
જાગત સોવત હરિ સપનનમેં, કાન કાન જકરી...હરિ૦ ૨
જોગ ઓધાજી ઐસી લગત હૈ, જયું કડવી કકરી...હરિ૦ ૩
તુમ તો ઓધાજી બોધ લઈ આવે, શીખી સુની નકરી...હરિ૦ ૪
'સુરદાસ' પ્રભુ શું જઈ કહિયો, જા કો મત જકરી...હરિ૦ ૫

પ્રેમાનંદસ્વામી રચિત પદો

પદ-૧ (રાગ : જંગલો)

જમુના કે તીર ઠાડો, જમુના કે તીર;
બાંકો બલવીર ઠાડો, જમુના કે તીર...ઠાડો૦ ટેક.

હો નૈનાં બૈનાં બાંકે બાંધે બાંકી પાઘ શિર;
ચંદનકી ખોર કીને સાંવરે શરીર...ઠાડો૦ ૧

હો બાંકી ભૌહે સોહે ચિત્ત મોહે નાસા કીર;
દેખત ચક્તિ રતિપતિ હતધીર...ઠાડો૦ ૨

હો બાંકે લાલ બાંકે ગ્વાલ લિયે સંગ ભીર;
બાંસુરી બજાવે બાંકી ફિર ફિર ફિર...ઠાડો૦ ૩

હો ભરવા ગઈથી હું જમુનાકો નીર;
પ્રેમાનંદકો નાથ દેખી ગઈ પીર...ઠાડો૦ ૪

પદ-૨

રાજીવનૈન રસિયો, રાજીવનૈન,
ઉપજત ચૈન, દેખી રાજીવનૈન...રસિયો૦ ટેક.

હો વિકસે વારિજ સમ અતિ છબિ એન,
ભ્રૂકુટી ભ્રમર ઝૂકે માનું રસ લૈન...રસિયો૦ ૧

હો ચારુ ચિતવની મુસકની સુખદેન,
કુટિલ કટાક્ષ ઉમેં સુચવત સૈન...રસિયો૦ ૨

હો જમુના પુલિન પર ચારત હૈ ધેન,
મોહન બજાવત મધુરીસી બૈન...રસિયો૦ ૩

હો માઈ બ્રજનારી સંગ ડોલે દિન રૈન,
પ્રેમાનંદ છબિ પર વારિ કોટિ મૈન...રસિયો૦ ૪

વચ. ગ.પ્ર.૨૫ (યોગનાં આઠ અંગ)

૧. યમ : સત્ય, અહિંસા, ચોરી ન કરવી, બ્રહ્મચર્ય અને સંગ્રહ રહિતપણું.

૨. નિયમ : શૌચ, સંતોષ, તપ, સ્વાધ્યાય અને ભગવાનનું ધ્યાન.

૩. આસન : જેનાંથી શરીરનું સ્વાસ્થ્ય સારું રહે, મનને શાંતિ મળે અને લાંબા સમય સુધી સુખપૂર્વક ધ્યાનમાં બેસી શકાય તેવી શરીરની સ્થિતિને આસન કહે છે.

૪. પ્રાણાયામ : શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિને વશ કરવી તે પ્રાણાયામ કહેવાય છે.

૫. પ્રત્યાહાર : પંચવિષયમાંથી ઇન્દ્રિયોને પાછી વાળી સંયમ સાધવો.

૬. ધારણા : મનની વૃત્તિને ભગવાનની મૂર્તિ કે લીલાચરિત્ર વગેરે કોઈ પણ એક જગ્યાએ ધારી રાખવી તે ધારણા છે.

૭. ધ્યાન : ભગવાનના સ્વરૂપમાં તમામ વૃત્તિઓનું સહજ સ્થિર થવું કે લીન રહેવું તેને ધ્યાન કહેવાય છે.

૮. સમાધિ : દેશ-કાળ અને શરીરના ભાન રહિત એકમાત્ર ભગવાનના અનુભવમાં તલ્લીન રહેવું તેને સમાધિ કહેવાય છે.

૨. વચનામૃતમાં શ્રીહરિએ ઉદ્‌બોધેલ શ્લોક તથા સંદર્ભ

સર્વાવતારી શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનની પરાવાણી સ્વયં પ્રમાણભૂત છે, તેને કોઈના પ્રમાણની જરૂર જ નથી; છતાં અનેક જીવના રૂડા અર્થે મહારાજે પોતાની વાતમાં અનેક શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણ આપ્યાં છે. તે તે પ્રમાણવચનો કયા કયા ગ્રંથોનાં છે અને મહારાજે કયા વચનામૃતમાં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેના ઉલ્લેખ સાથે આ પરિશિષ્ટમાં તેની યાદી આપવામાં આવી છે.

વચ.ક્રમાંક	પ્રમાણભૂત વચનો	મૂળગ્રંથ
ગ.પ્ર.૧, મ.૩	अन्यक्षेत्रे कृतं पापं तीर्थक्षेत्रे विनश्यति। तीर्थक्षेत्रे कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति॥	વરાહપુરાણ : ૧૬૩/૪૯;૧૭૪/૫૩
ગ.પ્ર.૧૪	अन्ते या मतिः सा गतिः।	હિરણ્ય.શાખાશ્રુતિ
ગ.પ્ર.૧૫,સા.૧૧ ગ.મ.૧,૮,૧૬	प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः। अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम्॥	ગીતા : ૬/૪૫
ગ.પ્ર.૩૮	अनन्तं बत मे वित्तं यस्य मे नास्ति किञ्चन। मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ॥	મહા.શાંતિ.૧૭/૧૮; ૨૬૮/૪
ગ.પ્ર.૪૦	श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम्। अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम्॥	ભાગ.૭/૫/૨૩
ગ.પ્ર.૪૧	एकोऽहं बहु स्यां प्रजायेय।	છાંદોગ્ય : ૬/૨/૩
ગ.પ્ર.૪૧	स्वकृतविचित्रयोनिषु विशन्निव हेतुतया। तरतमतश्चकास्त्यनलवत् स्वकृतानुकृतिः॥	ભાગ.૧૦/૮૭/૧૯
ગ.પ્ર.૪૨	भज गोविन्दं भज गोविन्दं गोविन्दं भज मूढमते !।	ચર્પટપંજરી
ગ.પ્ર.૪૩	मत्सेवया प्रतीतं च सालोक्यादिचतुष्टयम्। नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्कालविप्लुतम्॥	ભાગ.૯/૪/૬૭
ગ.પ્ર.૪૩	सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारुप्यैकत्वमप्युत। दीयमानं न गृह्णन्ति विना मत्सेवनं जनाः॥	ભાગ.૩/૨૯/૧૩
ગ.પ્ર.૪૩	अथो विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तम्। श्रियं भागवतीं वा स्पृहयन्ति भद्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके॥	ભાગ.૩/૨૫/૩૭
ગ.પ્ર.૫૦ ગ.મ.૨૦	या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी। यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः॥	ગીતા : ૨/૬૯

ગ.પ્ર.૫૪	प्रसङ्गमजरं पाशमात्मनः कवयो विदुः। स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपावृतम्॥	ભાગ.૩/૨૫/૨૦
ગ.પ્ર.૬૨	सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम्। शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम्॥	ભાગ.૧/૧૬/૨૬
	ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः। स्वातन्त्र्यं कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च॥	ભાગ.૧/૧૬/૨૭
	प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः। गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः॥	ભાગ.૧/૧૬/૨૮
ગ.પ્ર.૭૦	यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः। तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम॥	ગીતા : ૧૮/૭૮
સારંગ.૧	जितं जगत् केन मनो हि येन।	મણિરત્નમાલા : ૧૧
સા.૧૧, કા.૧	निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति।	મુણ્ડક : ૩/૧/૩
કા.૧	बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः। मात्रार्थं च भवार्थं च ह्यात्मनेकल्पनाय च॥	ભાગ.૧૦/૮૭/૨
કા.૧, પં.૨	यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।	તૈ.આનંદવલ્લી : ૯
કા.૧	बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः।	ગીતા : ૪/૧૦
લો.૭	ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः।	હિરણ્યકેશીય શાખાશ્રુતિ
લો.૭	तमेव विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था विद्यतेऽयनाय॥	શ્વેતાશ્વતર : ૩/૮
લો.૭, પં.૬	यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः। अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः॥	ગીતા : ૧૫/૧૮
લો.૭	विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत्।	ગીતા : ૧૦/૪૨
લો.૭	मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय !। मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव॥	ગીતા : ૭/૭
લો.૭, પં.૬	पश्य मे पार्थ ! रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः। नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च॥	ગીતા : ૧૧/૫
લો.૭	नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम्।	ભાગ.૧/૫/૧૨
લો.૭	कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः। अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः॥	ગીતા : ૪/૧૭
લો.૭, પં.૨ ગ.અં.૩	ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति। समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्॥	ગીતા : ૧૮/૫૪

લો.૭	भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च। अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा।। अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम्। जीवभूतां महाबाहो ! ययेदं धार्यते जगत्।।	ગીતા : ૭/૪ ગીતા : ૭/૫
લો.૭	अन्तःप्रविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा।	યજુર્વેદ આ.૩/૧૧
લો.૭	यस्याक्षरं शरीरं... एष सर्वभूतान्तरात्माऽ- पहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायणः।	 સુબાલ : ૭
લો.૭	यस्यात्मा शरीरं य आत्मानमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः।।	બૃહ.અ.૩,બ્રા.૭/૨૨
લો.૭	यस्य पृथिवी शरीरं यः पृथिवीमन्तरो यमयति स त आत्मान्तर्याम्यमृतः।।	બૃહદારણ્ય : ૩/૭/૩
લો.૭	आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ !।	ગીતા : ૭/૧૬
લો.૭	तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते।।	ગીતા : ૭/૧૭
લો.૧૦, ગ.અં.૨૮,૩૯	द्युपतय एव ते न ययुरन्तमनन्ततया त्वमपि यदन्तराण्डनिचया ननु सावरणाः।	ભાગ.૧૦/૮૭/૪૧
લો.૧૦	यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः। तावुभौ सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः।।	ભાગ.૩/૭/૧૭
લો.૧૦, ગ.અં.૩૨	विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः। रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते।।	ગીતા : ૨/૫૯
લો.૧૦	सत्त्वं यद्ब्रह्मदर्शनम् ।	ભાગ.૧/૨/૨૪
લો.૧૦	विद्याविद्ये मम तनू विद्ध्युद्धव ! शरीरिणाम्। मोक्षबन्धकरी आद्ये मायया मे विनिर्मिते।।	ભાગ.૧૧/૧૧/૩
લો.૧૩, ગ.અં.૩૩	तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषु कोऽन्वखण्डितधीः पुमान्। ऋषिं नारायणमृते योषिन्मय्येह मायया।।	ભાગ.૩/૩૧/૩૭
લો.૧૩	एतदीशनमीशस्य प्रकृतिस्थोऽपि तद्गुणैः। न युज्यते सदात्मस्थैर्यथा बुद्धिस्तदाश्रया ।।	ભાગ.૧/૧૧/૩૮
લો.૧૩,વ.૫	दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया। मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते।।	ગીતા : ૭/૧૪
લો.૧૩	मम साधर्म्यमागताः ।	ગીતા : ૧૪/૨
લો.૧૩	एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म ।	છાંદોગ્ય : ૬/૨/૧

લો.૧૩	अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगता- स्तर्हि न शास्यतेति नियमो ध्रुव ! नेतरथा।	ભાગ.૧૦/૮૭/30
લો.૧૪	न कुर्यात्कर्हिचित्सख्यं मनसि ह्यनवस्थिते। यद्विस्रंभाच्चिराच्चीर्णं चस्कन्द तप ऐश्वरम्।। नित्यं ददाति कामस्य छिद्रं तमनु येऽरयः। योगिनः कृतमैत्रस्य पत्युर्जायेव पुंश्चली।।	ભાગ.૫/૬/૩ ભાગ.૫/૬/૪
લો.૧૫	त्यज धर्ममधर्मं च उभे सत्यानृते त्यज। उभे सत्यानृते त्यक्त्वा येन त्यजसि तत्त्यज।।	મહા.શાંતિ.૩૧૬/૪૦; ૩૧૮/૪૪
લો.૧૬, ગ.અં.૫	मद्भयाद्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात्। वर्षतीन्द्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात्।।	ભાગ.૩/૨૫/૪૨
લો.૧૮	भूभारः क्षपितो येन तां तनूं विजहावजः। कण्टकं कण्टकेनैव द्वयं चापीशितुः समम्।।	ભાગ.૧/૧૫/૩૪-૩૫
લો.૧૮	तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन सहस्रबाहो ! भव विश्वमूर्ते !	ગીતા : ૧૧/૪૬
લો.૧૮, પં.૭	अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम्। परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम्।।	ગીતા : ૯/૧૧
પં.૨	सर्वं खल्विदं ब्रह्म ।	છાંદોગ્ય : ૩/૧૪/૧
પં.૨	नेह नानास्ति किञ्चन। કઠો.૨/૧/૧૧	બૃહદા.૪/૪/૧૯
પં.૨	इदं हि विश्वं भगवानिवेतरो यतो जगत्स्थाननिरोधसम्भवाः।	ભાગ.૧/૫/૨૦
પં.૨,ગ.અં.૩	आत्मारामाश्च मुनयो निर्ग्रन्था अप्युरुक्रमे। कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थम्भूतगुणो हरिः।।	ભાગ.૧/૭/૧૦
પં.૨,૩; ગ.મ.૩૯ ગ.અં.૩	परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमश्लोकलीलया। गृहितचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान्।।	ભાગ.૨/૧/૯
પં.૩	नैर्गुण्यस्था रमन्ते स्म गुणानुकथने हरेः।	ભાગ.૨/૧/૭
પં.૪	अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः। प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम्।।	ગીતા : ૧૫/૧૪
પં.૪	दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन । इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः।।	ગીતા : ૧૧/૫૧
પં.૭; વડ.૭	जन्माद्यस्य ....यत्र त्रिसर्गो मृषा । धाम्ना स्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परं धीमहि।।	ભાગ.૧/૧/૧

પં.૭	स वेद धातुः पदवीं परस्य दुरन्तवीर्यस्य रथाङ्गपाणेः। योऽमायया सन्ततयानुवृत्त्या भजेत तत्पादसरोजगन्धम्॥	ભાગ.૧/૩/૩૮
પં.૭	स ईक्षत ।	ઐતરેય : ૧/૩
પં.૭	पुरुषेणात्मभूतेन वीर्यमाधत्त वीर्यवान् ।	ભાગ.૩/૫/૨૬
ગ.મ.૧	ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते। सङ्गात्सञ्जायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते॥ क्रोधाद्भवति सम्मोहः सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः। स्मृतिभ्रंशात् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति॥	ગીતા : ૨/૬૨ ગીતા : ૨/૬૩
ગ.મ.૧	समलोष्टाश्मकाञ्चनः।	ગીતા : ૧૪/૨૪
ગ.મ.૧, પં.૩	प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः।	ગીતા : ૭/૧૭
ગ.મ.૮	ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः। मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति॥	ગીતા : ૧૫/૭
ગ.મ.૯,૧૭, વ૩.૫	सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः॥	ગીતા : ૧૮/૬૬
ગ.મ.૯	स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात्।	ગીતા : ૨/૪૦
ગ.મ.૧૦,વ.૧૮	जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः। त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ! ॥	ગીતા : ૪/૯
ગ.મ.૧૧	आमयो येन भूतानां जायते यश्च सुव्रत ! । तदेव ह्यामयं द्रव्यं न पुनाति चिकित्सितम् ॥ एवं नृणां क्रियायोगाः सर्वे संसृतिहेतवः। त एवात्मविनाशाय कल्पन्ते कल्पिताः परे॥	ભાગ.૧/૫/૩૩ ભાગ.૧/૫/૩૪
ગ.મ.૧૧	कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः। स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत्॥	ગીતા : ૪/૧૮
ગ.મ.૧૩	न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः। यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम॥	ગીતા : ૧૫/૬
ગ.મ.૧૬	श्रद्धावान् लभते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः। ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति॥	ગીતા : ૪/૩૯
ગ.મ.૫૪	यस्यात्मबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु भौम इज्यधीः। यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचित् जनेष्वभिज्ञेषु स एव गोखरः॥ ભાગ.૧૦/૮૪/૧૩	

વડ.૧	अत्र सर्गो विसर्गश्च स्थानं पोषणमूतयः। मन्वन्तरेशानुकथा निरोधो मुक्तिराश्रयः॥	ભાગ.૨/૧૦/૧
વડ.૨	नारायणपरा वेदा देवा नारायणाङ्गजाः। नारायणपरा लोका नारायणपरा मखाः॥ नारायणपरो योगो नारायणपरं तपः। नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरा गतिः॥	ભાગ.૨/૫/૧૫ ભાગ.૨/૫/૧૬
વડ.૨	वासुदेवपरा वेदा वासुदेवपरा मखाः। वासुदेवपरा योगा वासुदेवपराः क्रियाः॥ वासुदेवपरं ज्ञानं वासुदेवपरं तपः। वासुदेवपरो धर्मो वासुदेवपरा गतिः॥	ભાગ.૧/૨/૨૮ ભાગ.૧/૨/૨૯
વડ.૧૨	अहो अमी देववरामरार्चितं पादाम्बुजं ते सुमनःफलार्हणम्। नमन्त्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृतम्॥	ભાગ.૧૦/૧૫/૫
ગ.અં.૩	हरेर्गुणाक्षिप्तमतिर्भगवान् बादरायणिः। अध्यगान्महदाख्यानं नित्यं विष्णुजनप्रियः॥	ભાગ.૧/૭/૧૧
ગ.અં.૩	प्रायेण मुनयो राजन् ।	ભાગ.૨/૧/૭
ગ.અં.૫	यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपि क्वचित्। श्वादोऽपि सद्यः सवनाय कल्पते कथं पुनस्ते भगवन्नु दर्शनात्॥	ભાગ.૩/૩૩/૬
ગ.અં.૫	अहो बत श्वपचोऽतो गरीयान् यज्जिह्वाग्रे वर्तते नाम तुभ्यम्। तेपुस्तपस्ते जुहुवुः सस्नुरार्या ब्रह्मानूचुर्नाम गृणन्ति ये ते॥	ભાગ.૩/૩૩/૭
ગ.અં.૨૮	आसामहो चरणरेणुजुषामहं स्यां वृन्दावने किमपि गुल्मलतौषधीनाम्। या दुस्त्यजं स्वजनमार्यपथं च हित्वा भेजुर्मुकुन्दपदवीं श्रुतिभिर्विमृग्याम्॥	ભાગ.૧૦/૪૭/૬૧
ગ.અં.૨૮	अहो ! भाग्यमहो ! भाग्यं नन्दगोपव्रजौकसाम्। यन्मित्रं परमानन्दं पूर्णं ब्रह्म सनातनम्॥	ભાગ.૧૦/૧૪/૩૨
ગ.અં.૩૩	येऽन्ये स्वतः परिहृतादपि बिभ्यति स्म।	ભાગ.૧૧/૬/૧૭

॥ सदा आनंदमें रहना ॥

INDEX

શ્રીસ્વામિનારાયણ મંદિર, કુંડળધામ તથા કારેલીબાગ-વડોદરા દ્વારા પ્રકાશિત થયેલા નીચે મુજબના તમામ સદ્‌ગ્રંથો ફ્રીમાં ડાઉનલોડ પણ થઈ શકશે.

 www.swaminarayanbhagwan.com

100% Free Download

ગુજરાતી પુસ્તક....

૧. વચનામૃત *(Small, Medium, Big size)*
૨. શ્રીહરિલીલામૃતમ્ (ભાગ : ૧ થી ૪)
૩. શ્રીહરિચરિત્રામૃતસાગર (ભાગ:૧ થી ૧૨)
૪. ભક્તચિંતામણિ
૫. નિષ્કુળાનંદ કાવ્ય
૬. સદ્.શ્રીગોપાળાનંદ સ્વામીની વાતો
૭. સદ્.શ્રીગુણાતીતાનંદ સ્વામીની વાતો
૮. મોનજીભગતની વાતો
૯. મહારાજની લીલા
૧૦. જ્ઞાનદીપ (ભાગ : ૧ થી ૫)
૧૧. કીર્તનમાળા (ભાગ : ૧, ૨, ૩)
૧૨. કીર્તનસરોવર *(નંદસંતો રચિત)*
૧૩. કીર્તન દીપાવલી (ભાગ-૧)
૧૪. સાગર સાર (ભાગ : ૧ થી ૧૨)
૧૫. શ્રીવિધાત્રાનંદ સ્વામીના ગ્રંથો
૧૬. સદ્.શ્રીઅદ્‌ભુતાનંદ સ્વામીની મૂળવાતો
૧૭. સદ્.શ્રીપ્રેમાનંદ સ્વામીના ગ્રંથો
૧૮. સદ્.શ્રીનિત્યાનંદ સ્વામીના ગ્રંથો
૧૯. સદ્.શ્રીનિર્ગુણદાસ સ્વામીની વાતો
૨૦. સદ્.શ્રીશુકાનંદ સ્વામી કૃત ગ્રંથાદિ
૨૧. શ્રીહરિલીલામૃતગ્રંથ(શ્રીભૂમાનંદ સ્વામી કૃત)
૨૨. સદ્.શ્રીઅક્ષરાનંદ સ્વામીની વાતો
૨૩. સદ્.શ્રીભાયાત્માનંદ સ્વામીની વાતો
૨૪. લીલાચરિત્રની વાતો(પ.ભ.શ્રીરામજી શેઠ કૃત)
૨૫. લીલાચિંતામણિ(પ.ભ.શા.શ્રીલક્ષ્મીરામ કૃત)
૨૬. શ્રીહરિકૃષ્ણલીલામૃત સાગર
૨૭. શ્રીજીમહારાજનાં ચરિત્રો
૨૮. હરિચરિત્ર ચિંતામણિ (પદ્યાત્મક)
૨૯. શ્રીપુરુષોત્તમલીલા
૩૦. શ્રીસ્વા.વિચરણલીલામૃત(પૂર્વાર્ધ,ઉત્તરાર્ધ)
૩૧. શ્રીસ્વામિનારાયણ ચરિત્ર ચિંતામણિ
૩૨. વાલપનાં વેણ (ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી, મરાઠી)
૩૩. આધારાનંદ કીર્તનાવલી
૩૪. મનગંજન વિવેચન
૩૫. શિક્ષાપત્રી
૩૬. હરિસ્મૃતિ
૩૭. હરિરસામૃત
૩૮. નિત્યનિયમ
૩૯. શાંતિપાઠ
૪૦. સંત આખ્યાન
૪૧. ભક્તાખ્યાન
૪૨. વેદરસ
૪૩. સ્વાસ્થ્ય સુધા
૪૪. યમયાતના
૪૫. જનમંગલ
૪૬. શ્રીહરિ દર્શન
૪૭. કીર્તનસાર
૪૮. શ્રીજીની લીલા
૪૯. લોજપુરલીલા

हिन्दी किताबें

१. श्रीहरिचरित्रामृतसागर
मूलमात्र भाग : १ से १२
२. श्रीहरिकृष्णनारायणचरित्रामृत
एवं स्वरूपभक्ति निर्णय
(गुजराती अनुवाद के साथ)
३. वात्सल्यामृतम् (वालपनां वेण : हिन्दी-मराठी)

संस्कृत प्रकाशन

१. सद्.श्रीगोपालानंदस्वामिविरचितम्
श्रीमद्भगवद्गीताभाष्यम्
(गुजराती अनुवाद के साथ)

English Publishing

1. Words of Affection (Valap na Ven)
2. Spiritual Leadership

INDEX

પ.પૂ.સદ્.શ્રીજ્ઞાનજીવનદાસજી સ્વામી(કુંડળધામ)ના શ્રીમુખે ગવાયેલ કથા-કીર્તનોનો ઓડિયો-વિડિયો ફ્રીમાં ડાઉનલોડ કરી શકાશે.

 www.swaminarayanbhagwan.com

YouTube channel : swaminarayanbhagwan1

100% Free Download

ઓડિયો કીર્તન

૧. પ્રભાતીયા ભાગ -૧,૨
૨. થયું સવાર
૩. જાગો રે ઘનશ્યામ
૪. ધ્યાન ચિંતામણી
૫. અભિષેક
૬. શ્રીજી દયા કરો
૭. ભક્તિ રસ
૮. પધારોને
૯. શ્રીહરિની સ્વાભાવિક ચેષ્ટા
૧૦. ઉપદેશરસ
૧૧. કુંડળના કીર્તનો ભાગ -૧,૨
૧૨. એકલડા કેમ રહેવાય
૧૩. મારા પ્રાણ પ્રીતમ
૧૪. છપૈયાપુરમાં
૧૫. મારા સહજાનંદ સ્વામી
૧૬. સુનોજી ગિરધારી
૧૭. ચાલોને લાલા
૧૮. તારી મીટે રે
૧૯. મંગલમૂર્તિ
૨૦. લાડકવાયા
૨૧. વડતાલમાં બિરાજ્યા
૨૨. પ્યારા
૨૩. વંદન...
૨૪. પીયુ પધાર્યા...
૨૫. મોર બોલે...
૨૬. વિનંતી
૨૭. મનવા
૨૮. મહારાજ ! ૨૯. ઉત્તમ લગ્નગીત
૩૦. શ્રીજીના જોકરીયા
૩૧. પીયુડા
૩૨. વડતાલવાસી હરિકૃષ્ણ
૩૩. મહિમા
૩૪. રહેજો આનંદમાં
૩૫. વાલીડા
૩૬. વાલમ
૩૭. વાલા
૩૮. રાજાધિરાજ
૩૯. શ્રદ્ધાંજલી
૪૦. વિદાય
૪૧. રાસોત્સવ ભાગ - ૧ થી ૫
૪૨. વણથંભ્યો રાસ
૪૩. ઝૂલો મહારાજ
૪૪. નિરાળો રાસ
૪૫. ઓ ઘનશ્યામ (મહિલા વોઈસ)
૪૬. વિરહ (પૂ.નિરંજનસ્વામી / સોલી કાપડીયા)
૪૭. તમે એક સાંભરો
૪૮. સહજાનંદી યુવાન
૪૯. બાલુડા
૫૦. સહજાનંદ
૫૧. વહાલો યુવાન
૫૨. અટલ પ્રતિજ્ઞા
૫૩. પોઢો પ્રાણ આધાર
૫૪. દૈન્ય
૫૫. સાગર ચોપાઈગાન ભાગ -૧,૨
૫૬. આરતી સંગ્રહ
૫૭. કીર્તનકુંભ - ભાગ ૧ થી ૬

વિડિયો કીર્તન

3D Animation

ધૂન

ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટલ

કથા

કીર્તન વિવેચન

જનરલ

INDEX

ઘરમંદિર સામગ્રી ફોટા

૧. શ્રીહરિકૃષ્ણ મહારાજ
૨. રાજાધિરાજ મહારાજ
૩. શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન
૪. શ્રીઘનશ્યામ મહારાજ
૫. પૂ.ગુરુજીના હરિકૃષ્ણ મહારાજ
૬. શિબિર-૨૫ સ્ટેજ મહારાજ
૭. ચરિત્રો
૮. છ ધામના દેવો તથા પ્રસાદીનાં સ્થાનો
૯. નંદસંતો તથા હરિભક્તો
૧૦. આચાર્ય મહારાજ
૧૧. ગુરુપરંપરા
૧૨. પૂ.ગુરુજી અને સંતો
૧૩. ઘરમંદિર માટેનાં સૂત્રો
૧૪. શ્રીહરિની સ્વાભાવિક ચેષ્ટા

ગુજરાતી ટેલીફિલ્મ

૧. ઘરધણી
૨. ઓવર અપેક્ષા
૩. ખોરાસાના રાજાભાઈ

हिन्दी टेलीफिल्म

१. केसर मियाँ
२. शेख मियाँ
३. डोसा ताई

નાટક

૧. શૂન્ય
૨. રૂપાભાઈ

USB AUDIO

પેનડ્રાઈવ USB 2.0

કથા તથા કીર્તનો ભાગ : ૧૭ થી ૨૬

Applications

Audio-Video

1. Kirtan Kumbh
2. Lilachham Vanma Swaminarayan
3. Meditation Music Swaminarayan
4. Purushottam Prakash Audio
5. Shree Hari Na Til-Chihn
6. Swaminarayan Daily Sagar Katha
7. Swaminarayan Kundaldham Radio
8. Swaminarayan Puzzle Lilachham

Books

9. Vachanamrut
10. Satsang Books
11. Swaminarayan Books
12. Shree Gopalanand Swami ni Vato
13. Kirtan Sar
14. Swaminarayan Kirtan Mala
15. Swaminarayan Nirnay

Images

16. Daily Darshan Wallpaper
17. Swaminarayan Dham Daily darshan
18. Swaminarayan Live Wallpaper

Youtube Channel

1. Swaminarayanbhagwan1

"સર્વોપરી જે પુરુષોત્તમ ભગવાન તે જ દયાએ કરીને જીવોના કલ્યાણને અર્થે આ પૃથ્વીને વિશે પ્રકટ થયા થકા સર્વ જનના નયનગોચર વર્તે છે ને તમારા ઈષ્ટદેવ છે ને તમારી સેવાને અંગીકાર કરે છે. અને એવા જે એ પ્રત્યક્ષ પુરુષોતમ ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં ને અક્ષરધામને વિશે રહ્યા જે ભગવાન તેના સ્વરૂપમાં કાંઈ પણ ભેદ નથી; એ બે એક જ છે. અને એવા જે આ પ્રત્યક્ષ પુરુષોત્તમ ભગવાન તે અક્ષરાદિક સર્વના નિયંતા છે, ઈશ્વરના પણ ઈશ્વર છે ને સર્વ કારણના પણ કારણ છે ને સર્વોપરી વર્તે છે ને સર્વ અવતારના અવતારી છે ને તમારે સર્વેને એકાંતિક ભાવે કરીને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે. અને આ ભગવાનના જે પૂર્વે ઘણાક અવતાર થયા છે, તે પણ નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે ને પૂજવા યોગ્ય છે."(વચ.ગ.અં.૩૮)

- ભગવાન શ્રીસ્વામિનારાયણ

ISBN 978-93-83456-00-0

